

૧. નંદલાલ ચુનીલાલ
૨૫, “શિક્ષણચત્ર” સર્વોદય સોસાયટી,
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦ (ગુજરાત)

૨. સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
સ્તનપાળા, હાથીખાના,
અમદાવાદ

૩. મહેતા મારબલ એમ્પોરિયમ
સ્ટેશન પાસે,
મકરાના (રાજસ્થાન)

૪. મે. મનજી લક્ષ્મીદાસ ઠકરા
શીતલા ચોક,
પોરબંદર (ગુજરાત)

જ્યોતિષે તંત્ર શાસ્ત્રે ચ વિવાદે વૈદ્ય શિલ્પકે ।
અર્થ માત્રં તુ ગૃહણીયા માત્ર શબ્દ વિચારયેત્ ॥

વિ. સં. ૨૦૩૬
માગશર સુદ ૧

મૂલ્ય
૬૦-૦૦

ઈ. સ.
૧૯૭૬

આ ગ્રંથના પ્રત્યેક ભાગના
કોપીરાઈટના સર્વ હકક
ગ્રંથ કર્તાને સ્વાધીન છે

• મુદ્રક
કાંતિલાલ ડી. શાહ
ભરત પ્રિન્ટરી
દાણાપીઠ પાછળ
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

શ્રી દ્વારકા-શારદા પીઠાધિશ્વર પરમ પૂજ્ય જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્
અભિનવ સચ્ચિદાનંદ તીર્થ મહારાજ

“શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)” મહાન ગ્રંથના
પ્રકાશક ભાષ્ય શ્રી દક્ષકુમાર નંદલાલ સોમપુરા પુસ્તકના
ઉદ્ઘાટન પૂર્વે પૂજ્યશ્રીનું પૂજન કરી રહ્યા છે.

ઉદ્ઘાટન સ્થળ :-
“ ૨૫, શિલ્પાયતન ”
સર્વોદય સોસાયટી,
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

ઉદ્ઘાટન સમય :-
સં. ૨૦૩૬ પોષ વદ ૭
તા. ૯-૧-૧૯૮૦
બુધવાર.

શ્રી કારકા-શારદા વીડાધિચર પચમ પત્ર ૧૪ નંબરે શ્રીમત
અલિનવ સચિવદાલદ તીર્થ આચાર્યજી

“શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તરાર્ધ)” મહાન
ગ્રંથનુ ઉદ્ઘાટન કરી હસ્તાક્ષર આપી રહેલ છે.

ઉદ્ઘાટન સ્થળ.-
“ ૨૫, શિલ્પાયતન ”
સર્વોદય સોસાયટી,
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

ઉદ્ઘાટન સમય :-
સં. ૨૦૩૬ પોષ વદ ૭
તા. ૯-૧-૧૯૮૦
બુધવાર

SHILP SMRUTI
VASTU VIDYAYAM

EDITOR :
NANDLAL CHUNILAL SOMPURA

First Published • 1979

PRICE : Rs. 60

Printed by •

**KANTILAL D. SHAH
PALITANA-364270**

शिव तनय वरिष्ठं सर्व कल्याण मूर्ति ।

पशु कमल हस्तं शोभितं मोदकेनः ॥ १ ॥

अरुण कुसुममाला व्याल लम्बोदरश्च ।

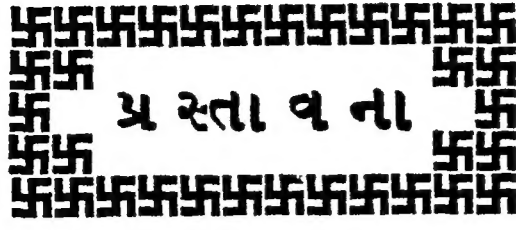
मम हृदय निवासं श्री गणेशं नमामि ॥ २ ॥

શ્રી વિશ્વકર્માને નમઃ
 શ્રી વિશ્વકર્માને નમઃ
 મોદિત પાલીતાણા
 શ્રી સોમપુરા યુનીલાલવેલજીનાસ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્રો નંદલાલભાઈ
 નંદલાલ, સ્વ ભાનુશંકર તથા રાણીતલાલે શ્રી વિશ્વકર્મા ભગવાનની
 પ્રતિમા કરાવી છે. આ કાર્યક્રમ નંદલાલ સં ૨૦૩૨ આશુ ૭ સોમવાર.
 તા. ૨-૮-૭૬

ગુરુદેવ શ્રી વિશ્વકર્મા.

— * —

ભારતીય શિલ્પ-વાસ્તુશાસ્ત્ર ભારતી-વાસ્તુ-કલાના સુકુટમણિ નહિ પણ સર્વસ્વ છે. ભારતીય સ્થાપત્યની મૂર્તિમંત વિભૂતિ દેવપ્રાસાદો છે. પ્રાસાદ રચના જગતી-વેદીથી પ્રારંભ થઈ શિખર શિખા સુધી સમાપ્ત થાય છે.

માનવ સહ્યતાના વિકાસ આધ્યાત્મિક આદિ દૈવિક અને બૌદ્ધિક, માનસિક તથા કાલ્પનિક આદિ વિભિન્ન સાંસ્કૃતિક પ્રગતિઓમાં વાસ્તુ કલાત્મક કૃતિઓ એક પ્રકારની સર્વાતિશાઈની સ્મૃતિઓ છે. આકૃતિઓ ઈષ્ટકા, પાષાણ આદિ ચિર સ્થાયી દ્રવ્યોથી આવદ્ય બની, યુગ યુગ સુધી સાંસ્કૃતિક વિકાસના પરમ નિર્દેશન નહિ પણ પ્રસ્તુત કરે છે. વરન્ પ્રાચીનશ સાંસ્કૃતિક વૈભવના પ્રત્યક્ષ ઇતિહાસ ઉપસ્થિત કરે છે. પ્રત્યક્ષ દેશ અને જાતિની વાસ્તુકૃતિઓમાં તે દેશીય અને તે જાતિય વિશેષતાની છાપ રહે છે.

ભારતી વાસ્તુકલાની સર્વ પ્રમુખ વિશેષતા તેની આધ્યાત્મનિષ્ઠા છે, આપણી વાસ્તુકલા વિશેષે કરીને મંદિર નિર્માણમાં પ્રભુમી વૃદ્ધિગત થઈ મંદિરના ઉત્તુંગ શિખર સમાન થઈ. આ આધારભૂત અધ્યવસાય-પ્રયોજન ભારતીય જનસમાજની ધાર્મિક ચેતના અને વિશ્વાસના મૂલ સ્વરૂપ પ્રદાન કરે છે. પ્રતીકત્વની કલ્પના નથી. આ દેશના દર્શન એ પુરાણમાં પ્રતિષ્ઠાપિત તત્ત્વોના રહસ્યો નિમિત્ત છે. મંદિરના નિર્માણમાં જનસમાજના ધાર્મિક ઉપચેતનાથી મળતી નિષ્ઠામાં દેવમિલનની ભાવના સર્વપ્રધાન છે.

મંદિરના પીઠ, કલેવર અને ઉત્તુંગ શિખર આકાર વિસ્તાર તથા ઉપસંહાર એ ઈશ્વરી ભાવનાનું પ્રતિક છે. પ્રાસાદના ઉત્તુંગ શિખર દેવત્વની ખોજ માનવ પ્રયાસના પ્રતિક છે. માનવમાં દેવત્વનો વિકાસ સ્થાપિત કરે છે. હિંદુ સ્થાપત્યના 'સર્વપ્રાસાદ સર્વાંગી દૃષ્ટિકોણથી અતિરિક્ત એક ધાર્મિક વ્યવહારિક દૃષ્ટિકોણ પણ છે.

જનધર્મની આસ્થાના પરિવાચક અને પરંપરા પુરાણોની પુણ્યભૂમિ પર પલ્લવિત છે. મંદિર નિર્માણ, રૂપ અને તડાગાદિ સમાન પૂર્ત-ધર્મની સંસ્થા છે. વ્યવહારિકરૂપમાં પરોપકારાર્થે પણ ધર્માર્થે સમીક્ષા છે. ગ્રામ: સર્વધર્માચાર્યોએ પરોપકારાર્થે નિર્મિત પ્રાસાદ તડાગાદિને મહિમા ગાયો છે.

સ્થાપત્યવેદ-ભારતીય સ્થાપત્ય એ વિશુદ્ધ વિજ્ઞાન છે. પ્રાચીન કાલથી સ્થાપત્ય વેદ નામથી પુકારવામાં આવે છે. માનવ જીવનમાં ગૃહનિર્માણ (રહેવા માટે), આયુર્વેદ જીવવા માટે, સંગીત મનોરંજન માટે, તથા અથર્વવેદ વ્યવસાય, વ્યવહાર શાસન

તથા સમાજ-સંગઠન માટે એ ચાર કે પાંચ અલગ-અલગ ઉપવેદ કલ્પિત થયા. ઋગ્વેદના આયુર્વેદ, યજુર્વેદના ધનુર્વેદ, સામવેદના ગાંધર્વવેદ તથા અથર્વવેદના સ્થાપત્યવેદ એ ચાર-પાંચ ઉપવેદ માનેલ છે. સનાતનથી અમે વેદોના અધ્યયન કરતાં આંચા. તેની રક્ષા માટે અમારો કંઈ પણ બાકી ન રાખ્યું, મોટી મોટી શાખાઓ સ્થાપિત કરી, મોટા મોટા ઋષિકુલોનો જન્મ આપ્યો, ગુરુ શિષ્યોએ પિતા-પુત્રની પરંપરાને પ્રોત્સાહન આપ્યું. કારણ કે અમારાં એ પ્રાચીન વાદ્યમય વિકૃત ન થાય. એ એમની અક્ષુણ્ણતા બની રહે. આ પ્રકારે સિદ્ધ થયું કે ભારતની ભવન-નિર્માણ કક્ષા બહુ જ પ્રાચીનકાલથી વિકસિત થઈ ચુકી હતી અને તે વિષયના શાસ્ત્રો વ્યવસ્થિત રહેલ છે. તેમાં પ્રથમ અમે ભારતી વાસ્તુકલાના ધાર્મિક અંગનું વિપ્રલેખ કરીએ. પહેલા ભારતીય વાસ્તુ કલા શાસ્ત્રની પ્રાચીનતા પર થોડો પ્રકાશ આવશ્યક છે.

ભવન-નિવેશની પ્રાચીનતા—એ ભારતીય સ્થાપત્યની સ્થાપના પહેલા અમે સંકેત કરેલ કે આયુર્વેદ આદિ જ્યોતિષ આદિ વેદો અથવા ઉપવેદો એ વેદાંગો સમાન સ્થાપત્યવેદ પણ અતિ પ્રાચીન છે. તેની પ્રાચીનતા માટે સર્વાધિક સુદૃઢ પ્રમાણ મત્સ્યપુરાણમાં નિમ્ન પ્રવચન દ્વારા છે:—

મૃગુરત્રિ વશિષ્ઠશ્ચ વિશ્વકર્મા મયસ્તથા ।

નારદો નગ્નજિથૈવ વિશાલાક્ષઃ પુરન્દરઃ ॥

બ્રહ્મા કુમારો નન્દીશ શૌનકો ગર્ગણવચ ।

વાસુદેવોઽનિરુદ્ધચ તથા શુક્ર વૃહસ્પતી ॥

અષ્ટાદશતે વિખ્યાતા શિલ્પશાસ્ત્રોપદેશકા ।

૧ ભૃગુ, ૨ અત્રિ, ૩ વશિષ્ઠ, ૪ વિશ્વકર્મા, ૫ મય, ૬ નારદ, ૭ નગ્નજિત, ૮ વિશાલક્ષ, ૯ પુરન્દર, ૧૦ બ્રહ્મા, ૧૧ કુમાર, ૧૨ નન્દિશ, ૧૩ શૌનક, ૧૪ ગર્ગ, ૧૫ વાસુદેવ, ૧૬ અનિરુદ્ધ, ૧૭ શુક્રાચાર્ય, ૧૮ બૃહસ્પતિ. એ અઠારે શિલ્પશાસ્ત્રના વિખ્યાત ઉપદેશક છે.

એ અષ્ટાદશ વાસ્તુશાસ્ત્રના ઉપદેશક-આચાર્યનો સંકેત છે કે આમાં પ્રાયઃ સર્વો વૈદિક-કાલીન ઋષિ અથવા પ્રખ્યાત દેવ-પુરુષો છે, તેમાં અતિરિક્ત ભારતીય સ્થાપત્ય પરંપરામાં એ મહાન પ્રખ્યાતનાંમા સ્થપતિ છે—વિશ્વકર્મા તથા મય. વિશ્વકર્મા શિલ્પ સ્થાપત્યના ઉપદેશક અને ગુરુ છે. મય અસુર છે. મહાભારતમાં મય દાનવ નામથી સંબોધેલ છે. તેણે પાંડવોના રાજસુયસ વખતે રાજસુમંડળની રચના કરી હતી તેમાં જલની જગ્યાએ સ્થળ અને સ્થળની જગ્યાએ જલનો ભાસ થાય તેવી અદ્ભૂત કલામય યોજના કરી હતી. તે વિખ્યાત શિલ્પકાર હતો. મયના બીંધ સુલોચને હસ્તિનાપુરમાં દુર્યોધનના કહેવાથી લાક્ષાગૃહ અદ્ભૂત કલામય બનાવ્યો હતો જેમાં શુભ મહોત્સવ પ્રસંગે પાંડવોને આમંત્રણ આપી લાક્ષાગૃહના સુંદર મહેલમાં ઉતારો આપી આગલગાડવામાં આવી.

ભીમને શંકા હતી એટલે તે અગાશીમાં આખી રાત બગૃત રહેતો. સુલોચન આગ લગાડી ગયો. તરત ભીમે નીચે કુદી, ઢોડતા સુલોચનને લાક્ષાગૃહની આગમાં ઢોમી દીધો. મય તથા સુલોચને અસુરોના આચાર્ય શુકાચાર્ય પાસેથી વાસ્તુવિદ્યા ગ્રહણ કરી હતી. શુકાચાર્ય આપણા અઢાર આચાર્યમાના એક છે.

આસુરી વાસ્તુકલા અત્યંત પ્રાચીન છે. પ્રાદ્યુષ્ય ગ્રંથોમાં નાગોના નિર્દેશ મળે છે. નાગ અત્યંત કુશળ હતા નગ્નજિત તેના રાજા હતા. નગ્નજિતે રચિત ચિત્ર લક્ષણ બહુ જ પરિચિત છે. ચિત્ર-લક્ષણ ભારતીય ચિત્ર-કલામાં અત્યંત પ્રાચીનતમ છે. આ પ્રમાણે ભારતીય સ્થાપત્ય પર પ્રાચીનતાની અવશ્ય આસ્થા માનવામાં આવે છે.

વિશ્વકર્મા-સંબંધમાં અનેક શિલ્પગ્રંથો વિદ્યમાન છે. એ મહાન શિલ્પકાર છે. જેમણે દેવોની નગરીઓ અમરાવતી, સંયમી, વિરૂચી, અલકાપુરી અને દ્વારકા દ્રીપદ રાજાનો મન્થવિધન મંડપ આવા અનેક સ્થાપત્યોની રચના તથા અનેક શિલ્પ-વાસ્તુ ગ્રંથો હાલ વિદ્યમાન છે જેમણે નાનામાંનાની વસ્તુનું બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય તેવી રીતે વર્ણન કરેલ છે.

તેમના વંશ પરંપરાગત દષ્ટિપાત કરીએ તો ઘણી જ અમૂલ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

તદેવ ત્રિદશાચાર્યઃ સર્વસિદ્ધિ પ્રવર્તકઃ ।

સુતઃ પ્રમાસસ્યવસોઃ સ્વસ્ત્રીયશ્ચ વૃહસ્પતેઃ ॥

વિશ્વાતિશાયિઘોઃ સર્વવિશ્વકર્માકરિણ્યતિ ।

રાજન્નસો મહેન્દ્રસ્ય વિદધાવમરામત્તીમ્ ॥

અન્યા અપ્પમુનારમ્યાઃ પૂર્વો લોક ભૂતાં કૃતાઃ ।

ત્વયા ક્ષેત્રોકૃતાં મૂર્તિ દૃષ્ટ્વા સાદ્રિદ્રુમામસૌ ॥

સન્નિવેશાન્ પુરગ્રામનગરાણાં વિધાસ્યતિ ।

તદ્ગ્ણ વત્સ લોકાનામતસ્ત્વં હિતકામ્યયા ॥

મયોજ્જિહ્તા ત્વમપ્યુવિ ! પૃથોઃ પ્રિયકરીભવ ।

કાલે સ્મૃતઃ સ્મૃતઃ પુણ્યોરાજઃ પ્રિયચિકીર્ષયા ॥

ત્વમપ્યશ્વિલમેવૈતદ્ વિશ્વકર્મન્ કરિણ્યતિ ।

વિશ્વકર્મા પ્રભાસવસુના પુત્ર.

વિશ્વકર્મા બૃહસ્પતિના ભાણેજ,

વિશ્વકર્મા દ્વારા ઈન્દ્રની અમરાવતીનું નિર્માણ.

વિશ્વકર્મા આ સંસારના સર્વપ્રથમ શાસક મહારાજ પૃથુના સમકાલિન.

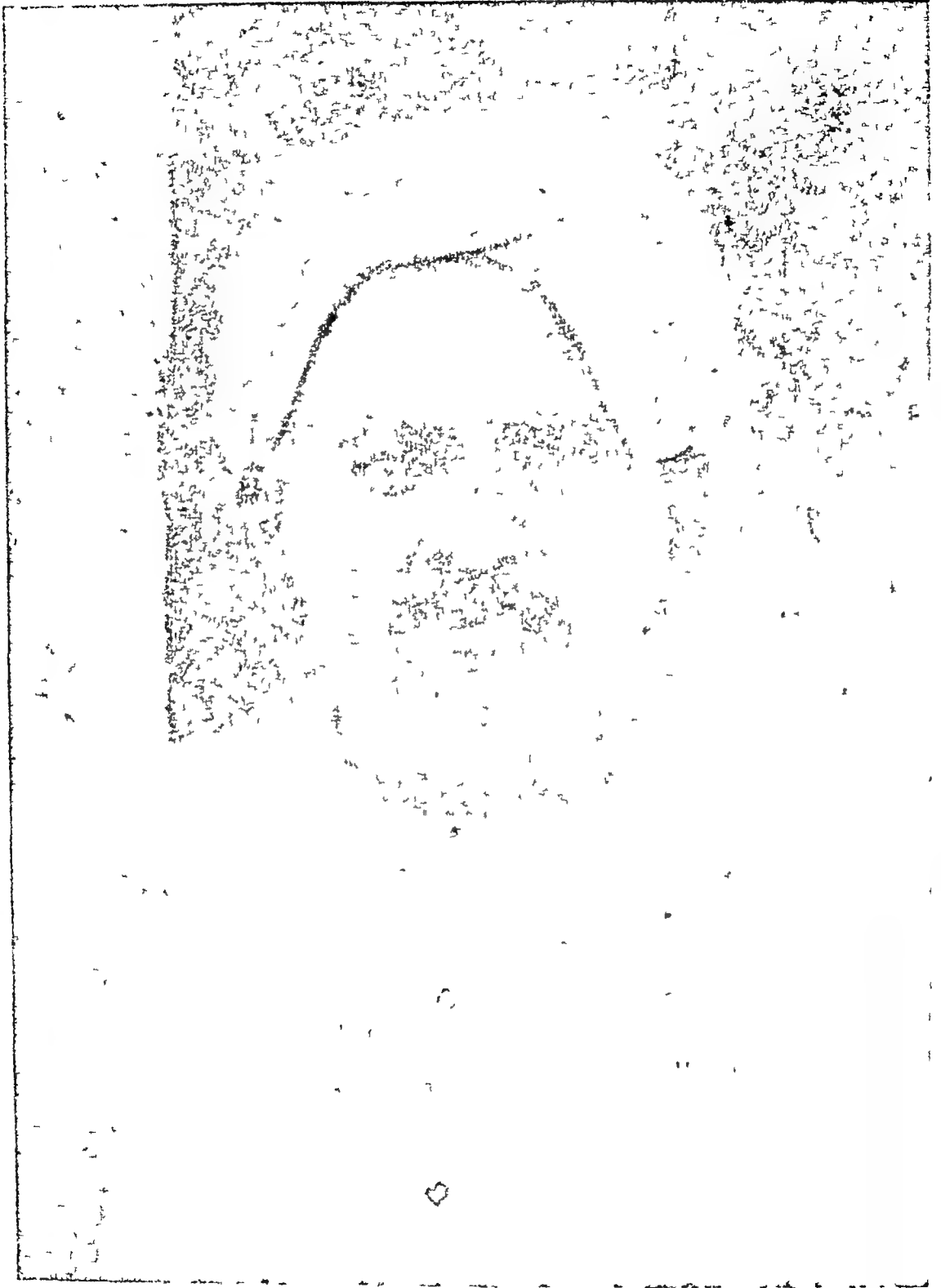
ભારતીય સ્થાપત્ય- આર્ય અને આર્યોતર પરંપરા ભારતીય સ્થાપત્ય સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વિશુદ્ધ આર્ય સંસ્કૃતિ નથી. જ્યારે વેદોની વિશુદ્ધ ગ્રંથો ઋક, યજુ, સામ વેદ અનાર્યોની હાર અને આર્યોની જિત પરસ્પરિક આદાન-પ્રદાનથી અર્થવેદ ઉદ્ભવ્યો. એટલે ચાર વેદ થયા. આર્યો અરણ્ય નિવાસી તથા સરિતા તટ નિવાસ વધારે પ્રસન્ન કરતા હતા, આર્યો અનાર્યોના સહસ્રસ્તંભવાળા બહુભૂમિહમોનો અનુભવ કર્યો અનાર્યો દ્રાવિડ અને નાગ અલંકૃતિથી ઓતપ્રોત અને બહુ સરમાર-સાપેક્ષ, વિશાલ આકાર મંડિત, તક્ષણ-ચિત્રણ આદિથી શોભિત કલાના જન્મદાતા છે. આર્યો અલંકૃતિ વિહિન સીધી સાદી રચનાના શોખીન છે. આજપણ દક્ષિણ પથના ઉતંગ વિમાનોમાં અલંકૃતિ મળે છે. તે અન્ય જગાએ અપ્રાપ્ય છે. મોહન જો ડેરો અને હડપ્પાની ખોદાઈમાં જો મહેલો, સ્નાનાગાર, નાલીયા તે તેની પરંપરા છે. એ દ્રાવિડ વાસ્તુકલા આજપણ પોતાનો વૈભવ બતાવી રહી છે. એટલે એમ માનવાને કારણ મળે છે કે દ્રાવિડમાંથી નાગરપ્રાસાદોની કલાકલ્પના ઉદ્ભવી હોય તેમ જણાય છે.

કલા એ જ આધ્યાત્મ - ભારતીય સ્થાપત્યની પ્રાચીનતાના બહુ જ મોટા પ્રમાણે વાત્સ્યાયના કામસૂત્ર છે. જેણે નાગરિકોને શિષ્ટ જીવનમાં ચોસઠ કલાઓના એક પ્રકાર તે અનિવાર્ય સ્થાન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. સદ્ય નાગરિકોના જીવનમાં ગીત-નૃત્ય-વાદ્ય એને બધા જાણે છે. પરંતુ આવેળ, વાસ્તુકલાતક્ષણ, પ્રતિમાલા આદિ નાના પારિભાષિક કલાઓને પરિગહન કદા છે. તે ભારતીય જીવન પર કલા-પક્ષ ઉપર મોટો પ્રકાશ પડે છે. ભારતીય સ્થાપત્ય પર વિહંગમ દૃષ્ટિના એક વિશેષ મર્મોદ્ઘાટન એ છે કે આ દેશમાં કલા અને વિજ્ઞાન આધ્યાત્મ અથવા દર્શનથી અલગ નહિ રાખી શકાય. કલાનું સર્જન મનોરંજનથી નહિ પણ ધર્મ અને દર્શનથી થયેલ છે. ધર્મની વ્યાખ્યા ઉપર કરેલ છે. દાર્શનિક દૃષ્ટિના સંબંધમાં એટલા વિભાવ્ય છે કે જે વિજ્ઞાન અથવા કલા આધ્યાત્મથી શૂન્ય હોય તો શુષ્ક કાષ્ઠ માફક જલાવાને લાયક છે. કલાને દેવત્વની ભાવનાથી સદૈવ અનુપ્રાણિત રાખવી જોઈએ. તે પૃથ્વી, અન્તરિક્ષ, પર્જન્ય, ચંદ્ર અને સૂર્ય સમાન જન મંગલ જન રક્ષણ અને જનજીવનનું વિધાન કરી શકે. દેવપદ અને ભવનાંશ કૌણમાં વર્જ છે. દિફ્ સન્મુખ દેવપદ અથવા ભવન કરવું શુભ છે.

ભારતીય, સ્થાપત્યમાં પ્રમુખ અંગ વાસ્તુપદ વિન્યાસ અથવા વાસ્તુપુરુષ મંડલ તેનો મર્મ ખરાબર જાણવો જોઈએ. વાસ્તુપૂજા વાસ્તુબલી એ પ્રાચીન સંસ્થા છે. તે વૈદિક કાલથી વાસ્તુપૂજા, વાસ્તુબલી, વિધાન મંત્ર સનાતન ઉચ્ચારણ છે.

તેમાં વાસ્તોત્પત્તિ અથવા વાસ્તુ બ્રહ્મા અથવા વાસ્તુપુરુષનું આહ્વાન કરવું. ભારતની સહુથી મહાન વિભૂતિ એ છે કે જેને સ્થાપત્યમાં નિરાકાર બ્રહ્મને સાકારરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ છે. સાગરને ખિંદમાં સમાવી દીધેલું છે.

પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી ચુનીલાલ વેલજી સોમપુરા.

જેમણે શિલ્પની મહત્તા સમજાવી શિલ્પાલ્યાસ શરૂ કરાવ્યો અને મેં જે
કાંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રીને આભારી છું. । । ।

ભારતીય સ્થાપત્યના મુકુટમણિ મંદિર નિર્માણ :- મંદિર નિર્માણમાં કલ્પના દ્વારા સિદ્ધ, જગતી, પીઠ, મંડોવર, ખલાશુક, શિખર, આમલસાર, કલશ આદિ વિન્યાસ પ્રતિપાદિત છે. તેમાં પૂર્ણરૂપે નિરાકાર બ્રહ્મની સાકાર પ્રતિષ્ઠા છે.

વાસ્તુ કલા :- વાસ્તુકર્મમાં પાષાણ, ઇંદ્રિકા, ચુનો, રેતી, ઢાંચ (કાષ્ઠ), એ દ્રવ્યો વસ્તુઓથી નિર્માણ થાય છે. આ બધી વસ્તુઓ છે તે સ્થિર થાય છે. એટલે વાસ્તુ કહેવાય છે વાસ્તુએટલે સ્થિર થવું. વસ્તુમાંથી વાસ્તુ સ્વરૂપ સર્જાય છે. તેનું નામાકરણ તેના રૂપાંતર ઉપરથી થાય છે. ગૃહ, ભવન, રાજ્યપ્રાસાદ, દેવપ્રાસાદ, વાવ, તળાવ, કુવા, દુર્ગ આદિ રૂપાંતર પ્રમાણે નામાકરણ થાય છે.

ગૃહ, ભવન, રાજ્યપ્રાસાદો પ્રજા અને રાજાઓને વસવા માટેના સ્થાન જે દરેક ઋતુ ઠંડી, ગરમી, વર્ષાથી રક્ષણ કરે છે અને સર્વ સુખ ભોગો ભોગવી શકાય છે. દેવપ્રાસાદો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપનાર છે તે ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે.

વાવ, કુવા અને તળાવ એ જલાશયો દરેક જીવોની તૃપ્તિ માટે છે. દુર્ગ સંરક્ષણ માટે છે.

સ્થાપત્યમાં શરીરાવયવાભિવ્યક્તિ નિષ્ણાંત સ્થપતિઓની કલાની પરાકાષ્ઠા છે. વિશાલ ભવનો રાજ્યપ્રાસાદો અને દેવપ્રાસાદોની રચના ગૌરવનું પ્રતિક છે. સ્તંભો, તોરણો, ઉત્તંગ શિખર, કલામય વિતાન એ મંદિર સ્થાપત્યના અંગો છે. એ સ્થપતિની કલામય અલંકૃત કૃતિ છે.

ભારતીય મૂર્તિકલામાં દેવોની પ્રતિમા સાધારણ માણસ માટે બોધગમ્ય છે. પરંતુ નાના વર્ગીય પશુ-પક્ષી, દેવ-યોનિ, કિન્નર, ગંધર્વ, અપ્સરાઓ, સુર-સુન્દરી, શાર્દૂલ, ગજ, મિથુન, ઇત્યાદિ પ્રતિમા પ્રાસાદ ચિત્રણનું પ્રમુખ અંગ છે.

પ્રતિમા નિર્માણ નાના વર્ગીય દ્રવ્યો જેમ પાષાણ, કાષ્ઠ, ધાતુ, રત્ન, મૃત્તિકા એ વિસિદ્ધ દ્રવ્યોમાંથી નિર્માણ થાય છે. અમારા સમસ્ત વાસ્તુ વૈભવ અને શિલ્પ-ઉત્કર્ષ દેવ ચરણો પર પુષ્પાંજલિના રૂપમાં પદ્મવિત અને ફલિત થયેલ છે. કારણ કે દેવત્વની અભિવ્યંજન અને તેની વ્યાખ્યામાં પ્રતિકો અને ઉપલક્ષણોના સહારા લેવા પડેલ છે. આ દેશની મૂર્તિ-કલાના વિકાસના પ્રશ્નમાં સર્વથા ધર્માશ્રય જ છે.

ગૌરવપદ ભારતીય સ્થાપત્ય

પ્રાચીન સ્થાપત્ય તથા સાહિત્ય વડે જ દેશની સંસ્કૃતિનું મૂલ્ય અંકાય છે. શિલ્પવિદ્યા એ ભારતનું અમોલ્ય ધન છે. શિલ્પ-સ્થાપત્ય એ માનવ જીવનનું અત્યંત ઉપયોગી અંગ છે. તે દ્વારા જ પ્રજાજીવનનો વિકાસ, સુઘડતા, ક્યેય, કલાપ્રિયતા સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. આ કલા હૃદય તેમજ ચક્ષુ બંનેને આકર્ષે છે. શિલ્પ સૌંદર્ય

એ માત્ર તરંગ નથી, પણ હૃદયનો સભર ભાવ છે. સમસ્ત દુનિયામાં ભારતના સ્થાપત્ય માટે માન છે. ભારતના સ્થાપત્ય પ્રારંભ ધર્મભાવનાથી થયેલ છે. તેથી શિલ્પ શાસ્ત્ર ધર્મસહિષ્ણુતા સાથે સંકળાયેલા છે. તેની ખુદ્ધિપૂર્વક રચના આપણા મહાન આચાર્યોએ કરેલ છે. શિલ્પની કેટલીક શૈલી જ ભારતની આધ્યાત્મિક વિચારધારામાંથી ઉદ્ભવી છે. પુનેર્જન્મના સિદ્ધાંત મુજબ સૃષ્ટિનાં જીવો વિકાસ સાધતા અનેક ઉચ્ચકોટીની યોનિઓમાં જન્મતાં જન્મતાં આખરે બ્રહ્મમાં વિલીન થાય છે. આ સિદ્ધાંત દેવમંદિરના શિખરરૂપ શંકુના આકારે મૂક્યો છે. જેમાં ભારતીય શિલ્પ-વિધાન અંત સૃષ્ટિના સિદ્ધાંતની વિલીનતાનું દર્શન કરાવે છે. શિલ્પની આધ્યાત્મિક ભાવનાનું જ આ એક સ્પષ્ટ ચિહ્ન છે. ધર્મ પ્રવર્તક ભારતીય શિલ્પ સ્થાપત્ય છે.

ભારતના શિલ્પીઓએ પુરાણોના પ્રસંગોને પાષાણમાં સંજીવન કર્યા છે. તેની સર્જન શક્તિ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. પાષાણ શિલ્પે શૌર્ય ગાથા અને ઇતિહાસ સર્જેલ છે. આ જડ પાષાણને વાચ્યા આપનાર આવા કુશળ શિલ્પીઓ પણ કવિ જ છે. જે ભારે ધન્યવાદને પાત્ર છે. કલા કોઈ ધર્મ કે જાતિની નથી. એ તો સમગ્ર માનવની છે. ભારતીય શિલ્પીઓએ આ કલા દ્વારા સ્વર્ગને પૃથ્વી ઉપર ઉતારેલ છે. અને રાષ્ટ્ર જીવનને સમૃદ્ધ તથા પ્રેરણા આપી છે. શિલ્પકારો રંગની મદદ વગર પાષાણમાં ભાવાત્મક તેમજ કલાત્મક સર્જન કરે છે. ત્યાંજ તેની અપૂર્વ કલાત્મક શક્તિ દર્શનીય થાય છે. ભારતીય કલા એ જગતના શિલ્પ સ્થાપત્યમાં ઘણા કિમતી ફાળો આપેલ છે.

મૂર્તિપૂજા

વેદ એ ભારતનો સહુથી પ્રાચીન ગ્રંથ છે. ઋગ્વેદમાંથી એવા કેટલાક ઉલ્લેખો મળે છે જેમાં જુદા જુદા દેવોના વર્ણનો અને દેવોની મૂર્તિમંત કલ્પના વર્ણવાઈને, આયુધો, વસ્ત્રો અને આભૂષણોનાં સંપૂર્ણ વર્ણન છે.

શુક્લ યજુર્વેદની વાજસનેપિ સંહિતામાંથી પણ મૂર્તિવિધાન, મૂર્તિપૂજાને અનુલક્ષી કેટલાક ઉલ્લેખો છે. કૃષ્ણયજુર્વેદની તૈત્તરિય સંહિતામાં યજ્ઞયાગાદિ પ્રસંગે સુવર્ણ પ્રતિમા સ્થાપન કરવાનું સૂચવેલ છે. આ ઉપરાંત દેવાલયોમાં સ્થાપન કરાતી મૂર્તિ સંબંધી પણ ઉલ્લેખો મળે છે. આ કાળમાં દેવતાઓની મૂર્તિમંત કલ્પના કરવામાં આવતી હોવાના સ્પષ્ટ સૂચનો મળે છે. દેવાલયો ખાંધવાના કેટલાક પ્રમાણો અથર્વ-વેદમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રાવ્ય અને ગૃહ્યસૂત્રોમાં પ્રતિમા વિધાન અને પૂજન માટે અપ્રતિમ સાહિત્ય છે. તેમાંથી ઉપલબ્ધ થતાં મૂર્તિઓ અને મંદિરો માટેના પુરાવાઓ સૂત્રકાળમાં મૂર્તિપૂજાનો પ્રચાર વધારે ફેલાયેલો હોવાની પ્રતીતિ મળે છે.

જોધાયત ગૃહ્યસૂત્રમાં જુદા જુદા દેવોની પ્રતિષ્ઠા અને પૂજન અર્થનોના વિસ્તાર પૂર્વક વિધાન છે. આ ઉપરાંત વિષ્ણુ મહાપુરૂષ, ગણેશ, વિનાયક આદિની મૂર્તિ કલા માટેની સપ્રમાણ માહિતી પણ તેમાં રજુ કરી છે.

સ્મૃતિઓએ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ દેવપૂજનો ઉદ્દેશ આપેલ છે. પતંજલિના મહા-ભાષ્યમાંથી મૂર્તિપૂજા અને પ્રતિમા વિધાનને મદદ કરતા કેટલાક અતિહાસિક પુરાવા મળે છે. તેમાં વામુદેવ, શિવ, સ્કંદ, આદિત્ય અને વિષ્ણુ વગેરે દેવોના અર્થનોના આદેશ છે.

કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં તેા નગરના મધ્ય ભાગમાં અપરાજિત, અપ્રતિહત, જયંત, વૈજયંત, શિવ-વૈશ્રવણ અશ્વિન વગેરે દેવોની સ્થાપના કરવાનું જણાવેલ છે. આજ શહેરની વિદિશાઓમાં વાસ્તુ અને મુખ્ય દ્વારો ઉપર બ્રહ્મા, ઈન્દ્ર, યમ, સેનાની (સ્કંદ) વગેરે દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરી બેસાડવાની નોંધ છે આ રીતે કૌટિલ્ય અર્થ-શાસ્ત્રથી આગળ વૈદિક સાહિત્ય સુધીના મૂર્તિને લગતા ઉદ્દેશો વિચારતાં મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિ વિધાન વેદ કાલ જેટલું પ્રાચીન છે. આ સિવાય અઠારે પુરાણોમાં મૂર્તિ-પૂજા, પ્રતિષ્ઠા પ્રાસાદ નિરૂપણ અને તીર્થવર્ણન સવિસ્તૃત આપેલ છે.

નમસ્તે અગ્ર ઓજસે ગૃણન્તિ દેવ કૃષ્ટયઃ । અમૈરમિત્રમર્દય ॥ ૧ ॥

સામવેદ સંહિતા અ. ૧ સ્કંડ ૨ જો

હે અગ્નિદેવ ! મનુષ્ય-યજમાનો-બલનિમિત્ત તું-અર્થ નમઃ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે. (એથી હું પણ તને નમસ્કાર કરું છું. તું બળ વડે શત્રુનો નાશ કર.

દૂતં વો વિશ્વવેદસપ્તવાહમર્ત્યમ્ । યજિષ્ઠ મૃક્ષસે ગિરા ॥ ૨ ॥

સ્કંડ ૨ જો

હે અગ્નિદેવ સર્વજ્ઞ દેવતાઓને-હૃદય-પહોંચાડનાર અમર યજ્ઞના પરમ સાધનરૂપ દેવતાઓના હૃતરૂપ તૂંને-યજમાન સ્તુતિ રૂપવાણી વડે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરું છું.

યસ્ય નિઃશ્વસિતં વેદા વેદેભ્યોઽખિલં જગત્ ।

નિર્મમે તમહં વન્દે વિદ્યાતીર્થ-મહેશ્વરમ્ ॥

સામવેદ સંહિતા । અ. ૨. સ્કંડ ૧

વેદો જેનો શ્વાસરૂપ છે. તથા જેણે વેદો થકી અખીલ જગતનું નિર્માણ કર્યું છે. તે વિદ્યાતીર્થરૂપી-પરમાત્માને હું વંદન કરું છું.

દદં વિષ્ણુર્વિ ચક્રમે ત્રેયાનિ દધે પદમ્ । સમૃદ્ધમસ્ય પાછંમુલે ॥ ૧ ॥

સામવેદ સંહિતા ઉત્તરાર્ચિક

વામન અવતાર ધારણ કરવાવાળા વિષ્ણુ ભગવાને, આ પ્રતીત થતા-દેખાતા સર્વ જગતને ઉદ્દેશી વિશેષ આક્રમણ કર્યું. તે સિવાય પ્રકારે પોતાના ચરણને સ્થાપન કર્યો, તે વિષ્ણુ ભગવાનના ધુલિચુકત ચરણ સ્થાનમાં આ સર્વ જગત ભલે પ્રકાર અન્તર્ગત થતું.

ૐ શં નો મિત્રઃ શંવરુણઃ । શં નો ભવત્પર્યમા ।

શં ન ઇન્દ્રો વૃહસ્પતિ । શં નો વિષ્ણુ સરુક્રમઃ ।

નમો બ્રહ્મણે । નમસ્તે વાયો । ત્વમેવ પ્રત્યક્ષં બ્રહ્માસિ ।

ત્વામેવ પ્રત્યક્ષં બ્રહ્માવાદિષમ્ । ઋતમવાદિષમ્ ।

તન્મામાવીત્ । તદ્વત્કારમાવીત્ । આવીન્મામ્ ।

આવીદ્વત્કારમ્ । ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૧ ॥

તૈત્તિરીય ઉપનિષદ બ્રાહ્મણ અનુવાક

ૐ મિત્રદેવ અમને સુખકર થાઓ, વરુણદેવ અમને સુખકર થાઓ, અર્ચમાદેવ અમને સુખકર થાઓ. ઇન્દ્ર અને વૃહસ્પતિ અમને સુખકર થાઓ. વ્યાપક ગતિવાળા વિષ્ણુ અમને સુખકર થાઓ. બ્રહ્મણે નમસ્કાર હો ! હો વાયુદેવ તમને નમસ્કાર હો ! તમે જ (આ સૃષ્ટિરૂપ) પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ છો, તમને જ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ મેં કહ્યા હું. તમે જોલો સત્ય જોલો. તમે મારું રક્ષણ કરો વક્તાનું રક્ષણ કર્યું, મારું રક્ષણ કર્યું, વક્તાનું રક્ષણ કર્યું. ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૧ ॥

વેદો અને ઉપનિષદમાં અનેક દેવોની સ્તુતિ, પૂજન, અર્ચન, હોમ આદિ જણાવેલ છે. એટલે મૂર્તિપૂજા વેદકાલીન છે તેમ પુરાવા મળે છે.

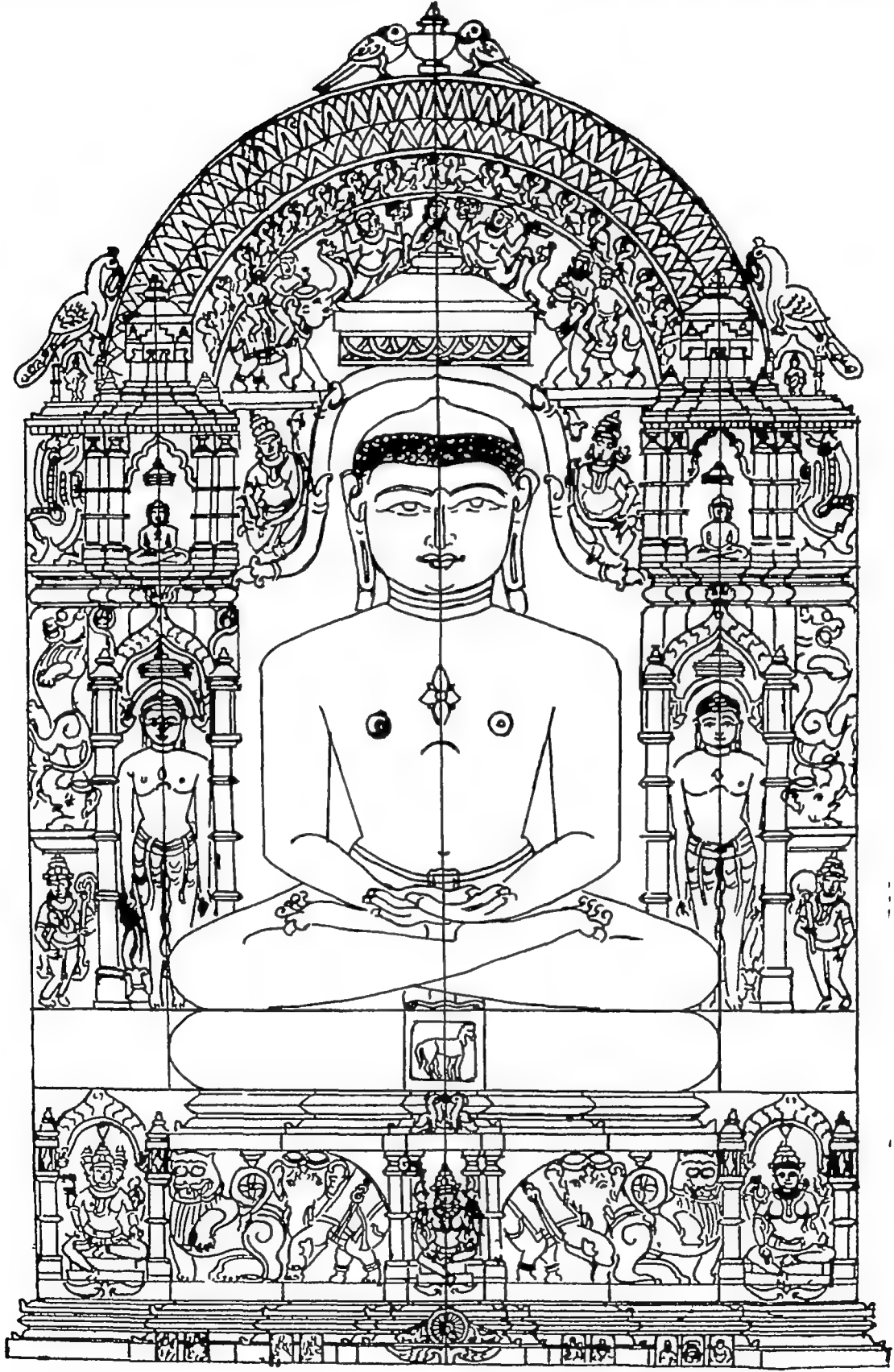
ભારતીય સ્થાપત્ય અને મૂર્તિકલા

ભારતમાં સહુથી પુરાણી મૂર્તિ શિશુનાગવંશી, મહારાજા અજાતશત્રુની પાષાણની મૂર્તિ ૮'-૮" ઊંચાઈની જે હાલ મથુરા સંગ્રહસ્થાનમાં છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬૨ ગાદી પર આવ્યા અને ૫૨૬ માં મરણ પામ્યા.

બીજી છે નંદિવર્ધન, શિશુનાગવંશી, રાજ્યાભિષેક ઈ. સ. પૂર્વે ૪૭૭, મરણ ૪૨૮. તેની મૂર્તિ કલકત્તા સંગ્રહસ્થાનમાં છે. જે પટણા પાસેથી મળી આવી છે. તે જ કાલિન એક સ્ત્રી મૂર્તિ ૬'-૭" ઊંચી ગ્વાલીયર રાજ્યના બેસનગર પાસેથી મળી છે આપણા કલકત્તા સંગ્રહસ્થાનમાં છે. તે મનસાદેવીના નામથી ઓળખાય છે.

ચારે મૂર્તિ શિશુનાગ કાલિન છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૬ ફી શતાબ્દિમાં પાષાણની મૂર્તિ શરૂ થઈ હતી તેમ આ મૂર્તિ ઉપરથી સાબીત થાય છે.

આમર ગ્રાહિણી :- એક ઓપહાર મૂર્તિ પટના સંગ્રહ સ્થાનમાં છે. તે અશોક કાલીન હોવી જોઈએ કારણ કે અશોકના સમયમાં પાષાણને ઓપ કરવાની કલા શરૂ થઈ કારણ અશોક કાલીન સ્તંભો ઓપહાર છે.

શ્રી સંભવનાથ પ્રભુ પરિકર દર્શન-વરતેજ.

[એન. સી. સોમપુરા.]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી-પાલિતાણુ.

ભાનુશંકર ચુનીલાલ સોમપુરા.

જન્મ :- સં. ૧૯૭૬ આવણ સુદ ૧૧ રવીવાર.
સ્વર્ગવાસ :- સં. ૨૦૨૯ આવણ સુદ ૩ રવીવાર.

સાદર સમર્પણ

સ્વર્ગસ્થ માઈશ્રી બાનુશંકર.

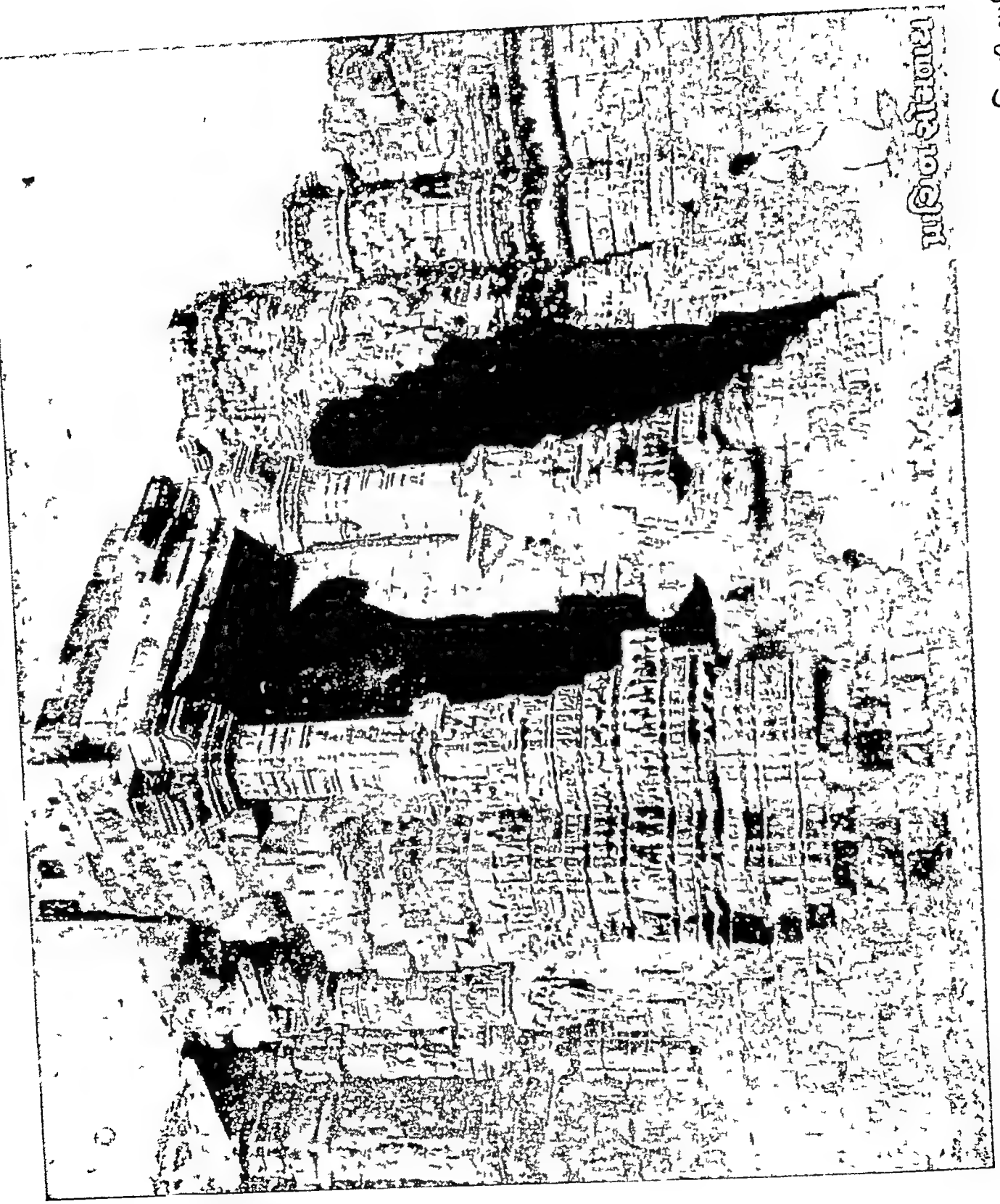

જન્મથીજ સદ્ગુણના બીરોપ્યા. સતત
વિદ્યાભ્યાસ અને બાવીશ વર્ષ સુધી
P. W. D. માં ડેપુટી એન્જિનિયર
તરીકે સર્વિસ કરી, હંમેશાં સુવિચાર
અને સદ્ભાવનાથી જીવન જીવ્યા.
અનેક આકાંક્ષાઓ અને અભિલાષા
પ્રગટાવી. તેની સિદ્ધિ જોવા ન રહ્યા

એવા ભાતૃભાવનું તર્પણ શી રીતે થશે? “કુલ
નહિ તો કુલની પાંખડી” એ ન્યાયે તમને પ્રિય
શિષ્ય અને કલાની મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનો અદ્ય
પ્રયત્ન સાદર સમર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું!!!

—નંદલાલ.

महिना सोनार

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायां (उत्तरार्ध)

भारत प्रिन्टरी-पाब्लिशर्स.

સં પા દ ક

શિલ્પાચાર્ય
શ્રી નંદલાલ ચુનિલાલ સોમપુરા.

મૌર્યવંશ

મૌર્યકાલ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૧ થી ૧૮૫.

મહારાજ ચંદ્રગુપ્તનો મહેલ બહુ જ કલાત્મક હતો તેણે ગીરનાર પાસે સુદર્શન તલાવ બંધાવ્યું અશોકે ઈ. સ. પૂર્વે ૨૭૪, ૨૩૨, તેણે ઘણા સ્તુપો કરાવ્યા તેમાં સાંચીનો મુખ્ય છે. તેના વખતમાં પાષણને ઓપ કરવાની કલા ખીલી હતી. અશોકના પૌત્રે ગયા પાસે ગુફા કોતરાવી તેને લોમસરીસી કહે છે.

મૌર્યકાલમાં મૂર્તિકલા સંપૂર્ણ ખીલી હતી. મૂર્તિપૂજા શરૂ કરી. બૌદ્ધ મૂર્તિઓની સુંદર કૃતિઓ મૌર્યકાલિન છે. અશોકકાલિન મૂર્તિ ઉત્કૃષ્ટતમ મૂર્તિઓમાં તેનું સ્થાન છે. ભુવનેશ્વરથી સાત માઇલ દક્ષિણ તરફ ધૌલી નામે ગામ છે. ત્યાં અશ્વ-ત્યામા પહાડીમાં સમ્રાટની ધર્મલિપિ છે. તેની ઉપર હાથી છે તેની સામે મૂર્તિ બનાવેલ છે તે કલાત્મક નમુનારૂપ છે.

શૃંગવંશ

ઈ. સ. પૂર્વે ૧૮૫ થી ૭૨. સારનાથની જાળી, શૃંગકાલિન કામ, અપટું, ઓછા ઉઠાવવાળું છે. શૃંગવંશનો એક સ્તંભ સાંચીમાં છે. તેના ઉપર એક સિંહ છે. શૃંગકાલિન મૂર્તિઓ ભારતના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ઘણી જગા પર જોવામાં આવે છે અને ગુફાઓ પણ અનેક કરાવી.

સાતવાહન વંશ

ઈ. સ. પૂર્વે ૭૨ થી ઈ. સ. ૨૨૫ રાજ્ય કર્યું. દક્ષિણ પ્રતીષ્ઠાન (પૈઠન) રાજધાની હતી.

નાશકની કાલો ગુફા, કૃષ્ણગિરિ, કુંહેરીની ગુફાઓ એ સાતવાહન વંશની બાદ આપે છે.

કુશાન વંશ

પેશાવરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, તેઓ શિવ અને બુદ્ધ ધર્મ પાળતા. તેમાં કનિષ્ક મુખ્ય થયો. તેણે ભવ્ય સ્તુપ, વિહારો અને મહાયાનમાં રહી તેણે બૌદ્ધની ગાંધાર શૈલીની મૂર્તિ બનાવવાનું શરૂ કર્યું.

ગુપ્તવંશ

ચંદ્રગુપ્તે રાજ્ય સ્થાપ્યું. સમુદ્રગુપ્તે દિગ્વિજય કર્યો તેના સ્મરણે પ્રયાગના કિલ્લામાં સ્તંભ ઉપર કોતરેલ છે, વિક્રમાદિત્યે શક રાજ્યનો નાશ કર્યો તેના પરાક્રમે દીલ્હીમાં કુતુબમિનાર પાસે લોહ સ્તંભમાં કોતરેલ છે. તે સ્તંભ તેણે કરાવ્યો છે.

શુભવંશે ઈ. સ. ૩૦૦ થી ૪૬૮ શુભકાલમાં અજંટા શુક્રા, નાલંદા, સારનાથ, વિગેરે સ્થળે અનેક મહાલયો, મંદિરો, શુક્રાઓ, મૂર્તિઓ, પાષાણના સ્તુપો બનાવ્યા. શિવ, વિષ્ણુ મંદિરો, અજંટા ચિત્રકામ, કાટ ન લાગે તેવા લોહ સ્તંભ બનાવ્યા. આ સ્થાપત્ય મૂર્તિકલામાં ગાંધાર શૈલીની જરા પણ છાંટ નથી. શુભકાલ ભારતનો સુવર્ણ-યુગ કહેવાયો.

વર્ધન વંશ :-

રાજ્યધાની કનોજ ઈ. સ. ૬૦૬, ૬૪૬ હર્ષવર્ધનને નાલંદા વિદ્યાપીઠને ઘણી જ મદદ કરી.

ચાલુક્ય વંશ :-

રાજ્યધાની વીજાપુર જીલ્લામાં બદામી (વાતાપી) ૬૦૮-૭૫૦ પુલકેશી મહાન થયો. ઐહોલમાં મંદિર બંધાવ્યા. બદામી તથા એલીફન્ટા શુક્રા કૌતરાવી.

રાષ્ટ્રકૂટ :-

ઈ. સ. ૭૫૦ થી ૮૭૩-રાજ્યધાની ઇલોરા, ઇલોરાની શુક્રાઓ, કૈલાસ મંદિર, રાષ્ટ્રકૂટ કાલમાં થયા.

પલ્લવ વંશ :-

ઈ. સ. ૬૦૮ થી ૭૫૦. કાંચીના લગ્ન-મંદિરો, મહાબલીપુર, સ્થમંદિર-મદુરા મંદિર, સુંદરેશ્વર મંદિર વગેરે બંધાવ્યા.

ચૌલવંશ :-

૮૭૩ થી ૧૦૪૨ સુધી રાજ્ય કર્યું, તાંજોરના લગ્ન શિવાલય બંધાવ્યા.

ગંગાવંશ :-

ભૂવનેશ્વર રાજ્યધાની તેમજ ભૂવનેશ્વરના મંદિરો બંધાવ્યા. ઈ. સ. ૭ થી ૮ સદી.

ખંભુરોહમાં ૮૫ મંદિરોમાંથી હાલ વીસ વિદ્યમાન છે. તેની પાસે કલિજરનો સુપ્રસિદ્ધ કિલ્લો હતો, રાજા વંગદેવે દશમી શતાબ્દિમાં કંકર્ષ મહાદેવનું સુપ્રસિદ્ધ મંદિર બંધાવેલ. અહીં આઠ મંદિરો જેનોના છે. એકસો સાઈઠ યોગિનીનું મંદિર છે, ૧૦૪ x ૬૦ ફુટના માપનું ચોકવાળું નવમી શતાબ્દિનું હશે છે. જેની મૂળ બંધાયેલી ૬૫ દેરીઓમાંથી હાલ ૩૨ અવશિષ્ટ છે. કંકર્ષ મહાદેવનું મંદિર ૧૦૬ ફુટ ઊંચું છે. ૧૧૬ લોખંડ અને ૬૦ ફુટ પહોળું છે. આવા મંદિરો આઠ દશ જ છે. તેની છત કૌતરાકામથી અલંકૃત છે. તેમાં બે થી ત્રણ ફુટ ઊંચી મૂર્તિઓની સંખ્યા ૮૭૨ ની છે. બીજી નાની મૂર્તિઓ અસંખ્ય છે. અહીંનું શિલ્પ અનોખું છે. અહીં ચારસો વર્ષ

ફૂલી પોતાની ૧૫, ૧૬ પેઢી સુધી કામ કરેલ છે, લક્ષ્મણની તુલનામાં આવે તેવું મંદિર ભારતમાં ભાગ્યે જ છે. મંદિરો ૯ મી સદીથી ૧૩ મી સદી સુધીમાં નિર્માણ થયા હશે તેમ મનાય છે.

લેંડાઘાટ :- ચોસઠ યોગિનીનું મંદિર ૧૦ થી ૧૧ મી સદીમાં બંધાવ્યું. શ્રવણ બેલગુલ :- ૧૦માં સૈકાની બદ્રબાહુ કેવલીની મૂર્તિ ૬૦ ફુટ ઉંચી અખંડ નક્કર પાષાણમાંથી બનાવેલ છે. તેને ગોમતેશ્વર કહે છે. બેલુર હાલાખીડ :- ૧૨ મી સદી હાલાખીડ તથા સોમનાથપુર બંધાયેલ છે. અહીં ઐતિહાસિક સંગ્રહ સ્થાન છે.

ગુજ્જર રાજ્યો :-

ઈ. સ. ૪૦૭ માં લટ્ટાકં ગુજ્જર વલ્લભીપુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. ૪૦૭ થી ૬૬૪ તેઓ શેવ અને બૌદ્ધ ધર્મ પાળતા. તેમણે મહાન શિવાલયો તથા તાલધ્વજગિરિમાં બૌદ્ધ શુક્રાઓ કાતરાવી.

ચાવડા વંશ :-

૬૬૪ થી ૬૯૬-પંચાસરમાં જયશિખરે રાજ્ય કર્યું તેણે શિવાલય બંધાવ્યું.

ચાલુક્ય વંશ :-

૬૯૬-૭૪૬. બુવડના હાથમાં સત્તા રહી.

ચાવડા વંશ :-

ઈ. સ. ૭૪૬ થી ૯૯૮ સુધી ચાવડા વંશની સત્તા રહી. જયશિખરના પુત્ર વનરાજે અણહીલપુર પાટણ વસાવી ત્યાં રાજ્યધાની કરી વનરાજે શીલગુણસૂરિના ઉપદેશથી પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીનું જૈન મંદિર અણહીલપુર પાટણમાં બંધાવ્યું. ચાવડા વંશના છેલ્લા રાજા સામતસિંહ ની.સંતાન હોવાથી તેની બેન લીલાવંતીના દીકરા મૂળરાજને ગાદીએ બેસાડ્યો, મૂળરાજ ચાલુક્ય વંશી હતો.

ચાલુક્ય વંશ :-

(સોલંકી વંશ) = મૂળરાજે ગુજ્જર રાજ્યને ઘણું જ વિસ્તૃત કર્યું. નર્મદા અને તાપી વચ્ચેનો લાટદેશ જીતી લીધો. સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છમાં સત્તા જમાવી. તેણે શિલ્પકાર ગંગાધર સોમપુરા પાસે સરસ્વતીના કિનારે રૂદ્રમહાલ બાંધવાનું શરૂ કર્યું. આ સિવાય અનેક શિવાલયો, તળાવો, વાવો બંધાવી, ૯૯૮ થી ૧૨૪૩ ચાલુક્ય સત્તા લીમદેવ ૧૦૨૨-૧૦૬૪. ૧૦૨૪માં મહમદ ગીઝની ચડી આવ્યો. તેણે સોમનાથ મહાદેવના શિવાલયનો નાશ કર્યો. લીમદેવે તેનો પુનરોદ્ધાર કર્યો. મોઢેરા સૂર્યમંદિર બંધાવ્યું. રાણી ઉદયમતિના નામથી પાટણ પાસે વાવ બંધાવી જે હાલ રાણકી વાવ કહેવાય છે. તેને ઘણી જ કસાધી અલંકૃત કરેલ છે, તેમના મંત્રી વિમળશાહે આરામુર ઉપર

કુંભારીયાના જૈન મંદિરો અદ્ભૂત કલાત્મક બંધાવેલ છે. અને આખું ઉપર વિમલવસહી વિમલશાએ બંધાવેલ.

કર્ણદેવ :- ૧૦૬૪ થી ૧૦૯૪ કણ્ણવતીનગરી આશાપલ્લીના રાજા આશા બીલને મારી સાબરમતિના કાંઠે અસારવા પાસે વસાવી તેમાં કણેશ્વર મહાદેવનું શિવાલય બંધાવ્યું, તેમના રાણી મીનલદેવીએ વીરમગામમાં મુનસર અને ઘોળકામાં મલાવ તળાવ બંધાવ્યાં.

સિદ્ધરાજ :- ૧૦૯૪, ૧૧૪૩ તેણે માળવાના રાજા યશોવર્માને હરાવી ત્યાં આણ્ણ વતાવી, મૂળરાજે શરૂ કરેલ રૂદ્રમહાલયું કામ શિલ્પકાર ગંગાધરના પૌત્ર પ્રાણધરે પૂરું કર્યું ત્યાં સિદ્ધપુર નામે નગર વસાવ્યું. પાટણમાં સહસ્રલિંગ તળાવ, ઝીંજુવાડાનો કિલ્લો બંધાવ્યો આ સિવાય અનેક કિલ્લા, તળાવો, વાવો અને શિવાલયો બંધાવ્યા.

કુમારપાળ :- ૧૧૪૩ થી ૧૧૭૩ સોમનાથ શિવાલયનો પુનઃઉદ્ધાર, તારંગા હીલ ઉપર અજીતનાથ પ્રભુનું મહાન પ્રાસાદ આ સિવાય પાલીતાણા શત્રુજય ઉપર કુમાર કુંડ અને કુમાર વસહી નામની જિનેશ્વર પ્રભુની કુંડ બંધાવી. ૧૨૪૩ સુધી ચાલુકય સત્તા રહી.

વાઘેલા વંશ :-

વિશળદેવ, ૧૨૪૩-૧૨૬૨ તેણે ડભોઈનો કિલ્લો શિલ્પી હીરાધર (ગંગાધરના વંશ) પાસે કરાવ્યો અને તળાવ બંધાવ્યું. તેના મંત્રી તેજપાળ, વસ્તુપાળે આખું ઉપર શોભન શિલ્પકાર પાસે લગ્ય કલાત્મક લૂણી વસહી નામનો જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ બંધાવ્યો અને પાલીતાણા શત્રુજય ઉપર જિનમંદિર બંધાવેલ. છેલ્લો રાજા કર્ણદેવ ૧૩૦૦ માં દીલ્હી સુલતાન અલાઉદ્દીનના હાથે હાથો અને ગુજર ભૂમિમાં ઈસ્લામી રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

પંદરમા સૈકામાં મેવાડનો મહારાણા કુંભો વાસ્તુશાસ્ત્રનો ઘણો જ શોખીન હતો. તેણે મંડન સૂત્રધાર પાસે અનેક શિલ્પ ગ્રંથોનું સંશોધન કરાવ્યું. તેમાં મુખ્ય મંડનરાજવલ્લભ, પ્રાસાદમંડન, રૂપમંડન, આદિ ગ્રંથો છે. તેના નાના ભાઈ ખેતાએ પ્રાસાદમંજરી, પરિમાણમંજરીનું સંશોધન કર્યું. ચિત્તોડનો કીર્તિ સ્તંભ જે એકસો બાવીશ ફુટ ઉંચો છે. અને લગ્ય અલંકારોથી અલંકૃત કરેલ છે. દેવ, દેવીઓ, વાહન, ઓયુધ, સહિત સેંકડો મૂર્તિઓ અને કલાકૃતિ યુક્ત ઘાટ કામો, મૂર્તિઓ નીચે નામ લખેલ હોવાથી કયાં દેવની મૂર્તિ છે, તેનો ખ્યાલ આવે, ટૂંકમાં કહીએ તો આ મૂર્તિઓનો જીવંતો જાગતો વિશ્વકોષ છે. આ કીર્તિસ્તંભ મહાન શિલ્પકાર મંડને બાંધેલ છે.

ગુજરાત અને રાજસ્થાનની સ્થાપત્ય શૈલી નાગરાદિ પ્રકારની છે. રાજસ્થાનના રાજ્યોમાં સમૂહબળ વડે એ પ્રદેશના મંદિરો સુરક્ષિત રહ્યા છે. તેમાં જેસલમેર,

ચિત્તોડ, ઉદયપુર, આમેર, જોધપુર, શિરોહી, બિકાનેર ઇત્યાદિના મંદિર લગભગ અખંડિત છે, ઓશિયા (બિકાનેર) માં સૂર્યના બાર મંદિર છે, તેની કળા ગુપ્તકાલ પછીની છે. જયપુર તથા જોધપુરની હદમાં ગુપ્તકાલના પાંચમી સદીના અવશેષો મળે છે, ઉદયપુર રાજ્યમાં એકલિંગજીનું મંદિર બારમી તેરમી સદીનું છે, ઉદયપુરનું જગદીશનું મંદિર બ્રમયુક્ત છે, કાંકરોલી પાસે રાયસાગરના કાંઠે નવચોટીનું સ્થાપત્ય દર્શનીય છે. એકલિંગજી પાસે નાગદા નામથી ઓળખાતા સાસુ વહુના મંદિર જીર્ણ હાલતમાં છે પણ ઘણી જ કલાત્મક તથા યોજનાપૂર્વકનું સ્થાપત્ય છે. કલાકૃતિ એવી છે કે આખું દેલવાડાની કલાને ઝાંખી પાડી દે. તળાવના કિનારે મહાન જગતી ઉપર સુંદર રીતે આયતનનું સ્થાપત્ય કરેલ છે-સુંદર જોવા જેવી અને સમજવા જેવી કૃતિ છે.

રાણપુર લઘ્ય ચતુર્મુખ પ્રાસાદ આ વિશાલ મંદિર અદ્ભૂત કલાકૃતિ અને વ્યવસ્થિત સ્થાપત્ય રચના છે. લઘ્ય અને સુંદર કૃતિ છે-તે “દેપાક નામના સોમપુરા શિલ્પીએ સત્તરમાં સૈકામાં બાંધેલ છે. હઠીસિહનું વિશાલ બાવન જીનાલય અમદાવાદમાં ૧૯ મી-સદીનું છે તે શિલ્પી પ્રેમચંદજીએ બાંધેલ છે.

શ્રી શત્રુજય પાલીતાણા જૈનના પ્રથમ પંક્તિના તીર્થ શત્રુજય ઉપર અનેક મંદિરો છે. તેમાં મુખ્ય આદીશ્વર પ્રભુ જિનાલય લઘ્ય અને કલાત્મક છે. અને ચૌમુખ પ્રાસાદ જે દ્વરના દ્વરથી જેના શિખરના દર્શન થાય છે. તે પ્રાસાદ સંપાદકના પ્રપિતામહે સં. ૧૮૮૫માં શરૂ કરી ૧૮૯૩માં પુરું કર્યું. આ સિવાય બીજા પણ ઘણા દર્શનીય પ્રાસાદો આવેલ છે.

મોતીશાહની ટુંક આપણા જાણીતા શિલ્પ વિશારદ પ્રભાશંકરભાઈના પ્રપિતામહે રામજી લાધારાએ કુંતાસરનો ગાળો (ખીણ) પુરીને મહાન પ્રાસાદ અને ટુંકની રચના કરી. આ કામ સં. ૧૮૮૭માં શરૂ કરી ૧૮૯૩માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આગમ મંદિર :- પાલીતાણા શત્રુજય તલાટી પાસે આગમોદ્ધારક શ્રી સાગરાનંદ-સૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી જૈનોના પવિત્ર આગમસૂત્રો પાપાણુ પર અંકિત કરીને વિશાલ આગમ મંદિર બાંધવામાં આવ્યું. આ પ્રાસાદની રચના જાણીતા શિલ્પી શિલ્પવિશારદ પ્રભાશંકરભાઈએ કરેલ.

પ્રભાસ પાટણ, ચંદ્રપ્રભુ જૈન હહેરાસર તથા મહામેરૂ સોમનાથ પ્રાસાદ પ્રભાશંકર ભાઈએ બાંધેલ. પાલીતાણા શત્રુજય તલાટીમાં શ્રી કેસરીયાજી મહાપ્રાસાદ આ પુસ્તકના સંપાદકે બાંધેલ બેટીપાગ સિદ્ધાચલ શણગાર ચતુર્વિંશતિ પ્રાસાદ પણ સંપાદકે બાંધેલ.

આ સિવાય મુંબઈ, ચેરખુર ઋષભદેવ પ્રાસાદ, ઘાટકોપર સુનિસુવત મહારાષ્ટ્ર બૂધજી પ્રાસાદ તથા વાંદરા, હઠીસર શાન્તિનાથ આદિ પ્રાસાદો સંપાદકે બાંધેલ. આ રીતે ભારતના ખૂણે ખૂણે અનેક નૂતન પ્રાસાદો તથા અનેક પ્રાસાદોના જીર્ણોદ્ધારો કરેલ.

ભારતીય શિલ્પી

ભારતના પૃથક-પૃથક ભાગના હિન્દુ શિલ્પશૈલીના સ્થાપત્યોના વિહંગાવલોકન પરથી ભારતીય સ્થાપત્યોનો વિકાસ, તેનું નિર્માણ તથા તેના પ્રકારનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે. ભારતીય કલા અધિક મૌલિક, અધિક વૈવિધ્યપૂર્ણ છે. તેના પ્રકારોમાં પણ નિત્ય નવીન વૈચિત્ર્ય છે. તેનું અન્યત્ર ભાગ્યે જ જોવા મળે છે, ભારતીય શિલ્પ સ્થાપત્ય આજ પણ જીવતી જાગતી કલા છે. ભારતીય શિલ્પીનું લક્ષણ પોતાની કૃતિમાં કેવળ ભાવના ઉતારવાનું છે. ભારતીય શિલ્પીઓએ પોતાની કલામાં પૃથકરણીય ભાવના રેડવાનું કઠીન કાર્ય કર્યું છે.

ભારતીય અને પાશ્ચાત્ય શિલ્પીઓમાં મૂર્તિવિધાનનું એક જ ઉદાહરણ લઈએ. અનેક કવિઓએ સ્ત્રીની પ્રકૃતિ વિકૃતિ ગુણોના ગાન ગાયા છે, તેના સૌંદર્યનું પાન કરનાર ભવભૂતિ અને કાલિદાસ જેવા મહાન કવિઓએ તેના રૂપ ગુણની શાશ્વત ગાથા ગાઈ છે. તેની પ્રકૃતિથી રીઝેલ ભારતીય શિલ્પીઓએ સ્ત્રી સૌંદર્યને માતૃસ્વભાવે પ્રદર્શિત કરી છે, જ્યારે પાશ્ચાત્ય શિલ્પીએ વાસનાના ફળરૂપે તેને કંડારી છે.

ભારતીય શિલ્પીઓએ ભારતીય જીવન દર્શન અને સંસ્કૃતિને પોતાનું સર્વોત્તમ લક્ષ માનીને રાષ્ટ્રના પવિત્ર સ્થાનો, પંસંદ કરીને ત્યાં પોતાનું જીવન વિતાવી શિલ્પની સાધના કરી છે. વિશ્વની શિલ્પ કલાના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય વિશાલ ભવનો નિર્માણ કર્યા છે જે જોતાં જ સૌ કોઈ આશ્ચર્યમુગ્ધ બને છે, ભારતીય શિલ્પકારોએ પહાડોના દુધિયા, મગીયા, રતુંબડા, શ્યામ, રેતાળવા કે ચુનાળવા પાષાણની હીર્ધકાચ શિલાઓ ખોદી કાઢી ભૂખ-તરસની પરવા કર્યા વગર પોતાના ધર્મ સંસ્કૃતિના પ્રતિકનું પ્રસ્તાન કર્યું છે. જનતાએ પણ શંખનાદ વડે પોતાના શિલ્પકારની અક્ષય કીર્તિને ચતુર્દિશ ભિરદાવી છે. જગતે આવા શિલ્પીઓની અજબ સ્થાપત્ય કલાના કારણે ભારતને અજર અમર પદે સ્થાપેલ છે. આવા પુણ્યવાન શિલ્પીઓને કોટિ કોટિ વંદન હો.

પ્રાસાદ રચના

પ્રાસાદ રચના માટે પ્રથમ ભૂમિ માટેનો નિર્ણય લેવો જોઈએ.

ભૂપરીક્ષા :- મધુરસ્વાદવાળી પુષ્પ જેવી ગંધવાળી, સ્થિર વર્ણની, જીવિત વનરાજી ઉગે તેવી, સક્રિયવર્ણની, ઉદબરના વૃક્ષવાળી ભૂમિ પ્રસરણ પ્રીતિદાયક છે.

પ્લોવ :- ઉત્તર, ઈશાન, પૂર્વ તરફ ઢળતી ભૂમિ શ્રેષ્ઠ છે તથા કૂર્મ પૃષ્ઠ ભૂમિ પણ શ્રેષ્ઠ માનેલ છે. ભૂમિને સમતલ કરી પ્રાસાદ રચના પ્રમાણે સૂત્રારંભ કરવો. કીલકરોપણ કરવું. અને પ્રાસાદ ગર્ભગૃહના ભીતિ ઉપાંગ પીઠ પ્રમાણમાં ભૂમિ ખતમ

કરવું. સખત ભૂમિ, જલ, પાષાણ આવે ત્યાં સુધી ખોદવું. પછી નક્કી કરેલ મૂલ્યે શિલાન્યાસ કરવો, શિલા માટે શાસ્ત્રકારોએ પ્રાસાદ પ્રમાણથી તેના માનો નક્કી કરેલ છે. તેની પહોળાઈ લંબાઈ-ઝડાઈ અને આકૃતિ તથા આકૃતિની પણ ઉંડાઈ ઠેકઠી કરવી તે પણ શાસ્ત્રકારોએ નક્કી કરેલ છે.

સુંદર કલાયુક્ત આકૃતિ સહિત શિલા કરવી. મધ્ય ધરણી શિલામાં ૧ સમુદ્રની લહેર, ૨ મચ્છ, ૩ દેડકો, ૪ મકર, ૫ ગ્રાસ, ૬ શંખ, ૭ સર્પ, ૮ કલશ એ મુખ્ય શિલાના અષ્ટકોણમાં એ અષ્ટકોણથી આરંભી આઠ આકૃતિઓ કરવી. શિલાના મધ્ય ભાગમાં કૂર્મની આકૃતિ કરવી. આ શિલા પ્રાસાદ ગર્ભગૃહના મધ્ય ભાગે સ્થાપવી. અને પ્રાસાદના ભીતિ સ્થાન નીચે ચાર દિશા અને ચાર વિદિશાની શિલા સ્થાપવી. આ શિલાઓમાં પૂર્વાદિ દિશાઓના દિક્ષાલોના આયુધોનું પૂજન કરી, શિલાઓ સ્થાપન કરવી. શિલાઓને રેશમી વસ્ત્રો, ગ્રીવાસ્ત્ર, આદિથી અલંકૃત કરવાની. શિલાઓ ભૂમિમાં દબાઈ જવાની છે તે છતાં શાસ્ત્રકારોએ સુંદર રીતે કલાત્મક કરવાનું કહેલ છે. શિલાઓના રક્ષણ માટે સંપૂર્ણ કરવાનું કહેલ છે.

આ પણ સમયનલિકા (ટાઈમ કેપશ્યુલ) છે. સમય જતા પ્રાસાદોની હયાતી ન હોય તો પણ સમયનલિકા ઉપરથી આ જગા પર પ્રાસાદ હતો તે નિશ્ચિત થાય.

મધ્ય શિલાના કૂર્મ ઉપરથી પદ્મનાભ (યોગનાભ) નાભિ માટે પાઈપ લેવાનું કહેલ છે. તે પદ્મનાભ સ્થાપિત મૂર્તિ જ્યાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની હોય ત્યાં સુધી લેવાનો. આ રીતે મૂર્તિને બ્રહ્મ સ્વરૂપ આપેલ છે જે વિષ્ણુના નાભિકમલથી કમલદંડ ઉત્પન્ન થઈ તે કમલદંડ ઉપર કમલરૂપ આસનમાં બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા આ રીતની કલ્પના વિદ્વાનોએ કરેલ છે. પ્રાસાદને આચાર્યોએ દેવ સ્વરૂપ કલ્પેલ છે. તેના દરેક અંગોમાં દેવના સ્થાનો છે.

પ્રાસાદ રચના જગતી ભીટ, પીઠ, મંડોવર શૃંગો, ઉર્શૃંગો પ્રત્યંગ, શુકનાશ, સ્કંધ, આમલસાર, કલશ, ધ્વજદંડ આદિ અંગોથી વિભૂષિત રચના ગર્ભગૃહ પછી કોલીમંડપ, ચૂડમંડપ, ત્રીકમંડપ, નૃત્યમંડપ, ચતુષ્ટિકા, સોપાન, ખલાણુક, નાભી મંડપ આદિ ભૂમિ તલ દર્શન છે.

કુંભી, સ્તંભ, કાટાસરા, ઠેકી, લેટાસરા, પાટ, અષ્ટાંશ, ગોળાંશ અને વિતાન પદ્મશિલા વિતાનના અનેક રૂપો છે.

પ્રાસાદના બે રૂપો સાન્ધાર અને નિરંધાર. સાન્ધાર પ્રમયુક્ત અને મંડપ પણ પ્રમયુક્ત થાય. મેઘનાદ આદિ મંડપો મંજલ પર મંજલ ચઢાવી કરી શકાય.

વિતાન ઉપર સંવરણ કરવાની તેના અનેક સ્વરૂપો છે. પ્રાસાદના દરેક અંગ-ઉપાંગોને શાસ્ત્રકારોએ સપ્રમાણ અને સુંદર રીતે વર્ણવેલ છે. પ્રાસાદ રચના એ બુદ્ધિગમ્ય અદ્ભુત રચના છે. પ્રાસાદ ચૌદ જાતીના છે. તેને દેશપરત્વે કરવાનું કહેલ છે. બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રાસાદોની રચના વિષે શિલ્પ ગ્રંથોમાં સંપૂર્ણ અંગો-ઉપાંગોના વર્ણનો જણાવેલ છે. જેથી સરળ રીતે સમજી શકાય અને કરી શકાય.

પ્રાસાદ રચનામાં ગણિત એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તે ગણિત જ્યોતિષ ચક્રો સાથે સંકળાયેલ છે. તેના ૨૧ અંગો છે. ૧ ક્ષેત્રફલ, ૨ આય, ૩ નક્ષત્રફલ, ૪ નક્ષત્રગણ, ૫ નક્ષત્રચંદ્ર, ૬ નક્ષત્રવૈર, ૭ વ્યય, ૮ તારા, ૯ નાડી, ૧૦ રાશિ, ૧૧ રાશિસ્વામી, ૧૨ ગૃહના નામાક્ષર, ૧૩ અંશક, ૧૪ લગ્ન, ૧૫ તિથિ, ૧૬ વાર, ૧૭ કરણ, ૧૮ યોગ, ૧૯ વર્ગ, ૨૦ તરવ, ૨૧ આયુષ્ય, આ રીતે એકવીશ અંગો મેળવવાનું કહેલ છે. જેની સંપૂર્ણ માહિતી ‘શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્’ પૂર્વોર્ધ્માં આપેલ છે. નક્ષત્રોમાં દેવગણ, મનુષ્ય ગણ, રાક્ષસગણ, આ ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો છે.

સ્વગુણે પરમાપ્રીતિ મર્ધ્યમા દૈવ માનુષ્યે,

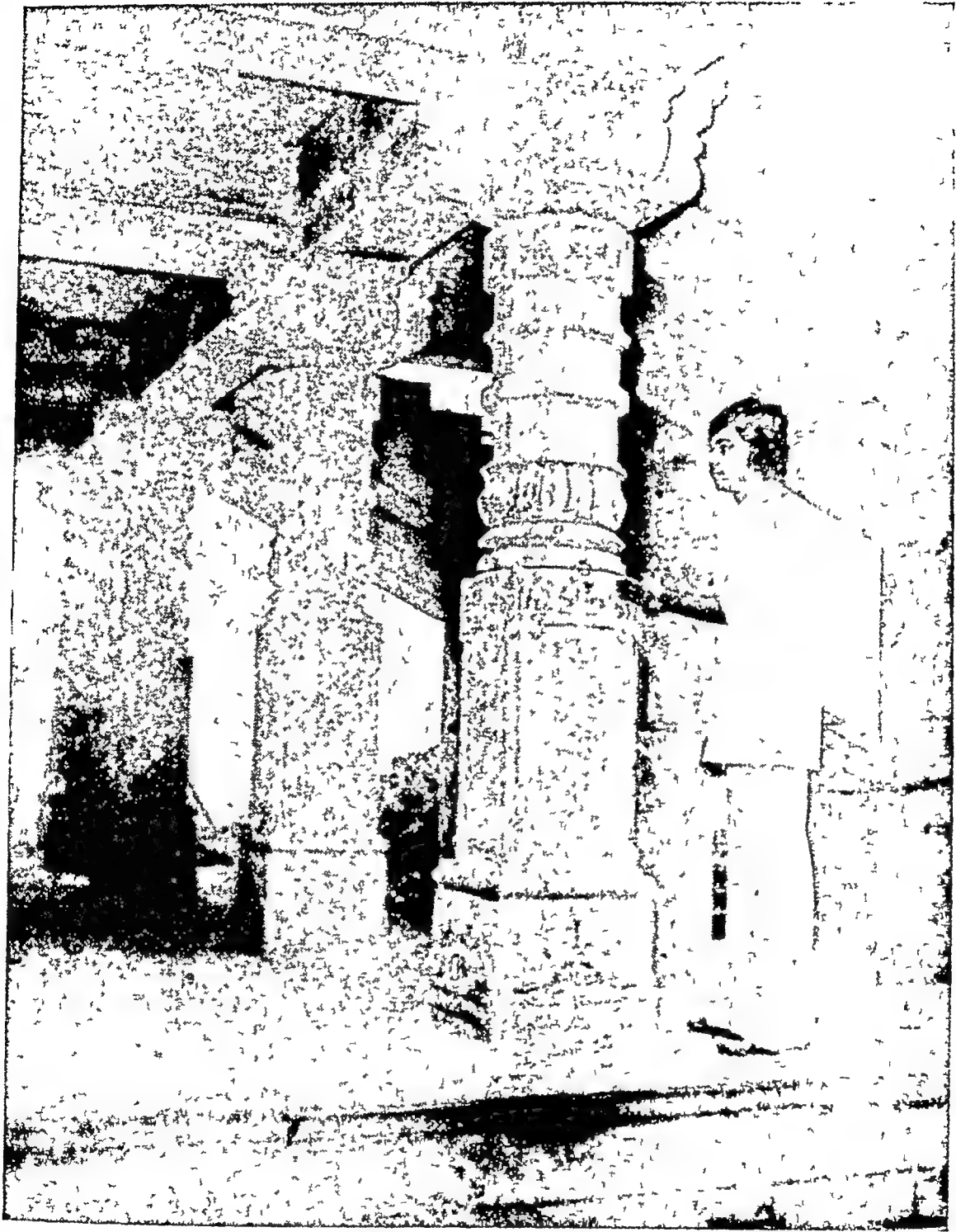
મર્ત્ય રાક્ષસયોર્મૃત્યુઃ કલહો દેવ રાક્ષસોઃ ॥

એક જ ગણ હોય તો પરમ પ્રીતિ, મનુષ્ય અને દેવગણ હોય તો મર્ધ્યમ, મનુષ્ય અને રાક્ષસગણ હોય તો મૃત્યુ, દેવ અને રાક્ષસ ગણ હોય તો કલેશ રહે. શાસ્ત્રકારોએ જન્મ નક્ષત્ર સાથે સમન્વય કરવાનું કહ્યું છે. જન્મ નક્ષત્ર જે ગણનું હોય તેને તે જ ગણનું નક્ષત્ર ગૃહ પ્રાસાદોમાં આવે તો શુભ એથી વિરુદ્ધનું ઉપર મુજબ ફલ જણવું.

આપણે અત્યારે યોની સાથે સમન્વય કરી નક્ષત્રાદિ મેળવીએ છીએ દેવને દેવગણ મનુષ્યને મનુષ્યગણ આ રીતે મેળવવામાં આવે છે. શુ બ્યાજળી તેનો નિષ્ક્રિય થયો નથી. એટલે આ સંબંધી અનિશ્ચિતતા પ્રવર્તે છે,

ઉદગ્રખર પ્રમાણ—

મંડોવરના કુંભાથી ખરાખર શાખની કુંભી તથા સ્તંભની કુંભી કરવી તેમ જણાવેલ છે. અને ઉદગ્રખર કુંભા ખરાખર સમસૂત્રમાં કરવો. તે પ્રથમ માન બીજીમાન અર્ધભાગે નીચે ઉતારવો, ત્રીજીમાન ત્રીજે ભાગે અને ચોથું માન ચોથે ભાગે નીચે ઉતારવાનું પ્રમાણ છે. કેટલાક શાખ કુંભી તથા સ્તંભ કુંભી ખંજો ઉદગ્રખર પ્રમાણે ઉતારે છે. તે ખરાખર નથી. ઉદગ્રખર નીચે કરવાનું કારણ શાસ્ત્રકારોએ સમજણપૂર્વક આપેલ છે. કારણ કે ઉંચાઈ વધારે થતી હોય તો જવા, આવવામાં મુશ્કેલી પડે તેથી શાસ્ત્રકારોએ ચાર પ્રમાણ આપ્યા છે, યોગ્ય જરૂરીયાત પ્રમાણે માનનો ઉપયોગ કરવો.

પ્રકાશક શ્રી દક્ષકુમાર નંદલાલ સોમપુરા શ્રી સિદ્ધાચલ શણુગાર
ચતુર્વિંશતિ જિન પ્રાસાદના કામનુ નિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે.

ક્ષિરાર્ણવમાં તે માટે સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

उदम्बरान्ते हूते कुंभि स्तम्भ च पूर्ववत् ।

ઉદમ્બર નીચે ઉતારવો પણ કુંભી સ્તંભ પૂર્વવત રાખવા.

દેવતા દષ્ટિસ્થાન

દષ્ટિ માનના દ્વારના સૂત્ર પ્રમાણે દષ્ટિનું મધ્ય બિંદુ મેળવવું એ જ બરાબર છે. દષ્ટિ સંપૂર્ણ લાગમાં લેવી નહિ.

દ્વારના ૬૪ ભાગ કરી ૫૫ ભાગે ત્રિયુગ્મ અને જિનદષ્ટિ મેળવવી. અથવા દ્વારના આઠ ભાગ કરી સાતમા ભાગના આઠ ભાગ કરી. સાતમાં ભાગમાં દષ્ટિ મેળવવી. એટલે સાતમા ભાગમા ચક્ષુનું મધ્ય બિંદુ મેળવવું. એ જ બરાબર છે.

પદ સ્થાનમાં પણ તેમ જ છે. ગર્ભગૃહના મધ્ય ગર્ભથી પાછળની ભીતિ સુધીના ૨૮ ભાગ કરવા. તેમાં મધ્યે શિવ, ભાગના ઉપર શિવનું મધ્ય ગર્ભ આવે શિવ, ૨૮ અને ૨૯ ભાગમાં આવે. આ જ રીતે દરેક મૂર્તિ સ્થાને. પણ કહેલ છે. ઉભી મૂર્તિ ચરણના મધ્યસ્થાને અથવા ઘુંટીના ગર્ભ પદસ્થાનમાં સ્થાપવી. બેઠી મૂર્તિ બુજના ગર્ભ તથા કાનની બુટના ગર્ભ સૂત્રમાં સ્થાપવી. આ રીતે બંને ભાગમાં મૂર્તિસ્થાન આવે તે જ રીતે દષ્ટિસ્થાન પણ સમજવું. તેનું સ્થાન પણ વિભાગ રેખાથી નીચે ઉપર બંને સ્થાનમાં વહેચાય; આ રીતે શિલ્પના ગૂઢ રહસ્યો સમજી કામ કરવામાં આવે તો અવશ્ય ફલદાયિ થાય. માટે શિલ્પીઓએ શાસ્ત્રના નિયમોનું બરાબર સમજણ પૂર્વક પાલન કરવું જેથી પ્રાસાદ ગૃહ બાંધનાર તથા બાંધાવનાર ગૃહપતિ ને સુખ, સમૃદ્ધિ, કીર્તિ, આયુ અને પુત્ર પૌત્રાદિકનો લાભ થાય. અસ્તુ.

પ્રાસાદની ચૌદ જાતિ

પ્રાસાદ ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ સુરમ્ય છે. હિમવર્ષના દેવદાણ્વનમાં સુરાધિંશ, દેવ, દેવીઓ, રાજાઓ, નાગ, યક્ષકિન્નર, વિદ્યાધરો, ગાંધર્વ, દાનવો, પિશાચ અને વ્યંતર જાતિઓ શિવજીનું પ્રાસાદ આકારે પૂજન કર્યું. તે પરથી પ્રાસાદની ચૌદ જાતિઓ ઉત્પન્ન થઈ.

૧ નાગર, ૨ દ્રવિડ, ૩ લતિન, ૪ બુમિજ, ૫ વરાટ, ૬ વિમાન, ૭ મિશ્રક, ૮ સાન્ધાર, ૯ વિમાનનાગર, ૧૦ વિમાનપુષ્પક, ૧૧ વલ્લભી, ૧૨ ક્ષાસનાકારા, ૧૩ સિંહાવલોકન, ૧૪ રથારૂઢ.

નાગરપ્રાસાદ :— નાગરી રેખા, કમલના પોયણા કૃતિ, નાગરી રેખા માનના અનેક ભેદો છે. ગજશ્વનરપીઠ પૂર્ણાલંકારી, મંડોવર છાદયુક્ત, શૃંગ, ઉરશૃંગ, પ્રત્યંગ, તવંગ, તિલક અને મૂળમંજરીના દલ વિલક્ષિતી પ્રગટ થતા અનેક અંકના સમૂહથી

રચાયેલું શિસ્તબદ્ધ શિખર જેના ચોરસ સ્કંધના શીરે આમલસાર, કલશયુક્ત શિખર તે નાગરજાતિ બાધવી. મૂળગર્ભગૃહ પાસે કપિલા, ચોકી વિશેષે વિતાનયુક્ત રંગમંડપ અથવા ગૃહમંડપ, ત્રિકમંડપ, નૃત્યમંડપ, ચતુષ્ટિકા મંડપ ઉપર દાસનાકૃતિ કે સંવરણા યુક્ત થાય.

૧ નાગરપ્રાસાદ :- આ પ્રાસાદના પાંચ ભેદો છે. તેના સ્વરૂપો અને ભેદો નીચે પ્રમાણે છે.

નામ	લક્ષણ	ભેદ સંખ્યા
૧ વૈરાજ્ય પ્રાસાદ	ચોરસ	૫૮૮
૨ પુષ્પક પ્રાસાદ	લંબચોરસ	૩૦૦
૩ કૈલાસ પ્રાસાદ	વૃત	૫૦૦
૪ મણિ પુષ્પ પ્રાસાદ	લંબવૃત	૧૫૦
૫ ત્રિવિષ્ટપ પ્રાસાદ	અષ્ટાસ	૬૫૦

કુલ ભેદ ૧૮૮૮

૧ નાગર, ૨ લતિન, ૩ ભૂમિજ, ૪ વરાટ, ૫ વિમાન, ૬ મિશ્રક, ૭ સાન્ધાર, ૮ વિમાનનાગરા, ૯ વિમાનપુષ્પક આ ૯ જાતિના પ્રાસાદો નાગર રેખાયુક્ત છે. શૃંગ ભેદે અલગ અલગ નામાકરણ થાય છે.

૨ લતિન પ્રાસાદ :- લતિન પ્રાસાદના પચ્ચીશભેદ છે. લતિન શિખર શૃંગ રહિત એકાંકિક છે. લત્તાઓથી અલંકૃત રેખાયુક્ત વેણુકોપના આકારથી બદ્ધ બનેલ આમલસાર કલશયુક્ત કૃતિ છે.

૩ ભૂમિજ :- કર્ણુ પ્રતિભદ્ર શૃંગોની હારમાળા યુક્ત ભદ્ર, લત્તાઓથી અલંકૃત ઉરુશૃંગ વિહિન પચ્ચીશ ભેદ છે. નવભૂમિ સુધીના પ્રાસાદોનું અપરાજિત પૃચ્છામાં સવિસ્તાર વર્ણન આપેલ છે.

૪ વરાટ :- વરાટ પ્રાસાદના પચ્ચીશ ભેદ છે, નવભૂમિ સુધીના પ્રાસાદનું વર્ણન અપરાજિત પૃચ્છામાં સવિસ્તાર આપેલ છે.

૫ વિમાનાદિ :- ચોસઠ પ્રાસાદના ભેદો છે. (૧) સર્વદેવ, (૨) શિવ, (૩) વિષ્ણુ, (૪) બ્રહ્મા, (૫) સૂર્ય, (૬) દેવી, (૭) ગણપતિ, (૮) જિનેન્દ્ર, ચોસઠ પ્રાસાદ નાગર રેખા માનના શૃંગ, ઉરુશૃંગ, પ્રત્યંગ, તવંગ, તિલકયુક્ત છે.

અપરાજિત પૃચ્છામાં સવિસ્તાર વર્ણન છે.

૬ મિશ્રક :- મિશ્રક પ્રાસાદના રૂચકોદ્ભવ, નવભેદ, અને શ્રીધરાધ્યા દશ ભેદ છે, શૃંગ, ઉદ્ગમ તિલકયુક્ત પ્રાસાદો છે. અપરાજિત પૃચ્છામાં સવિસ્તાર વર્ણન છે.

૭ સાન્ધાર :- કેશરાદિ પ્રાસાદ આદિ ૨૫ ભેદ છે. કેશરાદિ ૫ અંકયુક્ત અને ૨૫ મા મેરુપ્રાસાદ ૧૦૧ અંકયુક્ત છે. બ્રમયુક્ત સાન્ધાર અને બ્રમરહિત નિરંધાર એમ બંને રીતે થઈ શકે છે. પ્રાસાદ લક્ષણયુક્ત સમસ્ત ગ્રંથોમાં વર્ણન છે.

૮ વિમાન નાગર :- વિમાન નાગર જાતિના પચ્ચીશ ભેદો છે. સાન્ધાર અથવા નિરંધાર કરવા અનેક શૃંગ, ઉરુશૃંગ, તિલક, તવંગ, પ્રત્યંગ યુક્ત કરવા. આ વિષે અપરાજિત પૃથ્થામાં વિશેષ વર્ણન છે.

૯ વિમાન પુષ્પક :- પુષ્પકાદિ પચ્ચીશ પ્રાસાદોના ભેદો છે. કેશરાદિ શૃંગ યુક્ત પ્રાસાદો કરવા. અપરાજિત પૃથ્થામાં સવિશેષ વર્ણન આપેલ છે.

૧૦ દ્રવિડ :- દ્રવિડ પ્રાસાદમાં ૧ આઘ પીઠબંધન, ૨ પાઘ, ૩ પ્રસ્તર વરંડિકા અને છાઘ, ૪ ગ્રીવા ૫ ચુલિકા (આમલસાર, ચંદ્રિકા, કર્પરી, પદ્મપત્ર) ૬ સ્તૂપિકા (કલશ) આ તેના છ અંગો છે. તેને પડવર્ગ કહે છે, કેટલીક વખત પ્રસ્તરને ઉપર ફૂટ શાલા શિખરની વ્યંજનાથી ભૂમિ મંજલ થતા જાય છે. આગળ ગૂઢમંડપ તથા બાહ્ય ભાગમાં પાદ સ્તંભયુક્ત મંડોવર અને તે ઉપર પ્રસ્તર હોય છે. મંડપના અંદર ચાર સ્તંભો પર પટ્ટછાઘ હોય છે. મંડપને માત્ર સમઢલ છાઘ હોય છે.

૧ અધિષ્ઠાન :- પીઠના ત્રણ થરો સામાન્ય રીતે હોય છે. ૧ પદ્મ (જડંબો) ૨ કુમુદ (કણી છાજલી) ૩ સિંહમાલા (ગ્રાસપટ્ટી) તેના ઉપર પ્રતિ અને વેદી નામના સપાટ થર હોય છે. અહીંયા આદિ તલનો પ્રારંભ થાય છે. (એટલે પહેલા મજલાનો પ્રારંભ) તેને પાઘમાં સમાવિષ્ટ ગણવામાં આવે છે.

૨ પાઘ સ્તંભયુક્ત મંડોવર :- મૂળ પ્રાસાદની ત્રણે બાજુ ભદ્રને દેવકોષ્ટ કહે છે. તેમાં જે દેવનો પ્રાસાદ હોય તેના પર્યાય સ્વરૂપો મૂકવામાં આવે છે. આ બાહ્ય સ્વરૂપ ગર્ભગૃહનું કહ્યું.

૩ પ્રસ્તર :- પ્રસ્તરના અંગમાં ૧ વરંડિકા, ૨ ઉત્તર, ૩ વાજન, ૪ કપોત, અર્ધગોળ, કપોતના છબીનો નીકાળો વધારે હોય છે. જે ભૂમિ ઉપર મજલો હોય તો તેને દ્વિતીય તલ કહે છે. તેના અંગ નીચે મુજબ.

અ. પ્રસ્તર પર સિંહ માલા-મંચના થરો ઉપર ખૂણા ઉપર કણ્ઠકૂટ (જે સ્તંભો ઉપર ચૈત્યજુલ-કમાન) એ સ્તંભિકાના ભાગને વિતર્દિકા કહે છે. મધ્યગર્ભ ગવાક્ષ-કોષ્ટના જે તરફ બખ્ખે સ્તંભિકા પર ચૈત્ય (જુલ કમાન) અને તેની વચ્ચે અર્ધ ગોળાકાર વરંડિકાને ભદ્રશાલ કહે છે; કણ્ઠકૂટ અને ભદ્રશાલ વચ્ચેના અંતરમાં નેત્ર કોષ્ટ (હારાન્તર) હારના નીચે કુદર ઉપર તિલનાસિકા (નાની ઠકારી) હોય છે. અહીં દ્વિતીય તલ પૂર્ણ થાય છે.

૩. એના ઉપર ચતુર્થ કે વૃત્ત શિખર (ગુમખ જેવા) નો પ્રારંભ થાય છે, તેમાં સિંહમાલા પર પીઠાન ફલક (છત છાતીયાથી ઢાંકેલ) ઉપર ગોળ અથવા અષ્ટાસ્ર શિખર (ગુમખ જેવું) હોય તેા કોણ ઉપર વૃષભ, સિંહ અથવા ગરુડના મોટા સ્વરૂપો અથવા કણું ફૂટ કરવામાં આવે છે.

૪ ગ્રીવા :- વરંડિકા કપોત પર સાદી જંઘા જેવા લાગને ગ્રીવા કહે છે, તે પર મહાનાસી (ચૈત્ય ગુલ) ના મંચ પર ફરતા, સિંહવક્ર (આસમુખ) કરવામાં આવે છે, ગર્ભના બે નાસિકાના મધ્યમાં ખૂણા પર હોય છે, તેને પાર્શ્વનાસિકા કહેવામાં આવે છે, મહાનાસીકાનું અપર નામ ભદ્રનાસી પણ કહે છે, કેટલાક સ્થળોમાં ગ્રીવાથરમાં સ્તંભો કરવાના બદલે અહિં બે દેવરૂપ યા ઋષિમુનિના બેઠેલા રૂપ પણ કરે છે, પરંતુ પટ મહાનાસીથી અલંકૃત કરે છે, કોઈએ રૂપના સ્થાને પરશાલ (સાદું ભદ્ર) પણ કરે છે, ઉપર મહાનાસીના કોઈ પણ પ્રકાર હોય છે જ, ઉપર નીકળતા એવા હંસ વાજનોનો ફરતો થર કરીને તે પર બીજો છાંટવાળો એમાંથી નીકળતો થર કરવામાં આવે છે. તે પર શિખર થાય છે, ગ્રીવાની ઉપર હંસ વાજન કે બીજા થરના સ્થાન પર ઢંડ છાદ જેવું છલુ નીકળતું કાઢીને તે પર શિખર (ગુમખ) કરે છે. ગ્રીવા સ્તૂપિકાના મધ્યના ગુમખ જેવા શિખરને ઘડવર્ગમાં સ્થાન નથી હોતું.

૫ મૂલિકા શિખર ઉપર ચંદ્રસ્વરૂપ પદ્મપત્રિકા અથવા કર્પૂરી પત્રરૂપ વિસ્તૃત હોય છે.

૬ સ્તૂપિકા :- શૃલિકા ઉપર દ્રવિડ શિખરનું સ્વોપરી અંગ સ્તૂપિકા-નાગર છંદમાં તે કલશરૂપ કહેવાય છે, દ્રવિડ પ્રાસાદના પાંચ ભેદ છે, (૧) સ્વસ્તિક, (૨) સર્વતોભદ્ર, (૩) વર્ધમાન (૪) સૂત્રપદ્મા (૫) મહાપદ્મા એ પાંચેના ક્રમથી એકના એકસો, બસો, ત્રણસો, ચારસો અને પાંચસો એ રીતે પંદરસો ભેદ થાય છે, અપરા-જિત પૃચ્છા કહે છે કે પીઠના ઉપર કણું રેખાની ભૂમિકા કરવી તેની વિભક્તિ દલ લતાશૃંગોથી ઉત્પન્ન થાય છે. મેષ, મકર, ફૂટાદિ કંટકોથી આવૃત્ત વેદી, ઘંટા નાસિકા-દિથી શોભતો એવો દ્રવિડ છંદનો પ્રાસાદ જાણવો.

૧૧ વદ્ધલી પ્રાસાદ :- સ્ત્રી સંસ્કૃત પ્રાસાદ છે પચ્ચીશ ભેદો છે લંબચોરસ ગર્ભગૃહની બહારના તલ છંદ ઘંટા વગરના ક્રમથી ભૂમિકા ચઢાવી. તેની ભૂમિકા ઉપર ગજપૃષ્ઠાકૃતિ શિખર કરવું. તેને ત્રિકલશ કરવા.

૧૨ ક્ષાસ્ત્રનાકાર પ્રાસાદ :- આ પ્રાસાદને નયુસક પ્રાસાદ કહે છે, તેના ભેદ પચ્ચીશ છે. આ જાતિના પ્રાસાદને સામાન્ય પીઠ મંડોવર ઉપર છાજલીઓ ક્રમશઃ ઉત્તરોત્તર સંકેત કરી ચઢાવવી હોમ પર ઘંટા કલશ મૂકવા. ભદ્ર ઉપર સિંહકર્ણ માટે ઉદ્ગમ કરવો, કર્ણ ક્ષાસ્ત્રનાકાર શૃંગો પણ ચઢાવાય છે. ક્ષાસ્ત્રનાકાર પ્રાસાદમાં તલદર્શનમાં હસ્તાંગુલ ઉપાંગોવાળા ક્ષત કર્ણ અને ભદ્ર વિશેષે હોય છે. ઉદકાન્તર-વર્જિત પાણીતાર વગરના ઉપાંગો હોય છે.

૧૩ સિંહાવલોકન પ્રાસાદ :- સિંહાવલોકન પ્રાસાદના પચ્ચીશ ભેદ છે. છાજ ઉપર ઉદ્ગમ તથા કર્ણ ઘંટા તથા સિંહ કરવા.

૧૪ રથાઝહ પ્રાસાદ :- નાગર છંદથી ઉદ્ભૂત-શકટ-ગાડાના ઉપર નાગર છંદનો ત્રણ ચક્ર હોય તેવા આકારનો કામનાને દેવાવાળો રથાઝહ છંદનો પ્રાસાદ જાણવો. અપરાજિત પૃચ્છા કહે છે કે દારુકર્ષ (કાષ્ઠકાર્ય) થી ઉદ્ભૂત સિંહાવલોકન દારુના જેવા છંદ ને રથાઝહ હોવાનું કહે છે.

નિવેદન

સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસના અનુશીલનમાં શિલ્પ સ્થાપત્ય વાસ્તુ વિદ્યા, ગૃહ પ્રાસાદ, મૂર્તિવિધાન વગેરેનો અભ્યાસ આવશ્યક છે. શિલ્પના અનેક ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે. પણ સરળ અને કઠીનદ્વ શૈલી હોય તો સામાન્યમાં સામાન્ય કાર્યરત સમજી શકે અને તેનો સરળ રીતે ઉપયોગ કરી શકે. તે માટે આ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂવાર્ધ આપની પાસે રજુ કરેલ છે અને આજે શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ ઉત્તરાર્ધ નામનો શિલ્પગ્રંથ બહાર પાડવાની કલ્પના મારા હિલમાં થઈ અને તેને મૂર્તપદ્ આપી આપની સમક્ષ રજુ કરતા સહર્ષ આનંદ અનુભવું છું. આપ સર્વે તેનો સફળઉપયોગ કરશો અને વિશેષ માણસો લાભ લેશે તો મારો પરિશ્રમ યથાર્થ ગણાશે. આપ દોષો નહિ જોતાં શુભગ્રાહી બની સારાંશ ગ્રહણ કરશો એવી અભિલાષા.

આભાર દર્શન

નીચેના ગ્રંથોની સહાય લેવા બહલ સંપાદકોનો હું અત્યંત ઋણી છું અને આભાર માનું છું.

૧ રાજવલ્લભ	૧૧ વાસ્તુશાંતિ
૨ શિલ્પદિપક	૧૨ બાલબોધનયોતિષ
૩ જ્ઞાનપ્રકાશ દ્વીપાણી	૧૩ ક્ષીરાણ્ડ
૪ શિલ્પરત્નાકર	૧૪ સમરાંગણ સૂત્રધાર
૫ અપરાજિતપૃચ્છ	૧૫ અગ્નિપુરાણ
૬ વાસ્તુસાર પ્રકરણ	૧૬ મુદ્ગર્તમાર્તંડ
૭ પ્રાસાદમંડન	૧૭ મુદ્ગર્ત ચિંતામણી
૮ કશ્યપશિલ્પ	૧૮ વાસ્તુરત્નાકર
૯ કલ્યાણકલિકા	૧૯ નિર્વાણકલિકા
૧૦ વાસ્તુપ્રતિષ્ઠા	૨૦ પ્રાસાદતિલક

આ પુસ્તકના સુંદર છાપકામ માટે ભરત પ્રિન્ટરીના માલીક કાંતિલાલ ડી. શાહ તથા તેમના સુપુત્રો કિરીટકુમાર કે. શાહ અને ભરતકુમાર કે. શાહનો પણ આભાર માનું છું.

સંપાદકના ગ્રંથાલયમાં સંગ્રહીત શિલ્પ-પુરાણો આદિ ગ્રંથોની નોંધ

હસ્ત લિખીત

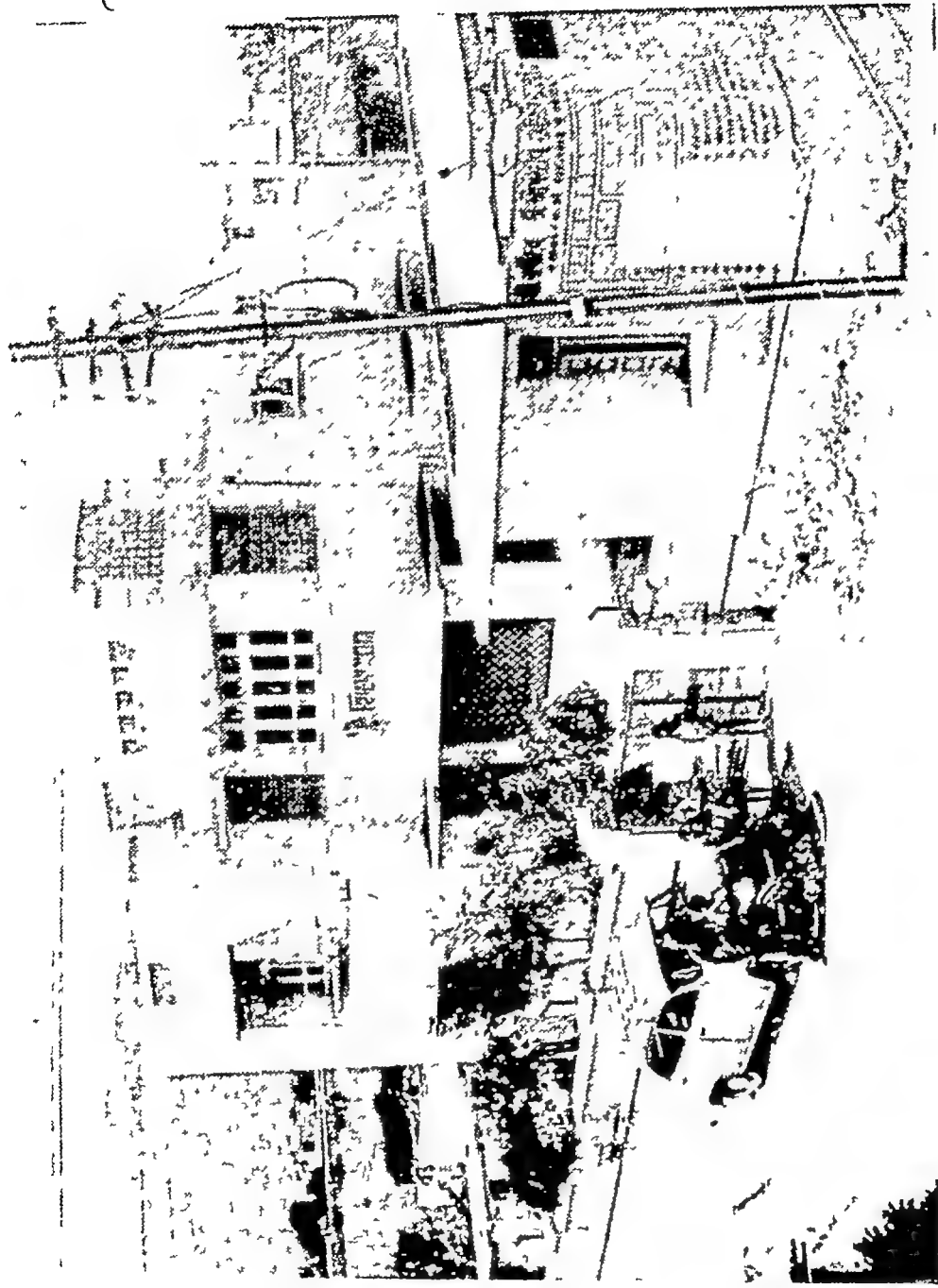
૧ રાજવલ્લભ	૪ દેવતા મૂર્તિપ્રકરણ.
૨ પ્રાસાદ મંડન.	૫ નિર્દોષ વાસ્તુ.
૩ રૂપ મંડન	૬ ક્ષીરાણુવ

પ્રકાશિત ગ્રંથો.

૧ શિલ્પ રત્નાકર	૧૭ તત્ત્વનિધિ
૨ રાજવલ્લભ	૧૮ શિલ્પ શાસ્ત્ર
૩ જ્ઞાન પ્રકાશ ક્ષીપાણુવ	૧૯ સાહિત્ય સંમેલન
૪ ક્ષીરાણુવ	૨૦ નૃત્ય ભારતી
૫ પ્રાસાદ મંડન-હિંદી	૨૧ નૃત્ય મંજરી
૬ પ્રાસાદ મંડન-ગુજરાતી	૨૨ વિષ્ણુ ધર્મોત્તરપુરાણ
૭ જૂહક શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ ૧	૨૩ પરિમાણ મંજરી
૮ જૂહક શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ ૨	૨૪ કશ્યપ શિલ્પ
૯ જૂહક શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ ૩	૨૫ શિલ્પરત્ન
૧૦ વાસ્તુ સાર પ્રકરણ	૨૬ પ્રાસાદ મંડન રાજવલ્લભ
૧૧ અપરાજિત પૃચ્છા	૨૭ ગૃહ વિધાન
૧૨ શિલ્પ દિપક	૨૮ પ્રશ્નોત્તર રત્નચિંતામણી
૧૩ દેવતા મૂર્તિપ્રકરણ	૨૯ વાસ્તુ વિદ્યા
૧૪ રૂપ મંડન	૩૦ ઇશાન દેવ ગુરુ પદ્ધતિ
૧૫ વૈજ્ઞાન સાગમ	૩૧ કૈશરાદિ પ્રાસાદ
૧૬ વિષ્ણુ સંહિતા	૩૨ ભારતીય શિલ્પ સ્થાપત્ય

- ૩૩ મંડન કુંડ સિદ્ધિ
૩૪ અખિલ શ્રેયાર્થ ચિંતામણી
૩૫ કલ્યાણ કલિકા ભા. ૧
૩૬ કલ્યાણ કલિકા ભા. ૨
૩૭ લઘુ શિલ્પ આચતરવ
૩૮ ભારતીય મૂર્તિ કલા
૩૯ સુલભ વાસ્તુ શાસ્ત્ર
૪૦ કલા ચિંતન
૪૧ વાસ્તુ રાજવલ્લભ
૪૨ વાસ્તુ મુક્તાવલી
૪૩ શિલ્પ ચિંતામણી
૪૪ વાસ્તુ પ્રતિષ્ઠા સંગ્રહ
૪૫ પ્રાસાદ મંડન-સંસ્કૃત
૪૬ પ્રતિમા લક્ષણ
૪૭ વાસ્તુ સારિણી
૪૮ વાસ્તુ રતનાકર
૪૯ શિલ્પ ચિંતામણી ભા. ૧ થી ૫.
૫૦ વિશ્વકર્મા શિલ્પ શાસ્ત્ર
૫૧ ભારતીય વાસ્તુ કલા
૫૨ હંમારત બાંધકામ
૫૩ વાસ્તુ વિદ્યા
૫૪ વિશ્વકર્મા વિદ્યા પ્રકાશ
૫૫ પરિકર સમિક્ષા
૫૬ કચ્છનું સંસ્કૃતિ દર્શન
૫૭ અમદાવાદ સર્વ સંગ્રહ
૫૮ મૂર્તિ પૂજા
૫૯ નાતકાલંકાર
૬૦ બૃહદ ધારણા ચંત્ર
૬૧ મુદૂર્ત ચિંતામણી

- ૬૨ મુદૂર્ત માતૃક
૬૩ આરંભ સિદ્ધિ
૬૪ દિન શુદ્ધિ દીપિકા
૬૫ વેધ વાસ્તુ
૬૬ પ્રાસાદ તિલક
૬૭ દુર્ગ વિધાન
૬૮ ભારતીય શિલ્પ સંહિતા
૬૯ અગ્નિ પુરાણ સંસ્કૃત
૭૦ અગ્નિ પુરાણ ગુજરાતી
૭૧ વિષ્ણુ પુરાણ
૭૨ બ્રહ્મ પુરાણ ભા. ૧
૭૩ બ્રહ્મ પુરાણ ભા. ૨
૭૪ બ્રહ્માંડ પુરાણ ભા. ૧
૭૫ બ્રહ્માંડ પુરાણ ભા. ૨
૭૬ મત્સ્ય પુરાણ ભા. ૧
૭૭ મત્સ્ય પુરાણ ભા. ૨
૭૮ યજ્ઞ પુરાણ
૭૯ નારદ પુરાણ
૮૦ ગરૂડ પુરાણ ભા. ૧
૮૧ ગરૂડ પુરાણ ભા. ૨
૮૨ ભગવતિ ભાગવત પુરાણ
૮૩ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ
૮૪ નારદીય મનુ સંહિતા
૮૫ બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ ભા. ૧
૮૬ બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ ભા. ૨
૮૭ શિવ પુરાણ ભા. ૧
૮૮ શિવ પુરાણ ભા. ૨
૮૯ વાયુ પુરાણ ભા. ૧
૯૦ વાયુ પુરાણ ભા. ૨

संपादकनु' निवासस्थान शिदपायतन सर्वोदय सोसायटी-पासिताणु।

૯૧	ભવિષ્ય પુરાણ ભા. ૧	૧૧૦	કૂર્મ પુરાણ ભા. ૨
૯૨	ભવિષ્ય પુરાણ ભા. ૨	૧૧૧	નિર્વાણ કલિકા
૯૩	વામન પુરાણ ભા. ૧	૧૧૨	આચાર-દિનકર
૯૪	વામન પુરાણ ભા. ૨	૧૧૩	પ્રાસાદ મંજરી
૯૫	લિંગ પુરાણ	૧૧૪	અખીલ શ્રેયાર્થ ચિંતામણી
૯૬	મારકંડેય પુરાણ	૧૧૫	ભારતીય મૂર્તિકલા
૯૭	અથર્વ વેદ ભા. ૧	૧૧૬	ગુજરાત મૂર્તિ વિધાન
૯૮	અથર્વ વેદ ભા. ૨	૧૧૭	ધી શીર્લીંગ ઈન ધી ટેમ્પલ ઓફ ગુજરાત
૯૯	ગુજરાતનું મૂર્તિવિધાન	૧૧૮	પ્રાસાદ તિલક
૧૦૦	કલા સૃષ્ટિ	૧૧૯	ભારતીય શિલ્પ સંહિતા
૧૦૧	સ્થાપત્ય કલા મિર્માસા	૧૨૦	વાસ્તુ કલા નિધિ
૧૦૨	પ્રતિષ્ઠા સાર સંગ્રહ	૧૨૧	જય પૃચ્છા
૧૦૩	મિશ્ર પ્રવેશ ભા. ૧	૧૨૨	વિશ્વકર્મા પુરાણ
૧૦૪	મિશ્ર પ્રવેશ ભા. ૨	૧૨૩	ભારતીય અદ્ભિતા
૧૦૫	નારદિય યમ સંહિતા	૧૨૪	એશિયાની અદ્ભિતા
૧૦૬	એકાદશ ઉપનિષદ	૧૨૫	વિશ્વની અદ્ભિતા(મહાસંદર્ભ ગ્રંથ)
૧૦૭	સામવેદ સંહિતા ભા. ૧	૧૨૬	વેદભાષ્ય (યજુર્વેદ, સામવેદ અથર્વવેદ)
૧૦૮	સામવેદ સંહિતા ભા. ૨		
૧૦૯	કૂર્મ પુરાણ ભા. ૧		

સં પા દ ક નો પ રિ ચ ય

સંવત ૧૯૬૫ના માર્ગશીર્ષ શુક્લ ૧ ભોમવારે જન્મ થયો. પિતાશ્રી ચુનિલાલ વેલજી કશ્યપ ગોત્ર સોમપુરા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ.

શિલ્પ સ્થાપત્ય એ પરંપરાગત હિતરતો આવેલ વારસો છે. જશકરણભાઈ એ અમારા પ્રપિતામહ જેમણે શત્રુંજય ઉપર ઉત્તંગ શિખરથી શેાલી રહેલ ચૌમુખ પ્રાસાદની રચના કરી અને ૧૮૯૨માં સંપૂર્ણ કર્યું, અમારા પિતામહ વેલજીભાઈ જેણે અનેક પ્રાસાદોની રચના કરી તેમાં પાલીતાણા શહેરમાં દિગમ્બર મંદિર, બોટાદ પાસે ગઢડા, પાળીઆદ અળાઉ જિનમંદિર આદિ. વેરાવળ પાસે આહરી જૈન પ્રાસાદ રચના, શામળાજી જીર્ણોદ્ધાર, કુંડલા પાસે ગાધકડા જૈન મંદિર, ભાવનગર પાસે વરતેજ જૈન દેરાસર આટલી માહિતી તો મળે છે. પિતાજી ચુનિલાલ જેમણે કચ્છ વાગડમાં પ્લાસવા, ફતેગઢ, બેલા સૌરાષ્ટ્રમાં ઝીંજીવાડા, દસાડા, માંડલ, પાટડી આદિ કામોના જીર્ણોદ્ધાર કર્યા. આ સિવાય બીજા અનેક કામો કરેલ.

ગુજરાતી ચાર ધોરણ અભ્યાસ કર્યો પછી કૌટુંબીક સંલગ્નોને લઈ શિલ્પ કામમાં જોડાવાની જરૂર પડી. ધંધાદારી પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન સાથે શિલ્પવ્રત્યોનો ૧૫ વર્ષે અભ્યાસ શરુ કર્યો અને ૧૮ વર્ષની વયે સ્વતંત્ર બીલ્ડીંગ કોન્ટ્રાક્ટના કામ શરુ કર્યા. પાલીતાણામાં જીવું શ્રાવિકાશ્રમ જે હાલ સમરથ ભુવન કહેવાય છે. ચાંદ ભુવન, ખુશાલ ભુવન, દિગમ્બર ધર્મશાળા, ખેાળની મસ્જિદ, આદિ બીલ્ડીંગ વર્ક કર્યા. રાજ્ય મહેલ, હવામહેલમાં કેટલુંક કામ કર્યું. આ ગામમાં બીલ્ડીંગના કામો ઘણા કર્યા અને પછી પ્રાસાદો બાંધવાનું કામ શરુ કર્યું આજ સુધીમાં નીચે મુજબ પ્રાસાદ સ્થાપત્યોના કામો અને જીર્ણોદ્ધારોના કામો કર્યા છે.

નૂતન પ્રાસાદ શિલ્પ સ્થાપત્યો

શિલ્પાચાર્ય નંદલાલ ચુનિલાલ સોમપુરા.

૧	દાલોદ જૈન દેરાસર	(ઉત્તર ગુજરાત)
૨	રીખડા શિવાલય	(ઉત્તર ગુજરાત)
૩	કદમગિરિ પૂર્વતરફનો પ્રાસાદ	(ભાવનગર જિલ્લો)
૪	જિનદત્તસૂરીશ્વરજી મંડપ બાબુની દ્વંક	પાલીતાણા
૫	કીપાયંદજી મહારાજ સ્મારક	(પાલીતાણા)
૬	મોતીલાલ ન્હાલયંદ દેરાસર મોતીશાદ્દંક	પાલીતાણા શત્રુજય
૭	શ્રાવિકાશ્રમ જૈન દેરાસર (બુદ્ધ)	પાલીતાણા
૮	નરશી કેશવજી જૈન દેરાસર	પાલીતાણા
૯	રામદાસ સ્વામી મંદિર	પાલીતાણા
૧૦	ગોહડીયા મહારાજ મંદિર	પાલીતાણા
૧૧	હનુમાન મંદિર	પાલીતાણા
૧૨	પુંડરીકસ્વામી જૈન મંદિર	અમરેલી
૧૩	સાવરકુંડલા જૈન મંદિર	સાવરકુંડલા
૧૪	બહારકોટ મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	વેરાવલ
૧૫	સીમંધરસ્વામી દિગમ્બર જૈન દેરાસર	સોનગઢ
૧૬	સમવસરજી દિગમ્બર જૈન દેરાસર	સોનગઢ
૧૭	સંન્યાસ આશ્રમ શિવાલય લક્ષ્મીનારાયણ અને જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય મંદિર	વિલેપારલે (વેસ્ટ) મુંબઈ
૧૮	ઘેલા સોમનાથ મહાદેવ પ્રાસાદ	જસદણ સ્ટેટ
૧૯	શ્રી શાન્તિનાથ જૈન દેરાસર	વઢવાણ સીટી
૨૦	શ્રી શિતળનાથ જૈન દેરાસર	વઢવાણ સીટી
૨૧	હલરા જૈન દેરાસર	હલરા (કચ્છ વાગડ)

૨૨	અલીયાખાડા જૈન દેરાસર	જામનગર
૨૩	પાનેલી જૈન દેરાસર	પોરબંદર
૨૪	ખોટાદ જૈન દેરાસર	ખોટાદ
૨૫	શ્રી પાર્શ્વનાથજી જૈન દેરાસર	સદર રાજકોટ
૨૬	શ્રી-ચશોવિજયજી સ્મારક મંદિર	ડભોઈ
૨૭	ચોવીશ જિનાલય (વાસુપૂજ્યસ્વામી)	સુરેન્દ્રનગર
૨૮	મંડપ પટ્ટ દર્શન મંદિર	સુરેન્દ્રનગર
૨૯	મહેતાપોળ નેમનાથ પ્રાસાદ	વડોદરા
૩૦	લલીયાણા જૈન દેરાસર	(કચ્છ વાગડ)
૩૧	જંગી જૈન દેરાસર	(કચ્છ, વાગડ)
૩૨	આણુ શ્રી શાન્તિસૂરીશ્વર ગુરુ મંદીર	(રાજસ્થાન)
૩૩	ખલ્લહાણા જૈન દેરાસર	(સુરેન્દ્રનગર જીલ્લો)
૩૪	પુરુષોત્તમ સુરચંદ જૈન દેરાસર	(કાંદિવલી મુખ્ય)
૩૫	થાણાદેવડી જૈન દેરાસર	સોરઠ
૩૬	ભોરખી ચક્ષેશ્વરી મંદીર	ભોરખી
૩૭	સમવસરણ પટ્ટ દર્શન મંડપ	ભોરખી
૩૮	ટંકારા માણીભદ્ર મંદિર	ટંકારા (ભોરખી)
૩૯	જૈન દેરાસર-ખાખરેચી	(ભોરખી)
૪૦	લાડોલ જૈન દેરાસર	ઉ. ગુજરાત
૪૧	લાડોલ વીર મંદિર	ઉ. ગુજરાત
૪૨	ઝરીયા નં. ૪. જૈન દેરાસર	ખિહાર
૪૩	બેરમા જૈન દેરાસર	ખિહાર
૪૪	કત્રાસ જૈન દેરાસર	ખિહાર
૪૫	ધ્રાંગધ્રા પાર્શ્વનાથજી જૈન દેરાસર	સુરેન્દ્રનગર
૪૬	સીમંધર સ્વામી દિગંબર મંદિર	વઢવાણ
૪૭	” ” ” ”	સુરેન્દ્રનગર
૪૮	” ” ” ”	રાણપુર
૪૯	” ” ” ”	વીંછીયા
૫૦	” ” ” ”	લાઠી

૫૧	છાણી મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	(જી. વડોદરા)
૫૨	હહેજ જૈન દેરાસર	(જી. ભરૂચ)
૫૩	ધંધુકા જૈન દેરાસર	(જી. અમદાવાદ)
૫૪	પુરુષોત્તમ સુરચંદ બોાડંગ જૈન દેરાસર	ધ્રાંગધ્રા
૫૫	વાસુપૂજ્ય સ્વામી જૈન દેરાસર	અંભાર (કચ્છ)
૫૬	શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	અંભાર (કચ્છ)
૫૭	શ્રી નોંધણુવદર જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૫૮	સર્ધ જૈન દેરાસર	કચ્છ-વાગડ
૫૯	મળપાદર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૦	ભચાઉ જૈન દેરાસર	કચ્છ વાગડ
૬૧	છસરા જૈન દેરાસર	(કચ્છ તા. મુંદ્રા)
૬૨	કારવણુ જૈન દેરાસર	જી. વડોદરા
૬૩	શ્રી ચિત્તામિણિ પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	ગોરેગાંવ (મુંબઈ)
૬૪	જવાહરનગર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૫	ઈન્દરા નગર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૬	વિવેકાનંદ નગર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૭	કેદારનાથ શિવાલય	ભમોદરા (તા. કુંડલા)
૬૮	સમવસરણુ મંડપ ધોળીપોળ	વઢવાણુ
૬૯	શ્રી સ્વામીનારાયણ મહંતશ્રીજી ગુરૂ મંદિર	વઢવાણુ
૭૦	મઢડા જૈન દેરાસર	(જી. ભાવનાગર)
૭૧	ભદ્રેશ્વર જિતવિજયજી ગુરૂ મંદિર	કચ્છ
૭૨	ચેરખુર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૭૩	વરલી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૭૪	ભોરીવલી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૭૫	કનકસૂરિશ્વરજી ગુરૂ મંદિર	ભચાઉ (કચ્છ વાગડ)
૭૬	લાખેણી જૈન દેરાસર	(જી. ભાવનગર)
૭૭	ભોરબી શક્તિ પ્લોટ જૈન દેરાસર	ભોરબી
૭૮	માધાપર જૈન દેરાસર	(કચ્છ)
૭૯	ઈંડર શ્રી લખિધસૂરીશ્વરજી ગુરૂ મંદિર	સાબરકાંઠા

૮૦	પોશીના ગુરૂ મંદિર	સાબરકાંઠા
૮૧	શ્રી વડાલી ચોવીશ જિનાલય	સાબરકાંઠા
૮૨	પત્રી સમવસરણ મંદિર	કચ્છ
૮૩	શ્રી કેસરીયાળ મહામેઘનાદ પ્રાસાદ	પાલીતાણા
૮૪	હણોલ જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૮૫	સુદામડા ચૌમુખ જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૮૬	શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી મહારાષ્ટ્ર બૂધણ મેઘનાદ મંડપ લગ્ન જિનાલય	ઘાટકોપર
૮૭	સંઘાણી જૈન દેરાસર	ઘાટકોપર
૮૮	વાંદરા જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૮૯	ઘોલવડ જૈન દેરાસર	મહારાષ્ટ્ર
૯૦	હઠીસર શાન્તિનાથજી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૯૧	પુરુષોત્તમપાઠ જૈન દેરાસર	ભોરીવલી મુંબઈ
૯૨	નિઝામાબાદ જૈન દેરાસર	આંધ્રપ્રદેશ
૯૩	ચુનડી જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૪	ભુજપુર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૫	રતાડીયા અંબાજી મંદિર	કચ્છ
૯૬	જંગી જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૭	પરોલી જૈન દેરાસર	જી. પંચમહાલ
૯૮	ગુરૂ મંદિર	અંબાત
૯૯	કદમ અમૃત જૈન દેરાસર	પાલીતાણા
૧૦૦	અંધેરી કાન્તિનગર જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૧૦૧	વિશ્વકર્મો મંદિર તલાબ	જી. ભાવનગર
૧૦૨	મોટીવાવડી જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૧૦૩	દિહોર જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૧૦૪	શ્રી સિદ્ધાચલ શણુગાર ઘેટીપાગ	પાલીતાણા
૧૦૫	પવઈ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૧૦૬	કાંદિવલી ચોવીશ જિનાલય	મુંબઈ
૧૦૭	આકોલા જૈન દેરાસર	મહારાષ્ટ્ર

૧૦૮	શીતલનાથ જૈન દેરાસર	સુરત
૧૦૯	વાસુપૂજ્યસ્વામી જૈન દેરાસર	સુરત
૧૧૦	ચંદનખાગ જૈન દેરાસર	સુરત
૧૧૧	ચૌમુખજી દેરાસર	વલભીપુર
૧૧૨	જૈન દેરાસર	રતનપર (ગાયકવાડી)
૧૧૩	જૈન મીલન મંદિર (શ્વેતામ્બર સ્થાનક દ્વિગમ્બર)	ભીલાઈનગર
૧૧૪	શિવશક્તિ રામજી મંદિર	ઢસા (સૌરાષ્ટ્ર)
૧૧૫	ચૌરવાડ જૈન દેરાસર	જી. જુનાગઢ
૧૧૬	ગુરૂમંદિર સાહિત્યમંદિર	પાલીતાણા
૧૧૭	ગુરૂમંદિર માંગરોળ	જી. જુનાગઢ
૧૧૮	ગુરૂમંદિર આદિ	જી. જુનાગઢ
૧૧૯	શિવાલય	હરમુર દેવળીયા (સૌરાષ્ટ્ર)

(પ્રાસાદ જીર્ણોદ્ધાર)

શ્રી નંદલાલ ચુનીલાલ સોમપુરા-પાલીતાણા.

૧	પછેગામશિવાલય	જી. ભાવનગર
૨	કુંભજી શિવાલય	જી. મુરેન્દ્રનગર
૩	ઢસાડા જૈન દેરાસર	જી. મુરેન્દ્રનગર
૪	ઝીઝુંવાડા જૈન દેરાસર	જી. મુરેન્દ્રનગર
૫	શત્રુજય શેઠ માતીશાની ટુંક દેરી ૬	પાલીતાણા
૬	શત્રુજય દેવશી પુનશી દેરાસર ચૌમુખ ટુંક	પાલીતાણા
૭	શત્રુજય ખરતરગચ્છ છત્રી ચૌમુખ ટુંક	પાલીતાણા
૮	તલાટી ખાખુની ટુંક દેરીઓ ૨	પાલીતાણા
૯	શત્રુજય નરશી કેશવજી ટુંક દેરીઓ ૪	પાલીતાણા
૧૦	શત્રુજય કેશવજી નાયક ટુંક દેરીઓ ૪	પાલીતાણા

૧૧	વિઠલાપર જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૧૨	બોટાદ મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	બોટાદ
૧૩	વીંછીયા જૈન દેરાસર	જસદણ સ્ટેટ
૧૪	શત્રુજય કપડવંજ જૈન દેરાસર	પાલીતાણા
૧૫	શત્રુજય દિગમ્બર જૈન દેરાસર	પાલીતાણા
૧૬	ગોડીજી જૈન દેરાસર ત્રીજે મજલે મંડપ	પાલીતાણા
૧૭	ગોંડલ જૈન દેરાસર	અ. રાજકોટ
૧૮	સરધાર જૈન દેરાસર	અ. રાજકોટ
૧૯	વાંઢીયા જૈન દેરાસર	કચ્છ-વાગડ
૨૦	બરૂડીયા જૈન દેરાસર	"
૨૧	સણવા જૈન દેરાસર	"
૨૨	રાપર જૈન દેરાસર	"
૨૩	ગાગોદર જૈન દેરાસર	"
૨૪	કૂતેપર જૈન દેરાસર	"
૨૫	બેલા " "	"
૨૬	ગેડી " "	"
૨૭	કટારીયા " "	"
૨૮	ભુટકીયા " "	"
૨૯	લાકડીયા " "	"
૩૦	ચોખારી " "	"
૩૧	ચિત્રોડ " "	"
૩૨	આધોધ " "	"
૩૩	પાટડી જૈન દેરાસર	અ. સુરેન્દ્રનગર
૩૪	જૈનાબાદ જૈન દેરાસર	અ. સુરેન્દ્રનગર
૩૫	આગલોડ સુમતિનાથ જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૩૬	આગલોડ પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૩૭	આગલોડ માણીભદ્રવીર જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૩૮	ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	બહારકોટ વેરાવલ
૩૯	માંચલાકોટ જૈન દેરાસર પટકર્શન	વેરાવલ

૪૦	નેસડા રામજી મંદિર	જી. ભાવનગર
૪૧	નેસડા શિવાલય	જી. ભાવનગર
૪૨	મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	વઢવાણ
૪૩	પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	વઢવાણ
૪૪	આદિનાથ ચોવીશ જિનાવય	વઢવાણ
૪૫	મંજલ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૪૬	અંગીઆ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૪૭	માનકુવા જૈન દેરાસર	કચ્છ
૪૮	છાણી શિવાલય	જી. વડોદરા
૪૯	કટુડા જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૫૦	સુપાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	અંભાર કચ્છ
૫૧	હડેજ ભુતેશ્વર મહાદેવ	જી. ભરૂચ
૫૨	ટીકર રણતુ જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૫૩	નાની વાવડી કૃષ્ણ મંદિર	તા. પાલીતાણા
૫૪	ભુરખીયા હનુમાન	જી. ભાવનગર
૫૫	હડમતીયા હનુમાન	તા. પાલીતાણા
૫૬	ગઢડા જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૫૭	ખોટાદ મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર શૃંગાર ચોકીઓ દેશાર્ધતુ દેરાસર પરામાં	ખોટાદ
૫૮	ગુઢાળા જૈન દેરાસર	કચ્છ
૫૯	વરાડીયા જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૦	હરીચાલાલજી મંદિર	અંભાર કચ્છ
૬૧	વડાલી અમીઝરા પાર્શ્વનાથ	સાબરકાંઠા
૬૨	ખેડપ્રજ્ઞા જૈન દેરાસર	સાબરકાંઠા
૬૩	સુદામડા જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૬૪	સુદામડા સમવસરણ મંડપ	જી. સુરેન્દ્રનગર
૬૫	લોઝર પરેલ જૈન દેરાસર	સુબધ
૬૬	જેસડા જૈન દેરાસર	કચ્છ વાગડ
૬૭	રામવાવ જૈન દેરાસર	”
૬૮	દોલતનગર જૈન દેરાસર શૃંગારચોકી ચૌમુખ દેરાસર મંડપ	ઝોરીવલી સુબધ
૬૯	અંધેરી જૈન દેરાસર	વેસ્ટ સુબધ
૭૦	મલાડ દેવચંદનગર	સુબધ
૭૧	ધાંગધા આદીશ્વર પ્રભુ જૈન દેરાસર	ધાંગધા

૭૨	ધ્રાંગધ્રા સંભવનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	ધ્રાંગધ્રા
૭૩	” સુમતિનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	”
૭૪	” પાર્શ્વનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	”
૭૫	અમીજરા પાર્શ્વનાથની દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર	વડાલી-સાબરકાંઠા
૭૬	ઇંડર જૈન દેરાસર	”
૭૭	લોડાઈ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૭૮	ભુવડ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૭૯	ટીકર (મુળી) જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૮૦	મોહનપુર જૈન દેરાસર	સાબરકાંઠા
૮૧	માટુંગા વાસુપૂજ્યસ્વામી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૮૨	મલ્લીનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર દાદાવાડી	પાલીતાણા
૮૩	શત્રુજય દિગંબર જૈન દેરાસર દેરીઓ	”
૮૪	બૂતેશ્વર મહાદેવ	”
૮૫	નાગનાથ મહાદેવ	”
૮૬	ભવાની માતા	”
૮૭	લીડભંજન મહાદેવ	”
૮૮	સુદામડા પટકર્શન મંડપમાં	સુદામડા
૮૯	ગઢડા દેરાસર શિખર મંદિર પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર	ગઢડા
૯૦	શાહપુર મંગળ પારેખનો ખાંચો જૈન દેરાસર	અમદાવાદ
૯૧	લક્ષ્મીનારાયણ મંદિર	પાલીતાણા
૯૨	વાંઠ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૩	મુંદ્રા જૈન દેરાસર	”
૯૪	ગોરેગાંધ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૯૫	મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	ખોટાદ
૯૬	હીંગનઘાટ જૈન દેરાસર	મહારાષ્ટ્ર
૯૭	વરતેજ જૈન દેરાસર	જી. ભાવનાગર
૯૮	ઠાંસા શિવાલય	જી. ભાવનાગર
૯૯	શાન્તિનાથ ભગવાન દેરાસર	ખીલ્લીમોરા (જી. સુરત)
૧૦૦	લીડભંજન મહાદેવ ત્રિચોટી	પાલીતાણા

શ્રી ગુરુદેવ વિશ્વકર્મા

શ્રી વિશ્વકર્મા સ્થાપત્ય વાસ્તુકર્મના આદ્યસૂત્રધાર, દેવોના શિલ્પી અને આપણા પૂજ્ય ગુરુદેવ આપણે તેમના સંબંધી ઓછું જાણીએ છીએ, તેઓ કેણું ! અને તેમની ઉત્પત્તિ વિષે આપણે ખાસ જાણવાની આવશ્યકતા છે.

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિનું કારણ જન્મત પિતામહ બ્રહ્મા

સમસ્ત સૃષ્ટિ તેમનાથી ઉત્પન્ન થઈ છે. બ્રહ્માના જન્મણા અંગમાંથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ. દક્ષ પ્રજાપતિને સાઠઠ કન્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ. તેમાંથી ૧૦ ધર્મને આપી, તેમાં વસુ નામની કન્યામાંથી આઠ પુત્રો થયા તે અષ્ટવસુ કહેવાયા. ૧ આપ, ૨ ધ્રુવ ૩ સૌમ, ૪ ધર, ૫ અનિલ, ૬ અનલ ૭ પ્રત્યુષ, ૮ પ્રભાસ. એ આઠ વસુ કહેવાયા.

પ્રભાસવસુ અલકનંદાનો કિનારે બદ્રિકાશ્રમ પાસે તપ કરી રહ્યા હતા. હાલ તે વસુધારા કહેવાય છે. ત્યાં યૃહસ્પતિની બહેન અને મહર્ષિ અંગીરાની પુત્રી યોગસિદ્ધા ઉત્તમ બી હતી. કામની શત્રુ હતી. અખંડ કૌમાર્યવૃત્ત પાળવાના નિયમવાળી હતી. ક્યાંયે આશક્ત થયા વગર આખા જગતમાં ફર્યા કરતી હતી. તે અહીં વસુધારાએ તપ કરતા પ્રભાસવસુને જોઈ મુગ્ધ થઈ અને તેમની સેવામાં ત્યાં રોકાયાં. સમાધિમાંથી મુક્ત થતાં પ્રભાસવસુએ પૂછ્યું તમે કેણું છો ? અને અહિં આવવાનું પ્રયોજન ?

યોગસિદ્ધાએ પોતાના અંતરની વાત કહી. હું આપની જીવનપર્યંત સેવા કરવાની ઈચ્છા રાખું છું. આપ અંગિકાર કરશો. હું અંગિરાની પુત્રી અને દેવગુરુ યૃહસ્પતિની બહેન છું. પ્રભાસવસુએ સહર્ષ સ્વિકાર કર્યો, તેમના બન્નેના યોગથી વિશ્વકર્માની ઉત્પત્તિ થઈ. તેમણે શિવ અને હયગ્રીવ પ્રભુ પાસેથી શિલ્પવિદ્યા ગ્રહણ કરી. પૂર્વે ઇંદ્રની દેવધાનીનગરી, દક્ષિણે યમની સંયમીનગરી, પશ્ચિમે વરુણની વિભાવરી નગરી અને ઉત્તરે કુબેરની અલકાપુરી નગરી આદિની રચના કરી બ્રહ્માના પુત્ર ૧ સ્વયંભૂવમનુ આશ્વેત-વરાહકલ્પના પ્રથમ મન્વંતરાધિપતિ મનુ હતા, તેમના પુત્ર ૨ ઉત્તાનપાદ તેમના ૩ ધ્રુવ તેમના ૪ ત્રિલોચ તેમના ૫ રિપુ, ૬ આહુસ, ૭ ઉરગ, ૮ અંગ, ૯ વેન ૧૦ પૃથુ-પૃથુના જન્મ સાથે સ્વર્ગમાંથી આજગવ નામનું ધનુષ્ય પડ્યું.

પૃથુએ સૃષ્ટિ ઝાડો અને પહાડોથી આચ્છાદિત જોઈ તેણે આજગવ ધનુષ્ય ધારણ કરી ઝાડો અને પહાડોનો નાશ કરવા માંડ્યો. આથી સૃષ્ટિ ગાયનું રૂપ ધારણ કરી પ્રહ્લલોકમાં પ્રહ્લા પાસે ગઈ. પૃથુ પણ ખાણ સાથે પ્રહ્લા પાસે આવ્યા. સૃષ્ટિદેવી પૃથુને જોઈ થરથરતી સૃષ્ટિએ પ્રહ્લાને હકીકત કહી પ્રહ્લાએ પૃથુને શાંત થવા કહ્યું અને હું દેવશિલ્પી વિશ્વકર્માને સૃષ્ટિ ઉપરની રચના કરવા મોકલું છું. તે યોગ્ય કરશે. પહાડો અને વૃક્ષોનો નાશ ન કર વિશ્વકર્માએ આ સૃષ્ટિ પર આવી અનેક નગરો, ગામો, કર્વટો, પલ્લી આદિની રચના કરી. પૃથુ રાજાના નામ પરથી આ સૃષ્ટિનું નામ પૃથ્વી પડ્યું. પ્રજાને વસવાટ કરાવી આપવાથી પ્રજા રાણ થઈ તેથી પૃથુને રાજા એવું ખિરૂદ આવ્યું.

વિશ્વકર્માને આર પુત્ર જય, વિજય, સિદ્ધાર્થ અને અપરાજિત. વિશ્વકર્માએ ચારે પુત્રોને વાસ્તુ કર્મનો પ્રતિજ્ઞા કયો, તે અનેક શિલ્પગ્રંથો તરીકે વિખ્યાત થયા. વિશ્વકર્માને સંજ્ઞા નામની પુત્રી હતી તે સૂર્યને આપેલ સંજ્ઞા (રાનાદે)થી વૈવસ્વતમનુ થયા તે અત્યારે ચાલતા ૭ મા મન્વંતરના મન્વંતરાધિપતિ છે. તેનાથી ઈક્ષ્વાકુ આદિ પુત્રોથી સૂર્યવંશ ચાલ્યો. સૂર્યવંશની આઘ જનની સંજ્ઞા છે, તે વિશ્વકર્માની પુત્રી છે.

સત્ય જ્ઞાન સુખ સ્વરૂપમમલં પંચાનનં પાવનમ્ ।

વેદાંતે પ્રતિપાદ્યમાન વિભવં વિશ્વૈકનિર્માતરમ્ ॥

સર્વ પ્રાણી મનોતરસ્ત પ્રસવં સર્વાત્મકં સર્વદા ।

વંદે દેવમહર્નિશં હૃદિમુદા શ્રીવિશ્વકર્મામિદં ॥

સત ચિત્ત આનંદ સ્વરૂપ એવા પ્રભુ કે જેમનું સ્વરૂપ સત્ય, જ્ઞાન તેમજ સુખમય છે તેવા પવિત્ર પાંચ સુખવાળા કે જેમના વૈભવનું વર્ણન વેદાંતોથી સિદ્ધ થયેલું છે. તેવા સમસ્ત જગતના એક માત્ર નિર્માણ કરતાં તેમજ સઘળા પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેનારા તેમજ જેમાંથી આ સમસ્ત જગત ઉત્પન્ન થયું છે તેવા વિશ્વકર્મા દેવને હું હંમેશાં પ્રસન્ન ચિત્તથી પ્રણામ કરું છું.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુવિદ્યાયામ્ (પૂર્વાર્ધ)

વિષયો :- ભૂપરીક્ષા, ભૂમિશુદ્ધિ, દિક્સાધન. સૂત્રધારલક્ષણ, હસ્તપ્રમાણ, વાસ્તુ ઉત્પત્તિ, વાસ્તુ ક્ષેત્રાત્મક, વાસ્તુદેવતા વિધાન, વાસ્તુપૂજન, દેવબલી, ગૃહારંભ, માસ, રાશિ, તિથિ, યોગ, ભદ્રાજ્ઞાન, વત્સજ્ઞાન, દિશા, સૂત્રારંભ, નક્ષત્રો, ખનન મુહૂર્ત, પ્રાસાદ ગૃહ આદિ શિલાન્યાસ મુહૂર્ત, શિલાન્યાસ વિધિ, કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા, શિલાપ્લવ ફળ, આયાદિ એકવીશ અંગો, નામ, રાશિ, નક્ષત્ર પ્રમાણે દેવ દેવીઓ જોવાનું કોષ્ટક આદિ અનેક વિષયોથી સભર કાઉન આઠ પેજ સારા કાગળ તેમજ આટલું પેપર પર ઉપયોગી ફોટાઓથી ભરપૂર અલભ્ય અને અમૂલ્ય ૪૦૦ પેજનો દળદાર ગ્રંથ કિંમત રૂ. ૩૫=૦૦

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુવિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

વિષયો :- પ્રાસાદોત્પત્તિ, ભૂપરીક્ષા, આયાદિ એકવીશ અંગો મેળવવાના સ્થાન, સૂત્રારંભ, નક્ષત્ર-વાર. સૂત્રારંભદોષ પરિહાર ફલાનિ, ખનન, શિલાન્યાસ, આચાર્ય શિલ્પી-પૂજન, પ્રાસાદ શુભદ્રવ્યો, પ્રાસાદ ભ્રમણ લક્ષણ, જગતિ વિધાન, નાભિદોષ, જિનપ્રાસાદ આયતનાદિ વર્ણન, કાલીવિધાન, પ્રાસાદ નિરુપણ, મંડોવર વિધાન, દ્વાર માન, પ્રતિહાર વર્ણન, દ્વારમાન પ્રતિમા, લિંગ, મંડપનિરૂપણ, છંદ-પદ-દોષ, શિખર વિધાન ધ્વજદંડ, કલશ પ્રમાણ, કેશરાદિ પચ્ચીશ સાન્ધાર પ્રાસાદ વર્ણન, ઋષભાદિ ખોતેર પ્રાસાદ વર્ણન, જિનકલ્પદ્રુમ, કમલભૂષણ આદિ જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ વર્ણન, પૂર્ણભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ વિધાન, સમસ્ત દેવ મૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ વિધાન, પ્રતિષ્ઠા વિધાન આવા અનેક વિષયોથી ભરપૂર દળદાર ગ્રંથ. કાઉન આઠ પેજ, સારા કાગળ તેમજ અનેક વિષયોને ઉપયોગી આટલું પેપર પર સુંદર ચિત્રો સહ ખાસ ઉપયોગી અને શાસ્ત્રોક્તવિધિ યુક્ત અમૂલ્ય ૭૫૦ પેજનો દળદાર ગ્રંથ આજેજ વસાવો કિંમત રૂ. ૬૦=૦૦

ગૃહ નિરૂપણ વાસ્તુવિદ્યાયામ્

વિષય :- ભૂપરિક્ષા, ખનન ક્રીલક રોપણ અને ફળ, શિલાન્યાસ, જ્યોતિષ્ય નિરૂપણ, ગૃહાદિ ફળો અને વેધ નિરૂપણ વાસ્તુ પ્રવેશ વિધાન આદિ અનેક વિષયોથી પરિપૂર્ણ ગ્રંથનું છપાઇ કામ ચાલી રહ્યું છે. કિંમત રૂ. ૨૫-૦૦

અગાઉ ગ્રાહક થનારને માટે કિંમત રૂ. ૨૦-૦૦

શિલ્પ તત્ત્વર્થ ચિન્તન

સરળ ગુજરાતીમાં ભૂ પરીક્ષા, ભૂમિ શુદ્ધિ, શલ્ય શોધન હસ્તાદિ પ્રમાણ, આચાદિ એકવીશ અંગો મેળવવાનું વિધાન, શુભાશુભ ફળ, સૂત્રારંભ-ખનન શિલાન્યાસ, પ્રાસાદ નિર્માણ ભૂમિ, પ્રાસાદ ઉત્પત્તિ, પ્રાસાદ નિરૂપણ, જમતી-પીઠ-મંડોવર સ્વરૂપ દ્વાર લક્ષણ. મંડપ વિધાન, વિતાન, સંવરણા સ્વરૂપ દર્શન, શિખર નિરૂપણ, સાન્ધારાદિ પ્રાસાદ, જિન પ્રાસાદ લક્ષણ મૂર્તિ વિધાન, પ્રતિષ્ઠા વિધાન અદિ વિષયો સંક્ષેપમાં લેવામાં આવશે. બુક તરીકે સાથે રાખી શકાય અને દરેક વિષયોનું જ્ઞાન સરળ ગુજરાતીમાં હોવાથી આછું ભણેલ શિલ્પકારોને પણ ઉપયોગી થઇ પડશે.

થોડા વખતમાં બહાર પડશે. કિંમત રૂ. ૩૫-૦૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન :-

નંદલાલ ચુનીલાલ સોમપુરા

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

રૂપ “શિલ્પાયતન”

હાથીખાના, રતનપોળ

સર્વોદય સોસાયટી

અમદાવાદ

પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્

ઉત્તરાધર્

વિષયાનુક્રમશ્ચિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રાસાદોત્પત્તિ નામ્નો પ્રથમોઽધ્યાય		શિલાન્યાસ નામ્નો દ્વિતીયોઽધ્યાય	
મંગલાચરણ	૧	આચાદિ એકવીશ અંગે	
સ્તુતિ	૨	આચાદિ મેળવવાના સ્થાન	૧૭
પ્રાસાદોત્પત્તિ ચૌદજાતિય	૩	સાધના કરેલ ક્ષેત્રનું ક્ષણ, સૂત્રારંભ	
ઉત્તમ અષ્ટ જાતિ	૪	નક્ષત્રો, ખનન મુદૂર્ત	૧૮
પ્રાસાદ નિર્માણ ભૂમિ	૫	સૂત્રારંભે વારા, સૂત્રારંભે દેખા,	
પ્રાસાદારંભે દેવપૂજનમ્	૬	સૂત્રારંભે દોષપરિહાર, ખનન ક્ષલાનિ	૧૯
સૂત્રધાર લક્ષણ	૭	ભૂમિ શુદ્ધિ	૨૦
સૂત્રધાર લક્ષણ	૮	ખનન રાહુ, દિશ્વૃષ ચક્ર	૨૧
કર્મકૃત શિલ્પીના કર્તવ્યો	૯	જ્યોતિષ, શિલ્પમતે ખનન, કોણ,	
ભૂ પરીક્ષા	૧૦	માસ ક્ષલાનિ	૨૨
પ્લવ ભૂમિ	૧૧	ગૃહારંભે રાશિ ક્ષલાનિ, વત્સ દિશા	૨૩
પ્રશસ્તા, નિષિદ્ધા, મૃત જીવિત		વત્સ ચક્ર	૨૪
ભૂમિ લક્ષણ	૧૨	વાસ્તુ પૂજન, ૬૪ પદ લક્ષક વાસ્તુ	૨૫
હસ્ત કર્મી પ્રમાણ	૧૩	૮૧ પદ કામદ વાસ્તુ	૨૬
હસ્ત રચના, હસ્તના દેવો	૧૪	ભૂમિ ખનન	
જેષ્ઠ, મધ્ય, કનિષ્ઠ હસ્તમાન		રેણુ દિશ્વૃષ ક્ષલ, ભૂમિ ખનન નિર્ણય,	૨૭
અષ્ટવિધ સૂત્રો	૧૫	શિલા ચક્ર	૨૮
અષ્ટવિધ સૂત્ર દર્શન	૧૬	શિલા નામાનિ	૨૯

વિષય	પૃષ્ઠ
શિલા પ્રમાણ	૩૦
કૂર્મ પ્રમાણ	૩૧
શિલામાન કૂર્મ, અષ્ટ શિલા પ્રમાણ	૩૨
પ્રાચીન ગ્રંથ શિલાપ્રમાણ	
આયુધ વસ્ત્ર	૩૩
શિલા સ્વરૂપ	૩૪
નવ નિધિ કુંભો, કૂર્મ શિલા વિધાન	૩૫
કૂર્મ મુખ, કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા મહાકલ,	
અષ્ટ શિલા પ્રતિષ્ઠા ફલ	૩૬
શિલા પ્લવ, પ્રાર્થના શિલાન્યાસ	
પછી શુભકર્મો	૩૭
પદ્મનાભ, યોગનાભ સંસ્થાપન	૩૮
શુભ વારા, શિલાન્યાસ નક્ષત્ર	૩૯
કદમ ગણધર પ્રાસાદ દર્શન	૪૦
નક્ષત્ર વૃષવાસ્તુ ચક્ર	૪૧
શિલાન્યાસ નિષ્કર્ષ	૪૨
શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ, આચાર્ય,	
શિલ્પી, ગૃહપતિ લક્ષણ	૪૩
શિલાભિષેક રત્ન	
ધાત્વૌષધિનિ ન્યાસ	૪૪
શિલાન્યાસ અને રત્નાદિન્યાસ મંત્રો	૪૫
ચતુઃ શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ	૪૬
પંચ શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ	૪૭
શ્રી કાંદીવલી જૈન દેરાસર મુંબઈ	૪૮
પ્રાર્થના	૪૯
નવ શિલા પ્રતિષ્ઠા	૫૦
પ્રાર્થના	૫૧
અષ્ટાપદ કદમ ગણધર કેસરીબાળ	૫૨

વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રાર્થના.	૫૩
શિલા પ્રતિષ્ઠા ન ચાલયેત	૫૪
શિલા ન્યાસ શુભાશુભનિમિત્તો	
અથ વજ્રપંજર સ્તોત્રમ્	૫૫
શિલાન્યાસ વસ્તુની યાદી	૫૬
પ્રાસાદનિરૂપણ નામ્નો તૃતીયોઽધ્યાય	
પ્રાસાદ શુભ દ્રવ્યો	
શિલ્પ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા	૫૭
શિલ્પી સર્વાંગે દેવતા પ્રાસાદ દેવસ્વરૂપ	૫૮
પ્રાસાદ જાતિચ્છદ	
પ્રાસાદ નિર્માણ ફલ	૫૯
પ્રાસાદ નગરની શોભારૂપ,	
દેવ નિવાસ લોક કલ્યાણકારી	૬૦
મોટીવાવડી પ્રાસાદ દર્શન	૬૧
પ્રાસાદ દેશાનુક્રમ	૬૨
પ્રાસાદ વિપ્રાદિ જ્ઞાતિ	
વર્ણ સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ,	૬૩
પ્રાસાદ દેશાનુક્રમ	૬૪
પ્રાસાદ ન્યૂનાધિક લક્ષણ	૬૫
પ્રાસાદ ચતુષ્ચ આદિ જગતી સ્વરૂપો	૬૬
પ્રાસાદ જમણિ લક્ષણ	૬૭
જગતીના નામો	૬૮
જગતી સ્વરૂપ વિશાગ	૬૯
જગતી સ્વરૂપ દર્શન	૭૦
ચતુઃષષ્ઠિ જગતીના નામો	૭૧
જગતીના નામો, દેવવલ્લભ	૭૨
જગતી, દેવ વલ્લભ	૭૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
જિનેન્દ્રસ્ય શુભ જગતી	૭૪	નિરંધાર પ્રાસાદ, વિના શાસ્ત્ર	
જગતી વર્ણન	૭૫	મંડપ, દીપ સ્થાન	૧૦૦
જગતી વર્ણન	૭૬	પ્રાસાદે કૌલિવિધાન	૧૦૧
આચતન	૭૭	ખરશિલા માન	૧૦૨
આચતન	૭૮	ખરશિલા કૌષ્ઠક	૧૦૩
આચતન	૭૯	ભિક્ષુ નિર્માણ	૧૦૪
આચતન	૮૦	ભીકૃ માન.-૧	૧૦૫
ગણપતિ શિવ આચતન	૮૧	ભીકૃ માન.-૨	૧૦૬
બ્રહ્મા વિષ્ણુચાતન	૮૨	પીઠ ઉદયમાન	૧૦૭
સૂર્ય ગૌર્યા જિનેન્દ્રાચતન	૮૩	પીઠ માન કૌષ્ઠક-૧	૧૦૮
ચતુર્મુખ બાવન જિનાલય	૮૪	પીઠમાન કૌષ્ઠક-૨	૧૦૯
બાવન જિનાલય	૮૫	પીઠોદય થરમાન	૧૧૦
બલાલુક લક્ષણ	૮૬	ક્ષીરાર્ણવ પીઠોદયમાન	૧૧૧
ત્રિપુરુષ પ્રતિષ્ઠા	૮૭	પીઠમાન કૌષ્ઠક-૩	૧૧૨
ત્રિમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા	૮૮	પીઠથર માન	૧૧૩
પ્રાસાદો સંસ્થાનોન્માન લક્ષણ	૮૯	ક્ષીરાર્ણવ પીઠમાન	૧૧૪
નાભિ દોષ	૯૦	પીઠથર નિર્ગમ	૧૧૫
પ્રદક્ષિણા, શિવ પ્રણાલ નિષ્ક્રમ	૯૧	સ્વરૂપ દ્રવ્યે સાધારણ પીઠમાન	૧૧૬
જૈન દર્શન જિન પ્રણાલ	૯૨	સમસ્ત પ્રાસાદોદયમાન-૧	૧૧૭
દેવતા દિગ્માગ	૯૩	પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌષ્ઠક	૧૧૮
શિવ સ્નાનોદક	૯૪	પ્રાસાદ ઉદયમાન-૨, ૩, ૪	૧૧૯
જિન પ્રાસાદ ચતુર્દિકા, દેવ કુલિકા	૯૫	પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌષ્ઠક-૨	૧૨૦
બાવન જિનાલય	૯૬	પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌષ્ઠક-૩	૧૨૧
બોતેર જિનાલય, રથશાલા,		પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌષ્ઠક-૪	૧૨૨
પૌષ્પશાલા વિધાન	૯૭	ઉદયમાન હીનાધિક	૧૨૩
બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદ	૯૮	૧૪૪ વિભાગ મંડોવર	૧૨૪
બ્રમ યુક્ત મંડપ	૯૯	મંડોવર દર્શન ૧૪૪ ભાગ	૧૨૫

વિષય	પૃષ્ઠ
કુંભક	૧૨૬
મંડોવર દર્શન	૧૨૭
મંડોવર દર્શન	૧૨૮
કલશ અંતરપદ્ કપોતાલી	
પંચિકા લક્ષણ	૧૨૯
જંઘા લક્ષણ	૧૩૦
મંડોવર સ્તંભદર્શન	૧૩૧
ઉદ્ગમ ભરણી	૧૩૨
પદ્યુક્ત શિરોવટી કપોતાલી	૧૩૩
છાંદ	૧૩૪
ચતુઃ પ્રકારજંઘા	૧૩૫
મેરૂ મંડોવર કક્ષાસન સ્તંભ	૧૩૬
મેરૂ મંડોવરમાન, સાધારણ મંડોવર,	
મંડોવર થર સમસૂત્રપ્રમાણ	૧૩૭
મેરૂ મંડોવર ચતુષ્ટિકા દર્શન	૧૩૮
૧૦૮-૨૦૭ વિભાગ મંડોવર	૧૩૯
૧૬૯ ૫૭ વિભાગ મંડોવર	૧૪૦
થર સમસૂત્ર પ્રમાણ,	
ઉદંબરના ઉદય વિભાગ	૧૪૧
પ્રાસાદ રચના,	
પ્રતિમા પાદ સંસ્થાન	૧૪૨
પ્રતિમા પાદ સંસ્થાન	૧૪૩
પાદ સંસ્થાન, ગર્ભગૃહ વિભાગ	૧૪૪
દેવો પદ સ્થાન અન્યમતે	૧૪૫
ગર્ભગૃહભિત્તિ માન દાલના	૧૪૬
ચમચુલ્લી દોષ, સાધાર નિરંધાર,	
પ્રાસાદ તલ દર્શન	૧૪૭
મંડોવર દર્શન	૧૪૮

વિષય	પૃષ્ઠ
દ્વારલક્ષણ નામ્નો ચતુર્થોઽધ્યાય	
દ્વાર દિશા, નાગર દ્વારમાન	૧૪૯
દ્વારમાન કોષ્ટક	૧૫૦
દ્વારમાન કોષ્ટક	૧૫૧
ક્ષીરાણુવ મત દ્વારમાન	
ભૂમિજ દ્વારમાન	૧૫૨
દ્રાવિડ દ્વારમાન	૧૫૩
ભૂમિજ દ્રાવિડ દ્વારમાન કોષ્ટક	૧૫૪
દ્વારમાન કોષ્ટક	૧૫૫
દ્વારમાન વિભક્તિ	૧૫૬
ત્રિશાખા, પંચશાખા, સપ્તશાખા,	
નવશાખા તલદર્શન	૧૫૭
દ્વાર શાખે આયાદિ નિર્ણય	૧૫૮
શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૫૯
શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૦
શાખ વિભક્તિ, ત્રિશાખ લક્ષણ	૧૬૧
ત્રિશાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૨
પંચશાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૩
પંચશાખ લક્ષણ	૧૬૪
સપ્તશાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૫
સપ્તશાખ લક્ષણ	૧૬૬
શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૭
નવ શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૮
શાખ ઉદંબર શંખુદ્વાર દર્શન	
ઉતરંગ મૂર્તિ દર્શન	૧૬૯
ઉતરંગ મૂર્તિ દર્શન	૧૭૦
ઉદંબર શંખુદ્વાર	
પ્રાતિહાર ઉતરંગ દર્શન	૧૭૧

વિષય	પૃષ્ઠ
શંખુદાર ઉદંબર	
ગર્ભગૃહ મંડપતલમાન	૧૭૧
અર્ધ ચંદ્ર	૧૭૩
ઉદંબર માન	૧૭૪
દેવતા દિગ્મુખાધિકાર	૧૭૫
દેવતા દિગ્મુખાધિકાર	૧૭૬
પંચઆયતન	
દેવતા દિગ્મુખાધિકાર	૧૭૭
શંખુદાર આસદર્શન	૧૭૮
શિવ પ્રતિહારો	૧૭૯
શિવ પ્રતિહારો	૧૮૦
વિષ્ણુ પ્રતિહારો	૧૮૧
બ્રહ્મા પ્રતિહારો	૧૮૨
ભાસ્કરો પ્રતિહારો	૧૮૩
ભાસ્કરો પ્રતિહારો	૧૮૪
શ્રી ગણેશ પ્રતિહારો	૧૮૫
ગૌચી પ્રતિહાર	૧૮૬
ચંડિકાયા પ્રતિહારો	૧૮૭
ચંડિકાયા પ્રતિહારો	૧૮૮
જિનેન્દ્ર પ્રતિહારો	૧૮૯
દ્વાર દષ્ટિનિર્ણય	૧૯૦
દ્વાર દષ્ટિનિર્ણય	૧૯૧
દ્વાર દષ્ટિનિર્ણય	૧૯૨
કીપાશ્વ દેવતાદષ્ટિ સ્થાન	૧૯૩
વિશેષ દેવ દષ્ટિ સ્થાન	૧૯૪
ચંકુર ફેર દષ્ટિવિધાન વાસ્તુ સાર	૧૯૫
વસુનંદિ પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધાર	
દષ્ટિ સ્થાન	૧૯૫

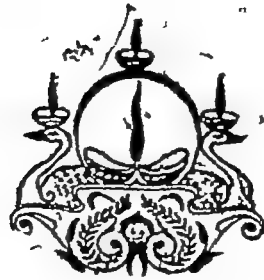
વિષય	પૃષ્ઠ
દ્વાર પ્રતિષ્ઠા	૧૯૬
વત્સદિક	૧૯૭
વત્સચક્ર દ્વારચક્ર	૧૯૮
દ્વારચક્ર દર્શન, દ્વાર સ્થાપન યોગ	૧૯૯
દ્વાર સ્થાન વિધિ	૨૦૦
દ્વાર ન્યાસ	૨૦૧
પ્રતિમા પ્રમાણ, પ્રાસાદ રેખામાન,	
ગર્ભમાન	૨૦૨
દ્વાર માને મૂર્તિ પ્રમાણ	૨૦૩
મૂર્તિ માન	૨૦૪
હસ્તાંગુલ માને પ્રતિમા	
પ્રમાણ કોષ્ટક	૨૦૫
શિવલિંગ જલધારી પ્રમાણ,	
જલધારી સ્વરૂપ	૨૦૬
ખીટીકા સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૦૭
ખીટીકા સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૦૮
ખીટીકા ફલ લક્ષણ	૨૦૯
લિંગ સહિત જલાધારી, પંચ સૂત્ર,	
શિવાલય લિંગ પ્રવેશ	૨૧૦
દ્વારમાર્ગે લિંગ પ્રવેશ	
ફલ પ્રનાલ નિર્ણય,	
શિવ સ્નાનોદ્ધક ગુપ્ત	૨૧૧
અન્યદેવ પ્રનાલ વિધાન	૨૧૨
મંડપાઞ્ચિકાર નામ્નો પંચમોઽધ્યાય	
મંડપ પ્રમાણ	૨૧૩
મંડપ વિધાન	૨૧૪
મંડપના પદ વિભાગ	૨૧૫
સુભદ્રાદિગાર મંડપ	૨૧૬

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મંડપ દર્શન	૨૧૭	સ્તંભો અલંકૃત	૨૪૦
વર્ધમાનાદિ ગૃહમંડપો	૨૧૮	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૧
પુષ્પકાદિ મંડપ દર્શન	૨૧૯	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૨
પુષ્પકાદિ મંડપ વર્ણન	૨૨૦	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૩
” ” ”	૨૨૧	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૪
” ” ”	૨૨૩	વીનરાગ પ્રાસાદે મંડપ વિધાન	
” ” ”	૨૨૪	ચતુર્મુખ પ્રાસાદે મેઘનાદાદિ મંડપ	૨૪૫
મંડપના મતાંતર નોંધ	૨૨૫	વિતરાગ ચતુર્દિશ્ય પ્રાસાદ પ્રમાણ	
મેવાદિ પંચ વિશતિ મંડપા	૨૨૬	ચોવીશ જિનાલય દર્શન	
મેવાદિ મંડપ લક્ષણ	૨૨૭	ખાવન જિનાલય	૨૪૬
પ્રાગ્રીવાદિ ષોડશ મંડપ દર્શન	૨૨૮	ખોંતેર જિનાલય ખલાણક લક્ષણ	૨૪૭
પ્રાગ્રીવાદિ મંડપ વર્ણન	૨૨૯	ખલાણક લક્ષણ	૨૪૮
મંડપ ક્ષાલનાધિકાર	૨૩૦	ખલાણક લક્ષણ	૨૪૯
કક્ષાસન સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૩૧	સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૫૦
સોપાન પંક્તિ	૨૩૨	સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૫૧
શિવનાદાદિ મંડપ દર્શન	૨૩૩	અષ્ટાપદ કદમગણધર	
શિવનાદાદિ મંડપ લક્ષણ	૨૩૪	કેસરીયાળ પાલીતાણા	૨૫૨
મંડપ પ્રવેશ દ્વાર	૨૩૫	રથશાલા ચતિનાશ્રય વિધાન	૨૫૩
મંડપાલંકાર	૨૩૬	ગવાક્ષ લક્ષણ	૨૫૪
કલાત્મક ઉદ્દગમ દર્શન,		ગવોક્ષ સ્વરૂપ	૨૫૫
મંડપ સ્તંભ ઉચ્ચાઈ પ્રમાણ	૨૩૭	વિશેષ મંડપો	૨૫૬
સાન્ધાર મહાપ્રાસાદોના		વર્ધમાનાદિ, પુષ્પકાદિ મેવાદિ	
પ્રાગ્રીવ મંડપ ઉદયમાન	૨૩૮	મંડપ કોણક	૨૫૭
ચતુ સ્તંભ સમ વિસમ,		શુભદ્રાદિ, લતિનાદિ પ્રાગ્રીવ આદિ	
સમસૂત્ર પ્રમાણ અને		ષોડશ તથા પંચવિશતી	
સ્તંભ વિસ્તાર પંચસૂત્ર	૨૩૯	મન્દર આદિ મંડપો	૨૫૮
સ્તંભ વિસ્તાર વિશેષ		મંડપો કોણક	૨૫૯
પ્રમાણ સ્તંભ સ્વરૂપ		મંડપ વર્ણન	૨૬૦

વિગત	પૃષ્ઠ
કોલ કાયલા વિતાન	૨૬૧
મંડપો પરિવિતાન વિધાન-૧	૨૬૨
વિતાન વિધાન-૨	૨૬૩
કુંભી સ્વરૂપ	૨૬૪
વિતાન વિધાન-૩	૨૬૫
અન્ય વિતાન છંદાધિકાર	૨૬૬
વિતાન છંદ દેવતાનુક્રમ	૨૬૭
વિતાન છંદ	૨૬૮
વિતાન છંદ	૨૬૯
વિતાન છંદ	૨૭૦
દેવતા વાહન સ્થાન વાહનોદય	૨૭૧
સ્તંભ પ્રતિષ્ઠા	૨૭૨
ગૃહારંભે ત્રિચક્ર, કૂર્મચક્ર, સ્તંભ સ્થાપન અગ્નિકોણ, પાટ, પેન્નશિલા, શુકનાશ	૨૭૩
પ્રાસાદ પુરૂષ આદિ મુહૂર્તો જંઘા દર્શન, પાટ ચક્ર, સ્તંભ ચક્ર	૨૭૪
પ્રવેશદ્વાર દર્શન	૨૭૫
પંચ તોરણ હિંદોલકા વિધાન	૨૭૬
સંવરણા વિધાન	૨૭૮
સંવરણા નામ વિભક્તિ	૨૮૩
પ્રતોલ્યા લક્ષણ	૨૮૪
હાંશ પ્રમાણ	૨૮૬
સ્તંભ સ્વરૂપ દર્શન	૨૮૭
પ્રાસાદ દોષ પરિહાર વાસ્તુ શાસ્ત્ર પ્રશંસા	૨૮૮
વાસ્તુ શાસ્ત્રાવતાર, વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રવર્તક	૨૯૦

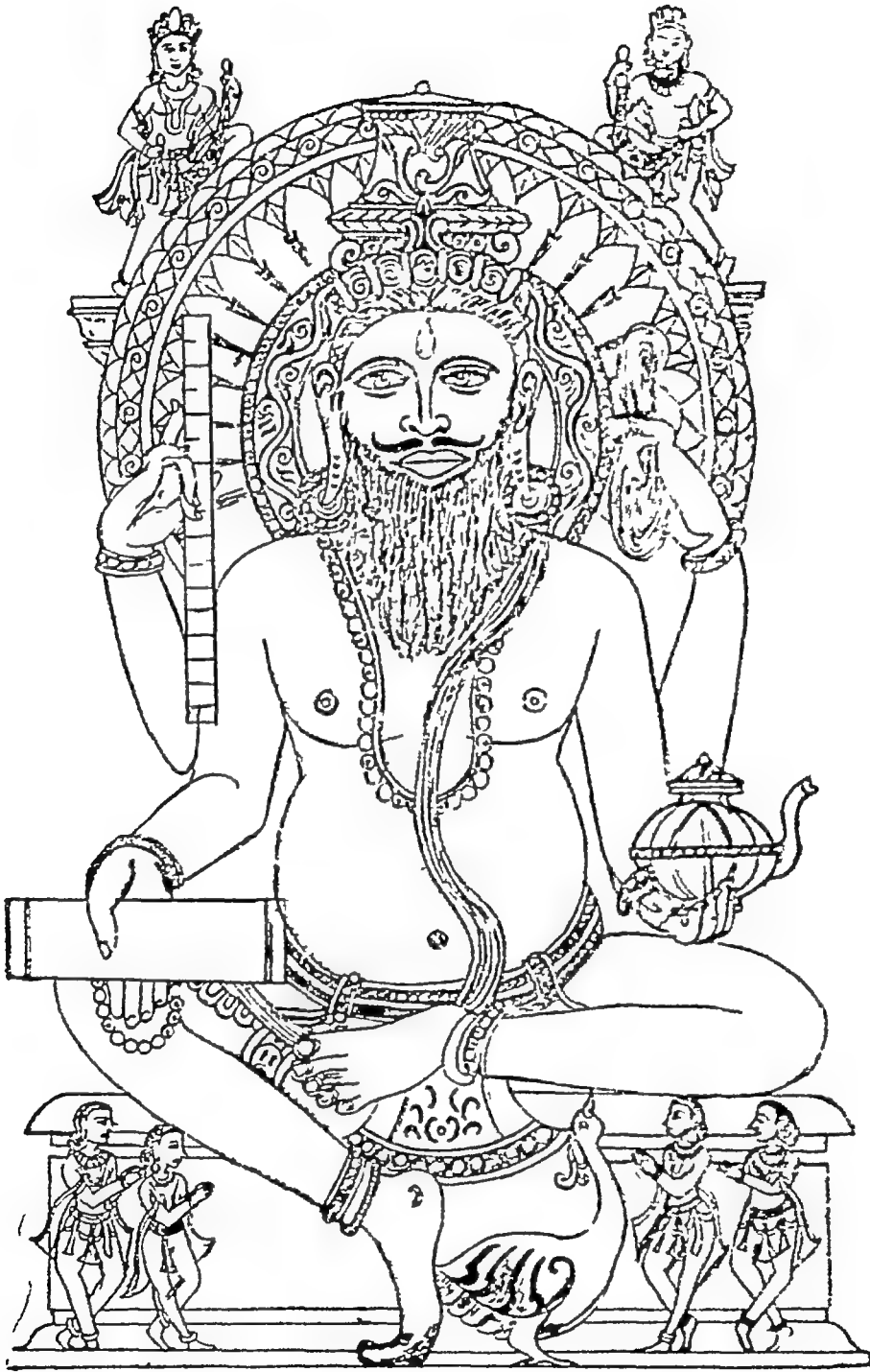
વિગત	પૃષ્ઠ
વાસ્તુ શાસ્ત્ર જ્ઞાતા સૂત્રધાર પૂજન	૨૯૧
વાસ્તુ કર્મનો અધિકાર	૨૯૨
વાસ્તુપીઠ સામગ્રી અધિકાર	
દેવપૂજા સામગ્રી અધિકાર સોમપુરા	
વિષે પ્રભાસળાંડ	૨૯૩
શિલ્પીના ૧૪ દોષો	૨૯૪
શાસ્ત્ર પ્રશંસા	૨૯૫
શિવલિંગ ન્યુનાધિક વાસ્તુદોષ	
વાસ્તુ દ્રવ્ય શિલ્પીકૃતદોષો	૨૯૬
વાસ્તુ અંગ દોષો	૨૯૭
માન પ્રમાણ	૨૯૯
શાસ્ત્રવિધિ પ્રાસાદ મંડપ ચતુઃ પ્રવેશ ૩૦૧	
સુપંક ગૃહ	૩૦૨
સમૂલ ગૃહ પ્લવ ભૂમિ	૩૦૨
સિંહચુને વાછરડું દુગ્ધપાન દર્શન	૩૦૩
ભૂમિ નિર્ણય શલ્ય શુદ્ધિ	૩૦૫
નાસિ વેધ	૩૦૬
વાસ્તુ પૂજન છંદદોષ	૩૦૭
ચમચુલિલ દોષ	૩૦૮
ભિજ દોષ મહામર્મ દોષ	૩૦૯
શુકનાશ, ઘંટા સમસૂત્ર, ગૃહમંદિર ધ્વજદંડ, વિધાન, પ્રતિમા વિધાન	૩૧૦
પ્રતિમા દોષ, ચેરખુર હસ્તિ દર્શન	૩૧૧
પ્રતિમા દોષ	૩૧૩
આકોલા જૈન દેરાસર સાઈડ દર્શન	૩૧૬
આકોલા જૈન દેરાસર તલ દર્શન	૩૧૭
પ્રતિમા ઉત્થાપન વિધાન	૩૧૮
જીણોદ્ધાર વિધાન	૩૧૯
દેવ પ્રદક્ષિણા	૩૨૦
દેવ વિસર્જન વિધિ	૩૨૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શિવરત્નલક્ષણાધિકાર નામ્નો સપ્તમોઽધ્યાય		ધ્વજ દંડ સ્થાપન વિધાન	૩૬૬
પ્રાસાદ જાતિ	૩૨૩	ધ્વજ દંડ માન પ્રમાણ	૩૬૭
શિખર ઉચ્ચશૃંગ પ્રમાણ	૩૨૪	ધ્વજદંડ નામોવિધાન	૩૬૮
કોલિ લેહ	૩૨૫	ધ્વજદંડ વિધાન	૩૭૦
શિખર શૃંગ પ્રમાણ	૩૨૬	ધ્વજા દ્વંડકવા વિધાન ધ્વજ વિના	
રેખા લેહો	૩૨૭	પ્રાસાદ	૩૭૩
પંચ નાશિકા	૩૫૦	ધ્વજ રોપણ પુણ્ય સાત પ્રતિષ્ઠા	૩૭૪
સપ્ત, નવ નાશિકા	૩૫૧	ચતુર્દશ શાન્તિકાનિ	૩૭૫
વાલંજર પ્રમાણ	૩૫૨	પ્રાસાદ ન્યાસ	૩૭૬
ઋધ વેધ	૩૫૪	આમલસાર સ્થાપન મુદ્દર્ત	૩૭૭
શિખર ભદ્ર ગવાક્ષ વિધાન શુકનાશ		કેશરાદિ સાન્ધાર પ્રાસાદ	૩૭૮
સ્વરૂપ ઉદયમાન	૩૫૫	શ્રી ઋષભાદિ દ્વિસાત પ્રાસાદ	૪૦૫
કોઠિલા પ્રાસાદ પુત્ર	૩૫૬	શ્રી જિન કલ્પદ્રુમ	૪૬૫
આમલસાર લક્ષણ	૩૫૭	જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ લક્ષણ	૫૫૮
આમલસાર દેવસ્વરૂપ વિધાન	૩૫૮	શ્રી પૂર્ણ ભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ	૬૦૧
કલશ લક્ષણ	૩૬૧	દેવતા મૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ	૬૦૬
પ્રાસાદ પુરૂષ વિધાન	૩૬૫	પ્રતિષ્ઠા વિધાન	૬૫૩

ਸ਼ਿਲਪ ਸਮੂਹਿ ਪਾਦਸੁ ਪ੍ਰਿਥਾਸ਼ਾਸ੍ਰੇ

[੭੪੪ ੬੯]

गुरुदेव श्री विश्वकर्मा.

૧. આ શી વાંદ અ ને શુભકામના

પ્રેષક :— પૂજ્યપાદ પરમશાસન પ્રભાવક યુગદિવાકર આચાર્યભગવંત
૧૦૦૮ શ્રીમદ્ધવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ.

ધર્મ શ્રદ્ધાળુ વિક્રાન શિષ્યજ્ઞ ભાઈ શ્રી નંદલાલભાઈ ચૌગમ

મારી શારીરીક સ્થિતિના કારણે પ્રથમ
ભાગની જેમ આ વળતે હું લખી શકું
તેમ ન હોવાથી શિષ્ય સ્થાપત્યના અભ્યાસી
મારા શિષ્યરત્ને જે લખ્યું છે તે માફ જ છે.
એમ સમજીને સંતોષ માનજો.

બાકી ભાઈશ્રી નંદલાલભાઈ જે મારા
ખાસ પ્રીતિપાત્ર શિષ્યશાસ્ત્રજ્ઞ છે. તેઓએ
નવોદિત શિષ્યોઓ અને આના રસિકો માટે
અતિ પરિશ્રમ લઈને જે ઉપકારક કામ કર્યું
છે. તેથી તેઓ અનેકના આશીર્વાદ અને
ધન્યવાદને પાત્ર બનશે.

મંદિરો બાંધવાનો વ્યવસાય એ લાગેા લોકોના કલ્યાણમાં નિમિત્ત બનનાર પુણ્ય
વ્યવસાય છે. ભાઈ નંદલાલ સ્વ-પર ઉપકારક મંદિરો ભાવનાપૂર્વક બાંધી મહાન પુણ્યો-
પાર્જન કરી પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધેા એ જ મારા આશીર્વાદ અને શુભકામનાઓ.

શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર.
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦.
વિ. મં ૨૦૩૫, પોપ વદ પ.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી
યશોદેવસૂરિના ધર્મલાસ.

૨. શિલ્પ કલા નો અભેડ શિક્ષક

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્વિજય રામસૂરિજી મ. (હોલાવાળા)

શ્રી આકોલાનગરમાં (મહારાષ્ટ્ર)
શ્રી સંભવનાથજીન પ્રાસાદનુ આમૂલ-
ચૂલથી નવનિર્માણ કાર્ય સંભાળી
રહેલા શિલ્પ વિશારદ સોમપુરા નંદ-
લાલભાઈનો પરિચય સવિશેષ છે.
તેઓએ શિલ્પવિષયક અનેક ગ્રંથોનું
દોહન કરીને તૈયાર કરેલ શિલ્પ
સ્મૃતિ ચારતુ વિદ્યાયામ્ ગ્રંથ
ઉત્તરાર્ધ મને અર્પણ કરેલ ત્યારપછી
પૂર્વાર્ધ પણ લાવેલ. બન્ને ગ્રંથોનું અવ-
લોકન કરતાં લાગ્યું કે તેને તૈયાર
કરવામાં પોતાનો વિશાલ અનુભવ
અને વિદ્વત્તા દેખાઈ આવે છે
તેમજ શિક્ષકનું કામ સારે તેવો ગ્રંથ છે

સંપૂર્ણ જિનપ્રાસાદ નિર્માણ સહિત અન્ય આનુષંગિક જ્યોતિષ વગેરે જરૂરી
પદાર્થોનો સંગ્રહ કરેલો હોવાથી જૈન સંઘોને ખૂબ જ ઉપયોગી નિવડે તેમ છે.

ગ્રંથ પ્રકાશનનો તેમનો આ ભગીરથ પ્રયત્ન ખરેખર પ્રશંસનીય અને અનુભો-
દનીય છે.

શ્રી જૈન ધ્વજામ્બર મંદિર.

તાજના પેક,

આકોલા (મહારાષ્ટ્ર)

તા. ૭-૨-૧૯૭૬.

દી૦

વિજયરામસૂરિના ધર્મલાભ

૩ શુભાશિષ

પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્દવિજય મેરુપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

ભારત તથા વિદેશોમાં જૈનો તેમજ હિંદુઓના પ્રાચીન અર્વાચીન જૈનમુન, અજ્ઞેડ અને સુદર-નયનરમ્ય, કલાકારીગરી યુક્ત સ્થાપત્યો તથા મંદિરો ઠેર-ઠેર દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે. જેને નિહાળતા પ્રાચીન મહર્ષિઓ તથા શિલ્પીઓની સ્મૃતિ તાજી થાય છે.

શત્રુંજય, ભદ્રેશ્વર, તારગાજી, રાણકપુર, આબુ-દેલવાડા આદિ પ્રાચીન જિનમંદિરો તથા શામળાજી-સોમનાથ-પાટણ આદિ અનેક મંદિરો સાંપ્રતકાળે પણ ગૌરવવંતા પ્રાચીન કળા કૌશલ્ય તથા શિલ્પ-સ્થાપત્યના જ્વલંત દૃષ્ટાન્ત સમા સાક્ષી પુરતા ખડા છે.

“શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્” અન્યનો પ્રવર્ધ શિલ્પશાસ્ત્રી સોમપુરા નંદલાલ ચુનીલાલે ખૂબ જ ખંત કાળજી અને ચીવટપૂર્વક અનેક ગ્રંથોના પરિશીલન, દોહનરૂપે સંપાદન કરી પ્રગટ કરેલ છે. જેનો ઉત્તરાર્ધ આપના કરકમલમાં વિદ્યમાન છે.

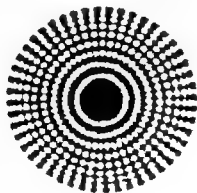
આર્યાવર્તની લઘ્યાતિલઘ્ય સંસ્કૃતિને પુષ્ટ બનાવવામા આ ગ્રંથ અનેક ગ્રંથોની ગરજ સારે તેમ છે તેઓએ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસરની પેઢીએ ખંધાવેલ ખાલિનાણા-કેસરીયાજીનો નયનાનંદકારી, લઘ્ય, વિરાટકાય, ગજનચૂંખી, વિશાળ મહા-પ્રાસાદ તેમજ ચેમ્પુર, ઘાટકોપર, મહારાષ્ટ્ર ભૂષણ મુનિસુવૃત લઘ્ય પ્રાસાદ, વઢવાણ, રાજકોટ, સોનગઢ, વેરાવળ, ઇત્યાદિ વિવિધ સ્થળોએ નવ નિર્મિત મંદિરો બનાવવા દ્વારા ટુક સમયમાં સારી કારકિર્દી અને પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે.

વ્યાકરણમાં દુનદુ-સમૃદ્ધો ધાતુ આવે છે તદનુસાર શ્રી નંદલાલભાઈએ અથાગ જહેમત-પરિશ્રમ ઉઠાવી શિલ્પ તથા લઘ્યાતિષ સંબંધી અનેક વિષયોને આવરી લેતો સમૃદ્ધશાળી ગ્રંથ ખરેખર ઉપકારી નીવડે તેમ છે. પ્રાન્તે જિજ્ઞાસુવર્ગ અન્યતુ એકાગ્રચિત્તે પાઠન-પાઠન નિદિધ્યાસન કરો એજ શુભાશિષ ।।

કેસરીયાજી નગર

ખાલીતાણા.

તા. ૧૫-૧-૭૬

મેરુપ્રભસૂરીના ધર્મલાન

૪. અભિપ્રાય

પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

પૂર્વ વિદ્યપ્રણીતા યા, શિલ્પવિદ્યા વિરાજતે ।

તથા કૃતાનિ ચૈત્યાનિ, ક્ષેમં કુર્વન્તિ તત્કૃતઃ ॥ ૧ ॥

પૂર્વના વિદ્યાન પુરૂષોએ રચેલી શિલ્પવિદ્યા શોભી રહી છે. તે શિલ્પવિદ્યાના નિયમ પ્રમાણે બનાવેલા મંદિરો તેના બનાવનારનું કલ્યાણ કરે છે. ૧.

સંક્ષિપ્તા વિતતાશ્ચ, ગ્રન્થાઃ શિલ્પોપપાદકાઃ ।

તજ્ઞાતારોજના યે ચ, તે શિલ્પ કુશલા મતાઃ ॥ ૨ ॥

શિલ્પવિદ્યાને બતાવનારા નાના-મોટા ઘણા ગ્રંથો અત્યારે વિદ્યમાન છે, તેને જાણનારા મનુષ્યો શિલ્પકુશળ શિલ્પી કહેવાય છે. ૨.

નન્દલાભિઃ શિલ્પી શિલ્પ વિદ્યા વિશારદઃ ।

સ શિલ્પકલયા લબ્ધ-ચન્દ્રોજ્જવલયશા રૂઢ ॥ ૩ ॥

શ્રી નંદલાલભાઈ નામના શિલ્પી શિલ્પવિદ્યામાં નિપુણ છે, જેમણે શિલ્પકલાથી અદ્ભુતમાની જેવી ઉજ્જવલ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. ૩.

નૈક પ્રાસાદ નિર્માતા, સ શિલ્પજ્ઞ શિરોમણિઃ ।

શ્રીમત્કેસરીયાડઽઘાર્હ-દિવ્ય મન્દિર કારકઃ ॥ ૪ ॥

ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ, મહારાષ્ટ્ર અને રાજસ્થાન વગેરે પ્રાન્તોમાં શિલ્પ શ્રેષ્ઠ એવા તેમણે શ્રી પાલિતાણુમાં આવેલ અતિ લઘ્ય શ્રી કેસરીયાજી વીરપરંપરા પ્રાસાદ વગેરે અનેક મંદિરો બનાવ્યા છે. ૪.

શિલ્પશાસ્ત્રાણ્યનેકાનિ, પર્યાલોચ્યાપ્તસન્મતિઃ ।

શિલ્પ સ્મૃત્યભિધં ગ્રન્થં સૈવેમં સમૃદ્ધીતવાન્ ॥ ૫ ॥

શિલ્પ વિષયક અનેક શાસ્ત્રોના અવલોકનથી પ્રાપ્ત કરેલી વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાળા તેમણે શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ નામના ગ્રંથમાં સંગ્રહ કર્યો છે. ૫.

શિલ્પિનાનેન ચૈત્યાના-અષ્ટાધિકગતં કૃતમ્ ।

પણ્ણવત્યાશ્ચ ચૈત્યાનાં સમુદ્ધારઃ કૃતો વરઃ ॥ ૬ ॥

નંદલાલભાઈએ આજ ગુધીમાં ૧૦૮ નૂતન જિનમંદિરોનું નિર્માણ કર્યું છે. તથા ૯૬ પ્રાચીન જિનમંદિરોના ઊર્ણોદ્ધાર કર્યો છે. ૬.

एतद् ग्रन्थं सदभ्यास-प्राप्तं शिल्पित्व कौशलाः ।

कृत्वा चैतानि विधायत् कुर्वन्तु जगतः शिवम् ॥ ७ ॥

આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરીને શિલ્પકળામાં કુશળ થયેલા એવા શિલ્પીઓ વિધિ-
પૂર્વક મદિરો બનાવીને જગતનું કલ્યાણ કરે. ૭.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી
લિ. હેમચન્દ્રસૂરિ.

પ. અભિપ્રાય અને આશીર્વાદ

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત વિજયમંગલપ્રભસૂરીશ્વરજી મ. સા.

ફાગણ સુદ ૮ ના દિવસે પૂર્વ નવાળુવાર ઋષભજિન
પ્રભુ પધારવાથી પાવન થયેલ શ્રી ઘેટીપગલાની ભૂમિ ઉપર
શ્રી મંગલવિહાર ચતુર્વિંશતિ અરિહંતપ્રાસાદનું
નિર્માણ શ્રી સોમપુરા નંદલાલભાઈએ પોતે શિલ્પશાસ્ત્રની
દૃષ્ટિએ ઘણી જ હેમતપૂર્વક શ્રી સિદ્ધાચલ શાળુગાર ટુંકનું
અદ્વય સમયમાં બાંધકામ કરીને સવત ૨૦૩૪ ના ફાગણ
સુદ ૪ ની અજનશલાકા સહિત પ્રતિષ્ઠા પોતાના રૂણરૂ
સંઘ સમસ્ત સહિતે નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ કરેલ છે, તેમને શિલ્પ
શાસ્ત્રનું ઘણું જ ગહન જ્ઞાન છે અને તેમણે રચેલ શિલ્પ

સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધ બહુ જ ઉપયોગી છે. અને ઘણાં
ગ્રંથોનું દોહન કરી તૈયાર કરેલ છે.

ભૂણાના મંગલ ભૂવન
પાલીતાણા, તા ૧૫-૧-૭૯

મંગલપ્રભસૂરી.

૬. અભિ પ્રાચ અને આશીર્વાદ

પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી અરિહંતસિદ્ધસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

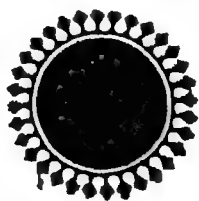

પૂજ્ય આદીશ્વર પ્રભુ પર્વ નવાણુંવાર આ ભૂમિ ઉપર પધારતા આદિપુર ગામ વસેલ છે. આ નામથી ગામ ઓળખાય છે. અને વિદ્યમાન છે. અહીંથી ભગવંત ઉપર ચઢી રાયણ નીચે સમોસયા તે માટે શત્રુજય ગિરિની આદિપુર ટેકરી પવિત્ર ગણાય છે. ત્યાં આદીશ્વર પ્રભુના પાદુકા પ્રાચીન કાળ છે. લાખો યાત્રિકો આવે છે. આ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર શ્રી અરિહંતસિદ્ધસૂરીશ્વરજીના સદ્ઉપદેશથી શ્રી મંગલ વિહાર ત્ર્યુર્વિંશતિ અરિહંત પ્રાસાદનું નિર્માણ સોમપુરા નંદલાલભાઈના હસ્તે થયું પ્રાસાદ દુક સમયમાં

તૈયાર કરવામાં આવ્યો અને તેની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૨૦૩૪ ના ફાગણ સુદ ૪ ના દિવસે ઘણીજ ધામધૂમથી કરવામાં આવી.

આ સિદ્ધાચલ શણુગાર દુક શિલ્પશાસ્ત્રના આચારે નિર્વિઘ્નપણે સોમપુરા નંદલાલભાઈએ રાણકપુરની નવી દુક જેવી શ્રી સિદ્ધાચલ શણુગાર જૈન ટ્રસ્ટની હેઠળેની નીચે બનાવી આપેલ છે. દુકમાં હજારો યાત્રિકો આવે છે અને દર્શન પૂજનો લાભ લે છે. નંદલાલભાઈને શિલ્પનુ ઘણું જ જ્ઞાન છે તેમના તરફથી બનાવેલ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પ્રવાંધ અને ઉત્તરાધાં બન્ને બહુ જ ઉપયોગી થાય છે.

લૂણાવા મંગલ ભૂવન
પાલીતાણા, તા. ૧૫-૧-૭૬

અરિહંતસિદ્ધસૂરિ

૭. અભિપ્રાય અને ઉપયોગી દિગ્દર્શન

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી યશોદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ (સાહિત્ય કલાગત્ત)

[નોંધ :- લેખકે અહીં માત્ર અભિપ્રાય નહીં આતુષંગિક ઉપયોગી હકીકત પણ ગ્લુ કરી છે.]

આપણે આત્મવાદી છીએ એ છીએ એટલે પરલોકવાદી છીએ, એ છીએ એટલે મોક્ષવાદી પણ છીએ. આપણું આવું મનતવ્ય કે શ્રદ્ધા છે ત્યારે માત્ર નોંધી રાખવું જરૂરી છે એમ નહીં. પણ હિંદુ કેતરી રાખવું જરૂરી છે કે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં જન્મેલા કેમ્પિણ આસ્તિક માણસનું આખરી અને સર્વોચ્ચ ધ્યેય મુક્તિનું જ હોવું જોઈએ એ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે વિવિધ આલંબનો-સાધનો આપણા પરમતારક ભગવાને તથા ઋષિ મહર્ષિઓએ બતાવ્યાં છે. તેમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ એટલે આલંબન સાધન તરીકે વીતરાગભાવસંપન્ન

જિતમૂર્તિ તીર્થંકર મૂર્તિને જણાવેલ છે અને આ આલંબનને પરમ શબ્દ લગાડીને પરમાલંબન તરીકે ઓળખાવેલું છે રાગદેષથી સર્વથા રહિત બનવો આત્મા યજિન-તીર્થંકર કહેવાય છે. આથી એ સમયની તેમની અવસ્થા વીતરાગ દશાની હોય છે.

મુક્તિ-મોક્ષ એ રાગ દેપનો આત્મામાંથી સર્વથા ક્ષય કર્યા વિના મળતો નથી અને આ ક્ષય કરવા માટે જે આત્માઓ એ કક્ષાએ પહોંચ્યા હોય તે આત્માઓનો આદર્શ નજર સામે રાખવો જોઈએ આવા આદર્શના આલંબનથી જ (આત્મા, કેમ્પાદિ કપાયોથી રહિત બની) સાધક એમના જેવો બની શકે. જૈનોના -મંથર રાગ દેષ વિનાના છે માટે જ તે વંદનીય પૂજનીય થાય છે. ને તીર્થંકર, અરિહંત વગેરે શબ્દોથી ઓળખાય છે

* આ અભિપ્રાય માત્ર અભિપ્રાય જ નથી પણ એથી ઘણું વધારે છે. એટલે દુઃકમાં ઘણી આવતો આવરી લીધી છે એટલે સમીક્ષક વગેરેને ઉપયોગી હોવાથી કમલગ કરીને પ્રારભમા રથાન આપ્યું છે.

x રાગ-દેપને જિતેલા હોય તેને જિન કહેવાય છે.

- એક ગૌરવ લેવા જેવી વાત કહું કે ગિરપશાસ્ત્રકારોએ તીર્થંકર અગિલું દેવને ઈતર દેવ-દેવીઓથી મેવાયેલા વર્ણવ્યા છે. એક સ્થળે આવા કાગળને લીધે જ દેવાધિદેવ એટલે બધા દેવોના દેવ તરીકે દર્શાવ્યા છે.

આદર્શ સર્વોત્તમ જો કોઈ હોય તો વીતરાગ-સર્વજ્ઞો જ છે, એ આત્માઓ સર્વદોષથી મુક્ત થઈ સર્વગુણસંપન્ન બનેલા છે. આપણે પણ એવું જ થવાની ભાવનાવાળા છીએ.

પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી સંસારનો મોહ ઉતારનાર, ભૌતિક દુખાણો અને આકર્ષણ ઘટાડનાર. સમતાભાવને પેદા કરનાર વીતરાગ સ્વરૂપ જિનમૂર્તિની સાધના-આરાધના-ઉપાસનાનો લાભ કોઈપણ લઈ શકે એ માટે જાહેર સ્થળે મંદિરો ઉભા કરવાં જોઈએ.

આપણા પૂર્વજોના આવા ખ્યાલમાંથી જ મંદિરો અને પ્રાસાદો નિર્માણ થયાં. અને પરિણામે આ આર્યદેશ મંદિરોની (ભવ્ય અને ઉત્તુંગ) સંસ્કૃતિથી છવાઈ ગયો.

મંદિરો ઉભા થવાનું નક્કી થયું એટલે પ્રશ્ન સામે એ આવ્યો કે, તેનું આયોજન કેમ કરવું? કેમ કે આર્યદેશના શિલ્પો આર્યત્વની ભાવના સાથે સુસંગત હોવા જોઈએ. મૂર્તિ પ્રાણુ છે, તો મંદિર એ પ્રાણુનો આધાર છે. આવા પ્રાણુધાર મંદિરો બાંધવા માટે વ્યવસ્થિત બાંધારણ પણ હોવું જ જોઈએ.

બાંધારણ વિના કોઈ કાર્ય વ્યવસ્થિત બનતું નથી. તે કાર્ય ચાલતું નથી કે નથી તે સ્થિરતા અનુભવતું. એટલે આપણા આર્યદેશીઓએ શિલ્પશાસ્ત્રની ભાષામાં કહીએ તો વિશ્વકર્માએ પોતાની આર્યદષ્ટિ, પોતાના જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, બુદ્ધિ, પ્રતિભા અને સાધક-બાધક કારણોની ઉડી સુઝના અપ્રતિમ બળથી શિલ્પ સ્થાપત્યના વિધિ નિયમોને જાળવીને ધર્માર્થકામમોક્ષાય ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષ માટે શિલ્પશાસ્ત્રો બનાવ્યાં, જેથી ગૃહો, પ્રાસાદો, મંદિરો, કિલ્લાઓ આદિ શિલ્પ-સ્થાપત્યાદિ બાંધકામોનું નિર્માણ શક્ય બન્યું.

આ શાસ્ત્ર રચવા પાછળનો ઉદ્દેશ શિલ્પસ્થાપત્યોનું સ્થૈર્ય દીર્ઘજીવી બને, અને આત્મવાદી સંસ્કૃતિને વરેલા માનવીઓ ભૌતિક, ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક શાંતિ સુખનો આનંદ અનુભવે તે હતો. આ સ્થાપત્યોમાં ગૃહો પ્રાસાદો, મંદિરો ઇત્યાદિ પ્રકારો છે.

એમાંએ મંદિરો એટલે ધર્મ અને કલાનો સુભગ સમન્વયના ભવ્ય પ્રતિકો.

મંદિરો અને મૂર્તિઓ એટલે આત્મ-મોક્ષવાદી સંસ્કૃતિનાં પ્રેરણાપદ જ્વલંત આદર્શો.

કલા ધર્મથી અનુપ્રાણીત બની રહે તો તે માનવ જાત માટે જીવનપ્રેરક બની રહે, અન્યથા તે જીવનમારક પણ બની જાય. એટલે આપણા આ ઋષિ-મહર્ષિઓથી પાવન થયેલી ધરતીમાં કલાને ધર્મસ્થાનકોના સ્પર્શથી પુનિત અને જીવંત બનાવી દેવામાં આવી.

માનવજાતના સર્વાંગી વિસામારૂપ કલા કૌશલ્યથી શોભતા ભવ્ય અને હૃદયને સંતૃપ્ત કરે તેવા મંદિરો આ દેશની પરમ સમૃદ્ધિ-સંપત્તિ છે. એટલે મંદિરોની સંસ્કૃતિથી ગાજતો આ દેશ આજે પણ અહિંસા-કર્ણા સહિષ્ણુતા, મૈત્રીભાવ વગેરેની હવાથી ગુંજતો દેખાય છે. મંદિરો એ જીવનમાં શીતળ પ્રકાશને આપનારા શાંતિધામો છે. લાખો કરોડો લોકોનાં માનસિક દર્દોનાં નિવારણનાં દવાખાના છે. આ દવાખાના કેમ બાંધવા આ માટે શિલ્પ શાસ્ત્રો રચાયા છે, આટલી ભૂમિકા રજૂ કરીને પ્રસ્તુત ગ્રંથ પરત્વે જણાવું.

આ કાર્ય માટે સિદ્ધગણાની સોમપુરા જ્ઞાતિનો જૈન સંઘ જોડે કોઈ વિશિષ્ટ નાતો રહેલો છે. આ જ્ઞાતિના શિલ્પીઓ કે સ્થપતિઓના હાથે સહુથી વધુ જિનમંદિરો બાંધવાનું કાર્ય થતું રહ્યું છે. આવી જ્ઞાતીમાં પોતાના પૂર્વજોની ઉજ્જવલ પરંપરામાં ભાઈ શ્રીનંદલાલભાઈ જ દેવ-ગુરુ-કૃપા અને વડીલોના આશીર્વાદથી આપ બળે ખ્યાતનામ શિલ્પજ્ઞ થયા, અને ભાગ્યની વિશિષ્ટ રેખાએ એમને ટુંક સમયમાં સ્થપતિ બનાવ્યા સ્થપતિમાંથી ગ્રંથાનુવાદક અને સંકલનકાર બન્યા, આ બધું ઉત્તરોત્તર વધતી પુણ્યાઈ બુદ્ધિ અને અનુભવોને જ આભારી છે.

શ્રી નંદલાલભાઈએ કઠોર પરિશ્રમ, અવિરત પુરુષાર્થ, વિશાળ અનુભવ ઊંડી સુઝ, આ બધાયના પ્રતાપે મનોમુગ્ધ કરે અને આશ્રયની લાગણી અનુભવાય, એવા વૈવિધ્યપૂર્ણ મંદિરો બાંધ્યા, એમા જો હું ભૂલતો ન હોઉં તો એમને મળેલી પ્રગતિ અને સફળતામાં એક યા બીજી રીતે મારા વંદનીય ત્રણેય ગુરુદેવોનો ફાળો નાનો સુનો નથી.

આજના શિલ્પીઓને વાંચવા વિચારવા માટે સમયની તાણ છે સાથે સંસ્કૃત ભાષાથી તેઓ અનભિજ્ઞ બન્યા છે. આ સંજોગોમાં શિલ્પ પરંપરા અને શિલ્પી જ્ઞાતિને જીવંત રાખવી હોય તો સરળતાથી જ્ઞાન મળે તેવું કરવું જ રહ્યું એટલે વિદ્વાન લેખકે પોતેએ વર્ગ માટે વિવિધ ગ્રંથોના વાંચન બાદ તેમાંથી અગત્યની બાબતોની તારવણી કરી તેનું વ્યવસ્થિત સંકલન કરી શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ આ નામના પ્રવૃર્ધ-ઉત્તરાર્ધ રૂપે બે ભાગો બહાર પાડી શિલ્પ જગત ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે. વર્ષોના અથાગ ચિંતન પરિશ્રમનું આ સર્જન છે. અનુવાદ કેટલે અંશે સફળ થયો છે. તે તો આ શાસ્ત્ર વિદ્યાના અનુભવ વૃદ્ધ શિલ્પ સ્થાપત્યજો જ કહે તે જ ઉચિત છે.

યદ્યપિ શિલ્પના પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ કરવો એ કંઈ સામાન્ય શિલ્પીની તો શું જન્યશ જ નથી. આટલો પણ અનુવાદ નંદલાલભાઈ જેવા અભ્યાસી જ કરી શકે, એમ છતાં મારો વિનમ્ર અનુરોધ છે કે પ્રસ્તુત અનુવાદને હજુ ફરી વાર ખરાબર ધ્યાનપૂર્વક જોઈ જવાથી અનુવાદ વધુ મજબુત બનશે, એમ માફ અચિત માનવું છે. વળી આ ગ્રંથને વધુ ઉપયોગી થવા માટે કેટલાંક સ્થળે રૂલોકો ક્યાંથી ઉદ્દ્યુત કર્યા તેનો ઉલ્લેખ નથી જોવા મળતો, તે ઉલ્લેખ પણ કર્યો હોત અથવા પાછળ તેનું પરિશિષ્ટ આપ્યું હોત તો પણ ઠીક થાત.

આ ઉપકાર શિલ્પી પ્રતો મર્યાદિત નથી પણ જૈન સાધુઓ જેઓ માટે વર્તમાન કાળમાં આ જ્ઞાન મેળવવું જરૂરી બન્યું છે. ત્યારે તેઓને તેમજ આના રસિક અન્યોને પણ, આ વિષયનું સરળતાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપયોગી બની રહેશે. આ માટે હું ધર્મબંધુ શ્રી નંદલાલભાઈને હાર્દિક ધન્યવાદ આપી આ કાર્ય માટે અભિનંદન આપુ છું.

વધુ અભિનંદન તો એ માટે આપવા જરૂરી છે કે ગ્રંથમાં લેખકે મંદિર સાથે સંકળાયેલી અનેક બાબતો ઉપરાંત મૂર્તિવિધાન અને તેના સાથેની જરૂરી બાબતો પણ આપી છે. તે તથા તેની સાથે સંકળાયેલી, મુદૂર્ત્તઆદિનો જ્યોતિષ વિષય આદિ વિવિધ પ્રકારની વારંવાર જરૂરી પડતી ઉપયોગી ચાલીઓ-નોંધો આપીને, ચિત્રો-નકશાઓથી સચિત્ર બનાવીને ખરેખર ! આ ગ્રંથને વધુ આદરપાત્ર અને સંગ્રહ કરવાનું મન થાય તેવો બનાવી દીધો છે.

અંતમાં નંદલાલભાઈના સહસાગ્ર્યમાં મંદિરો બાંધવાને પવિત્ર વ્યવસાય આવ્યો. એમા એ લાખો લોકોનું કલ્યાણ કરવામાં નિમિત્ત બનનારા જિનમંદિરોને બાંધ્યા, હજુ પણ તેઓ હૃદયના પવિત્ર ભાવથી વધુ મંદિરો બાંધે. અને એ નિમિત્તપુણ્ય તેમનું કલ્યાણ સંધાવે. એજ શુભકામના.

જૈન મંદિરો, જ્ઞાનભંડારો, સંસ્થાઓ અને અભ્યાસીઓ આવા ઉત્તમ ગ્રંથને વસાવવાનું ન ભૂલે એવો મારો ખાસ અનુરોધ છે.

આ ગ્રંથની વિશેષતા શું છે.

અહીં પ્રશ્ન થશે કે શિલ્પના તો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઘણા ગ્રંથો ભાષાંતર અને ચિત્રો સાથે બહાર પડ્યા છે. તો આ વળી આ એક અથ ઉમેરો કરવાની શું જરૂર હતી ?

પહેલી વાત એ કે-આ ગ્રન્થ કોઈ સ્વતંત્ર કૃતિ નથી. પણ જુદા જુદા શિલ્પના ગ્રન્થોમાંથી જરૂરી હકીકતો તારવી તેનું માત્ર સંકલન જ કર્યું છે.

આમાં ૨૪ નહીં બહેતેર જિન-પ્રાસાદોનું વર્ણન પ્રગટ કર્યું છે, અને કમલભૂષણ આદિ બાવન જિનપ્રાસાદોનું વર્ણન નવું ઉમેર્યું છે.

* સંખ્યાબંધ દેવી-દેવતાઓનો મૂર્તિ સંગ્રામી વિસ્તૃત અને વિશાળ પરિચય તેના જુદા જુદા સ્વરૂપો સાથે આપ્યો છે

* આમલસારાના શિલ્પજોમાં પ્રવર્તતા મતભેદો અંગે પણ અનુવાદકે શાસ્ત્રીય સચોટ પરાવા દર્શાવ્યા છે.

* યદ્યપિ શિવ-પાર્વતી સંવાદ વર્ષો પહેલાં છપાયો હતો પણ આજે તે ઉપલબ્ધ નથી, એ જોતા આ સંવાદ પુનઃ રજૂ કર્યો તે યોગ્ય થયું છે.

* બાકી પ્રકાશકે પોતાના વિચારો અને અનુભવો દર્શાવ્યા છે. બાકી ભાષાંતર સુવાચ્ય છે અને વાંચતા આનંદ આપે તેવું છે તે પણ એક વિશેષતા જ છે.

શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર,
પાલીતાણા ૩૬૪૨૭૦
સં ૨૦૩૫ ક્ષા. મુદ્ર ૫

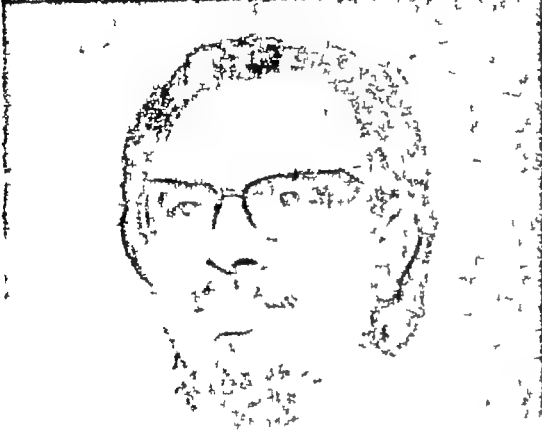
}

વિજયયશોદેવસૂરિના
ધર્મલાભ.

૮. શુભાશિષ

પરમપૂજ્ય આચાર્ય દેવેશ શ્રીવિજયજ્ઞાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

મક્તર્ય મગવન્મૂર્તિઃ, મૂર્ત્યર્થ મન્દિરં મતં ।
મંદિરાર્થશ્ચ શિલ્પસ્ય, સદાવશ્યક્તા મતા ॥ ૧ ॥

ભક્તિના માટે ભગવાનની મૂર્તિ આવશ્યક છે.
મૂર્તિ માટે મન્દિર આવશ્યક છે. મન્દિર માટે હંમેશાં
શિલ્પની આવશ્યકતા છે. ૧.

શિલ્પ વિષય જ્ઞાનાર્થ શિલ્પ શાસ્ત્રાણ્યનેકશઃ ।
શિલ્પ શાસ્ત્રાઽનુસારેણ, કૃતાનિ શિલ્પ કોવિદૈઃ ॥ ૨ ॥

શિલ્પ વિષયના જ્ઞાન માટે શિલ્પના વિદ્વાનોએ
શિલ્પ શાસ્ત્રના અનુસારે અનેક શિલ્પના ગ્રન્થો
રચ્યા છે. ૨.

તત્રાઽપિ સુન્દરંભવ્યં, કલાપૂર્ણ મનોહરં ।
મન્દિરં મૃત્યુલોકે ચ, કયા રીત્યાવિધીયતે ॥ ૩ ॥

તેમા પણ કલાથી પ્રભુ અને તેથી સુંદર, શ્રેષ્ઠ અને મનોહર મન્દિર કેવી રીતે
બનાવી શકાય ?

શિક્ષાર્થ શિલ્પશાસ્ત્રસ્ય, શિક્ષક શદ્દશો ભૂવિ ।
દેવભાષા પ્રતિવદ્ધઃ, ગુર્જર ભાષયાન્વિતઃ ॥ ૪ ॥

તેના શિક્ષણ માટે પૃથ્વીમાં શિલ્પશાસ્ત્રના શિક્ષક સમાન દેવભાષા (સંસ્કૃતભાષા)
થી બનાવેલ અને ગુર્જર ભાષાન્તરથી યુક્ત ૪.

સરસઃ સરલઃ શ્રેષ્ઠઃ, વર્ણમાલા-મનોહરઃ ।
“શ્રી શિલ્પસ્મૃતિ વાસ્તુનાં, વિદ્યા” ગ્રન્થો વિનિર્મમે ॥ ૫ ॥

સરસ, સરલ. શ્રેષ્ઠ અને વર્ણમાલા (અક્ષરમાલા) થી શોભતો એવો શ્રી શિલ્પ-
સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ નામનો ગ્રન્થ ૫.

શિલ્પિના નંદલાલેન, શિલ્પશાસ્ત્ર વિદા મુદા ।
તત્પૂર્વાર્ધં પુરા દ્વન્ધ્વ-, મુત્તરાર્ધં ત્વિહોચ્યતે ॥ ૬ ॥

શિલ્પ શાસ્ત્રના જાણકાર શિલ્પી શ્રી નંદલાલભાઈએ બનાવ્યો છે, તેનો પ્રવાર્ધ પહેલા બનાવ્યો હતો, આમા ઉત્તરાર્ધનું વર્ણન કરે છે. ૬.

સદ્સૂત્રદ્વયસંખ્યાકે, ચોત્તરે પચ્ચત્રિંશદિ ।
વર્ષે પોષ કૃષ્ણસ્ય, પચ્ચમ્યાં ગુરુવાસરે ॥ ૭ ॥

જે હજારને પાંત્રિશની સાલમાં પોષ વદ પાંચમને ગુરુવારે, ૭.

વિલોક્ય વિષયાનસ્ય, કેષાંમોદો ન જાયતે ।
તસ્માદ્ ધન્યો વિનિર્માતા, જયાનન્દસ્ય ભાવના ॥ ૮ ॥

આ ગ્રંથના વિષયોને જોઈને કેને આનંદ ન થાય. (અર્થાત્ સર્વને આનંદ થાય)
આથી આ ગ્રંથના નિર્માતાને ધન્યવાદ છે, એવી મારી જયાનન્દસૂરિની ભાવના. ૮.

શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર

પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦.

તા. ૧૮-૧-૧૯૭૯.

જયાનંદસૂરિના ધર્મલાભ

૯. શુભાશિષ

પંન્યાસ શ્રી મહાનંદવિજય ગણિ

શિષ્ય-સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધ્
અને ઉત્તરાર્ધ વિશાળકાયરૂપ દળદાર મહાન ગ્રન્થને
કડીબદ્ધરીતે સુંદર અને સરલ શૈલીમાં અથાગ પરિ-
શ્રમે તૈયારી કરી સમાજના ગરણે સમર્પણ કરનાર
શિષ્યાચાર્યશ્રી નંદલાલ ચુનિલાલ સોમપુરા.

હજારો વર્ષની ભારતીય સંસ્કૃતિને પરપરાનાં
ગૌરવને વધારનાર શિષ્ય સ્થાપત્યની સેવાને અગ્રિમ
સ્થાને બિરદાવનાર એવા આ ગ્રન્થનો ઇતિહાસ જૂજ
જૂનો ચાલ્યો આવે છે. તેથી આવા ગ્રન્થોના આધારે
જ શિષ્ય, સાહિત્ય, વાસ્તુવિદ્યા, ગૃહપ્રાસાદ, મૂર્તિ
વિધાન વગેરેનો અભ્યાસ માનવ જીવનમાં શિષ્ય

કલાના સ્તંભ તરીકે ગણાય છે. અને ધાર્મિક ભાવનાની દૃષ્ટિએ માનવ જીવનનું પરમ
કલ્યાણકારી અંગ ગણાય છે.

ભારતભરના શિષ્યોઓએ આવા અનુપમ અભ્યાસ કારા જડ એવા પદાર્થોમાંથી
ચેતનાયુક્ત સજીવન કાર્યનું સર્જન કરી એક અભૂતપૂર્વ ઇતિહાસ ઉભો કર્યો છે એ
એક પ્રસંશનીય કાર્ય છે.

શિષ્ય સ્થાપત્યને અનુલક્ષીને આજ સુધીમાં અનેક ગ્રન્થો બહાર પ્રગટ થયેલા છે.
તેમાં એક અનેકાબી ભાત પાડનાર શિષ્ય સ્થાપત્ય મૂર્ત્યુર્તિદિ અંગેનો શિષ્ય સ્મૃતિ
વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધનો પ્રથમ ભાગ બહાર પડેલ છે. તેના અભ્યાસીઓ અને શિષ્ય
શાસ્ત્રીઓની માનભરી માગણીને આવકારી ટૂંક સમયમાં સમાજ સમક્ષ ઉત્તરાર્ધ
સમર્પણ કરનાર શિષ્ય સ્થાપત્યનો વારસાગત વિશિષ્ટ અભ્યાસ કરી એટલુંજ નહીં પણ
નાના મોટા જિનમદિરોના શિષ્ય સ્થાપત્ય અને અનેક વિધ નવિનતાનું સર્જન
કરનાર શ્રી નંદલાલભાઈ સોમપુરા જૂજ ધન્યવાદ અને પ્રશસાને પાત્ર છે, એવા નંદલાલભાઈ
પોતાની સમગ્ર શિષ્ય સ્થાપત્ય અને સાહિત્ય કલા શક્તિનો સમાજના શ્રેય અને
અભ્યુદય માટે ઉપયોગ કરી જીવનને સાર્થક બનાવે એ જ મંગલ મનોકામના સહ શુભેચ્છા.

જૈન સાહિત્ય મંદિર

પાલીતાણા

સં. ૨૦૩૫ પોષ વદ ૫ તા. ૧૮ ૧-૧૯૭૯

મહાનંદવિજયગણિના ધર્મલાભ

૧૦. આશીર્વચનનિ

પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી સૂર્યોદયવિજયજી મહારાજ સાહેબ (વ્યા. સા. ન્યા. તીર્થ)

સ્વસ્તિ શ્રીકચ્ચપે ગોત્રે, સોમપુરાકુલેઽભવત્ ।

જશકરણ ઇત્યાચ્ચયઃ, શિલ્પશાસ્ત્રવિશારદઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીકચ્ચપગોત્ર અને સોમપુરાકુળમાં જશકરણ ભાઈ નામના શિલ્પશાસ્ત્રમાં વિશારદ એક શિલ્પકાર થઈ ગયા. ૧.

શત્રુઙ્ગયે મહાતીર્થે શિખરં યેન પ્રોન્નતમ્ ।

ચતુર્મુખયુગાદીશ પ્રાસાદોપરિ નિર્મમે ॥ ૨ ॥

શ્રી શત્રુઙ્ગય મહાતીર્થ ઉપર શ્રી સવા-સોમાએ વિ. સં. ૧૬૭૫માં બંધાવેલ ભગવાન શ્રી આદિ-નાથ પ્રભુના ચોમુખજીના ભવ્ય પ્રાસાદ ઉપર ઉત્તુગ શિખરનું નિર્માણ તેઓએ વિ. સં. ૧૮૯૨માં કયું હતું. ૨.

તત્સુતોઽજનિતાદક્ષો,

વેલજીમાઙ્ગનામવાન્ ।

આદ્રીપ્રમુખગ્રામાણાં,

મન્દિરાવલિકારકઃ ॥ ૩ ॥

વેલજીભાઈ નામના તેમના પુત્ર તેમના જેવા થયા. તેમણે આદ્રી (વેરાવલ પાસે) વગેરે ગામોના જિનમંદિરોનું નિર્માણ કરેલું હતું. ૩.

ચુનીલાલઃ સુતસ્તસ્ય, શિલ્પવિજ્ઞાનકોવિદઃ ।

માળડલાદિકગ્રામાણાં,

ચૈત્યોદ્ધારવિધાયકઃ ॥ ૪ ॥

ચુનીલાલ નામના તેમના પુત્ર શિલ્પ વિજ્ઞાનમાં કુશળ થયા. તેઓએ માડલ વગેરે ગામોના જિનપ્રાસાદોના જીર્ણોદ્ધારો કર્યા હતા. ૪.

નન્દલાલસ્તતસ્તસ્યા પ્રતિમઃ સમજાયત ।

ચતુરનૂતનવિજ્ઞાનઃ,

શિલ્પસ્થાપત્યશાસ્ત્રયોઃ ॥ ૫ ॥

તે પછી નન્દલાલભાઈ નામના તેમના શ્રેષ્ઠ પુત્ર થયા. જેઓ શિલ્પ અને સ્થાપત્ય શાસ્ત્રમાં ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા છે. ૫.

વિશત્યધિકપ્રાસાદ શતનિર્માણ કર્માણિ ।

પ્રાસાદ શતકોદ્ધાર કરણે ચાપિ કોવિદઃ ॥ ૬ ॥

તેઓએ પોતાના જીવનમાં લગભગ એકસો વીસ (૧૨૦) નૂતન પ્રાસાદ વગેરેનું નિર્માણ કર્યું અને એક સો (૧૦૦) પ્રાસાદોદ્ધારના જીર્ણોદ્ધાર કર્યા છે. ૬.

મહતૈતેન કાર્યેણ શિલ્પશાસ્ત્રાનુગામિના ।

સ્થપતિત્વં નિજં યેન, સાધ્વિતં સર્વથા વરમ્ ॥ ૭ ॥

શિલ્પશાસ્ત્રાનુસારે કરેલા આ પ્રાસાદ નિર્માણ અને પ્રાસાદોદ્ધારના મહાન કાર્ય વડે તેઓએ પોતાનું શ્રેષ્ઠ સ્થપતિપણું સંપૂર્ણ પાળે સિદ્ધ કરેલું છે. ૭.

વહૂનિશિલ્પશાસ્ત્રાણિ, સમમ્ભયસ્યૈકતાનતઃ ।

શિલ્પ-સ્મૃતિ-વાસ્તુ-વિદ્યા-યામગ્રન્થોઽતિસુન્દરઃ ॥ ૮ ॥

સોમપુરાકુલાકાશ સોમેન વહુવત્સરૈઃ ।

પાદલિપ્તપુરે રમ્યે, નન્દલાલેનધીમતા ॥ ૯ ॥

વિહિતો વિક્રમાત્પન્ન ત્રિશદુત્તરવત્સરે ।

દ્વિસહસ્રયુતે તસ્યોત્તરાર્ધસ્ય પ્રકાશનમ્ ॥ ૧૦ ॥

જાયતે સમયેઽસ્મિન્ શ્રી યુગાદીશઃ પ્રસીદતુ ।

શિલ્પિનં નન્દલાલં સત્ શિલ્પસૂર્યોદયં ચિરમ્ ॥ ૧૧ ॥

ઘણા શિલ્પશાસ્ત્રોનો ખૂબ સાવધાનીથી અભ્યાસ કર્યા બાદ શિલ્પ-સ્મૃતિ-વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ નામનો અત્યંત સુંદર ગ્રન્થ ઘણા વરસોના પ્રયાસ કરીને સોમપુરા બ્રાહ્મણકુળ રૂપી આકાશમાં ચન્દ્રમા સમાન વિદ્વાન શ્રી નન્દલાલભાઈએ રમણીય શ્રી પાલીતાણા શહેરમાં બનાવ્યો છે.

આ ગ્રન્થના ઉત્તરાર્ધનું પ્રકાશન વિક્રમ સંવત ૨૦૩૫માં થઈ રહ્યું છે. આ શુભ સમયે સકલ તીર્થોધિરાજ શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થના અધિનાયક શ્રી આદિનાથ ભગવાન સુંદર શિલ્પ કૃતિઓને પ્રકાશિત કરવામાં સૂર્યોદય સમાન શિલ્પાચાર્ય શ્રી નન્દલાલભાઈ ઉપર ચિરકાળ પર્યાંત પ્રસન્ન થાઓ ૮, ૯, ૧૦, ૧૧.

જૈન સાહિત્ય મંદિર

પાલીતાણા

સં. ૨૦૩૫ પોષ વદ ૫ તા. ૧૮-૧-૧૯૭૯

મુનિ સૂર્યોદયવિજયના ધર્મલાલ

૧૧. અભિપ્રાય અભિનંદન અને ધન્યવાદ

પ્રો. અવધૂત તંત્રી:-‘ગાયત્રી વિજ્ઞાન’ મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી ‘ગાયત્રી તીર્થ’ (અઘડીયા)

૧૫-૨-૧૯૭૬
ગુરુવાર.

શિલ્પાચાર્ય શ્રી નંદલાલ ચુનીલાલ સોમ-પુરાજીનો પરિચય દેવી સંકેત દ્વારા અઘડીયા મુકામે દેવી ભૂમિ “ગાયત્રી તીર્થ” પર થયો. ગાયત્રી તીર્થના ગાયત્રીના મંદિરની શિલાન્યાસ વિધિ પણ દેવી કૃપાથી જ તેમના હસ્તે જ કરવામાં આવી.

તેઓના પરિચયમાં આવતાં જ જણાયું કે વિશ્વકર્મા દેવે જ તેમના ચારે પુત્રો જય, વિજય, સિદ્ધાર્થ અને અપરાજિતના અશોભા તેમાં રોપણ કરીને ભારત ભૂમી પર દેવી શિલ્પ સ્થાપત્યો તેમના દ્વારા થતા રહે અને ભારતની શિલ્પ-કળા અમર રહે.

તેની સાળિતીરૂપે તેમના દ્વારા ૧૦૮ થી ઉપરાંત નૂતન પ્રાસાદ શિલ્પ સ્થાપત્યો બનાવ્યા છે. અને ૧૦૦ થી ઉપરાંત પ્રાસાદના જીર્ણોદ્ધાર કર્યા છે. તે સર્વેમાં તેમણે જય પ્રાપ્ત કર્યો છે. વિજયને વર્ષો છે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. અને અપરાજિત રહ્યા છે. (ક્યાંય પરાજિત પામ્યા નથી.)

તેમનો રચેલ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ સચિત્ત્વ પ્રવાર્ધ અંથ વાચ્યતા જ જણાઈ આવે છે કે જાણે આપણે દેવી સૃષ્ટિમાં જ વિહાર કરી રહ્યા છીએ.

તે અંથ વાચ્યતા જ જણાશે કે તેમાં કલ્પની ઉત્પત્તિ, કલ્પાદ સૃષ્ટિ આદિના અનેક શકો અને વંશની અનેક ઐતિહાસિક માહિતી, સંસ્કૃતિ અને વિકાસ કળા કુશળતા મૂર્તિકળા, ઇતિહાસના સ્થાપત્યો. નગરના નામો, કિલ્લાઓ, વાવ, કુવા, તડાગ (તળાવ)

વગેરેની માહિતી, શિલ્પ અને મૂર્તિપ્રજ્ઞની પ્રાચીનતા, પુરાણોમાં દેવપ્રજ્ઞ અને પ્રાસાદથી લઈને ભૂમિપરીક્ષા, વાસ્તુ પદાધિકાર, વાસ્તુ પ્રજ્ઞનવિધિ સૂત્રાધાર, શિલાન્યાસ, આયતત્ત્વાધિકાર, વગેરે ૨૦૦ થી ઉપરાંત વિષયો, શિલ્પોની મંદિરોની મૂર્તિઓની અનેક આકૃતિઓ, ચિત્રો, નકશાઓ અમૂલ્ય કોષ્ટકો જૈન દેરાસરોની કારીગરી વગેરે અનેક કલાકૃતિઓની સરળ સમજૂતી પ્રમાણે જાણકારી આપી છે.

આતો કેવળ પ્રવાર્ધ અંથમાં જણાવી છે.

આના પછીના ઉત્તરાર્ધમાં, પ્રાસાદોત્પત્તિ. શિલાન્યાસ, પ્રાસાદનિરૂપણ, ઠારલક્ષણ, મંડપવિધાન, સાન્ધારાદિપ્રાસાદ લક્ષણ. જિન પ્રાસાદ નિરૂપણ. પરિકર વિધાન, ચક્ષુ ચક્ષિણી સ્વરૂપ લક્ષણ, વિષ્ણુચાતન, શિવચાતન, સૂર્યાચાતન, દેવ-દેવીઓ સ્વરૂપ લક્ષણ આદિ વિધાનો વગેરેથી ભરપૂર અંથની રચના કરી.

આ પરથી જાણી શકાય છે કે તેના દેહકારા શ્રી ગુરુદેવ વિશ્વકર્મા તેમના પુત્રોના અંશો દ્વારા કાર્ય કરાવી રહ્યા છે. તેનું 'ળીજું' પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એ જ માની શકાય કે તેઓએ કોઈ શાળા મહાશાળામાં શિલ્પશાસ્ત્રનું વ્યવસ્થિત જ્ઞાન નથી લીધું છતાં તેના આતરિક મન અને હૃદયમાં તેમના ગુરુદેવ શ્રી વિશ્વકર્મા જ પ્રેરણા કરી રહ્યા છે. તેના જાત અનુભવોમાના અમુક અનુભવો અમને પ્રાપ્ત થયા છે. નહિતર વગર ભણ્યે ભણેલાઓથી પર જવાની શક્તિ ક્યાંથી ઉદ્ભવે ?

અનેક વિવિધ માહિતીઓથી ભરપૂર આ અંથો ગુજરાતભરની દરેક લાઈબ્રેરી, કોલેજો, હાઈસ્કૂલો અને સંસ્થાઓમાં વસાવવા જેવા છે.

શિલ્પાચાર્ય શ્રી નંદલાલ ચુનીલાલ સોમપુરાજીએ ભારતને આવા સરળ અને સમજી શકાય એવી ગુજરાતી ભાષામાં શિલ્પશાસ્ત્રના જે અંથો આપ્યા છે તેને માટે તેમને અનેક અભિનંદન અને અનેક ધન્યવાદ ઘટે છે.

૬૮૨૩૦૩
મોનાવાલા કોસ રોડ,
ગોરેગામ (પૂર્વ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૬૩.

લિ૦
પ્ર૦. અવધૂત
તંત્રી :- ગાયત્રી વિજ્ઞાન (માસિક)
મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી :- ગાયત્રી તીર્થ
(ગધડીયા)

૧૨. અભિપ્રાય

સ્થપતિ શ્રી પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ સોમપુરા પદ્મશ્રી, શિલ્પવિશારદ.

શ્રી નંદલાલ ચુનીલાલ સોમપુરા.
મૂળ પાટીતાણા વડીલોના વતનમાં
જન્મ ધારણ કરી વંશપરંપરાગત શિલ્પ
સ્થાપત્યનો વ્યવસાય ગ્રહણ કરી તેમાં
ઉત્તમ પ્રવિણતા દિવસે દિવસે કાર્યક્ષેત્રમાં
મેળવતા ગયા તેમ તેમ તેઓ શિલ્પ
શાસ્ત્રીમાથી સ્થપતિ પદના અધિકારી થતા
ગયા. તેઓના વડીલોએ સ્થાપત્યો જુદા
જુદા સ્થળે સુંદર રચેલા છે, તેમના
પ્રપિતામહ જશકરણભાઈ શત્રુઙ્ગય
પર્વત પર ચૌમુળનું ઉત્તમ શિખર બાંધેલું
છે. જે પંદર-વીસ માઈલથી દૃષ્ટિ ગોચર
થાય છે.

શ્રી નંદલાલભાઈએ પ્રારંભિક વ્યવસાયમાં શિલ્પશાસ્ત્રનો અભ્યાસ મનન પડતો
કરેલ, તેના કૃણરૂપ તેઓ શિલ્પશાસ્ત્રના અથનું સુંદર પ્રકાશન કરવા પ્રેરાયા છે. તેઓએ
ભારતના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, રાજસ્થાન, મેવાડ,
મધ્યપ્રદેશ, બિહાર, બંગાલ વગેરે સ્થળોએ મંદિરોનું સુંદર નિર્માણ કરી યશ અને કીર્તિ
પ્રાપ્ત કરી છે.

શિલ્પના વ્યવસાયમાં ક્રિયાત્મકજ્ઞાન અને પાઠાત્મક એમ (થીઓરીકલ અને પ્રેક્ટીકલ)
જ્ઞાન હોય તો સોનામાં સુંગધ જેવું ગણાય આ બંને જ્ઞાન તેઓએ પ્રાપ્ત કરી,
સ્થપતિ પદને પ્રાપ્ત કરેલ છે.

નંદલાલભાઈ સ્થાપત્ય કામના જ્ઞાતા હોઈ સ્થપતિ પદને યોગ્ય છે. તે વિના સંકોચે કહેવું પડે છે. વર્તમાન કાળ શિલ્પજ્ઞાનનો અસ્તકાળ છે. ક્રિયાનું જ્ઞાન હોય પરંતુ તેઓ જે કાર્ય કરે છે. તેમાં વેધ કયાં, વેધદોષ કયાં આવે છે તે પાઠત્મક જ્ઞાનના અભાવે શિલ્પી પોતે જાણતો હોતો નથી. આથી બંને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર સ્થપતિ ગણાય છે. એ ગુણ નંદલાલભાઈએ પ્રાપ્ત કરેલ છે.

વાસ્તુશાસ્ત્રની પારિભાષિક તુલના કરી ગ્રંથ લેખન કરવાની પારંગતા શ્રી નંદલાલભાઈએ અદ્ભૂત પ્રાપ્ત કરી છે, તેમની બુદ્ધિમતા, વિવેકશિલ્પતા સર્વાધિક આથી તેમના શિલ્પ વ્યવસાયમાં દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી જાય છે. તેઓએ લાખોના બહોળા વિશાળ સ્થાપત્યો નિર્માણ કરી આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરેલ છે. ભવિષ્યમાં તેઓના બહોળા અનુભવ ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થતી રહે. અને અનેક શિલ્પ પ્રકાશનો કરતા રહે એવી મારી શુભાશીષ છે.

ડ, પથિક સોસાયટી
સરદાર પટેલ કોલોની પાછળ
અમદાવાદ

પ્રભાશંકર ઝાઘડભાઈ સોમપુરા
પદ્મશ્રી, શિલ્પવિશારદ.

૧૩. અભિપ્રાય

રસિકલાલ પી. હીંગુ ગાયત્રી તિર્થધામ આર્કીટેક્ટ

શિલ્પશાસ્ત્રના પુરાતન તેમજ શાસ્ત્રોક્ત રીતે અર્વાચિન યુગને ખૂબ જ ઓછા સાહિત્યનો લાભ થોડા વર્ષોથી મળવા લાગેલ છે.

જે સાહિત્યનો પ્રચાર હાલમાં થોડો ઘણો થયેલ છે તેમાં મુરબી શ્રી નંદલાલભાઈ ચુનીલાલ સોમપુરાનો ફાળો ખૂબ જ આગળ પડતો રહેલ છે. આ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અને તેમાં રહેલ કલાનો સવિસ્તાર પરિચય તેમણે દરેક આયોજનના સંપ્રર્ણ નિયમો સાથે તેમના આ પુસ્તક શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ ત્રિધાયામ્

ઉત્તરાર્ધમાં સમાવી લીધેલ છે. જેમાં તેમના શિલ્પશાસ્ત્ર અને સ્થાપત્ય કલા સાથે ન્યેતિષ, વિજ્ઞાનના જ્ઞાનનો પરિચય સહેજે થયા વિના રહેતો નથી.

અર્વાચિન યુગમાં ભારતની આ સમૃદ્ધ કલાનો વિકાસ અને ઉપયોગમાં લેવા માટે જરૂરી નિયમો અને તેમાં રહેલ ભાવાર્થને આ પુસ્તકમાં સમાવી લીધેલ છે જે વર્તમાન કાળમાં ઘણું જ આવકાર્ય ગણાય.

શ્રી નંદલાલભાઈ ચુનીલાલભાઈ સોમપુરાએ ભારતમાં ઘણાજ સ્થળોએ વિશાળ મંદિરોનું આયોજન કરેલ છે જેમાં તેમના શિલ્પશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ખૂબ જ જાડન છે તે સહેજે જાણી શકાય છે. તેમનામાં રહેલ આવા વિશાળ જ્ઞાનનો લાભ તેઓ આ પુસ્તક દ્વારા અનેક લોકોને આપે છે તે પ્રશંસનિય તેમજ આવકારદાયક છે.

શ્રી નંદલાલભાઈનો પરિચય મારે ગાયત્રી તીર્થધામ જે નર્મદા કિનારે અગડિઆ (ગુજરાત)માં આયોજન લઈ રહેલ છે તે કામમાં તેમણે પોતાની કલા અને આયોજનનો સમેળ કરેલ છે અને ભારતમાં પ્રથમ અને વિશાળ ગાયત્રીમાતાના મંદિરનું આયોજન ખરેખર મુગ્ધ કરી આપે તેવું કરે છે.

તેમના વિષે મારો અંગત અભિપ્રાય આપવાનું આ સમયે મન થાય છે, કે તેમના આવા વિશાળ કાર્યોમાં ખૂબ જ કાર્યશિલ હોવા છતાં, તેમણે સમય મેળવી આ ગહન કલાને જીવંત રાખવામાં ભારતવર્ષને તેમણે કલાવારસામાં મનભરીને દ્રાળો આપ્યો છે. અને હજી પણ તેઓ આપતા રહેશે તેવી આશા વ્યક્ત કરું છું.

૪, પગરવ, ૧ લે માળે
સ્વામી વિવેકાનંદ રોડ,
ગોરેગામ પશ્ચિમ
મુ'બઈ-૪૦૦૦૬૨.

☎ ૬૮૪૬૦૪

લી૦
રસીક પી હીંગુ
ગાયત્રી તીર્થધામના નિમાયેક
આઈટીકટ.

તા. ૨૨-૨-૧૯૫૬.

૧૪. અભિપ્રાય

હરિપ્રસાદ સોમપુરા.

સ્થપતિ શ્રી નંદલાલભાઈ સોમપુરાએ ભારત ભરમાં અનેક મંદિરોની હારમાળા સર્જી છે. એમાં હવે તેઓ પોતાના શિલ્પ-સ્થાપત્યના જ્ઞાનના અનુભવના નિચોડ સ્વરૂપે પુસ્તકોની પણ હારમાળા સર્જવા લાગ્યા તે આપણા સૌના માટે આનંદની વાત છે. આજથી અઢી વર્ષ પહેલા એમણે શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (પ્રવાર્ધ)નું સંકલન પ્રગટ કરેલું આજે તેઓ એનાથી બમણો મોટો આ પુસ્તકનો ઉત્તરાર્ધ પ્રગટ કરે છે; કે જેમાં પ્રાસાદની સ્થાપત્યકીય રચનાને લગતી વિગતો રજૂ કરવામાં આવી છે. આગલા પુસ્તકની જેમ આ

પુસ્તકમાં પણ અનેક ચિત્રો. મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક અને તેનો ગુજરાતી અનુવાદ, પ્રાચીન શિલ્પગ્રંથોના આધારે, ઉદાહરણો સહિત રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે.

શિલ્પ સ્થાપત્ય વિષયક પુસ્તકો આપણે ત્યાં ખૂબ જ ઓછા છે, ત્યારે આવું શાસ્ત્રીય આધારભૂત માહિતી આપતું પ્રકાશન થાય તે સમગ્ર શિલ્પજગતે ગૌરવ લેવા જેવી બાબત છે. પરંપરાગત સ્થાપત્યકળાને બળવી રાખવામાં મદદરૂપ થનાર આ પ્રકાશનને હું હૃદયપૂર્વક આવકારું છું. હવે સોમપુરા શિલ્પીઓનો ઇતિહાસ, એમણે બાંધેલા મંદિરોનો સ્થાપત્યકીય પરિચય કરાવતા ચિત્ર-ફોટો સહિતના આધારભૂત આલ્બમો, સ્થાપત્ય વિષયક ફોટોગ્રાફી, લાઇબ્રેરીઓ, આર્ટ ગેલેરીઓ, દસ્તાવેજી દિલ્લો, શિલ્પશાળા, શિલ્પ વિષયક સ્વતંત્ર સામાયિક વગેરે શરૂ કરવા જોઈએ. ‘સોમપુરા આર્ટ ફાઉન્ડેશન’ ની રચના દ્વારા આ સ્વપ્ન પ્રભુ કરવાનો હવે સમય પાકી ગયો છે.

સોમપુરા આર્ટ ગેલેરી
૨૦૧, નેમિનાથ એપાર્ટમેન્ટ, કાંબલીવાડી,
પાર્લા સ્ટેશન સામે (પૂર્વ)
મુંબઈ-૫૭

હરિપ્રસાદ સોમપુરા.

તા. ૨૬-૧-૭૮.

१५. अभिनन्दनं मङ्गलम्

ग्रन्थ निर्मातुः

श्री नन्दलाल चुनीलाल सोमपुरा महोदयस्य

शिल्पी मनसुखलाल लालजी सोमपुरा.

कश्यपगोत्र ! महाप्राज्ञ शिल्पशास्त्र विशारद ।
स्वति ते नन्दलाल श्री चुनीलाल नन्दन ॥ १ ॥
निर्मितानित्वया बन्धो मन्दिराणि द्युनेकशः ।
तव कीर्तिं वितन्वन्ति सर्वत्र वसुधातले ॥ २ ॥
श्री शत्रुञ्जय मूले हि त्वन्निर्मितो नभःस्पर्शी ।
श्री केसरीयाजीनामा जिन प्रासादः शोभते ॥ ३ ॥
एव मादिपुरे गिरि सिंहद्वारे चतुर्मुखः ।
कृतः कलात्मको महा-प्रासादो भवनाशकृत ॥ ४ ॥
एव मनेक स्थानेषु, खेटके पु पुरेषु च ।
नैपुण्यं वास्तुज्ञानस्य दर्शित निज कार्यतः ॥ ५ ॥
उत्तरवनन-शिलान्यासे-वास्तु विद्या प्रवर्त्तक ।
विश्वकर्म कृपा पात्र; भूयात ते मङ्गलं सदा ॥ ६ ॥

૧૬. અભિ પ્રાચ્ય.

હસમુખભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ મેનેજર કેસરીયાજીનગર.

શિલ્પશાસ્ત્ર એ ભારતીય સંસ્કૃતિનો અણુમોલ ખજાનો છે. ભારતીય શિલ્પે વિદેશીઓને હંમેશા ભારત તરફ આકર્ષ્યા છે, કારણ કે ભારતીય શિલ્પ અદ્ભુત અને બેનમુન છે, તે ભારતીય સંસ્કૃતના ગૌરવને જાળવી રાખવા માટે શિલ્પીઓનો અણુમોલ ફાળો છે, આવતી પેઢીને તે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મળતું રહે તથા ભારતીય સંસ્કૃતિનું ગૌરવ જાળવાઈ રહે તેવી દીર્ઘદૃષ્ટિથી શિલ્પ રત્ન શ્રી નંદલાલભાઈ સોમપુરા શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ર ઉત્તરાર્ધની આવૃત્તિ બહાર પાડી રહ્યા છે. તે ખરેખર પ્રશસનિય અને અભિનંદનને પાત્ર છે.

હસમુખભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ
મેનેજર

કેસરીયાજી નગર
પાલીતાણા

૧૭. અ મિ પ્રા ય

પેઇન્ટર ગોવિંદભાઈ લાખાભાઈ- પાલીતાણા

ભારતની સંસ્કૃતિનું વિશ્વમાં આગવું સ્થાન છે. ભારતી સંસ્કૃતિમાં શિલ્પકળા મોખરે આવે છે. આ શિલ્પકળાને સદા સજીવન રાખનાર સોમપુરા જ્ઞાતી એ લગવાન વિશ્વકર્મા પ્રભુના પનોતા પુત્રો છે.

ભાઈ શ્રી નંદલાલભાઈ એ સદ્પરીવારનાં સદસ્ય છે. શિલ્પ સ્થાપત્ય કલામાં અને સાહિત્યમાં બહોળું જ્ઞાન ધરાવે છે. જે તેમના શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ પુસ્તકમાં છતુ થાય છે મેં તે પુસ્તક વાંચ્યું છે આ પુસ્તક શિલ્પકળા સ્થાપત્ય અને તે અંગેના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં રસથાળથી સભર છે. આપણા સાહિત્યમાં શિલ્પ સ્થાપત્ય વિષે ઓછા લેખકોએ ધ્યાન આપ્યું છે એટલે આ પુસ્તક જોતાં ભાઈ શ્રી નંદલાલભાઈ શિલ્પ સ્થાપત્યની આ કળાને જીવંત રાખવા માટે અથાગ પરીશ્રમ ઉઠાવ્યો છે. શિલ્પ સ્થાપત્ય વિષયક લખવું અને તે જ પ્રમાણે આચરી બતાવવું તે ભાગ્યે જ કોઈ લેખક બાળુતા હશે.

છેલ્લે ભાઈ શ્રી નંદલાલભાઈ દીર્ઘાયુ ભોગવે અને સ્થાપત્ય કલા તથા સાહિત્યની સેવા સદા આપતા રહે તેવી પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના.

નવાગઢ,
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

પેઇન્ટર ગોવિંદભાઈ લાખાભાઈ

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે.....

મંદિરોનું દરેક પ્રકારનું મારણલ કામ કરી આપનાર
તથા
મારણલ, ખરલ, પાટલીના વેપારી.

મહેતા મારણલ એમ્પોરીયમ

સ્ટેશન પાસે, મકરાના (રાજસ્થાન)

હાર્દિક શુભેચ્છા સહ...

મારબલ કટીંગ, પોલીસ, મારબલ મરચન્ટ અને મંદિરોની છત્રીઓ,
તોરણો તથા મૂર્તિઓ બનાવનાર.

જયમકાશ
નારાયણલાલ
એન્ડ કું.

મ હ રા ના (રાજસ્થાન)

ઓફીસ : ૪૬
ફેક્ટરી : ૯૧

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે...

== સોમપુરા ==

સી રેમી ક ઇન્ડ સ્ટ્રીઝ

દરેક પ્રકારની ફાયરબ્રીક્સ, રીફ્રેક્ટરીઝ કોકરી વગેરે બનાવનાર
તથા સીલીકાસેન્ડ ફાયરકલ્લે ઓગ વિ. દરેક મેસમાં બનાવનાર
તેમજ ક્વારીઓનર્સ તથા જથ્થાબંધ માલ વેચનાર.

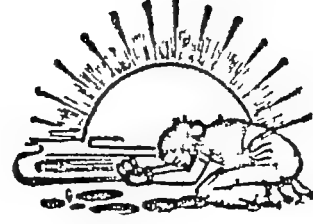
ફેક્ટરી : તરણેતર રોડ

ઓફીસ : મેઘન રોડ

થા ન ગ ઢ (ગુજરાત)

તા. ક આપની ફ્રોઇંગ તથા નમુના પ્રમાણે રીફ્રેક્ટરીઝ તથા ફાયરબ્રીક્સ
બનાવી આપીશું.

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે....

મંદિરો તથા મૂર્તિકામ માટે પોરબંદરના પીળા પથ્થર તથા
પથ્થરની લાઢીઓના વેપારી.

મે. મનજી લક્ષ્મીદાસ ઠક્કરાર

શીતલા ચોક પોરબંદર (ગુજરાત)

ટેલીગ્રામ : “મારખલ”

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે....

સફેદ તથા રંગીન આરસપહાણના સુંદર સ્મારકો, એન્જનીયરીંગ
તથા

સ્થાપત્ય કામો કરનાર.

અણુઘડ આરસપહાણના ચોસલા તથા ગચ્ચીયા સફેદ, લીલા તથા
કાળા રંગમાં મળી શકશે.

ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ

આબુ રોડ, ગાંધીનગર (રાજસ્થાન)

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે...

રાજુ મારબલ સપ્લાયર્સ

દેરાસર તથા મંદિરના થાંભલા, ગોખલા, ખારણા વગેરે આપની ડીઝાઈન પ્રમાણે કોન્ટ્રેક્ટથી કરી આપનાર તથા મારબલના વેપારી.

સ્ટેશન રોડ, મકરાણા (રાજસ્થાન)

રમેશ મારબલ એન્ટરપ્રાઇઝ

આરસના સફેદ તથા આડગા વગેરેના પાટીઆ છુટક તથા જથથાબધ ભાવે આપની સાઈઝ પ્રમાણે તૈયાર કરી આપશું.

મકરાણા (રાજસ્થાન)

☎ ઓફીસ 1226

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૨૫

☎ ઘર: 119

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે....

નારાયણલાલ રામધન (મૂર્તિવાલા)

સુદર મૂર્તિઓ, પરિકરો તથા પટોનું શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ કરનાર

ભીંડાં રસ્તા, મૂર્તિ મહોદ્ધા, જયયુર (રાજસ્થાન)

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે....

તાર : ત્રિવેદી કું. વેરાવળ

વેરાવળ ઓફીસ C/O. ૪૮૪
ચોરવાડ " ૨૧
ધ્રાંગધ્રા " ૪૬૭
" ધર ૨૮૫

આર. જે. ત્રિવેદી એન્ડ કું.

પથથર કપચીના વેપારી રંગીન મોઝેક કપચી બનાવનાર.

વિકેતા :- હિન્દુસ્તાન પેટ્રોલીયમ

શક્તિ રોડ,
ધ્રાંગધ્રા

વેરાવળ ઓફીસ
ખાડીનાકા નં. ૫ વેરાવળ

પોસ્ટ શેરબાગ
જી. જુનાગઢ (ગુજ.)

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે...

મંદિરોના લાકડાના કલાત્મક દરવાજાઓ, જર્મન સીલ્વર તથા
ચાંદીના પતરાથી નકશી ચુક્ત કામ કરી આપનાર. પ્રાચીન
કલા ચુક્ત તથા આધુનીક ઢબના ભંડારો બનાવનાર.
મંદિરોના ક્વજદંડો, ત્રાંબા તથા પીત્તળના પાઈપ
માંથી શાસ્ત્રોક્ત રીતે સુંદર અને મજબૂત
બનાવી આપનાર

મિસ્ત્રી શીવલાલ નાગજી

આયંબીલ ભુવન સામે,

પાલીતાણા (સોરાષ્ટ્ર)

પીન. ૩૬૪૨૭૦

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે ...

નવીનચંદ્ર એ. સોમપુરા

જૈન તથા સનાતન ધર્મના પ્રાસાદો, મૂર્તિઓ
તથા ગૃહો આદિ સુંદર શિલ્પ શાસ્ત્ર મુજબ
બાંધી આપનાર.

રામદેવ પીરના મંદિર નજીક, રાજવાડીના કુવા પાસે,

પાલીતાણા-૩૬૪ ૨૭૦

હાર્દિક શુભેચ્છા સાથે ...

ટપુલાલ એલ. સોમપુરા

શિલ્પને લગતા તમામ કાર્યો જેવા કે પ્રાસાદો, મૂર્તિઓ સ્ટેચ્યુ
તીર્થપટો આદિ દરેક કાર્ય શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ મુજબ તથા
કલાત્મક રીતે બનાવી આપશું.

લખો

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૯૨૩૪

ઘાટકોપર મુંબઈ-૪૦૦૦૮૬

શ્રી ગણેશાય નમઃ

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ ॥

ઉત્તરાર્ધ

પ્રાસાદોત્પત્તિ નામ્નો પ્રથમોઽધ્યાય

મંગલાચરણ

ગણેશાય નમસ્તસ્મૈ નિર્વિઘ્નસિદ્ધિહેતવે ।

આદિગૌરીસમુદ્ભૂત-તેજસે સમ્ભૂતાય વૈ ॥ ૧ ॥

નિર્વિઘ્નપણે પોતાના કામની સિદ્ધિને માટે મહામાયા પાર્વતીદેવીના અદ્ભૂત તેજથી ઉત્પન્ન થયેલ શ્રી ગણેશદેવને નમસ્કાર કરું છું ૧.

મહામાયેતિ યા ગીતા ચિન્મયી મુનિસત્તમૈઃ ।

તનોતુ વાગ્વિલાસં મે જિવ્હાયાં સા સરસ્વતી ॥ ૨ ॥

મહાઋષિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે, એવી જ્ઞાનમયી મહામાયા સરસ્વતીદેવી છે, તે મારી જીભ ઉપર એસી વાણીનો વિસ્તાર કરો. ૨.

વિશ્વકર્મા પૂજનમ્

નમામિ વિશ્વકર્માણં સર્વ સૂત્રપ્રવર્તકમ્ ।

પ્રાસાદાદિ પ્રસિદ્ધયર્થં સર્વ સિદ્ધિ સમૃદ્ધિમ્ ॥ ૩ ॥

સર્વ સૂત્રના પ્રવર્તક એવા વિશ્વકર્માને હું નમસ્કાર કરું છું. પ્રાસાદ આદિ પ્રસિદ્ધ અર્થે સર્વ સિદ્ધિથી સમૃદ્ધ છે. ૩.

સર્વ લોક હિતાર્થાય પ્રણીતં વિશ્વકર્મણા ।

વાસ્તુશાસ્ત્ર મિદં પૂર્વ સુરલોકે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૪ ॥

પૂર્વે દેવલોકમાં જે વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રતિષ્ઠિત હતું તે સર્વલોકના હિત અર્થે વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૪.

સૃષ્ટયાદ્ય સૂત્રધારસ્ય પ્રાસાદાદ્વિશ્વકર્મણઃ ।

શિલ્પ સ્મૃતિ વ્રૂતે સૂત્રધારેષુ નંદલાલ ॥ ૫ ॥

સૃષ્ટિના આદિ સૂત્રધાર શ્રી વિશ્વકર્માની કૃપાથી સૂત્રધાર શ્રી નંદલાલ શિલ્પ સ્મૃતિ નામના ગ્રંથને કહે છે. ૫.

ગૃહે પુરો વિધિઃ પ્રોક્તો વિનિવેશપ્રવેશને ।

સર્વ વિદુષા કાર્યો દેવતાયતનેષ્વપિ ॥ ૬ ॥

ગૃહ બનાવવાની તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિ વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં વિકાસે બતાવી છે. તે જ વિધિ પ્રમાણે દેવાલયમાં પણ કાર્ય કરવું. ૬.

શિવ પૂજનમ્

દ્વિમાદ્રેરૂત્તરે પાર્શ્વે ચારુદારુચનં પરમ્ ।

પાવનં શઙ્કરસ્થાનં તત્ર સર્વેઃ શિવોર્જિતઃ ॥ ૭ ॥

હિમાલય પર્વતની ઉત્તર દિશામાં અંદર દેવદાર વૃક્ષોનું મોટું વન છે. આ મહાદેવનું પવિત્ર તીર્થસ્થાન છે. ત્યાં સર્વ દેવ અને દૈત્યો આદિ એકઠા મળીને મહાદેવની પૂજા કરી. ૭.

પ્રાસાદ જાતિ

પ્રાસાદાકારપૂજામિ-દેવદૈત્યાદિભિઃ ક્રમાત્ ।

ચતુર્દશ સમુત્પન્નાઃ પ્રાસાદાનાં ચ જાતયઃ ॥ ૮ ॥

દેવ અને દૈત્યાદિએ મળી પ્રાસાદની આકૃતિ કરી, મહાદેવની પૂજા કરી, જેથી ચૌદ પ્રકારના પ્રાસાદની જાતિ ઉત્પન્ન થઈ. ૮.

પ્રાસાદોત્પત્તિ ચૌદજાતિય્

યત્ર યેષાં કૃતા પૂજા તત્ર તન્નામકાવાસ્તુ તે ।

પ્રાસાદાનાં સમસ્તાનાં કથયિષ્યામ્યનુક્રમમ્ ॥ ૯ ॥

સુરૈસ્તુ નાગરાઃ રુયાતા દ્રાવિડા દાનવેન્દ્રકૈઃ ।

લતિનાશ્ચૈવ ગન્ધર્વૈ-ર્યક્ષૈશ્ચાપિ વિમાનજાઃ ॥ ૧૦ ॥

વિદ્યાધરૈર્મિશ્રકાશ્ચ વસુમિશ્ચ વરાટકાઃ ।

સાન્ધારાશ્ચોરગૈઃ રુયાતા નરેન્દ્રૈર્મૂમિજાસ્તથા ॥ ૧૧ ॥

વિમાનના નાગરચ્છન્દાઃ સૂર્યલોક સમુદ્રવાઃ ।

નક્ષત્રાધિપલોકોક્તા-ચ્છન્દા વિમાનપુષ્પકાઃ ॥ ૧૨ ॥

પાર્વતીસમ્ભવાઃ સેના વલમ્યાકારસંસ્થિતાઃ ।

હરસિદ્ધ્યાદિદેવીભિઃ કાર્યાઃ સિદ્ધાવલોકનાઃ ॥ ૧૩ ॥

વ્યન્તરસ્થિતદેવૈસ્તુ ફાંસનાકારિણો મતાઃ ।

ઇન્દ્રલોકસમુદ્ભૂતા રથાશ્ચ વિવિધા મતાઃ ॥ ૧૪ ॥

જે જે દેવોએ પ્રાસાદ આકારની આકૃતિ કરી મહાદેવની પૂજા કરી તે પ્રમાણે નામ વાપી પ્રાસાદની જાતિ ઉત્પન્ન થઈ તે અનુક્રમે કહે છે.

૧ દેવતાઓના પૂજનથી નાગર જાતિ. ૨ દાનવોના પૂજનથી દ્રાવિડ જાતિ. ૩ ગન્ધર્વોના પૂજનથી લતિના જાતિ. ૪ ર્યક્ષોના પૂજનથી વિમાન જાતિ. ૫ વિદ્યાધરોના પૂજનથી મિશ્ર જાતિ. ૬ વસુદેવોના પૂજનથી વરાટક જાતિ. ૭ નાગ દેવોના પૂજનથી સાન્ધાર જાતિ. ૮ નરેન્દ્રોના પૂજનથી ભૂમિજ જાતિ. ૯ સૂર્ય દેવોના પૂજનથી વિમાન નાગર જાતિ. ૧૦ ચન્દ્રદેવોના પૂજનથી વિમાનપુષ્પક જાતિ. ૧૧ પાર્વતીદેવીના પૂજનથી વલમી જાતિ. ૧૨ હરસિદ્ધિ આદિ દેવીઓના પૂજનથી સિદ્ધાવલોકન જાતિ. ૧૩ વ્યન્તરસ્થિત દેવોના પૂજનથી ફાંસનાદિ જાતિ. ૧૪ ઇન્દ્રલોકના દેવોના પૂજનથી રથાકાર જાતિ. આ રીતે આ ચૌદ જાતિના પ્રાસાદો ઉત્પન્ન થયા. ૬ થી ૧૪.

ઉત્તમ અષ્ટ જાતિ પ્રાસાદ

નાગરા દ્રાવિડાશ્ચૈવ ભૂમિજા લતિનાસ્તથા ।

સાવન્ધારા વિમાનાદિ-નાગરાઃ પુષ્પકાઢ્ઢિતાઃ ॥ ૧૫ ॥

મિશ્રકાસ્તિલકૈઃ શૃંગૈ-રષ્ટો જાતિષુ ચોતમાઃ ।

સર્વદેવેષુ કર્તવ્યાઃ શિવસ્યાપિ વિશેષતઃ ॥ ૧૬ ॥

ચૌદ જાતિના પ્રાસાદોમાં નાગર, દ્રાવિડ, ભૂમિજ, લતિન, સાન્ધારા, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક અને મિશ્ર એ આઠ જાતિનાં પ્રાસાદ ઉત્તમ છે. એ બધા શૃંગો અને તિલકો વડે સુશોભિત છે, તે માટે એ આઠ જાતિનાં પ્રાસાદ સર્વ દેવોને માટે બનાવવા શ્રેષ્ઠ છે, તેમાં પણ મહાદેવ માટે તો વિશેષ કરીને બનાવવા એ વધારે શ્રેયસ્કર છે. ૧૫, ૧૬.

પ્રાસાદાનાં ચ સર્વેષાં જાતયો દેશભેદતઃ ।

ચતુર્દશ પ્રવર્તન્તે જ્ઞેયાં લોકાનુસારતઃ ॥ ૧૭ ॥

સર્વ પ્રાસાદોની જાતિ દેશ ભેદનાં અનુસાર થાય છે, તેમાં મુખ્ય ચૌદ જાતિ પ્રવર્તક છે તેનું જ્ઞાન લોકાનુસાર બાલુવું ૧૭.

લક્ષ્યલક્ષણતોઽમ્યાસાદ્ ગુરુમાર્ગાનુસારતઃ ।

પ્રાસાદમવનાદીનાં સર્વજ્ઞાનમગ્રાપ્યતૈ ॥ ૧૮ ॥

પ્રાસાદ અને ભવન આદિ બનાવવા માટે સર્વે પ્રકારનું શિલ્પજ્ઞાન તેનાં લક્ષ્ય અને લક્ષણના અભ્યાસ વડે અથવા ગુરુશિક્ષા વડે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ૧૮.

પ્રાસાદ નિર્માણ ભૂમિ

મહેન્દો મલયશ્ચૈવ સિંહશ્ચ વિક્રમસ્તથા ।

સમુદ્રઃ પારિજાતશ્ચ શ્રી શૈલશ્ચ તથા વૃંદઃ ॥ ૧૯ ॥

નીલશ્ચ શ્વેતશૃંગશ્ચ ચન્દ્રઃ પ્રભાસ સમ્ભવઃ ।

ગન્ધમાદનો જયન્તૌ પ્રાપ્તા શ્વેતસમ્ભવઃ ॥ ૨૦ ॥

ગઙ્ગાયા યમુનાયાશ્ચ નર્મદાયા સ્તટે તથા ।

ગોદાવર્યાઃ સરસ્વત્યાઃ ૧સન્ધૌ પૃષ્ઠ તથવચ ॥ ૨૧ ॥

તાપી મહી તુઙ્ગભદ્રા કાવેરી ચન્દ્ર ભાગિકા ।
પયસ્વતી સામ્રમતી કૃષ્ણા નીરાચ નિર્મલા ॥ ૨૨ ॥

મીમાક્ષી સિંહકા રૂયાતા નીલોદભવા ચ વેત્રકી ।
રેવતી મધુરા રૂયાતા વિશ્વામિત્રી ચ મૂલકા ॥ ૨૩ ॥

કુરુક્ષેત્રે ચ ગઙ્ગાયામન્ત વેંઘા તથૈવ ચ ।
નૈમિષે કુઙ્જામ્રકેષુ મહાકાલ વને તથા ॥ ૨૪ ॥

સિદ્ધાયતન તીર્થેષુ નદીનાં સઙ્ગમેષુ ચ ।
ઉર્વરીષુ સ્મશાનેષુ ચત્વરે ઉદકાશ્રિતે ॥ ૨૫ ॥

સુપ્રદેશે શુભે રમ્યે ગન્ધરે ગિરિમાંશ્રિતે ।
વનેચોપવને ચૈવ યત્ર વા રોચતે મનઃ ॥ ૨૬ ॥

નગર ગ્રામ પુર્મધ્યે સ્વેટકે ચૈવ કર્વટે ।
તટાગ કૂપ માશ્રિત્ય પ્રસિદ્ધ નૃપ માર્ગકે ॥ ૨૭ ॥

શુભદિને શુભઋક્ષે સુલગ્ને સુમુહૂર્તકે ।
આદૌચ ભૂપરીક્ષાયાં શકુનંદિ વિલોકયેત્ ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રધાર શાસ્ત્ર યુક્તા વાસ્તુ વેદો પલક્ષકઃ ।
સૂત્ર કંવી સમાયુક્તઃ સર્વ શાસ્ત્રસુકૌશલ ॥ ૨૯ ॥

મહેન્દ્ર, મલયગિરિ, સિંહ, વિક્રમ તથા સમુદ્રતર, પારિજાત, શ્રીશૈલગિરિ તથા અબુદ્, નીલગિરિ, શ્રવેતશૃંગ, ચંદ્રક્ષેત્ર પ્રભાસ, ગન્ધમાદન, જયંત, શ્રવેતગિરિ ઉપર, ગંગા, યમુના નર્મદા તટે, ગોદાવરી, સરસ્વતી, સિન્ધુ પૃષ્ઠે, તાપી, મહી, તુંગભદ્રા, કાવેરી, ચંદ્રભાગા, પયસ્વતી, સામ્રમતી, કૃષ્ણા, નીરા અને નિર્મલા, ભીમા, સિંહકા, રૂયાતા, નીલોદામવા, વૈતરણી, રેવતી, મધુરા, વિશ્વામીત્રિ અને મૂલકા, કુરુક્ષેત્રે અને ગંગા, યમુના સંગમે, નૈમિષ્યાવને, વૃન્દાવને. મહાકાલ વને અને સિદ્ધપુરપોતા આશ્રમે, નદીના સંગમે, સ્મશાન ભૂમિમાં, જળાશયે, સુંદર સ્થળે, શુભ રમ્ય ભૂમિમાં, શુકામાં, પર્વતના આશ્રયે, વને અને ઉપવને, મનને રૂચે તે સ્થળે, નગર, ગામ, પુરની મધ્યે, નાના ગામે અને કર્વટે (તાલુકે), તળાવ તથા કુવાના આશ્રયે, પ્રસિદ્ધ રાજ્યમાર્ગે,

શુભ દિને તથા શુભ નક્ષત્રે, સારા લગ્ને સુમુહૂર્તે, પહેલા ભૂમિ પરિક્ષા કરવી, શુભ શુકન જોવા, સૂત્રધાર શાસ્ત્રનો જાણકાર, વાસ્તુવેદોના લક્ષણ જાણનાર, સૂત્ર અને હસ્તનું પ્રમાણ જાણનાર, સર્વ શાસ્ત્રમાં કુશળ હોવો જોઈએ. ૧૯ થી ૨૬ *

પ્રાસાદારંભે દેવપૂજનમ્

તદા ક્ષેત્રે પ્રતિષ્ઠા તુ પુણ્યસ્થાને સુશોભને ।
 આચાર્ય સૂત્રધારૈશ્ચ પૂજા મહોદિતા ॥ ૩૦ ॥
 આદૌતુ પૂજયેદદેવં ગણનાથ વિનાયકમ્ ।
 સિદ્ધિ વુદ્ધિ સમાયુક્તં મુદા વિધિ વિધાનતઃ ॥ ૩૧ ॥
 બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ રુદ્રશ્ચ પૂજનીયા પ્રયત્નત્ ।
 યેપાં સ્મરણ માત્રેણ સર્વ સિદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥ ૩૨ ॥
 ક્ષેત્રપાલં તતોઽમ્યર્ચેત્ લાભાર્થી સુજટાધરમ્ ।
 યોગિનીર્વટુકં દેવીઃ કુમારીઃ સવિશેષત્ ॥ ૩૩ ॥
 સર્વ દેવા સ્તતઃ પૂજ્યા દિક્કાલાશ્ચતતોહ્ડર્ચયેત્ ।
 પ્રતિદિક્પાલદેવાશ્ચ તજ્ઞાતીય સપર્યવા ॥ ૩૪ ॥
 વાસ્તુપૂજા વિધાનં તુ કર્તવ્યં દિશ્કાત્તમૈ ।
 નિર્વિઘ્નં ચ ભવેત્તત્ર હેતુકાદિ સમર્ચને ॥ ૩૫ ॥
 વરુણાર્ચા વિધાનં તુ વિશેષાત્કારયેત્તત્ ।
 આચાર્ય પૂજયેદ્વત્સ વિપ્રૈશ્ચ સુન્દરમ્ ॥ ૩૬ ॥

* જૈન ચૈત્યાલયં ચૈત્યમુત્ત નિર્મોપયનશુભમ્ ।

વાંછન્ સ્વસ્ય નૃપાદેશ્ચ વાસ્તુશાસ્ત્ર ન લંઘયેત્ । ૧૭ ॥

આપણું તથા રાજા અને પ્રજાનું કલ્યાણ ચાહતા હોય તેણે વાસ્તુશાસ્ત્ર અનુસાર જિનમંદિર અને જિન પ્રતિમા બનાવવા.

પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધાર - ૧૭

રમ્યે સ્તિગ્ધં સુગંધાદિ દૂર્વાઘાઠયાં સ્વતઃ શુચિમ્ ।

જિન જન્માદિના વાસ્યે સ્વીકુર્યાદ્ભૂમિમુત્તમામ ॥ ૩૮ ॥

મંદિર નિર્માણ માટે એવી ભૂમિ પસંદ કરવી કે ચીકણી, સુગંધી અથવા ધ્રો વિગેરે ઘાસ યુક્ત અને સ્વયં શુદ્ધ હોય, અથવા જિનેન્દ્રના જન્માદિ કલ્યાણકથી પવિત્ર હોય.

પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધાર - ૧૮

સૂત્રધારં તતોઽભ્યચે દષ્ટ સૂત્ર પ્રવોધકમ્ ।

હસ્તપૂજા વિધાનં તુકતવ્યં ત્વપરાજિત ॥ ૩૭ ॥

ભૂમિદાનં તતોદધાદ ગોમહિષ્યશ્ચ સંયુતમ્ ।

હિરણ્ય વસ્ત્ર છત્રાદ્યૈ મહાદાનૈ ક્ષમાપયેત્ ॥ ૩૮ ॥

પૂજા વલિ વિધાનં ચ કૃત્વા કર્મ સમારંભેત્ ।

સર્વ સિદ્ધયતિ તત્કર્મ સર્વ કામ ફલપ્રદમ્ ॥ ૩૯ ॥

તેજ ક્ષેત્રમાં સુશોભન અને પૂણ્યસ્થાને આચાર્ય અને સૂત્રધારે પ્રતિષ્ઠા કરી પૂજા મહોત્સવ કરવો.

પ્રથમ ગણુનાથ વિનાયકનું સિદ્ધિ બુદ્ધિ સહિત વિધિ વિધાન પૂર્વક પૂજન કરવું.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવનું પ્રયત્ને કરી પૂજન કરવું, તેમના સ્મરણ માત્રથી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ મળે છે.

લાભાર્થે જટાધારી ક્ષેત્રપાલનું પૂજન કરવું. યોગિની, બટુક અને સરસ્વતીનું વિશેષે કરી પૂજન કરવું, સર્વ દેવો સહિત દિક્ષાપાલનું પૂજન અર્ચન કરવું. પ્રતિ-દિક્ષાપાલ બ્રહ્મા તથા શેષનું પણ પૂજન કરવું વાસ્તુપૂજન દિશા ઉત્તમ જોઈ વિધિપૂર્વક પૂજન કરવું. આચાર્ય અને વિપ્રત્રું સુંદર રીતે પૂજન કરવું હે અપરાજિત ! સૂત્રધારે અષ્ટસૂત્ર તથા હસ્તપૂજન વિધિ વિધાન પૂર્વક કરવું.

ગૃહપતિએ ભૂમિદાન, ગૌ, ભેશ અને અશ્વ સહિત સુવર્ણ વસ્ત્ર, છત્રી આદિ મહાદાન આપી ક્ષમા માંગવી, પૂજા બલી કાર્ય આરંભે કરવા, એ સર્વ સિદ્ધિ અને સર્વ કાર્યમાં ફલ આપનાર છે. ૩૦ થી ૩૯.

સૂત્રધાર લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ

શુણુ વત્સ યથાન્યાયં સૂત્રધારસ્ય લક્ષણમ્ ।

શાસ્ત્રજ્ઞઃ કુશલો દક્ષો વાસ્તુ વિદ્યાવિવોધક ॥ ૪૦ ॥

સૂત્રધારો મહાપ્રાજ્ઞઃ પટકર્મસુનિરન્તરમ્ ।

ભૂવન કોશ વિજ્ઞાનં પ્રમાણં સૂત્ર કર્મણિ ॥ ૪૧ ॥

નગર ગ્રામ ચેટાદ્યં વાસ્તુવેદ સમુદ્ભવમ્ ।

કૂટકર્વટ કૃષ્યાદિ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૨ ॥

પુરપ્રાકાર પરિખા પ્રતોલી માર્ગ ગોપુરમ્ ।

ગૃહં ચ રાજવેરમાદ્યં જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૩ ॥

પ્રાસાદ પ્રતિમાલિંગ જગતી પીઠ મંડપમ્ ।
 વેદી કુંડં સુચી ચૈવ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૪ ॥
 પ્રાસાદ વિવિધાકારા વૈરાજ્ય કુલસમ્ભવાઃ ।
 વિભક્ત્યુર્ધ્વ તલચ્છંદ જ્ઞાયતે સૂત્ર કર્મણા ॥ ૪૫ ॥
 રેખાનાં વિવિધાકારા પ્રાસાદ શિખરોત્તમાઃ ।
 ઘન્ટા કલશ ધ્વજાદ્યં જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૬ ॥
 દ્વારશાખા વિધિ જ્ઞાત્વા મૂલ પ્રાસાદચ્છંદજય ।
 દ્વારપાલ વિધિશ્ચૈવ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૭ ॥
 દ્વારદૃષ્ટિપદ સ્થાનં તથાગ્રે વાહનાદિકમ્ ।
 દૃષ્ટિ સ્થાનંચાન્તરં તુ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૮ ॥
 લક્ષણં ચ દ્વારવિધિ શિવલિંગેષુ સર્વત ।
 માનોન્માન પ્રમાણં ચ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૯ ॥
 વિતાનાનાં વિચિત્રાણિ ક્ષિપ્તા ન્યુત્ક્ષિપ્તકાનિચ ।
 મંદારસભા પદ્માનિ જ્ઞાયન્તે સૂત્રકર્મણા ॥ ૫૦ ॥
 વિતાનાનાં સંવરણા ઘન્ટા કૂટ સમાકુલાઃ ।
 સિંહ સંઘટનાકીર્ણા જ્ઞાયન્તે સૂત્રકર્મણા ॥ ૫૧ ॥

વિશ્વકર્મોવાચ :—

હે વત્સ ન્યાયે કરીને સૂત્રધાર લક્ષણ કહું છું શાસ્ત્રજ કુશળ-ચતુર વાસ્તુવિદ્યાનેા
 યોધ કરી શકે તેવો મહાજ્ઞાન વાળો નિત્ય ષટકર્મ કરનાર ગૃહાદિના સૂત્ર પ્રમાણ
 જાણનાર સૂત્રધાર જાણવો. નગર, ગામ, ખેડ, કુટ, કર્વટ અને કુપાદિના વાસ્તુવેદ સૂત્ર
 જાણનાર, નગરના દુર્ગ અને ભીતિજ્ઞાન પ્રતોલીયા અને ગોપુર ભાગે ગૃહ અને રાજ્ય
 પ્રાસાદના સૂત્રને જાણનાર, પ્રાસાદ, પ્રતિમાલિંગ, જગતી, પીઠ, મંડપ, વેદીકુંડ શુચિ
 આદિ જ્ઞાનસૂત્ર જાણનાર, પ્રાસાદના વિવિધ આકારો, વૈરાજ્યાદિ કુલજાતિના ભેદ
 જાણનાર, વિભક્તિ, ઉંચાઈ અને તલ છંદના સૂત્રજ્ઞાન જાણનાર, પ્રાસાદ રેખાના વિવિધ
 આકાર અને ઉત્તમ શિખર, ઘન્ટા (આમલસારા), કલશ ધ્વજાદિ જ્ઞાન જાણનાર, દ્વાર
 શાખાની વિધિ, મૂલ પ્રાસાદ છંદ મુજબ દ્વારપાળની વિધિ જ્ઞાનસૂત્ર જાણનાર, દ્વાર
 દૃષ્ટિ અને પદસ્થાન અને આગળ વાહનાદિના દૃષ્ટિ સ્થાન અને અંતરજ્ઞાન જાણનાર
 દ્વાર લક્ષણે લિંગનામનોન્માન પ્રમાણ જ્ઞાનસૂત્ર જાણનાર, વિતાનના વિચિત્ર ક્ષિપ્તા
 ન્યુક્ષિપ્તાના લક્ષણ મંદાર સભા પદ્માદિ જ્ઞાનસૂત્ર, વિતાનાદિના સંવરણા ઘન્ટા કૂટની
 પંક્તિ સિંહ કલશ-જ્ઞાનસૂત્ર જાણનાર સૂત્રધાર જાણવો. ૪૦ થી ૫૧.

કર્મ-કૃત

આચાર્યઃ સૂત્રધારૈશ્ચ યજમાનૈશ્ચ સંયુતઃ ।

ત્રયશ્ચ સાધકૈશ્ચ વર્મકારાદિ સંયુતા ॥ ૫૨ ॥

આચાર્ય, સૂત્રધાર, અને યજમાન એ ત્રણ સંયુક્ત કર્મકાર્યના સાધક છે. ૫૨.

આચાર્યશ્ચ સ્વયં વ્રહ્મા શિલ્પીચૈવજનાર્દનઃ ।

યજમાનસ્તુ શક્રઃ સ્યાતૂ ત્રિભિઃ કર્મ પ્રવર્તત ॥ ૫૩ ॥

આચાર્યએ પોતે બ્રહ્મા છે, શિલ્પીએ જનાર્દન વિષ્ણુ છે અને યજમાન ઈન્દ્ર છે. એ ત્રણે કર્મના પ્રવર્તક છે. ૫૩.

સ્થપતિ સૂત્રગ્રાહી તક્ષક સંજ્ઞશ્ચ વર્ધકિ ક્રમશઃ ।

સ્વોચિત કર્મણિ દક્ષા ગ્રાહ્યાસ્તે કારવશ્ચ તુર્ધેતિ ॥ ૫૪ ॥

સ્થપતિ, સૂત્રગ્રાહી, તક્ષક અને વર્ધકિ ક્રમે આ ચાર શિલ્પકારો પોતપોતાના કામમાં દક્ષ હોવા જોઈએ. ૫૪.

શિલ્પીના કર્તવ્યો

સ્થપત્ય કર્મનો સંપૂર્ણ અનુભવી તે 'સ્થપતિ' સ્થપતિ પુત્ર અથવા શિષ્ય સૂત્રગ્રાહી જાણવો અને તે સ્થપતિની આજ્ઞાનું પાલન કરનારો અને સર્વ કાર્યમાં નિપૂણ હોવો જોઈએ. સૂત્ર, ટંડ અને પ્રમાણને જાણનાર અને સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ પાષાણોને ઘડનાર તક્ષક જાણવો. પત્થરને જોડનાર, કામની વૃદ્ધિ કરનાર વર્ધકિ જાણવો. આ ચાર સિવાય કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે નહિ માટે આ ચાર શિલ્પકારોની સદા માન પ્રતિષ્ઠા કરવી.

एक हस्ते तु कल्याणं द्वि हस्ते मृत्युरेव च ।

गृह देवैक शिल्पिनं भाषितं विश्वकर्मणा ॥ ૫૫ ॥

એક હાથે થયેલ કાર્ય કલ્યાણકારી થાય છે, બે હાથે કરેલ કાર્યમાં મૃત્યુનો સંભવ છે, ગૃહકાર્ય, દેવકાર્ય એક જ શિલ્પીના હાથે કરાવવું તેમ શ્રી વિશ્વકર્માએ કહેલ છે.

नगराणां भूषणार्थं देवानां निलयाय च ।

लोकानां धर्महेत्वर्थं सुरयोपिताम् ॥ ૫૬ ॥

आलयं सर्व भूतानां विजयायजितात्मनाम् ।

ધર્મર્થે કામ મોક્ષાણાં પ્રાપ્તિ હેતુશ્ચ કામદઃ ॥ ૫૭ ॥

દેવમંદિરો કે પ્રાસાદોની રચના, નગરોની શોભા, દેવોના નિવાસ, લોકોની ધર્મવૃદ્ધિ અને દેવાંગનાઓની ક્ષીડા માટે હોય છે, વળી પ્રાસાદ પ્રાણીમાત્રનું આશ્રય

સ્થાન, છે. વીરપુરુષોની કીર્તિ તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણભૂત તેમજ સર્વ કામનાને આપનાર છે. ૫૬, ૫૭.

ગીત નૃત્યૈશ્ચ વાદિત્રૈ, પેક્ષણીયૈર્મનોહરૈઃ ।
નાનાધ્વજ પતાકૈશ્ચ તોરણશ્ચ વિભૂષિતાઃ ॥
પુરરાજ્ય પ્રજાદીનાં સર્વ કાલં તુ શાન્તિદાઃ ।
સર્વકામ પ્રદાશ્ચૈતે નિત્યં કલ્યાણ કારકાઃ ॥ ૫૮ ॥

ગીત, નૃત્ય અને વાદ્યોથી નિત્ય શુંભયમાન, દર્શનીય અને મનોહર નાના પ્રકારની ધ્વજાઓ, પતાકાઓ તથા તોરણોથી અલંકૃત પ્રાસાદો, નગર, રાજા અને પ્રજા વિગેરેને સર્વકાલ સુખ, શાંતિ આપનારા, સર્વ કામનાઓને સફલ કરનારા, નિત્ય કલ્યાણ કરનાર છે. ૫૮.

ભૂ પરીક્ષા

માધુર્ય મૃતિકા ભૂમિર્દેવ વિપ્રહિત પ્રદા ।
તથો દુન્નર વૃક્ષાઢ્યા શ્વેતવર્ણાંચ ભૂરપિ ॥ ૫૯ ॥

મધુસ્વાદવાળી ભૂમિ. દેવકાય તથા વિપ્ર માટે શુભાવહ છે, તથા ઉદંબરના વૃક્ષ-વાળી સફેદ ભૂમિ શુદ્ધ છે. ૫૯

મધુગન્ધા પુષ્પગન્ધા સર્પિર્ગન્ધા ચ ભૂરપિ ।
સ્થિર વર્ણાં ચ ભૂરશસ્તા સર્વ વાસ્તુષુ કીર્તિતા ॥ ૬૦ ॥

મીઠી ગંધવાળી, પુષ્પ જેવી ગંધવાળી અને સરસવ જેવી ગંધવાળી. સ્થિર વર્ણુની ભૂમિ સર્વ વાસ્તુકર્મ માટે પ્રસશ્યા-કીર્તિદાયક છે. ૬૦

પૂર્વ-પ્લવ ભૂમિ

ભૂમિનામષ્ટપ્લવાદિ ગુણદોષાન્ વવીમિ તે ।
પૂર્વપ્લવા ધરાશ્રેષ્ઠા હ્યાયુઃ શ્રી વલ વર્દિની ॥ ૬૧ ॥
સર્વ સંપત્કરી પુંસાં પ્રાસાદાનાં વિભૂતિદા ।
રાજ્ય પૂજ્યા સદાનંદા પ્રાકૂપ્લવા ચેદ્ભવેન્મહી ॥ ૬૨ ॥

પૂર્વ તરફ નિચી ભૂમિ, સંપૂર્ણ શુભયુક્ત, શ્રેષ્ઠ આયુષ્ય અને ળળ આપનાર છે, તે સર્વ પ્રકારની સંપત્તિને આપનાર છે. પ્રાસાદ માટે વિશેષ શ્રેષ્ઠ, રાજ્યમાં સન્માન આપનાર, અને આનંદકારી પૂર્વપ્લવ ભૂમિ છે. ૬૧, ૬૨.

ઉત્તર-પ્લવ ભૂમિ

પૂજ્યા લાભકારી નિત્યં પુત્ર પૌત્ર વિવર્ધની ।

કામદા ભોગદા ચૈવ ધનદા ચોત્તરપ્લવા ॥ ૬૩ ॥

ઉત્તરપ્લવભૂમિ પૂજ્ય, નિત્ય લાભદાયી. પુત્રપૌત્રાદિની વૃદ્ધિ કરનાર, સર્વ પ્રકારના સુખ, વૈભવ અને ધન સંપત્તિ આપનાર છે. ૬૩.

ઇશાન-પ્લવ ભૂમિ

નર સૌરવ્ય સતી સત્ય સૌભાગ્યાદિવિવર્ધિની ।

ધનાયૈશ્વર્ય સંપન્ના ધર્મદેશાનકપ્લવા ॥ ૬૪ ॥

ઇશાનપ્લવ ભૂમિ પતિ પતિને સુખ સૌભાગ્ય આપનારી, ધન અને ઐશ્વર્ય સંપન્ન ધર્મને આપનારી છે. ૬૪.

અન્યાન્યપિ ભૂમિ લક્ષણાનિ

દક્ષિણે પશ્ચિમેચૈવ નૈઋત્યે વાયુકોણકે ।

અમિરુચ્ચા ભવેદ્ ભૂમિર્ગજ પૃષ્ઠોઽભિધીયતે ॥ ૬૫ ॥

ગજપૃષ્ઠે ભવેદ્વાસઃ સલક્ષ્મી ધન પૂરિતઃ ।

આયુર્વૃદ્ધિ કરી નિત્યં જાયતે નાત્ર સંશય ॥ ૬૬ ॥

દક્ષિણ, પશ્ચિમ, નૈઋત્ય અને વાયવ્યકોણ તરફ ઉંચી ભૂમિ ‘ગજપૃષ્ઠ’ ભૂમિ કહેવાય છે ગજપૃષ્ઠ ભૂમિ ઉપર નિવાસ કરનાર મનુષ્યને પૂર્ણ લક્ષ્મી લાભ થાય અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેમાં સંશય નથી. ૬૫, ૬૬.

કૂર્મ પૃષ્ઠ ભૂમિ

મધ્યે ત્ત્વં ભવેદ્યત્ર નીચં ચૈવ ચતુર્દિશમ્ ।

કૂર્મપૃષ્ઠં વિજાનીયાત્તત્ર વાસં સમાચરેત્ ॥ ૬૭ ॥

કૂર્મપૃષ્ઠં ભવેદ્વાસો નિત્યોત્સાહ સુખ પ્રદઃ ।

ધન ધાન્યં ભવેતસ્ય નિશ્ચિતં વિપુલં ધનમ્ ॥ ૬૮ ॥

મધ્યે ઉંચી હોય અને ચારે બાજુ નીચી હોય તેને ‘કૂર્મપૃષ્ઠ’ ભૂમિ કહે છે. કૂર્મપૃષ્ઠ ભૂમિ ઉપર વાસ કરનાર મનુષ્યને પ્રતિદિન ઉત્સાહની વૃદ્ધિ, સુખ, ધનધાન્યનો વિપુલ લાભ થાય છે. ૬૭, ૬૮.

પ્રસસ્તા ભૂમિ

શસ્તૌપધિદ્રુમલતા મધુગ સુગન્ધા ।

સ્તિગ્ધા સમા ન સુપિરાચ મ્હીનરાણામ્ ॥ ૬૯ ॥

અવ્યધ્વનિ શ્રમવિનોદ મુપાગતાનાં ।

ધત્તે શ્રિયં ક્ષિપ્ત શાખતમન્દિરાણામ્ । ૭૦ ॥

જ્યાં ઉત્તમોત્તમ ઔષધીઓ, વૃક્ષલતા ખૂબ લીલી લરી રહે, માટી સમત્વ સરખી (સમથલ) મધુર અને સુગંધી, ચીકણી હોય એ ભૂમિ મનુષ્યોના માટે નિવાસ કરવા લાયક ઉત્તમ ભૂમિ છે રસ્તા પર જતાં મનુષ્યોને વિશ્રામ સ્થાન કરનાર પથિકને પણ લક્ષ્મી પ્રદાન કરે છે, નિરન્તર નિવાસ કરવા માટે મકાન બનાવનાર માટે તે શું કહેવું? અર્થાત્ આવી ભૂમિ ઉપર ગૃહ મંદિર બનાવનારને કદી ધન, જન ઇત્યાદિ વસ્તુની કમી ન રહે, ૬૯, ૭૦.

નિષિદ્ધા ભૂમિ:

સ્ફુટિતાચ્ચ સશલ્યા ચ વલ્મીકાઽઽરોહિણી તથા ।

દુરતઃ પરિહર્તવ્યા કર્તુરાયુર્ધનાવહા ॥ ૭૧ ॥

સ્ફુટિતા મરણં કુર્યાં દુષરા ધનનાશિની ।

સશમ્યા ક્લેશદાનિત્યં વિષમા શત્રુ વર્ધિની ॥ ૭૨ ॥

ફાટેલી, શલ્યયુક્ત, રાફડાવાળી, ઉંચીનીચી એવી ભૂમિનો દૂરથી ત્યાગ કરવો કારણ કે આવી ભૂમિ કર્તાને આયુ અને ધનનો નાશ કરવાવાળી છે, ફાટેલી ભૂમિ મરણ કરનાર, શલ્યયુક્ત ભૂમિ સર્વદા ક્લેશ કરાવનાર છે, ઉંચી-નીચી ભૂમિ શત્રુને વધારનાર છે. ૭૧, ૭૨.

ભૂમૈર્જીવિત, મૃતાદિ લક્ષણમ્

યત્રવૃક્ષાઃ પરોહન્તિ શસ્યં હર્ષાત્પ્રવર્ધતે ।

સા ભૂમિઃ જીવિતા જ્ઞેયા મૃતાં વાચાઽન્યથાવુદ્ધૈઃ ॥ ૭૩ ॥

જે ભૂમિ વૃક્ષ આદિ વનસ્પતિથી લીલી રહે અને ખેતીની ઉત્પત્તિ ઉત્તમોત્તમ થાય તે ભૂમિ જીવિત સમજવી. અને તેથી એતિરિક્ત ભૂમિને મૃત જાણવી. ૭૩.

નોટ:-ભૂપરિક્ષા શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિધાયામ્ પૂર્વાર્ધમાં ઘણી જ વિગતવાર આપેલ છે.

હસ્ત કશ્ચી પ્રમાણ

હેતુ સમસ્તવાસ્તુનામાધારઃ સર્વ કર્મણામ્ ।

માનોન્માન વિભાગાદિ નિર્ણયૈક નિર્વંધનમ્ ॥ ૭૪ ॥

હસ્ત-હસ્ત સંપૂર્ણ વાસ્તુ કૃત્યો અને કલાના હેતુ તથા અખીલ વાસ્તુ-કર્મોના આધારરૂપ છે. માન-ઉન્માન અને વિભાગાદિ નિર્ણય માટે આ એક નિર્વંધન છે

હસ્ત લક્ષણ માનં ચ ગાયત્રી માન સમ્ભવઃ ।

માનોન્માન-પ્રમાણં ચ સર્વ કર્મસુ કારણમ્ ॥ ૭૫ ॥

માસ્કરોદયનાદ્ દિષ્ટઃ કિરણૈશ્ચ પ્રકાશિતઃ ।

જાલાન્તાગતે રશ્મૌ સૂક્ષ્મરેષ્વરે માંશકઃ ॥ ૭૬ ॥

પરમાણુ પ્રમાણં તત્ સમુદિષ્ટં સમન્તતઃ ।

પરમાણુ રટ્તુગુણ મેઋત્ર પિન્ડ લક્ષણમ્ ॥ ૭૭ ॥

રજોભિરટ્તુગુણિતં કેશાગ્રં ચ પ્રસિદ્ધચતિ ।

કેશાગ્રૈરટ્તુગુણિતૈ લીક્ષા ક્રમં તુ યોજયેત્ ॥ ૭૮ ॥

લીક્ષા મિરિષ્ટ મિયુકા યુકામિશ્ચાન્ટમિર્યવઃ ।

તથાન્ટગુણિતૈશ્ચૈવ યવૈર્માનં પ્રસિદ્ધચતે- ॥ ૭૯ ॥

નિર્દોષં માનમેતં ચ સ્યાત્પરમાણુમૂલકમ્ ।

ઉત્તમમધ્યમાધમં ત્રિવિધો માન નિર્ણયઃ ॥ ૮૦ ॥

જેષ્ઠ ચાન્ટ યવૈઃ પ્રોક્તં મધ્યમં સપ્તમિર્યવૈઃ ।

સ્યાત્કનિષ્ઠં પડ્મય વૈશ્વતશ્ચતુ વિંશતિ મિઃ કરઃ ॥ ૮૧ ॥

એવં માનોદ્ભવો હસ્ત ઉદિતશ્ચત્રિધા ક્રમાત્ ।

અહ્નુગુપ્તાગ્રે પર્વ રેખા પુષ્પકં ત્રિભિરહ્નુગુલૈ ॥ ૮૨ ॥

હસ્તનું લક્ષણ તથા પ્રમાણ ગાયત્રી મંત્રના વર્ણ (અક્ષર) સંખ્યા (૨૪) માંથી ઉદ્ભવેલ છે. માન અને પ્રમાણ સર્વ કર્મનું કારણ છે. સૂર્યોદય થયા પછી કિરણો પ્રકાશિત થાય છે. ગૃહના બાળીયામાંથી જે રશ્મિમાં સૂક્ષ્મ રજકણો બેવામાં આવે છે, તે રેણુ (છાંયા). આઠ રેણુનો એક પરમાણુ, આઠ પરમાણુનો એક રજ, આઠ રજનો એક કેશાગ્ર બાણવો, આઠ કેશાગ્રની એક લીક્ષા (લીખ) બાણવી, આઠ લીક્ષાની એક યુકા થાય, આઠ યુકાનો એક યવમાન બાણવું, આઠ યવનો એક અંશુલ. નિર્દોષમાન પરમાણુથી અંશુલ સુધીનું બાણવું. ૭૫ થી ૮૨.

જેષ્ઠ, મધ્ય અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના માન જાણવા, જેષ્ઠ આઠ યવે, મધ્યમ સાત યવે, કનિષ્ઠ છ યવેથી જાણવા, આ પ્રમાણે ચોવીશ આંગળનો હસ્ત પ્રમાણ જાણવો. પૂર્વમાનથી ત્રણ પ્રકારના હસ્ત ઉદ્ભવેલ છે, દરેક અંગુલે પર્વ, રેખા કરવી અને ત્રણ અંગુલે કૂલ કરવા.

હસ્ત રચના

રક્ત ચંદન કાષ્ઠસ્ય મધુક રવદિરૌ તથા ।

વંશજો ધાતુજઃ કાર્યઃ શિલ્પશાસ્ત્ર વિશારદે ॥ ૮૩ ॥

શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાન શિલ્પીઓએ રક્તચંદન, મહુડો, ખેર, વાંસ, અને ત્રાંબા આદિ અને સોનાનો ગજ બનાવવો. ૮૩.

ફૂલ પર્વના દેવતા

રુદ્રો વાયુ વિશ્વકર્મા હૃતાશો વ્રહ્મા કાલસ્તોયપઃ સોમ વિષ્ણુ ॥ ૮૪ ॥

હસ્તમાં ત્રણ ત્રણ અંગુલે રેખામાં કૂલ કરવાં આ નવ પર્વના દેવતાઓ છે. ૧ રુદ્ર, ૨ વાયુ, ૩ વિશ્વકર્મા, ૪ અગ્નિ, ૫ બ્રહ્મા, ૬ કાલ, ૭ વરુણ, ૮ કુબેર, ૯ વિષ્ણુ. ૮૪.

હસ્તમાં આદ્ય, મધ્ય અંત્ય દેવો

અગ્રે રુદ્રો વિધિર્મધ્યે વિષ્ણુરન્તે પ્રતિષ્ઠિતઃ ॥ ૮૫ ॥

આગળ રુદ્ર, મધ્યભાગે બ્રહ્મા અને અંતમાં વિષ્ણુ. આ રીતે હસ્તમાં દેવો સ્થાપવા. ગાયત્રી મંત્રના એ ત્રણે બીજરૂપ છે. ૮૫.

હસ્ત માત્રાના દેવો

ईशो मारुत विश्व वह्नि विधपः सूर्योश्च रुद्रोयमः ।

वैरूपो वसुवोष्टदंति वरुणो षडचक्र इच्छा क्रिया ॥

ज्ञानवित्त पति निशापति जयोश्री वासुदेवो हली ।

कामो विष्णुरिति क्रमेण मरुतो हस्ते त्रयोविंशति ॥ ૮૬ ॥

૧ ઈશ, ૨ વાયુ, ૩ વિશ્વદેવ ૪ અગ્નિ, ૫ બ્રહ્મા, ૬ સૂર્ય, ૭ રુદ્ર, ૮ ચમ, ૯ વિશ્વકર્મા, ૧૦ અષ્ટવસુ, ૧૧ ગણેશ, ૧૨ વરુણ, ૧૩ કાર્તિકસ્વામી, ૧૪ ઇન્દ્રાદેવી, ૧૫ ક્રિયાદેવી, ૧૬ જ્ઞાન, ૧૭ કુબેર, ૧૮ ચંદ્ર, ૧૯ જય, ૨૦ વસુદેવ, ૨૧ બલભદ્ર ૨૨ કામદેવ, ૨૩ વિષ્ણુ. આ દરેક માત્રાના દેવ જાણવા. અનુક્રમે જ્યાં જેનું સ્થાન હોય ત્યાં તેનું પૂજન કરવું. ૮૬.

જ્યેષ્ઠ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ હસ્તમાન

અષ્ટયવોદરૈર્ જ્યેષ્ઠોમધ્યમો યવસંપ્તભિઃ ॥

સુદ્ભિશ્ચૈવ લઘુર્જેયઃ ત્રિવિધં હસ્ત લક્ષણમ્ ॥ ૮૭ ॥

ઉત્તમ આઠ આડા જવના અંગુલ પ્રમાણથી બનેલો ચોવીશ માત્રાનો હસ્ત જેઠ સાત આડા જવથી મધ્યમ અને છ આડા જવથી કનિષ્ઠ માનનો હસ્ત બાણવો. આ પ્રમાણે વિવિધ હસ્તમાન બનાવવામાં આવે છે. ૮૭

નગર ગ્રામ खेटादीन् क्रोशादि योजनादिकम् ॥

वनोपवन मार्गादीना ज्येष्ठहस्तेन मापयेत् ॥ ૮૮ ॥

નગર, ગ્રામ, ખેટ, ક્રોશ અને ચોજન તેમજ વન, ઉપવન (બગીચાઓ) તથા માર્ગાદિ જ્યેષ્ઠ ગજથી માપવા. ૮૮.

પ્રાસાદ પ્રતિમાલિંગ્ જગત્તીર્થી મંડપાન્ ।

રાજાં નિવાસહમ્યાણિ મધ્યમેન ચ માપયેત્ ॥ ૮૯ ॥

દેવપ્રાસાદ, પ્રતિમા-મૂર્તિ, શિવલિંગ, જગત્તી, પીઠ, મંડપ, રાજમહેલ અને હવેલીઓ મધ્યમ ગજથી માપવા. ૮૯.

શય્યાસને ચ યાનાનિ છત્ર સિંહાસનાદિકમ્ ।

શસ્ત્રાસ્ત્ર કૂપ પાત્રાણિ કનિષ્ઠેન ચ માપયેત્ ॥ ૯૦ ॥

શય્યા આસન, યાન (રથ-પાલખી) આદિ, છત્ર, સિંહાસન, શસ્ત્રાસ્ત્ર, કુવો, વાવ તથા પાત્રાદિ કનિષ્ઠ ગજથી માપવા. ૯૦.

અષ્ટ વિધ સૂત્રો

દૃષ્ટિઃ કરસ્તથા મૌજં કાર્પાસશ્ચાવલંકમ્ ।

કાષ્ઠ સૃષ્ટિ વિલેખ્યાનિ સૂત્રાણ્યયષ્ટ વદન્તિ ચ ॥ ૯૧ ॥

૧ દૃષ્ટિ, ૨ ગજ, ૩ મુંજની દોરી, ૪ સુતરની દોરી, ૫ અવલંબક, ૬ કાષ્ઠ (કાટખણો) ૭ સૃષ્ટિ (સાધણી) ૮ વિલેખ્ય અથવા પ્રકાર, આ આઠ સૂત્રોના નામ છે. આ પ્રમાણે શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાનોએ એ આઠ પ્રકારના સૂત્રોનું કથન કરેલ છે. (જુઓ પેજ ૧૬) ૯૧.

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कलाक्षितेन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति वास्तुविद्यायाम् उत्तरार्धे शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहीते प्रासादोत्पत्ति नाम्नो प्रथमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

૨-ગજ

૬-કાટશ્ચુરો

૮-પ્રકાર

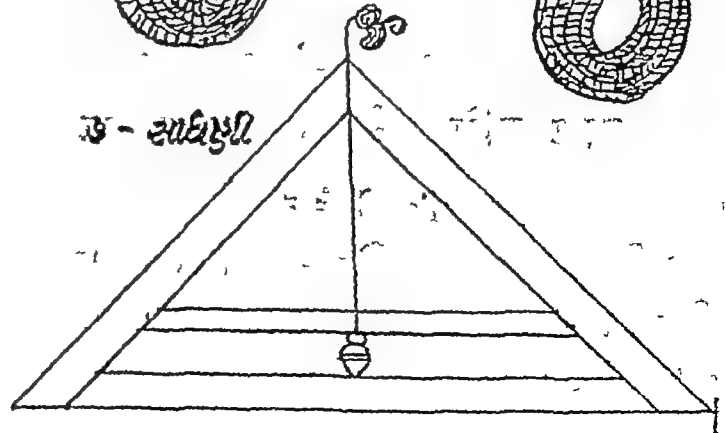
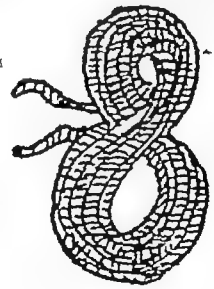
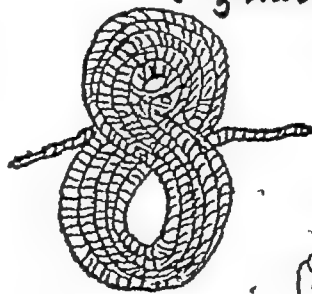
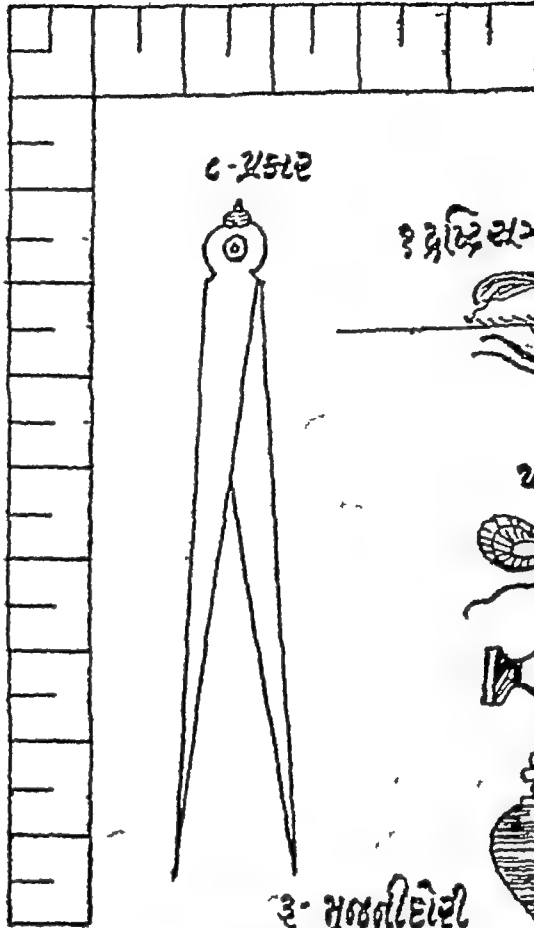
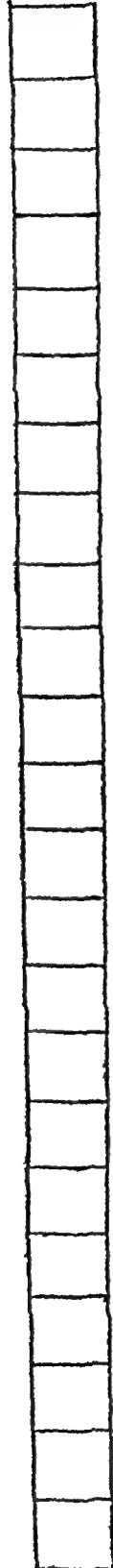
૧-દ્રષ્ટિચક્ર

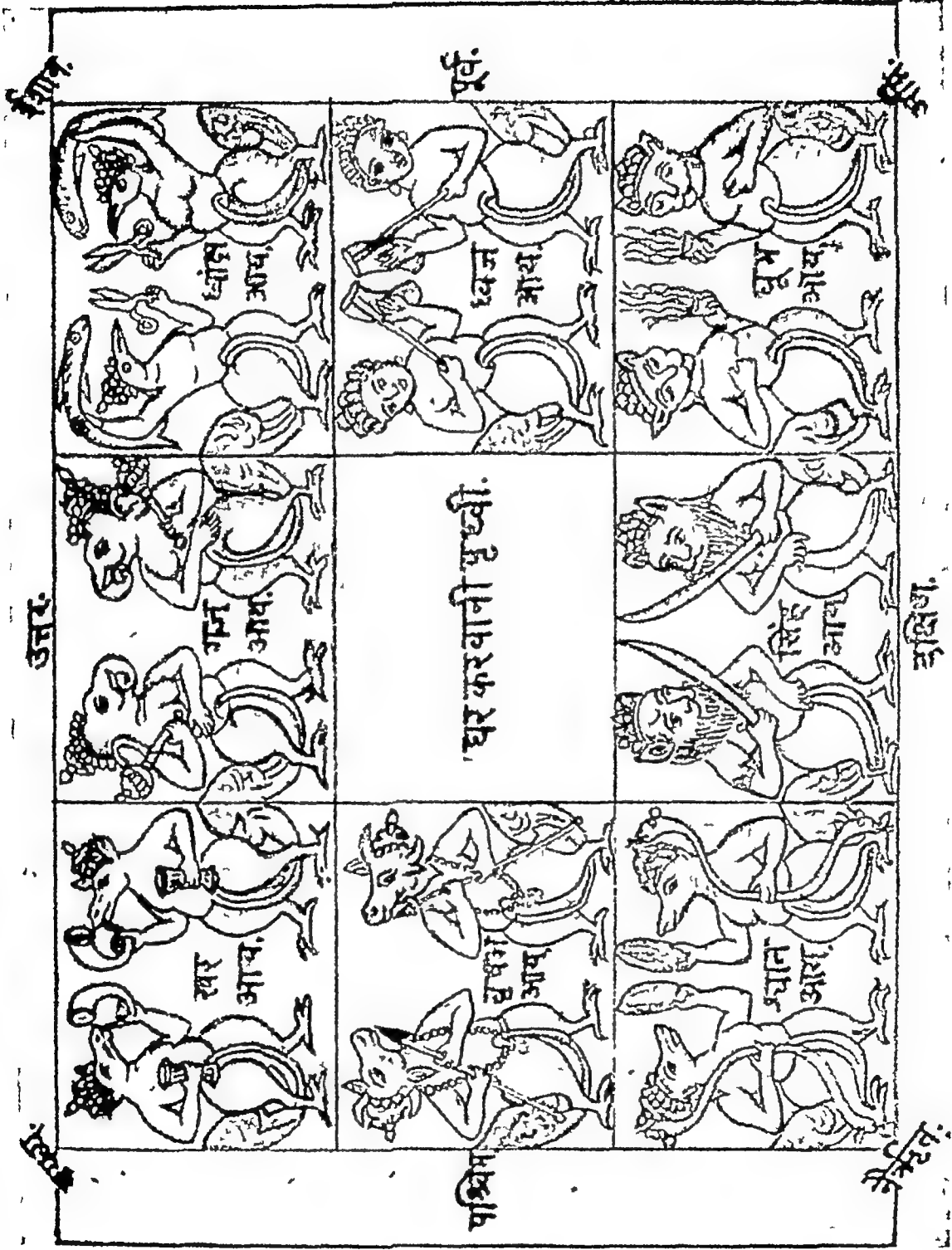
૫-ઓભંગ્યો

૩-મુલનીદોરી

૪-સુતરનીદોરી

૭-સાદ્યપુરિ

દિશા અને વિદિશામાં રહેલ આયોના સ્વરૂપ છે. દરેક આયો યુગલ (નર-માદા)ની બેડી છે.

શિલાન્યાસ નામ્નો દ્વિતીયોઽધ્યાય

આયાદિ એકવીશ અંગો

આયશ્ચ ક્ષેત્ર નક્ષત્રે નક્ષત્ર ગણ ક સ્તથા ।
ઋક્ષ ભોગસ્તુ ચંદ્રસ્ય નક્ષત્રવૈર શોધનમ્ ॥ ૧ ॥
વ્યયસ્તારાસ્તથા નાડી રાશિસ્તત્સ્વામિ મિત્રતા ।
નામાક્ષરફલશ્ચાપિ ત્વંશો લગ્નં તિથિ સ્તથા ॥ ૨ ॥
વારાઃ કરણ યોગાશ્ચ વર્ગસ્તત્ત્ર વિચારણમ્ ।
ગૃહાદીનાં તથાઽયુષ્યં સંશોધ્ય ભવનાદિષુ ॥ ૩ ॥
આયાદિ ક્રમતઃ ક્ષેત્રે ચાંગાનિ ત્વેક વિંશતિઃ ।
પ્રાસાદે ભવને ચૈવ મતિમાન્ ગણયેત્સુધીઃ ॥ ૪ ॥

૧ આય, ૨ ક્ષેત્રફલ, ૩ નક્ષત્ર ૪ નક્ષત્રગણ, ૫ નક્ષત્રચંદ્ર, ૬ નક્ષત્રવૈર, ૭ વ્યય, ૮ તારા, ૯ નાડી, ૧૦ રાશિ, ૧૧ રાશિસ્વામી મિત્રતા, ૧૨ નામાક્ષર, ૧૩ અંશક, ૧૪ લગ્ન, ૧૫ તિથિ, ૧૬ વાર, ૧૭ કરણ, ૧૮ યોગ, ૧૯ વર્ગ, ૨૦ તત્ત્વ, ૨૧ આયુષ્ય. ૧ થી ૪

આયાદિ મેલવવાના સ્થાન

પાષાણે પૂર્ણ ગૃહાનિ મિતિ મધ્યેતુ ઇષ્ટિકા ।
મૃતકા ગર્ભ માત્રેણ વિજ્ઞેયા નાઽત્ર સંશય ॥ ૫ ॥

પાષાણના ગૃહાદિને બહારથી, ઇંટના વાસ્તુને ભીતિ મધ્યે અને માટીના વાસ્તુને અંદરના ભાગથી ગણિત મેળવવું. એમાં સંશય કરવો નહિ. ૫

મિતિ મધ્યે ગૃહે માનં તન્મધ્યે શયનાસને ।
પ્રાસાદે મિત્તિ બાહ્યેષુ મંડપે ચ સુરાલયે ॥ ૬ ॥

ગૃહાદિમાં ભિતિની અંદરથી, શયનાસને પણ અંદરથી. દેવતાઓના પ્રાસાદ તથા મંડપ ને ભિતિની બહારની બાજુથી કોણે ગણિત મેળવવું. ૬

નોટ-૨. આયતત્વાધિકાર અને ગણતરી શિલ્પસ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્. પૂર્વોર્ધ્વમાં વિગતવાર આપેલ છે.

સાધના કરેલ ક્ષેત્ર

સૂત્રધારેણ યચ્છુદ્ધં કૃતં યત્તથાન સાધનમ્ ।

તત્સ્થાનં સર્વ જન્તુનાં સુખદં સ્યાન્ન સંશય ॥ ૭ ॥

સૂત્રધારે જે સ્થાનની સાધના સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ કરી હોય તે સ્થાન સર્વ પ્રાણીઓને સુખદાય થાય તેમાં લેશ પણ સંશય નહિ. ૭

સૂત્રારંભ નક્ષત્ર

સૂત્રારંભો ગૃહાદીના મુત્તરાયાં કરત્રયે ।

બ્રાહ્મે પુણ્યે મૃગે મૈત્ર્યે પૌણ્યે વાસવવારુણે ॥ ૮ ॥

પ્રાસાદ અને ગૃહાદિના સૂત્રને। આરંભ ઉત્તરાશ્લેશન, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, રોહિણી, મૃગશિર્ષ, અનુરાધા, રેવતી, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા આ નક્ષત્રમાં કરવો. ૮ (પ્રાસાદ મંડન ૬૩)

ઉત્તરાત્રય રોહિણ્ય આર્દ્રાં ચૈવ પુનર્વસુ ।

પુન્યાનુરાધા શ્રવણં મૃગાસ્વાત્યૌચહસ્તકમ્ ।

મૂલ ચ નક્ષત્રાણિ હિ ગૃહે વિષ્ટિ વિવર્જિતમ્ ॥ ૯ ॥

ઉત્તરાશ્લેશન, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, રોહિણી, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુણ્ય, અનુરાધા, શ્રવણ, મૃગશિર્ષ, સ્વાતી, હસ્ત અને મૂલ આ તેર નક્ષત્રોમાં સૂત્રારંભ કરવો. પણ વિષ્ટિયોગ તજવો. ૯ (અપરાજિત. ૬૫)

સ્વનન મુહૂર્ત

અધો મુખે સ્વનેત્ સુધી પ્રપૂરયેત્દૂર્ધ્વમે ।

દિશં પ્રસાધ્ય શાંખતો દિશાવિમૂઢકે મૃતિ ॥ ૧૦ ॥

ભૂમિ-ગૃહપ્રાસાદાદિ ખનન અધોમુખ નક્ષત્રમાં કરવું, ૧ ભરણી, ૨ કૃતિકા, ૩ અશ્લેષા, ૪ મઘા, ૫ પૂર્વાશ્લેશન, ૬ પૂર્વાષાઢા, ૭ પૂર્વાભાદ્રપદ, ૮ મૂલ અને ૯ વિશાખા. આ નક્ષત્રોમાં ખનન કરી ખાડો જલથી પરિપૂર્ણ કરવો. જ્યાં ગૃહાદિ ખનાવવાના હોય તે શાંખથી વિધિપૂર્વક દિક્ષાધન કરી શરૂઆત કરવી. વિમૂઢ દિશામાં મૃત્યુ થાય. ૧૦ (વાસ્તુ મુક્તાવલી ૬૫)

અધો મુખે ચ નક્ષત્રે શુમેઽન્હિ શુભવાસરે ।

ચન્દ્રતારાનુકલ્પે ચ સ્વનનારંમણં શુભમ્ ॥ ૧૧ ॥

નોટ:-શલ્યશોધન, દિક્ષાધનવિધિ, શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધમાં આપેલ છે.

૧ ભરણી, ૨ કૃતિકા, ૩ અશ્લેષા, ૪ મધા, ૫ પૂર્વાશ્લેષુન, ૬ પૂર્વાષાઢા, ૭ પૂર્વાભાદ્રપદ, ૮ મૂલ અને ૯ વિશાખા એ અધોમુખ નક્ષત્રમાં શુભવાર અને ચંદ્ર તથા તારાખલ જોઈ ખનન ('પાથો જોદવાનુ') કરવું. (મુદૂર્ત્ માર્ત'૩. ૧૧)

સૂત્રારંભે વારા

સૌરીન્દુ જીવ સોમ્યાનાં માર્ગવસ્ય ચ વાસરે ।

સૂત્રપાતાદિકં કાર્ય મિષ્ટ સમભિવાજ્ઞતા ॥ ૧૨ ॥

સૂર્ય, ચંદ્ર, ગૃહસ્પતિ, બુધ અને શુક્ર એ વારોમાં સૂત્રપાતાદિક કાર્ય કરવું આ વારો શુભ મનવાંચિત ફળ આપનાર છે. ૧૨.

સૂત્રારંભ રેખા

કં વક્ષસ્થલ મુરુ પાદયુગલં સંસ્પૃશ્ય વિપ્રાદિકો ।

રેખા સૂત્ર વદગ્રિજેન સ્વયેત્તદ્વચ્ચ મિતિ શિલા ॥ ૧૩ ॥

પ્રાદ્યણ્ઢિવર્ણ અનુક્રમે માથે, છાતીએ, ખંત્રે જંઢાએ, બે પગે, હાથ લગાડી (ન્યાસ કરી) હાથમાં સુવર્ણ શલાકા (સોનાની સળી) લઈ સૂત્ર ખાંધેલ મુજબ અગ્નિ-કૌણ્ઢી સંઢ્ય માર્ગે રેખા કરે. પ્રાસાદ તથા ગૃહાદિની રચના મૂજબ સૂત્ર ખાંધવું. ૧૩.
-મુદૂર્ત્ માર્ત'૩

સૂત્રારંભે દોષ પરિહાર

શાલાદોષ્ણા સાધને સૂત્રપાત્રે છેદોઽત્યેચ્ઢ ગ્રંથિરાત્ત્વેચ્ઢ કર્તુઃ ।

કૈલોમંગ સ્યાદ્મૂજે ક્ષમાનિમગ્નઃ કીલઃ શૂન્યંચિસ્મયઃ સ્વાતદેશે ॥૧૪॥

ગૃહાદિની ભુજ દોરતા સૂત્ર તૂટી જાય તો ગૃહાદિ કરનારને ખીડા થાય, ખાત કરવાતા ભાગમાં રોપેલ કીલક (ખીલી) તૂટી જાય તો રોગ ઉત્પન્ન થાય, તેમજ તે કીલક (ખીલી) જમીનમાં પેસી જાય તો ગૃહ શૂન્ય રહે ૧૪.

ચનન ફલાનિ

કાષ્ટેષ્ટિકા તુષાઙ્ગાર પાપાણઽસ્થિસરી સ્તપાન્ ।

હલાગ્રેણોઢ્ ધૃતાન્ઢષ્ટવા તત્ર વિદ્યા દિદં ફલમ્ ॥ ૧૫ ॥

કાષ્ટેષ્વગ્નિમયં વિદ્યાદિષ્ટિકાસુ ધનાગમઃ ।

અઙ્ગારેષુ તથા રોગં તુષેષ્વેત ધનક્ષયઃ ॥ ૧૬ ॥

નોટઃ-માસ, સંક્રાંતિ આદિ શુભાશુભ ક્ષાનિ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયાર, પૂર્વાદિમા વિચનવાર જણાવેલ છે.

પાષાણે જ્વપિ કલ્યાણં કુલનાશં તથાઽસ્થિષુ ।

સરી સ્ત્રુપેષુ સર્વેષુ તાદમ્યો ભયમા દિશેત્ ॥ ૧૭ ॥

ખનન કરતાં, હલથી ખોદતાં, કાષ્ટ, ઇંટ, મુસો, રાખ, પથ્થર, હાડકાં અને સર્પ
એ પ્રમાણે ભૂમિની અંદર દેખાય તો નીચે સુખ્ય ફલ જાણવું. કાષ્ટ નીકળે તો અગ્નિ
લય, ઇંટ મળે તો ધન પ્રાપ્તિ, રાખ ફાલસા નીકળે તો ધન નાશ, પાષાણ નીકળે તો
કલ્યાણ, હાડકાં નીકળે તો કુલ નાશ, સાપ વીંછી આદિ જીવો નીકળે તો સાપ
વીંછી આદિ જનાવરનો લય. ૧૫, ૧૬, ૧૭

खनन-विशेषः शुभाशुभ फलानि—

खाते यदाश्मा लभते हिरण्यं तथेष्टि कार्यां च समृद्धिस्त्र ।

द्रव्यं च रम्याणि सुखानि धत्ते ताम्रादि धातुर्यदितत्र वृद्धि ॥ ૧૮ ॥

पिपीलिकाः षोडश पक्ष निद्रा भवन्ति चे तत्र वसेन्न कर्ता ।

तुषास्थि चीराणि तथैव भस्मान्यएडानि सर्पा मरणं प्रदाःस्यु ॥ ૧૯ ॥

वराटका दुःख फलिप्रदात्री फार्पास एवाति ददाति दुःखम् ।

काष्ठ प्रदग्धंचति रोग भीति भवत्फलः खर्पर दर्शनेन ॥ ૨૦ ॥

लोहेन कर्तुर्मरणं निगद्यं विचार्य वास्तु प्रवदन्ति धीरा ॥ ૨૧ ॥

ખનન કરતાં પાષાણ મળેતો સુવર્ણ સિદ્ધિ, ઇંટ મળેતો નાના પ્રકારની સંપત્તિ,
દ્રવ્ય મળે તો સુખ, ત્રાંખા આદિ ધાતુ મળે તો અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિ, પિપીલીકા
(કીડીઓ) નીકળે તો સોળ પક્ષ સુધી સુવર્ણ વાળા રહે. દેડકો નીકળે તો સુખપૂર્વક
નિવાસ ન કરી શકે, બૂસી, હાડકાં ચિથરા, ભસ્મ, ઇંડા, સર્પ આદિ નીકળે તો
મરણ, કોડી નીકળેતો દુઃખ અને ઝઘડાની પ્રાપ્તિ, કપાસ નીકળે તો અત્યંત દુઃખ,
ફાલસા મળે તો રોગ અધિક લય, વાંસ નીકળેતો લડાઈ ઝઘડાની પ્રાપ્તિ, લોહ
મળેતો ગૃહપતિનું મૃત્યુ. આ બધી વસ્તુનો વિચાર કરી ગૃહ પ્રાસાદ આદિ
બાંધવા. ૧૮ થી ૨૧.

भूमि शुद्धि

समार्जने नाजनेन शेकेनो भ्लेखनेन च ।

गवां च सन्निवासेन भूमिः शुद्ध यति पञ्चमि ॥ ૨૨ ॥

સમાર્જન, પોતના, સીચના, ખોદના, અથવા ગાયોને બેસારવી એ પાંચ પ્રકારે
ભૂમિ શુદ્ધ કરવી. ૨૨.

સ્વનન-રાહુ દિક્-

દેવાલયે ગેહવિધૌ જલાશયે રાહુર્મુલં શુભદિશો વિલોમતઃ ।

મીનાર્ક સિંહાર્ક મૃગાર્ક તસ્મિન્નૈ સ્વાતે મુખાત્ પૃષ્ઠ વિદિક્ ભવેત્ ॥ ૨૩ ॥

પ્રાસાદ ખનાવવાના પ્રારંભમાં મીન, મેષ અને વૃષભનો સૂર્ય હોય ત્યારે રાહુ મુખ ઈશાનકોણમાં હોય. મિથુન, કર્ક અને સિંહનો સૂર્ય હોય ત્યારે રાહુ મુખ વાયવ્ય કોણમાં. કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિકનો સૂર્ય હોય ત્યારે નૈઋત્યમાં અને ધન મકર અને કુંભના સૂર્યમાં અગ્નિકોણે રાહુનું મુખ હોય.

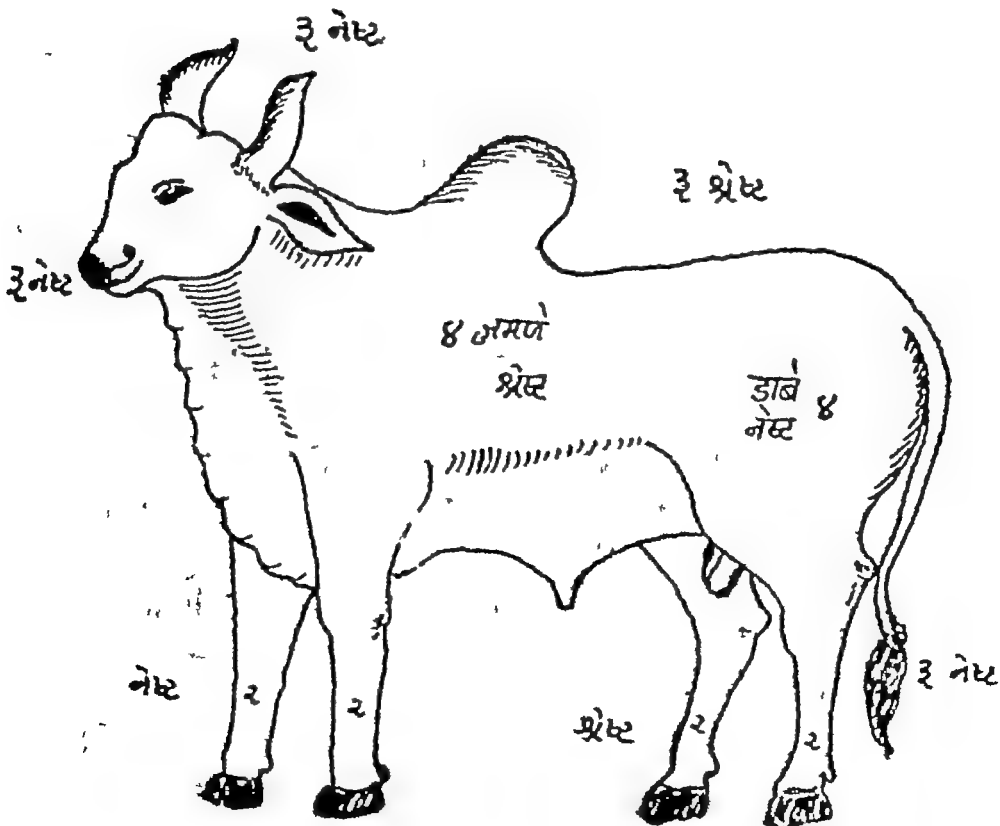
ગૃહારંભ

સિંહ, કન્યા અને તુલાના સૂર્યમાં ઈશાનમાં. વૃશ્ચિક, ધન અને મકરના સૂર્યમાં વાયવ્યમાં. કુંભ, મીન અને મેષના સૂર્યમાં નૈઋત્યમાં. વૃષભ, મિથુન અને કર્કના સૂર્યમાં અગ્નિકોણમાં રાહુમુખ જાણવું.

જલાશય

કુવા, તળાવ આદિના પ્રારંભમાં મકર, કુંભ અને મીનના સૂર્યમાં ઈશાનમાં. મેષ, વૃષભ અને મિથુનના સૂર્યમાં વાયવ્યમાં. કર્ક, સિંહ અને કન્યાના સૂર્યમાં નૈઋત્યમાં. તુલા, વૃશ્ચિક અને ધનના સૂર્યમાં અગ્નિકોણમાં રાહુ મુખ જાણવું.

વૃષચક્ર

જે દિશામાં મુખ હોય તેની પાછળની દિશા (વિદિશા) કોણમાં ખાત કરવું પાછળની દિશામાં ખાલી કુક્ષિ હોય છે.

જ્યોતિષ શાસ્ત્રમત—

પ્રાસાદ ખાત		ગૃહ ખાત		જલાશય ખાત	
સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા
મીન, મેષ, વૃષભ	અગ્નિ	સિંહ, કન્યા, તુલા	અગ્નિ	મકર, કુંભ, મીન	અગ્નિ
મિથુન, કર્ક, સિંહ	ઇશાન	વૃશ્ચિક, ધન, મકર	ઇશાન	મેષ, વૃશ્ચિક, મિથુન	ઇશાન
કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક	વાયવ્ય	કુંભ, મીન, મેષ	વાયવ્ય	કર્ક, સિંહ, કન્યા	વાયવ્ય
ધન, મકર, કુંભ	નૈઋત્ય	વૃષભ, મિથુન, કર્ક	નૈઋત્ય	તુલા, વૃશ્ચિક, ધન	નૈઋત્ય

શિલ્પ શાસ્ત્ર મત—

પ્રાસાદ ખાત		ગૃહ ખાત		જલાશય ખાત	
સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા
મીન, મેષ, વૃષભ	અગ્નિ	સિંહ, કન્યા, તુલા	અગ્નિ	મકર, કુંભ, મીન	અગ્નિ
મિથુન, કર્ક, સિંહ	નૈઋત્ય	વૃશ્ચિક, ધન, મકર	નૈઋત્ય	મેષ, વૃષભ, મિથુન	નૈઋત્ય
કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક	વાયવ્ય	કુંભ, મીન, મેષ	વાયવ્ય	કર્ક, સિંહ, કન્યા	વાયવ્ય
ધન, મકર, કુંભ	ઇશાન	વૃષભ, મિથુન, કર્ક	ઇશાન	તુલા, વૃશ્ચિક, ધન	ઇશાન

ગૃહ-પ્રાસાદારંભે માસ ફલાનિ

ચૈત્રે શોક કરં ગૃહાદિ રચિતં સ્યાન્માઘવેર્ધ્યપ્રદં ।

જ્યેષ્ઠે મૃત્યુકરં શુચો પશુહરં તદ વૃદ્ધિદં શ્રાવણે ॥

શુન્યે ભાદ્રપદે ત્વિષે કલિકરં મૃત્યુક્ષયં કાર્તિકે ।

ધાન્ય માર્ગે સહસ્ય દેહન મી મધિશ્રિયં ફાલ્ગુને ॥ ૨૪ ॥

ચૈત્ર માસમાં ગૃહાદિ આરંભ કરવાથી શોક ઉત્પન્ન થાય, વૈશાખે ધન લાભ થાય, જ્યેષ્ઠમાસમાં મૃત્યુ થાય, અષાઢે પશુનો નાશ થાય, શ્રાવણે દરેક પ્રકારની વૃદ્ધિ થાય,

ભાદ્રપદે શૂન્ય રહે, અશ્વિની માસે કલેશ થાય, કાર્તિકે નોકરનો નાશ થાય, માર્ગશિરે ધાન્ય પ્રાપ્તિ થાય, પોષમાં કામ સંપદા, માઘે અગ્નિ લય, અને કૃત્તિકા માસે લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪

ગૃહા-પ્રાસાદાઽરંભે રાશિ ફલાનિ

ગૃહસં સ્થાપનં સૂર્યે મેષસ્થે શુભદં ભવેત્ ।

વૃષસ્થે ધન વૃદ્ધિઃ સ્યાન્મિથુને મરણં ધ્રુવમ્ ॥ ૨૫ ॥

કર્કટે શુભદં પ્રોક્તં સિંહં ધૃત્ય વિવર્ધનમ્ ।

કન્યાયાં રુક તુલે સોમ્યં વૃશ્ચિકે ધનવર્ધનમ્ ॥ ૨૬ ॥

કાર્તુકે ચ મહાહાનિ મૈકરે સ્યાદનાગમઃ ।

કુમ્ભે તુ રત્ન લાભઃ સ્યાન્મીને સદમ મયા વદમ્ ॥ ૨૭ ॥

મેષ રાશિના સૂર્યમાં ગૃહાદિ આરંભ શુભ, વૃષરાશિના સૂર્યમાં ધન વૃદ્ધિ, મિથુન રાશિમાં સ્વામીનું મરણ, કર્ક રાશિમાં શુભ ફલ પ્રાપ્તિ, સિંહ રાશિમાં નોકરની વૃદ્ધિ, કન્યા રાશિમાં રોગ, તુલા રાશિમાં સુખ, વૃશ્ચિક રાશિના સૂર્યમાં ધન વૃદ્ધિ, ધન રાશિમાં મોટી હાનિ, મકર રાશિમાં ધન લાભ, કુંભ રાશિમાં રત્ન લાભ, મીન રાશિના સૂર્યમાં ગૃહારંભ લયકારક થાય. ૨૫ થી ૨૭.

ગૃહા-પ્રાસાદાઽરંભે વત્સ દિશા

કન્યાદિત્રિપુ પૂર્વતો ત્યાજ્યં ચ ચાપાદિતઃ ।

દ્વારં પશ્ચિમત સ્થિકે જલ ચરાત્ સૌમ્યે સ્ત્રી યુગ્મતઃ ॥ ૨૮ ॥

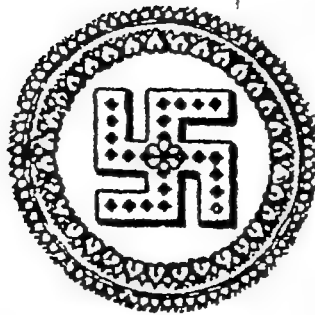
તસ્માદ્વત્સ મુખં દિશાસુ ભવન દ્વારા દિકં દાનિ કૃત્ ।

સિંહચાથ વૃષ ચ વૃશ્ચિક ઘટયા તે હિતે સર્વદા ॥ ૨૯ ॥

કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક એ ત્રણ રાશિના સૂર્યમાં વત્સનું મુખ પૂર્વ દિશામાં હોય છે. ધન, મકર અને કુંભ રાશિમાં વત્સમુખ દક્ષિણે હોય છે મીન, મેષ અને વૃષભ રાશિના સૂર્યમાં વત્સમુખ પશ્ચિમે હોય છે. મિથુન, કર્ક અને સિંહ એ રાશિના સૂર્યમાં વત્સમુખ ઉત્તરમાં હોય છે. માટે જે દિશામાં વત્સમુખ હોય તે દિશામાં દ્વાર મૂકવામાં આવે તો હાનિ થાય અને વત્સની પાછળ દ્વાર મૂકાય તો આયુષ્યનો ક્ષય થાય. માટે જ્યાં જ્યાં દ્વાર મૂકવું પણ સિંહ, વૃષ, વૃશ્ચિક અને કુંભ રાશિના સૂર્યમાં આવે જ્યાં દ્વાર મૂકી શકાય. તેમાં વત્સ દોષ લાગે નહીં. ૨૮, ૨૯.

॥ વત્સ ચક્ર ॥

		કન્યા		પૂર્વ		તુલા		વૃશ્ચિક			
		ઈશાન	૫	૧૦	૧૫	દિવસ ૩૦	૧૫	૧૦	૫	અગ્નિ	
સિંહ	૫	<p>શુક્ર</p> <p>પ્રાસાદ ભૂમિ</p>								૫	ધન
	૧૦									૧૦	
	૧૫									૧૫	
	૩૦									૩૦	મકર દક્ષિણ
	૧૫									૧૫	
ઉત્તર કર્ક	૧૦									૧૦	કુંભ
	૫									૫	
		વાયવ્ય	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૨૦	૫	નૈઋત્ય	
		વૃષભ		મેષ		મીન		પશ્ચિમ			

૬૪ પદ ભદ્રક વાસ્તુ

પૂર્વ

સ્કંધ

ધશાન
આવૃત્તીવિદ્યાર્જિ
અગ્નિઉત્તર
પિલિપિચ્છાદક્ષિણ
અર્થમા

વાયુચય

પાયા

પૂર્વના
નેરુચ

નૃમક

પશ્ચિમ

ઈ	પ	જ	હં	સૂ	સ	ભૃ	આ અ
અ	આવૃત્તી		અર્થમા		સાધિ સાધિ		પૂ
શૌ							વિ
કુ	પૃથ્વીદર		જુહુમા		ગ્રેવસ્થત		શૃ
ભ							થ
મુ	રૂફ રૂફદાસ		મેત્રગાહુ		હંદ્ર નર્થત		ગં
ના							ભું
શે પા	શે	અ	લ	પુ	સુ	કુ	ચિ મૃ

૮૧ પદ કામદ વાસ્તુ

પૂર્વ

સ્કંધ

ઈશાન

અરકી

અગ્નિ

પિલિપિરછા

ઈ	ય	ન	હં	સૂ	સ	લૃ	આ	અ
દિ	પૃથ્વી		અગ્નિ			સૂર્ય		પૂ
અ								વિ
શી								ગૃ
કુ	પૃથ્વી			અગ્નિ		વિવસ્વત		ય
લ								ગં
મુ	સૂર્ય			અગ્નિ		સૂર્ય		લં
ના								મૃ
રો	પા	શો	અ	વ	યુ	સુ	કુ	પિ

ઉત્તર

પિલિપિરછા

દક્ષિણ

અર્ધમા

વાયવ્ય

પાયા

પુલ્ના

નેરેય

નૃ લોક

ચંદ્રિમં

નોટ:-શિલાસ્થાપન વિધિ-ગણપતિ પૂજન, પૃથ્વીપૂજન, કૂર્મ, અનંત વાસ્તુપદપૂજન, શિલા-પૂજન, દિક્ષાગ્નિ આદિ સંપૂર્ણ પૂજનવિધિ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધમાં આપેલ છે.

ભૂમિ સ્વનન

સૂત્રધારો મહાપ્રાજ્ઞ શુભલામ્બર ધરઃ શુચિઃ ।
કરે ગૃહીત્વા કુદાલં દૃઢશ્ચૈકાગ્રમાનસઃ ॥ ૩૦ ॥
તૂરિ વાદિત્રનિર્ઘોષે મજ્જલૈઃ શબ્દ સંકુલમ્ ।
પ્રહાર દાયયેચત્ર તત્કૃક્ષૌ વન્દિ ગોચરે ॥ ૩૧ ॥

બુદ્ધિમાન સૂત્રધારે સફેદ વસ્ત્ર પહેરી હાથમાં કુદાલ લઈ દૃઢ અને એકાગ્ર મનથી, શરણાય આદિ વાદિત્રના ઘોષ, મંગલ ગીત આદિ શબ્દોના નાદ વચ્ચે અસિદ્ધાણે ખાલી કૃક્ષિમાં કોદાલનો પ્રહાર કરી ખાત કરવું. ૩૦, ૩૧

રેણુ-દિક્ ફલ

ઢદ્વતેચૈવ કુદાલે તત્તોરેણુ નિરીક્ષયેત્ ।
ઉત્તરેતુ ભવેત્ક્ષેમં પશ્ચિમે પુત્ર પૌત્રકમ્ ॥ ૩૨ ॥
પૂર્વેતથોત્તમં વિદ્યા દીશાને મોક્ષ દાયકમ્ ।
ઇતરાસુચતુર્દિક્ષુ સર્વ દોષ સમુદ્ભવઃ ॥ ૩૩ ॥

કુદાલથી ખોદતાં રેણુ ઉડે તેનું નિરીક્ષણ કરવું-ઉત્તરે ક્ષેમ, પશ્ચિમે પુત્ર-પૌત્ર-કારક, પૂર્વે ઉત્તમ, ઇશાને મોક્ષદાયક, આ સિવાય બીજી ચારે દિશા સર્વ દોષ કારક બન્યવી. ૩૨, ૩૩

ભૂમિ સ્વનન નિર્ણય

પાષાણન્ત જલન્ત વા વાલુકાન્ત દ્રઢ ભૂમિ ॥ ૩૪ ॥
પાષાણ, જલ, વાલુકા (રેતી) અથવા દૃઢ ભૂમિ સુધી ખોદવું. ૩૪ દ્વિપાણ્યવ.
શિલાન્તં વા જલન્ત વા સ્વાત્વા શલ્યં સમુદ્ધરેત્ ॥ ૩૫ ॥
શિલા-પાષાણ તથા જલ સુધી અથવા શલ્ય ન રહે ત્યાં સુધી ખોદવું. ૩૫.
અપરાન્તિત.

કર્કરાન્ત જલન્ત વા શલ્યદોષજિઘાંસયા ।
સ્વાનયેદ્ભૂકુમારી ચેદ્વિધિના શલ્યસુદ્ધરેત્ ॥ ૩૬ ॥

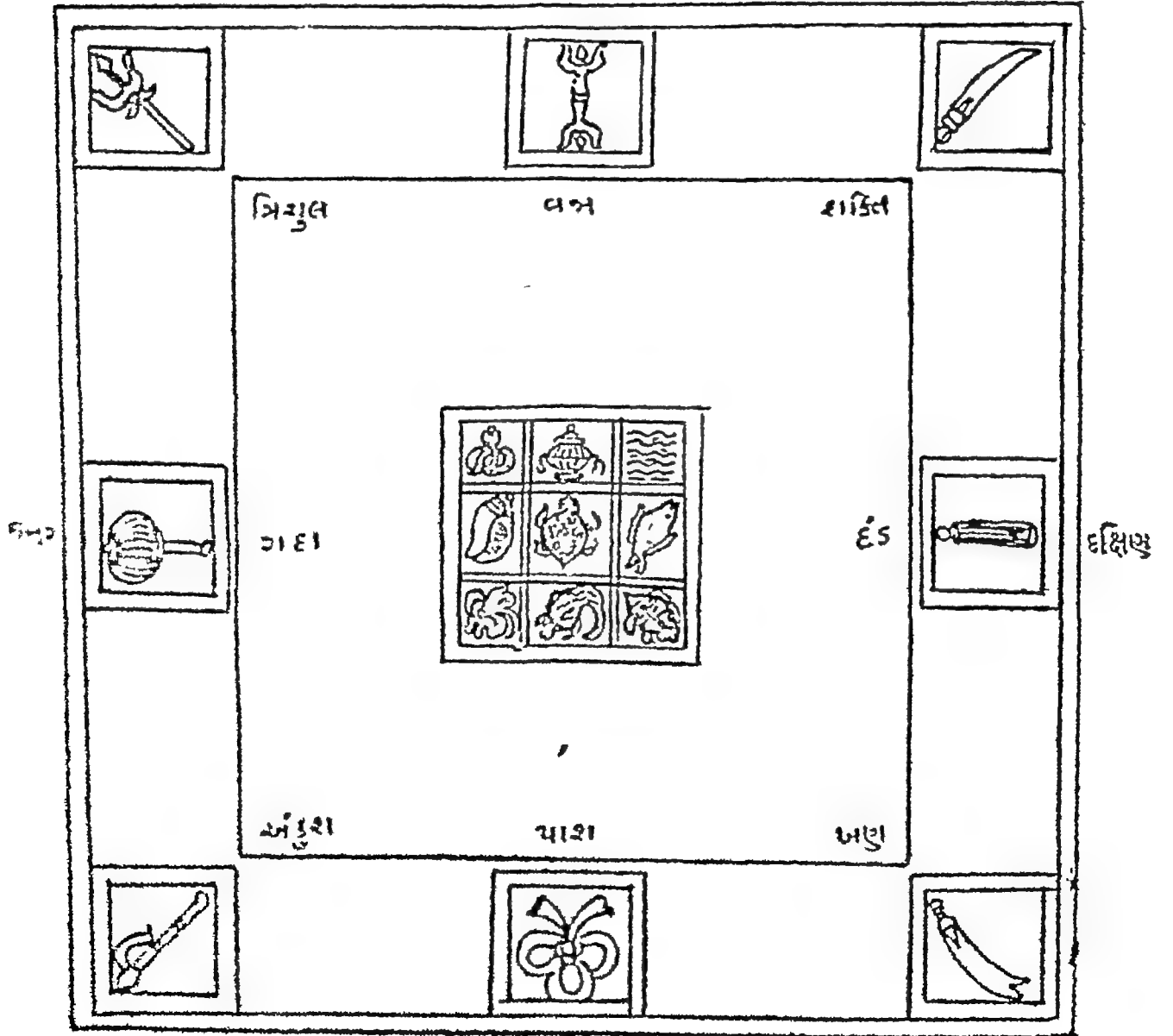
કઠણ જમીન અથવા જલ સુધી, શલ્યદોષ ન રહે ત્યાં સુધી ભૂમિ કુમારી એટલે શુદ્ધ આવે ત્યાં સુધી શલ્ય કાઢી શુદ્ધ કરવી. ૩૬ અસિપુરાણ્ય.

ક્ષિપ્ત્વા ચંદ્રકલાઢગુલીરધિભુવોદ્વાભ્યામધાવિત્રિગિ ।
 અષ્ટાવ્ધિયુગરામ-ઢગુલમિતૌ રામાવ્ધિહસ્તાન્તકમ્ ।
 તસ્યોર્ધ્વ ચ શતાર્ધકે ચ મુનિર્મિર્વૃદ્ધચાઢગુલીઃ ષોડશકમ્ ।
 પાદમાનમિદં બ્રુવન્તિ મુનયઃ શૂન્યંદ્વયં ચાદમિ ॥ ૩૭ ॥

ભૂમિખનન

એક હાથના પ્રાસાદને સોળ આંગળ ઉડી ભૂમિ ખોદવી, જે ગળે ૩૨ અંગુલ, ત્રણ ગળે ૪૮ અંગુલ, ચાર ગળે ૬૪ અંગુલ, ચાર ગળથી પચાસ ગળ સુધી દર ગળે સોળસોળ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, આઠસો અંગુલ અથવા તેત્રીશ ગળ આઠ અંગુલ પાયા ખનન પ્રમાણ મુનિજનોએ કહેલું છે. ૩૭. -પ્રાસાદ તિલક

પૂર્વ

પશ્ચિમ

યદ્યેવં શિથિલા મહીચ તદધ પૂર્તિં સ્તતઃ સ્થા શિલા ।

દીર્ઘપાણિ વસુ પ્રયુક્ત મપિ તચ્છુ દ્વાર્ય્ય સંયુક્તકમ્ ॥

શુદ્રાયામત એવ શિલ્પ રચને કાર્યી તથા પુષ્પિકા ।

પ્રાય શર્કરિકાશ્ય આલય વિધૌવ્યા ચષ્ટ વિધાનિધિ ॥ ૩૮ ॥

જે ભૂમિ શિથિલ-નરમ હોય અને શુદ્ધ વર્ણની હોય તેા ખ્યાશી અંશુલની ઉંડાઇ કરી નીચે શર્કરા, પથરની કાંકરીના થરો નાખી પાચેા પૂરવેા. તે ઉપર ખુર શિલા મૂકવી, એ રીતે શિલ્પ રચનના વિષયમાં ભવન નિર્માણુનેા પ્રારંભ કરવેા તેવું વિધાનિધિએ કહેલ છે. ૩૮.

-પ્રાસાદ તિલક.

શિલા નામાનિ

નંદા ભદ્રા જયા રિક્તા ચાજિતાપરાજિતા ।

શુક્લા સૌભાગિની ચૈવ ધરણી નવમી શિલા ॥ ૩૯ ॥

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ રિક્તા, ૫ અજિતા, ૬ અપરાજિતા, ૭ શુક્લા, ૮ સૌભાગિની, ૯ ધરણી. એ નવ શિલાના નામ જાણવા. ૩૯

-ક્ષીરાણ્વ.

નંદા ભદ્રા જયા પૂર્ણા વિજયા પશ્ચમી શિલા ।

મંગલાહ્યજિતાઽપરાજિતા ચ ધરણી મવા ॥ ૪૦ ॥

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ પૂર્ણા, ૫ વિજયા, ૬ મંગલા, ૭ અજિતા, ૮ અપરાજિતા, ૯ ધરણી. ૪૦

-અપરાજિત.

નંદા ભદ્રા જયા રિક્તા પૂર્ણાખ્યાપશ્ચમી મતા

પ્રાસાદે સ્મ શિલા શૈલ ઇષ્ટકા ઇષ્ટકા મયે ॥ ૪૧ ॥

૧. નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ રિક્તા, ૫ પૂર્ણા, એ પાંચ શિલા જાણવી. પાષાણુના પ્રાસાદને પાષાણુ અને ઇંટના પ્રાસાદને ઇંટની શિલા કરવી. ૪૧.

-પંચશિલાપ્રમાણુ અગ્નિપુરાણુ.

નંદા ભદ્રા જયા પૂર્ણા અજિતાચાપરાજિતા ।

વિજયા મંજ્જલાખ્યા ચ ધરણી નવમી શિલા ॥ ૪૨ ॥

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ પૂર્ણા, ૫ અજિતા, ૬ અપરાજિતા, ૭ વિજયા, ૮ મંગલા, ૯ ધરણી. ૪૨.

-અગ્નિ પુરાણુ

કૂર્મ શિલા પ્રમાણ

શ્રી વિશ્વકર્મા ડવાચ-

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે શિલા વેદાઙ્ગુલા ભવેત્ ।

દ્વયંગુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિ યાવત્દશહસ્તકં ॥ ૪૩ ॥

દશોર્ધ વિંશ પર્યત હસ્ત હસ્તેકમંગુલં ।

અર્ધાંગુલં ભવેદ્ વૃદ્ધિર્વાવિત્હસ્ત શતાર્દ્ધકં ॥ ૪૪ ॥

વિશ્વકર્મા નારદજીને કહે છે કે, પ્રાસાદની કૂર્મ શિલાનું માન કહું છું—એક હસ્તના પ્રાસાદને ચાર અંગુલની કૂર્મશિલા કરવી, જે થી દશ હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે બીજા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, અગિયાર થી વીશ હસ્ત સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી અને એકવીશથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદ સુધી અર્ધા આંગળની વૃદ્ધિ કરવી. ૪૩, ૪૪
—ક્ષીરાણુવ

તૃતીયાંશ કૃતે પિંડ સ્તદોર્ધાક્ષોભમામકં ।

પૂષ્પરમ્ય યદાકારં શિલા મધ્યે મલંકૃતમ્ ॥ ૪૫ ॥

લહેરચ મચ્છ મંદૂકં મકરૈ ગ્રાસં મેવચ ।

શંખ સર્પ ઘટ યુક્તં શિલા મધ્યે મલં કૃતમ્ ॥ ૪૬ ॥

ઉપર કહેલ માનથી સમચોરસ કરવી અને ત્રીજો ભાગે બાંધી કરવી, તેના ઉપરના ભાગમાં રમ્ય એવી પુષ્પના આકારે આકૃતિ કરવી, નવ ખાના પાડી અલંકૃત કૌતરવી, તે નવ ખાનામાં ૧ જળની લહેર, ૨ માછલી, ૩ દેડકો, ૪ મગર, ૫ ગ્રાસ, ૬ શંખ, ૭ સર્પ, ૮ કુંસ, ૯ કૂર્મ, મધ્ય ભાગે કરવો.

મતાન્તરે કૂર્મ શિલા પ્રમાણ

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે શિલા વેદાહ્નુલા ભવેત્ ।

પંડહગુલા દ્વિહસ્તે ચ ત્રિહસ્તે ચ ગ્રહાહ્નુલા ॥ ૪૭ ॥

ચતુર્હસ્તે ચ પ્રાસાદે શિલા સ્યાદ્ દ્વાદશાહ્નુલા ॥

તૃતીયાંશોદયઃ કાર્યો હસ્તાદૌ ચ યુગાન્તત્ ॥ ૪૮ ॥

તતઃ પરેષ્ઠહસ્તાન્ત વૃદ્ધિરુચ્ચહ્નુલતો ભવેત્ ।

પુનર્દ્ધહ્નુલતો વૃદ્ધિ પચ્ચાશદ્વસ્તકાવધિ ॥ ૪૯ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને શિલા ચાર અંગુલની કરવી, જે હસ્તને છ અંગુલ, ત્રણ હસ્તને નવ અંગુલ, ચાર હસ્તને બાર અંગુલ શિલા કરવી, ત્રીજો ભાગે બાંધી કરવી, પાંચથી આઠ હસ્ત સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. નવથી પચાસ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી ૪૭ થી ૪૯.
—અપરાજિત.

પ્રાસાદમાન કૂર્મ

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે કૂર્મઃ સ્યાચ્ચતુરહ્નુલ ।

અર્ધાહ્નુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિઃ પ્રતિહસ્તં દશાવધિ ॥ ૫૧ ॥

પાદ વૃદ્ધિઃ પુનઃ કુર્યાદ્વિંશતિ હસ્તતઃ કરે ।

ઊર્ધ્વં વૈ ત્રિશદ્ધ સ્તાન્તં વસુ હસ્તે કમઙ્ગુલમ્ ॥ ૫૨ ॥

તતઃ પરં શતાર્ધન્ત સૂર્ય હસ્ત કમઙ્ગુલમ્ ।

અનેન ક્રમયોગેન મન્વઙ્ગુલ શતાર્ધકે ॥ ૫૩ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને કૂર્મ ચાર આંગળ કરવો, દશ હસ્ત સુધી અર્ધા અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, વીશ હસ્ત સુધી ૫૦ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી અને ત્રીશ હસ્ત સુધી દરેક હસ્તે ૬ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી. ૩૧ થી ૫૦ હસ્ત સુધી વૈ ભાગની વૃદ્ધિ કરવી, ૫૧ થી ૫૩ હસ્તે ચૌદ આંગળ શિલામાન થયું. ૫૧ થી ૫૩.

કનિષ્ઠ પાદહીનં ચ જ્યેષ્ઠ પાદાધિકં તથા ।

સાધારણ મિદંમાનં ત્રિવિધં કૂર્મ માનતઃ ॥ ૫૪ ॥

ચોથો ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન અને ચોથો ભાગ વૃદ્ધિ કરવાથી જ્યેષ્ઠ માન થાય, સાધારણ રીતે કૂર્મના ત્રણ માન જાણવા. ૫૪.

હૈમો રોપ્યશ્ચ કત્તવ્યઃ સર્વ પાપ પ્રણાશનઃ ।

હ્યયં કૂર્મ યઃ કરોતિ સર્વ યજ્ઞ ફલં ભવેત્ ॥ ૫૫ ॥

કૂર્મ-સુવર્ણ અથવા રૂપાનેા કરવો. સર્વ પાપનેા નાશ કરનાર અને સર્વ યજ્ઞનું ફલ આપનાર છે. ૫૫. —અપરાજિત.

પ્રાસાદમાન કૂર્મ

અર્ધાઙ્ગુલો ભવેત્કૂર્મ એક હસ્ત સુગલયે ।

અર્ધાઙ્ગુલા તત્તો વૃદ્ધિઃ કાર્યા તિથિ કરા વધિ ॥ ૫૬ ॥

એકત્રિંશત્કરાન્તશ્ચ તદર્ધા વૃદ્ધિ રિપ્યતે ।

તત્તોઽર્ધાપિ શતાર્ધન્તં કુર્યાદ્ઙ્ગુલ માનતઃ ॥ ૫૭ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને (સુવર્ણ તથા રૂપ્યનેા) કૂર્મ અર્ધા અંગુલનેા કરવો, ૫૭ થી દરેક હસ્તે ૫૦ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, સોળથી ત્રીશ હસ્ત સુધી તેનાથી અર્ધ એટલે ૬ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી અને બીજીશથી ૫૧ થી ૫૩ હસ્ત સુધી તેનાથી અર્ધ એટલે ૬ અંગુલની પ્રત્યેક હસ્તે વૃદ્ધિ કરવી. ૫૭.

ચતુર્થી શાધિકો જ્યેષ્ઠઃ કનિષ્ઠો હીન યોગતઃ ।

સુવર્ણ રૂપ્યજો વાપિ સ્નાપ્યઃ પશ્ચામૃતેન વૈ ॥ ૫૮ ॥

કૂર્મના કહેલ પ્રમાણથી ચોથે ભાગે અધિક કરવાથી જોષ્ઠમાન અને ચોથે ભાગે ન્યૂન કરવાથી કનિષ્ઠ માન જાણવો, સુવર્ણ તથા રોપ્યનો કૂર્મ કરવો, કૂર્મને પંચામૃત સ્નાન કરાવી સ્થાપન કરવો. ૫૮.

-પ્રાસાદ મંડન.

શિલામાન કૂર્મ

મધ્યે કૂર્મશ્ચ દાતવ્યો રત્નાલક્ષ્મી સંયુતઃ ।

હેમ રૂપ્યમયઃ કાર્યો દ્વરૂપ મયો ભવેત્ ॥ ૫૯ ॥

શિલાયા પશ્ચમાંશેન કર્તવ્યં કૂર્મ ઉત્તમઃ ।

સર્વાલક્ષ્મી સંયુક્તો દિવ્ય પૂજા સપૂજિતઃ ॥ ૬૦ ॥

વસ્ત્ર વૈદુર્ય સંયુક્ત ઇન્દ્રનીલ સમન્વિતઃ

પુષ્પ રાગેશ્ચ ગૌમેદૈઃ પ્રવાલે પરિ વેષ્ટિતઃ ॥ ૬૧ ॥

ખાનન કરેલ ભૂમિના મધ્ય ભાગે રત્નો અને અલંકારોથી વિભૂષિત સુવર્ણ અથવા રોપ્યનો દૃઢ નક્કર કૂર્મ કરવો. શિલાના પાંચમા અંશે કૂર્મ કરવો ઉત્તમ છે, સર્વ અલંકાર સંયુક્ત અને દિવ્ય પૂજની સામગ્રીથી પૂજવો. વસ્ત્રો અને વૈદુર્ય, ગોમેદ, ઈન્દ્રનીલ, પુષ્પરાગ પ્રવાલ આદિ રત્નોથી આચ્છાદિત કરવો. ૫૯ થી ૬૧.

અષ્ટ શિલા પ્રમાણ

एक हस्ते च प्रासादे शिला सप्ताङ्गुल भवेत् ।

ततः पञ्चकरं यावद् वृद्धि कार्या च दयङ्गुला ॥ ૬૨ ॥

पञ्चोद दश पर्यन्तं वृद्धि रेकाङ्गुला स्मृता ।

दशोर्ध्व विंशपर्यन्तं पादોના વૃદ્ધિરઙ્ગુલા ॥ ૬૩ ॥

विंशोर्ध्वश्च शतार्धान्तं વૃદ્ધિરર્ધાઙ્ગુલા કરે ।

चतुरस्रा समा कार्या स्थूला वै चतुरशत् ॥ ૬૪ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને સાત અંગુલ શિલા કરવી અને પછી જે થી પાંચ સુધી જે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી દશ હસ્ત સુધી એક અંગુલ વૃદ્ધિ, અગિઆરથી વીશ હસ્ત સુધી પોણા અંગુલ વૃદ્ધિ અને એકવીશથી પચાસ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, શિલામાન પ્રમાણે ચોરસ કરવી અને ચોથા ભાગે જાડી કરવી.

-શિલ્પ રત્નાકર.

અષ્ટશિલા-બૃહદ શિલ્પ શાસ્ત્ર:-

એક હસ્તના પ્રાસાદને શિલા સાત અંગુલ, જે થી પાંચ હસ્ત સુધી બીજા અંગુલ વૃદ્ધિ, છ થી દશ હસ્ત એક અંગુલ વૃદ્ધિ, અગિઆરથી પચાસ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, લંબાઈના અર્ધમાને પહોળી અને પહોળાઈના અર્ધમાને જાડી કરવી.

પ્રાચીન હસ્ત લિખીત શિલ્પ ગ્રંથ પ્રમાણ કૂર્મશિલા

પ્રાસાદ હસ્ત

૧ શિલા અંગુલ	૪
૨ શિલા અંગુલ	૬
૩ શિલા અંગુલ	૮
૪ શિલા અંગુલ	૧૦
૫ શિલા અંગુલ	૧૨

છ થી દશ હસ્ત સુધી બે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. અગિયાર થી વીશ હસ્ત અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. એકવીશ થી પચાસ હસ્ત અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી.

અષ્ટશિલા પ્રમાણ

૧ તંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ રિક્તા, ૫ અનિતા, ૬ અપરાનિતા, ૭ શુદ્ધા, ૮ સૌભાગ્યની.

પ્રાસાદ હસ્ત	શિલા	અંગુલ	લંબાઇ	પહોળાઇ	નડાઇ
૧	શિલા	"	૪	૨	૧
૨	શિલા	"	૬	૩	૧ $\frac{૩}{૪}$
૩	શિલા	"	૮	૪	૨
૪	શિલા	"	૧૦	૫	૨ $\frac{૩}{૪}$
૫	શિલા	"	૧૨	૬	૩

હસ્ત છ થી દશ બે અંગુલ વૃદ્ધિ, અર્ધ પહોળી, ચોથે ભાગે નડી, નડાઇના અર્ધ ભાગે સ્વરૂપનું ખોદાણું કરવું.

હસ્ત અગિયારથી વીશ સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ, અર્ધ પહોળી ચોથે ભાગે નડી કરવી.

હસ્ત એકવીશ થી પચાસ સુધી અર્ધો અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી અને અર્ધ ભાગે પહોળી, ચોથે ભાગે નડી કરવી.

શિલા	આયુધ	વસ્ત્ર
૧ પૂર્વ	વજ્ર	પીળું વસ્ત્ર
૨ અગ્નિ	શક્તિ	લાલ વસ્ત્ર
૩ દક્ષિણ	દંડ	શ્યામ વસ્ત્ર
૪ નૈઋત્ય	ખડ્ગ	ચાદળી વસ્ત્ર

શિલા	આયુધ	વસ્ત્ર
૫ પશ્ચિમ	પાશ	શુલાળી વસ્ત્ર
૬ વાયવ્ય	અંકુશ	સફેદ વસ્ત્ર
૭ ઉત્તર	ગદા	લીલું વસ્ત્ર
૮ ઈશાન	ત્રિશુલ	સફેદ વસ્ત્ર
૯ ધરણી શિલાને	—	પીળું વસ્ત્ર

શૈલજે શૈલજા કાર્યા ઇષ્ટિકે ચેષ્ટી કામથી ॥ ૬૫ ॥

પાષાણના પ્રાસાદને પાષાણની અને ઇંટના પ્રાસાદને ઇંટની શિલા કહેવી ૬૫

અષ્ટશિલા

નન્દા ભદ્રા જયા પૂર્ણા વિજયા પશ્ચમીશિલા ।

મજ્જલા હ્યજિતાપરાજિતા ચ ધરણી ભવા ॥ ૬૬ ॥

શિલા નિવેશયે ત્પૂર્વ પશ્ચાન્વીઠ નિવન્ધનમ્ ।

જજ્ઞાયા શિખરે ચૈવ વેદિકા કલશાન્તરે ॥ ૬૭ ॥

શિલોપરિ સમસ્તં તચ્છિલાધશ્ચોપ પીઠકમ્ ।

ઇતિ યુક્તિર્વિધાતવ્યા શિલાન્ત શુભ લક્ષણા ॥ ૬૮ ॥

૧ નન્દા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ પૂર્ણા, ૫ વિજયા-પશ્ચમી શિલા જાણવી, ૬ મંજલા, ૭ અજિતા, ૮ અપરાજિતા, અને ધરણી નવમી શિલા જાણવી. આ શિલા પૂર્વ-પશ્ચિમ આદિ દિશાઓમાં પાયા નીચે મૂકવી, તેના ઉપર જ્યાં શિખર વેદી અને કલશના અંત સુધી પીઠ બંધન સમસ્ત પ્રાસાદની રચના થશે. માટે યુક્તિ અને વિધિએ કરી શિલા સ્થાપન કરવું એ શુભ લક્ષણ છે. ૬૬, ૬૭, ૬૮

શિલા સ્વરૂપ

શિલાઃ કૃત્વા પ્રમાણેન શિલાનામુપરિતતઃ ।

અગ્નિકોણાત્ સમારમ્ભ્ય સ્વરૂપાણિ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૬૯ ॥

શક્તિ દણ્ડં તથા સ્વજ્ઞ પાશાદ્ગુણ ગદા સ્તથા ।

ત્રિશૂલં વજ્રક ઐવ આયુધાણિ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૭૦ ॥

રક્તં શ્યામ તથા નીલં પાણ્ડુરં શ્વેત વર્ણકમ્ ।

હરિતં શુક્લ પીતે ચ વસ્ત્રાણિ પરિદાપયેત્ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદમાને શિલાઓ કરવી અને અગ્નિકોણથી આરંભી શિલાઓમાં નીચે મૂજબ સ્વરૂપો કરવાં, અગ્નિકોણની શિલામાં શક્તિ, દક્ષિણ દિશાની શિલામાં દંડ, ૭૧

નેઋત્ય કૈાણી શિલામાં ખડગ, પશ્ચિમની શિલામાં પાશ, વાયવ્યકૈાણી શિલામાં અંકુશ, ઉત્તરદિશાની શિલામાં ગદા, ઇશાનકૈાણી શિલામાં ત્રિશુલ, પૂર્વદિશાની શિલામાં વજ્ર કરવું. આ પ્રમાણે આયુધો કરવાં અને ઉપરના ક્રમથી શિલાઓને રાતુ, કાળું, આસમાની પાંડું રંગ, ધે.ળું, લીલું, સફેદ, પીળું, એ રંગના વસ્ત્રો પરિધાન કરાવવાં. ૬૯, ૭૦, ૭૧.

શિલોર્ધ્વે તુ ન દાતવ્યા ઇષ્ટિકા ચક્રદાચન ।

દિવ્યાલોભ્યો બલિં દદ્યાદ્ દિવ્ય વસ્ત્રં ચ શિલ્પિને ॥ ૭૨ ॥

અર્ચ યિત્વા પ્રયત્નેન હોમકર્માદિ મંગલમ્ ।

અનેન વિધિનાચૈવ સર્વપાપ ક્ષયો ભવેત્ ॥ ૭૩ ॥

પાષાણની શિલા ઉપર ઇંટની શિલા કદાપી પણ સ્થાપિત કરવી નહિં. (અર્થાત્ પાષાણની શિલા ઉપર પાષાણની શિલા સંપુટની જેમ ઢાંકવી) દિક્ષપાલોનું પૂજન કરી ખલીકાન આપવું. દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણ આપી શિલ્પીને સંતુષ્ટ કરવા. પૂજન વગેરે પ્રયત્નથી કરી હોમ વગેરે માંગલિક કાર્ય કરવું આ પ્રમાણે અનેક વિધિ વિધાનથી શિલાઓ સ્થાપિત કરવાથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે. ૭૨, ૭૩

નવ નિધિ કુંભો

અધઃ સ્વાતે સમ્પ્રટેષુ નિધિ કુમ્ભાંશ્ચ યોજયેત્ ।

પદ્મશ્ચાથ મહાપદ્મ શઙ્ખો મકર કચ્છપૌ ॥ ૭૪ ॥

મુકુંદ કુંદ નીલાશ્ચ સ્વર્ણશ્ચ નિધયો નવ ।

સુભદ્રશ્ચ વિભદ્રશ્ચ સુનન્દઃ પુષ્પદન્તકઃ ॥ ૭૫ ॥

જયોઽથ વિજયશ્ચૈવં કુમ્ભ પૂર્ણ સ્તથોત્તમ ।

ઇત્યેવં નવ કુમ્ભાશ્ચ નિયોજ્યા સ્તત્ર વૈક્રમાત્ ॥ ૭૬ ॥

ભૂમિમાં ખોદી નવ નિધિ કુંભો સંપુટ સહિત સ્થાપવા ૧ પદ્મ, ૨ મહાપદ્મ, ૩ શંખ, ૪ મકર, ૫ કચ્છપ, ૬ મુકુંદ, ૭ કુંદ, ૮ નીલ, ૯ ખર્વ. અને નવ કુંભો ૧ સુભદ્ર, ૨ વિભદ્ર, ૩ સુનન્દ, ૪ પુષ્પદન્ત, ૫ જય, ૬ વિજય, ૭ કુંભ, ૮ પૂર્ણ ૯ ઉત્તમ. એ નવ કુંભો યોજના પૂર્વક ક્રમે સ્થાપવા. ૭૪, ૭૫, ૭૬

કૂર્મશિલા સ્વરુપો વિધાન

કૂર્મો મધ્ય સ્થલે તુ ગર્ભ રચના વન્હે શિલાયાજલં ।

યામ્યે મીન મુખશ્ચ નૈઋતદિશિ સ્થાપ્યં તથા દર્દુરમ ॥

વારુણ્યાં મકરશ્ચ વાયુદિશિ વૈગ્રાસશ્ચસોમ્યેધ્વનિઃ ।

નાગશઙ્કર દિક્ષુ પૂર્વવિષયે કુંભ શિલા વહ્નિત ॥ ૭૭ ॥

કૂર્મશિલાના મધ્ય ભાગમાં કૂર્મ કરવો, અગ્નિકોણે જલતરંગ, દક્ષિણ દિશામાં મચ્છ, નૈઋત્યકોણે દેડકો, પશ્ચિમ દિશાએ મકર, વાયવ્યમાં ગ્રાસ, ઉત્તરમાં શંખ, ઇશાનમાં સર્પ, પૂર્વમાં કલશ કરવો, આ સ્વરૂપે અગ્નિકોણથી શિલામાં સવ્ય પ્રદિક્ષણાએ કરવાં. ૭૭

કૂર્મ મુખ

हेमजं तारजं कूर्म वृष वा द्वार समन्वितः ॥ ७८ ॥

સોનાના અથવા રૂપાના બનાવેલ કાચળા અથવા વૃષને દ્વાર સામે સ્થાપવો. ૭૮

અષ્ટ શિલા સ્થાપન માટે મતાન્તર

नंदा पूर्वा प्रदातव्या शिलाः शेषाः प्रदक्षिणा ॥ ७९ ॥

નંદાશિલા પૂર્વદિશામાં સ્થાપવી બાકી શેષ શિલા પ્રદિક્ષણાએ સ્થાપવી.

—ક્ષીરાણ્વિ —અપરાશ્વત.

ઉપરોક્ત મત અગ્નિપુરાણનો છે, તેમાં અગ્નિકોણે નંદાશિલા અને અગ્નિદેવનું આયુષ્ય અસિ સ્પષ્ટ કરેલ છે, આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નવશિલા સ્થાપનમાં નંદા અગ્નિકોણે સ્થાપવી અને બાકીની સવ્ય પ્રદિક્ષણાએ શિલાઓ સ્થાપી, મધ્યે નવમી ધરણી શિલાનું સ્થાપન કરવું.

કૂર્મશિલામાં પૂર્વે લહેર કરવાની પરાપૂર્વ પદ્ધતિ છે પણ શાસ્ત્રકારોએ દિશા સ્પષ્ટ કરેલ નથી. પણ વાસ્તુરાજમાં સૂત્રધાર વીરપાળે સ્પષ્ટ કરેલ છે.

कूर्मो मध्य स्थले गर्भ रचना वन्दे शिलाया जलं ॥ ८० ॥

શિલાના ગર્ભ મધ્યે કૂર્મ કરવો અને અગ્નિકોણે જલતરંગ કરવા. આ સ્પષ્ટ કરે છે.

કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા મહાફલ

कृत कूर्म प्रतिष्ठायां खाते पूर्णं सु संस्थिते ।

भूर्लोकं लभते राज्यं सर्वं जन्मसु शाश्वतम् ॥ ८१ ॥

કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા કરી ખાતનો નાભિનાલ પૂર્ણ રીતે ચણી લેવાથી જન્મોજન્મ ભૂલોકમાં શાશ્વત રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય. ૮૧

અષ્ટ શિલા પ્રતિષ્ઠા ફલ

शिला प्रतिष्ठ मानासु दैवतैश्च शुचते ।

स्वर्गे चा भीषितं स्थानं राज्यं च जन्मजन्मनि ॥ ८२ ॥

અષ્ટશિલાઓનુ અષ્ટદિશામાં સ્થાપન કરવાથી દેવો વિચારમાં પડે છે અને સ્થાપન કરનાર સ્વર્ગમાં ઈચ્છિત સ્થાન મેળવે છે, અને જન્મોજન્મ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ૮૨

શિલા પ્લવ દિક્

શિલાન્યાસમાં શિલા કઈ તરફ ઢળતી રાખવી તેનો સ્થપિતએ પહેલા નિર્ણય કરવો. શિલા સ્થાપિત કર્યા પછી ચલાયમાન કરવી તે અશુભ છે, શિલાનો ઢાળ પૂર્વ-ઉત્તર તરફ કરવો શુભદાયક છે, વાસ્તુ દ્વાર પૂર્વ તરફ હોય તો પૂર્વ તરફ ઢાળ રાખવો અને ઉત્તર તરફ દ્વાર હોય તો ઉત્તર તરફ ઢાળ રાખવો, પણ પશ્ચિમ મુખ વાસ્તુ હોય તો ઉત્તર તરફ અને દક્ષિણ મુખ વાસ્તુ હોય તો પૂર્વ તરફ ઢાળ રાખવો કારણ કે પશ્ચિમ દક્ષિણ ઢાળ વાળી શિલા અશુભ છે.

પ્રાર્થના

ધરણિ, લોકધારિણી ત્વામત્ર સ્થાપયામ્યહમ્ ।

નિર્વિઘ્નં ધારયત્વમે પ્રાસાદ સર્વદા શુભે ॥ ૮૩ ॥

કૂર્મ રથાપન મંત્ર

અભિષેક કરી તૈયાર રાખેલ સુવર્ણ, રૌપ્ય, તામ્રમય કૂર્મને લઈ ઐ કૂર્મ હ્રદાહ્વાગચ્છ હ્રદ તિષ્ઠ ઐ કૂર્માય નમઃ. આ મંત્ર બાણી કૂર્મને મધ્યશિલા ઉપર પ્રતિષ્ઠિત કરવો. કેસર, ચંદન, અક્ષત, પૂષ્પથી પૂજન કરવું.

પ્રાર્થના

સર્વ લક્ષણ સંપન્ન કૂર્મ ભૂધરણં ક્ષમ્ ।

ચૈત્યંકર્તુ મહીષ્ટઠે, મમાજ્ઞાંદાતુ મહૈસિ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાર્થના કરી કૂર્મ ઉપર પુષ્પાંજલી અર્પવી. ગીત વાદિત વગડાવવા, દિક્ષપાલોને બલી અર્પવું. ગૃહસ્વામીએ યથાશક્તિ યાચકોને દાન આપવું. શિલ્પીનો સત્કાર કરવો.

શિલાન્યાસ પછી શુભકર્મો

વિન્યસ્ય ચૈવ પુનરિષ્ટકાંચ ગંધોદકૈઃ સંપરિપૂર્યગર્તમ્ ।

કૃત્વા પ્રસુનાનિ પરીક્ષયેચ્ચ, નિશ્ચિપ્ય ચાવર્તમયાક્ષતાનિ ॥ ૮૫ ॥

તદક્ષિણા વર્તમતીવ શસ્તં, વામં તુ નિઘં સ્વલુ દઃસ્વદત્વાત્ ।

શાલ્યાદિભિઃ ક્ષેત્રજ મૃતિકા મિસ્તન્મધ્યગર્તે પરિપૂર્ય રક્ષેત્ ॥ ૮૬ ॥

ઉક્ત વિધિથી શિલાન્યાસ કરીને, તે ખાડાને શુદ્ધ સુગંધી જલવડે પુરીને ઉપર પુષ્પો તથા અક્ષતો નાખીને, આવતોની પરીક્ષા કરવી, જો તે ખાતના જલમાં

કૂર્મશિલાના મધ્ય ભાગમાં કૂર્મ કરવો, અગ્નિકોણે જલતરંગ, દક્ષિણ દિશામાં મચ્છ, નૈઋત્યકોણે દેડકો, પશ્ચિમ દિશાએ મકર, વાયવ્યમાં ગ્રાસ, ઉત્તરમાં શંખ, ઇશાનમાં સર્પ, પૂર્વમાં કલશ કરવો, આ સ્વરૂપે અગ્નિકોણથી શિલામાં સવ્ય પ્રદિક્ષણાએ કરવાં. ૭૭

કૂર્મ મુખ

હેમજં તારજં કૂર્મ વૃષ વા દ્વાર સમન્વિતઃ ॥ ૭૮ ॥

સોનાના અથવા રૂપાના બનાવેલ કાચબા અથવા વૃષને દ્વાર સામે સ્થાપવો. ૭૮

અષ્ટ શિલા સ્થાપન માટે મતાન્તર

નંદા પૂર્વા પ્રદાતવ્યા શિલાઃ શેષાઃ પ્રદક્ષિણા ॥ ૭૯ ॥

નંદાશિલા પૂર્વદિશામાં સ્થાપવી બાકી શેષ શિલા પ્રદિક્ષણાએ સ્થાપવી.

—ક્ષીરાર્ણવ —અપરાજિત.

ઉપરોક્ત મત અગ્નિપુરાણનો છે, તેમાં અગ્નિકોણે નંદાશિલા અને અગ્નિદેવનું આયુધ અસિ સ્પષ્ટ કરેલ છે, આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નવશિલા સ્થાપનમાં નંદા અગ્નિકોણે સ્થાપવી અને બાકીની સવ્ય પ્રદિક્ષણાએ શિલાઓ સ્થાપી, મધ્યે નવમી ધરણી શિલાનું સ્થાપન કરવું.

કૂર્મશિલામાં પૂર્વે લહેર કરવાની પરાપૂર્વ પદ્ધતિ છે પણ શાસ્ત્રકારોએ દિશા સ્પષ્ટ કરેલ નથી. પણ વાસ્તુરાજમાં સૂત્રધાર વીરપાળે સ્પષ્ટ કરેલ છે.

કૂર્મો મધ્ય સ્થલે ગર્ભ રચના વન્હે શિલાયા જલં ॥ ૮૦ ॥

શિલાના ગર્ભ મધ્યે કૂર્મ કરવો અને અગ્નિકોણે જલતરંગ કરવા. આ સ્પષ્ટ કરે છે.

કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા મહાફલ

કૃત કૂર્મ પ્રતિષ્ઠાયાં સ્વાતે પૂર્ણ સુ સંસ્થિતે ।

ભૂર્લોકે લભતે રાજ્યં સર્વ જન્મસુ શાશ્વત્તમ ॥ ૮૧ ॥

કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા કરી ખાતનો નાભિનાલ પૂર્ણ રીતે ચણી લેવાથી જન્મોજન્મ ભુલોકમાં શાશ્વત રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય. ૮૧

અષ્ટ શિલા પ્રતિષ્ઠા ફલ

શિલા પ્રતિષ્ઠ માનાસુ દૈવતૈસ્ત્ર શુચતે ।

સ્વર્ગે ચા મીપ્સિતં સ્થાનં રાજ્યં ચ જન્મજન્મનિ ॥ ૮૨ ॥

અષ્ટશિલાઓનું અષ્ટદિશામાં સ્થાપન કરવાથી દેવો વિચારમાં પડે છે અને સ્થાપન કરનાર સ્વર્ગમાં ઈચ્છિત સ્થાન મેળવે છે, અને જન્મોજન્મ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ૮૨

શિલા પ્લવ દિક્

શિલાન્યાસમાં શિલા કઈ તરફ ઢળતી રાખવી તેનો સ્થપિતએ પહેલા નિર્ણય કરવો. શિલા સ્થાપિત કર્યા પછી ચલાયમાન કરવી તે અશુભ છે, શિલાનો ઢાળ પૂર્વ-ઉત્તર તરફ કરવો શુભદાયક છે, વાસ્તુ દ્વાર પૂર્વ તરફ હોય તો પૂર્વ તરફ ઢાળ રાખવો અને ઉત્તર તરફ દ્વાર હોય તો ઉત્તર તરફ ઢાળ રાખવો, પણ પશ્ચિમ મુખ વાસ્તુ હોય તો ઉત્તર તરફ અને દક્ષિણ મુખ વાસ્તુ હોય તો પૂર્વ તરફ ઢાળ રાખવો કારણ કે પશ્ચિમ દક્ષિણ ઢાળ વાળી શિલા અશુભ છે.

પ્રાર્થના

ધરણિ, લોકધારિણી ત્વામત્ર સ્થાપયામ્યહમ્ ।
નિર્વિઘ્નં ધારયત્વમે પ્રાસાદ સર્વદા શુભે ॥ ૮૩ ॥

કૂર્મ સ્થાપન મંત્ર

અભિષેક કરી તૈયાર રાખેલ સુવર્ણ, રૌપ્ય, તામ્રમય કૂર્મને લઈ ઐ કૂર્મ
હ્રદાહ્લગચ્છ હ્રદ તિષ્ઠ ઐ કૂર્માય નમઃ. આ મંત્ર બાળી કૂર્મને મધ્યશિલા ઉપર
પ્રતિષ્ઠિત કરવો. કેસર, ચંદન, અક્ષત, પૂંપથી પૂજન કરવું.

પ્રાર્થના

સર્વ લક્ષણ સંપન્ન કૂર્મ ભૂધરણં ક્ષમ્ ।
ચૈત્યંકર્તુ મહીવૃષ્ટે, મમાજ્ઞાંદાતુ મહંસિ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાર્થના કરી કૂર્મ ઉપર પુષ્પાંજલી અર્પવી. ગીત વાદિત્ર વગડાવવા, દિક્ષપાલોને
બલી અર્પવું. ગૃહસ્વામીએ યથાશક્તિ ચાચકોને દાન આપવું. શિલ્પીનો સત્કાર કરવો.

શિલાન્યાસ પછી શુભકર્મો

વિન્યસ્ય ચૈવ પુનરિષ્ટકાંચ ગંધોદકૈઃ સંપરિપૂર્યગર્તમ્ ।
કૃત્વા પ્રસુનાનિ પરીક્ષયેચ્ચ, નિક્ષિપ્ય ચાવર્તમયાક્ષતાનિ ॥ ૮૫ ॥
તદક્ષિણા વર્તમતીવ શસ્તં, વામં તુ નિઘં સ્વલુ દઃસ્વદત્વાત્ ।
શાલ્યાદિભિઃ ક્ષેત્રજ મૃતિકા મિસ્તન્મધ્યગર્તે પરિપૂર્ય રક્ષેત્ ॥ ૮૬ ॥

ઉક્ત વિધિથી શિલાન્યાસ કરીને, તે ખાડાને શુદ્ધ સુગંધી જલવડે પુરીને
ઉપર પુષ્પો તથા અક્ષતો નાખીને, આવતોની પરીક્ષા કરવી, જો તે ખાતના જલમાં

દક્ષિણાવર્ત ઉત્પન્ન થાય એટલે પુષ્પ અક્ષતાદિ સૃષ્ટિ કર્મે કરતાં દેખાય તો નિમિત્ત બહુ જ ઉત્તમ સમજવું, જલમાં એથી વિપરીત વામાવર્ત ઉત્પન્ન થાય તો નિમિત્ત અશુભ જાણવું. દક્ષિણાવર્ત કે વામાવર્ત કંઈ ન થાય તો નિમિત્ત મધ્યમ જાણવું. અશુભ નિમિત્ત દષ્ટિગોચર થાય તો શિલાન્યાસ શુભ મુદૂર્ત જોઈ ફરી કરવો. ૮૫, ૮૬.

પદ્મ નાલ-

સુવર્ણે કૃશરાયુક્તં પદ્મનાલં તતો ન્યસેત્ ।

દેવ દેવેશ શક્ત્યાદિ મૂર્તિ પર્યન્ત માસનમ્ ॥ ૮૮ ॥

સોનાની અથવા મીકસ ધાતુ યુક્ત પદ્મનાલ કરવી, તે દેવ, દેવાધિદેવ અથવા શક્તિ જે મૂર્તિ હોય ત્યાં સુધી લઈ જવી. ૮૮. —અગ્નિપુરાણ.

યોગનાલ

ભાવિ દેવ મુખં કૂર્મ સુવર્ણરૌપ્યનિધાપયેત્ ।

તત્પાદ દષદોર્મધ્ય સમાયામં પ્રણાલકમ્ ॥ ૮૯ ॥

કૂર્મ સ્યોપરિ સંસ્થાપ્ય કારયેત ગર્ત પુરણમ્ ।

સશર્કરૈર્ વાલુકૈશ્ચ, મૃદ્ધિશ્ચ દષદાદિભિઃ ॥ ૯૦ ॥

દ્વદં પ્રપુરયેચ્છુદ્ધૈર્ જલૈરાપ્લાપ્ય મુદ્ગરેઃ ।

મુશલૈર્ વૃહન્છિરસ્કૈસ્તુ, નિહત્યદ્વદતાંનયેત્ ॥ ૯૧ ॥

ગજ સંચારણં તત્ર વહુશ કારયેત્ પુનઃ ।

એવદ્વદતરં કૃત્વા, સમી કૃત્ય જલાદિભિ ॥ ૯૨ ॥

દિગ્જ્ઞાન પ્રક્રિયાદક્ષઃ સતત્કર્મ સમાચરેત્ ॥ ૯૩ ॥

ભાવિ દેવ જે તરફ આવતાં હોય તે તરફ મુખ રાખી સુવર્ણ અથવા રૌપ્યનો કૂર્મ સ્થાપવો અને તે ઉપર યોગનાલની સ્થાપના કરી ખાડો શુદ્ધ રેતી, માટી, ખડી પાષાણથી પુરી, પાણી નાખી મુદ્ગર અથવા મુશળથી ફૂટિ મજબુત કરવો, અનેકવાર હાથી ચલાવી વાસ્તુ તલ અતિ દઢ કરવું. વાસ્તુભૂમિને દઢ અને સમતલ કર્યા પછી દિશા જ્ઞાનની પ્રક્રિયા જાણનાર ચતુર શિલ્પિએ વાસ્તુભૂમિમાં પૂર્વાદિ દિશાઓ નિશ્ચિત કરવાનું કાર્ય શરૂ કરવું.

નાલં સંસ્થાપનમ્

નાલમેવં પ્રકર્તવ્યં સૌમ્યં પ્રાસાદ મધ્યગમ્ ।

સ્થાપયિત્વા વિવેષણ અનેન વિધિના તથા ॥ ૯૪ ॥

નાલં ગન્ધોદકૈર્દિવ્યૈઃ સ્થાપયિત્વાહ્રદાવુઘઃ ।

શાન્તિ હોમં તુકુર્વીત વારુણ સક્ત મુશ્વરન્ ॥ ૯૫ ॥

સ્થાપકઃ સુપ્રસન્નાત્મા સુ મુહૂર્તે સુલગ્નકે ।

સર્વાલંકાર સંયુક્તં સર્વં તોય સમન્વિતમ્ ॥ ૯૬ ॥

નાલને અનેક વિધિએ કરીને વિશેષે પ્રાસાદની મધ્યે સ્થાપવી, નાલને સુગંધી દિવ્ય જલથી અભિષેક કરી સ્થાપવી, શાન્તિ હોમ કરવો અને વરુણ સુક્ત બોલવો સ્થાપકે સુપ્રસન્ન હોલથી, સારા મુહૂર્તે, શુભ લગ્ને સર્વ અલંકાર યુક્ત અને જલોનો સમન્વય કરીને નાલનું સ્થાપન કરવું. ૯૪ થી ૯૬

શુભ વારા

આદિત્ય મૌમ વર્જન્તુ સર્વેવારાઃ શુભાવહાઃ ॥ ૯૭ ॥

રવિ અને લૌમ વાર તજવા, ખીજા સર્વ વારો શુભકારક છે. ૯૭

શિલાન્યાસ નક્ષત્ર

શિલાન્યાસતુ રોહિણ્યા શ્રવણે હસ્ત પુણ્યયોઃ ।

મૃગશિર્ષ ચ રેવત્યા-મુત્રાત્રિતયે શુભ ॥ ૯૮ ॥

રોહિણી,, શ્રવણ, હસ્ત, પુણ્ય, મૃગશિર્ષ, રેવતી, ઉ. ક્ષા., ઉ. પા., ઉ. ભા., આ નક્ષત્રોમાં શિલાન્યાસ કરવો શુભ છે. ૯૭ -પ્રાસાદમંડન

શિલાન્યાસઃ પ્રકર્તવ્યો ગૃહાણાં શ્રવણે મૃગે ।

પૌર્ણે હસ્તે ચ રોહિણ્યાં પુણ્યાં શ્વનિ ન્યુત્તરાત્રયે ॥ ૯૯ ॥

શ્રવણ, મૃગશિર્ષ, રેવતી, હસ્ત, રોહિણી, પુણ્ય, અશ્વિની, તથા ત્રણ ઉત્તરામાં શિલાન્યાસ કરવો. ૯૯ -મુહૂર્તમાર્તણ્ડ

શિલાન્યાસ પ્રકર્તવ્યોઃ—

ઉત્તરેપિચ રોહિણ્યાં પુણ્યે મૈત્રે કરદ્વયે ।

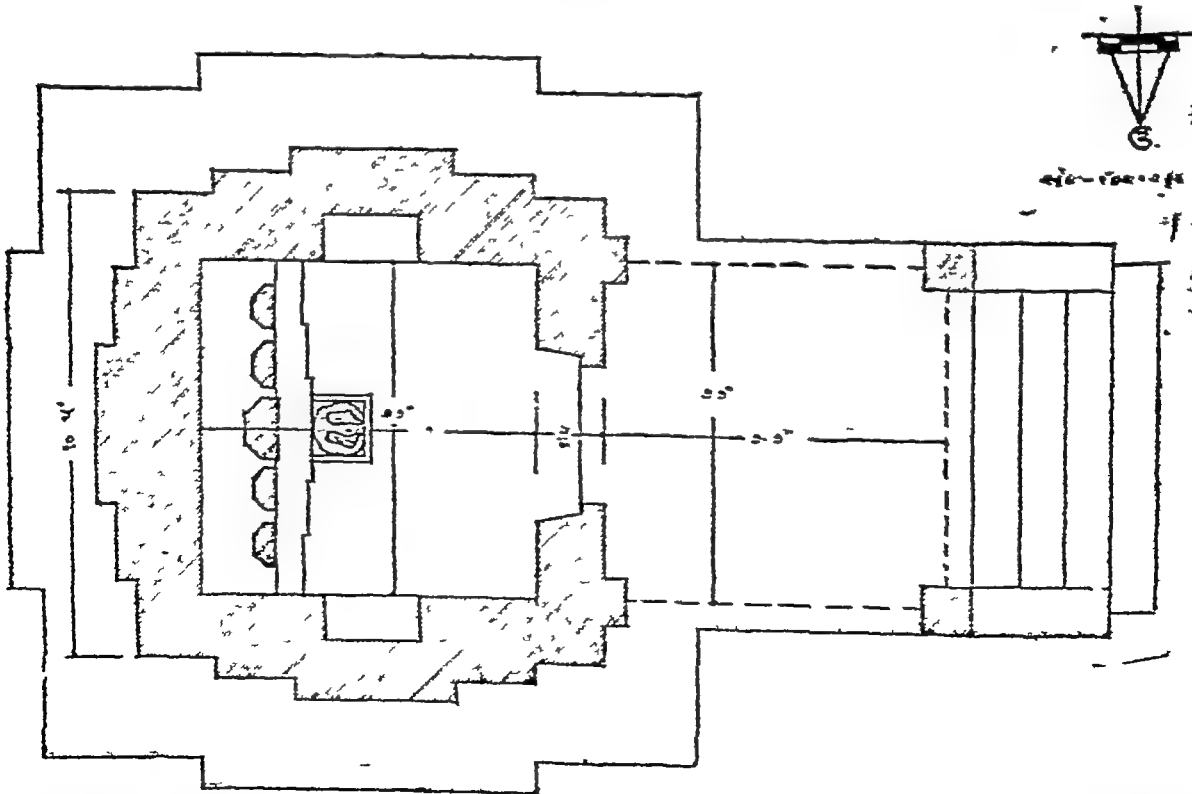
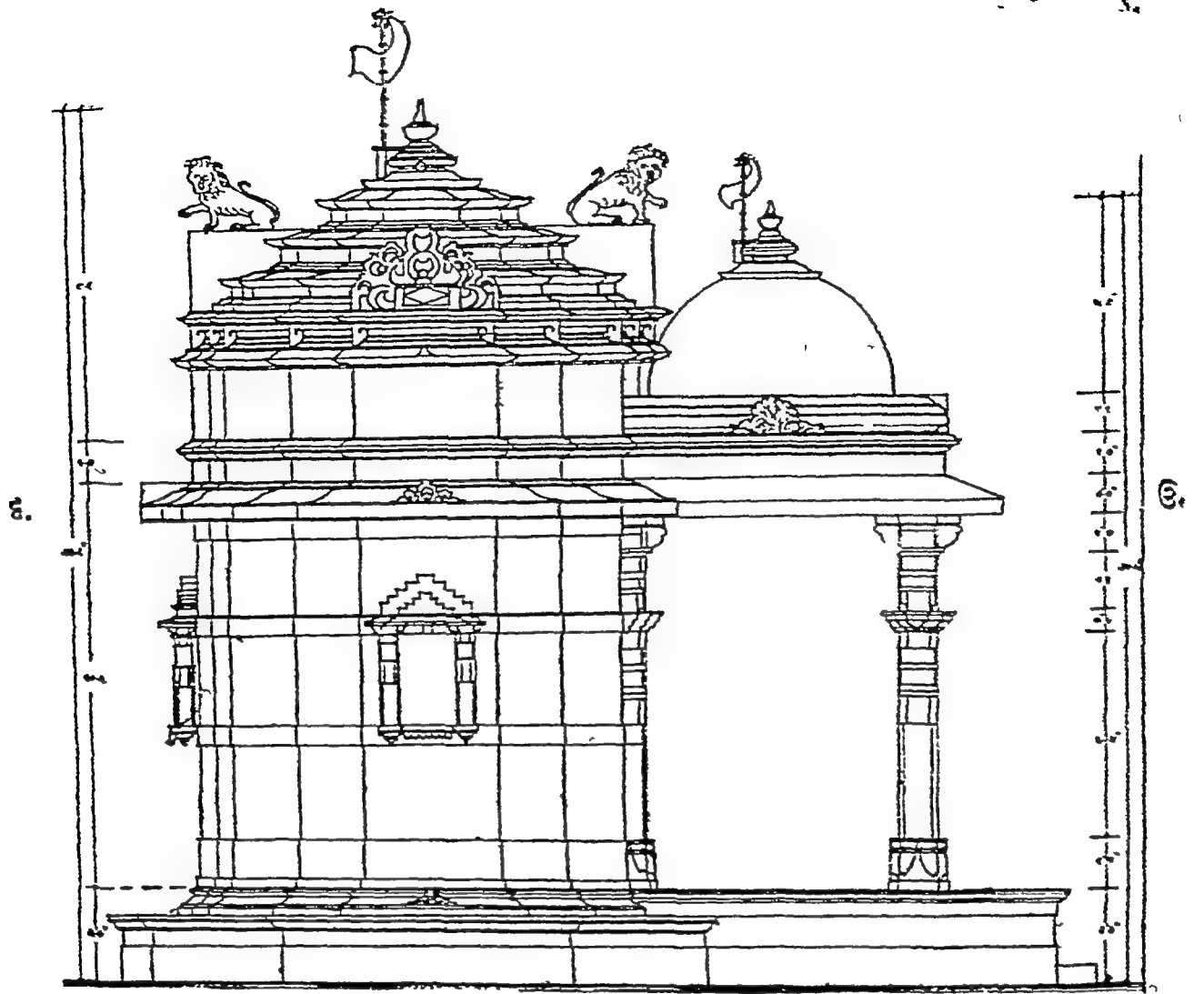
ધનિષ્ઠા દ્વિતયે પૌર્ણે ગૃહારમ્મ પ્રશસ્યતે ॥ ૧૦૦ ॥

શિલાન્યાસમાં ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, પુણ્ય, અનુરાધા, હસ્ત, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી આ નક્ષત્રો ગૃહારંભે પ્રશસ્ત છે. ૧૦૦ -વાસ્તુ રત્નાકર

અશ્વિની રોહિણી મૂલમુત્તરાત્રય મૈંદવમ્ ।

સ્વાતી હસ્તોઽનુરાધા ચ ગૃહારંભે પ્રશસ્યતે ॥ ૧૦૧ ॥

અશ્વિની, રોહિણી, મૂલ, ત્રણ ઉત્તરા, સ્વાતી, હસ્ત, અને અનુરાધા એ નક્ષત્રોમાં ગૃહારંભ પ્રશંસનિય છે. ૧૦૧ -વાસ્તુ પ્રતિષ્ઠા કલ્પ

કદમ ગણધર પ્રાસાદ તલ દર્શન કેસરીયાજનગર-પાલિતાણા [એન. સી. સોમપુરા]

ઉત્તરાત્રય રોહિણ્યા આર્દ્રા ચૈવ પુનર્વસુ ।

પુષ્યાનુરાધા શ્રવણં મૃગસ્વાત્યો ચ હસ્તકમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

મૂલં ચ નક્ષત્રાણિ હિ ગૃહે વિષ્ટિ વિવર્જતમ્ ।

एत सौक्तं प्रतिष्ठादौ देवान्तदेव वेश्मनाम् ॥ १०३ ॥

ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અનુરાધા, શ્રવણ, મૃગશિર્ષ, સ્વાતી, હસ્ત, મૂલ એ નક્ષત્રો ગૃહ અને દેવપ્રાસાદોમાં શિલા આદિ પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે. વિષ્ટિ યોગ તજવો. ૧૦૩

—અપરાજિત

વાસ્તુ ચક્ર—

આરંભે વૃષભચક્ર સ્તંભે જ્ઞેય તુ કૂર્મકમ્ ।

प्रवेशे कलशचक्र वास्तुचक्र बुधै स्मृतम् ॥ १०४ ॥

ગૃહારંભમાં 'વૃષભ ચક્ર' સ્તંભ સ્થાપન કરવામાં 'કૂર્મ' ચક્ર 'પ્રવેશમાં 'કલશ ચક્ર' આ પ્રમાણે ત્રણ વાસ્તુચક્ર જોવાનું વિદ્વાનોએ કહેલ છે. ૧૦૪

વૃષવાસ્તુ ચક્ર

गेहाद्यारंभेऽर्क भाद्रत्सशीर्षे रामै ३ दाहो वेद ४ मैत्र्यपादे शुन्यं वेदैः ।

४ पृष्ठपाटे स्थित्वं रामैः ३ पृष्ठे श्रियुगै ४ दक्ष कुक्षौ ॥ १०५ ॥

लाभो रामैः ३ पुच्छगैः स्वामीनाशो वेदै ४ नैष्ठवं वाम कुक्षौ मुखस्यै ।

रामैः ३ पीडा संततंवार्क धिष्णादश्चै, रुद्रेदिग्भि ११ रुक्कह्य संत्सत् ॥ १०६ ॥

જે નક્ષત્ર ઉપર સૂર્ય હોય તે નક્ષત્રથી દિનના નક્ષત્ર સુધી ગણીને ૩ નક્ષત્રો વૃષના મસ્તકમાં સ્થાપવા. ફલ તે નક્ષત્રમાં ગૃહારંભ કરવાથી ગૃહ અગ્નિથી બળી જાય. ૪ નક્ષત્રો આગલાપગમાં શૂન્ય, ૪ નક્ષત્રો પાછલા પગમાં સ્થિરતા કરનાર છે, ૩ નક્ષત્રો પીઠમાં લક્ષ્મી આપનાર ૪ નક્ષત્રો જમણી કૂક્ષિમાં લાભ, ૩ નક્ષત્રો પુંછમાં સ્વામીનો નાશ, ૪ નક્ષત્રો ડાબી કૂક્ષિમાં દરિદ્રતા, ૩ નક્ષત્રો મુખમાં મૂકવા તે પીડા કરે, અભિજિત સહિત ૨૮ નક્ષત્રો ગણવા. ૭ અશુભ, ૧૧ શુભ, ૧૦ અશુભ જાણવા.

વૃષચક્ર સામિજિત

रवि भात्सप्त नेष्टानि शुभान्येकादशाष्टमात् ।

दश शेषाण्य निष्टानि सामिजिद वृषवास्तुनि ॥ १०७ ॥

જે નક્ષત્ર ઉપર સૂર્ય હોય તે નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણતાં ૭ નક્ષત્ર અશુભ, ૧૧ શુભ અને ૧૦ નક્ષત્રો અશુભ ફલ આપે છે. ૧૦૭

નોંધ :— શિલાન્યાસ, ગૃહારંભમુહૂર્તો તથા શિલાન્યાસ વિધિ, ગણેશચંડી, દ્વિપાલ, વાસ્તુ આદિ પૂર્વનિધિ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યામાં પૂર્વાર્ધમાં સંપૂર્ણ રીતે જણાવેલ છે.

નિર્વાળ કલિકા શિલાન્યાસ વિધિ

તત્ર પ્રાસાદ ક્ષેત્રમટ્થા વિમજ્જ્ય ચતુષ્પષ્ટિકાન્ કૃત્વાચૈશાનનૈઋત્ય મૂર્ધ્વવંશ
આગ્રેયાશ્ચ વાયવ્યાન્તં તિર્યગ્વંશદ્વયંદત્વા દ્વિપદં ષટ્પદં ચ રક્ષાષ્ટકં વિન્યસ્ય મર્માણિજ્ઞાત્વા
ઇશાનેકોનાધે^૧ ઇશંદત્વા પર્જન્ય જયમાહેન્દ્ર રવિ સત્ય મૃશાન્પદિકાન્ સમ્પૂજ્ય

અગ્નિ કોણ કોષ્ટકે વ્યોમપાવકૌ વિન્યસ્ય પૃષ્ઠા વિતથ ગ્રહક્ષત યમ ગન્ધર્વ
ભૃજાન્ પદિકાન્ દત્ત્વા

નૈઋત્ય કોણ કોષ્ટકે મૃગપિતરૌ વિન્યસ્ય દૌવારિક સુગ્રીવ પુષ્પદન્ત વરુણ
અસુર શેષાન્ પદિકાન્ સમ્પૂજ્ય તદન્તુ ॥

વાયવ્ય કોણ કોષ્ટકે રોગ વાયુ વિન્યસ્ય નાગ મુખ્ય ભદ્રાટ સોમ શૈલ
અદિત્યન્તાન્ પદિકાન્ સમ્પૂજ્ય । ઇશાન કોણે દિતિ સંપૂજયેત્ ॥

પ્રાસાદ ક્ષેત્રના આઠ આઠ ભાગ કરી ચોસઠ પદ કરવા. તેમાં ઇશાનથી નૈઋત્ય
તિર્યંગ રેખા કરવી અને અગ્નિથી વાયવ્ય તિર્યંગ રેખા કરવી. તેમાં છે પદ,
છ પદ અને આઠ પદનો મર્મ જાણવો. ઇશાનના અર્ધપદમાં ઇશ, પર્જન્ય, જય
મહેન્દ્ર, રવિ, સત્ય, અને ભૃશ એ દરેકને પદમાં પૂજવા.

અગ્નિકૌભૃથી વ્યોમ, પાવક, પૃષ્ઠા, વિતથ, ગ્રહક્ષત, યમ, ગન્ધર્વ ભૂંગ પદોમાં
સ્થાપવા. નૈઋત્ય કૌભે મૃગ, પિતરો, દૌવારિકા, સુગ્રીવ, પુષ્પદન્ત, વરુણ, અસુર, શેષ,
પદોમાં પૂજવા.

વાયવ્ય કૌભે રોગ, વાયુ, નાગ, મુખ્ય, ભદ્રાટ, સોમ, શૈલ, અદિતિ પદોમાં
પૂજવા.

ઇશાન કૌભે દિતિનું પૂજન કરવું.

મધ્યે પદ ચતુષ્ટયે બ્રહ્માણં તસ્યૈશાન્યાં પદિકો આપવત્સૌ પ્રાયાષ્ટપદ મરીચિ
આગ્રેય્યાં સવિતા સાવિત્રૌ પદિકૌ દક્ષિણંસ્યાં ષટ્પદં વિવસ્વન્તં નૈઋત્યાભિન્દ્રજયૌ
પદિકૌ વારુણ્યા ષટ્પદં મિત્રમ્ વાયવ્યાં રુદ્ર રુદ્રાસૌ પદિકૌ ઉત્તરસ્યાં ષટ્પદં
ધરાધરં ઇતિ ઇતિ આપવત્સાદિક્રમેણ દ્વાદશ્યક્ષતાદિભિઃ સમ્પૂજ્ય ઇશાનાદિ
દિક્ષુ ચરકી સ્કન્દા વિદારી અર્યમા લલના જમ્ભા પુતના પાપરાક્ષસી પિલિપિચ્છાન્તૈ-
ર્વહિ દેવતાષ્ટકં પૂજયેદિતિ ।

મધ્યે ચાર ભાગના બ્રહ્મા, ઇશાને આપ, પૂર્વે છ પદ મરીચિ, અગ્નિએ સવિતા
સાવિત્ર પદમાં, દક્ષિણે છ પદ વિવસ્વન્ત, નૈઋત્યે ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રજય, પશ્ચિમે છ પદ
મિત્રગણ, વાયવ્યે રુદ્ર, રુદ્રાસ. ઉત્તરે છ પદ ધરાધર, ઇશાને આપવત્સ. ક્રમે જાણવા.

એ સર્વોને પૂજવા. ઇશાનથી અષ્ટ દિશા. આઠ દેવો બહાર પૂજવા. ઇશાન ચરકી, પૂર્વ સ્કન્ધ, અગ્નિ વિહારિકા, દક્ષિણ અર્ધમા, નૈઋત્ય પુતના, પશ્ચિમ બૃંભક, વાયવ્ય પાપા, ઉત્તર પિલિપિચા.

શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ

एकाशीतिपदे गृहवास्तौ मध्ये ब्रह्मा नवपदे मरीचाद्याः पट्पदा इशानाद्याः आपचन्द्राद्या द्विपदाः पदिका वटि देवताश्च पूर्ववाद सरक्षादिकं चेति एवं वास्तुं सम्पूज्य मर्माणि परिहृत्य शिला प्रतिष्ठादिकं विदध्यात् ॥

એકાશી પદનો વાસ્તુ ગૃહે પૂજવો. મધ્યે નવપદ બ્રહ્મા મરીચિ આદિ. છ પદના ઇશાન કેણાદિ દેવ. બે પદના બહારના દેવો અકેક પદના પૂર્વ પ્રમાણે શિલા પ્રતિષ્ઠામાં વાસ્તુનું પૂજન કરવું

સ્થાપકત્રયં આચાર્ય, બ્રહ્મા, શિલ્પી जनार्दन, गृहपति इन्द्र.

આચાર્ય લક્ષણ—સર્વાંગવયવરમણીયઃ શાન્તિમાર્દવાર્જવ સત્યશૌચ સંપન્નઃ મઘમાંસાદિ મોગ રહિતઃ કૃતજ્ઞો વિનીતઃ

આચાર્ય લક્ષણુઃ— સમાનવયનો, રમણીક, શાન્તિવાન, ક્ષમાવાન, સત્ય બોલનાર શુદ્ધ, મઘ માંસાદિના ભોગ રહિત, કૃતજ્ઞ, વિવેકી.

શિલ્પી—સિદ્ધાન્તવાન્ વિચક્ષણઃ કૃતવર્મા ભૂમિગૃહ—વાસ્તુ લક્ષણના જ્ઞાતા સૂત્રપાતાદિ વિજ્ઞાન સ્પષ્ટા સર્વતો ભદ્રાદિ મण्डलनामसमः પ્રમાણે આલસ્યવર્જિત પ્રિયંવદો દીનાનાથવત્સલઃ સરલ સ્વભાવો વા સર્વ ગણાન્વિતશ્ચેતિ ।

સિદ્ધાંત વાદી, વિચક્ષણ, બુદ્ધિમાન, કાર્યરત, ભૂમિ ગૃહ વાસ્તુ લક્ષણ બાણનાર, સૂત્રપાતાદિ જ્ઞાનવાળો, સર્વતો ભદ્ર આદિ મંડલ બાણનાર, પ્રભાવશાલી, આળસ રહિત પ્રિય બોલનાર, ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર, સરલ સ્વભાવ વાળો. સર્વશુભ સંપન્ન બાણવો.

गृहपति इन्द्र लक्षण

विशिष्ट जाति कुलवन्तो युवा कान्तशरीरः कृतक्षो रूपलावण्यादि गुणाधारः सकल जन नयनानन्दकारी सर्व लक्षणोपेतो देवता गुरु भक्तः सम्यक् रत्नालङ्कृतः व्यसना सङ्गपराह मुखं शीलवान पञ्चाणु व्रतादि गुणयुतो गम्भीर कनक कुण्डलादि भूषित शरीरस्तार हार विराजितवक्षस्थलः

ગૃહપતિ ઇન્દ્ર :- ઉચ્ચજાતીનો, કુલવાન, યુવાન, કાન્તિવાન, કૃતજ્ઞ, રૂપવાન, શુભવાન, સકલજનને પ્રિય લાગે તેવો, સર્વ લક્ષણુ યુક્ત, દેવ શુદ્ધનો ભક્ત, સમદષ્ટિ વાળો, રત્નાદિલંકાર વાળો, વ્યસનથી દૂર રહેનાર, શીલવાન, પંચાણુવ્રતના શુભવાળો, ગંભીર, કનક કુંડલ અને વક્ષસ્થલમાં હાર વિભૂષિત શ્રેષ્ઠ બાણવો.

શિલાભિષેક

શિલાઓનો અભિષેક કરી પછી યથાસ્થાન પ્રતિષ્ઠિત કરવી. શિલાઓ કરેલ પીઠીકા ઉપર, લાકડાના પાટલા અથવા પાટ પર પધરાવવી. ગંગા, જમના, નર્મદા, સરસ્વતી આદિ મહાનદીઓનું જલ કલશમાં ભરી અભિષેક કરવો, જલમાં સર્વોષધિ ચૂર્ણ, સુવર્ણરજ, સુગંધી દ્રવ્યો, સુગંધી પુષ્પો નાખવા, જલ ભરેલ પાત્ર પર વસ્ત્રાછાદન કરી હાથ દઈ ગૃહદશાન્તિ પાઠ કરવો, પછી તે જલ વડે અભિષેક કરવો. સ્નાતવિલિખ્ત સ્થપતિ અથવા ગૃહપતિ હાથમાં જલ કલશ લઈને—

ૐ હિરણ્યગર્ભાઃ પાવિન્યઃ શુચયો દુર્ગતિચ્છિદઃ ।

પુનન્તુ શાન્તાઃ શ્રીમત્ય, આપો યુષ્માન્ મધુચ્યુતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

આ પ્રમાણે મંત્ર બોલી દરેક શિલાનો અભિષેક કરવો, ઉપશિલા તથા નિધિકુલોનો પણ ઉપર મૂળખ અભિષેક કરવો. શિલાઓ શુદ્ધ કપડાથી ઠેકરી કરી ચંદન, કેસર, ચક્ષકર્દમ, પુષ્પ, સુવર્ણ, રૌપ્ય, વરખથી પૂજા કરી વસ્ત્રો પરિધાન કરવા.

રત્ન ધાત્વૌષધિનિ ન્યાસ

અનેન ક્રમયોગેન, રત્નન્યાસં તથો ત્તમમ્ ।

પૂર્વાદિ ક્રમયોગેન, રત્નધાત્વૌષ ધામિ ચ ॥ ૧૦૯ ॥

વજ્ર-વૈદુર્ય મુક્તાશ્ચ, હન્દ્રનીલ સુનીલકમ્ ।

પુષ્પરાગં ચ ગોમેદં પ્રવાલ પૂર્વતઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૧૦ ॥

હેમં રૌપ્યં તામ્ર કાંસ્યે, રીતિકાં નાગ વજ્રકૌ ।

પૂર્વાદિ ક્રમત શ્ચૈવ, આયસં ચૈવમન્તતઃ ॥ ૧૧૧ ॥

પૂર્વાદિ ક્રમે યોગથી રત્ન, ધાતુ અને ઔષધિનો ન્યાસ કરવો.

રત્નો :- ૧ હીરો, ૨ વૈદુર્ય (અકીક), ૩ મોતી, ૪ હન્દ્રનીલ, ૫ મહાનીલ, ૬ પુષ્પરાગ (પુખરાજ), ૭ ગોમેદ, ૮ પ્રવાલ. પૂર્વાદિ દિશાથી આઠેદિશામાં ખનનમાં સ્થાપવા.

ધાતુઓ :- ૧ સોનું, ૨ રૂપ, ૩ ત્રાંબુ, ૪ કોંસુ, ૫ પિત્તલ, ૬ સીસું, ૭ કલઈ, ૮ લોહ. પૂર્વાદિ ક્રમથી સ્થાપવા.

વચા વહ્નિઃ સહદેવી, વિષ્ણુક્રાન્તા ચ વારુણી ।

સંજીવની ય્યોતિષ્મતી, રૈશ્વરી પૂર્વતઃ ક્રમાત ॥ ૧૧૨ ॥

યવો વ્રીહિસ્તથા કંચુ-ર્જૂનાદ્યાશ્ચ તિલૈ યુતાઃ ।

શાલી મુદ્ગાઃ સમારુચાતા, ગોધૂમાશ્ચ ક્રમેણ તુ ॥ ૧૧૩ ॥

ઔષધિઓ :— ૧ વચા (ઘોડાવજ), ૨ ચિત્રક, ૩ સહદેવી, ૪ વિષ્ણુકાન્તા, ૫ વારૂણી, ૬ સંજીવની, ૭ જ્યોતિષ્મતી (માલ કાકણી) અને ૮ ઇશ્વરી (શિવલિંગી) આ ઔષધિઓ પૂર્વ ક્રમે સ્થાપવી.

ધાન્યો :— ૧ જવ, ૨ વ્રીહી ૩ કાંગ, ૪ જુથાં (જુઆર), ૫ તલ, ૬ શાલિ, ૭ મગ અને ૮ ગેહુ. આ ધાન્યો પૂર્વાદિ ક્રમે સ્થાપવા. અને મધ્ય ખાતમાં સર્વ રત્નો સર્વ ધાતુઓ સર્વ ઔષધિ સર્વ ધાન્યો સ્થાપી શિલા પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

શિલાન્યાસ અને રત્નાદિન્યાસ મંત્રો

- ૧ ઐંદ્રસ્તુ મહતાં દીપ્તઃ સર્વદેવાધિપો મહાન્ ।
વજ્રહસ્તો ગજારૂઢ-સ્તમૈનિત્યં નમો નમઃ ॥ ૧૧૪ ॥
- ૨ ઐં અગ્નિતુ મહતાં દીપ્તઃ સર્વ તેજો ધિપો મહાન્ ।
મેષારૂઢઃ શક્તિહસ્ત-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૫ ॥
- ૩ ઐં યમસ્તુ મહતાં દીપ્તઃ સર્વ પ્રેતાધિપો મહાન્ ।
મહિષસ્યો દણ્ડહસ્ત સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૬ ॥
- ૪ ઐં નિઋતિસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વક્ષેત્રાધિપો મહાન્ ।
સ્વરૂઢહસ્તઃ શિવારૂઢ-સ્તમૈનિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૭ ॥
- ૫ ઐં વરુણસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વવાર્યધિપો મહાન્ ।
નક્રારૂઢઃ પાશહસ્ત-સ્તમૈનિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૮ ॥
- ૬ ઐં વાયુસ્તુ મહતાંદીપ્તઃ સર્વમણ્ડલપો મહાન્ ।
ધ્વજાહસ્તો મૃગારૂઢ-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૯ ॥
- ૭ ઐં કુબેરસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વયક્ષાધિપો મહાન્ ।
નિધિહસ્તો ગજારૂઢ-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૨૦ ॥
- ૮ ઐં ઇશાનસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વ યોગાધિપો મહાન્ ।
શૂલહસ્તો વૃષારૂઢ-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૨૧ ॥
- ૯ ઐં ધરણસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વ સર્પાધિપો મહાન્ ।
પદ્મારૂઢો નાગહસ્ત-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૨૨ ॥

ઉપર કહેલ રત્નો, ધાતુઓ, ઔષધિઓ, ધાન્યો પૂર્વાદિ દિશાથી ક્રમે મંત્ર બોલી સ્થાપિત કરવા અને પછી ઉપરના મંત્રથી નિધિકુલો તથા શિલાઓ પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

ચતુઃ શિલા પ્રતિષ્ઠા

૧ નંદા શિલા-ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતાભવ ।

આ મંત્ર બોલી અગ્નિ કોણે આધાર શિલા સ્થાપવી.

ૐ પદ્મ ! इहाऽऽगच्छा इहतिष्ठ, ૐ પદ્મનિધાયે નમઃ

આ મંત્ર બોલી પદ્મ નિધિની સ્થાપના કરવી.

ૐ નન્દેઃ इहाऽऽगच्छ, इह, ૐ નન્દાયૈ નમઃ

આ મંત્ર બોલી નંદા શિલાને ન્યાસ કરવો અને વાસક્ષેપ કરવો, સુગંધી દ્રવ્યો છાંટવા, અને નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી.

પ્રાર્થના

વીર્યેણા દિવરાહસ્ય, વેદાર્યૈસ્ત્વિમિ મંત્રિતામ્ ।

વસિષ્ઠ નન્દિની નન્દા, પ્રાક પ્રતિષ્ઠાપયામ્યહમ ॥ ૧૨૩ ॥

સુમુહૂર્તે સુદિવસે, સાત્ત્વં નન્દે નિવેશિતા ।

આયુઃ કારયિતુર્દોષં શ્રિયાં ચાગ્યામિહાઽનય ॥ ૧૨૪ ॥

૨ ભદ્રા શિલા

ૐ આધારશિલેઃ સુપ્રતિષ્ઠિતાભવ ।

ૐ મહાપદ્મ ! इहाऽऽगच्छ, इहतिष्ठ, ૐ મહાપદ્મ નિધયે નમઃ ૐ ભદ્રે !
इहागच्छ, इहतिष्ठ, ૐ ભદ્રાયે નમઃ ।

આ પ્રમાણે મંત્રથી આધારશિલા નિધિકુંભ અને ભદ્રાશિલાને સ્થાપવી.
નંદા શિલાની જેમ વાસક્ષેપ આદિ અર્પવા.

પ્રાર્થના

ભદ્રાસિ સર્વતોભદ્રા, ભદ્રે ! ભદ્રં વિધીયતામ્ ।

કશ્યપસ્ય પ્રિય સુતે ! શ્રી રસ્તુ ગૃહમેધિન ॥ ૧૨૫ ॥

૩ જયા શિલા-ૐ આધાર શિલે સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ શંખ !
इहागच्छ, इहतिष्ठ, ૐ શંખનિધયે નમઃ ૐ જયે ! इहागच्छ, इहतिष्ठ, ૐ જયાયૈ નમઃ

આ મંત્રોથી જયાને વાયવ્ય કોણમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી. વાસક્ષેપ આદિ અર્પવા.

પ્રાર્થના

જયે ! વિજયતાંસ્વામી, ગૃહસ્વાઽસ્ય માહાત્મ્યતઃ ।

આચન્દ્રાર્કં યશશ્ચાસ્ય ભૂમ્યામિટ વિગેઢતુ ॥ ૧૨૬ ॥

૪ પૂર્ણા શિલા-ૐ આધાર શિલે સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવઃ!" ૐ સુભદ્ર !
 હ્રા ગચ્છ, હ્રા તિષ્ઠ, ૐ સુભદ્ર નિધયે નમઃ । ૐ પૂર્ણ ! હ્રાઽગચ્છ, હ્રા તિષ્ઠ,
 ૐ પૂર્ણાયે નમઃ ।"

પ્રાર્થના

ત્વયિ સંપૂર્ણ ચન્દ્રાભે ! ન્યસ્તાયાં વાસ્તુ નસ્તલે ।

ભવત્વેપ ગૃહસ્વામી, પૂર્ણે ! પૂર્ણ મનોરથઃ ॥ ૧૨૭ ॥

ઉપરના મંત્ર બોલી આધાર શિલા, નિધિ કુંભ અને પૂર્ણા શિલાને
 સુપ્રતિષ્ઠિત કરી. વાસક્ષેપ, ચંદન, કેસર સુગંધી દ્રવ્યો અક્ષત પુષ્પ અર્પણ કરવા.

પંચ શિલા પ્રતિષ્ઠા

૧ નન્દા-"ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠા ભવ" ૐ પદ્મ ! હ્રાઽગચ્છ, હ્રા
 તિષ્ઠ પદ્મનિધયે નમઃ । ૐ નન્દે ! હ્રાઽગચ્છ, હ્રા તિષ્ઠ, ૐ નન્દાયૈ નમઃ ।

આ મંત્રથી નન્દાને અગ્નિ કૌણ્ભમાં સ્થાપન કરી નીચેના શ્લોકથી પ્રાર્થના કરવી.

પ્રાર્થના

નન્દે ! ત્વં નન્દિની પુત્રાં ત્વામંત્ર સ્થાપયયામ્યહમ્ ।

વેશ્મનિ ત્વિહ સંતિષ્ઠં, યાવચ્ચન્દ્રાર્ક તારકાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

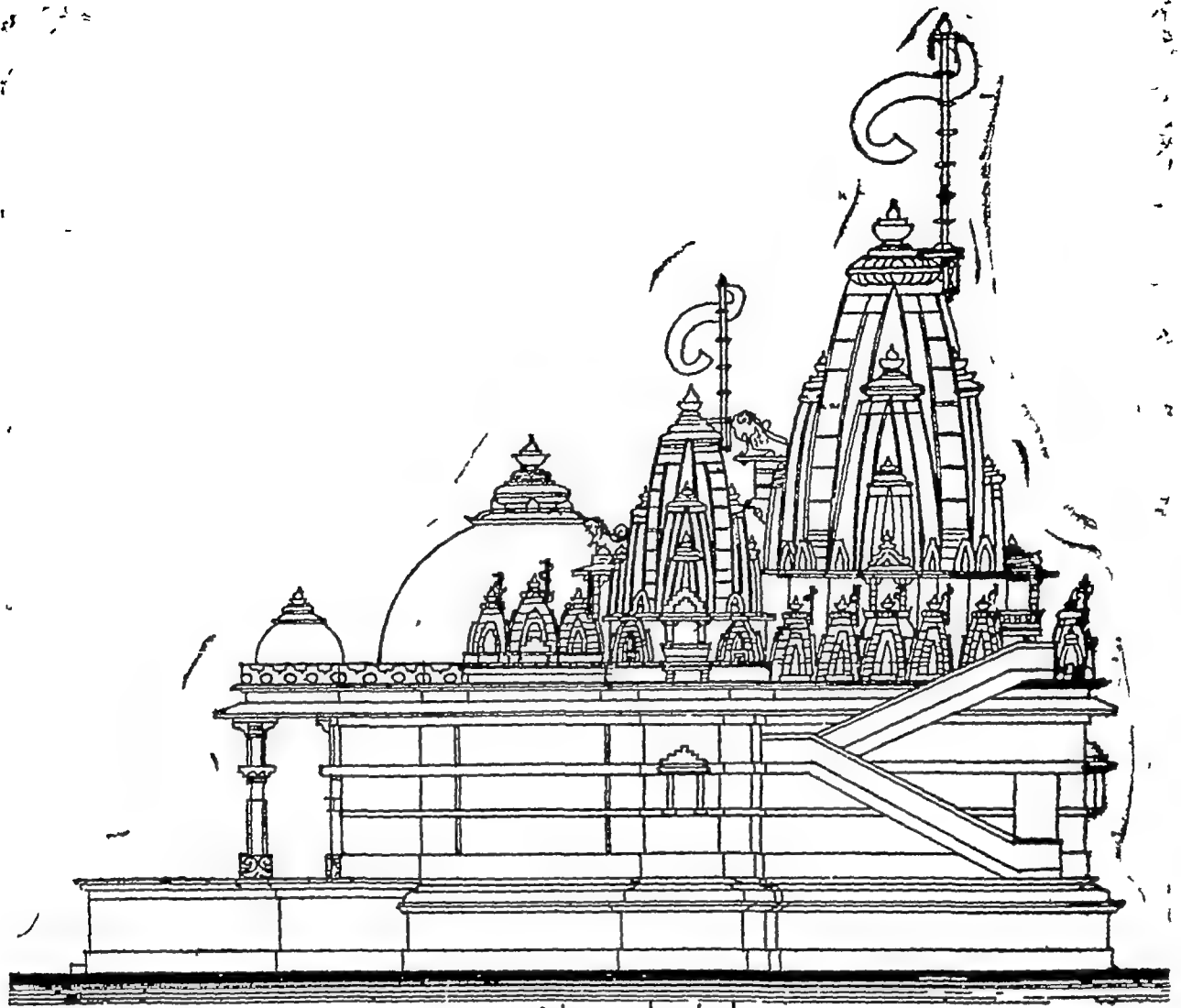
આયુઃ કામં શ્રિયં દેહિ. દેવવાસિનિઃ નન્દિનિ ! ।

અસ્મિન રક્ષા ત્વયા કાર્યા, સદા વેશ્મનિ યત્નતઃ ॥ ૧૨૯ ॥

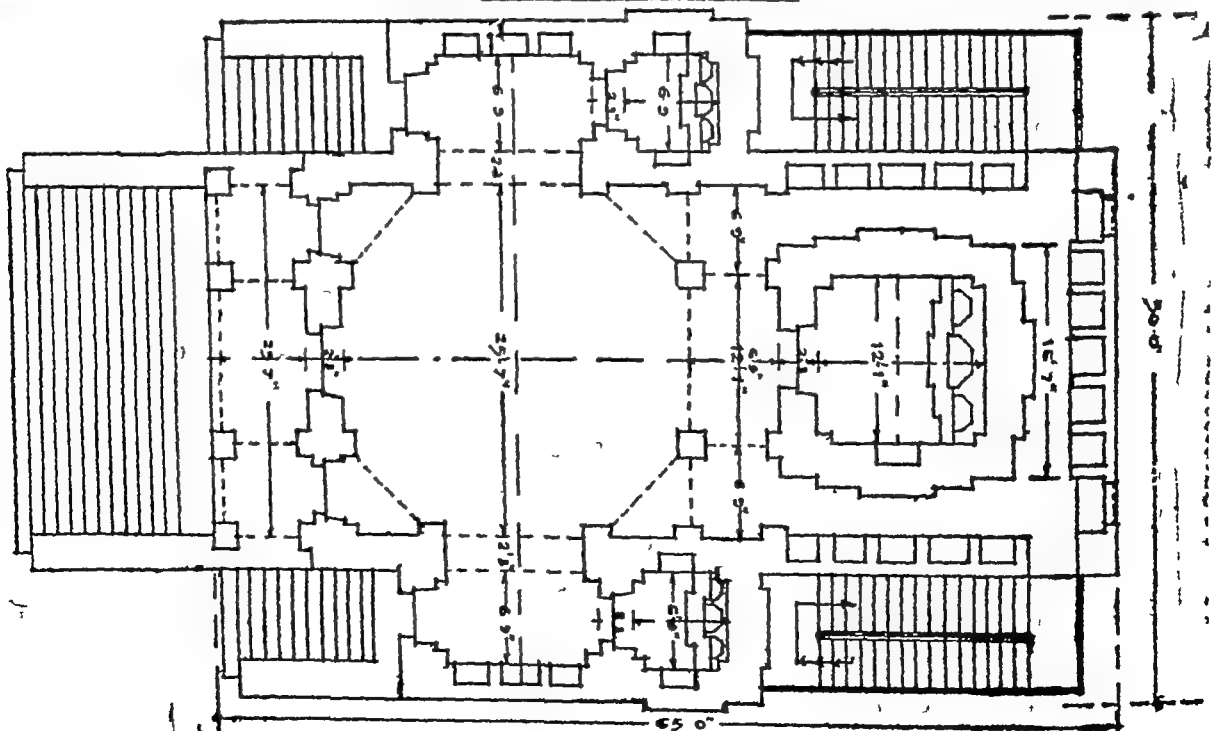
૨ ભદ્રા શિલા-ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ મહાપદ્મ !
 હ્રાઽગચ્છ, હ્રા તિષ્ઠ ૐ મહાપદ્મ નિધયે નમઃ ।

ૐ ભદ્રે ! હ્રાઽગચ્છ, હ્રા તિષ્ઠ, ૐ ભદ્રાયૈ નમઃ

આ મંત્ર બોલી નૈઋત્ય કૌણ્ભમાં ભદ્રાની સુપ્રતિષ્ઠા કરવી.

Side elevation

Ground Plan

શ્રી કાંદીવલી જૈન દેરાસર મુંબઈ. [એન. સી. સોમપુરા]

પ્રાર્થના

ભદ્રે ! ત્વં સર્વદા ભદ્રં, લોકાનાં કુરુ કાશ્યપિ ! ।

આયુદા કામદા દેવિ ! સુખદા ચ સદા ભવ ॥ ૧૩૦ ॥

ત્વામત્ર સ્થાપયામ્યઘ, ગૃહેઽસ્મિન ભદ્ર દાયિનિ ॥ ૧૩૧ ॥

૩ જયા શિલા—“ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ શંખ !
 ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ શંખ નિધિયે નમઃ । ૐ જયે ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ,
 ૐ જયાયૈ નમઃ । ”

આ મંત્ર બોલી વાચન્ય કેણુમાં જય શિલાને પ્રતિષ્ઠિત કરી પદ્મહી વડે
 પ્રાર્થના કરવી.

પ્રાર્થના

ગર્ગગોત્ર સમુદ્ભૂતાં, ત્રિનેત્રાં ચ ચતુર્ભુજામ્ ।

ગૃહેઽસ્મિન્ સ્થાપયામ્યઘ, જયાં ચારૂ વિલોચનામ્ ॥ ૧૩૨ ॥

નિત્યં જયાય ભૂત્યૈ ચ, સ્વામિનો ભવ માર્ગવિ ॥ ૧૩૩ ॥

૪ રિક્તા શિલા—ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ મકર !
 ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ મકર નિધયે નમઃ । ૐ રિક્તે ! ઇહાઽઽગચ્છ,
 ઇહ તિષ્ઠ, ૐ રિક્તાયૈ નમઃ । ”

આ મંત્રથી ઈશાન કેણે રિક્તા શિલાને સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

રિક્તે ! ત્વં રિક્તદોષન્ધે ! સિદ્ધિ મુક્તિ પ્રદે ! શુભે ।

દો સર્વદા સર્વદોષન્ધિ ! તિષ્ઠઽસ્મિન્ તત્રનંદિનિ ॥ ૧૩૪ ॥

પૂર્ણાશિલા:—“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ” । ૐ સુભદ્ર !
 ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ સુભદ્ર નિધયે નમઃ ૐ પૂર્ણે ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ
 ૐ પૂર્ણાયૈ નમઃ ।

આ મંત્ર બોલી વાસ્તુના મધ્ય ભાગમાં આધાર શિલા, નિધિ કુંડ, અને
 પૂર્ણા શિલા પ્રતિષ્ઠિત કરી પાસે દિપક મૂકી પ્રાર્થના કરવી.

प्रार्थना

पूर्ण ! त्वं सर्वदा पूर्णान्, लोकान्, संकुरु काश्यपि !

आयुर्दा कामदा देवि ! धनदा सुतदा भव ॥ १३५ ॥

गृहधारा वास्तुमयी, वास्तु दीपेन संयुता ।

त्वामृते नास्ति जगता-माधारश्च जगत्प्रिये ॥ १३६ ॥

नव शिला प्रतिष्ठा

१ नन्दा शिला-ॐ आधारशिले ! सुप्रतिष्ठिता भव । ॐ पद्म !
इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ पद्मनिधये नमः । “ॐ अग्नेये नमः ॐ शक्तये नमः ।”
ॐ नन्दे ! इहाऽऽगच्छ इह तिष्ठ ॐ नन्दायै नमः ।”

आमंत्र द्वारा आग्नेय कोणमां नन्दाने प्रतिष्ठित करी प्रार्थना करवी.

प्रार्थना

नन्दे ! त्वं नन्दिनी पुंसां, त्वामत्र स्थापयाम्यहम् ।

प्रासादे त्विह संतिष्ठ, यावश्चन्द्रार्कतारकाः ॥ १३७ ॥

२ भद्रा शिला-“ॐ आधारशिले ! सुप्रतिष्ठिता भव ।” ॐ महापद्म !
इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ महापद्म निधये नमः । “ॐ यमाय नमः ॐ दण्डाय
नमः” “ॐ भद्रे ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ भद्रायै नमः ।”

आ मंत्र द्वारा दक्षिण दिशामां भद्र शिलाने प्रतिष्ठित करी प्रार्थना करवी.

प्रार्थना

भद्रे ! त्वं सर्वदा भद्रं, लोकाना कुरु काश्यपि ! ।

त्वामत्र स्थापयाम्यद्य, प्रासादे भद्र दायिनि ! ॥ १३८ ॥

३ जयाशिला-“ॐ आधार शिले ! सुप्रतिष्ठिता भव ।” ॐ शंखे !
इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ शंखनिधये नमः ।

आ मंत्रोत्थी नैऋत्य कोणमां जयानी प्रतिष्ठा करी प्रार्थना करवी.

प्रार्थना

गर्गगोत्रसमुद्भूतां, त्रिनेत्रां च चतुर्भुजाम् ।

प्रासादे स्थापयाम्यद्य जयां चारु विलोचनाम् ॥ १३९ ॥

૪ રિક્તા-ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ મકર ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ મકર નિધયે નમઃ । ૐ વરુણાય નમઃ, ૐ પાશાય નમઃ । ૐ રિક્તે ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ રિક્તાયૈ નમઃ ।

આ મંત્રો દ્વારા રિક્તાને પશ્ચિમ દિશામાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

રિક્તે ! ત્વં રિક્તદોષઘ્ને ! ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રદે શુભા ! ।

સર્વદા સર્વદોષઘ્ને ! તિષ્ઠઽસ્મિન્ તત્ર નંદિની ॥ ૧૪૦ ॥

૫ અજિતા શિલા-ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ કુન્દ ! ઇહાઽઽગચ્છ ઇહ તિષ્ઠ, ૐ કુન્દ નિધયે નમઃ । ૐ વાયવ્યે નમઃ, ૐ અંકુશાય નમઃ । ૐ અજિતે ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ અજિતે નમઃ

આ મંત્રખેડી વાયવ્ય કોણમાં અજિતાને પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

અજિતે ! સર્વદા ત્વં માં, કામાનામ જિતંકુર ।

પ્રાસાદે તિષ્ઠ સંહૃષ્ટા, યાવચ્ચન્દ્રાર્કતારકાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

૬ અપરાજિતા-ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ નીલ ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ નીલ નિધયે નમઃ । ૐ કુવેરાય નમઃ । ૐ ગદાયૈ નમઃ । ૐ અપરાજિતે ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ અપરાજિતાયૈ નમઃ ।

આ મંત્ર ખેડી ઉત્તર દિશામાં અપરાજિતાને સ્થાપવી.

પ્રાર્થના

સ્થિરાઽપરાજિતે ભૂત્વા, કુરુ મામપરાજિતમ્ ।

આયુર્દા ધનદા ચાત્ર, પુત્રપૌત્રપ્રદા ભવ ॥ ૧૪૨ ॥

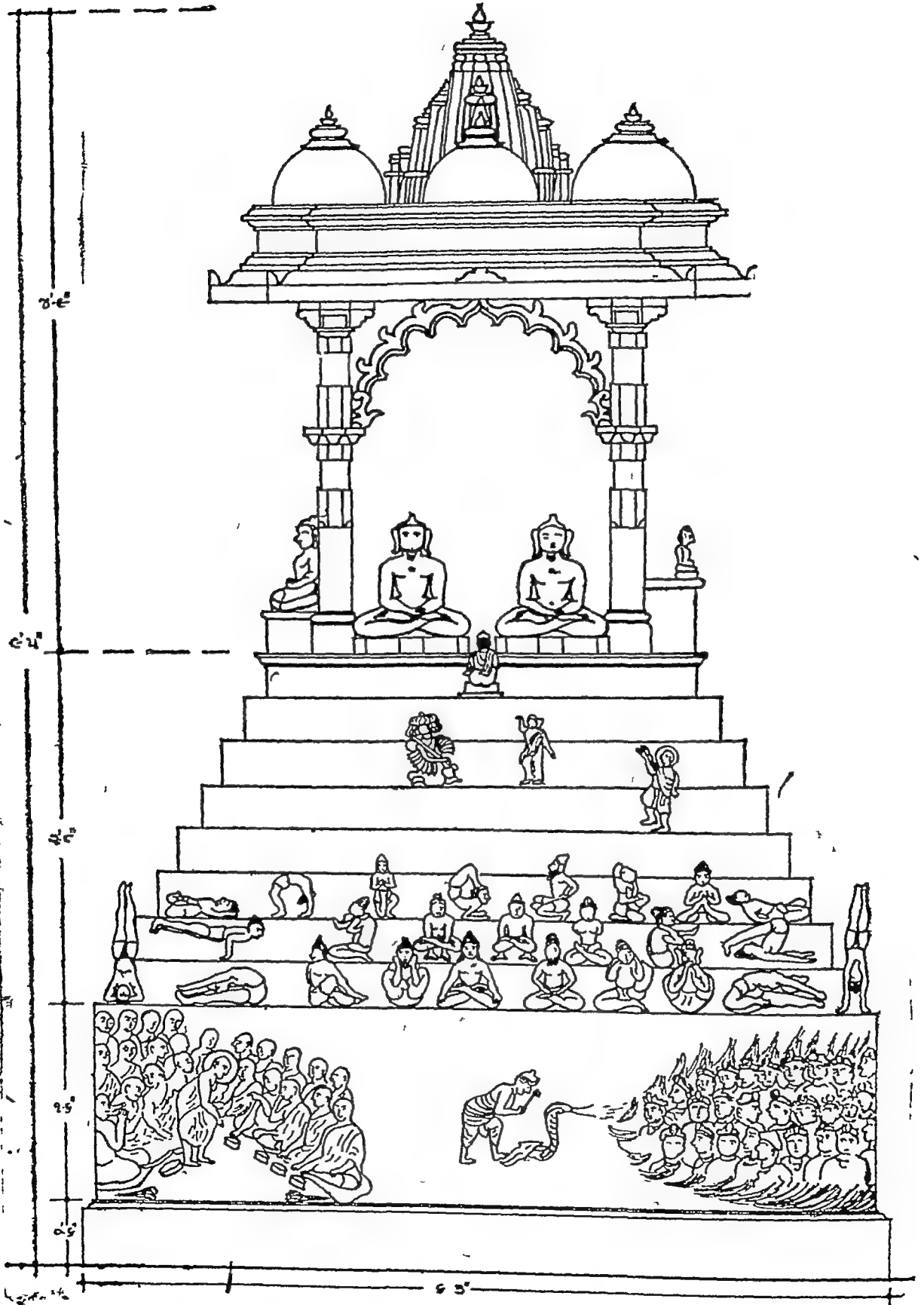
૭ શુક્લા શિલા-“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ કચ્છપ ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ કચ્છપ નિધયે નમઃ ।” ૐ ઈશાનાય નમઃ, ૐ ત્રિશૂલાય નમઃ । “ ૐ શુક્લે ! ઇહાઽઽગચ્છ, ઇહ તિષ્ઠ, ૐ શુક્લાયૈ નમઃ ।

આ મંત્રથી ઇશાન કોણમાં શુક્લાને સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

શુક્લે ! ત્વં દેહિ મે સ્થૈર્યં, સ્થિરા ભૂત્વાઽત્ર સર્વદા ।

આયુઃ કામં ત્રિયં ચાપિ, પ્રાસાદેઽત્રમમાઽનઘે ! ॥ ૧૪૩ ॥

અષ્ટાપદ કદમ ગણધર ખાસાદ કેસરીયાજીનગર-પાલીતાણા

[એન. સી. સોમપુરા]

૮ સૌભાગિની શિલા—“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ મુકુન્દ ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ મુકુન્દ નિધયે નમઃ । ૐ ઇન્દ્રાય નમઃ । ૐ વજ્રાય નમઃ ૐ સૌભાગિની ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ સૌભાગિન્યૈ નમઃ
આ મંત્રથી સૌભાગિની શિલાને પૂર્વમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

“પ્રાસાદેઽવસ્થિરા ભૂત્વા, સૌભાગિની ! શુભકુરુ ।
ધનધાન્ય સમૃદ્ધિં ચ, સર્વદા કુરુ નન્દિનિ ॥ ૧૪૪ ॥

૯ ધરણી શિલા—“ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ સર્વ । હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ સર્વનિધયે નમઃ । “ૐ નાગાય નમઃ, ૐ ઉત્તરાય નમઃ ।” ૐ ધરણિ ! હ્રદાઽઽગચ્છ । હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ ધરણ્યૈ નમઃ ।”

આ મંત્ર બોલી મધ્યભાગમાં ધરણી શિલા સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

ધરણી ! લોકધરણી, ત્વામત્ર સ્થાપયામ્યહમ્ ।
નિર્વિઘ્નં ધારય ત્વં મે, પ્રાસાદં સર્વદા શુભે ॥ ૧૪૫ ॥

પછી અભિષેક કરીને તૈયાર કરેલ કૂર્મ સુવર્ણ, રોપ્ય કે તામ્રમય હાથમાં લઈ
ૐ કૂર્મ ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ કૂર્માય નમઃ

આ મંત્ર વડે મધ્ય શિલા ઉપર કૂર્મને સુપ્રતિષ્ઠિત કરી વાસક્ષેપ પૂર્વક કેસર, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ આદિથી પૂજન કરવું.

પ્રાર્થના

સર્વ લક્ષણ સંપન્ન ! કૂર્મ ! ભૂધરણક્ષમ ! ।
ચૈત્યં કર્તુ મહીપૃષ્ઠે, મમાજ્ઞાં દાતુમર્હસિ ॥ ૧૪૬ ॥

પ્રાર્થના બોલ્યા પછી નીચેના મંત્રથી વાસક્ષેપ નાંખવો—

“ૐ હ્રીં શ્રીં કૂર્મ તિષ્ઠ તિષ્ઠ દેવગૃહં ધારય ધારય સ્વાહા”

આ મંત્રથી કૂર્મ ઉપર વાસક્ષેપ કરવો. વાસક્ષેપ કર્યા પછી ૧ સૌભાગ્ય, ૨ સુરણી, ૩ પ્રવચન, ૪ કૃતાંજલિ, ૫ ગરૂડ મુદ્રા, દેખાડવી. પછી ચૈત્યવંદન કરવું. શિલા સ્થાપન કરી વાસક્ષેપ પુષ્પાંજલી નાખવી વાર્જિત્રો વગડાવવા, માંગલિક ગીત ગાવા, દિક્ષાલોને બલિ આપવું, ગૃહસ્વામીએ યથાશક્તિ ચાચકોને દાન આપવું, આધર્મિક ભક્તિ પ્રભાવનાદિક કરવું. શિષ્ટીનો સત્કાર કરવો.

શિલા પ્રતિષ્ઠિતાઃ ન ચાલયેત :—

પ્રતિષ્ઠિતાસ્તાઃ પ્રથમં, ભૂતલે સુસ્થિતાઃ સમાઃ ।
 ન ચાલયે ચાલને તુસ્યાદ્ , ગૃહ ભર્તુ મંહદ્ ભયમ્ ॥ ૧૪૭ ॥
 કંપને ચ ભયં વિદ્યા-દેતાસાંસ્થિતા પુનઃ ।
 સ્થપતે ગૃહ ભર્તુશ્ચ, મજ્જલં પરમં વિદુઃ ॥ ૧૪૮ ॥
 પ્રાગ્દક્ષિણાયાશ્ચલને, ગૃહ ભર્તુ મંહદ્ ભયમ્ ।
 માર્યા વિનાશો નૈઋત્યાં, શૂન્યં મીતિર્મરુદિશિ ॥ ૧૪૯ ॥
 ગુરોશ્ચ ભયમૈ શાન્યાં, મધ્યચારેઽપિ તદ્ભવેત્ ।
 પ્રથમં સ્થાપિતા નેવં, સ્તંભાનપિ ન ચાલયેત્ ॥ ૧૫૦ ॥
 નોદ્ધરેત પ્રણુદ્યાચ્ચ, વિધિ સ્તુભ્યોયતોઽનયોઃ ।
 વિન્યાસં પ્રથમં તસ્માત્ કુર્યાત્સમ્યગ્સમાદિતઃ ॥ ૧૫૧ ॥
 શિલાનાં સ્થપતિસ્તદ્વત સ્તંભા નામપિ સર્વથા ॥ ૧૫૨ ॥

ભૂમિતલમાં પ્રથમ સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી સમ અને સુસ્થિત શિલાઓને પાછળથી ચલિત ન કરવી, એમ કરવું તે ગૃહસ્વામીના માટે ભયકારક છે, એટલું જ નહિ પણ શિલાઓને કપાયમાન કરવાથી પણ ગૃહકારકને ભય ઉત્પન્ન કરે છે, એથી વિપરીત શિલાઓની સ્થિરતા શિલ્પી તેમ જ ગૃહપતિને પરમ મંગલકારક છે.

અગ્નિકોણમાં પ્રતિષ્ઠિત શિલાને ચલાયમાન કરવાથી ગૃહસ્વામીને ભય, નૈઋત્ય કોણની શિલાને ચલાવવાથી સ્ત્રીનું મૃત્યુ, વાયવ્ય કોણની શિલાને ચલાવવાથી શૂન્યતા તથા ભય, ઇશાન કોણની શિલા ચલાવવાથી ગુરૂને ભય ઉપજાવે છે, એ જ રીતે પ્રથમ વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત કરેલા સ્તંભોને પણ પોતાના સ્થાનથી વિચલિત કરવાથી અશુભ ફળ આપે છે, કારણ કે શિલાન્યાસ અને સ્તંભન્યાસનો વિધિ સમાન છે, સ્થપતિએ પ્રથમથી જ મનને સ્થિર કરી શિલાન્યાસ અને સ્તંભરોપ એવી ખૂબીથી કરવો કે પાછળથી તેને ચલાયમાનની આવશ્યકતા ન રહે.

શિલાન્યાસ શુભાશુભ નિમિત્તો—

વિન્યસ્ય ચૈવં પુનરિષ્ટકાં ચ, ગંધોદકૈઃ સંપરિપૂર્ય ગર્તમ્ ।
 કૃત્વા પ્રસૂનાનિ પરીક્ષ્યેચ્ચ, નિક્ષિપ્યચાવર્તમથાક્ષતાનિ ॥ ૧૫૩ ॥
 તદક્ષિણા વર્તમતીવ શસ્તં, વામં તુ નિઘં સ્વલુ દુઃસ્વ દત્ત્વાત્ ।
 શાલ્યાદિભિઃ ક્ષેત્રજમૃતિકામિસ્તન્મધ્યગર્ત પરિપૂર્યક્ષેત્ ॥ ૧૫૪ ॥

ઉક્ત વિધિથી શિલાન્યાસ કરીને તે ખાડાને શુદ્ધ સુગંધી જલ-વડે ભરી ઉપર પુષ્પો તથા અક્ષત નાળીને આવતોની પરીક્ષા કરવી. જો તે ખાતોના જલમાં દક્ષિણાવર્ત ઉત્પન્ન થાય એટલે પુષ્પઅક્ષતાદિ સૃષ્ટિકર્મે કરતાં દેખાયતો નિમિત્ત ઘણું જ ઉત્તમ જાણવાં પણ જલમાં એથી વિપરીત વામાવર્ત ઉત્પન્ન થાય તો

નિમિત્ત અશુભ સમજવું. પરિણામ સારું નથી એમ જાણવું દક્ષિણાવર્ત કે વામાવર્ત કંઈ ન થાય તો નિમિત્ત મધ્યમ જાણવું. જો અશુભ નિમિત્ત દ્વિગોચર થાય તો શિલાન્યાસ ફરી શુભમુદ્ધૃતે કરવો.

॥ અનન્તલઙ્ઘિમિધાનાય શ્રીમતે ગૌતમ ગણધરાય નમઃ ॥

શિલાન્યાસ વિધિ—

સૌ પ્રથમ ભૂમિ શુદ્ધ કરવી. પછી વિધિ સહિત સ્નાત્ર લણાવવું. અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી, નવગ્રહપદ્મનું પૂજન કરવું. તે પછી ઠેરા બલિથી દશદિક્પાલનું આહ્વાન કરવું. અને પછી દિક્પાલનું પૂજન કરવું, અને નૈવેદ્ય નીચે પ્રમાણે દેવું. રોટલી શેર ૧૧, મોદક ૭, પુરી શેર ૧૧ તેથી વિશેષ થાય તેમ કરી શાન્તિઉદ્ઘોષણની ૧૦ ગાથા કહીને આરતિ ઉતારવી.

શિલ્પીને સ્નાનાદિકથી શુદ્ધ કરી નૂતન વસ્ત્ર, તથા ઉપવસ્ત્ર પહેરાવી, કંકણ દેરા બાંધી, તિલક કરી હથીયારને શુદ્ધ કરી કંકણ બાંધી. સર્વને વજ્રપંજરથી અંગરક્ષા કરવી.

અથ વજ્રપંજર સ્તોત્રમ્

ૐ પરમેષ્ઠિર્નમસ્કારં, સારંનવપદાત્મકમ્ ।

આત્મરક્ષાકરં વજ્ર-પંજરામં સ્મરામ્યહમ્ ॥ ૧ ॥

ૐ નમો અરિહંતાણં, શિરસ્કં શિરસિ સ્થિતમ્ ।

ૐ નમો સિદ્ધાણં, મુખે મુખપટામ્બરમ્ ॥ ૨ ॥

ૐ નમો આયરિયાણં, અંગરક્ષાતિશાયિની ।

ૐ નમો ઉવજ્ઞાયાણં, આયુધં હસ્તયોદ્ધમ્ ॥ ૩ ॥

ૐ નમોલોએ સર્વસાહૂણં, મોચકે પાદયોઃ શુભે ।

એસો પંચનમુક્કારો, શિલા વજ્રમયી તલે ॥ ૪ ॥

સર્વ પાવપ્પણાસણો, વપ્રો વજ્ર મયો વહિઃ ।

મંગલાણં ચ સર્વેસિં, સ્વાદિરાંગારસ્વાતિકા ॥ ૫ ॥

સ્વાહાન્તં ચ પદં જ્ઞેયં, પદમં હવહ મંગલમ્ ।

વપ્રોપરિ વજ્રમયં, વિધાનં દેહ રક્ષણે ॥ ૬ ॥

મહાપ્રભાવા રક્ષેયં, ક્ષુદ્રોપદ્ર વનાશિની ।

પરમેષ્ઠિ પદોદ્ભુતા, કથિતા પૂર્વ દ્વરિભિઃ ॥ ૭ ॥

યશ્વનાં કુરુતે રક્ષાં, પરમેષ્ઠિપદૈઃ સદા ।

તસ્ય ન સ્યાદ્ મયં વ્યાધિ-રાધિશ્ચાપિ કદાચન ॥ ૮ ॥

इति वज्रपञ्जर कवच

લગવાનની જમણી બાજુ નવગ્રહનો અને ડાબી બાજુ દિશ્પાલનો પાટલો રાખી પૂજન કરવું.

૧ પંચરત્ન, ૨ પારો, ૩ ગાયનુદૃત, ૪ સાકરની ચાસણી, ૫ ઠોડી, ૬ સપ્તધાન્ય, દાલ, ઘરો, ત્રાંબાના સોનાથી રસેલા પાંચ કલશ તે મધ્યે ઉપર મુજબની વસ્તુ પધરાવવી, પાંચ કલશ, અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન ખૂણે પધરાવવા અને એક કલશ મધ્યે પધરાવવો. પૂર્વ આદિ ચાર દિશાઓ ત્રાંબાના સંપૂટઉપર, ઉપર મુજબ વસ્તુ મૂકી પધરાવવા અને પાંચ કલશ ઉપર પાંચ સંપૂટ પધરાવી શિલા સ્થાપન કરવી. મધ્યે કૂર્મ શિલા ઉપર ચક્ષુ કર્દમથી નીચે મુજબ લખવું.

ૐ કૂર્મ નિજપૃષ્ઠે પ્રાસાદં ધારય ધારય સ્વાહા ।

સૂર્ય સંક્રાંતિ મુજબ જે દિશામાં શિલાન્યાસ આવતો હોય ત્યાંથી પ્રારંભ કરી સૃષ્ટિકર્મે શિલા સ્થાપવી અને પછી મધ્ય શિલા સ્થાપવી. મંગલગીત વાદિત અને ઉદ્ઘોષણથી શિલા સ્થાપન કરવું.

ૐ દ્વૈત્રી શ્રી કૂર્મ તિષ્ઠ તિષ્ઠ જિનગૃહં ધારય ધારય સ્વાહા ।

કહી વાસક્ષેપ નાખવો.

પ્રથમથી ગોધૂમ શેર ૧૦ ના બાકળા કરાવી તેમાં ગોળ, ટોપડું ભેળવી સર્વેને વહેંચવા.

ચીજોની યાદી

૧ કૂર્મ શિલા, ૮ દિશાની અષ્ટશિલા, વસ્ત્ર:-પૂર્વ પીળું, અગ્નિ રાતુ, દક્ષિણ કાળું, નૈઋત્ય વાદળી, પાશ્ચિમ ગુલાબી, વાયવ્ય સફેદ, ઉત્તર લીલું, ઇશાન સફેદ, મધ્ય શિલા પીળું, સંપૂટ માટે પાંચ ત્રાંબાના કલશ, તથા ત્રાંબાના ૧૮ ઠોડીયા, નવગ્રહ દિશ્પાલના પાટલા, સોનાના વરખ; ચાંદીના વરખ; નાડાસડી, પંચરત્ન પોટલી ૧૫, પારો ભાર-૫, ચક્ષુકર્દમ, કેસર, કંકુ, અખીલ, ગલાલ, અક્ષત, સરસવ, ગાયનું ઘી, સાકરની ચાસણી, પંચામૃત, ઠોડી ૧૫, મીઠળ, મરડારીંગી, દાલ, ઘરો, પુષ્પ, આશો-પાલવના તોરણ, નાગરવેલના પાન ૨૫, સોપારી શેર ૧૧, બદામ, કમળકાંકરી, તજ, લવીંગ, એલચી. રાખ્ય ભસ્મ તો-૧૧, દીપક, ધૂપ, ફળ, મીઠાન, નૈવેદ્ય, શ્રીફળ ૫.

સાત ધાન્ય-૧. જવ શેર ૦૧૧, ૨. ઘઉં શેર ૦૧૧, ૩. જુવાર શેર ૦૧૧, ૪. ચણા શેર ૦૧૧, ૫. ચોળા શેર ૦૧૧, ૬ મગ શેર ૦૧૧, ૭. અડદ શેર ૦૧૧.

પુરી શેર ૧૧, રોટલી શેર ૧૧, લાડવા ૭, સાત-ધાનથી દેવ આહ્વાન કરવું અને વિધિ સંપૂર્ણ થયે બલી આપવા.

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तुकला चिंतन हरविद्या गुणकीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध) शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सोमपुरा संगृहीते शिलान्यास नाम्नो द्वितियोऽध्यायः संपूर्ण ॥

પ્રાસાદનિરુપણ નામ્નો તૃતીયોઽધ્યાય

કાષ્ઠે મૃદિષ્ઠકે ચૈવ પાષાણે ધાતુ રત્નજે ।

ઉત્તરોત્તર દૃઢં દ્રવ્યં લોહકર્મ વિવર્જયેત્ ॥ ૧ ॥

કાષ્ઠ, ઈંટ, પાષાણ, ધાતુ અને રત્ન, આ દ્રવ્યો એક બીજાથી ઉત્તમોત્તમ છે પણ લોહ કર્મ કરવું નહિ. ૧.

ઉત્તમોત્તમ ધાત્વાદિ પાષાણોટ્ટિકાષ્ઠકમ્ ।

શ્રેષ્ઠમધ્યાધમં દ્રવ્યં લોહં ચૈવાધમાધમમ્ ॥ ૨ ॥

ધાતુ આદિ દ્રવ્યો ઉત્તમોત્તમ છે, પાષાણ, ઈંટ અને કાષ્ઠ એ ત્રણ દ્રવ્યો અનુક્રમે, શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ છે પણ લોહ દ્રવ્ય તો અધમાધમ એટલે કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે. એટલે અત્યંત હીન દ્રવ્ય છે. ૨

શિલેષ્ટિકા સુધાદારુમૃત્સ્નામૃલ્લોષ્ટ લોહકાઃ ।

एतानि शिल्पद्रव्याणि मुख्यत्वेन निरूपिताः ॥ ૩ ॥

પાષાણ, ઈંટ, ચુનો, કાષ્ઠ માટી અને અષ્ઠધાતુ આ વસ્તુઓ મુખ્યત્વે શિલ્પ વાસ્તુમાં ઉપયોગી દ્રવ્યો જણાવા. ૩.

પ્રાસાદ પ્રતિમા રાજગૃહ વાપ્યાદિ સચ્કૃતિઃ ।

કથિતા યત્રતચ્છિલ્ય શાસ્ત્ર મુક્તં મહર્ષિભિ ॥ ૪ ॥

દેવમંદિર, પ્રતિમા, રાજગૃહ, વાવ આદિ જળાશયો, નગર, કિલ્લા આદિ રચનાની વિધાને મહર્ષિઓએ શિલ્પશાસ્ત્ર કહેલ છે. ૪.

શિલ્પશાસ્ત્રના જ્ઞાતા :—

મૃગુરત્રિર્વસિષ્ઠશ્ચ વિશ્વકર્મા મય સ્તથા ।

નારદો નગ્નજિત્વૈવ વિશાલાક્ષઃ પુરંદર ॥ ૫ ॥

ब्रह्मा कुमारो नंदीशः शौनकोगर्ग एव च ।

वासुदेवોऽनिरुद्धश्च तथा શુક્ર વૃહસ્પતિ ॥ ૬ ॥

अष्टादशैने विख्याताः शिल्प. शास्त्रोपदेशकाः ।

૧ ભૂગુ, ૨ અત્રિ, ૩ વસિષ્ઠ, ૪ વિશ્વકર્મા, ૫ મય, ૬ નારદ, ૭ નગ્નજીત, ૮ વિશાલાક્ષ, ૯ પુરંદર, ૧૦ બ્રહ્મા, ૧૧ કુમાર, ૧૨ નંદીશ, ૧૩ શૌનક, ૧૪ ગર્ગ ૧૫ વાસુદેવ, ૧૬ અનિરુદ્ધ, ૧૭ શુક, ૧૮ જૃહસ્પતિ. એ શિલ્પશાસ્ત્રના ઉપદેશક તથા વિખ્યાત આચાર્યો છે. ૫, ૬.

શિલ્પિનઃ હૃદયે બ્રહ્મા હસ્તયે વિંણુ શંકરૌ ।

ચંદ્રાદિત્યૌ ચ ચક્ષુષોઃ સર્વાંગે માત્ર દેવતા ॥ ૭ ॥

શિલ્પીના હૃદયમાં બ્રહ્મા વસે છે, તેના બન્ને હાથમાં વિંણુ અને શંકર રહેલ છે એ આંખોમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર બિરાજે છે અને તેના સર્વાંગે દેવતાઓ વસે છે. ૭.

પ્રાસાદો દેવરૂપઃ સ્યાત્ પાદૌ પાદ શિલાસ્તથા ।

ગર્ભશ્વેવોદરં જ્ઞેયં જંઘા પાદોર્ધ્વ મુચ્યતે ॥ ૮ ॥

સ્તંભાશ્વજાનવોજ્ઞેયા ઘંટા જિહ્વા પ્રકીર્તિતા ।

દીપઃ પ્રાણ રૂપો જ્ઞેયા હૃદયને જલ નિર્ગતઃ ॥ ૯ ॥

બ્રહ્મ સ્થાનં યદેતચ્ચ તન્નાભિ પરિકીર્તિતા ।

હૃદય પીઠિકા જ્ઞેયા પ્રતિમા પુરુષઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રાસાદની રચનાને દેવશરીર રૂપ કલ્પ્યુ છે, પાયાની શિલા પગ રૂપે, ગર્ભ-ગૃહ ઉદર-પેટ રૂપે, પાયા પરની જગતી બાંધ રૂપે, થાંભલા રૂપે ઢીંચણ, ઘંટા શ્રાવણ રૂપે, દીપક પ્રાણ રૂપે, શુદ્ધા રૂપે પ્રવાહ, દેવનું બ્રહ્મ સ્થાન નાભી, પીઠિકા રૂપે હૃદય અને પ્રતિમા પુરુષ રૂપે બાણવાં. ૮ થી ૧૦.

પાદચારસ્ત્વહંકારો જોતિસ્તચ્ચક્ષુરુચ્યતે ।

તંદર્ધ્વં પ્રકૃતિસ્તસ્ય પ્રતિમાત્મા સ્મૃતૌ વૃધૈઃ ॥ ૧૧ ॥

તલ્લ કુંભા દધો દ્વારં તસ્ય પ્રજનનં સ્મૃતમ્ ।

શુકનાશા ભવેન્નાસા ગવાક્ષઃ કર્ણ ઉચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

કાયાપાલી સ્મૃતઃ સ્કંધે ગ્રીવા ચાલમસારિકા ।

કલશસ્તુ શિરો જ્ઞેયો મજ્જાદિત્પર સંયુતં ॥ ૧૩ ॥

પગનો સંચાર અહંકાર, ઢીપનો પ્રકાશ ચક્ષુ રૂપે, ઉપરનો ભાગ તેની પ્રકૃતિ, પ્રતિમા આત્મા રૂપે બુદ્ધિમાને બાણવા. દ્વારના કુંભીના તલથી નીચેનો ભાગ લિંગ રૂપે બાણવો, શિખરનો શુકનાશ એ નાસિકા રૂપે, ગવાક્ષ-જરૂઆ કાન રૂપે, શિખરનો સ્કંધતે ખભો અને આમલસારાનુ ગળું તે કઠ રૂપે આમલસારાને કલશ મસ્તક રૂપે બાણવાં, ચુનાનું પ્લાસ્ટર તે આમડી રૂપે બાણવું. ૧૧ થી ૧૩.

મેદશ્ચ વસુધા વિદ્યાત્ પ્રલેપો માંસ મુચ્યતે ।

અસ્થિનો ચ શિલાસ્તસ્ય સ્નાયુ કીલાદયઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૪ ॥

ચક્ષુષિ શિશ્વરા સ્તસ્ય ધ્વજાકેશ પ્રકીર્તિતાઃ ।

એવ પુરુષરૂપં તુ ધ્યાયેચ્ચ મનસા સુધીઃ ॥ ૧૫ ॥

પૃથ્વી મેદ રૂપે, ચુનાનો લેપ માંસ રૂપે, શિલાઓ હાંડકાં રૂપે, ખીલા પાઉ કુકરા સ્નાયુ રૂપે, શૃંગ ચક્ષુ રૂપે, ધ્વજા કેશ રૂપે. આ રીતે પ્રાસાદના સર્વ અંગોનું પુરુષ રૂપે ધ્યાન કરવું. ૧૪, ૧૫.

નાગરા દ્રાવિડા શ્ચૈવ લતિનાશ્ચ વિમાનકા ।

મિશ્રકાશ્ચ વરાટાશ્ચ સાન્ધારા ભૂમિના સ્તથા ॥ ૧૬ ॥

વિમાન નાગરચ્છંદા વિમાન પુષ્પકાથવા ।

વલ્લભા ફાંસનાકારા સિંહાવલોકા રથરૂદ્ધા ॥ ૧૭ ॥

પ્રાસાદના જાતિચ્છંદ :- ૧ નાગરાદિ, ૨ દ્રાવિડાદિ, ૩ લતિનાદિ, ૪ વિમાનાદિ, ૫ મિશ્રકાદિ, ૬ વરાટાદિ, ૭ સાન્ધારાદિ, ૮ ભૂમિજાદિ, ૯ વિમાનનાગરાદિ, ૧૦ વિમાનપુષ્પકાદિ, ૧૧ વલ્લભાદિ, ૧૨ ફાંસનાકારાદિ, ૧૩ સિંહાવલોકાદિ, ૧૪ રથરૂદ્ધાદિ. એમ પ્રાસાદની ચૌદ જાતિ જાણવી. ૧૬, ૧૭.

એતે ચતુર્દશ વિખ્યાતા પ્રાસાદજાતયા સ્મૃતાઃ ।

મૃત્સાકાષ્ટેષ્ઠકાશૈલ ધાતુ રત્ન ભવાઃ સુધીઃ ॥ ૧૮ ॥

કુર્યાત સ્વશક્તિ પ્રાસાદશ્ચાતુ વર્ગફલં ભવેત્ ।

પાંસુનાદિ સુરાગારે ક્રીડયા વિહિત શ્રિતઃ ॥ ૧૯ ॥

એ ચૌદ જાતિના વિખ્યાત પ્રાસાદો માટીના, કાષ્ઠના, ઇંટના, પાષાણના, ધાતુરત્નાદિ વાસ્તુ દ્રવ્યોદિના પોતાની શક્તિ અનુસાર કરવાથી ચાર વર્ગ (ધર્મ અર્ધ, કામ અને મોક્ષ)ના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. દેવાલયે લક્ષ્મી ક્રીડા કરે છે. ૧૮, ૧૯.

કોટિ વર્ષ તૃણચ્છન્દે દશકોચ્ચસ્તુ મૃન્મયે ।

ઈષ્ટિકાયાં દશગુણં પુણ્યં શૈલેહ્યનન્તરા ॥ ૨૦ ॥

કોટિ વર્ષ તૃણ, દશ કોટિ માટીનું, તેથી દશગણું ઇંટનું અને પાષાણના પ્રાસાદ કરવાથી અત્યંત ગણું પુણ્ય મળે. ૨૦.

પદ્મશિલા દ્વારે ચૈવ તચ્છિલાપુરુષે તથા ।

કલશધ્વજે પ્રતિષ્ઠા સપ્તગુણં પુણ્યં ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

૧ પદ્મશિલા, ૨ દ્વાર, ૩ શિલા, ૪ દ્વજપુરુષ, ૫ કલશ, ૬ દ્વજ, ૭ પ્રતિષ્ઠા.
આ રીતે સાત ગણું પૂજ્ય મળે છે. ૨૧.

મણિ મુક્તા પ્રવાલાદયૈ ભૂષણૈઃ સુવિભૂષિતાઃ ।

સૌવર્ણૈ રાજતૈશ્ચૈવ દેવાનાં સતતં પ્રિયાઃ ॥ ૨૨ ॥

મણિ, માણિક, માતી અને પ્રવાલાદિ અલંકારોથી સારી રીતે અલંકૃત
કરાયેલા સુવર્ણ તથા રૌપ્યના પ્રાસાદો દેવલોકોને નિત્યપ્રિય છે. ૨૨.

રીતિકા સ્તામ્ર યુક્તાશ્ચ પિશાચોરગરક્ષસામ્ ।

દેવલોકે ભવન્યેતે કામ સ્વચ્છંદ ચારિણ ॥ ૨૩ ॥

પિત્તળ અને ત્રાંબાના પ્રાસાદો પિશાચ, નાગ અને રાક્ષસોને પ્રિય છે.
આ પ્રાસાદો દેવલોકમાં કામનાની યથેષ્ટા સિદ્ધિ કરનાર છે. ૨૩.

પાતાલેऽપિ વિનિર્દિષ્ટા પાપાણૈઃ સ્ફટીકૈ સ્તથા ।

હૃષ્ટકા કાઠ પાપાણૈ મૃત્યુલોકે ત્વનિન્દિતા ॥ ૨૪ ॥

પાતાલમાં પાપાણુ અને સ્ફટિકના પ્રાસાદો કરવા કહેલ છે, અને મૃત્યુલોકમાં ઇંટ,
કાઠ અને પાપાણુના પ્રાસાદો કરવામાં આવે તો આનંદ આપનાર છે. ૨૪.

નગરાણાં ભૂષણાર્થ દેવાનામાલયાય ચ ।

લોકાનાં ધર્મહેતોશ્ચ ક્રીડાર્થ સુરયોષિતામ્ ॥ ૨૫ ॥

આલયઃ સર્વભૂતાનાં વિજયાય જિતાત્મનામ્ ।

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં પ્રાપ્તિ હેતુશ્ચ કામદઃ ॥ ૨૬ ॥

પ્રાસાદ નગરોની શૈલા, દેવતાઓના નિવાસ, લોકોના કલ્યાણુ તેમજ ધર્મ
હેતુ માટે, દેવાંગનાઓની ક્રીડા માટે, અને ધાર્મિક પુરુષોની વિજય કીર્તિ માટે હોય
છે. તેમજ પ્રાણીમાત્રને આશ્રય રૂપ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણુ
રૂપ તથા સર્વકામનાઓને આપનાર છે. ૨૫, ૨૬.

શુદ્ધચ્છદ્રાષ્ટ પ્રાસાદો :-

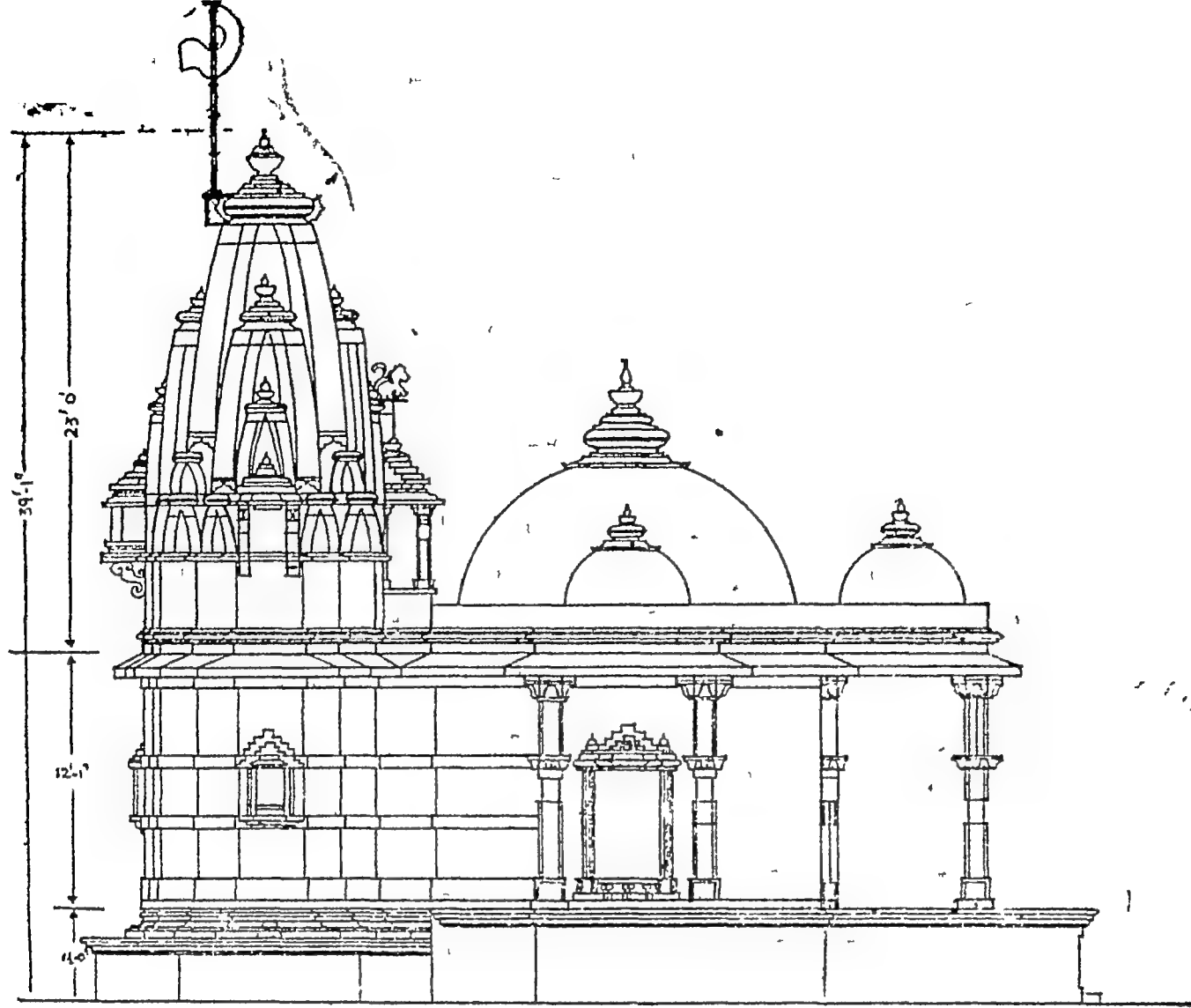
નાગરા દ્રાવિડાશ્ચૈવ વરાટકાશ્ચમિશ્રકાઃ ।

લતિનાશ્ચૈવસાન્ધારા વિમાના ભૂમિજા સ્તથા ॥ ૨૭ ॥

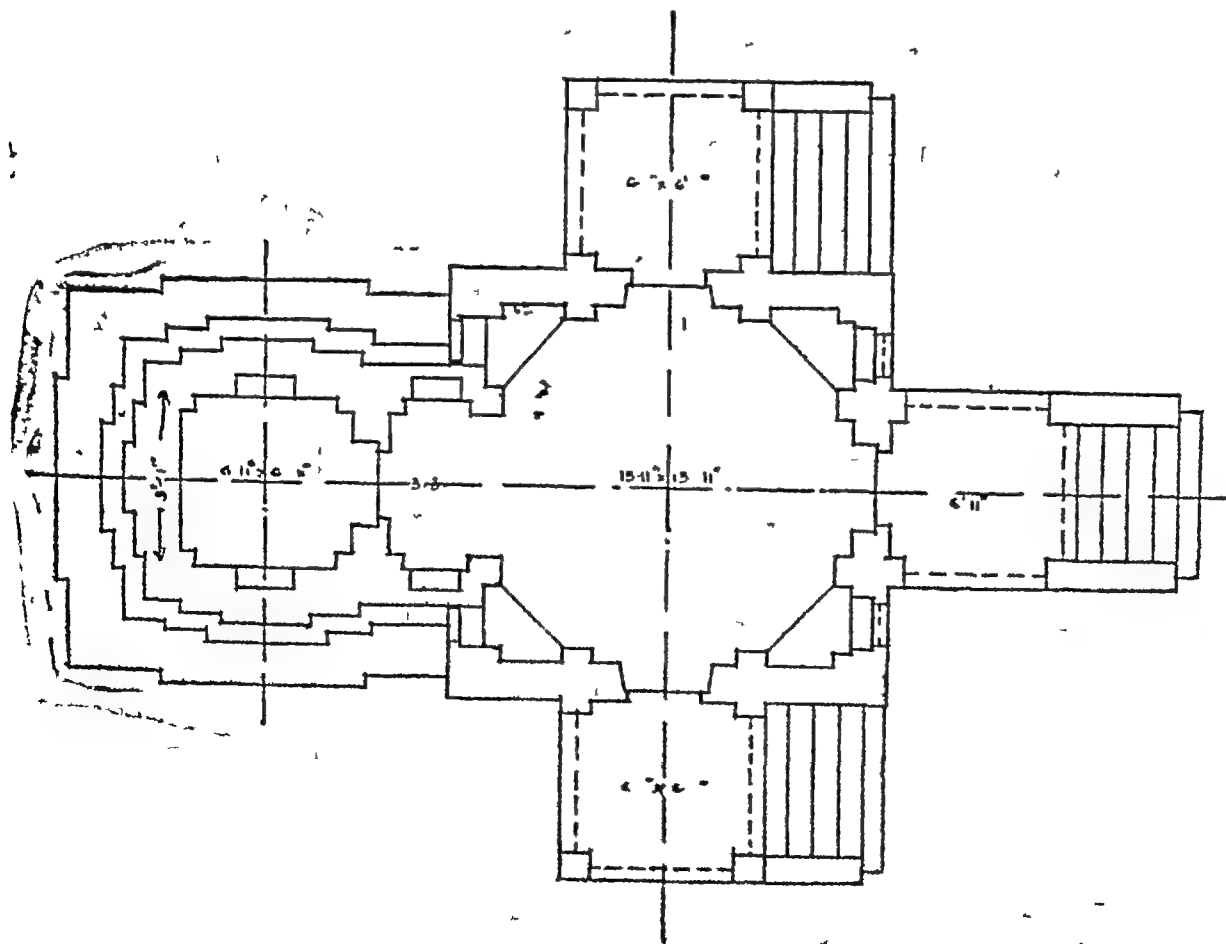
એતે ચાષ્ટાન્વયે રાસ્તાઃ શુદ્ધચ્છન્દાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

દેશજાતિ કુલ સ્થાન વર્ણભેદે સ્તથાપરે ॥ ૨૮ ॥

૧ નાગરાદિ, ૨ દ્રાવિડાદિ, ૩ વરાટકાદિ, ૪ મિશ્રકાદિ, ૫ લતિનાદિ, ૬ સાન્ધાર-
રાદિ, ૭ વિમાનાદિ, ૮ ભૂમિજાદિ. એ આઠ પ્રકારના પ્રાસાદો શુદ્ધ છંદના કીર્તિદાયક
છે. દેશ, જાતિકુલ, સ્થાન, વર્ણ ભેદે સ્થાપવા. ૨૭, ૨૮.

[ચિત્ર. સી. મેમુરા]

માવડી જેન દેસાસર તલ કશન

પ્રાસાદ દેશાનુક્રમો

જાતયોઽષ્ઠો પ્રવર્તન્તે ગંગાતીરેષુ સર્વદા ।

અહિ રાજેષુ સાન્ધારો નાગરશ્ચ પ્રશસ્યતે ॥ ૨૯ ॥

ગોડથઙ્ગકામરૂપે સાન્ધારો લતિન સ્તથા ।

તુરકોડહાલેષુ ? ગઙ્ગોદધૌ વિમાનક ॥ ૩૦ ॥

ઉપર કહેલ આઠ જાતિના પ્રાસાદો ગંગાના તીરે કરવા સર્વદા કલ્યાણકારી છે. સાન્ધારાદિ અને નાગરાદિ અહિ રાજ્યમાં કરવા શુભ છે. ગોડ, બંગ અને કામરૂપ દેશમાં સાન્ધારાદિ અને લતિનાદિ તથા તુર કેડ અને હાલમાં તેમજ ગંગા સાગરના પ્રદેશોમાં વિમાનાદિ પ્રાસાદો કરવા પ્રશસ્ત છે. ૨૯, ૩૦.

ચૌલદેશે મહાનીલે શ્રીનીલે પર્વતે તથા ।

મલ્યકલિઙ્ગ કણટિ કાન્ય કુબ્જનિવાસકે ॥ ૩૧ ॥

વૈરાજ્યેષુ વિરાટે ચ કોંકણે દક્ષિણાપથે ।

નાગરાદ્રાવિડાશ્છન્દા વરાટા ભૂમિજાસ્તથા ॥ ૩૨ ॥

લતિનાશ્ચૈવ સાન્ધારા મિશ્રકાશ્ચ વિમાનકા ।

અષ્ટછન્દા સ્તથા ચૈતે પ્રાસાદાઃ પરિકીર્તિતા ॥ ૩૩ ॥

ચૌલદેશે મહાનીલ તથા શ્રીનીલપર્વતે, મલ્ય, કલિંગ, કણ્ઠાટક, કાન્યકુબ્જ, વૈરાજ્ય, વિરાટ, કેકણ અને દક્ષિણ પ્રદેશોમાં નાગરાદિ, દ્રાવિડાદિ, વરાટાદિ, ભૂમિજાદિ તથા લતિનાદિ, સાન્ધારાદિ, મિશ્રકાદિ અને વિમાનાદિ. આ આઠ છંદના પ્રાસાદ કરવા શુભદાયક છે. ૩૧ થી ૩૩.

જયન્ત્યાં માલવેદેશે કાશ્વયા કલિજરેતથા ।

અન્તર્વેદ્યાચ મગધે મથુરાયાં હિમાશ્રયે ॥ ૩૪ ॥

દણ્ડકારણ્ય સહ્યા-દ્યૌ શત્વારચ્છન્દકાઙ્ગમે ।

લતિના નાગરા શ્ચૈવ સાન્ધારા ભૂમિજાસ્તથા ॥ ૩૫ ॥

જયંતી (ઉજ્જયિની) માળવાદેશ, કાંચી, કલિજરદેશ, અન્તર્વેદપ્રદેશ (ગંગા જમના વચ્ચેનો પ્રદેશ), મથુરા અને હિમાલયના આશ્રયભૂત પ્રદેશો, તેમજ દંડકારણ્ય સહિત સમુદ્રકિનારાના પ્રદેશમાં લતિનાદિ, નાગરાદિ, સાન્ધારાદિ અને ભૂમિજાદિ ચતુઃ છંદપ્રાસાદો કરવા હિતાવહ છે. ૩૪, ૩૫.

સિન્ધો ચ સુરપાણે ચ તેજો ગક્ષણકાદિષુ ।
સવમોહનમાદિ યુક્તે ? પશ્ચિમે પાર્શ્વમણ્ડલે ।
સૌરાષ્ટ્રે ગુર્જરે દેશે કાશ્મીરે ચ સ્વયંભરે ॥ ૩૬ ॥

સિંધ, ખુરપાણે, તથા તેજોગક્ષણકાદિ પ્રદેશોમાં, પશ્ચિમ પ્રદેશ તથા પાર્શ્વ-
મંડલમાં, સૌરાષ્ટ્ર, ગુર્જરપ્રદેશ, કાશ્મીરમાં અને સ્વયંભૂ (બ્રહ્માવર્ત) ઉપર કહેલ
અતુઃછંદ પ્રાસાદો યુક્તિએ કરીને કરવા. ૩૬.

વિમાન નાગરાંચ્છન્દાન્ કુર્યાદ્વિમાન પુષ્પકાન્ ।
સિંહાવલોક વલ્ભી ફાંસનાથ રથારુહાન ॥ ૩૭ ॥
પ્રવર્તન્તે સર્વદેશે વ્યોમ ચૈકં ન વર્તતે ।
એતાષુ ભરત ક્ષેત્રાદ્યં દેશાનુક્રમ કથ્યતામ્ ॥ ૩૮ ॥

વિમાનનાગરાદિ, વિમાનપુષ્પકાદિ, સિંહાવલોકનાદિ, ફાંસનાદિ અને રથારુહાદિ
એ સર્વ પ્રાસાદો સર્વ દેશોમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ ભરતક્ષેત્રમાં આ પ્રાસાદો દેશાનુસાર
કરવા તેમ કહેલ છે. ૩૭, ૩૮.

પ્રાસાદ વિપ્રાદિ જ્ઞાતિ નિર્ણય :-

નાગરો વિપ્રજ્ઞાતિઃ સ્યાદ્ દ્રાવિડઃ ક્ષત્રિયોદ્ભવઃ ।
વ્યંતરો વૈશ્યજાતિશ્ચ વેશર સ્તત્ર સંભવઃ ॥ ૩૯ ॥

નાગરાદિ-વિપ્રજ્ઞાતિ, દ્રાવિડાદિ-ક્ષત્રિયજ્ઞાતિ, વ્યંતરાદિ (નપુસકાદિ) તથા
વેશરાદિ (વૈશ્યાદિ) વૈશ્ય જ્ઞાતિ બાબુવા. ૩૯.

પ્રાસાદ વર્ણ નિર્ણય

નાગરાઃ શ્વેતવર્ણાનો દ્રાવિડો રક્તવર્ણકઃ ।
વ્યંતરઃ પીત સંકાશો વેશરો હરિતોપમઃ ॥ ૪૦ ॥

નાગરાદિ-શ્વેત, દ્રાવિડાદિ-રક્ત, વ્યંતરાદિ-પીત, અને વેશરાદિ-લીલા
વર્ણના પ્રાસાદો બાબુવા. ૪૦.

સાત્ત્વિક રાજસ તામસ પ્રાસાદ :-

સાત્ત્વિકં નાગરં વિદ્યાદ્રાજસં દ્રાવિડં તથા ।
તામસં વેશરશ્ચેતિ ત્રયો બ્રહ્માદિ દૈવતાઃ ॥ ૪૧ ॥

રાજસં તામસં ચૈવ સાત્ત્વિકં ચ તૃતીયકમ્ ।

ધર્મસ્ય ત્રિવિધં જ્ઞાનં સંસારે સં પ્રવર્તતે ॥ ૪૨ ॥

નાગરાદિ-સાત્ત્વિક, દ્રાવિડાદિ-રાજસ અને વેશરાદિ પ્રાસાદો તામસ પ્રકૃતિના બનેલા. આ ત્રણે પ્રાસાદો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર ત્રણે દેવરૂપ છે. રાજસ, તામસ અને સાત્ત્વિક એ ત્રણે ધર્મના ત્રિવિધજ્ઞાન રૂપ સંસારમાં પ્રવર્તેલ છે. ૪૧, ૪૨.

સમન્તાદન્ય દ્રવ્યેષુ રાજસે દિગ્ગુણાધિકમ્ ।

તામસે ગતથા પુણ્યમનન્તં સાત્ત્વિકે તથા ॥ ૪૩ ॥

શક્તિ પ્રમાણે દ્રવ્ય અર્થવાથી, રાજસ દસગણું, તામસ સો ગણું અને સાત્ત્વિક અનંત ગણું પૂણ્ય આપે છે. ૪૩

યશ્ચદેવાલયં કુર્યાત સ્વર્લોકે લભતે ધ્રુવમ્ ।

ક્રીડાં સહ સુરસ્ત્રીભિર્માનવો દેવતા ભવેત્ ॥ ૪૪ ॥

દેવાલય કરવાથી દેવલોક નિશ્ચિત પ્રાપ્ત થાય છે. દેવતાઓ દેવીઓ માનવો સહિત ક્રીડા કરે છે. ૪૪.

નાગરઃ સાત્ત્વિકે દેશે રાજસે દ્રાવિડસ્તથા ।

વેશરઃ સ્તામસે દેશે ક્રમેણ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

નાગરો ભૂસુરોજાત્યા વેશરો વૈશ્ય ઉચ્ચતે ।

દ્રાવિડસ્તુ નૃપો જ્ઞેય આકૃતિઃ કથ્યતેઽધુના ॥ ૪૬ ॥

સાત્ત્વિક દેશમાં નાગરાદિ, રાજસ દેશમાં દ્રાવિડાદિ અને તામસ દેશમાં વેશરાદિ પ્રાસાદો કરવા કહેલા છે, નાગરાદિ બ્રાહ્મણ, વેશરાદિ વૈશ્ય અને દ્રાવિડાદિ ક્ષત્રિય જાતિના પ્રાસાદો સમજવા. હવે આગળ પ્રાસાદોની આકૃતિ કહેવામાં આવશે.

એતે સમસ્ત પ્રાસાદા દેશાનુક્રમ સંસ્થિતાઃ ।

યથા ક્રમ સ્તથા કાર્યાઃ પ્રાસાદાનાં તુ સર્વતઃ ॥ ૪૭ ॥

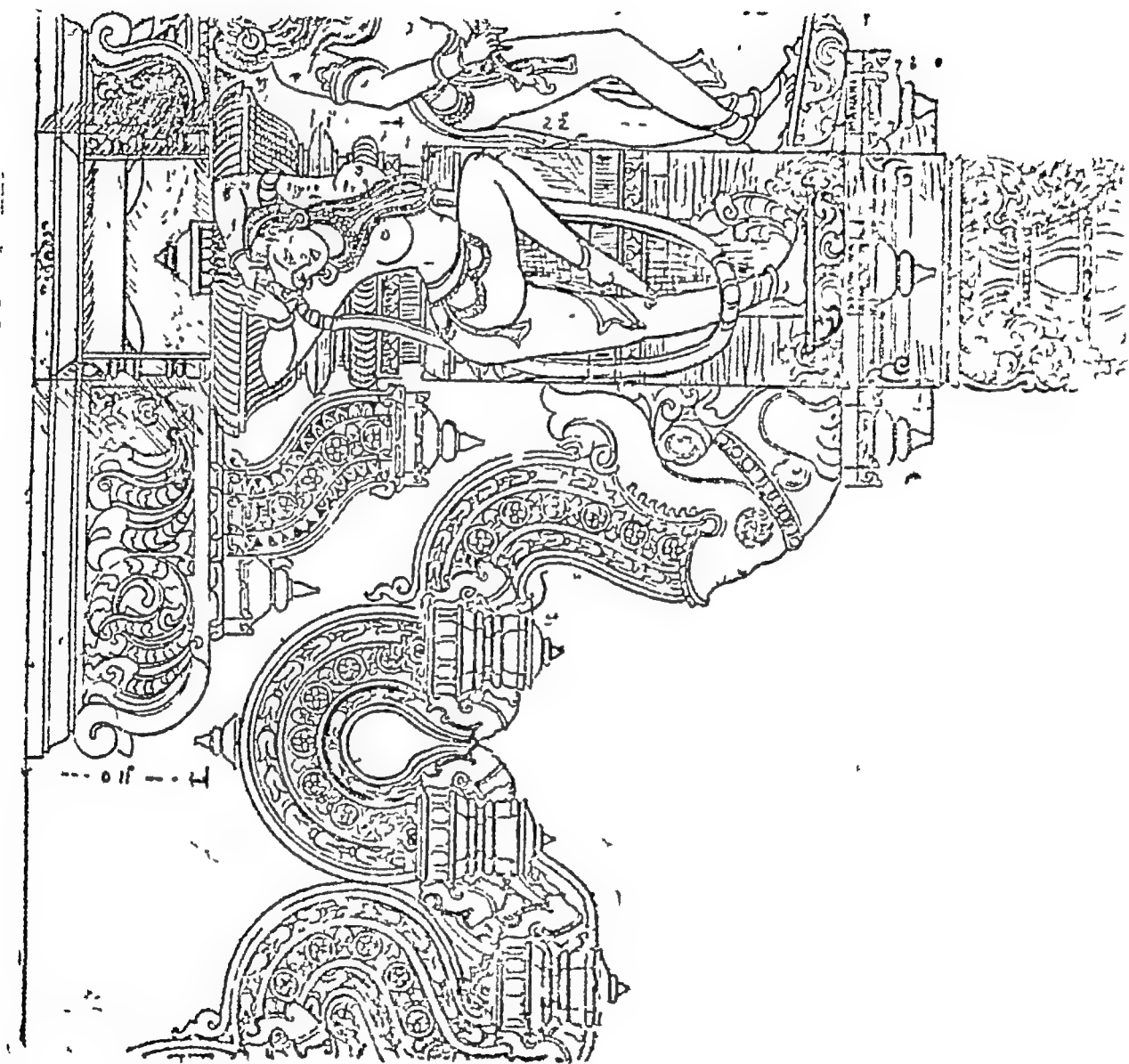
વિભક્તિ સ્તલ છંદેષુ શિખરોર્ધ્વશ્ચ કારવેત્ ।

અભિધાનો ધર્વમારુયાતં યથાત્કં તલ છંદયો ॥ ૪૮ ॥

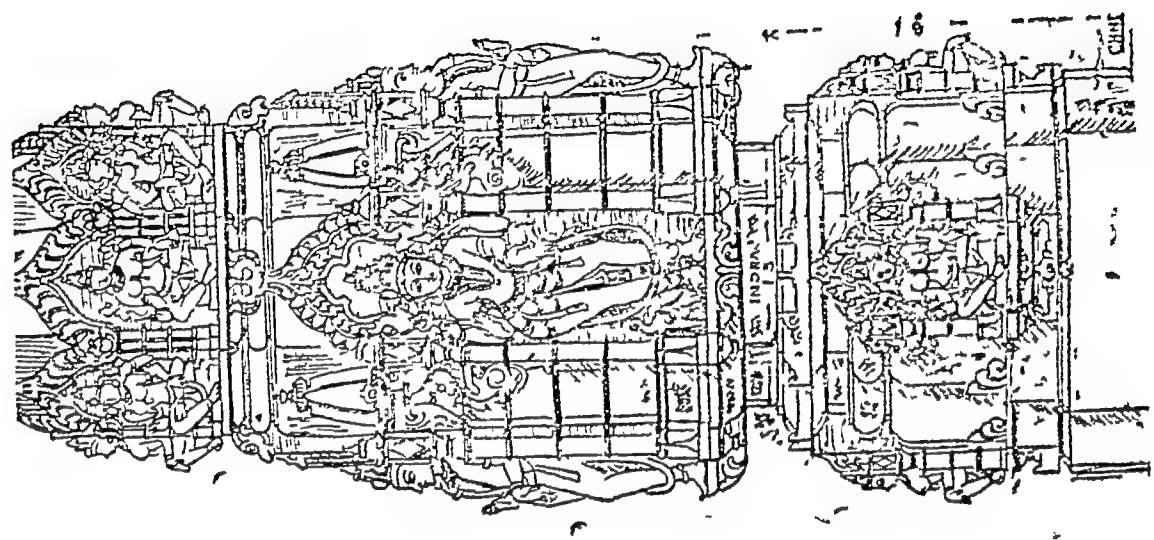
યદિ વૈ છંદછંદોન ચાદ્યં ન પ્રતિષ્ઠેત્ ॥

તત્પ્રાસાદ ફલં નાસ્તિ મોક્ષશ્ચાપિ નવિદ્ય તે ॥ ૪૯ ॥

ઉપર કહેલા સમસ્ત પ્રાસાદો દેશાનુક્રમે સ્થિતિ કરી રહેલા છે. અને જે પ્રાસાદોનો જેવો ક્રમ કહેલ છે તે ક્રમ પ્રમાણે તે પ્રાસાદો કરવા, ક્ષેત્રના વિભાગ

તોરણ ચિત્ર સ્તંભ દર્શન.

અને તલછંદથી શીખર પચત જે પ્રાસાદોનું જે જે તલછંદ હોય તે પ્રમાણે પ્રાસાદો કરવા, જે પ્રાસાદોમાં છંદે છંદ મળતો ન આવે તો જે જે અંગોની અનુક્રમે પ્રતિષ્ઠા કરવાની હોય તેની પ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ છંદ રહિત કરેલા પ્રાસાદનું ક્ષણ મળતું નથી. અને તેવા પ્રાસાદથી ભાક્ષ પણ થતો નથી. ૪૭ થી ૪૯.

પ્રાસાદાનાશ્ચ સર્વેયાં જાયતે દશ ભેદતા ।

ચતુર્દશ પ્રવર્તન્તે જ્ઞેયા લોકાનુ સારતઃ ॥ ૫૦ ॥

સમસ્ત પ્રાસાદોના બેઠ સામાન્ય રીતે દસ પ્રકારે થાય છે. તેમજ પહેલા કહેલા ચૌદ જાતિના પ્રાસાદો પણ દસ બેઠે કરી લોકમાં પ્રવર્તે છે. તે બીજા શાસ્ત્રો લોકાચાર અને વિદ્વાન પુરૂષો દ્વારા જાણી લેવું. ૫૦.

પ્રાસાદ ન્યુનાધિક લક્ષણાત્મકં

હીનમાને તુયે દોષાઃ કથયેતાન્ સમાસતઃ ।

આયુર્હાનિ દ્વારહીને નાલીહીને ઘનક્ષય ॥ ૫૧ ॥

કહેલ માન પ્રમાણે કરવું, હીન કરવાથી દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, દ્વારહીન કરવાથી આયુષ્યની હાની થાય છે, નાલીહીન કરવાથી ઘનનો ક્ષય થાય છે. ૫૧.

અપદસ્થાપિતૈઃ સ્તમ્ભૈર્મહારોગં વિનિર્દેશેત્ ।

સ્તમ્ભવ્યાસોદયેહીને કાન્તા તત્ર વિનશ્યતિ ॥ ૫૨ ॥

પદ સ્થાન તજ સ્થંભ સ્થાપવાથી મહારોગ ઉત્પન્ન થાય, સ્તંભ જડાયમાં હીન કરવાથી સ્તંભો નાશ થાય. ૫૨.

પ્રાસાદે પીઠહીને તુ નશ્યન્તિ ગજવાજિનઃ ।

રથોપરથહીને તુ પ્રજાપીઢાં વિનિર્દિશેત્ ॥ ૫૩ ॥

પ્રાસાદ પીઠહીન કરવાથી ગજ અશ્વનો નાશ થાય, રથ ઉપરથ હીન કરવાથી પ્રજામાં પીડા ઉત્પન્ન થાય. ૫૩.

કર્ણહીનો યદા વાસ્તુરયુક્ત ફલમાદિશેત્ ।

ક્રીડન્તિ રાક્ષસાસ્તત્ર ફલં કાપિ ન વિદ્યતે ॥ ૫૪ ॥

વાસ્તુરેખા હીન કરવાથી અફલ મળે, રાક્ષસો ક્રીડા કરે કદાપી શુભફળ મળે નહિ. ૫૪.

જહ્વાહીને મવેદ્ વન્ધુકર્તૃકાવરનાશનમ્ ।

શિખરે હીનમાને તુ નશ્યન્તિ પુત્રપૌત્રકાઃ ॥ ૫૫ ॥

જઘા હીન કરવાથી કરનારના લાઈને નાશ થાય, શિખર હીન માન કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિને નાશ થાય. ૫૫.

માનાધિકો ન કર્તવ્યો માનહીનં નકારયેત્ ।

શાસ્ત્રોક્ત વિધિમાનેન શુભદં સર્વ કર્મસુ ॥ ૫૬ ॥

માનથી અધિક કરવું નહિ અને માન હિન પણ ન કરવું શાસ્ત્રોક્તવિધિમાને કરવું સર્વકાર્ય શુભ છે. ૫૬.

જગત્યજ્ઞ સમુદાયો

સુરાલયવિભૂત્યર્થં ભૂષણાર્થં પુરસ્ય તુ ।

નરાણાં મુક્તિ મુક્ત્યર્થં સત્યાર્થં ચૈવ સર્વદા ॥ ૫૭ ॥

લોકાનાં ધર્મહેતુશ્ચ ક્રીડા હેતુશ્ચસ્વર્ભૂવામ્ ।

કીર્તિરાયુર્યશોઽર્થં વ રાજાં કર્ણાણકારકેઃ ॥ ૫૮ ॥

દેવાલય નગરની વિભૂતિ અર્થે ભૂષણરૂપ છે, મનુષ્યોને લક્ષિત અને મુક્તિ અર્થે છે, એ સર્વદા સત્ય છે. લોકોના ધર્મ, અર્થ યશ કીર્તિ આયુષ્ય માટે છે, દેવાલય દેવોની ક્રીડા અર્થે અને રાજાને કર્ણાણકારક છે. ૫૭-૫૮.

જગત્યા લક્ષણં વત્સ શૃણુ વક્ષ્યામિ સામ્પ્રતમ્ ।

સા ચામૂઢ દિશામાગા મનોજ્ઞા સર્વતઃ પ્લવા ॥ ૫૯ ॥

હે વત્સ ! તું જગતીના લક્ષણ સાંભળ, મનોજ્ઞા ચારે દિશાએ (પ્લવ) ઢાળવાળી કરવી. ૫૯.

ચતુરશ્ચા તથાયતા વૃત્તા વૃત્તાયતા તથા ।

અષ્ટાશ્ચા ચ તથા કાર્યા પ્રાસાદસ્યાનુ રૂપતઃ ॥ ૬૦ ॥

ચોરસ, લંબચોરસ, ગોળ, લંબગોળ અને અષ્ટાંશ પણ પ્રાસાદના રૂપ પ્રમાણે કરવી. ૬૦.

જેષ્ઠા કનિષ્ઠ પ્રાસાદે મધ્યમે મધ્યમા તથા ।

જેષ્ઠે કનિષ્ઠા વ્યાખ્યાતા જગતી માનસદૂર્યયા ॥ ૬૧ ॥

જેષ્ઠ માનની કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને કરવી. મધ્ય માનના પ્રાસાદને મધ્ય માનની અને જેષ્ઠ માનના પ્રાસાદને કનિષ્ઠ માનની જગતી કરવી. ૬૧.

કનિષ્ઠે ભ્રમણી ચૈકા મધ્યમે ભ્રમણી દ્વયમ્ ।

જ્યેષ્ઠે તિલ્લો ભ્રમણ્યથ સાઙ્ગોપાઙ્ગિક સહચર્યા ॥ ૬૨ ॥

કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને એક ભ્રમણી કરવી, મધ્યમાને બે ભ્રમણી અને જ્યેષ્ઠ માનના પ્રાસાદને ત્રણ ભ્રમણી ચારે બાજુ કરવી. ૬૨.

પ્રાસાદ પૃથુમાનેન દ્વિગુણા ચોતમા તથા ।

મધ્યમા ચતુર્ગુણા યાધમા પશ્ચગુણોચ્યતે ॥ ૬૩ ॥

ઉત્તમ જ્યેષ્ઠ માનના પ્રાસાદને બે ગણી, મધ્ય માને ચાર ગણી અને અધમ કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને પાંચ ગણી ભ્રમણી કરવી. ૬૩

પટસપ્તગુણાસ્થાતા ચં યુક્તિ પર્યાય સંસ્થિતા ।

યત્ર ત્રિપુરુષા યદ્વા દ્વારિકાયાં નિગદ્યતે ॥ ૬૪ ॥

યુક્તિએ કરીને છ અને સાતગણી કરવી. તે ત્રિપુરુષ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશને અને દ્વારિકાપ્રાસાદની રચનામાં કરવી. ૬૪.

સમા સપાદા સાદ્વોંચા દ્વિગુણા વા મુલાયતે ।

અપરાજિત કર્ણાદ્યા પૂર્વમણ્ડપાનુ ક્રમેઃ ॥ ૬૫ ॥

હે અપરાજિત ! કર્ણથી સમ, સવાઇ, દોઢી અને બમણી ભ્રમણી કરવી. આગળ મંડપના ક્રમે કરવી. ૬૫

ચતુરશ્રા સૂર્યકર્ણા વિંશકર્ણાષ્ટવિંશતિઃ ।

તથા પટત્રિંશત્કર્ણા ચ ભ્રમણ્યઃ પશ્ચકીર્તિતા ॥ ૬૬ ॥

૧ ચાર કોણવાળી, ૨ બારકોણવાળી, ૩ વીશ કોણવાળી, ૪ અઠ્ઠાવીશ કોણવાળી, ૫ છત્રીશ કોણવાળી. એ પાંચ પ્રકારની ભ્રમણી કીર્તિદાયક છે. ૬૬.

ભ્રમણી ત્રિભાગોત્સેધે યાવન્મૂલ પ્રાસાદકમ્

કર્ણો દેવકુલાશતાયતન તત્સ્મૃતમ્ ? ॥ ૬૭ ॥

મૂલ પ્રાસાદથી ભ્રમણી ત્રણ ગણી કરવી, કર્ણોએ દેવકુલોના આયતાન દેવો કરવાં. ૬૭

તથૈ વાનુક્રમેર્વદ્વિભ્રમણ્યો યાવત્પોડશ ।

મદ્રનિષ્કાંશસ્તદ્ વાલ્મે શેષાઃ કર્ણૈવ સહચર્યા ॥ ૬૮ ॥

એમ અનુક્રમે વૃદ્ધિ સોળ ગણી ભ્રમણીની કરવી. સદ્રના બહાર નીકળેલી રેખાથી કરવા અને કોણ સંખ્યા ગણવી. ૬૮.

ચતુર્દાર સમાયુક્તૈ શ્વતુર્મિર્મણ્ડપૈસ્તથા ।

દિગ્દિગદ્વાર સમાયુક્તં સદ્સત્રાય તતોત્તમ ॥ ૬૯ ॥

ચાર દાર સરખી યુક્તિએ કરીને મૂકવા અને મંડપે પણ ચાર દાર મૂકવા, દિશાએ દિશાએ સરખા દાર મૂકવા પૂર્વાદિ ઉત્તમોત્તમ નાણુવું. ૬૯.

પ્રાસાદ સ્યાનુમાનેન વહુદેવ કુલાનિ ચ ।

પ્રાકારં કુર્યાત્વિહારીં ષડ્વિધં ચ સલક્ષણમ્ ॥ ૭૦ ॥

પ્રાસાદના માને બધા દેવકૂલો કરવા. પ્રાકાર છ પ્રકારના લક્ષણ યુક્ત વિધ વિધ કરવા. ૭૦.

કર્ણજા ભ્રમજાશ્ચૈવ મદ્રજાગર્ભજા સ્તથા ।

મધ્યજાઃ પાશ્વર્જાશ્ચૈવ મેદા વૈ ષડ્ ભવન્તિ ચ ॥ ૭૧ ॥

૧ કર્ણજા, ૨ ભ્રમજા, ૩ ભદ્રજા, ૪ ગર્ભજા, ૫ મધ્યજા અને ૬ પાશ્વર્જા એ ભ્રમણીના છ ભેદો નાણુવા. ૭૧.

કર્ણેષુ કર્ણજા રુચાતા ભ્રમજા ચ પરિભ્રમે ।

મદ્રજા મદ્રસમ્ભૂતા ગર્ભજા ગર્ભમાનતઃ ॥ ૭૨ ॥

કર્ણયુક્ત કર્ણજા, ભ્રમયુક્ત ભ્રમજા, ભદ્રયુક્ત ભદ્રજા, અને ગર્ભમાને કરેલ ગર્ભજા. ૭૨.

પરિભ્રમસ્ય મધ્યાણો મધ્યજા સા પ્રકીર્તિતા ।

ચતુઃ પાર્શ્વેષુ તસ્યાશ્ચ પાર્શ્વર્જા સામિધીયતે ॥ ૭૩ ॥

મધ્ય અંગે પરિભ્રમ યુક્ત મધ્યજા નાણુવી. ચારે બાજુ ભ્રમણયુક્ત પાર્શ્વર્જા નાણુવી. ૭૩.

પ્રતોલીચારાતઃ કાર્યા કપાટપુટ સંયુતા ।

દ્રઢાર્ગલડ્ચ કર્તવ્યા કથ્યતેઽથ તથોચ્છ્રયઃ ॥ ૭૪ ॥

જગતી આગળ પ્રતોલી કમાડ સંયુક્ત દઢ અર્ગલા કરવા તેમ કહેલ છે. ૭૪.

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે જગત્યા ઉચ્છ્રયઃ સમઃ ।

દ્વિહસ્તે હસ્ત સાર્ધસ્તુ ત્રિહસ્તે તુ દ્વિહસ્તકમ્ ॥ ૭૫ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને જગતીની ઉંચાઈ એક હસ્ત કરવી, બે હસ્તે દોઢ હસ્ત, ત્રણ હસ્તે બે હસ્ત કરવી. ૭૫.

સાર્થં દ્વિકર મુત્સેધઃ પ્રાસાદે વેદ હસ્તકે ।
 ચતુર્હસ્ત સ્યોપરિષ્ઠાદ્ યાવદ્ દ્વાદશ હસ્તકમ્ ॥ ૭૬ ॥
 પ્રાસાદ સ્યાર્થમાનેન્ ત્રિભાગેન તતઃ પરમ્ ।
 ચતુર્વિંશતિ હસ્તાન્તં કારયેત્તદ્વિચક્ષણ ॥ ૭૭ ॥

ચાર હસ્તના પ્રાસાદને અઢી હસ્ત અને ચાર હસ્તથી બાર હસ્ત સુધી. અર્ધ ભાગે ઉંચાઈ કરવી, બાર હસ્તથી ચોવીશ હસ્ત સુધી ત્રી ભાગે ઉંચી જગતી કરવી. ૭૬, ૭૭.

પાદે નૈવોચ્છયં તાવદ્ યાવત્થશ્વાશ્વદ્દસ્તકમ્ ।
 એવ મન્યશ્ચ કર્તવ્યો જગતીનાં સમુચ્છયઃ ॥ ૭૮ ॥

ચોવીશ હસ્તથી પચાસ હસ્ત સુધી, ચોથે ભાગે ઉંચી કરવી. જગતી આ માન પ્રમાણે કરવી તે શુભકારક છે. ૭૮.

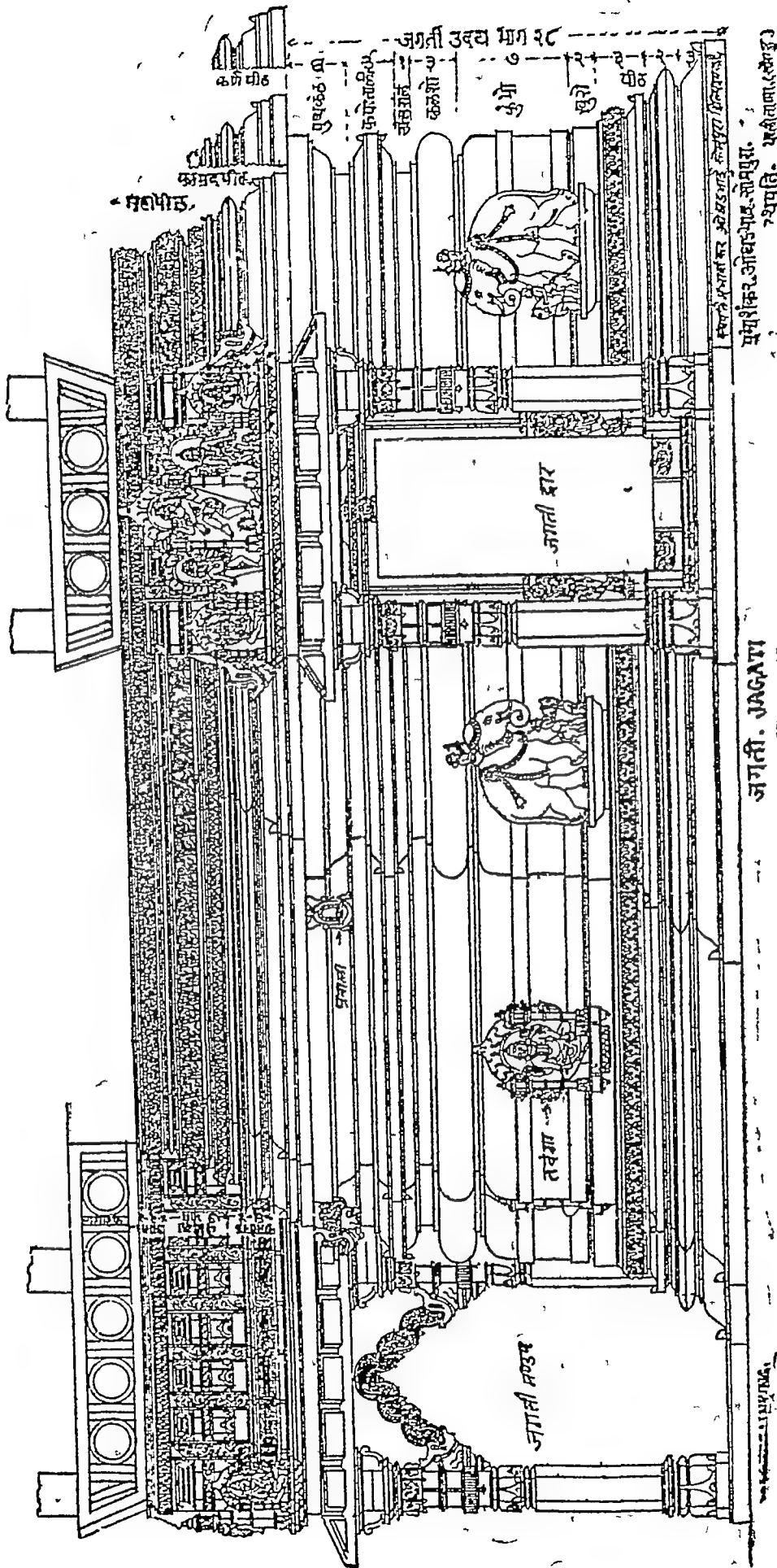
જગતી સ્વરૂપ વિભાગ

બાહ્યકુંભ	૩	ભાગ
કર્ણિકા	૨	"
શિર્ષપત્રિકા	૩	"
ક્ષુરક	૨	"
કુંભક	૭	"
કલશ	૩	"
અંતઃપત્ર	૧	"
કપોતાલી	૩	"
પુષ્પક	૪	"

કુલ ૨૮ વિભાગ

જગતી સ્વરૂપ વિભાગ

તથોચ્છયં મજેત્પ્રાજ્ઞ અષ્ટાવિંશપદૈરધઃ ।
 જાહઘ કુમ્ભં ચ ત્રિપદં કર્ણકં દ્વિપદ તથા ॥ ૭૯ ॥
 પદ્મપત્ર સમાયુક્તા ત્રિપદા શીર્ષ પત્રિકા ।
 ક્ષુરકં દ્વિપદં પ્રોક્તં કુમ્ભકં સપ્તભિઃ પદૈઃ ॥ ૮૦ ॥
 ત્રિપદં કલશઃ પ્રોક્તઃ પદં ચાન્તરપત્રિકમ્ ।
 કપોતાલી ચ ત્રિપદા પુષ્પકં યુગસદ્ધૂપયા ॥ ૮૧ ॥

પુષ્પકંઠ સુત્રાઽમ્ભં નિર્ગતં ચાષ્ટમિ પદૈ ।

કર્ણેષુ ચ દિશાપાલાઃ પ્રાચ્યાદિષુ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૮૨ ॥

જગતીની ઉચ્ચાઈના પ્રાસ શિલ્પીએ અઠ્ઠાવીશ (૨૮) વિભાગ કરવા. તેમાં ત્રણ ભાગનો જાડખો, બે ભાગની કશ્ચિકા, ત્રણ ભાગનું પદ્મપત્ર ચુક્રાસર પટ્ટિકા, બે ભાગનો ખુરક (ખરો), સાત ભાગનો કુંભક (કુંભો) ત્રણ ભાગનો કળશ, એક ભાગ અંતર પટ્ટી, ત્રણ ભાગની કપોતાલી અને ચાર ભાગનો પુષ્પકંઠ (દાશે) કરવો. પુષ્પકંઠ અને જાડચકુંભ નિર્ગમે (નીકાળે) ચાર ભાગ રાખવા. કુલ આઠ ભાગ જાણવાં, અને કણોમાં પૂર્વાદિ દિશાથી દિક્ષપાલોની મૂર્તિઓ કરવી. ૭૬ થી ૮૨.

યથા સિંહાસને રાજા શોભતે મણિદીપ્તિભિઃ ।

તથા જગત્યાં પ્રાસાદઃ પીઠકર્મોયશોમિત ॥ ૮૩ ॥

જેમ રાજા સિંહાસન ઉપર મણિમય શોભે છે તેમ કરેલ જગતી પીઠ ઉપર પ્રાસાદ શોભે છે. ૮૩.

આદિ મૂર્તિઃ પદન્યાસાત્ પ્રતિહારા વામ દક્ષિણાઃ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાસાદમાં સિંહાસન ઉપર જે મુખ્યમૂર્તિ આવે તેના વામ દક્ષિણ પ્રતિહારો કરવા. ૮૪.

વાહનં યસ્ય દેવસ્ય તદગ્રે ચ પ્રદાપયેત્ ॥ ૮૫ ॥

જે દેવ બેઠા હોય તેનું અગ્રભાગે વાહન કરવું. ૮૫.

एक द्वित्रिचतुः पञ्चषट् सप्तानुक्रमेण तु ।

चतुष्किका च कर्तव्या सर्वकाम फलप्रदा ॥ ८६ ॥

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ અને સાતના પદના અંતે ચતુષ્ટિકા કરવી, તે સર્વકામનુ ક્ષણ આપનાર છે. ૮૬.

चतुः षष्टि जगती नामानि

વિશ્વકર્મોવાચ—

जगत्या लक्षणंचैव प्रोक्तं वै वास्तुवेदिभिः ।

नामानि गुणदोषाणां विभागाश्छन्द एव च ॥ ८७ ॥

सुभद्रा सर्वतो भद्रा ललिता च लीलोदरी ।

त्रिकूटा चित्रकूराख्या श्रीमाला गगनोदरी ॥ ८८ ॥

ગજાનને ચોત્કરાક્ષે સિન્દુર રેણુ વલ્લભે ।
જગત્યોઽષ્ટૌ પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વકામ ફલ પ્રદાઃ ॥ ૮૯ ॥

વિશ્વકર્મા ઉવાચ :-

વાસ્તુવેદી જગતીના લક્ષણ તથા જગતીના નામો તેના શુષ્કદોષ વિભાગ
છંદ કહું છું. ૧ સુભદ્રા, ૨ સર્વતોભદ્ર, ૩ લલિતા, ૪ લીલોદરી, ૫ ત્રિકૂટા, ૬ ચિત્રકૂટા
૭ શ્રીમાલા, ૮ ગંગાનોદરી. આ આઠ સિન્દુર રેણુ ગજાનને આઠ જગતી કરવાથી
સર્વકામને ફલ આપનાર છે. ૮૭ થી ૮૯.

ઇન્દ્રપદા ત્રિભુવના વિજ્યા રુદ્રમેખલા ।
સુવિશાલા વિરાજિતા ગૌરી ગંગાતરંગિણી ॥ ૯૦ ॥
મહેન્દ્રે ચ પ્રકર્તવ્યા શાન્તિદાઃ પુરમધ્યગાઃ ।
एता अष्टौ जगत्यश्च कामध्वंसिप्रियाः स्मृताः ॥ ९१ ॥

૧ ઇન્દ્રસંપદા, ૨ ત્રિભુવનાખ્યા, ૩ શ્રીવિજ્યા, ૪ રુદ્રમેખલા, ૫ સુવિશાલા,
૬ વિરાજિતા, ૭ શ્રીગારી, ૮ ગંગાતરંગિણી. આ આઠ જગતી પુર મધ્યે શાન્તિદાયક
છે, ઇન્દ્રએ આ આઠ જગતી કામધ્વંસિપ્રિયા પાર્વતીને કહેલ. ૯૦, ૯૧.

हंसध्वजा रत्नगर्भा माला च भ्रमरावली ।
नक्रध्वजा महालक्ष्मी ब्राह्मणी चतुरानना ॥
लोक नाथ समुत्सृष्टा जगत्यः सर्व शान्तिदा ।
कार्याश्च ब्रह्म केन्द्रेषु पुरमध्ये सुखावहा ॥ ९२ ॥

૧ હંસધ્વજા, ૨ રત્નગર્ભા, ૩ ચક્રમાલા, ૪ ભ્રમરાવલી, ૫ મકરધ્વજા,
૬ મહાલક્ષ્મી, ૭ બ્રહ્માણી, ૮ ચતુરાનના. લોકનાથ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શીવને
પુર મધ્યે આ આઠ જગતી કરવાથી સર્વપ્રકારની શાન્તી આપનાર છે. ૯૨.

नारायणी त्रिदशेन्द्री कौमारी हंस मालिका ।
पत्रावली प्रमेदा च कनका त्रिदशोद्भवा ॥ ९३ ॥
लक्ष्मी प्रिये जगन्नाथे विष्णुदेवे सनातने ।
जगत्योऽष्टौ प्रकर्तव्याः सर्वकाम फलप्रदा ॥ ९४ ॥

૧ નારાયણી, ૨ ત્રિદશેન્દ્રી, ૩ કૌમારી, ૪ હંસમાલા, ૫ પત્રાવલી,
૬ પ્રભેદનયના, ૭ કનકા, ૮ ત્રિદશોદ્ભવા. આ આઠ જગતી લક્ષ્મીપ્રિય જગન્નાથ
વિષ્ણુભગવાંતને કરવાથી સર્વકામ ફલપ્રદા છે. ૯૩, ૯૪.

સૂર્યાખ્યા ચન્દ્રમન્ડલા ચન્દ્રમાસા મેઘોદરી ।
માહેન્દ્રી વિજયનન્દા તાપતેજા જયપ્રભા ॥ ૯૫ ॥
આદિત્યે તુ સમાખ્યાતાઃ સૂર્યલોક સમુદ્રમવાઃ ।
એતાસ્ત્વષ્ટૌ જગત્યઃ સ્યુર્દિવાકર સુખાવહા ॥ ૯૬ ॥

૧ સૂર્યાખ્યા, ૨ ચન્દ્રમન્ડલા, ૩ ચન્દ્રમાસા, ૪ મેઘોદરી, ૫ માહેન્દ્રી
૬ વિજયનન્દા, ૭ તાપતેજા, ૮ વિજયપ્રભા. સૂર્યલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલ, આદિત્ય
માટે પ્રખ્યાત આ અષ્ટ જગતી દિવાકર સૂર્યદેવ માટે સુખાવહા છે. ૯૫, ૯૬.

વસુન્ધરા હરિપ્રિયા રાજેશ્વરી ચ પાર્થિવી ।
સરસ્વતી કુસુમાખ્યા ચુડામણિ મહોત્કટા ॥ ૯૭ ॥
ગૌર્યા તથા ચ ચામુન્ડ્યાં હર સિદ્ધૌ સમાસુ ચ ।
એતા સ્ત્વષ્ટૌ પ્રકર્તવ્યા ઇચ્છા ભક્તિ પ્રદાયકાઃ ॥ ૯૮ ॥

૧ વસુન્ધરી, ૨ હરિપ્રિયા, ૩ રાજેશ્વરી, ૪ પાર્થિવી, ૫ સરસ્વતી,
૬ કુસુમાખ્યા, ૭ ચુડામણી, ૮ મહોત્કટા. આ આઠ જગતી ગૌરી, ચામુંડા અને
હરસિદ્ધિ આદિ દેવીઓને કરવાથી ઇચ્છિત ફલ તથા ભક્તિ પ્રદાયિની છે. ૯૭, ૯૮.

શ્રીકર્ણા નાયિકા ચૈવ રત્નચુડા ગોમાવતિઃ ।
અર્ધનારી ભૈરવી ચ પ્રધાના સર્વકૂટકા ॥ ૯૯ ॥
વીતરાગે इति ख्याताः कर्तव्य सर्वकामदाः ।
सर्वकाम फला नित्यं सुखदाश्च पुरःपतेः ॥ ૧૦૦ ॥

૧ શ્રીકર્ણા, ૨ નાયિકા, ૩ રત્નચુડા, ૪ ગોમાવતિ, ૫ અર્ધનારીશ્વરી ૬ ભૈરવી,
૭ પ્રધાના, ૮ સર્વકૂટકા. પુર મધ્યે આ આઠ જગતી વીતરાગ માટે પ્રખ્યાત છે. સર્વ
કામપ્રદ, નિત્ય ફલ આપનાર અને સુખદાયક છે. ૯૯, ૧૦૦.

वीरभद्रा सुपताका सुभद्रा पूर्ण भद्रिका ।
भद्राङ्गी जया विजया चाजिता ह्यष्टमी तथा ॥ १०१ ॥
सर्वदेवेषु कर्तव्याः शाश्वताः सु सुखावहा ।
इत्यष्टौ च प्रकर्तव्याश्चतुः पष्टिरुदाहृता ॥ १०२ ॥

૧ વીરભદ્રા, ૨ સુપતાકા, ૩ સુભદ્રા, ૪ પૂર્ણભદ્રિકા, ૫ ભદ્રાંગી, ૬ જયા
૭ વિજયા, ૮ અપરાજિતા. આ આઠ જગતી સર્વ દેવોને કરવાથી શાશ્વત સુખ
આપનાર છે. ૧૦૧, ૧૦૨.

ચતુઃ પૃથિશ્ચ જગતી નામ ભેદાઃ ક્રમોદિતાઃ ।

દેવતાનુ ક્રમ સ્થાનં કથિતં સર્વકામદમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

ચોસઠ જગતી નામ ભેદથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. દેવતાને સ્થાને ક્રમે કરવાથી સર્વકામદાયક છે તેમ વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૧૦૩.

શ્રીકર્ણી આદિ અષ્ટ જગત્યાં અથ—જિનેન્દ્રસ્ય શુભા—

વિશ્વકર્માવાચ—

ચતુર્વિંશતિ વિસ્તારે ચત્વાર્શિન્મુખાયતે ।

દૌ દૌ ભાગૌ ત્યજેત્કર્ણે પુરતોઽગ્રો ભય સ્તદા ॥ ૧૦૪ ॥

અપરસ્યર્જુ સૂત્રેણ પ્રાસાદસ્તુ કલાંશકૈઃ ।

શુકનાસો ભવેદ્ ભાગો મણ્ડપઃ પટ પ્રવિસ્તૃતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

મંદ્રં તુ ભાગનિષ્કાસ ઉભયોર્વામદક્ષયોઃ ।

ચતુષ્કિકા ચેત સ્યાગ્રે દ્વિભાગાયામ વિસ્તરે ॥ ૧૦૬ ॥

દ્વિક્ષણં ત્રિકમાખ્યાતં ચતુર્મિસ્તુ ચતુષ્કિકા ।

આયામશ્ચાષ્ટ ભાગઃ સ્યાત્ પૃથુત્વં ચૈવચાષ્ટતઃ ॥ ૧૦૭ ॥

અષ્ટાંશૈરુત્તમં ખ્યાતં મણ્ડપં નૃત્યકં વિદુઃ ।

દ્વિભાગા ક્ષણચતુષ્કા દ્વિભાગા પટુ શાલિકા ॥ ૧૦૮ ॥

કુર્યાન્છાલાં દ્વિભાગાં વાલ્યટો ચ દેવસન્મુખાઃ ।

સપ્ત સપ્તો ભયેપક્ષે દ્વાવિંશતિર્જિનાલયા ॥ ૧૦૯ ॥

ત્રિકૌ ત્રિકસ્યો ભયતઃ સદૂખ્યા ચતુર્વિંશતિઃ ।

ચતુર્મિઃ પૃથુનિષ્કાસોઽગ્રે સ્યાદેવં વલાણકમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

શ્રીદા શાન્તિકરા નિત્યં પુરમધ્યે સુખાવહોઃ ।

જિનેન્દ્રસ્ય ભવનસ્યા સાવૈ શ્રીકર્ણિકામિધા ॥ ૧૧૧ ॥

વિસ્તારે ચોવીશ ભાગ અને ચાલીશ ભાગ મુખાયતે, જે જે ભાગ પ્રાસાદ રેખાએ આગળ અને બંને બાજુ ઉપરના ભાગ સહિત પ્રાસાદ સોળ ભાગનો બાબુવો.

શુકનાશ એક ભાગ, મંડપ છ ભાગ વિસ્તારે બદ્રનો નીકાળો એક ભાગ તે પ્રમાણે બંને બાજુ વામ દક્ષિણ બાબુવું. ચતુષ્કિકા આગળ જે ભાગ, આયામ અને વિસ્તારે જે પદનો ત્રીક મંડપ ચાર ભાગનો બાબુવો, નૃત્ય મંડપ આયામ અને વિસ્તારે આઠ ભાગ કરવો. જે ભાગ એક પદ ચતુષ્કિકા જે ભાગ ખુલ્લો પટુશાલ પાછળ જે ભાગ પ્રદક્ષિણા આગળ આઠ ભાગ દેવસન્મુખ. સાત સાત ભાગ બંને પક્ષે અને ચોવીશ ભાગનું

જિનાલય ત્રિક ચોડી ખન્ને મળી ચોવીશ સંખ્યા થઈ ચાર ભાગનું આગળ જે દેવ હોય તેનું બલાણક કરવું લક્ષ્મીદાયક નિત્ય શાંતિકારક, નગર મધ્યે જિનેન્દ્રપ્રાસાદને શ્રીકર્ણી નામની જગતી કરવી સુખદાયક છે. ૧૦૪ થી ૧૧૧.

નાયિકા ॥

મણ્ડપાદ્ ગર્ભસૂત્રેણ ત્વષ્ટાપદં યામ્યોત્તરે ।

નાયિકેતિચત્રામ જિનેન્દ્રે સર્વદાયિકા ॥ ૧૧૨ ॥

મંડપના ગર્ભસૂત્રે ડાબી જમણી બાજુ અષ્ટાપદ કરવાં તેા નાયિકા નામની જગતી સર્વકુળ દેવા વાળી થાય. ૧૧૨.

રત્નચુડા ॥

અષ્ટાપદં પરિત્યજ્ય તત્ર કુર્યાદ્ બલાણકમ્ ।

રત્નચૂડેતિ તન્નામ કર્તવ્યા શાન્તિ મિચ્છતા ॥ ૧૧૩ ॥

અષ્ટાપદ તથા અને બલાણક કરવા તેા રત્નચૂડા નામની જગતી થાય, તે શાંતિ આપનાર છે. ૧૧૩

ગોમાવતી

યથા પૂર્વે તથાપરે શાલાઃ સ્યુશ્વતુર્વિશતિઃ ॥

ગોમાવતી તદા નામ કર્તવ્યા સર્વ કામદા ॥ ૧૧૪ ॥

પૂર્વ તથા પશ્ચિમે ચોવીશ ભાગની શાલા કરવાથી ગોમાવતી નામની જગતી સર્વ કામદાયિક થાય. ૧૧૪.

અર્ધનારીશ્વરી ॥

યામ્યોત્તર બલાણકા ન પરે પટ્ટશાલિકા ।

અર્ધનારીશ્વરી નામ વીતરાગે તુ શાન્તિદા ॥ ૧૧૫ ॥

ઉત્તર દક્ષિણ બલાણક ઉપર પટ્ટશાલ કરવાથી વીતરાગને શાન્તિકારક અર્ધનારીશ્વરી નામની જગતી થાય. ૧૧૫.

ભૈરવી ॥

અપરે રથશાલા સ્યાન્મઠો યામ્યે પ્રતિષ્ઠિતા ।

ઉત્તરે રથરન્ધ્રં ચ નામ્ના સા શાન્તિ ભૈરવી ॥ ૧૧૬ ॥

પશ્ચિમે રથશાલા, દક્ષિણે બેઠક, ઉત્તરે રથ જવાનો રસ્તો, તેા શાન્તિ આપનાર ભૈરવી નામની જગતી થાય. ૧૧૬

પ્રધાના ॥

યામ્યોત્તરે ચ દ્વારાગ્રે કુર્યાદષ્ટાપદં તથા ।

પ્રધાનેતિ ચ તન્નામ સિદ્ધ કિન્નર સેવિતા ॥ ૧૧૭ ॥

ઉત્તર દક્ષિણ દ્વાર પાસે અષ્ટાપદ કરે તો સિદ્ધકિન્નર સદા સેવે છે તે પ્રધાના નામની જગની થાય. ૧૧૭.

સર્વકૂટા ॥

અષ્ટાપદસ્ય સંસ્થાને શાલાત્રિકં તુ કારયેત્ ।

સર્વ કૂટેતિ તન્નામ કર્તવ્યા તુ જિનેશ્વરે ॥ ૧૧૮ ॥

અષ્ટાપદના સ્થાને ત્રિશાલા કરે તો સર્વકૂટા નામની જગતી જિનેશ્વરને કરવી.

યાદશો મૂલપ્રાસાદો જગતી ચૈવ તાદશી ।

મિન્નચ્છન્દા ન કર્તવ્યા જગતી પ્રાસાદસ્થિતિ ॥ ૧૧૯ ॥

જે બાતને પ્રાસાદ હોય તે બાતની જગતી કરવી બુદ્ધા છંદની કરવી નહીં. જગતી પ્રાસાદ મુજબ કરવી. ૧૧૯.

ચતુરશ્ચા તથા યતા વૃત્તા વૃત્તાયતા તથા ।

અષ્ટાશ્ચા ચ તથા કાર્યા છન્દાઃ પશ્ચ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૨૦ ॥

ચોરસ, લાંબચોરસ, ગોળ, લાંબગોળ, તથા અષ્ટાંશ એ પાંચ છંદની જગતી પ્રખ્યાત છે. ૧૨૦.

ચતુસ્થા વીરભદ્રા સુપતાકાતથાયતા ।

વૃત્તા ચ પૂર્ણભદ્રા ચ વૃત્તાયતા ભદ્રાઙ્ગિકા ॥ ૧૨૧ ॥

વીરભદ્રા ચોરસ, સુપતાકા લાંબ ચોરસ, પૂર્ણભદ્રા ગોળ અને ભદ્રાઙ્ગિકા લાંબગોળ કરવી. ૧૨૧.

અષ્ટાશ્ચા ચ જ્યાં પ્રોક્તા વિજયાચૈવ સ્વસ્તિકા ।

અજિતા ષોડશાશ્ચા ચ દ્વાત્રિશાશ્ચા પરાજિતા ॥ ૧૨૨ ॥

જ્યાં અષ્ટાંશ, વિજયા સ્વસ્તિકા, અજિતા ષોડશાશ્ચા, અપરાજિતા બત્રીશાશ્ચા.

સમન્તાચ્ચ શિવે કુર્યાજગતીશ્ચતુઃ પશ્ચિકા ।

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં પ્રાપ્તિહેતુરભિષ્ટદાઃ ॥ ૧૨૩ ॥

ચોસઠ પ્રકારની જગતી શિવને સરખી કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ મળે અને ઈચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત થાય. ૧૨૩.

શ્રી ગણપત્યાયતન કેમ

પશ્ચિમ

ને. ગજકર્ણ ગોકર્ણ વા.

દક્ષિણ

પ્રલયાન

ધૂમ્રવર્ણ	કુબેર	બાલચંદ્ર
સિદ્ધિ	ગણેશ	ગજકર્ણ
સરસ્વતી	બુદ્ધિ	ગૌરી

સૌમ્યક

ઉત્તર

શ્રુતદાયક

અ. વિઘ્નરાજ અવિઘ્ન ઈ

પૂર્વ

એક દ્વાર શિવાયતન

પશ્ચિમ

ને. દૂર્મુખ પ્રાન્દુર વા.

દક્ષિણ

કુંડી

ભાસ્કર	જલશાયિનમ્	જનાર્દન
માતૃકા	પાર્વતી, શીવ, ગણેશ	શાન્તિચૂડ

સિત

ઉત્તર

અસિત

અ. મહાકાલ નંદી ઈ

પૂર્વ

ચતુર્મુખ શિવાયતન

પશ્ચિમ

નં.

દુર્મુખ

પાન્ડુર

વા.

ભૂંગી

			ચંદ્ર	સૂર્ય
સોમદ્રાર માતૃકા	વિષ્ણુ રુદ્ર બ્રહ્મા શિવ મહાલક્ષ્મી ઉમા ભૈરવી			રત્નાનગર
ચંદ્ર			ધૂમ્ર	વિઘ્નરાજ

સિત

ઉત્તર

અગ્નિ

અ.

મહાકાલ

પૂર્વ

નંદી

ધ

બ્રહ્માયતન

પશ્ચિમ

નં.

વિજય

યજ્ઞ ભદ્ર

વા.

પ્રિયોદ્ભવ

ઈન્દ્રો	જલશાયીન	ઉમા, શંકર
માતૃકા	બ્રહ્મા	નવગ્રહો
ગણેશ	ધરણીધર	શ્રી દેવી

વિભવ

ઉત્તર

ભુવ

અ.

સત્ય

પૂર્વ

ધર્મ

ધ

વિષ્ણુવાયતન

પશ્ચિમ

નૈ.	ધાતા	પશ્ચિમ	વિધાતા	વા.
જ્ય	પદ્મનાભ	ગોવિંદ	માધવ	પ્રતિભદ્ર
દક્ષિણ	પુણ્ડરીકાક્ષ	વાસુદેવ, બલભદ્ર પ્રદ્યુમન અનિરુદ્ધ દશાવતાર કેશવ લક્ષ્મી જલશાયી વરાહ	મધુસુદન	ઉત્તર
વિજય	જનાર્દન	નારાયણ	વિષ્ણુ	સમુદ્ર
અ.	અન્ડ	પૂર્વ	પ્રચન્ડ	ધ.

સૂર્યાયતન

પશ્ચિમ

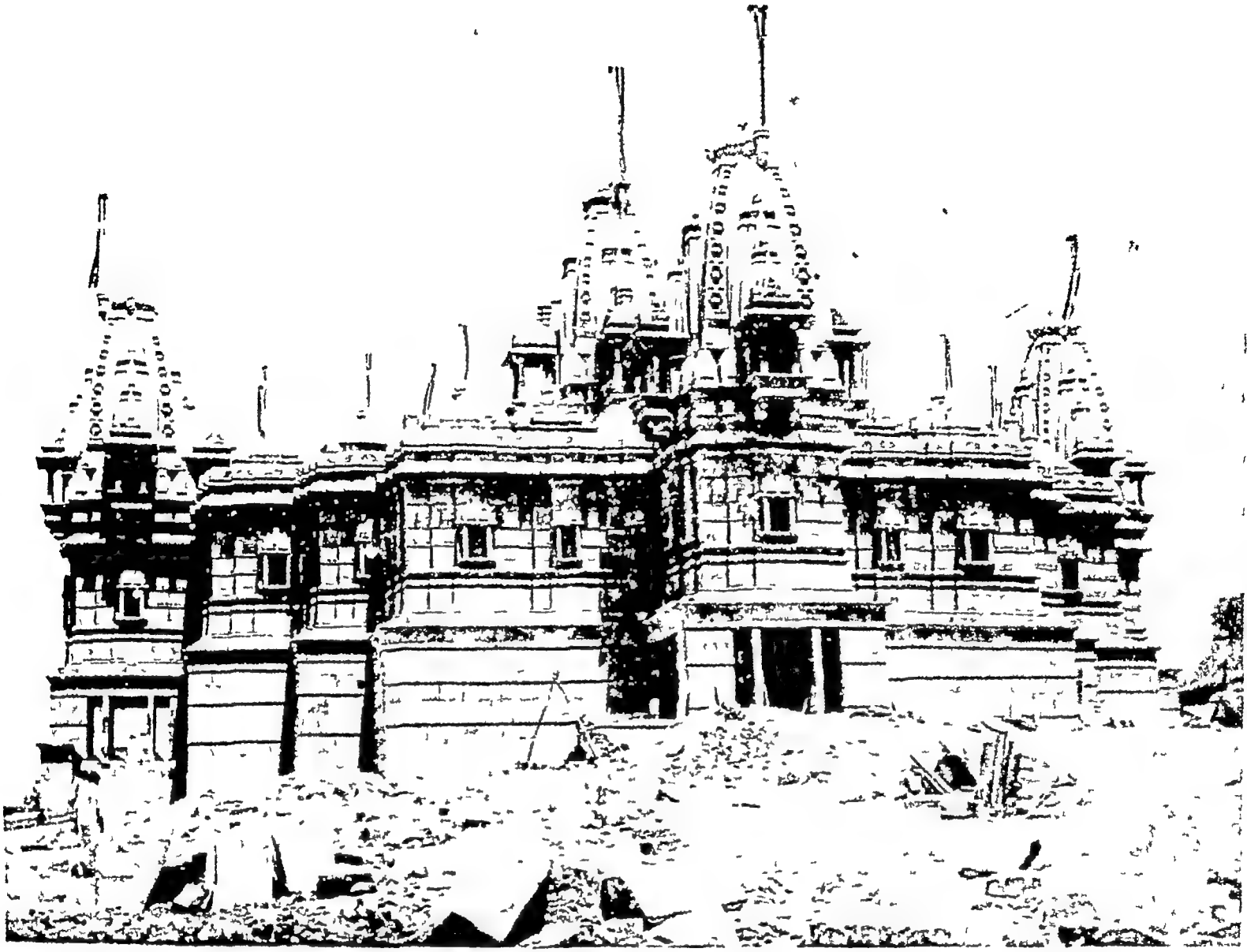
નૈ.	ચિત્ર	પશ્ચિમ	વિચિત્ર	વા.
અપોનંદ	રાહુ	શુક્ર	કેતુ	સુલોચન
દક્ષિણ	ગુરુ	સૂર્ય	બુધ	ઉત્તર
અન્તાક	મંગલ	ચન્દ્રમા	શનિ	કિરણાક્ષ
અ.	દંડી	પૂર્વ	પિંગલ	ધ.

શ્રી ગૌર્યાયતન

		પશ્ચિમ			
દક્ષિણ	અપરાજિતા,	નૃ.	વિભક્તા	મંગલા	વા.
			ભગવતિ	સાવિત્રી	સરસ્વતી
			માતૃકા	ગૌરી દેવી	લક્ષ્મી
અંજિતા			કાર્તિક સ્વામી		ગણેશ
		અ.	વિજયા.	જયા	ધ.
		પૂર્વ			

જિનેન્દ્રાયતન

		પશ્ચિમ			
દક્ષિણ	વિજય	નૃ.	ધરણેન્દ્ર	પદ્મક	વા.
			દેવ કુલિકા		સુનાલ
			ઋષભાદિ દેવ		ઉત્તર
મોહિન્દ્ર			યક્ષ		સુરેન્દ્રલિ
		અ.	ઈન્દ્રજય	ઈન્દ્ર	ધ.
		પૂર્વ			

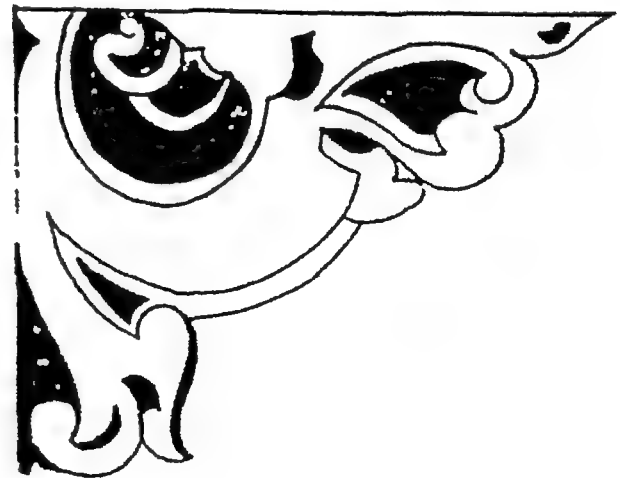

શ્રી સિદ્ધાચલ શણુગાર ચતુર્વિંશતી જિન પ્રાસાદ-ઘેટીયાગ (પાલીતાણા.) [એન. સી. સોમપુરા.]

કલાકૃતિ.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તગર્ધ)

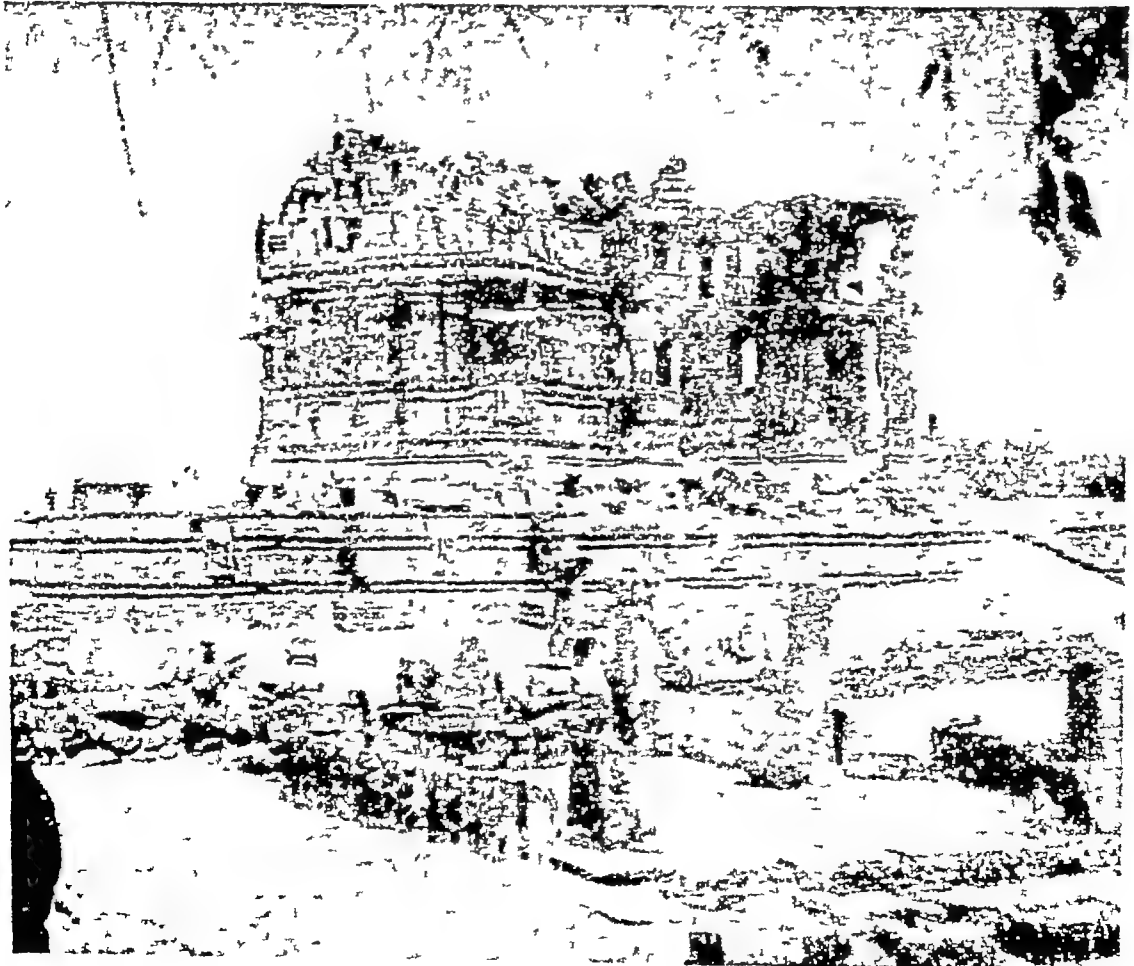

કલાકૃતિ.

ભસ્ત પ્રિન્ટર્સ પાલીતાણા

લુણિ વસહી-આખુ દેલવાડા

વિશાળકાય જિન પ્રાસાદ ધૂમસી

આયતન દેવાનુક્રમ નિર્ણય ॥

ગણપત્યાયતનક્રમ ॥

વિશ્વકર્મોવાચ—

આયતનં ગણાદીનાં દેવતાનાં યથાવિધિ ।
 અનુક્રમેણ વક્ષ્યામિ યથોક્તં ચ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૨૪ ॥
 વામે તુ ગજકર્ણ ચ સિદ્ધિ દધાશ્ચ દક્ષિણે ।
 દ્વૌષ્ટકર્ણયોશ્ચૈવ ધૂમ્રકો વાલ ચન્દ્રમાઃ ॥ ૧૨૫ ॥
 ઉત્તરે તુ સદા ગૌરી યામ્યે ચૈવ સરસ્વતી ।
 પશ્ચિમે યક્ષરાજસ્તુ બુદ્ધિઃ પૂર્વેતુ સંસ્થિતા ॥ ૧૨૬ ॥

ગણપતિ આદિ દેવતાનું આયતન અનુક્રમે યથાવિધિ પૃથક પૃથક યથાર્થ
 બાણુવું. ડાબે પડખે ગજકર્ણ અને જમણે પડખે સિદ્ધિ, બે પાછળના ખૂણામાં ધૂમ્ર
 તથા બાલચંદ્ર, ઉત્તરે ગૌરી, દક્ષિણે સરસ્વતી, પશ્ચિમે કુબેર અને પૂર્વમાં બુદ્ધિ,
 સ્થાપવા. ૧૨૪ થી ૧૨૬.

इत्येकद्वार शिवायतनक्रम ॥

વામે ગણપતિ શ્ચૈવ દક્ષિણે પાર્વતીસ્થિતા ।
 નૈઋત્યે ભાસ્કરંવિદ્યાદ્ વાયવ્યે ચ જનાર્દનમ્ ॥ ૧૨૭ ॥
 માતૃભ્યો માતૃ સંસ્થાનં દક્ષિણસ્યાહિ કારયેત્ ।
 સૌમ્યે શાન્તિગૃહં કુર્યાત્ પશ્ચિમે જલશાયિનમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

ડાબી બાણુ ગણપતી, જમણી બાણુ પાર્વતી, નૈઋત્યે સૂર્ય, વાયવ્યે જનાર્દન
 માતૃકાઓ પાર્વતી પાસે જમણી બાણુ. ઉત્તરે શાન્તિગૃહ કરવું પશ્ચિમે જલાશય ૧૨૭, ૧૨૮.

चतुर्मुखशिवायतन क्रम

વામે સ્નાન ગૃહં કુર્યાત્ સોમદ્વારં તુ દક્ષિણે ।
 મધ્યે રુદ્રઃ પ્રતિષ્ઠાપ્યો માતૃ સ્થાનં ચ દક્ષિણે ॥ ૧૨૯ ॥
 વામે દેવી મહાલક્ષ્મી મુખાં વૈ ભૈરવી તથા ।
 બ્રહ્મવિષ્ણૂ તથા રુદ્રં પૃષ્ઠ દેશે તુ કારયેત્ ॥ ૧૩૦ ॥
 ચન્દ્રાદિત્યૌ સ્થિતૌ કર્ણે હ્યાગ્નેશ્ચાં સ્કન્દ એવ ચ ।
 ઇશાને વિઘ્નરાજસ્તુ ધૂમ્રમીશાન ગોચરે ॥ ૧૩૧ ॥

વામે સ્નાનગૃહ કરવું. કુળેરત્નું દ્વાર દક્ષિણે રાખવું, મધ્યે રૂદ્રપ્રતિષ્ઠા કરી સ્થાપવા, માતૃકાત્નું સ્થાન દક્ષિણે રાખવું ડાબે પડખે મહાલક્ષ્મી તથા ભૈરવી, બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને રૂદ્ર પાછળના ભાગે સ્થાપવા, પાછળ ચંદ્ર અને સૂર્ય ખૂણામાં સ્થાપવા, અગ્નિખૂણે કાર્તિકસ્વામી, ઇશાને વિઘ્નરાજ અગ્નિ ઇશાન કોણે સ્થાપવા. ૧૨૬થી૧૩૧.

બ્રહ્માયતન ક્રમ

આગ્નેય્યાં તુ ગણેશઃ સ્યાન્માતૃસ્થાનં ચ દક્ષિણે ।

નૈઋત્યે તુ સહસ્રાક્ષો જલશાયી ચ વારુણે ॥ ૧૩૨ ॥

ઉમા શક્ત્યૌ વાયવ્યે ગ્રહાશ્ચૈવોત્તર સ્થિતાઃ ।

ઇશાને તુ શ્રિયાદેવી પ્રાચ્યાં તુ ધરણીધર ॥ ૧૩૩ ॥

અગ્નિકોણમાં ગણેશ, માતૃકાઓ દક્ષિણે, નૈઋત્યે ઇંદ્ર, શેષશાયી પશ્ચિમે, પાર્વતી-શંકર વાયવ્યે, અહો ઉત્તરે સ્થાપવા, ઇશાને લક્ષ્મીદેવી, પૂર્વે ધરણીધર સ્થાપવા. ૧૩૨, ૧૩૩.

વિષ્ણવાયતન ક્રમ ॥

પૂર્વે નારાયણં દેવં પુન્ડરીકાક્ષં દક્ષિણે ।

પશ્ચિમે ચૈવ ગોવિન્દ મુત્તરે મધુસુદનમ્ ॥ ૧૩૪ ॥

વિષ્ણું કુર્યાત્તિયેશાને ચાગ્નેય્યાં તુ જનાર્દનમ્ ।

નૈઋત્યે પદ્મનાભં ચ વાયવ્યે માધવં તથા ॥ ૧૩૫ ॥

મધ્યે તુ કેશવઃ સ્થાપ્યો વાસુદેવ સ્તથોચ્યતે ।

સંકર્ષણશ્ચ પ્રદ્યુમ્નો હૃદયનિરુદ્ધો યથાક્રમમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

જલશાયી તથા પ્રોક્તો દશાવતાર સંયુતઃ ।

શૂકર સ્ત્વગ્રતઃ સ્થાપ્યઃ સર્વદેવમયઃ શુભ ॥ ૧૩૭ ॥

શેષ કૂર્મ સમાયુક્તો લક્ષ્મીર્વૈ વામપાર્શ્વતઃ ।

વિષ્ણવાયતન મિત્યેવં કથિતંત્વપરાજિત ॥ ૧૩૮ ॥

પૂર્વે દિશામાં નારાયણદેવ, દક્ષિણે પુન્ડરીકાક્ષ. પશ્ચિમે ગોવિન્દ, ઉત્તરે મધુસુદન, ઇશાને વિષ્ણુ, અગ્નિકોણે જનાર્દન, નૈઋત્યે પદ્મનાભ, વાયવ્યે માધવ, મધ્યે કેશવ, વાસુદેવ, બળદેવ, પ્રદ્યુમન અને અનિરુદ્ધ યથા ક્રમે તથા જલશાયી, વરાહ સહિત દશાવતાર એ સર્વ દેવો સ્થાપવા શુભ છે. શેષ કૂર્મ સમાન સ્થાપવા. લક્ષ્મી ડાબા પડખે સ્થાપવા. ૧૩૪ થી ૧૩૮.

સૂર્યાયતન ક્રમ ॥

આગ્નેય્યાં તુ કુજઃ સ્થાપ્યો ગુરુર્ધ્યામ્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।
નૈઋત્યે રાહુ સંસ્થાનં પશ્ચિમે ચૈવ માર્ગવઃ ॥ ૧૩૧ ॥

વાયવ્યે કેતુ સંસ્થાનં સૌમ્યાયાં બુધ એવ ચ ।
ઈશાને ચ શનિ દધાતુ પ્રાચ્યાં ચૈવ તુ ચન્દ્રમા ॥ ૧૪૦ ॥

અગ્નિ કૌણ્ઠે મંગળ, દક્ષિણે ગુરુ, નૈઋત્યે રાહુ, પશ્ચિમે શુક્ર, વાયવ્યે કેતુ
ઉત્તરે બુધ, ઈશાને શનિ, પૂર્વમાં ચન્દ્રમા, મધ્યે સૂર્ય. ૧૩૯, ૧૪૦.

ગૌર્યાયતન ક્રમ ॥

ગૌર્યાયાઃ સમ્પ્રવક્ષામિ દેવતા નામનુક્રમમ્ ।
દક્ષે માતૃઃ શ્રિયા સોમ્યે સાવિત્રી પશ્ચિમે વિદુઃ ॥ ૧૪૧ ॥

દ્વે પૃષ્ઠ કર્ણયોશ્ચૈવ ભગવતી સરસ્વતી ।
ગણેશ ચ કુમાર ચ ત્વીશાનચાગ્નિગોચરે ॥ ૧૪૨ ॥

કુણ્ડલાભ્યામલઙ્કૃત્વા સર્વા ભરણ ભૂષિતા ।
મધ્યે દેવી પ્રતિષ્ઠાપ્યા મહેશસ્ય સદા પ્રિયા ॥ ૧૪૩ ॥

ગૌર્યા આયતનના અનુક્રમે દેવતા કહું છું. દક્ષિણે માતૃકા, ઉત્તરે લક્ષ્મી,
પશ્ચિમે સાવિત્રી, પાછળના બે કૌણ્ઠમાં ભગવતી અને સરસ્વતી, ઈશાન કૌણ્ઠમાં ગણેશ
અને અગ્નિ કૌણ્ઠમાં કાર્તિક સ્વામી. કુંડલ, આભામંડલ યુક્ત સર્વ પ્રકારના આભૂષણો
યુક્ત ગૌરી દેવી મધ્યે સ્થાપવા. જે શંકરને સદા પ્રિય છે. ૧૪૧ થી ૧૪૩.

જિનેન્દ્રાયતન ક્રમ ॥

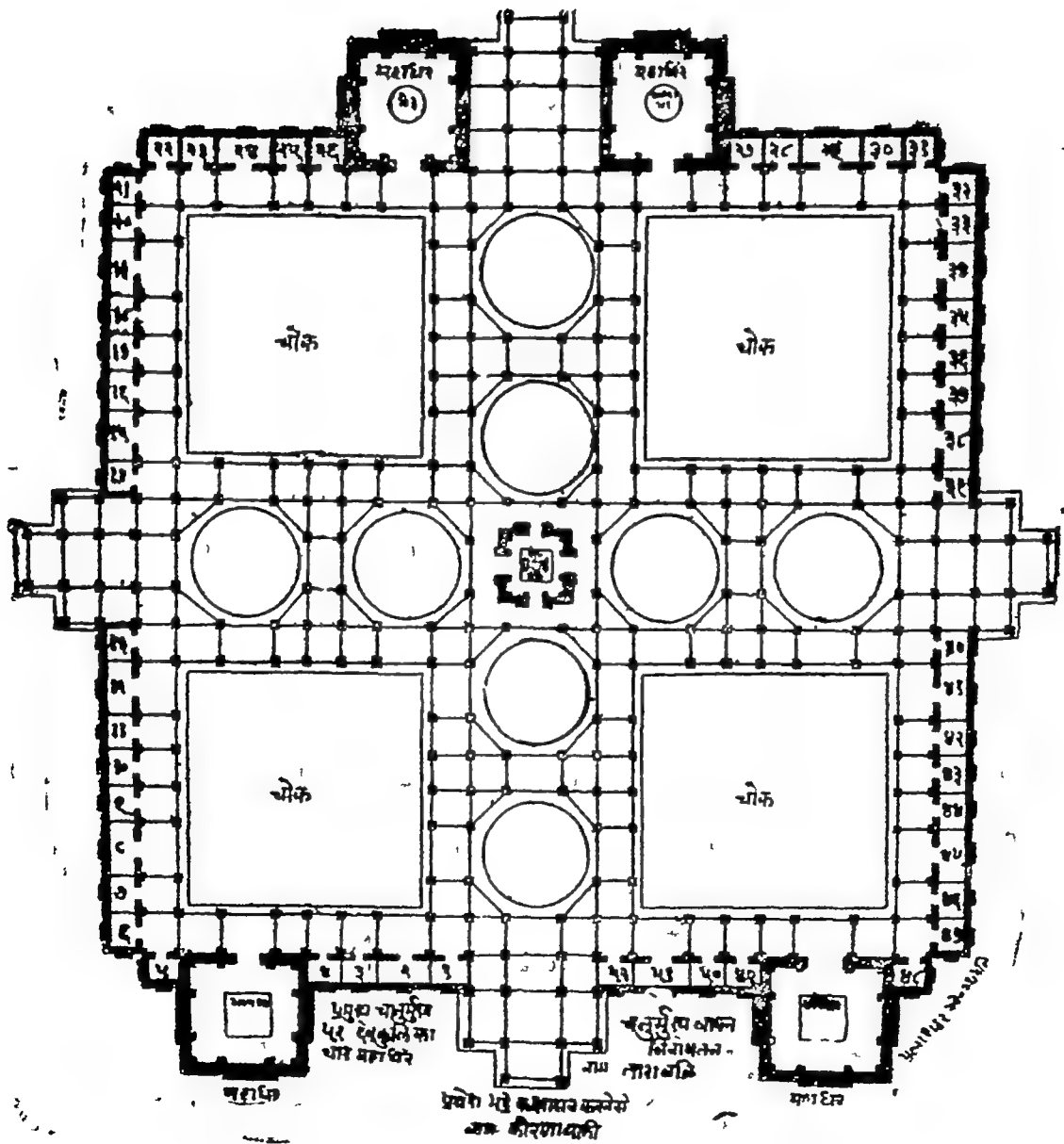
જિનાલયં પ્રવક્ષામિ જિનેન્દ્ર ભવનં તથા ।
આશ્રયન્તિ તતોદિવ્યા જિનશાસનપારગાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

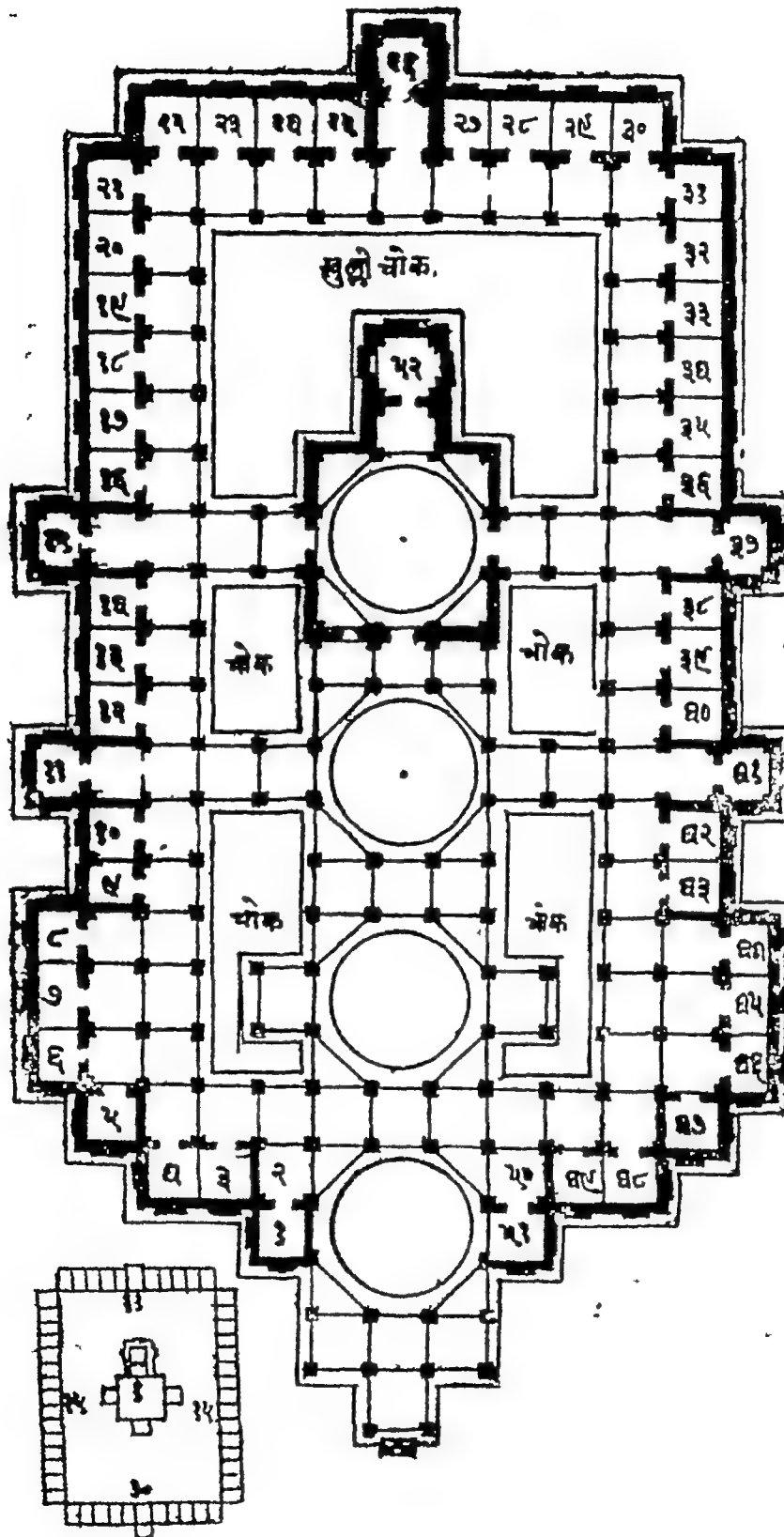
જિનેન્દ્રસ્ય તથા યક્ષા દેવ્યશ્ચ જિન માતૃકાઃ ।
તીર્થકરાણાં સર્વેપામતીતા નામ વર્તિનામ્ ॥ ૧૪૫ ॥

કેવલઋષભદેવાઘાઃ પદ્મનામાદિતઃ ક્રમાત્ ।

પૃથક્ ચતુર્વિંશતિર્વૈ જિનાનાં વા દ્વાસપ્તતિઃ ॥ ૧૪૬ ॥

જિનેશ્વર પ્રભુના જિનાલયમાં આશ્રિત જિનશાસનના પારંગ દેવો જિનેન્દ્ર તથા ચક્ષુ ચક્ષિણી સર્વ તીર્થંકરોના નામ પ્રમાણે સ્થાપવા, ઋષભદેવ અને પદ્મપ્રભ જિન કેમકે પ્રથક, ચોવીશ તથા બોતેર જિનાલયમાં સ્થાપવા. ૧૪૪ થી ૧૪૬.

સંસ્થાપ્ય ચ શુભ કર્તા નૃપાદ્યાઃ સુજનાઃ પ્રજાઃ ।
 પ્રકર્તવ્યં ત્યજ વિપ્રાદ્યાઃ સમેયાન્તિ સમન્વિતમ્ ॥ ૧૬૧ ॥
 તામ્યાં હસ્વો યદા રુદ્રઃ ક્ષયો રાજ્ઞિ જને મૃતિઃ ।
 રાષ્ટ્રક્ષોભો નૃપ યુદ્ધં બ્રહ્માવિષ્ણુ સમૌ યદા ॥ ૧૬૨ ॥
 અનાવૃષ્ટિર્જને મારિ-બ્રહ્મહસ્વે જનાર્દને ।
 વિપર્યયે નૃપાદ્યાઃશ્ચ અસ્વસ્થા ભ્રમતિ પ્રજા ॥ ૧૬૩ ॥

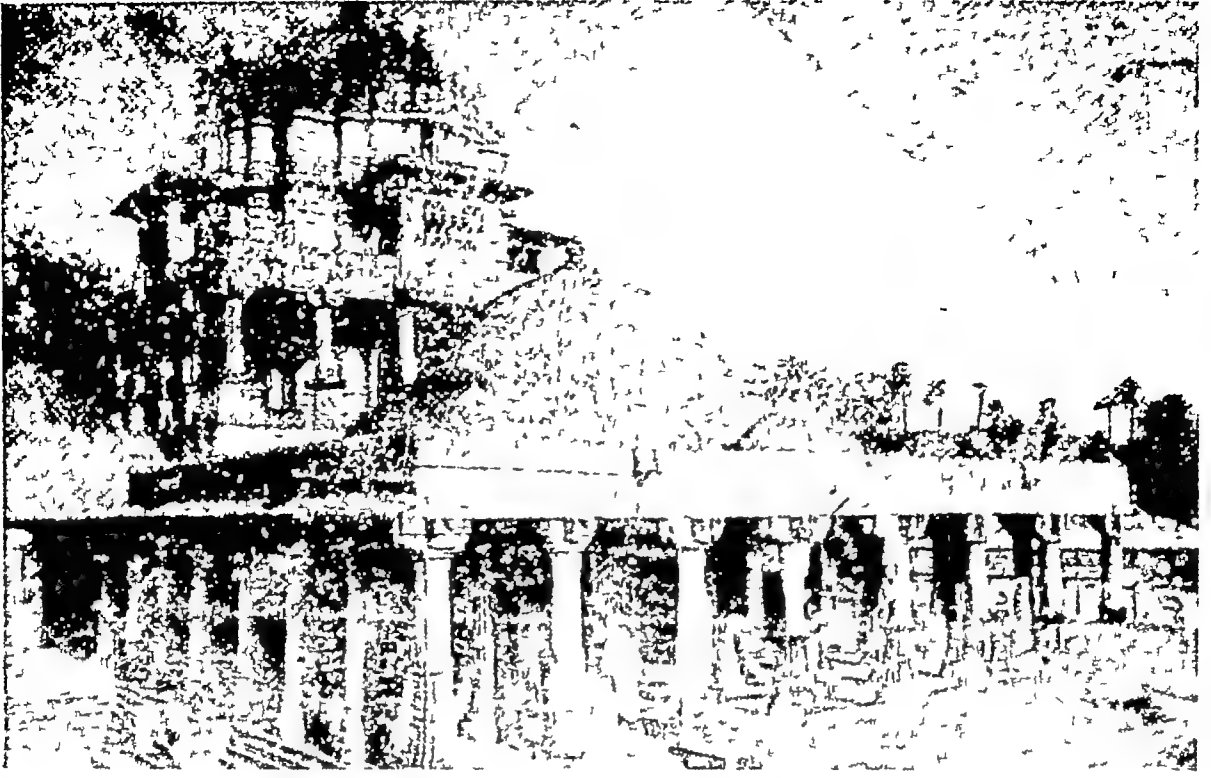
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એક પ્રાસાદમાં અથવા પૃથક પૃથક પ્રાસાદમાં સ્થાપી શકાય છે, જો એક પ્રાસાદમાં ત્રણે દેવો સ્થાપિત કરવાં હોય તો રુદ્રથી ન્યૂન વિષ્ણુ અને વિષ્ણુથી ન્યૂન બ્રહ્માની ઊંચાઈ રાખવી. રુદ્રથી એક અંશ ન્યૂન વિષ્ણુની ઊંચાઈ અને વિષ્ણુથી અર્ધો અંશ ન્યૂન બ્રહ્માની ઊંચાઈ રાખવી. વિષ્ણુની ડાબી બાજુ અને બ્રહ્માથી જમણી બાજુ વચ્ચે રુદ્ર સ્થાપવા. આ પ્રમાણે સ્થાપવાથી રાજા પ્રજાને શુભકારક થાય છે. જો એ ત્રણે દેવ બરાબર ઊંચાઈના હોય તો (માપના હોય) વિપ્ર આદિ પોતાના કર્તવ્યથી રહિત થાય. બ્રહ્મા વિષ્ણુ એ બન્ને દેવોથી રુદ્રની ઊંચાઈ ન્યૂન હોય તો રાજા પ્રજાનો વિનાશ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુની ઊંચાઈ બરાબર હોય તો દેશમાં ભય અને રાજાઓમાં યુદ્ધ થાય. બ્રહ્માની ઊંચાઈથી વિષ્ણુની ઊંચાઈ ન્યૂન હોય તો દેશમાં અનાવૃષ્ટિ અને મનુષ્યોમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય. તે માટે શાસ્ત્રાનુસાર માપ પ્રમાણે બનાવવા, વિપરીત કરે તો રાજા પ્રજા સુખી રહે નહિ. ૧૫૯ થી ૧૬૩.

ત્રિમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા

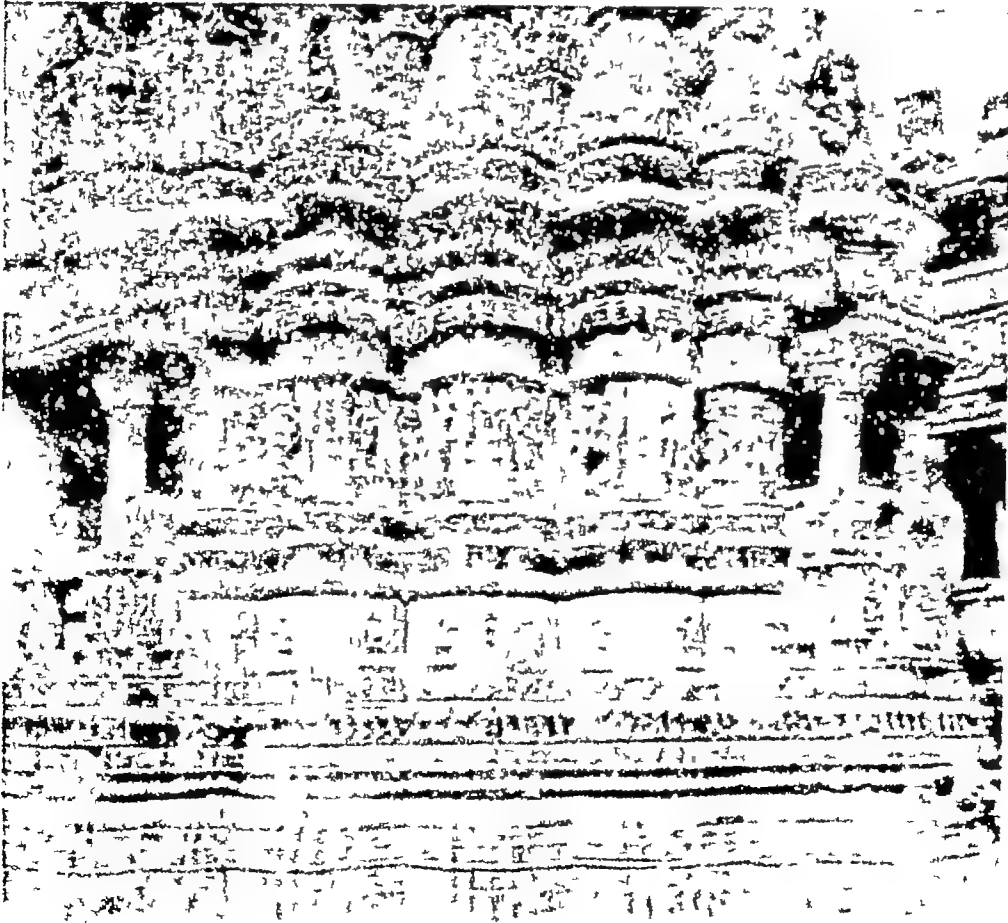
વિષ્ણુ શિવ બ્રહ્મા

ત્રિપુરુષ સ્થાન પ્રતિષ્ઠા

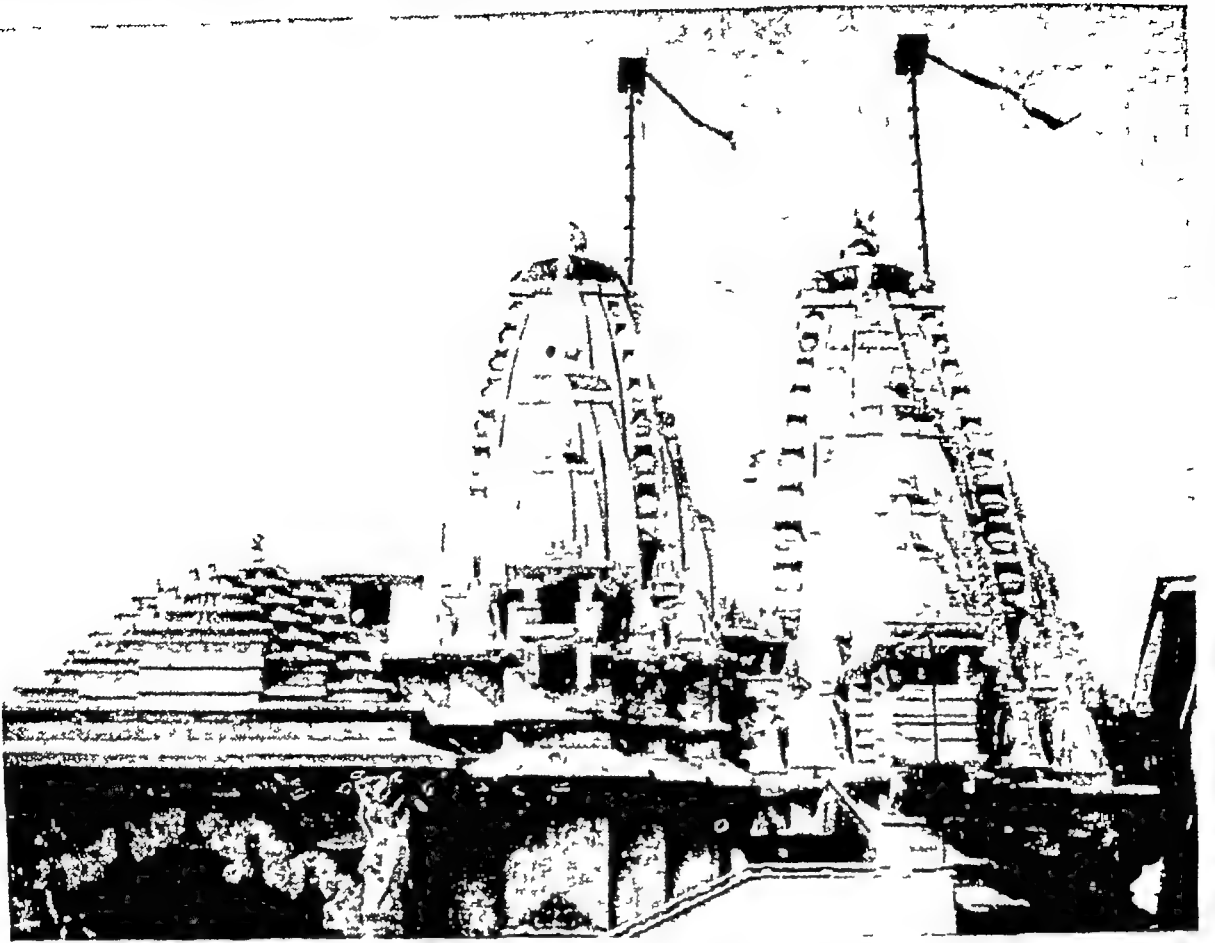
આદૌ બ્રહ્મા હરિ મધ્યે ચાન્તે રુદ્રો યદા મવેત્ ।
 બ્રાહ્મણોપદ્રવો લાકાસ્તથા સ્યુર્દુષ્ટ-ચેતસઃ ॥ ૧૬૪ ॥
 વિષ્ણુ સ્થાને યદા બ્રહ્મા બ્રહ્મ સ્થાને જનાર્દનઃ ।
 તત્ર રાજ મયં વિદ્યા દુદ્ધેગ મનસો જનાઃ ॥ ૧૬૫ ॥
 મધ્યે બ્રહ્મા હરિશ્ચાન્તે આદૌ રુદ્રઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ ।
 સંહારો જાયતે તત્ર વ્યાધિ શોકાકુલો જનઃ ॥ ૧૬૬ ॥
 બ્રહ્મણશ્ચ યદા વિષ્ણુ વિષ્ણુ સ્થાને પિતામહઃ ।
 તસ્કરોપહતા લોકા ઉદવૃત્ત જન સંકુલા ॥ ૧૬૭ ॥

શાલમનશિલ્પ જૈન દેરાસર-આળુ દેલવાડા

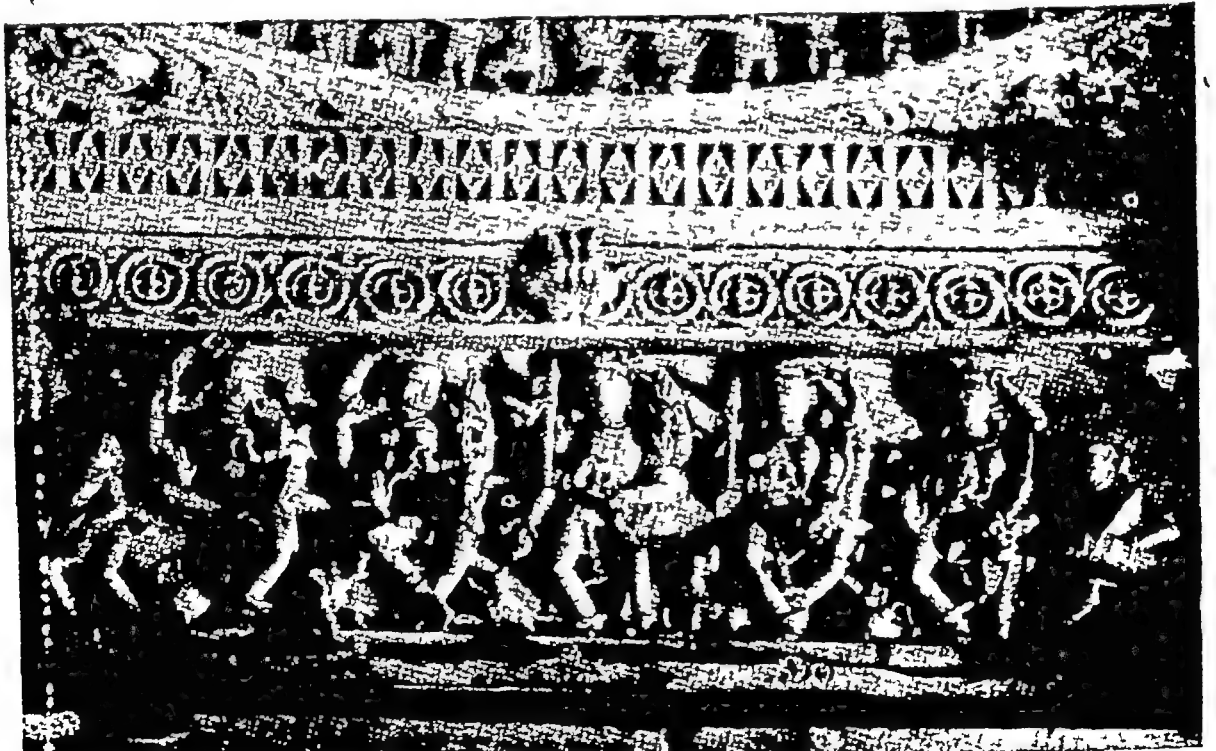

જગતી ઉપરથી શિખરના પ્રારંભ સુધીનું દ્રશ્ય-ધ્રુમલી

શ્રી એમ્બુર જૈન દેરાસર શિખર દર્શન-મુંબઈ

[એન. સી સોમપુરા]

લુણી વસહી આશુ-દેલવાડા.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તગર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

રુદ્રસ્થાને હરિશ્ચૈવ હરિર્યત્ર હરસ્તથા ।

જાયન્તે સ્ત્રીજિતા લોકા અધર્મ રત ચેતસઃ ॥ ૧૬૮ ॥

બ્રહ્મ સ્થાને યદા વિષ્ણુ વિંષ્ણુ સ્થાને ચતુર્મુખઃ ।

રુદ્રઃ સ્વ સ્થાન સંસ્થસ્તુ સર્વકામ ફલપ્રદમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

પહેલા પ્રહ્લા, મધ્યે હરિ અને અન્તે રુદ્ર તેમ સ્થાપિત કરવાથી પ્રાહ્લણેામાં ઉપદ્રવ થાય, લોકો દુષ્ટ થાય. વિષ્ણુ સ્થાને પ્રહ્લા અને પ્રહ્લા સ્થાને વિષ્ણુ સ્થાપવાથી રાજભય અને પ્રજાજનોમાં ઉદ્વેગ પેદા થાય. મધ્યે પ્રહ્લા, હરિ અંતે અને પ્રથમ રુદ્ર પ્રતિષ્ઠિત કરવાથી જનમાં વ્યાધી, સહાર અને શોક ઉદ્ભવે. પ્રહ્લાના સ્થાને વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ સ્થાને પ્રહ્લા સ્થાપવાથી ચોરનો ભય થાય અને ઉદ્વેગ પેદા થાય. રુદ્ર સ્થાને વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ સ્થાને હર સ્થાપવાથી સ્ત્રી, દુષ્ટ થાય અને અધર્મ ફેલાય, પ્રહ્લાના સ્થાને વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ સ્થાને પ્રહ્લા અને રુદ્ર સ્વસ્થાને તો સર્વ કામ ફલશ્રુતિ યુક્ત થાય. ૧૬૪ થી ૧૬૯.

ત્રિ-પુરુષ સહ ઉમાદેવી પ્રમાણ—

રુદ્રવક્ત્ર ત્રિ ભાગોનો હરિર્ધ પિતામહઃ ॥

તત્તૂલ્યા વૈ ઉમાદેવી સુલદા સર્વ કામદા ॥ ૧૭૦ ॥

ન્યુનાધિકા હરિર્બ્રહ્મા ઉમાદેવી ચ શંકરઃ ।

સર્વાર્થાશ્ચ ગતાસ્ત્ર યથોક્ત ફલમાદિશેત્ ॥ ૧૭૧ ॥

રુદ્રના સુખના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ વિષ્ણુ ન્યૂન વિષ્ણુથી અધ ભાગ પ્રહ્લા ન્યૂન તે પ્રમાણે ઉમાદેવી સર્વ કામ અને સુખ આપનાર છે. પ્રમાણસર ન્યૂન અથવા અધિક હરિ પ્રહ્લા તથા ઉમાદેવી શંકર સર્વ અર્થ તથા ઇચ્છિત ફલ આપનાર છે. ૧૭૦, ૧૭૧.

પ્રાસાદો સંસ્થાનોન્માન લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

અર્થાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પ્રાસાદાનાંતુ લક્ષણમ્ ।

સંસ્થાનોન્માન સ્વત્રં ચ વાસ્તુ વિન્યાસ પૂર્વકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

અગ્રતઃ પૃથ્થશ્ચૈવ વામદક્ષિણતોઽપિ વા ।

પ્રાસાદ કારયેચ્છાન્યં નામિ વેધવિવર્જિતમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

હવે હું પ્રાસાદ ના લક્ષણ કહું છું સંસ્થાન માનસૂત્ર વાસ્તુ ન્યાસ પૂર્વ પ્રમાણે, આગળ, પાછળ, ડાબી જમણી બાજુ નાલિવેધ ન આવે તેમ અન્ય પ્રાસાદ કરવો. ૧૭૨, ૧૭૩.

લિङ्गाયે ચ ન કર્તવ્યા હ્યર્ચારુપેણ દેવતા ।

પ્રમા નષ્ટા ન ભોગાય યથા તારા દિવાકરે ॥ ૧૭૪ ॥

શિવસ્યાગ્રે શિવ કુર્યાદ્ર બ્રહ્માણં બ્રહ્મણસ્તથા ।

વિષ્ણોરગ્રે ભવદ્વિષ્ણુ જૈને જૈનં રવે રવિમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

શિવલિંગ સામે કોઈ પ્રાસાદ કરી દેવ ન સ્થાપવા, સ્થાપે તો તેજ નષ્ટ થાય અને તારા અને સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી ભોગનો નાશ થાય, શિવ સામે શિવ સ્થાપવા બ્રહ્મા સામે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અગ્રે વિષ્ણુ, જિન સામે જિન અને સૂર્ય સામે સૂર્ય સ્થાપવા. ૧૭૪, ૧૭૫.

ચણ્ડિકાગ્રે ભવેન્માતા યક્ષઃ ક્ષેત્રાદિ ભૈરવઃ ।

જ્ઞેયાસ્તેપામભિમુખે યે યેષાં ચ હિતૈપિણઃ ॥ ૧૭૬ ॥

ચંડી આગળ માતૃકા-યક્ષ અને ક્ષેત્રાધિ ભૈરવ એ જે સુખના કહેલ હોય તે રીતે હિતકર છે. ૧૭૬.

બ્રહ્મવિષ્ણોરેકનામિ જિનૈર્દોષો નવિદ્યતે ।

શિવાગ્રે ચાન્યદેવાનાં દૃષ્ટિ વેધં મહદ્ભયમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુઃ શિવઃ સૂર્યશ્ચન્દ્રઃ સ્કન્દો હૂતાશનઃ ।

દિક્પાલા લોકપાલાશ્ચ ગ્રહા માતૃગણા સ્તથા ॥ ૧૭૮ ॥

એતે શિવાશ્રયે સ્થાપ્યા દૃષ્ટિ વેધ વિવર્જિતાઃ ।

દૂરેઽપિ નૈવ કર્તવ્ય શિવ દૃષ્ટિ સર્વદા ॥ ૧૭૯ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુની એક નાલિએ જિનેન્દ્રને દોષ નથી, પણ શિવની આગળ અન્ય દેવોની દૃષ્ટિવેધે મહાન ભય ઉપજે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય-ચંદ્ર, કાર્તિકસ્વામી, અગ્નિ, દિક્પાલ, લોકપાલ, ગ્રહો, માતૃગણો એ શિવાશ્રયે સ્થાપવા, પણ દૃષ્ટિવેધ તજવો, દૂરપણ શિવ દૃષ્ટિ સન્મુખ નહિ સ્થાપવા, સર્વદા વર્જિત છે. ૧૭૭ થી ૧૭૯.

જિનેન્દ્રસ્ય તથા યક્ષા દેવાશ્ચ જિન માતૃકાઃ ।

આશ્રયન્તિ જિનં સર્વે યે ચોક્તાજિનશાસને ॥ ૧૮૦ ॥

જિનેન્દ્ર તથા યક્ષ દેવ અને જિન માતૃકા જિનશાસનના આશ્રિત સર્વે જિનેન્દ્ર પ્રાસાદમાં પધરાવવા. ૧૮૦.

વર્જયેદર્હતઃ પૃષ્ઠમગ્રં તુ શિવ સૂર્યયોઃ ।

પાર્શ્વ તુ વ્રહ્મવિષ્ણોશ્ચ વહિર્વાસ્તુક વર્જિતમ્ ॥ ૧૮૧ ॥

અહિંતની પીઠ પૃષ્ઠ ભાગ, શિવ સૂર્યની આગળ બ્રહ્મા વિષ્ણુની પડખે. ગૃહાદિ વાસ્તુકર્મ ન કરવું. ૧૮૧.

પ્રસિદ્ધ રાજમાર્ગાશ્ચ પ્રાકારાન્તરતોઽપિ વા ।

સ્થાપયેચ્છાન્ય દેવાંશ્ચ વહિર્વાસ્તુક વર્જિતમ્ ॥ ૧૮૨ ॥

પ્રસિદ્ધ રાજ્યમાર્ગ હોય પ્રાકાર કિલ્લો કરેલ હોય તો પણ અન્ય દેવ સ્થાપવા નહિ અને વાસ્તુકર્મ વર્જિત છે. ૧૮૨.

દિગ્ગાંદોષૈઃ પરિત્યક્તાઃ શિવસૂર્યજિનાદયઃ ।

ઉભયોરન્તરે સઘ્નાશ્રિતં યત્તત્રનિન્દિતમ્ ॥ ૧૮૩ ॥

શિવ, સૂર્ય, જિનેશ્વરો આદિ દિશા દોષે પણ તજવા. ખીજના અંતરે આશ્રિત ગૃહ પણ નિંદનિય છે. ૧૮૩.

ઘાય્યે વૈ શતહસ્તંસ્યાદ્ વાણે ચૈવ શતદ્વયમ્ ।

ત્રિશતં સ્વયમ્ભૂલિજ્ઞે વાસ્ત્વેવં પુર મધ્યગમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

શિવ મૂર્તિથી સો હસ્ત, બાણથી બસો હસ્ત અને સ્વયંભુલિંગથી ત્રણસો હસ્ત પૂર મધ્યે વાસ્તુ નહિ કરવું. ૧૮૪.

પ્રદક્ષિણા

एका चण्डया रवेःसप्त तिस्रोदधादिनायके ।

चतस्रो विष्णु देवस्य शिवस्यार्धा प्रदक्षिणा ॥ ૧૮૫ ॥

અંડીકાને એક, સૂર્યને સાત, ગણપતિને ત્રણ, વિષ્ણુ દેવને ચાર અને શિવને અર્ધી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૧૮૫.

स्नानोदकं गूढमार्गे तदा कूर्यात्प्रदक्षिणम् ॥

दृष्टं न लङ्घयेत्स्नानं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ૧૮૬ ॥

શિવ સ્નાનોદક ગૂઢ માર્ગે જડું હોવાથી પ્રદક્ષિણા કરવી નહિ સ્નાનોદક જોવાથી અને ઉલ્લંઘવાથી પૂણ્ય કરેલ પૂણ્યનો નાશ થાય. ૧૮૬.

શિવ પ્રણાલ નિર્ણય

पूर्वापरे यदा द्वारं प्रणालं चोतरे शुभम् ।

प्रशस्तं शिवलिङ्गानामिति शास्त्रार्थ निश्चयः । ૧૮૭ ॥

પૂર્વ અને પશ્ચિમ દ્વારના પ્રાસાદને ઉત્તરે પ્રણાદ કરવી શુભ છે. શિવલિંગ અને પ્રસન્નીય શાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. ૧૮૭.

જૈન દર્શન

જૈને ચ હ્યગ્ર સંસ્થાને સ્તોત્ર મન્ત્રાદિનાર્ચનમ્ ।

ન દેયં વર્તને પૃષ્ઠં સન્મુખે દ્વારલક્ષ્ણમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

જિનેશ્વરના અગ્રભાગે સ્તોત્ર મંત્ર અર્ચન કરી વળતા પૂઠ ફેરવી દ્વાર ઉદ્ધંધન કરવું નહિ. પ્રભુ સન્મુખ મુખ રાખી દ્વારનું ઉદ્ધંધન કરવું. ૧૮૮.

જિન-પ્રણાલ નિર્ણય

અર્ચનાં મુખ પૂર્વાણાં પ્રણાલ યામતઃ શુભમ્ ।

ઉત્તરા સ્યાન વિજ્ઞેયા અર્વા રુપેણ દેવતાઃ ॥ ૧૮૯ ॥

જૈન મુક્તાઃ સમસ્તાશ્ચ યામોત્તર ક્રમે સ્થિતાઃ ।

વામ દક્ષિણ યોગેન કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૧૯૦ ॥

વામે વામં પ્રકુર્વીત દક્ષિણે દક્ષિણં શુભમ્ ।

મળ્હપાદિષુ પ્રતિમા યેષુ યુક્તા વિધીયતે ॥ ૧૯૧ ॥

દેવ (પ્રાસાદ)નું મુખ પૂર્વે હોય તો પ્રણાદ વામ ભાગે કરવી-ઉત્તર દિશાએ કરવી. દેવ મૂર્તિના રૂપે સમસ્ત વિતરાગ દક્ષિણ ઉત્તર સ્થિત હોય તો દક્ષિણ દિશાને વામે એટલે પૂર્વે. અને ઉત્તર દિશાને દક્ષિણે એટલે જમણા અંગે એટલે પૂર્વે પ્રણાદ કરવી. મંડપમાં સ્થાપિત પ્રતિમાને ડાબી જમણી જે રીતે એકલ હોય તે રીત યુક્તિએ કરી પ્રણાદ કરવી. ૧૮૯ થી ૧૯૧.

દેવતાદિ ભાગ

વિશ્વકર્મોવાવ—

યતો મુલ્લશ્ચ યો દેવો યથા વૈ યત્ર પશ્યતિ ।

તદહં કથયિષ્યામિ દદ્ધ્વા શાસ્ત્રાર્થ નિશ્ચયમ્ ॥ ૧૯૨ ॥

જે મુખના જે દેવો હોય તે અત્રે જાણવા. શાસ્ત્રનો નિર્ણય જણાવું છું તે જુઓ. ૧૯૨.

નત્તરામિ મુલ્લાઃ કાર્યા ન દેવા દક્ષિણામુલ્લા ।

આદિ દિશોન્મુલ્લઃ કાર્ય આદિ દેવો દિવાકરઃ ॥ ૧૯૩ ॥

ઉત્તરાદિ મુખના દેવને દક્ષિણાભિમુખે ન બેસાડવા. પૂર્વ દિશાના સૂર્ય આદિ દેવને પૂર્વ દિશાએ સ્થાપવા. ૧૯૩.

ચતુર્દિશા મુખો બ્રહ્મા કાર્યો વા પૂર્વ દિઙ્મુખઃ ।

શમ્ભુ વર્ણ સ્તથા ઘાટયો મુખલિઙ્ગં સનાતનમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

વ્યક્તા વ્યક્ત રુપકશ્ચ વિશ્વેશઃ સર્વ દિઙ્ગ મુખઃ ।

સર્વત્ર સર્વતો મદ્રશ્ચતુર્દારઃ શિવાલયઃ ॥ ૧૯૫ ॥

ચારે દિઙ્મુખ વાળા બ્રહ્માને પણ પૂર્વ દિઙ્મુખ કરવા, શંભુ, બાણલિંગ તથા મૂર્તિરૂપે વિશ્વેશ્વરને સર્વદિશા મુખે સર્વત્ર સર્વતોભદ્ર ચારદ્વાર શિવાલય કરી. વ્યક્ત અવ્યક્તરૂપે મૂર્તિ સ્થાપવી. ૧૯૪, ૧૯૫.

મૂર્તિ મેદેન યો જ્ઞેય શ્વતુર્દારઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

હોમશાલા ચ કર્તવ્યા ચતુદ્વારોપશોભિતા ॥ ૧૯૬ ॥

મૂર્તિ ભેદ કરીને ચારદ્વાર કરવાં, હોમશાલા ચારદ્વારોથી સુશોભિત કરવી. ૧૯૬.

યક્ષરાજં રમમાણં વિદ્રુર્દક્ષિણદિઙ્ગમુખમ્ ।

પૂર્વાપર મુખા યે ચ વક્ષ્યન્તે યથાર્થતઃ ॥ ૧૯૭ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુઃ શિવઃ સૂર્ય ઇન્દ્ર સ્કન્દ હતાશનાઃ ।

પૂર્વાપર મુખા હ્યેતે વાસ્તુ શાસ્ત્રેષુ કીર્તિતાઃ ॥ ૧૯૮ ॥

યક્ષરાજ કુબેર દક્ષિણ દિઙ્મુખ કરવાં, પૂર્વ પશ્ચિમ મુખના દેવો યથાર્થ કહું છું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય, ઇન્દ્ર, કાર્તિકસ્વામી, અગ્નિ એ પૂર્વ પશ્ચિમ મુખના કરવાં તેમ વાસ્તુશાસ્ત્ર કીર્તિદાયક કહે છે. ૧૯૭, ૧૯૮.

ગણેશશ્ચૈવ નાગેશઃ ક્ષેત્રપો ભૈરવસ્તથા ।

ધનાધ્યક્ષશ્ચ ગન્ધર્વા ગ્રહમાતૃગણાસ્તથા ॥ ૧૯૯ ॥

નકુલીશશ્ચ ચણ્ડીશઃ કાર્યા દક્ષિણ દિઙ્ગમુખા ।

નૈઋત્યાભિ મુખઃ સ્થાપ્યો હનૂમાન્વલ બુદ્ધિમાન ॥ ૨૦૦ ॥

ગણેશ અને નાગેશ, ક્ષેત્રપાલ, ભૈરવ, કુબેર ગન્ધર્વ ગ્રહ માતૃગણ નકુલીશ અને ચંડી એ દક્ષિણ દિઙ્મુખે સ્થાપવા, મહાનબલ, બુદ્ધિમાન, હનુમંતને નૈઋત્યાભિમુખે સ્થાપવા. ૧૯૯, ૨૦૦.

દક્ષિણોત્તરમુખેન પ્રાચ્યાં વૈ વરુણે તથા ।

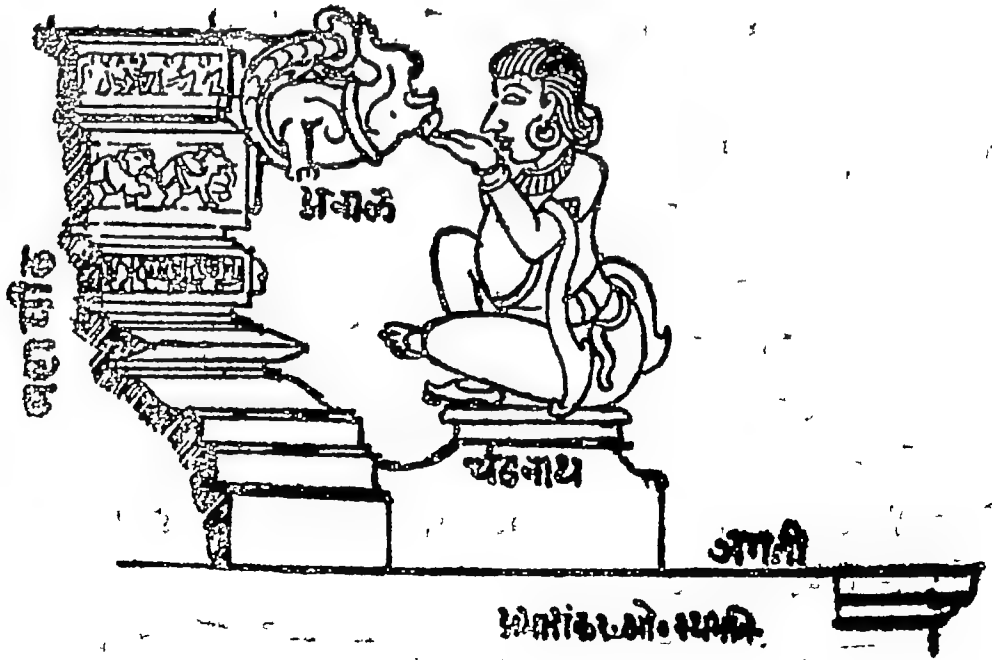
વીતરાગસ્ય પ્રાસાદઃ પુરમધ્યે સુખાવહઃ ॥ ૨૦૧ ॥

દક્ષિણ, ઉત્તર, પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખના વીતરાગના પ્રાસાદ કરવા. પુર મધ્યે મુખ આપનાર છે. ૨૦૧.

શિવ સ્નાનોદકં—

પૂર્વોત્તરે શુભનાલં શિવસ્નાનં નલક્ષ્યેત્ ।
 શિવ સ્નાનોદકં ગૂઢ-માર્ગે ચંડમુખે ક્ષિપેત્ ॥ ૨૦૨ ॥
 ચંડ લક્ષણં વક્ષ્યામિ જગત્યુપરિ સ્થાપયેત્ ।
 પાદો વા ત્રિ ભાગોને પીઠિકોચ્ય માનતઃ ॥ ૨૦૩ ॥
 ઉચ્છયે ચણ્ડકં કુર્યાત્ સ્થુલં ભીષ્માનનં તથા ।
 પીવન્તં ચ તથા માક્ષં વિકૃતાનન ભૂર્ધ્વગમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

પ્રાસાદમાં પ્રણાલ પૂર્વ ઉત્તરે શુભ જાણવી. શિવ સ્નાનોદકનું ઉદ્ધાન કરવું નહિ. શિવ સ્નાનોદક ગૂઢ માર્ગેથી બહાર કાઢવું, ચંડના મુખથી ગુપ્ત રીતે જમીનમાં જાય તેમ કરવું, હવે ચંડનાથના લક્ષણ કહું છું. જગતીની ઉપર પીઠના પોણા ભાગે કે ત્રીજે ભાગે હીન અગર પીઠ બરાબર (કામદ પીઠ) ઉંચા માનના ચંડનાથ કરવો તે સ્થુળ શરીરવાળો ભીષ્મ કાયાનો મોટા પેટવાળો, બે હાથે શિવ-સ્નાનોદક-શિવ નિર્માલ્ય પીતો હોય તેવો કરવો, (પીધેલું પાણી-શિવસ્નાનોદક ચંડના શુદ્ધ માર્ગે ભૂમિમાં જાય તેવી રચના કરવી,). ૨૦૨ થી ૨૦૪.

જિન પ્રાસાદ ચતુર્દિક્ષુ દેવકુલિકા વિધાન—

દ્વિ સપ્તત્યા દ્વિ ગ્રાણૈર્વા ચતુર્વિંશતિતોઽથવા ।

જિનાલયૈ શ્વતુર્દિક્ષુ સહિતં જિન મંદિરમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

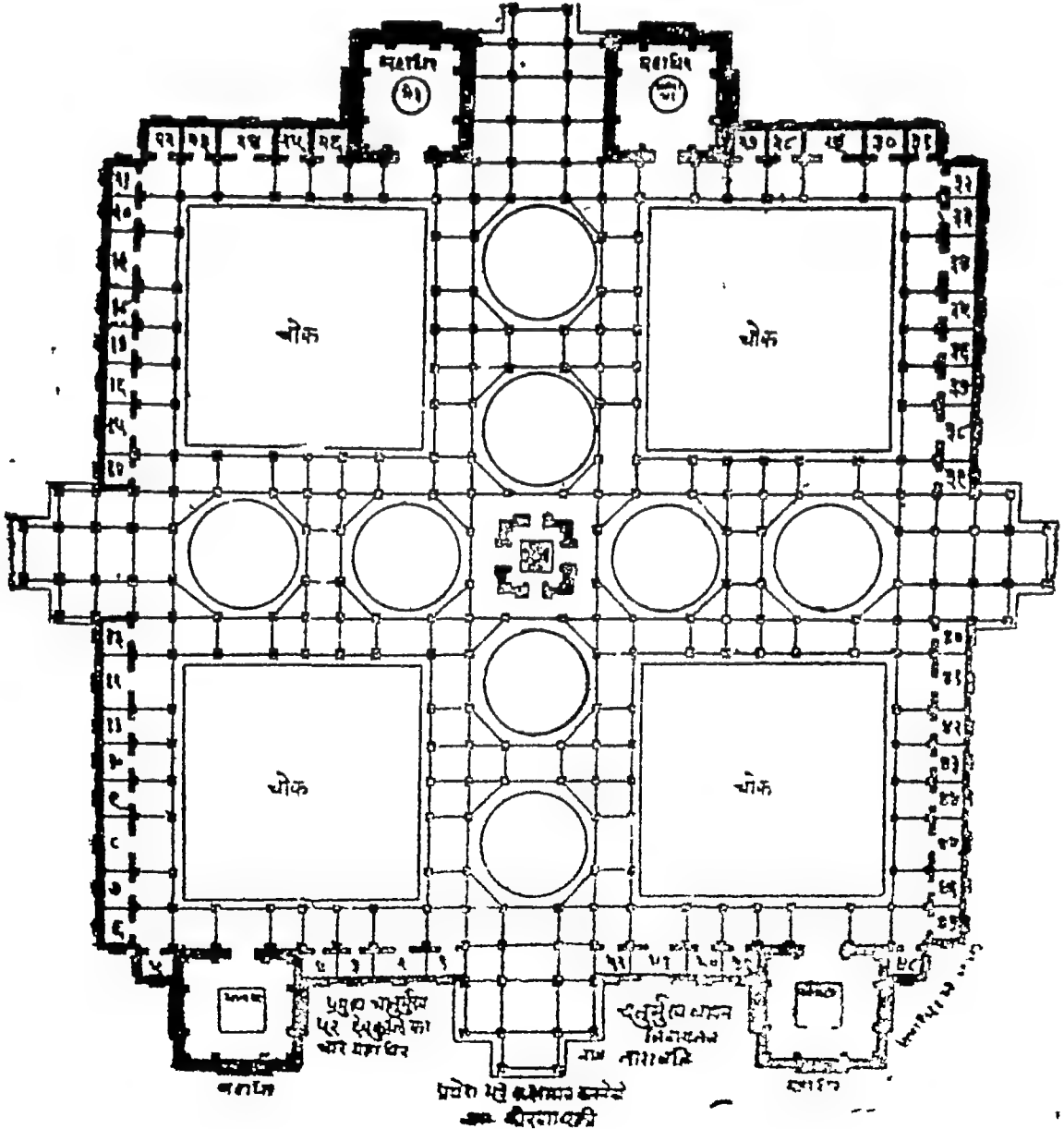
જિનાલયની આરે દિશાઓમાં ઓંતેર (૭૨) ખાવન (૫૨) અથવા ચોવીશ (૨૪) જિનાલય સહિત જિન મંદિર કરવું. ૨૦૫.

બાવન જિનાલય ક્રમ—

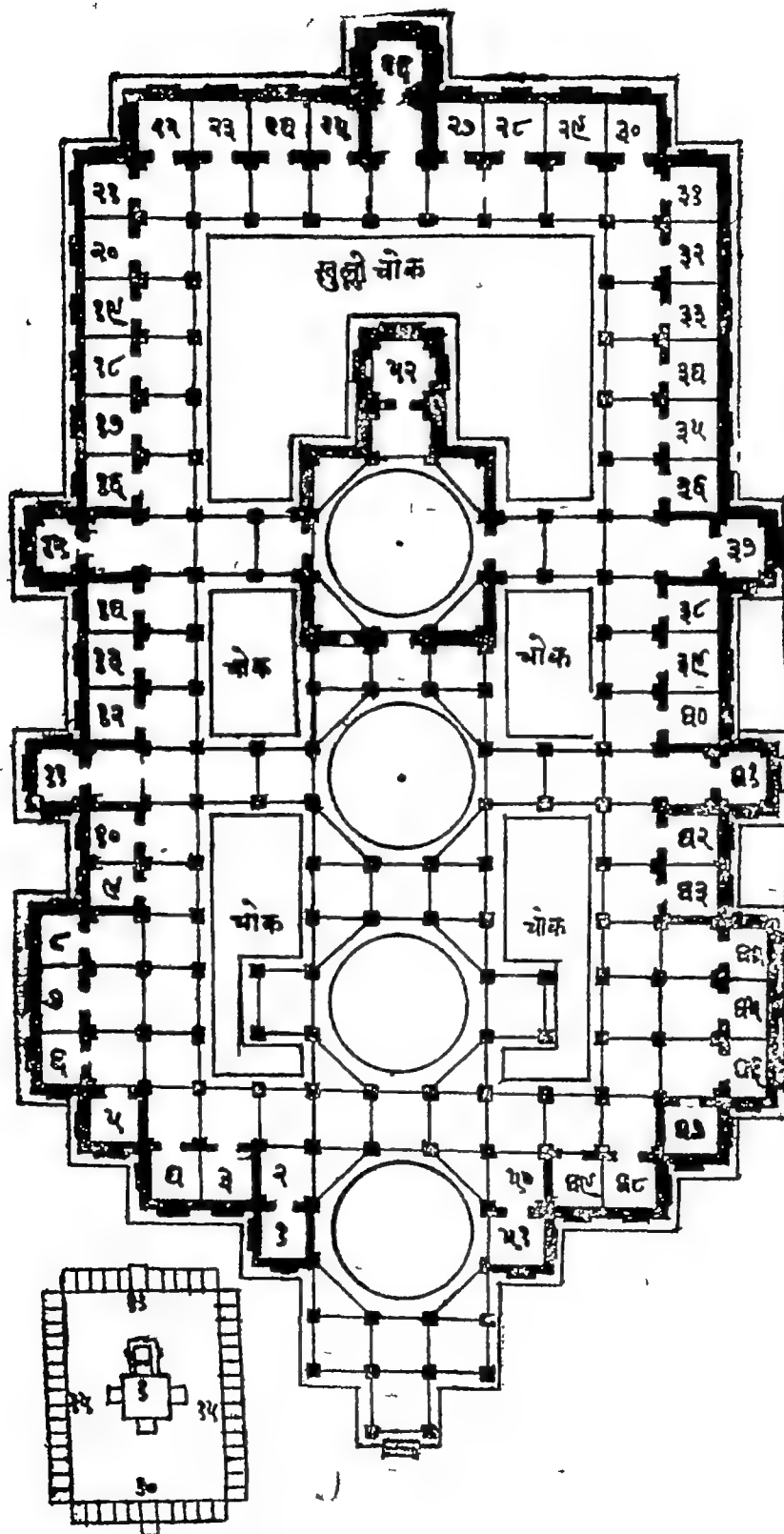
વામદક્ષે ચતુર્વિંશદૃષ્ટૌગ્રે નવ પૃષ્ઠતઃ ।

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્ત વર્ણ સંખ્યા જિનાલયે ॥ ૨૦૬ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી જમણી ખાબુએ સત્તર મત્તર મળી ચોત્રીસ આઠ અથવા તથા નવ પૃષ્ઠે મૂળ પ્રાસાદ સહિત ખાવન જિનાલય બાણવાં. ૨૦૬.

ચતુર્મુખ બાવન જિનાલય.

बावन जिनालय जिनेन्द्र प्रासाद.

બોંતેર જિનાલય ક્રમ

વામદક્ષે ચ પશ્ચાશ્વ પૃષ્ઠે રુદ્રોઽગ્રતો દશ ॥

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તે દ્વા સપ્તતિર્જિનાલયે ॥ ૨૦૭ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી તથા જમણી બાજુ પચીસ પચીસ દેવકુલિકા, પૃષ્ઠ અગીયાર અને અગ્રે દશ મૂળ પ્રાસાદ સહિત કુલ બોંતેર(૭૨) જિનાલય બાણુવું. ૨૦૭.

પ્રાસાદ સ્તંભ કર્ણાના વેધ દ્વારેષુ વર્જયેત્ ।

પ્રાસાદ મંડપાનાન્તુ ગર્ભે કૃત્વા સુખં વહેત્ ॥ ૨૦૮ ॥

ચારે તરફની દેરીઓના દ્વારોમાં મુખ્યપ્રાસાદના સ્તંભો તથા કણોનો વેધ તજવો, જિનાલયની દેવકુલિકા પ્રાસાદ તથા મંડપના ગર્ભે કરવાથી અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦૮.

પ્રાસાદ ચતુર્દિશુ રથશાલાદિ વિધાન

અપરે રથશાલાચ મઠઃ સવ્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

ઉત્તરે સૂદશાલા ચ પ્રોક્તા શ્રી વિશ્વકર્મણા ॥ ૨૦૯ ॥

કોષ્ઠાગારશ્ચ વાયવ્યે વહ્નિ ભાગે મહાનસમ્ ।

પુષ્પગૃહે તથેશાને નૈઋત્યે પાત્ર શાલિકા ॥ ૨૧૦ ॥

શસ્ત્રાગારશ્ચ પુરતો વારુણે ચ જલાશ્રયમ્ ।

મઠસ્યો પરિતઃ કુર્યાદ્ વિદ્યાવાચન મંડપમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

પ્રાસાદની પશ્ચિમે રથશાલા, દક્ષિણે મઠ, ઉત્તરે સૂદશાળા (રસોયાની શાળા) તેમ વિશ્વકર્માએ કહેલું છે.

વાયુકોણમાં કોષ્ઠાગાર (કોઠાર), અગ્નિકોણમાં મહાનસ (પાકશાળા), ઇશાન કોણમાં પુષ્પગૃહ, નૈઋત્યકોણમાં પાત્રશાલા (વાસણ મૂકવાની શાળા), પ્રાસાદના અગ્ર ભાગે શસ્ત્રાગાર (આયુધશાળા), પશ્ચિમે જલાશય, (કુંડ, શંકુ) અને મઠની ઉપરની ભૂમિમાં વિદ્યા વાંચનનો મંડપ કરવો. ૨૦૯ થી ૨૧૧.

પૌષધ શાલા વિધાન

પ્રાસાદ સ્યોત્તરે યામ્યા તથાગ્રે પશ્ચિમેઽપિ ચ ।

યતીનામાશ્રયં કુર્યાત્ મઠં તદ્ દ્વિત્રિ ભૂમિકમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

દ્વિશાલ મધ્યે ષટ્દારુઃ પટશાલાગ્ર શોભિતા ।

મત્ત વારણમગ્રે ચ તદૂર્ધ્વં પટ ભૂમિષુ ॥ ૨૧૩ ॥

પ્રાસાદની ઉત્તરે, દક્ષિણે, પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે ચતિઓના નિવાસાર્થે મઠ કરવો, અને તે બે કે ત્રણ ભૂમિવાળો કરવો. મઠમાં બે શાલાઓ, મધ્યે ષટ્દારુ (બે દિવાલમાં સ્તંભ ચાર અને બે પાટડીઓ મળી નંગ ૬ તે ષટ્દારુ) મૂકવાં, આગળના ભાગે સુશોભિત પટ શાળા કરવી અને તેના અગ્રભાગે પટશાળાની અગ્ર ભૂમિકામાં મત્તવારણ (કઠેડા) કરવાં. ૨૧૨, ૨૧૩.

સાન્ધાર પ્રાસાદ વિધાન

દશ હસ્તાધિકેભ્યઃ સ્યાત્ પ્રાસાદો ભ્રમસંયુતઃ ।

નવાષ્ટદશ ભાગૈશ્ચ ભ્રમ મિત્તિ વિધીયતે ॥ ૨૧૪ ॥

દશ (૧૦) હસ્તથી ઉપરાંતના પ્રાસાદો ભ્રમવાળા કરવા. પ્રાસાદની પહોળાઈના આઠમા, નવમા અથવા દશમા ભાગે ભ્રમ ભિત્તિ કરવી. ૨૧૪.

ભ્રમ યુક્ત પ્રાસાદ

સભ્રમે સભ્રમં કુર્યાન્નિર્ભ્રમેનિ ભ્રમ તથા ।

અન્યથા કારયે ઘસ્તુ સદોષં ભ્રમહીનકમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

જે પ્રાસાદ ભ્રમ યુક્ત કરવાનો કહ્યો છે તે પ્રાસાદ ભ્રમ યુક્ત કરવો. અને નિર્ભ્રમ પ્રાસાદ ભ્રમ વગરનો કરવો, અન્યથા કરેતો ભ્રમહીન થાય અને તે સદોષ, દોષયુક્ત ગણાય.

પ્રાસાદો ભ્રમસંયુક્તો હ્યદોષઃ સિદ્ધ્યતિ તદા ।

સદોષો ભ્રમ હીનશ્ચ કર્તા તસ્ય વિનશ્યતિ ॥ ૨૧૬ ॥

ભ્રમવાળો પ્રાસાદ નિદોષ કહેવાય અને તે કૃળ સિદ્ધિ આપે છે, પરંતુ ભ્રમહીન પ્રાસાદ સદોષ દોષ યુક્ત થાય છે, અને તેથી તેનો કર્તા નાશ પામે છે. ૨૧૬.

ભ્રમ મિત્તિ પ્રમાણ

સભ્રમાદશમાંશેન મિત્તિ યુગ્મે ભ્રમન્તિકા ।

મધ્ય કોષ્ઠોદ્ધવા રેખા ભ્રમતિભિઃ ક્રમોદ્ગતા ॥ ૨૧૭ ॥

પશ્ચમાંશેન વૃથત્વં દશહસ્તાન્ન મણ્ડુરમ્ ।

તૃતીયાંશેન વિશ્રાન્તં હીનં કુર્યાત્સમુચ્છ્રયમ્ ॥ ૨૧૮ ॥

બ્રમવાળા પ્રાસાદને જે દિવાલની વચ્ચમાં પ્રાસાદની પહોળાઈના દશમા ભાગે બ્રમણી કરવી અને બ્રમણીના મધ્ય ભાગમાંથી ઉત્પન્ન થતી રેખાઓ (ખાંચાઓ) ક્રમ પ્રમાણે સીધી ઉપર લઈ જવી.

બ્રમની દિવાલ પ્રાસાદના પ્રમાણથી પાંચમા ભાગે જાડી કરવી અને બ્રમણીને મ'ડાવર દશ હસ્તથી વધારે ઉંચો કરવો નહિ, પરંતુ ત્રીજા ભાગે વિશ્રાંત કરવો અર્થાત્ ઢાંકી મજલા પાડવા, અનુક્રમે નીચેના મજલાથી ઉપરના મજલા થોડા અંશે નાના કરવા. ૨૧૭, ૨૧૮.

વિશોર્ધ્વન્તુ શતાધર્ન્તિ મદ્રોદય પ્રમાણત્ ।
 एवं યુક્તિ વિધાતવ્યા પ્રાસાદે પરમોદયે ॥ ૨૧૯ ॥

વીશ ગજથી પચાસ ગજ સુધીના પ્રાસાદને બદ્રની ઊંચાઈના પ્રમાણે બ્રમણીની ઊંચાઈ કરવી, આ યુક્તિ મોટા પ્રમાણના પ્રાસાદોની બ્રમણીના ઉદયમાં કરવી. ૨૧૯.

ભ્રમયુક્તમંડપ વિધાન

પ્રાસાદં મણ્ડપઞ્ચૈવ સભ્રમં સ્તંભ સંયુગમ્ ।
 પુત્ર પૌત્રાદિ વૃદ્ધિશ્ચ રાજ્યં તસ્ય મવેત્તદા ॥ ૨૨૦ ॥

બ્રમણતિના પ્રાસાદોને પ્રાસાદ તથા મંડપ બ્રમયુક્ત કરવા અને મંડપને બ્રમ થાંભલાઓ વડે કરવો. ઉપર પ્રમાણે બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદ તથા મંડપ કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિની વૃદ્ધિ તથા રાજ્ય પ્રાપ્તિ થાય. ૨૨૦

વિશાલ પ્રાસાદો ભ્રમયુક્ત કરવા

તસ્ય વાસ્તોર્મવેદ્વૃદ્ધિર્વૃદ્ધિ હીનં ન કારયેત્ ।
 વૃદ્ધિસ્તુ શુભદા જ્ઞેયા હીને હાનિર્ન સંશયઃ ॥ ૨૨૧ ॥

બ્રમયુક્ત પ્રાસાદો કરવા હોય તો વિશાલ પ્રમાણના કરવા, પરંતુ વૃદ્ધિ હીન કરવા નહિ. બ્રમયુક્ત પ્રાસાદો પ્રમાણમાં જેમ વિશાલ કરવામાં આવે તેમ શુભ જાણવું. કારણ કે બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદો પ્રમાણમાં નાના કરવામાં આવે તો હાનિ કરતાં થાય, એમાં સંશય કરવો નહિ. ૨૨૧.

સર્વં સંકલિતો વાયુઃ પથ્યા સંકીર્ણ મુદ્ધરેત્ ।
 વેધ સંઘટિતે વાસ્તૌ પરસ્પર વિરોધકાઃ ॥ ૨૨૨ ॥

બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદની બ્રમણી સાંકડી થાય તો સર્વ માણસોના શ્વાસોશ્વાસનો વાયુ બેગો થાય, માટે પથ્યાસંકીર્ણતાનો ઉદ્ધાર કરવો. અર્થાત્ બ્રમણી સાંકડી કરવી

નહિ, (એટલા માટે બ્રમયુક્ત પ્રાસાદો મોટા માનના કરવા કહેલ છે) વેધયુક્ત વાસ્તુ (પ્રાસાદ) થાય તો તે પરસ્પર વિરોધ કર્તા બનુવો. ૨૨૨.

નિરંધાર પ્રાસાદ—

ષટ્ત્રિંશત્કરાધસ્તાદ્ યાવદ્દસ્ત ચતુષ્ટયમ્ ।

નિરંધારા વિના ભ્રામૈઃ કર્તવ્યાઃ શાન્તિમિચ્છતા ॥ ૨૨૩ ॥

શાન્તિ ઇચ્છતા પુરૂષે છત્રીશ હસ્તથી ચાર હસ્ત સુધીના પ્રાસાદો નિરંધાર બ્રમ વગરના કરવા. ૨૨૩.

વેધ વાસ્તુ

વેધ સંઘાતકં વાસ્તુ વિધ્યન્તિ તત્ર દેવતાઃ ।

દેવવેધે હતઃ શિલ્પી સ્વામિનઃ કુલનાશનમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

વેધ ઘાત કર્તા બે વાસ્તુ થાય તો વાસ્તુમાં રહેલા દેવતાઓ વિધાય અને દેવતાનો વેધ થતા શિલ્પી હણાય તથા વાસ્તુના માલીકના કુલનો નાશ થાય. ૨૨૪.

વિના શાસ્ત્ર પ્રાસાદ મંડપ

પ્રાસાદો મંડપશ્ચૈવ વિનાશાસ્ત્રેણયઃ કૃતઃ ।

વિપરીતં વિભાગેષુ યોડન્યથા વિનિવેશયેત્ ॥ ૨૨૫ ॥

વિપરીતં ફલં તસ્ય અરિષ્ટં તુ પ્રજાયતે ।

આયુર્નાશો મનસ્તાપઃ પુત્રનાશઃ કુલક્ષયઃ ॥ ૨૨૬ ॥

શાસ્ત્રપ્રમાણુ જગર પ્રાસાદ અને મંડપ તથા તલના વિભાગો પણ વિપરીતપણે સ્વરૂપના ભાગોનો નિવેશ કરવામાં આવે તો તેવા પ્રાસાદનુ ફળ વિપરીત આવે અને તેથી અરિષ્ટ (અશુભ) થાય તથા આયુષ્યનો નાશ, મનનાં સંતાપ, પુત્ર નાશ, અને કુલનો ક્ષય થાય. ૨૨૫, ૨૨૬.

દીપ સ્થાન

દીપાલયં પ્રકર્તવ્યં ગૃહસ્ય દક્ષિણાઞ્ગકે ।

ત્રામાઞ્ગે તુ ન કર્તવ્યં સ્વામિયશઃ સુખાવહમ્ ॥ ૨૨૭ ॥

પ્રાસાદ અથવા ગૃહના જમણા અંગે દીપાલય કરવો. પરંતુ ડાળા અંગે કરવો નહિ. કારણ કે ગૃહસ્વામીના યશ તથા સુખને હતાં છે. ૨૨૭.

पूर्वे च दीपः पशुवृद्धिकश्च ।

वामे च दीपः पशुनाशनश्च ॥ २२८ ॥

पश्चाच्च दीपो धनराजलक्ष्मीं ।

रुद्रे च दीपो धनपुत्रलाभः ॥ २२९ ॥

પૂર્વ ભાગે દીપ પશુની વૃદ્ધિકર્તા, વામ ભાગમાં પશુઓનો નાશ કર્તા, પાછળનાં ભાગમાં ધન અને રાજ લક્ષ્મી આપનાર તથા ઇશાન કોણમાં મૂકેલો દીપ ધન અને પુત્રનો લાભ કર્તા છે. ૨૨૮, ૨૨૯.

પ્રાસાદાગ્રે કોલિ વિધાન

दशभक्ते द्वित्रि वेदै भागैश्चैवतथार्धतः

तृतीये पादके कोलिस्तद्धर्षे शुक्रनाशकः ॥ २३० ॥

પ્રાસાદના વ્યાસ(પહોળાઈ)ના દશ ભાગ કરી તેમાંના બે, ત્રણ અથવા ચાર ભાગની કોલી કરવી અથવા પ્રાસાદના વ્યાસના અર્ધા ભાગે, ત્રીજા ભાગે અગર ચોથા ભાગે કોલી કરવી અને તેના ઉપર શુક્રનાશ કરવો. ૨૩૦.

अश्विता कुश्विता शस्या त्रिधोदित क्रमागता ।

मध्यस्था भ्रमा सभ्रमा षट्कोल्य परिकीर्तिता ॥ २३१ ॥

प्रासादे दशधा भक्ते भूमि सीमा विचक्षणः ।

अश्विता चद्वि भागा स्यात् त्रिभागा कुश्विता तथा ॥ २३२ ॥

शस्या चैव चतुर्भागा त्रिधा चोक्त क्रमागता ।

प्रासादपद मध्यस्था भ्रमा सन्न त्रि भागत ॥ २३३ ॥

अर्धे तु सभ्रमा कार्या प्रासादस्य प्रमाण तः ॥ २३४ ॥

૧ અંચિતા, ૨ કુંચિતા, ૩ શસ્યા. આ ત્રણ કોલી અનુક્રમે ઠહી છે. બીજી ત્રણ કોલીઓ ૧ મધ્યસ્થા, ૨ ભ્રમા, ૩ સંભ્રમા નામની પણ છે. પ્રાસાદ કોણ સીમા વિસ્તારના દશ ભાગ કરવા. ૨ ભાગની અંચિતા, ૩ ભાગની કુંચિતા ૪ ભાગની શસ્યા નામની કોલી બાણવી, પ્રાસાદ વિસ્તારના ચોથા ભાગની ૧ મધ્યસ્થા, ત્રીજા ભાગની ૨ ભ્રમા અને પ્રાસાદના વિસ્તારથી અર્ધ ભાગની ૩ સંભ્રમા નામની કોલી કરવી. ૨૩૧, થી ૨૩૪.

ખર શિલા માન

પ્રાસાદચ્છન્દમસ્યોર્ધ્વે દૃઢચર શિલોત્તમા ।

એક હસ્તે પાદ હસ્તા પશ્ચાન્તેઽઙ્ગુલ વૃદ્ધિતઃ ॥ ૨૩૫ ॥

અર્ધાઙ્ગુલં તદૂર્ધ્વે તુ નવાન્તં સુદ્રઘોત્તમા ।

પાદવૃદ્ધિ પુનર્દઘાદ્ હસ્તે હસ્તે તથા પુનઃ ॥ ૨૩૬ ॥

હસ્તાનાં ત્રિંશતિર્યાપવદર્ધપાદા તદૂર્ધ્વતઃ ।

વિંશયઙ્ગુલપિન્ડ ચ શતાર્ધે તુ ચરા શિલા ॥ ૨૩૭ ॥

પ્રાસાદ છંદની ઉપર ઘણી મજબુત અને સારી ખર શિલા (ખરશલ) બનાવવી. એક હસ્તના પ્રાસાદને છ અંશુલ જાડી બનાવવી, જે થી પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને હસ્તે હસ્તે એકેક અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી નવ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અર્ધા અર્ધા અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, દશથી ત્રીશ હસ્ત પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે પાંચ અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી. એકત્રીશથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે એકેક સુત વધારવું. આ પ્રમાણે પચાસ હસ્તના પ્રાસાદને વીશ અંશુલ જાડી શિલા બનાવવી.

પ્રાસાદ ધારિણી શિલા ચરશિલા

અતિ સ્થૂલા સુવિસ્તીર્ણા પ્રાસાદ ધારિણી શિલા ।

અતીવ સુદૃઢા કાર્યા દૃષ્ટિકા ચૂર્ણ વારિમિ ॥ ૨૩૮ ॥

પ્રાસાદને ધારણ કરવાવાળી ખર નામની શિલા અતિ સ્થૂલ અને સારી વિસ્તારવાળી બનાવવી, તે ઇંટ ચુના અને પાણીથી મજબુત કરવી. ૨૩૮.

શિલાસ્તાશ્ચૈવ તીક્ષ્ણાગ્રાઃ સ્પર્શયેત પ્રયત્નતઃ ।

સુદૃઢાઃ સમતાન્યાશ્ચ સૂત્રપાત્રં તદુર્ધ્વતઃ ॥ ૨૩૯ ॥

શિલા પ્રયત્ને કરીને તીક્ષ્ણ લેવી સારી મજબુત સરખી લેવી. તેના ઉપર પ્રાસાદના છંદનો સૂત્રપાત્ર કરવાનો છે. ૨૩૯.

પ્રથમ મિટ્ટ સ્યાધસ્તાત્ પિન્ડો કૂર્મ શિલોત્તમા ।

તસ્ય પિન્ડસ્ય ચાર્ધેન ચર શિલા પિન્ડમેવ ચ ॥ ૨૪૦ ॥

પહેલા મિટ્ટની નીચે કૂર્મશિલાની જાડાઈથી અર્ધામાનની ખરશિલાની જાડાઈ

ખર શિલા માન

ક્રમ	અંગુલ	ક્રમ	અંગુલ	ક્રમ	અંગુલ
૧	૬	૧૮	૧૪૧	૩૫	૧૭૧૧-૧
૨	૭	૧૯	૧૪૧	૩૬	૧૮
૩	૮	૨૦	૧૪૧	૩૭	૧૮-૧
૪	૯	૨૧	૧૫	૩૮	૧૮
૫	૧૦	૨૨	૧૫	૩૯	૧૮-૧
૬	૧૦	૨૩	૧૫	૪૦	૧૮
૭	૧૧	૨૪	૧૫	૪૧	૧૮-૧
૮	૧૧	૨૫	૧૬	૪૨	૧૮
૯	૧૨	૨૬	૧૬	૪૩	૧૮-૧
૧૦	૧૨	૨૭	૧૬	૪૪	૧૯
૧૧	૧૨	૨૮	૧૬	૪૫	૧૯-૧
૧૨	૧૨	૨૯	૧૭	૪૬	૧૯
૧૩	૧૩	૩૦	૧૭	૪૭	૧૯-૧
૧૪	૧૩	૩૧	૧૭-૧	૪૮	૧૯
૧૫	૧૩	૩૨	૧૭	૪૯	૧૯-૧
૧૬	૧૩	૩૩	૧૭-૧	૫૦	૧૯
૧૭	૧૪	૩૪	૧૭		

મિટ્ટ નિર્માણ માન

एक हस्ते तु प्रासादे मिट्टं वेदाङ्गुलं स्मृतम् ।

एकत पञ्च हस्तानां चैकैकमङ्गुलम् ॥ २४१ ॥

पञ्चोर्ध्वं दशपर्यन्तं हस्त पादोनमङ्गुलम् ।

विशत्यन्तं दशोर्ध्वं च वृद्धि रर्धाङ्गुलाकरे ॥ २४२ ॥

शतार्ધान्ત તતો હસ્ત ચતુષ્કે ચેક મઙ્ગુલમ્ ।

अनेनैव प्रकारेण मिट्टोच्छ्रायं प्रकल्पयेत् ॥ २४३ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને ભિટ્ટ ચાર અંગુલનું કરવું. એકથી પાંચ હસ્ત સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. પાંચ થી દસ હસ્ત સુધી પોણા પોણા અંગુલ વૃદ્ધિ, દશથી વીશ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ, વીશથી પચાસ હસ્ત પા પા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. આ પ્રકારે ભિટ્ટને ઉદય કલ્પવો. ૨૪૧ થી ૨૪૩.

અપરાજિત પૃચ્છા

शिलोपरि भवेद् मिट्ट-मेकहस्ते युगाङ्गुलम् ।

अर्धाङ्गुला भवेद् वृद्धि-र्यावद्वસ્ત शतार्धकम् ॥ २४४ ॥

ખરશિલા ઉપર ભિટ્ટ કરવું. તે એક હસ્તના પ્રાસાદને ચાર અંગુલ ભિટ્ટને ઉદય કરવો, પછી પ્રત્યેક હસ્તે અર્ધા અર્ધા અંગુલની વૃદ્ધિ પચાસ હસ્ત સુધી કરવી. ૨૪૪.

ક્ષીરાર્ણવ

एक मिट्टं द्वि मिट्टं वा मिट्ट त्रयमयोच्यते ।

एवं त्रिपुष्पकं चैव हर्षो धर्मो यशोऽपि च ॥ २४५ ॥

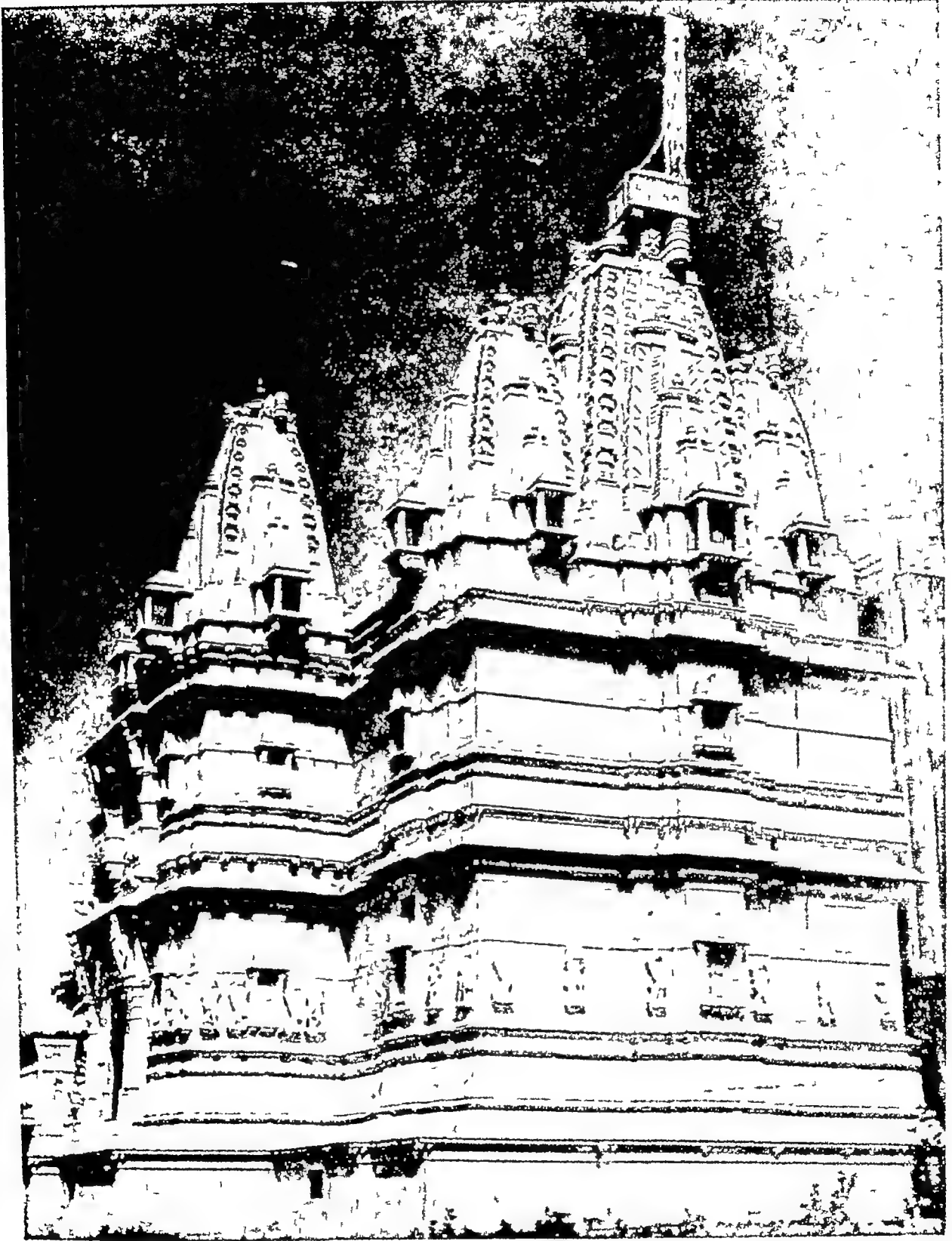
તૃતીયે ચ તદર્ધેન પુષ્પકાન્વિત ચિપ્પિકા ।

उच्छ्रयात् पाद निष्काशं कुर्यादि स्व स्व मानत ॥ २४६ ॥

કર્ણ મદ્રો પ મદ્રાશ્ચ રથોપરથ કર્ણિકાઃ ।

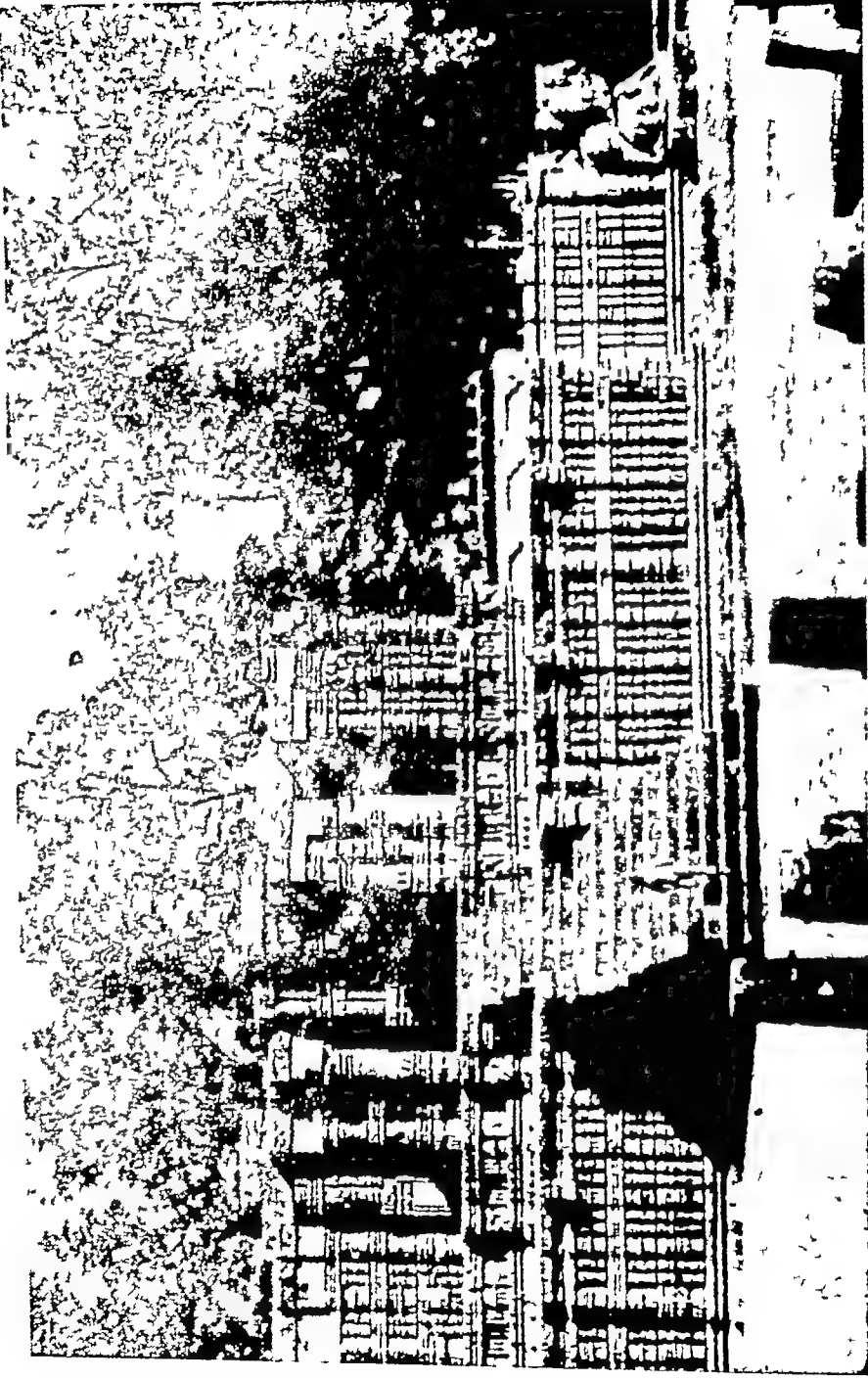
इदं मानं तु मिट्टस्य पीठं चैव तदुर्ध्वतः ॥ २४७ ॥

એક ભિટ્ટ, બે ભિટ્ટ અને ત્રણ ભિટ્ટ ઉપરા ઉપર કરવા. એ ત્રણે પુષ્પયુક્ત કરવા. ૧ હર્ષ, ૨ ધર્મ, ૩ યશ. નામ જાણવા. ત્રીજા ભિટ્ટ ઉપર પુષ્પયુક્ત ચિપ્પિકા કરવી, દરેક ભિટ્ટ પોતાના ઉદયથી સ્વ સ્વ માનથી એથે ભાગે નિકાળા વાળા કરવા. રેખા, ભદ્ર, ઉપભદ્ર, રથ, ઉપરથ, કર્ણિકા એ માનથી ભિટ્ટ કરવું અને તે ઉપર પીઠ કરવું. ૨૪૫ થી ૨૪૭.

કેસરીયાળ પૃથ દર્શન—પાલીતાણા

[એન સી. સોમપુરા]

કોનાક નટમંદિર જગતી મંડોલર મંડપ દર્શન

ભીટ માન-૧

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૪	૧૮	૧૫૥	૩૫	૨૦૥
૨	૫	૧૯	૧૬૬	૩૬	૨૦૬
૩	૬	૨૦	૧૬૬	૩૭	૨૧
૪	૭	૨૧	૧૭	૩૮	૨૧
૫	૮	૨૨	૧૭	૩૯	૨૧
૬	૮	૨૩	૧૭	૪૦	૨૧
૭	૯	૨૪	૧૭	૪૧	૨૨
૮	૧૦	૨૫	૧૮	૪૨	૨૨
૯	૧૧	૨૬	૧૮	૪૩	૨૨
૧૦	૧૧	૨૭	૧૮	૪૪	૨૨
૧૧	૧૨	૨૮	૧૮	૪૫	૨૩
૧૨	૧૨	૨૯	૧૯	૪૬	૨૩
૧૩	૧૩	૩૦	૧૯	૪૭	૨૩
૧૪	૧૩	૩૧	૧૯	૪૮	૨૩
૧૫	૧૪	૩૨	૧૯	૪૯	૨૪
૧૬	૧૪	૩૩	૨૦	૫૦	૨૪
૧૭	૧૫	૩૪	૨૦		

સીદ્ધમાન-૨

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૪	૧૮	૧૨	૩૫	૨૧
૨	૪	૧૯	૧૩	૩૬	૨૧
૩	૫	૨૦	૧૩	૩૭	૨૨
૪	૫	૨૧	૧૪	૩૮	૨૨
૫	૬	૨૨	૧૪	૩૯	૨૩
૬	૬	૨૩	૧૫	૪૦	૨૩
૭	૭	૨૪	૧૫	૪૧	૨૪
૮	૭	૨૫	૧૬	૪૨	૨૪
૯	૮	૨૬	૧૬	૪૩	૨૫
૧૦	૮	૨૭	૧૭	૪૪	૨૫
૧૧	૯	૨૮	૧૭	૪૫	૨૬
૧૨	૯	૨૯	૧૮	૪૬	૨૬
૧૩	૧૦	૩૦	૧૮	૪૭	૨૭
૧૪	૧૦	૩૧	૧૯	૪૮	૨૭
૧૫	૧૧	૩૨	૧૯	૪૯	૨૮
૧૬	૧૧	૩૩	૨૦	૫૦	૨૮
૧૭	૧૨	૩૪	૨૦		

પીઠ ઉદયમાન-૧

एक हस्ते तु प्रासादे पीठं वै द्वादशाङ्गुलम् ।

द्वयष्टाङ्गुलं द्वि हस्ते च त्रि हस्तेऽष्टादशाङ्गुलम् ॥ २४८ ॥

अर्ध पादं त्रिभागं वात्रिविधं परिकल्पयेत् ।

ज्येષ્ઠનાર્ધેન પાદેન ચતુર્હસ્તે સુરાલયે ॥ ૨૪૯ ॥

पादं पीठोच्छ्रयं कार्यं प्रासादे पञ्च हस्तके ।

પશ્ચોર્ધ્વં દશપર્યન્તં રસાંશં હસ્ત વૃદ્ધયે ॥ ૨૫૦ ॥

ततो हस्ते चाष्टमांशा वृद्धि स्याद् द्वादशावधि ।

ષટ્ત્રિશદન્ત વૃદ્ધિસ્તુ હસ્તે વૈ દ્વાદશાંશિકા ॥ ૨૫૧ ॥

चतुर्विंशत्यंशिका तदूर्ध्वं यावच्छतार्धकम् ।

મધ્યેન્યુનેઽધિકે પશ્ચમાંશે જ્યેષ્ઠં કનિષ્ઠકમ્ ॥ ૨૫૨ ॥

એક હસ્તના વિસ્તૃત પ્રાસાદને પીઠનો ઉદય બાર અંગુલ, બે હસ્તના પ્રાસાદને સોલ અંગુલ અને ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને પીઠનો ઉદય અઠાર અંગુલ કરવો. અર્થાત્ એક હસ્તના પ્રાસાદને અર્ધા ભાગે, બે હસ્તના પ્રાસાદને ત્રીજે ભાગે અને ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો, ચાર હસ્તના પ્રાસાદને અર્ધે, ત્રીજે અને ચોથે ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો, પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે, છ થી દશ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે છઠ્ઠો ભાગ, ચાર અંગુલ, અગિયારથી વીંશ હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે આઠમો ભાગ, ત્રણ અંગુલ, એકવીંશથી છત્રીશ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે બારમો ભાગ બે અંગુલ, અને સાડત્રીંશથી પચાસ હસ્ત પ્રત્યેક હસ્તે ચોવીંશમો ભાગ, એક અંગુલ. આ પ્રમાણે પીઠનો ઉદય કરવો, પાંચમો ભાગ વખાડવાથી જોષ અને હીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન જાણવું. ૨૪૮ થી ૨૫૨. (અપરાજિત પૂજા)

પીઠોદય માન-૨

प्रासाद विस्तारार्धेन स्वोच्छ्रितं पीठमुत्तमम् ।

મધ્યમં પાદહીનં સ્યાદુત્તમાર્ધેન કન્યસમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

પ્રાસાદના વિસ્તારથી અર્ધા ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો. તે ઉત્તમ પીઠ છે. જો પીઠના ચાર ભાગ કરી ત્રણ ભાગનો ઉદય તે મધ્યમ અને બે ભાગનો ઉદય તે કનિષ્ઠ પીઠ માન જાણવું. ૨૫૩. (વસ્તુનંદિકૃત પ્રતિષ્ઠા સાગ્રહાર)

પીઠ માન ૧

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૧૨	૧૮	૭૪	૩૫	૧૧૦
૨	૧૬	૧૯	૭૭	૩૬	૧૧૨
૩	૧૮	૨૦	૮૦	૩૭	૧૧૩
૪	૨૪	૨૧	૮૨	૩૮	૧૧૪
૫	૩૦	૨૨	૮૪	૩૯	૧૧૫
૬	૩૪	૨૩	૮૬	૪૦	૧૧૬
૭	૩૮	૨૪	૮૮	૪૧	૧૧૭
૮	૪૨	૨૫	૯૦	૪૨	૧૧૮
૯	૪૬	૨૬	૯૨	૪૩	૧૧૯
૧૦	૫૦	૨૭	૯૪	૪૪	૧૨૦
૧૧	૫૩	૨૮	૯૬	૪૫	૧૨૧
૧૨	૫૬	૨૯	૯૮	૪૬	૧૨૨
૧૩	૫૯	૩૦	૧૦૦	૪૭	૧૨૩
૧૪	૬૨	૩૧	૧૦૨	૪૮	૧૨૪
૧૫	૬૫	૩૨	૧૦૪	૪૯	૧૨૫
૧૬	૬૮	૩૩	૧૦૬	૫૦	૧૨૬
૧૭	૭૧	૩૪	૧૦૮	૫૦ હસ્તે યા હસ્ત	

પીઠમાન-૨

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૧૨	૧૮	૨૧૬	૩૫	૪૨૦
૨	૨૪	૧૯	૨૨૮	૩૬	૪૩૨
૩	૩૬	૨૦	૨૪૦	૩૭	૪૪૪
૪	૪૮	૨૧	૨૫૨	૩૮	૪૫૬
૫	૬૦	૨૨	૨૬૪	૩૯	૪૬૮
૬	૭૨	૨૩	૨૭૬	૪૦	૪૮૦
૭	૮૪	૨૪	૨૮૮	૪૧	૪૯૨
૮	૯૬	૨૫	૩૦૦	૪૨	૫૦૪
૯	૧૦૮	૨૬	૩૧૨	૪૩	૫૧૬
૧૦	૧૨૦	૨૭	૩૨૪	૪૪	૫૨૮
૧૧	૧૩૨	૨૮	૩૩૬	૪૫	૫૪૦
૧૨	૧૪૪	૨૯	૩૪૮	૪૬	૫૫૨
૧૩	૧૫૬	૩૦	૩૬૦	૪૭	૫૬૪
૧૪	૧૬૮	૩૧	૩૭૨	૪૮	૫૭૬
૧૫	૧૮૦	૩૨	૩૮૪	૪૯	૫૮૮
૧૬	૧૯૨	૩૩	૩૯૬	૫૦	૬૦૦
૧૭	૨૦૪	૩૪	૪૦૮		

पीठोदय थरमान

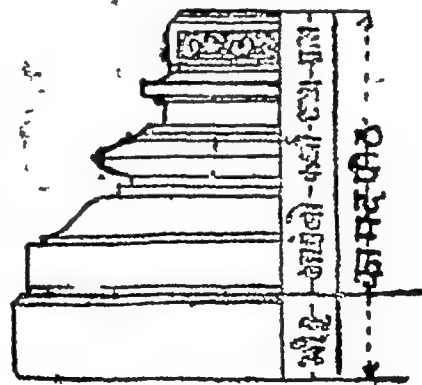
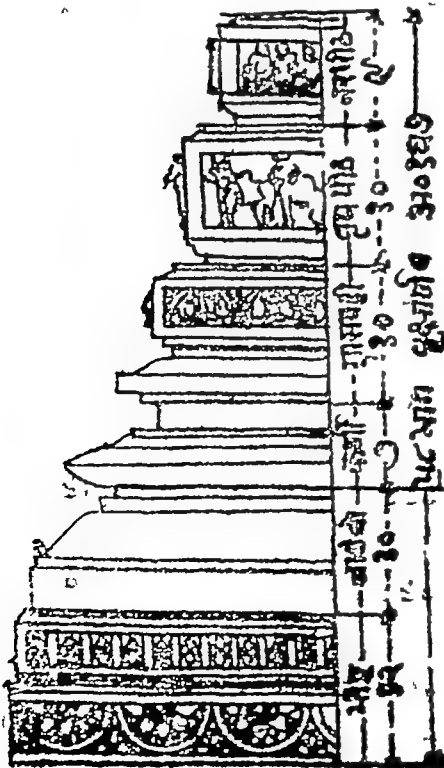
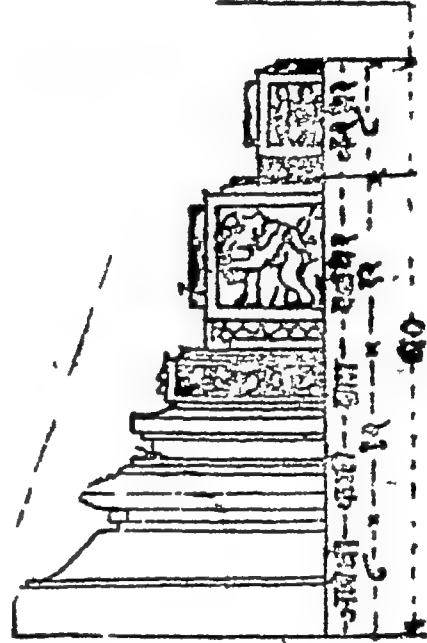
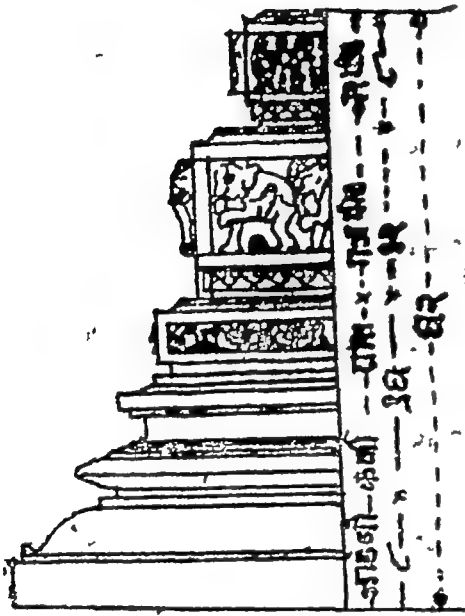
त्रिपञ्चाशत् समुत्सेधे द्वाविंशत्यंश निर्गमे ।

नवांशो जाड्य कुम्भश्च सप्तांशा कर्णिका भवेत् ॥ २५४ ॥

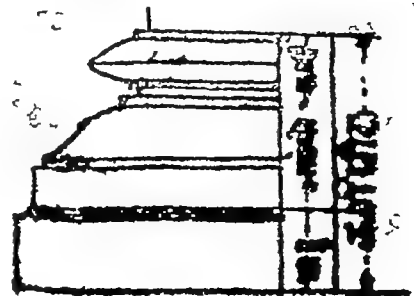
सान्तरालं कपोतालः सप्तांशा ग्रासपट्टिका ।

सूर्य दिग् वसु भागैश्च गजवाजिनराः क्रमात् ॥ २५५ ॥

वाजि स्थानेऽथवा कार्यं स्व स्व देवस्य वाहनम् ॥ २५६ ॥

पञ्चाशत् समुत्सेधे

જે માનથી પીઠ બનાવ્યું હોય તેના ઉદયના ત્રેપન ભાગ કરવા, તેમાં બીસીસ ભાગ નિર્ગમ (નીકાળો) કરવો. ઉદયના ત્રેપન ભાગમાં નવ ભાગનો જડલો અંતરાલ સાથે, સાત ભાગની કર્ણિકા, સાત ભાગની કપોતાલી (છાજલી) સાથે, આસપટ્ટી તેની ઉપર બાર ભાગનો ગજથર, દશ ભાગનો અશ્વથર અને આઠ ભાગનો નરથર કરવો, અશ્વથરના બદલે જે દેવનો પ્રાસાદ હોય તે દેવના વાહનનો પણ થર કરી શકાય. ૨૫૪ થી ૨૫૬. (પ્રાસાદમંડન)

ક્ષીરાર્ણવ પીઠોદય માન-૩

વિશ્વકર્મોવાચ—

एक हस्ते तु प्रासादे पीठं च द्वादशांगुलम् ।
हस्तादि पंच पर्यंतं हस्ते हस्ते पंचाङ्गुलम् ॥ २५७ ॥

पंचोर्ध्वं दशयावत् वृद्धिं वेदाङ्गुलं भवेत् ।
दशोर्ध्वं विशपर्यंतं हस्ते चैवाङ्गुलं त्रयं ॥ २५८ ॥

विशोर्ध्वं षटत्रिंशतिं करं वृद्ध्याद्वયાंगुलम् ।
अत उर्ध्वं शतार्धेन हस्ते हस्तैकमंगुलम् ॥ २५९ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છે :- એક હસ્તના પ્રાસાદને બાર અંગુલનું ઉદય માને પીઠ કરવું, જે થી પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે પાંચ પાંચ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી દશ હસ્તે પ્રત્યેક હસ્તે ચાર ચાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. અગ્યારથી વીસ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે ત્રણ ત્રણ અંગુલ વૃદ્ધિ, એકવીશથી છત્રીશ હસ્તે બબે અંગુલ વૃદ્ધિ, સાડત્રીશથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૨૫૭ થી ૨૫૯.

पंचमांशे ततोहीनं कन्यसंशुभ लक्षणम् ।
पंचमांशाधिकं चैव ज्येष्ठे तद्विचक्षते ॥ २६० ॥

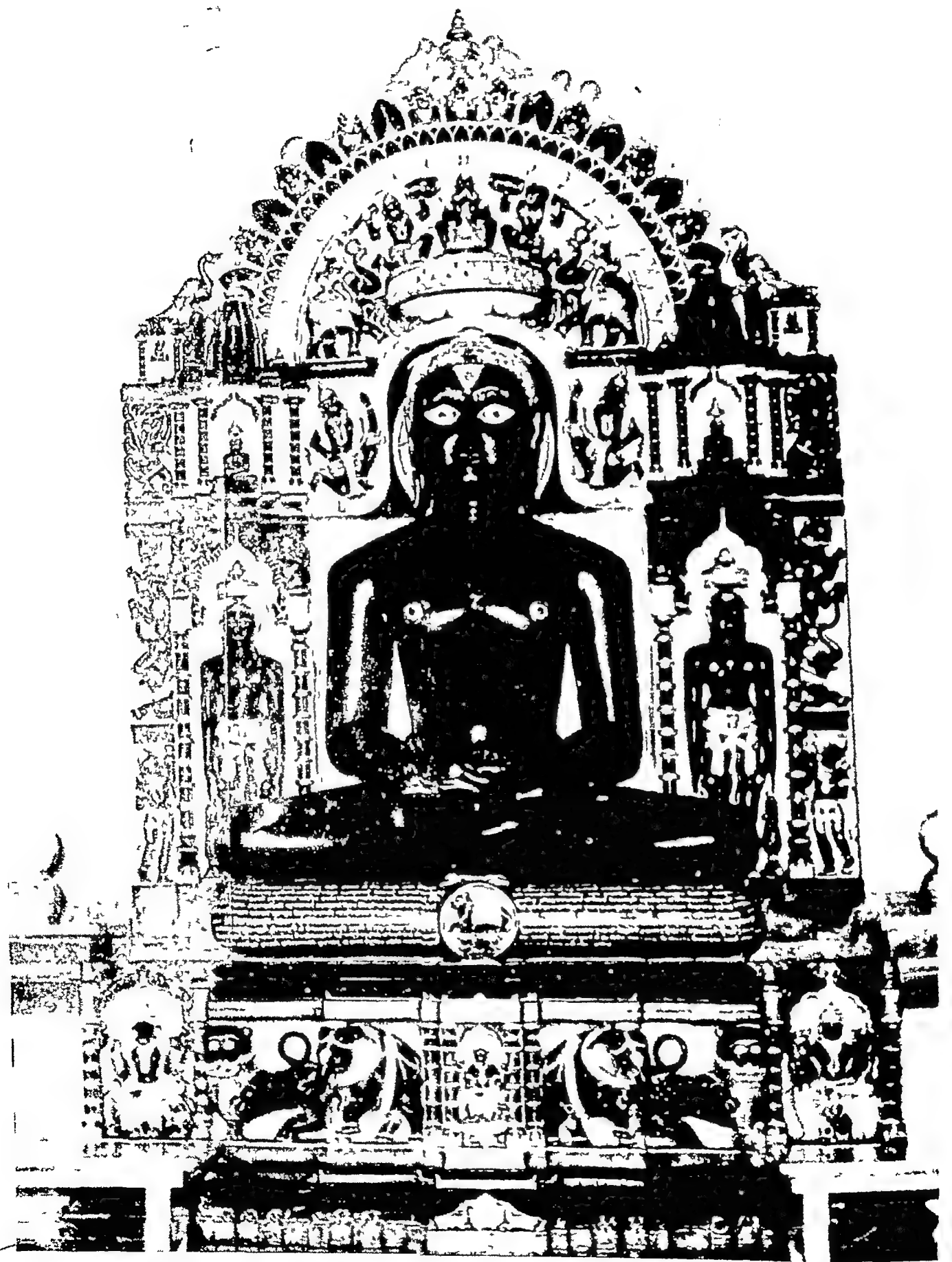
આવેલ પીઠના માનમાંથી પાંચમો ભાગે હીન કરે તો શુભ લક્ષણ વાળું કનિષ્ઠ માન અને પાંચમો ભાગ વૃદ્ધિ કરે તો જ્યેષ્ઠ માન બુદ્ધિમાન શિવપીઠે જાયવું. ૨૬૦.

પીઠ માન-૩

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૧૨	૧૮	૭૬	૩૫	૧૧૨
૨	૧૭	૧૯	૭૯	૩૬	૧૧૪
૩	૨૨	૨૦	૮૨	૩૭	૧૧૫
૪	૨૭	૨૧	૮૪	૩૮	૧૧૬
૫	૩૨	૨૨	૮૬	૩૯	૧૧૭
૬	૩૬	૨૩	૮૮	૪૦	૧૧૮
૭	૪૦	૨૪	૯૦	૪૧	૧૧૯
૮	૪૪	૨૫	૯૨	૪૨	૧૨૦
૯	૪૮	૨૬	૯૪	૪૩	૧૨૧
૧૦	૫૨	૨૭	૯૬	૪૪	૧૨૨
૧૧	૫૫	૨૮	૯૮	૪૫	૧૨૩
૧૨	૫૮	૨૯	૧૦૦	૪૬	૧૨૪
૧૩	૬૧	૩૦	૧૦૨	૪૭	૧૨૫
૧૪	૬૪	૩૧	૧૦૪	૪૮	૧૨૬
૧૫	૬૭	૩૨	૧૦૬	૪૯	૧૨૮
૧૬	૭૦	૩૩	૧૦૮	૫૦	૧૩૦
૧૭	૭૩	૩૪	૧૧૦		

શ્રી લક્ષ્મી નારાયણ મંદિર તલધર સહિત (નાગદા) દર્શન

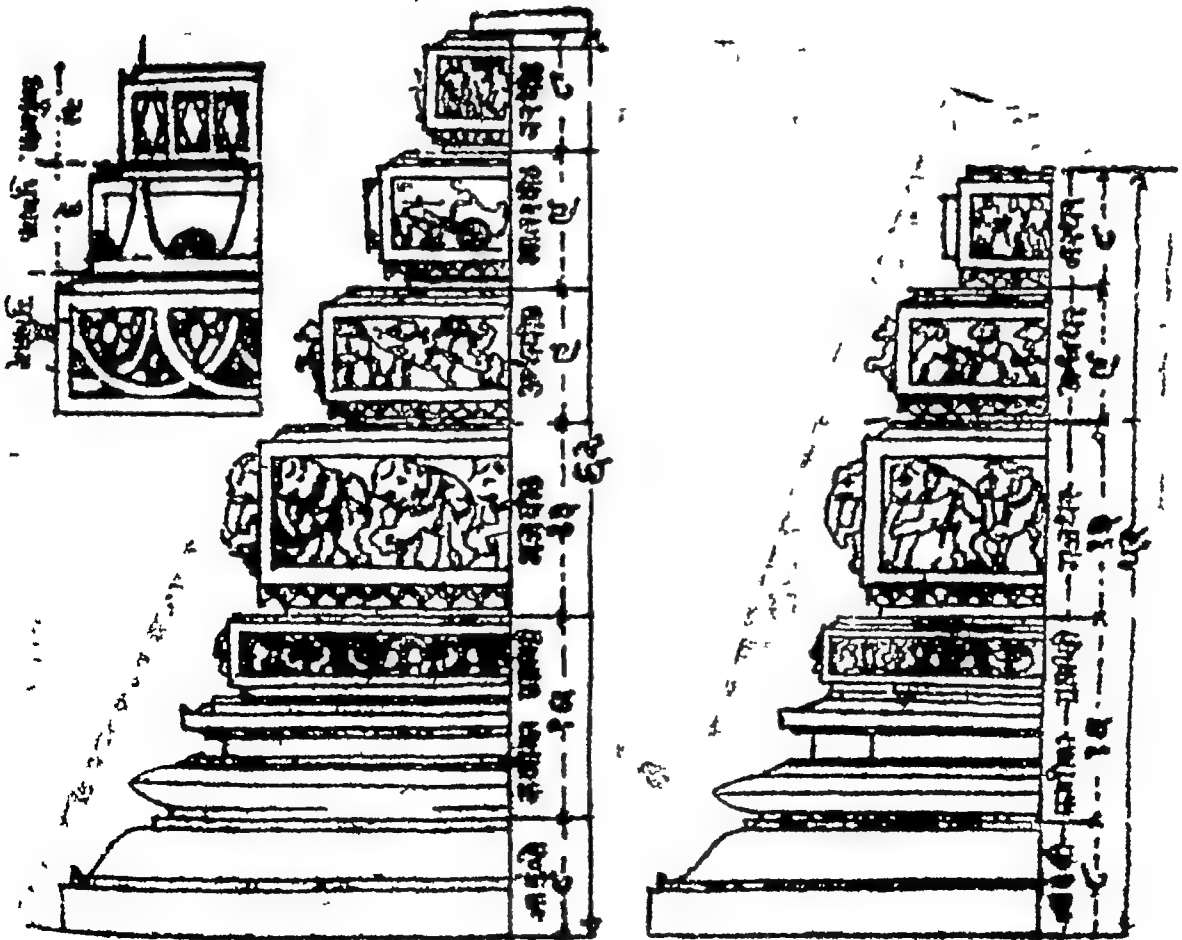

રિયાળ આદિનાથ ભગ પરિકર યુક્ત—કેસરિયાળનગર પાલિતાણા [એન. સી. સોમપુરા]

પીઠના થરમાન ૫૩ વિભાગ

થર	ભાગ
જાડંભો	૯
કર્ણિકા	૭
કપોતાલીઆસપટ્ટી	૭
ગજથર	૧૨
અશ્વથર	૧૦
નરથર	૮

કુલ ભાગ ૫૩

પ્રાસાદનરુપણ નામનો તૃતીયોડધ્યાય

ક્ષીરાર્ણવ પીઠમાન ॥

દિવ્ય વ્યાપી મહા શુક્તં પ્રમાણ દ્વય મેવ ચ ।
 મિટ્ટ ત્રયેણ સંયુક્તં મહાપીઠં વિમાનકં ॥ ૨૬૧ ॥
 મિશ્રક પીઠ કર્તવ્યં દ્વિમિટ્ટ'ચોર્ધ્વયો મવેત્ ।
 મિટ્ટૈક ત્રિ મહાયુક્તા પ્રમાણં દ્વય મેવ ચ ॥ ૨૬૨ ॥
 એવમાદિ મુને કાર્યા પીઠ મેદ, મુનીશ્વરમ્ ।
 ઉદયં કથિતં પૂર્વ મતો વિમાનં નિગદ્યતે ॥ ૨૬૩ ॥

હે દિવ્ય બ્રહ્મામાં વ્યાપી રહેલા મહામુનિ! પીઠના જે પ્રમાણ છે, ત્રણ મિટ્ટ વાળું ઉંચું મહાપીઠ વિમાનાદિ જાતિને કરવું જે મિટ્ટ ઉપર પીઠ મિશ્રકાદિ જાતિને કરવું વળી નાગરાદિમાં એક, જે, ત્રણ મિટ્ટ યુક્ત એમ જે પ્રમાણો કહ્યા છે. આ રીતે મહામુનિ મેં પીઠના ભેદ કહ્યા, પીઠનું ઉદય પ્રમાણ માન કહ્યું હવે પીઠના વિભાગો આગળ કહીશ. ૨૬૧ થી ૨૬૩.

દ્રાવિડં પ્રાસાદો માનં વૈરાટં ચ અતઃશૃણુ ।

મંડોવરં વિંશભાગ પટ ભાગં પીઠ મેવ ચ ॥ ૨૬૪ ॥

દ્રાવિડાદિ અને વૈશરાદિ પ્રાસાદનો પીઠ માન હવે કહું છું. મંડોવરની ઉંચાઈના વીશ ભાગ કરી છ ભાગનો પીઠનો ઉદય કરવો. ૨૬૪.

અર્ધ ભાગે ત્રિભાગે વા પીઠ ચૈવ નિયોજયેત્ ।

સ્થાનમાનાશ્રયં જ્ઞાત્વા તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૨૬૫ ॥

પીઠની ઉંચાઈના કહેલા માનથી અર્ધા કે ત્રીજા ભાગે પીઠની યોજના સ્થાન માનનો આશ્રય જાણીને કરવી, આ રીતે 'ઓછું' કરવામાં દોષ ન જાણવો. ૨૬૫.

ક્ષીરાર્ણવ

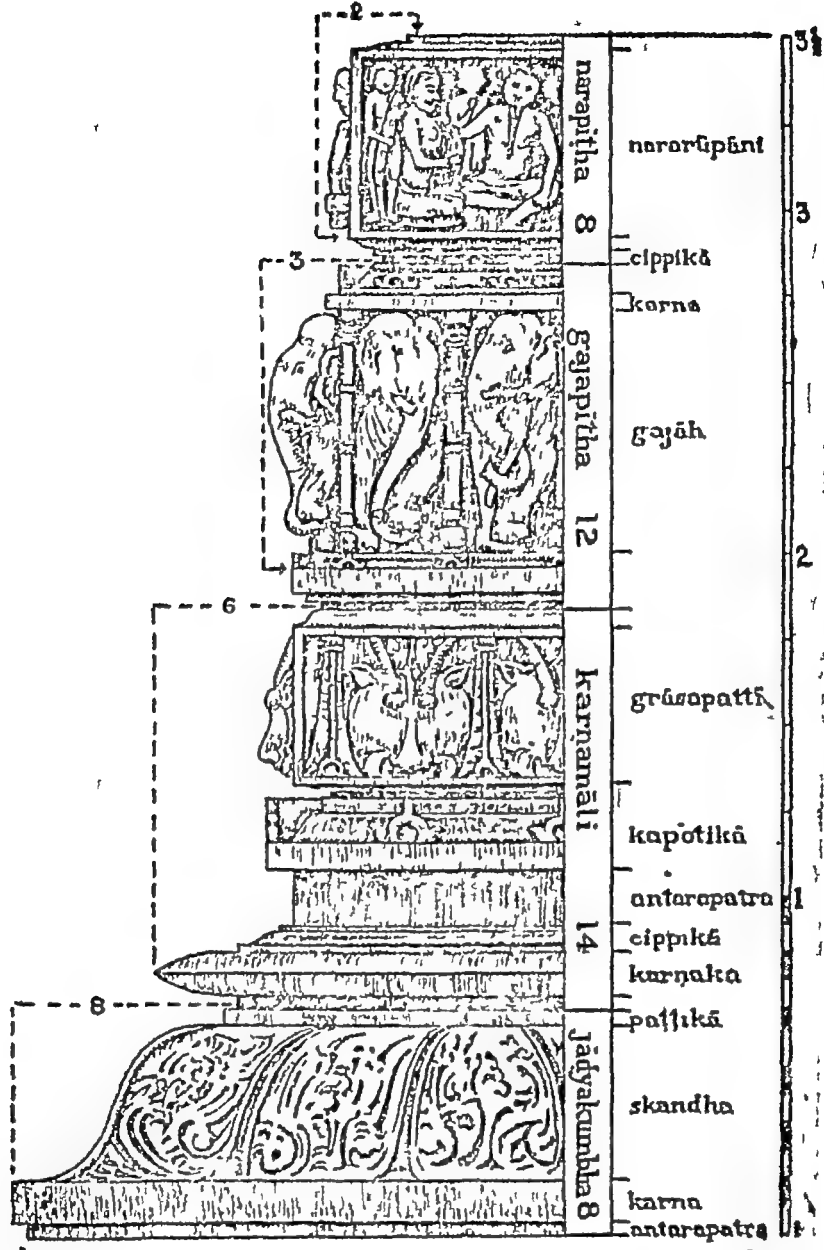
શુભદ્રં સર્વતો મદ્રં પદ્મકશ્ચ વસુંધરમ્ ।

સિદ્ધ પીઠં તતો વ્યોમ ગરુડ હંસ મેવ ચ ॥ ૨૬૬ ॥

વૃષભે યદ્ મવેત્પીઠં મેરુમાધાર કારણમ્ ।

પીઠમાન મિતિ રૂપાતં પ્રાસાદે આદિ સીમયા ॥ ૨૬૭ ॥

અનુક્રમે હસ્ત માન પ્રમાણે ૧ સુભદ્ર, ૨ સર્વતો ભદ્ર, ૩ પદ્મક, ૪ વસુંધર, ૫ સિદ્ધ, ૬ વ્યોમ, ૭ ગરુડ, ૮ હંસ, ૯ વૃષભ. આ નવ પીઠના નામ જાણવા. વૃષભ પીઠ મેરુ પ્રાસાદને આધારભૂત છે. તેવી રીતે તે દરેક પીઠ પોત પોતાના પ્રમાણ અનુસાર પ્રાસાદને આધારભૂત છે. આ પ્રમાણે પ્રાસાદના વિસ્તારથી પીઠ માન કહ્યું છે. ૨૬૬, ૨૬૭.

પોઠ થરનિર્ગમ

પશ્ચાન્ના કર્ણિકાગ્રે તુ નિર્ગમો જાડચકુલ્લકઃ ।

ત્રિસાદ્ધા કર્ણિકા સાદ્ધા ચતુર્ભિર્ગ્રાસ પટ્ટિકા ॥ ૨૬૮ ॥

કુજરાશ્વનરા વેદા રામયુગ્માન્શ નિર્ગમાઃ ।

અન્તરાલ મધસ્તેષા-મૂર્ધ્વાધઃ કર્ણયુગ્મકમ્ ॥ ૨૬૯ ॥

કર્ણિકાના અથભાગથી પાંચ ભાગ નીકળેા જડલો, આસ પટ્ટીથી આગળ નીકળતી કર્ણિકા સાડા ત્રણ ભાગ, ગજથરથી આગળ નીકળતી આસ પટ્ટીકા સાડા ચારભાગ, અશ્વથરથી ગજથરનો નિર્ગમ ચાર ભાગ, નરથરથી અશ્વથરનો નિર્ગમ ત્રણ ભાગ અને ખુરાથી નરથરનો નિર્ગમ બે ભાગ રાખવો. આ પ્રમાણે પીઠના નિર્ગમના બાવીશ ભાગ થાય છે. આ ગજથર આદિ થરોની વચ્ચે અંતરાલ રાખવો અને તે અંતરાલ ઉપર અને નીચે બે બે કર્ણિકાઓ કરવી. ૨૬૮, ૨૬૯.

સ્વલ્પ દ્રવ્યે સાધારણ પીઠમાન

ગજપીઠં વિના સ્વલ્પ-દ્રવ્યે પુણ્યં મહત્તરમ્ ।
 જાડયકુમ્ભશ્ચ કર્ણાલી ગ્રાસ પટ્ટી તદા ભવેત્ ॥ ૨૭૦ ॥
 કામદં કર્ણપીઠં ચ જાડય કુમ્ભ કર્ણિકા ।
 લતિને નિર્ગમં હીનં સાન્ધારે નિર્ગમાધિક ॥ ૨૭૧ ॥

(યથાશક્તિ પ્રાસાદ કરવાનું વિધાન હોવાથી) અલ્પ દ્રવ્યથી પણ મોટું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તે માટે ગજ, અન્ધ આદિ થરો વિનાના જાડંબો, કર્ણી અને છાજલી સહિત ગ્રાસપટ્ટી કરવી, આ પીઠને કામદપીઠ કહે છે, અને જાડંબો તથા કર્ણી કરવામાં આવે તો ‘કર્ણપીઠ’ કહેવાય છે, લતિનાદિ જાતિને કર્ણપીઠનો નિર્ગમ ઓછો અને સાન્ધારાદિ જાતિના પ્રાસાદને પીઠનો નિર્ગમ અધિક હોય છે.

સર્વેષાં પીઠ માધારઃ પીઠહીનં નિરાશ્રયમ્ ।
 પીઠહીનં વિનાશાય પ્રાસાદ ભવનાદિકમ્ ॥ ૨૭૨ ॥

સર્વ પ્રકારના પ્રાસાદોનો આધાર પીઠ છે, પીઠ રહિત દેવાલયો નિરાશ્રય-નિરાધાર થાય છે. નિરાધાર દેવાલયો તથા ભવનાદિનો નાશ થાય છે. ૨૭૨.

સમસ્ત પ્રાસાદોદયમાનો-૧

વિશ્વકર્મોવાચ—

एक हस्ते चौदयस्तु स्यान्नय त्रिंशदङ्गुलः ।
 प्रासादे च द्विहस्ते तु पञ्चपञ्चा शदङ्गुलैः ॥ २७३ ॥
 सप्त सप्तायङ्गुलानि प्रासादे तु त्रिहस्तके ।
 एकोन शताङ्गुलैश्च वेद हस्ते सुरालये ॥ २७४ ॥
 प्रासादे पञ्चहस्ते चैकविंशत्युत्तरं शतम् ।
 हास वृद्धी पञ्चयावत् हस्वं कुर्यात्तदूर्ध्वतः ॥ २७५ ॥
 पञ्चोर्ध्वं नवपर्यन्तं वृद्धिर्मन्वङ्गुलैर्भवेत् ।
 अष्ट हस्तोदयश्चैव प्रासादे दशहस्तके ॥ २७६ ॥
 विंशत्यन्तं दशोर्ध्वं च वृद्धिं सूर्याङ्गुलैर्भवेत् ।
 त्रयोदशकराः सप्ताङ्गुलं विंशति हस्तके ॥ २७७ ॥
 अत ऊर्ध्वं पुनर्वृद्धिर्हस्ते हस्ते करार्धतः ।
 त्रिंशद्वस्ते सप्ताङ्गुलं हस्ता अष्टादशैव च ॥ २७८ ॥

ઊર્ધ્વ પશ્ચાશદન્તં ચ હસ્તે હસ્તે નવાઙ્ગુલા ।
 કરાણાં વૈ સાર્ધપશ્ચ વિંશશ્ચિ શતાર્ધકે ॥ ૨૭૯ ॥
 ઇકોન વિંશત્યઙ્ગુલા કામદા ચ તદગ્રતઃ ।
 ઇષા યુક્તિ વિંદ્યાતવ્યા પ્રાસાદસ્યોત્તમોદયે ॥ ૨૮૦ ॥
 નાગરે લતિને ચૈવ સાન્ધારે ચૈવ મિશ્રકે ।
 વિમાન નાગરચ્છન્દે કુર્યાદ્વિમાન પુષ્પકે ॥ ૨૮૧ ॥
 કુમ્ભકાદિ પ્રહારાન્ત પ્રયુક્તં વાસ્તુવેદિભિઃ ।
 તદ ધ સ્તાતુ પીઠં ચ ઊર્ધ્વે સ્યાચ્છિલ્લરોદય ॥ ૨૮૨ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને તેત્રીશ (૩૩) અંગુલ, બે હસ્તના પ્રાસાદને પંચાવન (૫૫) અંગુલ, ત્રણ હસ્તે સત્યોતેર (૭૭) અંગુલ, ચાર હસ્તે નવ્વાણું (૬૬) અંગુલ ઉદય જાણવો, પાંચ હસ્તે એક સો એકવીશ (૧૨૧) અંગુલ, આમ પાંચ હસ્ત સુધી હાસ કરવા છતાં ઉદય કંઈક અધિક હોય પણ તે પછી હસ્તમાં હાસ થતો જાય, પાંચ પછી છ થી નવ પર્યંત પ્રતિ હસ્તે ચૌદ ચૌદ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી દશ હસ્તના પ્રાસાદનો ઉદય આઠ હસ્ત કરવો. દશથી વીશ હસ્ત સુધી બાર બાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, વીશ હસ્તના પ્રાસાદને તેર હસ્ત અને સાત અંગુલ ઉદય કરવો. એ પછી પુનઃ વૃદ્ધિ ત્રીશ હસ્ત પર્યંત બાર બાર અંગુલ કરવી, ત્રીશ હસ્તના પ્રાસાદનો ઉદય અઠાર હસ્ત સાત અંગુલ કરવો, ત્રીશથી પચાસ હસ્ત સુધી નવ નવ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, પચાસ હસ્તના પ્રાસાદનો ઉદય પચીશ હસ્ત થશે, ઉક્ત ઉદય માનમાં ઓગણીશ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવાથી પચીસ હસ્ત ઓગણીશ અંગુલ થાય એમ યુક્તિએ કરી વૃદ્ધિ કરવાથી ઉત્તમોદય થશે નાગર, લતિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક આદિ જાતિના પ્રાસાદને ઉપર પ્રમાણે ઉદય કરવો.

વાસ્તુશાસ્ત્રના જાણનારાએ ઉદય કુંભકથરના પ્રારંભથી પ્રહારથર એટલે છબના થર સુધી કરવાનું કહ્યું છે કુંભક નીચે પીઠ અને પ્રહાર છબ ઉપર શિખરનો ઉદય થાય છે. ૨૭૩ થી ૨૮૨. (અપરાજિતપૂર્વજા)

મળ્ડોવરમાન ॥

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ મળ્ડોવરસ્ય લક્ષણમ્ ।
 પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણઞ્ચ જ્ઞાતવ્યં મૂલનાસિકમ્ ॥ ૨૮૩ ॥
 રથોપરથ નંદી ચ મદ્રોપમદ્ર મેવ ચ ।
 એતે તુ વ્રાહ્મતઃ જ્ઞેયા નિર્ગમાઃ પીઠકાદિકમ્ ॥ ૨૮૪ ॥

હવે આગળ મળ્ડોવરનું લક્ષણ કહીશ, પ્રાસાદની મૂલ નાસિકાથી-કર્ણરેખાથી તેનું પ્રમાણ જાણવું. રથ, ઉપરથ, નંદી, ભદ્ર, ઉપભદ્ર, તેમજ પીઠાદિના નિર્ગમ પ્રમાણથી બહાર સમજવા. ૨૮૩, ૨૮૪.

પ્રાસાદ ઉદ્યમાન-૧

હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.
૧	૧ - ૯	૧૮	૧૨ - ૦	૩૫	૨૦ - ૪
૨	૨ - ૭	૧૯	૧૨ - ૧૨	૩૬	૨૦ - ૧૩
૩	૩ - ૫	૨૦	૧૩ - ૭	૩૭	૨૦ - ૨૨
૪	૪ - ૩	૨૧	૧૩ - ૧૯	૩૮	૨૧ - ૭
૫	૫ - ૧	૨૨	૧૪ - ૭	૩૯	૨૧ - ૧૬
૬	૫ - ૧૫	૨૩	૧૪ - ૧૯	૪૦	૨૨ - ૧
૭	૬ - ૫	૨૪	૧૫ - ૭	૪૧	૨૨ - ૧૦
૮	૬ - ૧૯	૨૫	૧૫ - ૧૯	૪૨	૨૨ - ૧૯
૯	૭ - ૯	૨૬	૧૬ - ૭	૪૩	૨૩ - ૪
૧૦	૮ - ૦	૨૭	૧૬ - ૧૯	૪૪	૨૩ - ૧૩
૧૧	૮ - ૧૨	૨૮	૧૭ - ૭	૪૫	૨૩ - ૨૨
૧૨	૯ - ૦	૨૯	૧૭ - ૧૯	૪૬	૨૪ - ૭
૧૩	૯ - ૧૨	૩૦	૧૮ - ૭	૪૭	૨૪ - ૧૬
૧૪	૧૦ - ૦	૩૧	૧૮ - ૧૬	૪૮	૨૫ - ૧
૧૫	૧૦ - ૧૨	૩૨	૧૯ - ૧	૪૯	૨૫ - ૧૦
૧૬	૧૧ - ૦	૩૩	૧૯ - ૧૦	૫૦	૨૫ - ૧૯
૧૭	૧૧ - ૧૨	૩૪	૧૯ - ૧૯		

પ્રાસાદોદયમાન-૨

હસ્તાદિ પञ્ચ પર્યન્તં વિસ્તારેણાદયઃ સમઃ ।
 સુરેશમનુ સપ્તેપુરામ ચન્દાહ્નુલાધિકઃ ॥ ૨૮૫ ॥
 પञ્ચાદિ દશ પર્યન્તં ત્રિશઘા વત્શતાર્ધકમ્ ।
 હસ્તે હસ્તે ક્રમાદ્ વૃદ્ધિર્મનુસૂર્ય નવાહ્નુલા ॥ ૨૮૬ ॥

એક હસ્તથી પાંચ હસ્ત સુધી ઉભણી પ્રાસાદના વિસ્તારે કરવી, અથવા હસ્તના પ્રાસાદને એક હસ્ત ચૌદ અંગુલ, બે હસ્તના પ્રાસાદને બે હસ્ત ચૌદ અંગુલ, ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને ત્રણ હસ્ત સાત અંગુલ, ચાર હસ્તના પ્રાસાદને ચાર હસ્ત પાંચ અંગુલ અને પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને પાંચ હસ્ત ત્રણ અંગુલ, પાંચ હસ્તથી દશ હસ્ત સુધી હસ્તે હસ્તે ચૌદ અંગુલ વૃદ્ધિ, દશથી ત્રીશ સુધી બાર અંગુલને ત્રીશથી પચાસ સુધી દરેક હસ્તે નવ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી ૨૮૫, ૨૮૬.

પ્રાસાદોદયમાન-૩

एक हस्तादि पञ्चातं पृथ्वत्वे नोदय समः ।
 हस्ते सूर्याह्नुला वृद्धि र्यावद त्रिंशत्करावधि ॥ २८७ ॥
 नवाह्नुल करे वृद्धिर्यावद हस्त शतार्धकम् ।
 पीठोर्ध्वे तूदयश्चैव छाद्यान्तो नागरादिषु ॥ २८८ ॥

એક હસ્તથી પાંચ હસ્ત સુધી વિસ્તાર જેટલો ઉદય કરવો. પાંચથી ત્રીશ હસ્ત સુધી હસ્તે હસ્તે બાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ત્રીશથી પચાસ હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે નવ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. નાગરાદિ જાતિના પ્રાસાદોમાં પીઠ ઉપરથી છાયાના સથાળા સુધી ઉદય જાણવો. ૨૮૭, ૨૮૮.

પ્રાસાદોદયમાન-૪

हस्तादि पञ्चपर्यन्तं विस्तारेण समुच्छयः ॥
 द्वादशाह्नुल वृद्धिः स्याद यावदहस्तत्रयोदश ॥ २८९ ॥
 एकादशाह्नुला वृद्धिर्पर्यन्त मेकविंशतिः ।
 दशाह्नुलैक विंशोर्ध्व यावत्पञ्चाश हस्तकम् ॥ २९० ॥

એક હસ્તથી પાંચ હસ્ત સુધી વિસ્તારમાને ઉભણી ઉદય કરવો. પાંચ હસ્તથી તેર હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે બાર અંગુલ વૃદ્ધિ, તેરથી એકવીશ હસ્ત પર્યંત અગિયાર અંગુલ અને એકવીશથી પચાસ હસ્ત સુધી દશ અંગુલ ઉદયના માનમાં વૃદ્ધિ કરવી. ૨૮૯, ૨૯૦

પ્રાસાદ ઉદ્યમાન-૨

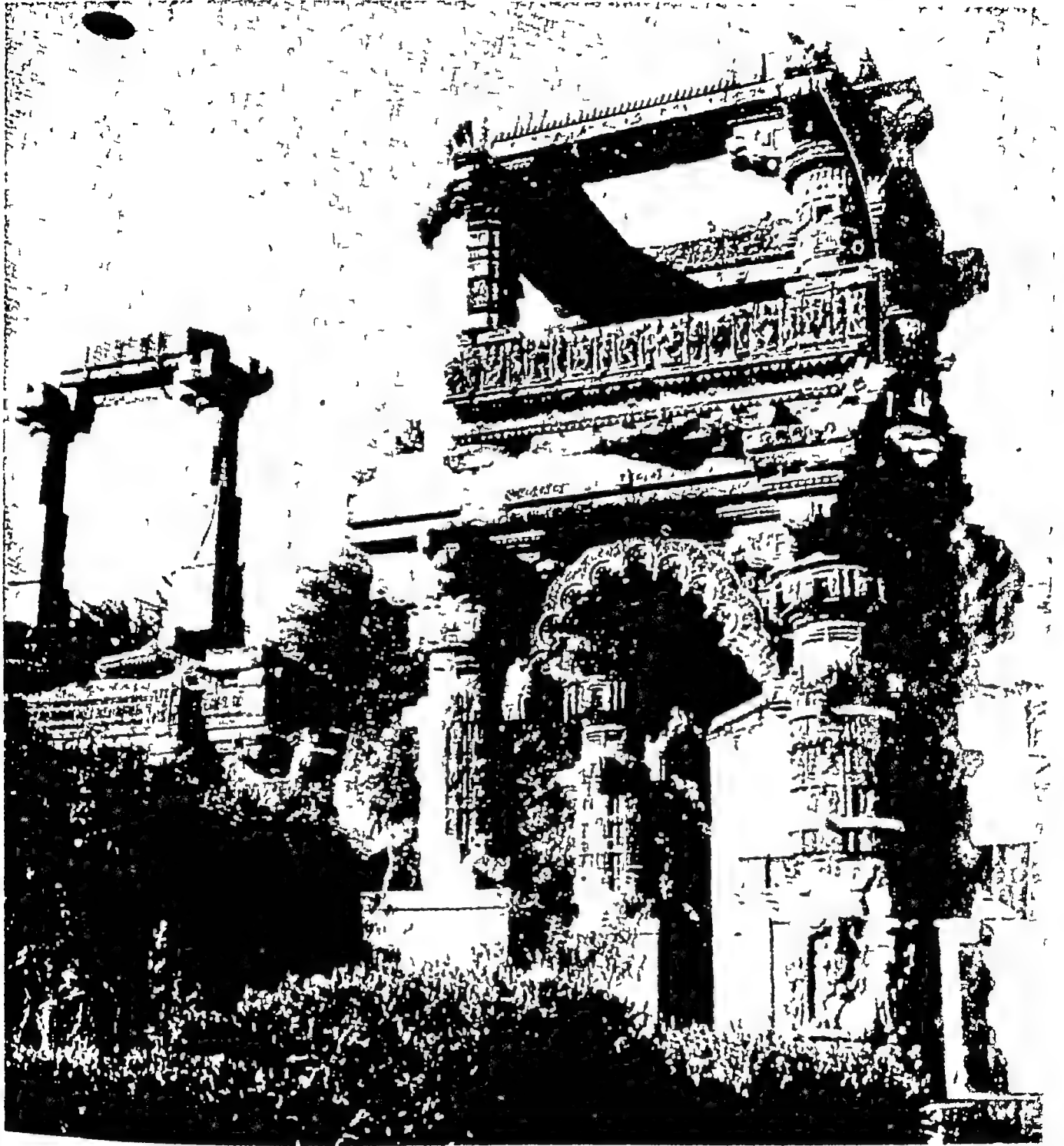
હસ્ત	હ. અ.	હસ્ત	હ. અ.	હસ્ત	હ. અ.
૧	૧ - ૧૪	૧૮	૧૨ - ૧	૩૫	૧૯ - ૨૨
૨	૨ - ૧૪	૧૯	૧૨ - ૧૩	૩૬	૨૦ - ૭
૩	૩ - ૭	૨૦	૧૩ - ૧	૩૭	૨૦ - ૧૬
૪	૪ - ૫	૨૧	૧૩ - ૧૩	૩૮	૨૧ - ૧
૫	૫ - ૩	૨૨	૧૪ - ૧	૩૯	૨૧ - ૧૦
૬	૫ - ૧૭	૨૩	૧૪ - ૧૩	૪૦	૨૧ - ૧૯
૭	૬ - ૭	૨૪	૧૫ - ૧	૪૧	૨૨ - ૪
૮	૬ - ૨૧	૨૫	૧૫ - ૧૩	૪૨	૨૨ - ૧૩
૯	૭ - ૧૧	૨૬	૧૬ - ૧	૪૩	૨૨ - ૨૨
૧૦	૮ - ૧	૨૭	૧૬ - ૧૩	૪૪	૨૩ - ૭
૧૧	૮ - ૧૩	૨૮	૧૭ - ૧	૪૫	૨૩ - ૧૬
૧૨	૯ - ૧	૨૯	૧૭ - ૧૩	૪૬	૨૪ - ૧
૧૩	૯ - ૧૩	૩૦	૧૮ - ૧	૪૭	૨૪ - ૧૦
૧૪	૧૦ - ૧	૩૧	૧૮ - ૧૦	૪૮	૨૪ - ૧૯
૧૫	૧૦ - ૧૩	૩૨	૧૮ - ૧૯	૪૯	૨૫ - ૪
૧૬	૧૧ - ૧	૩૩	૧૯ - ૪	૫૦	૨૫ - ૧૩
૧૭	૧૧ - ૧૩	૩૪	૧૯ - ૧૩		

પ્રાસાદ ઉદયમાન-૩

હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.
૧	૧ - ૦	૧૮	૧૧ - ૧૨	૩૫	૧૯ - ૯
૨	૨ - ૦	૧૯	૧૨ - ૦	૩૬	૧૯ - ૧૮
૩	૩ - ૦	૨૦	૧૨ - ૧૨	૩૭	૨૦ - ૩
૪	૪ - ૦	૨૧	૧૩ - ૦	૩૮	૨૦ - ૧૨
૫	૫ - ૦	૨૨	૧૩ - ૧૨	૩૯	૨૦ - ૨૧
૬	૫ - ૧૨	૨૩	૧૪ - ૦	૪૦	૨૧ - ૬
૭	૬ - ૦	૨૪	૧૪ - ૧૨	૪૧	૨૧ - ૧૫
૮	૬ - ૧૨	૨૫	૧૫ - ૦	૪૨	૨૨ - ૦
૯	૭ - ૦	૨૬	૧૫ - ૧૨	૪૩	૨૨ - ૯
૧૦	૭ - ૧૨	૨૭	૧૬ - ૦	૪૪	૨૨ - ૧૮
૧૧	૮ - ૦	૨૮	૧૬ - ૧૨	૪૫	૨૩ - ૩
૧૨	૮ - ૧૨	૨૯	૧૭ - ૦	૪૬	૨૩ - ૧૨
૧૩	૯ - ૦	૩૦	૧૭ - ૧૨	૪૭	૨૩ - ૨૧
૧૪	૯ - ૧૨	૩૧	૧૭ - ૨૧	૪૮	૨૪ - ૬
૧૫	૧૦ - ૦	૩૨	૧૮ - ૬	૪૯	૨૪ - ૧૫
૧૬	૧૦ - ૧૨	૩૩	૧૮ - ૧૫	૫૦	૨૫ - ૦
૧૭	૧૧ - ૦	૩૪	૧૯ - ૦		

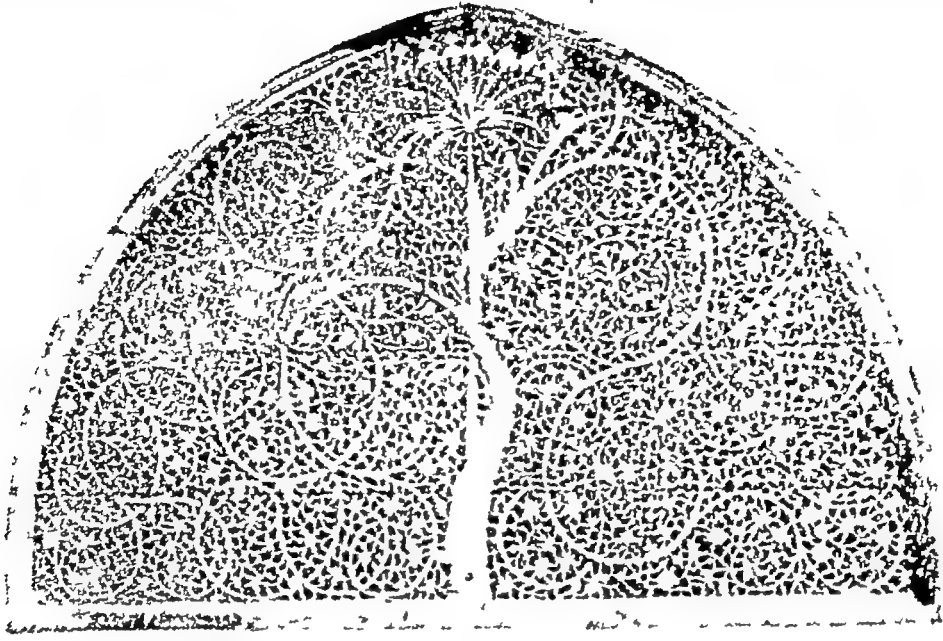
પ્રાસાદ ઉદયમાન-૪

હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.
૧	૧ - ૦	૧૮	૧૧ - ૭	૩૫	૧૮ - ૧૨
૨	૨ - ૦	૧૯	૧૧ - ૧૮	૩૬	૧૮ - ૨૨
૩	૩ - ૦	૨૦	૧૨ - ૫	૩૭	૧૯ - ૮
૪	૪ - ૦	૨૧	૧૨ - ૧૬	૩૮	૧૯ - ૧૮
૫	૫ - ૦	૨૨	૧૩ - ૨	૩૯	૨૦ - ૪
૬	૬ - ૧૨	૨૩	૧૩ - ૧૨	૪૦	૨૦ - ૧૪
૭	૬ - ૦	૨૪	૧૩ - ૨૨	૪૧	૨૧ - ૦
૮	૬ - ૧૨	૨૫	૧૪ - ૮	૪૨	૨૧ - ૧૦
૯	૭ - ૦	૨૬	૧૪ - ૧૮	૪૩	૨૧ - ૨૦
૧૦	૭ - ૧૨	૨૭	૧૫ - ૪	૪૪	૨૨ - ૬
૧૧	૮ - ૦	૨૮	૧૫ - ૧૪	૪૫	૨૨ - ૧૬
૧૨	૮ - ૧૨	૨૯	૧૬ - ૦	૪૬	૨૩ - ૨
૧૩	૯ - ૦	૩૦	૧૬ - ૧૦	૪૭	૨૩ - ૧૨
૧૪	૯ - ૧૨	૩૧	૧૬ - ૨૦	૪૮	૨૩ - ૨૨
૧૫	૯ - ૨૨	૩૨	૧૭ - ૬	૪૯	૨૪ - ૮
૧૬	૧૦ - ૮	૩૩	૧૭ - ૧૬	૫૦	૨૫ - ૬
૧૭	૧૦ - ૨૦	૩૪	૧૮ - ૨		

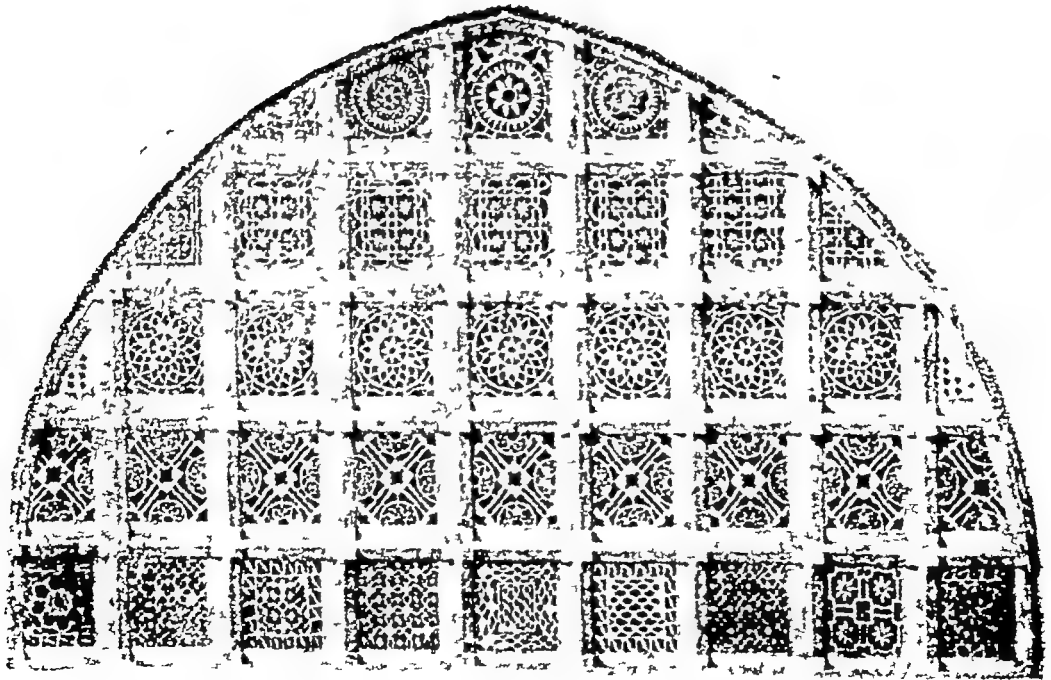

उद्र महादेव—सिद्धपुर.

मिथ्य स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

સીદી સૈયદની જાળી—અમદાવાદ

સીદી સૈયદની જાળી—અમદાવાદ

ઉદયમાનમાં હીનાધિક

અહ્નુગુલંદ્વિત્રિકં વાપિ કુર્યાત્ હીનાધિકં તથા ।

આય દોષ વિશુદ્ધયર્થં હસ્વ ષ્ટ્વી ન દૂષયેત્ ॥ ૨૯૧ ॥

ઉપરના માનમાં જે ત્રણ અંશુલ ઓછું વધતું કરવું ઘટે તો કરવું કારણ કે
૧. યદોષની વિશુદ્ધિ માટે કરવામાં આવેલ વધ ઘટ દોષ રૂપ થતી નથી. ૨૯૧.

મંડોવર અંગનું પુનર્વિધાન

અંશોદયે ચ કર્તવ્યં પ્રથમં ષટ્ચછાદ્યકમ્ ।

યાવત્સમોદયથૈવ તાવન્મળડોવરં કૃતમ્ ॥ ૨૯૨ ॥

તથાઘછાદ્ય સંસ્થાને દ્વે જંઘે ચ પ્રકીર્તિતે ।

દશજંઘા સ્તથા શેષે શતાર્ધસ્યો દયાન્તિમમ્ ॥ ૨૯૩ ॥

ષટ્વિધં લેટ છાદ્યશ્ચદ્વિ ભૂમ્યોરન્તરે મુને ।

ભરણીકોર્ધ્વે મન્વેન્માંચ છાદ્યોર્ધ્વેઽપિ મંચિકા ॥ ૨૯૪ ॥

ન ચ જંઘાપ્રદાતવ્યાં યાવદ્ દ્વાદશ સંખ્યયા ।

કિશ્ચિત્કિ શ્ચદ્રવેમ્યુનં કર્તવ્યં ભૂમિકોચ્છ્રયે ॥ ૨૯૫ ॥

શતાર્ધે ચ મહામાનં મહામેરૌ તથાધિકમ્ ।

વિસ્તારશ્ચ તથા વન્નિ શૃણુ ત્વં ઋપિસત્તમ્ ॥ ૨૯૬ ॥

મંડોવરની ઉચાર્ધના પ્રમાણમાં એકથી છ સુધી છબ્બ કરવા અને પ્રાસાદ જેટલો
પહોળો હોય તેટલી જો તેની ઉચાઈ હોય તો તેવા સમઉદય વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને
મંડોવર કરવો અર્થાત્ એકથી પાંચ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને ફક્ત મંડોવર જ કરવો.
આથી મોટા માનના પ્રાસાદને પહેલા છબ્બના સ્થાનમાં જે જંઘાઓ કરવી. તથા
પચાસ હસ્ત પહોળા પ્રાસાદના ઉદયમાં ઉપરા ઉપરી દશ જંઘાઓ કરવી, અને
ઉપર નીચેની ભૂમિકાના અંતરમાં છ પ્રકારના જેટ છાદ્ય અર્થાત્ ફૂટ લામસીઓ તથા
મહોળા યુક્ત છાદ્ય કરવા, ભરણીના ઘર ઉપર તેમજ છબ્બ ઉપર મંચિકાઓનો ઘર
કરવો અને પ્રાસાદને એક સાથે ઉપરા ઉપરી બાર જંઘાઓથી વધારે કરવી નહિ,
તથા પ્રાસાદની ભૂમિકાઓ એક બીજાથી થોડા થોડા અંશે ક્રમે ક્રમે ઉપરની ઓછી
કરવી. આ મહામાન પચાસ ગજ પહોળા તથા મહા મેવોદિ પ્રાસાદોનું છે. હવે
મંડોવરના અંગોનો વિસ્તાર કહું છું. ૨૯૨ થી ૨૯૬.

१४४ विभाग मण्डोवर थरमान

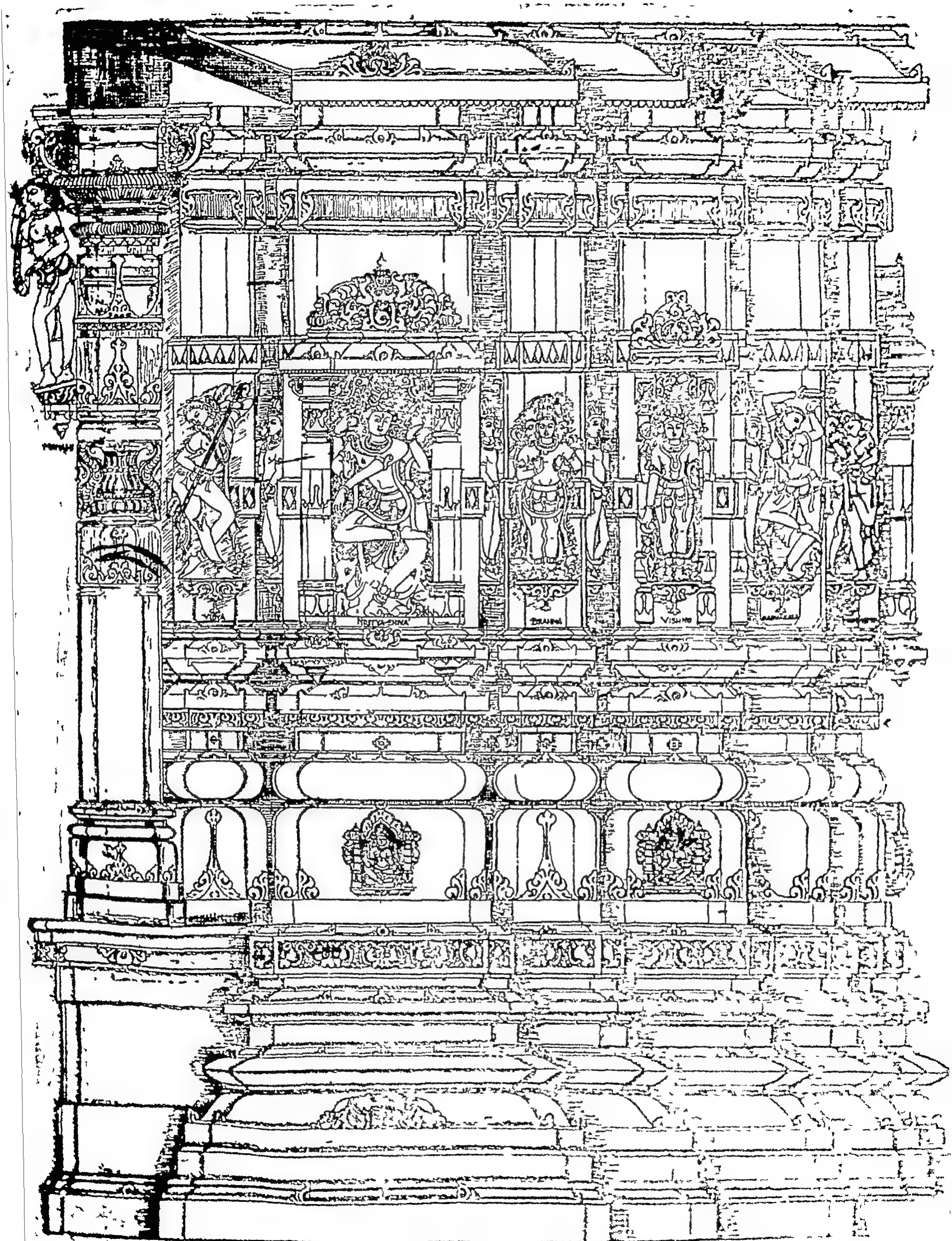
वेदवेदेन्द भक्तु छाद्यान्तं पीठमस्तकात् ।
 खुरकः पञ्चभागः स्याद्विंशतिः कुम्भकस्तथा ॥ २९७ ॥
 कलशोऽष्टो द्वि सार्धन्तु कर्तव्य मन्तरालकम् ।
 कपोतिकाष्ट मञ्चिच कर्तव्या नव भागिका ॥ २९८ ॥
 पञ्चत्रिंशद्यदा जंघा तिथ्यंशैरुद्गमो भवेत् ।
 वसुभिर्भरणिः कार्या शिरावट्टिर्दिगशका ॥ २९९ ॥
 अष्टांशाच कपोताल्लिङ्गिसार्धमन्तरालकम् ।
 छाद्यं त्रयोदशांशच दश भागो विनिर्गमः ॥ ३०० ॥

पीठना मथाणेथी छल्लना मथाणा सुधी ऐकसो सुभादीश (१४४) भाग करवा. तेभां य भाग भरो, २० भाग कुलो, ८ भाग कलशो, २११ भाग अंतराल, ८ भाग कपोताली, ६ भाग मञ्चिका, ३५ भाग जंघा, १५ भाग उद्गम, ८ भाग भरण्णी, १० भाग शिरावट्टी, ८ भाग कपोताली, २११ भाग अंतराल, १३ भाग छल्लु करवुं. १० भाग नीकाणे करवे. २०६ थी ३००

१ खुरक

१४४ विभाग मण्डोवर विभक्तिस्तर प्रमाण

उच्छ्रयां कथिताः पूर्वं प्रासादे नागरामिधे ।
 विभक्ति भाग सङ्ख्यां च कथायामि च साम्प्रतम् ॥ ३०१ ॥
 चतुश्चत्वारीशदुवतान् स्थापयेदग्रतः क्रमात् ।
 एक हस्तादितो यावत् पञ्चाशद्वस्तकं भवेत् ॥ ३०२ ॥
 खुरोन्नति पञ्चभागा दिभागः खुर निर्गमः ।
 अन्तपत्रं च भागार्धं द्वि भाग कर्ण ऊर्ध्वतः ॥ ३०३ ॥
 चिप्पिका सार्धभागा स्यात् सार्धांश कर्णकं भवेत् ।
 तीक्ष्णाग्रं तत्प्रकर्तव्यं पट्टिका द्वय भूषितम् ॥ ३०४ ॥
 पट्टिका पादनिष्कासा सपादांश च कर्णकम् ।
 स्कन्धः कुम्भो मुखाली च कर्णान्ते नद्विनिर्गम् ॥ ३०५ ॥

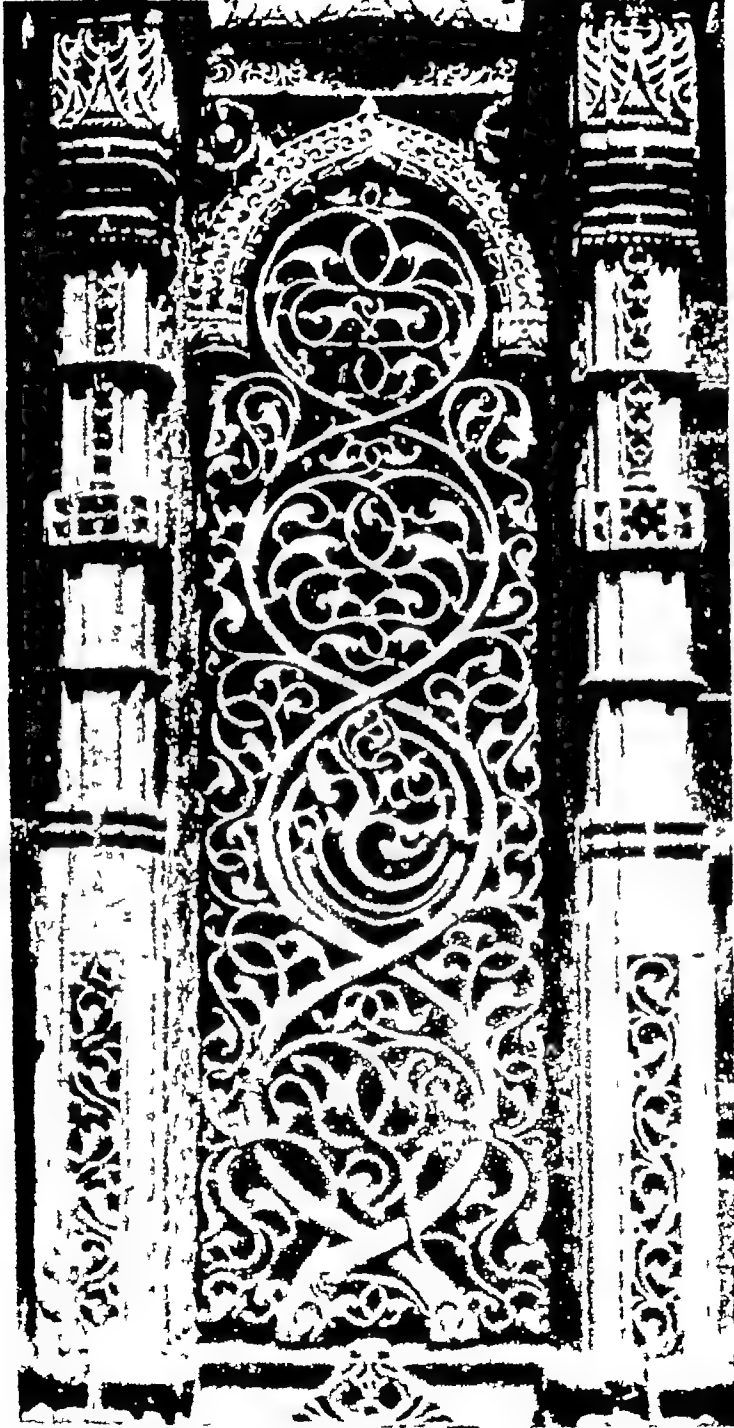
નાગરાદિ જાતીનું ઉદયમાન પૂર્વે-આગળ કહેલ છે, હવે વિભક્તિ અને વિભાગ સંખ્યા કહું છું એક સો ચુંભાલીશ ભાગ ક્રમે કરવા એક હસ્તના પ્રાસાદથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદ સુધી ખુરો પાંચ ભાગ કરવો, બે ભાગ નીકાળો કરવો, અર્ધા ભાગનું અંતરપત્ર, બે ભાગનો કથુ, દોઢ ભાગની ચિપ્પિકા કરવી, દોઢ ભાગ કણક કરવું; કણકનો અગ્રભાગ બે પટ્ટીઓથી સુશોભિત કરવો અને પટ્ટીકાઓ નીકાળે એક ભાગ રાખવી. કણક નીકાળે સવા ભાગ કરવું તથા કુંભકની સુખાલી કણકથી બે ભાગે નીકાળે કરવી ૧૦૩ થી ૩૦૫.

૨ કુમ્ભક

વિંશતિ ભાગ મુત્સેધં તદુર્ધ્વં કુમ્ભકં ન્યસેત્ ।
 ભાગાર્ધસ્કન્ધ પટ્ટી ચ ચિપ્પિકા ચૈક ભાગિકા ॥ ૩૦૬ ॥
 પૃતાકારં સુલલિતં સ્કન્ધ કુર્યાત્તુ કુમ્ભકે ।
 વિચિત્ર પલ્લવાકીર્ણં ચિપ્પી પત્રાદિ રાજિતમ્ ॥ ૩૦૭ ॥
 પ્રાતર્મધ્યાહ્નપરાસુ વ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરાઃ ।
 ત્રિસન્ધ્યં મદ્રશોભાલ્યં ચિત્રે, પરિકરૈર્વૃત્તમ્ ॥ ૩૦૮ ॥
 નાસાયાં રૂપ સંઘાટા રથિકા દલ ગર્ભતઃ ।
 મૃણાલપત્ર શોભાલ્યં સ્તમ્ભેષુ તોરણન્યસેત્ ॥ ૩૦૯ ॥
 સર્વે રૂપોપમાઃ કાર્યા વિચિત્રકાર રૂપિણઃ ।
 સુરમાનં યથા ચાદૌ કુમ્ભ માનં તથા ભવેત્ ॥ ૩૧૦ ॥

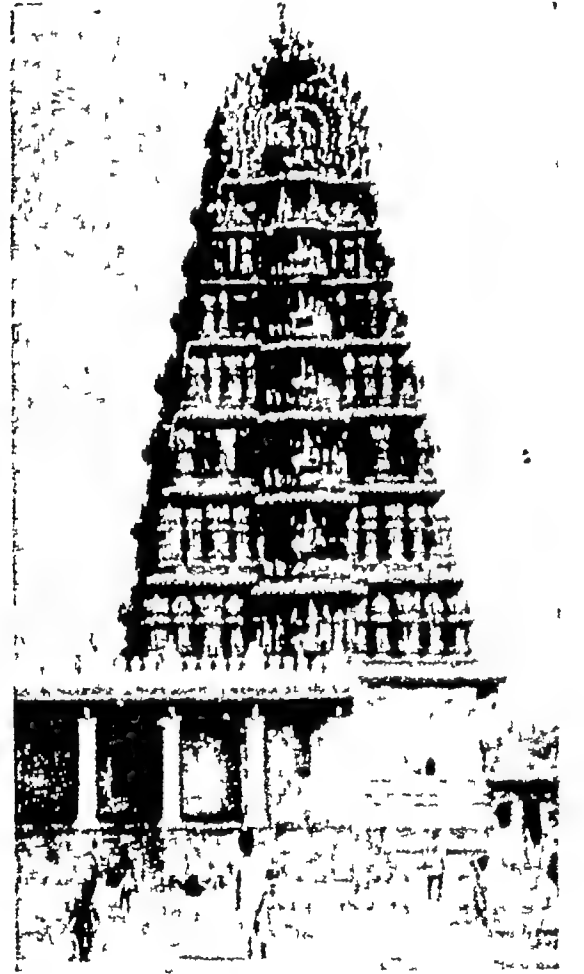
ખુરો ઉપર વીશ ભાગના ઉદય વાળો કુંભાનો થર કરવો, અર્ધા ભાગ સ્કંધ પટ્ટ તથા એક ભાગની ચિપ્પિકા કરવી, કુંભાનું સ્કંધપટ્ટ સુંદર ગોળાકાર અને વિચિત્ર પલ્લવોથી યુક્ત કરવું, ચિપ્પિકા કમલ પાંખડીઓ યુક્ત કરવી, પહેલી વચલી અને છેલ્લી એમ કુંભામાં ત્રણે બાજુમાં અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્રની મૂર્તિઓ કરવી. ત્રિ સંધ્યાનાં સ્વરૂપો વડે ભદ્ર શોભા સંપન્ન તેમજ વિચિત્ર પરિકરોથી યુક્ત કરવું, નાસિકાઓ એટલે કણો પ્રતિરથના ખુણાઓના મધ્ય ગળે રૂપ સંઘાટા એટલે મૂર્તિ યુક્ત કરવા. સ્તંભિકાઓ તોરણ કમળપત્ર તથા કમલદંડથી શોભા યુક્ત કરી ઉપર પ્રમાણે સમગ્ર-કુંભો સ્વરૂપમય તથા વિચિત્રકાર સ્વરૂપનો કરવો આદિ ખુરાના માનમાંથી નીકળેલું કુંભાનું પ્રમાણ બાણવું. ૩૦૬ થી ૩૧૦.

રાણી રૂપમતીની મસ્જીદની જાળી-અમદાવાદ

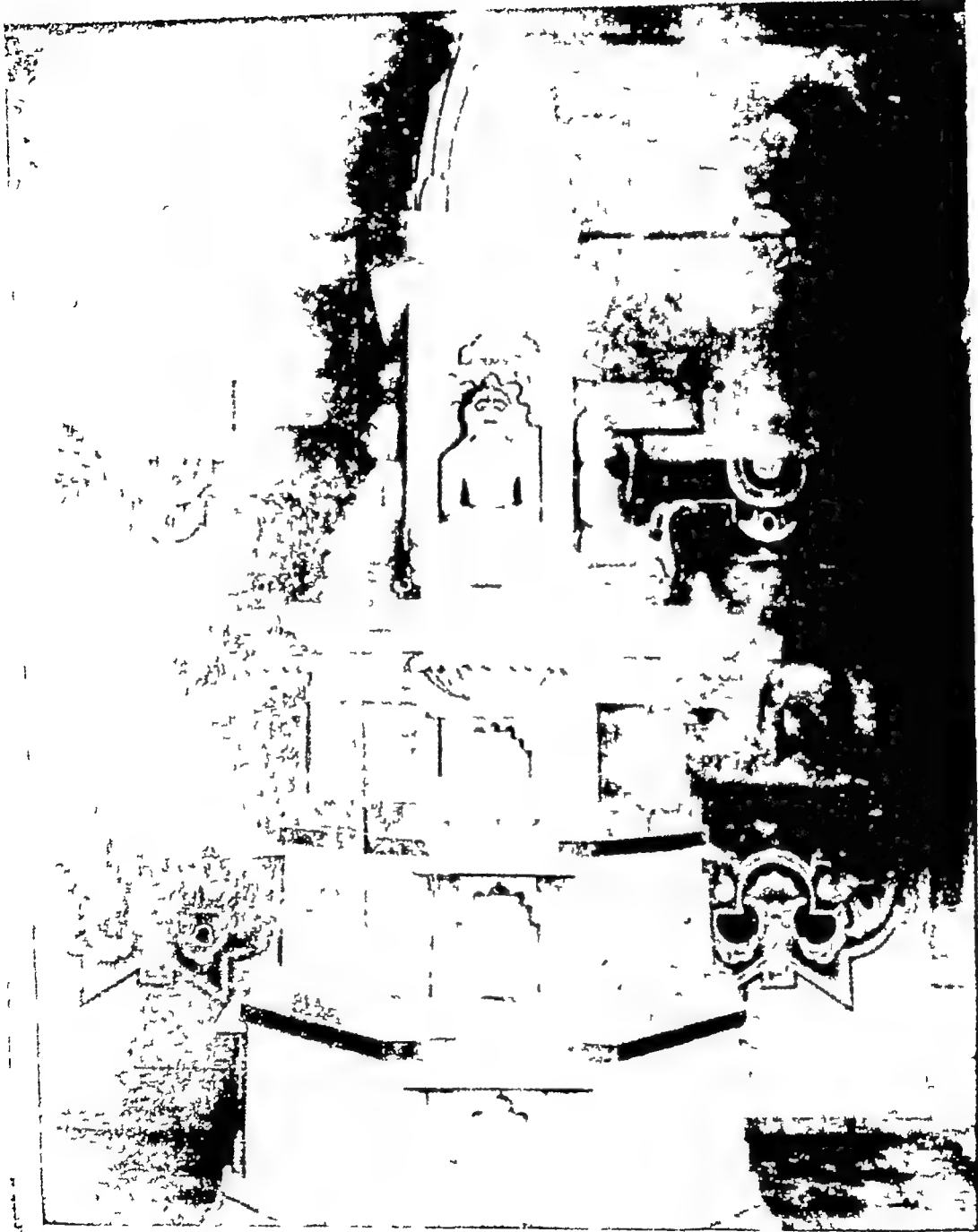

સિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તગર્ધ)

ચામુંડેશ્વરી ટેમ્પલ-મૈસુર.

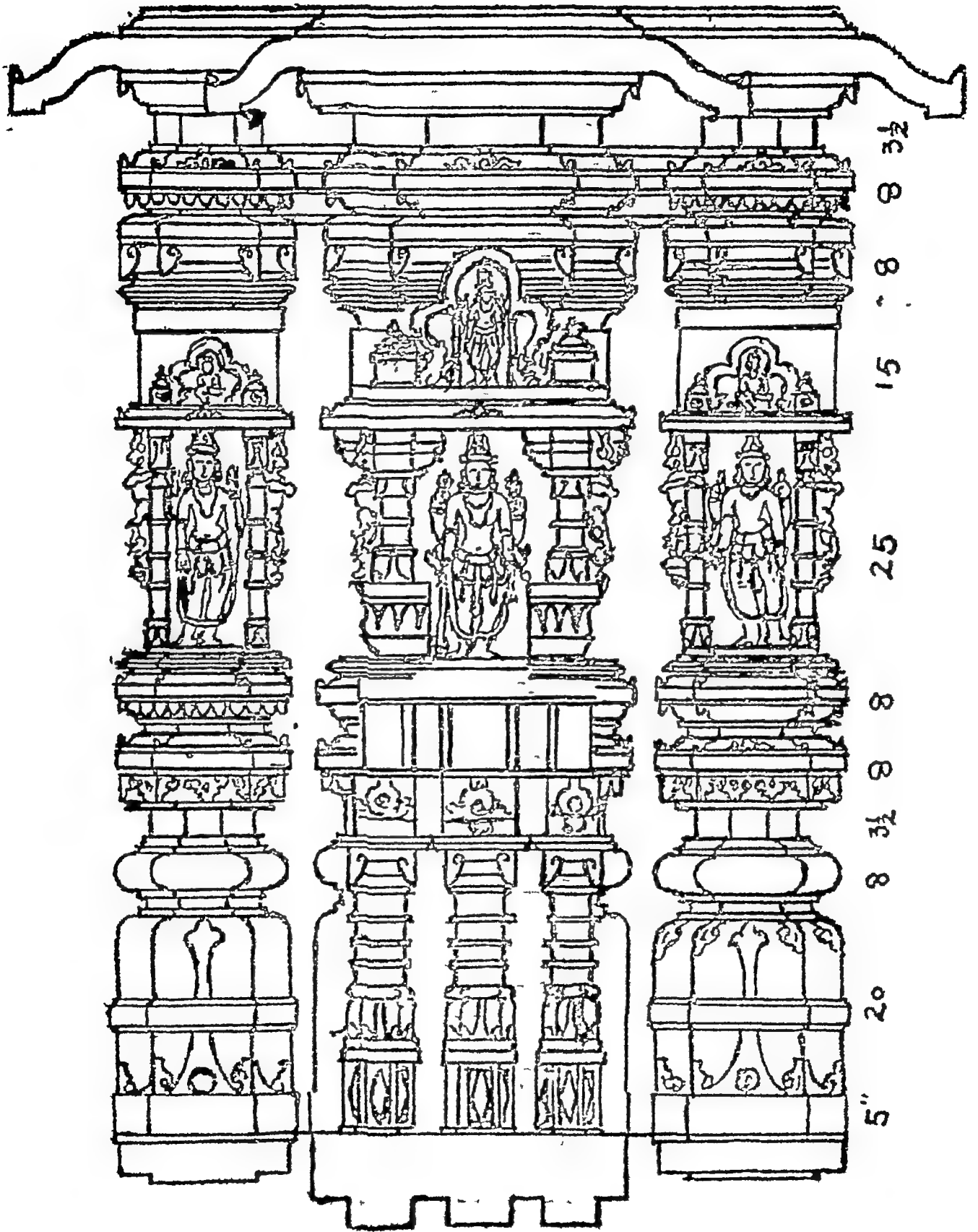

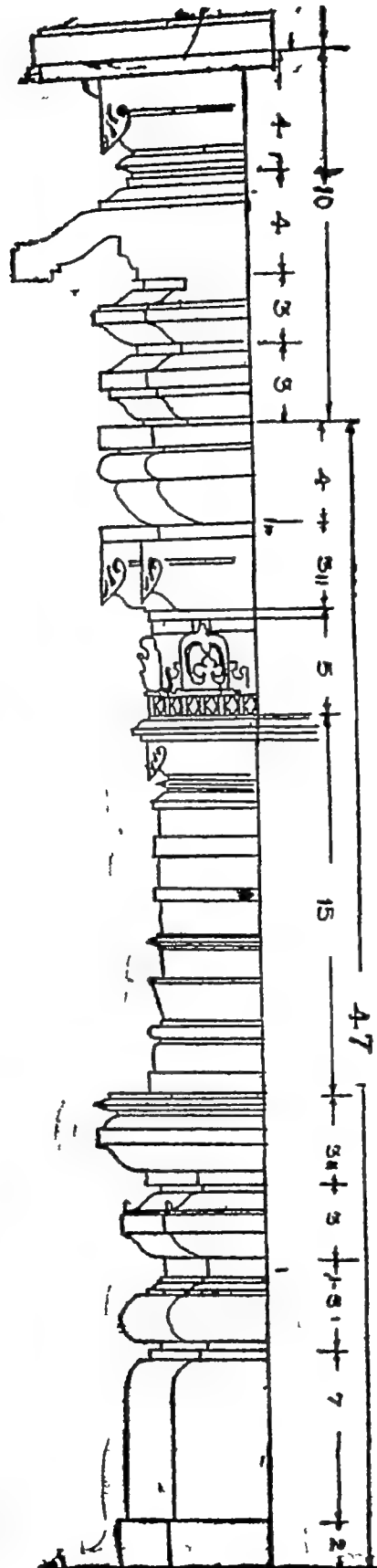
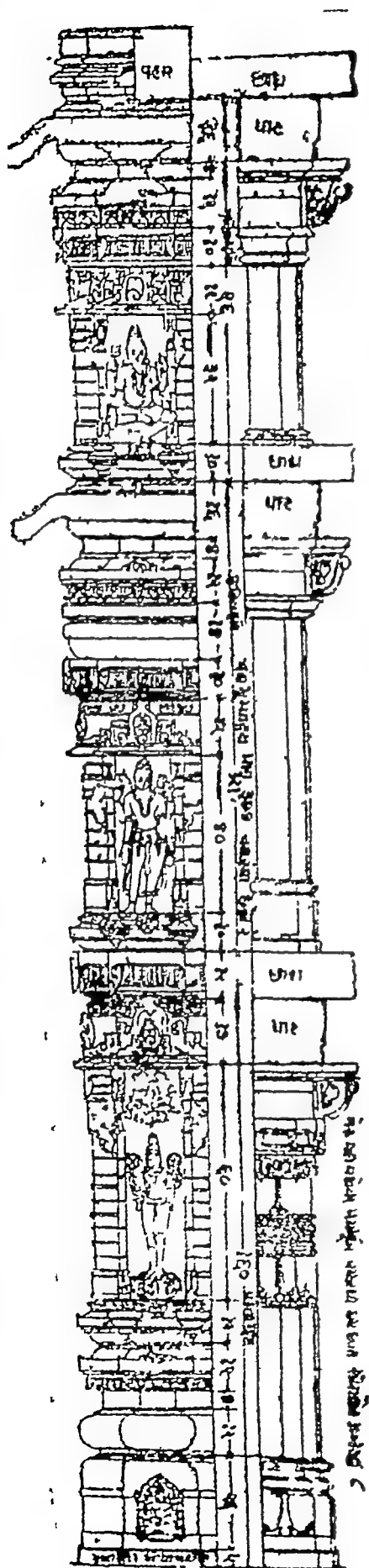
ભગત પ્રિન્ટરી પાલીનાથા

વઢવાણ સમવસરણ મંદિર.

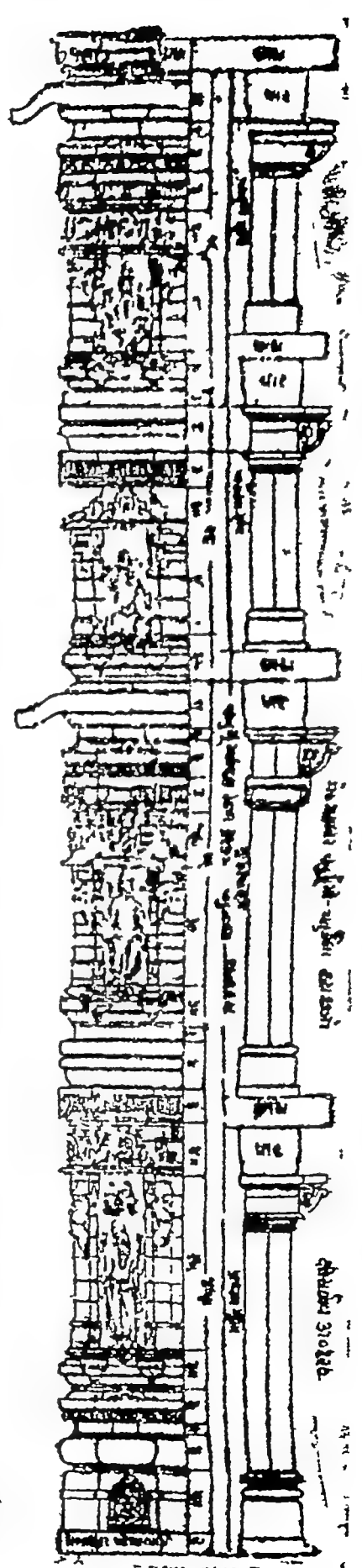
[એન સી. સોમપુરા]

अके निरुद्धवर्ग
भग्न निरुद्धवर्ग निरुद्धवर्ग

भंडोवर लक्ष्मण

૩-૪ કલશ-અંતરપટ્ટ

કલશં ચાષ્ટભાગૈઃ સ્યાદેકાશા મધ્ય ચિષ્પિકા ।

ષુત્ત ચ ષડ્ભાગ મુક્તં ભાગાર્થે ઊર્ધ્વ ચિષ્પિકા ॥ ૩૧૧ ॥

પટ્ટિકા વન્ધશોભાઢ્યાં નૈકરત્નૈઃ સમાકુલા ।

અન્તઃપટ્ટ સાર્ધદ્વયં પુષ્પકાદિ વિભૂષિતમ્ ॥ ૩૧૨ ॥

કુંભા ઉપર આઠ ભાગનો કલશ કરવો તેના છ ભાગનો મધ્ય ભાગ ચિષ્પિકાઓથી ગોળ કરવો તેના ઉપર એક ભાગની ચિષ્પિકા કરવી, તથા તેના ઉપર એક ભાગની ચિષ્પિકા કરવી. નાના પ્રકારના રત્નયુક્ત અને શોભા સંપન્ન પટ્ટ બંધ કરવો ને પુષ્પના આકારોથી દિવ્ય શોભાવાળું અઢી ભાગનું અંતરપટ્ટ કરવું. ૩૧૧, ૩૧૨.

૫ કપોતાલી

કપોતાલીચાષ્ટ ભાગા ભાગાર્થ સ્કંધપટ્ટિકા ।

સ્કન્ધઃ સપાદ દ્વયંશ સ્ત્વેકપાદા મુખપટ્ટિકા ॥ ૩૧૩ ॥

કાર્યકર્ણો દ્વિ ભાગશ્ચ સ્કન્ધઃ સાર્ધદ્વયોન્નતઃ ।

ભાગાર્થ સ્કન્ધપટ્ટી ચ કર્તવ્યા મધ્યવ્યવતય ॥ ૩૧૪ ॥

મુખપટ્ટાદધોઞ્ચે તુ કર્તવ્યાશ્ચ ગગારકાઃ ।

સમતાય વિધાતવ્યા સ્તરાઢુગુલ વિદાંશકૈઃ ॥ ૩૧૫ ॥

ઉર્ધ્વ સ્કંધો વિધાતવ્યો દલાનાં ગર્ભ મદ્રતઃ ।

ઠકારા મુખ લૂમોર્ધ્વે કપોતાલીત્વિતારિતા ॥ ૩૧૬ ॥

કપોતાલી આઠ ભાગની કરવી, તેમાં અર્ધા ભાગની સ્કંધપટ્ટીકા, સવા બે ભાગનો સ્કંધ, યા ભાગની મુખપટ્ટીકા, બે ભાગનો કણ્ઠ (વચલી પટ્ટી) અને સ્કંધ બહાર નીકળતો અઢી ભાગનો કરવો, અર્ધા ભાગનો સ્કંધ પટ્ટ મધ્યે અવ્યક્ત કરવો મુખપટ્ટી કરવી, તેમાં નીચેના અગ્રભાગે ગગારક કરવા અને તે બધા આગળના ભાગે ચાર ચાર ભાગે સરખા કરવા. દલના ગર્ભમાંથી નીકળતો ઉર્ધ્વ સ્કંધ કરવો તથા કપોતાલીના હરેક અંગના મધ્ય ગભે ઉપર ઠગારિકા કરવી. ૩૧૩ થી ૩૧૬.

૬ મશ્ચિકા

મશ્ચિકાશ્ચ પ્રવક્ષ્યામિ વ્યક્તિસ્તુ નવ ભાગતઃ ।

અન્તઃપટ્ટ સપાદં વા પાદોનં કામરૂપકમ્ ॥ ૩૧૭ ॥

પટ્ટિકાભાગપાદેન સ્કન્ધ ઐવ દ્વિ ભાગિકઃ ।

મુખપટ્ટી ભવેત્પાદા સપાદઃ કર્ણ એવ ચ ॥ ૩૧૮ ॥

સપાદશ્ચ ભવેત્સ્કન્ધઃ પાદાચાન્તરપટ્ટિકા ।

કર્ણિકંસાર્ધ ભાગં ચ પાદા નિર્વાણપટ્ટિકા ॥ ૩૧૯ ॥

કપોતાલી યુક્તિ સૂત્રે કારયેત ગગારકાન્ ।

જહ્વાસ્તમૈર્નિગમાત્વા ભરણી લમ્બનાકૃતિઃ ॥ ૩૨૦ ॥

હવે મંચિકામાં કરવાના ઘાટો કહું છું. મંચિકા નવ ભાગ ઉંચી કરવી, તેમાં સવા ભાગનું અંતરપત્ર, પોણા ભાગનું કામરૂપ, પા ભાગની પટ્ટીકા, બે ભાગનો સ્કંધ પા ભાગની મુખપટ્ટી, સવા ભાગનો સ્કંધ, સવા ભાગની અંતરપટ્ટી, અર્ધો ભાગનું કણુક અને પા ભાગની નિર્વાણપટ્ટીકા કરવી, કપોતાલી સૂત્રે ગગારકો કરવા જંઘાના થાંભલા નીકળતા રાખવા અને તેની નીચે લુખો ગોળાકાર લટકતી કરવી. ૩૧૭ થી ૩૨૦.

૭ જહ્વા

કાર્યા તદુર્ધ્વે જહ્વાચ પચ્ચત્રિશત્સમુચ્છિતા ।

અમ નિર્માણતઃ સ્તમૈર્નાસિકોપાજ્ઞફાલના ॥ ૩૨૧ ॥

મૂલના સાસુ સર્વાસુ સ્તમ્ભૈઃ સ્યુશ્વતુરશ્રિકાઃ ।

ગજશ્ચ સિંહવ્યાલેશ્ચ મકરૈઃ સમલંકૃતાઃ ॥ ૩૨૨ ॥

કર્ણેશ્વષ્ઠો ચ દિક્ષપાલાઃ પ્રાચ્યાદિષુ પ્રદક્ષિણમ્ ।

નરેશ પશ્ચિમે મદ્રે હ્યન્ધકૈઃ સહ દક્ષિણે ॥ ૩૨૩ ॥

ચણ્ડસ્ય ચોતરે દેવી દંષ્ટ્રનન સુ શોભિતાઃ ।

વીતરાગે ચ શાશનદેવ્ય ઐવ દિશા પ્રતિ ॥ ૩૨૪ ॥

વારિમાર્ગે મુનીદ્રાસ્તુ પ્રલીનાંશ્ચ તપઃ સુચ ।

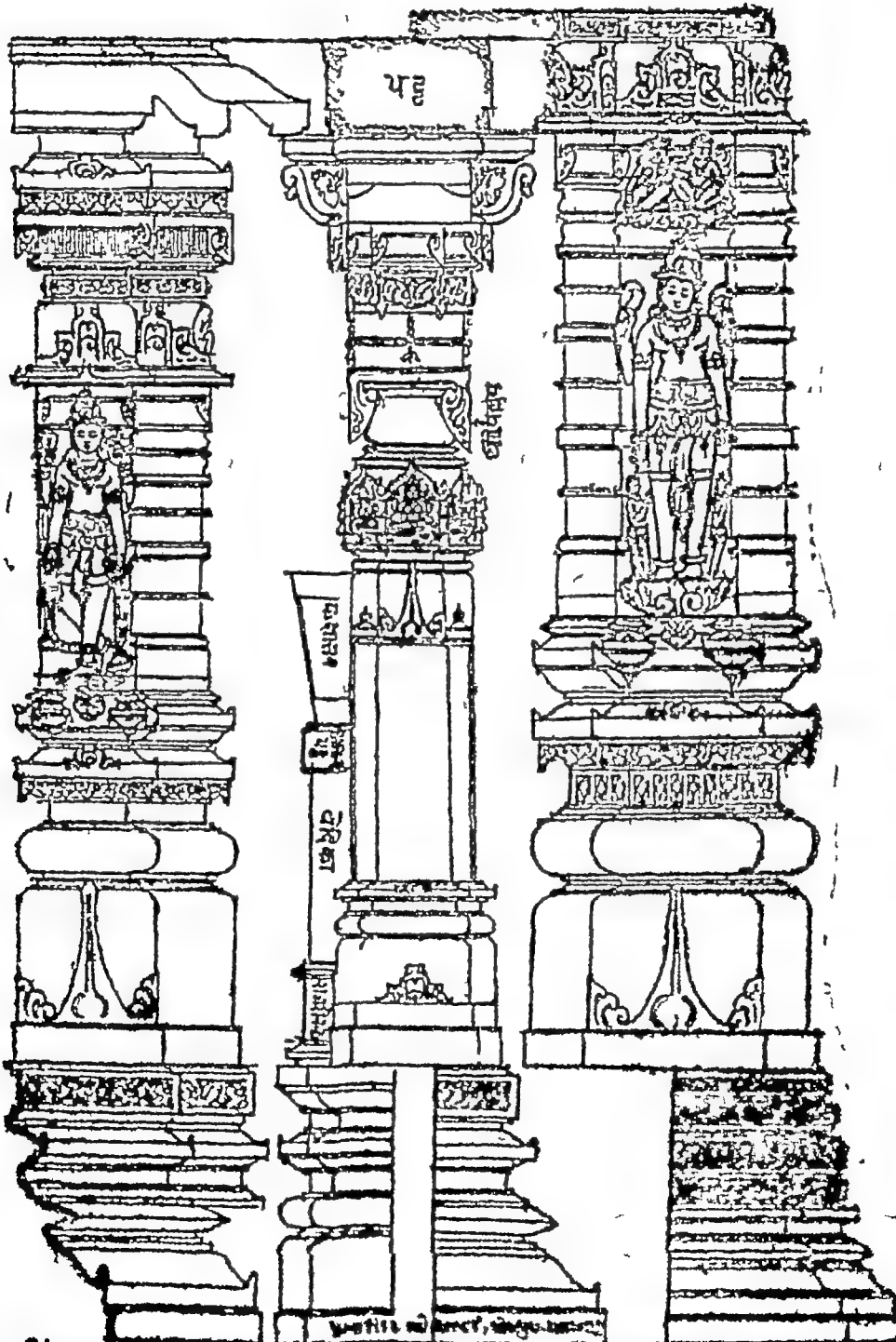
ગવાક્ષાકારમદ્રે તુ કૂર્યાન્નિર્ગમ ભૂષિતાન્ ॥ ૩૨૫ ॥

નાનાભરણકૈઃ સ્તમૈસ્તિલકચ્છાદ્ય ભૂષિતાઃ ।

બ્રહ્માવિષ્ણુ મહેશાદ્યા હલ્લિકા વલ્લણૈર્યુતાઃ ॥ ૩૨૬ ॥

મંચિકા ઉપર પાંત્રીશ ભાગના ઉદ્યમાને જંઘા કરવી, ગોળાકાર થાંભલીઓ સહિત નાસિકાઓના ફાલનાઓ કરવા, બધી-મૂલ નાસિકાઓમાં થાંભલીઓની ચોક્કીઓ કરવી, અને તે ઉસ્તી, સિંહ અને વ્યાલ (ગ્રાસ) તથા મકરોથી અલંકૃત કરવી,

જંઘાના કણ્ઠોમાં પૂર્વાદિકમથી અષ્ટદિક્પાલો કરવા, પશ્ચિમ બાજુના ભદ્રમાં નટશ (નૃત્ય કરતા શિવ), દક્ષિણમાં અંધકાસૂરની સાથે લડતા શિવ અને ઉત્તરે અંડદૈત્યનો નાશ કરતી તથા દંબ્રાઓથી શોભિત મુખવાળી દેવી કરવી. વીતરાગ પ્રાસાદે બદ્રે શાસનદેવ કરવા. પ્રતિરથમાં સૂત્રદેવો તથા દિશાધિપો કરવા, વારી માગોમાં તપમાં ધ્યાનાવસ્થિત થયેલા મુનિઓ કરવા, ભદ્રમાં ગવાહો કરવા અને તે નિકાળે સુશોભિત તથા નાના ભરણુ યુક્ત સ્તંભો, તિલક, તોરણ છાદો, અર્ધ ગોળાકાર તોરણો, પ્રહા, વિષ્ણુ અને મહેશ આદિ દેવોને કરવા. ૩૨૧ થી ૩૨૬.

૮ ઉદ્ગમ

પન્ચદશોન્નતઃ કાર્યં ઉદ્ગમઃ સર્વં કામદઃ ।
 છાદ્યં ભાગં તથાર્ધં ચ કપોતાલી તદુર્ધ્વતઃ ॥ ૩૨૭ ॥
 પાદંચાન્તરપત્રં ચ સાર્ધં પંચોદ્ગમોદયઃ ।
 દ્વિતીયશ્ચોદ્ગમઃ કાર્યઃ સાર્ધાષ્ટાંશઃ સમુચ્છિતઃ ॥ ૩૨૮ ॥
 અન્તઃ પત્રી ચ ભાગાર્ધં તત્પ્રમાણા ઘ્નકારિકા ।
 ગ્રાસસ્ય પટ્ટીકા કાર્યા ત્રિમિર્ભાગૈઃ સમુચ્છિતા ॥ ૩૨૯ ॥
 ચિત્રાણી કપિ રૂપાણિ નિર્ગમોદ્ગમકર્ણિકે ।
 દલરૂપાશ્ચોત્પતન્તિ વીક્ષન્તે ભાવ રૂપકા ॥ ૩૩૦ ॥

ઉદ્ગમ ભાગ પંદરનો. ઊંચો કરવો, અર્ધો ભાગનું છબ્બુ, પા ભાગની કપોતાલી
 પા ભાગનું અંતરપત્ર અને સાડાપાંચ ભાગનો પહેલો ઉદ્ગમ ઊંચો કરવો, બીજો
 ઉદ્ગમ સાડા આઠ ભાગનો ઊંચો કરવો, અર્ધો ભાગનું અંતરપત્ર અને અર્ધો ભાગની
 અંધારિકા કરવી, ગ્રાસપટ્ટી ઊંચી ત્રણ ભાગની કરવી, ઉદ્ગમના નીકાળે કર્ણિકાઓ
 કરવી, વિચિત્રરૂપોના કપિઓ (વાંદરાઓ) કુદા કુદ કરતા કરવા તથા નાના પ્રકારના
 ભાવો બતાવતાં માલુમ પડે તેવા સ્વરૂપો સમૂહ રૂપે કરવા. ૩૨૭ થી ૩૩૦.

૯ ભરણી

મરણ્યષ્ટાંશકોત્સેધી અધશ્છન્દં તુ વૃત્તકમ્ ।
 ઉદ્ગમે ગ્રાસપટ્ટી ચ ભરણી સ્વીન્ધ પટ્ટીકા ॥ ૩૩૧ ॥
 વૃતાકાશઃ પ્રકર્તવ્યાઃ સમપત્રા ચ નિર્ગમે ।
 પાદોનાશં કામરૂપં પાદં સ્યાત્ સ્કંધપટ્ટીકા ॥ ૩૩૨ ॥
 ચિપ્પિકા ચાર્ધભાગા સ્યાત્ સપાદા કર્ણપાલિકા ।
 પટ્ટીકાન્તર પટ્ટી ચ પાદપાદં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૩૩ ॥
 સ્કંધઃ કાર્યો દ્વિભાગશ્ચ ભાગાર્ધં કર્ણપાલિકા ।
 પટ્ટીકાન્તરપટ્ટી ચ પાદપાદં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૩૪ ॥
 ભાગાર્ધં ચ મવેત્સ્કંધઃ કર્ણપાદોનભાગિકઃ ।
 અન્તપત્રં ચાર્ધભાગં કર્તવ્યં સર્વં કામદમ્ ॥ ૩૩૫ ॥

નાસોપાદ્મેષુ સર્વેષુ પછ્ણવાઃ કામરૂપિણં ।

અશોકપછ્ણવાકારાઃ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૩૩૬ ॥

તમાલપત્રકા કારાઃ કર્ણક સ્કન્ધવન્ધકાઃ ।

તદાલીનાકાર પત્રેર્વક કસ્યોર્ધ્વં સમાર્ગકૈઃ ॥ ૩૩૭ ॥

ભરણી આઠ ભાગની કરવી અને ભરણીનો નીચેનો છંદ ગોળાકાર કરવો, નીકળતી આસપટ્ટી તેમજ ભરણીની સ્કંધાવટી ગોળ કરવી, સમગ્ર ભરણી ગોળાકાર કરવી નહિ, નીકાળે સમઢલ કરવી, પોણા ભાગનું કામરૂપ, પા ભાગની સ્કંધપટ્ટીકા, અર્ધા ભાગની ચિપ્પિકા, સવા ભાગનું કણુક તથા પા પા ભાગની પટ્ટીકા, અને અંતરાલ કરવું, જે ભાગનો સ્કંધ, અર્ધા ભાગનું કણોત્પલ અને પટ્ટીકાની અંતરાલ પા પા ભાગની કરવી, અર્ધા ભાગનો સ્કંધ, પોણા ભાગનું કણું કરવું, અર્ધા ભાગનું અંતરપત્ર કરવું, તે સર્વ કામનાને આપનાર છે. નાસિકાઓના સર્વ ઉપાંગોમાં કામ રૂપ પછ્ણવો કરવા તે આશોપાલવના પત્રના જેવા આકૃતિ યુક્ત કરવા તે સર્વ કામનાને આપવાવાળા છે, કણુકમાં તમાલ પત્રના આકારના ભરણીના ઉપરના ગોળ ભાગે કણુકમાં લીન થતા પત્રોથી સ્કંધના બંધકો-બંધો કરવા. ૩૩૬ થી ૩૩૭.

૧૦ પટ્ટયુક્તા શિરોવટી

શિરોવટી દિગ્ભાગો સમુચ્છ્રાયે પ્રકીર્તિતા ।

ભારપુતલિકા યુક્તાં ત્રિભાગૈસ્તાં ચ કારયેત્ ॥ ૩૩૮ ॥

પાદોનસ્તુ ભવેત્સ્કન્ધઃ કર્ણઃ પાદો ન ભાગિકઃ ।

અન્તઃ પત્રં ચાર્ધભાગં કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૩૩૯ ॥

તદૂર્ધ્વે વ ભવેત્પટ્ટં ભાગૈઃ પંચગિરાચ્છિતમ્ ।

તન્ત્રકેન ચ સંયુક્તં યુક્તા લંઙ્ગાર ભૂષિતમ્ ॥ ૩૪૦ ॥

શીરોવટીનો ઉદય દશ ભાગનો કરવો, તેમાં ત્રણ ભાગની ભાર પુત્તલિકાઓ યુક્ત કરવી, પોણા ભાગનો સ્કંધ, પોણા ભાગનો કણું અને અર્ધા ભાગનું અંતરપત્ર કરવું, તે સર્વકામનાઓને આપનાર છે, તેના ઉપરના ભાગે પટ્ટ કરવો, ગોળાઈમાં શિરોવટી ભાગ પાંચની કરવી, અને તેને તંત્ર યુક્ત પ્રયુક્ત મોતીના અલંકારોથી વિભૂષિત કરવી. ૩૩૮ થી ૩૪૦.

૧૧-૧૨ કપોતાલ્યા માલા

તદૂર્ધ્વે તુ કપોતાલી પૂર્વમાન પ્રકલ્પિતા ।

સાર્ધં દ્વયં ચ તત્પટ્ટં કર્તવ્યં સર્વ કામદમ્ ॥ ૩૪૧ ॥

શિરોવટીના ઉપર કપોતાલી પૂર્વમાન પ્રમાણે કરવી. અંતરપત્ર અઢી લાગતું કરવું તે સર્વ કામનાઓને આપનાર છે. ૩૪૧.

૧૩ છાદ્ય

કૂટછાદ્યોત્સેધમાનં સ્યાત્રયોદશ ભાગતઃ ।

ભાગાર્ધં સ્કન્ધપટ્ટી ચ સ્કન્ધ શ્રૈવ ત્રિભાગિકઃ ॥ ૩૪૨ ॥

ભાગાર્ધં મુખપટ્ટી ચ છાદ્યોત્સેધો યુગાશકઃ ।

એક ભાગા દણ્ડિકા ચ અર્ધ ચાન્તર પત્રિકા ॥ ૩૪૩ ॥

કર્ણ સપાદ ભાગશ્ચ સ્કન્ધ શ્રૈવ દ્વિભાગિકઃ ।

સ્કન્ધ પટ્ટી ભાગપાદા કર્તવ્યા સર્વ કામદા ॥ ૩૪૪ ॥

કપોતાલ્ય ગ્રનિષ્કાસં કુર્યાત્તુ દશ ભાગિકમ્ ।

ચતુર્ભાગ મધઃ સ્કન્ધ સાર્ધ ચ મણિ વન્ધકમ્ ॥ ૩૪૫ ॥

તતૂલ્યાગ્રે ચિપ્પિકા તુ કર્તવ્યા સર્વ કામદા ।

ઉચ્છયં કથવિધ્યામિ ગૃણુ ચૈકાગ્રમાનસઃ ॥ ૩૪૬ ॥

કામરૂપં ભવેદ્ ભાગં પદિકા સ્કન્ધ પટ્ટિકા ।

ભાગાર્ધં ચિપ્પિકાં કુર્યાત્ પાદં ચ મુખ પટ્ટિકામ્ ॥ ૩૪૭ ॥

કર્ણો દ્વિ ભાગ इत्यુક્તો ભાગાર્ધં દણ્ડકં મતસ્મ્ ।

મણિવન્ધસ્થ સંસ્થાને ત્રિભાગં સારિલમ્બનમ્ ॥ ૩૪૮ ॥

પટ્ટિમ ભાગેઃ પ્રવેશઃ સ્થાત્ ષોડશાંશેશ્ચ નિર્ગમ્ ।

વાર્યન્તરં ચ પટ્ટિમાગૈઃ પ્રવેશઃ પટ્ટિમરેવ ચ ॥ ૩૪૯ ॥

સ્વકે સ્વકે ચ સ્થાને ચ વૃહલ્લઘુ ક્રમૈ સ્તથા ।

મક્તિપાદ ષોડશાંશે પૃથુત્વ મુદ કાન્તરે ॥ ૩૫૦ ॥

કૂટછાદ્યની ઉંચાઈ તેર લાગ કરવી, તેમાં અર્ધા લાગની સ્કન્ધપટ્ટી, ત્રણ લાગનો સ્કન્ધ, અર્ધા લાગની મુખપટ્ટી, ચાર લાગનો છાદ્યનો ઉદય, એક લાગ દંડિકા, ચાર લાગ અંતરપત્રિકા, સવા લાગનો કર્ણ, એ લાગનો સ્કન્ધ, અને પા

ભાગની સ્કંધપટ્ટી કરવી, તે સર્વ કામનાઓને આપનાર છે, કપોતાલીથી છાદનો નિર્ગમ દશ ભાગ કરવો, છાદ નીચેનો સ્કંધ ચાર ભાગનો કરવો અને મણિખંધ દોઢ ભાગનો કરવો, મણિખંધના અગ્ર ભાગે તેના ઘરાખર ચિખ્પિકા કરવી, તે સર્વ કામદા બાણુવી, હવે છાદના ઉપરના ભાગનું પ્રમાણ કહું છું તે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કર:-

કામરૂપ ભાગ એક, પા ભાગની સ્કંધપટ્ટી, અર્ધા ભાગની ચિખ્પિકા, પા ભાગની મુખપટ્ટીકા, બે ભાગનો કણ્ઠ અને અર્ધા ભાગનો ઢંઠક કરવો, તથા મણિખંધના સ્થાને ત્રણ ભાગનું સારિલખન કરવું, છ ભાગનો છાદનો પ્રવેશ કરવો અને નિર્ગમ દશ ભાગ કરવો, વારિમાર્ગ છ ભાગનો અને પ્રવેશ પણ છ ભાગનો કરવો, પોત પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત થયેલ સમગ્ર સ્વરૂપ કમપણે બલ આપનાર છે અર્થાત્ પ્રાસાદને મજબૂત કરનાર છે, ભાગના સોળમાં ભાગે પાણિતારની પહોળાઈ કરવી. ૩૪૨ થી ૩૫૦.

ચતુઃ પ્રકાર જહ્નુ

નાગરી ચ તથા લાટી વૈરાટી દ્રાવિડી તથા ।

શુદ્ધા તુ નાગરી રવ્યાત પરિકર્મ વિવર્જિત ॥ ૩૫૧ ॥

સ્ત્રીયુગ્મ સંયુતા લાટી વૈરાટી પત્ર સહકુલા ।

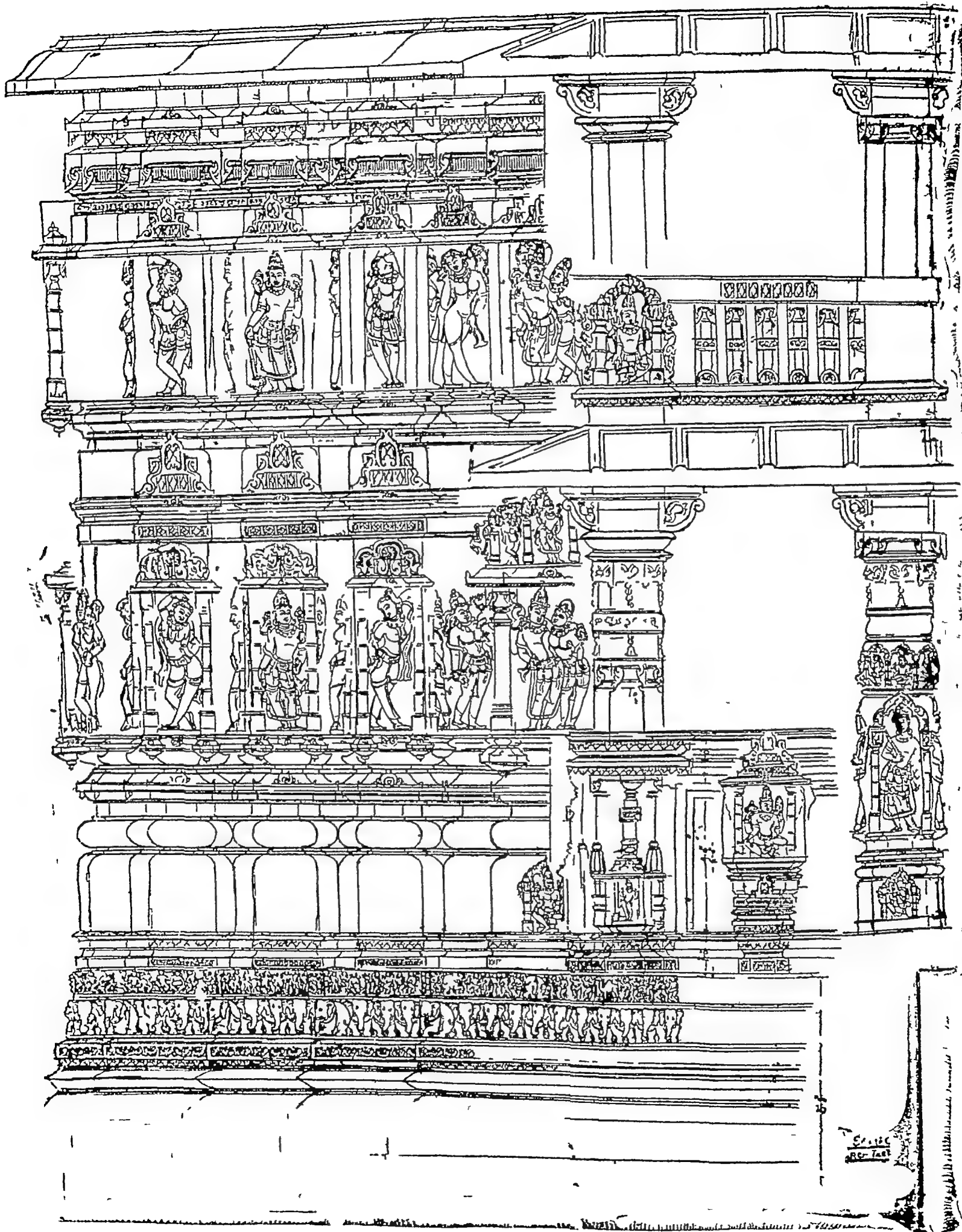
મજ્જરી બહુલાકાર્યા જંઘા ચ દ્રાવિડી સદા ॥ ૩૫૨ ॥

નાગરી મધ્યદેશેષુ લાટી લાટે પ્રકીર્તિતા ।

દ્રાવિડી દક્ષિણે દેશ વૈરાટી સર્વ દેશજા ॥ ૩૫૩ ॥

નાગરી, લાટી, વૈરાટી અને દ્રાવિડી એ ચાર પ્રકારની જંઘા છે તેમાં નાગરી જંઘા ૩૫ વગરની અને શુદ્ધ છે, લાટી જંઘા સ્ત્રી યુગલ વાળી, વૈરાટી જંઘા પત્રોથી વ્યાપ્ત બનાવેલી અર્થાત્ પત્રોના બુધ વાળી, અને દ્રાવિડી જંઘા ઘણી મજ્જરી-ઓવાળી કરવી, મધ્ય પ્રદેશમાં નાગરી, લાટદેશમાં લાટી, દક્ષિણ દેશમાં દ્રાવિડી અને સર્વ દેશોમાં વૈરાટી જંઘા કરવી. ૩૫૧ થી ૩૫૩.

મેરુ મળ્ડોવર માન

મેરુ મળ્ડોવરે મંચી મરણ્યુર્ધ્વેઽષ્ટભાગિકા ।
 પશ્ચવિંશતિકા જઙ્ગા ઉદ્ગમશ્ચ ત્રયોદશ ॥ ૩૫૪ ॥
 અર્ષાંશા મરણી શેષં પૂર્વવત્ કલ્પયેત્ સુધીઃ ।
 સપ્ત ભાગા ભવેન્મશ્ચી કુટ છાદય મસ્તકે ॥ ૩૫૫ ॥
 પોડશાંશા પુનર્જઙ્ગા મરણી સપ્ત ભાગિકા ।
 શિરાવટી ચતુર્ભાગા પટ્ટઃ સ્યાત્ પશ્ચ ભાગિકા ॥ ૩૫૬ ॥
 સૂર્યશૈઃ કૂટછાદ્યં ચ સર્વં કામ ફલપ્રદમ્ ।
 કુમ્ભકસ્ય યુગાંશેન સ્થાવરાણાં પ્રવેશકઃ ॥ ૩૫૭ ॥

પ્રથમ એકસો ચુ'માલીશ લાગના મ'ડોવરની ભરણીની ઉપર આઠ લાગ મંચ, પચ્ચિશ લાગ જ'ઘા, તેર લાગ ઉદ્ગમ અને આઠ લાગની ભરણી કરવી, ભરણીની ઉપર શિરાવટી કેવાલ અંતરાલ અને છાદ એકસો ચુ માલીશ લાગના મ'ડોવર માને કરવું. છાદ ઉપર ફરી સાત લાગની મંચી, સોલ લાગની જ'ઘા, સાત લાગની ભરણી, ચાર લાગની શિરાવટી, પાંચ લાગનો કેવાલ અને બાર લાગનું છાદ કરવું, આ મેરુ મ'ડોવર બધા ઈચ્છિત ફલ આપનાર છે. ઉપર થરોનો પ્રવેશ કુંભાના ચોથે ભાગે કરવો, અર્થાત્ કુંભાના ઉદ્ધયના ચાર લાગ કરી તેમાનો એક લાગનો દરેક થરોનો નિર્ગમ કરવો.

મેરુ મ'ડોવરમાં બે ત્રણ જ'ઘા હોય છે, મેરુ મ'ડોવરમાં ઉપર મુજબ મ'ડોવર કયાં પછી મંચીથી ઉપરના થરો શરૂ થાય છે. મેરુ મ'ડોવરમાં ઉપર થરોમાં ખુરો, કુંભો, કલશ, અંતરાલ અને કેવાલ એ પાંચ થર બનતા નથી. તેનું પ્રમાણ ઉપર મુજબ છે. ૩૫૪ થી ૩૫૭.

સામાન્ય મળ્ડોવર

શિરાવટ્યુદ્ગમો મશ્ચી જઙ્ગા રૂપાણિ વર્જયેત્
 અલ્પદ્રવ્યે મહત્પુણ્યં કથિતં વિશ્વકર્મણા ॥ ૩૫૮ ॥

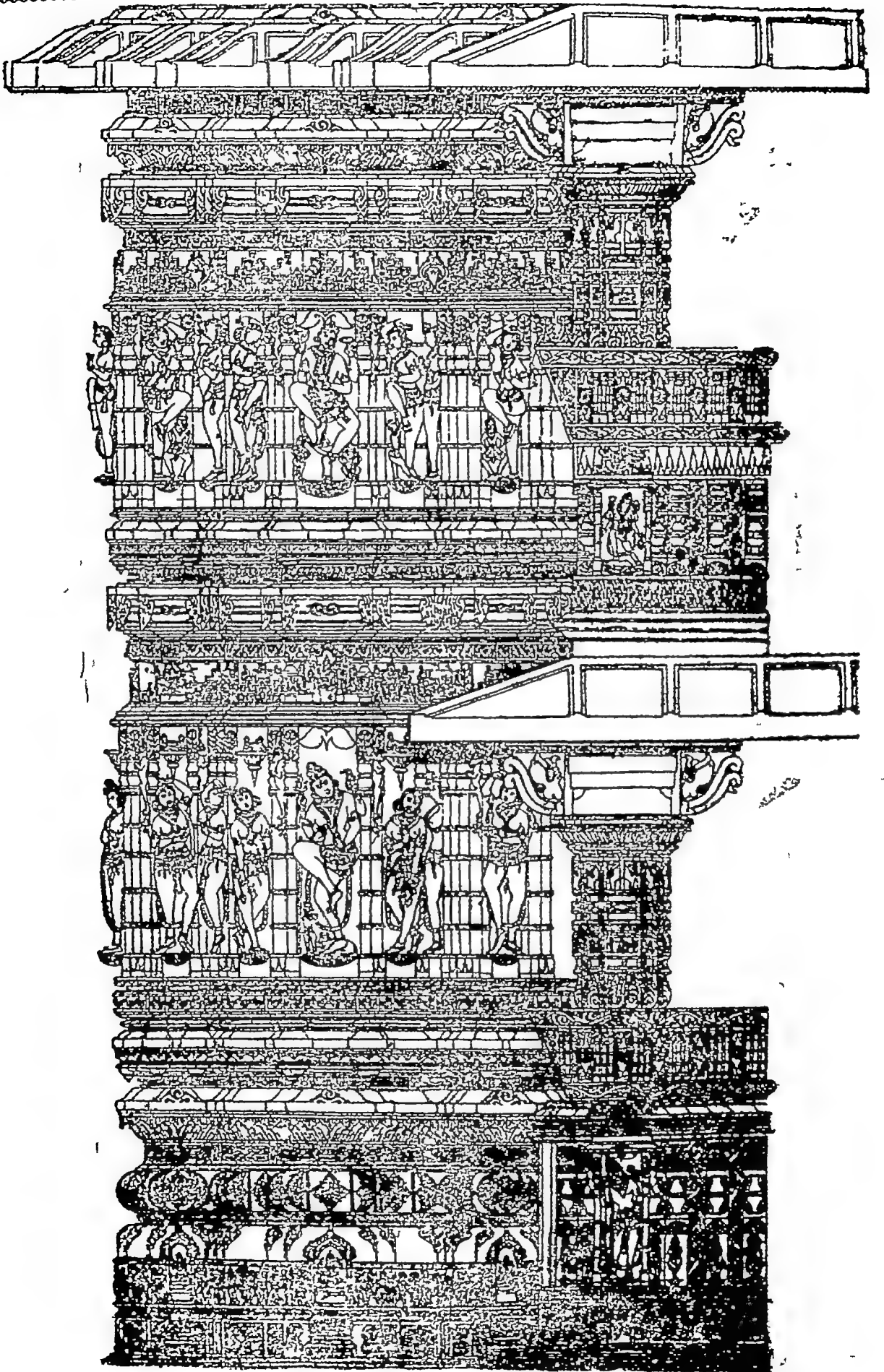
શિરાવટી, ઉદ્ગમ (ડોલીઓ) મંચી અને જ'ઘામાં રૂપો નહિ બનાવવા, તે અલ્પ દ્રવ્યે મહાન પૂણ્ય થાય છે. તેમ વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૩૫૮.

મળ્ડોવર થર સમસૂત્રે

કુંભાદિ સ્થાવરાણાં ચ નિર્ગમઃ સમસૂત્રતઃ ।

પીઠસ્ય નિર્ગમો વાહો તથૈવાચ્છાદકસ્ય ચ ॥ ૩૫૯ ॥

કુંભાદિ થરો નિર્ગમે ઓલ'બો એક સૂત્રે કરવા અને પીઠ તથા છાદનો નિર્ગમ કુંભાદિથી બહારના ભાગે નીકળતો કરવો. ૩૫૯.

૧૦૮ વિભાગ મળ્ડોવર

ચુરશ્ચ ચતુર્ભાગં કુમકં દશપશ્ચકમ્ ।
 પ્રવેશશ્ચ ચતુર્ભાગં સ્કન્ધં ચ પત્રં સંયુતમ્ ॥ ૩૬૦ ॥
 કલશશ્ચ પટ્ટભાગં ત્રિભાગાન્તર પત્રકમ્ ।
 કપોતાલી ચ પટ્ટભાગા મશ્ચિકાપિ તથૈવ ચ ॥ ૩૬૧ ॥
 દ્વાત્રિંશ ત્યાદિકોચ્છ્રાયા કાર્યા જંઘા વિચક્ષણૈઃ ।
 ઉદ્ગમં ચૈવ પટ્ટભાગા કપોતાલી પટેવ તુ ॥ ૩૬૨ ॥
 ત્રિ ભાગાન્તર પત્રં ચ કર્તવ્યં ચ વિચક્ષણૈઃ ।
 શૂટ છાદશ્ચ દિગ્ભાગં સપ્ત ભાગાદિ નિર્ગમઃ ॥ ૩૬૩ ॥

એકસો આઠ ભાગના મંડોવરમાં ચાર ભાગનો ખુરો, અને પંદર ભાગનો કુંભો કરવો. કુંભાના ઘાટ ચાર ભાગ અંદર પેસતો કરવો તથા સ્કન્ધ પદ્મના પાંદડાથી અલંકૃત કરવો, છ ભાગનો કલશ, ત્રણ ભાગની અંતરાલ, છ ભાગની કપોતાલી, છ ભાગની મંચી કરવી, બુદ્ધિમાનોએ બત્રીશ ભાગની જંઘા કરવી, અગિયાર ભાગનો દોઢીઓ કરવો પાંદરા અને આસ મુખોથી સુશોભિત કરવો, છ ભાગની ભરણી, છ ભાગની કપોતાલી અને ત્રણ ભાગની અંતરાલ કરવી, છબ્બ દશ ભાગનું કરવું અને સાત ભાગથી વધારે નીકળતું કરવું. ૩૬૦ થી ૩૬૩.

૨૭ વિભાગ મળ્ડોવરમાન

પીઠતા છાદ્ય પર્યન્તં સપ્ત વિંશતિ માજિતે ।
 દ્વાદશ ચુરકાદીર્ના ભાગ સંખ્યા ક્રમેણ ચ ॥ ૩૬૪ ॥
 સ્યાદક વેદ સાર્ધાર્ધ સાર્ધ સાર્ધાષ્ટમિ ત્રિમિઃ ।
 સાર્ધ સાર્ધાર્ધે ભાગદ્વિ દ્વયં શૈર્વિ નિર્ગમઃ ॥ ૩૬૫ ॥

પીઠથી છાદ્ય સુધીના સત્યાવીશ ભાગ કરવા, તેમાં ખુરદિ બાર ઘરોની ભાગ સંખ્યા નીચે મુજબ બાંધવી. ૧ ખુરો, ૪ કુંભો, ૧૧ કલશ, ૦૧ અંતરાલ, ૧૧ દેવાલ ૧૧ મંચી, ૮ જંઘા, ૩ ઉદ્ગમ, ૧૧ ભરણી, ૧૧ દેવાલ, ૦૧ અંતરાલ, ૨૧ છાદ્ય તથા નિર્ગમ બે ભાગ કરવું. ૩૬૪, ૩૬૫.

૧૬૯ વિભાગ મળડોવર

પુનરેચ પ્રવક્ષ્યામિ ક્ષુરક ઋતુ ભાગતઃ ।
 ત્રયો વિંશત્કંભકથ કલશો દશ સાર્દ્ધકઃ ॥ ૩૬૬ ॥
 અતઃ પત્ર ચતુર્ભાગં નવસાર્દ્ધાં કપોતિકા ।
 મહિચકા દશ સાર્દ્ધાં ચ વેદ વેદા ચ જંધિકા ॥ ૩૬૭ ॥
 સાર્દ્ધકોન વિંશતિશ્ચ કર્તવ્યો વ્યુદમો બુધૈઃ ।
 ભરણી દ્વાદશ ભાગા દશ ભાગા મથોતિકા ॥ ૩૬૮ ॥
 અંતઃપત્રં ચતુર્ભાગા ષોડશાંશ તુ છાદ્યકમ્ ।
 નિર્ગમો દશ ભાગેન એવં જ્ઞાતસુ શિલ્પિભિઃ ॥ ૩૬૯ ॥

એકસો ઓગણી સીતેર ભાગનો મળડોવર કહું છું :- છ ભાગનો ખુરો, ત્રેવીશ ભાગનો કુંભો, સાડાદસ ભાગનો કલશ, ચાર ભાગ અંતરાલ, સાડા નવ ભાગનો કેવાળ, સાડા દશ ભાગ મંચિકા, ચુમ્માલીશ ભાગની જંધા, સાડી ઓગણીશ ભાગનો ઉદ્ગમ, બાર ભાગની ભરણી, દશ ભાગનો મહાકેવાલ, ચાર ભાગનો અંતરાલ અને સોળ ભાગનું છાદ્ય, દશ ભાગ નીકળતું જ્ઞાનવાન ઉત્તમ શિલ્પીએ કરવું. ૩૬૬ થી ૩૬૯.

ચતુર્મુખ પ્રાસાદ ૫૭ વિભાગ મળડોવર

ચતુર્મુખે તુ પ્રાસાદે મળડોવર મતઃ શ્રુણુ ।
 ક્ષુરકથ દ્વિ ભિ ભાગૈઃ કુમ્ભકઃ સપ્ત એવ ચ ॥ ૩૭૦ ॥
 કલશશ્ચ ત્રિભાગોચ્છો ભાગૈકાન્તર પત્રકમ્ ।
 કપોતાલી ત્રિ ભાગેન ચાર્ધ વૈ ત્વંતરાલંકમ્ ॥ ૩૭૧ ॥
 મશ્વિકાયા સ્ત્રિ ભાગાશ્ચ જંધા પશ્ચદશોત્તમા ।
 ઉદ્ગમઃ પશ્ચ ભાગાશ્ચ ત્રિ ભાગા ભરણી ભવેત્ ॥ ૩૭૨ ॥
 અર્ધ મન્તર પત્રં વૈ ચતુર્મિશ્ચ શિરાવટી ।
 તેષા ચતુર્મુખાનાં ચ પ્રાસાદ છાદનં શુભમ્ ॥ ૩૭૩ ॥
 કપોતાલી ત્રિભાગા ચ માલા ચ ત્રયમેવ ચ ।
 ચતુર્ભિઃ કૂટછાદ્યંચ પ્રહારો વેદસંજ્ઞકઃ ॥ ૩૭૪ ॥

હવે ચતુર્થ પ્રાસાદને કરવાનાં મંડોવરતું પ્રમાણ સાંભળો. ૨ ભાગ ખુદા ૭ કુંભો, ૩ કલશ, ૧ અંતરાલ, ૩ કપોતાલી, ૦૧ અંતરાલ, ૩ મંચિકા, ૧૫ જંઘા, ૫ દોઢીયો, ૩ ભરણી, ૦૧ અંતરપત્ર, ૪ સિરાવટી, ચતુર્થ પ્રાસાદને શિરાવટીના મથાળે ઢાંકી દેવો શુભ છે. છાદન કર્યા પછી ૩ કપોતાલી, ૩ માલા કેવાલ, ૪ છાદ કરવું. પ્રહાર (નીકાળે) ૪ ભાગ કરવું. ૩૭૦ થી ૩૭૪.

ગર્ભગૃહોચ્છ્રયમાનમ્

વિશ્વકર્મોવાચ —

ગર્ભગૃહ પ્રમાણં ચ વિશ્વકર્મવચોયથા ।

તથાતે સમ્પ્રવક્ષ્યામિ શૃણુત્વમપરાજિત ॥ ૩૭૫ ॥

કુમ્ભીતુ કુમ્ભકે જ્ઞેયા સ્તમ્ભો જ્ઞેયસ્તથોદ્ગમઃ ।

ભરણં ભરણી જ્ઞેયા કપોતાલી તથા શિરઃ ॥ ૩૭૬ ॥

અધસ્તાત્ કૂટલાદ્યસ્ય કુર્યાત્પટ્ટસ્ય પેટકમ્ ।

અર્ધોદયે કરોટં ચ કર્તવ્યં વિધિ પૂર્વકમ્ ॥ ૩૭૭ ॥

વિશ્વકર્મા ગર્ભગૃહ પ્રમાણ કહે છે, હવે તું અપરાજિત સાંભળ. કુંભિ કુંભા ખરાખર, સ્તંભો ઉદ્ગમ ખરાખર, ભરણી ખરાખર ભરણી કપોતાલી ખરાખર શિર્ષક (સર) અને કૂટ છાદ પટ્ટ સાથે કરવું, અને અર્ધ ભાગે વિધિપૂર્વક, વિતાન કરવો. ૩૭૫ થી ૩૭૭.

ઉદમ્બરં તથા વક્ષ્યે કુમ્ભિકાન્તં તદુચ્છયઃ ।

તસ્યાર્ધેન ત્રિ ભાગેન પાદો ન રહિતં તથા ॥ ૩૭૮ ॥

ઉત્કંચતુર્વિધ શસ્ત્રં કુર્યાન્નૈવમુદુમ્બરમ્ ।

અત્યુત્તમાશ્વ ચત્વારો ન્યુનાદુષ્યા તથાધિકા ॥ ૩૭૯ ॥

ઉદંખર કુંભા ખરાખર કરવો, અર્ધ ભાગે ત્રીજા ભાગે ચોથા ભાગે એ ચાર પ્રમાણે. ઉદંખરના બાણવા, તે મુજબ નીચો કરવો, અત્યુત્તમ એ ચાર પ્રમાણ છે. તેથી ન્યુન અધિક દોષિત છે. ૩૭૮, ૩૭૯.

સુરકોર્ધ્વર્ધઽચન્દ્ર સ્સ્યાત્ તદુર્ધ્વ સ્યાદુદુમ્બરઃ ।

ઉદુમ્બરાર્ધેન્યંશે વા પાદેવા ગર્ભ ભૂમિકા ॥ ૩૮૦ ॥

મण्डपेषु च सर्वेषु पीठान्ते रङ्ग भूमिका ।

एषा युक्ति विधातव्या सर्व काम फलो दया ॥ ३८१ ॥

ખુરા ખરાખર અર્ધચંદ્ર તેને ઉપર ઉદંબર, ઉદંબરથી અર્ધ, ત્રી ભાગે અથવા ચોથા ભાગે નીચી ગર્ભગૃહની ભૂમિ રાખવી. સર્વ મંડપની ભૂમિ પીઠ ખરાખર અને રગ મંડપની ભૂમિ પીઠના અંતે કરવી, એ રીતે યુક્તિ અને વિધિથી કરવું જેથી સર્વ કામ ફલ આપે ૩૮૦, ૩૮૧.

પ્રાસાદ રચના

પ્રાસાદાનાં સમસ્તાનાં વિમક્તિ ગર્ભ મિત્તિઃ ।

ગર્ભ મધ્યે સર્વતશ્ચ દેવતાઃ ક્રમત સ્થિતાઃ ॥ ૩૮૨ ॥

ચતુરશ્ચે આયતે ચ વૃત્તે વૃત્તાયતે તથા ।

અષ્ટાશ્ચે ચ તથા પ્રોક્તો ગર્ભ પ્રાસાદ રૂપતઃ ॥ ૩૮૩ ॥

સમસ્ત પ્રાસાદની ગર્ભગૃહ અને ભિત્તિની વિભક્તિ જાણવી. ગર્ભ મધ્યે ક્રમે સર્વ દેવો સ્થિત કરવા ચોરસ, લંબચોરસ, ગોળ, લંબગોળ અને અષ્ટાંશ આ પ્રમાણે ગર્ભ અને પ્રાસાદનું એકરૂપ જાણવું. ૩૮૨, ૩૮૩.

પ્રતિમા પાદ સંસ્થાનમ્

બ્રહ્મસ્થાનાદિ ગર્ભ ચ મિત્તિ પર્યન્ત મેઘલમ્ ।

મળ્ડલં ભવનાકારં વિમક્તિ ક્રમછન્દતઃ ॥ ૩૮૪ ॥

અષ્ટા વિંશતિ સહસ્ર્યાકં મધ્યગર્ભાનુરૂપતઃ ।

ક્રમાદેકૈક દેવાનાં નિવાસો મળ્ડલે સ્થિતિઃ ॥ ૩૮૫ ॥

ગર્ભગૃહ પ્રદ્ધ સ્થાન એટલે મધ્યેથી ભિત્તિ સુધી મેખલા કરવી, મંડલા સ્થાન છઠ મુજબ વિભક્તિ ભાગ કરવા ગર્ભ મધ્યથી પાછળની ભિત્તિ સુધી અઠ્યાવીશ સખ્યાથી ભાગ કરવા, દરેક મંડલના પ્રદે અઠેક દેવનો નિવાસ જાણવો. ૩૮૪, ૩૮૫.

પ્રથમં મળ્ડલં ચૈવ યદ્ ભવેદ ગર્ભ મધ્યતઃ ।

શિવસ્ય પરમં સ્થાનં તન્મેરોરિવ મધ્યતઃ ॥ ૩૮૬ ॥

યવૈર્યવાદ્વૈસ્તુ કિશ્ચિત્ કુર્યાદીશાનમાશ્રિતમ્ ।

સમસ્તૈવ મળ્ડલાર્ધ તતઃ સૂત્રેષુ દેવતાઃ ॥ ૩૮૭ ॥

પ્રથમ મંડલ જે ગર્ભગૃહના મધ્યથી આરંભ થાય છે. તેમાં શિવનું પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાન, ભૂમિના મધ્યમાં જેમ મેરૂનું સ્થાન છે તેમ જાણવું. યવ અથવા અર્ધ યવ કિચિત્ ઇશાન કોણ તરફ સ્થાન રાખવું. ત્યારપછી મંડલો ઉપર એક સૂત્રમાં સર્વ દેવતાઓ બેસાડવા. ૩૮૬, ૩૮૭.

પાદપદ્માગ્ર સંસ્થાને સ્વકીય પદ મધ્યતઃ ।
 પદસ્ય ગર્ભ સંસ્થાને પાર્શ્વગર્ભાદિકસ્ ॥ ૩૮૮ ॥
 કર્ણ પિપ્પલિકાઘ્રં ભૂજગર્ભે તુ સંસ્થિતમ્ ।
 પાદ ગુલ્ફગર્ભે સુત્રે પદગર્ભેષુ દેવતા ॥ ૩૮૯ ॥

ચરણ કમલના અગ્રસ્થાનનાં મધ્યમાં તેમજ મૂર્તિના ચરણના મધ્ય ભાગમાં પદના ગર્ભ સ્થાનમાં, પડખેના ગર્ભમાં તેમજ બુલના ગર્ભમાં કાનપિપ્પલિકાસૂત્ર એટલે કાનની ખુટના ગર્ભમાં પાદ ગુલ્ફ પગની ઘુંટીના ગર્ભમાં એક સૂત્રે અને પદોના ગર્ભ દેવોને સ્થાપવા. ૩૮૮, ૩૮૯.

દ્વિતીયે હેમગર્ભશ્ચ નકુલી શસ્ત્ર ત્રીયકે ।
 ચતુર્થે ચૈવ સાવિત્રી રુદ્રસ્સ્યાત્ પશ્ચમેપદે ॥ ૩૯૦ ॥
 પષ્ઠે તથા પશુપતશ્ચ સપ્તમેચ પિતામહઃ ।
 અષ્ટમે વાસુદેવશ્ચ નવમે ચ જનાર્દન ॥ ૩૯૧ ॥
 વિશ્વદેવાશ્ચ દશમે અગ્નિરકાદશેતથા ।
 દ્વાદશે ભાસ્કરશ્ચૈવ દુર્ગા ચૈવ ત્રયોદશે ॥ ૩૯૨ ॥
 ચતુર્દશે વિઘ્નરાજો ગ્રહા પંચદશેતથા ।
 ષોડશે માતૃકાશ્ચૈવ ગણાસ્સપ્તદશે તથા ॥ ૩૯૩ ॥
 અષ્ટાદશે ભૈરવશ્ચ ક્ષેત્રપાલતતોઽધિકે ।
 ચક્ષરાજો વિંશતિકે હનુમાનેકવિંશકે ॥ ૩૯૪ ॥
 દ્વાવિંશે ચ મૃગુશ્ચૈવ ઘોરશ્ચૈવ તતોઽધિકે ।
 ચતુર્વિંશે ભવદ્ દૈત્યો રાક્ષસપદેઽધિકે ॥ ૩૯૫ ॥
 પિશાચશ્ચૈવ પઙ્કવિંશે ભૂતાનિ ચ તથાઽપરે ।
 તદગ્રેચ પદં શૂન્ય ક્રમેણ મણ્ડલસ્થિતાઃ ॥ ૩૯૬ ॥

ખીલ પદમાં હિરણ્યગર્ભ, ત્રીલમાં નકુલીશ, ચોથામાં સાવિત્રી, પાંચમામાં રુદ્રમૂર્તિ, છઠ્ઠામાં કાર્તિકસ્વામી સાતમામાં પિતામહ, આઠમાં વાસુદેવ. નવમા પદમાં જનાર્દન, દશમાં પદમાં વિશ્વદેવ, અગિયારમાં અગ્નિ. બારમા પદે સૂર્ય, તેરમાં દુર્ગા, ચૌદમાં વિઘ્નેશ, પંદરમાં નવગ્રહો, સોળમાં માતૃકાઓ સત્તરમા ગણે. અઠારમાં ભૈરવ એગણીશમાં ક્ષેત્રપાલ, વીશમાં ચક્ષરાજ, એકવીશમાં હનુમંત, બાવીશમાં ભૃગુ, તેવીશમાં ઘોર, ચોવિશમાં દૈત્ય, પચીશમાં રાક્ષસ, છઠ્ઠીશ પદમાં પિશાચ, સત્તાવીશમાં ભૂતો અને તેની આગળનું પદ એટલે અઠ્ઠાવિશનું શૂન્ય જાણવું. આ પ્રમાણે અનુક્રમે મંડલમાં દેવો સ્થાપવા. ૩૯૦ થી ૩૯૬.

વિષ્ણુ સ્થાને ઉમાદેવી બ્રહ્મસ્થાને સરસ્વતી ।
સાવિત્રી મધ્યદેશે તુ લક્ષ્મી સર્વવ્રદાપયેત્ ॥ ૩૯૭ ॥

વિતરાગો વિઘ્નરાજે યથોત્કં જિનશાસને ।
માતૃમણ્ડલ મધ્યે તુ સમસ્તાં દેવતાસ્તથા ॥ ૩૯૮ ॥

વિષ્ણુ સ્થાનમાં ઉમાદેવી, બ્રહ્માના સ્થાને સરસ્વતી, મધ્ય પદમાં સાવિત્રી, સર્વત્ર સર્વ પદોમાં લક્ષ્મીદેવી સ્થાપવા, વિઘ્નરાજના સ્થાનમાં વીતરાગએ જિન શાસનના દેવો, માતૃપદ મધ્યે સમસ્ત દેવો સ્થાપવા. ૩૯૭, ૩૯૮.

પર્યઙ્કાસનોર્ધ્વસ્થાનિ વિષ્ણુ રૂપાણિયાનિ ચ ।
વિષ્ણુ સ્થાને જલશાયી વારાહસ્તપદે સ્થિતઃ ॥ ૪૦૧ ॥

વિષ્ણુ રૂપાણિ સર્વાણિ નવમે ચ પદે તથા ॥
કલ્કી ચ રમમાણશ્ચ પદે વારાહકે તથા ॥ ૪૦૦ ॥

અર્ધ નારીશ્વરંદેવં રૂદ્ર સ્થાને ચ સ્થાપયેત્ ।
સાતમે બ્રહ્મ સંસ્થાને મિશ્રમૂર્તિ ચ સ્થાપયેત્ ॥ ૪૦૧ ॥

ત્રિદેવં મિશ્રયેશ્ચૈવ હરિહર પિતામહમ્ ।
ચન્દાર્ક પિતામહં ચ સ્થાપયેદ્ ભાસ્કરે પદે ॥ ૪૦૨ ॥

અતઃ પરેતુયે દેવા ગ્રન્થે પૂજતા મહત્તરૈઃ ।
સાન્નિધ્યં સર્વકાલે તુ પરિકરસ્ય ચ દાપયેત્ ॥ ૪૦૩ ॥

પર્યંકાસન ઉપર સૂતેલા શેષશાયી ભગવાન અને વિષ્ણુના દશ અવતારના સ્વરૂપો વિષ્ણુ સ્થાનમાં સ્થાપવા, તથા વારાહ સ્થાપવા, નવમા પદમાં વિષ્ણુની સર્વ પ્રકારની મૂર્તિઓ સ્થાપવી, અને વારાહના સ્થાનમાં અશ્વ સાથે કલ્ક અવતારની મૂર્તિ સ્થાપવી, રૂદ્રના સ્થાનમાં અર્ધનારેશ્વર, વિષ્ણુ સ્થાનમાં હરિ શંકર અને ઉમાની મૂર્તિ સ્થાપવી, સાતમા બ્રહ્માના સ્થાનમાં મિશ્રમૂર્તિ (ત્રણ દેવોની ભેગી મૂર્તિ) દત્તાત્રય, ત્રિદેવના સ્થાનમાં હરિ, હર અને પિતામહ, સૂર્યના પદમાં પિતામહ ચંદ્ર અને સૂર્ય, બ્રહ્માના સ્થાનમાં ચાર વેદો તથા સૂર્યના સ્થાનમાં ઋષિઓની સ્થાપના કરવી. આ સિવાય જે દેવો અન્ય ગ્રંથોમાં કહેલા અને તેજસ્વી હોય તેમને પરિકર (મંડલ)માં સર્વકાલ જેના સાન્નિધ્યમાં તેઓ રહેતા હોય તેના પદમાં સ્થાપવા. ૩૯૯ થી ૪૦૩.

ગર્ભશૃદ્ધના પાછળ ભીતિથી મધ્યગર્ભ સુધી ૨૮ વિભાગ દેવસ્થાન.

૨૮	૦
૨૭	ભૂતો
૨૬	પિશાચ
૨૫	રાક્ષસ
૨૪	દૈત્ય
૨૩	ધોર
૨૨	ભૃગુ
૨૧	હનુમંત
૨૦	યક્ષરાજ
૧૯	ક્ષેત્રપાલ
૧૮	લૈરવ
૧૭	ગણેશ
૧૬	માતૃકાઓ
૧૫	નવગ્રહો
૧૪	વિઘ્નેશ
૧૩	દુર્ગા
૧૨	સૂર્ય
૧૧	અગ્નિ
૧૦	વિશ્વદેવ
૯	જનાર્દન
૮	વાસુદેવ
૧૭	પિતામહ
૬	કાર્તિક સ્વામી
૫	રૂદ્રમૂર્તિ
૪	સાવિત્રી
૩	નકુલિય
૨	હેમગર્ભ
૧	શીવ ૦ લિંગ

પદ સ્થાન

આચાર દિનકર

યક્ષ
દેવતાઓ
પ્રજ્ઞા વિષ્ણુ જિન
શિવમૂર્તિ
શિવ૦લિંગ

પંચભાગ

દ્વિતીયમત સમરાંગણ સૂત્રધાર

સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
શીવ

અર્ધમાં ૪ ભાગ

સમરાંગણ સૂત્રધાર

પિશાચ
રાક્ષસ
દૈત્યો
ગંધર્વો
યક્ષો
સૂર્ય
ચંડિકા
વિષ્ણુ
પ્રજ્ઞા
શિવ

દશભાગ

અગ્નિ પુરાણ

૦
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
શિવ ૦ લિંગ

ચાર ભાગ

દેવોના પદસ્થાન અન્ય ગ્રન્થ

પટ્ટાધો યક્ષભૂતાઘાઃ પટ્ટાગ્રે સર્વ દેવતાઃ ।

તદગ્રે વૈષ્ણવં બ્રહ્મા મધ્યેલિઙ્ગં શિવસ્ય ચ ॥ ૪૦૪ ॥

ગર્ભગૃહની પાછળ દીવાલે સ્તંભ ઉપર પાટ નાખવામાં આવે છે, તે પાટ નીચે યક્ષ ભૂતાદિ સ્થાપવા. પાટના આગળના ભાગમાં સર્વદેવતા, તેની આગળ વિષ્ણુ પ્રહ્લા અને મધ્યે શિવલિંગ સ્થાપવું. ૪૦૪.

પ્રાસાદગર્ભમ્યદલે વિધેયે, દ્વારાગ્ર સ્વણ્ડ પરિવર્જનિયમ્ ।

અન્યદલે પશ્ચવિભાગ ભક્તે, તસ્મિન્વિધેયાનિ નિજાસનાનિ ॥ ૪૦૫ ॥

યક્ષાદયથ પ્રથમે વિભાગે. દ્વિતીયભાગેઽસ્થિલદેવતાથ ।

બ્રહ્મા ચ વિષ્ણુશ્ચ જિન સ્તુતીયે, ચતુર્થ ભાગાદધિકેહરથ ॥ ૪૦૬ ॥

ગર્ભગૃહના એ ભાગ ઠરી ઠાર તરફનો એક ભાગ તજવો. બીજા ભાગના પાંચ ભાગ કરવા. પહેલા ભાગમાં યક્ષ (ભિત્તિ તરફના), બીજા ભાગમાં સકલ દેવતાઓ, ત્રીજા ભાગમાં પ્રહ્લા, વિષ્ણુ અને જિન અને ચોથા ભાગમાં મધ્યે શિવ, (અધિક ભાગમાં) સ્થાપવા. ૪૦૫, ૪૦૬. (આચાર દિનકર)

ભવતે પ્રાસાદ ગર્ભાર્ધે, દશઘા પૃષ્ઠ ભાગતઃ ।

પિશાચ-રક્ષો-દનુજાઃ સ્થાપ્યા ગન્ધર્વ-પુલ્હકાઃ ॥ ૪૦૭ ॥

આદિત્ય-ચણ્ડિકા-વિષ્ણુ-ત્રણેશાનાઃ પદ ક્રમાત્ ॥ ૪૦૮ ॥

પછીત તરફના અર્ધ ગર્ભગૃહના દશ ભાગ કરવા, ભીત તરફ ક્રમશઃ ૧ પિશાચો, ૨ રાક્ષસો ૩ દૈત્યો, ૪ ગન્ધર્વો, ૫ યક્ષો, ૬ સૂર્ય, ૭ ચંડિકા, ૮ વિષ્ણુ, ૯ પ્રહ્લા, ૧૦ શિવ સ્થાપવા. ૪૦૭, ૪૦૮. (સમરાંગણ સૂત્રધાર)

ગર્ભ પટ્ટભાગ મક્તે વા, ત્યક્ત્વૈકં પૃષ્ઠતાંશકમ્ ।

સ્થાપનં સર્વ દેવાનાં, પશ્ચર્મેઽંશે પ્રશસ્યતે ॥ ૪૦૯ ॥

અર્ધ ગર્ભગૃહનાં છ ભાગ કરવા, પછીતથી એક ભાગ છોડી પાંચ ભાગમાં સર્વ દેવોની સ્થાપના કરવી પ્રશંસનીય છે. ૪૦૯. (દ્વિતીયમત સમરાંગણ સૂત્રધાર)

ષડભિર્વિભાજિતે ગર્ભે ત્યક્ત્વા ભાગં ચ પૃષ્ઠતઃ ।

સ્થાપનં પશ્ચમાંશે ચ યદિ વા વસુભાજિતે ॥

સ્થાપનં સપ્તમે ભાગે પ્રતિમા સુ સુસ્વાવહમ્ ॥ ૪૧૦ ॥

અર્ધ ગર્ભગૃહના છ ભાગ કરવા. તેમાં પછીત તરફનો એક ભાગ છોડીને તેની આગળનાં પાંચ ભાગમાં સર્વ દેવોને સ્થાપવા. અથવા ગર્ભગૃહના આઠ ભાગ કરી પછીતનો એક ભાગ છોડી તેની આગળના ભાગમાં સર્વ દેવોને સ્થાપવા સુખકારક છે. ૪૧૦. (અગ્નિપુરાણુ)

મૃદિષ્ટકા કર્મયુક્તાં મિતિ પાદાં પ્રકલ્પયેત્ ।

પશ્ચમાંશેઽથવા સા તુ પટ્ટાંશે શૈલજે ભવેત્ ॥ ૪૧૧ ॥

દારુજે સપ્તમાંશેચ સાન્ધારે ચાષ્ટમાંશકે ।

ધાતુજે રત્નજે મિત્તિઃ પ્રાસાદે દશમાંશતઃ ॥ ૪૧૨ ॥

પ્રમાણં તદ્યત્પ્રયુત્વં કુમ્ભકે મૂલ નાસિકે ।

ત્રિપશ્ચ સપ્તનન્દાન્તં ફાલનો પાઙ્ગ વ્રાહ્મતઃ ॥ ૪૧૩ ॥

રથે પ્રતિરથે કર્ણે કર્ણિકાયાં ચ નન્દિકા ।

કર્ણિકા ભદ્રનિષ્કાસ મુખભદ્રં શુકાગ્રકમ્ ॥ ૪૧૪ ॥

एतत्सर्वं प्रयोक्तव्यं કર્ણોપાઙ્ગાદિનાસિકમ્ ।

મૂલસીમાન્તતો વ્રાહ્મે નૈતદ વાસ્તુ પરિગ્રહ ॥ ૪૧૫ ॥

માટી અને ઈંટના પ્રાસાદની ભિતિ ચોથા ભાગે, શૈલના પ્રાસાદને પાંચમે અથવા છઠ્ઠે ભાગે ભિતિ કરવી, લાકડાના પ્રાસાદને સાતમે ભાગે, સાન્ધારાદિ પ્રાસાદને આઠમે ભાગે ભિતિ કરવી, ધાતુરત્નના પ્રાસાદને દશમા ભાગે ભિતિ કરવી, પ્રાસાદ કુંભે મૂલનાસિકા એટલે રેખાએ પ્રમાણુ બાણુબું.

ત્રણુ, પાંચ સાત, નવ ફાલના ઉપાંગો બહાર કાઢવા. રથ, પ્રતિરથ, કર્ણુ કર્ણિકા નંદિ, કર્ણિકા ભદ્ર નિકાળે કરવાં. મુખ ભદ્ર આગળ શુકનાશ કરવો, એ સર્વ પ્રયુક્તિ પૂર્વક કર્ણુથી બહાર ઉપાંગો કરવા મૂલ સીમાથી, રેખાથી બહાર વાસ્તુ કર્મ સુખ્ય ફાલના કરવાં. ૪૧૧, થી ૪૧૫.

ગર્ભગૃહ ફાલના

ચતુરશ્રં ભદ્રકં ચ સુભદ્રં પ્રતિભદ્રકમ્ ।

ગર્ભગૃહં ફાલનીયં મર્મ તત્ર ન પીડયેત્ ॥ ૪૧૬ ॥

ગર્ભગૃહના ફાલના ચોરસ, ભદ્રક, સુભદ્ર, પ્રતિભદ્રક અને મર્મદોષ ન થાય તે રીતે કરવાં. ૪૧૬.

ચમચુછી દોષ

एकद्वित्रि मात्राभि गर्भगेहं यदायतम् ।

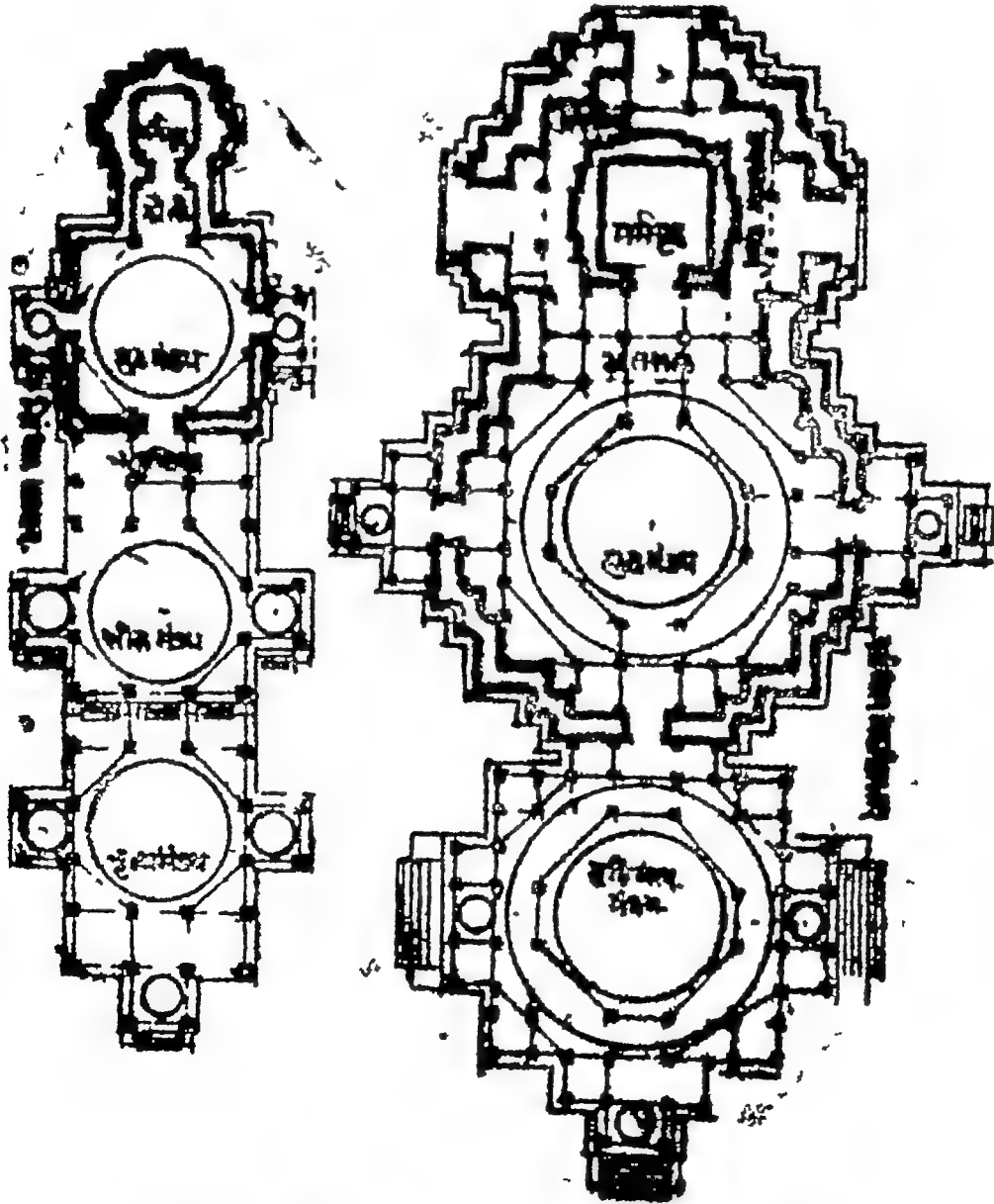
यमचुछी तदानाम भर्तुर्गृह विनाशिका ॥ ४१७ ॥

એક, બે અને ત્રણ માત્રા પણ ગર્ભગૃહ આયતન ઉઠેલા થાય તે ચમચુછી નામનો દોષ ઉત્પન્ન થાય તે ગૃહસ્વામીનો નાશ કરે. ૪૧૭

दारुजे वलमीनां तु आयतं च नदूषयेत् ।

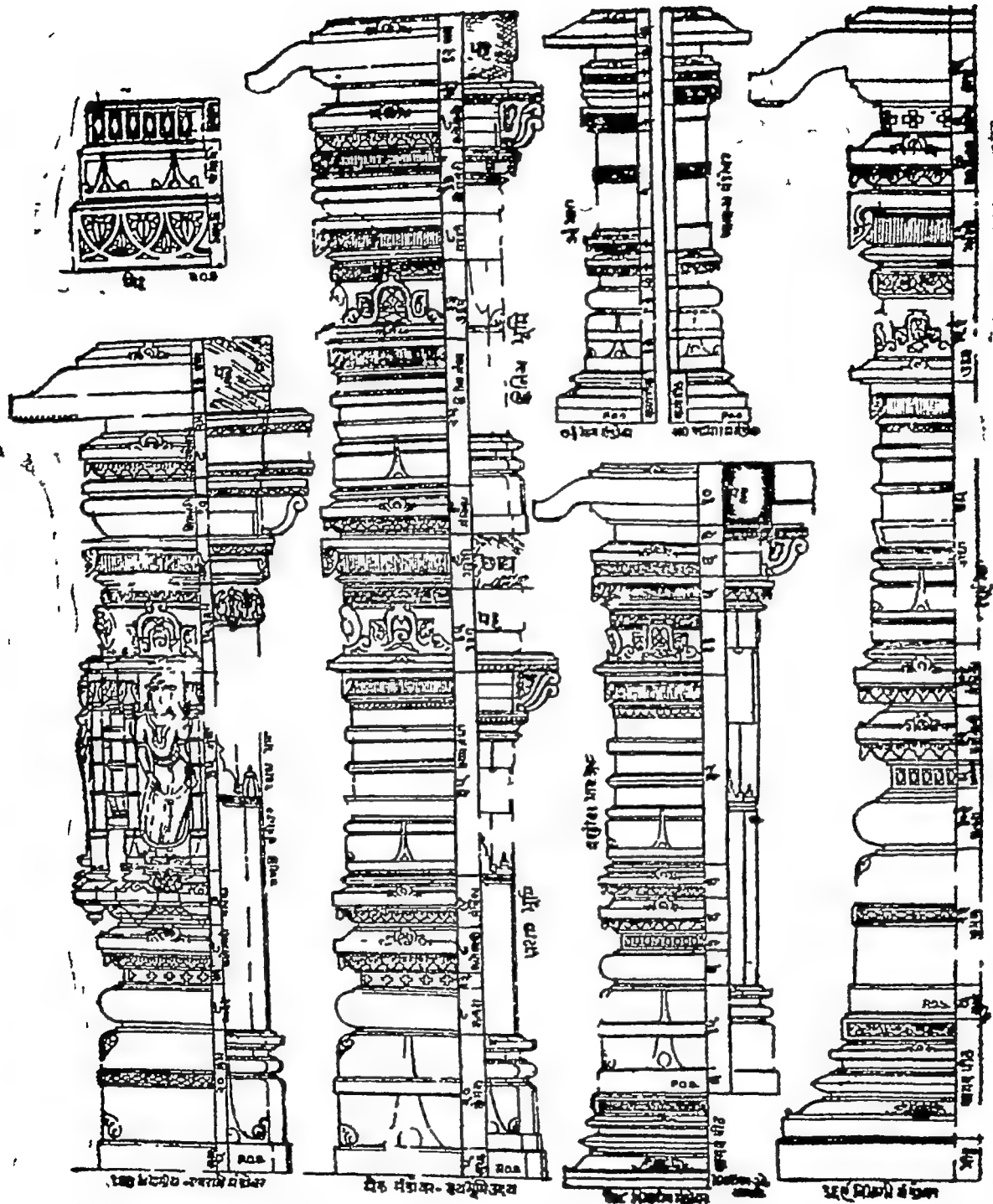
प्रशस्तं सर्व कृत्येषु चतुरश्रं शुभ प्रदम् ॥ ४१८ ॥

દારુજી તથા વલમીનાતિના પ્રાસાદને આયતન દોષ નથી, પણ વધારે પ્રશંસનીય અને શુભકારક ચોરસ ગર્ભગૃહ છે માટે સર્વકર્મમાં કરવો. ૪૧૮.

સાન્ધાર અને નિરંધાર પ્રાસાદ તલ દર્શન

વિગત માટે જુઓ પેજ નં. ૬૮, ૬૯, ૧૦૦.

प्रासाद भेदोपर विभाग

(विगत भाटे शुद्धो पेज नं. १३६-१४०)

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिंतन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्ध शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सोमपुरा संगृहीते
प्रासाद निरूपण नाम्नो तृतीयोऽध्याय संपूर्णः

દ્વાર લક્ષણ નામ્નો ચતુર્થોઽધ્યાય

પ્રાસાદ દ્વાર દિકઃ

એક દ્વારં ભવેત્ પૂર્વે દ્વિતીયઞ્ચૈવ પશ્ચિમે ।

તૃતીયં મધ્ય દ્વારઞ્ચ દક્ષિણાર્યાં વિવર્જયેત ॥ ૧ ॥

પ્રથમ દ્વાર પૂર્વદિક્ષ, બીજું પશ્ચિમમાં અને ત્રીજું પૂર્વ પશ્ચિમ મધ્યે, ઉત્તરમાં કદિપણ દક્ષિણદિક્ષ દ્વાર કરવું નહિ. ૧.

ચતુર્દારં ચતુર્દિક્ષુ શિવ વ્રહ્મ જિનાલયે ।

હોમશાલા ચતુર્દારાં કિંચિદ્રાજગૃહે તથા ॥ ૨ ॥

શિવ, બ્રહ્મા અને જિનેશ્વરને ચારે દિશાઓમાં ચાર દ્વાર કરવા, તથા હોમ શાલા ચાર દ્વાર યુક્ત કરવી. તેમજ કોઈક પ્રસંગે રાજ્ય પ્રાસાદ અથવા મહેલને ચાર દ્વાર કરવા. ૨.

નાગર પ્રાસાદ દ્વારમાન

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે દ્વારં સ્યાત્ પોડશાઙ્ગુલમ્ ।

કાર્યા પોડશતો વૃદ્ધિ પર્યન્તે ચ ચતુષ્કરમ્ ॥ ૩ ॥

ગુણાઙ્ગુલાઙ્ગૃહસ્તાન્તં તત્પરં દ્વયઙ્ગુલાકરે ।

પચ્ચાશદ્વસ્ત પર્યન્તં પ્રયુક્તા વાસ્તુ વેદિભિઃ ॥ ૪ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને દ્વાર સોળ અંગુલ કરવું, ચાર હસ્ત પર્યન્ત સોળ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી. પાંચથી નવ હસ્ત સુધી ત્રણ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. તે ઉપર પચાસ હસ્ત સુધી બીજા અંગુલ પ્રત્યેક હસ્તે વૃદ્ધિ કરવી, પ્રાસાદ (વાસ્તુ)ની રેખાથી યુક્તિએ કરીને પ્રમાણ બાણવું. ૩, ૪ (અપરાજિત પૃચ્છા)

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે ચ દ્વારઞ્ચ પોડશાઙ્ગુલમ્ ।

દ્વયં વૃદ્ધિઃ પ્રકર્તવ્યા યાવદ્વસ્ત ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૫ ॥

વેદાઙ્ગુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિર્યાવત દશ હસ્તકમ્ ।

હસ્ત વિંશતિમાને હસ્તે હસ્તે ત્રયાઙ્ગુલા ॥ ૬ ॥

દ્વયઙ્ગુલા ચ ભવેદ્યાવત પ્રાસાદેત્રિંશદ્વસ્તકે ।

અઙ્ગુલૈકાતતો વૃદ્ધિર્યાવત પંચાશદ્વસ્તકમ્ ॥ ૭ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને દ્વાર સોળ અંગુલ ઉંચાઈતું કરવું, અને ચાર હસ્ત સુધી સોળ સોળ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, પાંચથી દશ હસ્ત સુધી ચાર અંગુલ વૃદ્ધિ, અગિઆરથી વીશ હસ્ત સુધી ત્રણ અંગુલ વૃદ્ધિ, એકવીશથી ત્રીશ હસ્ત સુધી બે અંગુલ અને એકત્રીશથી પચાસ હસ્ત પર્યન્ત એક અંગુલ વૃદ્ધિ દ્વાર માનમાં કરવી. ૫ થી ૭.

શિલ્પરત્નાકર

અપરાજિત મત

નાગર ક્ષારમાન

હસ્ત	અં.ગુલ	હસ્ત	અં.ગુલ
૧	૧૬	૨૬	૧૧૩
૨	૩૨	૨૭	૧૧૫
૩	૪૮	૨૮	૧૧૭
૪	૬૪	૨૯	૧૧૯
૫	૬૭	૩૦	૧૨૧
૬	૭૦	૩૧	૧૨૩
૭	૭૩	૩૨	૧૨૫
૮	૭૬	૩૩	૧૨૭
૯	૭૮	૩૪	૧૨૯
૧૦	૮૧	૩૫	૧૩૧
૧૧	૮૩	૩૬	૧૩૩

શિલ્પરત્નાકર મત

નાગર ક્ષારમાન

હસ્ત	અં.ગુલ	હસ્ત	અં.ગુલ
૧	૧૬	૨૬	૧૩૦
૨	૩૨	૨૭	૧૩૨
૩	૪૮	૨૮	૧૩૪
૪	૬૪	૨૯	૧૩૬
૫	૬૮	૩૦	૧૩૮
૬	૭૨	૩૧	૧૩૯
૭	૭૬	૩૨	૧૪૦
૮	૮૦	૩૩	૧૪૧
૯	૮૪	૩૪	૧૪૨
૧૦	૮૮	૩૫	૧૪૩
૧૧	૯૧	૩૬	૧૪૪

ક્ષીરાર્ણવ મતઃ—

નાગરં દ્વિવિધં દ્વાર મુક્ત ક્ષીરાર્ણવ તથા ।
 દશમાંશેન વૈ હીનં દ્વારં સ્વર્ગે મનોરમમ્ ॥ ૮ ॥
 અધિકં દશમાંશેન પ્રાસાદે પર્વતાશ્રયે ।
 તાવત્ક્ષેત્રાન્તરે જ્ઞાતુમર્હસ્યાદિ મુનીશ્વર ॥ ૯ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે કે હે નારદ નાગરાદિ જાતિના પ્રાસાદનું દ્વારમાન જે પ્રકારનું થાય છે. આવેલા માનમાંથી દશમા અંશે હીન કરવામાં આવે તો સ્વર્ગના દ્વાર જેવું મનોરમ દ્વાર થાય, પર્વતના આશ્રયે આવેલ પ્રાસાદને દશમા અંશે વૃદ્ધિ કરવામાં આવે તો શુભ છે, હે નારદ આદિ મુનીશ્વર આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાન્તરોમાં દ્વાર માન જાણવાને તમે યોગ્ય છો. ૮, ૯.

શિવદ્વારં ભવેજ્જેષ્ઠં કનિષ્ઠઞ્ચ જિનાલયે ।
 મધ્યમં સર્વ રેખાનાં સર્વ કલ્યાણકારકમ્ ॥ ૧૦ ॥
 ઉત્તમમુદયાર્ધેન મધ્યં પાદાધિકં તથા ।
 કનિષ્ઠં ચાધિકં તત્ર વિસ્તારે દ્વાર મેવચ ॥ ૧૧ ॥

શિવાલયને જ્યેષ્ઠ, જિનાલયને કનિષ્ઠ અને બીજા સર્વ દેવોને મધ્યમ દ્વારમાન કરવું તે સર્વ કલ્યાણકારી છે. દ્વારની ઉંચાઈના અર્ધા ભાગે દ્વાર પહોળું કરવાથી જ્યેષ્ઠ, પહોળાઈના માનમાં થોડા ભાગે અધિક કરવાથી મધ્યમ અને તેમાં પણ કંઈક અધિક કરવાથી કનિષ્ઠ દ્વારમાન જાણવું. ૧૦, ૧૧.

દ્વારં પ્રાસાદસદમાદૌ યાનસમ્પાનતલ્પકે ।
 પૃથુત્વમર્ધમર્ધચ શુભં સ્યાત્તુ કલાધિકે ॥ ૧૨ ॥

પાલખી અને પલંગ એ સર્વ લંબાઈના અર્ધ ભાગે પહોળા કરવા, પ્રાસાદ ગૃહ આદિના દ્વારો લંબાઈના અર્ધ ભાગે પહોળા કરવા અને ઉંચાઈના સોળમા ભાગે પહોળાઈમાં વૃદ્ધિ કરવાથી શોભાયમાન થાય છે ૧૨. -અપરાજિત.

ભૂમિજપ્રાસાદ દ્વારમાનમ્

एक हस्ते तु प्रासादे द्वारं सूर्याङ्गुलोदयम् ।
 हस्ते हस्ते सूर्यवृद्धिः यावत्स्यात् पञ्चहस्तकम् ॥ १३ ॥
 पञ्चाङ्गुलाच सप्तान्ता नवान्ता वेद वृद्धिका ।
 तदुर्ध्वं शतार्धान्ति च वर्धयेद् द्वयङ्गुलैः पुनः ॥ १४ ॥

ઉચ્છયાર્ધેન વિસ્તારં શુભં સ્યાતુ ફલાધિકમ્ ।

ભૂમિજે દ્વારમાનં ચ પ્રયુક્તં વાસ્તુવેદિમિ ॥ ૧૫ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને બાર અંગુલ દાર કરવું, પાંચ હસ્ત પર્યંત બાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. છ થી સાત હસ્ત પર્યંત પાંચ અંગુલ વૃદ્ધિ, આઠથી નવ હસ્ત સુધી ચાર અંગુલ વૃદ્ધિ, દશથી પચાસ હસ્ત પર્યંત બળે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી.

દારની ઊંચાઈના અર્ધ ભાગે દાર પહોળું કરવું, ઊંચાઈનો સોળમે ભાગ પહોળાઈમાં વૃદ્ધિ કરે તો શુભકર્તા છે દારમાન વાસ્તુશાસ્ત્રના બાણકાર વિક્રાનોએ ભૂમિજદિ પ્રાસાદોમાં કરવું. ૧૫.

દ્રાવિડપ્રાસાદ દ્વારમાન

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે દ્વારં વિદ્યાદ્દશાઙ્ગુલમ્ ।

દશાઙ્ગુલં પ્રતિકરં યાવત્ પદહસ્તકં ભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

અતઽર્ધ્વં દિક્ષાન્તં વૃદ્ધિઃ પચ્ચાઙ્ગુલા ભવેત્ ।

દ્વયઙ્ગુલાચતતો વૃદ્ધિઃ પચ્ચાશદ્વસ્તકાવધિ ॥ ૧૭ ॥

પૃથુત્વં ચ તદર્ધેન શુભં સ્યાતુ ફલાધિકમ્ ।

દ્રાવિડે દ્વારવિસ્તારઃ પ્રયુક્તો વાસ્તુવેદિમિ ॥ ૧૮ ॥

એક હસ્તે દારનો ઉદય દશ અંગુલ કરવો. દશ અંગુલ વૃદ્ધિ પ્રત્યેક હસ્તે છ હસ્ત સુધી કરવી, તે ઉપરાંત સાત હસ્તથી દશ હસ્ત સુધી પાંચ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, અગ્યારથી પચાસ હસ્ત સુધી બળે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, ઉદયથી અર્ધ ભાગે વિસ્તાર કરવો, વિસ્તારમાં સોળ અંશે વૃદ્ધિ કરે તો શુભદાર થાય, આ દ્રાવિડ પ્રાસાદનો દાર વિસ્તાર પ્રાસાદ રેખા માને યુક્તિએ કરી બાણવો. ૧૬ થી ૧૮.

અન્યજાતી પ્રાસાદ દ્વારમાન

વિમાને ભૂમિજેમાનં વરાટેષુ તથૈવ ચ ।

મિશ્રકે લતિને ચૈવ માનં શસ્તં ચ નાગરમ્ ॥ ૧૯ ॥

દશહસ્તાર્પરંમ ચૈવ સાન્ધારે કામદં તથા ।

વિમાન નાગરચ્છન્દે કુર્યાદ્વિમાન પુષ્પકે ॥ ૨૦ ॥

નાગરં શોભનં દ્વારં તથા સિંહાવલોકને ।

વલમ્બ્યાં ભૂમિજંમાનં દ્રાવિડં ફાલ્ગનાકૃતૌ ॥ ૨૧ ॥

ભૂમિજ્ઞ પ્રાસાદ દ્વારમાન

ક્રમ	અંગૂલ	ક્રમ	અંગૂલ
૧	૧૨	૨૬	૧૧૨
૨	૨૪	૨૭	૧૧૪
૩	૩૬	૨૮	૧૧૬
૪	૪૮	૨૯	૧૧૮
૫	૬૦	૩૦	૧૨૦
૬	૬૫	૩૧	૧૨૨
૭	૭૦	૩૨	૧૨૪
૮	૭૪	૩૩	૧૨૬
૯	૭૮	૩૪	૧૨૮
૧૦	૮૦	૩૫	૧૩૦
૧૧	૮૨	૩૬	૧૩૨

દ્રાવિડ પ્રાસાદ દ્વારમાન

ક્રમ	અંગૂલ	ક્રમ	અંગૂલ
૧	૧૦	૨૬	૧૧૨
૨	૨૦	૨૭	૧૧૪
૩	૩૦	૨૮	૧૧૬
૪	૪૦	૨૯	૧૧૮
૫	૫૦	૩૦	૧૨૦
૬	૬૦	૩૧	૧૨૨
૭	૬૫	૩૨	૧૨૪
૮	૭૦	૩૩	૧૨૬
૯	૭૫	૩૪	૧૨૮
૧૦	૮૦	૩૫	૧૩૦
૧૧	૮૨	૩૬	૧૩૨

ધાતુજે રત્નજેચૈવ દારુજે ચ રથારુહે ।

યશ્છન્દશ્ચૈવ પ્રાસાદે દ્વારં તન્માનકં ભવેત્ ॥ ૨૨ ॥

વિમાન તથા વૈરાટ જાતિના પ્રાસાદને ભૂમિજ જાતિના પ્રાસાદ મુજબ દ્વાર-
માન કરવું, મિશ્રક તથા લતિનાદિ પ્રાસાદને નાગરાદિ જાતિના પ્રાસાદમાને દ્વાર
કરવું, દશ હસ્તાદિ સાન્ધારાદિ પ્રાસાદને, વિમાન, નાગર તથા વિમાન પુષ્પક તથા સિંહાવ-
લોકન પ્રાસાદને નાગરજાતિના પ્રાસાદમાને શોભિત દ્વાર કરવું, વલ્લી જાતિના પ્રાસાદને
ભૂમિજ જાતિ પ્રાસાદ દ્વારમાને કરવું, કાંસનાદિ તથા સુવર્ણાદિ ધાતુ અને મણિ
માણેક આદિ રત્નોના પ્રાસાદોને તેમજ દારુજાદિ અને રથારુહાદિ જાતિના પ્રાસાદોને
દ્રાવિડ જાતિના પ્રાસાદમાન પ્રમાણે દ્વાર કરવું.

દરેકને પોતાના છંદ મુજબ પ્રાસાદને દ્વારમાન કરવા. ૧૬ થી ૨૨.

પ્રાસાદવિભક્તિ દ્વાર નિર્ણયો

તદનન્તરમુદ્દિષ્ટ દ્વારાણાં લક્ષણં શુભમ ।

જ્યેષ્ઠ મધ્યં કનિષ્ઠં ચ પ્રત્યેકં ત્રિવિધ તથા ॥ ૨૩ ॥

પદ્મિની નવશાખં ચ સપ્તશાખંતુ હસ્તિની ।

નન્દિની પંચશાખં તુ ત્રિવિધં ચોત્તમં ભવેત્ ॥ ૨૪ ॥

મુકુલી માલિની જ્યેષ્ઠા ગાન્ધારી સુભગા તથા ।

મધ્યમેતિ દ્વિધા પ્રોક્તા કનિષ્ઠા સુપ્રભાસ્મૃતા ॥ ૨૫ ॥

મુકુલીચાષ્ટશાખં ચ ષટશાખં ચૈવ માલિની ।

ગાન્ધારી ચ ચતુઃશાખં ત્રિશાખં સુભગા સ્મૃતા ॥ ૨૬ ॥

સુપ્રભા તુદ્વિશાખં ચૈકશાખં સ્મરકીર્તિતમ્ ।

નવાન્તમેકશાખાદિ લક્ષણં કથ્યતેઽધુના ॥ ૨૭ ॥

દ્વારના શુભ લક્ષણ જુઓ. જ્યેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પ્રત્યેક ત્રિવિધ પ્રમાણ છે.
નવશાખા પદ્મિની, સપ્ત શાખા હસ્તિની, પંચશાખા નન્દિની, એ ત્રણે પ્રકારની શાખા
ઉત્તમ છે.

મુકુલી, માલિની જ્યેષ્ઠા ગાંધારી અને સુભગા એ બે મધ્યમા, સુપ્રભા
કનિષ્ઠા જાણવી.

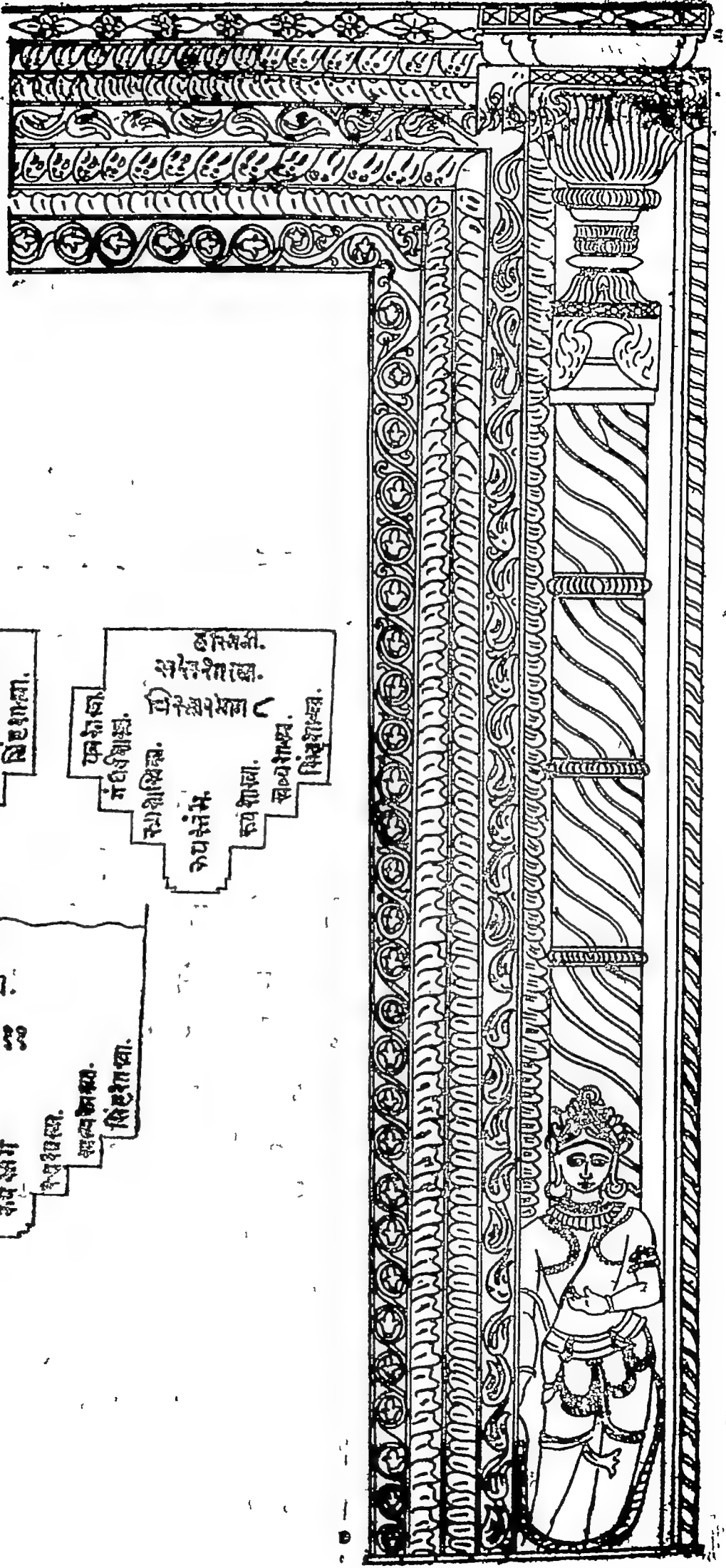
અષ્ટશાખા મુકુલી, છ શાખા માલિની, ચારશાખા ગાંધારી ત્રિશાખા સુભગા,
દ્વિશાખા સુપ્રભા, એક શાખા કીર્તિ. નવ શાખાથી એક શાખા સુધીના લક્ષણ હમણાં કહ્યાં.
૨૩ થી ૨૭.

રમણભે.
 હુમેગા.
 પ્રીતશ્ચ
 સમ્ય.

અમશાસ્ત્ર
 મંદિરશાસ્ત્ર
 રમણભે.
 સમ્ય.

અમશાસ્ત્ર
 મંદિરશાસ્ત્ર.
 રમણભે.
 સમ્ય.

અમશાસ્ત્ર.
 મંદિરશાસ્ત્ર.
 રમણભે.
 સમ્ય.

દ્વારશાખે આયાદિનિર્ણય

નવશાખે ધ્વજશ્ચક્રો વૃષભ પશ્ચશાલિકે ।

ત્રિશાખે ચ તથા સિંહઃ સપ્તશાખે ગજ સ્મૃતઃ ॥ ૨૮ ॥

દ્વિશાખે ધૂમ્રા ઇત્યુક્તમગ્નિ કર્મ ગૃહં ભવેત્ ।

ચતુઃ શાખે તુ કર્તવ્યઃ શ્વાનઃ કારુત્વજીવિનામ્ ॥ ૨૯ ॥

પટશાખે ચૈવ કર્તવ્યઃ રજકાદેઃ સ્વર સ્મૃતઃ ।

ધ્વાક્ષશ્ચૈવાષ્ટશાખે તુ વિહલગાદે સ્તથા સ્મૃતઃ ॥ ૩૦ ॥

નવશાખે ધ્વજાય દેવો, પંચશાખે વૃષાય, ત્રિશાખે સિંહાય, સપ્તશાખે ગજાય, દ્વિશાખે ધૂમ્રાય અગ્નિ કર્માદિ ગૃહમાં કરવી, ચતુઃશાખે શ્વાનાય તે ઉપર જીવનારને ગૃહે કરવી, પટશાખે ખરાય ધોળી આદિના ગૃહે કરવી, અષ્ટશાખે દ્વાક્ષાય દેવો દષ્ટિ સૂત્રનું કામ કરનારને ત્યાં કરવી. ૨૮ થી ૩૦.

દ્વારશાખ નિર્ણય

નવશાખ મહેશસ્ય દેવાનાં સપ્તશાલિકમ્ ।

પંચશાખ સર્વભૌમે ત્રિશાખ મળ્ડલેશ્વરે ॥ ૩૧ ॥

એક શાખં ભવેદ્ દ્વારં શુદ્રે વૈશ્યે દ્વિજે સદા ।

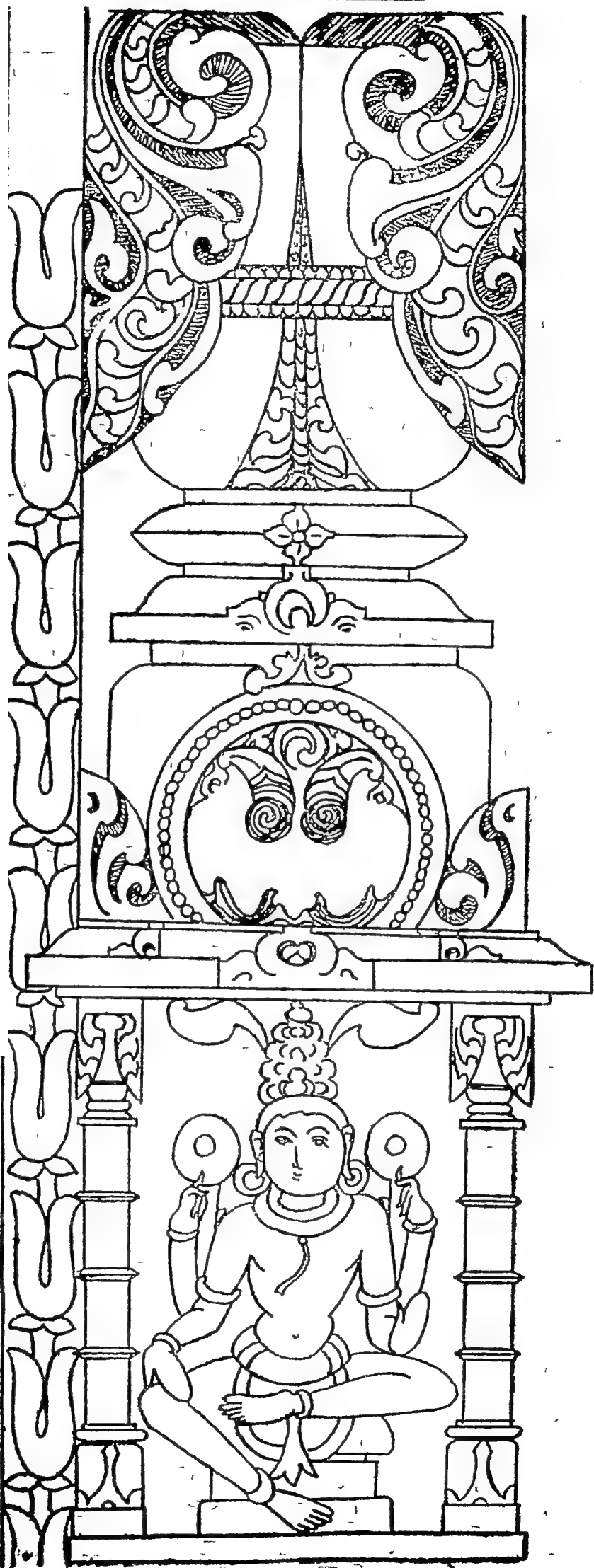
સપ્તશાખં ચ ધૂમ્રાયેશ્વાને રાસમ વાયસે ॥ ૩૨ ॥

નવશાખ મહેશના દેવાલયે કરવી, ખીળ સમસ્ત દેવાના પ્રાસાદને સપ્તશાખા, સપ્તશાખા (ચક્રવર્તિ રાજા) ના રાજ્ય પ્રાસાદને પંચશાખા વાળા દ્વાર કરવા, માંડલિક રાજાઓને ત્રિ શાખા દ્વાર કરવા, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને ક્ષત્રિયા ગૃહોને એક શાખા કરવી, સપ્તશાખા બે, ચાર, છ અને આઠ શાખા ધૂમ્ર, શ્વાન, ખર અને દ્વાક્ષ એ ઉપર આજીવિકા કરનારના ગૃહોમાં કરવી. ૩૧, ૩૨.

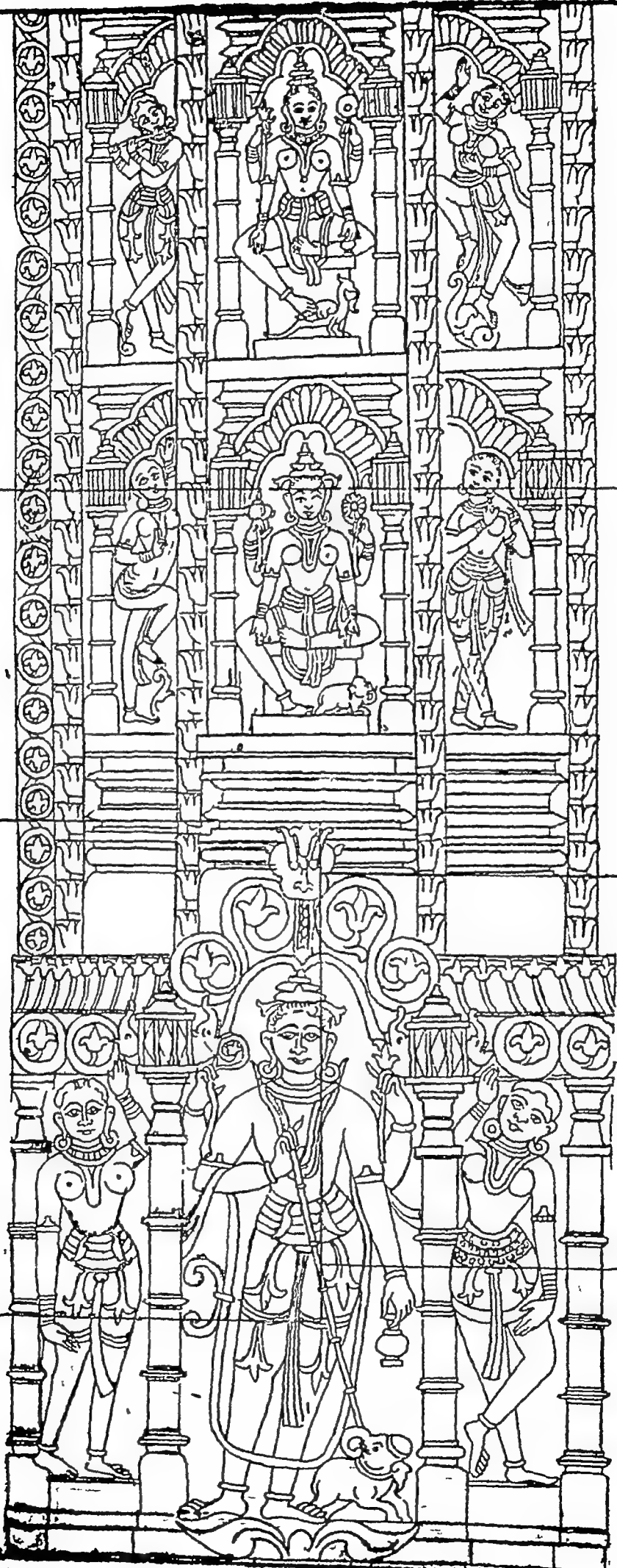
પ્રાસાદ જાતિરૂપં યત્ તદ્દ્વારં ચ સૂત્રત્ ।

તલચ્છન્દાનુ સારેણ દ્વારશાખા વિભાજયેત્ ॥ ૩૩ ॥

જાતિને અનુરૂપ પ્રાસાદો અને પ્રાસાદોને અનુરૂપ સમસૂત્રે દ્વારો અને તલ છંદ અનુસાર દ્વારશાખાના વિભાગ કરવા. ૩૩.

ધોડા વિદ્યા દેવી મુક્ત કાચ શાખ.

શાખનું ન્યુનાધિકમાન

અઙ્ગુલં સાર્ધમર્ધં વા કુર્યાદ્દિનં તથાધિકમ્ ।

આય દોષ ત્રિશુદ્ધયર્થે હસ્વ વૃદ્ધી ન દુષયેત્ ॥ ૩૪ ॥

એક અંશુલ, દોઢ અંશુલ અથવા અર્ધા અંશુલ માનમાં આયાદિ મેળવવા પ્રમાણથી વધઘટ કરવામાં દોષરૂપ નથી. ૩૪.

દ્વાર શાખ વિસ્તાર માન

દ્વારોચ્છ્રય પ્રમાણેન શાખાં વિસ્તરયેત્સુધીઃ ।

પટંશેન ત્રિશાખા વૈ પશ્ચશાખા ચ પશ્ચમિઃ ॥ ૩૫ ॥

સપ્ત શાખા યુગાંશેન નવશાખા ત્રિ મિસ્તતથા ।

ઈદં માનશ્ચ જ્ઞાતવ્યં શાખાનાં વિસ્તરે શુભમ્ ॥ ૩૬ ॥

શિલ્પના જ્ઞાતાએ દ્વારની ઊંચાઈના માને શાખાઓની પહોળાઈ કરવી, છઠ્ઠા ભાગે ત્રિશાખા, પાંચમા ભાગે પંચશાખ, ચોથા ભાગે સપ્તશાખ અને ત્રીજા ભાગે નવશાખ કરવી, આ માન શાખાના વિસ્તારમાં શુભ જાણવું. ૩૫, ૩૬.

દ્વારશાખ વિભક્તિ નિર્ણય

ત્રિશાખ લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

ચતુર્ભાગાંકિતં કૃત્વા ત્રિશાખં વત્તયેત્તતઃ ।

મધ્યેદ્વિ ભાગિકં કુર્યાત્ સ્તમ્ભં પુરુષ સંજ્ઞકમ્ ॥ ૩૭ ॥

સ્ત્રીસંજ્ઞા ચ ભવેચ્છાખા પાર્શ્વયોઃ પૃથુભાગિકા ।

નિર્ગમશ્ચૈક ભાગેન રુપસ્તમ્ભે પ્રશસ્યતે ॥ ૩૮ ॥

પટ્ટકે વિસ્તારઃ કાર્યઃ પ્રવેશશ્ચતુરંશતઃ ।

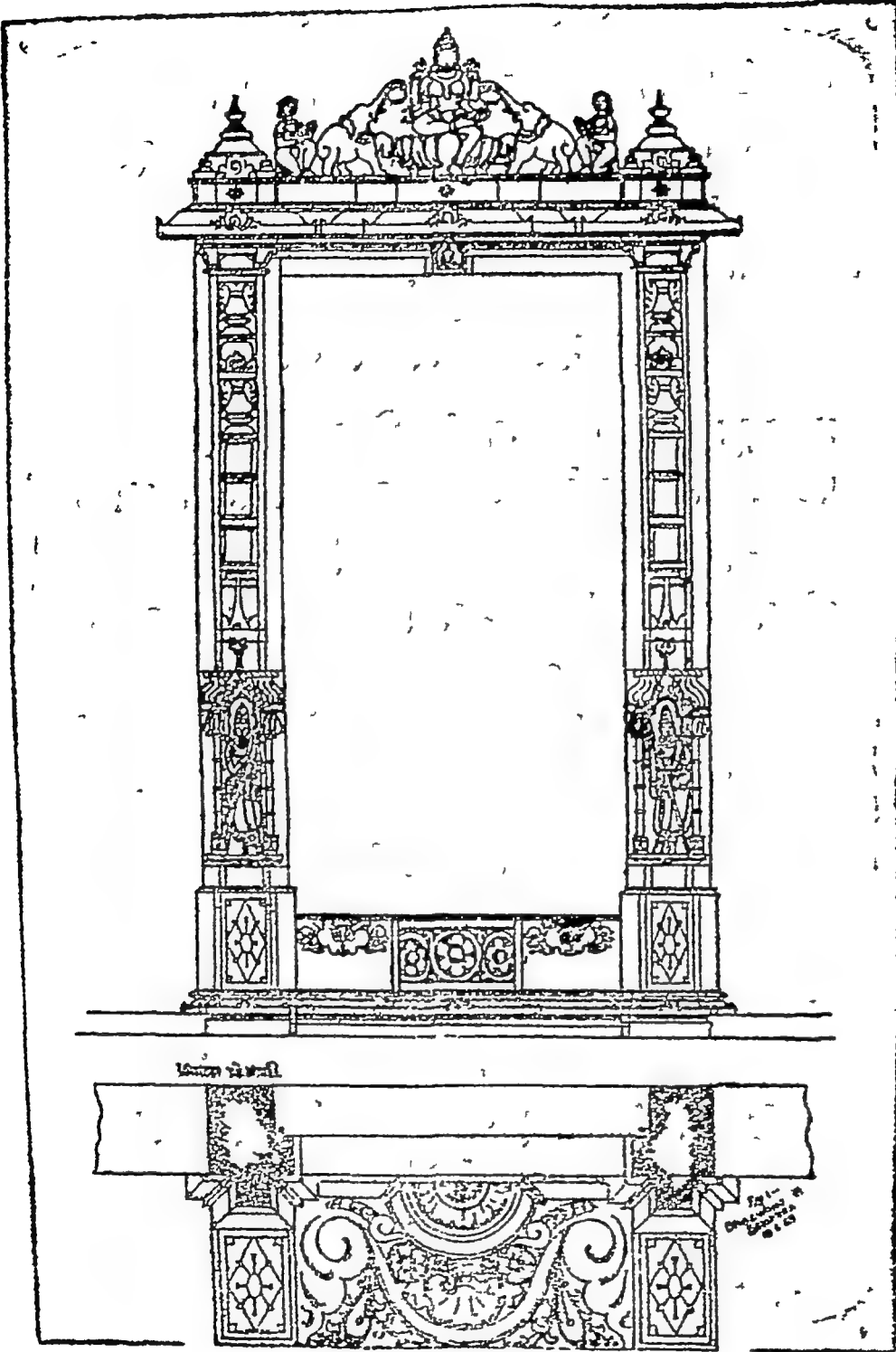
કોણિકા સ્તમ્ભ મધ્યે તુ ભૂષણાર્થાય પાર્શ્વતઃ ॥ ૩૯ ॥

શાખોત્સેધે ચતુર્થાંશે દ્વારપાલૌ નિવેશયેત્ ।

કાલિન્દી વામશાખાયાં દક્ષિણે ચૈવ જાહ્નવી ॥ ૪૦ ॥

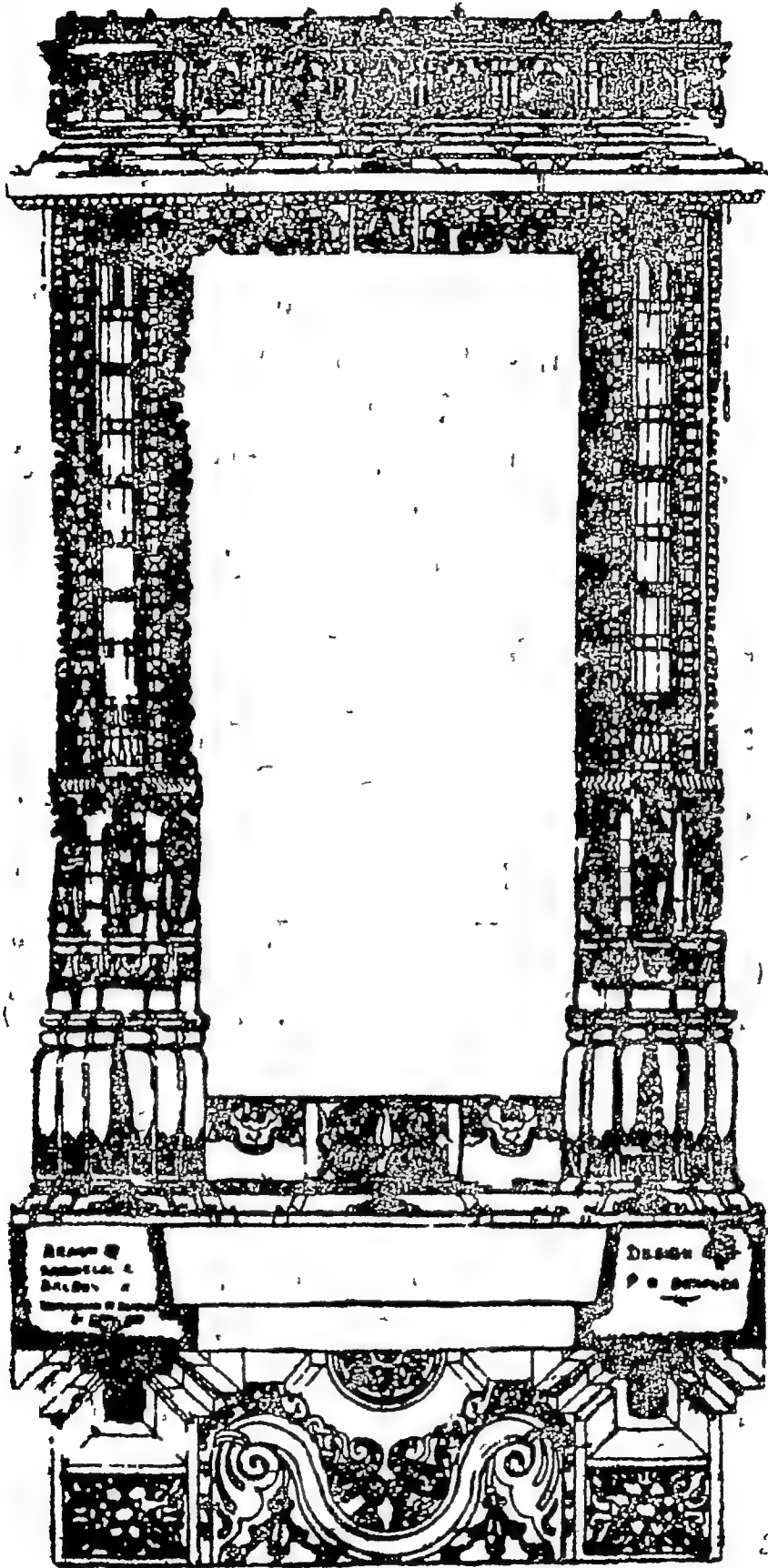
ગદ્ગાઝ્કતમયા યુગ્મમુખયો વામ દક્ષિણે ।

ગન્ધર્વા નિર્ગમે કાર્યા એકભાગા વિચક્ષ્ણૈ ॥ ૪૧ ॥

त्रीशाखा

तत्सूत्रे खल्वशाखा च सिंहशाखा च भागिका ।
 नन्दी च वामशाखायां कालो दक्ष लताश्रितः ॥ ४२ ॥
 यक्षास्युरन्त शाखायां निधिहस्ताः शुभोदयाः ।
 इति त्रिशखं सम्पोकृतं पञ्चशाखमतः शृणु ॥ ४३ ॥

पञ्चशाखा

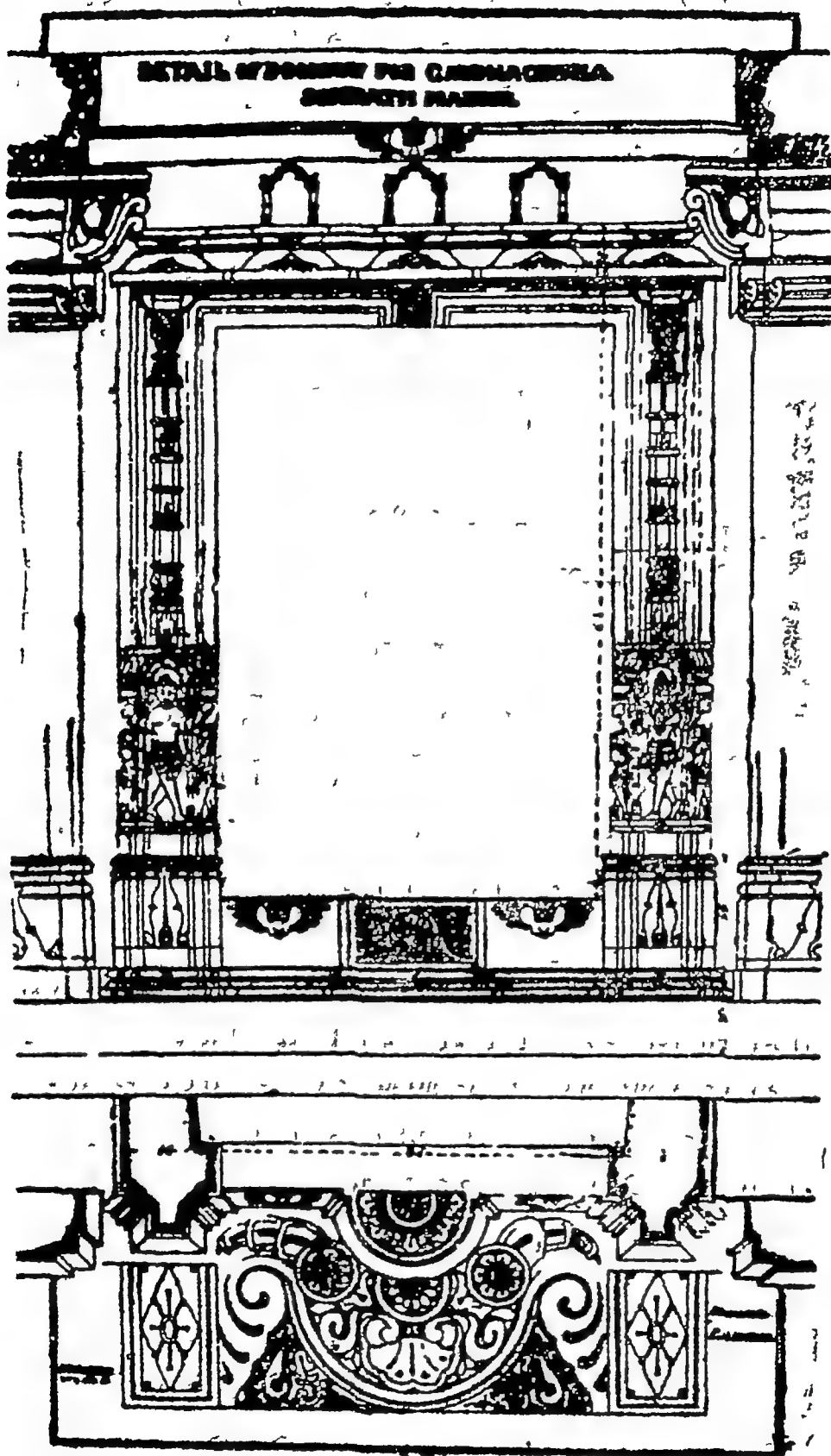
દ્વાર શાખના ચાર ભાગ કરી ત્રિશાખ કરવી, મધ્યમાં પુરુષસંશ્લેષ સ્તંભ એ ભાગનો કરવો, સ્ત્રી સંશ્લેષ શાખ બંને બાજુ કરવી અઠેક ભાગની, રૂપ સ્તંભનો નીકાળો એક ભાગનો કરવો, પટ્ટક એટલે શાખાનો આગળનો બહાર નીકળતો ભાગ અર્થાત્ દ્વારપાલ વાળો ઠેકીનો ભાગ પ્રવેશથી ચોથા અંશે બહાર રાખવો, શાખા અને રૂપસ્તંભ મધ્યે બંને બાજુ શેઠા માટે કલ્પિકાઓ કરવી.

શાખની ઊંચાઈના ચોથે અંશે દ્વારપાલો કરવા, વામશાખામાં ચમુના અને જમણી શાખમાં ગંગાદેવી કરવા, બંને શાખોમાં ગંગા ચમુના બંનેનું જોડું વામ-દક્ષિણ કરવું. તથા પુદ્ધિમાન શિલ્પીએ ગંધર્વો શાખા એક ભાગ નીકાળે કરવી, તે જ સૂત્રમાં ખલ્લશાખા અને એક ભાગની સિંહશાખા કરવી, વામશાખમાં નંદી નામના ગણની મૂર્તિ કરવી અને દક્ષિણશાખમાં મહાકાલની મૂર્તિ કરવી, અંતની શાખામાં નિધિકુલો ચુક્ત સુશોભિત ચક્ષ કરવા, આ રીતે ત્રિશાખા કરવી. હવે પંચ શાખા માન સુણો. ૩૭ થી ૪૩.

પંચશાખ લક્ષણ

શાખા વિસ્તારમાનં ચ પદ્મિર્ભાગૈર્વિભાજયેત્ ।
 એક ભાગા ભવેચ્છાખા રુપ સ્તમ્ભો દ્વિ ભાગિક ॥ ૪૪ ॥
 નિર્ગમશ્ચૈક ભાગેન રુપ સ્તમ્ભે પ્રશસ્યતે ।
 કોણિકા સ્તમ્ભ મધ્યે ચ ઉભયો વામ દક્ષિણે ॥ ૪૫ ॥
 ગન્ધર્વા નિર્ગમે કાર્યા એક ભાગા વિચક્ષણૈઃ ।
 તત્સૂત્રે ચલ્લશાખા ચ સિંહ શાખા ચ ભાગિકા ॥ ૪૬ ॥
 સપાદઃ સાર્ધભાગો વા રુપસ્તમ્ભઃ પ્રશસ્યતે ।
 ઉત્સેધે ચાષ્ટમાંશેન શસ્તં શાખોદરંમતમ્ ॥ ૪૭ ॥
 પત્ર શાખા ચ ગન્ધર્વા રુપસ્તમ્ભસ્ત્રીયકઃ ।
 ચતુર્થી ચલ્લશાખા ચ સિંહ શાખાતતઃ પરમ્ ॥ ૪૮ ॥
 પંચશાખ મિતિ રુપાતં સંક્ષેપાત્ કથિતં મયા ।
 સપ્તશાખં પ્રવક્ષ્યામિ શ્રુણુ ત્વમ પરાજિતા ॥ ૪૯ ॥

શાખ વિસ્તારના છ ભાગ કરી પંચશાખાના વિભાગ કરવા, દરેક શાખ એકેક ભાગની કરવી, રૂપસ્તંભ એ ભાગ કરવો, રૂપસ્તંભ નીકાળે એક ભાગ કરવો પ્રશસનીય છે. બંને બાજુ વામ દક્ષિણભાગે સ્તંભ તથા શાખાઓના મધ્યભાગમાં કોણિકાઓ કરવી, પુદ્ધિમાનશિલ્પીએ ગંધર્વશાખા નીકાળે એક ભાગની કરવી, તેમજ તેના તે જ સૂત્રમાં ખલ્લશાખા તથા સિંહશાખા એક ભાગની કરવી, રૂપસ્તંભ નીકાળે સવાયે તથા હોઠા કરવો.

સપ્તશાખા

પ્રશંસનીય છે. તથા ઊંચાઈના આઠમા ભાગે શાખાનું ઉદર કરવું પ્રશંસનીય છે, પહેલી પત્રશાખા, બીજી ગંધર્વશાખા, ત્રીજી રૂપસ્તંભ, ચોથી ખલ્લશાખા, પાંચમી સિંહશાખા, આ પંચશાખ પ્રસિદ્ધ છે તે મેં સંક્ષેપમાં કહી હવે સપ્તશાખા લક્ષણ કહીશ, હે અપરાજિત સાંભળ, ૪૮, ૪૯.

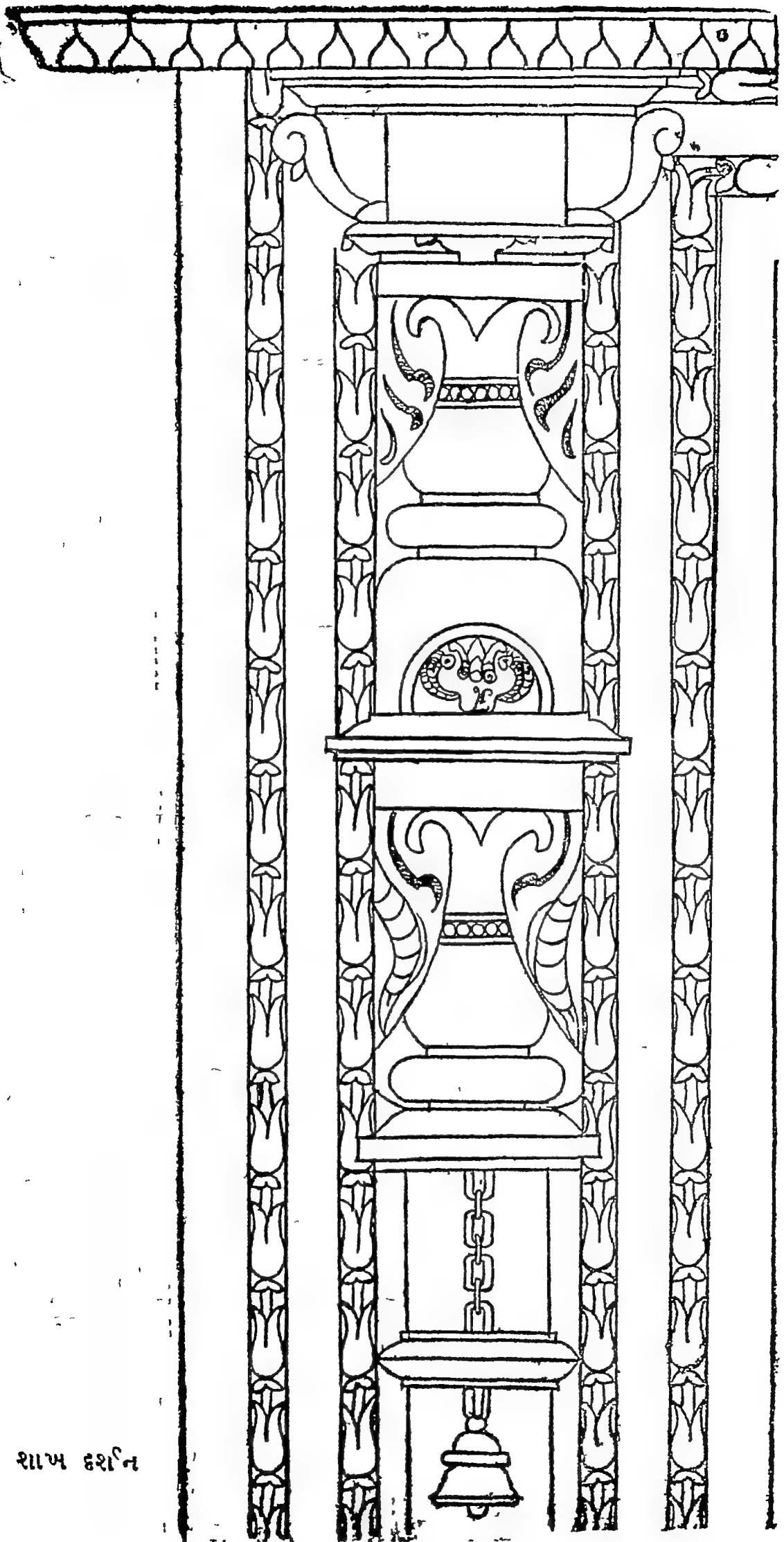
સપ્તશાખ લક્ષણ

શાખા વિસ્તર્યેન્માનં વસુભાગ વિભાજિતમ્ ।
 ભાગ ભાગાશ્ચ શાખાઃ સ્યુર્મધ્ય સ્તમ્ભો દ્વિ ભાગિકે ॥ ૫૦ ॥
 કોણિકા ભાગ પાદેન વિસ્તારે નિર્ગમે તથા ।
 નિર્ગમઃ સાર્ધ ભાગેન રૂપ સ્તમ્ભઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૫૧ ॥
 ગંધર્વા સિંહ શાખા ચ નિર્ગમો ભાગ એવ ચ ।
 નિર્ગમશ્ચ તદર્થેન શેષ શાખા પ્રશસ્યતે ॥ ૫૨ ॥
 પત્રશાખા ચ ગંધર્વા રૂપ શાખા તૃતીયકા ।
 સ્તંભશાખા ભવેન્મધ્યે રૂપ શાખા તુપશ્ચમી ॥ ૫૩ ॥
 પૃષ્ઠી સ્યાત્ સ્વલ્લશાખા ચ સિંહ શાખા ચ સપ્તમી ।
 પ્રાસાદ કર્ણ સહિતં સિંહ શાખા પ્રસ્રવતઃ ॥ ૫૪ ॥

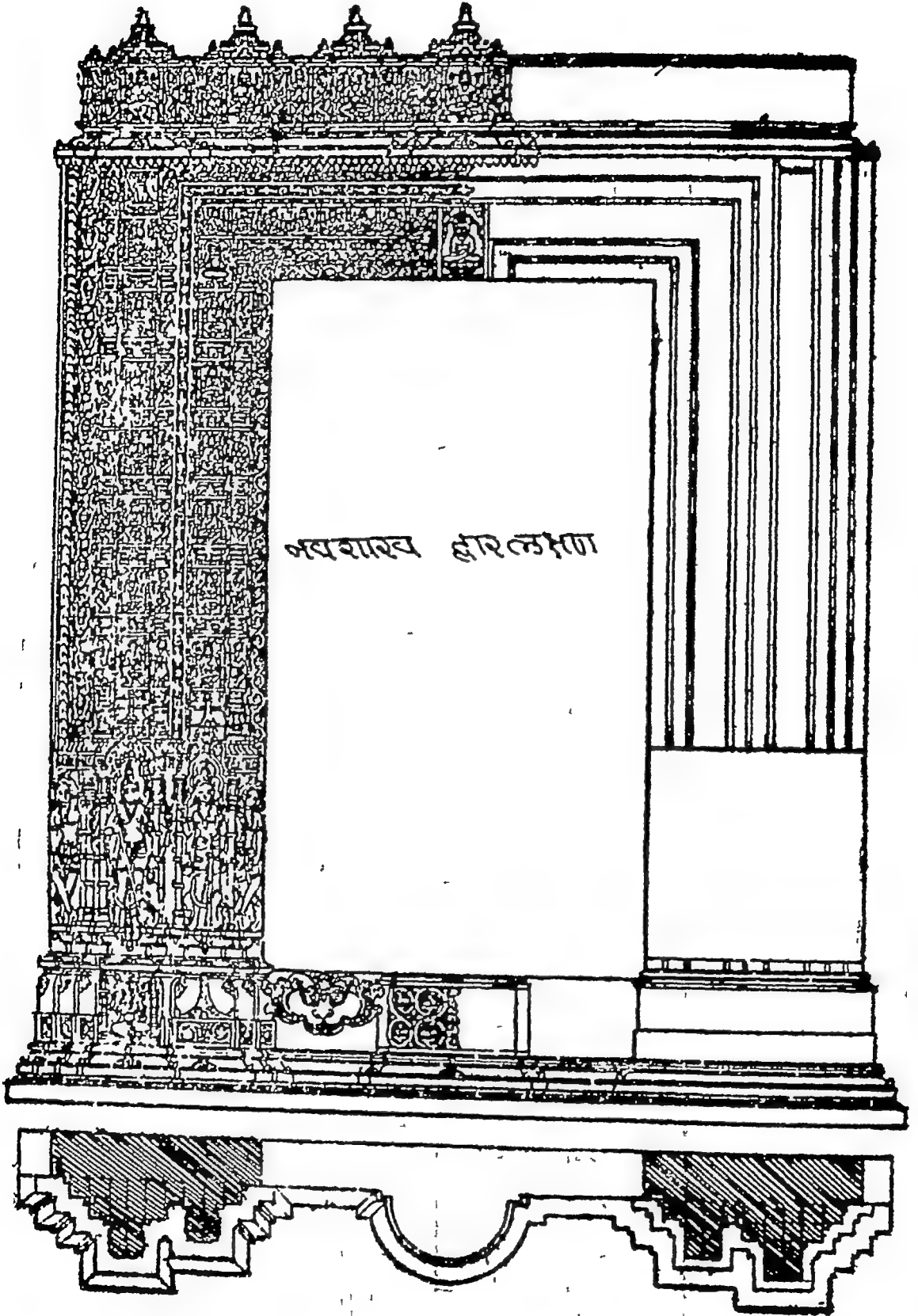
શાખા વિસ્તારના આઠ ભાગ કરી વિભાગ કરવા, હરેક શાખા એકેક ભાગની અને વચ્ચેનો રૂપસ્તંભ બે ભાગનો કરવો, વિસ્તારમાં તથા નીકાળે પા ભાગની કોણિકા કરવી, અને રૂપસ્તંભનો નીકાળો દોઢ ભાગ કરવો, તે પ્રશંસનીય છે. ગંધર્વા અને સિંહશાખા નીકાળે એકેક તથા શેષ શાખાઓ નીકાળે અર્ધાભાગે કરવી પ્રશંસનીય છે. પહેલી પત્રશાખા, બીજી ગંધર્વશાખા, ત્રીજી રૂપશાખા, ચોથી રૂપસ્તંભ, પાંચમી રૂપશાખા, છઠ્ઠી ખલ્લશાખા, અને સાતમી સિંહશાખા, આ સપ્તશાખા બાંધવી, સિંહ શાખા પ્રાસાદના કર્ણસૂત્રે રાખવી, ૫૧ થી ૫૪.

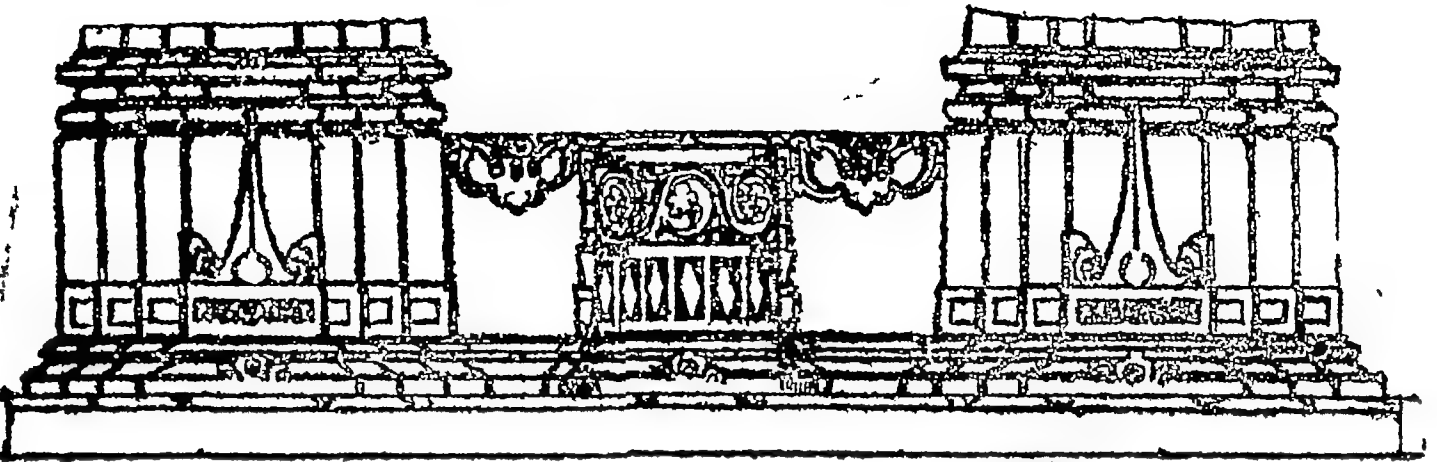
નવશાખ દ્વારમ્

નવશાખં પ્રવક્ષ્યામિ દેવાનાંદુર્લભં સદા ।
 યત્રવિશ્રામ્યતિ શિવઃ સદા ત્રિદશમ્યુતઃ ॥ ૫૫ ॥
 શાખા વિપ્રતારમાનં તુ રુદ્ર ભાગ વિભાજિતમ્ ।
 નિર્ગમઃ સાર્ધ ભાગેન પાદોન દ્વય મેવ ચ ॥ ૫૬ ॥
 રૂપ સ્તમ્ભ દ્વયં કાર્યં ગંધર્વ દ્વય મેવ ચ ।
 પત્રશાખા ચ ગંધર્વા રૂપ સ્તમ્ભ સ્તૃતીયકઃ ॥ ૫૭ ॥

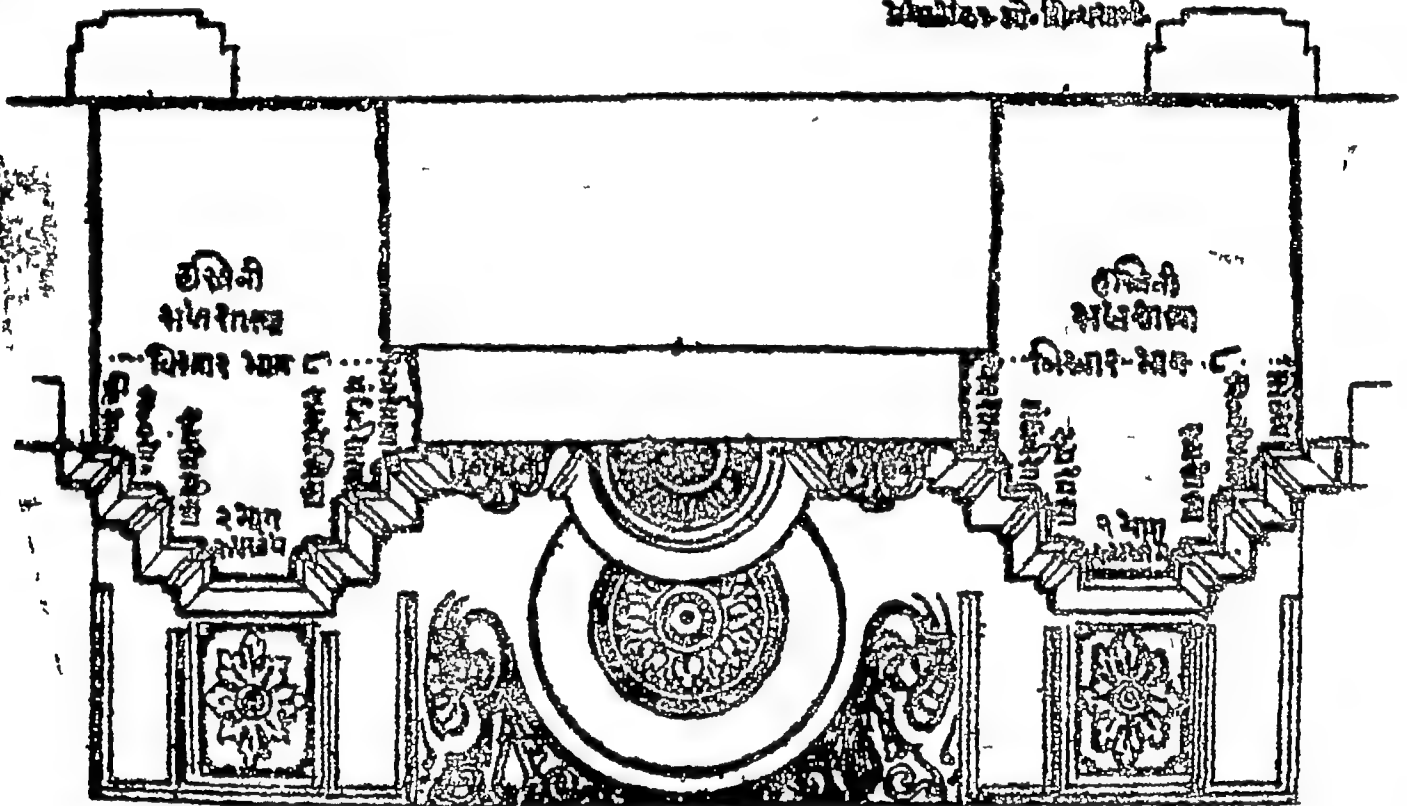

शा.भ. दश

પ્રભાવલી-સો. પી. નામની

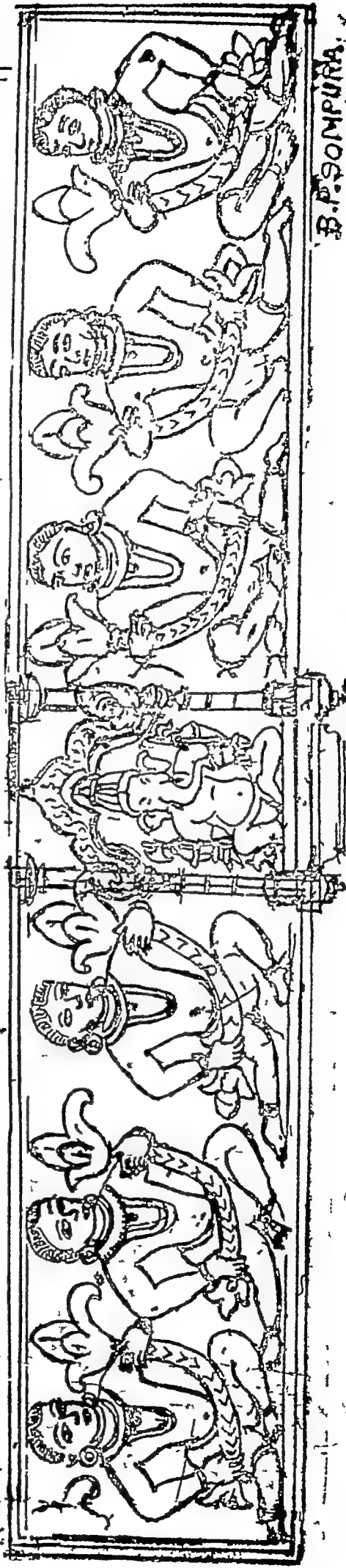
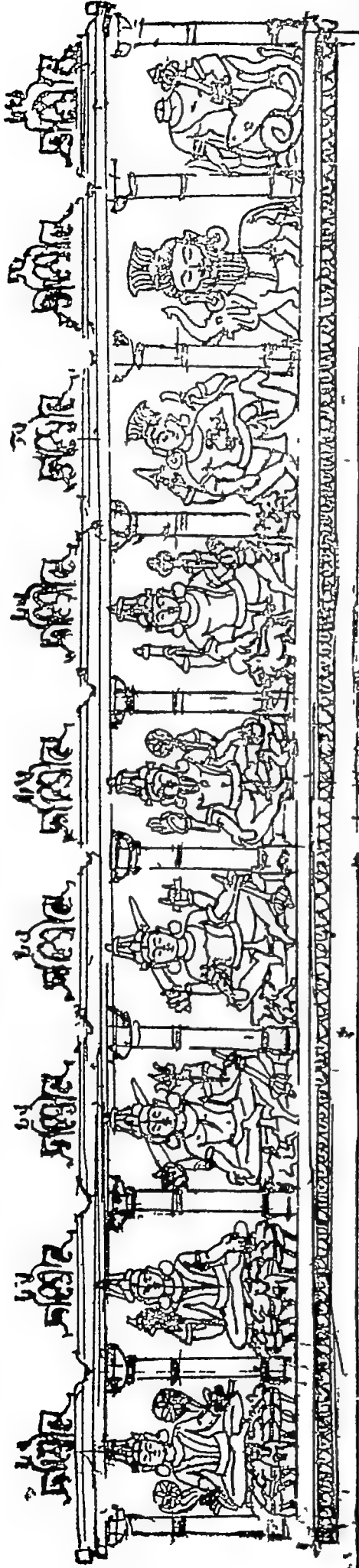

સૂત્રશાખા તલ દર્શન

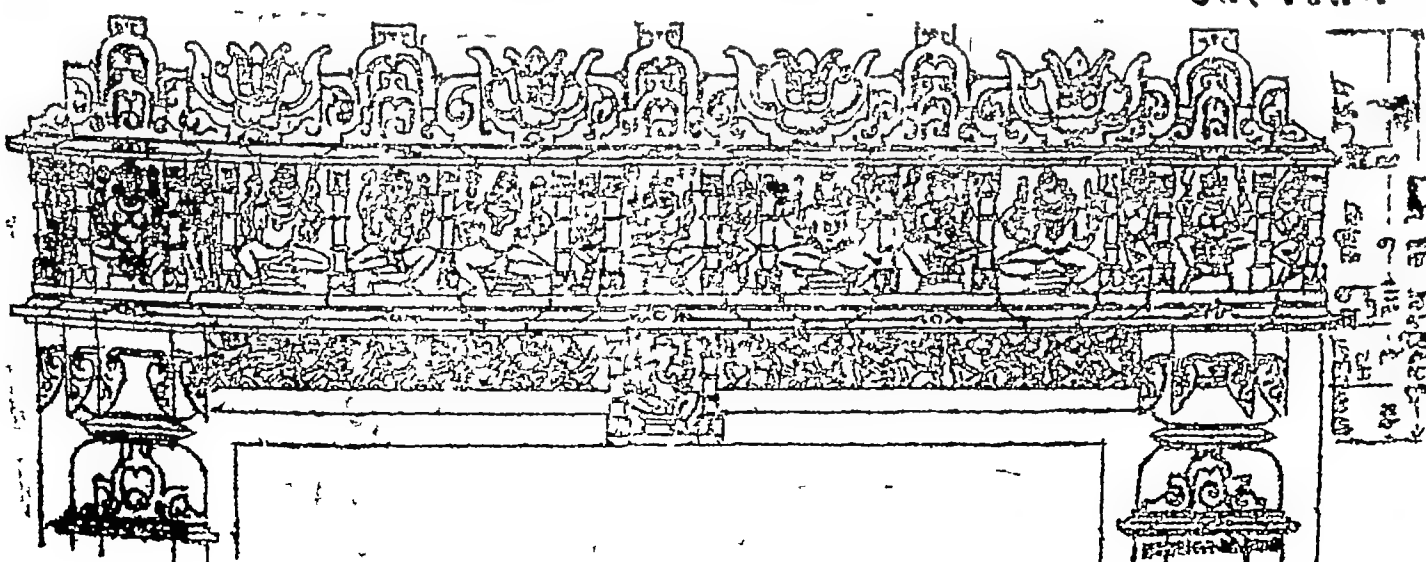
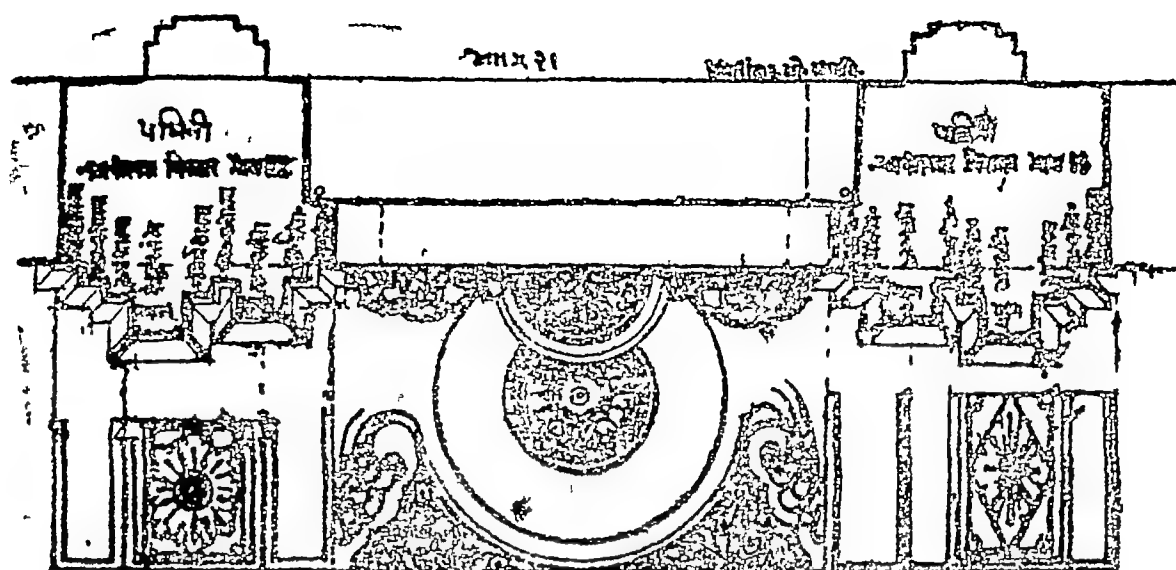
ઉત્તરંગ મૂર્તિ દર્શન

ઉત્તરંગ નવગ્રહ દર્શન

ઉત્તરંગ મૂર્તિ દર્શન

B. P. SOMAPPA

ચતુર્થો સ્વલ્પશાખા ચ ગન્ધર્વા इति पञ्चमी ।
 रूप स्तम्भस्तु पृथी स्यात् रूपशાखा તતઃ પરા ॥ ૫૮ ॥
 સ્વલ્પશાખા ચાષ્ટમી સ્યાત્ સિંહ શાખા તથાન્તિમા ।
 પટ્ટકે વિસ્તરઃ કાર્યઃ પ્રવેશશ્ચતુ રંશતઃ ।
 પશ્ચમાંશે પ્રકર્તવ્યઃ સાર્ધ ચતુષ્કતસ્થા ॥ ૫૯ ॥
 एवं च नवशाखं तु विभक्तं विश्वकर्मणा ।
 नवाङ्गे चैव प्रासादे नवशाखास्तु कारयेत् ॥ ૬૦ ॥

હવે નવશાખ દ્વારમાન કહીશ જે દેવોને સદા દુર્લભ છે, કારણ કે ચુકત પ્રાસાદમાં સદા સર્વદા દેવતાઓની સાથે શંભુ રહે છે શાખના વિસ્તારના અગિયાર ભાગ કરવા, બન્ને ભાગમાં કેણિકાઓ સાથે બે ભાગનો રૂપસ્તંભ કરવો, અને નીકાળે દોઢ ભાગ કરવો, અથવા પોણા બે ભાગનો રાખવો, બે રૂપસ્તંભો તથા બે ગંધર્વશાખા કરવી, પહેલી પત્રશાખા, બીજી ગંધર્વશાખા, રૂપસ્તંભ ત્રીજો, ચોથી ખલ્લવશાખા, અને ગન્ધર્વા પાંચમી શાખ, રૂપસ્તંભ છટ્ટી સાતમી રૂપશાખા, આઠમી ખલ્લવશાખા અને નવમી સિંહશાખા, નવશાખાના દ્વારમાનમાં કરવી, શાખાની બાંધણીના વિસ્તાર દ્વારના પ્રવેશની પહોળાઈના ચોથા પાંચમાં કે સાડા ચાર અંશે કરવો, આ પ્રમાણે વિશ્વકર્માએ નવશાખાના વિભાગો કહેલ છે અને નવશાખ દ્વારમાન નવાંગવાળા પ્રાસાદને કરવું. ૫૫ થી ૬૦

શંખુદ્વાર, ઉદમ્બર, ગર્ભગૃહ મંડપ તલમાન

खुरकोर्ध्वेऽर्धेचन्द्रस्स्यात् तदुर्ध्वं स्यादुदुम्बरः ।
 उदुवारार्धेऽर्धे च वापादे वा गर्भ भूमिका ॥ ૬૧ ॥
 मण्डपेषु च सर्वेषु पीठान्ते रङ्गभूमिका ।
 एषा युक्ति विधातव्या सर्व काम फलोदया ॥ ૬૨ ॥
 उदुम्बरं तथा वक्ष्ये कुम्भिकान्तं तदुच्छ्रयः ।
 तस्यार्धेन त्रिभागेन पादोनरहितं तथा ॥ ૬૩ ॥
 उक्तं चतुर्विधं शस्तं कुर्याच्चैव मृदुम्बरम् ।
 अत्युत्तमाश्च चत्वारो न्युना दुष्यास्तथाधिकाः ॥ ૬૪ ॥

ખુરકના ઉપર અર્ધચંદ્ર સ્થાપવો, તેના ઉપર ઉદમ્બર. ઉદમ્બરના અર્ધ ત્રિભાગે અથવા ચતુઃભાગે ગર્ભગૃહની ભૂમિ કરવી. સર્વ મંડપની ભૂમિપીઠ બરાબર કરવી.

રંગ મંડપની ભૂમિ પીઠના અતે કરવી, એ પ્રમાણે યુક્તિએ કાર્ય કરવાથી સર્વ કામ ફલ હાચક થાય છે, ઉદરખર કુંભાની ખરાખર ઊંચો કરવો અથવા તેના અર્ધભાગે ત્રિભાગે તથા ચોથે ભાગે હીન કરવા. એ ચતુર્વિધમાન પ્રમાણે ઉદરખર કરવો. અતિ-ઉત્તમ એ ચાર માન છે, ન્યૂન અધિક દોષકર્તા છે, ૬૧ થી ૬૪.

અર્ધ ચન્દ્ર

અર્ધચન્દ્રં પ્રવક્ષ્યામિ યથોક્તં લક્ષુણાન્વિતમ્ ।
દ્વારસ્ય વિસ્તરાર્ધેન કર્તવ્ય સ્તસ્ય નિર્ગમઃ ॥ ૬૫ ॥
નિર્ગમસ્ય પ્રમાણેન દ્વિગર્ણં દૈર્ઘ્યતસ્તઃ ।
ત્રિભાગં ચોત્સૃજેત ભાગં વૃત્તં તુ આમયેત્તત ॥ ૬૬ ॥
અર્ધચન્દ્રા કૃતિં કુર્યાચ્છાસ્વાગ્રે ગર્ભ કાન્વિતમ્ ।
ગગારક યામ્યોત્તરે તસ્યાન્તે ચૈવ પાદૃકાઃ ॥ ૬૭ ॥
પત્ર શાસ્વા સમાયુક્તાઃ પદ્માકારૈરલકૃતાઃ ।
ગગારકૌ ચ દ્વા મધ્યે વૃતસ્ય વામદક્ષિણે ॥ ૬૮ ॥
નામ્યુદ્ ભવલતા મધ્યે ગગારોદર નિર્ગમઃ ।
એવ મુક્તશ્ચાર્ધચન્દ્રઃ સર્વ કામ ફલપ્રદઃ ॥ ૬૯ ॥

અર્ધચન્દ્રના ચતુર્વિધ લક્ષણ કહું છું. દ્વારના વિસ્તારથી અર્ધ ભાગે નિર્ગમ કરવો, નિર્ગમથી બેગણો લાંબો કરવો તેના ત્રણ ભાગ કરવા એક ભાગનું વૃત ફેરવવું, એટલે બેભાગ અર્ધચન્દ્ર થયો. ખંન્ને શાખના ગર્ભે અર્ધ ચન્દ્રાકૃતિ કરવી. ખંન્ને ખાણુ ડાબી જમણી ખાણુ અર્ધ અર્ધ ભાગના કરવા પત્રશાખાની ખરાખર કમલાકૃતિ અલંકૃત કરવી, બે ગગારકની મધ્યે વૃત કરવું. ડાબી જમણીખાણુ ગગારક કરવા શંખ અને લત્તા ખરાખર ગગારકનો નિકાળો કરવો, એ પ્રમાણે વિભક્ત અર્ધચન્દ્ર સર્વ પ્રકારના કાર્યમાં ફલહાચક છે. ૬૫ થી ૬૯.

અર્ધ ચન્દ્ર

સુરકેન સમં કુર્યાદર્ધચન્દ્રસ્ય ચોલ્લુતિઃ ।
દ્વાર વ્યાસ સમં દૈર્ઘ્ય નિર્ગમં ચ તદર્ધતઃ ॥ ૭૦ ॥
દ્વિ ભાગમર્ધ ચન્દ્રશ્ચ ભાગેન દૌ ગગારકૌ ।
શશ્વ પત્ર સમાયુક્તં પદ્મા કારૈરલકૃતમ્ ॥ ૭૧ ॥

ખુરાના મથાળા ખરાખર અર્ધચન્દ્ર કરવો, દ્વારની પહોળાઈ જેટલો લાંબો અને તેનાથી અર્ધભાગે પહોળો કરવો, અર્ધચન્દ્રભાગ-૨ અને અર્ધા અર્ધા ભાગના બે ગગારક

કરવા, અર્ધચંદ્ર અને ગગારકની વચ્ચે શંખ પત્રયુક્ત કરવો. અને અર્ધચંદ્ર પદ્મ યુક્ત અલંકૃત કરવો, ૭૦, ૭૧.

ઉદમ્બરમાન

મૂલ કર્ણસ્ય સ્ત્રેણ કુંભેનો દુમ્બરં સમમ્ ।
તદધઃ પશ્ચરત્નાનિ સ્થાપયેત્ શિલ્પ પૂજનાત્ ॥ ૭૨ ॥

દ્વારવ્યાસત્રિ ભાગેન મધ્યે મંદારિકો ભવેત્ ।
વૃતં મંદારિકં કુર્યાત્ મૃગાલ પત્ર સંયુતમ્ ॥ ૭૩ ॥

જાડય કુંભઃ કળાલી ચ કીર્તિવૃદ્ધયં તથા ।
ઉદમ્બરસ્ય પાર્શ્વે ચ શાખાયાસ્તલ રૂપકમ્ ॥ ૭૪ ॥

મૂલકર્ણ (પ્રાસાદની રેખા) ના એક સૂત્રમાં કુંભાની બરાબર ઉદમ્બર રાખવો, ઉદમ્બર તથા શિલ્પીની પૂજા કરી પશ્ચરત્ન મૂકી ઉદમ્બર સ્થાપવો, દ્વારની પહોળાઈના ત્રીજા ભાગે મધ્યમાં મંદારિકા કરવો અને તે અર્ધ ચંદ્રાકારે ગોળ કરવો, તથા તેને કમળપત્ર સંયુક્ત કરવો, અર્ધ ચંદ્રાકાર માણાની નીચે જાડ યો કળીયુક્ત કરવો તથા મંદારિકાની બંને બાજુ કૈણિકા તથા (કીર્તિવૃદ્ધ) આસના મુખ કરવા, ઉદમ્બરની બંને બાજુ જે જાડની શાખાઓ હોય તેના તલ મુજબ તલરૂપ કરવાં. ૭૨ થી ૭૪.

ઉદમ્બર તતો વક્ષ્યે કુંભતસ્યોદયં ભવેત્ ।
તસ્યાર્ધેન ત્રિભાગેન પાદોન હૃતોત્તમં ॥ ૭૫ ॥

ચતુર્વિધ તથા સ્વર્થ કુર્યાન્નૈવ મુદમ્બરમ્ ।
ઉત્તમોત્તમ ચત્વારો ન્યુનાધિકાશ્ચ દોષદા ॥ ૭૬ ॥

ઉદમ્બરાંતે હૃતે કુંભી સ્તમ્ભ ચ પૂર્વવત્ ।
સાધારેસ્ય નિરન્ધારે કુંભિ કૃત્વા મુદમ્બરમ્ ॥ ૭૭ ॥

ઉદમ્બરની ઊંચાઈ કુંભા બરાબર કરવી. તેનાથી અર્ધ ભાગે ત્રીજા ભાગે તથા ચોથા ભાગે ઉદમ્બર નીચો ગાળવો (ઊંટારવો) આ રીતે ચારમાન ઉત્તમોત્તમ કહેલ છે, તેનાથી અધિક ન્યૂન દોષકર્તા છે, કુંભીથી ઉદમ્બર (હૃત કરવો) ગાળવો પરંતુ કુંભીસ્તંભ પૂર્વ માન મુજબ રાખવા, સાન્ધાર તથા નિરન્ધાર પ્રાસાદને કુંભીથી ઉદમ્બર માપવો. ૭૨ થી ૭૭.

ઉત્તરઙ્ગુમાન

ઉદુમ્બર સપાદેન ઉત્તરઙ્ગ વિનિર્દિશેત્ ।
વિમજ્યતે તદુચ્છ્રાયઃ ભાગા અથૈક વિંશતિઃ ॥ ૭૮ ॥

પત્ર શાખા વિશાખા ચ દ્વિ સાર્ધં તુ પ્રકારયેત્ ।
માલાધરં ત્રિભાગં ચ કર્તવ્યં વામદક્ષિણે ॥ ૭૯ ॥

પાદોના છઙ્ગીકા પટ્ટી પાદોના ચોર્ધ્વ ફાલના ।
રથિકા સપ્ત ભાગાશ્ચ ભાગૈકં કંઠ મેવ ચ ॥ ૮૦ ॥

ષડ્ ભાગમુત્સેધં કાર્ય—મુદ્ગમ ચ પ્રશસ્યતે ।
ઇદશં કારયેત્પ્રાજ્ઞઃ સર્વં યજ્ઞ ફલં ભવેત્ ॥ ૮૧ ॥

યસ્ય દેવસ્ય યા મૂર્તિઃ સૈવ કાર્યોન્તરઙ્ગકે ।
પરિવારશ્ચ શાખાયાં ગણેશ શ્રૌતરઙ્ગકે ॥ ૮૨ ॥

ઉત્તરંગનું માન તથા ઘાટ વિભાગ ઉદ્દરખરથી સવાયે બડો- ઉત્તરંગ કરવો, તેના ઉચ્ચાઈના એકવીશ ભાગ કરવા. નીચેથી પત્રશાખા, વિશાખા અઢીભાગમાં, માલાધર ત્રણભાગ, ડાબી જમણી બંને બાજુ કરવાં. તેના ઉપર પોણા ભાગની પટ્ટી, ઉભા ફાલનાના ખાંચાઓ પોણા પોણાભાગના, છબ્બ ઉપર સાત ભાગની રથિકા, તેનાઉપર એક ભાગનો કંઠ (છાજલીજેવો) તે ઉપર છ ભાગ ઉચ્ચાઈના દોઢીયા ગાળામાં ગ્રાસમુખ આ રીતે ઉત્તરંગની ઉચ્ચાઈના ભાગ વિદ્વાન શિષ્યોએ કરવા તેથી સર્વ યજ્ઞનું ફલ મળે છે, જે દેવ પ્રાસાદમાં પધરાવ્યા હોય તેની મૂર્તિ ઉત્તરંગમાં કરવી, અથવા શાખામાં પરિવાર કરવા. અને ઉત્તરંગે ગણેશ મૂર્તિ કરવી. ૭૮ થી ૮૨.

દેવતા દિગ્મુખાધિકાર

શ્રી વિશ્વકર્મા ઉવાચ—

યન્મુખં યસ્ય દેવસ્ય તદ્ દિગ્મુખં ચ શસ્ય તૈ ।
નોત્તરાભિમુખા દેવા દેવા દક્ષિણ દિગ્મુખા ॥ ૮૩ ॥

પૂર્વદિશા મિ મુખશ્ચૈવ આદિ દિવાકરો ભવેત્ ।
ચતુર્દારિં ચ બ્રહ્માણં કુર્યાચ્ પૂર્વ દિગ્મુખ ॥ ૮૪ ॥

સ્વયંભૂવાળો ઘાટ્યશ્ચ મુખલિઙ્ગં સનાતનમ્ ।

વક્તાવ્યક્ત સ્વરૂપશ્ચ વિશ્વેશઃ સર્વદિગ્મુખઃ ॥ ૮૫ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે:- જે દેવો જે દિશાના મુખના હોય તે દિશા તરફ મુખ રાખી બેસાડવા, ઉત્તર દિશાના મુખવાળા દેવોને દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખી બેસાડવા નહિ, પૂર્વ દિશાના મુખવાળા આદિ દેવ સૂર્ય છે, તેને પૂર્વદિશાભિમુખે સ્થાપવા, બ્રહ્માને ચાર દ્વારવાળા પ્રાસાદમાં કે પૂર્વ દિશા સન્મુખ સ્થાપવા, સ્વયંભુ લિંગ, બાણલિંગ, ઘટિત લિંગ (રાજલિંગ), મુખલિંગ, સનાતનલિંગ, વ્યક્તલિંગ, અવ્યક્તલિંગ અને વિશ્વેશ્વર એ સર્વ દિશામાં સ્થાપન કરવાં, અથવા સર્વના ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરવા. ૮૩ થી ૮૫.

સર્વત્ર સર્વતો મદ્ર-શ્વતુ દ્વારઃ શિવાલયઃ ।

મૂર્તિ મેદેન જાનીયા-ચતુર્દ્વારઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૮૬ ॥

હોમશાલા ચ કર્તવ્યા ચતુર્દ્વારોપ શોભિતા ।

યજ્ઞ મણ્ડપ વેદીષુ ચતુર્દ્વારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૮૭ ॥

સ્થાપ્યં શિવં જિનં બ્રાહ્મં ચતુર્દ્વારં ચતુર્મુખમ્ ।

બાણલિઙ્ગ રાજલિઙ્ગ મુખલિઙ્ગ તથૈવ ચ ॥ ૮૮ ॥

દ્વિજરાજં રેવતં ચ વિદુર્વારુણ દિગ્મુખમ્ ।

પૂર્વાપર મુખા યે ચ વક્ષ્યન્તે તે યથાર્થતઃ ॥ ૮૯ ॥

ચારેબાળુ બદ્રવાળું અને ચારદ્વાર વાળું શિવાલય થાય, એ મૂર્તિભેદે ચાર દ્વાર વાળું કહ્યું છે. હોમશાલા, યજ્ઞમંડપ અને યજ્ઞનીવેદી પણ ચારદ્વારની શોભાયમાન થાય, શિવ, જિન, બ્રહ્મા, બાણલિંગ, રાજલિંગ, મુખલિંગ એ સર્વને ચાર દ્વારવાળા, ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરી શકાય, દ્વિજરાજ અને રેવત એ દેવો પશ્ચિમાભિમુખના બાણવા, હવે પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખના દેવોને યથાર્થ કહ્યું છે. ૮૬ થી ૮૯.

બ્રહ્મા વિષ્ણુઃ શિવઃ સૂર્યઃ ઇન્દ્રસ્કંદ હુતાશનાઃ ।

પૂર્વાપર મુખા હ્યેતે વાસ્તુ શાસ્ત્રેષુ કીર્તિતા ॥ ૯૦ ॥

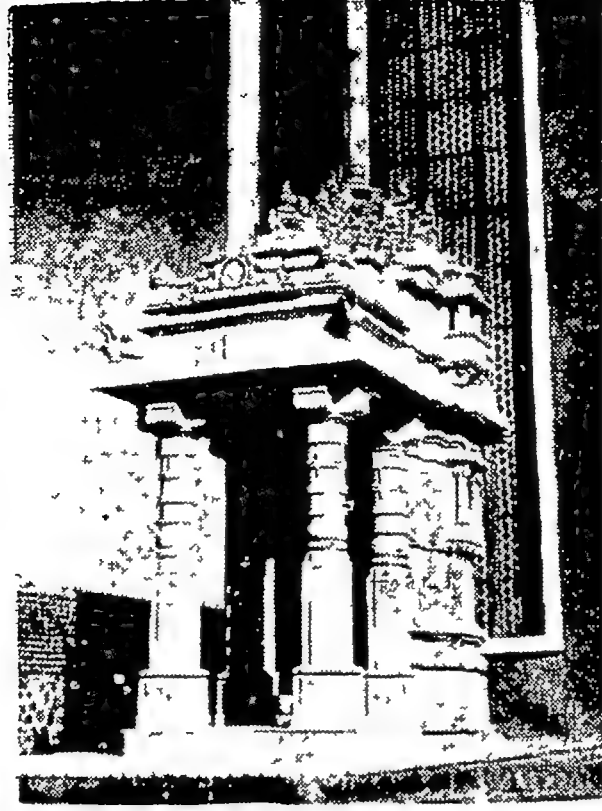
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ સૂર્ય, ઇન્દ્ર કાર્તિકસ્વામી, અને અગ્નિદેવ એ સર્વ દેવો પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખે સ્થાપન કરવા, એવું વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, ૯૦.

ગણેશૈવ નાગેશઃ ક્ષેત્રાધિપશ્ચ ભૈરવઃ ।

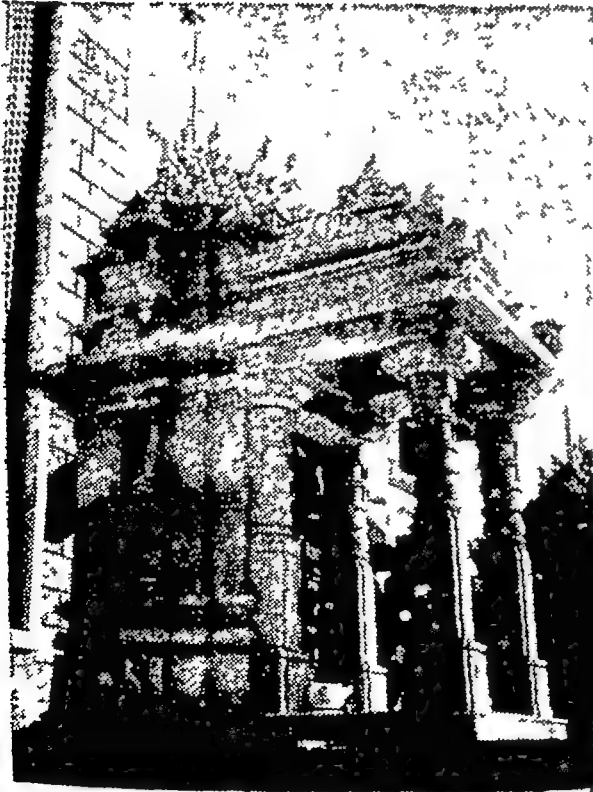
ધનાધ્યક્ષશ્ચ ગન્ધર્વા ગ્રહમાતૃગણા સ્તથા ॥ ૯૧ ॥

નકુલીશશ્ચ ચંડીશઃ કાર્યા દક્ષિણ દિગ્મુખા ।

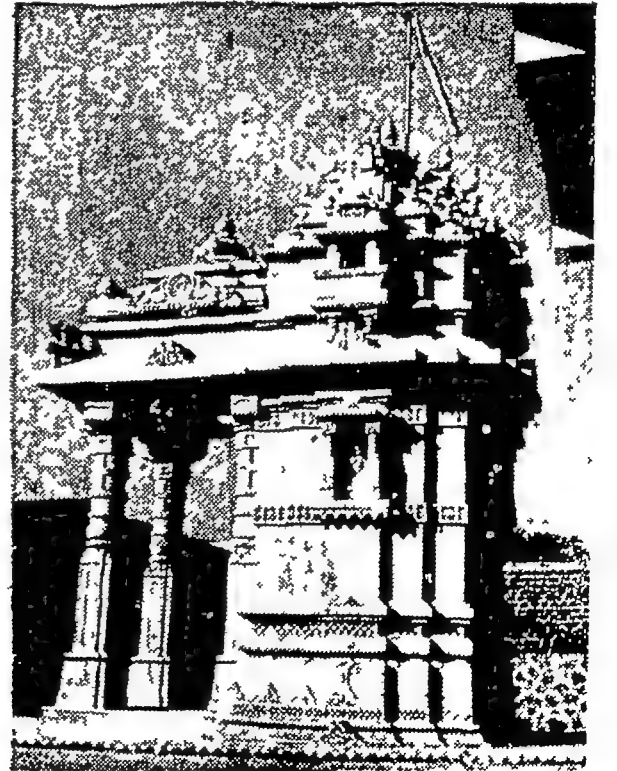
एवं विदिग्मुखाः कार्या नान्ये चैव दिवौकसः ॥ ९२ ॥

દેવકુલિકા સન્મુખ દર્શન-સાહિત્ય મંદિર પાલીતાણા.

પૂ. આ. શ્રી મોહનસૂરીશ્વરજી મ. સા.
દેવકુલિકા સામીટ દર્શન-પાલીતાણા.

પૂ. આ. શ્રી પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. સા.
દેવકુલિકા સામીટ દર્શન-પાલીતાણા.

[એન. સી. મોમપુરા.]

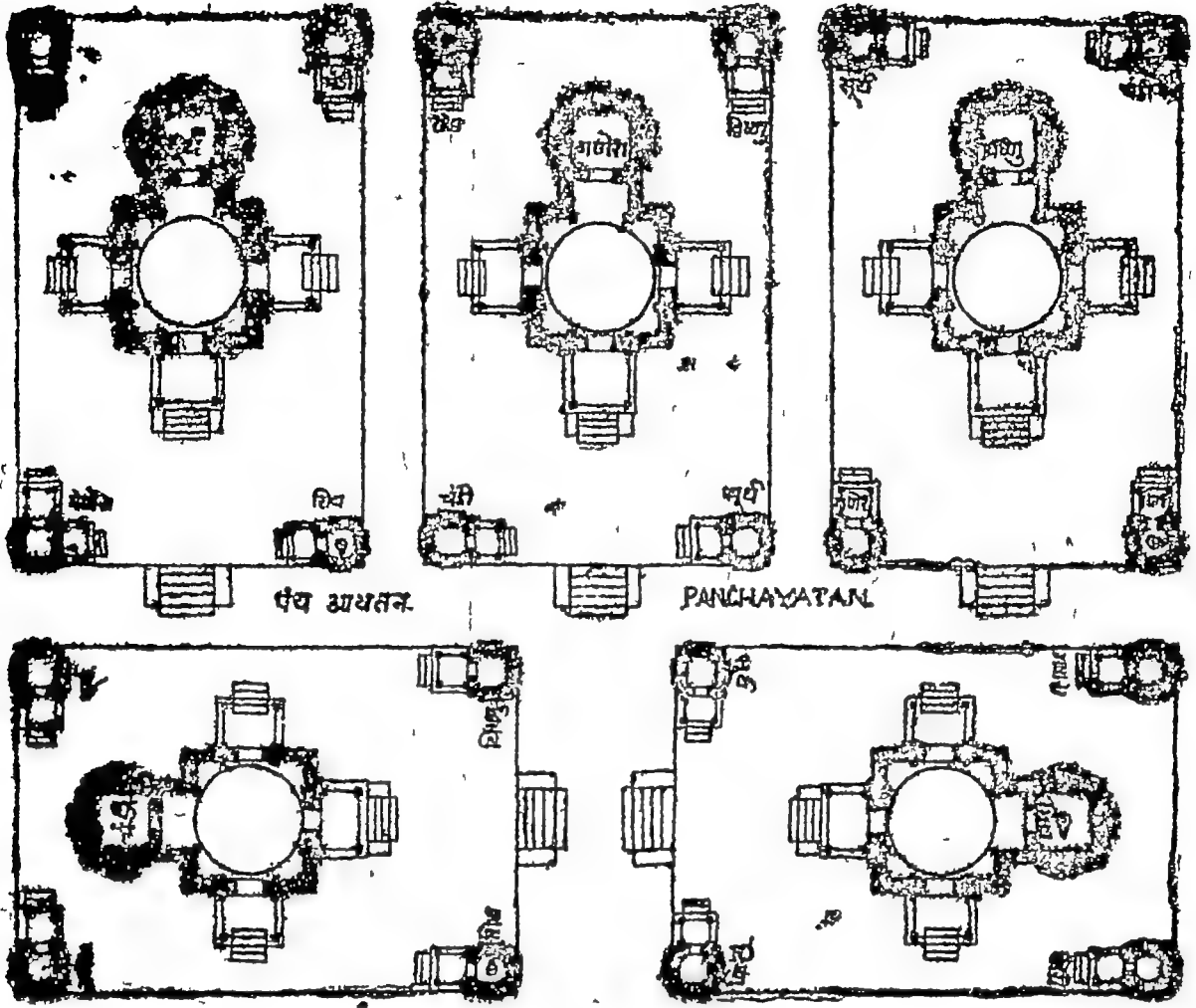
શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

શ્રી મોહનસૂરીશ્વરજી મ. તથા પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. ની દેવકુલિકા
ધર્મવિહાર-જૈન સાહિત્ય મંદિર પાલીતાણા.

[એન. સી. સોમપુરા.]

નૈઋત્યાભિમુખઃ સ્થાપ્યો હનુમાન વલ બુદ્ધિમાન્ ।

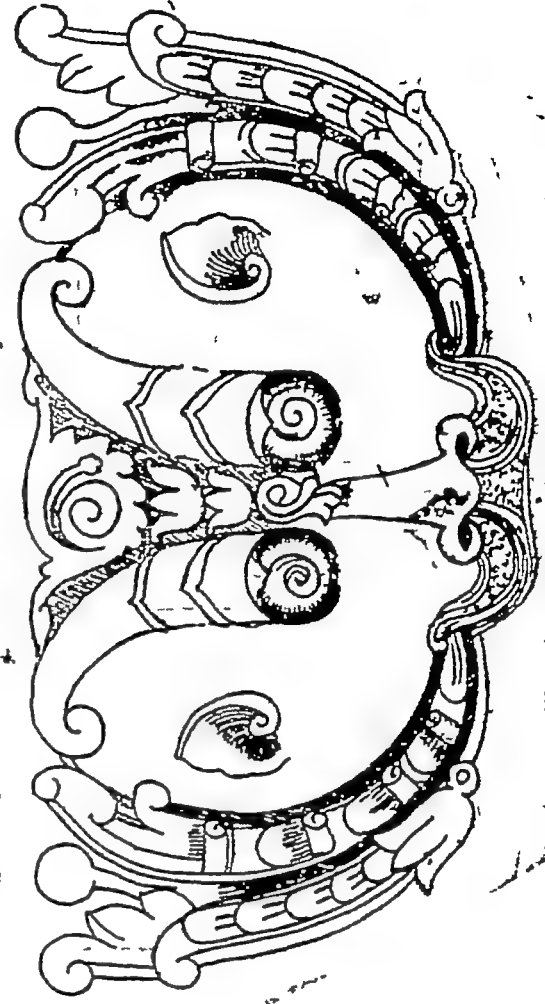
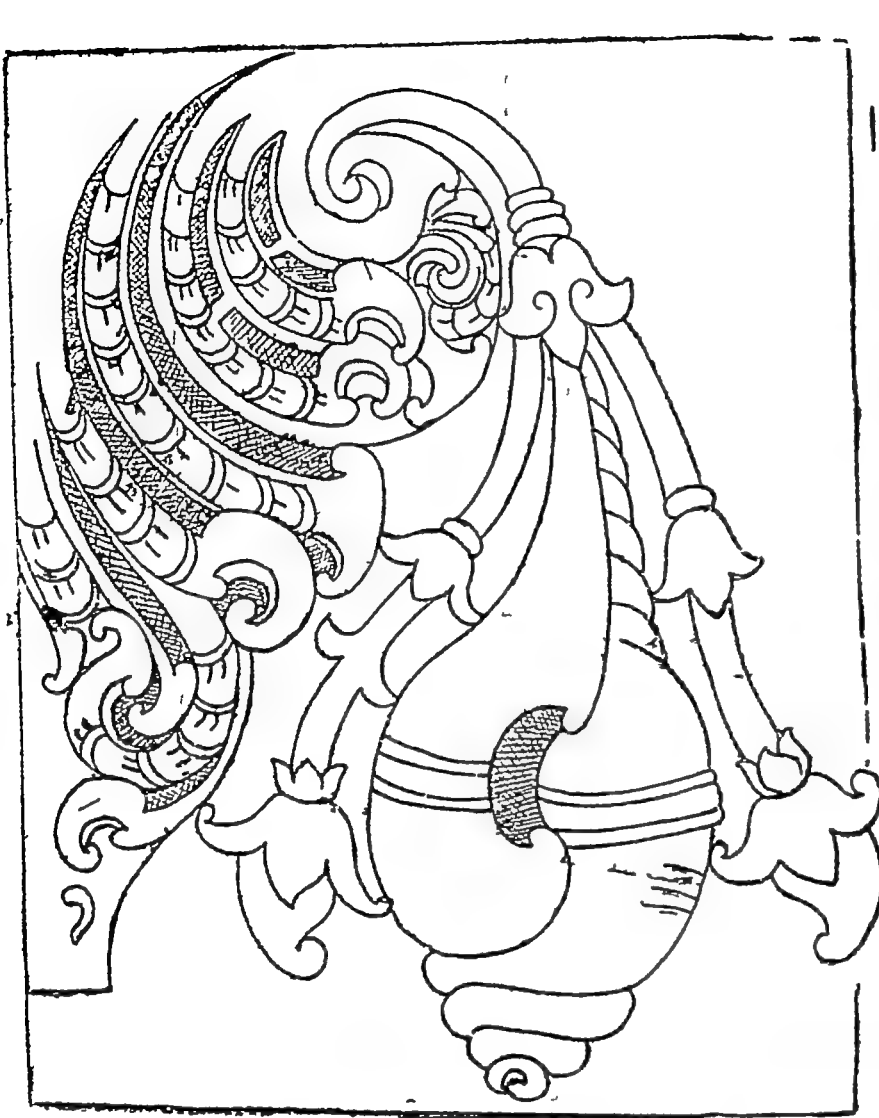
રુદ્ર એકાદશો રીદ્રો -રાક્ષસાનાં -ક્ષયંકરઃ ॥ ૯૩ ॥

ઊર્ધ્વ મૂલ મધોઽગ્રં ચ વિલોભં દાઃ કપાટકમ્ ।

વરુણોત્તર પૂર્વેણ સ્થાપ્યં ચૈવં સુશાસ્ત્રતઃ ॥ ૯૪ ॥

ગણેશ, નાગેશ, ક્ષેત્રપાલ, ભૈરવ, કુબેર, ગંધર્વ, શંકર, માતૃગણ, નકુલીશ અને અંડીશ એ દેવો દક્ષિણાભિમુખ બેસાડવા, કેઈ દેવોને વિદિશામાં બેસાડવા નહિ. (હનુમાન સિવાય)

બળવાન અને બુદ્ધિમાન એવા હનુમાનજીને નૈઋત્ય દિશા સન્મુખ સ્થાપવા, રાક્ષસોનો ક્ષય કરનાર રુદ્ર સ્વરૂપવાળા અગિયાર રુદ્રોને પણ નૈઋત્ય દિશામાં સ્થાપવા, મૂલભાગ ઉપર અને મસ્તકનો ભાગ નીચે એવા દ્વારના કમાડ ઉલટાં બાંધવાં, દ્વાર પશ્ચિમ, ઉત્તર અને પૂર્વાભિમુખ રાખવાં તેમ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. ૯૧ થી ૯૪.

ભૈરવં ક્ષેત્રપાલં ચ વૈતાલા ઘોરા પિત્રીશાન્ ।
ચળાદિ યમનાદિ સ્થાપ્યં દક્ષિણ દિગ્મુખમ્ ॥ ૯૫ ॥

ભૂતપ્રેત પિશાચા શ્ચ યક્ષેશ દૈત્ય રાક્ષસાઃ ।
અન્યાઃ ક્ષુદ્રદેવ દેવ્યઃ દક્ષિણામિ મુખાસ્તથા ॥ ૯૬ ॥

દિક્પાલોક્ત દિશિ સ્થાપ્યા પુરદ્વારોક્ત દેવતાઃ ।
અન્યત્ર કુરુતે યસ્તુ પૂજા હાનિર્ન સંશય ॥ ૯૭ ॥

ભૈરવ, ક્ષેત્રપાલ, વૈતાલ, અઘોર અને પિતૃદેવ, ચંડી, ચમ, નાગદેવ આદિ ઉચ્ચ દેવ-દેવીઓ દક્ષિણાભિમુખ બેસાડવા, યક્ષેશ (કુબેર), દૈત્ય, રાક્ષસ, ભૂતપ્રેત, પિશાચ અને ક્ષુદ્ર જાતિના દેવ-દેવીઓને પણ દક્ષિણાભિમુખે બેસાડવા. જે દિક્પાલ જે દિશાના હોય તે દિશા સામે બેસાડવા, નગરદ્વારે જે દેવો કહ્યા હોય તે બેસાડવા, આ રીતે યથાયોગ્ય સ્થાને કહેલી દિશામાં દેવોને બેસાડવા, એથી જાલટી દિશામાં બેસાડવાથી, ખૂબ કરતારને હાનિ અને લક્ષ્મીનો ક્ષય કરે છે. ૯૫ થી ૯૭.

દક્ષિણોત્તર મુખાશ્ચ પ્રાચ્યાશ્ચવંતુ પશ્ચિમાઃ ।
વીતરાગ પ્રાસાદાઃ પુરમધ્યે મુખાવહાઃ ॥ ૯૮ ॥

પ્રશસ્તં ચ સમુત્સેધે ગૃહસ્યાર્ધ ભૂરંગિકા ।
ત્રિયં શાન્તિ મીપ્સિતં ચ કર્તુઃ કારયિતુસ્તથા ॥ ૯૯ ॥

દક્ષિણ, ઉત્તર, પૂર્વ, પશ્ચિમ એ ચારે દિશાના વીતરાગ (જિનેશ્વર)ના પ્રાસાદો નગરમધ્યે સુખકારક છે. ગૃહની ઉપર અર્ધ ભૂરંગિકા હોય તે પ્રશસ્ત છે, તે ખંધાવનાર તથા ખાંધનારને લક્ષ્મી; સુખ-શાન્તિ, અને ઈચ્છિત ફલ દેનાર છે. (ભૂરંગિકાની પ્રથા ઉત્તર ભારતમાં વિશેષ દેખાય છે) ૯૮, ૯૯.

દ્વારશાસ્ત્ર લક્ષણાધિકાર

ઉક્તમાનાધિકં દ્વારં ધન ધાન્ય વિનાશકમ્ ।
હીનં પીઢાં પ્રકુરુતે વલિતં શત્રુવિગ્રહમ્ ॥ ૧૦૦ ॥
સ્ત્રીરોગં ન્યુનશાંતં ચ મધ્યસ્તંભેષુ માનતઃ ।
હીનંપીઢાં પ્રકુરુતે અધિકં ચ ધનક્ષયમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

કહેલ દ્વારમાનથી અધિક દ્વારમાન કરે તો ધનધાન્યનો વિનાશ થાય, ઓછું કરે તો પીડા અને વાંકું ચુંકું કરે તો શત્રુ સાથે લડાઈ થાય. કહેલી શાખાથી ઓછી શાખાવાળું દ્વાર કરે તો સ્ત્રી રોગિણી થાય તથા શાખાના મધ્યભાગે કરેલા રુપસ્તંભો માનથી ઓછા કરે તો પીડા અને અધિક કરે તો ધનનો ક્ષય થાય. ૧૦૦, ૧૦૧.

શિવ પ્રતિહારૌ

પૂર્વ પ્રતિહારૌ

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ-

માતુલિજ્ઞ ચ નાગેન્દ્રં હમરુ શૂલ મેવ ચ ।
નન્દી મુકુટશોભાઢયઃ સર્વા ધરણ ભૂષિતઃ ॥ ૧૦૨ ॥
સ્વટ્વાજ્ઞ ચ કપાલં ચ હમરુ વીજપૂરકમ્ ।
દંટ્ટાકરાલ પદનો મહાકાલસ્તુ દક્ષિણે ॥ ૧૦૩ ॥

૧ પૂર્વદિશ-વામભાગે નન્દી નામનો દ્વારપાલ :- બીજેડં સર્પ, હમરુ અને બીજપુરકધારી મુકુટની શોભાવાળો સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત જાણવો.

૨ પૂર્વદિશ જમણીબાજુ મહાકાલ દ્વારપાલ જાણવો :- ખટ્વાંગ, કપાલ, હમરુ અને બીજપુરકધારી દંટડાથી વિકરાલ સુખવાળો જાણવો, ૧૦૨, ૧૦૩.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની ત્રિશુલં ચૈવ ગદાં હમરુકં તથા ।

હેરમ્બો વામભાગે હિ મૃદ્ધિજ્ઞં દક્ષિણે સ્મૃતઃ ॥ ૧૦૪ ॥

ગદા હમરુ સ્વટવાજ્ઞ તર્જની વામ હસ્તકે ।

ઉમૌવા દક્ષિણ દ્વારે મૃદ્ધી દક્ષિણત શુભ ॥ ૧૦૫ ॥

૩ દક્ષિણદિશ—વામભાગે હેરમ્બઃ— તર્જની, ત્રિશુલ, ગદા અને હમરુ ધારણ કરેલ છે.

૪ દક્ષિણદિશ—જમણીબાણુઃ— ભૃંગી ગદા, હમરુ, ખટવાંગ તર્જની. ધારણ કરેલ જમણીબાણુ શુભ છે, આ બન્ને દક્ષિણ દિક્ષદ્વારના પ્રતિહારો જાણવો ૧૦૪, ૧૦૫.

પશ્ચિમદ્વાર પ્રતિહારૌ

ત્રિશુલ હમરુચૈવ સ્વટવાજ્ઞં વીજપૂરકમ્ ।

પશ્ચિમે દુર્મુખો વામે તદ્વક્ત્રં ગોમુલાકૃતિ ॥ ૧૦૬ ॥

પશ્ચિમ દ્વારિ કાર્યઃ સ પાણ્ડુરોઽસ્યાય દક્ષિણે ।

સ્વટવાજ્ઞ ચ કપાલં ચ હમરુ વીજપૂરકમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

પશ્ચિમદિક્ વામ દુર્મુખ — ત્રિશુલ, હમરુ, ખટવાંગ અને બીજપૂરક ધારી દુર્મુખ. જાણવો.

પશ્ચિમદિક્ જમણા અંગે પાંડુરઃ— ખટવાંગ, કપાલ, હમરુ અને બીજપૂરક ધારી જાણવો, ૧૦૬, ૧૦૭.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

માતુલિજ્ઞ મૃણાલં ચ સ્વટવાજ્ઞ પદ્મ દણ્ડકમ્ ।

સિતશ્ચૈવોત્તરે દ્વારે વામે ચૈવ વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

પદ્મદણ્ડં ચ સ્વટવાજ્ઞ મૃણાલં વીજપૂરકમ્ ।

અસિતો દક્ષિણે ભાગે ઉત્તરે દ્વાર એવ ચ ॥ ૧૦૯ ॥

૭ ઉત્તરદિક્ વામ સિતઃ— માતુલિંગ, કમલ, ખટવાંગ અને કમલદંડધારી ઉત્તરદિક્ને વામભાગે વ્યવસ્થિત પ્રતિહાર જાણવો.

૮ ઉત્તરદિક્ દક્ષિણ અંગે, અસિતઃ— પદ્મદંડ, ખટવાંગ, કમલ અને બીજપૂરક ધારી દક્ષિણભાગે ઉત્તરદિક્ પ્રતિહાર જાણવો. ૧૦૮, ૧૦૯.

વિષ્ણુ પ્રતિહારૌ પૂર્વાદિક પ્રતિહારૌ

વામનાકાર રૂપાશ્ચ કર્તવ્યાઃ સર્વયોત્તમાઃ ।

તર્જની શઙ્ખચક્રે ચ દણ્ડશ્ચ પ્રથમો વર ॥ ૧૧૦ ॥

ચણ્ડાભિધાનશ્ચાખ્યાતોઽસવ્યા સવ્ય પ્રચણ્ડકઃ ।

વામેચણ્ડઃ પ્રકર્તવ્યઃ પ્રચણ્ડશ્ચૈવ દક્ષિણે ॥ ૧૧૧ ॥

પૂર્વદિક વામઃ- વામના રૂપે સર્વોત્તમ કરવા, તર્જની, શંખ ચક્ર અને દંડ ધારણ કરનાર. ચંડ નામનો પ્રતિહાર જાણવો.

ચંડના સંબંધી અપસંબ આયુધ ધારણ કરવાથી પ્રચંડ નામનો પ્રતિહાર જાણવો. ડાબીબાજુ ચંડ અને જમણી બાજુ પ્રચંડ કરવા ૧૧૦. ૧૧૧.

દક્ષિણાદિક્ પ્રતિહારૌ

પદ્મ શ્વેદ્ગઃ શ્વેટકાવ્યો ગદા ચૈવ પ્રદક્ષિણમ્ ।

જયોઽય વિજયઃ પદ્મગદયોશ્ચ વિલોમતઃ ॥ ૧૧૨ ॥

તર્જની વાણચાપૌ ચ ગદાચૈવ પ્રદક્ષિણમ્ ।

ધાતા ગદા ચાપ સવ્યે વિધાતા ચ તથોત્તમઃ ॥ ૧૧૩ ॥

દક્ષિણદિક્-વામઃ- જય, કમલ, ખડ્ગ, ઢાલ અને ગદા, દક્ષિણ, વિજય, પદ્મ, ગદા આદિ આયુધો અપસંબ કરવાથી. જમણા અંગના દ્વારપાલ. વિજય થાય.

પશ્ચિમદિકઃ- ધાતા, વામભાગે, તર્જનીબાજુ ધનુષ અને ગદા વિધાતા, ગદાચાપ આદિ આયુધો અપસંબ કરવાથી વિધાતા નામના ઉત્તમોત્તમ પ્રતિહાર થાય. ૧૧૨, ૧૧૩.

તર્જની પદ્મશૃંગૌ ચ ગદા ચૈવ પ્રદક્ષિણમ્ ।

ભદ્રશ્ચ શસ્ત્રાપ સત્ય યોગે ચૈવ સુભદ્રક ॥ ૧૧૪ ॥

ઉત્તરદિક-વામભાગ ભદ્રકઃ- તર્જની. કમલ, શંખ અને ગદા પ્રદક્ષિણાએ કરવાથી ભદ્રક પ્રતિહાર થાય.

ઉત્તરદિક જમણાભાગે સુભદ્રકઃ- આયુધો અપસંબ આપવાથી સુભદ્રક નામના પ્રતિહાર થાય. ૧૧૪.

ब्रह्म प्रतिहारौ

श्री विश्वकर्मावाच—

ब्रह्मणऽष्ट प्रतिहारान् कथयिष्याम्यनुक्रमात् ।

पुरुषाकार गम्भीराः सुकूर्चा मुकुटोज्ज्वलाः ॥ ११५ ॥

બ્રહ્માના અષ્ટ પ્રતિહારૌ અનુક્રમે કહું છું:- પુરુષાકાર, ગંભીર સુંદર, દાઢી મુછવાળા. મુકુટ ધારણ કરનાર. જણવા. ૧૧૫.

पञ्च स्तुक् पुस्तकं दण्डा वामे स्यात्सत्य नामकः ।

शस्त्राप सव्य योगેન દક્ષિણે ધર્મકો ભવેત્ ॥ ૧૧૬ ॥

પૂર્વ-દિશ્ વામભાગે:- કમલ, માલા, પુસ્તક અને ઠંડ ધારણ કરનાર. સત્ય નામનો પ્રતિહાર જણવો. ધર્મ, શસ્ત્ર અપસવ્ય કરવાથી ધર્મ નામનો પ્રતિહાર થાય. ૧૧૬.

दक्षिण दिक् प्रतिहारौ

अक्षपद्मागमा दण्डः वामे चैव प्रियोद्भवः ।

दण्डागमस्तુक् फलकं यज्ञः स्यात्सर्व कामदः ॥ ११७ ॥

દક્ષિણદિશ્-વામ ભાગે-પ્રિયોદ્ભવો :- અક્ષમાલા, કમલ, પુસ્તક અને ઠંડ ધારણ કરનાર વામ ભાગના પ્રિયોદ્ભવ નામના પ્રતિહાર જણવા.

દક્ષિણદિશ્-દક્ષિણ-યજ્ઞ :- ઠંડ, પુસ્તક, માલા અને ઢાલ ધારણ કરનાર જમણાં અંગના યજ્ઞ નામના પ્રતિહાર જણવા. ૧૧૭.

पश्चिमदिक् प्रतिहारौ

अक्षसूत्रं गदा खेटं दण्डो विजय नामकः ।

अधोहस्तः पसव्येन फलयुक् यज्ञभद्रक ॥ ११८ ॥

પશ્ચિમ વામ-વિજય :- અક્ષસૂત્ર, ગદા, ઢાલ અને ઠંડધારી વિજય નામનો પ્રતિહાર જણવો.

પશ્ચિમ-જમણા-યજ્ઞભદ્રક :- નીચેના હસ્તમાં ઢાલ. અપસવ્ય કરવાથી યજ્ઞભદ્રક નામનો પ્રતિહાર થાય. ૧૧૮.

ઉત્તર દિક પ્રતિહારૌ

અક્ષપાશાઙ્કુશં દણ્ડા ભવા સ્યાત્સર્વ કામદઃ ।

દણ્ડાઙ્કુશ-પાશ પન્નં વિભવ સર્વ શાન્તિદઃ ॥ ૧૧૯ ॥

ઉત્તર-વામ-ભવ :-અક્ષસૂત્ર, પાશ, અંકુશ, અને દંડધારી. સર્વ કામનાને આપનાર ભવ નામનો પ્રતિહાર બાણવો.

ઉત્તર-દક્ષિણ-વિભવ :- દંડ, અંકુશ, પાશ, પન્ન, ને ધારણ કરનાર સર્વ શાન્તિકારક વિભવ નામનો પ્રતિહાર બાણવો. ૧૧૯.

ભાસ્કરસ્યાષ્ટૌ પ્રતિહારૌ

દણ્ડી ચ પિંગ્લશ્ચૈવ હ્યાનન્દો નંદક સ્તથા ।

ચિત્રો વિચિત્રો જ્ઞાતવ્યાઃ કિરણાક્ષઃ સુલેચનઃ ॥ ૧૨૦ ॥

સર્વે તે પુરુષાકારાઃ કર્તવ્યાઃ શાન્તિ મિચ્છતા ।

અષ્ટૌ સ્યુશ્ચ ચતુર્દ્વાઃસુ સન્ધ્ય દક્ષિણતઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૨૧ ॥

દંડી, પિંગલ, આનંદ, નંદક, ચિત્ર, વિચિત્ર, કિરણાક્ષ, સુલેચન, એ સર્વ પુરુષાકારે શાન્તિ ઇચ્છનારે કરવા, એ આઠે ચતુઃદિશાએ દક્ષિણ-સન્ધ્ય ભાગે કરવા. ૧૨૦, ૧૨૧.

પૂર્વદિક પ્રતિહારૌ

તર્જની કિરણશ્ચૈવ તામ્રચૂડશ્ચ દણ્ડકઃ ।

દણ્ડી નામ તથા વામે શૃણુપિંગ્લસ્ય ચ ॥ ૧૨૨ ॥

શક્તિશ્ચ કિરણસ્થાને તામ્રચૂડપદેઽશકઃ ।

પૂર્વવત તર્જની દણ્ડૌ પિંગ્લઃ પૂર્વ દક્ષિણ ॥ ૧૨૩ ॥

પૂર્વ-વામ-દંડી :- તર્જની, કિરણ, કુકડો અને દંડ ધારણ કરનાર દંડી નામનો પ્રતિહાર. બાણવો.

પૂર્વ-જમણા અંગે-પિંગલ:-કિરણવાળા હસ્તમાં શક્તિ, કુકડાવાળા હાથમાં કિરણ તર્જની તથા દંડ પૂર્વવત કરવાથી પિંગલ નામનો પૂર્વદિક દક્ષિણ વિભાગનો પ્રતિહાર બાણવો. ૧૨૨, ૧૨૩.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જન્યૌ દ્વે વજ્ર દણ્ડાવા નન્દકં ઇતિ સ્મૃતઃ ।

તર્જની દણ્ડાપસવ્યે સંભૃષ્ઠે દન્તક સ્તથા ॥ ૧૨૪ ॥

દક્ષિણ-વામ અંગ-આનંદ :- બે હસ્તમાં તર્જની, વજ્ર અને દંડને ધારણ કરનાર આનંદ નામનો દક્ષિણ દિશ્ વામ અંગનો પ્રતિહાર બાણવો.

દક્ષિણ-દક્ષિણઅંગ-અન્તક :- તર્જની અને દંડ અપસવ્ય કરવાથી અન્તક નામનો દક્ષિણ દિશાનો જમણા અંગનો પ્રતિહાર થાય. ૧૨૪.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

દ્વેતર્જન્યૌ પદ્મ દણ્ડો વામતચ્ચિત્રકઃ સ્મૃતઃ ।

તર્જની દણ્ડા પસવ્યે વિચિત્રો દક્ષિણ સ્થિતઃ ॥ ૧૨૫ ॥

પશ્ચિમ-વામ-ચિત્ર :- બે તર્જની. પદ્મ અને દંડ ધારણ કરનાર, વામ ભાગનો પ્રતિહાર ચિત્ર બાણવો.

પશ્ચિમ-દક્ષિણભાગ-વિચિત્ર :- તર્જની અને દંડ અપસવ્ય કરવાથી જમણા અંગનો પ્રતિહાર વિચિત્ર થાય. ૧૨૫.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જન્યૌ કિરણો દણ્ડઃ કિરણાક્ષ સ્તથૈવ ચ ।

તર્જની દણ્ડા પસવ્યૌ પ્રતીહારઃ સુલોચનઃ ॥ ૧૨૬ ॥

ઉત્તરદિશ્-વામ અંગે કિરણાક્ષ :- બે તર્જની, કિરણ અને દંડને ધારણ કરનાર, વામ અંગનો કિરણાક્ષ નામનો પ્રતિહાર બાણવો.

ઉત્તરદિશ્-દક્ષિણ અંગે સુલોચન :- તર્જની દંડ અપસવ્ય કરવાથી જમણા અંગનો સુલોચન નામનો પ્રતિહાર થાય. ૧૨૬.

ભાસ્કર સ્યાદૌ પ્રતિહારૌ

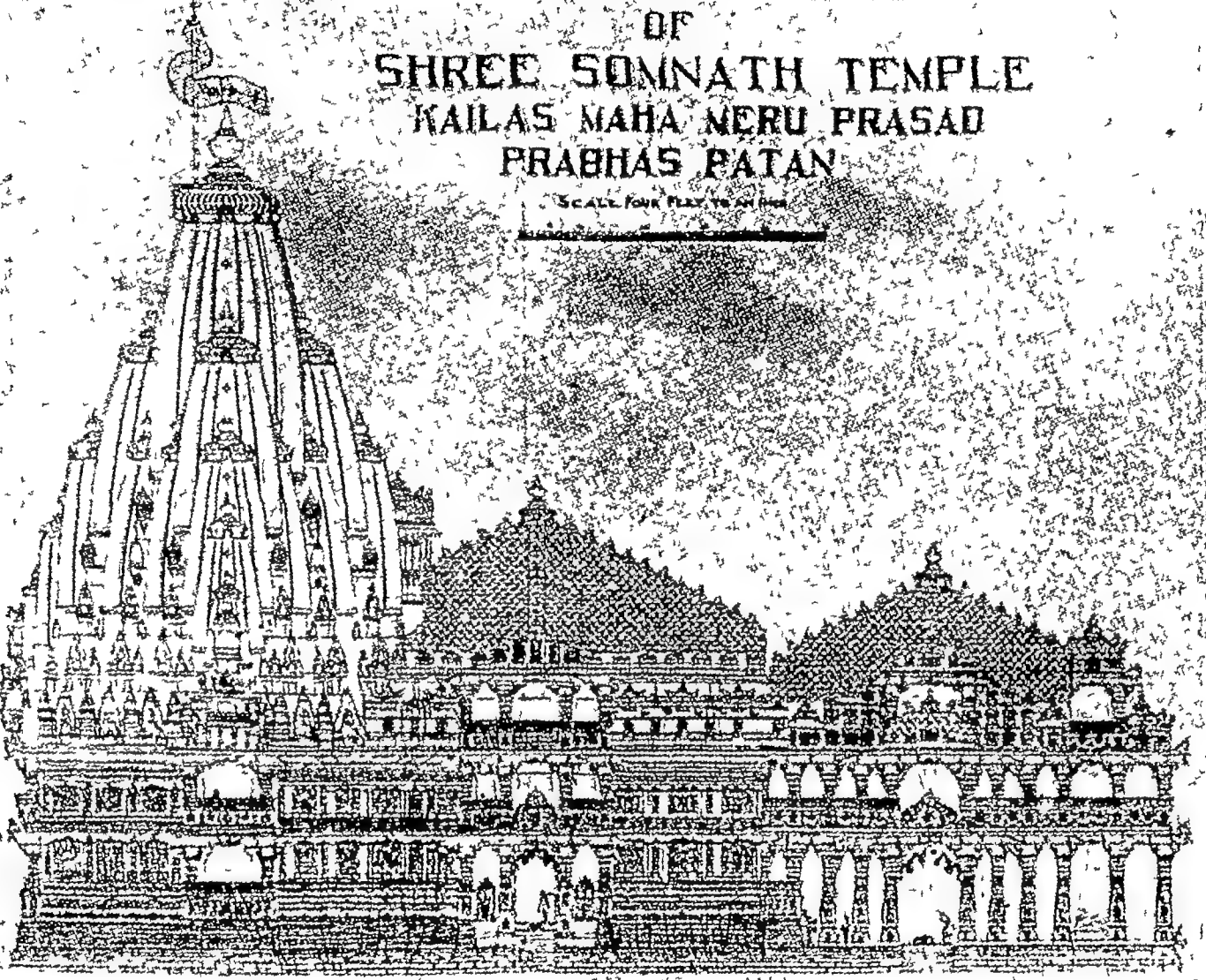
ઇત્યદૌ ચ પ્રતીહારાઃ સર્વવિઘ્ન પ્રણાશનાઃ ।

સર્વે તેજોમયા નિત્યં સૂર્યદેવ પ્રત્યાત્મકાઃ ॥ ૧૨૭ ॥

આ અષ્ટ પ્રતિહારો સર્વ વિઘ્નને હરનાર છે, સાક્ષાત સૂર્ય જેવા નિત્ય સર્વે તેજોમય છે. ૧૨૭.

DESIGN FOR RECONSTRUCTION OF SHREE SOMNATH TEMPLE KAILAS MAHA MERU PRASAD PRABHAS PATAN

SCALE FOUR FEET TO AN INCH

SIDE ELEVATION

DESIGNED BY
T. H. S. S. S. S.

ଅଶୋକ ମନ୍ଦିର-ଗୟା

શ્રી ગણેશ પ્રતિહારૌ

અવિઘ્નો વિઘ્નરાજશ્ચ સુવક્રો બલવાનય ।

ગજકર્ણશ્ચ ગોકર્ણઃ સૌમ્યશ્ચ ભયદાયકઃ ॥ ૧૨૮ ॥

સર્વે તુ વામનકારાઃ સૌખ્યદાઃ પુરુષાતનાઃ ।

તર્જની પરશુઃ પદ્મં દણ્ડો હસ્તેષ્વ વિઘ્નકઃ ॥ ૧૨૯ ॥

તર્જની દણ્ડા પસવ્યે સ ભવેદ્વિઘ્ન રાજકઃ ।

પૂર્વ દ્વારો ભય ભાગે સર્વ વિઘ્ન વિનાશકઃ ॥ ૧૩૦ ॥

અવિઘ્ન, વિઘ્નરાજ, સુવક્રો, બલવાન, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ, સૌમ્યક, ભયદાયક એ આઠ ગણેશના પ્રતિહારો જાણવા. સર્વે વામનાકાર પુરુષાકારે સુખ આપનાર જાણવા.

પૂર્વ દિક્-વામ-અવિઘ્ન:-તર્જની, પરશુ, પદ્મ અને હંડને ધારણ કરનાર અવિઘ્ન પ્રતિહાર જાણવાં.

પૂર્વ દિક્-દક્ષિણ વિઘ્નરાજ:-તર્જની અને હંડ અપસંચ કરવાથી વિઘ્નરાજ પૂર્વ દિશાના દક્ષિણ અંગના પ્રતિહાર સર્વ વિઘ્ન હરનાર જાણવા. ૧૨૮ થી ૧૩૦.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની સ્વદૂગ સ્વેટૌ તુ દણ્ડો હસ્તૈઃ સુવક્રક ।

તર્જની દણ્ડાપસવ્યે બલર્વાશ્ચ સમોરિત ॥ ૧૩૧ ॥

દક્ષિણ-વામ- સુવક્રો:-તર્જની, ખડ્ગ, ઢાલ અને હંડ ધારણ કરનાર સુવક્રો નામનો પ્રતિહાર જાણવો.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-બલવાન:-તર્જની, હંડ, અપસંચ કરવાથી બલવાન નામનો પ્રતિહાર જાણવો. ૧૩૧.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની વાણ ચાપો ચ દણ્ડશ્ચકાબ્જ કર્ણકઃ ।

તર્જની દણ્ડા પસવ્યે ગોકર્ણઃ પશ્ચિમ સ્થિતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

પશ્ચિમ-વામભાગે-ગજકર્ણ:-તર્જની, જાણ, ધનુષ અને હંડ ધારી ગજકર્ણ નામનો પ્રતિહાર જાણવો.

પશ્ચિમ-દક્ષિણભાગે-ગોકર્ણ:- તર્જની, હંડ અપસંચ કરવાથી ગોકર્ણ નામનો પ્રતિહાર જાણવો. ૧૩૨.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની પદ્મા કુશાંશ્ચ દણ્ડશ્ચૈવ સ સૌમ્યકઃ ।

શસ્ત્રાપ સવ્યે ચ તથા ભવેદ ભયદાયકઃ ॥ ૧૩૩ ॥

ઉત્તર-વામ-સૌમ્યકઃ:- તર્જની, પદ્મ, અંકુશ અને દંડને ધારણ કરનાર સૌમ્યક નામનો પ્રતિહાર જાણવો.

ઉત્તર દક્ષિણ-ભયદાયકઃ:- શસ્ત્રો અપસવ્ય કરવાથી ભયદાયક પ્રતિહાર જાણવો.

દ્વારપક્ષૌ સર્વદિક્ષુ સ્થાપ્યા વિઘ્ન વિનાશનઃ ।

ઇત્યેષો ચ પ્રતીહારા નૃપાણાં શાન્તિ મિચ્છતાઃ ॥ ૧૩૪ ॥

દ્વારની બંને બાજુએ સર્વદિશાએ સ્થાપવાથી વિઘ્નનો નાશ કરે છે. આ આઠ પ્રતિહારો રાજાને શાન્તિ આપનાર છે. ૧૩૪.

ગૌર્યા પ્રતિહારૌ (દ્વારપાલિકાઃ)

જયા ચ વિજયા ચૈવ અજિતા ચાપરાજિતા ।

વિભક્તા મઙ્ગલાચૈવ મોહિની સ્તમ્ભની તથા ॥ ૧૩૫ ॥

જયા, વિજયા, અજિતા, અપરાજિતા, વિભક્તા, મંગલા, મોહિની અને સ્તંભિની. ૧૩૫.

પૂર્વદિક્ દ્વારપાલિકા

અમયાલકુશ પાશાશ્ચ દણ્ડઃ પ્રદક્ષિણં જયા ।

સવ્યા પસવ્યે શસ્ત્રાણાં વિજયા સા પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૩૬ ॥

પૂર્વ-વામ-જયા :- અભય, અંકુશ, પાશ અને દંડ ધારણ કરનાર પૂર્વદિક્-વામ અંગના દ્વારપાલિકા જાણવા.

પૂર્વ-દક્ષિણ-વિજયા:-શસ્ત્રો અપસવ્ય કરવાથી પૂર્વદિક્ જમણા અંગના દ્વારપાલિકા વિજયા જાણવા. ૧૩૬.

દક્ષિણદિક્ દ્વારપાલિકા

અમયાન્જપાશા દણ્ડોઽજિતા સવ્યેઽપરાજિતા ॥ ૧૩૭ ॥

દક્ષિણ-વામ-અજિતા :- અભય કમલ, પાશ, દંડ ધારણ કરનાર દક્ષિણદિક્-વામ અંગના દ્વારપાલિકા જાણવા.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-અપરાજિતા:- શસ્ત્રો અપસવ્ય કરવાથી દક્ષિણદિક્ જમણા અંગના દ્વારપાલિકા અપરાજિતા જાણવા. ૧૩૭.

પશ્ચિમદિક્ દ્વારપાલિકા

અમીવ વજ્રાલકુશ દણ્ડા વિમક્તાઽસ્યે મંજલા ॥ ૧૩૮ ॥

પશ્ચિમ-વામ-વિભક્તા:-અભય, વજ્ર, અંકુશ અને દંડને ધારણ કરનાર પશ્ચિમદિક્-વામ અંગના દ્વારપાલિકા વિભક્તા જાણવાં.

પશ્ચિમ-દક્ષિણઅંગ-મંગલા:- શસ્ત્રો સંઘ્ય અપસંઘ્ય કરવાથી પશ્ચિમ દિશાના જમણા અંગના દ્વારપાલિકા મંગલા થાય. ૧૩૮.

ઉત્તરદિક્ દ્વારપાલિકા

અમયા શલ્ખાબ્જ દણ્ડા મોહિની ત્યેવ નામતઃ ।

શસ્ત્રાપ સંઘ્ય યોગેન સા ભવેત્ સ્તમ્ભની તથા ॥ ૧૩૯ ॥

ઉત્તર-વામ-મોહિની:- અભય, શંખ, પદ્મ અને દંડ ધારણ કરનાર ઉત્તર દિક્વામ અંગના દ્વારપાલિકા મોહિની જાણવાં.

ઉત્તર-દક્ષિણ-સ્તંભિની:- શસ્ત્રો, સંઘ્ય અપસંઘ્ય કરવાથી દક્ષિણ દિક્ જમણા અંગના દ્વારપાલિકા સ્તંભિની જાણવા. ૧૩૯.

ગૌર્યાશ્વાયતને શસ્ત્રા અષ્ટો સ્યુદ્વાર પાલિકાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

ગૌરીના પ્રાસાદને પૂર્વાદિ ક્રમથી આ આઠ દ્વારપાલિકાઓ કરવા. ૧૪૦.

॥ इति गौर्यायतनेऽष्टौ द्वार पालिकाः ॥

ચણ્ડિકાયા અષ્ટો પ્રતિહારૌ

ચણ્ડિકાયા સ્તથૈવોક્તાન્ કથયિષ્યામ્યનુક્રમાત્ ।

વૈતાલઃ કોટરશ્ચ પિંગાક્ષો ભૃકુટિસ્તથા ॥

ધુમ્રકઃ કંકદટશ્ચ રક્તાક્ષશ્ચ સુલોચન ॥ ૧૪૧ ॥

ચંડિકાના પ્રતિહારો અનુક્રમે કહું છું, વૈતાલ, કોટર, પિંગાક્ષ, ભૃકુટિ, ધુમ્રક, કંકદટ, રક્તાક્ષ અને સુલોચન એ ચંડિકાની આજ્ઞામાં રહેનાર અષ્ટ પ્રતિહારો જાણવા. ૧૪૧.

દંટ્રાસ્ય વિકટાઃ કોપે સ્ફુર દશન કોજ્જ્વલાઃ ।

વર્વરીકાશ્ચ કૃષ્ણાજ્ઞા મરક્તાક્ષા મહાવલાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

દાંતથી, વિકરાળ, ક્રોધાવમાન, બર્બર કેશવાળા, રુદ્રાસ અને મહાબલવાન, એ ચંડિકાના દ્વારપાલ જાણવા. ૧૪૨.

પૂર્વદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જનીચૈવ ચ્વટવાજ્ઞો હમરુર્દણ આયુધમ્ ।

વૈતાલઃ સ સમાખ્યાતો વ્યપસવ્યે તુ કોટર ॥ ૧૪૩ ॥

પૂર્વદિક્-વામઅંગ-વૈતાલઃ- તર્જની, ખટવાંગ, હમરુ અને હંડ ધારણ કરનાર પૂર્વદિક્ વામઅંગના પ્રતિહાર વૈતાલ જાણવા.

પૂર્વ-દક્ષિણઅંગ-કોટરઃ-અપસવ્ય આયુધોથી પૂર્વદિક્ જમણા અંગના કોટર નામના દ્વારપાલ જાણવા. ૧૪૩.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

અમય ચ્વટ્ઙ્ગ ચ્વટકં દણ્ડઃ પિંગ્લાક્ષ એવ ચ ।

અમયાપસવ્ય યોગે મવેદ્ મૃકુટિ નામકઃ ॥ ૧૪૪ ॥

દક્ષિણ-વામઅંગ-પિંગ્લાક્ષઃ- અમય ખડગ, ઢાલ અને હંડ ધારણ કરનાર દક્ષિણદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર પિંગ્લાક્ષ જાણવા.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-ભૂકુટિઃ- અમયાદિ અપસવ્યે દક્ષિણદિક્ જમણા અંગના પ્રતિહાર ભૂકુટિ જાણવા. ૧૪૪.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની વજ્રાહકુશવૈ દણ્ડો ધૂમ્રકનામકઃ ।

સવ્યા પસવ્ય યોગેન મવેત્ કંકદહ નામક ॥ ૧૪૫ ॥

પશ્ચિમ-વામઅંગ-ધૂમ્રકઃ- તર્જની, વજ્ર, અંકુશ અને હંડ ધારણ કરનાર પશ્ચિમદિક્-વામ અંગના ધૂમ્રક પ્રતિહાર જાણવા.

પશ્ચિમ-દક્ષિણઅંગ-કંકદહટઃ- સવ્યાપઅપસવ્ય શસ્ત્ર યોગે પશ્ચિમ દિક્-જમણા અંગના પ્રતિહાર કંકદહટ થાય. ૧૪૫.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની ચ ત્રિશૂલં ચ ચ્વટવાજ્ઞે દણ્ડ એવ ચ ।

રક્તાક્ષસ્ય ચ નામ્ના વૈ વામે દક્ષે ત્રિલોચન ॥ ૧૪૬ ॥

ઉત્તર-વામઅંગ-રક્તાક્ષઃ- તર્જની ત્રિશૂલ, ખટવાંગ અને હંડને ધારણ કરનાર ઉત્તરદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર રક્તાક્ષ જાણવા.

ઉત્તર-દક્ષિણઅંગ-સુલોચન (ત્રિલોચન) - સવ્ય અપસવ્યથી ઉત્તરદિક્ જમણા અંગના પ્રતિહાર સુલોચન (ત્રિલોચન) નામના થાય. ૧૪૬.

દિશા દ્વાર પશ્ચયુગ્મો સ્થિતા વિઘ્ન વિનાશનાઃ ।

ઇત્યષ્ઠૌ ચ પ્રતીહારા દેવીના સર્વ સમ્ભવાઃ ॥ ૧૪૭ ॥

દિક્ દ્વાર તથા ખંડે પડખે સ્થિત કરવાથી વિઘ્નનો નાશ કરે છે. આ આઠ પ્રતિહારો સર્વ દેવીઓના જાણવાં. ૧૪૭.

इति चण्डिकाया अष्टौ प्रतिहारौ

જિનેન્દ્રસ્ય પ્રતિહારૌ

ઇન્દ્ર ઇન્દ્રજય શ્વેવ મહેન્દ્રો વિજયેન્દ્રકઃ ।

ધરણેન્દ્રઃ પદ્મકશ્ચ સુનામઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૧૪૮ ॥

ઇત્યેષ્ઠૌ ચ પ્રતીહારાઃ વીતરાગા દિશાન્તિદાઃ ।

પ્રથમે કૈકશશ્વૈવ કથયિષ્યામ્યનુક્રમમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રજય, મહેન્દ્ર, વિજય, ધરણેન્દ્ર, પદ્મક, સુનામ, સુરદુન્દુભિ એ આઠ જિન પ્રતિહારો જાણવા, તેને પૂર્વાદિ દિક્ષી અનુક્રમે યુગ્મ (બબ્બે) સ્થાપવા. હવે અનુક્રમે પૃથક-પૃથક કહું છું. ૧૪૮, ૧૪૯.

પૂર્વદિક્ પ્રતિહારૌ

ફલં વજ્રાહ્કુશો દણ્ડ ઇન્દ્રોઽસવ્યે ઇન્દ્રજયઃ ॥ ૧૫૦ ॥

પૂર્વ-વામ-ઇન્દ્ર-ફલ, વજ્ર, અંકુશ અને ઢંડને ધારણ કરનાર પૂર્વદિક્-વામ અંગના પ્રતિહાર ઇન્દ્ર જાણવા.

પૂર્વ-દક્ષિણ-ઇન્દ્રજયઃ-શસ્ત્ર સવ્ય અપસવ્યે પૂર્વ દિશાના જમણા અંગના પ્રતિહાર ઇન્દ્રજય જાણવા. ૧૫૦.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

દૌ વજ્રો ફલ દણ્ડૌ ચ મહેન્દ્રોઽસવ્યે વિજયઃ ॥ ૧૫૧ ॥

દક્ષિણ-વામ-મહેન્દ્રઃ- એ વજ્ર, ફલ અને ઢંડ ધારણ કરનાર દક્ષિણ દિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર મહેન્દ્ર જાણવા.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-વિજયઃ-શસ્ત્ર સવ્યાપસવ્યે દક્ષિણદિક્ષના પ્રતિહાર વિજય જાણવા. ૧૫૧.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

વજ્રા મય ફળી દણ્ડૈ ધરણેન્દ્રશ્ચ પદ્મકઃ ॥ ૧૫૨ ॥

પશ્ચિમ-વામ ધરણેન્દ્રઃ- વજ્ર, અભય, સર્પ અને ઢંડને ધારણ કરનાર પશ્ચિમદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર ધરણેન્દ્ર જાણવા.

પશ્ચિમ-દક્ષિણ-પદ્મકઃ-સવ્યાપસવ્ય શસ્ત્રોથી પશ્ચિમદિક્ જમણા અંગના પ્રતિહાર પદ્મક જાણવા. ૧૫૨.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

ફલ વંશી દ્વયં દણ્ડઃ સુનાભઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૧૫૩ ॥

ઉત્તર-વામ-સુનાભ- ફલ, ખન્ને હસ્તમાં વાંસળી. (નિધિહસ્તા) અને ઠંડ ધારણ કરેલ ઉત્તરદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર સુનાભ જાણવા.

ઉત્તર-દક્ષિણ-સુરદુન્દુભિઃ- સંખ્યાપસંખ્ય આયુધોથી ઉત્તરદિક્ના જમણા અંગના પ્રતિહાર સુરદુન્દુભિ થાય. ૧૫૩.

इत्यष्टौ च जिनेन्द्रस्य प्रतिहाराश्च शान्तिदाः ।

नगरादौ पुरे ग्रामे सर्व विघ्न प्रणाशनाः ॥ १५४ ॥

આ આઠે જિનેન્દ્ર પ્રભુના પ્રતિહારો શાન્તિદાયક જાણવા. નગર, પુર, ગામમાં સ્થાપવાથી સર્વ વિઘ્નો નાશ કરે. ૧૫૪.

॥ इति जिनेन्द्रस्य अष्ट प्रतिहाराः ॥

द्वार दृष्टि निर्णयो

ब्रह्मा विष्णु शिव स्यान्तं तथैवोदुम्बरान्तकम् ।

स्थापयेच्छिवलिङ्गानि द्वारार्धं न व्यतिक्रमेत् ॥ १५५ ॥

द्वારोच्छયસ્ય મધ્યં તુ વસુભાગ વિભાજિતમ્ ।

શુભા શુભ દૃષ્ટિ સ્થાનં હિતાહિત ફલ પ્રદમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

પદમેકૈકકં ભૂયો દ્વયષ્ટઘા પ્રવિ ભાજિતમ્ ।

ચતુઃ પૃથ્વ્યંશોચ્છિન્તં સ્યાદુદુમ્બર શાન્તકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

વિષમાંશેષુ સર્વેષુ દેવતા દૃષ્ટિ યોગતઃ ।

દૃષ્ટિ સ્થાનાનિ દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશચ વિલોમત્ ॥ ૧૫૮ ॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના ભાગ સુધી, ઊદ્ભવર સુધી તેમજ દ્વારના અર્ધ ભાગે શિવલિંગો સ્થાપવા, આથી વ્યતિક્રમે સ્થાપવા નહિ.

દ્વારની ઊંચાઈમાં આવેલ જે માન તેને આઠે ભાગપુ' અને તે ભાગોમાં શુભ અને અશુભ સ્થાનોમાં રહેલી દૃષ્ટિ ક્રમે હિત અને અહિત ફલને આપવાવાળી જાણવી.

ઉપરના આઠ ભાગોમાં અઢેક ભાગના ફરી આઠ ભાગો કરવાથી, કુલ દ્વારના ઊદ્ભવરથી આરંભી, શાખના અન્ત સુધીમાં ચોસઠ (૬૪) ભાગો થાય, તેમાંના સર્વ વિષમ (એકી) સ્થાનોમાં દેવોની દૃષ્ટિ ચોજવી, ચોસઠ ભાગોમાંના એકીવાળા બત્રીસ ભાગ દૃષ્ટિ સ્થાન અને એકી ભાગ વિદોમ એટલે દૃષ્ટિ હીન જાણવા. ૧૫૫ થી ૧૫૮.

વિષમસ્થા શુભાચૈવં વિષમેચા શુભોદ્ગમઃ ।

દૃષ્ટિ દોષ વિપાકેન સ્થાન નાશો ધનક્ષયમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

નગરે ચ પુરે ગ્રામે રાષ્ટ્રેતીર્થે તપોવને ।

વાહ દૃષ્ટિદત્તં યચ્ચ ન પુનસ્તત્પ્રરોહતિ ॥ ૧૬૦ ॥

વિષમ સ્થાનમાં દૃષ્ટિ શુભ છે, અને વિલોમ સ્થાનમાં રહેલ દૃષ્ટિ અશુભની ઉત્પત્તિ કરે છે. દૃષ્ટિ દોષના પરિણામે સ્થાનનો નાશ તથા ધનનો ક્ષય થાય છે. નગર, ગ્રામ, પુર, રાષ્ટ્ર, તીર્થ, તપોવન અને આશ્રમ. આ સ્થાનોમાં જો વિલોમ સ્થાનમાં રહેલી દેવોની દૃષ્ટિથી હણાય તો તે ફરી સજીવન થતા નથી, અર્થાત્ સમૂલ નષ્ટ થાય છે. ૧૫૯, ૧૬૦.

ઉર્ધ્વ દૃષ્ટિ દ્રવ્યનાશો મોગહાનિરધસ્તથા ।

સુખદા સર્વકાલે ચ સમદૃષ્ટિ ન સંશયઃ ॥ ૧૬૧ ॥

યોગ સ્થાનથી ઊંચી દૃષ્ટિ હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય, અને નીચી દૃષ્ટિ હોય તો ભોગની હાનિ કરે, સમદૃષ્ટિ સર્વકાળ સુખ આપનારી છે, એમાં કોઈ વાતનો સંશય રાખવો નહિ. ૧૬૧.

ઉદુમ્બરાદિતઃ પ્રોક્ત મુત્તરજ્ઞે દરાદધઃ ।

દેવતાક્રમ સંસ્થાનં કથયામિ યથાવિધિ ॥ ૧૬૨ ॥

આદિઃ સૃષ્ટિશ્ચ તત્ત્વં ચ અધિષ્ઠં ચાયુર્લક્ષ્યકમ્ ।

વિજ્ઞા પ્રજ્ઞા શાન્તિઃ શિવોક્તાનિ તત્ત્વાનીવૈ નવ ॥ ૧૬૩ ॥

ઊદુમ્બરથી ઉત્તરંગ સુધી જે પ્રમાણે દેવોના સ્થાન કહેલ છે, તે ક્રમવાર યથાવિધિ કહું છું,

૧ આદિ, ૨ સૃષ્ટિ, ૩ તત્ત્વ, ૪ અધિષ્ઠ, ૫ આયુ, ૬ લક્ષ, ૭ વિજ્ઞા, ૮ પ્રજ્ઞા, ૯ શાન્તિ આ નવ તત્ત્વમાં શિવનું સ્થાન જાણવું. ૧૬૨, ૧૬૩.

પ્રથમે ચ ભવેદાદિઃ સૃષ્ટિશ્ચૈવ તૃતીયકે ।

પંચમે ચ ભવેતત્ત્વ મધિષ્ઠં સપ્તમે સ્થિતમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

આયુઃ સ્થાનં ચ નવમે લક્ષ્ય મેકાદશે સ્થિતમ્ ।

ત્રયોદશે ભવેદ્વિજ્ઞા પ્રજ્ઞા પશ્ચદશસ્થિતા ॥ ૧૬૫ ॥

શાન્તિઃ સપ્તદશસ્થા ચ શિવ તત્ત્વક સંસ્થિતા ।

વ્યક્તા વ્યક્તં તદુર્ધ્વે તુ ક્રમેણ ચ સુસંસ્થિતે ॥ ૧૬૬ ॥

વ્યક્તપદં ચ વિજ્ઞેય મેકોન વિંશત્ય શકે ।

વ્યક્તાન્ત્ ત્વેકવિંશે ત્રયોવિંશેચ વ્યક્તકમ્ ॥ ૧૬૭ ॥

(૧) પ્રથમસ્થાનમાં આદિતત્ત્વ, (૩) ત્રીજાસ્થાનમાં સુષ્ટિતત્ત્વ, (૫) પાંચમાં સ્થાનમાં તત્ત્વ, (૭) સાતમાં સ્થાનમાં અષ્ટિ તત્ત્વ, (૯) નવમાં સ્થાનમાં આયુર તત્ત્વ, (૧૧) અગ્નિચારમાં સ્થાનમાં લક્ષ તત્ત્વ (૧૩) તેરમાં સ્થાનમાં વિશ્વ તત્ત્વ, (૧૫) પંદરમાં સ્થાનમાં પ્રાણ તત્ત્વ, (૧૭) સત્તરમાં સ્થાનમાં શાન્તિ તત્ત્વ, આ નવ શિવતત્ત્વો વડે સ્થિત છે આ નવ તત્ત્વોની ઉપર કેમથી વ્યક્તાવ્યક્ત તત્ત્વો રહેલા છે, (૧૯) ઓગણીશમાં અવ્યક્ત, (૨૧) એકવીશમાં વ્યક્તાવ્યક્ત અને (૨૩) તેવીશમાં વ્યક્ત બાણુવું. ૧૬૪થી ૧૬૭

પશ્ચવિંશે ફળીન્દ્રાણાં કાર્યાં કામ ફલોત્તમાઃ ।

સપ્ત દિંશે સમુત્સેધે કુર્યાંચ જલશાયિનમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

દ્વયધિકે વૈનતેયં ચ માતરસ્ત્વેક ત્રિંશકે ।

ત્રયસ્ત્રિંશે ભવેદ્યક્ષો દ્વયધિકે મૃજ્જ શુકરઃ ॥ ૧૬૯ ॥

સાતત્રિંશે ઉમારુદ્રં દ્વયધિકે બુદ્ધ એવ ચ ।

એક ચ ત્વારિંશકે ચ બ્રહ્મયુગ્મં ચ કારયેત્ ॥ ૧૭૦ ॥

દુર્વાસાસં ચ દ્વયધિકે અગસ્ત્યં નારદં તથા ।

પશ્ચચત્વારિંશકે ચ લક્ષ્મીનારાયણં વિદુઃ ॥ ૧૭૧ ॥

સપ્ત ચત્વારિંશકે ચ સ્થાપ્યો ધાતા યથા વિધિ ।

એકોન પશ્ચાશત્તમે ગણેશં ચ સરસ્વતીમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

તતશ્ચ દ્વયધિકે કુર્યાંચ્છ્રિયં પદ્મા સનાંસ્થિતામ્ ।

ત્રિપશ્ચાશતમે કુર્યાદ્વરસિદ્ધિં ચ કામદામ્ ॥ ૧૭૩ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણવોશ્ચ સૂર્યસ્ય વીતરાગસ્ય ચ ક્રમાત્ ।

પશ્ચ પશ્ચાશત્તમે ચ ઉર્ધ્વાર્ચા દૃષ્ટિ સંસ્થિતિઃ ॥ ૧૭૪ ॥

રુદ્રાર્ચા તતો દ્વયધિકે ચણ્ડિકૈકોન ષષ્ટિકે ।

દ્વયધિકે ભૈરવશ્ચૈવ વેતાલાશ્ચ ત્રિષષ્ટિકે ॥ ૧૭૫ ॥

તદૂર્ધ્વે ચ પદં શૂન્યં મહામર્મ ક્ષયાવહમ્ ।

પાદેઽચાયાઃ કટિર્યાવિત્ કાર્યા વાહન દક્ તથા ॥ ૧૭૬ ॥

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં દૃષ્ટિ સ્થાપન પૂજનાત્ ।

સર્વાંચા દૃષ્ટિ સંસ્થાનં મુક્તિ મુક્તિપ્રદં ભવેત્ ॥ ૧૭૭ ॥

धर्मार्थं काम मोक्षाणां दृष्टं स्थापनं पूजनात् ।
सर्वाच्चा दृष्टि संस्थानं श्रुति श्रुतिप्रदं भवेत् ॥ १७७ ॥

(૨૫) પચીશમાં ભાગમાં શેષનાગ. (૨૭) સત્તાવીશમાં ભાગમાં વિષ્ણુ શેષશાયી, (૨૯) ઓગણત્રીશમાં ભાગમાં ગરુડ, (૩૧) એકત્રીશમાં ભાગમાં માતૃગણ, (૩૩) તેત્રીશમાં ભાગમાં કુબેર, (૩૫) પાંત્રીશમાં ભાગમાં ભૃંગ-વરાહ, (૩૭) સાડત્રીશમાં ભાગમાં ઉમારૂદ્ર, (૩૯) ઓગણચાલીશમાં ભાગમાં ખુદ્ગ, (૪૧) એકતાલીશમાં ભાગમાં પ્રહ્લા સાવિત્રી, (૪૩) તેંતાલીશમાં ભાગમાં દુર્વાસા, અગસ્ત અને નારદ, (૪૫) પીસ્તાલીશમાં ભાગમાં લક્ષ્મીનારાયણ, (૪૭) સુડતાલીશમાં ભાગમાં ધાતા, (૪૯) ઓગણપચાસમાં ભાગમાં ગણેશ સરસ્વતી, (૫૧) એકાવનમાં ભાગમાં પદ્માસન બેઠેલ પ્રહ્લા, (૫૩) ત્રેપનમાં ભાગમાં મનોહામના પુરનાર હરસિદ્ધિદેવી, (૫૫) પંચાવનમાં ભાગમાં, પ્રહ્લા, વિષ્ણુ, સૂર્ય અને વીતરાગ, (૫૭) સત્તાવનમાં ભાગમાં રૂદ્ર (શિવપરત્નાકરમાં શુકાચાર્ય છે), (૫૯) ઓગણસાઠમાં ભાગમાં ચંડીકા, (૬૧) એકસઠમાં ભાગમાં ભૈરવ. (૬૩) ત્રેસઠમાં ભાગમાં વૈતાલ. તેના ઉપરનું પદ શૂન્ય બાણુવું, કારણકે તે મહામર્મનું સ્થાન છે. અને નાશ કરનાર છે. વાહનની દૃષ્ટિ અર્ચાના પગ અથવા કટિ બરાબર રાખવી, દ્રષ્ટિ સ્થાપન અને પૂજનથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરૂષાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે. તથા સર્વ દેવતાઓની દૃષ્ટિ-ઓનું સ્થાપન ભોગ અને મુક્તિને આપનાર છે. ૧૬૮ થી ૧૭૭. અપરાજિત પૂજા

દ્વીપાર્ણવ:-દેવતા દૃષ્ટિ સ્થાન

વિશ્વકર્મોવાચ-

દ્વાત્રિંશદ્ દ્વારમુત્સેધ-મૂર્ધ્વકે ત્રીણિવર્જયેત્ ।
 અધોઽષ્ટમે શિવઃ પ્રોક્તો દશૈકાદશ-હીનકમ્ ॥ ૧૭૮ ॥
 દ્વાદશેતુ સમુત્સેધે કુર્યાથ્ જલશાયિનમ્ ।
 ચતુર્દશે માતૃદેવીં પોહશે યક્ષ મેવ ચ ॥ ૧૭૯ ॥
 અષ્ટાદશે તુ કર્તવ્યા-બુભૌ રુદ્રૌ ચ શ્રી હરિઃ ।
 બ્રહ્મ યુગ્મં ચ કર્તવ્ય મત ઝર્ધ્વ તથા શૃણુ ॥ ૧૮૦ ॥
 એકાધિકે બુધશ્ચૈવ લેપ ચિત્રાણિ કારયેત્ ।
 વિંશતિ મે દુર્ગાદેવી અગસ્તિ નારદ સ્તથા ॥ ૧૮૧ ॥
 એક વિંશતમે ચૈવ લક્ષ્મી ચ જિન મેવ ચ ।
 ચતુર્વિંશે સમુત્સેધે સરસ્વતી ગણાધિપમ્ ॥ ૧૮૨ ॥
 ષડધિક વિંશેત્સેધે માનવચન્દ્ર મેવ ચ ।
 બ્રહ્મા વિષ્ણુ સ્તથા રુદ્રઃ સૂર્યસ્તુ સપ્ત વિંશતૌ ॥ ૧૮૩ ॥

ભૈરવશ્ચણ્ડિકા ચૈવ ઈકોન ત્રિશદંશકે ।

તદૂર્ધ્વે ભૈરવ કાર્ય નાન્યેશાં તુ કદાચન ॥ ૧૮૪ ॥

દેવતા દૃષ્ટિ સ્થાનઃ ॥

હ્રીપાર્ણવઃ ક્ષીરાર્ણવઃ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે કે :— દ્વારની ઊંચાઈના બત્રીશ ભાગ કરવા, તેમાં ઉપરના ત્રણ ભાગ તજવા. નીચેથી. આઠમે ભાગે શિવલિંગ. દશમે ભાગે અગિયારમે ભાગે કૌંઠ દેવની દૃષ્ટિ સ્થાન નથી, બારમા ભાગે જળશાયી શેષનારાયણ, ચૌદમે ભાગે માતૃકાદેવીઓ, સોળમાં ભાગે ચક્ષો, અઠારમે ભાગે શિવપાર્વતી; લક્ષ્મીનારાયણ અને બ્રહ્માસાવિત્રી એમ ત્રિપુરુષયુગ્મની દૃષ્ટિ રાખવી, હવે તે ઉપરના ભાગોની દૃષ્ટિ સાંભળો, ઓગણીશમા ભાગે બુદ્ધ તથા લેપ ચિત્રોની મૂર્તિઓ, વિશમા ભાગે દુર્ગાદેવી નારદ અગસ્ત ઋષિઓ એકવીશમા ભાગે લક્ષ્મી જિનદેવ, ચોવીશમાં ભાગે સરસ્વતી, ગણેશ. છઠ્ઠીશમાં ભાગે માનવ ચંદ્ર, સંતાવીશમા ભાગે સૂર્ય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવમૂર્તિ, ઓગણત્રીશમાં ભાગે ભૈરવ ચંડીદેવી. ઓગણત્રીશમા ભાગની ઉપર ભૈરવ સિવાય કૌંઠ દેવની દૃષ્ટિ રાખવી નહિ. ૧૭૮થી ૧૮૪. ઇતિ દેવતા દ્રષ્ટિ સ્થાનઃ હ્રીપાર્ણવ ક્ષીરાર્ણવ ॥

દ્વારોચ્છ્રોયોઽપ્ત ધામક્તં ઉર્ધ્વ ભાગં પરિત્યજેત્ ।

સપ્તમા સપ્તમે ભાગે તસ્મિન્ દૃષ્ટિસ્તુ શોભના ॥ ૧૮૫ ॥

હ્રીપાર્ણવ-ક્ષીરાર્ણ ॥

દ્વારની ઊંચાઈના આઠ ભાગ કરી, ઉપરનો આઠમો ભાગ તજ અને સાતમા ભાગના આઠ ભાગ કરી તેના સાતમા ભાગે દેવોની દૃષ્ટિ રાખવી તે શોભાયમાન બાબુ. ૧૮૫. ક્ષીરાર્ણવ

આયમાગે મજેદ દ્વાર-મષ્ટમુર્ધ્વ તસ્યજેત્ ।

સપ્તમ સપ્તમે દૃષ્ટિ-વૃષ સિંહ સ્વજે શુભા ॥ ૧૮૬ ॥

પ્રાસાદમંડન

દ્વારના ઉદમ્બર અને ઉત્તરંગ વચ્ચેના આઠ ભાગ કરવા, તેમાં ઉપરનો આઠમો ભાગ તજવો, સાતમા ભાગના આઠ ભાગ કરી ઉપરનો એક ભાગ તજવો સાતમા ભાગના સાતમે ભાગે દૃષ્ટિ રાખવી. દૃષ્ટિ, વૃષ, સિંહ અને ધ્વજાયે શુભ બાબુ. ૧૮૬.

પ્રાસાદમંડન

વિશેષ દેવોનુ દૃષ્ટિ સ્થાન

પૃષ્ઠ ભાગસ્ય પશ્ચાશે લક્ષ્મીનારાયણાદિક્ ।

શયનાર્ચેશલિંગાનિ દ્વારાર્ધ ન વ્યતિ ક્રમેત્ ॥ ૧૮૭ ॥

દ્વારના છ ભાગ કરી પાંચમા ભાગમાં લક્ષ્મીનારાયણ આદિ, દ્વારના અર્ધભાગે શેષશાય અને શિવલિંગ ની દૃષ્ટિ રાખવી, ઉપર રાખવી નહિ. ૧૮૭. પ્રાસાદમંડન

ઠવકુર ફેરુનું દૃષ્ટિ વિધાન (વાસ્તુસાર)

દસ ભાગકય દુવારં, ઉદુમ્બર-ઉત્તરંગમજ્જેણં ।
 પઢમંસિ સિવ દિઢ્ઠી, બીણ સિવસત્તિજાણેહ ॥ ૧૮૮ ॥
 સયણા સણ સુર તણ, લચ્છી નારાયણં ચઉત્થેય ।
 વારાહં પંચમણ, છટ્ટંસે લેવ વિત્તસ્સ ॥ ૧૮૯ ॥
 સાસણસુર સત્તમણ, સત્તમસત્તંસિ વીયરાગસ્સ ।
 ચંડિય ભરુવ અહમે, નવમિંદા ચમર છત્તધરા ॥ ૧૯૦ ॥
 દસમે માણ સુન્નં, અહવા ગંધવ્વર રક્ખસા ચેવ ।
 દિઢાઉ કમિ ઢવિજ્જહ, સયલ સુરાણં ચ દિઠી અ ॥ ૧૯૧ ॥

इति वास्तुसार दृष्टि विधान ॥

ઉદુમ્બરથી ઉત્તરંગ વચ્ચેના દ્વારોદયના દશ (૧૦) ભાગ કરીને દૃષ્ટિ સ્થાન નક્કી કરવું, (૧) પ્રથમ ભાગે શિવદૃષ્ટિ, (૨) બીજા ભાગે શિવ શક્તિ, (૩) ત્રીજા ભાગે શેષશાયી, (૪) ચોથા ભાગે લક્ષ્મીનારાયણ, (૫) પાંચમા ભાગે વરાહ, (૬) છઠ્ઠાભાગે લેપચિત્રની મૂર્તિ, (૭) સાતમા ભાગે શાશન દેવેની. (૮) સાતમા સાતમા ભાગમાં (સાતમા ભાગના દશ ભાગ કરી સાતમા) વીતરાગ દેવની. (૯) આઠમા ચંડિકા ભૈરવ, (૧૦) નવમામાં ચમરધર, છત્રધર દેવેની દૃષ્ટિ, (૧૦) દશમે ભાગ દૃષ્ટિ રહિત રાખવો, અથવા ગંધર્વ રાક્ષસની દૃષ્ટિ રાખવી. ૧૮૮ થી ૧૯૧ વાસ્તુસાર.

ઠવકુર ફેરા વિશેષ દૃષ્ટિ વિધાન

ભાગદ્વ ભણંતેગે સત્તમ્-સત્તંસિ વિયરાગસ્સ ।
 ગિહ દેવાલિ પુણેવં, કીરહ જહ હોહ વુહલિકરં ॥ ૧૯૨ ॥

કોઈ દ્વારના (૮) આઠ ભાગ કરીને સાતમાના સાતમા ભાગમાં વીતરાગની દૃષ્ટિ સ્થાપવાનું કહે છે. પણ આમ ઘર દેરાસરમાં કરવું જોઈએ કે જોથી વૃદ્ધિકારક થાય ૧૯૨ વાસ્તુસાર

આચાર્ય વસુનન્દિ

વિભજ્ય નવધા દ્વારં, તત્પદ્ ભાગાન ધસ્ત્યજેત્ ।
 ઉર્ધ્વે દ્વૌ સપ્તમં તદ્વદ્ વિભજ્ય સ્થાપયેદ્ દ્વશમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

प्रतिष्ठा सारोद्धारः ॥

દ્વારના (૯) નવ ભાગ કરી (૬) છ નીચે અને (૨) બે ઉપર છોડવા પછી સાતમા ભાગના નવ ભાગ કરી સાતમા ભાગમાં દૃષ્ટિ સ્થાપન કરવી. ૧૯૩.

દ્વારપ્રતિષ્ઠા

દ્વારસ્ય ચોચ્છ્રયઃ કાર્યઃ શુભચન્દ્ર વલ સ્થિતૌ ।

સ્વાતં કૃત્વોદુમ્બરસ્ય પશ્ચરત્નાનિ નિશ્ચિપેત્ ॥ ૧૯૪ ॥

શારવાશ્વોદુમ્બરશ્ચૈવ હીનાશ્ચવોત્તરદ્વત્ ।

વસ્ત્રેણાચ્છાદિતં કૃત્વા વાસ્તુદેવ સમર્ચયેત્ ॥ ૧૯૫ ॥

આદૌ દક્ષિણ શાખાયાં સ્થાપનં કુરુતે ધ્રુવમ્ ।

શાખોત્સેધ ચતુર્થાંશે દ્વારપાલો પ્રપૂજયેત્ ॥ ૧૯૬ ॥

અપરાજિત પૃચ્છા—સૂત્ર સંતાન—દ્રષ્ટિ પ્રમાણ

દ્વારના ૬૪ લાગ કરી દરેક દેવોના દ્રષ્ટિ સ્થાન નક્કી કરેલ હોય છે. અપરાજિતપૃચ્છા પાઞ્ચમ લાગમાં ૩૬ છે. સૂત્રસંતાન શુક્રાચાર્યનું દ્રષ્ટિસ્થાન જણાવેલ છે આ સિવાય બીજાને મતભેદ નથી.

દરેક દ્રષ્ટિસ્થાનો એકા, વિષમ શુભ કહેલ છે, ૬૪ માંથી ૩૨ દ્રષ્ટિસ્થાનો છે,

ક્ષીરાણ્વ અને દ્વીપાણ્વમાં ૩૨ લાગ કહેલ છે. અને નીચેના આઠ લાગથી અઢાર લાગ સુધી એકા (સમ) લાગ લીધેલ પછી બન્ને સમ વિષમ લાગમાં દ્રષ્ટિસ્થાન આપેલ છે.

ક્ષીરાણ્વ-દ્વીપાણ્વ વિશેષ દેવ દ્રષ્ટિસ્થાન

દ્વારના ૮ લાગ કરી ઉપરનો એક લાગ તથા સાતમા લાગમાં આઠ લાગ કરી એક ઉપરનો લાગ તથા સાતમા સાતમા લાગમાં દ્રષ્ટિસ્થાન રાખવું.

પ્રાસાદ મંડન—ઉપર મુજબ આઠ લાગ કરી સાતમા લાગમાં આઠ લાગ કરી સાતમા લાગે દ્રષ્ટિ રાખવી, તેમ કહે છે પણ દ્રષ્ટિ વૃષેસિંહ ધ્વજે શુભાઃ એટલે સાતમા લાગમાં સાત લાગમાં ૧-૩-૫ લાગમાં વિશેષ દ્રષ્ટિસ્થાન જણાવેલ છે, ૭ માં લાગ ને ગજસ્થાન છે. તે પહેલા દ્રષ્ટિ સ્થાનમાં જણાવેલ છે, આ સિવાય બીજા કોઈ શાસ્ત્રમાં આયાદિ મેળવી દ્રષ્ટિસ્થાન નક્કી કરવું તેમ જણાવેલ નથી; ઉપર મુજબ સિવાય તેના કોઈ વિકલ્પ નથી. ત્રીજી વખત આઠ લાગ કરવાનું કહેલ નથી કે સાતમા સાતમા લાગમાં આઠ લાગ કરી અયાદિ મેળવવા.

પ્રાસાદ મંડન :—સાતમા આખો લાગ દ્રષ્ટિસ્થાન માટે લીધેલ છે સમ લાગ છોડી વિષમ લાગ આયાદિ મેળવવા લીધેલ છે.

વાસ્તુસાર :—ઠંકુર ફેરના દ્રષ્ટિસ્થાન બુદ્ધ આવે છે. તેણે અષ્ટ લાગના દ્રષ્ટિસ્થાનને ગૃહપ્રાસાદ માટે શુભ કહેલ છે

વસુનંદિ કૃત પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધાર

દ્વારના ૮ લાગ કરી સાતમા લાગમાં ૮ લાગ કરી સાતમા લાગે દ્રષ્ટિસ્થાન કહેલ છે, અપરાજિત-સૂત્રસંતાન જિન દ્રષ્ટિસ્થાન (૬૪) એસક લાગના (૫૫) પંચાવન લાગે જણાવેલ છે ને આઠ લાગના સાતમા લાગના સાતમા લાગ સાથે જ આવે છે.

વિશેષે કરીને સર્વ દ્રષ્ટિ માનો અપરાજિત તથા સૂત્ર સંતાનના વિષમ સ્થાન એટલે આયાદિ મુજબ છે. આય-વિષમ શુભ છે સમ નિષેદ છે, માટે વિષમ સ્થાનમાં દ્રષ્ટિસ્થાન રાખવું શુભ છે.

સહિરણ્યૈઃ સુફલ શૈર્વશ્વૈરાચ્છાદિતૈઃ ક્રમાત્ ।
 ઉદુમ્બરસ્માઽભિષેક સ્તથા શરવોત્તરજ્ઞયો ॥ ૧૯૭ ॥
 ઉદુમ્બરેચ શાંખાયાં પ્રતિષ્ઠાં ચ યથોચ્યતે ।
 કાર્યા તથા ચોત્તરજ્ઞે પ્રતિષ્ઠા સર્વ કામદા ॥ ૧૯૮ ॥
 શિલ્પિનં પૂજયેત્તત્ર વસ્ત્રાલંકાર ભૂષણૈઃ ।
 અન્યે ચ પૂજનીયાસ્તે તત્રયે કર્મ ચારિણઃ ॥ ૧૯૯ ॥
 વિશ્રામસ્તદિને વાસ્તુઃ સર્વ વિઘ્ન પ્રશાન્તિકૃત્ ।
 તદગ્રે કથિતવ્યં ચ દ્વારસૂત્ર પ્રમાણકમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

દ્વાર પ્રતિષ્ઠા કાર્ય શુભચ દ્ર ખલ જોષ કરવી, ઉદમ્બર નીચે ખોદી પંચરત્ન પધરાવવા, શાખા ઉદમ્બર અને પછી ઓત્તરંગ વસ્ત્રથી, આચ્છાદિત કરી વાસ્તુ-દેવનું પૂજન કરવું, પહેલી જમણી શાખ નિશ્ચિત સ્થાપવી. શાખના ચોથે ભાગે રહેલ દ્વારપાલોનું પૂજન કરવું. હિરણ્ય દક્ષિણા, વસ્ત્ર આચ્છાદિત કરવાં. ઉદમ્બર, શાખો તથા ઉત્તરંગને અભિષેક કરવો. ઉદમ્બર શાખાઓની પ્રતિષ્ઠા કરવી, અને ઉત્તરંગની પ્રતિષ્ઠા સર્વ કામને આપવા વાળી છે, શિલ્પીનું વસ્ત્રાલંકાર આપી પૂજન કરવું, અને બીજા કર્મચારીનું પૂજન કરી સન્માન કરવું, અને વાસ્તુકર્મ શુભદિને કરવાથી સર્વ વિઘ્નો નાશ થાય. હવે આગળ કહું છું દ્વાર સૂત્રના પ્રમાણો. ૧૯૪ થી ૨૦૦.

વર્ત્સદિક્

કન્યા દિત્રિષુ પૂર્વતો યમદિશિ ત્યાજ્યં ચાપાદિતો ।
 દારં પશ્ચિમ તસ્તિકે જલચરાત્સૌમ્યે સ્વૌ યુગ્મતઃ ॥ ૨૦૧ ॥
 તસ્માદ્વયસ્ત દિશામુખં તુ ભવન દ્વારાદિક્ હાનિકૃત્ ।
 સિંહેચાઽથ વૃષે ચ વૃશ્ચિક ઘટં યાતે હિતં સર્વતઃ ॥ ૨૦૨ ॥

વર્ત્સદિક્:— કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક રાશિના સૂર્યમાં વર્ત્સ પૂર્વ દિશામાં રહે. ધન, મકર અને કુંભરાશિના સૂર્યમાં દક્ષિણ દિશામાં. મીન, મેષ અને વૃષ રાશિના સૂર્યમાં વર્ત્સ પશ્ચિમ દિશામાં. મિથુન, કર્ક અને સિંહ રાશિના સૂર્યમાં વર્ત્સ ઉત્તર દિશામાં રહે છે. વર્ત્સ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં દ્વાર મૂકવું નહિ હાનિ કરતા છે, પણ સિંહ, વૃષ અને કુંભ રાશિમાં ચારે દિશાના દ્વાર મૂકવામાં દોષ નથી હિતકારક છે. ૨૦૧, ૨૦૨.

॥ વત્સચક્ર ॥

		પૂર્વ												
		કન્યા		તુલા	વૃશ્ચિક									
		૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	અગ્નિ					
સિંહ	૫	પ્રાસાદભૂમિ						૫	ધન					
	૧૦							૧૦						
	૧૫							૧૫						
	૩૦							૩૦						
કર્ક	૧૫							૧૫	૩૦	૩૦	૩૦	૩૦	૩૦	મકર
ઉત્તર	૧૦							૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	કર્ક
મિથુન	૫							૫	૫	૫	૫	૫	૫	કર્ક
		વાયવ્ય	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	નૈઋત્ય				
		વૃષભ			મેષ		મીન							
		પશ્ચિમ												

દ્વારચક્ર

સૂર્યર્ક્ષાદ્યુગમૈઃ શિરસ્યથ ફલં લક્ષ્મીસ્તતઃ કોણ મૈ ।

નાગૈરુદ્વસનં તતો ગજમિતૈઃ શાખાસુ સૌખ્યં ભવેત્ ॥ ૨૦૩ ॥

દેહલ્યાં ગુણ મૈર્મૃતિ ગૃહપતે મધ્ય સ્થિતૈ વેદમૈઃ ।

સૌખ્યં ચક્ર મિદં વિલોક્ય સુધિયા દ્વારં વિધેયં શુભમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

દ્વાર ચક્ર ॥

સૂર્યનક્ષત્રથી ૪ નક્ષત્રો ઉત્તરંગે તેનું ફળ લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ, તે પછીના આઠ અનુક્રમ કોણે ફલ ઉદાસ. તે પછીના આઠ નક્ષત્રો શાખામાં ફલ સુખ પ્રાપ્તિ, ૩ નક્ષત્ર ઉમરામાં ગૃહપતિનું મરણ, ૪ દ્વાર મધ્યે ફલ સુખ લાભ. આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાને ચક્ર જોઈ દ્વાર સ્થાપન કરવું શુભ છે. ૨૦૩, ૨૦૪.

દ્વારચક્ર

૨ નેષ્ટ	૪ શુભ	૨ નેષ્ટ
શુભ ૪	શુભ ૪	શુભ ૪
નેષ્ટ ૨	નેષ્ટ ૩	નેષ્ટ ૨

દ્વાર સ્થાપન યોગ

ભવેત્પૂષણી મૈત્ર પુષ્યે ચ શાક્રે ।
 કરે દક્ષચિત્રાનિલેચારિતૌ ચ ॥ ૨૦૫ ॥
 ગુરુશ્વન્દ્ર શુકાર્ક સૌમ્યે ચ વારે ।
 તિથૌ નન્દપૂર્ણાજયા દ્વારશાખા ॥ ૨૦૬ ॥

દ્વારસ્થાપન નક્ષત્રો દ્વાર

રેવતી, અનુરાધા, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, હસ્તા, અશ્વિની, ચિત્રા, સ્વાતી, પુનર્વસુ,
 એ નવ નક્ષત્રો અને શુક્ર, સોમ, શુક્ર, રવિ, બુધ, મંદા, જયા, પૂર્ણા તિથિ દ્વાર સ્થાપન
 કરવું શુભ છે. ૨૦૫, ૨૦૬. વાસ્તુમુક્તાવલિ

અન્યયોગ

ચરે સ્થિરે ચ નક્ષત્રે બુધ શુક્ર દિન તિથૌ ।

શુભે કપાટયોગઃ સ્યાદ્ દ્વિસ્વભાવોદયે ગૃહે ॥ ૨૦૭ ॥

સ્વાતિ, પુનર્વસુ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, સતભિષા, રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા એ નવ નક્ષત્ર, બુધ, શુક્ર ૧-૨-૩-૪-૭-૧૦-૧૧-૧૩-૧૪ એ તિથિઓ દ્વિસ્વભાવ રાશિ દ્વાર સ્થાપન કરવાથી શુભ ફળ આપે છે. ૨૦૭. વાસ્તુરત્નાકર

દ્વાર સ્થાપન વિધિ

યસ્યોન્દુરુ વિંધ્યચયં વિનાશતે, વિકાશતે બુદ્ધિમનૂપ શુદ્ધિઃ ।

હેરમ્ભમાદૌ હૃદિ સન્નિધાય, તનોમ્પહં દ્વારન્યાસનીતિમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

ચળમાન સપત્ની સહિત સ્નાન કરી, નૂતન વસ્ત્રો ઉપવસ્ત્રો પહેરી, પૂર્વ સન્મુખ બેસી, દીપ પ્રગટાવે પવિત્રી પહેરી આચમન પ્રાણાયામ કરવો કુશ (દક્ષ) ત્રણ લઈ પાણીથી માર્જન કરવું.

અપવિત્રોઃ પવિત્રોવાઃ સર્વાસ્થાંગતોપિવા એ મંત્રથી માર્જન કરવું.

વિષ્ણુધ્યાન

શાન્તાકારં શુજગશયનં પદ્મનાભં સુરેશં ।

વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં મેઘવર્ણશુભાંગમ્ ॥

લક્ષ્મી કાન્તં કમલનયનં યોગિમિ ધ્યાનગમ્યં ।

વંદે વિષ્ણુ મવમયહરં સર્વલોકૈક નાથમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

આ મંત્રથી વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરી, હસ્તે યુગ્પ અક્ષત અહણુ કરી શાન્તિપાઠ, સ્વસ્તિ પાઠ કરવો.

સંકલ્પઃ—દેશકાલાદ્યુચાર્યે અમુક ગોત્રઃ અમુક શર્માહ મમ સમસ્ત કુટુમ્બ-સ્ય સર્વારિષ્ટ વિધ્વંસપૂર્વક આયુરારોગ્ય સર્વ સમ્પત્તિવૃદ્ધયે ગૃહાધિષ્ઠિતવાસ્તુ પુરુષ પ્રીતયે અસ્ય ગૃહસ્થ દ્વારં દ્વારન્યાસં કરિષ્યે । તદ્ગત્ત્વેન કલશ સ્થાપનં પૂજનં ચ કરિષ્યે । તન્નિર્વિઘ્નતા સમાપ્ત્યર્થ ગણેશામ્નિકયોઃ પૂજનં કરિષ્યે । તતઃ ગૌરી ગણેશયોઃ કલશાદીનાં પૂજાં કુર્યાત્ । તતઃ દ્વારશાખાદીન્ જલેન પ્રક્ષાલ્ય પશ્ચામૃતેન સર્વૌષધિયુક્તજલેન ગન્ધાન્વિતજલેન હિરણ્યોદકેન તત્તત્તન્મત્રૈઃ સ્નાપયેત્ । તતઃ શુદ્ધ-વાલોત શુદ્ધોદક સ્નાનમ્ । તતઃ કઙ્કુમાદિના વિભૂષિતાઃ તત્ત યસ્ય મુખસ્ય દ્વારં તન્મુખદેવતાઃ સમ્પૂજયેત્ । તતઃ—

આગચ્છ સર્વ કલ્યાણિ વસુધે લોકધારિણી ।

ઉદ્ભૂતાસિ વરાહેણ સશૈલવન કાનેન ॥ ૨૧૦ ॥

इति मन्त्रेण भूमि प्रार्थनां कृत्वां गते मध्ये पारदं पञ्चस्तनं विनस्य गते द्वार स्थापयेत् । ततः शाखयो स्ततः उपरी काष्ठं घृत्वा द्वार मुखानु कूलेन देवता पूजनं सदीपं दधिमाषत्रलिं दधात । वस्त्रे हरिद्रापीत सर्षपान् मूतं कृत्वा लोहमुद्रिकया सह उपरी शाखा मध्ये ॐ यदा बन्धनन्दाक्षोयणा हिरण्य डं० शतानीकाय सुमनस्य मानाः । तन्मऽर्वाबन्धनामि शतशारदाय युष्मा भरदृष्टिर्यथासमं ॥ ॐ स्वप्य विष्टि दाशिष्टोन्नृन्पाहि शृणुधीगिरः रक्षातो कमुत्तमना । इति मन्त्रेण कङ्कण बन्धनाति पुष्प-माल्यैरलं कृत्य प्रार्थनां कुर्यात् ॥

દારન્યાસ

સ્થાપિતાસિ મયા શાખે સુખદા ઋદ્ધિદા ભવ ॥

પૂજિતાસિ મયા ભક્ત્યા સ્થાપિતા ચ સ્થિરાભવ ॥ ૨૧૧ ॥

ધારયત્વં મહાભાગે નિર્મિતા વિશ્વકર્મણા ।

સ્થાપિતા શુભદા નિત્યં મમ ગેહં શુભ કુરુ ॥

इति मन्त्राभ्यां सम्प्राध्यं ब्राह्मण पूजनं आचार्याय ॥

पुरोधसे च दक्षिणादेया भूयसी दक्षिणा देया च ।

यस्य स्मृत्ये तीखरार्पणम् । ततो विसर्जनं विष्णावेनमः ॥

નોંટ :- જે દેવ હોય તે દેવતા જે દિશાનું દાર હોય તે દિશાના પ્રતિહારનું પૂજન કરવું. જમણી શાખામાં ગંગા તથા વામ શાખામાં જમનાનું પૂજન કરવું. મધ્યે જે દેવ હોય તેનું પૂજન કરવું. પ્રાસાદના દેવ અથવા ગણપતિનું પૂજન ઉત્તરંગે મધ્ય ભાગે કરવું.

૧. પૂર્વદ્વાર—દક્ષિણ શાખાયાં ૐ વિધાયે નમઃ વામશાખાધાત્રે નમઃ મધ્યમે શ્રિયે નમઃ ઔત્તરંગે શ્રી ગણેશાય નમઃ.

૨. દક્ષિણદ્વાર—દક્ષિણ શાખાયાં ૐ સવભાય નમઃ વામશાખાયાં વભાય નમઃ મધ્યમે શ્રિયે નમઃ ઔત્તરંગે શ્રી ગણેશાય નમઃ.

૩. પશ્ચિમદ્વાર—દક્ષિણ શાખાયાં ૐ વિજયાય નમઃ વામશાખાયાં જયાય નમઃ મધ્યમે શ્રિયે નમઃ ઔત્તરંગે શ્રી ગણેશાય નમઃ.

૪. ઉત્તરદ્વાર—દક્ષિણ શાખાયાં ૐ પ્રચળ્લાયા નમઃ વામશાખાયાં ચળ્લાય નમઃ મધ્યમે શ્રિયે નમઃ ઔત્તરંગે શ્રી ગણેશાય નમઃ.

પ્રતિમા પ્રમાણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

પ્રાસાદમાનો દુભવાર્ચા પ્રમાણે સ્ત્રિ વિધોદિતા ।
સીમા ગર્ભ દ્વારમાન તુર્યો હસ્તાઙ્ગુલૈર્વિધિ ॥ ૨૧૨ ॥

આદૌ સીમા પુનર્ગર્ભ દ્વારમાન તૃતીયકમ્ ।
હસ્તાઙ્ગુલક્રમોકં ચ અચામાનં ચતુર્થેકમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

વિશ્વકર્મો કહે છે— પ્રાસાદમાને ઉત્પન્ન થયેલ પ્રતિમાના ત્રણ પ્રકારના માન છે. ૧ પ્રાસાદ રેખા માન, ૨ ગર્ભ માન ૩ દ્વાર માન અને ૪ હસ્તાંશુલ માન જાણવું. પ્રથમ રેખામાન, બીજો ગર્ભમાન, ત્રીજો દ્વારમાન અને ચોથું હસ્તાંશુલ માન જાણવું. ૨૧૨-૨૧૩

પ્રાસાદ રેખામાન પ્રતિમા

પ્રાસાદ તુર્ય ભાગસ્ય સમાના પ્રતિમા મતા ।
ઉત્તમાયકૃતે સાતુ, કાર્યૈકોનાઙ્ગિકાંગુલા ॥ ૨૧૪ ॥

અથવા સ્વેદશાંશેન, હીનસ્યોપ્યધિકસ્યવા ।
કાર્યા પ્રાસાદ પાદસ્ય, શિલ્પિભિઃ પ્રતિમા સમા ॥ ૨૧૫ ॥

અતિહીના તુયાઙ્ગ્વા સ્યાત્, પ્રાસાદ પંચમાંશકે ।
સર્વેષામપિ ધાતુનાં, રત્ન સ્ફટિકયોરપિ ।

પ્રવાલસ્ય ચ વિમ્બેષુ ચૈત્યમાનં યદચ્છયા ॥ ૨૧૬ ॥

પ્રાસાદ સીમા (રેખા) માને ચોથા લાગના ઊંચા પ્રતિમા કરવા તે ઉત્તમ છે. તેને ઉત્તમ આય લાવવા અઠેક અધિક ઓછા કરવા, પ્રાસાદમાને આવેલ પ્રતિમાને દશાંશ અધિક તથા હીન કરવા (ઉત્તમ, મધ્ય, કનિષ્ઠ) માનના પ્રતિમા શિલ્પીએ પ્રાસાદમાં સ્થાપવા. પ્રાસાદના પંચમાંશ પ્રતિમા અતિ હીન ગણાય. સર્વ ધાતુઓની, રત્નની, સ્ફટિકની અને પ્રવાલની પ્રતિમાને પ્રાસાદમાનનો નિયમ હોતો નથી. ૨૧૪થી ૨૧૬

ગર્ભમાન

ચતુરશ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દશધા પ્રવિમાજિતે ।
ચતુર્ભાગૈશ્વ દ્વે મિત્તી શેષે ગર્ભગૃહં મતમ્ ॥ ૨૧૭ ॥

ગર્ભ ગૃહ ત્રિભાગૈશ્વ હ્યર્ચાં કાર્યાં સુશોભના ।

દર્શાશોના મધ્યમા પશ્ચાશોના કનીયસી ॥ ૨૧૮ ॥

ચારસક્ષેત્રના દશ ભાગ કરવા, ચાર ભાગની બે ભિત્તી, શેષ છ ભાગ ગર્ભગૃહ બાજુવે, ગર્ભગૃહના ત્રીજે ભાગે પ્રતિમા (અર્ચા) કરવાથી સુશોભિત થાય, દશ ભાગ હીન કરવાથી મધ્યમાને અને પાંચ ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠમાને બાજુવું ૨૧૭, ૨૧૮.

દ્વારમાને મૂર્તિ આસનાનિ

દ્વારોચ્છયશ્ચ નવધા ભાગ મેકં પરિત્યજેત્ ।

દ્વાત્રિશદ્ભિર્ભજેદ્ દ્વારં ચતુર્ભાગાન્ પરિત્યજેત્ ॥ ૨૧૯ ॥

દ્વારની ઉંચાઈના નવ (૯) ભાગ કરી ઉપરનો એક ભાગ તજવો અને બાકીના આઠ ભાગમાં ચાર ભાગ મૂર્તિ અને ચાર ભાગનું આસન કરવું, તે જ પ્રમાણે દ્વારની ઉંચાઈના બત્રીશ (૩૨) ભાગ કરી તેમાંથી ઉપરના ચાર ભાગો છોડવા, બાકી (૨૮) અઠ્ઠાવીશ ભાગોમાં નીચે મુજબ મૂર્તિ આસન પ્રમાણ બાજુવું. ૨૧૯

દ્વારમાન પ્રતિમા

દ્વારદૈર્ઘ્યે તથા વિશ્વ તિથિ શક્ર ફલાંશકૈઃ ।

ઉર્ધ્વે ચૈવાસન સ્થાનં મનુશક્ર તિથીનકૈઃ ॥ ૨૨૦ ॥

દ્વારની ઉંચાઈના ચૌદ (૧૪), પંદર (૧૫), તેર (૧૩) અને સોળ (૧૬) ભાગે પ્રતિમા તથા, ક્રમે, ચૌદ (૧૪), તેર (૧૩) પંદર (૧૫) અને બાર (૧૨) ભાગે આસન કરવું. ૨૨૦.

પ્રાસાદમાને ઉભી મૂર્તિ વિધાન

एक हस्ते तु प्रासादे मूर्ति मेका दशाङ्गुला ।

दशाङ्गुला ततो वृद्धि र्यावद्वस्त चतुष्टयम् ॥ ૨૨૧ ॥

द्वयङ्गुला दशहस्तान्तं शतार्धमङ्गुलस्य च ।

अति वृद्धि र्दशांशोना मध्यमा च कनीयसी ॥ ૨૨૨ ॥

એક હસ્ત પ્રાસાદને મૂર્તિ અગિયાર (૧૧) અંગુલ ઊંચી કરવી, ચાર હસ્ત સુધી હસ્તે દશ (૧૦) અંગુલ વૃદ્ધિ અને દશ હસ્ત સુધી બપ્પે અંગુલ અને દશથી પચાસ હસ્ત સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. આ પ્રમાણે જોઈમાનમાંથી દશમે ભાગહીન કરવાથી મધ્યમ, અને તેમાંથી દશમે ભાગહીન કરવાથી કનિષ્ઠ માને થાય, ૨૨૧, ૨૨૨.

મૂર્તિમાન

પ્રાસાદમાને સ્યાદર્ચા દ્વારમાને વિશેષતઃ ।

પ્રમાણં દ્વારમાનેન હ્યન્યા નિષ્ફલં ભવેત્ ॥ ૨૨૩ ॥

પ્રાસાદમાને મૂર્તિ કરવી, પરંતુ વિશેષતઃ દ્વારમાને કરવી શુભ છે. કારણકે મૂર્તિનું માન દ્વારમાને લેવું સારું, અન્યથા નિષ્ફળ થાય છે. ૨૨૩.

જિન પ્રતિમામાન

અર્ચાચોત્પન્નમાનેન દ્વારાધિ પાજ્જિનોદયઃ ।

પ્રાસાદો વીતરાગસ્યનો શાસ્ત્રોદર મધ્યમ ॥ ૨૨૪ ॥

દેવલોક ત્રિલોકેષુ નવૈ શસ્યા તથા ચિંતા ।

જયઃ સ્યાદધમેમાને શાસ્ત્રોદરંનલંઘયેત્ ॥ ૨૨૫ ॥

ઉત્પન્ન થયેલા માને કરેલી જિનપ્રતિમા દ્વારપાલથી હાથે સ્થાપવી, તથા વીતરાગનો પ્રાસાદ, જેની શાખાઓનું ઉદર મધ્યમાનનું છે તેવો કરવો નહિ. અર્થાત્ વીતરાગના પ્રાસાદની પહોળાઈ મધ્ય માનની કરવી નહિ, મધ્યમાન દ્વારના માને કરેલી પ્રતિમાની પૂજા સ્વર્ગલોક તથા ત્રિલોકમાં પ્રશંસનીય થતી નથી. કનિષ્ઠ માનનું દ્વાર કરવાથી જય થાય છે, માટે તે સિવાયના માને કરી શાખોદરનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. ૨૨૪, ૨૨૫.

સ્થિતઽર્ચા ચતુર્વિધ માન

આદ્યં દ્વારઞ્ચ પાદોનં પ્રાન્તે શાસ્ત્રોદરી તથા ।

ત્રિધા ભક્તઞ્ચ કર્તવ્યં પ્રમાણઞ્ચ ચતુર્વિધમ્ ॥ ૨૨૬ ॥

દ્વારમાને પ્રતિમા કરવાનું ચાર પ્રકારનું પ્રમાણ નીચે સુજળ જણવું, પ્રથમ દ્વારની પહોળાઈમાં ચાર ભાગ કરી તેમાંથી એક છોડી ત્રણ ભાગની. બીજીમાન શાખાઓના અંત ભાગ સુધીની, ત્રીજી શાખાઓના ઉદરમાં પ્રવેશતી અને ચોથી ત્રણ ભાગ કરી બે ભાગની પ્રતિમા કરવી. ૨૨૬.

ત્રિવિધમાન

પશ્ચમાત્રં પ્રાન્તદ્વારં વિસ્તરાર્ધમલઙ્કૃતમ્ ।

ત્રિધામાનઞ્ચ કર્તવ્યમર્ચા ચતુર્મુખાયદા ॥ ૨૨૭ ॥

ચૌસુખ પ્રાસાદ માં ચારે દિશામાં પ્રતિમા સ્થાપન કરવા ને દ્વાર માને નીચે સુજળ પ્રમાણ ત્રિવિધ માન લેવું. પાંચ ભાગ કરી ચાર ભાગે દ્વારના પ્રાન્ત ભાગે તથા વિસ્તારના અર્ધ ભાગે શોભાયમાન પ્રતિમામાન કરવું. ૨૨૭.

હસ્તાંગુલ માને પ્રતિમા પ્રમાણ

હસ્ત	અંગુલ ઉભી	અંગુલ યેડી
૧	૧૧	૬
૨	૨૧	૧૨
૩	૩૧	૧૮
૪	૪૧	૨૪
૫	૪૩	૨૭
૬	૪૫	૩૦
૭	૪૭	૩૩
૮	૪૯	૩૬
૯	૫૧	૩૯
૧૦	૫૩	૪૨
૧૧	૫૪	૪૩
૧૨	૫૫	૪૪
૧૩	૫૬	૪૫
૧૪	૫૭	૪૬
૧૫	૫૮	૪૭
૧૬	૫૯	૪૮
૧૭	૬૦	૪૯
૧૮	૬૧	૫૦
૧૯	૬૨	૫૧
૨૦	૬૩	૫૨

પછીના દરેક હસ્તે અધિક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી.

સિંહાસથ જૈનાનાં ગજ સિંહ વિભૂષિતમ્
મધ્યે ચ ધર્મચક્રથ તત્પાર્શ્વે યક્ષયક્ષિણી ॥ ૨૨૮ ॥

જેન દેવોત્તું સિંહાસન હાથી અને સિંહથી વિભૂષિત, મધ્યમાં ધર્મચક્ર કરવું.
અને બંને બાજુ યક્ષ યક્ષિણી કરવાં ૨૨૮.

શિવલિંગ જલાધારી વિધાન

યોન્યાશ્ચ લિङ્ગમુચ્છ્રેયં તસ્માચ્ચ પીઠ વિસ્તરમ્ ।
પીઠિ કાયાઃ ત્રિભાગેન કર્તવ્યા મેઘલા તતઃ ॥ ૨૨૯ ॥
તદર્ધેન મુખસ્યૈવ વિસ્તારશ્ચ ત્રિભાગિકમ્ ।
તત્પદસ્ય ત્રિભાગેન કર્તવ્યા મેઘલા તતઃ ॥ ૨૩૦ ॥
મેઘલાયાઃ ત્રિભાગેન શ્વાતં વિદ્યાત્તથા સુધીઃ ।
વિષ્ણુભાગોચ્છ્રેયં યાવત્ પીઠિકા ચોચ્છ્રિતા તતઃ ॥ ૨૩૧ ॥

જળાધારીમાં લિંગ ઉભું કરવું અને તેની પહોળાઈના પ્રમાણે પીઠિકાના ફરતો વિસ્તાર કરવો, પીઠિકાના ત્રીજા ભાગે જળાધારીની પ્રનાલ નીકાળે કરવી, તેના અર્ધા ભાગે પ્રનાલત્તું મુખ પહોળું રાખવું. મુખના ત્રીજા ભાગે પાણીતારનો વિસ્તાર કરવો અને પ્રનાલના ત્રીજા ભાગે મેખલા કરવી, મેખલાના ત્રીજા ભાગે પાણી જવાની પ્રનાલ ઊંડી (ખાત) કરવી તથા પીઠિકા ઊંચી વિષ્ણુ ભાગ સુધી કરવી, અર્થાત્ બે ભાગ કરવી. ૨૨૯ થી ૨૩૧.

જલાધારી સ્વરૂપ વિભાગ

ઉચ્છ્રેયેઽષ્ટાદશાન્ભાગાન્ કૃત્વા શાસ્ત્ર વિચક્ષણઃ ।
કર્ણતુ સાર્ધં ભાગેન પટ્ટિકાચાર્ધં ભાગિકા ॥ ૨૩૨ ॥
દ્વિતીયો ચાર્ધં ભાગેન સ્કંધશ્ચૈવ ત્રિભાગિકઃ ।
પટ્ટિકા સ્કંધ મૂલેતુ ચાર્ધં ભાગં તતો ન્યસેત્ ॥ ૨૩૩ ॥
અંતઃ પટ્ટં તથા કાર્યં સાર્ધં ભાગેન શોભિતમ્ ।
પટ્ટિકા ચાર્ધં ભાગા તુ દ્વિભાગે કર્ણકં ભવેત્ ॥ ૨૩૪ ॥
પટ્ટિકા ચાર્ધં ભાગા તુ સાર્ધાં ચાન્તરપટ્ટિકા ।
પટ્ટિકા ચાર્ધં ભાગા ત્રિભિશ્ચ સ્કંધ એવ ચ ॥ ૨૩૫ ॥
પટ્ટિકાચાર્ધં ભાગા તુ દ્વિતીયા તત્સમા ભવેત્ ।
સાર્ધં ભાગં તથા કર્ણમાય સ્થાનેષુ પટ્ટિકા ॥ ૨૩૬ ॥

પ્રવેશ સપ્તભિર્ભાગેઃ પીઠિકા ચ તથા બુધ ।

કર્ણ સાર્ધ ત્રયં જ્ઞેયં પાદોનાં પટ્ટિકા ભવેત્ ॥ ૨૩૭ ॥

જલાધારીની ઊંચાઈના અઠાર (૧૮) ભાગ કરવા તેમાં દોઢ ભાગનો કણું, અડધા ભાગની પટ્ટિકા, બીજી પટ્ટિકા અર્ધા ભાગની અને સ્કંધ ત્રણ ભાગનો કરવો, સ્કંધના મૂળમાં અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા કરવી, અને દોઢ ભાગનું અંતર પત્ર કરવું, તથા અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા કરવી, બે ભાગનો કણું કરવો, અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા, દોઢ ભાગનું અંતર પત્ર તથા અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા કરવી, ત્રણ ભાગનો સ્કંધ કરવો અને સ્કંધની નીચે અર્ધા ભાગની બે પટ્ટિકાઓ કરવી, અને દોઢ ભાગનો કણું કરવો, પીઠિકાનો પ્રવેશ (અંદર પેશતો ભાગ) સાત ભાગનો અને તેનો કણું નીકળતો સોડા ત્રણ ભાગનો કરવો તથા પોણા ભાગની પટ્ટિકા નીકળતી કરવી. ૨૩૭થી૨૩૭.

યાવદીર્ઘં ભવેલ્લિજ્ઞં તાવત્પીઠસ્ય વિસ્તરઃ ।

ઉમાતુ પીઠિકા જ્ઞેયા લિજ્ઞ શંકર ઉચ્યતે ॥ ૨૩૮ ॥

જેટલા પ્રમાણમાં લિંગ મોટું હોય તેટલા પ્રમાણમાં પીઠિકાનો વિસ્તાર કરવો, પીઠિકા ઉમારૂપ છે, અને લિંગે શંકર રૂપ બન્યું, ૨૩૮.

ન્યુનાધિકા ન કર્તવ્યા ઉમાયાઃ શઙ્કરસ્ય ચ ।

ન્યનાધિકા કૃતિ દોષં કુરુતે રાષ્ટ્ર વિભ્રમમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

ઉમા અને શંકર (જલાધારિ અને લિંગ) ના સ્વરૂપો પ્રમાણથી ન્યૂનાધિક કરવા નહિ, કારણ કે પીઠિકા અને લિંગ ન્યૂનાધિક આકૃતિવાળા થાય તો દોષ અને દેશમાં વિભ્રમ પેદા થાય. ૨૩૯.

પીઠીકા સ્વરૂપ લક્ષણમ્

શુન્ડિલા (સ્થન્ડિલા) ચ તથા વાપી યક્ષી વેદી તથૈવ ચ ।

મળ્ડલા પૂર્ણચન્દ્રા ચ વજ્રી પદ્માકૃતિ સ્તથા ॥ ૨૪૦ ॥

અર્ધચન્દ્રા ત્રિકોણા ચ વિજ્ઞેયા દશ પીઠિકાઃ ।

આસાં તુ રુપ સંસ્થાનં કથયામિ નિવોધ તે ॥ ૨૪૧ ॥

સ્થન્ડિલા ચતુરશ્વા ચ એક મેઘલયાયુતા ।

દ્વિ મેઘલા ભવેદ્વાપી યક્ષી ચૈવ ત્રિમેઘલા ॥ ૨૪૨ ॥

ચતુરશ્વાયતાચૈવ વેદી સર્વાર્થ શોભના ।

લિજ્ઞેશ્વેતાઃ પ્રયત્નેન વર્જનીય સદા બુધૈ ॥ ૨૪૩ ॥

કાર્યા ચ મળ્ડલાકારા મેઘલાભિરલૂકૃતા ।

મળ્ડલા સાતુ વિજ્ઞેયા ગણાનાં વૃદ્ધિહેતવે ॥ ૨૪૪ ॥

पूर्णचन्द्र समाकारा मध्ये न्यस्त द्विमेखला ।

सा विज्ञेया पूर्णचन्द्रा रुद्राणां सततं प्रिया ॥ २४५ ॥

षडश्वाच भवेद्वज्री मेखलात्रय भूषिता ।

षोडशाश्वा भवेत् पद्मा किञ्चिद्भ्रस्वा तु मूलतः ॥ २४६ ॥

लग्नज्य धनुषाकारा अर्धचन्द्रा तु सा भवेत् ।

त्रिकोणा चोर्ध्वतो-ह्रस्वा शकृत्या च सदृशी भवेत् ॥ २४७ ॥

न्यस्ता चोत्तर पूर्वेषां प्रशस्ता लक्षणान्विता ।

जल मार्गविधानं तदग्रतश्च सुशोभनम् ॥ २४८ ॥

ददाति स्थण्डिला चैव धनं धान्यं च पुष्करम् ।

गोमहिषी प्रदा वापी यक्षी सर्वार्थं संपदम् ॥ २४९ ॥

मण्डला कीर्तिं बहुला पूर्णचन्द्रा तु शान्तिदा ।

वज्री शत्रु विनाशाय पद्मा सौभाग्यदायिनी ॥ २५० ॥

पुत्रं दद्यादर्धचन्द्रा त्रिकोणा शत्रुनाशनी ।

देवस्य योजनार्थं तु पीठीका स्तत्र कीर्तिता ॥ २५१ ॥

शैले नियोजयेच्छैलीं दारुजे दारुजां तथा ।

पार्थिवे पार्थिवा कार्या लोह जे लोह जोत्तमा ॥ २५२ ॥

रत्न जे धातुजा शस्ता रत्नजातु विशेषतः ।

नान्ययोनिं प्रकुर्वीत कृतायां वैर विग्रहे ॥ २५३ ॥

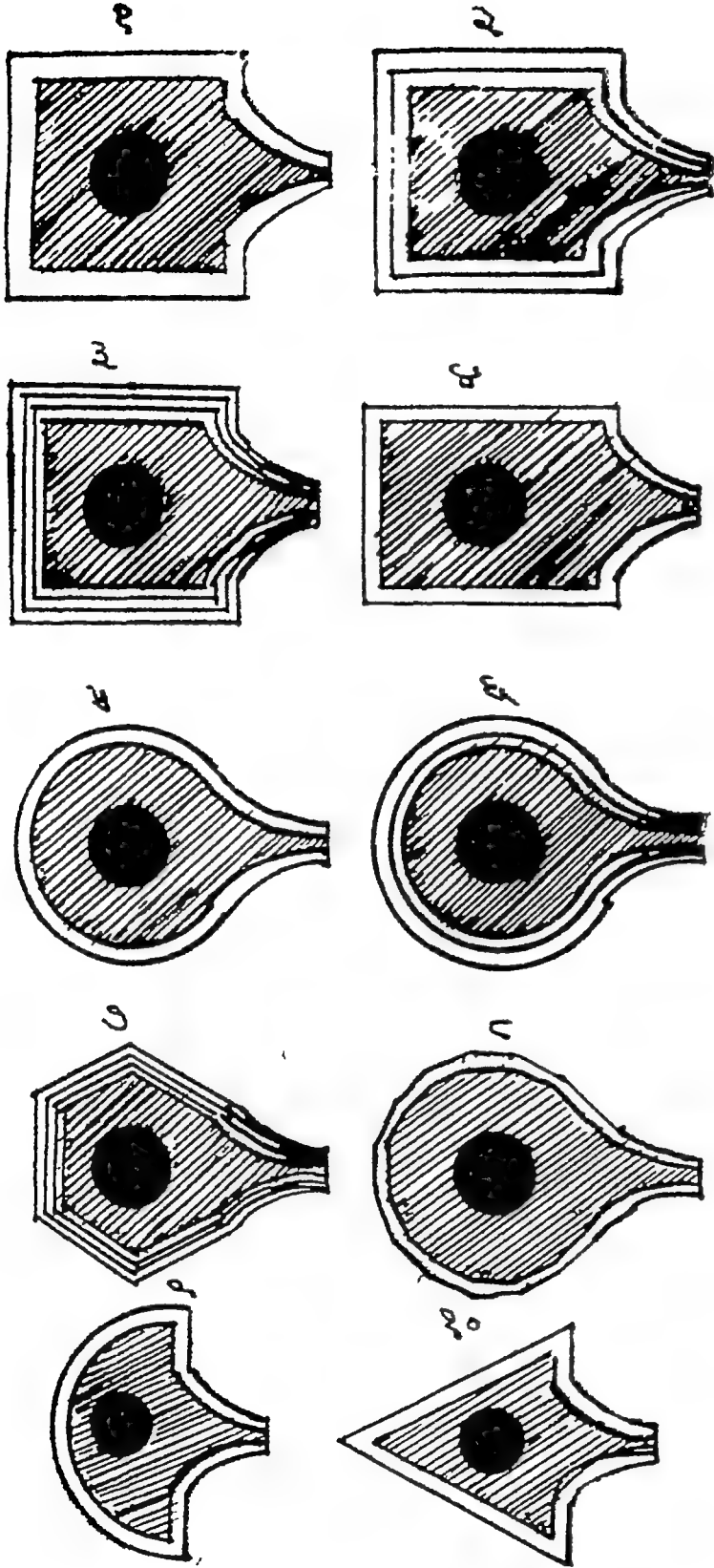
यावदीर्घं भवेच्छिङ्गं तावान् पीठस्य विस्तरः ।

मानाधिकं न कुर्वित उमायाः शङ्करस्य च ॥ २५४ ॥

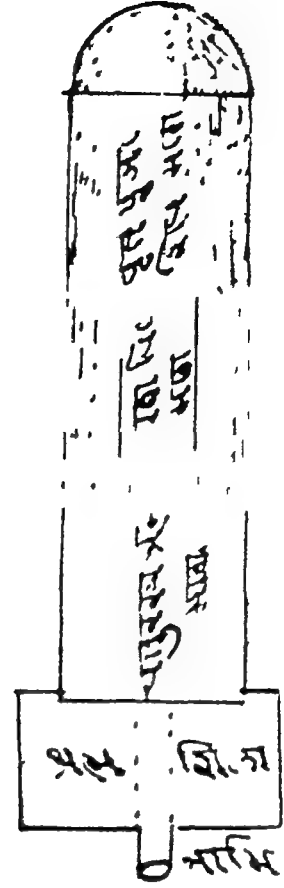
उमातु पीठीका ज्ञेया लिङ्गं शङ्कर उच्यते ।

एव मेव समाख्यातं पीठीकानां तु लक्षणम् ॥ २५५ ॥

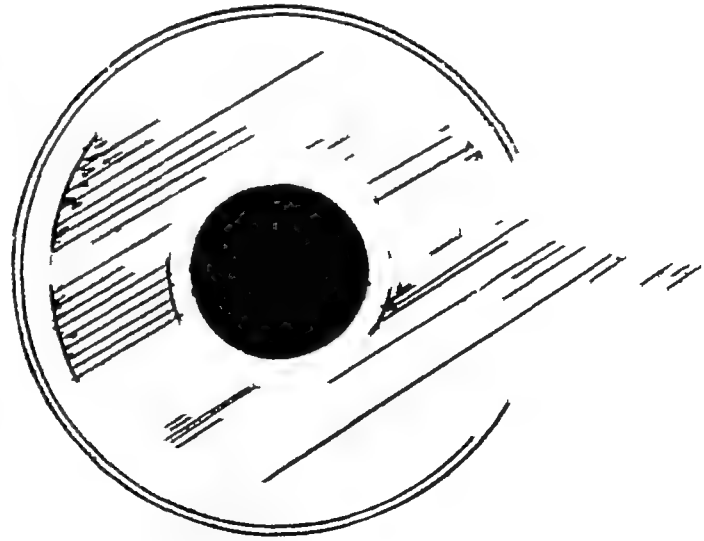
१ स्थण्डिला, २ वापी, ३ यक्षी, ४ वेदी, ५ मण्डला, ६ पूर्णचन्द्रा, ७ वज्री,
८ पद्मा, ९ अर्धचन्द्रा, १० त्रिकोणा. ओ दश पीठिका ज्ञेया. ६० वे ३५ स्थान ३६ छु :-

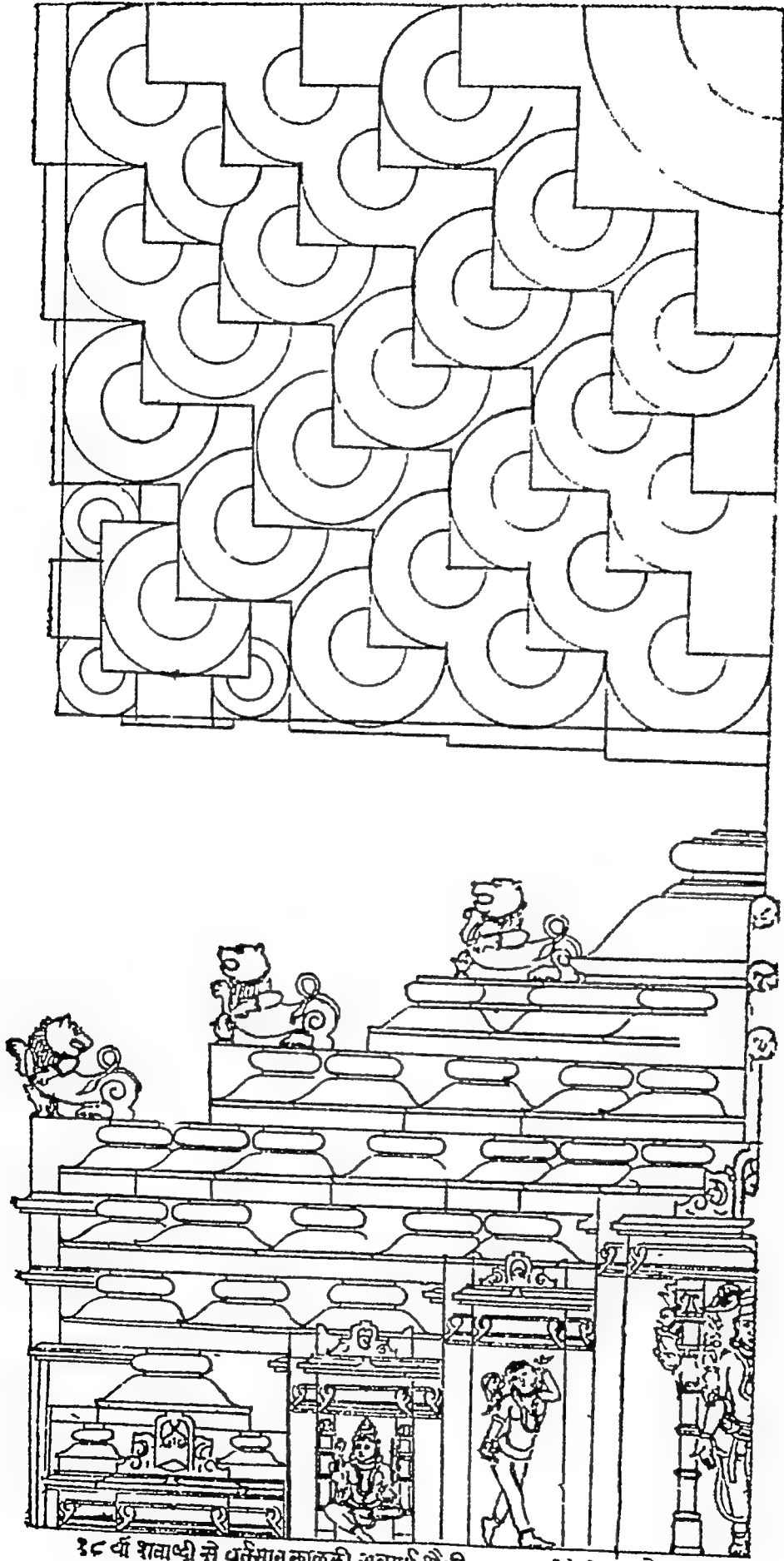

સાધારણ
રૂપ માત્ર

શિલ્પ વાહિકા ગ્રન્થ દ્વારા

૩૮ વીં શતાબ્દી સે વર્તમાન કાલકી સવર્ણા શૈલી.

પ્રભાશક્તિ ઓ સ્થપતિ.

૧ સ્થંડિલા :- ચોરસ એક મેખલા યુક્ત જાણવી.

૨ વાપી :- એ મેખલા વાળી.

૩ યક્ષી :- ત્રણ મેખલાવાળી.

૪ વેદી :- ચાર મેખલાવાળી.

સર્વ પ્રકારે શોભાયમાન જાણવી પણ લિંગ માટે પ્રચરને કરીને ભુદિમાને તજવી.

૫ મંડલા :- મંડલાકારે (ગોળ) મેખલાથી અલંકૃત કરેલી, મંડલા ગણાતા હેતુ વૃદ્ધિ કરનાર છે.

૬ પૂર્ણચંદ્રા :- સ્વરખા આકારની મધ્યે એ મેખલા યુક્ત કરવી, પૂર્ણચંદ્રા શિવને વિશેષ પ્રિય છે.

૭ ત્રિજિઃ :- ષટકોણ અને ત્રણ મેખલાવાળી કરવી.

૮ પદ્મા :- ત્રોણ કોણવાળી અને મૂલભાગમાં કંઈક નાની કરવી.

૯ અર્ધચંદ્રા :- ચડાવેલ ધતુપતા આકારની કરવી.

૧૦ ત્રિકોણા :- ઉપરના ભાગે નાની અને શક્તિ જેવા આકારની ત્રિકોણ કરવી.

ઉત્તર પૂર્વ દશ્ય યુક્ત પ્રશંસનીય છે. જલનિર્ગમ તે દિશાએ કરવું અને સુશોભન કરવું.

સ્થંડિલા :- ધન ધાન્ય પુષ્કળ દેવાવાળી છે.

વાપી :- ગાય. ભેંશ આપવાવાળી છે.

યક્ષી :- સર્વ સંપત્તિ દેવાવાળી જાણવી.

વેદી :- લિંગ કાર્ય માટે તજવી.

મંડલા :- કીર્તિદાયક જાણવી.

પૂર્ણચંદ્રા :- શાન્તિદાયક જાણવી.

ત્રિજિઃ :- શત્રુનો નાશ કરવાવાળી.

પદ્મા :- સ્ત્રીભાગ્ય દેવાવાળી છે.

અર્ધચંદ્રા :- પુત્ર દેવાવાળી છે.

ત્રિકોણા :- શત્રુનો નાશ કરવાવાળી

દેવોને યોજના પૂર્વક પીઠિકા કરવાથી, કીર્તિદાયક જાણવી, પાષાણ લિંગને પાષાણની, લાકડાના લિંગને લાકડાની, પાર્થિવ-માટીના લિંગને માટીની, ધાતુને ધાતુની જલાધારી કરવી, રત્નના લિંગને ધાતુની અને રત્નની કરે તો વિશેષ શુભ, અન્ય જલાધારી કરવાથી શત્રુ સાથે વિગ્રહ થાય, જે પ્રમાણે લિંગ હોય તે જ પ્રમાણે જલાધારી કરવી, ઓછી વધતી જણાવેલ માનથી લિંગ અને જલાધારી કરવા નહિ ઉમા એ પીઠિકા છે અને લિંગ એ શંકર છે, આ પ્રમાણે પીઠિકાના લક્ષણ જાણવા. ૨૪૦ થી ૨૫૫

લિંગ સહિત જલાધારી પંચસૂત્ર

લિંગ પરીધી પૃથુ મૂલ સૂત્રં ।
તતો દ્વિતીયં પૃથુ પીઠિકાયામ ॥
બ્રહ્મા ચ વિષ્ણુ સ્તથા શંકરાન્તં ।
ચોર્ધ્વ ત્રિભાગં તૃતીયં ચ સૂત્રમ્ ॥ ૨૫૬ ॥
ચતુર્થકં લિંગ પ્રણાલમગ્રં ।
યત પન્ચમં લિંગશિસ્સ્ય સૂત્રે ॥
ન્યુનાધિકં હાનિકરં પ્રજાયૈ ।
પ્રતાપવૃદ્ધિઃ સમકાય સૂત્રે ॥ ૨૫૭ ॥

લિંગની જડાઈ કરતું સૂત્ર ફેરવતાં જે માપ થાય તે લિંગની પરિધિ કહેવાય તે પ્રથમ સૂત્ર. તે સૂત્ર મુજબ જલાધારી પહોળી રાખવી, તે બીજું સૂત્ર. તે જ સૂત્રથી જલાધારીની ઉંચાઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ના બે ભાગ જલાધારી, અને એક ભાગ લિંગની ઉંચાઈ, તે ત્રીજું સૂત્ર. એ જ સૂત્રથી લિંગથી પ્રનાલ નીકાળે રાખવી તે ચોથું સૂત્ર. અને જલાધારી ઉપરથી લિંગના મસ્તક અને જલાધારી સુધી માપવું તે પાંચમું સૂત્ર. આ પંચસૂત્રથી ન્યૂનાધિક લિંગ તથા જલાધારી થાય તો પ્રજાને હાનિકર્તા થાય. જે સૂત્ર પ્રમાણે લિંગ તથા જલાધારી થાય તો તેજની વૃદ્ધિ થાય ૨૫૬, ૨૫૭.

શિવાલય લિંગ પ્રવેશ

યામ્યાશ્રિતં સ્વામી વિનાશહેતુ ।
પ્રવેશલિંગં દ્વિવિધં સુવિજ્ઞૈઃ ॥
આકાશમાર્ગે કૃતરંગ મધ્યે ।
પ્રાસાદ અર્ધે ચ તતો દ્વિતીયમ્ ॥ ૨૫૮ ॥

શિવાલયમાં દક્ષિણ દિશાએથી પ્રવેશ કરવો તે સ્વામીનો નાશકર્તા છે, વિક્ષાનોએ લિંગ પ્રવેશ બે પ્રકારે કહેલ છે. પહેલો આકાશ માર્ગે એટલે શીખરના સ્કંધ ઉપરથી, બીજો આતરંગના ઉપરના ભાગમાંથી પ્રવેશ શુભ છે. ૨૫૮.

સ્વદેશ સૌખ્યં ધનરાજ્ય વૃદ્ધિઃ ।
સ્વામી ચ નાકે તુ કરોતિ ચિન્તામ્ ॥
સ્વદેશ ધર્મો વહુલઃ પ્રજાયામ્ ।
ત્યજન્તિ રોગાઃ પશુપુત્ર લાભઃ ॥ ૨૫૯ ॥

ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણે લિંગ પ્રવેશ કરવામાં આવે તો સ્વદેશમાં સુખ, ધન અને રાજ્યની વૃદ્ધિ થાય, સ્વામી સ્વર્ગની ચિંતા કરે, પ્રજામાં ઘણા પ્રમાણમાં સ્વદેશ ધર્મની વૃદ્ધિ થાય, રોગો નાશ પામે અને પશુ પુત્રનો લાભ થાય. ૨૫૯.

દ્વાર માર્ગે લિજ્ઞ પ્રવેશ ફલ

લિજ્ઞ પ્રવેશો યદિ દ્વાર મધ્યે ।
સ્વદેશ મંગો નહિ રાજ વૃદ્ધિઃ ॥
પૃષ્ઠિ પ્રવેશો ન કરોતિ લિજ્ઞમ્ ।
કરોતિવાત નહિ વામ માગે ॥ ૨૬૦ ॥

દ્વારની મધ્યમાંથી લિંગ પ્રવેશ કરવામાં આવે તો સ્વદેશનો ભંગ થાય તેમજ રાજ્યની વૃદ્ધિ અટકે, પાછળના ભાગમાંથી લિંગનો પ્રવેશ તેમજ વામ ભાગે ખાત કરી પ્રવેશ નહિ કરાવવો. ૨૬૦.

પ્રનાલ નિર્ણય

પૂર્વા પરાયદા દ્વારં પ્રનાલં ચોતરે શુભમ્ ।
પ્રશસ્તં શિવલિજ્ઞાનામિતિ શાસ્ત્રાર્થ નિશ્ચય ॥ ૨૬૧ ॥

શિવાલયનું દ્વાર પૂર્વ પશ્ચિમ હોય ત્યારે પ્રનાલ ઉત્તર દિશામાં શુભ છે, કેમકે શિવલિંગોની પ્રનાલ ઉત્તર દિશામાં કરવી પ્રશસ્ત છે, આ પ્રમાણે સર્વ શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. ૨૬૧.

શિવસ્નોદક ગુપ્ત

શિવ સ્નાનોદકં ગૂઢં માર્ગે ચણ્ડમુખેક્ષિપેત્ ।
દૃષ્ટૌ ન લંઘનં તત્ર હન્તિ પુણ્યં પુરાકૃતમ્ ॥ ૨૬૨ ॥

શિવ સ્નાનનું જળ અંડ ઋષિની મૂર્તિના મુખદ્વારે થઈ ગુપ્ત થીતે ભૂમિની અંદર જવા દેવું તેમજ તે જળના ઉપર દૃષ્ટિ ન પડવી જોઈએ તથા તેનું ઉદ્ધવન ન થવું જોઈએ. કારણકે તેમ થવાથી પૂર્વ જન્મના પુણ્યનો ક્ષય થાય છે. ૨૬૨.

અન્ય દેવપ્રનાલ

અર્ચનાંતુ મુખંપૂર્વં પ્રનાલ વામતઃ શુભમ્ ।

જૈન યુક્ત સમસ્તાંશ્ચ, યામ્યોત્તરક્રમે સ્થિતાઃ ॥ ૨૬૩ ॥

વામ-દક્ષિણ-યોગેન કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।

મળ્ડપાદિ પ્રતિમાનાં તથા યુક્તા વિધાયતે ॥ ૨૬૪ ॥

મળ્ડપે યે સ્થિતાદેવા સ્તેષા વામે ચ દક્ષિણે ।

પ્રનાલં કારયેદ્વિમાન, જગત્યાં વૈ ચતુર્દિશમ્ ॥ ૨૬૫ ॥

પૂર્વ મુખ પ્રતિમાના પ્રાસાદને પ્રનાલ વામ એટલે ઉત્તરદિશ કરવી, જેન આદિ સમસ્ત દેવ પ્રતિમા દક્ષિણ ઉત્તર મુખ હોય તેને ડાબી તથા જમણીબાજુ પ્રનાલ રાખવી દક્ષિણ બાજુને ડાબી બાજુ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાને જમણી બાજુ એટલે પૂર્વ, મંડપાદિમાં પ્રતિમા બેઠેલ હોય તેને યુક્તિ પૂર્વક વિધિવત પ્રનાલ કરવી. મંડપના દેવાને વામ દક્ષિણ પ્રનાલ કરવી, જગતીને ચારે બાજુ પ્રનાલ કરવી. ૨૬૩ થી ૨૬૫.

અન્ય પ્રનાલ વિધાન

પૂર્વાપરસ્ય પ્રાસાદે પ્રનાલશુભમુત્તરે ।

દક્ષોત્તર શુભં પૂર્વ ચતુર્જગતી મળ્ડપે ॥ ૨૬૬ ॥

પૂર્વ પશ્ચિમના પ્રાસાદને પ્રનાલ ઉત્તરદિશ શુભ બાજુવી, દક્ષિણ ઉત્તર પ્રાસાદને પૂર્વ શુભ, જગતી અને મંડપને ચારે દિશાએ પ્રનાલ કરવી. ૨૬૬.

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिंतन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध) शिल्पाचार्य नंदलाल चुनिलाल सोमपुरा संगृहीते
द्वार लक्षण नाम्नो चतुर्थोऽध्याय संपूर्ण ॥

મળ્ડપાધિકાર નામ્નો પઞ્ચમોઽધ્યાય

વિશ્વકર્મોવાચ—

અથાતઃ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ મળ્ડપાનાં તુ લક્ષણમ્ ।

પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણેન મળ્ડપં કારયેદ્ બુધઃ ॥ ૧ ॥

સમં સપાદં સાર્ધં ચ પાદોન દ્વય મેવ ચ ।

દ્વિગુણં ચાઽપિ કર્તવ્યં સપાદ દ્વય મેવ ચ ॥ ૨ ॥

સાર્ધં દ્વયં તુ કર્તવ્યમત ઝર્ધ્વં ન કારયેત્ ।

સપ્તધા પ્રમાણ સૂત્રં વાસ્તુ વિદ્ધિ રુદાહતમ્ ॥ ૩ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે:— હવે પ્રાસાદોને કરવાના મંડપોના લક્ષણ કહું છું, વિદ્વાન શિલ્પીએ પ્રાસાદના પ્રમાણ અનુરૂપ મંડપ કરવા. (૧) પ્રાસાદ પ્રમાણ, (૨) સવાથો, (૩) દોઢો, (૪) પોણા બે ગણો, (૫) બમણો, દ્વિગુણ, (૬) સવા બે ગણો, (૭) અઢીગણો કરવો. તેથી મોટો નહિ કરવો. આ સાત મંડપના પ્રમાણ સૂત્ર જાણવા. તે મુજબ વાસ્તુ હિતકર્તા છે. ૧ થી ૩.

પ્રાસાદેષુ ચ સર્વેષુ દશહસ્તાધિકેષુ ચ ।

ઉક્તં સમં સપાદં ચ મળ્ડપં વાસ્તુ વેદિભિઃ ॥ ૪ ॥

પશ્ચહસ્તાત્પરં ચૈવ યાવત્સ્યાદ્ દશહસ્તકમ્ ।

સાર્ધાયામં મળ્ડપં ચ સૃષ્ટં વૈ વિશ્વકર્મણા ॥ ૫ ॥

ચતુર્હસ્તે ચ પ્રાસાદે પાદોન દ્વયંશ વિસ્તરઃ ।

ત્રિહસ્તે દ્વિગુણશ્ચૈવ તદ્વિશિષ્ઠા ચતુષ્કિકા ॥ ૬ ॥

ચતુષ્કં વાઽપિ ચાષ્ટાંશં શુકસ્તમ્બાનુ સારતઃ ।

વિતાન વૈ સંવરણા ચોર્ધ્વમાનેન મળ્ડપે ॥ ૭ ॥

દશ હસ્તથી અધિક પ્રાસાદને મંડપ સરખો અથવા સવાથો કરવો, પાંચ હસ્તથી દશ હસ્તના પ્રાસાદને મંડપ દોઢો કરવો, તેમ વિશ્વકર્મા કહે છે. ચાર હસ્તના પ્રાસાદને મંડપ પોણાબે ગણો કરવો, ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને મંડપ બમણો કરવો, બે અને એક હસ્ત પ્રાસાદને ચતુષ્કિકા (ચોક્કી) કરવી, શુકસ્તંભના માને મંડપની અષ્ટાંશ મુજબ રચના કરવી. મંડપની ઉપર વિતાન તથા સંવરણ કરવી. ૪ થી ૭.

અલિન્દૌ દ્વિગુણેશ્ચાઽત્ર દ્વિગુણં ચ પ્રકલ્પયેત્ ।

દ્વૌ ત્રયશ્ચત્વારોઽલિન્દા દ્વિગુણાત્પર મળ્ડપે ॥ ૮ ॥

મંડપની બંને બાજુ અલિંદ (પદ) કરવાથી બમણા મંડપની કલ્પના થાય, જે ત્રણ અથવા ચાર અલિંદ (પદ) કરવાથી જે ગણાથી પણ મોટો મંડપ થાય. ૮.

મિત્તિ પ્રાસાદ માનેન પીઠાન્તોત્તાનપટ્ટકા ।

એક વા ત્રીણિ વા કુર્યાત દ્વારાણિ તત્ર સર્વદા ॥ ૯ ॥

મંડપનીભિત્તિ પ્રાસાદના માન પ્રમાણે કરવી, પીઠ ઉપરથી પાટ સુધી મંડપને દ્વાર એક અથવા ત્રણ કરવા. ૯.

વાતાયનાશ્ચ કર્તવ્યા સહચન્દ્રાવલોકૌ ।

પ્રાસાદ દ્વારવદ્ દ્વાર વિસ્તારો મળ્ડપે ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

હવા માટે બાજીઆ તથા બારી ચંદ્રાવલોકન કરવી. પ્રાસાદના દ્વાર પ્રમાણે મંડપને દ્વારનો વિસ્તાર કરવો. ૧૦.

પ્રાસાદ ગર્ભ માનત કુર્યાત મુખ મળ્ડપ ।

મૂલ સ્તમ્ભે યથાસુત્ર સ્તમ્ભો દેવસ્તુ મળ્ડપે ॥ ૧૧ ॥

પ્રાસાદ ગર્ભ માનથી મુખ મંડપની રચના કરવી. ગર્ભગૃહના મૂલ સ્તંભના સૂત્રે મંડપના સ્તંભો કરવા. ૧૧.

મૂલ કર્ણેન સુત્રેણ સલિલશ્ચ ચતુષ્કિકા ।

મળ્ડપસ્તદ્વિનિક્રાન્તઃ પ્રાસાદશિખરં તતઃ ॥ ૧૨ ॥

કર્ણ ગૂઠો વિલોકાસ્ય એક ત્રિદ્વાર સંયુતઃ ।

પ્રાસાદાગ્રે પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વ દેવસ્ય મળ્ડપાઃ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાસાદની મૂળ રેખાના એક સુત્રમાં બેડી કોલી (સલિલ) તેમજ ચોક્કી કરવી, અને તેનાથી નીકળતો મંડપ કરવો, પ્રાસાદના ઉપર શિખર કરવું, ગૂઠ મંડપ તથા વિલોકાસ્ય (બુલ્લો) મંડપ એક દ્વાર તથા ત્રણ દ્વાર વાળો કરવો, આ પ્રમાણે સર્વ દેવોના પ્રાસાદને અગ્ર ભાગે મંડપો કરવાં. ૧૨, ૧૩.

શુકસ્તમ્ભાનુ સુત્રેણ ચાષ્ટાંશં મિતિમાચરેત્ ।

મધ્ય પીઠોચ્છયોત્સેધા મળ્ડપાઘાઃ સમસ્તકાઃ ॥ ૧૪ ॥

શુક (સલીલ, કોલી) ના સ્તંભના સૂત્રે ભિત્તિની અંદર અષ્ટાંશે મંડપની રચના કરવી, મધ્ય ભાગ પીઠની બરાબર ઉંચો બધા મંડપોને કરવો. ૧૪.

ગૂઢઘ્નિકાસ્તથાનન્તાઃ ક્રમેણ મળ્ડપાસ્તથા ।

જિન સ્યાગ્રે પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વેષાં તુ બલાણકમ્ ॥ ૧૫ ॥

જિન દેવાલયોના અગ્રભાગે ક્રમે ગૂઢ મંડપો અને તેના અગ્રભાગે ચોક્કીઓ તથા ચોક્કીના અગ્રે રંગ મંડપો (નૃત્યમંડપો) કરવા અને બલાણક તે સર્વ દેવોને કરવાં. ૧૫.

મળ્ડપના પદ વિભાગ

પશ્ચભાગે દ્વયં મધ્યે સપ્તભાગે ત્રયં તથા ।

ચત્વારિ નવભાગે શાલા મધ્યે પ્રમાણકમ્ ॥ ૧૬ ॥

ચતુષ્કશ્ચ તથાષ્ટાંશં શુભં સ્તમાનુ સારતઃ ।

સંવરણં વિતાનશ્ચ હર્ધમાનેન મળ્ડપે ॥ ૧૭ ॥

પ્રાકારૈર્મળ્ડિતાઃ કાર્યાશ્વતુ દ્વારાણિ મળ્ડપે ।

મકરૈર્જલ નિષ્કાસાઃ સોપાન તોરણાદિભિઃ ॥ ૧૮ ॥

મંડપના પાંચ ભાગ કરી મધ્યપદ બે ભાગ (ખાળુના ૧૧-૧૧), સાત ભાગમાં ત્રણ મધ્યે (૨-૨ખાળુના પદ), નવ ભાગમાં મધ્યપદ ચાર ભાગ (ખાળુના ૨૧-૨૧ ભાગના પદ બદલવા), સ્તંભોને અનુસરી ચોરસ તથા અષ્ટાંશ મંડપ કરવા શુભ છે, તેમજ મંડપ ઉપર સંવરણ તથા ધુમ્મટ કરવો તેની જગ્યાઈ પહોળાઈના અર્ધ ભાગે કરવી, મંડપો ભિત્તિઓથી યુક્ત કરવાં, તથા મંડપમાં ચારે દિશાઓમાં દ્વારો મૂકવાં, મકરના મુખવાળી પાણી નીકળવાની પ્રનાલો કરવી, તેમજ મંડપને પગથીયા તથા તોરણ વગેરેથી સુશોભિત કરવો. ૧૬ થી ૧૮.

દ્વાદશત્રિક મળ્ડપાના

વિશ્વકર્મોવાચ—

સુભદ્રશ્ચ કિરીટી ચ દુન્દુભિઃ પ્રાન્ત એવ ચ ।

મનોહરશ્ચ શાન્તશ્ચ નન્દાશ્ચ સુદર્શન ॥ ૧૯ ॥

રમ્યકશ્ચ સુનાભશ્ચ સિંહ સૂર્યાત્મક સ્તથા ।

નિર્ગૂઢાગ્રેત્રિકં રૂપાતં દ્વાદશ મુખ મળ્ડપાઃ ॥ ૨૦ ॥

૧ સુભદ્ર, ૨ કિરીટી, ૩ દુન્દુભિ, ૪ પ્રાન્ત, ૫ મનોહર, ૬ શાન્ત, ૭ નન્દાખ્ય, ૮ સુદર્શન, ૯ રમ્યક, ૧૦ સુનાભ, ૧૧ સિંહ અને ૧૨ સૂર્યાત્મક. આ દ્વાદશ મંડપના નામ છે, અને તે ગૂઢ મંડપના અગ્ર ભાગે ત્રણ રીતે કરવામાં આવે છે, અને મુખમંડપ તરીકે વિખ્યાત છે. ૧૯, ૨૦.

સુભદ્રાદિ મળડપા:

દ્વારાગ્રે ચૈવ નિર્ગૂઢં તદગ્રે ચ ચતુષ્કિકા ।
સુભદ્રો નામ વિજ્ઞેયો મળડપ સર્વં કામદઃ ॥ ૨૧ ॥

ઉભયોઃ કક્ષયોર્દધાત્ કિરીટી નામતઃ સ્મૃતઃ ।
એકં ચ દુન્દુભિઃ પૂર્વે અધોમૌ પ્રાન્તત સ્તથા ॥ ૨૨ ॥

પૂર્વે ચતુષ્કિકાયાં ચ કામદશ્ચ મનોહરઃ ।
શાન્તશ્ચૈતદુભાભ્યાં ચ સ્તમ્ભૈર્દર્યપ્તિરેવ ચ ॥ ૨૩ ॥

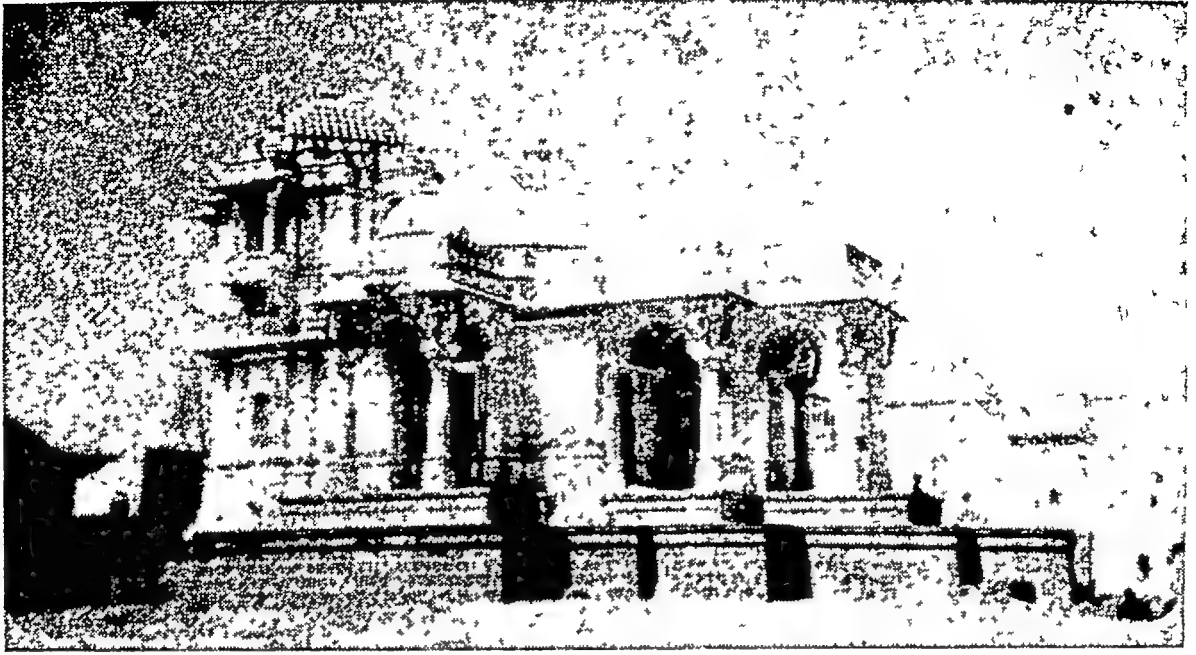
મૂલ પ્રાસાદ દ્વિગુણં ત્રિકાળાં પૃથુનિર્ગતપ્ ।
ત્રિમિશ્રતુષ્કિકાઽઽપ્યામે પૃથત્વે ત્રિભિરેવ ચ ॥ ૨૪ ॥

ચતુષ્કિકે ચૈત્પૂર્વેઢગ્રે નન્દાશ્ય સર્વં કામદઃ ।
ત્યક્ત્વાગ્રે ચોદરે ગર્ભે દદ્યાચૈવ સુદર્શનઃ ॥ ૨૫ ॥

ઉભેકક્ષે પુનઃશ્વાગ્રે રમ્યકઃ સમુદાહૃતઃ ।
અગ્રેદ્વિ ચતુષ્કિકાભ્યાં સુનામો નામ સમ્પ્રતઃ ॥ ૨૬ ॥

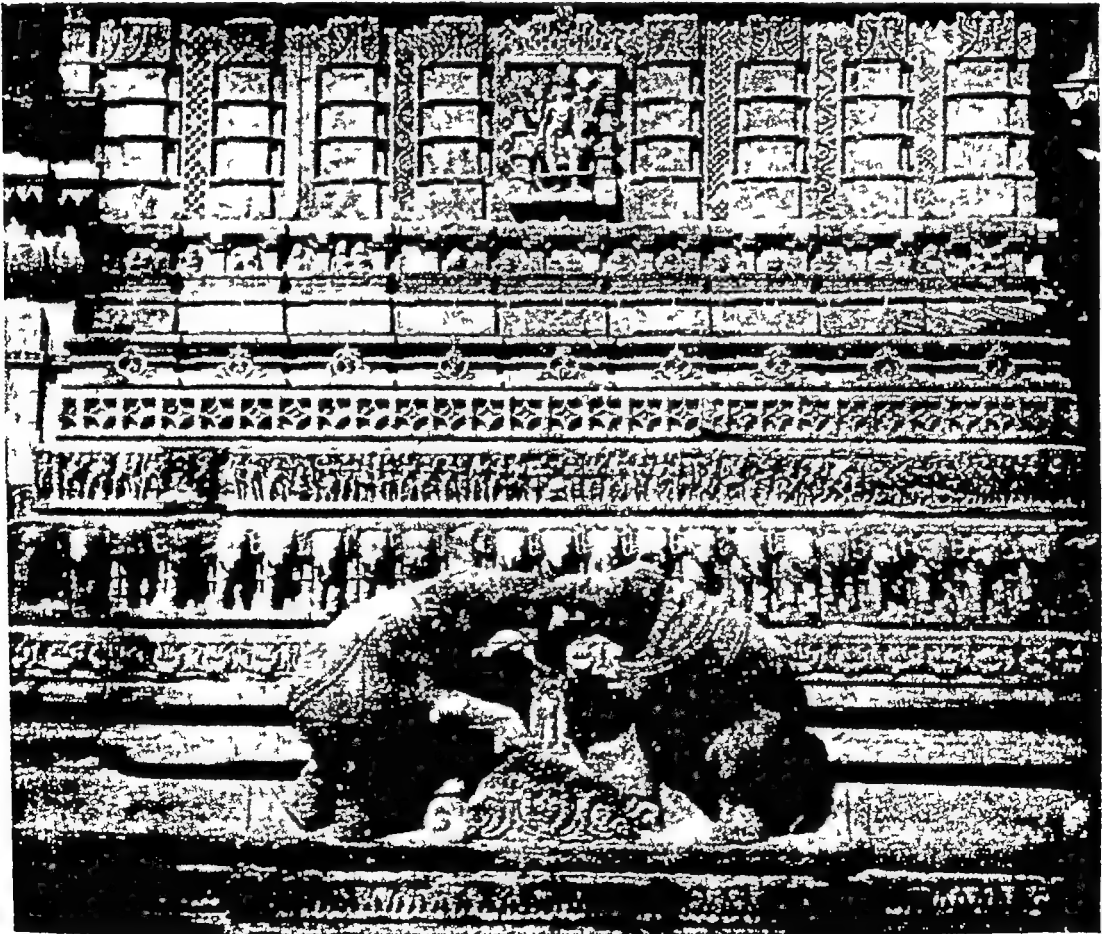
અલિંદ યુક્તૌ દોષક્ષૌ સિંહનામઃ સ ઉચ્યતે ।
મૂક્ત કોળા કૃતિઃ સ્થિત્વા પૂર્વ કર્ણે સૂર્યાત્મકઃ ॥ ૨૭ ॥

દ્વારની આગળ ખુલ્લી ચોક્કી સુભદ્ર નામનો મંડપ બાંધવો. તે સર્વ કામનાને આપનાર છે. તેની ખંને બાંધુ ચોક્કી કરવાથી કિરીટી નામનો મંડપ થયો. આગળ એક ચોક્કી કરવાથી દુન્દુભિ થાય. બાંધુમાં બે ચોક્કી કરવાથી પ્રાન્ત નામનો મંડપ થયો. આગળ એક ચોક્કી કરવાથી મનોહર મંડપ સર્વ કામનાને આપનાર બાંધવો. બાંધુમાં બે ચોક્કી કરવાથી શાન્ત મંડપ થાય. મૂલ પ્રાસાદથી બે ગણા ત્રિગુણા આગળ નીકળતા કરવા. ત્રણ ત્રણ ચતુષ્કિકા બાંધવી. આગળ એક ચોક્કી કરવાથી નન્દાશ્ય મંડપ બાંધવો. ખંને બાંધુ ગર્ભે ચોક્કી કરવાથી મંડપ સુદર્શન બાંધવો. આગળ બે પડબે ચોક્કી કરવાથી રમ્યક નામનો મંડપ બાંધવો. આગળ ચોક્કી વધારવાથી સુનામ નામ બાંધવું ખંને પક્ષે અલિંદ પદ વધારવાથી સિંહ નામનો મંડપ બાંધવો. આગળ ખુણે ચોક્કી કરવાથી સૂર્યાત્મક નામનો મંડપ બાંધવો. ૨૧ થી ૨૭.

રાજકોટ સદર પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર

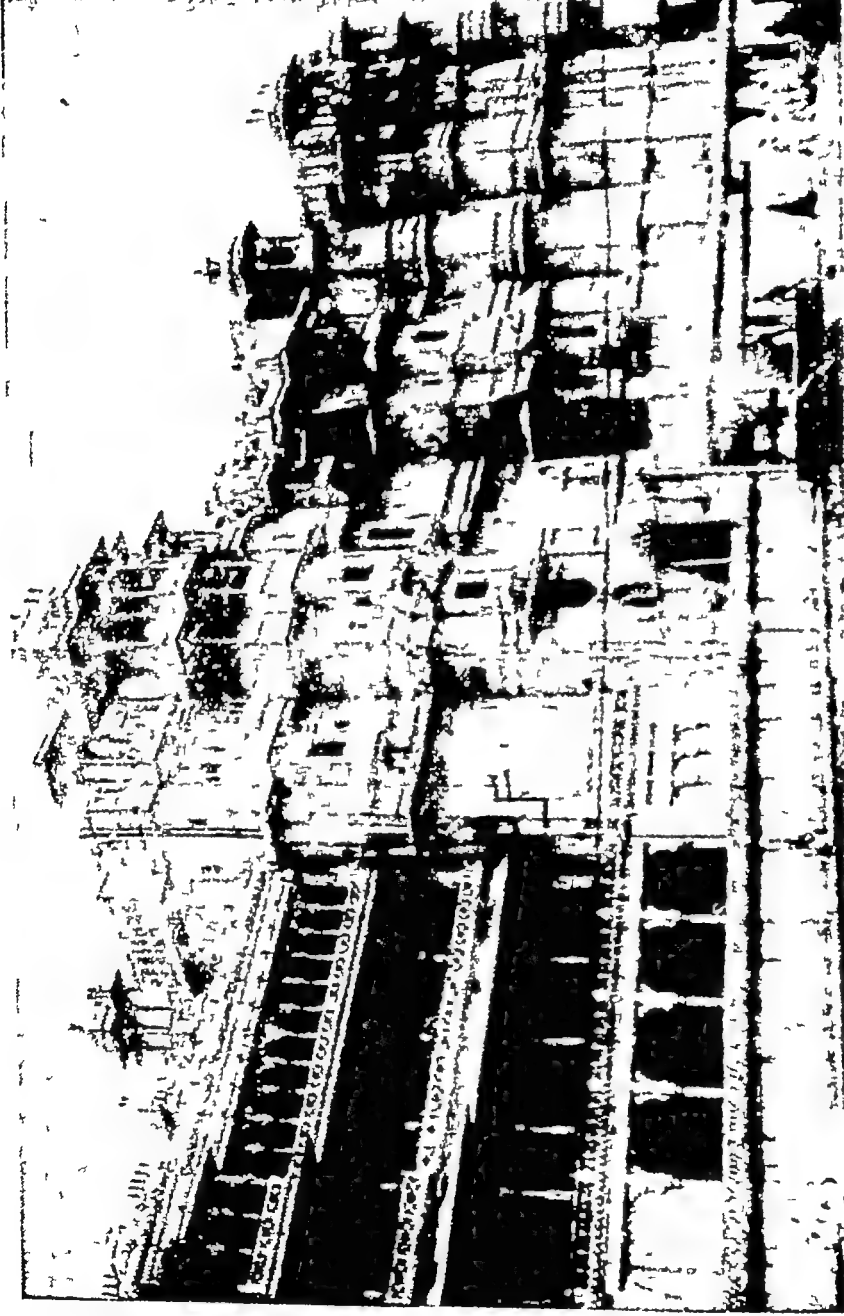
[એન. સી. સોમપુરા]

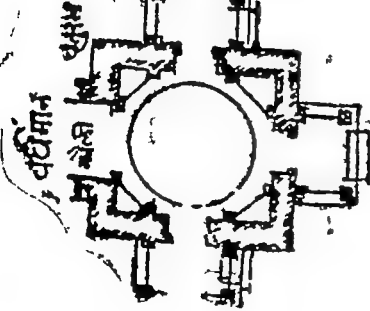
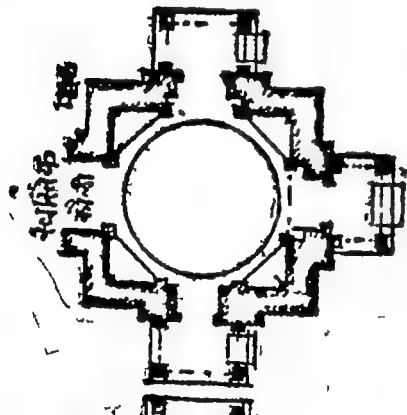
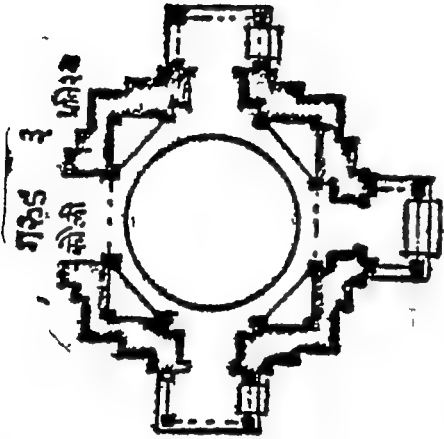
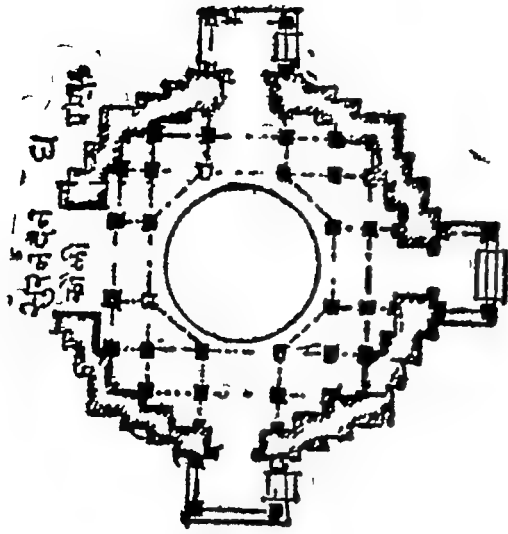
કક્ષાસન દર્શન—શામળાજી.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

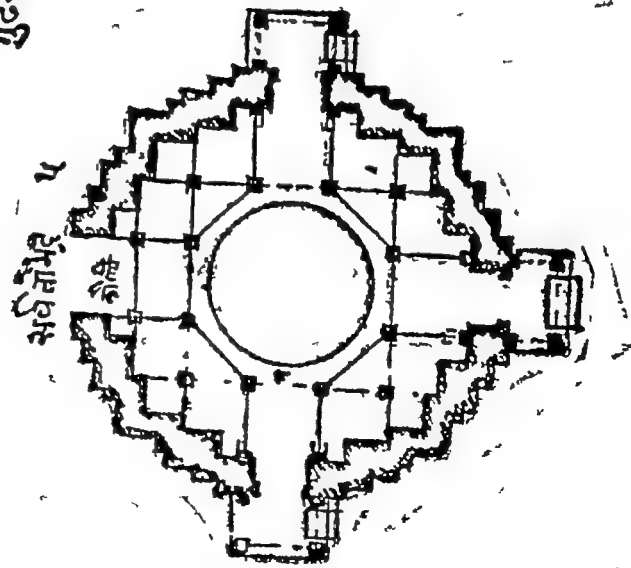
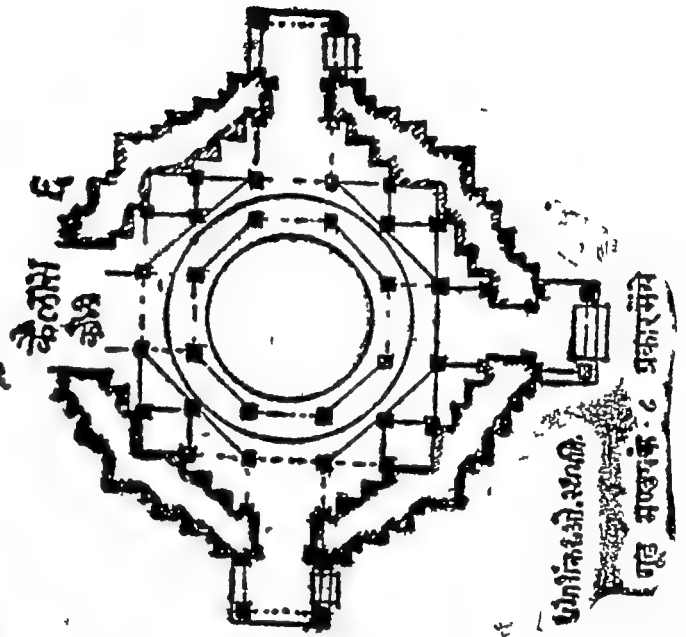
ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

રાજમહેલ—ઉદેપુર.

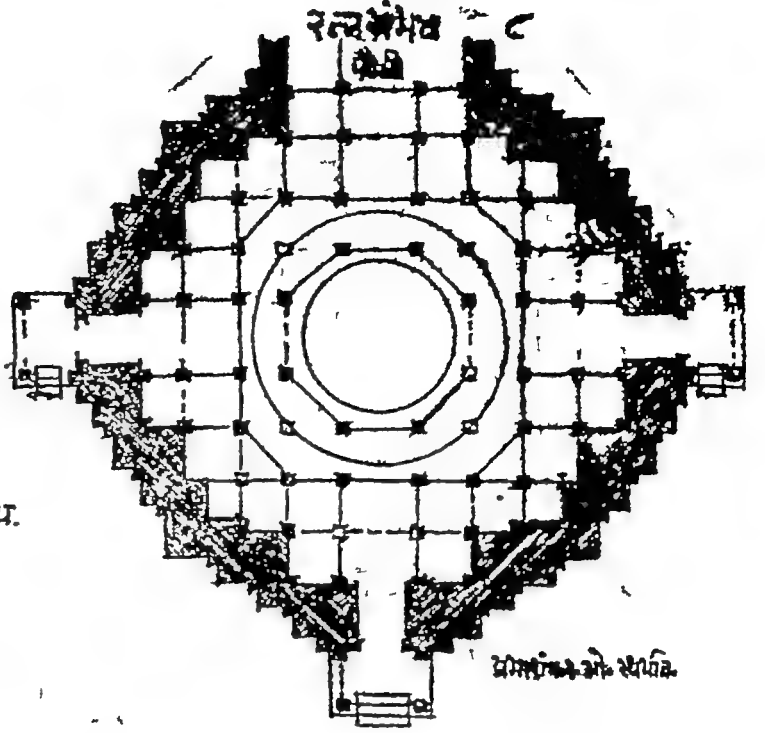
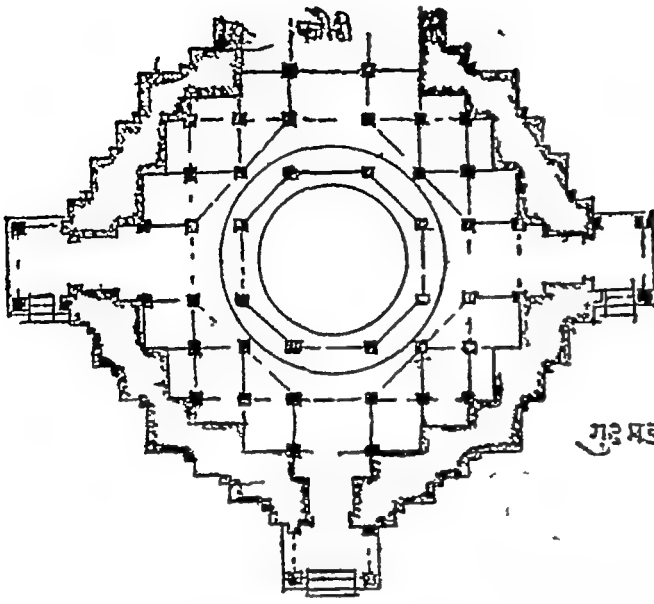

ગુરુમંડપ

ઇન્દ્રનીલ ૭

રત્નસંભવ ૮

વર્ધમાનાદિ ગૂઢ મળ્ડપો

વર્ધમાનઃ સ્વસ્તિકાલ્લયો ગરુડ સુરનન્દનઃ ।

સર્વતો ભદ્ર-કૈલાસેન્દ્રનીલા રત્નસંભવઃ ॥ ૨૮ ॥

૧ વર્ધમાન, ૨ સ્વસ્તિકા, ૩ ગરુડ, ૪ સુરનન્દન, ૫ સર્વતોભદ્ર, ૬ કૈલાસ, ૭ ઇન્દ્રનીલ, ૮ રત્નસંભવ. ૨૮.

સ્વરૂપ લક્ષણ

ચતુરસ્ત્રો વર્ધમાનઃ સ્વસ્તિકો ભદ્રસંયુતઃ ।

ગરુડઃ સપ્રતિરથઃ સુરાનન્દઃ પ્રભદ્રકૈ ॥ ૨૯ ॥

કર્ણાઢ્યૈઃ સર્વતોભદ્રઃ કૈલાસો ભદ્રકોદકૈઃ ।

પ્રતિરથાનિન્દ્રનીલઃ ત્રિભિઃ સ્યાદ્રત્ન સંભવ ॥ ૩૦ ॥

હત્યેષ્ટૌ ચ સમાલ્યાતા વર્ધમાનાદિ મળ્ડપાઃ ।

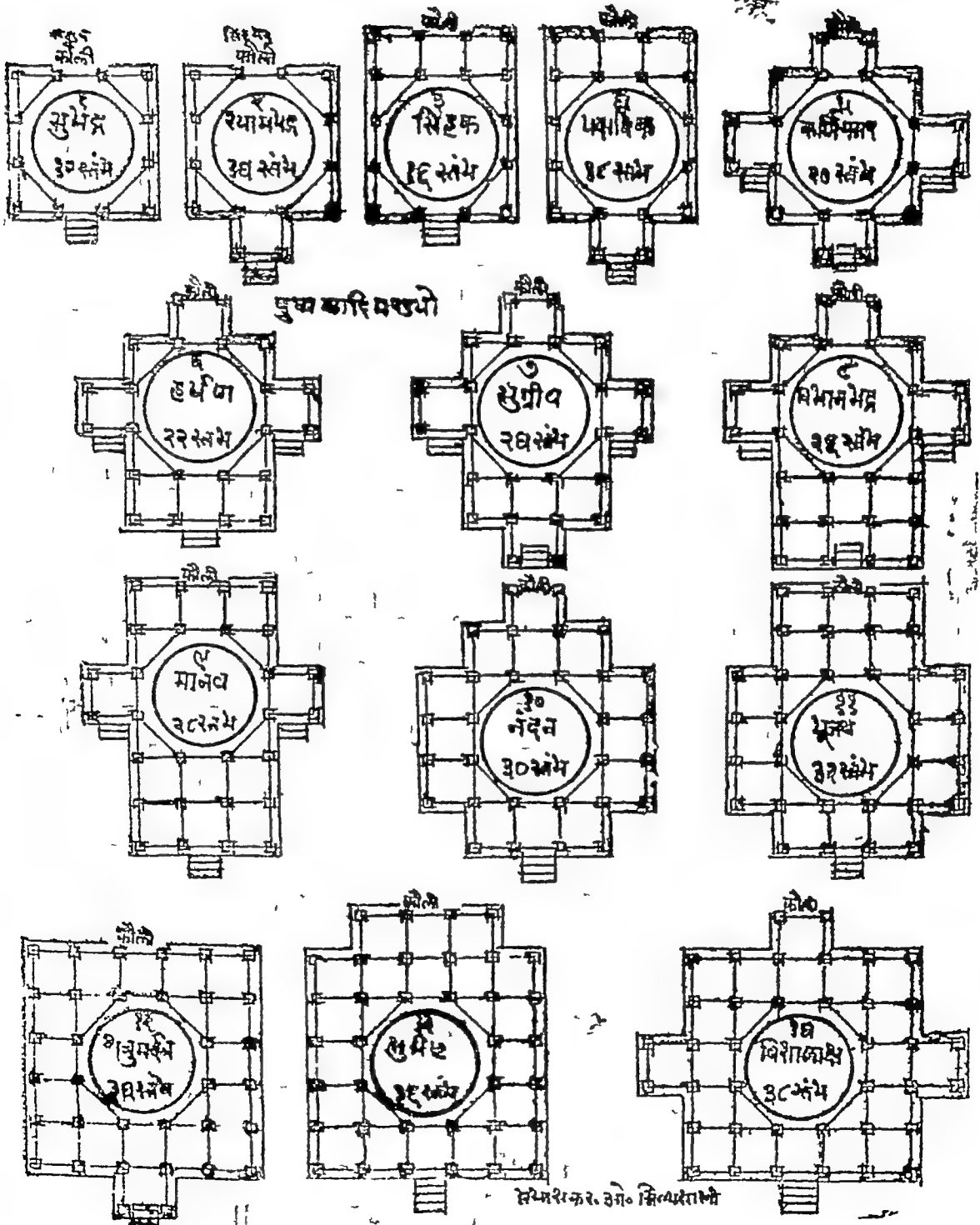
સપીઠ મંડોવરાદિ-પ્રાસાદ કૃતિ મેલલા ॥ ૩૧ ॥

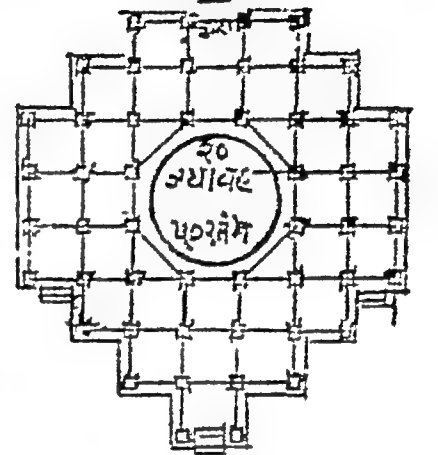
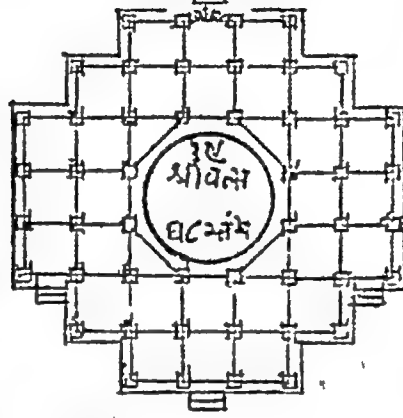
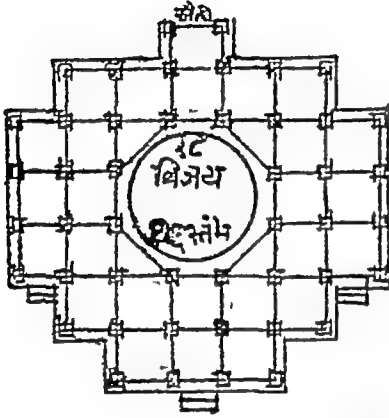
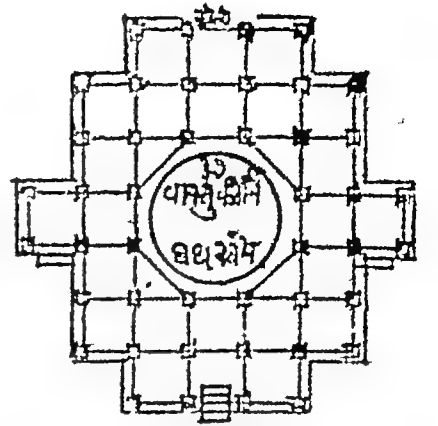
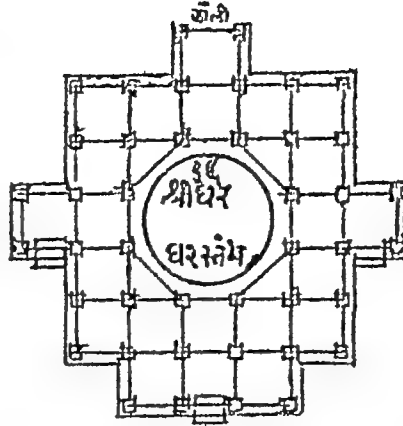
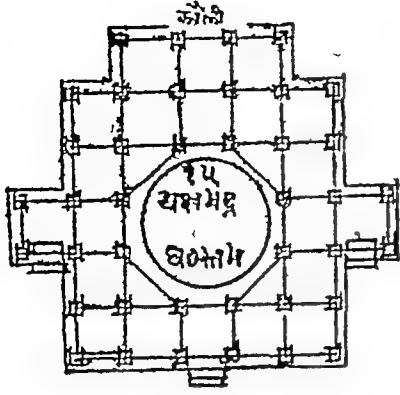
એકં વા ત્રિણિ વા કુર્યાદ્ દ્વારણિ કામદાયકઃ ।

ચતુષ્કિકા યામ્યોત્તરે અગ્રે વા વામદક્ષિણે ॥ ૩૨ ॥

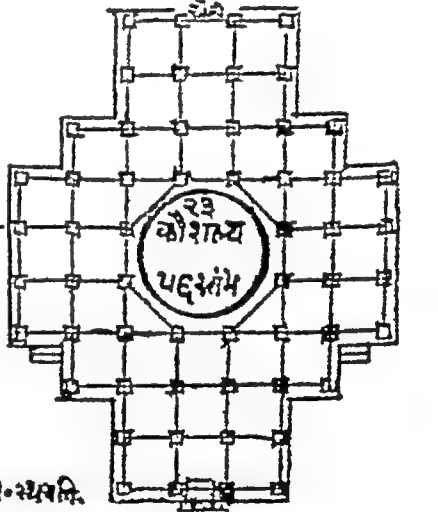
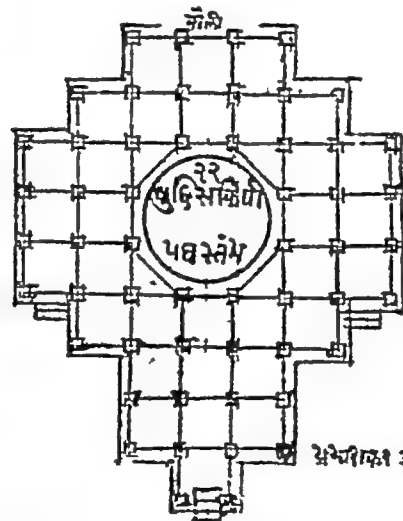
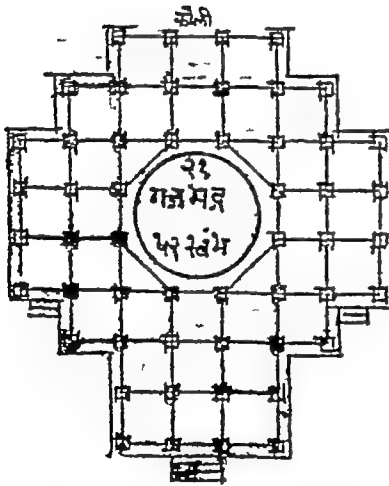
વર્ધમાનાદિ આઠ પ્રકારના મંડપોના સ્વરૂપો કહે છે. ચોરસ ગૂઢમંડપ વર્ધમાન, ભદ્રવાળો સ્વસ્તિકા, પ્રતિરથ વાળો ગરુડ, ભદ્ર સાથે પ્રતિભદ્ર વાળો, સુરાનન્દ, કર્ણુની

પાસે નંદીવાળો સર્વતોભદ્ર, ભદ્રની પાસે ખુણીવાળો કૈલાસ, પ્રતિરથ પાસે નંદીવાળો ઈન્દ્રનીલ અને ત્રણ ખુણીવાળા ગૃહમંડપને રત્ન સંભવ નામનો જાણવો. આ રીતે વર્ધમાનાદિ આઠ મંડપોના સ્વરૂપો કહ્યાં છે, તે મંડપોને પ્રાસાદના જેવું પીઠ અને મંડોવર કરવો. મેખલા પ્રાસાદ કૃતિ કરવી, એક અથવા ત્રણ કામને (કામદાયક) આપનાર દ્વાર કરવાં. ચોકી ડાબી જમણી બાજુ તથા આગળ વચ્ચે અને બંને બાજુ એટલે ત્રિચોકી કરવી. ૨૯ થી ૩૨.

पुष्पकादि मण्डपो.

अशलाक्ष ओ. अश्वत्थि.

पुष्पकादि सप्तविंशति मण्डपा

विश्वकर्मावाच-

पुष्पकः पुष्पभद्रश्च सुप्रभो मृगनन्दनः ।

कौशल्यो बुधिसंकीर्णो गजभद्रो जयावहः ॥ ३३ ॥

श्री वत्सो विजयश्चैव वास्तुकीर्णश्च श्रीधरः ।

यज्ञभद्रो लिशालाक्ष सुश्रेष्ठः शत्रुमर्दनः ॥ ३४ ॥

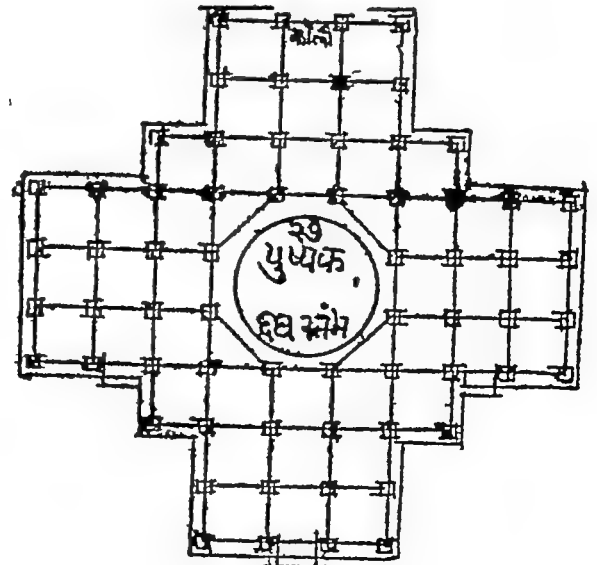
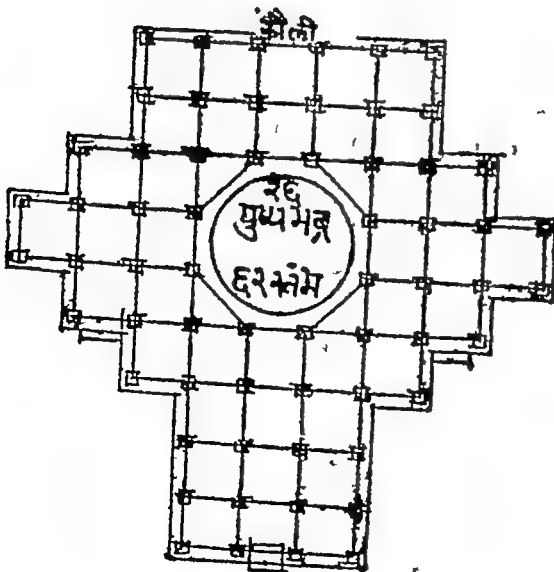
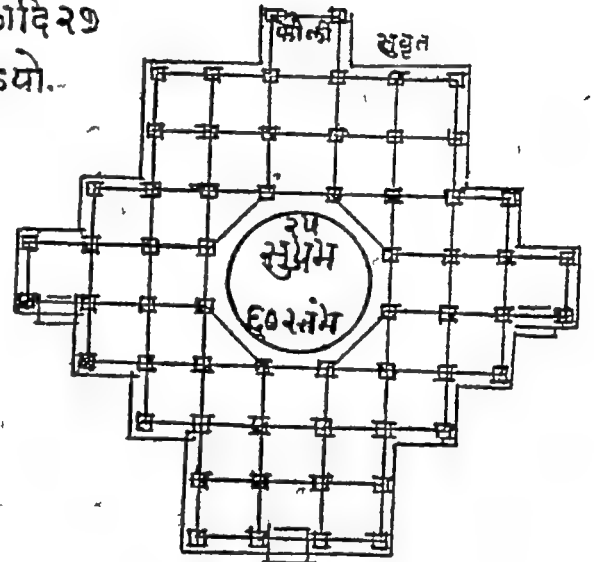
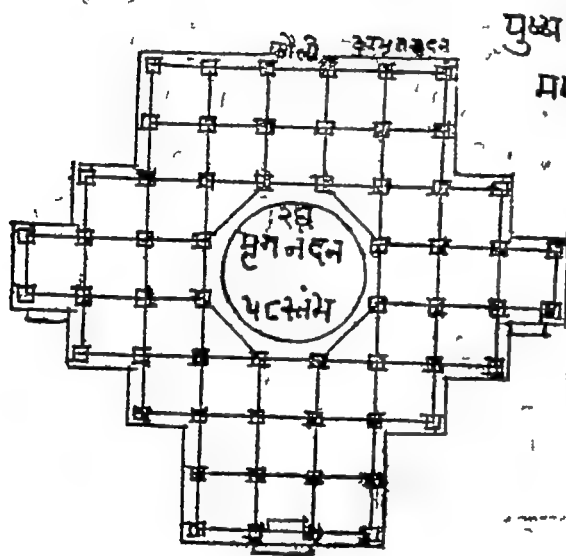
ભૂજયો નન્દનશ્રૈવ તથા વિમાન મદ્રકઃ ।

સુગ્રીવો હર્ષણશ્રૈવ કર્ણિકારઃ પદાધિકઃ ॥ ૩૫ ॥

સિંહકઃ સિંહમદ્રો ચ સમ સૂત્ર સ્તથૈવ ચ ।

ઇત્યેતે મણ્ડપા પ્રોક્તાઃ સપ્ત વિંશતિ સંખ્યયા ॥ ૩૬ ॥

૧ પુષ્પક, ૨ પુષ્પભદ્ર, ૩ સુપ્રભ, ૪ મૃગનંદન, ૫ કૌશલ્ય, ૬ બુદ્ધિસંકીર્ણ, ૭ ગજભદ્ર, ૮ જ્યાવહ, ૯ શ્રીવત્સ, ૧૦ વિજય, ૧૧ વાસ્તુકીર્ણ, ૧૨ મીધર, ૧૩ ચક્રભદ્રક, ૧૪ વિશાલાક્ષ, ૧૫ સુશ્રેષ્ઠ, ૧૬ શત્રુમર્દન, ૧૭ ભુજય, ૧૮ નન્દન, ૧૯ વિમાન, ૨૦ ભદ્રક, ૨૧ સુગ્રીવ, ૨૨ હર્ષણ, ૨૩ કર્ણિકાર, ૨૪ પદાધિક, ૨૫ સિંહ, ૨૬ સિંહ-ભદ્ર ૨૭ સમસૂત્ર. આ સત્યાવીશ મંડપો કહેલ છે. ૩૩ થી ૩૬.

ચતુરશ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્રિધા નવપદાક્ષિતમ્ ।

કર્ણે સ્તમ્ભાશ્ચ ચત્વારો દ્વૌ દ્વૌ ભદ્રે સમ્પત્રકે ॥ ૩૭ ॥

અષ્ટાંશપદ યુક્તાશ્ચ સૂર્ય સ્તમ્ભાઃ સમ્પત્રકે ।

પ્રાગ્ગ્રીવાગ્રે પદમેકં સ ભવેદ ભદ્ર સંજ્ઞકઃ ॥ ૩૮ ॥

તદ ભદ્રં ચ પરિત્યજ્ય, સિંહ સોઽન્તશ્ચતુષ્કિકા ।

પ્રાગ્ગ્રીવાદગ્રયુક્તાશ્ચ, સિંહકાર્ણ્ય સ ઉચતે ॥ ૩૯ ॥

ચતુષ્કીં મધ્યતસ્ત્યક્ત્વા પ્રાગ્ગ્રીવાશ્ચ ચતુર્દિશમ્ ।

પદાધિકો નામતોઽગ્રે ત્રિપદઃ કર્ણિકારકઃ ॥ ૪૦ ॥

ચોરસ કરેલ ક્ષેત્રને ત્રણ વખત ત્રણ પદોથી આકૃતિ કરવું કર્ણે (ખુણે) સ્તંભ ચાર અને ચાર ભદ્રે ખાળે એટલે ચાર સ્તંભ અષ્ટાંશપદ યુક્ત સમસૂત્ર (સસૂત્ર) નામનો મંડપ થયો, આગળ એકપદ વધારવાથી ૧૪ સ્તંભયુક્ત સિંહભદ્રક મંડપ બાણુવો, ભદ્રક પદ તણ કોલીપાસે ત્રણ પદ કરવાથી સિંહક નામનો મંડપ થયો, અંદરની ચોક્કી કાઢી ચારે બાળુ ભદ્રે ચોક્કી કરવાથી ૧૬ સ્તંભયુક્ત પ્રાગ્ગ્રીવા (પદાધિક) નામનો મંડપ થાય, પદાધિક આગળ ત્રણ પદો પાડવાથી કર્ણિકાર નામનો મંડપ થાય. ૩૭ થી ૪૦.

ત્રિપદે પદમેકં ચ ચતુષ્કં હર્ષણો મતઃ ।

સુગ્રીવ સ્ત્રિપદાગ્રે ચાઽપરે વિમાન ભદ્રકઃ ॥ ૪૧ ॥

દદ્યાત્પક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા નન્દનઃ સર્વકામદઃ ।

તદાઽપરે ભૂજયઃ સ પરિત્યક્ત ચતુષ્કિક ॥ ૪૨ ॥

પૂર્વભદ્રે ચાપદિશં કર્ણેઽલિન્દ ચતુર્દિશમ્ ।

સ શત્રુ મર્દનઃ સ્થાતઃ સુશ્રેષ્ઠશ્ચાપરે યદિ ॥ ૪૩ ॥

ત્રિપદ આગળ બે સ્તંભની વૃદ્ધિ કરવાથી હર્ષણુ નામનો મંડપ થાય, ચોક્કીની ખાંને બાળુ પદ વધારવાથી ત્રિચોક્કી થાય તે સુગ્રીવ નામનો મંડપ થાય, પાછળ બે ચોક્કી વધારવાથી વિમાનભદ્રક નામનો મંડપ થાય, પાછળના ત્રિપદો તણ કાળી જમણી તરફ ત્રિપદો કરવાથી નન્દન નામનો મંડપ થાય, નંદનના પાછળના ભાગે ત્રિપદ કરવાથી ભુજય નામનો મંડપ બાણુવો, ચોક્કી તણ પૂર્વ ભદ્રમાં એક પદ રાખી ખુણામાં અઢેક ચોક્કી કરવાથી શત્રુમર્દન નામ બાણુવું, પાછળના ભાગે એક પદ વધારવાથી સુશ્રેષ્ઠ મંડપ થાય. ૪૧ થી ૪૩.

કુર્યાત્પક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા, વિશાલાક્ષ સ ઉચ્યતે ।

તથાઽપરે યજ્ઞભદ્રો મણ્ડપઃ સર્વકામદઃ ॥ ૪૪ ॥

ત્રિપદાગે શ્રીધરાશ્રયો, વાસ્તુકીર્ણ સ્તથાપરે ।

દધાત પક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા વિજયો નામ નામતઃ ॥ ૪૫ ॥

પાછળનું પદ તથા બંને બાજુ એકેક પદ કરવાથી વિશાલાક્ષ નામનો મંડપ થાય, અને પાછળ પદ વધારવાથી સર્વ કામદાયક યજ્ઞભદ્ર નામનો મંડપ થાય, આગળ ત્રિપદ કરવાથી શ્રીધર નામનો મંડપ થાય, અને પાછળ ત્રિપદ કરવાથી વાસ્તુકીર્ણ નામનો મંડપ થાય, પાછળના ત્રિપદ તથા બંને બાજુ ત્રિપદ કરવાથી વિજય નામનો મંડપ થાય. ૪૪ થી ૪૫

તથાઽપરે ચ શ્રીવત્સ પદિકાગ્રે જયાવહઃ ।

પદિકં ત્યક્તમગ્રે તુ ચતુષ્કં ગજભદ્રક ॥ ૪૬ ॥

તથાઽગ્રે બુદ્ધિસંકીર્ણઃ કૌશલ્યશ્ચાપરે તથા ।

દદ્યાત્કક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા સ મવેન્મૃગનન્દન ॥ ૪૭ ॥

તથાઽપરે સુપ્રભસ્તુ કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ।

ત્રિપદં ચાગ્રભદ્રં ચ સ મવેત પુષ્પભદ્રક ॥ ૪૮ ॥

પુષ્પકઃ સર્વત્રિપદઃ પરિત્યક્ત ચતુષ્કિકઃ ।

एवं तु युक्ति विज्ञेया मण्डपा पुष्पकादय ॥ ૪૯ ॥

વિજયના પાછળ ત્રણપદ કરવાથી, શ્રીવત્સ, શ્રીવત્સને આગળ ત્રણપદ વધારવાથી જયાવહ, આગળના ભાગમાં બંને બાજુ પદ વધારવાથી ગજભદ્ર અને આગળ પદ વધારવાથી બુદ્ધિસંકીર્ણ, આગળ પાછળ એકેક પદ વધારતાં કૌશલ્ય નામનો મંડપ થાય, કૌશલ્યને પાછળ પદ તથા બંને બાજુ એકેક પદ વધારવાથી મૃગનન્દન, પાછળ પદ વધારીએ તો સુપ્રભ, સર્વ કામને આપનાર મંડપ થાય, આગળ ત્રિપદ કરીએ તો પુષ્પભદ્ર, સર્વ દિશામાં ત્રણ ત્રણ પદ પાડીને પુષ્પક નામનો મંડપ યુક્તિએ કરીને કરવો, આ પ્રમાણે પુષ્પકાદિ મંડપો બાણવા. ૪૬ થી ૪૯.

ચતુઃષ્ઠિ સ્તમ્ભ યુક્તઃ પુષ્પકો નામવિશ્રુતઃ ।

દ્વિ દ્વિ સ્તમ્ભત્યાગ યુક્તા પુષ્પાદ્યા સપ્તવિંશતિઃ ॥ ૫૦ ॥

પુષ્પકાદ્યાશ્ચ યુક્તાસ્સ્યુઃ સમૈર્વા વિષમે સ્તલૈઃ ।

અનુક્રમં યુક્તમાદ્યે સપ્તવિંશતિ મણ્ડપાઃ ॥ ૫૧ ॥

સમૈઃ ક્ષણઃ સમૈઃ સ્તમ્ભૈ સમૈશ્ચૈવ મલિન્દકૈઃ ।

વિષમે તુ તુલાપટું ગૂઢે ચન્દ્રાવલોકના ॥ ૫૨ ॥

નિર્ગૂઢે નૃત્ય આલ્યાતોઽધસ્તાદ્ મદ્રાવલોકના ।

ચન્દ્રાવલોકના જાલૈઃ કાર્યાઃ કર્ણાનુગાસ્તથા ॥ ૫૩ ॥

નિસ્તમા ગિત્તિકા સ્તમ્ભૈરદ્યાંશ ચ ચતુષ્કિકા ।

સ્તમ્ભેષુ યુગ્મસ્તમ્ભાશ્ચ મૂલસૂત્ર સમુદ્ભવાઃ ॥ ૫૪ ॥

ચોસઠ સ્તંભ યુક્ત મંડપ પુષ્પક નામથી વિખ્યાત છે, બીજા સ્તંભો ચોછા કરતાં પુષ્પકાદિ સત્યાવીશ મંડપોની રચના થાય, પુષ્પકાદિ મંડપો સમતલ ઉપર હોય અથવા વિષમ તલ ઉપર હોય. પુષ્પક નામના પ્રથમ મંડપમાં બતાવેલ વિધાન પ્રમાણે મંડપોનું નિર્માણ કરવું, મંડપોના ક્ષણે સ્તંભો અને અલિન્દો સમ રાખવા, વિષમ તલ ઉપર ગૂઢ મંડપ કરવા તેમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ પડી શકે તેમ ભદ્ર વિભાગે ચન્દ્રાવલોકનો (બારીઓ) રાખવા. ગૂઢ મંડપે અને નૃત્ય મંડપે મંડપના નીચેના ભાગમાં બારીઓ મૂકવી, વિશેષ જરૂરીયાત હોય તો બે કોણ વિભાગમાં બલીઓ મૂકી સગવડ કરવી, જગતિની ભિત્તિમાં કદાપિ સ્તંભ મૂકવા નહિ, અને ભિત્તિ વચ્ચે અવકાશ હોય તો સમ સંખ્યામાં સ્તંભો મૂકવા, પદના વિસ્તાર પ્રમાણે ચોકીઓ કરવી, ચોકીઓના સ્તંભો મૂલ સૂત્ર અનુસાર મૂકવા જોઈએ. ૫૦ થી ૫૪.

ક્ષણ મધ્યેષુ સર્વેષુ સ્તમ્ભમેક ન દાપયેત્ ।

યુગ્મં ચ દાપયે તત્ર વેધ દોષ વિવર્જિતમ્ ॥ ૫૫ ॥

મૂલ સ્તમ્ભે યથાસૂત્રં સ્તમ્ભો દેયસ્તુ મણ્ડપે ।

તદા નગર નૃપેન્દ્ર યજમાનજયઃ સદા ॥ ૫૬ ॥

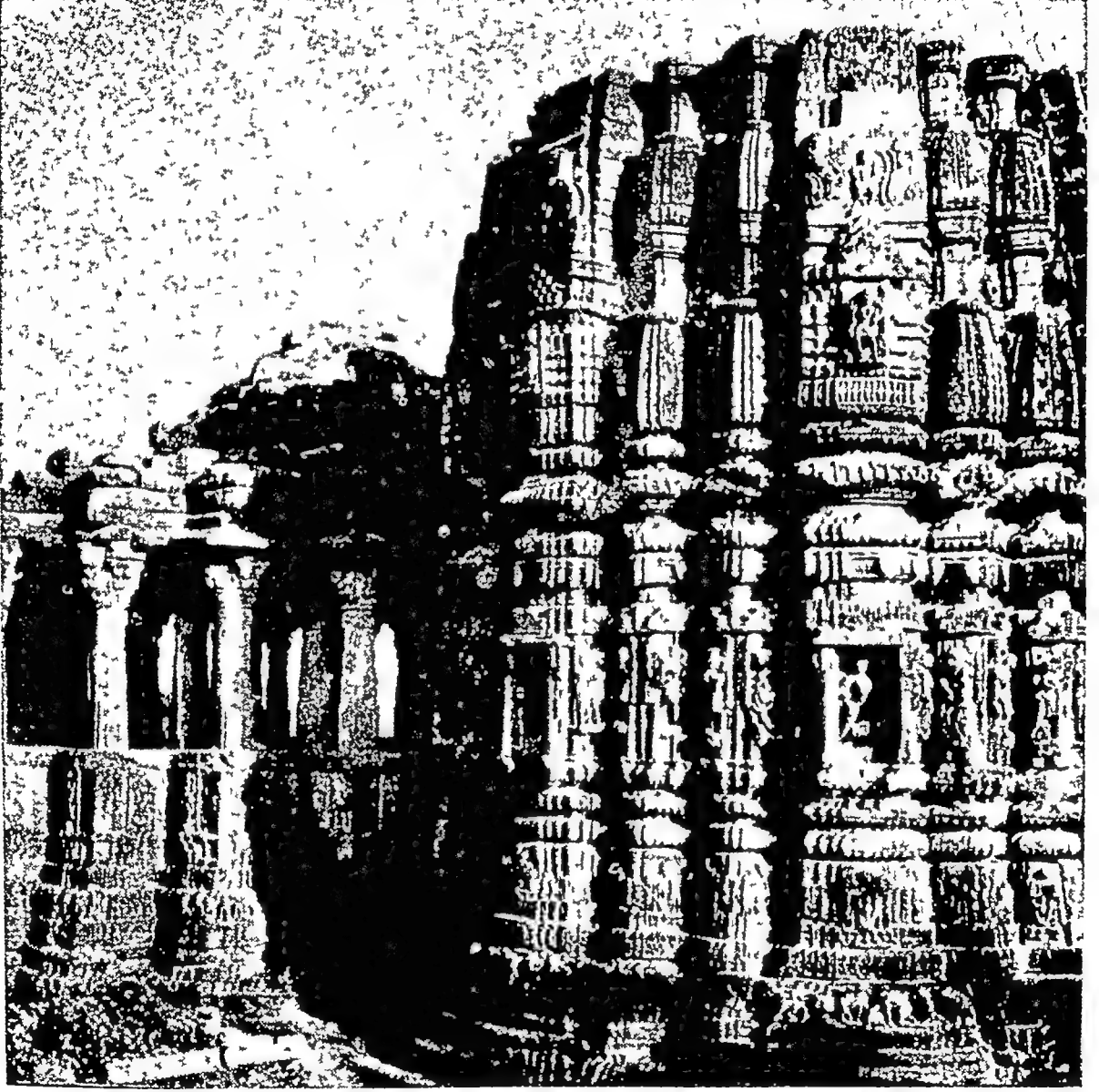
ઉત્પદ્યતે સ્તમ્ભ વેધે પદ્મિની નામ રાક્ષસી ।

પીઢયેત્ પુરરાજાદિનમાસ્તુ વિદ્મિ રુદાદૃતમ્ ॥ ૫૭ ॥

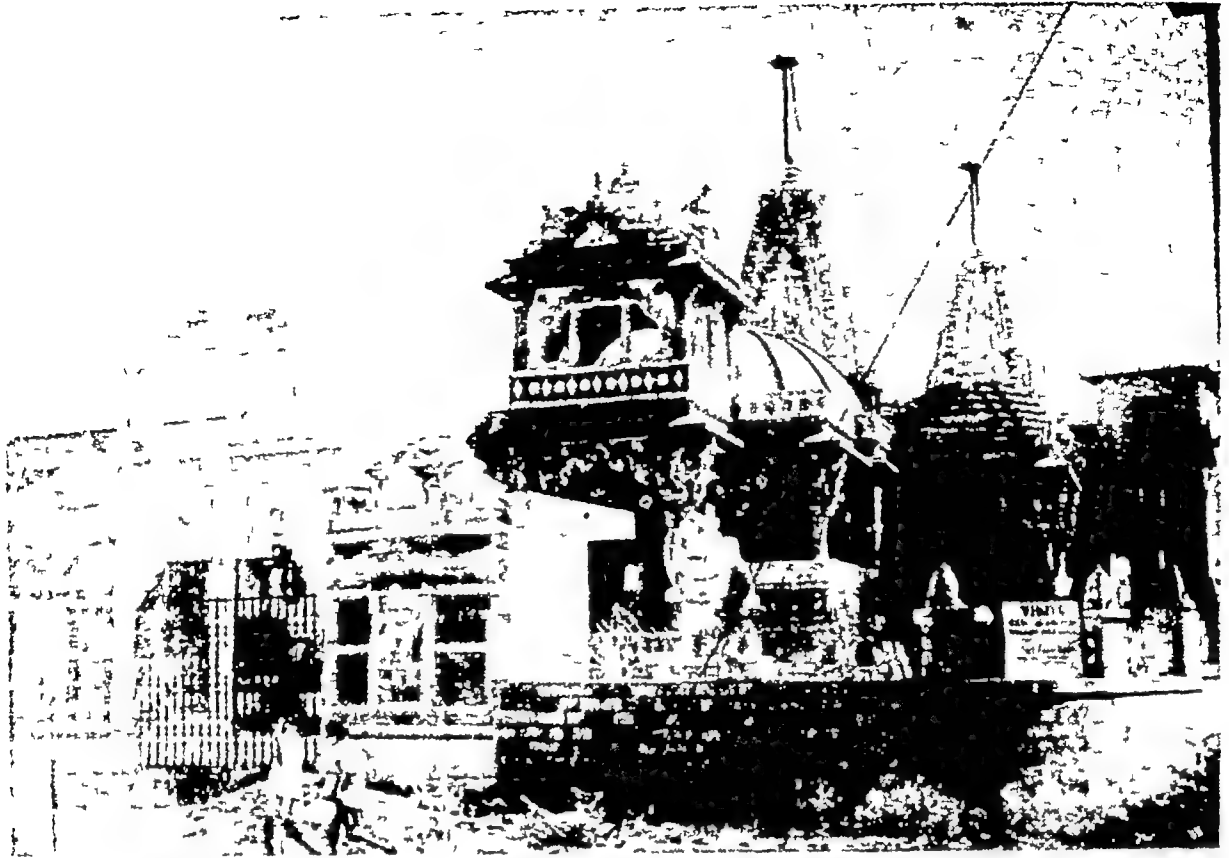
દ્વિ દ્વિ સ્તમ્ભ દ્વાસયોગે ચતુષ્પદ્યા દ્વાદશાન્તમ્ ।

પુષ્પકાદ્યા દ્વમે સૂત્ર સપ્તવિંશતિ મણ્ડપાઃ ॥ ૫૮ ॥

ક્ષણ મધ્યે એક સ્તંભ નહિ કરવો, વેધદોષ ન થાય તે માટે યુગ્મ બેકી સ્તંભો કરી વેધદોષ તજવો, પ્રાસાદના મૂલસૂત્ર પ્રમાણે મંડપે સ્તંભો કરવાં, જેથી નગર, રાજા અને યજમાન સર્વનો સદાકાળ જય થાય. સ્તંભ મૂકવામાં (રચનામાં) કયાંય પણ વેધદોષ ઉત્પન્ન થવા ન દેવો, કારણ કે સ્તંભ વેધદોષથી પદ્મિની નામની રાક્ષસી ઉત્પન્ન થાય છે. તે નગરજન, રાજા આદિને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. આમ વાસ્તુ વેદના જ્ઞાતાઓએ કહેલ છે. બીજા સ્તંભો ઘટાડવાથી ચોસઠથી બાર સ્તંભ યુક્ત પુષ્પકાદિ સત્યાવીશ મંડપો નિર્માણ થાય. ૫૫ થી ૫૮.

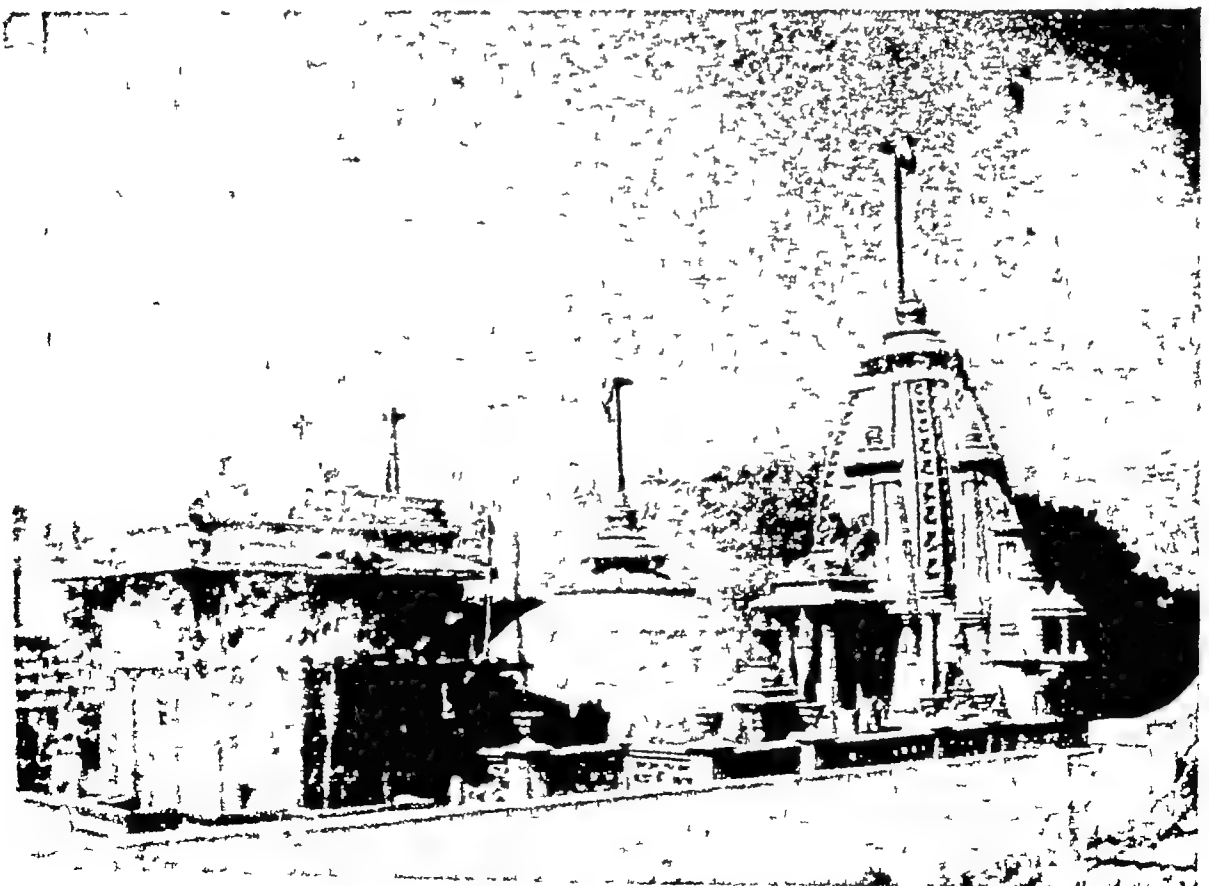

शिल्प गौरव—गलतेश्वर.

ચામુર જૈન દેરાસર દર્શન-મુંબઈ

[એન. સી. સોમપુરા]

શ્રી શાંતિનાથ જૈન દેરાસર-વઢવાણ.

[એન. સી. સોમપુરા]

જિતેશ રત્નિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તરગર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

નોટ:—

અપરાજિત પૃચ્છાના મતે :—

- ૩ સુપ્રભ શિલ્પરત્નાકર.
- ૪ મૃગનંદન
- ૫ કૈલાસ
- ૮ જય
- ૧૧ વાસ્તુકીર્ણ
- ૧૭ ભૂજ્ય
- ૧૯ વિમાનભદ્ર
- ૨૧ હર્ષણ
- ૨૨ કર્ણિકાર
- ૨૩ પદ્માધિક
- ૨૪ સિંહક
- ૨૬ ભદ્ર
- ૨૭ સમસૂત્ર (સસૂત્ર)

જય :— અપરાજિત પૃચ્છા

સમસૂત્ર :— અપરાજિત પૃચ્છા.

મત્સ્યપુરાણ તથા ક્ષીપાણીવના મતે—

- ૩ સુવૃત
- ૪ અમૃતનંદન
- ૫ કૌશલ્ય
- ૮ જયાવહ
- ૧૧ વાસ્તુકીર્તિ
- ૧૭ ભાગપંચ
- ૧૯ માનવ
- ૨૧ સુગ્રીવ
- ૨૨ હરિત
- ૨૩ કર્ણિકાર
- ૨૪ શતધિક
- ૨૬ શ્યામભદ્ર
- ૨૭ સુભદ્ર

દયાવહ :— શિલ્પ રત્નાકર.

સુસૂત્ર :— કલ્યાણકલિકા.

મૃજયો નન્દનશ્રૈવ તથા વિમાન મંત્રક ।

કલ્યાણકલિકામાં વિમાનભદ્રક એક ગણેલ છે ત્યારે શિલ્પરત્નાકરમાં વિમાન અને ભદ્રક બે ગણેલ છે.

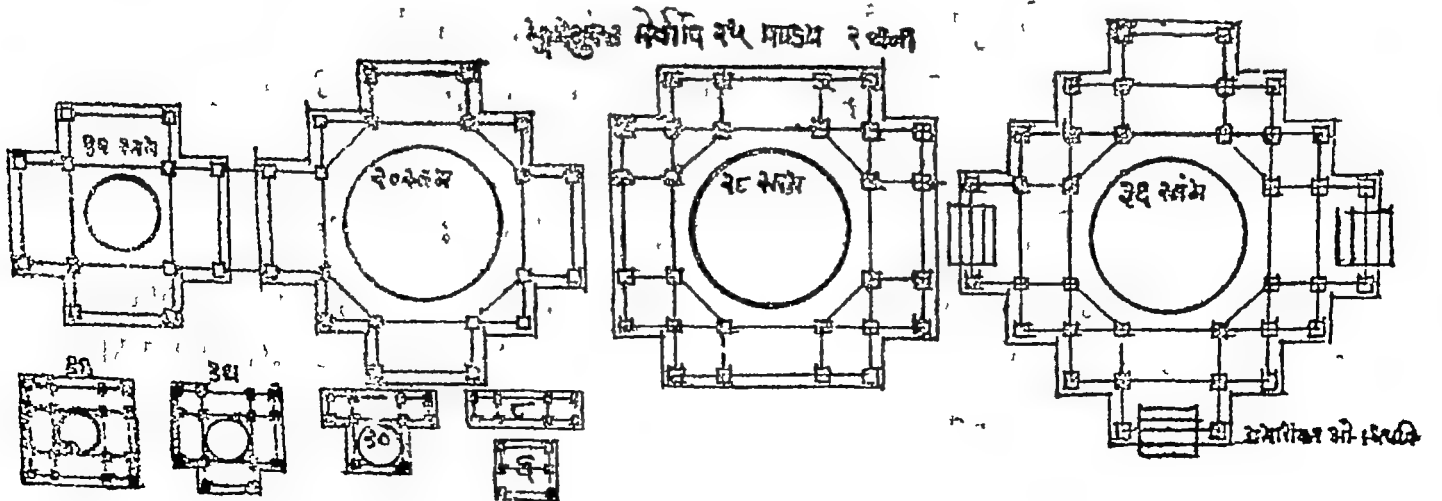
સિંહક સિંહ મંત્રો ચ સમસૂત્ર સ્તથૈરવ ।

અપરાજિતપૃચ્છા—

સિંહશ્ર સિંહકોમદ્ર સુસુત્રાશંસ્તથૈવચ

(સમરાંગણ સૂત્રધાર-કલ્યાણકલિકા)

શિલ્પ રત્નાકરમાં સિંહભદ્ર એક ગણેલ છે ત્યારે કલ્યાણ કલિકામાં ૨૫ સિંહ અને ૨૬ ભદ્ર અલગ ગણેલ છે.

મેર્વાદિ પञ્ચવિંશતિ મण्डपाः ॥

મેર્વાદિશ્ચ પ્રવક્ષ્યામિ પંચવિંશતિ મંડપાન્ ।

ભિત્તિ દ્વારપ્રાગ્રીવાંશ્ચ ભૂમિકાંમાહમુચ્છયમ્ ॥ ૫૯ ॥

મેરુ મન્દર કૈલાસા હિમવાન ગન્ધમાદનઃ ।

હેમકુટો રત્નકૂટ સ્તથા વૈશૃજ્ઞ વાંસ્તતઃ ॥ ૬૦ ॥

ઇન્દ્રનીલઃ પદ્મરાગો મહાપદ્મસ્તથાપરઃ ।

કીર્તિપતાક પૂર્ણાશ્વૈયૌ શતશૃંગઃ સુરપ્રિયઃ ॥

શાન્તિ દેહશ્ચ પુણ્યાત્મા ભૂર્ભુવઃસ્વ સ્તથૈવ ચ ।

મહાકાન્તઃ પુરુષાન્ત પ્રતાપવર્દન સ્તથા ॥ ૬૧ ॥

લક્ષ્મી વિલાસો વિજ્ઞેય સ્ત્રિલોકપવિજયસ્તથા ।

પञ્ચવિંશતિ રિત્યુક્તા મેર્વાદ્યા મણ્ડપાસ્તથા ॥ ૬૨ ॥

મેર્વાદિ પચ્ચીશ મંડપો કહું છું તેમજ ભિત્તિયુક્ત દ્વારવાળો પ્રાગ્રીવ (પ્રવેશ) ભૂમિ-મજલા અને માઠની ડોચાઈ કહું છું ૧ મેરુ, ૨ મન્દાર, ૩ કૈલાસ, ૪ હિમવાન, ૫ ગન્ધમાદન, ૬ હેમકૂટ, ૭ રત્નકૂટ, ૮ શ્વેતશૃંગ, ૯ ઇન્દ્રનીલ, ૧૦ પદ્મરાગ, ૧૧ મહાપદ્મ, ૧૨ કીર્તિપતાક, ૧૩ પૂર્ણાશ્વૈય, ૧૪ શતશૃંગ, ૧૫ સુરપ્રિય, ૧૬ શાન્તિદેહ, ૧૭ પુણ્યાત્મા, ૧૮ ભૂર્ભુવસ્વ, ૧૯ મહાકાન્ત, ૨૦ પુરુષાન્ત, ૨૧ પ્રતાપ, ૨૨ વર્દન, ૨૩ લક્ષ્મીવિલાસ, ૨૪ વિજ્ઞેય, ૨૫ ત્રિલોકપવિજય. આ મેરુ આદિ પચ્ચીશ મંડપો બાણવા. ૫૯ થી ૬૨.

અધઃ પ્રાસાદકાગ્રે બલાણકમથોપરિ ।

નિગૂઢાગ્રે ત્રિકઃ પ્રોક્તસ્તસ્યાગ્રે નૃત્યમણ્ડપઃ ॥ ૬૩ ॥

રાજદ્વારે પ્રતોલ્યાં ચ વાપીદ્વારાગ્ર એવ ચ ।

દેવાગારે જગત્યગ્રે જગતિ દ્વારકં વિદુઃ ॥ ૬૪ ॥

ઈત્યં સમસ્ત સ્થાનેષુ મેર્વાદિ મણ્ડપાનથ ।

લક્ષણેન સમાયુક્તાન્ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૬૫ ॥

આ મંડપો પ્રાસાદની આગળ અને બલાણક ઉપર કરવા, પ્રાસાદ આગળ ગૂઢ મંડપ કરવો. તેના અગ્રે ત્રિક મંડપ, તેના આગળ નૃત્ય મંડપ કરવો, આ પ્રકારે મંડપની રચના કરવી, રાજપ્રાસાદ આગળ, પ્રતોલ્યા આગળ, વાવના મુખ અગ્રે, દેવ મંદિરે, જગતી આગળ કે જગતીના દ્વાર આગળ ઇત્યાદિ સ્થળોએ મેરુ આદિ મંડપની રચના કરવી. ૬૩ થી ૬૫.

મેર્વાદિ મળ્ડપોના લક્ષણો:—

ગર્ભ સૂત્રાનુ સારેણ મળ્ડપ કારયેત્ બુધ ।
ચતુર શ્રીકૃતે ક્ષેત્રે અષ્ટધા પ્રવિભાજિતે ॥ ૬૬ ॥

દ્વિ ભાગં ચ મવેન્મધ્યે ચતુષ્વયા સંવૃતધરૈ ।
અલિન્દં ભાગિકં કુર્યાદ દ્વાદશસ્તમ્મકોચ્છિતમ્ ॥ ૬૭ ॥

દ્વિતીયો વિંશતિસ્તમ્ભૈ રષ્ટા વિંશતિભિઃ પરઃ ।
મદ્રતુ ભાગનિષ્કાસં પડભાગ ચૈવ વિસ્તરે ॥ ૬૮ ॥

પ્રતિમદ્ર તતો ભાગે ચતુર્ભાગં તુ વિસ્તરમ્ ।
દ્વિભાગાયામ વિસ્તારઃ પ્રાગ્રીવઃ સ્યાશ્ચતુર્દિશમ્ ॥ ૬૯ ॥

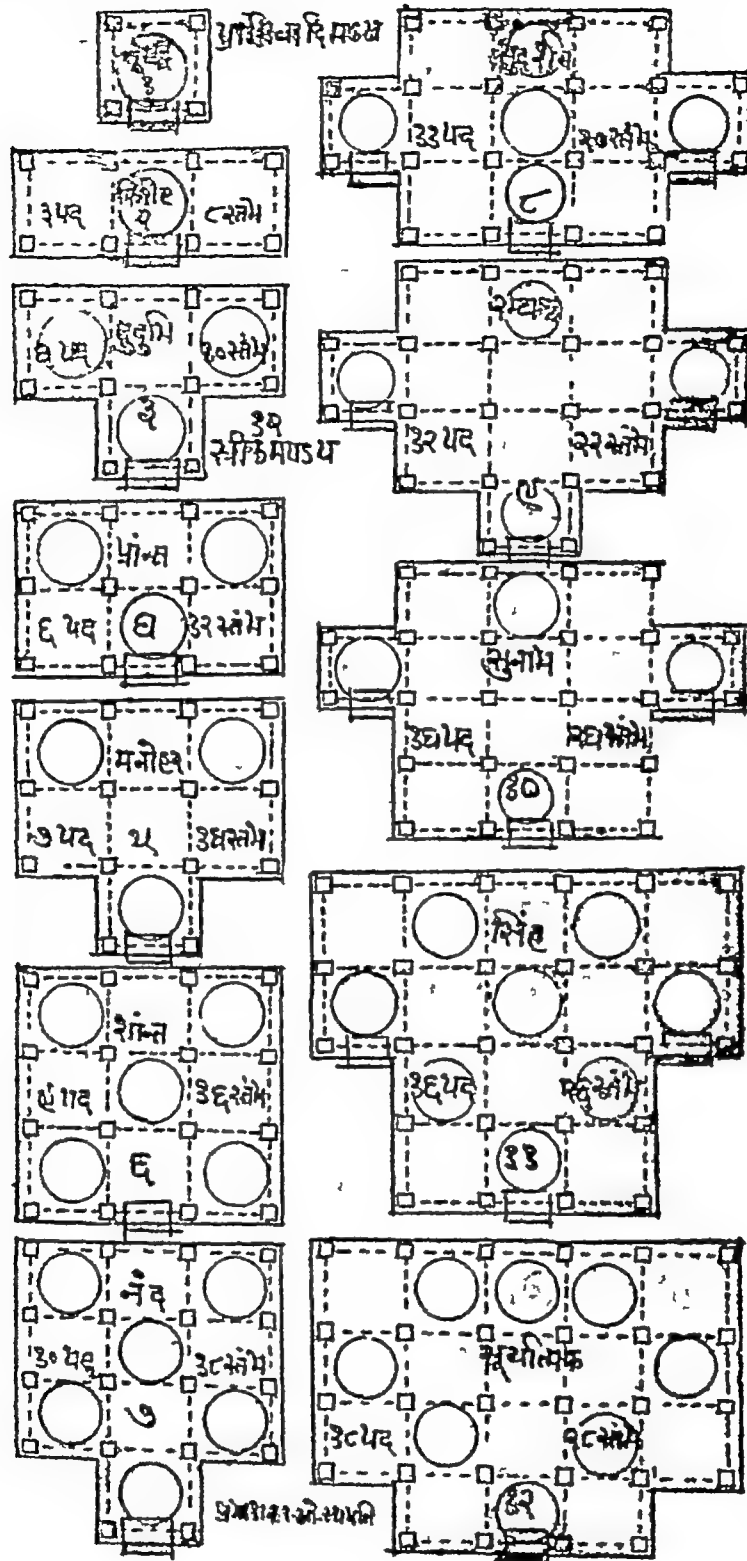
સૂર્યોત્તર શતસ્તમ્ભા ભૂમિકા પશ્ચધોચ્છિતા ।
મેરુમળ્ડપ ઉક્તશ્ચ દ્વિ ભૌમોર્ધ્વે ચ માસ્ટઃ ॥ ૭૦ ॥

દ્વૌદ્વૌ સંતમ્ભો હ્રસ્વયોગાદ્ મળ્ડપાઃ સ્યુર્યથાક્રમાત્ ।
ચતુઃ પષ્ટિ સ્તમ્ભ કાન્તં મળ્ડપા પશ્ચવિંશતિ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભસૂત્રને અનુસરીને વિદ્વાન શિલ્પીએ મંડપની રચના કરવી, સમચોરસ ક્ષેત્રના આઠ ભાગ કરવા, તેમાં વચ્ચેના ચાર વિભાગનુ એક પદ કરી, ફરતી ચારે દિશામાં બધાં ભાગની ચતુષ્ક્રિકા કરવી, અને તે ચતુષ્ક્રિકા=અલિદ્ધ અઠેક ભાગ નીકળતી કરવી, પહેલો-મંડપ બાર સ્તંભનો થયો, બીજો મંડપ વીશ સ્તંભનો અને ત્રીજો અઠાવીશ સ્તંભનો બહુવો, તેમાં અઠેક ભાગ બદ્રનો અલિદ્ધ કરવો આ મંડપો છત્રીશ ભાગના ક્ષેત્રમાં છ ભાગ વિસ્તારમાં કરવાં.

(સોળ પદમાં બાર સ્તંભોવાળા મંડપ ને ચારે તરફ) ચારભાગ વિસ્તારનો એક ભાગ નીકળતો પ્રતિભદ્ર કરવો, અને તેમાંથી આગળ (એક ભાગ) નીકળતી અને બે ભાગ લાંબી પહોળી ચતુષ્ક્રિકા-પ્રાગ્રીવ અલિદ્ધ ચોતરફ કરવી, (આ રીતે થોથો મંડપ છત્રીશ સ્તંભનો બહુવો)

એકસો બાર સ્તંભયુક્ત પાંચ મંજલાવાળો મેડ મંડપ બહુવો, તે બે મંજલાની ઉચાઈનો કરવો તે પર માઠ કરવો, એકસો બાર સ્તંભોથી બધાં સ્તંભો હીન કરવાથી ચોસઠ સ્તંભ સુધીના પચવીશ મંડપો થાય (એમ ચોસઠ સ્તંભવાળો બે ભૂમિનો ત્રિલોકચવિજય મંડપ બહુવો.) ૬૬થી૭૧.

प्राग्ग्रीवादि षोडश मण्डपा :—

विश्वकर्मावाचः—

प्रासादस्या ग्रतः कार्या लतिनेषु च मण्डपाः ।

ताननुक्रमतः पञ्च कथयामि यथाविधि ॥ ७२ ॥

પ્રાગ્રીવશ્ચ ચતુષ્કશ્ચ સન્મુલ્લિ જગસ્તથા ।
 શ્રીધરઃ પુષ્પગશ્ચૈવ શ્રીપદઃ શ્રિયાનંદકઃ ॥ ૭૩ ॥
 સવરાખ્યઃ પૃથ્વીધરઃ પુણ્ય ભદ્રો જયન્તકઃ ।
 શંકુપર્ણશ્ચ ગોવિન્દો મહાભોગી દિવૌકસઃ ॥ ૭૪ ॥
 દ્વિરષ્ટ મણ્ડપાઃ પ્રોક્તા પ્રાગ્રીવાદિ સમુદ્ભવાઃ ।
 છન્દ લક્ષણ સમ્યુક્તા ઉક્તા વૈ સૂત્ર માર્ગતઃ ॥ ૭૫ ॥
 પ્રાસાદાગ્રે તુ દ્વૌ સ્તમ્ભૌ પ્રાગ્રીવઃ પરિકીર્તિતઃ ।
 ચતુષ્કશ્ચ ચતુસ્તમ્ભૈઃ ષડ્ભિઃ સ્તમ્ભૈશ્ચ સન્મુલ્લઃ ॥ ૭૬ ॥
 અષ્ટ સ્તમ્ભૈશ્ચ ત્રિજગો દશ સ્તમ્ભૈસ્તુ શ્રીધરઃ ।
 દક્ષિણે ત્રિક પ્રકારૌ સ્તમ્ભા દ્વાદશ પુષ્પકઃ ॥ ૭૭ ॥
 ચતુષ્કિકા તદગ્રે દ્વિ-સપ્ત સ્તમ્ભૈશ્ચ શ્રીપદઃ ।
 દ્વયષ્ટ સ્તમ્ભૈઃ શ્રિયાનન્દઃ સંવરોઽગ્રચતુષ્કિકા ॥ ૭૮ ॥
 ત્યક્ત ચતુષ્કિકઃ પક્ષ-પ્રાગ્રીવે પૃથ્વીધર ।
 અગ્રે ચ ત્યક્ત પ્રાગ્રીવ શ્વતુષ્કી મધ્યતસ્તથા ॥ ૭૯ ॥
 પુષ્પ ભદ્ર સ્તદાનામ જયન્તશ્ચાગ્ર સંયુતઃ ।
 પૂર્વે તિલ્લ શ્વતુષ્કયશ્ચ શંકુપર્ણશ્ચ સંજિતઃ ॥ ૮૦ ॥
 પ્રાગ્રીવા ત્રિપદા પક્ષે પૂર્વે ચૈકા ચતુષ્કિકા ।
 ગોવિન્દશ્ચ તદા નામ ભોગી સ્યાત ત્રિપદાગ્રકઃ ॥ ૮૧ ॥
 મુક્ત કોણેઽથ પૂર્વે તુ ત્રિદશાખ્યશ્ચ નામતઃ ।
 પશ્ચ પીઠો પરિ કુર્યાદ્ વિખ્યાતા નૃત્ય મણ્ડપાન્ ॥ ૮૨ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે

લતિનાદિ પ્રાસાદના અગ્રભાગે મંડપ કરવા. અનુક્રમે યથાવિધિ સૂત્ર કહું છું.
 ૧ પ્રાગ્રીવ, ૨ ચતુષ્ક, ૩ સન્મુળ, ૪ સ્ત્રીજગ, ૫ શ્રીધર, ૬ પુષ્પક, ૭ શ્રીપદ, ૮ શ્રીયાનન્દ,
 ૯ સવરાખ્ય, ૧૦ પૃથ્વીધર, ૧૧ પુણ્યભદ્રો ૧૨ જયન્તક, ૧૩ શંકુપર્ણ ૧૪ ગોવિન્દ,
 ૧૫ મહાભોગી, ૧૬ દિવૌકસ. આ મંડપો આગળ કરવા. સમસૂત્રમાં છંદ લક્ષણ ચુકત
 બાણવા.

પ્રાસાદ અગ્રે યે સ્તંભ ૧ પ્રાગ્રીવ કીર્તિદાયક મંડપ જાણવો, ચાર સ્તંભ યુક્ત ૨ ચતુષ્ક, છ સ્તંભ યુક્ત ૩ સન્મુખ, આઠ સ્તંભ યુક્ત ૪ ત્રિજગ, દશ સ્તંભે ૫ શ્રીધર, દક્ષિણ ત્રિક ચોકી કરવાથી સ્તંભ બાર, ૬ પુષ્પક, આગળ ચોકી કરવાથી ચૌદ સ્તંભ ૭ શ્રીપદ, સોળ સ્તંભે ૮ શ્રિયાનંદ, આગળ ચોકી કરવાથી અઠાર સ્તંભે ૯ સવરાખ્ય, ત્રિચોકી કરવાથી વીશ સ્તંભ ૧૦ પૃથ્વીધર, વચ્ચે ચોકી કરવાથી બાવીશ સ્તંભ ૧૧ પુષ્પભદ્ર, આગળ ત્રિચોકી કરવાથી ચોવીશ સ્તંભ ૧૨ જયંત, આગળ ચોકી કરવાથી છવીશ સ્તંભ ૧૩ શંકુપણ્ડિત, ત્રિચોકી કરવાથી ૧૪ ગોવિંદ, અઠ્યાવીશ સ્તંભ આગળ ચોકી કરવાથી ત્રીશ સ્તંભ યુક્ત ૧૫ મહાભોગી, આગળની ચોકી તણ બંને બાજુ ચોકી કરવાથી બત્રીશ સ્તંભ ૧૬ દિવૌકસ નામનો મંડપ જાણવો આ વિખ્યાત નૃત્ય મંડપ પંચધરા પીઠપર કરવો. ૭૨ થી ૮૨.

મળ્ડપ ફાલનાધિકાર

દલેનાર્થેન પાદેન દલસ્ય નિર્ગમો ભવેત્ ।
મૂલપ્રાસાદ કાર્યે ચ પીઠ જંઘે ચ મેખલા ॥ ૮૩ ॥

ગવાક્ષેનાન્વિતં મદ્રમથ જાલક સંયુતમ્ ।
ગૂઢેઽથ કર્ણગૂઢે વા મદ્રે ચન્દાવલોકિતમ્ ॥ ૮૪ ॥

મંડપના ફાલના નીકાળે સમચોરસ, અર્ધા ભાગે કે ચોથા ભાગે કરવા, મૂલ પ્રાસાદના કાર્યમાં પીઠ, જંઘા અને મેખલા વિગેરે જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે મંડપમાં પણ એકસૂત્રે કરવી, મંડપમાં ભદ્રે ગવાક્ષ (ગોખ) જાળીવાળો કરવો, ગૂઢ અથવા કણ્ઠગૂઢ મંડપના ભદ્રમાં ચન્દાવલોકિત અર્થાત્ ખુલ્લો ગોખ કરવો. ૮૩, ૮૪.

વેદિકા પીઠ રૂપૈશ્વ શોભામિર્વહુમિર્યુતા ।
વિચિત્રં તોરણં કુર્યાત્તત્ર દેવસ્થિતિસ્તથા ॥ ૮૫ ॥

તોરણ સ્તંભકોત્તમા વિસ્તારે - ગર્ભમાનંતઃ ।
ભિત્તિ ગર્ભ પ્રમાણેન તયોર્મધ્યેઽથવા ભવેત્ ॥ ૮૬ ॥

મળ્ડપેષુ ચ સર્વેષુ પીઠાન્તે રજ્ઞ ભૂમિકા ।
કુર્યાં દ્વૈ દ્વિત્રિ પટ્ટેન ચિત્ર પાષાણજેન વા ॥ ૮૭ ॥

નાના પ્રકારની શોભાવાળી પીઠાદિ સ્વરૂપની વેદિકા (મંડપ તથા શણગાર ચોકીની બીજી જગતી) કરવી અને તેમાં શોભાચમાન વિચિત્ર તોરણો કરવાં તથા દેવમૂર્તિઓ બેસાડવી.

વેદિકા ઉપર તોરણના થાંભલાઓ ઉભા કરવા, તે ગર્ભગૃહના વિસ્તારે લિત્તિના બરાબર. ગર્ભસૂત્ર પ્રમાણે અથવા જે સ્તંભોની વચ્ચે જોડી ઉભા કરવા. દરેક પ્રકારના સર્વ મંડપોનાં પીઠના અંતમાં (પીઠના તળાંચે) રંગ ભૂમિકા કરવી, અને તેના ભોય-તળીયામાં જે ત્રણ પ્રકારના વિચિત્ર પટ્ટો કરવા, અથવા રંગબેરંગી પાષાણોના ચિત્રપટ્ટોથી તેને શોભાચમાન કરવી, રંગબેરંગી ગલીયા જેવી સુશોભિત કરવી. ૮૫થી૮૭

મદ્રનિર્ગમ તૂલ્યં તુ જગતી મણ્ડપનિર્ગમમ્ ।

દ્વિતીયં તત્સમં કુર્યાત્ પ્રતિહારા સ્તદગ્રતઃ ॥ ૮૮ ॥

આદિમૂર્તેઃ પદત્યાગાત્ પ્રતિહારાશ્ચ પાર્શ્વયોઃ ।

રાજસેનં ચતુર્ભાગં સપ્તભાગા ચ વેદિકા ॥ ૮૯ ॥

દ્વિભાગાસનપટ્ટશ્ચ કક્ષાસન કરોન્નતમ્ ।

મણ્ડપાગ્રે શુંડિકાગ્રે ચ પ્રતોલ્યાગ્રે તથૈવ ચ ॥ ૯૦ ॥

જગતી અને મંડપ ભદ્ર પ્રમાણે નીકળતો કરવો તથા પ્રતોલી કરવાની જગતી પછી ભદ્ર બરાબર નીકળતી કરવી અને તેના અગ્રભાગે પ્રતિહારો કરવા. ડાબી જમણી બાજુએ કરવાના આ પ્રતિહારો મુખ્ય મૂર્તિના વચ્ચેના ભાગના પદને છોડીને બન્ને બાજુએ કરવા.

રાજસેન ચાર ભાગનું કરવું, વેદિકા (જંઘા) સાતભાગની, આસનપટ્ટ (ઢાસો) જે ભાગનો તથા કક્ષાસન (કહેડો) હસ્ત પ્રમાણ કરવો. આ રચના વિધિ મંડપના અગ્રભાગે શુંડિકાઓના અગ્રભાગે તેમજ પ્રતોલીના અગ્રભાગે જોણવી. ૮૮થી૯૦.

નરપીઠસ્ય ચાર્ધ્વન્તુ ઉત્તરજ્ઞસ્ય મસ્તકે ।

કૃત્વા ચ દશ સાર્ધાનિ પદૈકં રાજસેનકમ્ ॥ ૯૧ ॥

વેદિકા ચદ્વિભાગા તુ ભાગાર્ધાસન પટ્ટકમ્ ।

સ્તંભશ્ચૈવ ચતુર્ભાગો ભાગાર્ધ ભરણં ભવેત્ ॥ ૯૨ ॥

શીર્ષમેકેન ભાગેન્ પટ્ટશ્ચ સાર્ધ ભાગતઃ ।

કનિષ્ઠશ્ચ સમાખ્યાતં મધ્યમં શૃણુ સાંપ્રતમ્ ॥ ૯૩ ॥

નરપીઠના ઉપરથી ઓતરંગના મથાળા સુધીમાં સાડાદશ ભાગ કરવા, અને તેમાં એક ભાગનું રાજસેન, જે ભાગની વેદિકા, અર્ધા ભાગનું આસનપટ્ટ, ચાર ભાગનો સ્તંભ, અર્ધા ભાગનું ભરણું, એક ભાગનું સરૂ અને દોઢ ભાગનો પાટ કરવો, આ છૂટા મંડપમાં જેસવાની વેદિકા તથા કક્ષાસન વિગેરેનું માન તથા પ્રતોલીની ઊંચાઈનું કનિષ્ઠમાન કહ્યું. હવે મધ્યમ માન કહું છું તે સાંભળ :- ૯૧થી૯૩.

નર પીઠસ્ય ચોર્ધ્વે તુ ચૂટજાદ્યસ્ય મસ્તકે ।

કૃત્વા ચ દશ સાર્ધાનિ પૂર્વ માનેન મધ્યમા ॥ ૯૪ ॥

નરપીઠના ઉપરથી ફૂટ છળના મથાળા સુધીમાં સાડાદસ ભાગ કરવા અને કનિષ્ઠમાનમાં બતાવ્યા મૂળબ થરના ભાગો કરવા, એટલે મધ્યમાનની પ્રતોલી બાણવી. ૯૪.

નરપીઠસ્ય ચોર્ધ્વે તુ યાવદ ભરણિ મસ્તકે ।

પદાનિ દશ સાર્ધાનિ જ્યેષ્ઠ માન વિધિયતે ॥ ૯૫ ॥

નરપીઠના ઉપરથી ભરણીના મથાળા સુધી સાડા દશ ભાગ કરી પૂર્વ પ્રમાણે થરના વિભાગ કરવાં. જ્યેષ્ઠમાનનો વિધિ બાણવો. ૯૫.

મણ્ડપાગ્રે પ્રતોલ્યાગ્રે સોપાનં સુષ્ટિકાગ્રતઃ ।

તોરણં કારયેત્તસ્ય પટ પદાનુ સારતઃ ॥ ૯૬ ॥

મંડપ તેમજ પ્રતોલી (શૃંગાર ચતુષ્ઠિકા) ના અગ્ર ભાગમાં સોપાનના અગ્ર ભાગો એક સૂત્રમાં રહે તેવી રીતે સોપાન (પગથીયાં) કરવાં, પાટની નીચે પદ મૂળબ બંને સ્તંભ વચ્ચે શોભાયમાન તોરણો કરવાં. ૯૬.

સોપાન પંક્તિ પ્રમાણ

પરિવાર ગજૈર્યુક્તં, પંક્તિ સાંપાન સંચયમ્ ।

પશ્ચસપ્ત નવાદ્યૈશ્ચ, કનિષ્ઠ માનમુત્તમમ્ ॥ ૯૭ ॥

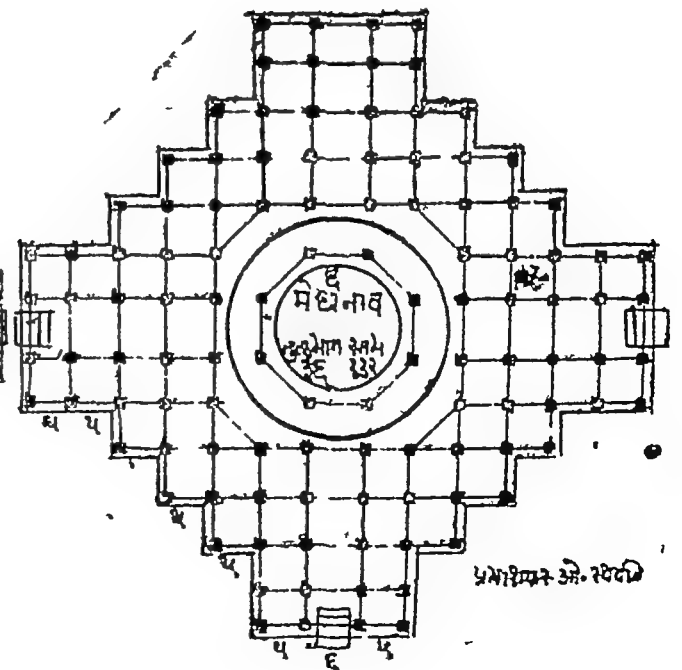
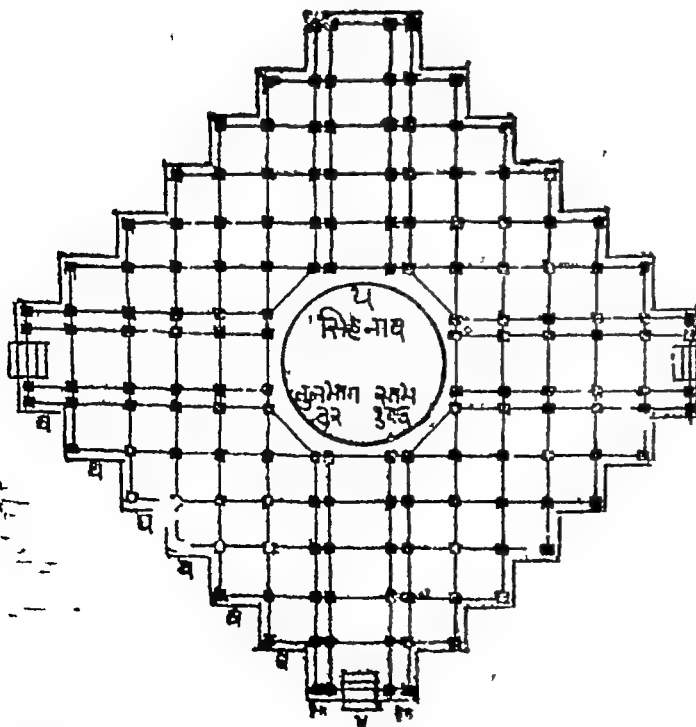
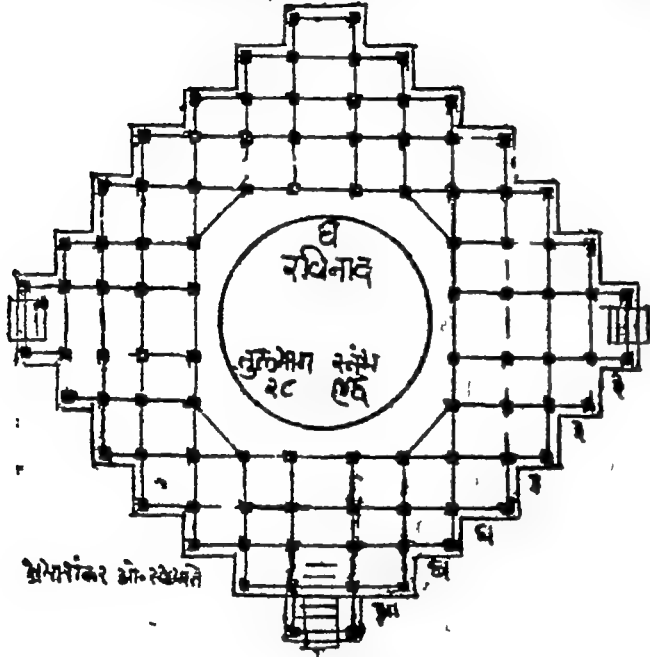
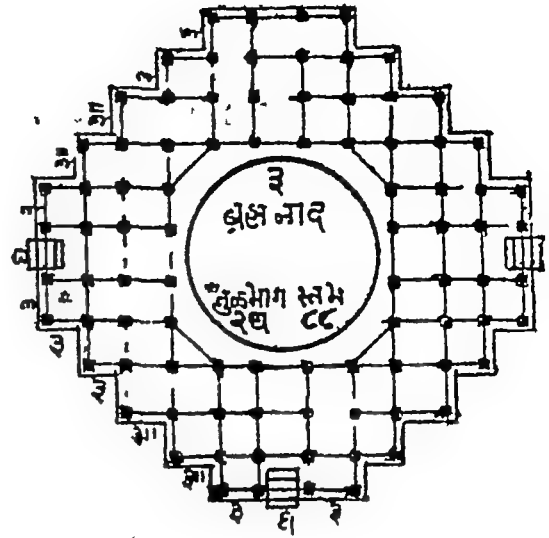
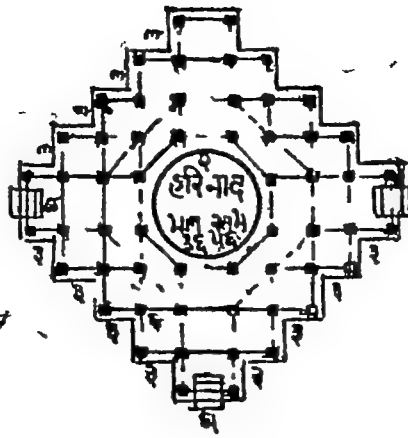
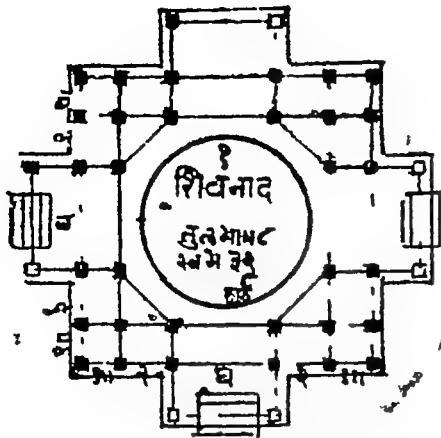
एकादश दशत्रीणि, तथा वै दश पञ्चकम् ।

मध्यमानञ्च विज्ञेयं कल्याणं च कलौयुगे ॥ ९८ ॥

सप्तदशैव सोपान-मेकोनविंशतिर्भवेत् ।

ज्येष्ठमानं भवेत्तच्च, ह्येकविंशत्योत्तरम् ॥ ९९ ॥

હસ્તીના પરિવાર સુક્ત પંક્તિબદ્ધ સોપાનોનો સંચય કરવો, સોપાનની બંને બાજુએ હસ્તીનો પરિવાર (હાથીના સ્વરૂપો) કરવાં, અને એક સરખાં સૂત્રમાં નીચે ઢળતાં પગથીયાંની પંક્તિ કરવી, સોપાન સંચયમાં પાંચ સાત અથવા નવ પગથીયાં તે ઉત્તમ કનિષ્ઠમાન છે, અગિયાર તેર અથવા પંદર પગથીયાં તે મધ્ય માન બાણબું અને એ માન કલિયુગમાં કલ્યાણકારી છે, સત્તર, ઓગણીશ અથવા એકવીશ પગથીયાં કરવા તે જ્યેષ્ઠ માન બાણબું, ૯૭ થી ૯૯.

શિવ નાદાદિ ષટ્ મહામણ્ડપો

અતઃ પરં પ્રવક્ષ્યામિ મણ્ડપાનાં યથાક્રમમ્ ।

નામસ્વરૂપં માનં ચ પ્રયુક્તં વૃક્ષરાજસુ ॥ ૧૦૦ ॥

શિવનાદો હરિનાદો વ્રહ્મનાદ સ્તથૈવ ચ ।

રવિનાદો સિંહનાદઃ પૃષ્ઠકો મેઘનાદકઃ ॥ ૧૦૧ ॥

હવે હું છ મહા મંડપનાં નામ અને સ્વરૂપ લક્ષણ જે વૃક્ષાર્ણવમાં કહ્યાં છે તે તમોને યથાક્રમ કહું છું. ૧ શિવનાદ, ૨ હરિનાદ, ૩ બ્રહ્મનાદ, ૪ રવિનાદ, ૫ સિંહનાદ, ૬ મેઘનાદ, ૧૦૦, ૧૦૧.

માગાઘૌ શિવનાદશ્ચ સ્તંભાશ્ચત્વારિશ્નમતાઃ ।

હરિનાદો દ્વયષ્ટ ભાગઃ સ્તંભાઃ પટ્ પચ્ચાશ્નમતા ॥ ૧૦૨ ॥

જિનભાગે વ્રહ્મનાદઃ સ્તંભાષ્ટાશીતિ શોભિતઃ ।

રવિનાદોઽષ્ટા વિંશતિઃ સ્તંભાશ્ચ વેદો ન શતમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

સિંહનાદસ્તુ દ્વાત્રિંશત્ પટ્ પચ્ચાશ્નદુત્તરં શતમ્ ।

પટ્ત્રિંશત્ મેઘનાદઃ સ્તંભા દ્વાદશાંત્તર શતમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

હવે મહા મંડપોના સ્વરૂપ લક્ષણ કહે છે, ૧ શિવનાદ મંડપ આઠ ભાગનો ચાલીશ સ્તંભ યુક્ત કરવો, ૨ હરિનાદ સોળ ભાગનો અને છપ્પન સ્તંભ યુક્ત બાણવો, ૩ બ્રહ્મનાદ ચોવીશ ભાગનો અઠ્ઠાસી સ્તંભ યુક્ત કરવો, ૪ રવિનાદ અઠ્ઠાવીશ ભાગનો છત્તુ સ્તંભ યુક્ત કરવો, ૫ સિંહનાદ બત્રીશ ભાગનો એકસો છપ્પન સ્તંભનો બાણવો, ૬ મેઘનાદ છત્રીશ ભાગનો એકસો બાર સ્તંભ યુક્ત કરવો. ૧૦૨ થી ૧૦૪.

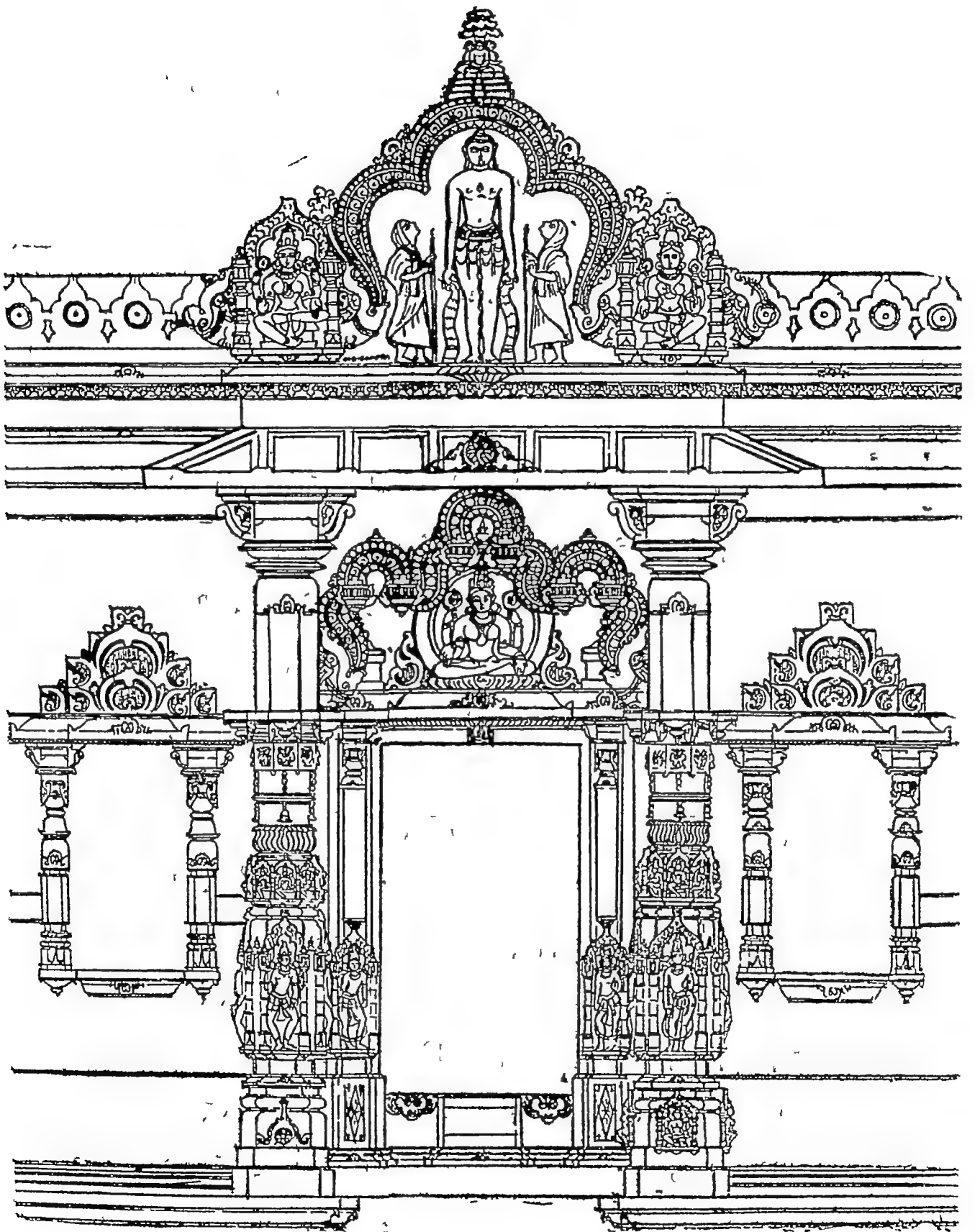
શિવનાદા પમ્મણ્ડપા દ્વિસાદ્ધ્વાસ્ત્રય શ્રુમિકાઃ ।

સર્વ દેવેષુ કર્તવ્યાઃ સ્વનામ્ના ચ વિશેષતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

રથયુક્તાશ્ચ પ્રાસાદા વેદિ યુક્તાશ્ચ મણ્ડપાઃ ।

મધ્યસ્તંભાષ્ટકે ગડ્ડદી તોરણાનિ પ્રદક્ષિણે ॥ ૧૦૬ ॥

શિવનાદ આદિ છ મંડપો અઠી ભૂમિ કે ત્રણ ભૂમિ ઉદયના સર્વ દેવોને કરવાં, તેમાં જે જે દેવોના નામ છે તે દેવોને વિશેષે કરી કરવા. પ્રાસાદ રથાદિ (ભદ્ર આદિ અંગ) અંગવાળા કરવા, અને મંડપ વેદીવાળા કરવા, મંડપના વચ્ચેના આઠ સ્તંભોને ઠેકી ચડાવી ફરતા તોરણ કરવાં. ૧૦૫, ૧૦૬.

મંડપ પ્રવેશ દ્વાર

મળ્ડપાલંકાર

ઘટપલ્લવ કુંભીભિઃ સ્તંભાઃ કાર્યાઃ સ્વલંકૃતાઃ ।

ઈલિકા તોરણૈર્યુક્તા મદલૈર્મંડિતાઃ શુભાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

દેવાઙ્ગના અષ્ટદ્વાદશ-પોડશ જિન દ્વાત્રિંશા ।

ચતુઃષ્ઠિ કલાયુક્તાઃ સ્તંભે સ્તંભે વિરાજિતા ॥ ૧૦૮ ॥

મહામંડપોના કુંભી સ્તંભો ઘટપલ્લવોથી અલંકૃત શોભિત ઇલિકા તોરણ યુક્ત મદલો વાળા સુંદર કરવા, આઠ, બાર, સોળ, ચોવીશ કે બત્રીશ દેવાંગનાઓ નૃત્યાદિ ચોસઠ કલા યુક્ત એવા લક્ષણોવાળી સ્તંભો સ્તંભો કરવી. ૧૦૭, ૧૦૮.

આઘ થરજાડયકુંભ કર્ણિકા ગ્રાસમેવ ચ ।

इत्येवं पीठवन्धस्य भ्रमतश्च प्रदक्षिणे ॥ ૧૦૯ ॥

કુંભ કલશ કપોતાલ્યા વા રાજસેન વેદિકા ।

આસનપટ્ટશ્ચ કાર્યઃ કક્ષાસન વિભુષિતાઃ ॥ ૧૧૦ ॥

મંડપને પહેલો થર લીટ્ટ, બડંબો, કણી આસપટ્ટીનું પીઠબંધ કરતું પ્રદક્ષિણાએ કરવું, ઉપર કુંભો-કલશોને કેવાળના થરો અથવા રાજસેન, વેદિકા, આસનપટ્ટ કરી તે ઉપર કક્ષાસન શોભિત કરવું. ૧૦૯, ૧૧૦.

પ્રાસાદ ત્રિપશ્ચ ભૂમિઃ સપ્તભિર્નવભિસ્તથા ।

ब्रह्मस्थानं सदा रम्यं स्वर्गं प्रासादं शाश्वतम् ॥ ૧૧૧ ॥

ચતુર્મુખો બ્રહ્મણો હિ વિષ્ણોઃ કુર્યાદ્ વિશેષતઃ ।

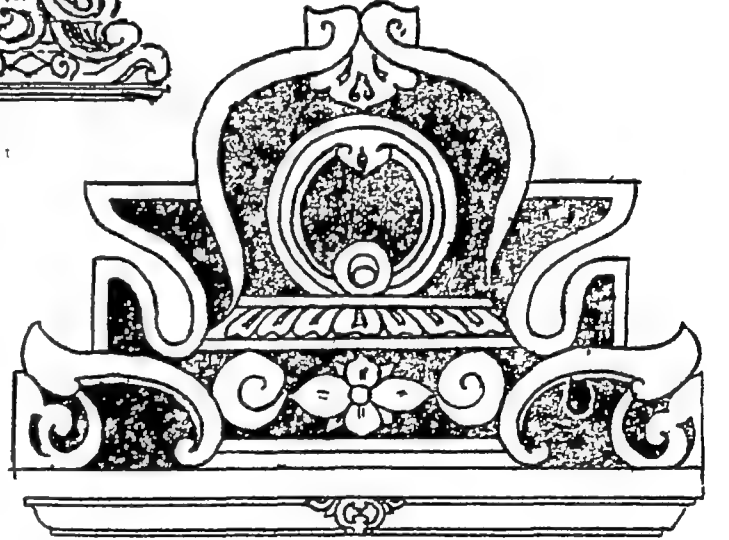
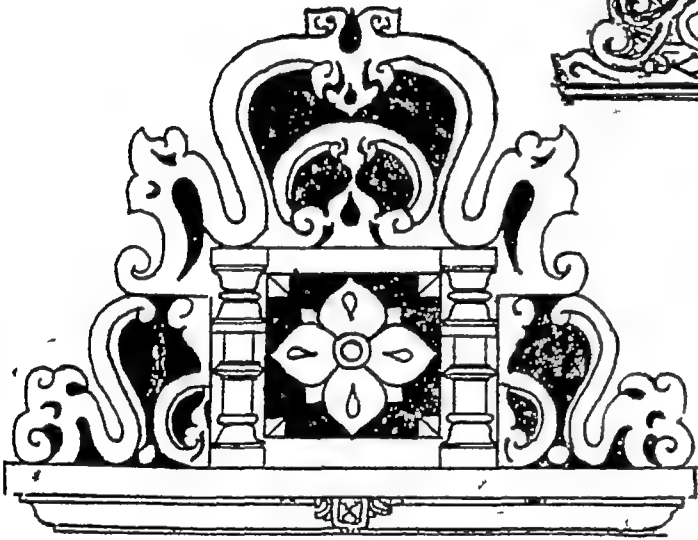
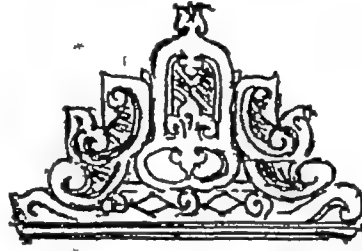
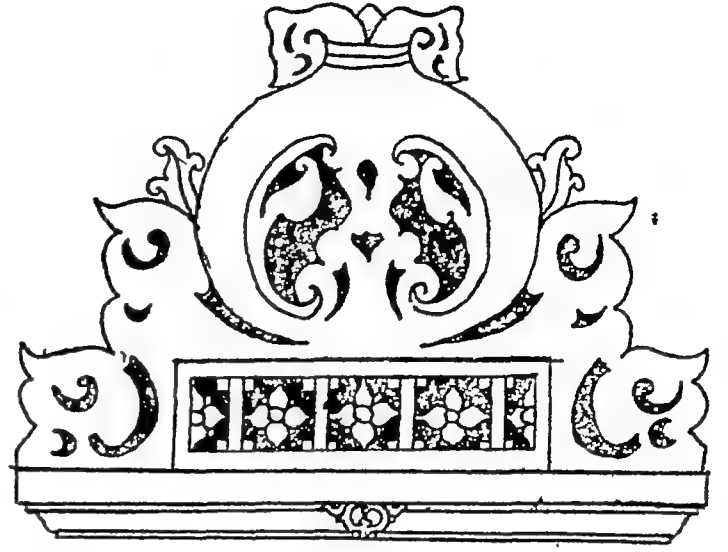
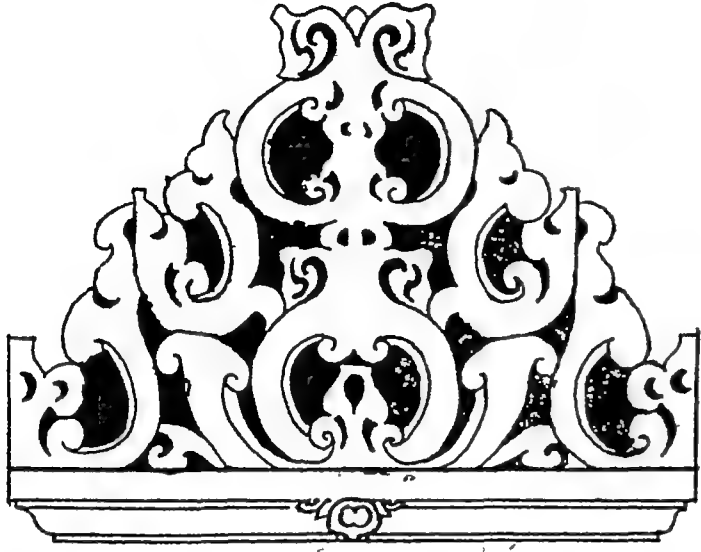
चतुर्मुखश्च रुद्रस्य प्रासादः पुण्यहेतवे ॥ ૧૧૨ ॥

યથાદિનં વિના સૂર્યં શશાંક વિના શર્વરી ।

यस्मिन् देशे चतुर्मुखः प्रासादो नहि विद्यते ॥ ૧૧૩ ॥

મહા પ્રાસાદ ત્રણ, પાંચ, સાત કે નવ ભૂમિનો કરવો, સ્વર્ગ જેવા શાશ્વત પ્રાસાદમાં બ્રહ્મનું મધ્ય સ્થાન રમ્ય કરવું, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રના ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરવાથી મહદ્ફલુષ્ય ઉપાજન થાય છે, જે દેશમાં આવા રમ્ય ચતુર્મુખ પ્રાસાદ નથી તે દેશ સૂર્ય વગરના દિવસ જેવો કે અંદ્ર વગરની રાત્રિ જેવો બ્રહ્મવો. ૧૧૧ થી ૧૧૩.

દ્વાર પરના કલાત્મક ઉદ'ગમ

મળ્ડપ સ્તમ્ભ ઉર્ધ્વ પ્રમાણ

મજેદશા મિરેકાંશા કુંમિઃ સ્તમ્ભશ્ચ પન્નમિઃ ।

અર્ધેન મરણં શીર્ષમર્ધેનૈકેન પટ્ટકઃ ॥ ૧૧૪ ॥

ઉંચાઈના આઠ ભાગ કરી તેમાં એક ભાગ કુલી, પાંચ ભાગ સ્તંભ, અર્ધા ભાગનું લરણું, અર્ધા ભાગનું શીર્ષ (શરૂ) અને એક ભાગનો પાટ ઊંચો કરવો.

વિશેષ પ્રમાણ

નવમક્તે સમુચ્છે તુ માર્ગૈકા કુંમિકા સ્મૃતા ।

ષડ્ભાગશ્ચ મવેત્સ્તંભો માર્ગાર્ધ મરણં તથા ॥ ૧૧૫ ॥

માગાર્ધ ચ ભવેતશિર્ષ ભાગૈકેન ચ પટ્ટકઃ ।

ઉચ્છ્રયેન સમઃ કાર્યઃ સપાદો વિસ્તરોઽથવા ॥ ૧૧૬ ॥

ઉમણીની ઊંચાઈના નવ ભાગ કરી તેમાં એક ભાગની કુંલી, છ ભાગને સ્તંભ, અર્ધા ભાગનું ભરણુ, અર્ધા ભાગનું શરૂ તથા એક ભાગનો પાટ કરવો, ઊંચાઈથી સરળો અથવા સવાથો પહોળો કરવો. ૧૧૫, ૧૧૬.

દ્વિ ભાગેન નમચ્છાદ્યં તત્પેટં પટ્ટપેટકે ।

ઞર્ધાંશોઽર્ધ્વા કપોતાલી દ્વિ ભાગઃ પટ્ટ વિસ્તરઃ ॥ ૧૧૭ ॥

પાટકઃ કુટછાદ્યઞ્ચ કુર્યાત્ પટ્ટસ્ય પેટકે ।

સપચ્ચાશઃ સપાદશ્ચ સાર્ધં ભાગશ્ચ વિસ્તરાત્ ॥ ૧૧૮ ॥

છળુ બે ભાગ નમતું કરવું અને પાટના પેટકમાં તેનું પેટ કરવું અર્થાત્ પાટની ઊંચાઈમાં ત્રીજાભાગે ફાંસ પાડી છળુ ફાંસમાં બેસતું કરી પાટ અને છળનો તળાંચો-મથાળો એક સૂત્રમાં રાખવો. પાટના મથાળા ઉપર અર્ધા ભાગની - કપોતાલી (કેવાલ) કરવી અને પાટ વિસ્તારમાં પહોળો બે ભાગનો કરવો, પાટ અને લામસીઓ વાળું છળુ (કુટછાદ્ય) પાટના તળાંચા તથા મથાળા બરાબર એક સૂત્રમાં કરવું, તથા વિસ્તારમાં પાટની ઊંચાઈનો પાંચમો ભાગ વધારી સવાથો અથવા દોઢો રાખવો. ૧૧૭, ૧૧૮.

સાન્ધાર મહાપ્રાસાદોના પ્રાગ્રીવ મળ્ડપસ્ય ઉદયમાન

૧ રાજસેન નરપીઠસ્ય ચોઘ્વં તુ ઉત્તરઙ્ગસ્ય મસ્તકમ્ ।

૨ વેદિકા કૃત્વા દશ હિ સાર્દ્ધાંશાન્ ભાગૈકં રાજસેનકમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

૦૥ આસન પટ્ટ વેદિકા ચ દ્વિભાગા તુ માંગાર્ધાસન પટ્ટકઃ ।

૪ સ્તંભ સ્તમ્ભશ્ચૈવ ચતુર્ભાગો માગાર્ધ ભરણં ભવેત્ ॥ ૧૨૦ ॥

૦૥ ભરણુ શરં ચ ભાગૈકૈન પટ્ટશ્ચ સાર્દ્ધં ભાગકઃ ।

૧ શરૂ કન્યસં ચ સમાસ્થાતે મધ્યમં શૃણુ સાંપ્રતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

૧૥૥ પાટ

૧૦૥

મહાપ્રાસાદના મહાપીઠના નરથરના મથાળાથી દ્વાર પરના ઉત્તરંગના મથાળા સુધીની ઊંચાઈ સુખપ્રાગ્રીવ મંડપની સાડાદશ ભાગની કરવી. તેમાં એક ભાગ રાજસેનક, બે ભાગની વેદિકા (જંઘા-વેણીરાશિયુ), અર્ધા ભાગનો આસનપટ્ટ કરવો. તે ઉપર

ચાર ભાગનો સ્તંભ કરવો. અર્ધા ભાગનું ભરણું, એક ભાગનું સડ અને દોઢ ભાગનો પાટ બાંધો કરવો. આ રીતે મંડપના ઉદયનો કનિષ્ઠ માન જાણવા, મધ્યમાનનો ઉદય કહું છું તે સાંભળો. ૧૧૯ થી ૧૨૧.

પટ્ટસ્તંભ સ્તંભ સમ વિષમ

મુખ્ય મળ્ડપ સંધાતે યદા મિચ્યન્તરં ભવેત્ ।

ન દોષાઃ સ્તંભપટ્ટાદી સમેઽપિ વિષમેતલે ॥ ૧૨૨ ॥

મુખ્ય મંડપ સાથે બીજો મંડપ કરવામાં જો ભિત્તિનું અંતર આવતું હોય તો સ્તંભ અને પાટ વગેરે સમ અથવા વિષમ તલ કરવામાં આવે તો પણ દોષ લાગતો નથી. ૧૨૨.

સમસૂત્ર પ્રમાણ

કૂંભકેન સમા કુભિઃ સ્તંભશ્ચૈવ તથોદ્ગમે ।

મરણી મરણં જ્ઞાત્વા કપોતાલી તથા શિરમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

કૂટછાદ્ય મધ્યસૂત્રે કુર્યાત્પટ્ટસ્ય પેટકમ્ ।

અર્ધોદયે કપોટશ્ચ કર્તવ્યં વિધિ પૂર્વકમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

કુંભાના એક સૂત્રમાં કુંભી, દોઢીયાના મથાળે એક સૂત્રમાં સ્તંભ, ભરણી સાથે એક સૂત્રમાં ભરણું, તથા કપોતાલી અને શરૂ એક સૂત્રમાં કરવું, નીચે એક સૂત્રમાં કૂટછાદ્ય અને પાટનો તળાંચો (પેટક) એક સૂત્રમાં કરવાં, પહોળાઈથી અર્ધો ઉંચાઈમાં વિધિપૂર્વક ધુમ્મટ કરવો. ૧૨૩, ૧૨૪.

સ્તંભ વિસ્તાર પંચસૂત્ર

પ્રાસાદસ્ય દશાંશેન સ્તંભાનાં પૃથુવિસ્તરઃ ।

કાર્ય - એકાદશાંશેન દ્વાદશાંશેન વૈ તથા ॥ ૧૨૫ ॥

ત્રયોદશાંશમાનેન શક્રાંશેન તથોચ્યતે ।

એતન્માનં યથોદિષ્ટં સ્તંભાનાં પૃથુ વિસ્તરે ॥ ૧૨૬ ॥

સ્તંભોના પૃથુ (જડાઈનો) વિસ્તાર પ્રાસાદની પહોળાઈના પ્રમાણના દશમે ભાગે, અગિયારમે ભાગે, બારમા, તેરમા તથા ચૌદમા ભાગે કરવો, સ્તંભોની જડાઈનું આ પાંચ પ્રકારે માન યથાશક્તિ કહેલ છે, એટલે પાષાણની અજબૂતીના આધારે યોગ્યમાન લેવું. - ૧૨૫, ૧૨૬.

સ્તંભ વિસ્તાર વિશેષ પ્રમાણ

પ્રાસાદ એકહસ્તે તુ સ્તંભો વા ચતુરઙ્ગુલ ।
 દ્વિહસ્તે ચાઙ્ગુલાઃ સપ્ત ત્રિહસ્તે નવએવ ચ ॥ ૧૨૭ ॥
 તતો દ્વાદશહસ્તાન્તં હસ્તે હસ્તે દ્વયાઙ્ગુલા ।
 સપાદાઙ્ગુલ વૃદ્ધિઃ સ્યાત્યાવત્પોહશહસ્તકમ્ ॥ ૧૨૮ ॥
 અઙ્ગુલિકા તતો વૃદ્ધિશ્ચ ત્વારિશત્કરાવધિ ।
 તદુર્ધ્વે ચ શતાધાન્તં પાદોનાઙ્ગુલિકા ભવેત્ ॥ ૧૨૯ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને ચાર અંશુલ સ્તંભ, બે હસ્તના પ્રાસાદને સાત અંશુલ સ્તંભ, ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને નવ અંશુલ વિસ્તારે સ્તંભ કરવો, ત્રણ હસ્તથી બાર હસ્ત સુધી હસ્તે હસ્તે બે અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, બારથી સોળ હસ્ત સુધી સવા અંશુલ, સોળથી ચાલીશ હસ્તે અઠેક અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, અને ચાલીશથી પચાસ હસ્ત પર્યાન્ત હસ્તે હસ્તે પોણા અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૧૨૭ થી ૧૨૯.

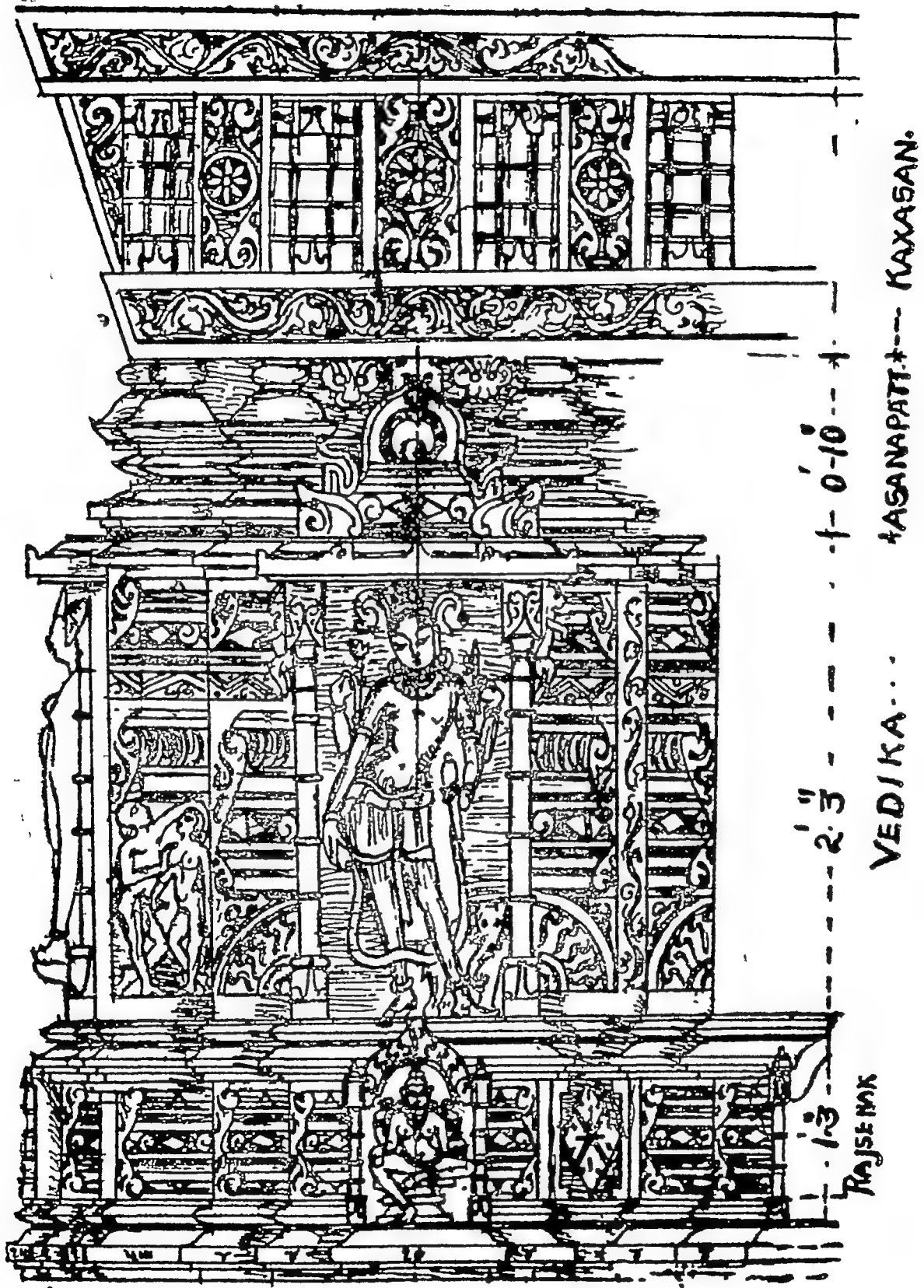
સ્તંભ સ્વરૂપ લક્ષણ

રુચકા ભદ્રકાશ્ચૈવ વર્ધમાના સ્ત્રીયકાઃ ।
 અષ્ટાસ્રા સ્વસ્તિકાશ્ચૈવ સ્તંભાઃ પ્રાસાદ રૂપતઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 રુચકાશ્ચતુરસ્રાઃ સ્યુર્ભદ્રકા ભદ્ર સંયુતાઃ ।
 વર્ધમાનોપ ભદ્રાઃ સ્યુરષ્ટાસ્રાશ્ચાષ્ટકા મતાઃ ॥ ૧૩૧ ॥
 આસનોર્ધ્વે ભવેદ્ ભદ્રં સ્વસ્તિકાશ્ચાષ્ટક કર્ણકૈઃ ।
 પન્નવિધાશ્ચ કર્તવ્યાઃ સ્તંભાઃ પ્રાસાદ રૂપિણઃ ॥ ૧૩૨ ॥

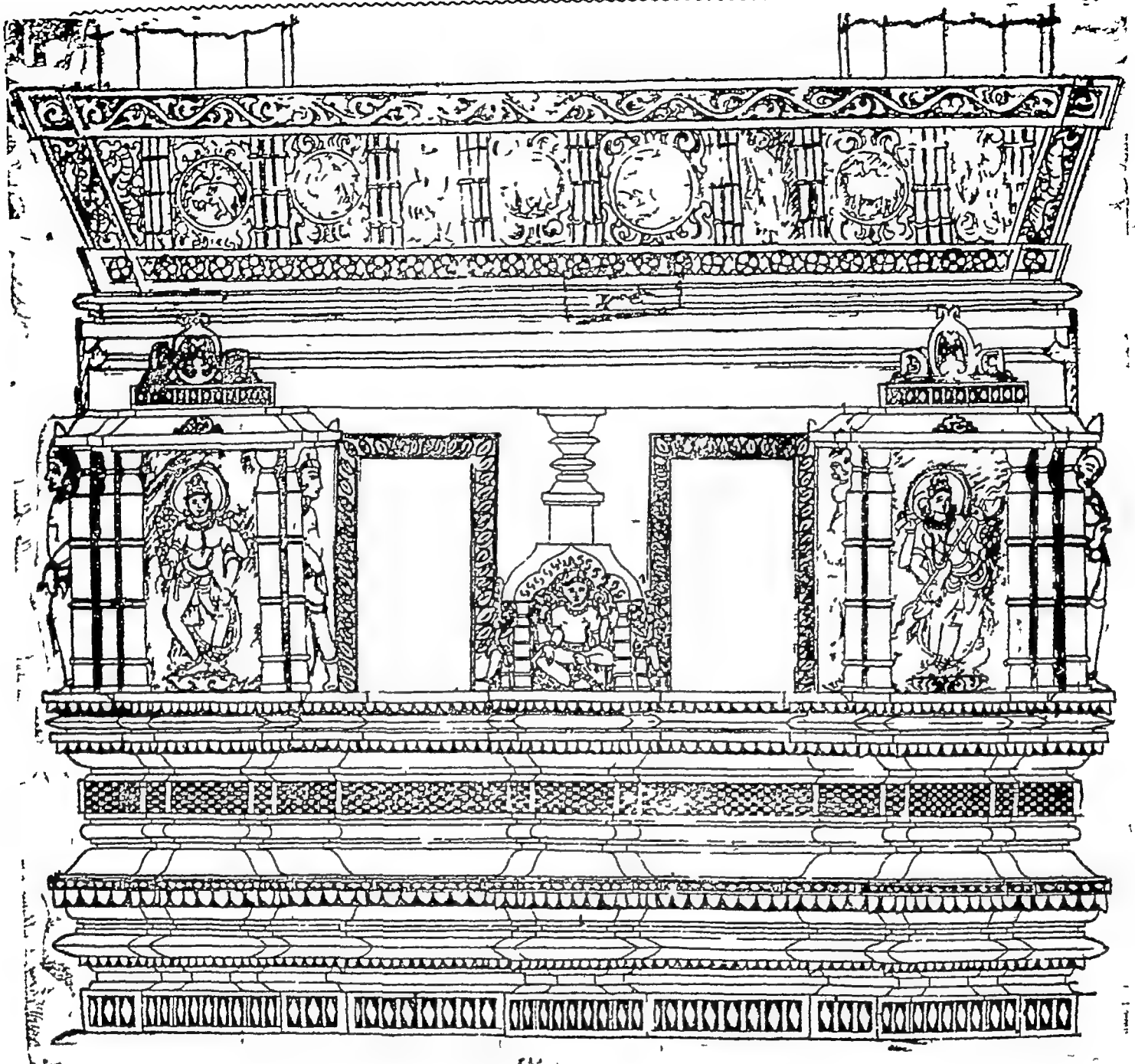
પ્રાસાદને અનુરૂપ સ્તંભો પાંચ પ્રકારના થાય છે, તે અનુક્રમે નીચે મૂજબ બાંધવા, ૧ રૂચક, ૨ ભદ્રક, ૩ વર્ધમાન, ૪ અષ્ટાંશ અને ૫ સ્વસ્તિક. આ પાંચ પ્રકારના સ્તંભોના નામ બાંધવા. રૂચક સ્તંભો ચોરસ, ભદ્રક સ્તંભો ભદ્ર સંયુક્ત, વર્ધમાન સ્તંભો ઉપભદ્રયુક્ત, અષ્ટાંશ સ્તંભો અષ્ટકોણ, તથા સ્વસ્તિક સ્તંભો મથાળે ભદ્ર સંયુક્ત અને અષ્ટકોણ બાંધવા, આ પાંચ પ્રકારના સ્તંભો પ્રાસાદોને અનુરૂપ બાંધવા. ૧૩૦ થી ૧૩૨.

સ્તંભો અલંકૃત

સ્તંભોઽષ્ટાસ્રવૃત્ત ભદ્ર સહિતો રૂપેણ ચાલકૃત ।
 યુક્તઃ પલ્લવ કૈ સ્તથા ભરણકં યત્પલ્લવેના વૃતમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

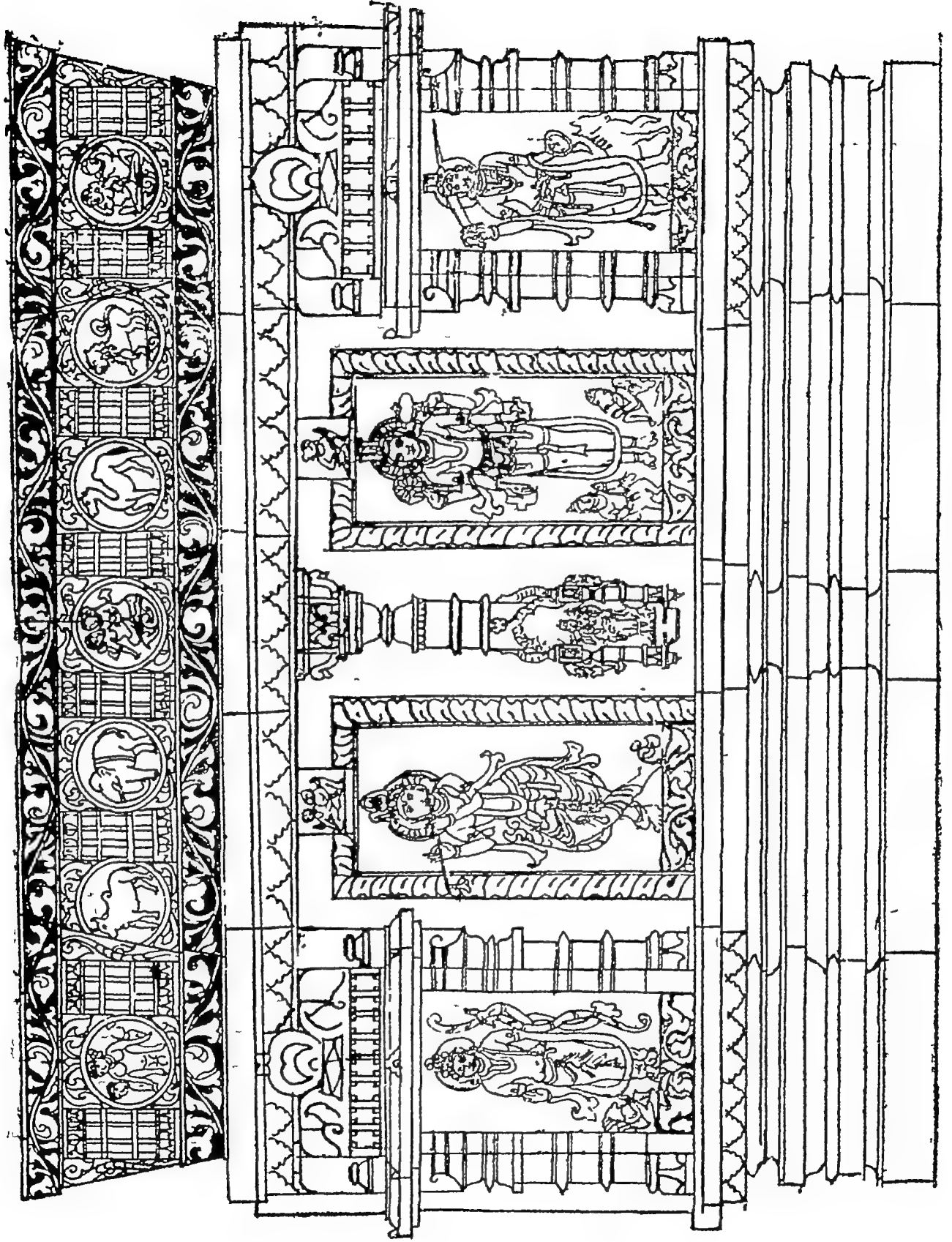
કક્ષાસન સ્વરૂપ લક્ષણ

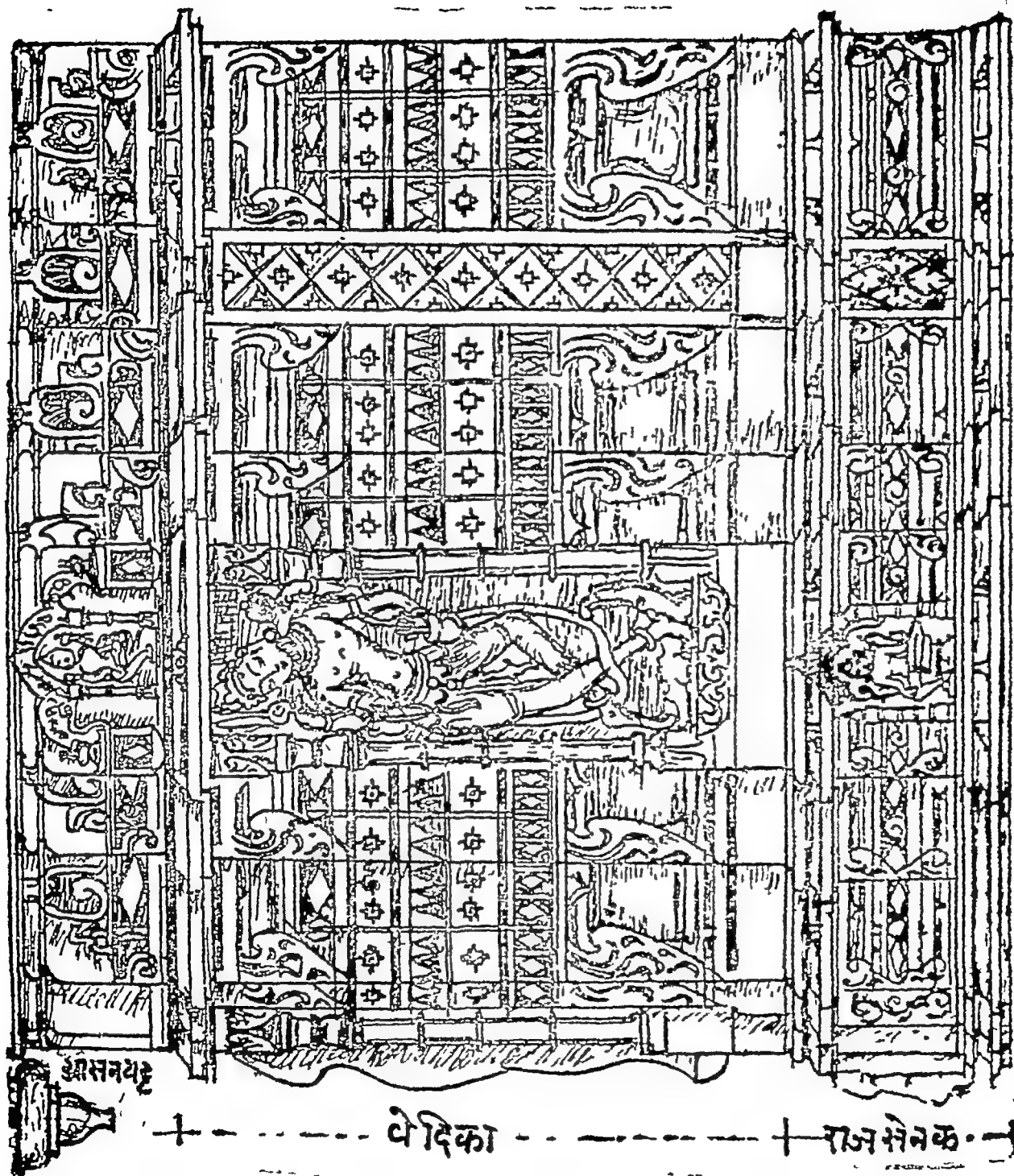
उक्षासन स्वयंभुव लक्षण

पद्मिनी वेल कृति

કેશાસન સ્વરૂપ લક્ષણ

प्रक्षालन कथा स्वर्ण लक्षण

કુમ્ભી મદ્રયુક્તા કુમાર સહિતં શીપં તથા કિન્નરાઃ ।

પત્રે ચેતિ ગૃહે ન શોભન મિદં પ્રાસાદકે શસ્યતે ॥ ૧૩૪ ॥

સ્તંભ અષ્ટકોણ, સુંદર ગોળાકાર, ભદ્ર સહિત, મૂર્તિઓના રૂપોથી અલંકૃત અને પદ્મવૈ સહિત કૌતરેલો કરવો, ભરણું વેલોથી અલંકૃત અને કૌતરકામ કરેલ કરવું, તેમજ કુંભી પણ ભદ્રયુક્ત તથા શરાઓમાં કીચક અને કિન્નરોનાં સ્વરૂપો કૌતરેલા કરવા, આવા સ્તંભો ગૃહોની અંદર કરવા સારા નહિ પરંતુ પ્રાસાદોમાં કરવામાં આવે તો ઉત્તમ બાણવા. ૧૩૩, ૧૩૪.

વીતરાગ પ્રાસાદે મંડપ વિધાન

જિનાગ્રે સમોસર્ગ ચ શુકાગ્રે ગૂઢમણ્ડપઃ ।

ગૂઢસ્યાગ્રે ચતુષ્કા વૈ તદગ્રે નૃત્ય મણ્ડપઃ ॥ ૧૩૫ ॥

જિનપ્રાસાદને અગ્રભાગે સમોસર્ગ શુક, કોલીના અગ્રે ગૂઢમંડપ, અને ગૂઢમંડપના અગ્રે ચોકી અને આગળ નૃત્ય મંડપ કરવો. ૧૩૫.

ચતુર્મુખ પ્રાસાદે મેઘનાદાદિ મણ્ડપ વિધાન ।

પ્રાસાદ છન્દ-ઉક્તાશ્ચ મણ્ડપાઃ સર્વ કામદાઃ ।

સિંહદ્વારે વિશેષણ મેઘશ્ચ શ્રી મનોરમઃ ॥ ૧૩૬ ॥

તદગ્રે મેઘનાદશ્ચ ક્રોશાનિ પશ્ચવિંશતિઃ ।

નાલી મણ્ડપ આરૂપ્યાતો વિસ્તારે મેઘ ઉત્તમ ॥ ૧૩૭ ॥

મણ્ડપં મેઘનાદશ્ચ કુર્યાંચ દ્વિષણાન્તરે ।

તથા સળાન્તરે નાલ્યં બલાળશ્ચ તુ મુર્ધનિ ॥ ૧૩૮ ॥

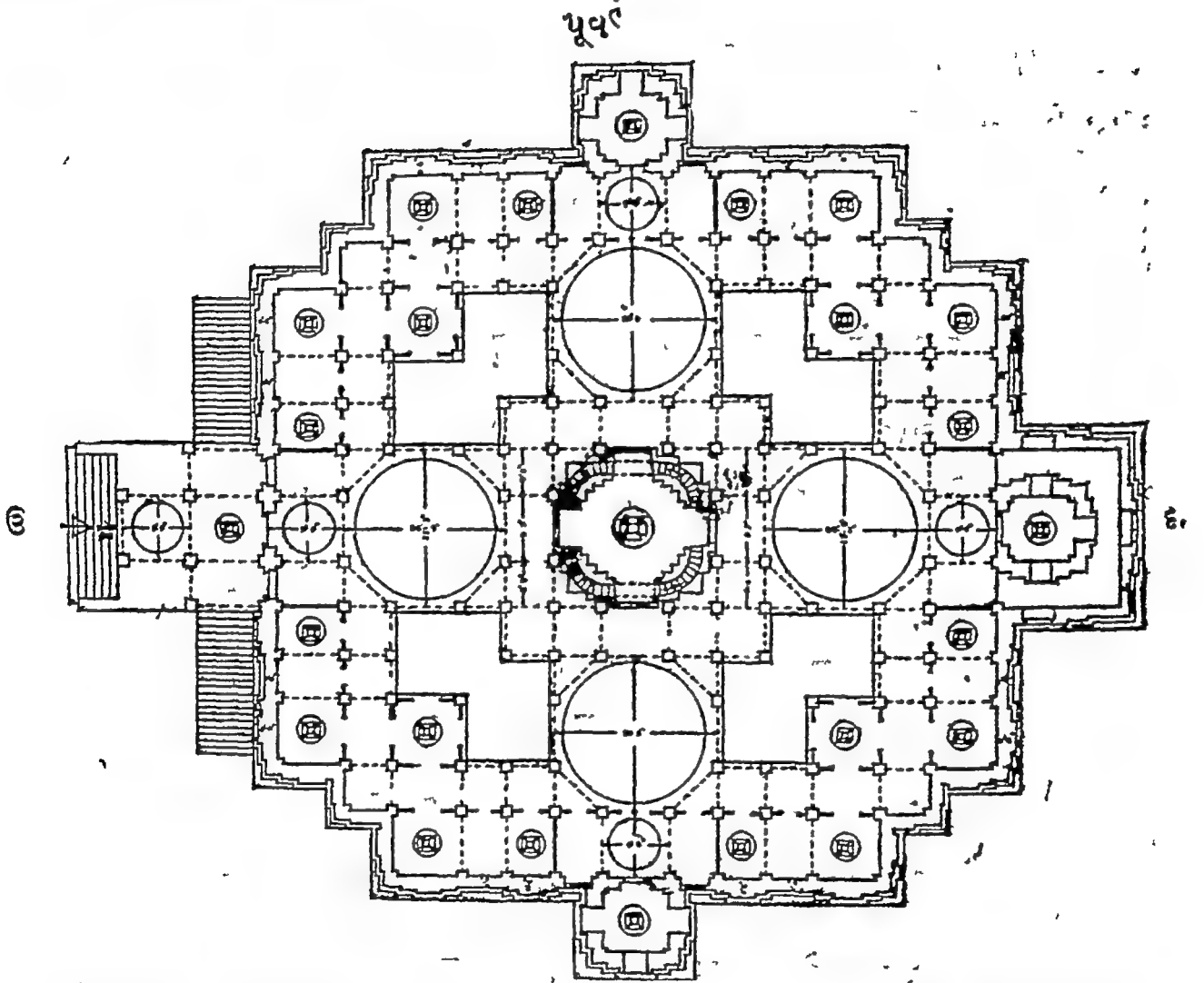
પ્રાસાદના છંદાનુસાર કહેલા મંડપો સર્વ કામનાઓને આપનાર છે, ઔમુખ અને ભ્રમવાળા પ્રાસાદોના સિંહદ્વારે વિશેષ કરીને મેઘ મંડપની માફક સુંદર મેઘ મંડપ અને તેના અગ્ર ભાગે મેઘનાદ મંડપ કરવો, અને તે પશ્ચીશ પદનો કરવો, તેની આગળ નાલિમંડપ કરવો, એટલે કે પગથીયાં ચઢવાના નીચે આવે તેવા મંડપને નાલી મંડપ કહે છે. મેઘ મંડપથી એક પદ છોડી મેઘનાદ મંડપ કરવો અને મેઘનાદથી એક પદ છોડી નાલિ મંડપ કરવો અને તેના ઉપર બલાળુક કરવું, ૧૩૬ થી ૧૩૮.

વીતરાગ પ્રાસાદ ચતુર્દિક્ષુ પ્રાસાદ વિધાન

દ્વિસાતત્યા દ્વિવાણૈર્વા ચતુર્વિંશતિતોઽથવા ।

જિનાલયૈ શ્વતુર્દિક્ષુ સહિતં જિન મંદિરમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

જિનાલયની ચારે દિશાઓમાં બોતેર, બાવન અથવા ચોવીશ જિનાલય સહિત
જિન મંદિર કરવું. ૧૩૯.

ચોવીશ જિનાલય

૫.

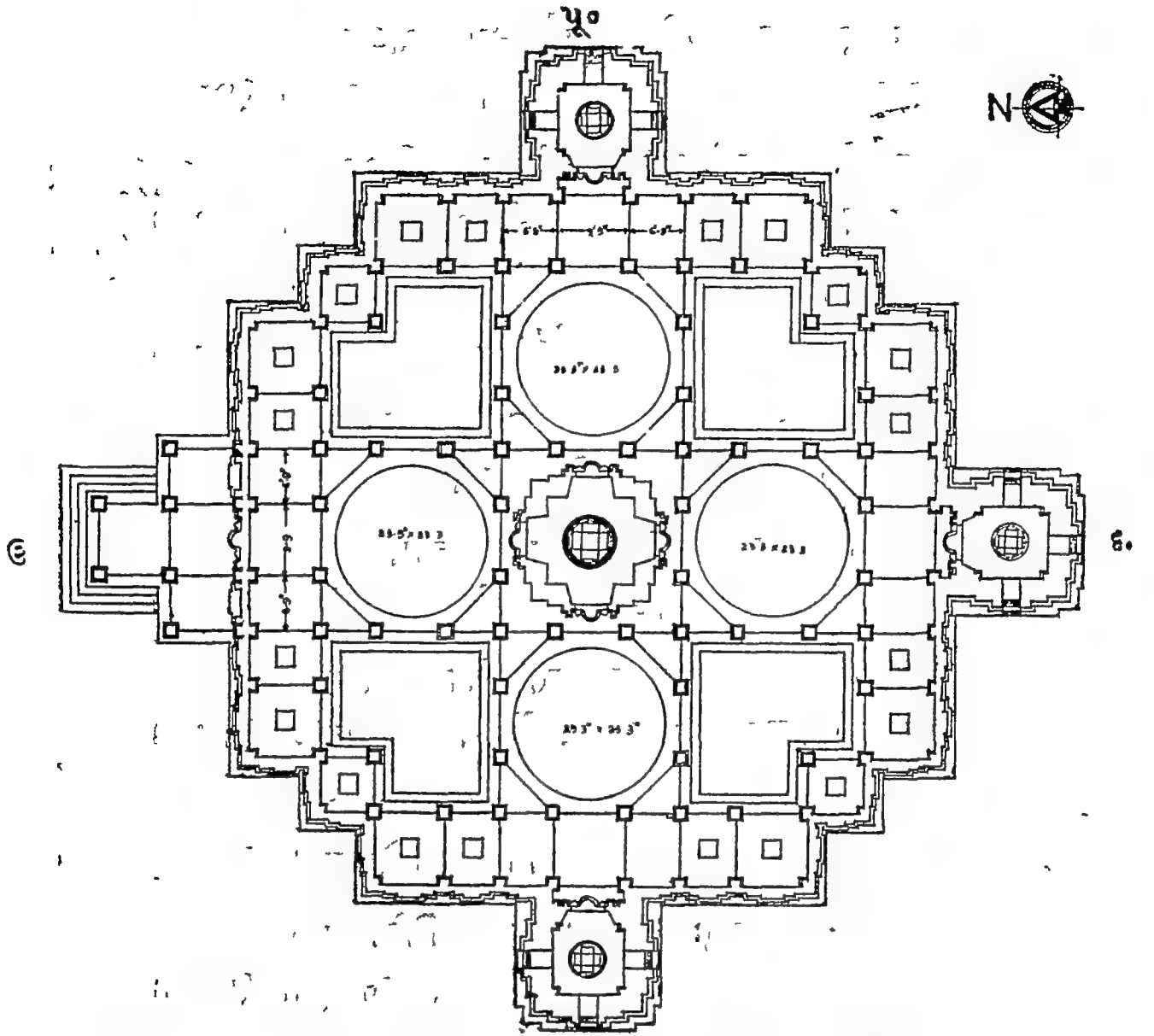
[એન. સી. સોમપુરા]

દ્વીપશ્ચારા જિનાલય વિધાન

વામદક્ષે ચતુર્વિંશદશૌઞ્ચે નવ પૃષ્ઠતઃ ।

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તે વર્ણ સંખ્યા જિનાલયે ॥ ૧૪૦ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુએ સત્તર સત્તર દેવ કુલિકાઓ કરવી
વામદક્ષ સહિત કુલ ચોવીશ બાજુવી, આઠ અગ્રભાગે અને નવ પૃષ્ઠ ભાગે તથા મૂળ
પ્રાસાદ મળી બાવન જિનાલય બાજુવા. ૧૩૭.

ચોવીશ જિનાલય

૫.

[એન સી. સોમપુરા]

દ્વાસત્પતિ જિનાલય વિધાન

વામદક્ષે ચ પશ્ચાશત્ પૃષ્ઠે રુદ્રોઽગ્રતો દશ ।

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તે દ્વાસત્પતિર્જિનાલયે ॥ ૧૪૧ ॥

મુખ્ય પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુ પચ્ચીશ પચ્ચીશ કુલ પચાશ, પૃષ્ઠભાગે અગિયાર, અગ્રભાગે દશ અને મુખ્ય પ્રાસાદ મળી કુલ બોતેર જિનાલય બાણવા. ૧૪૧

વલાળક લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

અથાતઃ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ

વલાળક સુલક્ષણમ્ ।

વિસ્તીર્ણ જગતીપાદે

પદપાદ

વિવર્જિતમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

प्रासाद व्यासमानेन गर्भमानेन चाऽथवा ।
 शालालिन्दु प्रमाणेन त्रिविधमान लक्षणम् ॥ १४३ ॥
 कनिष्ठे चोत्तमं कार्यं मुत्तमे च कनिष्ठकम् ।
 मध्यमे मध्यमं कार्यं मेतन्मानं च शोभनम् ॥ १४४ ॥
 वामनश्च विमानश्च हर्म्यशालश्च पुष्करः ।
 तथा चोत्तुङ्गनामा च पञ्चते च बलानका ॥ १४५ ॥
 वर्तनं कथयिष्यामि पदसंस्थान मानत ।
 प्रासादाग्रे च प्राकारे मन्दिरे वारि मध्यत ॥ १४६ ॥
 वामनं जगती ग्रस्तं विमानं तु तदाश्रितम् ।
 हर्म्यशालं गृहे वाऽपि प्रासादे नगरानने ॥ १४७ ॥
 पुष्करं वारि मध्य स्यमग्रत चैव भूपितम् ।
 सप्तभूमं नव भूममत ऊर्ध्वे न कारयेत् ॥ १४८ ॥
 प्रासादाग्रे-जं कुर्याज्जगती मुख मण्डपम् ।
 लक्षणं तस्य वक्ष्यामि स्थानमानं च भूमिकाम् ॥ १४९ ॥
 एक द्वि त्रिचतुः पञ्चषट् सप्ताष्ट भिरेव च ।
 स्थाने तस्य-सेवोक्तं कर्तव्यं तदनन्तरम् ॥ १५० ॥
 प्रासादादि क्रमद्वारं मण्डपान्ते निवेशयेत् ।
 तत्क्रमेण प्रकर्तव्यं द्वार तस्य बलानके ॥ १५१ ॥
 हस्तेद्व्यगुला भवेद्वृद्धिरद्व्यगुल हस्तमानत ।
 कर्तव्यं पूर्वमानेन हीने हीनं समे समम् ॥ १५२ ॥
 तत्समं तु प्रकर्तव्यं मुत्तमाङ्ग सपट्टकम् ।
 उदयोन्नत मानेन सोपानं तूलमध्यतः ॥ १५३ ॥
 तत्रैव तेन मानेन तत्समं च तुलोदयम् ।
 कुम्भी स्तम्भशिरः पट्ट पृथक् सत्रातुलादिकम् ॥ १५४ ॥
 युक्ता न्यस्ताः समा कुम्भी स्तम्भोदम्बरशिर्षिकाः ।
 भूमि तु भूमि मानेन सम सत्रैर्विचक्षणाः ॥ १५५ ॥

મૂલપીઠ સમસૂત્રે આદિ ભૂમેસ્તુ મસ્તકમ્ ।

ઉર્ધ્વ પટ્ટાનુક્રમેણ કર્તવ્યો ભૂમિકાક્રમઃ ॥ ૧૫૬ ॥

શિવસૂર્યો બ્રહ્મવિષ્ણુ ચણ્ડિકા જિનૈવ ચ ।

એતેશાં ચ સુરાણાં ચ કુર્યાદગ્રે બલનકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

વિમાનસ્તુજ્ઞનામા ચ રાજવેરમાગ્રતઃ શુભઃ ।

હર્મશાલો ગૃહે વાપિ કર્તવ્યો ગોપુરાકૃતિઃ ॥ ૧૫૮ ॥

પુષ્કરો વારિ મધ્યસ્થો વામનો દેવતાગ્રતઃ ।

હૃષુમેદા વામનાઘાઃ કર્તવ્યાસ્તુ બલનકાઃ ॥ ૧૫૯ ॥

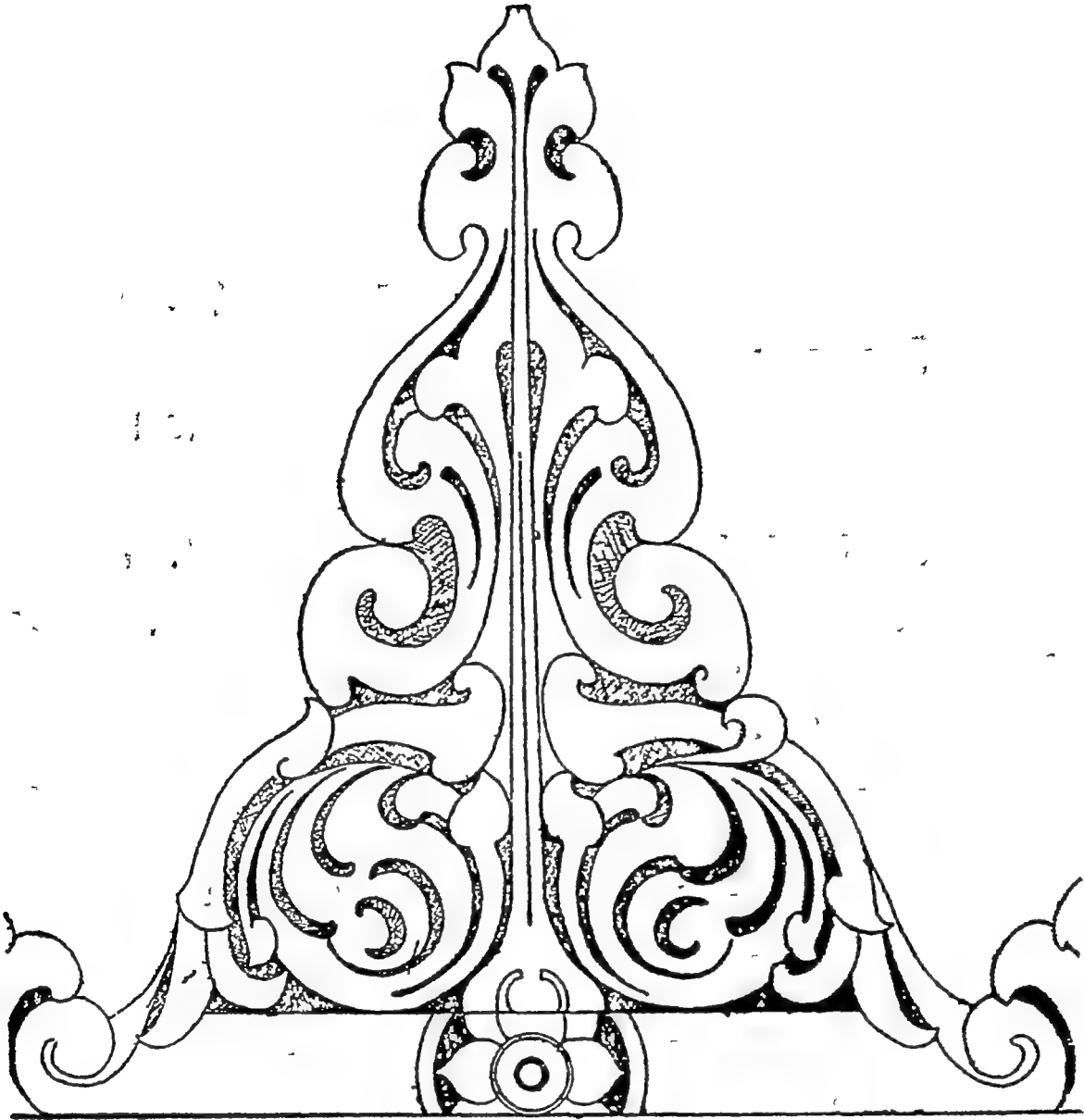
વિશ્વકર્મા કહે છે:— હવે હું બલાણકના શુભ લક્ષણ કહું છું:— જગતીના વિસ્તારે પદ તણને પ્રાસાદના રેખામાને ગર્ભમાને અથવા (શાલા અલિન્દ) પદ માને એ માન અને લક્ષણ બાણવા; કનિષ્ઠ માનને ઉત્તમ, ઉત્તમ માનને કનિષ્ઠ અને મધ્યમાનને મધ્ય માનનું બલાનક કરવું, એ શોભનીય છે, ૧ વામન, ૨ વિમાન, ૩ હર્મશાલા ૪ પુષ્કર, એ ચાર નામના બલાનક બાણવા.

હવે સ્થાન કહું છું:—પદના માને કરવા પ્રાસાદના આગળ તથા પ્રાસાદને ચારે બાજુ પાણીતાર, મધ્યે વામન જગતી આગળ, વિમાન રાજયાશ્રીત, હર્મશાલા ગૃહે, પુષ્કર વાવ આદિ જલાશયે ભૂષણરૂપ બાણવા.

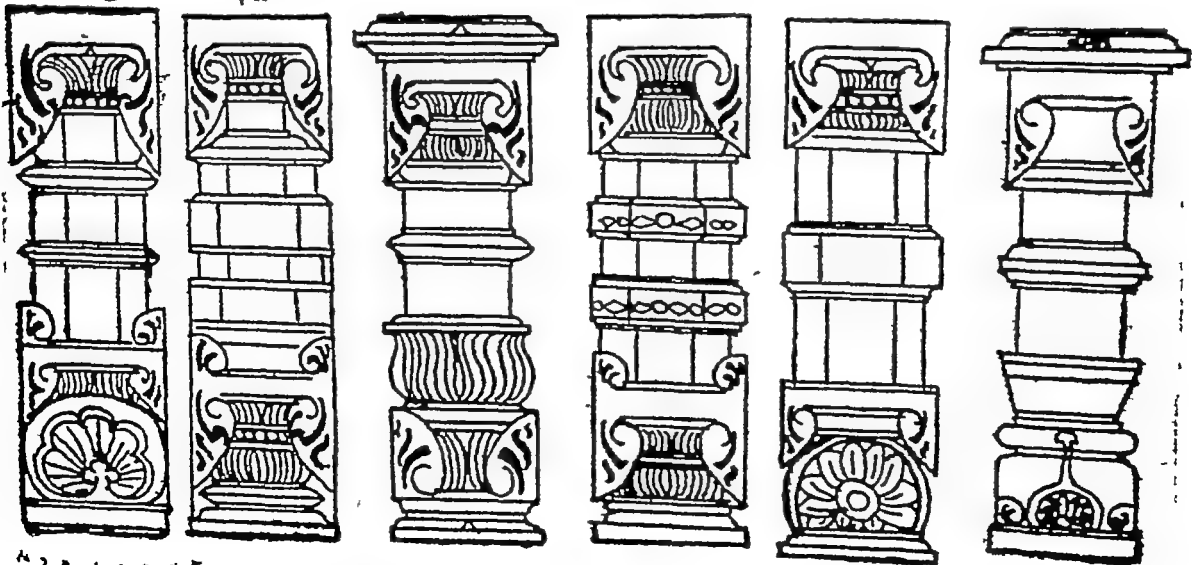
બલાનક સાત અને નવ ભૂમિ સુધી ઊંચું કરવું તેથી વિશેષ ઉંચું કરવું નહિ. પ્રાસાદના અગ્ર ભાગે જગતી ઉપર મંડપના મુખ પાસે કરવું. હવે હું સ્થાન માનના લક્ષણ કહું છું એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત અને આઠ પદના પ્રાસાદથી અંતરે કરવું, પ્રાસાદના કમે દ્વાર અથવા મંડપની બરાબર, તે મુજબ બલાનકે દ્વાર કરવું, હસ્તાંગુલ વૃદ્ધિ કે હીન ન કરવી જે પૂર્વમાન હોય તે મુજબ હીને હીન, સમે સમ તે મુજબ કરવું. ઉત્તરંગ તથા પદ બરાબર કરવા. ઉલ્લેખી પ્રાસાદમાને કરવી. પદમધ્યે (સોપાન) પગથીયાં કરવા. તે મુજબ તે જ માને બધું કરવું. કુંભી, સ્તંભ, શરૂ અને પાટ તુલા, છત, સમસૂત્રમાં કરવાં, યુક્તિએ કરીને કુંભી, સ્તંભ, ઉદરખર, ઉત્તરંગ, શરૂ, દરેક માને માન સમસૂત્રમાં વિચક્ષણ રીતે કરવું,

મૂલપીઠ માને પીઠ સમસૂત્રમાં, પ્રથમ ભૂમિ અને મસ્તક ઉપર પાટ દરેક કમે કરવું, શિવ, સૂર્ય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ચંડિકા અને જિનેશ્વરપ્રભુને આટલા દેવોના પ્રાસાદગ્રે બલાનક કરવું. વિમાન બલાનક રાજ્ય પ્રાસાદે કરવું શુભ છે.

હર્મશાલા ગૃહે ગોપુરા કૃતિ કરવું, પુષ્કર જલાશયે અને વામન દેવ પ્રાસાદ અગ્રત કરવું, આ વામનાદિ બલાનકના લેહ છે આ પ્રમાણે બલાનક કરવાં. ૧૪૨ થી ૧૫૬.

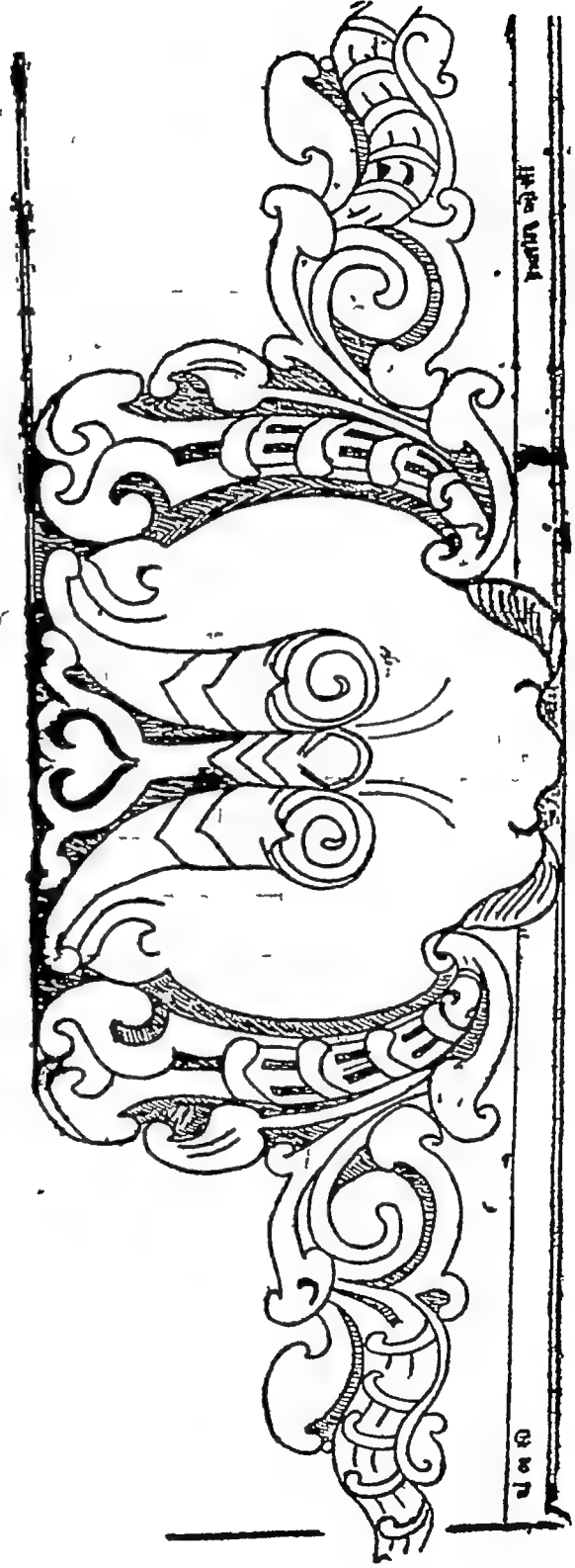
કુન્દિલા સ્વરૂપાકૃતિ

કક્ષાસન જંઘા સ્તંભિકા સ્વરૂપ

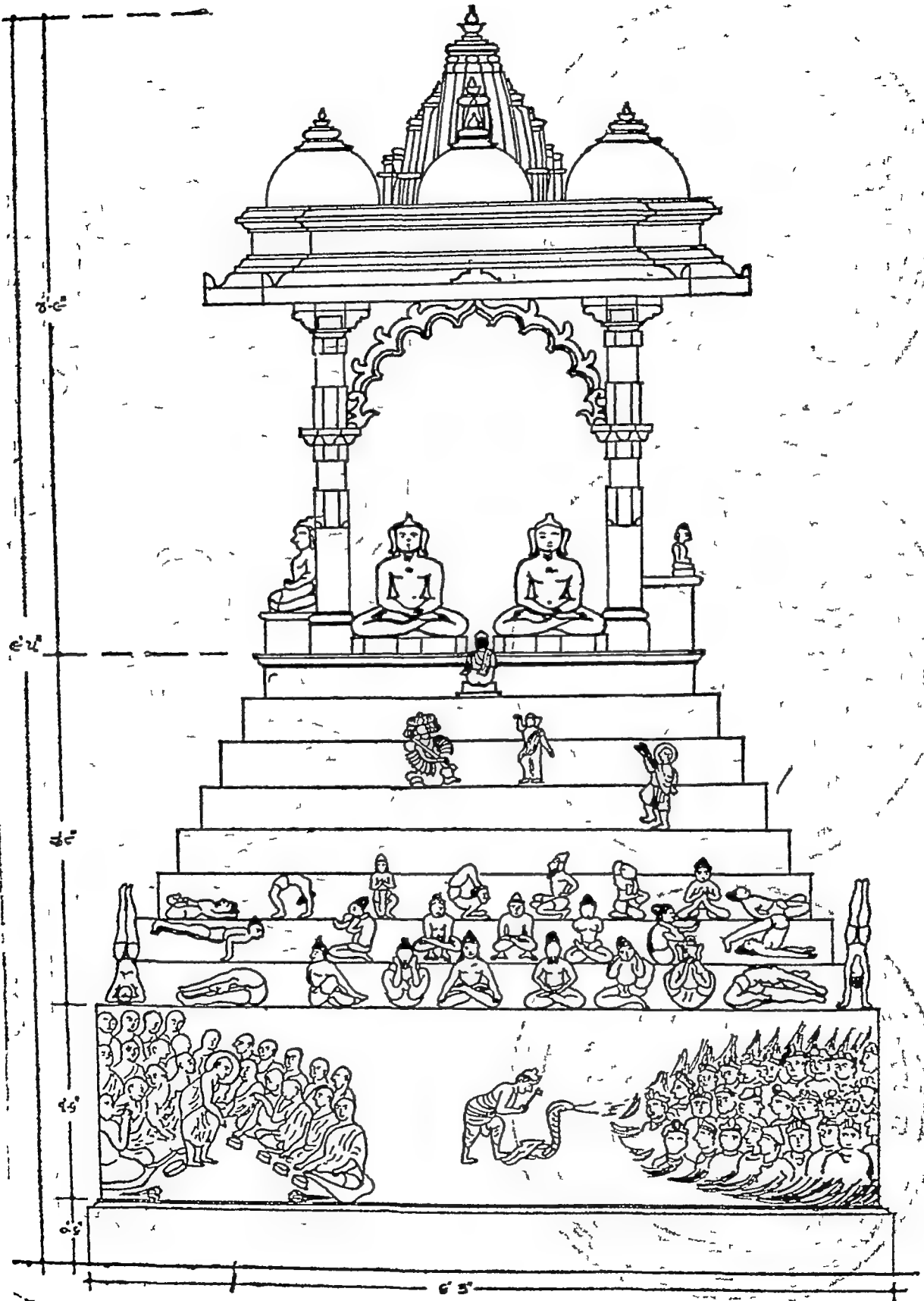
कक्षासन पीरीका स्वदेपाङ्कति

शास स्वदेप कर्शिन

जिने विप्रा

पु ७ ७

અષ્ટાપદ કદમ ગણુધર કેસરીયાજનગર પાલિતાણા

[એન. સી. સોમપુરા]

વોતરાગ પ્રાસાદ વિધાન

મળ્ડપાદ્ગર્ભ સૂત્રેણ વામદ દક્ષિણયોર્દિશોઃ ।

અષ્ટાપદં પ્રકર્તવ્યં ત્રિશાલાયા બલાણકમ્ ॥ ૧૬૦ ॥

મંડપ ગર્ભ સૂત્રે ડાબી તથા જમણી બાજુમાં અષ્ટાપદ કરવા અને ત્રિશાલા વચ્ચે પદની ચોકી વચ્ચે બલાનક કરવું. ૧૬૦

પ્રાસાદ ચતુર્દિક્ષુ રથશાલાદિ વિધાન

અપરે રથશાલા ચ મઠઃ સચ્ચે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

ઉત્તરે સૂદશાલા ચ પ્રોક્તા શ્રી વિશ્વકર્મણા ॥ ૧૬૧ ॥

કોષ્ઠાગારશ્ચ વાયવ્યે વહ્નિ ભાગે મહાનસમ્ ।

પુષ્પગેહં તથેશાને નૈઋત્યે પાત્ર શાલિકા ॥ ૧૬૨ ॥

શસ્ત્રગારશ્ચ પુરતો વારુણે ચ જલાશ્રયમ્ ।

મઠસ્યોપરિતઃ કુર્યાદ્ વિદ્યાર્વાચન મળ્ડપમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

પ્રાસાદની પશ્ચિમે રથશાળા, દક્ષિણે મઠ અને ઉત્તરે સૂદશાળા (રસોઈઆઓની શાળા) કરવી. એમ વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. વાયુકોણમાં કોષ્ઠાગાર (કોઠાર), અગ્નિકોણમાં મહાનસ (પાકશાળા), ઇશાનકોણમાં પુષ્પગૃહ, નૈઋત્યકોણમાં પાત્રશાલા (વાસણો મૂકવાની શાળા), પ્રાસાદના અગ્રભાગે શસ્ત્રાગાર (આયુધશાળા એટલે શસ્ત્ર મૂકવાનું સ્થાન) પશ્ચિમદિશામાં જલાશય (કુંડ, ટાંકુ, કુવો,) અને મઠની ઉપરની ભૂમિમાં વિદ્યાવાચનનો મંડપ કરવો. અર્થાત્ વ્યાખ્યાન આદિ ઉપદેશ કરવાનો મંડપ કરવો. ૧૬૧, થી ૧૬૩.

ચતિનાશ્રય વિધાન

પ્રાસાદસ્યો-તરેયામ્યાં તથાગ્રે પશ્ચિમેઽપિ ચ ।

ચતીનામાશ્રયં કુર્યાન્ મઠં તદ્ દ્વિત્રિ ભૂમિકમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

દ્વિશાલ મધ્યે ષટ્દારુઃ ષટ્શાલાગ્ર શોભિતા ।

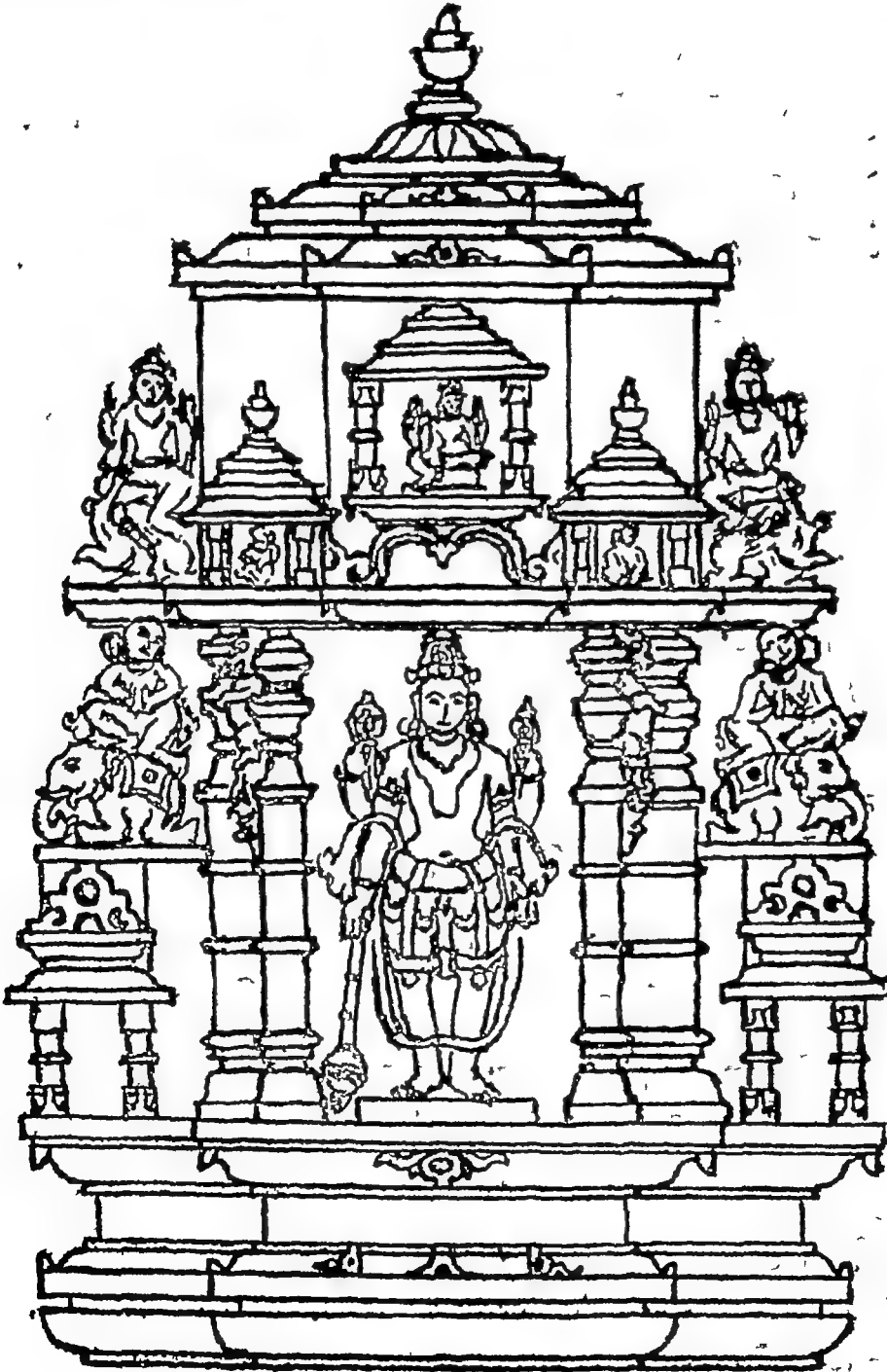
મત્તવારણમગ્રે ચ તદુર્ધ્વ પટ ભૂમિષુ ॥ ૧૬૫ ॥

પ્રાસાદની ઉત્તરે, દક્ષિણે, પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે ચતિઓના નિવાસાર્થે ઉપાશ્રય કરવો અને તે બે કે ત્રણ ભૂમિવાળો કરવો, મઠ અથવા ઉપાશ્રયમાં બે શાલાઓ, મધ્યે ષટ્દારુ (બે હીવાલમાં ચાર સ્તંભ અને બે પાટડીઓ તેને ષટ્દારુ કહે છે) મૂકવાં, આગળના ભાગે સુશોભિત ષટ્શાળા કરવી અને તેના અગ્રભાગે ષટ્શાળાની ઉપરની ભૂમિકાઓમાં મત્તવારણ (કહેડા) કરવાં, ૧૬૪, ૧૬૫.

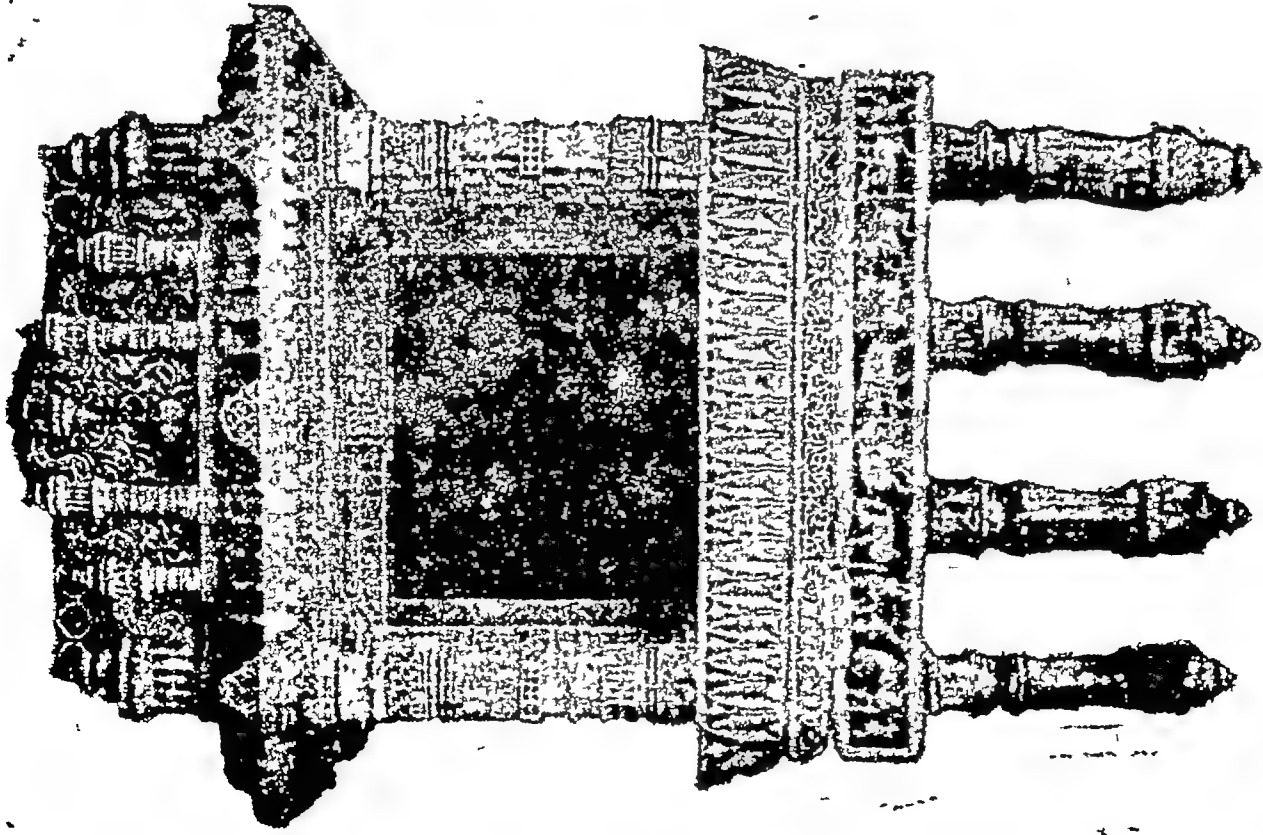
ગવાક્ષ પ્રમાણ

દ્વારોર્ધ્વે ચ ત્રિભાગેન દ્વારં જાલ ગવાક્ષકે ।
દૈર્ઘ્યે હીનં પ્રકર્તવ્યં સમસૂત્રઞ્ચ ભૂર્યનિ ॥ ૧૬૬ ॥

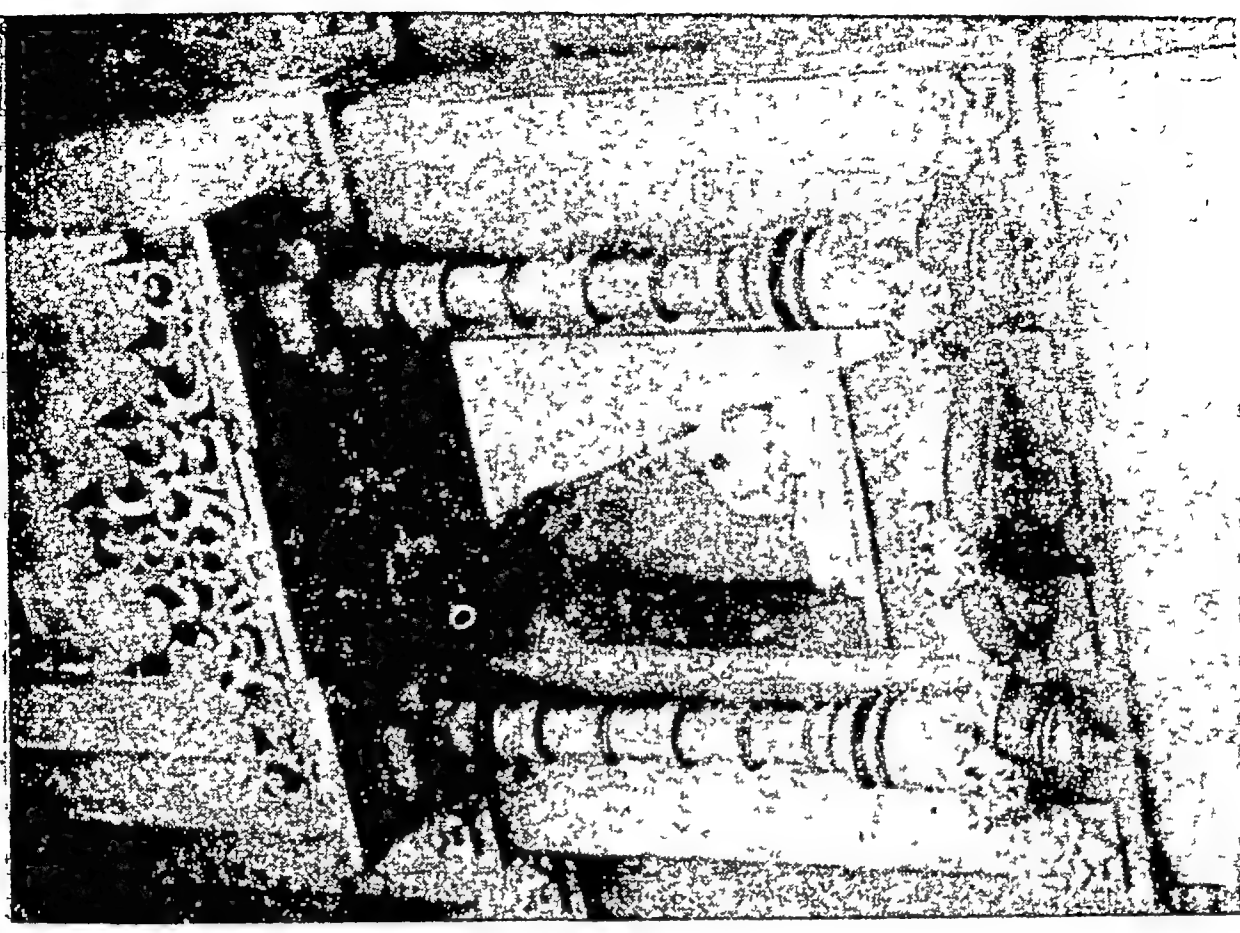
દ્વારની ઊંચાઈના ત્રણ ભાગ કરી બે ભાગની બાજી તથા ગોખ કરવો, બાજી અને ગોખ લંબાઈમાં નાના હોય તો દોષ નથી પરંતુ દ્વાર, બાજી અને ગોખના ઉપરના વાઢ સમસૂત્રમાં કરવા. ૧૬૬.

ગવાક્ષ દર્શન

અમદાવાદ વાતનું ગોળા દર્શન

જોમપુર જૈન હેરાસર ગત્રાક્ષ દર્શન (જોન. સી સોમપુરા)

વિશેષ મળ્ડપ

મન્દરો મલયશ્ચૈવ વિશાલઃ શ્રીધર સ્તથા ।

વિજયઃ પશ્ચમઃ પ્રોક્તો મળ્ડપાશ્ચ સુરાલયે ॥ ૧૬૭ ॥

૧ મન્દર, ૨ મલય, ૩ વિશાલ, ૪ શ્રીધર, ૫ વિજય. આ પાંચ મંડપો સુરાલયે કરવા. ૧૬૭.

માહેન્દ્રો વિજયશ્ચૈવ હેમકૂટઃ સુનન્દનઃ ।

વિમલઃ પશ્ચમઃ પ્રોક્તો યજ્ઞાર્થે મળ્ડપા શુભા ॥ ૧૬૮ ॥

૧ મહેન્દ્ર, ૨ વિજય, ૩ હેમકૂટ, ૪ સુનન્દન, ૫ વિમલ. આ પાંચ મંડપો યજ્ઞાર્થે કરવા શુભ છે. ૧૬૮.

સમર્થો ભૂધરો દક્ષો દેવાક્ષ ક્ષિતિભૂષણ ।

एते सभा मण्डपाश्च सर्वकाम् फलप्रदाः ॥ १६९ ॥

૧ સમર્થો, ૨ ભૂધરો, ૩ દક્ષો, ૪ દેવાક્ષ, ૫ ક્ષિતિભૂષણ. એ પાંચ સભા-મંડપ સર્વકાર્યમાં ફલદાયક છે. ૧૬૯.

वैष्णवो नन्दनः शक्रो नन्दपद्मश्च पश्चमः ।

राज्ञा विभूषणार्थाय सर्वेते नृपनन्दना ॥ १७० ॥

૧ વૈષ્ણવો, ૨ નન્દન, ૩ શક્ર, ૪ નન્દ, ૫ પદ્મ, એ પાંચ રાજાના ભૂષણાર્થે સર્વ નૃપ માટે શુભ છે, ૧૭૦,

गुणश्च सूर्यगर्भश्च चन्द्र भागश्च चन्द्रकः ।

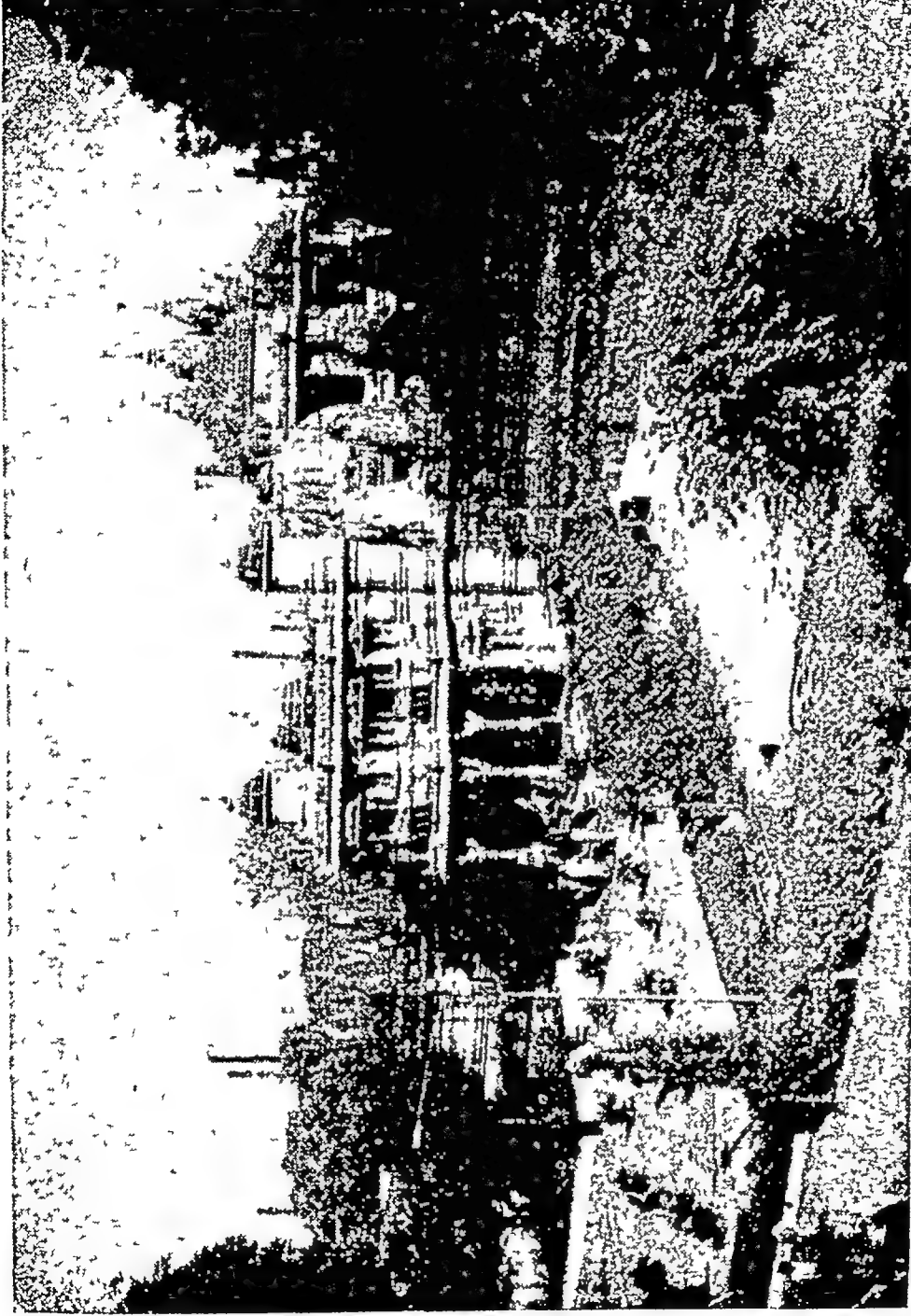
सुपर्णश्चाज्य कर्तव्या नृपाणा भोजने हिता ॥ १७१ ॥

૧ ગુણક, ૨ સૂર્યગર્ભ, ૩ ચંદ્રભાગ, ૪ ચંદ્રક, ૫ સુપર્ણ. આ પાંચ મંડપો રાજાના ભોજનાલય માટે શુભ છે. ૧૭૧.

ग्रासादस्याऽनु मानेन मण्डपो द्विगुणायतः ।

शुकनाश समा घण्टा न न्युना न ततोऽधिका ॥ १७२ ॥

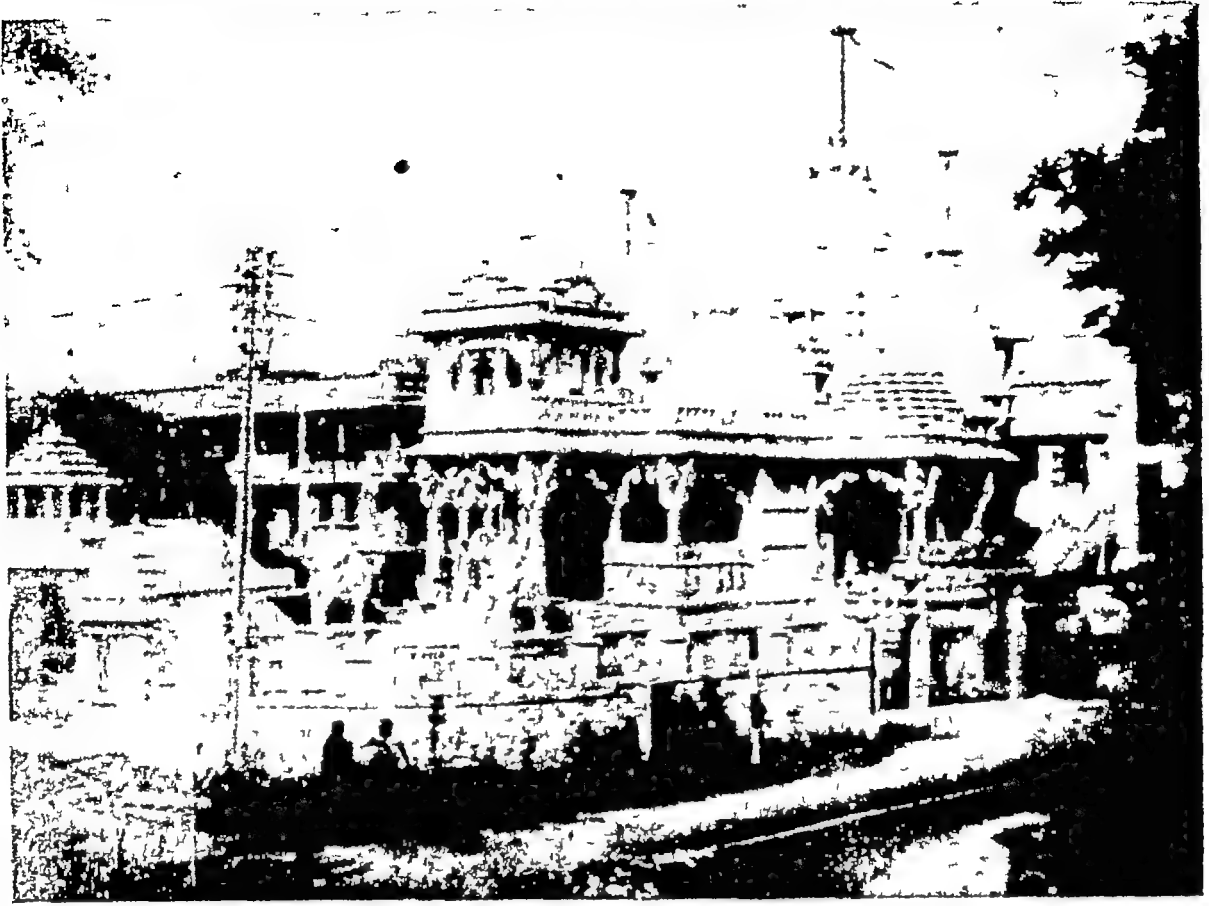
ગ્રાસાદના માનથી મંડપો ધમણા કરવા, શુકનાશ અને મંડપના ઘંટા (આમલસારા) એક સૂત્રમાં કરવા વધારે ઓછા કરવા નહિ. ૧૭૨.

શ્રી કશીભાઈનું જૈન દેરાસર—અમદાવાદ.

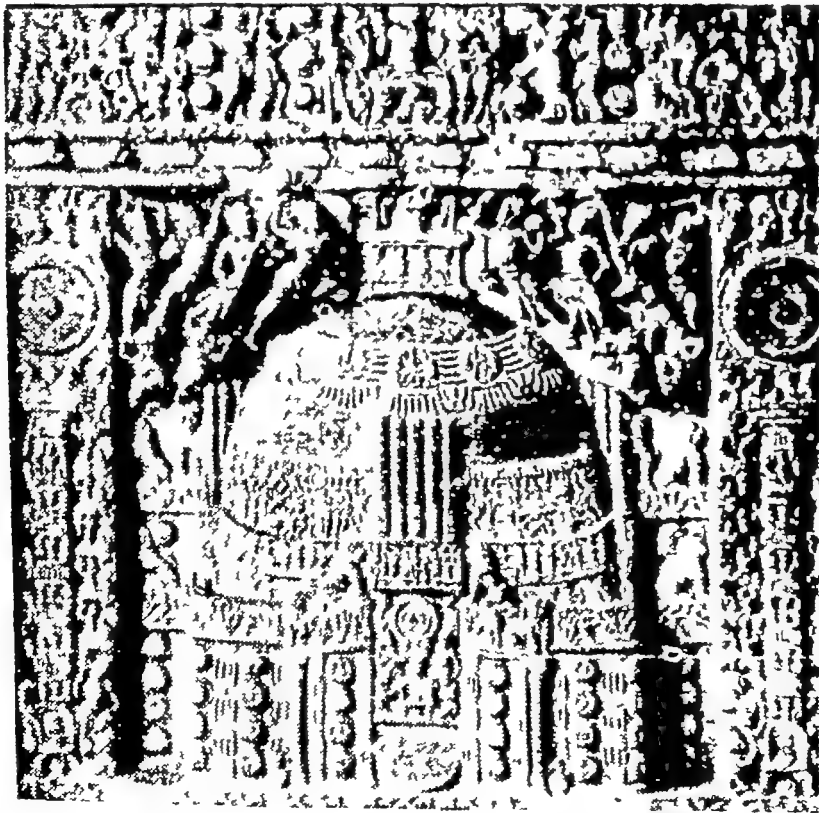
શિલ્પ સ્મૃતિ વારણ વિદ્યાયામ (ઉત્તરાર્ધ)

ભારત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર સામુદ્ર દર્શન-મુંબઈ

[એન. બી. સોમપુરા]

પુદ્ગલ-ચેમ્બુર-ચેમ્બુર

વધમાનાદિ ગૂઢમંડપ ૮ નામો

૧ વધમાન	૫ સર્વતોભદ્ર
૨ સ્વસ્તિક	૬ કૈલાસ
૩ ગરુડ	૭ ઇન્દ્રનીલ
૪ સુરનન્દન	૮ રત્નસમ્ભવ

પુષ્પકાદિ ૨૭ મંડપો

૧ પુષ્પક	૧૫ સુશ્રેષ્ઠ
૨ પુષ્પભદ્ર	૧૬ શત્રુમર્દન
૩ સુપ્રભ	૧૭ ભૂજય
૪ મૃગનન્દન	૧૮ નન્દન
૫ કૌશલ્ય	૧૯ વિમાન
૬ બુદ્ધિસંકીર્ણ	૨૦ ભદ્રક
૭ ગજભદ્ર	૨૧ સુગ્રીવ
૮ જયાવહ	૨૨ હર્ષણુ
૯ શ્રીવત્સ	૨૩ કૃષ્ણિકાર
૧૦ વિજય	૨૪ પદાધિક
૧૧ વાસ્તુકીર્ણ	૨૫ સિંહ
૧૨ શ્રીધર	૨૬ સિંહભદ્ર
૧૩ યશભદ્ર	૨૭ સમસૂત્ર
૧૪ વિશાલાક્ષ	

મેવાદિ ૨૫ મંડપ

૧ મેરૂ	૬ હેમકૂટ
૨ મન્દાર	૭ રત્નકૂટ
૩ કૈલાસ	૮ પ્રવેતશૃંગ
૪ હિમવાન	૯ ઇન્દ્રનીલ
૫ ગંધમાદન	૧૦ મુગ્ધા

૧૧ મહાપદ્મ	૧૯ મહાકાન્ત
૧૨ કીર્તિદાયક	૨૦ પુરુષાન્ત
૧૩ પૂર્ણાખ્યે	૨૧ પ્રતાપ
૧૪ શતશૃંગ	૨૨ વર્દન
૧૫ સુરપ્રિય	૨૩ લક્ષ્મીવિલાસ
૧૬ શાન્તિદેહ	૨૪ વિજેય
૧૭ પુણ્યાત્મા	૨૫ ત્રિલોક્યવિજય
૧૮ બ્રહ્મવસ્તુ:	

સુભદ્રાદિ દ્વાદશ મંડપ

૧ સુભદ્ર	૭ નન્દાક્ષ
૨ કિરીટી	૮ સુદર્શન
૩ હન્દુલિ	૯ રમ્યક
૪ પ્રાન્ત	૧૦ સુનાભ
૫ મનોહર	૧૧ સિંહ
૬ શાન્ત	૧૨ સૂર્યાત્મક

લતિનાદિ મંડપ પ્રાગ્ઝીવ આદિ પેડશ મંડપ

૧ પ્રાગ્ઝીવ	૯ સવરાખ્ય
૨ ચતુષ્ક	૧૦ પૃથ્વીધર
૩ સન્મુખ	૧૧ પુષ્પલદ્રો
૪ ત્રિજગ	૧૨ જયન્તક
૫ શ્રીધર	૧૩ શંકુપર્ણ
૬ પુષ્પક	૧૪ ગોવિંદ
૭ શ્રીપદ	૧૫ મહાભોગી
૮ શ્રીયાનંદ	૧૬ દિવોકસ

પંચવિંશતિ મંડપ

૧ મન્દર	૪ શ્રીધર
૨ મલય	૫ વિજય
૩ વિશ્વલ	આ પાંચ મંડપો દેવાલયે કરવા.

૧ વૈષ્ણવે	૪ નન્દ
૨ નન્દન	૫ પદ્મ
૩ શક	આ પાંચ મંડપો રાજ્ય ભૂપણાર્થે શુભ છે.

૧ મહેન્દ્રે	૪ સુનન્દન
૨ વિજય	૫ વિમળ
૩ હેમકુટ	આ પાંચ મંડપો યજ્ઞાર્થે શુભ છે.

૧ પુષ્પક	૪ ચંદ્રક
૨ સૂર્યચક્ર	૫ સુપણ
૩ ચંદ્રલાગ	આ પાંચ મંડપો રાજાના ભોજનાલયે શુભ છે.

૧ સમથો	૪ દેવાક્ષ
૨ ભૂધરે	૫ ક્ષિતિભૂષણ
૩ દક્ષે	આ પાંચ મંડપો સર્વ કાર્યોમાં ફલદાયક છે.

૧ નંદનાથ	૬ પૂર્ણ
૨ ભદ્રજય	૭ મહેન્દ્ર
૩ જય	૮ મકરધ્વજ
૪ વિજય	આ આઠ મંડપો પ્રાસાદ માટે શુભ છે.
૫ મંગલ	

વિંશતિ મિધરૈઃ સ્તમ્ભાઃ કૂટ સ્તમ્ભાઃ ષડવિંશતિઃ ।

મન્દરો નામ વિજ્ઞેયોઽન્તર્વિષમતલોન્નતઃ ॥ ૧૭૩ ॥

વીશ સ્તંભોથી, શરૂ કરી કૂટ સ્તંભ, છઠ્વીશ કરવાથી મન્દરાદિ વિષમતલ ઉપર મંડપો બાંધવા. ૧૭૩.

અષ્ટાષ્ટ સ્તમ્ભત્યાગે ચ શેષાશ્ચત્વાર ઈરિતાઃ ।

ચતુઃ સ્તમ્ભાશ્ચતુર્વૃદ્ધ્યા વિંશત્યન્તાશ્ચ યાજ્ઞિક ॥ ૧૭૪ ॥

વીશ સ્તંભમાંથી આઠ ત્યાગ કરવા અને ચાર વધારવા શેષ ચાર સ્તંભને મંડપ યજ્ઞાથે બાંધવો. ૧૭૪.

પોઽશાઘાશ્ચતુરશ્ચ મદ્રમેદૈ સમન્વિતાઃ ।

ચતુરશ્ચક્ષણત્યાગે દ્વાર્મેદૈ ગૃહ મણ્ડપાઃ ॥ ૧૭૫ ॥

ચતુરશ્ચાશ્ચતુર્વૃદ્ધ્યા રાજા વૈ ભોજને દિતાઃ ।

પૃષ્ઠવિંશતીરાખ્યાતા મણ્ડપા મન્દરાદિકાઃ ॥ ૧૭૬ ॥

સોળ સ્તંભના ચારસ મંડપના લટ્કના લેદે સમાન ચારખુણાના સ્તંભ ત્યાગે રાજાને લોજન માટે મંડપ થાય. આ રીતે પચીશ મન્દરાદિ વિખ્યાત મંડપો બાંધવા. ૧૭૫, ૧૭૬.

પોઽશાંશં કૃતંક્ષેત્ર દ્વિમાગે ભ્રમ માગિકમ્ ।

પ્રત્યાલિન્દૌર્દ્વિતીયં ચ તૃતીયં પૂર્વ મદ્રકે ॥ ૧૭૭ ॥

મદ્રે પરે ચતુર્થ ચ પશ્ચમં કક્ષયો સ્તથા ।

પૂર્વ મદ્રાલિન્દૈઃ પૃષ્ઠમપરાલિન્દ સપ્તમમ્ ॥ ૧૭૮ ॥

કક્ષદ્વયેચાષ્ટમં ચાષ્ઠૌ વૈ નન્દ નાદિકાઃ ।

તદનુક્રમ નામાનિ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૧૭૯ ॥

નન્દનોઽથો મદ્રજયૌ વિજયો મજ્જલસ્તથા ।

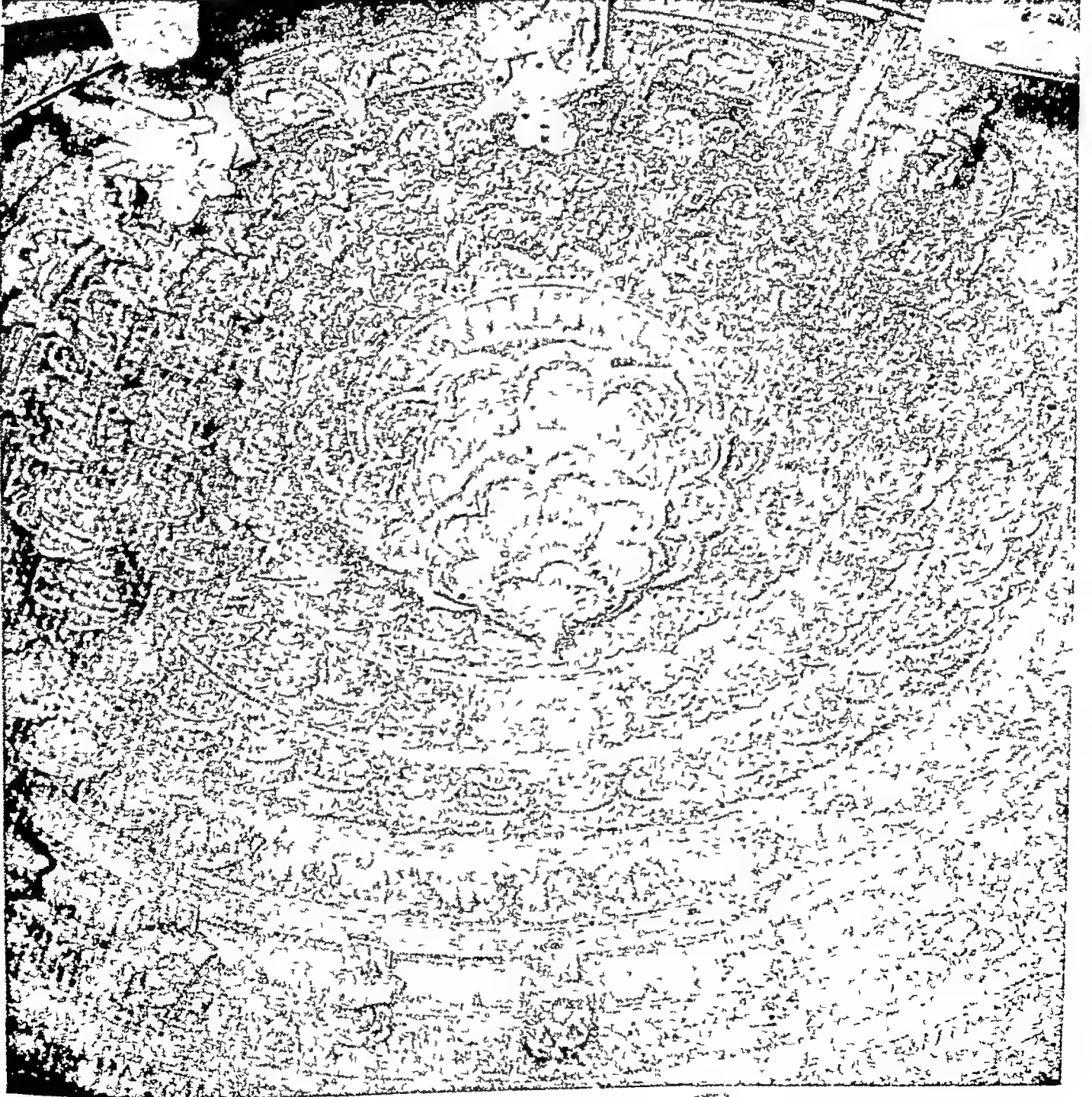
પૂર્ણો માહેન્દ્રકર્થૈવ અષ્ટમો મકરધ્વજઃ ॥ ૧૮૦ ॥

અષ્ઠૌ સમતલાજ્ઞેયા દિવ્ય વિતાન ભૂષિતાઃ ।

ઊર્ધ્વે સંવરણાકારાઃ કર્તવ્યાઃ સર્વકામદાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

સોળભાગના ક્ષેત્રમાં બે ભાગનો ભ્રમ, બે બાળુ પ્રત્યેક અલિદે બે અને આગળભદ્રે ત્રણ, અને બીજાભદ્રે ચાર, પાંચમાં બંને કુક્ષિ, છઠ્ઠામાં અલિદે, સપ્તમાં કુક્ષે, અને અષ્ટમાભદ્રે, એ નંદનાથાદિ મંડપ બાંધવા. હવે અનુક્રમે નામ કહું છું.

૧ નંદનાથ, ૨ ભદ્રજય, ૩ જય, ૪ વિજય, ૫ મંગલ, ૬ પૂર્ણ, ૭ મહેન્દ્ર, ૮ મકરધ્વજ, એ સરખા તલવાળા કરવાથી સર્વ કામનાને આપનાર છે, ઉપર સંવરણ કરવાથી સર્વ કામદાયક બનવા. ૧૭૭ થી ૧૮૧.

કેસરીયાજી વિતાન દશ્ય-પાલીતાણા

મળડપોપરિ વિતાન વિધાન—

ક્ષેત્રાર્ધસ્ય ષડંશઃ સ્યુરેકોનાષ્ટાસ્યમુચ્યતે ।

કલાસ્યં ક્ષેત્રષડભાગે ષષ્ટાંશેન ચ સંયુતે ॥ ૧૮૨ ॥

અષ્ટાસ્યે ષોડશાસ્યઞ્ચ વૃત્તં કુર્યાત્તદૂર્ધ્વતઃ ।

ઉદયં વિસ્તરાર્ધેન ષષ્ટયંશસંવિભાજિતે ॥ ૧૮૩ ॥

ક્ષેત્રના અર્ધના છ ભાગ કરવા તેમાંથી એક ભાગ તજવો. બાકી રહેલા પાંચ ભાગની અષ્ટાંશ, ક્ષેત્રના છ ભાગ કરી તેમાંના પાંચ ભાગ છોડી છઠ્ઠા એક ભાગમાં એક ભાગનો છઠ્ઠો ભાગ ઉમેરવાથી સોળાંશ થાય, મંડપ ઉપર અષ્ટાંશ કરી તેના ઉપર સોળાંશ કરવી, અને પછી ઉપરના ભાગે ગોળાકાર ઘુમ્મટ કરવો અને તે પહોળાઈના અર્ધ ભાગે ગોળાકાર ઊંચો કરવો, તથા તેની ઊંચાઈના સાંધે (૬૦) ભાગ કરવા, ૧૮૨, ૧૮૩.

કર્ણદર્દરિકાઃ સપ્ત ભાગેન નિર્ગમોદયૌ ।

રૂપકણ્ઠસ્તુ પચ્ચાંશોદ્વિ ભાગેનાત્ર નિર્ગમમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

વિદ્યાધરૈઃ સમાયુક્તં ષોડશાષ્ઠ દિવાકરૈઃ ।

જિન સંખ્યામિતૈર્વાપિ દન્તાવલૈ વિરાજિતમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

વિદ્યાધરાપૃથુત્વેન સપ્તાંશોનિર્ગમો ભવેત્ ।

તદૂર્ધ્વે ચિત્રરૂપાશ્ચ નર્તિકા નૃત્ય શોભિતા ॥ ૧૮૬ ॥

જગતૂલ્યે તુ ષટ્સાર્ધ દ્વિતીયા ચ ષટ્ભાગિકા ।

તૃતીયા સાર્ધ પચ્ચાશ કોલાણિ ત્રીણિ પંચ વા ॥ ૧૮૭ ॥

મધ્યે વિતાનં કર્તવ્યં ચિત્રવર્ણવિરાજિતમ્ ।

નાટકાદિ કથારૂપસ્વનાકાર વિરાજિતમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

સાત ભાગની કર્ણદર્દરિકાઓ કરવી, અને તે નિર્ગમે ઊંચાઈ બરાબર કરવી, પાંચ ભાગનો રૂપકંઠ કરવો અને નીકાળે બે ભાગ રાખવો, સોળ (૧૬), આઠ (૮) અથવા બાર (૧૨) વિદ્યાધરોથી યુક્ત ઘુમ્મટ કરવો અથવા ચોવીશ (૨૪) હાથીઓ વડે વિરાજિત ઘુમ્મટ કરવો, વિદ્યાધરો તેમની પહોળાઈથી સાત ભાગ નીકાળે કરવા અને તેમના ઉપર વિચિત્ર રૂપોને ધારણ કરેલી, નૃત્ય કરતી શોભાયમાન નૃતિકા (નાચ કરતી) દેવાંગનાઓ કરવી, પહેલી જગતૂલ્યા સાડા છ (૬૧) ભાગની, બીજી છ (૬) ભાગની, તથા ત્રીજી સાડાપાંચ (૫૧) ભાગની કરવી, ત્રણ અથવા પાંચ કોલ કરવાં, મંડપની મધ્યમાં વિતાન (અર્ધ ગોળાકાર) કરવો અને તે નાના પ્રકારના ચિત્ર

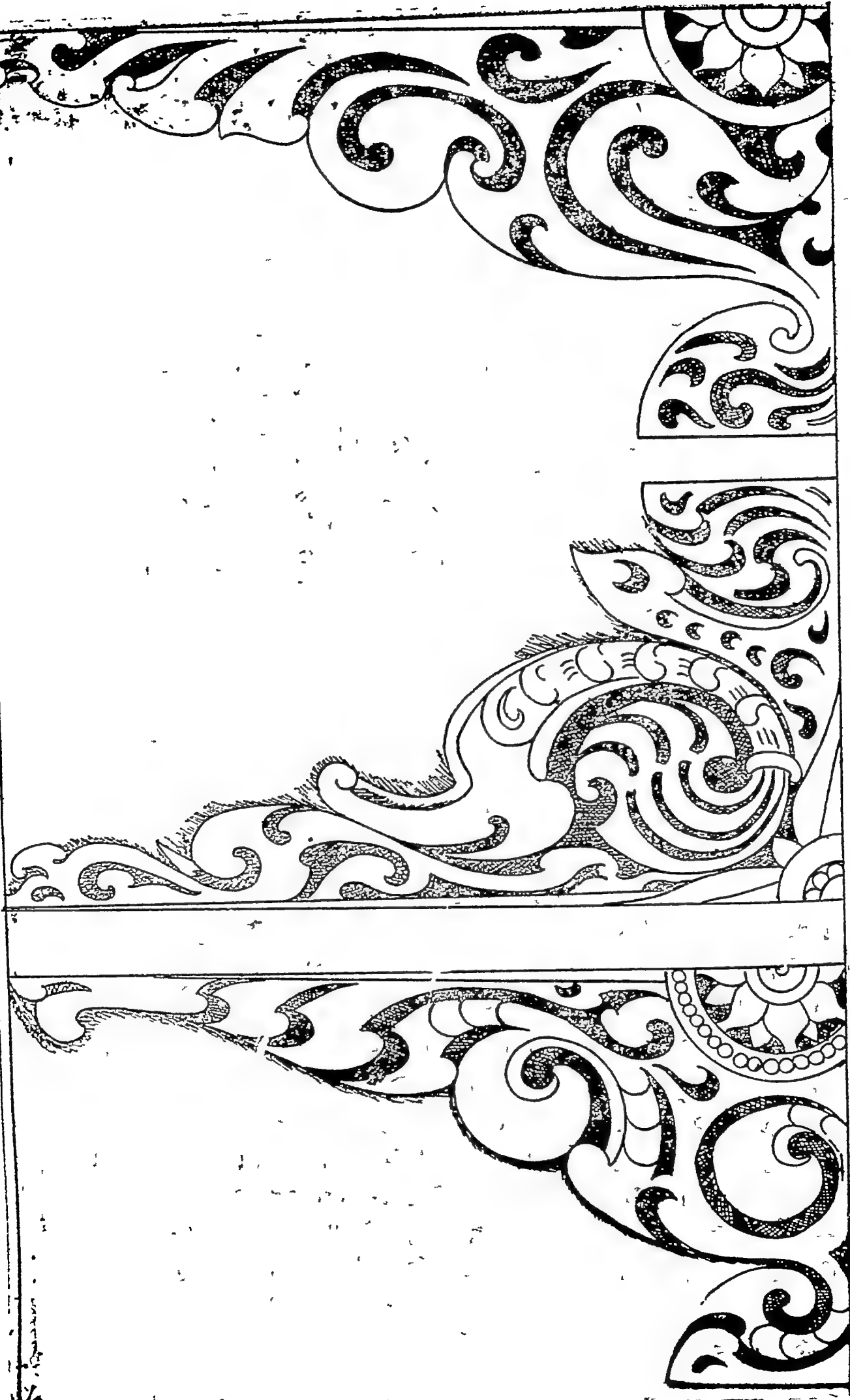
વિચિત્ર રંગોથી શોભાયમાન તથા નાટકાદિના કથા ભાગોને અનુસરતી, સંગીત કરતી વાદ્યાદિ વગાડતી અને નૃત્ય કરતી આકૃતિવાળી દેવાંગનાઓથી ચિત્રિત કરવાં, ૧૮૪ થી ૧૮૮.

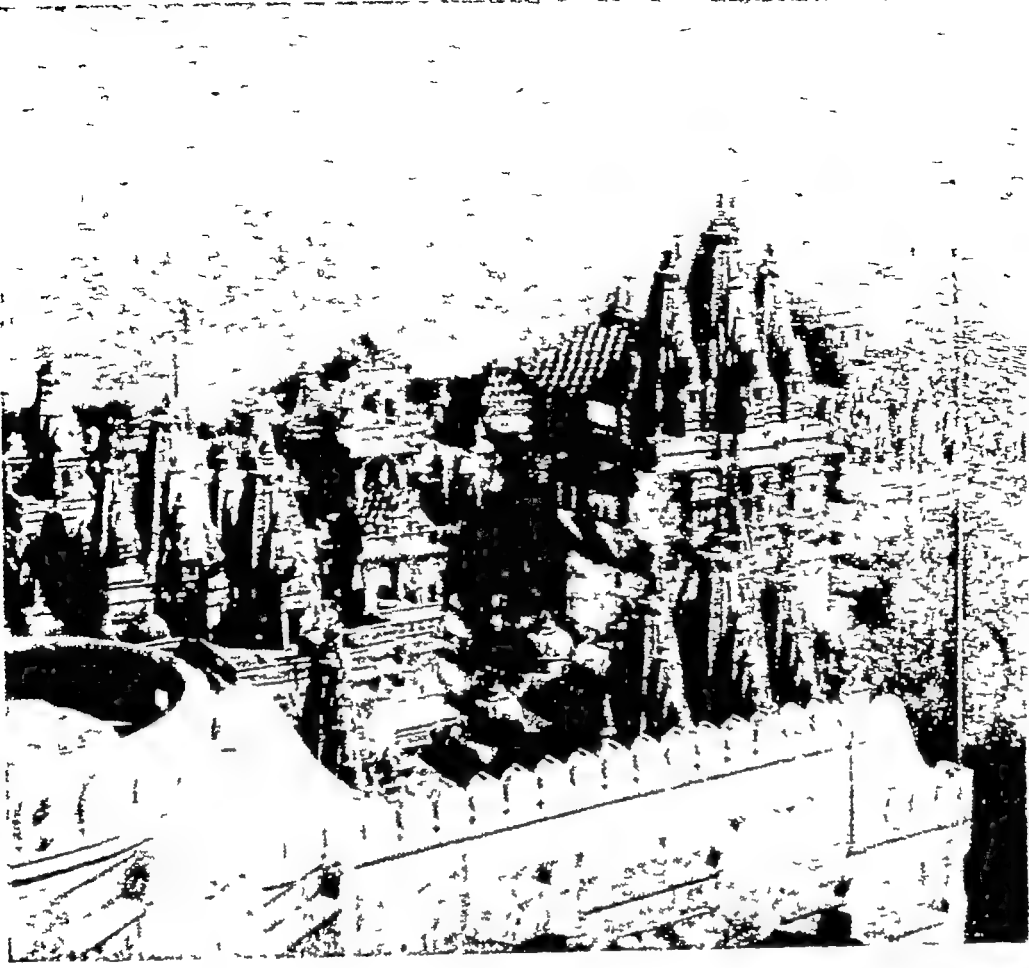
વિતાન વિધાન દ્વિતીય પ્રમાણ

ઉચ્છ્રયં વિસ્તરાર્ધેન પટ્પટ્ટિભિ વિમાજિતે ।
 કર્ણદર્દરિકા કાર્યા સપ્ત ભાગ પ્રમાણતઃ ॥ ૧૮૯ ॥
 રૂપકપ્થશ્ચતુર્ભાગઃ કલા વિદ્યાધર્મયુતઃ ।
 ગવાલુ શ્વેવ પટ્તુભાગં સાર્ધં પટ્ ભાગિકં તથા ॥ ૧૯૦ ॥
 પશ્ચભાગં ભવેત્કોલં ચતુઃ સાર્ધં ચતુર્થકમ્ ।
 એવં તુ કારયેન્નિત્યં વિતાનાનેક મણ્ડિતમ્ ॥ ૧૯૧ ॥
 એકાદશ શતાન્યેવ વિતાનાનાં ત્રયોદશ ।
 શુદ્ધ સંઘાટ મિશ્રાણિ ક્ષિપ્તક્ષિપ્તાનિયાનિ ચ ॥ ૧૯૨ ॥
 વિતાનાનિ વિચિત્રાણિ વસ્ત્ર ચિત્રાદિ ભેદતઃ ।
 સપ્તસુયાનિ લોકેષુ તસ્માદ્ દૃશ્યાનિ લોકતઃ ॥ ૧૯૩ ॥
 રત્નગર્ભ સૂર્યકાન્તિ ચન્દ્રતારા વિતાનકમ્ ।
 વિચિત્ર મણ્ડપં જૈનં કૃતં તસ્મૈ નમઃ સદા ॥ ૧૯૪ ॥

ધુમ્મટ તેની પહોળાઈના અર્ધ ભાગે ઊંચો કરવો, તેમાં છાસઠ (૬૬) ભાગ કરવા, તેમાં સાત (૭) ભાગની કર્ણદર્દરી, સોળ વિદ્યાધરોથી યુક્ત, ચાર ભાગનો રૂપકંઠ, સાડાછ ભાગનું પહેલું ગવાલું, છ ભાગનું બીજું ગવાલું, પાંચ ભાગનો કોલ અને ચોથું ગવાલું સાડા ચાર ભાગનું કરવું, આ રીતે વિતાન મંડિત હોમેશાં કરવો.

અનેકવિધ ભેદોને લીધે વિતાનોની સંખ્યા અગિયારસો ને તેર (૧૧૧૩) થાય છે. અને તે શુદ્ધ સંઘાટ, મિશ્રસંઘાટ, એકબીજાના સંઘાટો પરસ્પર મેળવી કરેલા છે, ક્ષિપ્ત અને અક્ષિપ્ત નિર્ગમે નીકળતા થશે નહિ યુક્ત અનેક પ્રકારના કરવામાં આવે છે, નાના પ્રકારના વસ્ત્રાલંકાર અને ચિત્રોના ભેદને લીધે ચિત્ર વિચિત્ર અનેક વિધ વિતાનો થાય છે. સાત લોકમાના દેખાવોથી અલંકૃત કરવામાં આવતા હોવાથી જોતા જ લોકોને આનંદ આપનારા થાય છે, રત્નોથી જડેલો ગર્ભગૃહ સૂર્યના કિરણો જેવી કાન્તિવાળાં ચિત્રો તથા ચંદ્ર અને તારાઓના દેખાવોથી યુક્ત એવો વિતાન વિચિત્ર જૈન મંડપ જેમણે કર્યો હોય તેમને સદાસર્વદા અમારા નમસ્કાર હો, ૧૮૬ થી ૧૮૮.

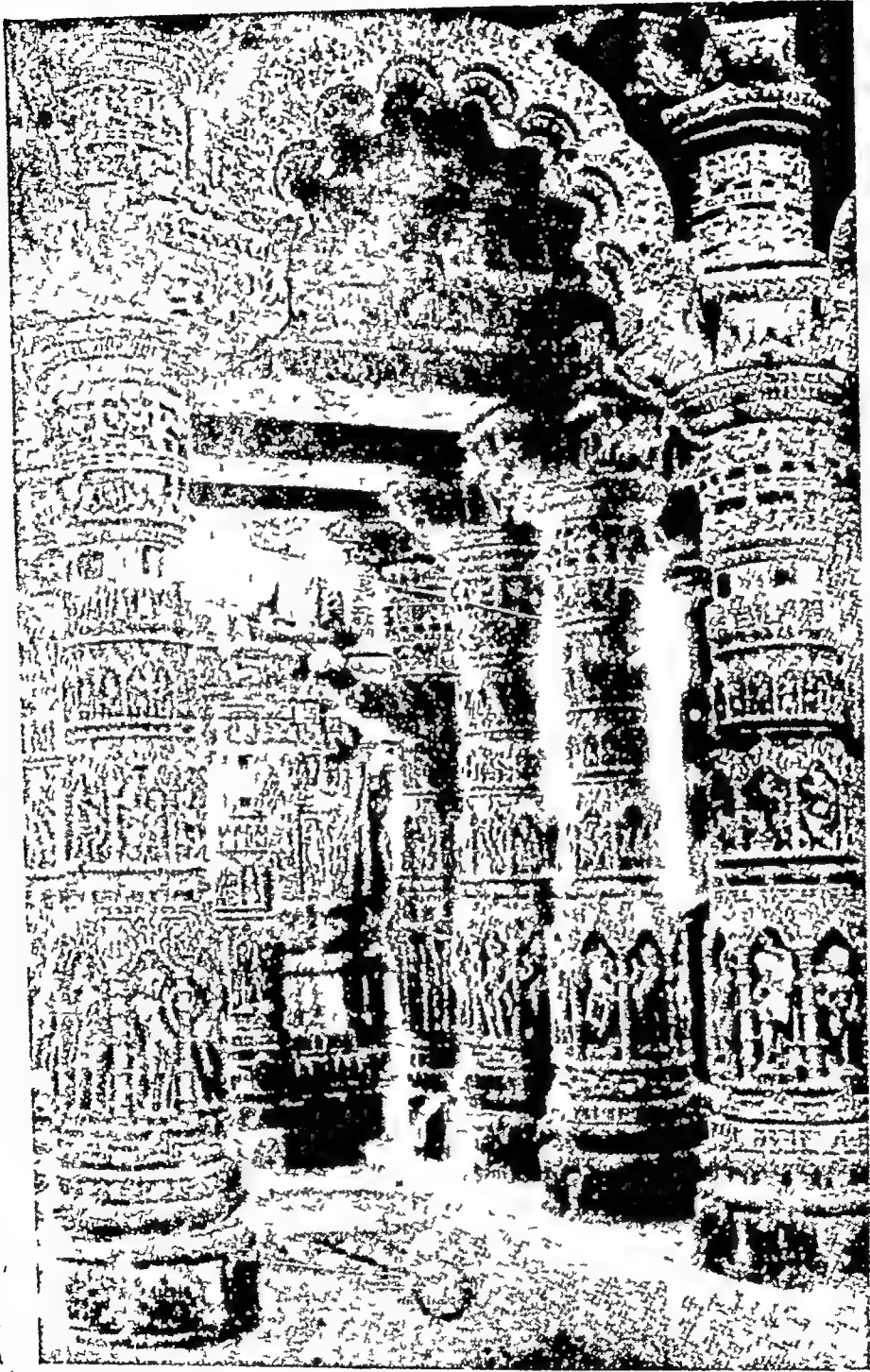

શ્રી સિક્કગિરિજીનું વિહંગ દશ્ય—પાલીતાણા.

કેસરિયાજીનગર પ્રાસાદનું સાઇડ દર્શન પાલીતાણા. [એન સી સોમપુરા]

વિભલ-વસહી મંડપ દર્શન (કુંભારીયા)

वितान विधान तृतीय प्रमाणः-

- वृत्तार्धे च समुत्सेद्य विचित्रं परिकल्पयेत् ।
 स्तम्भोदयश्च भक्तव्यंश्चाष्टपञ्चाशदंशतः ॥ १९५ ॥
- दर्दरी सप्तभागा च द्विभागाग्रासपट्टिका ।
 पदंत्वन्तरपत्रं च पदभागाद्वि पट्टिका ॥ १९६ ॥
- चिप्पिका चार्ध भागोक्ता स्कन्धः स्यात्सार्ध भागिकः ।
 अन्तः पट्टी चार्ध भागा कर्णवो भाग एव च ॥ १९७ ॥
- चिप्पिका चार्धभागा स्याद् भागार्ध कामरूपिका ।
 निर्गमश्चार्ध भागो हि सपादा चैव चिप्पिका ॥ १९८ ॥
- सपादभागं कर्णकं पादार्ध पट्टिके उभे ।
 त्रिभागः स्कन्ध इत्युक्तः पाद भाग प्रवेशनम् ॥ १९९ ॥
- रूपकण्ठः पञ्चभागोऽर्ध भागान्तर पट्टिका ।
 चिप्पिका चार्ध भागोक्ता कर्णोऽश उर्ध्व उन्नत ॥ २०० ॥
- पादोनत्र्यंश रूपाणि कर्णश्चैवार्ध भागिकम् ।
 अन्तः पत्रं भागपादं निर्गतं सार्ध भागिकम् ॥ २०१ ॥
- सप्तभागश्च विस्तारो निर्गमो दशभागिकः ।
 विद्याधरा द्विरष्टांशः प्रयोक्तव्याः प्रदक्षिणम् ॥ २०२ ॥
- सार्ध षट्कं गजतालु भागार्ध तत्र चिप्पिका ।
 चतुर्भागा भवेल्लूमा भागार्ध कामरूपिका ॥ २०३ ॥
- अन्तःपत्रं पादभागं चिप्पिका द्वयंशनिर्गता ।
 लूमा लूमासमा कार्य्या भागार्ध श्रवणं तथा ॥ २०४ ॥
- प्रथमा स्याद् द्विभागेन द्वितीया षट्भरेव च ।
 सार्ध पञ्चमि स्तृतीया कोलं पञ्चाशमुन्नतम् ॥ २०५ ॥
- एक भागेन वलिका ज्ञेया विस्तारे पिण्डके तथा ।
 द्विभागा च भवेल्लूमा कर्णो भागत एव च ॥ २०६ ॥

પશ્ચસ્તરોદ્ગતં કોલં પૃથુત્વે પશ્ચમાગિકમ્ ।

દ્વિ માગોક્તા ચ વલિકા સર્વં સ્તરાન્તરેષુ ચ ॥ ૨૦૭ ॥

પદ્મ કોણં ત્રિકોણં ચ કોલાનાં પશ્ચક તથા ।

સમાશૃજ્ઞોદ્ગતા કક્ષ-સન્ધો સ્યાદ્ ગજતાલુકા ॥ ૨૦૮ ॥

નાગવિદ્યાધરા ઉક્તા ગગારાગ્ર સન્ધૌ સમાઃ ।

શૃંગે કીર્તિમુખાઃ કાર્યાઃ શાખાપત્રેરલકૃતાઃ ॥ ૨૦૯ ॥

વાસિકોક્તા ચ કર્તવ્યાઃ વિદ્યાધરો પરિસ્થિતા ।

અષ્ટપોડશ દ્વાદશાઽઽમલંકૃત કોપમા ॥ ૨૧૦ ॥

વિતાન વૃત્તના અર્ધ ઉચો કરવો, વિચિત્ર કદપવો, સ્તંભના ઉપરથી ૨૮ લાગ કરવા, હરેરી સાત લાગ, બે લાગ આસપદ્ધિ, એક લાગ અન્તરપટ્ટી, એક લાગ બે પદ્ધિકા, ચિપ્પિકા, અર્ધ લાગ, સ્કંધ દોઢ લાગ, અન્તરપટ્ટી અર્ધ લાગ, કણુક એક લાગ, ચિપ્પિકા અર્ધ લાગ, કામરૂપિકા અર્ધ લાગ, નીકાળો અર્ધલાગે કરવો, સવા લાગ ચિપ્પિકા, સવા લાગ કણુક, અર્ધ લાગ બે પદ્ધિ, ત્રણ લાગ સ્કંધ, એક લાગ અંદર કરવો, રૂપકંઠે પાંચ લાગ, અર્ધ લાગ અન્તરપટ્ટી, ચિપ્પિકા અર્ધ લાગ, કણુ અર્ધો લાગ ઉચો કરવો, પોણા ત્રણ લાગ રૂપથર, કણુ અર્ધો લાગ, અન્તર પટ્ટી ૦૧ લાગ, અર્ધ લાગે નીકાળો કરવો, સાત લાગ વિસ્તારે અને દશ લાગ નીકાળે વિદ્યાધર અષ્ટાંશમાં પ્રદક્ષિણાએ કરવાં, સાડાં છ લાગ ગજતાલુ, અર્ધો લાગ ચિપ્પિકા, ચાર લાગ લૂમ, અર્ધો લાગ કામરૂપિકા, અન્તરપત્ર ૦૧ લાગ, ચિપ્પિકા બે લાગ નીકળતી કરવી. લૂમા લૂમા જેવી કરવી, અર્ધો લાગ શ્રવણ, પ્રથમ સ્યાદ્ બે લાગ, બીજી છ લાગ, ત્રીજી સાડા પાંચ લાગ, કેલ પાંચ લાગ, એક લાગ વલિકા વિસ્તારે જડાઈ જેટલી કરવી, બે લાગ લૂમ, કણુ એક લાગ, પાંચ લાગનો કેલ પાંચમા થરમાં કરવો, બે લાગ વલિકા, બધા થર એકબીજાના અંતરે કરવા, પદ્મશિલા ત્રિકોણ કરી કેલ કરવાં, સમકક્ષાએ સન્ધિ કરી ગજતાલુચુક્તા કરવા, હાથી વિદ્યાધરા સહિત કરવા, સન્ધિમાં મગારા કરવા, ખુણે આસ (કીર્તિમુખા) કરવાં, શાખા પત્રોથી અલકૃત કરવા, વારી માર્ગમાં વિદ્યાધરો આઠ, બાર, સોળ ફરતાં કરવા. ૧૬૫ થી ૨૧૦.

અન્ય વિતાન છન્દાધિકાર

સુરસઘ, શુક્રશાન્ત, દિવ્યમંડપ, ત્રિકમંડપ, નૃત્યમંડપ અને બલાણુક.

એ હરેક રૂપો ખોતખોતાના છન્દ મુજબ કમે કરવા, દેશજાતી કુલ સ્થાન, વર્ણભેદ એ જોઈને સમસ્ત મંડપોને વિતાન કરવા, વિતાનના અનેક વિધ ભેદો છે, તેની સંખ્યા ૧૧૧૦ છે.

ત્રયોદશાધિકરાત સહસ્ર ચ વિતાનકાઃ

(૧) પદ્મક, (૨) નાભિછન્દ, (૩) સભામાર્ગ, (૪) મન્દારક એ ચતુર્વિધ ભેદ છે.

પદ્મક-વિપ્ર, નાભિછન્દ-ક્ષત્રિય, સભામાર્ગ-વૈશ્ય, મન્દારક-શુદ્ર,

પદ્મક શ્વેત, નાભિછન્દ રક્ત, સભામાર્ગ પિત્ત, અને મન્દારક સર્વવર્ણ વિચિત્ર વર્ણના છે,

પદ્મપત્ર, લુમા, નાગવીથી, પરિભ્રમા, કમલબંધ, હાથી, વિદ્યાધરચુક્ત, કીર્તિમુખ, મુખપત્રશાખા, વજ્ર, શંખ, અન્તરપટ્ટ, ગજતાલુ, ઉપર લુમા, રવેત, રક્ત, પિત્ત, વલિકાથી શોભાયમાન કદાચ હેમવર્ણ, નલવર્ણ, શ્વેત, લીલા કમલ જેવા વિચિત્ર રંગ ચુક્ત ગન્ધર્વ-ગણુ-કિન્નર. વિદ્યાધર ગીત વાજિત્ર નૃત્ય કરતાં સ્વરૂપ ચુક્ત, કેતકી ખકુલ, રંભા મુચકુંદ મલ્લિકા, પાટલૈ, રાજચમ્પા, નાગકદમ્બ, અશોક પત્ર, નાગૈ, નાગકેશર, શ્વેત, રક્તકમલ પદ્મપત્ર એવા પુષ્પો અને પત્રોથી અલંકૃત-શુદ્ધ સંઘાટ મિશ્ર સંઘાટ, શુદ્ધ સંઘાટના ચોસઠ ૬૪ ભેદ છે મીશ્રસંઘાટ છત્રીશ, મિશ્રસંઘાટ બસો (૨૦૦) એવા અનેક ભેદ ચુક્ત છન્દના વિતાનો છે.

વિતાનના ચાર ભેદ (૧) પદ્મક, (૨) નાભિછન્દ, (૩) સભામાર્ગ, (૪) મન્દારક શુદ્ધ છન્દ પણ થશે અને મિશ્રક છન્દ પણ થાય, જે મિશ્ર થાય, તણુ પણ મિશ્ર થાય અને ચાર પણ મિશ્ર થાય, અર્ધમાં સભાછન્દ ઉપર પદ્મછન્દ, સભાછન્દ નીચે ઉપર મન્દારક, પદ્મકમાં લુખી પણ પદ્માકૃતિ કરવી, સર્વ દેવોને આ છન્દના વિતાન કરવાં, વીતરાગ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્માને કરવાં પણ વિશેષે કરીને વીતરાગને અવશ્ય કરવાં, મન્દારક, સૂર્ય પાર્વતી આદિ દેવીઓને સભામાર્ગ ગણપતિને, સભામાર્ગ મન્દારક વીતરાગને કરવા, આઠ, બાર, સોળ, ચોવીશ અને ચોસઠ વિદ્યાધરો તથા દેવાંગનાચુક્ત વિતાન કરવા, વાજિત્ર, નાદ, નાટક નૃત્ય કરતાં રૂપો, હાથી લુખી, પુષ્પ, ચિત્રવિચિત્ર કમલ એ સર્વ રમણિક કરવું

વિતાન છન્દ-દેવતાનુક્રમ

૧ પદ્મ, ૨ વિકાશ, ૩ અષ્ટપત્ર, ૪ સુકર્ણિક, ૫ છત્ર, ૬ નાગવીંચી, ૭ પુષ્પક, ૮ બ્રમરાવલ્લી આ આઠ પ્રથમ પંક્તિના વિતાનછન્દો શિવને કરવાં,

૧ નાદ્યં, ૨ નાદ્યોદ્ભવ, ૩ શ્રીવત્સ, ૪ માલાધર, ૫ નન્દા, ૬ સૂર્યોદ્ભવ, ૭ ગરુડ, ૮ વૈષ્ણવ, આ આઠ વિતાન છન્દો વિષ્ણુને કરવાં,

૧ કમલ, ૨ કમલોદ્ભવ, ૩ શંખવત્, ૪ મેધાદર, ૫ મહાપદ્મ, ૬ મહાકાન્ત, ૭ હંસ, ૮ હંસપદ્મ આ આઠ વિતાન છન્દો બ્રહ્માને કરવાં,

૧ વ્યોમ, ૨ વ્યોમાક, ૩ કિરણ, ૪ વ્યોમાક્ષ, ૫ સર્વસુન્દર, ૬ મેઘચત્ર, ૭ મહાભિમ્બ, ૮ દીપ્ત, આ આઠ વિતાન છન્દો સૂર્યને કરવાં,

૧ પદ્મનાભ, ૨ સુગંધીર, ૩ સિંહકર્ણ, ૪ પતાકિનમ, ૫ ઘન્ટાનાદ, ૬ મહાનાદ, ૭ તિલક, ૮ સર્વસુન્દરમ,

એ આઠ વિતાન છન્દો પાર્વતી, લક્ષ્મી આદિ દેવીઓને કરવાં,

૧ સભાપદ્મ, ૨ કુંજર, ૩ મેઘરાજ્ય, ૪ મેઘોદ્ભવ, ૫ હર્ષ, ૬ મોદક, ૭ શાન્ત, ૮ વિજય. આ આઠ વિતાન છન્દો ગણપતિને કરવાં.

૧ સલામન્દારક, ૨ રમ્ય, ૩ હર્ષ, ૪ વસન્તોદ્ભવ, ૫ વસન્તતિલક, ૬ સૈન્ય, ૭ વિચિત્ર, ૮ ચુડામણિ એ આઠ વિતાન છન્દો વીતરાગ તથા ખુદના પ્રાસાદના મંડપે કરવા.

૧ કમલોદ્ભવ, ૨ રમ્ય, ૩ વિચિત્ર, ૪ ચિત્રકર્મ, ૫ તારાગણ, ૬ વૃદ્ધિરામ, ૭ સુરચત્ર, ૮ વિમાન, આ આઠ વિતાન છન્દો સર્વ દેવોને કરવાં.

વિતાન છન્દો

૧ તુમ્બિની, ૨ લમ્બિની, ૩ હેલા, ૪ શાન્તા, ૫ મનોરમા, ૬ ગાન્ધારી, ૭ હસ્તિનિન્હા, ૮ નાગાગં, ૯ પુષ્પાવલી, ઉપર કહેલ, લુમ્બાના નામો છે તે નવે સુંદર રૂપ વાળી છે, લુમ્બ સંયુક્ત વિતાન દિવ્ય લાગે છે. મનુષ્ય જેમ આત્મા વગરનો સ્ત્રી પુરૂષ વગરની તેમ વિતાન લુમ્બ વગરનો શુષ્ક લાગે.

૧ ક્ષિપ્તેતુ તુમ્બિની, ૨ ઉક્ષિતે લમ્બિની, ૩ સમતલે હેલા, ૪ ગજતાલુવૃતે શાન્તા, ૫ મેઘોદ્ભવે મનોરમા, ૬ ગજદંષ્ટાત્કમાના ગાન્ધારી, ૭ વિદ્યાધરે હસ્તિનિન્હા, ૮ ક્ષિપ્તોત્ક્ષિપ્તકે નાગાગં ૯ મન્દારકે પુષ્પાવલી, આ પ્રમાણે અષ્ટલુમ્બ રૂપો બાંધવા.

લુમ્બાધિકાર

૧ તુમ્બિની-પદ્મપત્ર, ૨ લમ્બિની-એકકોલ, ૩ હેલા-બેકોલ, ૪ શાન્તા-ત્રણ કોલ, ૫ મનોરમા-ચાર કોલ, ૬ ગાન્ધારી-પાંચકોલ, ૭ હસ્તિનિન્હા-એક ગજ તાલુકે, ૮ નાગાગં-બે ગજ તાલુકે, ૯ પુષ્પાવલી-ત્રિગજતાલુ, વિદ્યાધરો સમ સૂત્રમાં કરવાં.

વિતાન છન્દ લક્ષણાધિકાર

પદ્મક

ચોરસક્ષેત્રમાં ચાર ભાગ કરી અકેક ભાગ વેદી કરવી તે આઠ કોણે કરવી, દિશા અને વિદિશામાં કોલણા અર્ધા ભાગ આઠ લુમ્બા કમળ આકારની કરવી, મુકુલી ના ભાગ અધિકાર કમલ આકારનો કરવો, લુમ્બાના અન્તરમાં વચ્ચે પદ્મકેસર કરવું. આગળ ગગારા કરવાં બહારકણે તજવા.

વિકાશ-અર્ધા ભાગે ગજતાલુ બહાર કરવું અષ્ટ લુખ્યા મુકુલ આઠ કરવી. તુરિમિકા ચોવીશ કરવી, પરિધમાં પદ્મ પત્રો કરવા.

અષ્ટપત્ર-ગજતાલુ સ્થાને અર્ધ ચંદ્ર કમલ આઠ દિશા તથા વિદિશામાં કરવા.

મુકર્ણિક-આઠ કોલ મધ્યે પદ્મભાગ લુખ્યયેન કેળના પુષ્પો અગ્રે આઠ શૃંગ કરવા.

છત્રમ્-મધ્યે છત્ર આઠ લુખ્ય શૃંગાન્તે આઠ કોણ ગોકર્ણ આકાર કોણે કમલદલા કૃતિ.

નાગવીથી-આઠ કોણે બાર શૃંગ કર્ણિકા શૃંગ અન્તરે કરવા, ક્ષોભણમાં નાગબંધ અનેક રીતે કરવાં, ખુણે નાગવીથી આઠ કોલની બહાર.

પુષ્કમ્-આઠ કોલ કરવા પુષ્પક નામ પ્રખ્યાત બાણવું.

બ્રમરાવલ્લી-સોળ પદ્માકૃતિ કરવી દેવ અને દાનવને દુર્લભ બ્રમરાવલી બાણવી.

નાભ્યમ્-ચોરસ ક્ષેત્રના સોળ ભાગ કરવા, ખુણે રેખા ભાગ ૩ વિકર્ણ ૩ ભાગ અને મધ્યે ચાર ભાગ વૃત કરવું બખ્ખે. અર્ધ ચંદ્રાકૃતિ ચારે દિશાએ કરવી વિષ્ણુ વલ્લભ.

નાભ્યોદ્ભવ-એકભાગનું પરિધ કરવું. બખ્ખે ભાગ દિશામાં અને વિદિશામાં અર્ધ ભાગ.

શ્રીવત્સમ્-પુનઃ ભાગ વધારવાં આઠ ભાગ કરવા વિકર્ણ એકભાગ નાભ્યકર્ણ પશુ તે મુજબ-પંચનાભ્યં.

માલાધરમ્-આઠભાગ વિસ્તારે અને લંબાઈમાં બારભાગ કરવા, કર્ણરેખા બધા સરખા કરવા. પૂર્વ પશ્ચિમ ચાર ભાગ મધ્યે અઠેકકોણે દક્ષિણ ઉત્તર બખ્ખે ભાગ ઉપર નાભિ કરવી, ત્રણ પાંક્તિ કરવી અને લુખ્મિકા કરવી.

નન્દાક્ષમ્-બાર ભાગ કરવા, કર્ણ એક ભાગ, વિકર્ણ પશુ એક ભાગ ચાર ભાગ કલાંશ વચ્ચે સમતલ કરવું, ચાર ખુણે ચાર એક ગર્ભ વચ્ચે કરવા, દિવ્ય ભૂષણ તુરિમિકા નવ લુખ્મિકા નવનાભ્યં.

સૂર્યોદ્ભવમ્-પૂર્વપ્રમાણે સંખ્યા મુજબ ભાગ કરવાં પૂર્વમાન પ્રમાણે કલ્પના પંચ ભાગ વિકર્ણ તથા અઠેક ભાગ તથા પરમુખ અષ્ટ ભાગ અને ઉપર કર્ણ ચાર ભાગ અને સાત ભાગ અને બાર ભાગ ત્રયોદશનાભ્યં.

ગરુડમ્-સોળ ભાગ અંકિત ક્ષેત્રના કરવા કર્ણ નાભ્યં ચાર ભાગ બહાર બાર ભાગ મધ્યે શ્રી વત્સ કરવું સપ્તદશનાભ્યં.

વૈષ્ણમ્-છન્દના વીશ ભાગ કરવા મધ્યે શ્રીવત્સ ચાર ભાગ શેષ રહેલ ભાગની બહાર પરિધ કરવી. ષોડશનાભ્યાનિ

इति नाभ्यच्छंदोद्भवम् .

કમ્બલલમ્-ચાર ચાર ભાગ કરવાં અષ્ટશૃંગ કરવા, છત્ર ત્રણ અઠેક શૃંગ મધ્યે, ત્રણ કોણ પ્રથક પ્રથક કરવાં પાછળના ભાગમાં હુમ્મિકા ગજતાલુ કર્ણિકા યુક્ત કરવું.

કમ્બલોદ્ભવમ્-તેના બહાર ફરી આઠશૃંગ કરવા પંક્તિમાં ત્રણકોણ અને હસ્તિતાલુ કરવું, શ અકુલીને સૂત્રવેષ્ટિત કરવી. ગો કરવું, શંખાવૃત તથા શંખ દરેક શૃંગે લેલિત કરવા.

શકુંખાવર્તમ્-શંખકુલી સૂત્રે વેષ્ટિત ગોળ બ્રમયુક્ત કરવા શંખાવર્તની જેમ કંમે શંખ કરવા. હાસ વૃદ્ધિ અને લેલિત કરવા.

મેઘોદરમ્-કમલ ઉપશેલા બહાર મેઘમાલા બે કરવી, ગજતાલુયુક્ત કૃતિ બલણે અષ્ટધા કંમે કરવા.

મહાપદ્મમ્-ઉપર મુજબ મેઘમાલા તથા અષ્ટશૃંગ કરવા સોળ ત્રિકોણે કર્ણિકા કરવી, અને શૃંગ અન્તરે કરવું.

મહાકાન્તમ્-ઉપર મુજબ ત્રિકોણાકાર પાસે કમલ સોળ કરવા, તેની આગળ હુમ્મિકા અને આઠ શૃંગ કરવા.

હંસમ્-સોળ અથવા ચોવીશ કમલ કરવા. તે હંસ નામથી વિખ્યાત છે. વિતાન સર્વકામને આપવાવાળો છે.

હંસપક્ષમ્-કોણે પક્ષ, ત્રણ હુમ્મિકા, મધ્યે આઠ શૃંગ અને તે ઉપર હુમ્મિકા તેનું નામ હંસપક્ષ જાણવું.

इति सभा मार्गोद्भवाष्टवितानानी

વ્યોમ્-આઠ કોણના છન્દમાં ત્રણ છત્ર કર્ણિકા સહિત વ્યોમ નામથી વિખ્યાત છે. સૂર્યલોકને વિશેષ પ્રિય છે.

વ્યોમાર્કમ્-બે ભાગ વૃદ્ધિ કરવી. ફરતા ચારે કોણે વ્યોમાકૃતિ કરવી. ચાર હુમ્મિકા કરવી. વ્યોમાર્ક નામ જાણવું.

સપ્ત મન્દારક કિરણમ્-છ કોણના છન્દે ત્રણ છત્ર, કર્ણિકા યુક્ત છ શંખ. તે રૂપ સાતમન્દારક કહેવાય.

નવ મન્દારક વ્યોમાક્ષમ્-પહેલા પ્રમાણે છન્દ કરી વ્યોમ યુક્ત બળેભાગ વધારવા બે ભાગે આઠ વ્યોમ અને આગળ હુમ્મિકા કરવી.

સર્વ સુન્દરમ્-વ્યોમાર્કની બહાર આઠ કમલ કરવા અને તેર કમલ અંદર કરવા.

મેઘચ્છત્રમ્-નવ મન્દાર બહાર આઠ મન્દાર તો મેઘચ્છત્ર જાણવું સત્તર મન્દાર અંદર કરવા.

મહાબિરમ્-બહાર સાત મન્દાર અને અંદર બાર મન્દાર કરવા આમ આગળથી મન્દાર યુક્ત સર્વકામને આપનાર થાય છે.

દીપ્તમ્ - નવ મન્દાર ખંડાર અને અંદર સોળ આમ કુલ પચીસ મન્દાર યુક્ત શાંતિ ઇચ્છનારે કરવું.

અઠેક ક્રમયોગે યુક્તિથી મન્દાર વૃદ્ધિ કરવાથી અનેક શુભ યુક્ત વિતાન નિર્માણ થાય.

દેવસ્ય વાહન સ્થાનો

પ્રાસાદ વાહન સ્થાનં કર્તવ્ય ચ ચતુષ્કિકા ।

एक द्वि त्रि चतुः पंचरससप्त पदान्तरे ॥ ૨૧૧ ॥

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, પદના અંતરે પ્રાસાદના દેવતાના વાહન સ્થાન માટે ચોક્કી કરવી. ૨૧૧.

વાહનોદય પ્રમાણ

अर्चायास्तु नवांशेषु पंचषट्मस भागिकः ।

गुह्यनामि स्तनान्तो वा त्रिविधो वाहनोदयः ॥ ૨૧૨ ॥

पादजानु कटि यावदचार्या वाहनस्य च ।

वृषस्य विष्णु भागान्तः सूर्यचाप्यं सकान्तकः ॥ ૨૧૩ ॥

દેવોના મૂર્તિના પગથી શિખા સુધી નવ ભાગો કરવાં તેમાં પાંચ છ અને સાત ભાગ સુધી વાહન ઊંચું કરવું અથવા ગુહ્યભાગ, નાભિ અને વક્ષસ્થલના (સ્તનભાગ) બરાબર વાહનોદય કરવો, એટલે વાહનની દૃષ્ટિની ઊંચાઈ રાખવી. દેવોના ચરણ નાનું (હીંચણ) અથવા કટિપર્યંત વાહનનો ઉદય કરવો અને મહાદેવના પોઠીયા (વૃષ) નો ઉદય લિંગના વિષ્ણુભાગ એટલે જલાધારી સુધી તથા સૂર્યના વાહનનો ઉદય અંશ (ખલા) સુધી કરવો. ૨૧૧ થી ૨૧૩.

સ્તમ્ભ પ્રતિષ્ઠા

सूर्याधिष्ठित भात्रयं प्रथमतो मध्ये तथा विंशतिः ।

स्तम्भाग्रे शर संख्यया मुनिवरै रुक्तानि धिष्यामि च ॥ ૨૧૪ ॥

स्तम्भाग्रे मरणं भवेद् गृहपतेर्मूले धनार्थक्षयः ।

मध्ये चैव सुखार्थ कीर्तिमतुलां प्राप्नोति कर्त्तासदा ॥ ૨૧૫ ॥

સૂર્યના મહાન ક્ષયથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી ગણતરી કરી પ્રથમના ત્રણ (૩) સ્તંભના અગ્ર ભાગમાં વીશ નક્ષત્રો મધ્ય ભાગમાં અભિજિત સહિત, ૫ નક્ષત્રો સ્તંભના મૂળમાં એમ મુનિવરો કહે છે, સ્તંભના અગ્રભાગે આવેલ નક્ષત્રથી સ્વામી મરણ, મૂળમાં આવ્યું હોય તો ધન અને મનોરથનો નાશ, મધ્ય ભાગના નક્ષત્રો સુખ, ધન અતુલ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરનાર છે. ૨૧૪, ૨૧૫.

સ્તંભસ્યા રોપણશ્ચૈવ પ્રાતર્મધ્યાધ્યાહ્નકે તથા ।

અન્યથા નિધનં યાતિ કર્તા દૂષણમાપ્નુયાત ॥ ૨૧૬ ॥

સ્તંભનુ આરોપણ પ્રાતઃ કાળમાં કે મધ્યાહ્ન કાળમાં કરવું, અને આથી વિપરીત સમયે કરે તો ગૃહપતિનો નાશ થાય અને કર્તા દોષભાગી થાય. ૨૧૬.

ગૃહારંભે વૃષભચક્ર સ્તંભે કૂર્મ

આરંભે વૃષભચક્ર સ્તંભે જ્ઞેયં તુ કૂર્મકમ્ ।

પ્રવેશે કલશચક્ર વાસ્તુચક્ર બુધૈ સ્મૃતમ્ ॥ ૨૧૭ ॥

ગૃહારંભે વૃષભ ચક્ર, સ્તંભ આરોપણ કરતાં કૂર્મ ચક્ર અને પ્રવેશે કલશ ચક્ર જ્ઞેયું. એમ ત્રણ પ્રકારે વાસ્તુ ચક્ર જ્ઞેવાનું વિદ્યવાનોએ કહેલ છે. ૨૧૭.

-મુદ્ગર્તમાર્તૃક

કૂર્મ ચક્ર

તિથિસ્તુ પञ્ચગુણિતા કૃતકાદૃશ સંયુતા ।

તથા દ્વાદશ મિશ્રા ચ નવ ભાગેન ભોજિતા ॥ ૨૧૮ ॥

જલે વેદા મુનિશ્વન્દ્ર સ્થલે પञ્ચદ્વયં વસુઃ ।

ત્રિષટ્કનવ ચાકાશે ત્રિવિધ કૂર્મલક્ષણમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

જલે લાભ સ્તથા પ્રોક્તઃ સ્થલે હાનિ સ્તથૈવ ચ ।

આકાશે મરણં પ્રોત્કમિદં કૂર્મસ્ય ચક્રકમ્ ॥ ૨૨૦ ॥

જે તિથિ મુદ્ગર્ત વખતે હોય તે તિથિને પાંચથી ગુણવી તેમાં કૃતકા આદિ નક્ષત્ર મુદ્ગર્તના નક્ષત્ર સુધી ગણી અંદર ભેળવવા તેમાં બીજા બાર ભેળવવા, રકમ આવે તેને નવે ભાગવા, શેષમાં ૧-૪-૭ રહેતો જલસ્થાને, ૫, ૨ અને ૮ શેષ રહેતો પૃથ્વી ઉપર. ૩, ૬ અને ૯ શેષ રહેતો આકાશમાં કૂર્મ જાણવો, જલસ્થાને કૂર્મ હોય તો લાભ, પૃથ્વી ઉપર હોય તો હાનિ અને આકાશમાં હોય તો મૃત્યુ આ પ્રમાણે કૂર્મ ચક્રનું ફલ છે. સ્તંભ સ્થાપના અવશ્ય જ્ઞેયું. ૨૧૮ થી ૨૨૦.

સ્તંભોચ્છ્રાય મુદ્ગર્ત

સૂત્ર મિત્તિ શિલાન્યાસ, સ્તંભસ્યારોપણસદા ।

પૂર્વ દક્ષિણયોર્મધ્યે, કુર્યાદિત્યાહ કશ્યપઃ ॥ ૨૨૧ ॥

સૂત્રપાત, ભિત્તિમયન, શિલાન્યાસ, અને સ્તંભોચ્છ્રાય. આ સર્વ કાર્યો હમેશાં આગ્નેયકોણથી શરૂ કરવાં આમ કશ્યપ ઋષિ કહે છે. ૨૨૧.

સોમનાથપુરમ કેશવ મંદિર દેવી,

સ્તંભ ચક્ર

પાટ ચક્ર				
૩	૫	૮	૮	૩
નેષ્ટ	ત્રેષ્ટ	ત્રેષ્ટ	નેષ્ટ	ત્રેષ્ટ

નેષ્ટ

૩
અગ્ર

ત્રેષ્ટ

૨૦
મધ્યમાં

નેષ્ટ

૩
મૂલમાં

પાટ મોમ ચક્ર

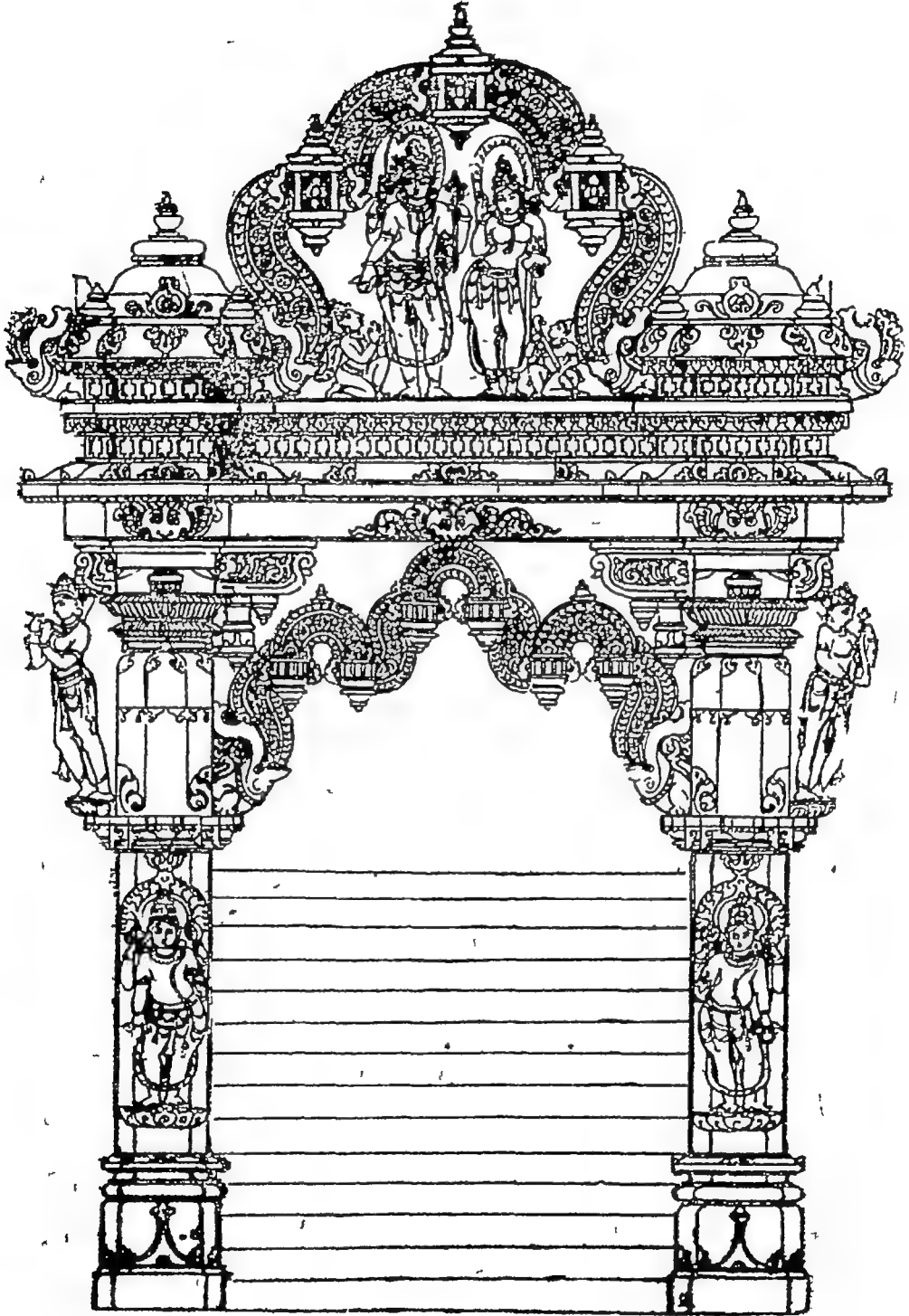
મૂલે મોમે ત્રિક્ષે ગૃહપતિ મરણં પञ्चगर्भे सुखं स्यात् ।

मध्येर्चवाष्ट ऋक्ष धनसुत सुखदं पुच्छकेचाष्ट हानिः ॥ ૨૨૩ ॥

पश्चादग्रे त्रिभानि गृहपति सुखदं भाग्य पुत्रार्वदं स्यात् ।

स्यदियं च ऋक्षं यदि विद्युदिनं મં મોમચક્રં વિલોક્યમ્ ॥૨૨૪॥

સૂર્યના મહાનક્ષત્રથી ચંદ્રના નક્ષત્ર સુધી ગણતરી કરી. ત્રણ નક્ષત્રો મોલના મૂલમાં અશુભ અને તે ગૃહપતિનું મૃત્યુ કરે, ગર્ભમાં પાંચ મૂલવા તે સુખ, મધ્યમાં આઠ મૂલવા તે ધન-પુત્ર આદિ સુખ આપનાર, પૂછડે આઠ નક્ષત્રો હાનિકર, પાછળ ત્રણ નક્ષત્રો સુખ આપનાર અને ભાગ્ય તથા પુત્રની વૃદ્ધિ કરનાર જાણવા, આ પ્રમાણે પાટ મોમચક્ર જોઈએ છે. તેમ વિદ્વાનોએ જાણવું. ૨૨૩, ૨૨૪.

પ્રવેશ દ્વાર

પશ્ચતોરણ હિન્દોલકા વિધાન

વિશ્વકર્મોવાચ—

તોરણાં પશ્ચધાવત્સ પશ્ચહિન્દોલકાઃ સ્મૃતાઃ ।

મઠા સપ્તૈવ સમ્પ્રોક્તા સ્થાશ્વનવ સહસ્રયયા ॥ ૨૨૫ ॥ ૧૧)

એકૈકસ્ય યથાન્યાયં કથયે તવ સામ્પ્રતમ્ ।

મકરધ્વજ સ્તથા પ્રોક્તસ્તોરણઃ પશ્ચમસ્તથા ॥ ૨૨૬ ॥ ૨

એકૈકસ્ય તથા મેદાઃ કથમિષ્યામ્યનુક્રમાત્ ।

પીઠં પ્રાસાદ પીઠસ્ય કિશ્ચિન્ન્યુનં તુ કારયેત્ ॥ ૨૨૭ ॥ ૩

પટ્ટં પટ્ટાનુ સારેણ પટ્ટં દધાતુ તોરણે ।

પાદોન દ્વયંશકં પીઠં ભાગેનૈકેન કુમ્ભિકા ॥ ૨૨૮ ॥ ૪

તદુર્ધ્વે તુ વિધાતવ્યઃ સ્તમ્ભઃ પશ્ચાશ્લોકોદયઃ ।

ભાગાર્ધં ભરણં ચૈવશિરઃ પાદોન ભાગિકમ્ ॥ ૨૨૯ ॥ ૫

પાદોનદ્વયંશા ગઢવી શિરોચ્છાલસ્તુ પૂર્વવત્ ।

એક ભાગં તથા પટ્ટં તદુર્ધ્વં કૂટ છાદ્યકમ્ ॥ ૨૩૦ ॥ ૬

તિલકં સ્તમ્ભગર્ભે સ્યાન્ મકારો દિક્ષુચોન્નતઃ ।

તિલ્લસ્તિલ્લસ્તથા કાર્યાં ઇલ્લિકા ચલર્ણૈર્યુતા ॥ ૨૩૧ ॥ ૭

સદાશિવં મધ્યદેશે બ્રહ્માવિષ્ણુ યામ્યોત્તરે ।

તદુર્ધ્વે ક્ષુણોઙ્ગવા ! (ક્ષોભણા) કાર્યાં ઇલ્લિકાનામલલકૃતિ ॥ ૨૩૨ ॥ ૮

ઉત્તંગં નામવિખ્યાતં તોરણં પ્રથમવિદુઃ ॥ ૨૩૩ ॥ ૯

इति उत्तंग ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે-હે વત્સ હિન્દોલકા તોરણ પાંચ જાતનાં જાણવાં, મઠ સાત પ્રકારના જાણવા. સ્થાની નવ સંખ્યા જાણવી. હમણા અઢેક ન્યાયે કરીને કહું છું, મકરધ્વજ આદિ પાંચ તોરણ જાણવાં, અઢેકના ભેદ અનુક્રમે કહું છું. મંડપની પીઠ. પ્રાસાદમાને કરવી, જરાપણ ઓછી વધતી નહિ કરવી, પાટ પાટની સાથે સમસૂત્રમાં કરવાં, પાટની નીચે તોરણ કરવાં, પોણા બે ભાગની કુંભી પીઠ ઉપર કરવી તેના ઉપર પાંચ ભાગનો સ્તંભ કરવો. અર્ધા ભાગનું ભરણું, એક ભાગનું શરૂ કરવું, સવા બે ભાગની ગઢવી (ઠકી) કરવી, તેના ઉપર પૂર્વવત શરૂ કરવું, એક ભાગનો પાટ કરવો તેના ઉપર છાદ તથા કૂટ કરવાં, તિલક સ્તંભગર્ભે ત્રણ ત્રણ ભાગના ચાર દિશાએ ઉન્નત કરવાં.

ઈલિકા વળેલી કરવી, મધ્યે સદાશિવ, દક્ષિણે બ્રહ્મા, ઉત્તરે વિષ્ણુ સ્થાપવા, (ડાબી જમણી બાજુ) તેના ઉપર ક્ષોભણા કરવા, ઈલિકા અલંકૃત કરવી, ઉત્તંગ નામનું વિખ્યાત તોરણ પ્રથમ બાણવું. ૨૨૫ થી ૨૩૩. ઇતિ ઉત્તંગ

તદુપાકારાદગ્રે તુ યુગ્માકારૈ દ્વિતીયકઃ ।

માલાધર સ્તદાનામ તોરણશ્ચ દ્વિતીયકઃ ॥ ૨૩૪ ॥

इति मालाधर ॥

તેની ઉપર આગળ યુગ્માકાર બીજો આકાર કરવાથી બીજુ માલાધર નામનું તોરણ બાણવું. ૨૩૪.

तस्योपरि पदानि ? च चतुष्काकार संस्थितम् ।

पूर्वापर याम्योत्तरे इल्लिकाश्च चतुर्दिशम् ॥ ૨૩૫ ॥

इति विचित्रम् ॥

તેની ઉપર એક બાગ વધારવો ચોરસ આકારે કરવું પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ ચારે દિશાએ ઈલિકા કરવી. ૨૩૫.

स्तम्भोमय पक्षोत्तु मत्तावरण वेष्टितौ ।

चित्ररूपं सदानाम कर्तव्यं तोरणं शुभम् ॥ ૨૩૬ ॥

इति चित्ररूपकम् ॥

સ્તંભની બાજુમાં મત્તાવરણ વેષ્ટિત કરવાથી ચિત્રરૂપ નામનું તોરણ સદા શુભ બાણવું. ૨૩૬

षड्भिः स्तम्भैस्तु रूपाढ्यै मत्तावरण वेष्टितैः ।

मकरध्वज नामा तु तोरण त्रिपुरान्तके ॥ ૨૩૭ ॥

इति मकरध्वजा ॥ पञ्चतोरण ॥

છ સ્તંભે સુંદર મત્તાવરણ વેષ્ટિત ત્રિપુરાંતકે ને વલ્લભ એવું મકરધ્વજ નામનું તોરણ બાણવું. ૨૩૭.

उत्तुङ्गस्य च संस्थाने दारु पट्टमधः शिरम् ।

महोत्सवं तु तन्नाम कार्यं हिंदोलकं तथा ॥ ૨૩૮ ॥

इति महोत्सवः ॥

महोत्सवो वसन्तश्च क्रीडामणिः श्रियोदभवः ।

मकरपताकोद भवो हिन्दोलः पञ्चमस्था ॥ ૨૩૯ ॥

महोत्सवस्य संस्थाने अर्धे शीर्षे समुन्नतम् ।

पञ्चस्तम्भौ च प्रत्येक मिल्लिकातिलकान्वितौ ॥ ૨૪૦ ॥

एकस्मिन्ब्रह्मलोकश्च विष्णुलोको द्वितीयके ।

શિવ લોકસ્તદૂર્ધ્વે તુ વસન્તો નામ નામત્ ॥ ૨૪૧ ॥ ૧૮

इति वसन्तः ॥

મહોત્સવ, વસન્ત, કીડામણિ, શ્રિયોદ્ભવ, મકરપતાકા એ પાંચ હિંદોલક તોરણ બાણવાં, મહોત્સવ સ્થળે અર્ધ શિર્ષ ઉત્તર કરવાં, બાબુના સ્તંભો પ્રત્યેક મિલ્લિકા અને તિલક યુક્ત કરવાં એક બ્રહ્મલોકે, બીજા વિષ્ણુલોકે અને ત્રીજા શિવલોકે ઉપર વસન્તો નામ બાણવું. ૨૩૯ થી ૨૪૧.

पक्षयो द्वे चतुष्के च कर्तव्ये तत्समोन्नते ।

ક્રીડા મણિસ્તુનાંમ્ના વૈ મત્તાવરણ વેષ્ટિતઃ ॥ ૨૪૨ ॥ ૧૯

इति क्रिडामणिः ॥

બાબુમાં બે બે એટલે ચાર કરવાથી તેનાથી ઉત્તર થાય. કીડામણિ નામ મત્તાવરણ વેષ્ટિત કરવું ૨૪૨.

द्वि भूमिका चतुष्पयुक्ता मध्ये कुर्यान्निभूमिकाम् ।

શ્રિયોદ્ભવસ્તદા નામ કાર્યો હિન્દોલક સ્થા ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૦

इति श्रियोद्भवः ॥

चतुर श्रीकृते क्षेत्रे पद्मेकं विभाजितम् ।

સીમા સ્ત્રે નિર્મતા ચ સૂર્ય સ્તમ્ભે દ્વિ ભૂમિકા ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૦

तदूर्ध्वे च चतुः स्तम्भा भूमिकाभिरलङ्कृताः ।

પશ્ચસંવરણાઢ્યં ચ મધ્યે હિન્દોલકં ભવેત્ ॥

મકરપતાકોદ્ભવં કર્તવ્યં ચ મહેશ્વરે ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૧

इति मकरपताकाः ॥

ચોરસક્ષેત્રને એકપટ્ટે ભાગવા. બારોબાર બારસ્તંભ ઉપર બે ભૂમિ કરવી તેના ઉપર ચાર સ્તંભ અલંકૃત ચોડી કરવી, પાંચઘા સંવરણા કરવી અને મધ્યે તોરણ કરવાં, મકરપતાકા નામ બાણવું તે મહેશ્વરને કરવું. ૨૪૨ થી ૨૪૫.

મण्डपोर्ध्वे संवરणा विधान

विश्वकर्मावाच—

सम्बरणाः प्रवक्ष्यामि यथोक्ता पूर्वमेव हि ।

તાસાં નામાનુક્રમં ચ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૨૪૬ ॥

પુષ્પિકા નન્દિની ચૈવ દશાક્ષા દેવસુન્દરી ।

કુલંતિલકા રમ્યા ચ ઉદ્ધિન્ના ચ નારાયણી ॥ ૨૪૭ ॥

નલિકા ચમ્પકા ચૈવ પદ્માશ્યા ચ સમુદ્ભવા ।

ત્રિદશા દેવગાન્ધારી રત્નગર્ભા ચુડામણિઃ ॥ ૨૪૮ ॥

દેમકૂટા ચિત્રકૂટા હિમાશ્યા ગન્ધમાદની ।

મેરુ કૂટોદ્ભવા શ્યાતા સહસ્રાપશ્ચ વિંશતિ ॥ ૨૪૯ ॥

હવે હું પહેલા સંવરણના યથોચિત નામ કહું છું. ૧ પુષ્પિકા, ૨ નન્દિની, ૩ દશાક્ષ, ૪ દેવસુંદરી, ૫ કુલંતિલકા ૬ રમ્યા, ૭ ઉદ્ધિન્ના, ૮ નારાયણી, ૯ નલિકા, ૧૦ ચમ્પકા, ૧૧ પદ્માશ્યા, ૧૨ સમુદ્ભવા, ૧૩ ત્રિદશા, ૧૪ દેવગાંધારી, ૧૫ રત્નગર્ભા, ૧૬ ચુડામણિ, ૧૭ દેમકૂટ, ૧૮ ચિત્રકૂટા, ૧૯ હિમા, ૨૦ ગન્ધમાદની, ૨૧ મન્દરા, ૨૨ મેદિની, ૨૩ કૈલાસા, ૨૪ રત્નમાલા, ૨૫ મેરુકૂટા એમ પચીસ સંવરણા જાણવી. ૨૪૬ થી ૨૪૯.

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ સંવર્ણમાનમુત્તમમ્ ।

એક હસ્તાદિતઃ કૃત્વા યાવદ્ધ સ્તશતાર્દકમ્ ॥ ૨૫૦ ॥

પ્રથમા પશ્ચઘંટા ચ દ્વિતીયા નવઘંટિકા ।

તાવચ્ચ ચતુરોવૃદ્ધિ-ર્યાવદેકોત્તરં શતમ્ ॥ ૨૫૧ ॥

પશ્ચવિંશતિરિત્યુક્તા વિ ભક્તિ ભાગા સહસ્રયયા ।

વિભક્તિ રાષ્ટ્ર ભાગાદ્યા યાવદ્ વેદોત્તરં શતમ્ ॥ ૨૫૨ ॥

તદનન્તરં વૃદ્ધિશ્ચ ચતુર્ભાગા યથોત્તરમ્ ।

ચતુર્ઘટ્ટોદ્ભવ વૃદ્ધિઃ સંશ્યા મેદેશ્ચ નામતઃ ॥ ૨૫૩ ॥

કૈલાસારત્નસમ્ભવા ।

(હવે હું ઉત્તમ માનની સંવરણના લક્ષણ કહું છું. તે એક હસ્તથી પચાસ હસ્ત સુધીના મંડપાદિને કરવી, પ્રથમ સંવરણ પાંચ ઘંટા, દ્વિતીય નવઘંટાની સંવરણ, આ રીતે ચાર ચાર વૃદ્ધિ એકસો એક ઘંટા સુધી કરવી, તે ભાગ અને વિભક્તિથી પચીસ સંવરણ જાણવી, વિભક્તિ ભાગ સંખ્યા પહેલા આઠ ભાગની સંવરણથી, એકસો ચાર ભાગ સુધીની એમ પચીસ સંવરણ, ચાર ચાર ભાગની વૃદ્ધિ કરતાં જેવું, વિભક્તિ ભાગ ક્રમથી અને ચાર ચાર ઘંટા વૃદ્ધિ ભેદે કરીને પચીસ નામ કહેલ થાય. ૨૫૦ થી ૨૫૩.

ચતુર સ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે અષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।

ભાગૌ દ્વૌ રથિકા કાર્યા ચતુર્દિક્ષુ વ્યસ્થિતા ॥ ૨૫૪ ॥

કર્ણે ઘંટિકા દ્વિભાગા તદધાઃ કૂટકોણતઃ ।

મૂલ ઘંટાત્રયા ચતુરા ભાગા ભાગૈકં કલશં ભવેત્ ॥ ૨૫૫ ॥

ઉદયં ચ પ્રવક્ષ્યામિ ભાગાશ્ચત્વાર એવ ચ ।

છાદ્યોઙ્ગમાસ્તર કૂટઃ તદૂર્ધે ઘંટિકા ભવેત્ ॥ ૨૫૬ ॥

ચારસ ક્ષેત્રના આઠ વિભાગ કરવા, તેમાં ગર્ભે મધ્યમાં બે બે ભાગની રથિકા (ભદ્ર) કરવું, રેખા ત્રણ ત્રણ ભાગની, આ રીતે ચારે બાજુ વિભાગની વ્યવસ્થા કરવી. રેખાએ બે ભાગની ઘંટીકા પહોળી અને તેની નીચે ખુણે કૂટ કરવાં, સર્વોપરિ-મૂલઘંટા ત્રણ ભાગની (કૂટસાથે ચાર ભાગ) પહોળી અને તે ઉપર એક પહોળો કલશ કરવો. આ તલ વિભાગ કહ્યા છે, હવે ઉદય ચાર ભાગનો કરવાનો રહ્યો છે, પ્રત્યેક ઘંટા નીચે છાજલી, તે ઉપર કૂટ, કૂટઉપર ઘંટીકા ઉદ્ગમ (દોઢીયો) કરવો, તે કૂટ ઉપર ઘંટીકા કરવી. ૨૫૪ થી ૨૫૬.

તદ્રુપા ભદ્રઙ્ગટા ચ ચતુષ્કૂટા વધસ્તથા ।

સિંહ સ્થાનં કર્ણે ? ગર્ભઙ્ગટા ઉરુઙ્ગટા તદૂર્ધ્વેત ॥ ૨૫૭ ॥

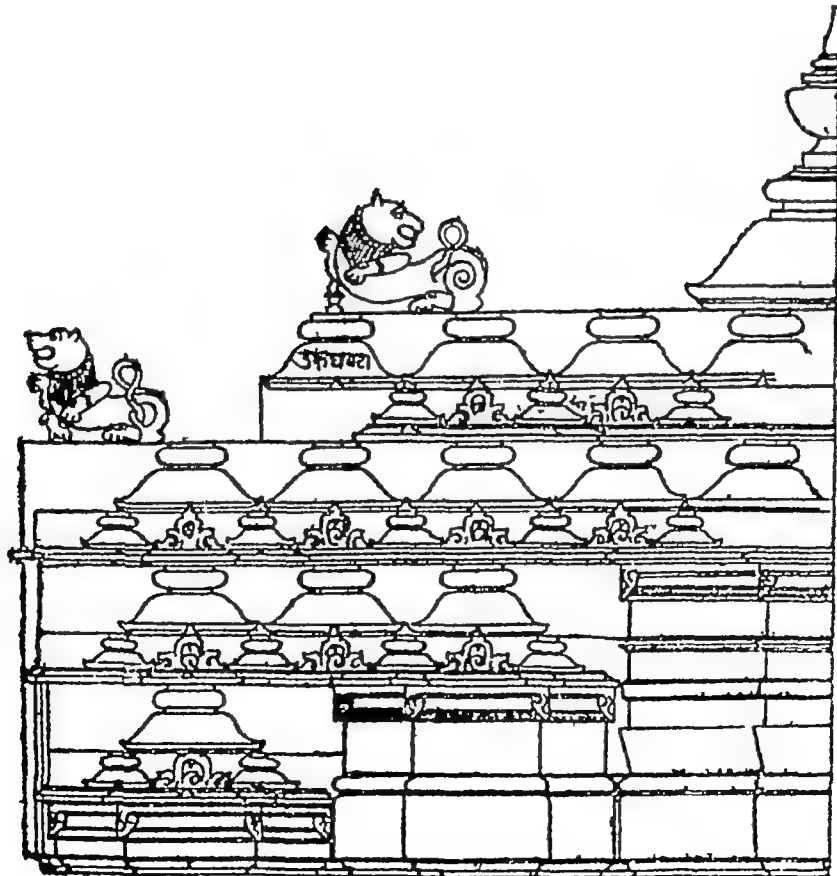
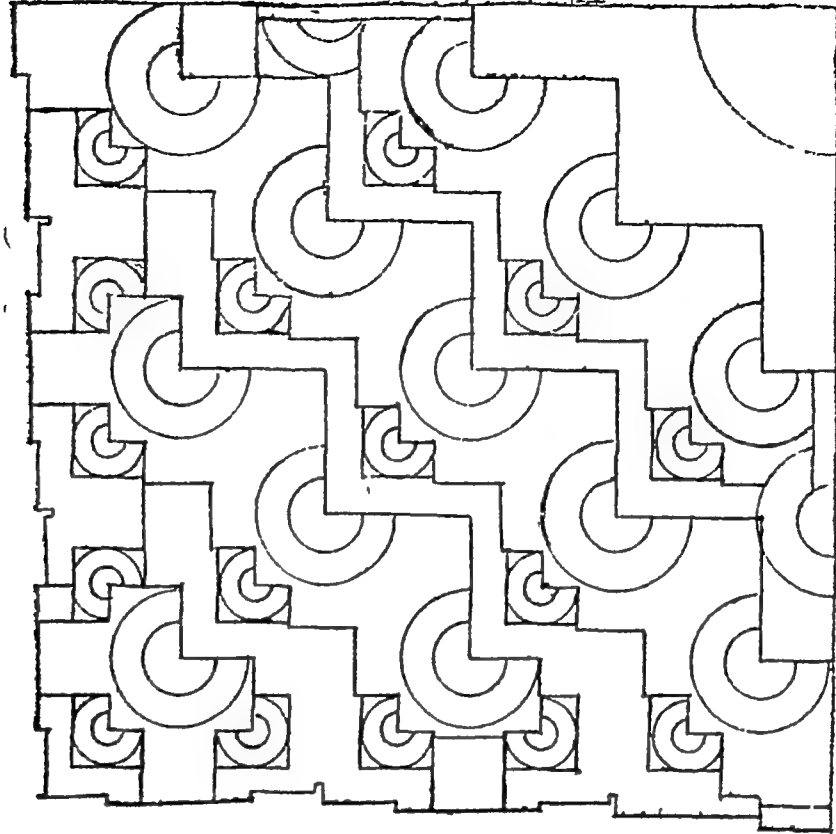
ગર્ભ મૂલોદ્ગમે કાર્યા રથિકા દ્વયંશ વિસ્તરા ।

ભાગોદયે છાદ્યોદ્ગમં કૂટા વૈ સર્વ કામદા ॥ ૨૫૮ ॥

તદૂર્ધ્વે ચ ચતુઃકર્ણે ભાગોચ્છ્રયા ચ ઘંટિકા ।

તસ્યોપરિ મૂલઘંટા ચતુષ્કોણે ચતુષ્કૂટ ॥ ૨૫૯ ॥

તેજ રૂપની છાજલી દોઢીયાના રૂપની સર્વોપરી ભદ્રઘંટા કરવી તેની નીચે ચારે કોણમાં કૂટ કરવા, ગર્ભની ઘંટા (જે સંખ્યામાં ગણવામાં આવતી નથી) તેને ઉદ્ગંટા કહેવામાં આવે છે તે ઉપર સિંહનું સ્થાન રાખવું (સિંહ બેસાડવા). મૂળગર્ભ ઉપર જઘાએ રથિકાભદ્રે બે બે ભાગના પહોળા દોઢીયા ઉદ્ગમ કરવાં (ખુણા પર), એક ભાગની ઊંચાઈમાં છાજલી ઉદ્ગમ દોઢીયો અને કૂટ મૂકવા, તે સર્વ કામનાના ફલપ્રદ બનવા, તે ઉપર ચારે ખુણે ઘંટિકા અકેક ભાગની ઊંચી કરવી. તે ઉપર સર્વોપરિ મૂલઘંટા કરવા તેના ચારે ખુણે ચાર કૂટ કરવા (જો કે આ કૂટ ગણતરીમાં લેવાતાં નથી) ૨૫૭ થી ૨૫૯.

૩૩ બામ્બી રાજ્યની પુરાની સવર્ણ પદ્મી-શૈલી
પ્રભાસદેવ ઓ.સ્થાન

તે ઘંટિકા એક ભાગ ઊંચી કરવી સંવરણા રૂપ અને ઘાટથી શોભિત કરવી. જંઘામાં સિદ્ધ વિધાધર અને ચક્ષના રૂપો કરવાં અને ઉપર ગર્ભે સિંહ અને હસ્તીના સ્વરૂપો ઉરૂઘંટા ઉપર કરવાં, ભદ્રના ખુણે ઉપરાઉપર બે-બે ફૂટ ચારે તરફ કરવા, સંવરણાની રેખાએ છાજલી ઉદ્ગમની બે ખાણુ ફૂટ પર ઘંટિકા કરવી તે જ રીતે તે ઉપર ફરી છાજલી અને દોઢીયા પર ઘંટિકા કરવી. આ રીતે ૪૮ અડતાલીશ ફૂટ અને મૂળઘંટા નીચે ચાર પહેલા બુદ્ધા ગણેલ તેમ બાણુવું. ફરતી નવ ઘંટા અને મધ્યે ચારે તરફ બાર સિંહ કરવા એવા પ્રકારની સર્વ કામના પૂરતાર એવી નન્દિની નામની સંવરણા બાણુવી. ૨૬૩, થી ૨૬૭.

કાર્યા તિલક વૃદ્ધિશ્ચ વાવત્ક્ષેત્રં વેદીશ્ચક્રમ્ ।

મણ્ડપદલ નિષ્કાશૈર્ભક્તિ ભાગૈસ્તુ કલ્પના ॥ ૨૬૮ ॥

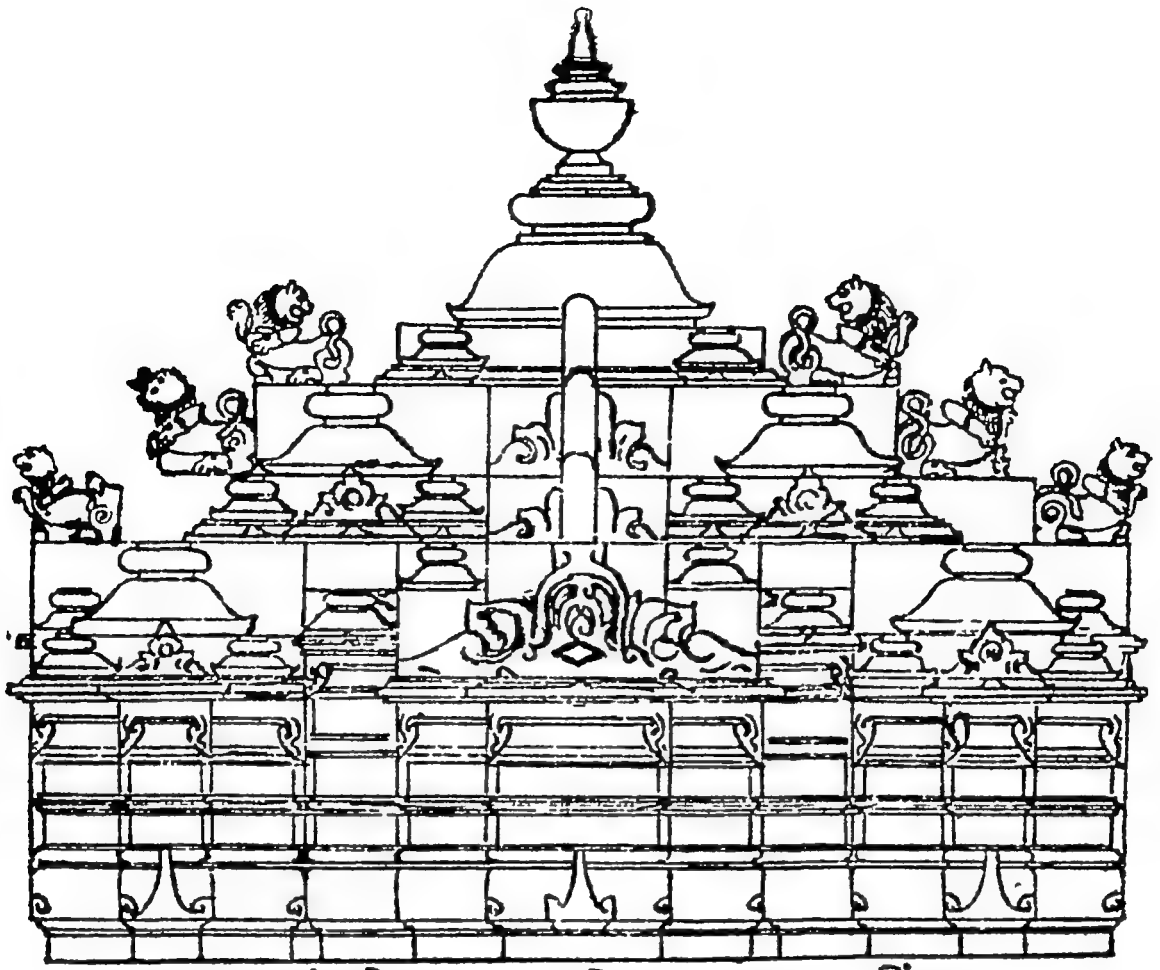
વૃદ્ધ્ દલૈ મિન્નોદ્મિન્ના મણ્ડપક્રમ ભાગતઃ ।

આસાં યુક્તિ વિંધાતવ્યા મેરુકૂટાન્ત કલ્પના ॥ ૨૬૯ ॥

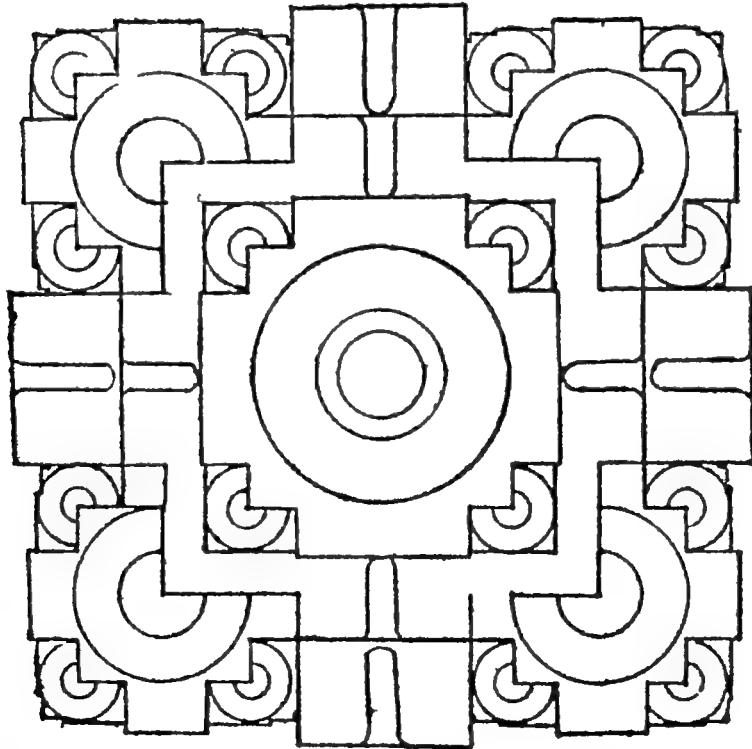
આ રીતે સંવરણા ચાર ચાર તિલક ઘંટિકાની વૃદ્ધિ કરતાં જવું (એમ પચીશ સંવરણા ૧૦૪ભાગની ૧૦૧ ઘંટિકાની કરતાં જવી) મંડપના અંશે ભદ્ર પ્રતિરથના નીકાળા સંવરણાની વિભક્તિથી રાખવાં, મંડપના ક્રમ વિભક્તિ ભાગથી બુદ્ધા બુદ્ધા અંગભદ્ર, ચતિરથાદિના નીકાળા થાય છે. એ રીતે ક્રમે ક્રમે યુક્તિથી મેરૂકૂટ સુધીની સંવરણા કરવી. ૨૬૮, ૨૬૯.

इति संवरणा विधानः ॥

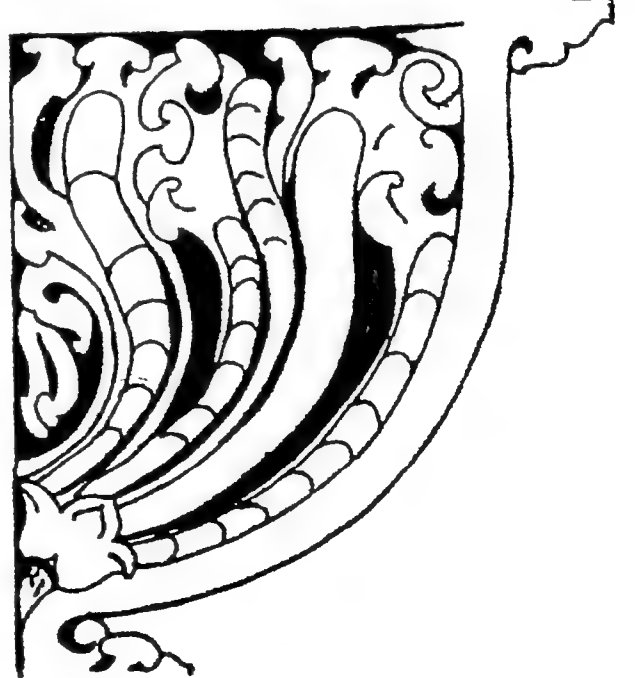
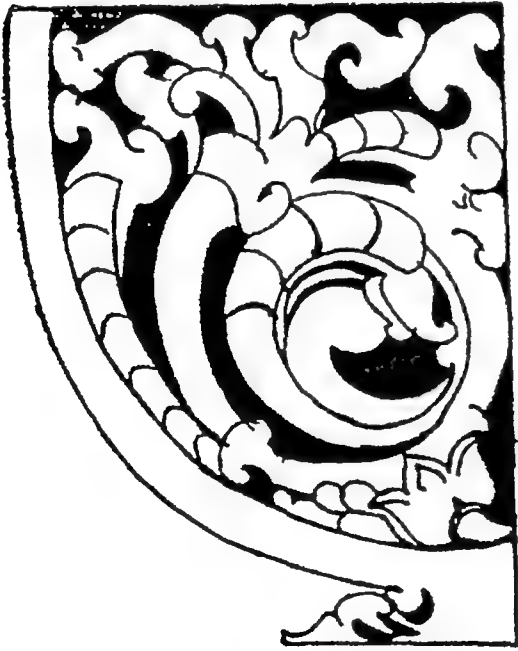
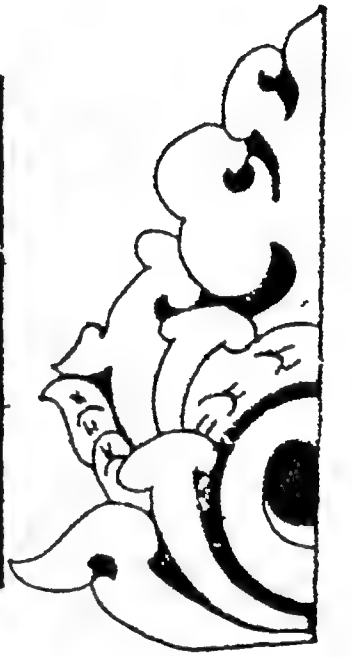
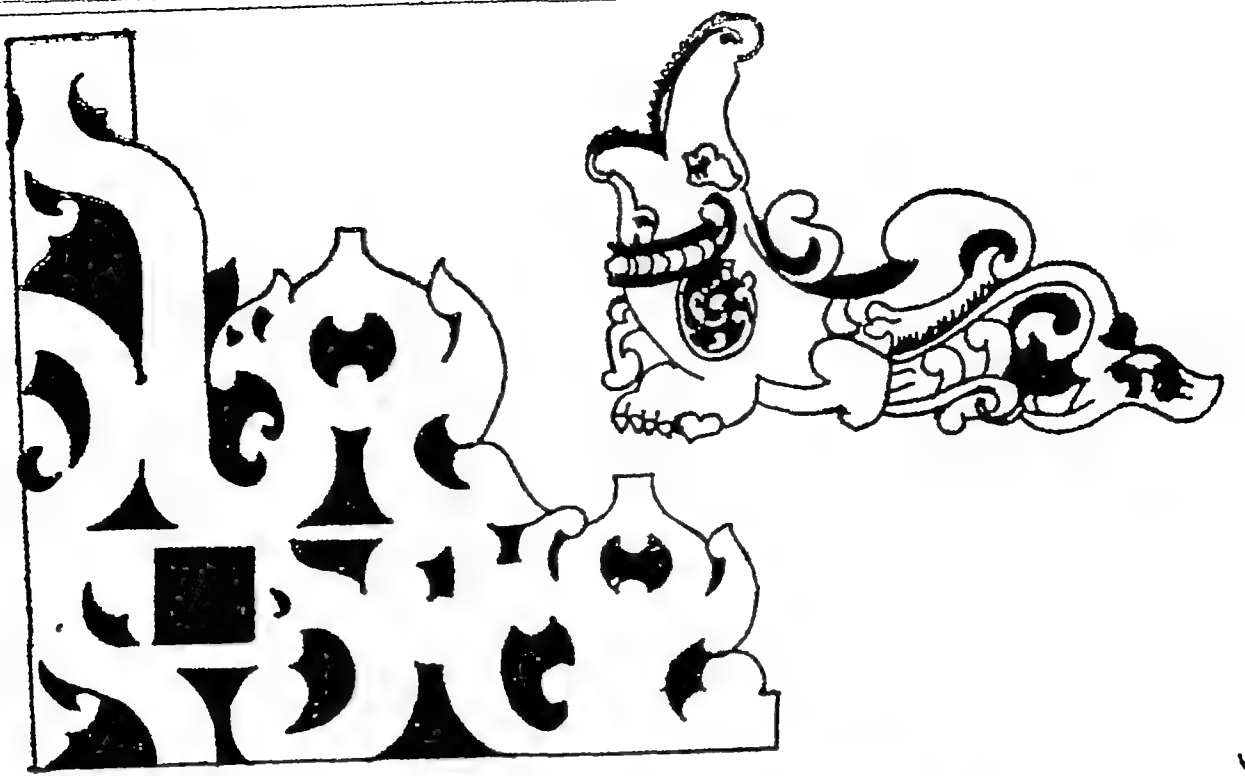

• नन्दिनी नाम संवर्णी (२) भाग ३२. धण्डिका ६. कूट ६८, सिंह ३२. •
 भ्रमराशङ्कर.ओं.स्थपति.

धण्डिका संवर्णी तन्मन्त्रिन

કેલાકૃતિ.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

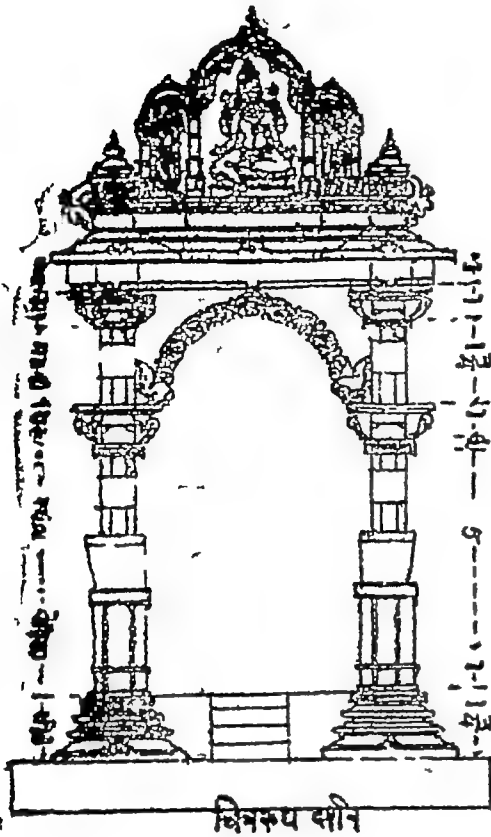
ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

*) K₁ Dn₁ D₆ G₁ ૨ તત્ત્વેદિપુરિ; K₄ પુરિ; D₁ ૩ પુરિ; Dn₂ D₁ તત્ત્વેદિપુરિ D₁ તત્ત્વેદિપુરિ સંપ્રાસૌ. T₁ દર્શી (for દ્રષ્ટું). G₃ ચાદવેદ્રા તદા દદ્વા — K₄

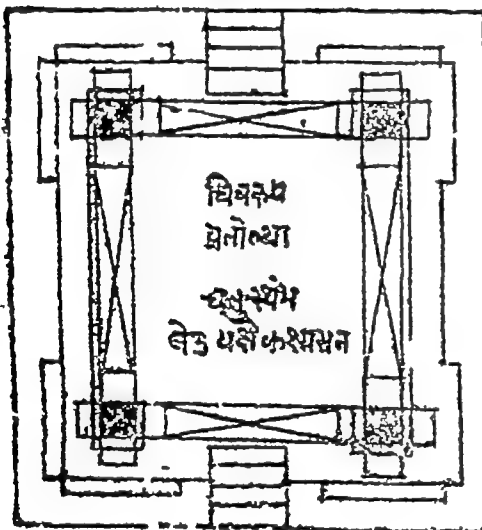
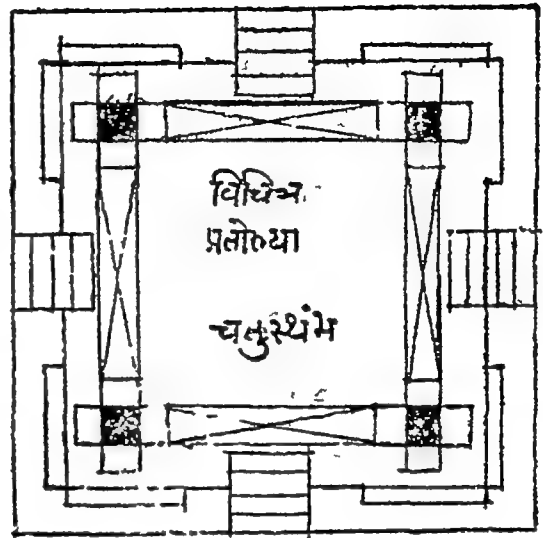
K₃ તસ્યા; D₂ અપ્ય ૧૦૧ અમ્ય ૭. — ૧) ચ (for તચ). — ૨) K₂ G_{8.૦} નિમજ્જત; D (except D₄) ન્યમજ્જત; G_{8.૬} નિર્મમજ્જ (

સંવરણાધિકાર

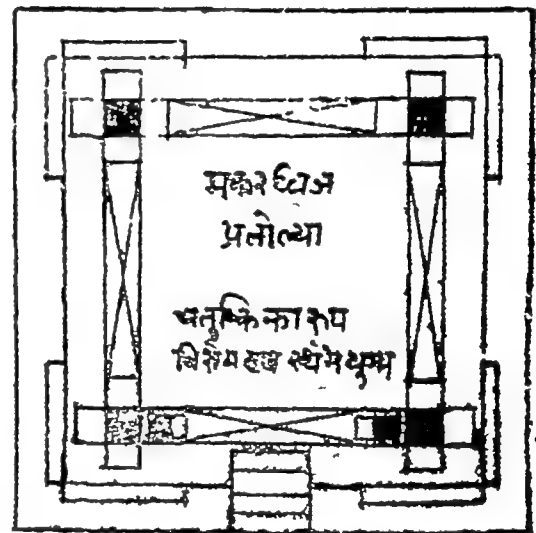
ક્રમ	સંવરણાના નામો	વિભક્તિ ભાગ	ઘાંટિકા સંખ્યા	ફૂટ સંખ્યા	સિંહ સંખ્યા
૧	પુષ્પિકા		૫	૧૬	૮
૨	નન્દિની	૧૨		૪૮	૧૨
૩	દશાક્ષા	૧૬	૧૩	—	૧૬
૪	દેવસુંદરી	૨૦	૧૭	—	૨૦
૫	કુલતિલક	૨૪	૨૧	—	૨૪
૬	રમ્યા	૨૮	૨૫	—	૨૮
૭	ઉદ્દલિન્ના	૩૨	૨૬	—	૩૨
૮	નારાયણી	૩૬	૩૩	—	૩૬
૯	નલિકા	૪૦	૩૭	—	૪૦
૧૦	લ્યમ્પકા	૪૪	૪૧	—	૪૪
૧૧	પદ્મા	૪૮	૪૫	—	૪૮
૧૨	સમુદ્દલવા	૫૨	૪૬	—	૫૨
૧૩	ત્રિદશા	૫૬	૫૩	—	૫૬
૧૪	દેવગાન્ધારી	૬૦	૫૭	—	૬૦
૧૫	રત્નગર્ભા	૬૪	૬૧	—	૬૪
૧૬	ચુડામણિ	૬૮	૬૫	—	૬૮
૧૭	હિમરત્ના	૭૨	૬૬	—	૭૨
૧૮	ચિત્રકૂટા	૭૬	૭૩	—	૭૬
૧૯	હિમા	૮૦	૭૭	—	૮૦
૨૦	ગંધમાફની	૮૪	૮૧	—	૮૪
૨૧	મંદરા	૮૮	૮૫	—	૮૮
૨૨	મેદિની	૯૨	૮૬	—	૯૨
૨૩	કૈલાસા	૯૬	૯૩	—	૧૦૬
૨૪	રત્નસમ્ભવા	૧૦૦	૧૦૭	—	૧૦૦
૨૫	મેરુકૂટા	૧૦૪	૧૦૧	—	૧૦૪

चित्रकथ दर्शन

P.O.S

प्रतीत्या लक्षण

प्राकारे देवसन्नाग्रे राजद्वारे महस्मृतौ ।

जलाशयाग्रे कर्तव्यं च प्रतोल्यकम् ॥ २७० ॥

કિલ્લામાંથી નગર પ્રવેશ કરતાં, દેવપ્રાસાદ અંગે, રાજ્ય પ્રાસાદના દ્વાર આગળ પ્રવેશમાં, કેાઈ મોટા મહોત્સવની સ્મૃતિ તરીકે, કેાઈ રાજ્યના વિજય સમારક રૂપે, તમા જળાશયના અગ્ર ભાગે આ સર્વ સ્થળે પ્રવેશમાં અગ્રભાગે પ્રતોલ્યા કરવાં અથવા કીર્તિસ્તંભ ઉભો કરવો. ૨૭૦.

१) K₁: D₁; I = G₁; सत्यवेदिपुत्रि; K₂: पुत्रि; B₁
 २) D₁: D₁; सत्यवेदिपुत्रि D₂: सत्यवेदिपुत्रि मंत्रांतर
 ३) इति (I = अहं). G₁: सायंतर्क। गद्य रूपः — K₁
 K₂: वत्सा; D₂: अप्य (for अन्य ?))
 च (for गद्य) — ४) K₂ G₁.० निमज्जाय;
 D (except D₁) न्यमज्जाय; G₂: निर्ममन (

પ્રતોલ્યા-નામ લક્ષણાધિકાર

સ્તમ્ભ દ્વયેન ચોત્તંગો યુગ્મૈર્મલાધરસ્તથા ।

ચતુર સ્ત્ર ચતુ સ્તમ્ભૈઃ વિચિત્રઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨૭૧ ॥

ઉભય પક્ષે તુ સ્તમ્ભઃ સ્યાદ્વિદિકા ચિત્રરૂપિકા ।

ષટ્ સ્તમ્ભૈશ્ચ શોભાલ્યો મકર ધ્વજ ઉચ્યતે ॥ ૨૭૨ ॥

(૧) જે સ્તંભવાળા પ્રતોલ્યાકને ઉત્તંગ, (૨) જે જોડે સ્તંભવાળાને મલાધર, (૩) ચારસ અને ચાર-સ્તંભ વાળાને વિચિત્ર, (૪) જે એકેક અને જે જોડે-સ્તંભવાળા તેમજ વિચિત્ર સ્વરૂપોવાળી વેદિકા સાથેના છ સ્તંભ વાળાને મકર-ધ્વજ કહે છે. ૨૭૧, ૨૭૨.

વિસ્તાર ઉદયમાને ત્રિવિધમાન પ્રમાણ

પ્રતોલ્યાનાં પ્રવક્ષ્યામિ કનિષ્ઠ મધ્યમોત્તમમ્ ।

ઉચ્છ્રયં ત્રિવિધં વત્સ ! દ્વાર પ્રાકારકાદપિ ॥ ૨૭૩ ॥

પ્રતોલ્યા દ્વાર મુછિતં હસ્ત પંચદશોત્તમમ્ ।

ત્રયોદશં તથા મધ્ય મેકાદશં કનિષ્ઠકમ્ ॥ ૨૭૪ ॥

ઉત્તમશ્ચાષ્ટ હસ્તૈસ્તુ સપ્ત હસ્તૈશ્ચ મધ્યમઃ ।

કનિષ્ઠઃ ષટ્હસ્તૈશ્ચ વિસ્તાર સ્ત્રિ વિધોદિતઃ ॥ ૨૭૫ ॥

હવે પ્રતોલ્યાની ઊંચાઈ અને પહોળાઈનું ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠમાન કહું છું. હે વત્સ ! પ્રતોલ્યાની ઊંચાઈ દ્વારના પ્રાકાર એટલે ઘેરાવાના માને ત્રણ પ્રકારની થાય, તે નીચે મુજબ જાણવી. પ્રતોલ્યાનું દ્વાર (ઉભયમાન) પંદર હસ્ત ઊંચું હોય તે ઉત્તમ. તેર હસ્ત હોય તે મધ્યમ અને અગિયાર હસ્ત હોય તે કનિષ્ઠમાન જાણવું. તેમજ પ્રતોલ્યાની પહોળાઈ પણ ત્રણ પ્રકારની જાણવી. આઠ હસ્ત પહોળાઈ ઉત્તમ, સાત હસ્ત મધ્યમ, છ હસ્ત કનિષ્ઠમાન જાણવું. ૨૭૩ થી ૨૭૫

પ્રતોલ્યા સ્તંભ લક્ષણ સ્વરૂપ વિધાન

પ્રાસાદસ્ય તુ માનેન પદશ્ચૈવદ્વિ કારયેત્ ।

પીશ્ચ દ્વયપાદોર્ન ભાગૈકેન ચ કુંભિકા ॥ ૨૭૬ ॥

પશ્ચમાગો ભવેત્સ્તંભો ભાગાર્ધ ભરણં ભવેત્ ।

શરમેકેન ભાગેન ગઢદી પીઠ માનિકા ॥ ૨૭૭ ॥

શરં ચ પૂર્વમાનેન ભાગૈકં પટ્ટમેવ ચ ।

તદૂર્ધ્વે કૂટછાદ્યન્તુ તિલકં સ્તંભમસ્તકે ॥ ૨૭૮ ॥

ત્રિ સપ્ત નવ ભાગેષુ ત્વીલિકાલવણાનિવૈ ।

મધ્યે સદા શિવં કુર્યાત્ બ્રહ્મ વિષ્ણુ ચ પાર્શ્વયોઃ ॥ ૨૭૯ ॥

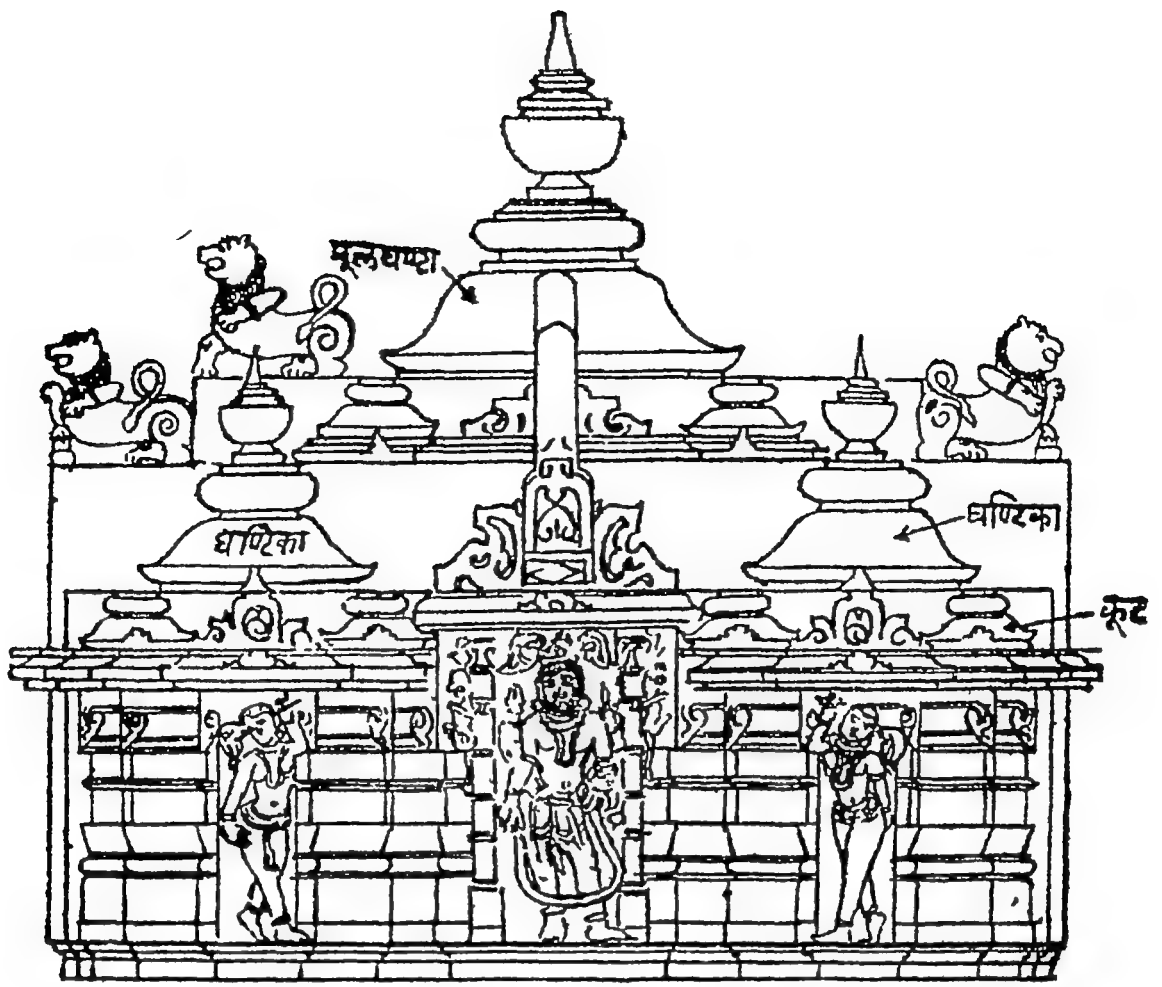
તદૂર્ધ્વે દક્ષિણોદ્ભૂતમીલિકાભિરલંકૃતમ્ ।

एवं सर्व विधानेन कर्तव्यञ्च प्रतोल्यकम् ॥ ૨૮૦ ॥

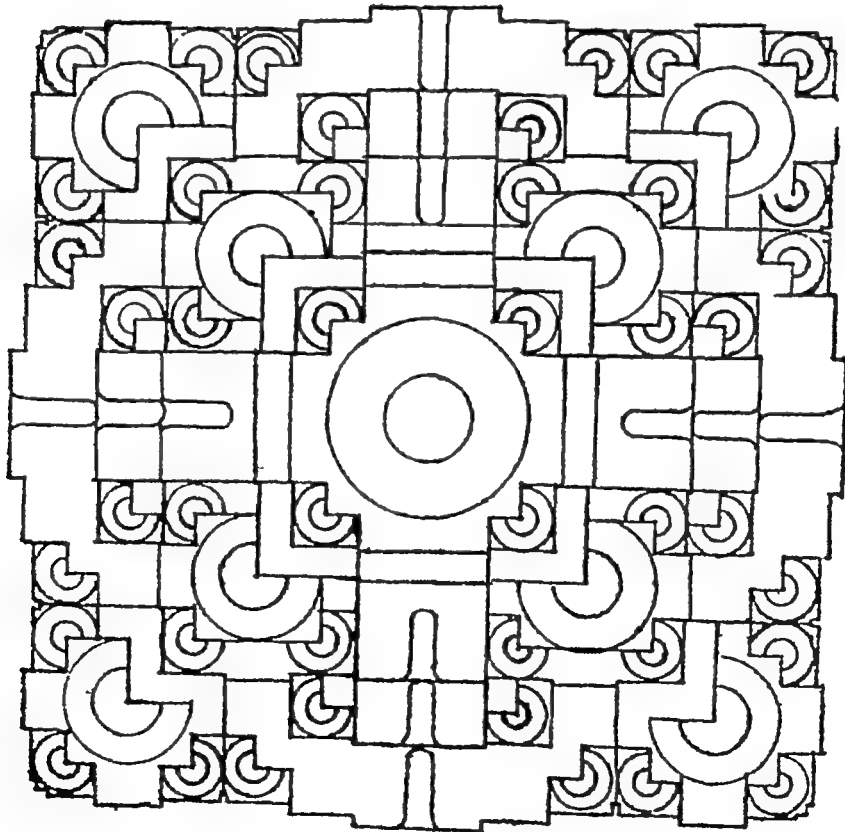
પ્રાસાદના સ્તંભના પદ પ્રમાણે પ્રતોલ્યાનું પદ રાખવું. પ્રતોલ્યાની કણ્ઠપીઠ પોણા બે ભાગ ઉચી કરવી, એક ભાગ કુંભી, પાંચ ભાગ સ્તંભ, અર્ધા ભાગ બરણી, એક ભાગ શર, પોણા બે ભાગ ગડદી (ઠેકી) તથા એક ભાગનું મોટું શર, અને પાટ એક ભાગ ઉચો કરવો, તેના ઉપર કૂટછાદ્ય ગલતવાળું કરવું અને તેના ઉપર ખંને સ્તંભના ગભે મથાળે તિલક કરવાં તેમજ વચલા ભાગમાં ત્રણ સાત અને નવ ભાગો કરી તેના ઉપર ઇલિકાવણુ એટલે ગોળાકાર તોરણુ કરવાં. પ્રતોલ્યાના મધ્ય ભાગમાં શંકર અને આનુંખાનું પડળે બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુની મૂર્તિઓ કરવી. તેના ઉપર ઇલિકા તોરણુ કરવાં. ૨૭૬ થી ૨૮૦.

હાંશ પ્રમાણ

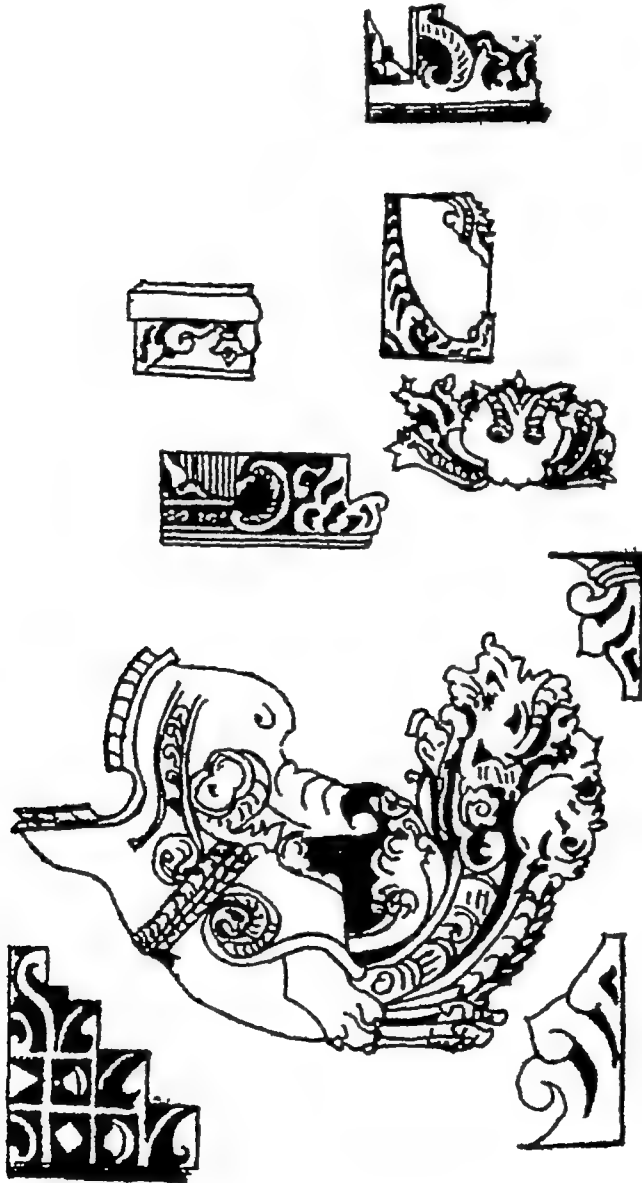
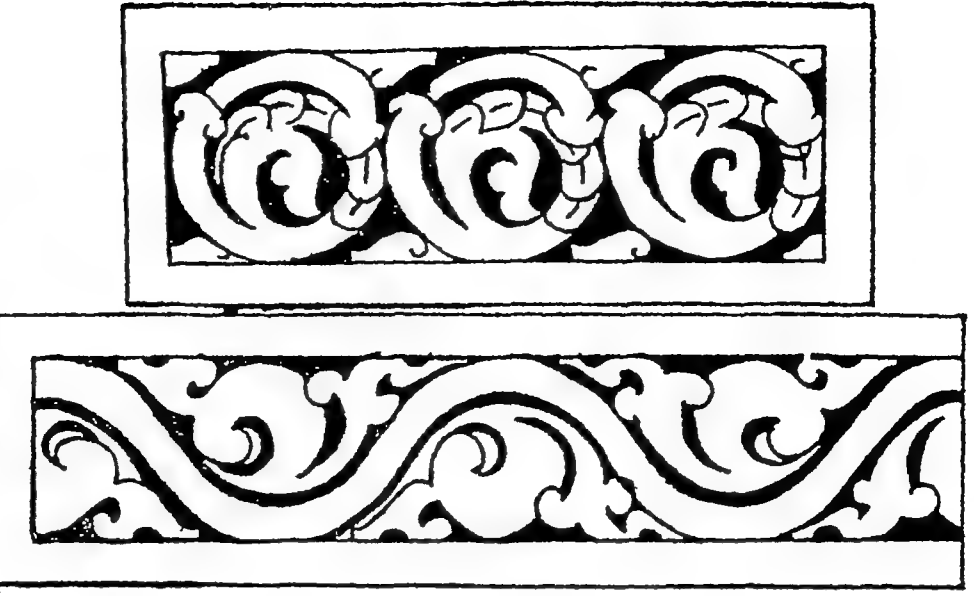
હસ્ત	હાંશ	અંગુલ
	પંચહાંશ	૧૭ા
૧	છહાંશ	૩૪
૧	સાતહાંશ	૧૧ા
૧	અષ્ટાંશ	૧૦
	નવહાંશ	૯
૧	દશહાંશ	૭ા
૧	અગિયારહાંશ	૭
૧	બારહાંશ	૬
૧	તેરહાંશ	૫ા
૧	ચૌદહાંશ	૫
૧	પંદરહાંશ	૫
૧	સોળાંશ	૪ા

गुप्तिका नाम संवर्णी (१) घण्टिका ५ नूट १६. सिंह ८. भाग ८.
प्रभाशङ्कर. ओ. स्थपति.

नंदिनी संवरणा तण्डकन

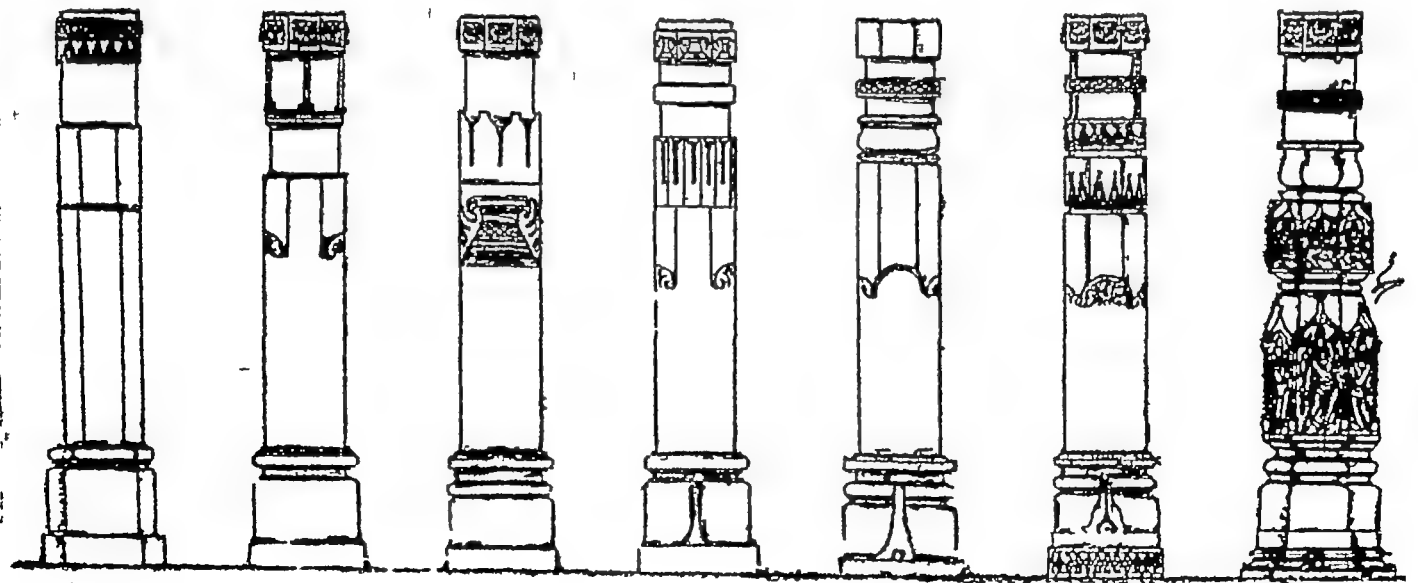
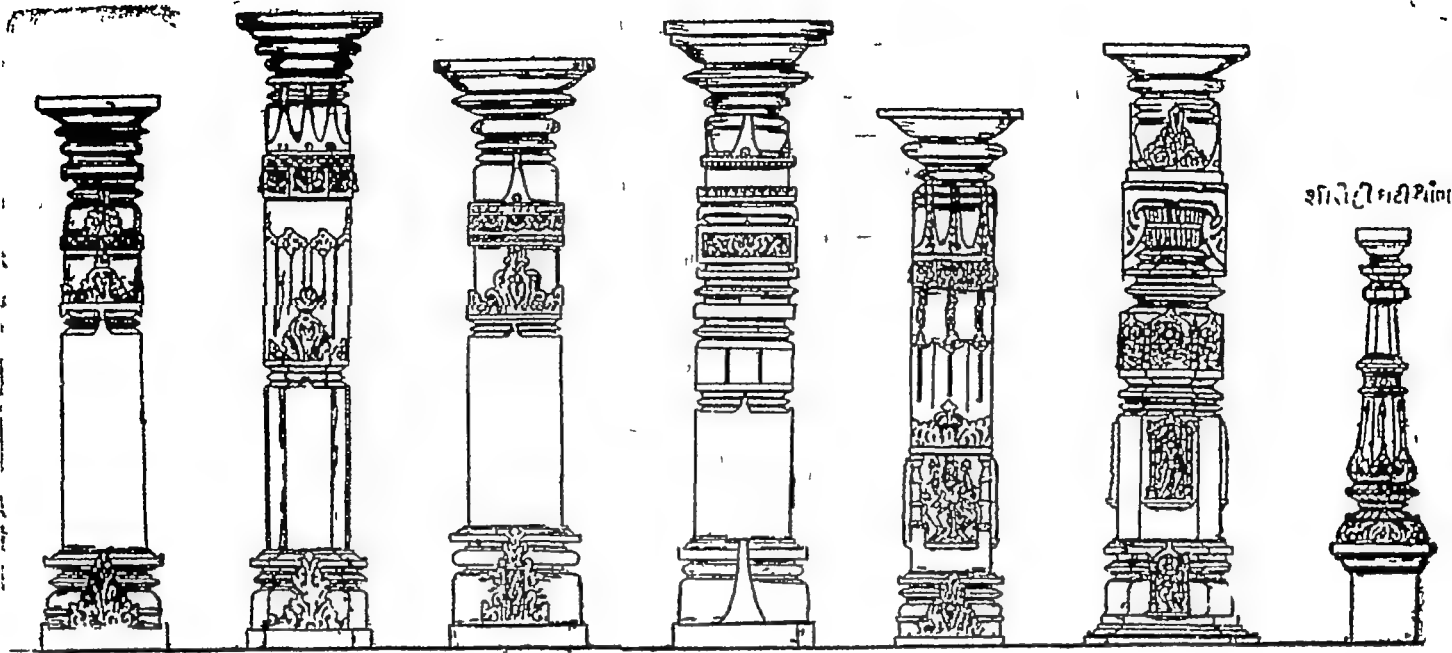
કલાકૃતિ

શિલ્પ સ્મૃતિ નાસ્તુ વિધાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

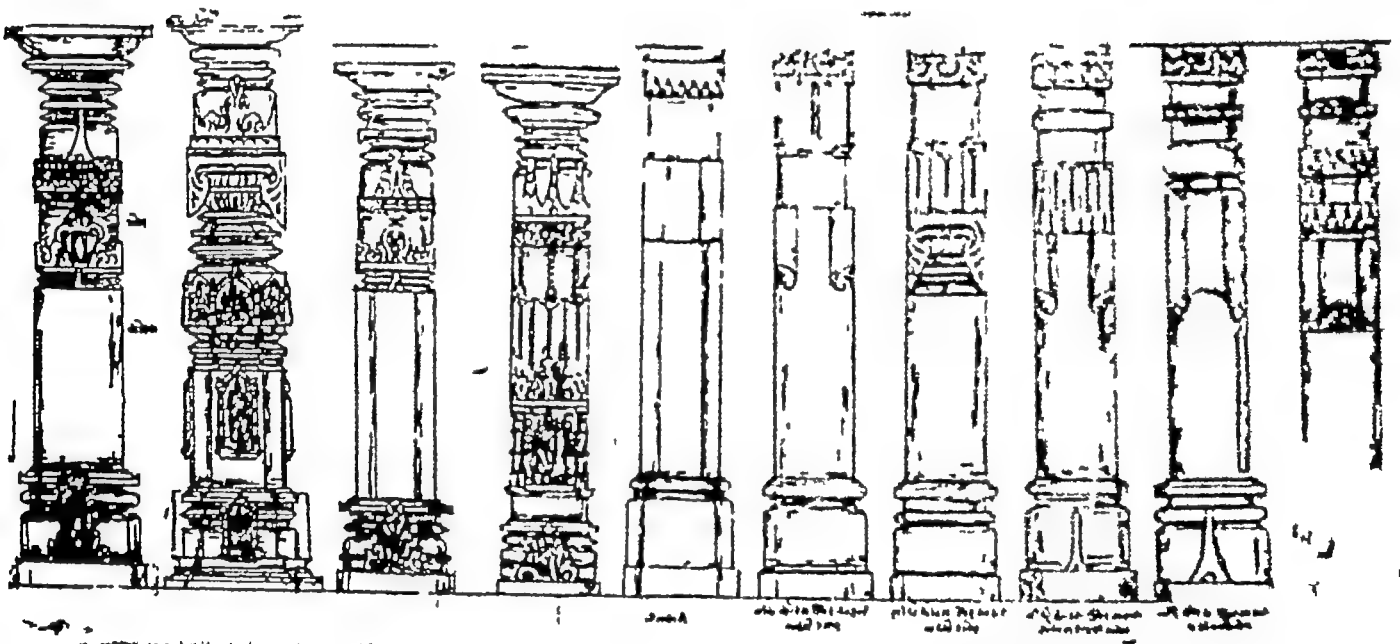
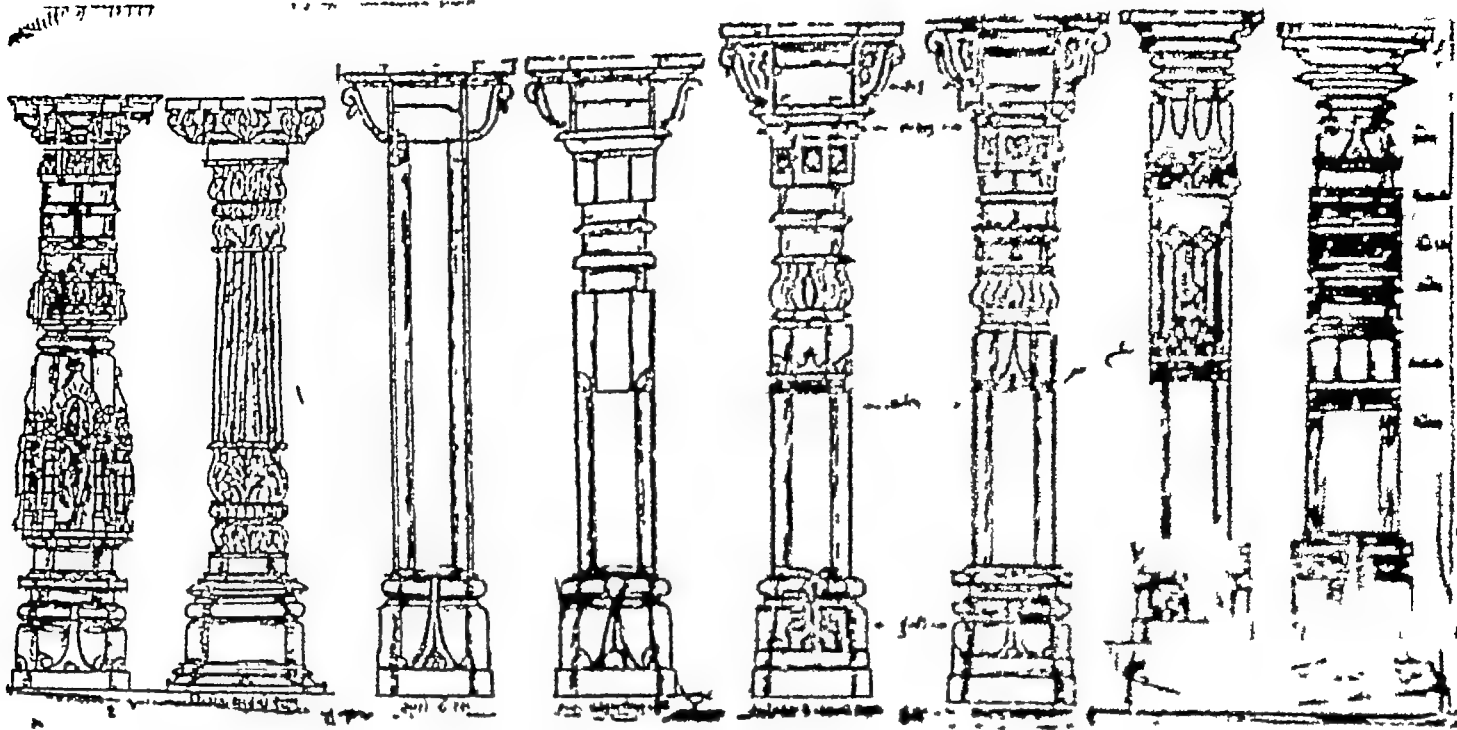
ભરત મિન્ટરી, પાલીતાણા.

") Ś: Dn: De G1.: તત્ત્વેન્દ્રિયુર્ગિ; K: પુરિ; B1
પુરિ; Dn: D: તત્ત્વેન્દ્રિયુર્ગિ D: તત્ત્વેન્દ્રિયુ મંત્રાસૌ
" ર્દ્રી (for દ્રદ્ર) G: ચાગ્વેન્દ્રી તદા દદ્રા. — K:

K: તત્ત્વા; D: અપ્ય (અપ્ય અમ્ય ૧. —)
ચ (for તચ). — ") K: G: ૦ નિમજ્જત; K
D (except D:) ન્યમજ્જત, G: ૪ નિર્મમજ (

મંડપ સ્તંભ સ્વરૂપ લક્ષણ.

मंडप स्तंभ स्वरूप लक्षण.

प्रशस्ति

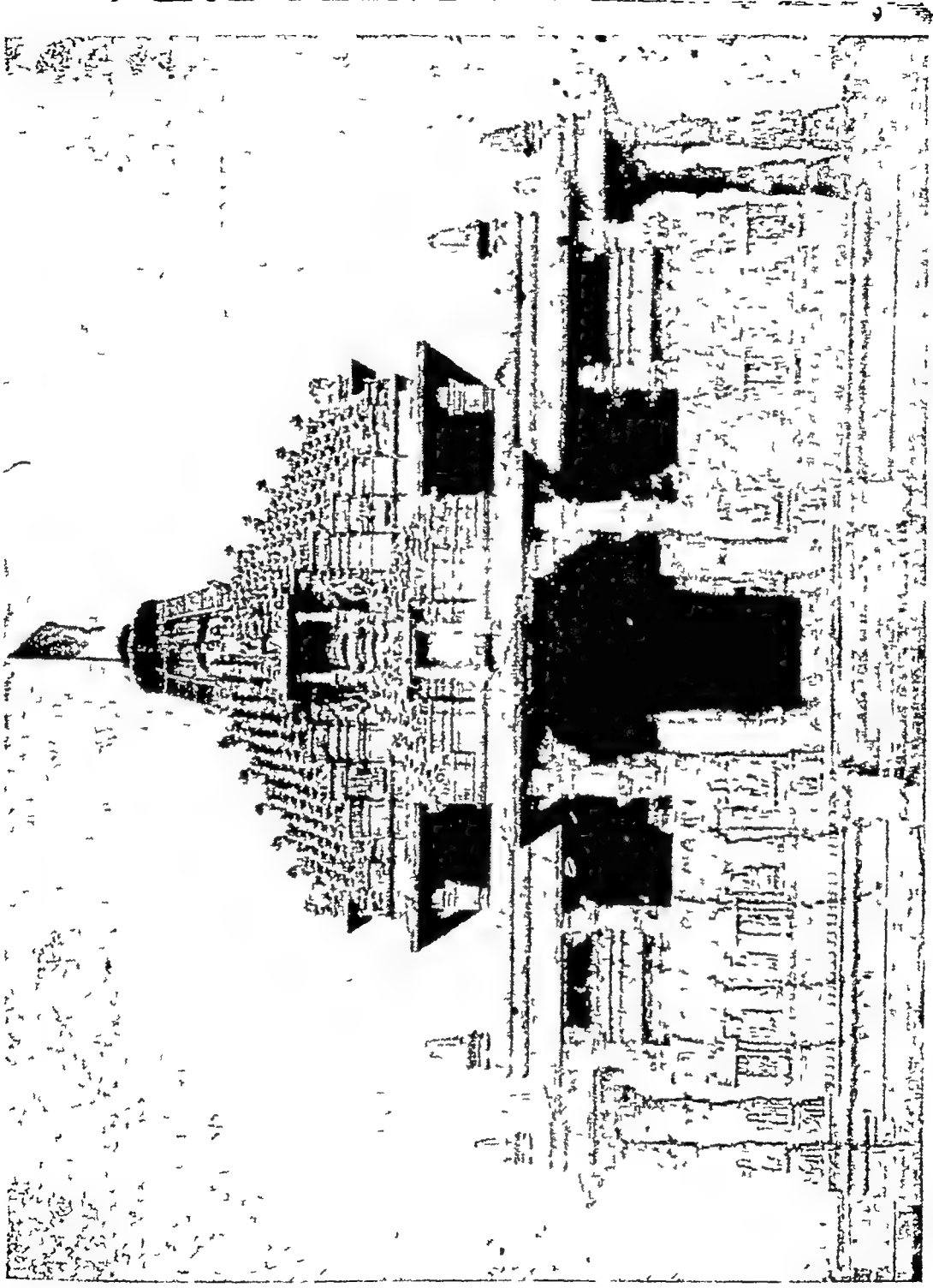
इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम्(उत्तरार्ध) शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल संगृहीते मंडपाधिकार नाम्नो
पञ्चमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

a) S₁ Dn₁ D₀ G_{1.2} ततश्चेदिपुरी; K₄ पुरि; B₁
; Dn₂ D₄ ततश्चेदिपुरि D₁ ततश्चेदिपु संप्राप्तौ.
दृष्टौ (for द्रष्टुं). G₂ यादवेन्द्रौ तदा दृष्टा. — K₄

K₂ तस्या; D₂ अप्य (for अस्य). —
च (for तच्च). — d) K₂ G_{5.6} निमज्जत; K
D (except D₄) न्यमज्जत; G_{8.4} निर्ममज्ज (C

) Ś1 Dn1 D6 G1.2 ततश्चेदिपुरी; K4 °पुरि; B1
 ;, Dn2 D4 ततश्चेदिपुरिं. D1 ततश्चेदिपु संप्राप्तौ.
 '1 दृष्टौ (for द्रष्टुं). G2 यादवैन्द्रौ तदा दृष्ट्वा — K4

K2 तस्या; D2 अप्य (for अन्य). —)
 च (for तच्च). — ^d) K2 G5.6 निमज्जत;
 D (except D4) न्यमज्जत, G8.4 निर्ममज्ज (C

શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ મંદિર સમૂખ દર્શન (નાગદા)

શિશ્ય સ્મરતિ વાસ્તવ વિદ્યાધામ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત મિન્દરી-પાલીતાણા

સોમનાથપુરમ કેશવમંદિર મંડપ દર્શન

ભરત પ્રિન્ડરી-પાલીતાણા

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

) S₁ Dn₁ D₂ G₁ : તત્ત્વેદિપુરી, K₄ પુરિ, B₁
; Dn₂ D₃ તત્ત્વેદિપુરિ. D₁ તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાસૌ.
: રહો (for રટ્ટું). G₂ ચાદવેદ્રા તદા રદ્ધા. — K₄

K₂ તથા ; D₁ અન્ય (for અન્ય). —
ચ (for તદ્). — d) K₂ G_{2.6} નિમજ્જત; K
D (except D₂) ન્યમજ્જત, G_{2.4} નિર્મમજ્જ (

પ્રાસાદગૃહ દોષપરિહાર નામ્નોષ્ઠમોઽધ્યાય

નમામિ વિશ્વકર્માણં સર્વસૂત્ર પ્રવર્તકમ્ ।

પ્રાસાદાદિ પ્રસિદ્ધયર્થે સર્વસિદ્ધ સમૃદ્ધિદમ્ ॥ ૧ ॥

સૃષ્ટિયાદ્ય સૂત્રધારસ્ય પ્રસાદાદિ દ્વિવિશ્વકર્મણઃ ।

શ્રી કૃષ્ણસ્ય પ્રિયંકર્તુ દ્વારામતિ વિનિર્મિતા ॥ ૨ ॥

સર્વ સૂત્ર પ્રવર્તક એવા વિશ્વકર્માને હું નમસ્કાર કરું છું. પ્રાસાદાદિ સર્વ સિદ્ધ સમૃદ્ધ પ્રસિદ્ધ કરનાર, સૃષ્ટિના આદ્ય સૂત્રધાર વિશ્વકર્માના પ્રસાદથી કૃષ્ણપ્રભુને પ્રિય જેણે દ્વારામતિનું નિર્માણ કર્યું છે. ૧, ૨.

વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રશંસા

વાસ્તુવેત્તા યથા બ્રહ્મા વાસ્તુવેત્તા યથા હરિઃ ।

વાસ્તુવેત્તા યથા રુદ્રો વાસ્તુવેત્તા ચ દેવતા ॥ ૩ ॥

વાસ્તુવેત્તા સમો બંધુર્વાસ્તુવેત્તા સમ સુહૃદ્ ।

વાસ્તુવેત્તા સમો યોદ્ધા ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥ ૪ ॥

વાસ્તુવેત્તા ભવદ્રાજા વાસ્તુવેત્તા ધનાધિપઃ ।

વાસ્તુવેત્તા સર્વારાજ્ઞો વાસ્તુવિદં પ્રપૂજયેત્ ॥ ૫ ॥

કથં રુણ્યેત રાજાનઃ કથં રુણ્યા ત્પ્રજાપતિઃ ।

કથં રુણ્યા દતુનાથો યસ્ય તુષ્ટો ગ્રહસર્વાઃ ॥ ૬ ॥

અપ્રદીપા યથા રાત્રિર્નાદિત્યો યથા નમઃ ।

તથા શાસ્ત્રાર્થ સંપન્નો વાસ્તુશાસ્ત્રં વિના દ્વિજઃ ॥ ૭ ॥

ન વાસ્તુ વર્જિતલોકે વસ્તવ્યં મૃતિમિચ્છતા

ચક્ષુર્ભૂતો હિ વાસ્તુજ્ઞસ્તત્ર ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૮ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્રને બાણકાર બ્રહ્મા, હરિ અને રુદ્ર સમાન તેમજ દેવતા રૂપ છે. વાસ્તુવેત્તા બંધુ સુહૃદ અને યોદ્ધા સમાન છે એના જેવો હિતૈષી બીજો કોઈ થયો નથી અને થશે નહિ. વાસ્તુવેત્તા રાજા અને કુળેર સમાન છે, તથા રાજાને મિત્ર છે. માટે વાસ્તુવેત્તાની પૂજા કરવી વાસ્તુવેત્તાની પ્રસન્નતામાં જેના બંધા ગ્રહો મિત્ર બને છે, તેના ઉપર રાજા, પ્રજા, પ્રજાપતિ અને સૂર્ય કેવી રીતે ક્રોધાયમાન થઈ શકે? જેમ દીવા

વગરની રાત અને સૂર્ય વિનાનું આકાશ છે તેમ વાસ્તુશાસ્ત્રને નહિ જાણનારો શાસ્ત્ર-
સંપન્ન વિદ્વાન શૌભાહિન જાણવો. પોતાનું કલ્યાણ આહનારે વાસ્તુવર્જિત દેશમાં
વાસ કરવો નહિ, કેમકે વાસ્તુશાસ્ત્રને જાણનાર નેત્રરૂપ છે, અને ત્યાં સનાતન ધર્મ રહેલો છે.

વાસ્તુશાસ્ત્રાવતાર

નકોપી કસ્ય ચિત્કર્તા કલ્પે કલ્પાન્તરાન્તરે ।

વેદવચ્ચ સયુદ્ધર્તા વિશ્વકર્મા યુગે યુગે ॥ ૯ ॥

ઋષિભિર્વાસ્તુશાસ્ત્રશ્ચ મન્વાદિભિઃ પ્રકાશિતમ્ ।

સૃષ્ટ્યાદૌ બ્રહ્મણા સાર્દ્ધં માકાશાત્કથિતં પુરા ॥ ૧૦ ॥

બ્રહ્મણસ્તુ મુનયઃ સર્વે પ્રાપ્તા વૈ વિશ્વકર્મણઃ ।

પુનશ્ચ તપસાં કૃત્વા આત્મજ્ઞા ઋષિ સત્તમાઃ ॥ ૧૧ ॥

આ કલ્પ તથા કલ્પાન્તરમાં વાસ્તુશાસ્ત્રનો કર્તા બીજો કોઈ નથી, પરંતુ વેદની
માફક પ્રત્યેક યુગે વિશ્વકર્મા જ વાસ્તુશાસ્ત્રના ઉદ્ધાર કરતાં છે. મનુ વગેરે ઋષિઓ દ્વારા
વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રકાશમાં આવ્યું. પહેલા સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં બ્રહ્મા સાથે આકાશમાંથી આ
શાસ્ત્રનો ઉપદેશ થયેલો અને બ્રહ્મા તથા વિશ્વકર્મા પાસેથી આત્મજ્ઞ ઋષિમુનિઓએ
તપ કરી પ્રાપ્ત કરેલ છે ૯ થી ૧૧.

વાસ્તુ શાસ્ત્રના પ્રવર્તક:-

સુર જ્યેષ્ઠો વિશ્વકર્મા કુમારો નારદો મૃગુઃ ।

દૃશ્યરો નન્દિકેશશ્ચ ચ્યવનશ્ચ મહામુનિઃ ॥ ૧૨ ॥

મયશ્ચાત્રિર્વાસ્તુદેવો વશિષ્ઠો મકરધ્વજઃ ।

બૃહસ્પતિશ્ચાનિરુદ્ધો ધ્રુવનો ગર્ગ એવ ચ ॥ ૧૩ ॥

શ્રીમત્સ્યશ્ચઃ મહાતેજા એતે ચાષ્ટાદશૈવ હિ ।

શોનકોત્કાઃ સુરા એતે વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રવર્તકાઃ ॥ ૧૪ ॥

૧. ઈન્દ્ર, ૨. વિશ્વકર્મા, ૩. કુમાર, ૪. નારદ, ૫. ભૃગુમુનિ, ૬. ઇશ્વર,
૭. નન્દિકેશ, ૮. મહામુનિચ્યવન, ૯. મય, ૧૦. અત્રિ, ૧૧. વાસ્તુદેવ, ૧૨. વશિષ્ઠ,
૧૩. મકરધ્વજ, ૧૪. બૃહસ્પતિ, ૧૫. અનિરુદ્ધ, ૧૬. ધ્રુવન, ૧૭. ગર્ગ, ૧૮. શ્રીમત્સ્ય.
આ અઠાર શાનકે કહેલ વાસ્તુશાસ્ત્રના પ્રચાર કરતાં જાણવા. ૧૨ થી ૧૪.

) S₁ Dn₁ D₀ G₁ ૨ તત્ત્વેદિપુર્ણિ; K₁ પુરિ; B₁
૨; Dn₂ D₁ તત્ત્વેદિપુર્ણિ D₁ તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તૌ
૨દ્ધૌ (for દ્રદ્ધૌ). G₂ યાદવેદૌ તદા દ્વદ્ધા — K₁

K₂ તસ્યા; D₂ અપ્ય (for અપ્ય ૧. —)
ચ (for તત્ત્વ). — d) K₂ G_{2.0} નિમજ્જત;
D (except D₁) ન્યમજ્જત, G_{2.4} નિર્મમજ્જ (

વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતા :-

શૌનકો રાવણો રામો રેણુકાનન્દન હરિઃ ।
 રામાંશો ગાલવો વિપ્રો ગૌતમો ગોમિલસ્તથા ॥ ૧૫ ॥
 જયશ્ચ વિજયશ્ચૈવ સિદ્ધાથશ્ચાપરાજિતઃ ।
 વિખ્યાચાર્યો મુનિશ્રેષ્ઠઃ ત્રિદશૈઃ પૂજિતસ્તથા ॥ ૧૬ ॥
 ગચ્છવીક્ષમયપુત્રા કાર્તિકેયો મહામતિઃ ।
 જ્યવનશ્ચ વનત્સુનુ વાસ્તુશાસ્ત્રસ્ય વેદિનઃ ॥ ૧૭ ॥

૧. શૌનકો, ૨. રાવણ, ૩. પરશુરામ, ૪. હરિ, ૫. ગાલવ, ૬. ગૌતમ,
 ૭. ગોમિલ, ૮. જય, ૯. વિજય, ૧૦. સિદ્ધાર્થ, ૧૧. અપરાજિત, ૧૨. વિખ્યાચાર્ય,
 ૧૩. ગચ્છ, ૧૪. વીક્ષ, ૧૫ મયપુત્ર, ૧૬. કાર્તિકેય. આ વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓ બાણવા.

વાસ્તુવિત્તની પ્રશંસા

વાસ્તુ વેદસમં જ્ઞાનં વાસ્તુ વેદ સમક્રિયમ્ ।
 વાસ્તુ વેદસમં શાસ્ત્રં વાસ્તુશાસ્ત્રશ્ચ માનયેત્ ॥ ૧૮ ॥
 વાસ્તુજ્ઞાનં સ્વતઃ સિદ્ધં સૃષ્ટિ કામ પુરાકૃતમ્ ।
 તેનૈવ વાસ્તુશાસ્ત્રેણ લોકો ભવતિ પૂજિતઃ ॥ ૧૯ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્ર વેદની જેમ જ્ઞાન અને ક્રિયાવાળું છે. તેથી વાસ્તુ, વેદ જેવું
 શાસ્ત્ર છે, તેથી તેનું સન્માન કરવું. વાસ્તુજ્ઞાન સ્વયં સિદ્ધ સૃષ્ટિ અર્થે પહેલાં રચાયેલું
 શાસ્ત્રજ્ઞાન છે. એવા વાસ્તુશાસ્ત્ર વડે લોકો સુખી થાય છે. ૧૮, ૧૯.

સૂત્રધાર પૂજન વિધાન:-

અથૈ વાનન્તરં વક્ષ્યે પૂજનં સૂત્રધારકમ્ ।
 યજ્ઞ મણ્ડપયોર્મધ્યે મણ્ડલં કારયેત્સુભમ્ ॥ ૨૦ ॥
 પટ્ટૈરાચ્છાદનં કૃત્વા સ્વસ્તિકશ્ચ સમાલિખેત્ ।
 સૂત્રધારં સૂત્રાસને પાદૌ પ્રક્ષાલ્ય સાદરમ્ ॥ ૨૧ ॥
 કુકુમાલપનં કૃત્વા દિવ્યવસ્ત્રમાવર્ણયેત્ ।
 મુકુટં કુણ્ડલં સૂત્રં કંકણં મુદ્રિકાતમા ॥ ૨૨ ॥
 હારકેયુર સંયુક્તં પાદા ભરણ સંયુતમ્ ।
 યુગ્મ સ્ત્રી પુરુષાણાં ચ પુત્ર પૌત્રેશ્ચ સંકુલમ્ ॥ ૨૩ ॥

ગૃહોપસ્કર સમસ્તં ગો મહિષ્યશ્વાદિયુતમ્ ।
દાસી-કર્મ કરાણાં ચ યાન સુલાસનાદિકમ્ ॥ ૨૪ ॥

ગ્રામાણિ ચ તતો દદ્યાદધવા ભૂમિરુત્તમા ।
તેન તુષ્ટેન તુષ્ટાદિ વ્રહ્મા વિષ્ણુહરાદયઃ ॥ ૨૫ ॥

કર્મકારાણાં સર્વેષાં ધનં દદ્યાચ્ચ સર્વતઃ ।
વસ્ત્ર પ્રાવરણૈઃ કૃત્વા પુણ્યં દાનં સુસર્વતઃ ॥ ૨૬ ॥

યોજનીયાસ્તથા સર્વે મિષ્ટાન્નૈઃ સ્વપ્તકકૈઃ ।
તામ્બુલં વિલેપનં ચ યાવત્સંતુષ્ટ ચેતસઃ ॥ ૨૭ ॥

તુષ્ટેન ચ જગત્તુષ્ટં ત્રૈલોક્યં સચરાચરમ્ ।
સર્વ તીર્થોદ્ ભવં પુણ્યં સર્વ દેવાનુષ્ઠજકમ્ ॥ ૨૮ ॥

હવે હું ઉત્તમ સૂત્રધારની પૂજનવિધિ કહું છું :— યજ્ઞમંડપ વચ્ચે શુભ મંડલ કરવું. વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત કરી સ્વસ્તિક મંડલ રચવું. સૂત્રધારને પાદપક્ષાલન કરી સૂત્રાસને બેસાડવા. કુંકુમનુ આલેપન કરી દિવ્ય વસ્ત્રો ઓઢાડવાં. સુકુટ પહેરાવવો. કુંડલ, સૂત્ર, કડાં, ઉત્તમવીંટી, હાર, બાબુબંધ, પગનુ આભરણ આ અલંકારો સ્ત્રી પુરૂષ બંને તેમના પુત્ર-પૌત્રાદિક પરિવાર સહિત આપવા તેમજ દરેક જાતની ગૃહ સામગ્રી, ગાય, ભેંસ ઘોડો, દાસી કામ કરવા માટે આકર વર્ગ, વાહન, સુખપાલ, કૈાચ પલંગ વગેરે આપવા, ગામ અથવા સારી ભૂમિનું દાન કરવું સૂત્રધાર પ્રસન્ન થવાથી વ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર આદિ દેવો સંતુષ્ટ થયેલા જાણવા, તથા બીજા બધા કર્મકારને ધનાદિની બક્ષીસ આપવી અને યોગ્ય વસ્ત્ર ઓઢાડવા તથા દાન આપવું, વળી દરેકને મિષ્ટાન્ન લોજન કરાવવું, અને પાન-બીડા આપવા, ચ દન અર્થવું અને દરેક રીતે તેમને પ્રસન્ન ચિત્તવાળા બનાવવા, એમના સંતુષ્ટ થવાથી સચરાચર ત્રિલોક સંતુષ્ટ થાય છે અને સર્વતીર્થોથી-મળનાર તથા સર્વ દેવોનું પૂજન કરવાથી થનાર પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦ થી ૨૮.

વાસ્તુકર્મનો અધિકાર:—

વાસ્તુ કર્મ સોમપુરા શિલ્પાચાર્યેણ કારયેત્ ।
અન્યજાત્યાન કર્તવ્યં કર્તા મર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૨૯ ॥

વાસ્તુકર્મ સોમપુરા જાતિના શિલ્પાચાર્ય પાસે કરાવવું, બીજા જાતિના શિલ્પી પાસે કરાવવું નહિ. કરાવે તો કર્તા અને ગૃહધર્મી બંનેનો વિનાશ થાય. ૨૬.

) S1 Dn1 D6 G1.2 તતશ્ચેદિપુરિ; K4 પુરિ; B1
; Dn2 D4 તતશ્ચેદિપુરિ D1 તતશ્ચેદિપુ સંપ્રાસૌ.
દર્શી (for દ્રષ્ટું). G2 યાદવેદૌ તદા દ્વૈ. — K4

K2 તસ્યા; D2 અપ્ય (for અમ્ય). —
ચ (for તત્ત્વ). — d) K2 G5.8 નિમજ્જત;
D (except D4) ન્યમજ્જત, G8.4 નિર્મમજ્જ (

વાસ્તુ પીઠ સામગ્રી અધિકાર:—

વાસ્તુ પીઠસ્ય મોક્તારઃ સૂત્રધારશ્ચ શિલ્પકઃ ।

અત સ્તસ્મૈ પ્રદાતવ્યં વાસ્તુપીઠં શુભચ્છુના ॥ ૩૦ ॥

વાસ્તુપીઠની સામગ્રીના અધિકારી સૂત્રધાર અને શિલ્પીઓ છે. એટલા માટે કહ્યાણુ ઇચ્છનારે વાસ્તુપીઠની સામગ્રી સૂત્રધારને આપવી. ૩૦.

દેવપૂજા સામગ્રી અધિકાર:—

યદેવા ભરણં પૂજા વસ્ત્રાલક્ષ્મ્યાર ભૂષણમ્ ।

સ્નાન મણ્ડપોપસ્કરં સ્થાલ પાત્રં તુશિલ્પિને ॥ ૩૧ ॥

શલાકાં મધુપાત્રં ચ છત્રિકાઘં ચ શિલ્પિને ।

સ્નાન શય્યા મહાધ્વજા દાતવ્યા ચૈવ શિલ્પિને ॥ ૩૨ ॥

દેવતા સંબંધીનું જે આભરણ, પૂજા સામગ્રી, વસ્ત્ર, અલંકાર અને આભૂષણ હોય સ્નાન તેમજ મંડપ સંબંધી જે સામગ્રી હોય થાળી, જલપાત્ર, શલાકા, મધુપાત્ર, છત્ર વગેરે તેથી શય્યા અને મહાપતાકા વગેરે સામગ્રી શિલ્પીને આપવી. ૩૧, ૩૨.

સોમપુરા વિષે પ્રભાસસ્વળ્ડાધિકાર:—

સોરાષ્ટ્રે સોમપૂર્યાં વૈ સોમેશસ્ય સમીપતઃ ।

સોમેન ચ કૃતોયજ્ઞઃ સ્વપાપસ્ય વિશુદ્ધયે ॥ ૩૩ ॥

તત્ર યજ્ઞે વૃતા યે ચ બ્રાહ્મણાઃ પરમોજ્જ્વલાઃ ।

તેમ્યઃ સોમપુરં સર્વં નિવાસાર્થં દદૌ મુદા ।

દક્ષિણાસ્વર્ણં સ્તનાઢ્યં દાનાનિ વિવિધાનિ ચ ।

સોમેન સોમપૂર્યાં વૈ સ્થાપિતા યે દ્વિજોત્તમાઃ ॥ ૩૪ ॥

તે વૈ સોમપુરાં વિપ્રા વિજ્ઞેયા નાત્ર સંશયઃ ।

નાડી માર્ગાં સમત્પન્નાઃ પાર્વતી વચનાત્તદા ॥ ૩૫ ॥

સોમપુરાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો, ગણિત શાસ્ત્રનો વિદ્વાન, પુરાણોનો જ્ઞાતા, આતંદ્રી સ્વભાવવાળો, લોકા વૃત્તિથી રહિત, ચિત્રકળાનો વિજ્ઞાતા, સર્વ દેશોનું જ્ઞાન ધરાવવા વાળો, સાચું બોલનાર, નિતેન્દ્રિય, નિરોગી, અપ્રમાદી, સાત મહાવ્યસનોથી મુક્ત, સુંદર નામવાળો, ઘણા બધું વર્ગવાળો અને વાસ્તુવિદ્યામાં પારંગત હોવો જોઈએ, ઉપર જણાવેલ સ્થપતિ—મુખ્ય શિલ્પી ઉપરાંત બીજા ત્રણ શિલ્પકારોનું વર્ણન પણ ગ્રંથોમાં મળે છે, મનુષ્યાલય ચંદ્રિકા નામના ગ્રંથમાં પહેલા અધ્યાયમાં ચાર શિલ્પકારો બતાવ્યા છે.

સ્થપતિઃ સૂત્રગાહી તક્ષક સંજ્ઞશ્ચ વર્ધકિઃ ક્રમશઃ ।

સ્થોચિત કર્મણિ દક્ષા ગાહ્યાસ્તે કારવશ્ચતુર્થેતિ ॥ ૩૬ ॥

સ્થપતિ, સૂત્રગાહી, તક્ષક અને વર્ધકિ ક્રમે આર શિલ્પકારે પોતપોતાના કાર્યમાં દક્ષ હોવા જોઈએ. ૩૬.

શિલ્પીના ૧૪ દોષો:—

હીનાંગો હ્યધિકાંગશ્ચ પ્રલબ્ધો વામન સ્તથા ।

કુષ્ટાંગોહ્યન્ધકશ્ચૈવ મુલવક્રઃ કૃશસ્તથા ॥ ૩૭ ॥

અસ્વરઃ શબ્દહીનશ્ચ કૃષ્ણાગસ્તસ્કરસ્તથા ।

વિકલશ્ચૈવ વૈરૂપઃ શિલ્પિદોષાશ્ચતુર્દશ ॥ ૩૮ ॥

ઓછાં અંગવાળો, અધિક અંગવાળો, પ્રમાણથી ઠંચો, ઠીંગણો, કાઠવાળો, આંધળો, વાંકા મોઢાવાળો, પાતળો, સ્વરહીન, તોતડો, રંગ કાળો, ચારવૃત્તિવાળો, વિકલાંગ એટલે અપંગ અથવા અર્ધાંગ વાયુ વિગેરેથી દુઃખી તેમજ બેડાળ આ ચૌદ શિલ્પીનાં દોષો છે. સૂત્રધાર આ ચૌદ દોષોથી રહિત હોવો જોઈએ. ૩૭, ૩૮.

કાર્ય એક હસ્તે કરવા વિધાન—

એક હસ્તે તુ કલ્યાણં દ્વિહસ્ત મૃત્યુરેવ ચ ।

ગૃહ દેવૈક શિલ્પનાં ભાષિતં વિશ્વકર્મણા ॥ ૩૯ ॥

એક હસ્તે કરેલ કાર્ય કલ્યાણકારી થાય છે અને બે હસ્તે થયેલ કાર્યમાં મૃત્યુનો સંભવ છે, માટે ગૃહ તથા દેવ કાર્ય એટલે દેવમંદિર વગેરે કાર્યો એક જ શિલ્પીના હસ્તે કરાવવાં એવું શ્રી વિશ્વકર્મજીએ કહેલું છે. ૩૯.

કાષ્ઠે મૃદિષ્ઠકૈ ચૈવ પાષાણેઘાતુ રત્નજે ।

ઉત્તરોત્તર દદં દ્રવ્યં લોહકર્મ વિવર્જયેત્ ॥ ૪૦ ॥

લાકડું, ઇંટો, પથ્થર, ધાતુ, રત્ન. આ દ્રવ્યો એક બીજાથી વધારે દ્રઢ(મજબૂત) છે. અર્થાત્ લાકડાથી ઇંટ, ઇંટથી પાષાણ, પાષાણથી સોનું વગેરે ધાતુઓ અને ધાતુઓથી રત્નો મજબૂત છે. લોહકર્મ તજવું-લોખંડ વાપરવું નહિ. ૪૦.

ઉત્તમોત્તમ ધાત્વારિ પાષાણેષ્ટિકાષ્ટકમ્ ।

શ્રેષ્ઠં મધ્યાધમં દ્રવ્યં લોહં ચૈવા ધમાધમમ્ ॥ ૪૧ ॥

ધાતુ અને રત્ન:— આ દ્રવ્યો ઉત્તમોત્તમ છે. પાષાણ, ઇંટ અને લાકડું આ ત્રણ દ્રવ્યો અનુક્રમે શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ છે પરંતુ લોહ આ દ્રવ્ય તો અધમાધમ છે. એટલે અત્યંત હીન દ્રવ્ય છે. ૪૧.

૧) S₁ Dn₁ D₀ G_{1.2} તત્ત્વેદિપુરિ; K₄ પુરિ; B₁ ; Dn₂ D₄ તત્ત્વેદિપુરિ. D₁ તત્ત્વેદિપુ સંગ્રાસૌ. દર્શી (for દ્રષ્ટુ). G₂ યાદવેદૌ તદા દૃષ્ટા — K₄

K₂ તસ્યો; D₂ અપ્ય (for અમ્ય). — ૧) ચ (for તચ્ચ). — ૨) K₂ G_{5.6} નિમજ્જત; K D (except D₄) ન્યમજ્જત; G_{8.4} નિર્મમજ્જ (

ગૃહેષુ યો વિધિઃ પ્રોક્તો વિનિવેશપ્રવેશને ।

સઽવ વિદુષા કાર્યો દેવતાયત નેષ્વમિ ॥ ૪૨ ॥

ગૃહ અનાવેવાની તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાની જે વિધિ વાસ્તુશાસ્ત્રમાં વિદ્વાનોએ
અંતારી છે, તે જ વિધિ પ્રમાણે પ્રાસાદોમાં પણ કાર્ય કરવું. ૪૨.

શાસ્ત્ર પ્રશંસા—

एकेन शास्त्रेण गुणाधिकेन,

विना द्वितीयेन पदार्थसिद्धिः ।

तस्मात् प्राकारान्तरतो विलोक्य,

मणि गुणाढ्योऽपि सहायकाङ्क्षी ॥ ૪૩ ॥

અનેક શિલ્પશાસ્ત્ર રચનાર મણ્ડન સૂત્રધાર કહે છે કે— શિલ્પશાસ્ત્ર અનેક છે.
તેમાં આ અધિક શુભવાળા શિલ્પશાસ્ત્ર હોવા છતાં પણ ખીજા શિલ્પશાસ્ત્ર જાણ્યા વિના
વાસ્તવિક પદાર્થ સિદ્ધિ થતી નથી. તે માટે પ્રાકારાન્તરે ખીજા શિલ્પશાસ્ત્ર પણ જોવા
જોઈએ, જેમકે મણિ અધિક શુભવાળો હોવા છતાં પણ એકલો શોભા આપતો નથી,
પણ સોના આદિ પદાર્થની સાથે અધિક શોભાયમાન થાય છે, તેવી રીતે શિલ્પના
અનેક ગ્રંથો જોવાથી શિલ્પી શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાન થાય છે. ૪૩.

शिवलिङ्ग न्यूनाधिक मानः—

मान न्यूनाधिकं वापि स्वयम्भु वाणरत्नजे ।

घटितेषु विधातव्य—मर्चालिङ्गेषु शास्त्रत ॥ ૪૪ ॥

સ્વયંભૂલિંગ, બાણુલિંગ અને રત્નલિંગ એ મહાનમા ઓછા વધતા હોય તે
દોષ નથી, પણ ઘડેલું શિવલિંગ અને ઘડેલી મૂર્તિ, એ શાસ્ત્રાનુસાર માન પ્રમાણે જ
કરવા જોઈએ. ૪૪.

वास्तु दोष—

बहुलेपाल्पलेपं च समसन्धि शिरोगुरुः ।

सशल्यं पादहीनं तु तच्च वास्तु विनश्यति ॥ ૪૫ ॥

અધિક લેપવાળું, ઓછાં લેપવાળું, સાંધાની ઉપર સાંધાવાળું, ઉપર જડું,
નીચે પાતળું, શલ્યવાળું અને ઓછા પાયાવાળું, એવા પ્રકારનું વાસ્તુ જલ્દી નાશ
પામે છે. ૪૫.

અશુભ વાસ્તુ દ્રવ્ય—

અન્ય વાસ્તુ ચ્યુતં દ્રવ્ય—મન્યવાસ્તુનિયોજયેત્ ।

પ્રાસાદે ન ભવેત પૂજા ગૃહેતુ નવસેદ્ ગૃહી ॥ ૪૬ ॥

કોઈપણ ગૃહ આદિના પડી ગએલ ઇંટ, ચુનો, પાષાણ અને લાકડાં આદિ વાસ્તુ-દ્રવ્ય બીજા ગૃહ અથવા પ્રાસાદમાં લગાડવા નહિ, પ્રાસાદમાં લગાડે તો દેવ અપૂજિત રહે અને ગૃહમાં લગાડે તો માલિકનો વાસ થાય નહિ શૂન્ય રહે. ૪૬.

દિગ્ગમૂઢ પરિહાર—

પૂર્વોત્તર દિશામૂઢ મૂઢ પશ્ચિમ દક્ષિણે ।

તત્ર મૂઢમમૂઢ વા યત્ર તીર્થસમાહિતમ્ ॥ ૪૭ ॥

પૂર્વોત્તરદિગ્ (ઈશાનકોણ) અથવા પશ્ચિમ દક્ષિણ દિશા (નૈરૂત્ય) પ્રાસાદ વાંકેા હોય તો દિગ્ગમૂઢ દોષ માનવામાં આવતો નથી. જેમ તીર્થસ્થાનમાં પ્રાસાદ મૂઢ અમૂઢનો દોષ માનવામાં આવતો નથી. ૪૭

સિદ્ધાયતન તીર્થેષુ નદીનાં સજ્જમેષુચ ।

સ્વયમ્બુ બાણલિંગેષુ તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૪૮ ॥

સિદ્ધાયતન એટલે સિદ્ધ પુરૂષોના આશ્રયે, તીર્થસ્થાને, નદીના સંગમે ઇત્યાદિ સ્થાન પર પ્રાસાદ દિગ્મૂઢ હોય, તથા સ્વયમ્બુ અને બાણલિંગના પ્રાસાદ દિગ્મૂઢ હોય તો તેનો દોષ માનવામાં આવતો નથી. ૪૮.

શિલ્પીકૃત મહાદોષ—

દિગ્ગમૂઢો નષ્ટચ્છન્દશ્ચ આયહીન શિરોગુરુઃ ।

જ્ઞેના દોષાસ્તુ ચત્વારઃ પ્રાસાદ કર્મદારુણા ॥ ૪૯ ॥

પ્રાસાદ દિગ્ગમૂઢ (વાંકેા) થાય, નષ્ટચ્છન્દ એટલે પ્રાસાદના અંગોપાંગ ન હોય, આયાદિ બરાબર ન હોય અને ઉપરનો ભાગ જાડો અને નીચે પાતળો હોય, એ આર મહાદોષો શિલ્પીએ કરેલા હોય છે. ૪૯.

વિશેષ દોષ ફલ :—

દ્વારહીને હનેચ્છુ—નાલીહીને ધનક્ષયમ્ ।

અપદે સ્થાપિતે સ્તમ્ભે મહારોગં વિનિર્દિશેત્ ॥ ૫૦ ॥

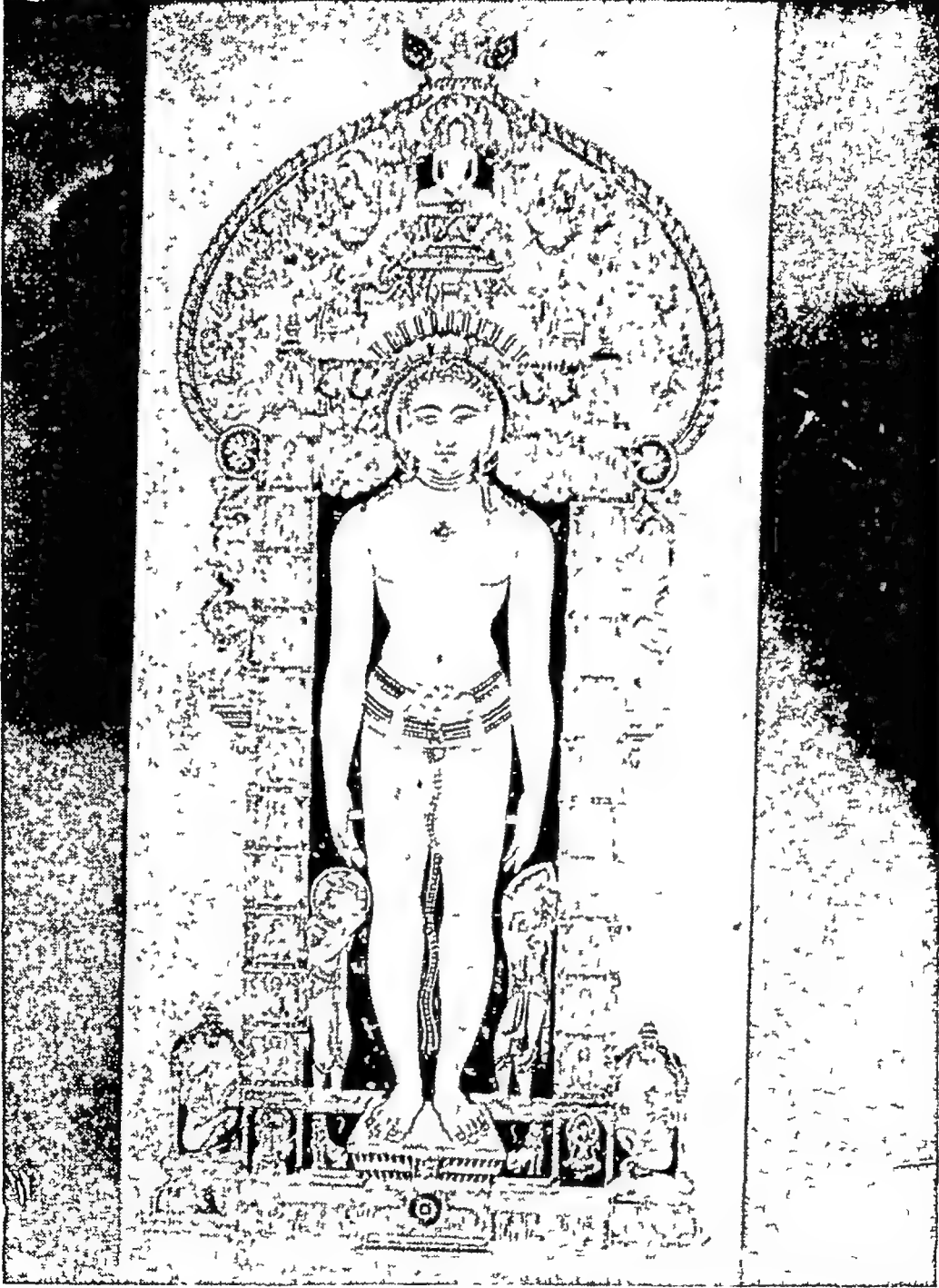
માનથી નાનું દ્વાર હોય તો નેત્રની હાનિ કરે, નાલી હીન હોય તો ધનનો ક્ષય થાય, અને સ્તંભ એ પદે સ્થાપ્યા હોય તો મહા રોગ ઉત્પન્ન થાય. ૫૦.

) S1 Dn1 D6 G1.2 તતશ્ચેદિપુરિ; K1 પુર; D1
; Dn2 D4 તતશ્ચેદિપુરિ D1 તતશ્ચેદિપુ સંગ્રાસૌ.
દર્શી (for દ્રષ્ટું). G2 યાદચ્છદૌ તદા દૃષ્ટા. — K4

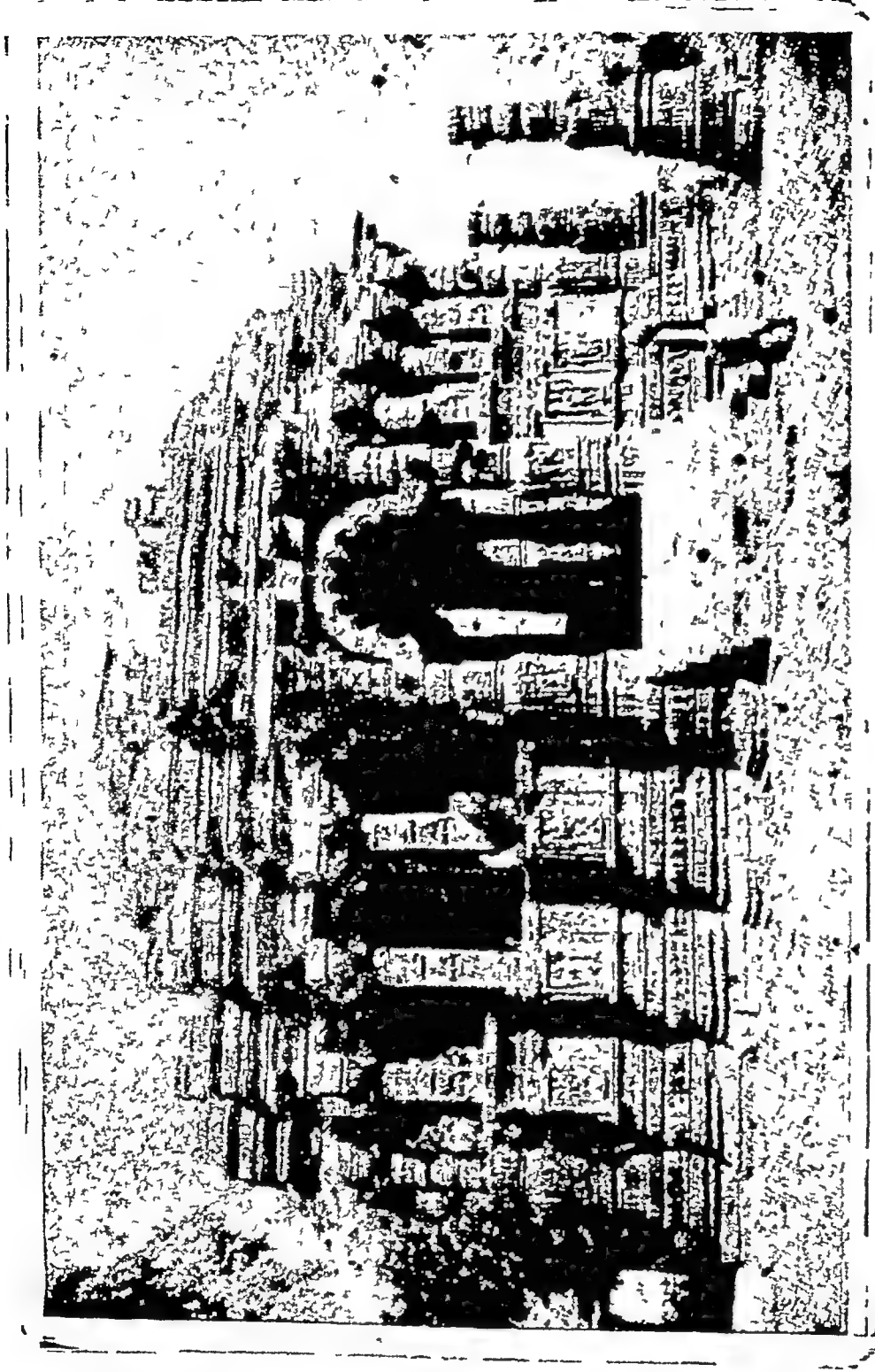
તત્સા... —
ચ (for તચ્ચ). — d) K2 G5.6 નિમજ્જત;
D (except D4) ન્યમજ્જત; G8.4 નિર્મમજ્જ (

ભરત પ્રિન્ટી-પાલીતાણા

કાઉસ્મગ્ગ દર્શન

મોઢેરા સૂર્યમંદિર સન્મુખ દૃશ્ય (મોઢેરા)

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી-પાલીતાણા.

સ્તભવ્યાસોદયહીને કર્તા તત્ર વિનશ્યતિ ।

દે પીઠહીનેતુ નશ્યન્તિગજવાજિનઃ ॥ ૫૧ ॥

સ્તંભનું માન વિસ્તારમાં અથવા ઉદયમાં હીન થાય તો કર્તાનો નાશ થાય, પ્રાસાદની પીઠ માનમાં ઓછું કરે તો હસ્તિ ઘોડા આદિ વાહનોની હાનિ થાય. ૫૧.

રથોપરથહીને તુ પ્રજાપીઠાં વિનિર્દિશે

કર્ણહીને સુરાગારે ફલં કદાપિ ન લભ્યતે ॥ ૫૨ ॥

પ્રાસાદના રથ, ઉપરથ આદિ અંગો ઓછા હોય તો પ્રજાને પીડા થાય, જો ઠોણ માનમાં હીન હોય તો પૂજારી દલ કદાપિ મળે નહિ. ૫૨.

જઙ્ઘાહીને હરેદ બન્ધુ કર્તૃકાન્ કારકાદિકાન્ ।

શિખર હીનમાને તુ પુત્રપૌત્ર ધનક્ષયઃ ॥ ૫૩ ॥

પ્રાસાદની જઘા પ્રમાણમાં ઓછી હોય તો બંધુ તથા કરનાર, કરાવનાર અને બીજાઓની હાનિ થાય શિખર પ્રમાણમાં ઓછું હોય તો પુત્ર, પૌત્ર અને ધનનો ક્ષય થાય. ૫૩.

અતિદીર્ઘે કુલચ્છદોદ્ભવે વ્યાધીર્વિનિર્દિશત્ ।

તસ્માચ્છાસ્ત્રોક્ત માનેન્ સુખદં સર્વકામદમ્ ॥ ૫૪ ॥

શિખર માનમાં અધિક લાંબું હોય તો કુળની હાનિ થાય અને માનમાં ઓછું હોય તો રોગ ઉત્પન્ન થાય તે માટે શાસ્ત્રમાં કહેલ માનથી બનાવે તો સર્વ ધનિષ્ઠ દલ આપે. ૫૪.

જગત્યાં લોપયેચ્છાલાં શાલાયાં ચૈવ મણ્ડપમ્ ।

મણ્ડપેન ચ પ્રાસાદો ગ્રસ્તો વૈ દોષકારક ॥ ૫૫ ॥

જગતીમાં શાલા, શાલામાં મંડપ અને મંડપમાં પ્રાસાદ અસ્ત ગણતો હોય તો દોષકારક છે. ૫૫.

પ્રાસાદોચ્છાય વિસ્તારા-જગતી વામ દક્ષિણે ।

છાયા મેદા ન કર્તવ્યાં યથા લિઙ્ગસ્ય પીઠીકા ॥ ૫૬ ॥

પ્રાસાદના ઉદય અને વિસ્તારના માન પ્રમાણે ડાબી અને જમણી બાજુ જગતી શાસ્ત્રમાં કહેલ માન પ્રમાણે કરવી. એમ ન કરે તો છાયા ભેદ થાય છે, જેમ શિવ-લિંગને પીઠિકા રૂપ જગતી છે, તેમ પ્રાસાદને જગતી રૂપ પીઠિકા છે. ૫૬.

છન્દો મેદા ન કર્તવ્યા જાતિ મેદા સ્તથા પુનઃ ।

હીન શાખા ન કર્તવ્યા લતિને ચન્દ્રલોકનમ્ ॥ ૫૭ ॥

છન્દ ભેદ તથા જાતિ ભેદ કરવો નહિ, શાખા હીન નહિ કરવી, લતિનાદિ પ્રાસાદને ચન્દ્રલોકન-ખારી કરવી. ૫૭.

તલછન્દાનુસારેણ હીનાન્ન શિખરં ભવેત્ ॥ ૫૮ ॥

તલછન્દથી હીન શીખર કરવું નહિ. ૫૮.

શુકનાસં ચ તસ્યાગ્રે કારયેદ્ વિધિપૂર્વકમ્ ।

શુકાગ્રે મણ્ડપં કુર્યાત્ સુરુપં લક્ષણાન્વિતમ્ ॥ ૫૯ ॥

શુકનાશ આગળ વિધિપૂર્વક મંડપ કરવો, તે પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત કરવો. ૫૯.

યદ્યત્સાદ વાચિકં સમ્યક્કર્મ વિદ્યામિ સંજ્ઞકમ્ ।

શંકોમુકોપિ યત્કતું કલા સંજ્ઞતુ તત્સ્મૃતમ્ ॥ ૬૦ ॥

જે કાર્ય વાણીથી થઈ શકે તેને વિદ્યા કહે છે અને મુંગા પણ કરી શકે તેને 'કળા' શિલ્પ, ચિત્ર, નૃત્ય આદિ મુક ભાવે થઈ શકે છે. તેથી તે ઠરેકને કળા કહી છે. ૬૦.

ગર્ભગૃહં રેખાગલ નિર્ણયઃ—

નિરંધારેષુ સર્વેષુ નાગરે મિશ્રકેઽપિ વા ।

વિમાનનાગરે છન્દે કુર્યાદ્ વિમાનપુષ્પકે ॥ ૬૧ ॥

મિત્તિપૃથુત્વમાનં યત્ તત્સંખ્યા ચ ક્રમોદ્ગતા ।

ગર્ભ મધ્યે યથા રેખા મહામર્મક્ષયોદ્ગતા ॥ ૬૨ ॥

एक द्वि त्रि क्रमाच्चैव रेखा गर्भ समुद्गता ।

સંકીર્ણા દોષદા જ્ઞેયા વિપુલા ચ સુખાવહા ॥ ૬૩ ॥

સર્વ પ્રકારના નિરંધારાદિ, નાગરાદિ, મિશ્રકાદિ, વિમાનનાગર છન્દ અને વિમાન-પુષ્પકાદિ પ્રાસાદોને ગભારાની ભિત્તિ હોય તેના માને ક્રમ અર્થાત્ શૃંગની સંખ્યા ચઢાવવી, પરંતુ જો ગર્ભગૃહ અદર પાયાની રેખા ગળે તો તે મહામર્મ ક્ષય કરનારી છે. એક, બે અને ત્રણ ક્રમ શીખરો ચઢાવવાં ને તે શિખરના પાંચથાની રેખા ગભારાની ફરક સુધી ચઢાવી શકાય છે, પરંતુ જો શિખરના પાંચથાની રેખા ગર્ભગૃહ કેરતાં નાની થાય તો દોષ લાગે, વિપુલા એટલે વિસ્તારવાળી થાય તો સુખ આપે. ૬૧ થી ૬૩.

૧૦) S1 Dn1 D2 G1.2 તત્ત્વેદિપુરિ; K4 પુરિ; B1
D2; Dn2 D3 તત્ત્વેદિપુરિ D1 તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તો.
1 દર્શી (for દ્રષ્ટ). G3 યાદવેદ્રો તદા દ્વદ્વા — K4

K2 તસ્યા; D2 અગ્ર (for અગ્ર). —
ચ (for તત્ત્વ). — ૧) K2 G5.6 નિમજ્જત; K
D (except D4) ન્યમજ્જત; G2.4 નિર્મમજ્જ (

નિશ્ચિન્દં શિખરં દૃષ્ટ્વા ધ્વજહીનં સુરાલયમ્ ।

અસુરા વાસમિચ્છન્તિ ધ્વજાહીનં ન કારયેત્ ॥ ૬૪ ॥

ચિહ્ન રહિત શિખર તથા ધ્વજ રહિત દેવાલય જોઈ અસુરો વાસ કરવાને ઇચ્છે છે, માટે ધ્વજ વગર પ્રાસાદો રાખવા નહિ. ૬૪.

માન પ્રમાણ —

અતિદીર્ઘં કુલચ્છેદો હસ્વે વ્યાધી સમુદ્ભવઃ ।

તસ્માન્નાસ્ત્રકૃતે માને સુખદં સર્વકામદમ્ ॥ ૬૫ ॥

માન પ્રમાણ સંયુક્તા શાસ્ત્રદૃષ્ટિશ્ચ કારયેત ।

આયુઃપૂર્ણશ્ચ સૌભાગ્યં લભતે પુત્રપૌત્રકમ્ ॥ ૬૬ ॥

પ્રાસાદ પ્રમાણથી ઘણો ઉંચો કરવામાં આવે તો કુલનો નાશ થાય અને પ્રમાણથી નીચો કરવામાં આવે તો વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થાય. તેથી શાસ્ત્રમાં કહેલ પ્રમાણથી પ્રાસાદનું માન કરવું તે સર્વ પ્રકારના સુખ તથા કામનાઓને આપનાર છે. માન અને પ્રમાણ સંયુક્ત શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી ગૃહ તથા પ્રાસાદ કરવાથી પૂર્ણ આયુષ્યની સાથે સૌભાગ્ય વૃદ્ધિ અને પુત્ર પૌત્રાદિકનું પૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૫, ૬૬.

છન્દ મેદો ન કર્તવ્યઃ પ્રાસાદમઠમન્દિરે ।

સ્ત્રી મૃત્યુ શોક સન્તાપ પુત્રપતિ ધનક્ષયઃ ॥ ૬૭ ॥

પ્રાસાદ મઠ તથા મંદિરમાં છંદ જોઈ કરવો નહિ. કેમકે છંદજોઈ કરવાથી સ્ત્રીનું મૃત્યુ, શોક, સન્તાપ તથા પુત્ર, પતિ અને ધનનો નાશ થાય. ૬૭.

રાજમાર્ગાન્તરે વેધો ન પ્રકારાન્તરેઽપિ ચ ।

સ્તંભ પદાદિ વેધસ્તુનભિત્યન્તરતો ભવેત્ । ૬૮ ॥

રાજમાર્ગ અથવા પ્રાકાર (કોટ—કિલ્લો) વચ્ચેમાં આવેલો હોય તો સામસામા દેવાલયો કરવામાં વેધદોષ લાગતો નથી. તેમજ સ્તંભોના પદોનો વેધ પણ જો વચ્ચેમાં ભિત્તિનું અંતર પડતું હોય તો લાગતો નથી. ૬૮.

પદહીનં ન કર્તવ્યં પ્રાસાદમઠમંદિરમ્ ।

एकस्तंभे, कृते द्वारे पुत्रपति धनक्षयः ॥ ६९ ॥

પ્રાસાદ, મઠ તથા મંદિર પદહીન કરવાં નહિ; દ્વારની વચ્ચે એક સ્તંભ આવે તો પુત્ર, પતિ અને ધનનો ક્ષય થાય છે. ૬૯

સ્તંભિકા કુમ્ભિકા સર્વતલમાન ન લોપયેત્ ।

ઉદુમ્બર શિરં સર્વં સમસૂત્રઞ્ચ કારયેત્ ॥ ૭૦ ॥

સ્તંભો અને કુલિઓ એ સર્વતુલ્ય તલમાન લોપણું નહિ અને તે સર્વ ઉદુમ્બરના મથાળે સમસૂત્રમાં કરવાં. ૭૦.

વાપી મળ્ડપ ગેહાનાં તૃતીયસ્તંભ વર્જનમ્ ।

શિલ્પિનો નરકં યાન્તિ સ્વામિ સર્વં ધનક્ષયં ॥ ૭૧ ॥

વાવ, મંડપ અને ગૃહોમાં ત્રણ સ્તંભો મૂકવા નહિ, અર્થાત્ એ; ચાર, છ એમ એકીમાં મૂકવા અને જો એકી સ્તંભ મૂકવામાં આવે તો શિલ્પી નરકમાં પડે અને ગૃહ-પતિના સર્વ ધનનો નાશ થાય. ૭૧.

પદલોપં દિશાલોપં ગર્ભલોપં તથૈવ ચ ।

ઉભૌતો નરકં યાતઃ સ્થાપકઃ સ્થપક સદા ॥ ૭૨ ॥

પ્રાસાદમાં પદલોપ, દિશાલોપ તથા ગર્ભલોપ થાય તો પ્રાસાદ કરાવનાર તથા કરનાર બંને સદા માટે નરકે જાય. ૭૨.

થરમજ્જોયદાયસ્ય કોપિતાસ્ત્ર દેવતાઃ ।

શિલ્પિનશ્ચ ક્ષયં યાન્તિ તદ્ભવેત સ્વામિમૃત્યુદમ્ ॥ ૭૩ ॥

જો પ્રાસાદમાં ઇંટ કે પાષાણના થરોનો ભંગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલા દેવતાઓ ક્રોધાચમાન થાય છે. અને તેથી શિલ્પીઓનો ક્ષય થાય છે, તથા તેવો પ્રાસાદ સ્વામીનું મૃત્યુકર્તા નીવડે છે. ૭૩.

શુચિ મુખં ભવેચ્છિદ્રં વૃષ્ટે યદા કરોતિ ચ ।

પ્રાસાદે ન ભવેત્પૂજા ગૃહે ક્રીડન્તિ રાક્ષસા ॥ ૭૪ ॥

પ્રાસાદ અથવા ઘરની પછીતમાં સોયના મુખ જેટલું છિદ્ર રહેતો તેવા પ્રાસાદમાં દેવપૂજા થતી નથી. અને ગૃહમાં રાક્ષસો નિવાસ કરે છે. ૭૪.

મિત્તિ પ્રાસાદ માનેન પીઠાન્તોત્તાન પટ્ટકા ।

एकवा त्रीणि वा कुर्यात् द्वाराणि तत्र सर्वदा ॥ ७५ ॥

મંડપની મિત્તિ પ્રાસાદના માન પ્રમાણે કરવી. પીઠ ઉપરથી પાટ સુધી મંડપને ક્ષાર એક તથા ત્રણ કરવાં. ૭૫.

પ્રાસાદ ગર્ભ માનત કુર્યાત્ મુખ મળ્ડપ ।

મૂલ સ્તમ્ભે યથા સૂત્ર સ્તમ્ભોદેયસ્તુ મળ્ડપે ॥ ૭૬ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભમાનથી મુખમંડપની રચના કરવી; ગર્ભગૃહના મૂલ સ્તંભના સૂત્ર મંડપના સ્તંભો કરવા. ૭૬.

૧૫૧. વસ્તુવિદ્યા
(a) S1 Dn1 D0 G1.2 તત્ત્વેદિપુર્ણ; K4 પુર્ણ; B1
૩૫; Dn2 D4 તત્ત્વેદિપુર્ણ D1 તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તૌ.
દર્શી (for દ્રષ્ટું). G2 યાદવેદૌ તદ્વા દ્વા. — K4

K2 તસ્યા; D2 અપ્ય (for અસ્ય). — ૧)
ચ (for તત્ત્વ). — d) K2 G5.6 નિમજ્જત, K
D (except D4) ન્યમજ્જત, G8.4 નિર્મમજ્જ (

શાસ્ત્રવિધિ પ્રાસાદ મંડપવિધાન :-

પ્રાસાદો મણ્ડપશ્ચૈવ વિના શાસ્ત્રેણ યઃ કૃતઃ ।

વિપરિતં વિભાગેષુ યાજ્ઞ્યથા વિનિવેશયેત્ ॥ ૭૭ ॥

વિપરિતં ફલં તસ્ય કરિષ્ઠં તુ પ્રજાપતે ।

આયુર્નાશો મનસ્તાપઃ પુત્રનાશઃ કુલક્ષયઃ ॥ ૭૮ ॥

શાસ્ત્રપ્રમાણુ વગર પ્રાસાદ અને મંડપ તથા તલના વિભાગોમાં પણ વિપરિત પણે સ્થપના ભાગોનો નિવેશ કરવામાં આવેતો તેવા પ્રાસાદનું ક્ષણ વિપરિત આવે અને તેથી અરિષ્ટ (દુઃખ-અશુભ) ઉત્પન્ન થાય છે. તથા આયુષ્યનો નાશ, મન સંતાપ, પુત્રનાશ અને કુલનો ક્ષય થાય છે. ૭૭, ૭૮.

શાસ્ત્રમાર્ગ પરિત્યજ્ય આત્મ બુદ્ધિર્યદા ભવેત્ ।

તત્ફલં સર્વતો નાસ્તિ પ્રાસાદમઠ મંદિરમ્ ॥ ૭૯ ॥

શાસ્ત્રની મર્યાદા અને વિધિનો ત્યાગ કરીને જે કર્તા કેવળ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી પ્રાસાદ, મઠ કે મંદિર કરે છે, તે સર્વથા નિષ્ફળ જાય છે, અર્થાત્ કેવળ બુદ્ધિના આધારે કરેલા પ્રાસાદ, મઠ અને મંદિરનું સમગ્ર ક્ષણ નાશ પામે છે. માટે શાસ્ત્રમાર્ગ છોડીને અહં બુદ્ધિથી કદાપિ કાર્ય કરવું નહિ. ૭૯.

ચતુઃ પ્રવેશ દ્વાર :-

ઉત્સન્નઃ પૂર્ણબાહુશ્ચ હીનબાહુ સ્તથા પરઃ ।

પ્રતિકાર્યં હતિ પ્રોક્તં પ્રવેશાનાં ચતુષ્ઠયમ્ ॥ ૮૦ ॥

ઉત્સન્ન ઓત્તરમુખે પૂર્ણબાહુશ્ચ પૂર્વતઃ ।

હીનબાહુસ્તથા યામ્યે પ્રતિકાર્યઃ સવારુણે ॥ ૮૧ ॥

૧ ઉત્સન્ન, ૨ પૂર્ણબાહુ, ૩ હીનબાહુ, ૪ પ્રતિકાર્ય આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના દ્વારના પ્રવેશ કદાં છે. ઉત્તરભિમુખ દ્વારનો પ્રવેશ હોય તો તે ઉત્સન્ન, પૂર્વાભિમુખ હોય તો પૂર્ણબાહુ, દક્ષિણભિમુખ હીનબાહુ અને પશ્ચિમાભિમુખ દ્વારનો પ્રવેશ હોય તો પ્રતિકાર્ય બાણવે. ૮૦, ૮૧.

અશાસ્ત્રં મંદિરં કૃત્વા પ્રજારાજગૃહતથા ।

તદ્ગ્રહમશુભં જ્ઞેયં શ્રેય સ્તત્ર ન વિદ્યતે ॥ ૮૨ ॥

શાસ્ત્ર વિધિ રહિત દેવમંદિર તેમજ પ્રજા અને રાજાના ગૃહો કરવામાં આવે તો તે અશુભ બાણવું, તેવા ગૃહમાં નિવાસ કરવો શ્રેયસ્કર નથી. ૮૨.

ગૃહ પર વૃક્ષ અને પ્રાસાદ છાયા તજવી :-

યામયોર્વેશમની છાયાં વૃક્ષ પ્રાસાદજાત્યજેત્ ।

સૌમ્યાદિતઃ શુભા પ્લક્ષવદૌદુમ્ભર પિપલાઃ ॥ ૮૩ ॥

દિવસના બીજા અને ત્રીજા પ્રહરની વૃક્ષ તથા પ્રાસાદની છાયા ગૃહ ઉપર તજવી, કારણ કે દોષકર્તા છે. પરંતુ પહેલા અને ચોથા પ્રહરની છાયા દોષકારક નથી. ગૃહની ઉત્તરે પીપળો, પૂર્વે વડ, દક્ષિણે ઉમરડો, તથા પશ્ચિમે પીપર એ વૃક્ષો રોપવા શુભ છે. ૮૩.

પ્રાસાદ માનહિન પ્રમાણ :-

દીર્ઘે માનાધિકે હસ્વે વક્રેચાપિ સુરાલયે ।

છન્દમેદે જાતિમેદે હીનમાને મહદ્ભયમ્ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાસાદ ઉંચાઈના પ્રમાણથી લાંબો, નાનો, વાંકો અથવા છંદમેદ અને જાતિમેદ-વાળું હોય તથા માનહીન કરેલું હોયતો મોટો ભય કરે. ૮૪.

સુર્પક ગૃહ :-

સુર્પકં વ્યધિકં પૃષ્ઠે વિકર્ણશ્ચૈવ કારયેત્ ।

શિલ્પિનો નરકં યાન્તિ સ્વામી નિર્ધનો ભવેત્ ॥ ૮૫ ॥

સુપડાના આકારવાળું, પાછળના ભાગે પહોળું અથવા વાંકા ચુકા ખુણાવાળું ગૃહ કરવામાં આવે તો શિલ્પી નરકમાં પડે અને ગૃહપતિ નિર્ધન થાય. ૮૫.

સુર્પાકારં ગૃહં કાર્ય વિકર્ણ નૈવ કારયેત્ ।

અગ્રતશ્ચ ભવેચ્છેષ્ઠં પૃષ્ઠિનં પરિવર્જયેત્ ॥ ૮૬ ॥

સુપડાના આકારનું ગૃહ કરવું, પરંતુ વાંકા ચુકા ખુણાવાળું કરવું નહિ. આગળના ભાગે પહોળું હોય તો સાફ, પરંતુ પાછળના ભાગે પહોળું કરવું તે સાફ નહિ. ૮૬.

દ્વિકોણં ગોમુખશ્ચૈવ ધનનાશઃ પતિવ્રજઃ ।

ત્રિકોણં મૃત્યુદં જ્ઞેયં ષડ્ધર્મ નાશનમ્ ॥ ૮૭ ॥

બે ખુણા વાળું અને ગોમુખના મુખ જેવું ગૃહ કરેતો કેમે ધનનો નાશ થાય અને ગૃહપતિને પરદેશ ગમત થાય, ત્રિકોણ ગૃહ મૃત્યુ આપનાર અને છ હોંશનું ગૃહ ધર્મનો નાશ કરનાર બાબતું. ૮૭.

૧૫) S1 Dn1 D0 G1 ૨ તત્ત્વેદિપુરિ; K4 પુરિ; B1
૪૨; Dn2 D4 તત્ત્વેદિપુરિ. D1 તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તૌ.
૧ દર્શી (for દ્રષ્ટું). G2 યાદવેદૌ તદા દદ્વા — K4

K2 તસ્યા; D2 અપ્ય (for અમ્ય). — ૧)
ચ (for તત્ત્વ). — ૪) K2 G5.6 નિમજ્જત;
D (except D4) ન્યમજ્જત; G3.4 નિર્મમજ્જ (

સમૂલ ગૃહ :-

કર્ણધિશ્ચ હીનાસ્યં યદ ગૃહં તાદશં ભવેત્ ।

સમૂલં તદ્વિજાનીયાત્ હન્યતે વન્ધુ બાન્ધવ ॥૮૮ ॥

જે ગૃહનો કરો લાંબો હોય અને પછીત ટુંકી હોય તે ગૃહ સમૂલ કહેવાય, તેવા ગૃહમાં રહેનારના પરિવારનો નાશ થાય, માટે ઓરડો જરા પહોળો રાખવો અને લાંબાઈ ટુંકી કરવી. ૮૮.

પ્રતિકાર ગૃહ :-

પૃષ્ઠે બાહુસમે મૃત્યુદ્વાર વાસ્તુ યદા ભવેત્ ।

પ્રતિકાર્યં ચ તદ્ વિદ્યાદ ન વાસં તત્ર કારયેત્ ॥ ૮૯ ॥

જે ગૃહમાં પછીતે અથવા બાહુના કરે બારણું હોય તે ગૃહ પ્રતિકાર કહેવાય તેવા ગૃહમાં વાસ નહિ કરવો. ૮૯.

અંતક ગૃહ -

વાસે જ્યેષ્ઠ ભવે તત્ર દક્ષિણે ચ કનિષ્ઠકમ્ ।

અન્તકારવ્યં ભવેદ વેશ્મ હન્યતે કુલસંપદા ॥ ૯૦ ॥

એક ગૃહના બે ગૃહ કરેલ હોય, તેમાં ડાબી બાહુનું મોટું અને જમણી બાહુનું નાનું તે ગૃહ અંતક કહેવાય અને તે કુલની સંપત્તિનો નાશ કરે, (માટે બંને ગૃહ સરખાં કરવા અથવા જમણી તરફ મોટું કરવું અને મોટાભાઈને રહેવા આપવું તો દોષ નથી) ૯૦

ગૃહ કોણવેધ :-

ત્રિકોણં પશ્ચકોણં વા રથાકારં તથૈવ ચ ।

વેધશ્ચ નાહિ રેત્વાણાં તારાયા વંશ નાશકઃ ॥ ૯૧ ॥

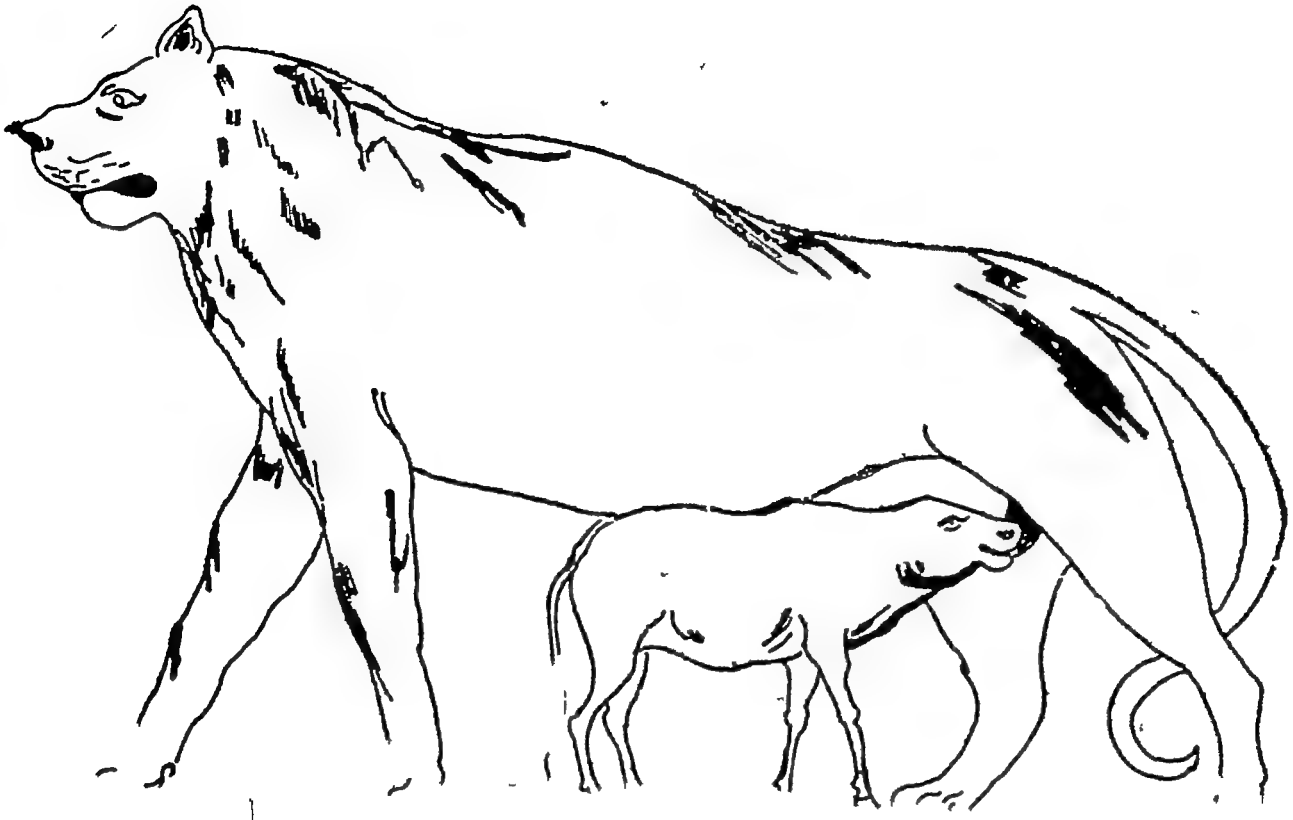
ગૃહના ત્રણ કોણ પડે, પાંચ કોણ પડે તેવું ગૃહ કરવામાં આવે તો તથા રથાકાર (પાછળ પહોળું અને આગળ સાકડું) તેમજ નાડીરેખા અને તારાના વેધ જેમાં હોય તેવું ગૃહ વંશનો નાશકર્તા છે. ૯૧.

પ્લવ ભૂમિ :-

અત્યન્ત વૃદ્ધિદં નૃણા ઈશાન પ્રાગદક્ પ્લવમ્ ।

પુરુષાધઃ સ્થિતં શલ્યં ન ગૃહે દોષદં ભવેત્ ॥ ૯૨ ॥

ઇશાન અને પૂર્વ તરફના ઢાળવાળી જમીન સર્વને અત્યંત વૃદ્ધિ કરનારી બાણી ગૃહની ભૂમિમાં શલ્ય દોષકારક છે, પરંતુ જમીન મથાળેથી એક મનુષ્ય પ્રમાણ શલ્ય દોષકર્તા નથી. ૯૨.

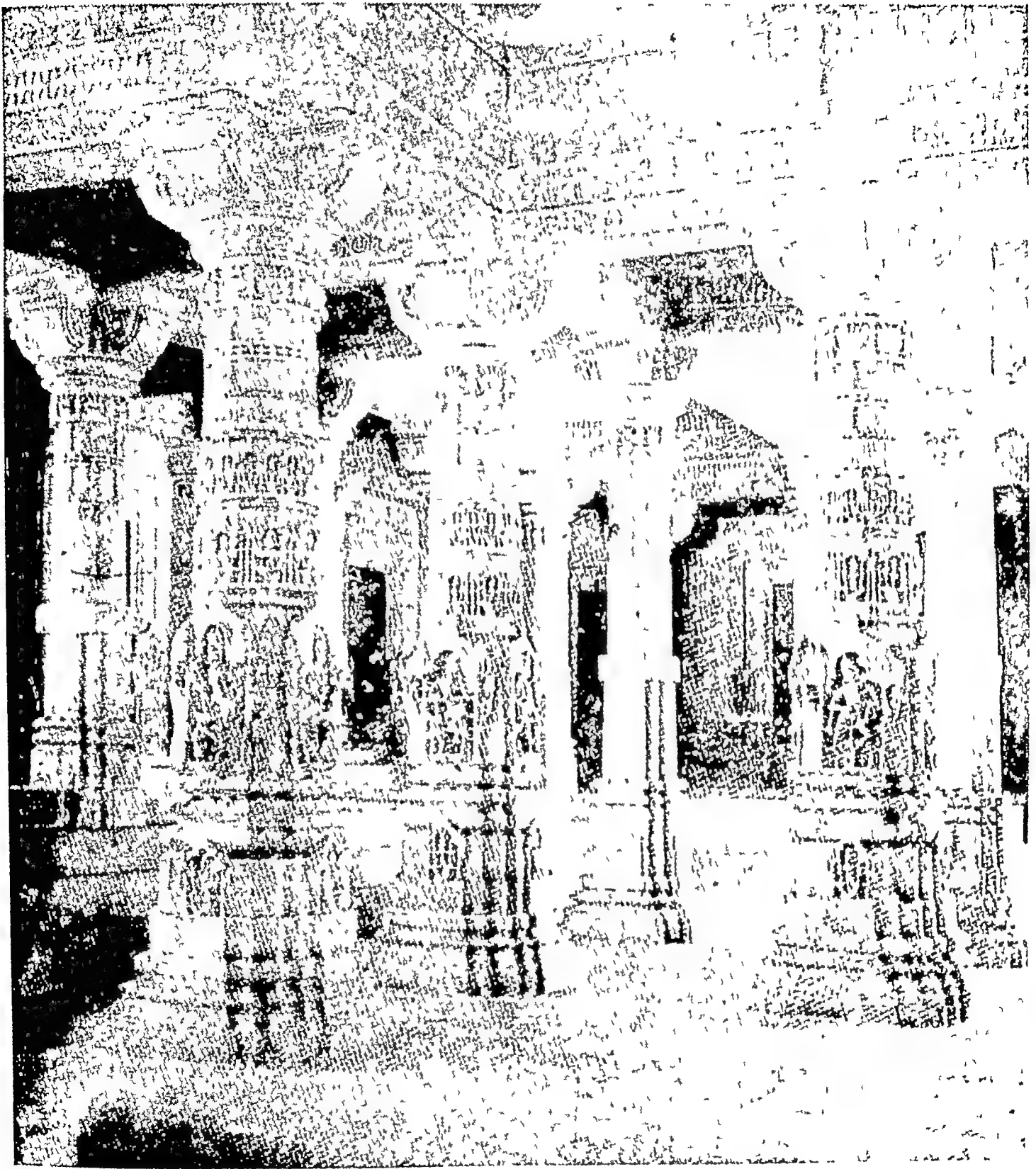

“अहिंसकं प्रतिक” सिंहस्युने दुग्धपानं करतुं गायतुं बाधरदुः.
 केसरियालनगर—पालिताण्डा. (जैन. स्त्री. सोमपुरा)

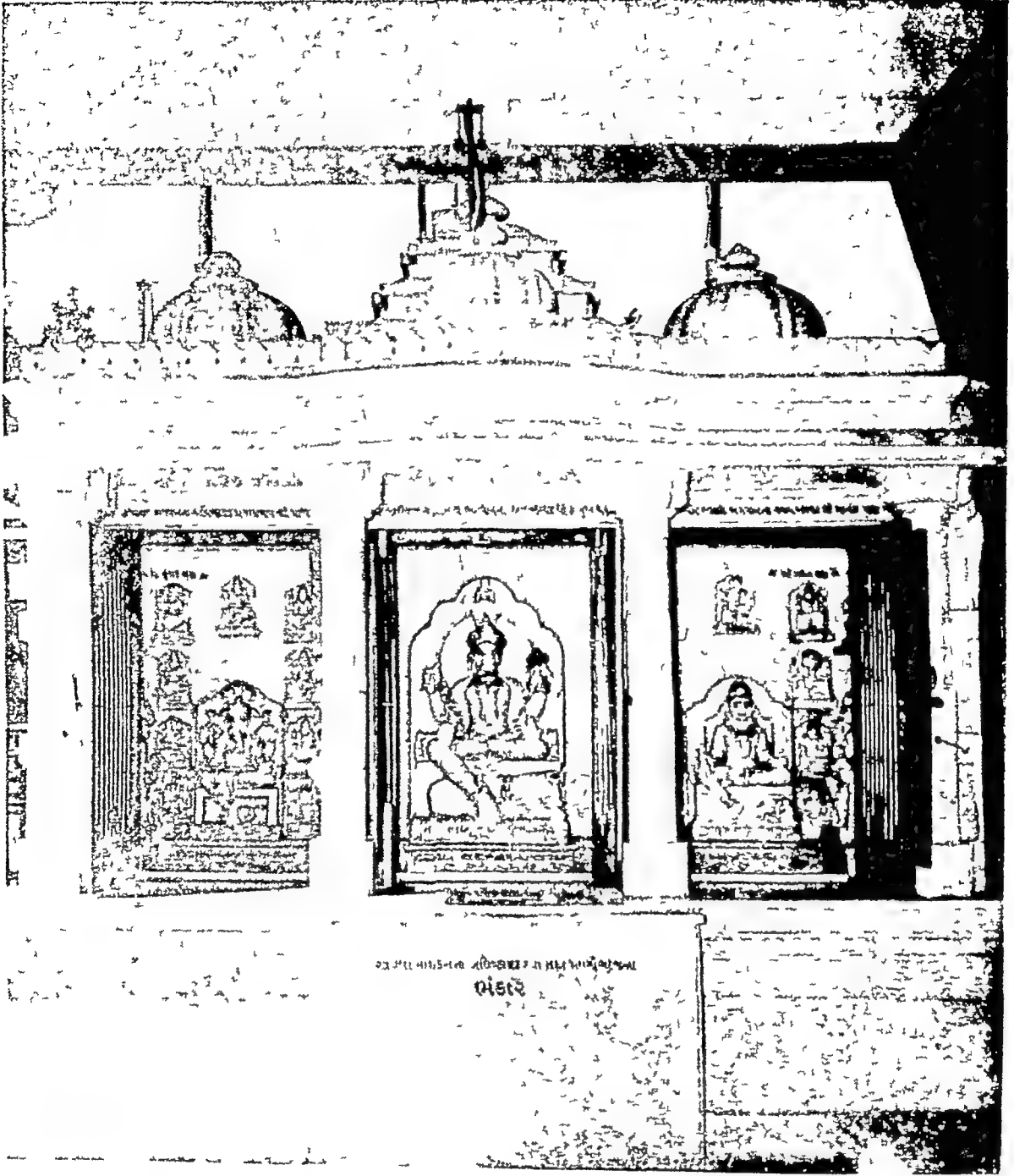
विधि (for) वस्तु, अणु

०) S₁ D_{n1} D₀ G₁ २ तत्तश्चेदिपुरी; K₄ पुरि; B₁
 पुरि; D_{n2} D₄ तत्तश्चेदिपुरि. D₁ तत्तश्चेदिपु संप्राप्तौ.
 11 दृष्टौ (for द्रष्टुं). G₂ यादवैद्वौ तदा दृष्ट्वा. — K₄

K₂ तस्या; D₂ अण्य (for अन्य). —
 च (for तच्च). — ०) K₂ G_{5.0} निमज्जत;
 D (except D₄) न्यमज्जत; G₃ ४ निर्ममज्ज (

કુંભારીયાજી તીર્થ મંડપ દર્શન કુંભારીયાજી.

કેસરિયાજી યક્ષ દર્શન કેસરિયાનગર-પાલીતાણા. [એન. સી. સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત મિન્દરી, પાલીતાણા.

પાયા (૧૦૧) વચ્ચે ૩

*) Ś₁ Dn₁ D₃ G₁: તત્ત્વેદિપુરિ; K₄ પુરિ; B₁
ડુ; Dn₂ D₄ તત્ત્વેદિપુરિ. D₁ તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તો.
T₁ દર્શી (for દ્રષ્ટું). G₂ યાદવેન્દ્રા તદા દ્વદ્વા — K₄

K₃ તસ્મા; D₂ અપ્ય (for અમ્ય). — *)
ચ (for તત્ત્વ). — d) K₂ G₃.૦ નિમજ્જત; K
D (except D₄) ન્યમજ્જત; G₃.૪ નિર્મમજ્જ (

સ્મશાને પર્વતાગ્રે ચ ક્ષારભૂમિ તથૈવ ચ ।

ઉદકાશ્રિતા ચૈત્યાસ્થિ ઉરે જાજિત યુદ્ધભૂમિ ॥ ૯૩ ॥

મ્લેચ્છ ચાંડાલ કુગ્રામન ત્યક્તા ભૂમિવસેન્નરઃ ।

પૂર્વાઽપર સોમ શ્રેષ્ઠા ભૂ યમિ દિગ્ વિવર્જિતા ॥ ૯૪ ॥

સ્મશાન તથા પર્વતની નજીક, ક્ષારવાળી, પાણીના ઘોઘવાળી (પ્રવાહવાળી), ભેજવાળી, જ્યાં પૂર્વે (પહેલા) દેવમંદિર કે સ્થાનક હોય, સર્પના રાફડાવાળી, જ્યાં પૂર્વે યુદ્ધ થયું હોય તેવી તથા મ્લેચ્છો, ચાંડાળો અને શુદ્ર વર્ણ વસતા હોય તેવી જમીન જ્યાં કુગ્રામ-દુર્જનો વસતા હોય આવા નેષ્ઠ સ્થાનોની ભૂમિ ઉપર મનુષ્યે ગૃહ કે પ્રાસાદ બાંધવા નહિ, પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર મુખ ગૃહપ્રાસાદ ભૂમિ શ્રેષ્ઠ જાણવી, પરંતુ દક્ષિણ મુખ તજવું. ૯૩, ૯૪.

શીતકાલે ઉષ્ણદા ચ ઉષ્ણકાલે શિતપ્રદા ।

પ્રશસ્તા સર્વોત્તમા ભૂમિર્ભાષિત વિશ્વકર્મણા ॥ ૯૫ ॥

જે ભૂમિ ઠંડીના કાળમાં ગરમ હૂંફવાળી જણાય અને ગરમીના સમયમાં ઠંડક આપનારી તેવી ભૂમિ સર્વોત્તમ જાણવી, તેવી ભૂમિ વસવાટ યોગ્ય વિશ્વકર્માએ કહી છે. ૯૫.

પૂર્વોત્તરે ચ દિગ્મૂઢં મૂઢં પશ્ચિમદક્ષિણે ।

તયં મૂઢં અમૂઢ વા તત્તુ તીર્થ સમં હિતમ્ ॥ ૯૬ ॥

પૂર્વ અને ઉત્તરદિશા વચ્ચે એટલે ઇશાનકોણ તરફ અથવા પશ્ચિમ દક્ષિણ એટલે નૈઋત્યકોણ તરફ દિગ્મૂઢ હોય તો તે દિગ્મૂઢ ન જાણવું તે તીર્થ સમાન જાણવું. ૯૬.

સિદ્ધાયતન તીર્થેષુ નદીનાસંગમેષુ ચ ।

સ્વયંભુર્વાણ લિङ્ગેષુ તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ।

જિર્નેદ્રાણાં સમવસરણે દિગ્દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૯૭ ॥

સિદ્ધ પુરૂષોના આશ્રમે, તીર્થસ્થાને, નદીના સંગમે, સ્વયંભુલિંગના મંદિરે અને જૈન તીર્થંકરના સમવસરણની રચના યુક્ત પ્રાસાદે દિગ્મૂઢ દોષ લાગતો નથી. ૯૭.

શલ્ય શુદ્ધિ

જલાન્તિકં સ્થિતં શલ્યં પ્રાસાદે દોષદં નૃણામ્ ।

તસ્માત્પ્રાસાદાદિ ભૂમિ સ્વનેત્ શિલા જ્વલાન્વિતામ્ ॥ ૯૮ ॥

પ્રાસાદની ભૂમિ, પાણી તથા પાષાણ સુધી જોઈતી, પ્રાસાદમાં શલ્યશુદ્ધિ જલ-પાષાણ સુધી કરવી. ૯૮.

પાષાણં તં જલान्त वा वालुकान्त खनेन भूमिम् ।

કેશાં ગારા કાષ્ઠ લોહા સ્થિકાન્તા શોધયેતુ ભૂમિ ॥ ૯૯ ॥

પાષાણુ જલ અથવા રેતી આવે ત્યાંસુધી જમીન ખોદી ભૂમિ શુદ્ધ કરી શિલા સ્થાપન કરવી કેશ, કેલસા, લાંકડું, લોહું, હાડકા, રાખ આદિ શિલ્પ શોધન કરવું. ૯૯.

अथ गणित :-

आयकृक्ष गण चन्द्र चतुरङ्ग प्रयोजयेत् ।

આયવ્યયોરંશ શુદ્ધિર્ન જીર્ણોચિતયેત્ગૃહે ॥ ૧૦૦ ॥

આય, નક્ષત્ર, ગણ અને ચંદ્ર એ ચાર અંગો ગણિતના મેળવવા, પરંતુ જિર્ણોદ્ધાર પ્રાસાદમાં આય, વ્યય કે અંશકની શુદ્ધિ જોવાની જરૂર નથી. ૧૦૦.

देव प्रासाद दिक् गृहनिषेध -

वर्जयेदर्हतः पृष्ठमग्रतु शिवं सूर्ययोः ।

બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ પાર્શ્વન્તુ ચન્ડી સર્વત્ર વર્જયેત્ ॥ ૧૦૧ ॥

જિન તીર્થ કરના પ્રાસાદ પૃષ્ઠે, શિવ સૂર્યની અગ્રે, બ્રહ્મા વિષ્ણુના વામદક્ષિણ અને ચંડીદેવીના ચારે બાજુમાં ગૃહ કરવું નહિ. ૧૦૧.

नाभि वेध -

अग्रतः पृष्ठतश्चैव वाम दक्षिणतोऽपिवा ।

પ્રાસાદં કારયેદન્ય નાભિવેધં ત્રિવર્જયેત્ ॥ ૧૦૨ ॥

કોઈ પણ પ્રાસાદની આબુબાબુ પ્રાસાદ કરવાનો હોયતો ગર્ભવેધ થવા ન દેવો, મૂળ પ્રાસાદના ગર્ભે અન્ય પ્રાસાદ કરવો તો ગર્ભવેધ થાયતો નાભિવેધનો દોષ બાજુવો અને તે તજવો. ૧૦૨.

शिवस्याग्रे शिवं कुर्यात् ब्रह्माणं ब्रह्मणोऽग्रतः ।

વિષ્ણુઅગ્રે ભવેદ્વિષ્ણુ જિનોજિને રવો રવિઃ ॥ ૧૦૩ ॥

ब्रह्मा विष्णोरेक नाभौ द्वयोर्दोषो न विद्यते ।

શિવસ્યાગ્રેજન્ય દેવસ્ય દષ્ટિવેધ મહામયમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

શિવના મંદિર સામે શિવનું, બ્રહ્માના સામે બ્રહ્માનું, વિષ્ણુની સામે વિષ્ણુનું, જિન સામે જિનનું, સૂર્ય સામે સૂર્યનું મંદિર બાંધવું તે નાભિવેદ તજીને બાંધવું, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના પ્રાસાદ સામસામા એક નાભિએ બાંધવામાં આવે તો દોષ નથી, પરંતુ શિવાલય સામે અન્ય કોઈપણ દેવ સ્થાપન ન કરવાં, કારણ કે દષ્ટિવેધથી મહાભય ઉપજે છે. ૧૦૩, ૧૦૪.

પ્રસિદ્ધ રાજમાર્ગે ચ પ્રાકારસ્યાન્તરેઽપિ વા ।

ત્યક્તવા દ્વિ ગુણીતાં ભૂમિ તત્રદોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૦૫ ॥

નાભિવેધમાં પ્રસિદ્ધ રાજમાર્ગે હોય અથવા કિલ્લો હોય અથવા બમણું અન્તર હોય તે કાંઈપણ દોષ લાગતો નથી. ૧૦૫.

ઉચ્છ્રાયાદ્ ભૂમિદ્વિગુણા ત્યક્તયા ચૈત્યેચતુર્ગુણામ્ ।

વેદ્યાદિ દોષો નૈવસ્યાદેવં ત્વષ્ટ મતં તથા ॥ ૧૦૬ ॥

આચારદિનકરમાં કહ્યું છે કે—ગૃહની ઉંચાઈથી બમણી ભૂમિ તણને જિન ચૈત્યની ઉંચાઈથી ચારગણી ભૂમિ તણને વેદ્યાદિદોષ લાગતો નથી. એવું વિશ્વકર્માનું કથન છે. ૧૦૬.

વાસ્તુ પૂજન :-

કુર્મે કુમ્ભે પટ્ટેદ્વારે પદ્મારુયાં ચાંતુ પૌરુષે ।

ઘટધ્વયોઃ પ્રતિષ્ઠા યામેવ પુણ્યાયે સપ્તકે ॥ ૧૦૭ ॥

પ્રાસાદ બનાવતા ચૌદ વખત મુહૂર્તોમાં વાસ્તુશાન્તિ કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ તેમાંયે ૧ શિલાસ્થાપન, ૨ કુંભિસ્તંભ, ૩ પાટ, ૪ દ્વારસ્થાપન, ૫ પદ્મશિલા, ૬ પ્રાસાદ પુરુષ સ્થાપતા, ૭ ધ્વજ પ્રતિષ્ઠા સમયે એમ સાત વખત પુણ્યાહ પ્રસંગે અવશ્ય વાસ્તુપૂજન કરવું. ૧૦૭.

અથ પ્રાસાદ છન્દ દોષ :-

વિભક્તિ તલચ્છન્દાય શિખરોર્ધ્વહિ કારયેત્ ।

ઉર્ધ્વામિધાનકં રુયાતે તલચ્છન્દ તથામિધમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

પ્રાસાદના તલચ્છન્દની વિભક્તિ પ્રમાણે જ શિખર કરવું, ઉપરનું શિખર જે નામથી ઓળખાતું હોય તે જ તલચ્છન્દ રાખવું. તેમાં ફેરફાર કદી કરવો નહિ. ૧૦૮.

ન્યુનાધિક માનદોષ :-

હીનમાને કૃતે દોષાઃ કથ્યતે તાન્ સમાસત્ઃ ।

આયુર્હાનિ દ્વારહીને કૌલિહીને ધનક્ષયઃ ॥ ૧૦૯ ॥

અપદ સ્થાપિતૈઃ સ્તંભૈર્મહારોગો વિનિર્દિશેત્ ।

સ્તંભ વ્યાસોદયે હીને કાન્તાતત્ર વિનશ્યતિ ॥ ૧૧૦ ॥

દ્વારમાનથી હીન કરવાથી આયુષ્ય ઘટે, કૌલી હીન કરવાથી લક્ષ્મી નાશ થાય, અપદે સ્તંભ સ્થાપવાથી મહારોગની ઉત્પત્તિ થાય સ્તંભની જડાઈ તથા ઉંચાઈ ઓછી કરવાથી સ્તંભો નાશ થાય. ૧૦૯, ૧૧૦.

પ્રાસાદે પીઠ હીને તુ નશ્યતિ ગજવાજિનઃ ।

રથોપરથ હીને તુ પ્રજાપીઢા વિનિર્દિશત્ ॥ ૧૧૧ ॥

જંઘાહીને ભવેત્ બન્ધોર્નાશઃ કર્તુકારૈદિકો સ્તથા ।

શીખરે હીનમાને તુ નશ્યતિ પુત્ર પૌત્રકાઃ ॥ ૧૧૨ ॥

પ્રાસાદ પીઠ હીન કરવાથી હાથી ઘોડા આદિ વાહનોની સમૃદ્ધિનો નાશ થાય, પ્રાસાદના રથ ઉપરથના ઉપાંગો માનથી ઓછાં કરવાથી પ્રભને પીડા થાય, જંઘા ઓછી કરવાથી બન્ધુવર્ગ તથા કરનાર કરાવનારનો નાશ થાય, શિખર હીન કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિકનો નાશ થાય. ૧૧૧, ૧૧૨.

યમચુલ્લિ વેધ :-

एक द्वि त्रिकं मात्राभि गर्भगेहं यदायतम् ।

यमचुल्लि स्तदा नाम कर्तुं भर्तुं विनाशिकः ॥ ૧૧૩ ॥

પ્રાસાદનો ગર્ભગૃહ પહોળાઈથી એક, બે, ત્રણ માત્રા ઊંડાઈમાં વધારે હોય તો તે બાંધનાર બંધાવનારનો વિનાશ કરનારો યમચુલ્લિ નામનો વેધ બાણવો. ૧૧૩.

जगत्यां लोपयेद्च्छाला शालायां मण्डपं तथा ।

मण्डपे नैव प्रासादो ग्रस्तश्चैद् दोषकारकः ॥ ૧૧૪ ॥

જગતીની શાલા (ચોકી) ચોકીથી મંડપ, મંડપથી પ્રાસાદનો ગર્ભગૃહ એમ ઉત્તરોત્તર ભૂમિતલ ઊંચા ઊંચા કરવાં, તેમન કરવાથી દોષકારક થાય છે, તેથી ઉત્તરોત્તર ભૂમિ ઉંચી કરતાં જવું. ૧૧૪.

अथ भिन्नदोष :-

भिन्नदोषकरं यत्स्यात् प्रासाद मठ मन्दिरम् ।

मुषकेर्जालके द्वारा रश्मिभिश्च प्रमेदितम् ॥ ૧૧૫ ॥

ब्रह्मा विष्णु शिवकर्णां भिन्न दोषान्न दूश्यते ।

जिन गौरि गणेशानां गृहे भिन्नं चिर्वर्जयेत् ॥ ૧૧૬ ॥

પ્રાસાદ, મઠ કે મંદિરને ભિન્નદોષ કહ્યો છે, ઉદર કે કરોળીયાના બાળા હોય, અગર ભીંતો ફાટીને સૂર્યના કિરણો ગર્ભગૃહમાં પ્રવેશતા હોય તો તે ભિન્નદોષ બાણવો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ અને સૂર્યને ભિન્નદોષ લાગતો નથી, પરંતુ જિન, પાર્વતી અને ગણેશના મંદિરોમાં ભિન્નદોષ લાગે છે. ૧૧૫, ૧૧૬.

૧) S: Dn: D: G: ૨ તત્ત્વેદિપુરિ; K: પુરિ; B: ૩ તત્ત્વેદિપુરિ D: તત્ત્વેદિપુરિ સંપ્રાપ્તો. T: દ્રષ્ટી (for દ્રષ્ટ) G: ચાદવંદો તદા દ્વિ. — K:

K: તસ્યા; D: અપ્ય (for અમ્ય). —)
ચ (for તત્ત્વ). — d) K: G: ૬ નિમજ્જત; K: ૪ D (except D: ૨) ન્યમજ્જત, G: ૪ નિર્મમજ (G: ૪)

મળ્ડલં જાલકં ચૈવ કીલકં સુષિરં તથા ।

છિદ્રં સંધિશ્ચકારાશ્ચ મહાદોષા इति स्मृता ॥ ૧૧૭ ॥

પ્રાસાદમાં ભમરા મંડળ કરે, કરોળીયા બળાં કરે, જીવડાં ખાડા પાડે, ભમરા દર કરે-છિદ્ર પાડે, ચુનામાં તડો પડે એ સાત મહાદોષો છે. ૧૧૭.

ब्रह्माविष्णुरवीनां च शम्भोः कार्यायदच्छया ।

गिरिजाया जिनादीनां मन्वन्तर भुवां तथा ॥ ૧૧૮ ॥

एतेषां च सुराणां च प्रासादाभिन्न वर्जिताः ।

प्रासाद मठ वेश्मान्य भिन्नानि शुभदानि हि ॥ ૧૧૯ ॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સૂર્ય અને શીવ આ દેવોના પ્રાસાદ ભિન્ન અથવા અભિન્ન પોતાની ઈચ્છાનુસાર બનાવી શકાય છે. પણ ગૌરીદેવી, જિનદેવ અને મન્વંતરમાં ઉત્પન્ન થનારા દેવોના પ્રાસાદો તે ભિન્નદોષ રહિત કરવા. પ્રાસાદ, મઠ અને ગૃહ એ ભિન્નદોષ રહિત હોય તે શુભકારક છે. ૧૧૮, ૧૧૯.

व्यक्ताव्यक्त प्रासाद :-

व्यक्ताव्यक्तं गृहं कुर्याद् भिन्नभिन्न मूर्तिकम् ।

यथा स्वामि शरीरं स्यात् प्रासादमपि तादृशम् ॥ ૧૨૦ ॥

ઉપર કહેલ અભિન્ન અને દોષવાળી દેવમૂર્તિઓ માટે વ્યક્ત અને અવ્યક્ત પ્રાસાદ બનાવે ભિન્નદોષ રહિત બ્રહ્મા આદિ દેવમૂર્તિઓ માટે પ્રકાશવાળા અને ભિન્નદોષવાળા ગૌરી આદિ દેવમૂર્તિઓ માટે અધકારમય પ્રાસાદ બનાવવા, જેમ સ્વામી પોતાના શરીરને અનુકુલ ગૃહ બનાવે છે. તેમ દેવોને અનુકુલ પ્રાસાદ બનાવવા. ૧૨૦.

महामर्म दोष :-

भिन्न चतुर्विधं ज्ञेय-मष्टधामिश्रक मतम् ।

मिश्रकं पूजितं तत्र भिन्न वै दोषकारकम् ॥ ૧૨૧ ॥

छन्दभेदो न कर्तव्यो जातिभेदोऽपि वा पुनः ।

उत्पद्यते महामर्म जातिभेद कृते सति ॥ ૧૨૨ ॥

ભિન્નદોષ ચાર પ્રકારના છે અને મિશ્રદોષ આઠ પ્રકારના છે, તેમાં મિશ્રદોષ પૂજીત શુભ છે. અને ભિન્ન દોષ દોષકારક છે, છંદભેદ જેમ છંદોમાં ગુરૂ લઘુ વથા-સ્થાન ન હોવાથી છંદ દોષિત થાય છે. જાતિ ભેદ પ્રાસાદની અનેક જાતિઓમાંથી પીઠમંડોવર આદિ એક જાતિની અને શિખર બીજી જાતિનું બનાવાય તે જાતિભેદ થાય છે, આમ જાતિભેદ કરવાથી મહામર્મ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૨૧, ૧૨૨.

સમતલં ચ વિપમ સંઘાટો મુખમણ્ડપે ।

મિત્યંતરે યદ્રા સ્તંભઃ પટ્ટાદિ નૈવ દુષ્યતે ॥ ૧૨૩ ॥

પ્રાસાદ પાસે મુખ મંડપ જોડતાં જો જો ખંડ ઉંચા નીચા વચ્ચે ભિત્તિનું અંતર હોય તો સ્તંભ પાટ આદિ સમ વિષમ આઘા પ્રાછા કે ઉંચા નીચા હોય તો તેમાં દોષ લાગે તો નથી. ૧૨૩.

ભૂત પ્રેત પિશાદિ રાક્ષસાશ્ચ વસન્તિકૈઃ ।

તસ્મત્પ્રાસાદ નિષ્યન્ને સર્વથા પ્રેક્ષણં ચરેત્ ॥ ૧૨૪ ॥

પ્રાસાદ દેવપ્રતિષ્ઠા વગરનો શૂન્ય રાખવાથી તેમાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચ અને રાક્ષસ વાસ કરે છે. માટે પ્રાસાદ મૂર્તિ વગર રાખવો નહિ ૧૨૪.

શુકનાસ ઘણ્ટા સમસૂત્ર :-

શુકનાસા સમા ઘણ્ટાન્યુના શ્રેષ્ઠા ન ચાધિકા ।

એતમાને ન વારાંગનારવ્યે મણ્ડપે ચ વલાણકે ॥ ૧૨૫ ॥

શિખરના શુકનાશ ખરાખર મંડપના સંવરણનો આમલસારો સમસૂત્રમાં રાખવો શુકનાશથી ઘંટા નીચી હોયતો શ્રેષ્ઠ બાણવી પણ ઉંચી નહિ રાખવી એજ માન પ્રમાણે મંડપ અને બલાણકના આમલસારા સમ સૂત્રમાં કરવાં, શુકનાશથી સમ અથવા નીચા રાખવા. ૧૨૫.

ગૃહમંદિર ધ્વજદંડ વિધાન :-

ન કદાપિ ધ્વજદંડો સ્થાપ્યો વૈ ગૃહમન્દિરે ।

કલશામલસારૌ ચ શુભદૌ પરિકિર્તિતૌ ॥ ૧૨૬ ॥

ગૃહસ્થના ગૃહમાં ગૃહમંદિર હોય તો તે પર કદાપિ ધ્વજદંડ ન ચઢાવવો. આમલસારા અને કલશ ચઢાવવાથી શુભ કીર્તિદાયક છે. ૧૨૬.

ગૃહમન્દિર પ્રતિમા પ્રમાણ :-

અંગુષ્ઠ પર્વદારમ્ય વિતસ્તિર્યાવ દેવતુ ।

ગૃહેષુ પ્રતિમા પૂજ્યા નાધિકાશસ્યતે વુધૈ ॥ ૧૨૭ ॥

અંગુઠાના પર્વથી વિતસ્તિ (નવ અંગુલ પ્રમાણ) સુધીની પ્રતિમા ગૃહમાં પૂજવી તેથી મોટા પ્રતિમા ગૃહપૂજામાં બુદ્ધિમાને ન રાખવાં.

નિર્દોષ વાસ્તુ પ્રમાણ :- ગ્રાહ્યણને ૧૨ અંગુલ મૂર્તિપ્રમાણ, ક્ષત્રિયને નવ અંગુલ, વૈશ્યને સાત અંગુલ અને શુદ્રને પાંચ અંગુલ પ્રમાણની મૂર્તિગૃહે પૂજવી ૧૨૭.

ગૃહે લિંગાદયં નાચ્યં ગણેશં ત્રયમેવ ચ ।

શક્તિં ત્રયં તથા શૃંગ મત્સ્યાદિ દશકાંકિમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

દ્વે ચક્રે દ્વારકાયાસ્તુ શાલિગ્રામં દ્વયં તથા ।

દૌ શૃંગો નાચયેત્ તત્ર સૂર્યયુગ્મં તથૈવ ચ ।

તેષાંચ પૂજને નૈવ ઉદ્વેગં પ્રાપ્તુયાં દ્રૃહી ॥ ૧૨૯ ॥

ગૃહસ્થના ગૃહે પૂજામાં બે લિંગ, ત્રણ ગણપતિ, ત્રણ દેવીમૂર્તિ, ત્રણ શંખ, મત્સ્યાદિ દશ અવતારો, દ્વારકાના બે શાલિગ્રામ, દ્વારકાના બે શંખ અને બે સૂર્યમૂર્તિ આ સર્વ એક પૂજામાં રાખવા નહિ. તેથી ઉદ્વેગની પ્રાપ્તિ થાય. ૧૨૮, ૧૨૯.

નૈકહસ્તાદિ તોઽન્યુને પ્રાસાદે સ્થિરતા નયેત્ ।

સ્થિરં ન સ્થાપયેદ્વેદે ગૃહીણાં દુઃખ કૃદ્વયત્ ॥ ૧૩૦ ॥

એક હસ્તથી નાની દેરીમાં સ્થિર લિંગ અથવા પ્રતિમાનુ સ્થાપન ન કરવું. ગૃહસ્થે પોતાના ગૃહમાં મૂર્તિ કે લિંગની સ્થિર પ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ, સ્થિર પ્રતિષ્ઠા કરવાથી દુઃખદાયક થાય છે. ૧૩૦.

પ્રતિમા કાષ્ઠ લેપાશ્મ દંત ચિત્રાયસાં ગૃહે ।

માનાધિકા પરિવાર રહિત નૈવ પૂજયેત્ ॥ ૧૩૧ ॥

પ્રતિમા, કાષ્ઠ, લેપ, પાષાણ, હસ્તિદંત. ચિત્ર, લોહપચ્છાતુ બે માનથી ન્યુનાધિક હોય કે પરિવાર રહિત હોય તો તે ગૃહસ્થના ગૃહે પૂજવી નહિ. ૧૩૧.

નેમિનાથો વીર મહ્લીનાથૌ વૈરાગ્યકારકાઃ ।

ત્રયો વૈ મન્દિર સ્થાપ્યા ન ગૃહે શુભદાયકા ॥ ૧૩૨ ॥

વીતરાગ પ્રભુમાં નેમનાથ, મહાવીરસ્વામી અને મહ્લીનાથજી એ ત્રણ મહા-વૈરાગ્યવાન છે, તેથી એ ત્રણ પ્રતિમાઓ પ્રાસાદને વિષે સ્થાપન કરી પૂજન કરવું, પરંતુ ગૃહમંદિરમાં એ ત્રણ પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરવી શુભદાયક નથી. ૧૩૨.

પ્રતિમા દોષાઃ

કિલિકા છિદ્ર સુષિર-ત્રસ જાલક સંધયઃ ।

મણ્ડલાનિ ચ ગારશ્ચ મહાદૂષણ હેતવે ॥ ૧૩૩ ॥

પ્રતિમાના દ્રવ્ય પાષાણ કે કાષ્ઠમાં ખીલા, છિદ્ર, પોલાણ, જીવના બળાં, સાંધા, મંડલાકાર રેખા કે ગાર ગાંઠા હોય તેવા દૂષણવાળું દ્રવ્ય દોષકારક છે. ૧૩૩.

રક્ષિતવ્યે પરિવારં દોષદા વર્ણસંકરાઃ ।

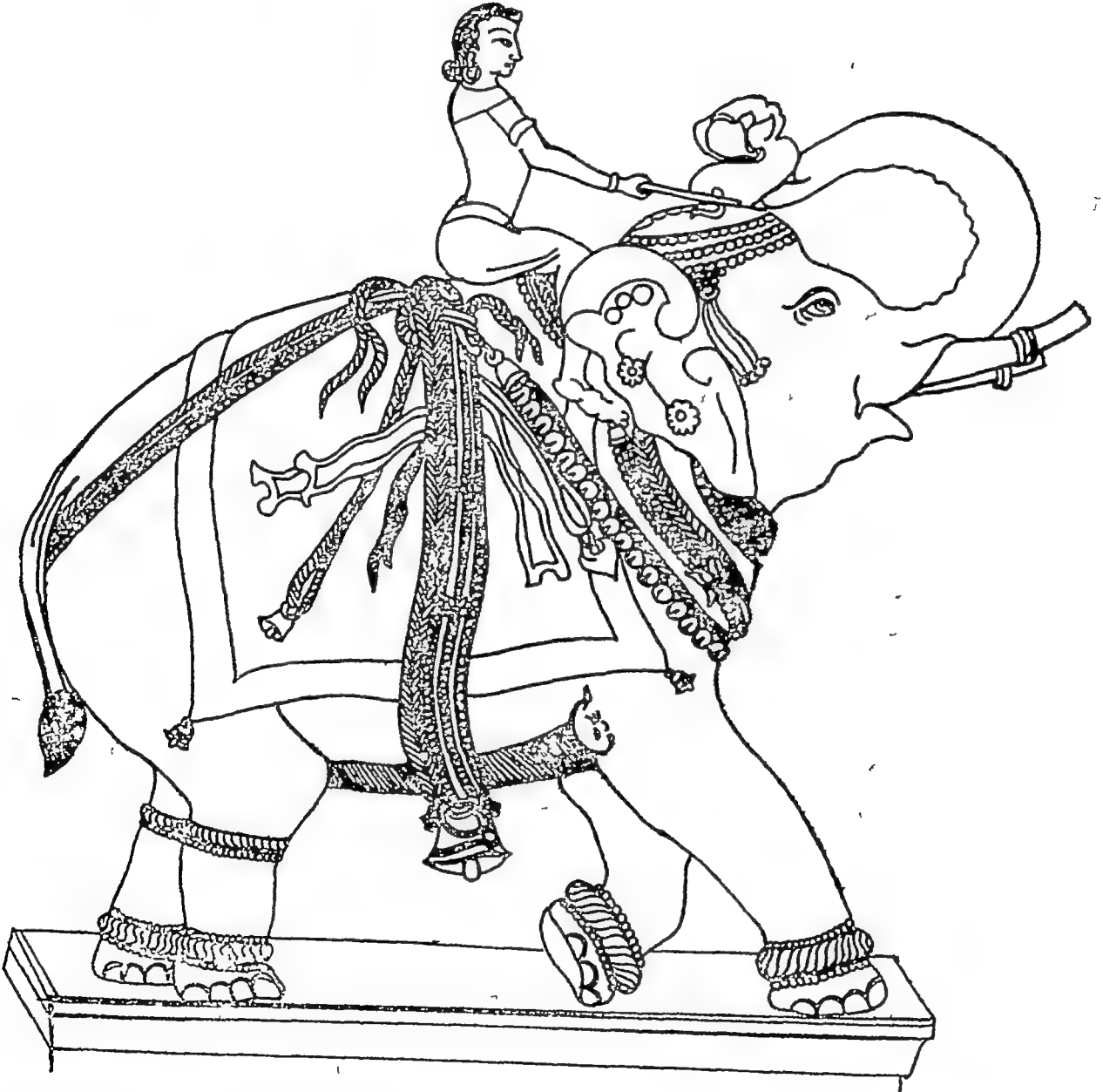
ન સમાંગુલ સંખ્યેષ્ટા પ્રતિમા માનકર્ણિકે ॥ ૧૩૪ ॥

પ્રતિમાના પરિવારમાં કે પરિકરમાં પાષાણુની વર્ણસંકરતા (બે રંગ) હોય તો તે દોષકારક છે. પ્રતિમાનુ બીંચાઈ પ્રમાણુ એકી અંગુલ રાખવું ઇષ્ટ છે. ૧૩૪.

પાણીપાદ વિહિનાંજાતુ ધનક્ષય વિનાશિનિ ।

ચિરંપર્યુષિતા યાતુ નાદર્તવ્યા યતસ્તતઃ ॥ ૧૩૫ ॥

ટુંકા હાથપગ, અંગ વગરની પ્રતિમા ધનક્ષય કરનાર છે, અવાવડું પ્રતિમાઓ જ્યાં ત્યાંથી ગ્રહણ ન કરવી. ૧૩૫.

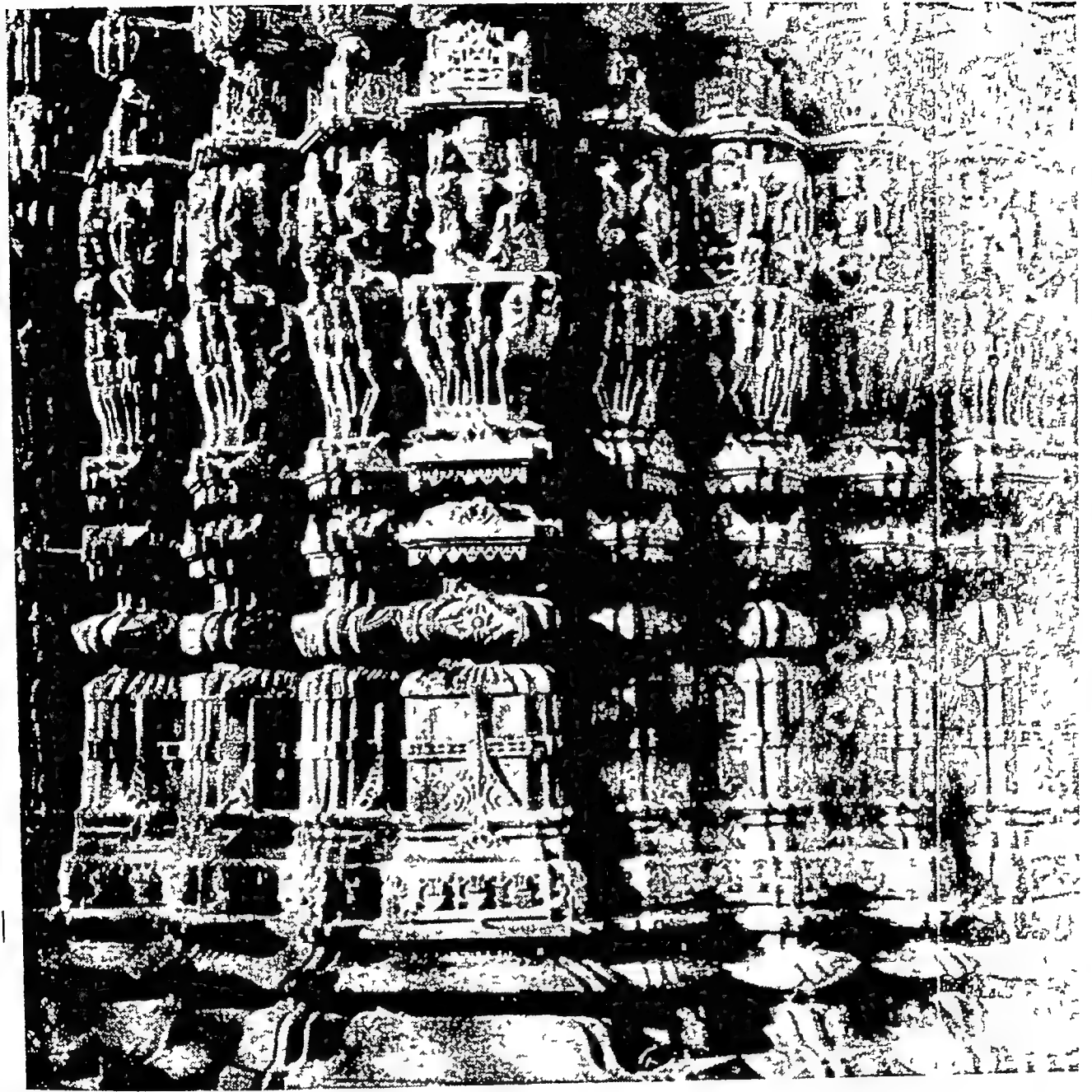
ચેમ્બુર જૈન દેરાસર હસ્તિ દર્શન.

(એન. સી. સોમપુરા)

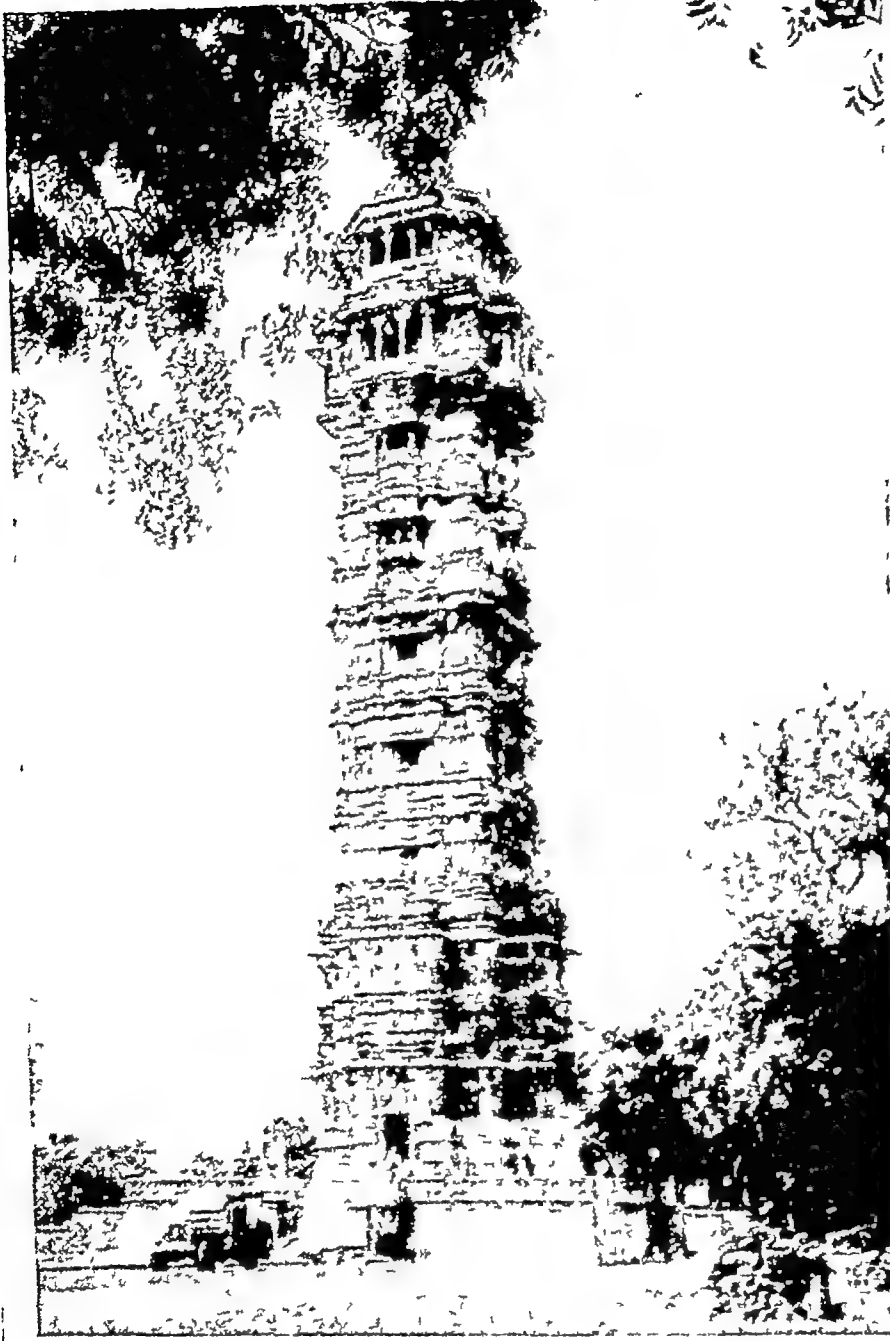
શિલ્પ ૧૩૦૧ અમ્ય, ૧૩૦૨

૨) ડ૨ Dn1 Dn G1.2 તત્ત્વેદિપુરી; K4 પુરિ; B1 પુરિ, Dn2 Dn તત્ત્વેદિપુરિ D1 તત્ત્વેદિપુ મંપ્રાસૌ. T1 દર્શી (for દ્રષ્ટ). G3 યાદવેદ્રા તદ્રા દ્વા. — K4

K2 તસ્યા; D2 અમ્ય (for અમ્ય). — ૨) K2 G1.6 નિમજ્જત; K4 D (except D1) ન્યમજ્જત; G3.4 નિર્મમજ (G3

सूर्य मंदिर मंडोवर दर्शन—रायचूर.

विजय किर्तिस्थंभ—चित्तोड.

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

भरत प्रिन्टरी पाक्षीताणा.

या (for वला).
 a) S₁ Dn₁ D₀ G_{1.2} ततश्चेदिपुरी; K₄ पुरि; B₁
 ज; Dn₂ D₄ ततश्चेदिपुरि D₁ ततश्चेदिपु संप्राप्तौ.
 T₁ दृष्टि (for द्रष्टुं). G₂ यादवेन्द्रौ तदा दृष्टा. — K₄

K₂ तस्या; D₂ अप्य (for अभ्य). —)
 च (for तच्च). — d) K₂ G_{2.6} निमज्जत; K₄
 D (except D₄) न्यमज्जत; G_{3.4} निर्ममज्ज (G₃

નાસાહીનાશ્રિયં હન્તિ દુઃસ્વદૈન્યે કપોલયોઃ ।

અગ્રદક્ પ્રતિમા શીઘ્ર નિહનિષ્યતિ નાયકમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

નાસિકાહીન પ્રતિમા લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, બેઠેલા ગાલવાળા પ્રતિમા દુઃખ આપનાર છે, ભયંકર દેખાવની પ્રતિમા કરાવનારનો શિઘ્ર નાશ કરે છે. ૧૩૬.

ઉર્ધ્વદૃષ્ટિશ્ચ રૌદ્રી રાષ્ટ્ર રાજો ક્ષયંકરી ।

અધોદૃષ્ટિશ્ચ રૌદ્રી અર્ચકે નિહનિષ્યતિ ॥ ૧૩૭ ॥

યદિ નાસાગ્ર દૃષ્ટિસ્યાત્ શિલ્પાચાર્યો વિનશ્યતિ ।

પાર્શ્વદક્ બન્ધુનાશાય સમદૃષ્ટિ તુ કારયેત્ ॥ ૧૩૮ ॥

પ્રતિમાની ઉંચી કે વિકરાળ દૃષ્ટિ હોય તો રાજા અને રાજ્યનો નાશ કરે, નીચી કે કોધાયમાન દૃષ્ટિ પૂજનારનો નાશ કરે, નાસિકા તરફ દૃષ્ટિવાળી પ્રતિમા શિલ્પી અને આચાર્યનો નાશ કરે, પડખે દૃષ્ટિવાળી ભાઈઓનો નાશ કરે. માટે સમદૃષ્ટિવાળી પ્રતિમા કરાવવી. ૧૩૭, ૧૩૮.

જન્વા હીના મવેત્ મક્ષા કટિ હીના ચ ઘાતિની ।

અધો હીનાનિ દુઃસ્વાય શિલ્પિનો મોગ વર્જિતા ॥ ૧૩૯ ॥

માલે નચે મુચે ચૈવ ક્ષીણોઽધિકે કુલક્ષયઃ ।

કુશા દ્રવ્યા વિનાશાય દુર્મિક્ષાય કુશોદરી ॥ ૧૪૦ ॥

પાતળી જંઘાવાળી પ્રતિમા ભક્ષણ કરે, કેડથી પાતળી કર્તાનો નાશ કરે, નીચેથી પાતળી પ્રતિમા દુઃખ આપે અને શિલ્પીની સમૃદ્ધિનો નાશ કરે, કપાળ, નખ, મુખ વગેરે પાતળા હોય તો તેવી પ્રતિમાથી દુઃખાળ પડે. ૧૩૯, ૧૪૦.

રુદન્તી ચ હસન્તી ચાધિકાઙ્ગા ચ શિલ્પિના ।

અતિ દીર્ઘા ચ દૃષ્ટા વેદ ગો બ્રાહ્મણ વિનાશિની ॥ ૧૪૧ ॥

રૂઢન કરતી, હસતી કે અધિક અંગવાળી પ્રતિમા શિલ્પીએ કરી હોય કે પ્રમાણથી ઘણી લાંબી દેખાતી હોય તેવી પ્રતિમા ગાય પ્રાહ્લણનો નાશ કરે છે. ૧૪૧.

અન્યાય દ્રવ્ય નિષ્પન્ના વાસ્તુદલોદ્ભવા ।

હીનાધિકાઙ્ગો પ્રતિમા સ્વ પરોન્નતિ નાશિની ॥ ૧૪૨ ॥

અન્યાયથી પેદા કરેલ દ્રવ્યની પ્રતિમા કરાવી હોય અથવા ખીજ કાચ માટે લાવેલ દ્રવ્યમાંથી પ્રતિમા કરાવી હોય કે હીન અંગવાળી અથવા અધિક અંગવાળી પ્રતિમા પોતાનો અને પારકાનો નાશ કરે છે. ૧૪૨.

નર્તનં રોદનં હાસ્ય મુન્મીલન નિમીલને ।

દેવાયત્ન પ્રકુર્વન્તિ તત્ર વિદ્યાન્મહદ્ભયમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

જે સ્થાને દેવ પ્રતિમા શબ્દ કરે, રૂદન કરે, હાસ્ય કરે અથવા નીચી ઉંચી તીરછી દષ્ટિ કરે કે સ્વયં ચલાયમાન થાય તે સ્થળે મહાભય ઉપજે. ૧૪૩.

સંસ્કૃતે તુલિતે ચૈવ દુષ્ટ સ્પર્શ પરીક્ષતે ।

ચાળ્ડાલ પતિતયા દ્રવ્યા સૃકાદિ નિરીક્ષિતા ॥

એતે વિમ્બે ચ લિજ્જેચ પ્રતિષ્ઠા પુનરેવ ચ ॥ ૧૪૪ ॥

કારણવશાત્ તોલ કરેલી, દુષ્ટ મનુષ્યને સ્પર્શ કરેલી, ચોરાયેલી અગર પરીક્ષા કરવી પડેલ મૂર્તિ, પતિત કે ચાંડાલનો સ્પર્શ થયો હોય કે રજસ્વલા કે સુવાવડી સ્ત્રીની દષ્ટિ પડેલી હોય તેવી પ્રતિમા કે લિંગની ફરીથી પૂર્વવત પ્રતિષ્ઠા કરવી. ૧૪૪.

અતિ તાલ્લ શતાસ્યાન્મૂર્તિઃ સ્થાપિતાયા મહત્તમૈ ।

સ્વણ્ડિતા સ્ફુટિતાપ્યર્ચાઽ અન્યથા દુઃસ્વદાયિકા ॥ ૧૪૫ ॥

જે મૂર્તિ સો વર્ષથી પૂજાતી હોય કે મહાપુરૂષે સ્થાપિત કરેલી હોય, તેવી મૂર્તિ કદાચ ખંડિત કે ફાટેલી હોય તો પણ પૂજવી, પરંતુ ખીજ એવી ખંડિત મૂર્તિ પૂજવાથી દોષ લાગે છે. ૧૪૫.

તત્તત્ સ્થાનેષુ યે દેવા સ્થાપિતાશ્ચ મહત્તરૈઃ ।

તત્સાન્નિધ્યં સર્વકાલે વ્યજ્ઞિતા ન વિન ત્યજેત્ ॥ ૧૪૬ ॥

ઉત્તમ સ્થાનમાં મહાપુરૂષોએ સ્થાપન કરેલ કે તેમના સાન્નિધ્યમાં સ્થાપન થયેલ હોય તેવી મૂર્તિ કે લિંગ વ્યગ્ર હોય તો પણ કોઈ કાળે તે મૂર્તિ તજવી નહિ.

સ્વણ્ડિતં સ્ફુટિતં માન ચલિતં ચાલિતં તથા ।

પતિતં પાતિતં જીર્ણ મગ્નિ લિજ્જો સમુદ્ધરેત્ ॥ ૧૪૭ ॥

ખંડિત થયેલું કે ફાટેલું, ભાંગેલું, ચલિત થયેલ કે ચલાયમાન કરેલ લિંગ હોય, પાપીઓથી અપવિત્ર થયું હોય, અગ્નિથી બળેલ હોય તો પણ તેવા શિવલિંગને ન તજવો. લેપાદિથી સમુદ્ધાર કરવો. ૧૪૭.

નવીનાપિ જીર્ણોદ્યર્ચાયા ચાતિવ શોભના ।

પરિષ્કૃતાઽપરિષ્કૃતા વા તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૪૮ ॥

નવીન કે જીર્ણ-પ્રાચીન પ્રતિમા હોય તે મૂર્તિ રમ્ય અને અતિ મનોહર-આકર્ષક હોય તો તે ગમે તેવી અવસ્થામાં પરિષ્કાર કે અપરિષ્કાર (ખંડિત કે તુટેલી) હોય તો પણ તેવી મૂર્તિ દોષિત મણાતી નથી. ૧૪૮.

નચ કૈશા મૂષણાદિ શસ્ત્ર વસ્ત્રાદ્યલંકૃતિઃ ।

વિષમા વ્યંગિતા નૈવ દૂષયેન્મૂર્તિ રંગકમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

જે મૂર્તિ નખ, કૈશ, આભૂષણ અસ્ત્ર, શસ્ત્ર કે આભૂષણો વિષમ અયોગ્ય, વાંકા કે ખંડિત થયા હોય તે પણ તે મૂર્તિના અંગને હુષિત કરતા નથી. તેથી તેવી મૂર્તિ ત્યાગ કે ખંડિત ગણાતી નથી. ૧૪૯.

શાન્તિ પુષ્ટાદિ કૃત્યૈશ્વ પુનઃ સા ચ સમીકૃતા ।

પુનરથોત્સવં કૃત્વા પ્રતિમાડર્ચ્ય તે સદા ॥ ૧૫૦ ॥

ઉપર કહી તેવી ખંડિત મૂર્તિનાં આભૂષણો અસ્ત્ર, શસ્ત્ર વગેરેને ફરીથી યોગ્ય બનાવી શાન્તિ પુષ્ટાદિ કાર્યો વડે તેમજ ફરીથી રથોત્સવ (વરઘોડો) કાઢીને મંગલ પ્રતિમા સ્થાપન કરી પૂજન અર્ચન કરવું. ૧૫૦.

સ્થાપિતા ચૈવ યા મૂર્તિ વ્યજ્જિતા ચેદ્વિસંજયેત્ ।

તન્મૂર્તિઃ પ્રકર્તવ્યા નાન્યમૂર્તિ પ્રવેશયેત્ ॥ ૧૫૧ ॥

નચ કૈશાધંગકૈશ્વહારૈઃ કણ્ઠ વિભૂષણૈઃ ।

કંકણૈ કટિસૂત્રશ્ચ કીરીટ કુણ્ડલાદિભિઃ ॥ ૧૫૨ ॥

વનમાલા તુરગા ઘા નૂપુરૈઃ પાદ કંકણૈઃ ।

શસ્ત્રાઘાયુધ મેદેશ્ચ વ્યજ્જિતામપિન તાં ત્યજેત્ ॥ ૧૫૩ ॥

સ્થાપિત મૂર્તિ વ્યંગ ખંડિત થઈ હોય તેો વિસર્જન કરી અન્ય મૂર્તિનો પ્રવેશ કરાવી સ્થાપિત કરવી. પરંતુ જે પ્રતિમાના નખ, કૈશ, અંગહાર, કંઠાભરણ, કટિસૂત્ર, કીરીટ, કુંડલ, વનમાલા, વાહન, ઘોડો, નૂપુર, ઝાંઝર કે શસ્ત્રાદિ આયુધો ખંડિત થયાં હોય તેો તેને સુધરાવીને પુનઃક્રિયા વિધિવત્ સ્થાપન કરવી. પણ તેનો ત્યાગ કરવો નહિ. ૧૫૧ થી ૧૫૩.

ધાતુ રત્ન વિલેપોત્યા વ્યજ્ઞ સંસ્કાર યોગ્યક ।

કાષ્ઠ પાષાણ જામ્બુના સંસ્કાર હીનદેવતા ॥ ૧૫૪ ॥

ધાતુ કે રત્નની મૂર્તિ ખંડિત કે વાંકી ચૂકી થઈ ગઈ હોય તેો તે પણ સંસ્કાર યોગ્ય પૂજનિક જાણવી પરંતુ પાષાણ કે કાષ્ઠની પ્રતિમા ખંડિત થઈ હોય તેો તે સંસ્કાર યોગ્ય ન જાણવી. ૧૫૪.

દોષો લઘુત્તરે વિમ્બે નૈવત્યાજ્યં કદાચને ।

બાહુચ્છેદે કરચ્છેદે પાદચ્છેદે તથૈવ ચ ॥ ૧૫૫ ॥

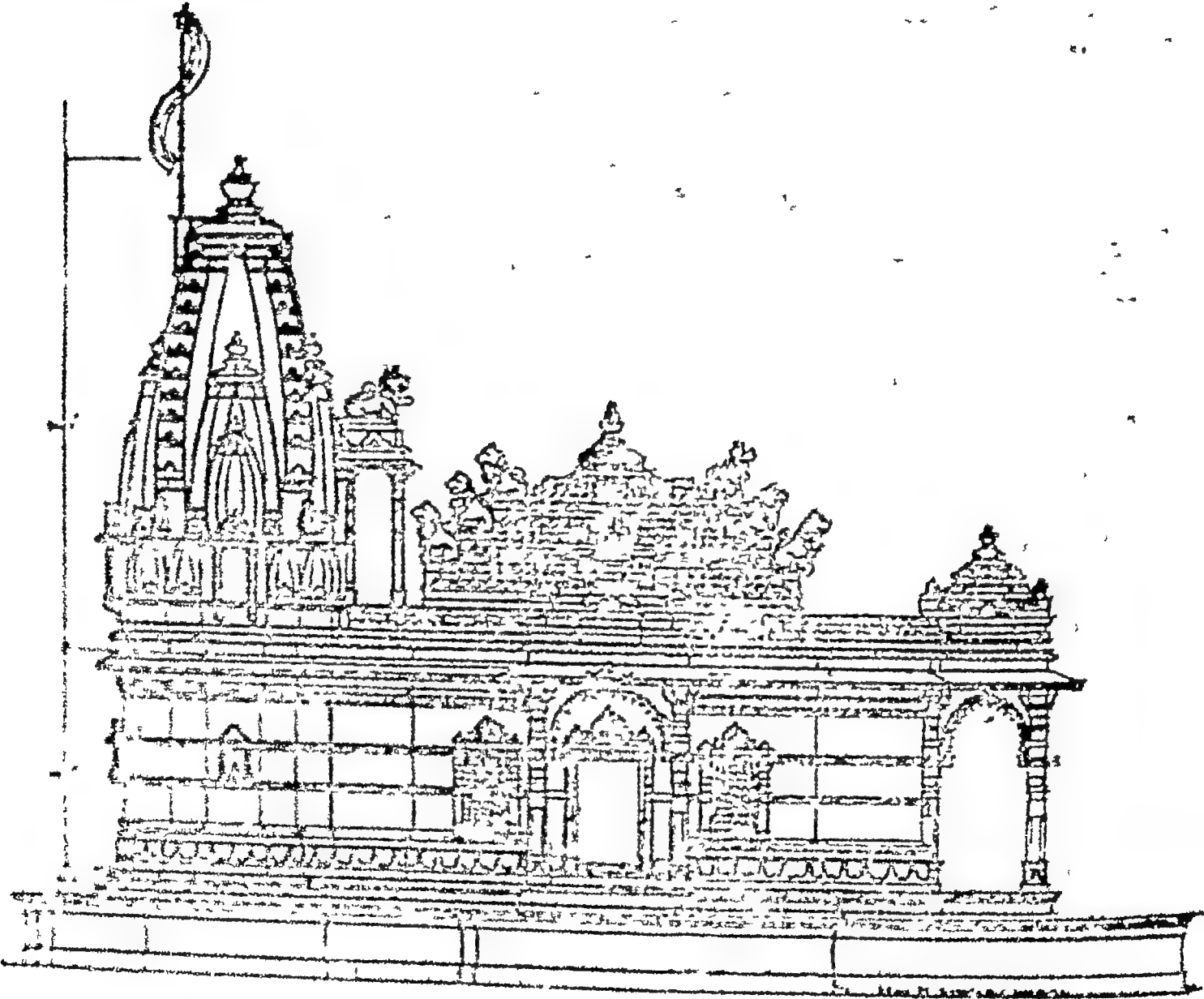
તયંચ સ્ફુટિતે મિત્રે યસ્મિન્નવયવે ગતે ।

વૈરુદ્ધ્યં જાયતે યસ્ય ત્ ત્યાજ્યં પ્રાયશી ભવેત્ ॥ ૧૫૬ ॥

જે મૂર્તિ બહુદોષ કે વિશેષ અંકિત ન હોય, તેવી મૂર્તિનો ત્યાગ ન કરવો, પરંતુ જેમાં હાથ-ધાંડા, પગ તૂટેલા હોય કે ફાટેલા હોય અવયવ અંકિત થયા હોય તેવી કંઈપી મૂર્તિ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૫૫, ૧૫૬.

અદ્ધો પાદ્મેશ્વ પ્રત્યાઙ્ઘૌ કથંચિદ્ વ્યગ દુષિતામ્ ।

વિસર્જયેત તાં પ્રતિમામન્ય મૂર્તિ પ્રવેશયેત્ ॥ ૧૫૭ ॥

શ્રી આકાશ વૈત દેરાસર સાદૃશ દર્શન.

(એન. શ્રી. સોમપુત્ર)

યા સ્ખંડિતાશ્ચ દમ્બાશ્ચ વિશીર્ણા સ્ફુટિતાસ્તથા ।

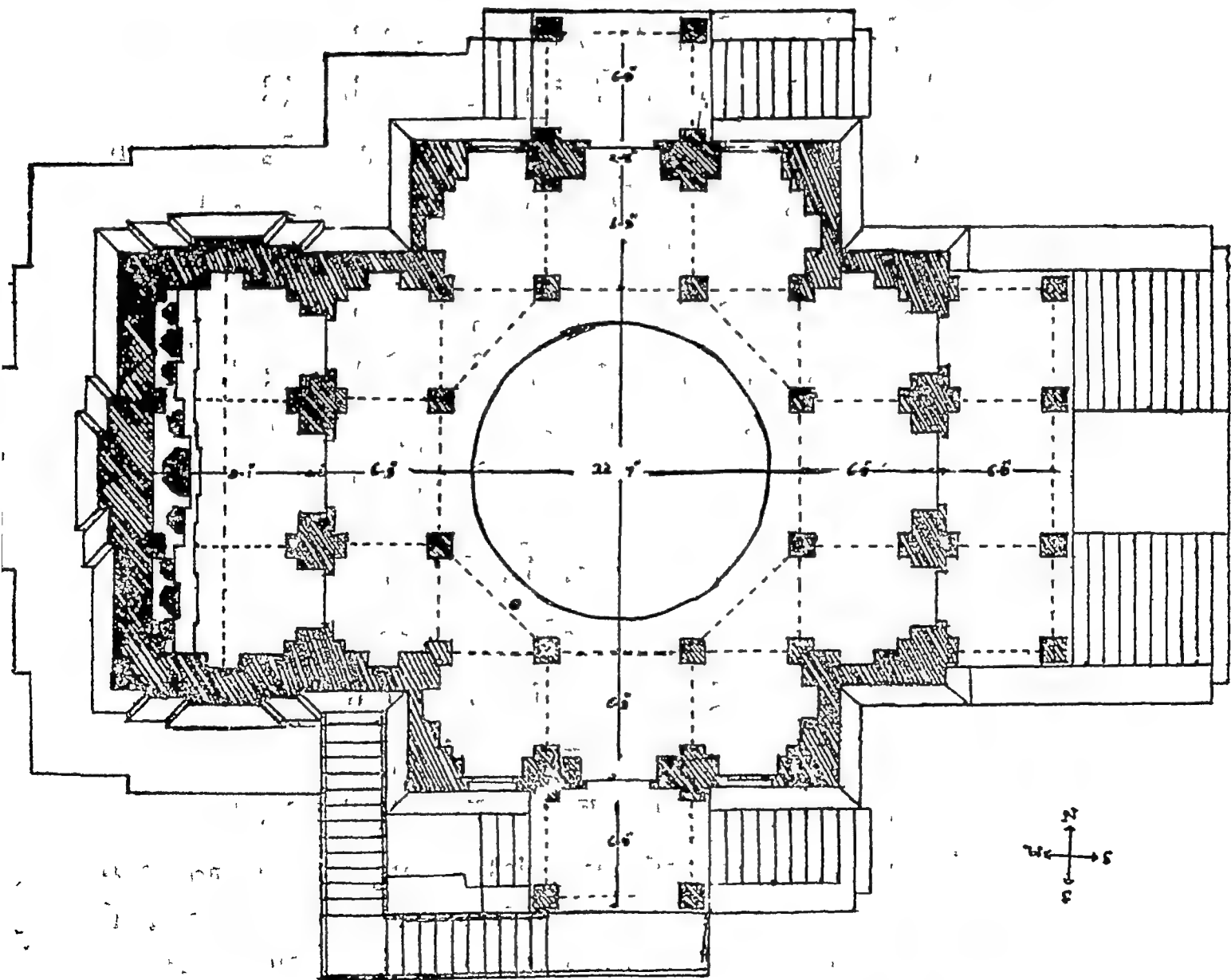
નતા સાં મન્ય સંસ્કારો ગતાશ્ચ તત્ર દેવતા ॥ ૨૫૮ ॥

પ્રતિમાના અંગા ઉપાંગ, પ્રત્યાંગ અંડિત થયા હોય તો તેનું વિસર્જન કરી બીજી પ્રતિમાનો વિધિથી પ્રવેશ કરાવવો અંડિત, અળેલી, ફાટેલી કે તડકેલી પ્રતિમામાં મંત્રસંસ્કાર રહેતા નથી તેમજ તેમાં દેવપણું પણ રહેતું નથી. ૧૫૮.

બાહુપાદ શિરોહીનાં કર્ણનાસાસ્ય હીનકમ્ ।

તાદૃશાં પરિવારાણાં પ્રતિમા પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૫૯ ॥

જેના હાથ, પગ, માથું, કાન, નાક અને મુખ અંડિત થયાં હોય તેવી પ્રતિમા તેમજ તેના પરિવાર (પરિકર)નો ત્યાગ કરવો. ૧૫૯.

શ્રી આકોલા જૈન દેરાસર તલ દર્શન.

(એન. સી. સોમપુરા)

કથિતુ વાલ સદૃશં સદૈવ તરુણા વપુઃ ।
મૂર્તિના કલ્પયેચ્છિલ્પી ન વૃદ્ધ સદૃશં કચિત્ ॥ ૧૬૦ ॥

શિલ્પીએ મૂર્તિનું સ્વરૂપ હંમેશાં તરુણ-યુવાન બનાવવું. કદાચ કોઈ વેળા બાળક જેવું બનાવવું પડે પરંતુ કોઈપણ વેળા મૂર્તિનું વૃદ્ધ સ્વરૂપ બનાવવું નહિ.

દેવો અષ્ટાસ્તથા ભયો વિષમે ચ તટે સ્થિતઃ ।
યથા પ્રતિષ્ઠિતશ્ચાયૈસ્તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૬૧ ॥

દેવમૂર્તિને અસુરોએ બ્રહ્મ કરી હોય, ખંડિત કરી હોય તેવું વિષમ જંગલ સ્થાન કે નદીના તટ પર વિષમ સ્થિતિમાં હોય તો તેને આયત્તોઠોએ જેવી રીતે પ્રતિષ્ઠા કરેલી હોય તે રીતે જીર્ણોદ્ધાર કરી ફરી પ્રતિષ્ઠા કરવી, તેમાં દોષ નથી. ૧૬૧.

મિતિ સંલગ્ન વિમ્બ ચ પુરુષઃ સર્વથાઽશુભઃ ।
ચિત્રમયાશ્ચ નાગાદ્ય મિતૌ ચૈવ શુભાવહાઃ ॥ ૧૬૨ ॥

ગર્ભગૃહમાં પાછળ લિત્તિએ અડીને પ્રમુખ દેવ પ્રતિમા કે શ્રેષ્ઠ પુરુષની મૂર્તિ એસાડવાથી હંમેશા અશુભ ફળ દે છે, પરંતુ ચિત્રમય, દેવ, દેવી, નાગ આદિ લિત્તિને અડીને હોય તો તે શુભ બાણવા. ૧૬૨.

આયુધ જિન દેવાનાં કેશાંતદધિકં નહિ ।
કૃતે કારયિત્વા સ્વામી ગૃહકર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૧૬૩ ॥

જિનશાસનમાં યક્ષ યક્ષિણી આદિ દેવોનાં આયુધ કેશાંતથી અધિક ઊંચા કરવા નહિ જો અધિક કરે તો કરાવનાર સ્વામીનો વિનાશ થાય. ૧૬૩.

પ્રતિમા ઉત્થાપન વિધાન ॥

પ્રાસાદ પ્રતિમોત્થાનંશ્વરે - લગ્ને શુભેદિને ।
લંચનં ચાલયેદ્ દેવં દોષ વિવર્જિતે ॥ ૧૬૪ ॥

લંચનં ચ ગજાશ્વસ્ય રુપકં વજ્રકંસ્તથા ।
શિલ્પિના દિયતે દોષા સર્વકામ ફલ પ્રદમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

દોષરહિત શુભદિને ચલલગ્નમાં પ્રાસાદમાંથી પ્રતિમાનું ઉત્થાપન કરવું, પ્રથમ લંચન વડે દેવને ચલિત કરવા. ચાંદીના હસ્તી, અશ્વ કે વજ્ર લંચન સર્વ કામનાઓને ફલ દેનાર છે, આ રીતે લંચનથી પ્રતિમાજી ઉત્થાપન કરવાં, પ્રતિમા ઉત્થાપન સારા શિલ્પી દ્વારા કરાવવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૬૫.

૧) S₁ D₁ D₂ D₃ G₁ ૨ તતશ્ચેદિપુરિં; K₄ પુરિ; B₁ ૩; D₂ D₃ D₄ તતશ્ચેદિપુરિં D₁ તતશ્ચેદિપુ સંપ્રાસૌ. ૪ દ્વી (for દ્વૃ) G₂ યાદવેદા તદ્વા દ્વા — K₄

K₂ તસ્યા; D₂ અપ્ય (for અમ્ય). — ૪) K₂ G_{5.0} નિમજ્જત; K₄ ચ (for તચ). — ૫) K₂ G_{5.0} નિમજ્જત; K₄ D (except D₂) ન્યમજ્જત; G_{8.4} નિર્મમજ્જ (G₈

સોમપુરા સ્વ હસ્તેન સંચરે દેવશુદ્ધયે ।

શિલ્પિ હસ્તે કૃતે સૌખ્ય શુદ્રવર્ણ વિવર્જયેત્ ॥ ૧૬૬ ॥

સોમપુરા જ્ઞાતિના હસ્તથી દેવશુદ્ધિ કરવી, સોમપુરા શિલ્પીના હસ્તે શુદ્ધિ મુખકારક થાય, દેવશુદ્ધિના કાર્યમાં શુદ્રવર્ણ તજવો. ૧૬૬.

જીર્ણોદ્ધાર વિધાન ॥

વાપીકૂપ તડાગાદિ પ્રાસાદ ભવનાદિ ચ ।

જીર્ણા ન્યુદ્ધારયેદ્યસ્તુ પુણ્યમષ્ટગણં લભેત્ ॥ ૧૬૭ ॥

અર્થ થયેલાં જળાશયો- વાવ, કુવા, તળાવ આદિ પ્રાસાદ અને ગૃહાદિ જીર્ણોદ્ધાર કરવાથી જે પુણ્ય નૂતન કરવાથી થાય તેનાથી આઠ ગણું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય.

અચાલ્ય ચાલયે દ્વાસ્તુ વિપ્રવાસ્તુ શિવાલયમ્ ।

ન ચાલયેત્ સર્વદા તં હિ ચલિતે રાષ્ટ્ર વિપ્રમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

જે વાસ્તુ અર્થ ન હોય તેવું બ્રહ્મા અને શિવના પ્રાસાદો ચલાવવા નહિ. જે તે ચલાવે તો સર્વદેશ-રાષ્ટ્રનો નાશ થાય. ૧૬૮.

અથ ચેત્ ચાલયેત્તુ જીર્ણ વ્યજ્ઞ ચ દૂષિતમ્ ।

આચાર્યૈ શિલ્પિભિઃ પ્રાજ્ઞો શાસ્ત્રદષ્ટ્વા સમૃદ્ધરેત્ ॥ ૧૬૯ ॥

કદાચ જે અર્થ થયેલ પ્રાસાદ દૂષિત કે વાકુ થયેલ હોય તો બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ સારા આચાર્ય અને વિદ્વાન શિલ્પીની સલાહ લઈને તેનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી જીર્ણોદ્ધાર કરવો. ૧૬૯.

સ્વર્ણજં રુપ્યજં વાપિ કુર્યાન્નાગ વૃષદિકમ્ ।

તસ્ય શૃંગેન દન્તેન પતિતં પાતયેત્સુધીઃ ॥ ૧૭૦ ॥

શુભમુદ્ધૃતમાં જીર્ણોદ્ધારનો પ્રારંભ કરવો વાસ્તુદેવનું પૂજન અને શિલ્પીને સંતુષ્ટ કરીને સોના કે ચાંદીના હસ્તીકંતુશાળ કે નંદીના શીંગડાંથી પહેલાં પાડવાનો પ્રારંભ કરવો. ૧૭૦.

તદ્રુપ તત્પ્રમાણં ચ પૂર્વસૂત્ર ન ચાલયેત્ ।

હીને તુ જાયતે હાનિરધિકે સ્વજનં ક્ષયઃ ॥ ૧૭૧ ॥

જીર્ણોદ્ધાર કરતાં જે માપનું હોય તેટલા જ માપનું કરવું તેનું પૂર્વસૂત્ર ચલાવમાન કરવું નહિ. જે પહેલાના માપથી ઓછું કરે તો હાનિ અને અધિક કરે તો પોતાના કટુંબનો નાશ થાય. ૧૭૧.

વાસ્તુ દ્રવ્યાધિકં કુર્યાત્ ભૃત્કાષ્ટે શૈલજંહિવા ।

શૈલજે ધાતુજે ચૈવ ધાતુજે રત્નજં તથા ॥ ૧૭૨ ॥

પ્રાસાદાદિ વાસ્તુકર્મના છુલોદ્ધાર કાર્યમાં જે દ્રવ્ય પહેલા વાપરેલ હોય તેનાથી અધિક દ્રવ્યનું કરવું એટલે માટીનું હોય તો ઇંટ-લાકડાનું, લાકડાનું હોય તો પાષાણનું કરવું, પાષાણનું હોય તો ધાતુનું અને ધાતુનું હોય તો રત્નનું કરવું તેમ દ્રવ્યાધિક લેવું. ૧૭૨.

અન્યવાસ્તુ ચ્યુતંદ્રવ્ય મન્ય વાસ્તૌ ન યોજયેત્ ।

પ્રાસાદે ન ભવેત પૂજા ગૃહે ચ ન વસેન્નરઃ ॥ ૧૭૩ ॥

બીજા વાસ્તુકર્મમાંથી નીકળેલ દ્રવ્ય પાષાણ, લાકડું, ઇંટો, વગેરે તે નૂતન પ્રાસાદ કે ગૃહોમાં વાપરવા નહિ, જે બીજા વાસ્તુનું પુરાતન દ્રવ્ય વાપરે તો પ્રાસાદમાં દેવપૂજા થાય નહિ અને ગૃહમાં વસનાર ન રહે. ૧૭૩.

અશાસ્ત્ર મન્દિર કૃત્વા પ્રજારાજ્યં ગૃહાણિ ચ ।

તદ ગૃહાણ્ય શુમાન્વાહ શ્રિયસ્તત્ર ન વિધતે ॥ ૧૭૪ ॥

શિલ્પવિદ્યાથી રહિત મંદિર, પ્રાણના ગૃહ કે રાજભવન કરવાથી તે અશુભ બાણીવાં, ત્યાં કદી લક્ષ્મી વાસ કરતી નથી. ૧૭૪.

ગુણ દોષૌ ચ વિજ્ઞાય શિલ્પિ કુર્યાત્ બુદ્ધિમાન ।

અન્યથા યદિ કુયાન્તુ કર્તા ભર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૧૭૫ ॥

શિલ્પીએ શુભદોષ વિચારીને જ કાર્ય કરવું, એથી ઉલટું કરે તો વાસ્તુ કરનાર અને કરાવનાર બન્નેનો નાશ થાય છે. ૧૭૫.

અલ્પ દોષો ગુણાધિક્યે દોષાયન ભવેદ્ ગૃહમ્ ।

દોષાધિક્યં ગુણાલ્પત્વં ગૃહમન્તે વિવર્જયેત્ ॥ ૧૭૬ ॥

જે ગૃહકાર્ય થોડા દોષવાળું અને અધિક શુભોવાળું હોય તે વાસ્તુ દોષિત ગણાતું નથી. પરંતુ દોષ ઘણા હોય અને શુભો ઓછા હોય તે દોષિત છે તેને પ્રચલ્ને કરી તજવું. ૧૭૬.

— દેવ પ્રદક્ષિણા

एक चण्डया रवे सप्त तिस्रिदधाद्विनायके ।

चतुरस्रो विष्णु देवस्य शिवस्याद् प्रदक्षिणा ॥ ૧૭૭ ॥

દેવ પ્રદક્ષિણા:— ચંડીને એક, સૂર્યને સાત, ગણેશપતિને ત્રણ, વિષ્ણુને ચાર, અને શિવને અર્ધી પ્રદક્ષિણા કરવી. (શિવપ્રનાલ ઓળંગવી નહિ.) ૧૭૭.

શુક્રાચાર્ય ॥

શાસ્ત્રમાન વિહિનં યદ્ રમ્યં તદ્વિપિ પશ્ચિતામ્ ।

એકેષામેવ તદમ્યં લગ્ન-યત્ર ચ યસ્ય હૃત્ ॥ ૧૭૮ ॥

શાસ્ત્રમાર્ગથી રહિત હોય તે વિદ્વાનોને રમ્ય લાગતું નથી, પરંતુ કેટલાકને સંવેદન છે કે જ્યાં જેનું મન લાગ્યું-રમ્યું હોય તે તેને પ્રિય લાગે છે. (તેમાં દોષ ન જાણવો.) ૧૭૮. [ઇતિ શુક્રનિતિઃ]

મનસશ્ચક્ષુર્યત્ર સન્તાપો જાયતે હૃદિ ।

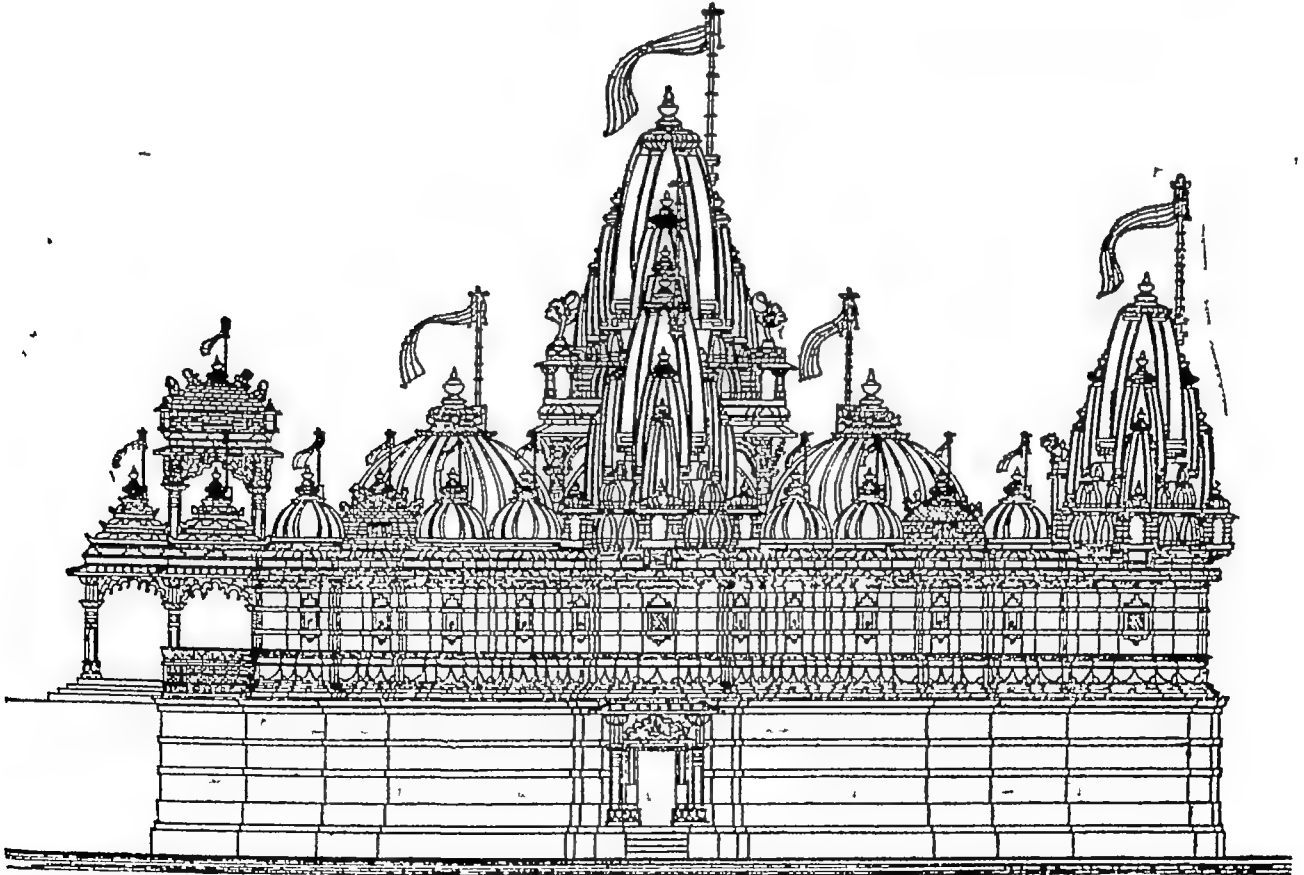
તથા કાર્ય ગૃહં સૈવરિતિ ગર્ગસ્ય માષિત્ ॥ ૧૭૯ ॥

મન અને ચક્ષુને કાર્ય જોઈને જ સંતોષ થાય તેવા કાર્યો હંમેશાં નિદોષ જાણવા એમ ગર્ગશ્ચક્રિ કહે છે. ૧૭૯. [ઇતિ ગર્ગતત્રે બૃહદ્ સંહિતાઃ]

વાસ્તુલક્ષણ હીનેપિ યત્ર વૈરાચ્યતે મનઃ ।

તત્ર દોષો ન વિન્ધ્યાચ્ચ ધર્મકામાર્થ મોક્ષદે ॥ ૧૮૦ ॥

જે વાસ્તુ લક્ષણહીન હોય પરંતુ જ્યાં મનની રુચિ વધે તેવું સારું લાગે તે દોષ ન જાણવો, તેવા વાસ્તુ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને દેનારા જાણવા. ૧૮૦.

विसर्जन विधि ॥

अङ्कित भूर्तिनुं विसर्जनं नृसिंहमंत्रं बाष्पीने करयुं.

ॐ तत्सद् ब्रह्मणेनमः ॐ विष्णवेनमः ॐ क्षौं ॐ नमोः

भगवते नृसिंहाय नमः ॐ भूर्नमो भगवते वराहाय नमः

अग्नि पुराण अ. २५ श्लोक. ३

ॐ ह्रू हः फट ह्रं गन्धतन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट ह्रं रस तन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट ह्रं रूप तन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट ह्रं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट ह्रं शब्द तन्मात्रं संहरामि नमः

आ मंत्र ओङ्क्षौ आठ वज्रत ओढी विसर्जन विधि करवी.

प्रशस्ति

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्धं शिल्पाचार्य नंदलाल

चुनीलाल सङ्ग्रहिते दोषापरिहार नाम्नो

षष्ठमोऽध्याय संपूर्णः ॥

या (for वला) ॥

a) Ś1 Dn1 D3 G1.2 तत्तश्चेदिपुरी; K4 पुरि; B1

रि; Dn2 D4 तत्तश्चेदिपुरि. D1 तत्तश्चेदिपु संप्राप्तौ.

1 दृष्टौ (for द्रष्टुं). G2 यादवेन्द्रौ तदा दृष्टा — K4

K2 तस्या; D2 अप्य (for अन्य). — 7)

च (for तच्च). — d) K2 G5.6 निमज्जत; K4

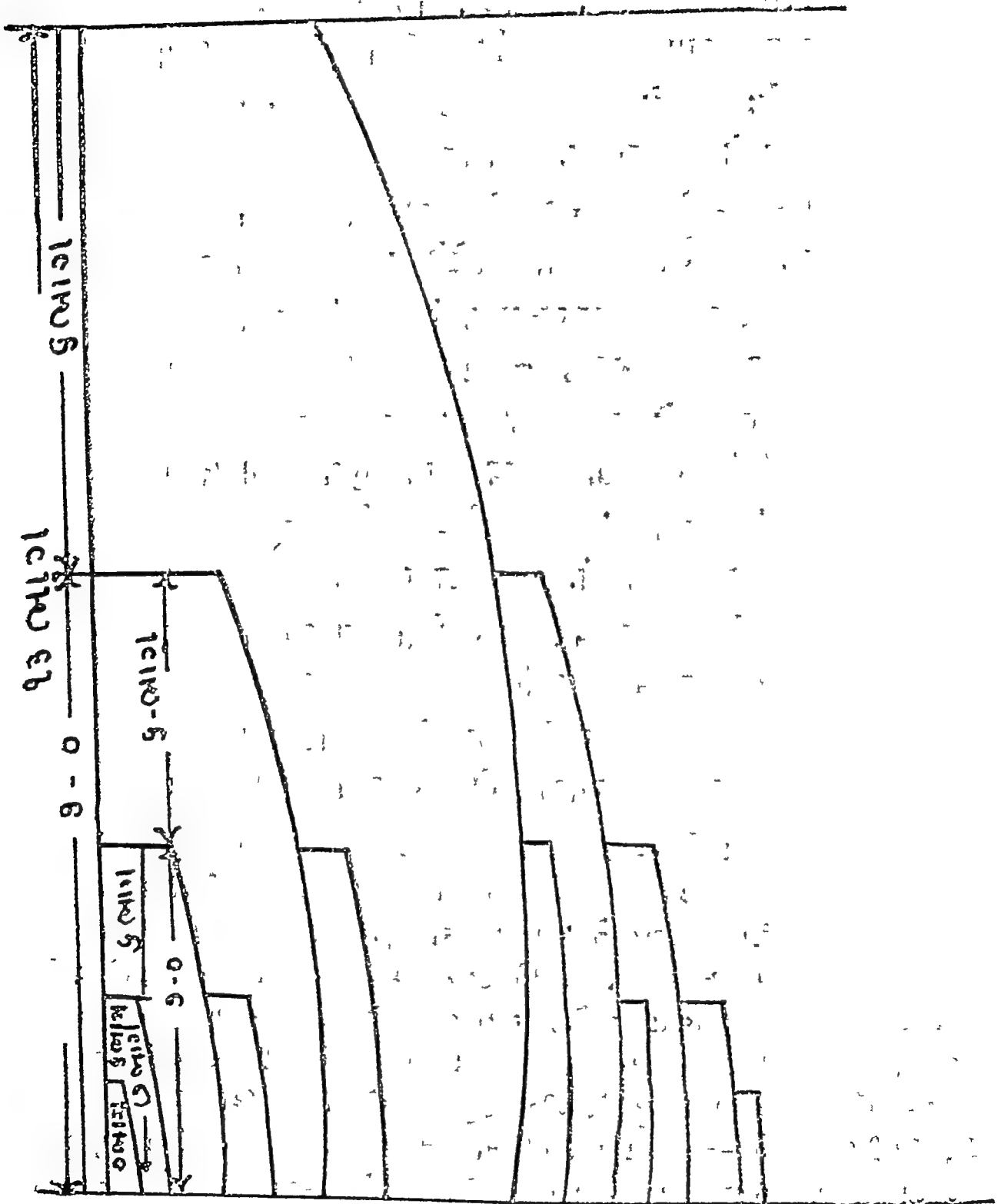
D (except D2) न्यमज्जत; G8.4 निर्ममज्ज (G8

શિખરલક્ષણાધિકાર નામ્નો સત્તમોઽધ્યાયઃ

નિરન્ધારેષુ સર્વેષુ, નાગરેમિશ્રકેઽપિ વા ।
 વિમાન-નાગરચ્છન્દ, કુર્યાદ્ વિમાન-પુષ્પકે ॥ ૧ ॥
 મિત્તેઃ પૃથુત્વે યન્માન, તચ્છંગક્રમ ઊર્ધ્વતઃ ।
 ગર્ભમધ્યે યદારેખા, મહામર્મ ક્ષયાવહા ॥ ૨ ॥
 એક-દ્વિ-ત્રિક્રમા ઉક્તા, મિતિ મધ્યે યથોત્તરમ્ ।
 અધિકા નૈવ કર્તવ્યા, પીઢિતે ચ કુલક્ષયઃ ॥ ૩ ॥
 એકાદિગ્રહ સંખ્યાન્ત-મુરઃશૃંગં ક્રમોદ્રતમ્ ।
 અઘઃસ્થેન ભવેલ્લુત્ય-મુરશૃંગતુ પશ્ચિમમ્ ॥ ૪ ॥
 સપ્ત સપ્ત દ્વયો લુપ્તા, ઊર્ધ્વસ્થાં શાસ્ત્ર ત્રયોદશ ।
 એકવિધં ઘંટાવાહ્યં, સ્કન્ધે સ્કન્ધં તુકારયેત્ ॥ ૫ ॥
 એકૈકં યુક્તિસૂત્રં તુ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।
 સૂત્રઈત્વા ક્રમયોગં, મૂલસૂત્રાનુ સારતઃ ॥ ૬ ॥
 છન્દ મેદો ન કર્તવ્યો, જાતિ મેદો નવા પુનઃ ।
 ઉદ્ભવેષ્વ મહામર્મ, જાતિ મેદે કૃતે નનુ ॥ ૭ ॥
 યદિ છન્દે છન્દો નાસ્તિ નાઘમાઘે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
 તત્પ્રાસાદ ફલં નાસ્તિ, મોક્ષકારો ન વિદ્યતે ॥ ૮ ॥

સર્વે જાતિના નિરન્ધાર પ્રાસાદો, નાગર, મિશ્રક, વિમાનનાગર છન્દો અને
 વિમાન પુષ્પક આ સર્વ પ્રાસાદોમાં મિતિ વિસ્તારનું જે માન હોય તેમાં શૃંગો ચડા-
 વવા, ગર્ભગૃહમાં રેખા ન પડે તે ધ્યાનમાં રાખવું, રેખાનું ગર્ભગૃહમાં પાડવું તે
 મહામર્મ રૂપ ક્ષયકારક ગણાય. મિતિ ઉપર એક, જે અથવા ત્રણ અનુક્રમે શૃંગો
 ચડાવવા અધિક ન ચડાવવાં અધિક ચડાવવાથી રેખા અંદર પડે ગર્ભ પીડાય
 ગર્ભ પીડિત થવાથી ફલનો ક્ષય થાય. ભદ્ર વિલાગમાં એક થી નવ સુધી ઉરુશૃંગો
 ચડાવવા નીચેના પહેલા ઉરુશૃંગને ખીળા ઉરુશૃંગ વડે લોપવું (ઢાંકવું) એમ પ્રત્યેક
 ઉરુશૃંગની ઉંચાઈ તેર-તેર ભાગ કરી નીચેના સાત-સાત ભાગો ખીળા ત્રીજા ઉરુશૃંગો
 વડે લોપવા આમલસારાની ખહારનો ભાગ એક પ્રકારનો કરવો, ઉંચાઈમાં વિસ્તારમાં
 એક સૂત્રે ક્રમે ચડાવવા, સ્કન્ધે સ્કન્ધ મેળવવો, સૂત્ર વડે તમામ શૃંગોની દલ વિભક્તિ

કરવી, શૃંગો મૂલ પ્રાસાદના અને જાતિના જ કરવા, છંદ ભેદ અથવા જાતિ ભે ન કરવો કેમકે તેમ થતાં મહામર્મ ઉત્પન્ન થાય, જો છંદે છંદ ન મળે અને નીચેની રાત્રીના પ્રમાણે ઉપર ન થાય તો પ્રાસાદ શુભ ફલદાયક થતો નથી અને તેનાથી મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૧ થી ૮.

શિખર અને ઉરશૃંગના પ્રમાણો.

અ) S₁ D_{n1} D₀ G_{1.2} તત્ત્વેદિપુરિ; K₄ પુરિ; B₁ પુરિ, D_{n2} D₄ તત્ત્વેદિપુરિ D₁ તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તૌ. T₁ દર્ષી (for દ્રષ્ટું). G₂ યાદવેદૌ તદા દ્વિષ્ઠા. — K₄

K₂ તસ્યા; D₂ અપ્ય (for અમ્ય) —)
ચ (for તચ્ચ). — d) K₂ G_{5.6} નિમજ્જત; K₄
D (except D₄) ન્યમજ્જત, G_{8.4} નિર્મમજ્જ (G₈

પ્રાસાદસ્ય પુરો ભાગે, નિર્વાણમુરઃ શૃંગકમ્ ।
તસ્યાગ્રે શુકાં પ્રોક્તાઃ ઉરુશૃંગા ઘનુક્રમાત્ ॥ ૯ ॥

એક-ત્રિ-પશ્ચ-સપ્તાઙ્ગ સિદ્ધ સ્થાનાનિ કલ્પયેત્ ।
તસ્યાદિ ભક્તિ સ્વત્રંતુ, કોલિકાયામ સ્વત્રતઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રાસાદના અગ્રભાગે જે નિર્વાણ નામે ઉરુશૃંગ છે તેની અગ્રે શુકનાશ કરવાનું વિધાન છે. તે શુકનાશની રચનાનું સૂત્ર કૈલિની લંબાઈના સૂત્રે કરવું એટલે કૈલી જેટલું કૈલી જેટલી શુકનાસિકા બહાર નીકાલવી એક, બે, ત્રણ, પાંચ, સાત, સિંહના સ્થાન કલ્પવા ૯, ૧૦.

કોલીના ભેદો ॥

અશ્ચિતા કુશ્ચિતા શસ્યા ત્રિધોદિતક્રમાગતા ।
મધ્યસ્થા-બ્રમા-સંબ્રમારૂપાઃ કપિલાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧ ॥

પ્રાસાદ દશઘા ભક્તે, ભૂમિ સીમા વિચક્ષણઃ ।
અશ્ચિતા ચ દ્વિભાગા સ્યાત્ ત્રિભાગા કુશ્ચિતા તથા ॥ ૧૨ ॥

શસ્યાચૈવ ચતુર્ભાગા, ત્રિધા ચોક્ત ક્રમાગતા ।
મધ્યસ્થા પ્રાસાદપાદે, બ્રમા સન્ન ત્રિ ભાગતઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થે તુ સંબ્રમા કાર્યા પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણતઃ ॥ ૧૪ ॥

૧. અશ્ચિતા, ૨. કુશ્ચિતા, ૩. શસ્યા. આ ત્રણ કૈલિઓ અનુક્રમે કહી છે. બીજી ત્રણ કૈલિઓ ૧. મધ્યસ્થા, ૨. બ્રમા, ૩. સંબ્રમા. નામની પણ છે.

પ્રાસાદ રેખા સીમા વિસ્તારથી દશ ભાગોમાંથી બે ભાગ અશ્ચિતા, ત્રણ ભાગ કુશ્ચિતા, ચાર ભાગ શસ્યા નામની કૈલી કરવી. પ્રાસાદ વિસ્તારના ચોથા ભાગની એક મધ્યમા, ત્રીજા ભાગની બે બ્રમા અને પ્રાસાદના અર્ધ ભાગે ત્રણ સંબ્રમા કૈલી કરવી.

અગ્રેકોલી કપોલ તુ શુકનાસસ્તુ નાસિકા ।
સાન્ધારે સ્તંભરેખા ચ કર્તવ્યા મધ્ય કોષ્ઠકે ॥ ૧૫ ॥

બ્રમણી વાહ્યાભિતિશ્ચ, ક્રમાત્સંખ્યા પ્રકલ્પયેત્ ।
શૃંગોરુશૃંગ પ્રત્યગૈર્ગણયે દણ્ડકાનિ ચ ॥ ૧૬ ॥

કર્ણ તવાંગ તિલકં કુર્યાત્ પ્રાસાદ ભૂષણમ્ ।
કર્ણ રથ પ્રતિરથં, સુભદ્ર પ્રતિ મદ્રકમ્ ॥ ૧૭ ॥

[194]

અષ્ટમિ મર્ગે જ્યેષ્ઠઃ સાર્ધેરષ્ટમિ મધ્યમઃ ।

કનિષ્ઠો નવમિર્મર્ગૈ-સ્ત્રિધા મળ્ડોવરો મતઃ ॥ ૨૪ ॥

શેષાયે ઉર્ધ્વે માગાસ્તૈઃ કર્તવ્યઃ શિખરોદયઃ ।

ઈદંમાનં સમદિષ્ટું પ્રોક્તો વૈ વાસ્તુ વૈદિમિ ॥ ૨૫ ॥

અરશિલાથી કલશ પર્વતના પ્રાસાદના ઉદયના વીસ ભાગો કરી નીચે ઉંચેના વિભાગો કલપવા, નીચેના ભાગમાં આઠ, સાડા આઠ અને નવ ભાગ ઉંચો જોઈ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ મંડોવર કરવા. ઉપર જે ભાગ રહે એટલો શિખરનો ઉદય કરવો, વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓએ કહેલ મંડોવરતું અને શિખરતું માન આ પ્રમાણે જાણવું. ૨૩ થી ૨૫.

રેખા

શિલ્પશાસ્ત્રમાં શિખરની રેખા મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. અપરાજિત પૃથ્થામાં રેખાના નિરૂપણમાં ત્રણ સૂત્રો (અધ્યાયો) અને એકસો એક શ્લોકો કહેલ છે. કેાઇ પણ જાતના પ્રાસાદના શિખરનું નિર્માણ રેખા જ્ઞાન વિના નિર્દોષપણે થઈ શકતું નથી. શિખરની ઉંચાઈ અને તેની નમણુ (વલન)નું પરિમાણ નક્કી કરવા સૂત્રથી દોરી વડે લોંટીઓ ખેંચવામાં આવતી, તેને શિલ્પશાસ્ત્રમાં રેખા એ નામ અપાયુ છે.

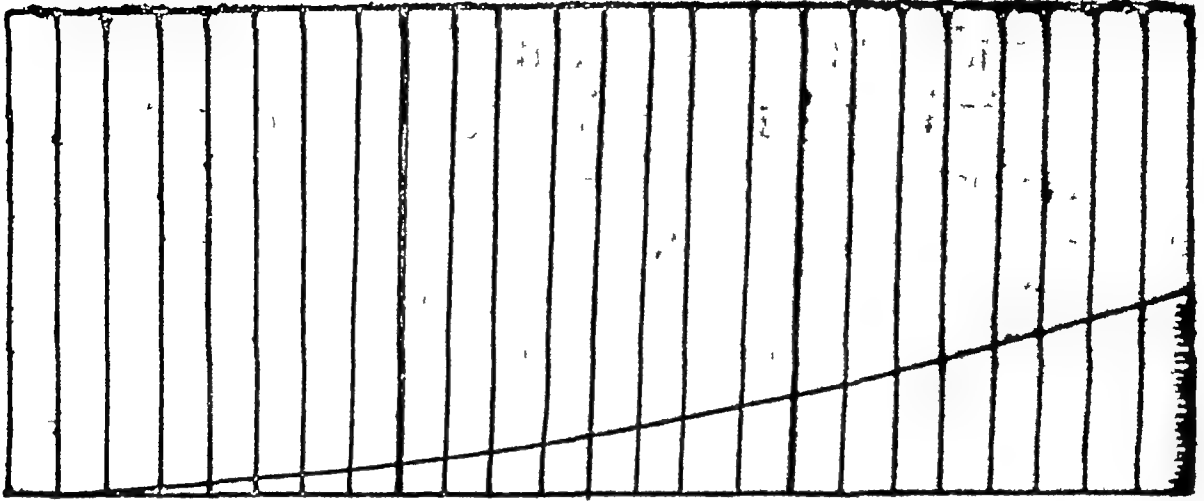
રેખાના ભેદો

શિલ્પશાસ્ત્રમાં રેખાઓ બે પ્રકારની છે, એક નાગરી રેખાઓ અને બીજી ચંદ્રકલા રેખાઓ.

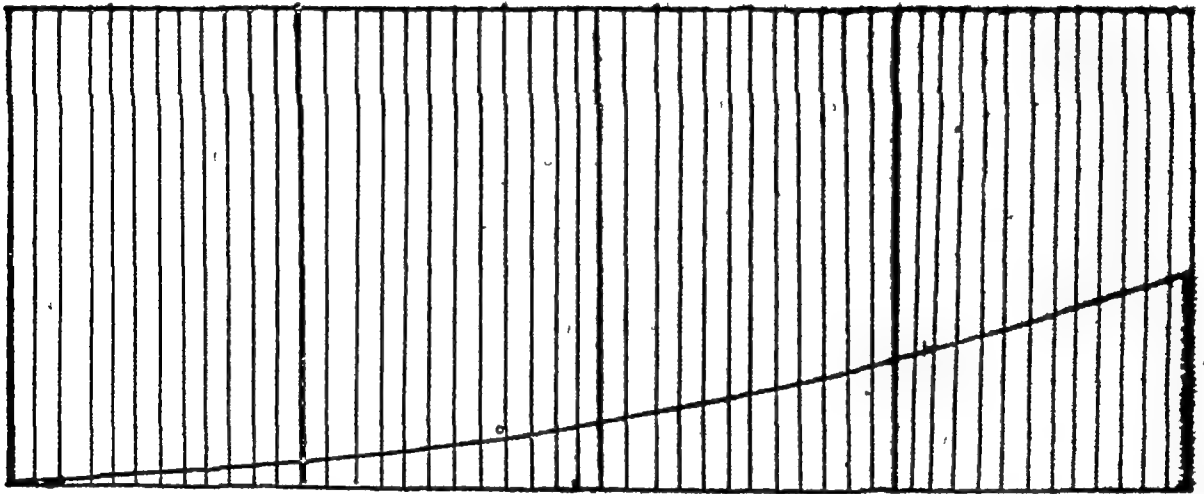
નાગરી રેખાઓની બે પચ્ચીસીઓ હોય છે, એક પચ્ચીસી ઉદયભેદોદ્ભવા અને બીજી કલાભેદોદ્ભવા બન્ને પચ્ચીસીઓને અનુક્રમે શિખરના ઉદય અને નમણુમાં ઉપયોગ થાય છે. બીજી પચ્ચીસીની રેખાઓને ખંડ અને કલાઓ લાગતી હોવાથી કલાભેદોદ્ભવા એ નામ પડયું છે.

નાગરી રેખાઓ પૈકીની એ બીજી પચ્ચીસીની પહેલી રેખા પંચખંડી, બીજી ષટ્ખંડી આમ અઠેક ખંડની વૃદ્ધિએ પચ્ચીશમીએ યોગણુત્રીસખંડી થાય, આ જાતિની રેખાઓમાં પાંચથી ઓછા અને યોગણુત્રીસથી અધિક ખંડો હોતા નથી.

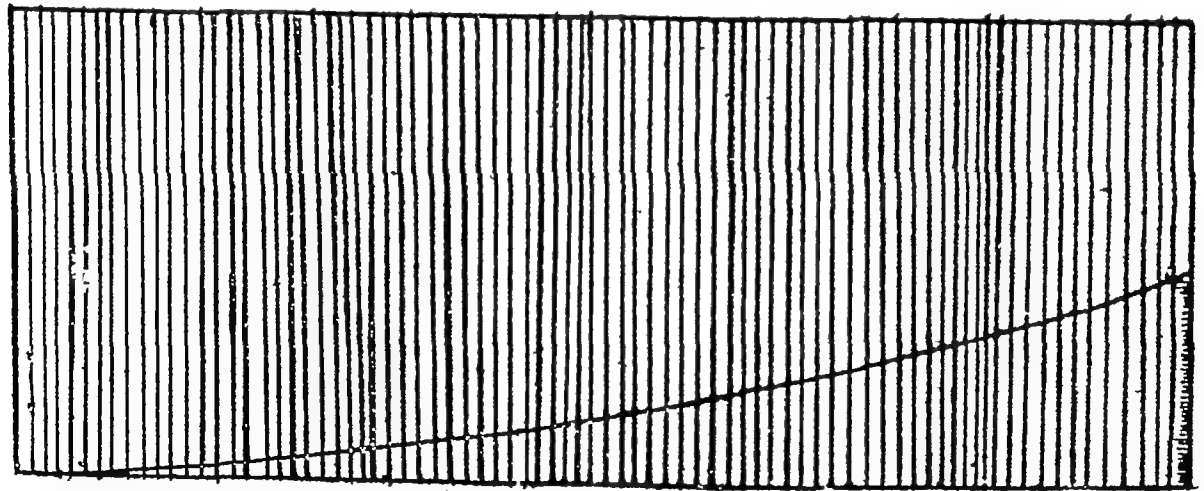
આ રેખાઓના પ્રતિ ખંડે એક એકની વૃદ્ધિએ કલાઓ લાગે છે, આ પચ્ચીસીની પહેલી પંચખંડી રેખા કે જેનું નામ ચંદ્રકલા છે, એના પહેલા ખંડમાં એક, બીજામાં બે, એમ વધારતા પાંચમામાં પાંચ કલાઓ ઉપજે છે. એકંદરે એના પાંચ ખંડોમાં પંદર કલાઓ લગાડાય, એ નિયમાનુસાર આની પચ્ચીશમી ત્રિલોક-વિજયા રેખાના યોગણુત્રીશ ખંડોમાં ચારસો પાત્રીશ કલાઓ ઉપજે અને આખી પચ્ચીસીની ચાર હજાર ચારસો પંચોતેર કલાઓ ઉપજે છે, શિખરના વલનમાં (નમણુ) આ કલાઓ પૈકીની કેાઇપણ ૧-૨ કલાની હાનિ વૃદ્ધિએ કલાઓ જેટલા શિખરો ઉપજે.

१२.१०.३१

१२.१०.३०.३१

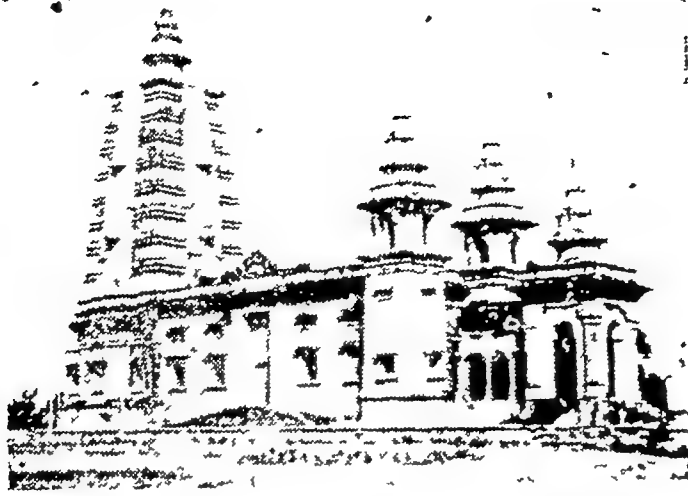
१२.१०.३०.३१

Ś1 Dn1 D0 G1.2 ततश्चेदिपुरी; K4 पुरि; B1
; Dn2 D1 ततश्चेदिपुरि D1 ततश्चेदिपु संप्राप्तौ.
दृष्टौ (for द्रष्टुं). G2 यादवेन्द्रौ तदा दृष्टा. — K4

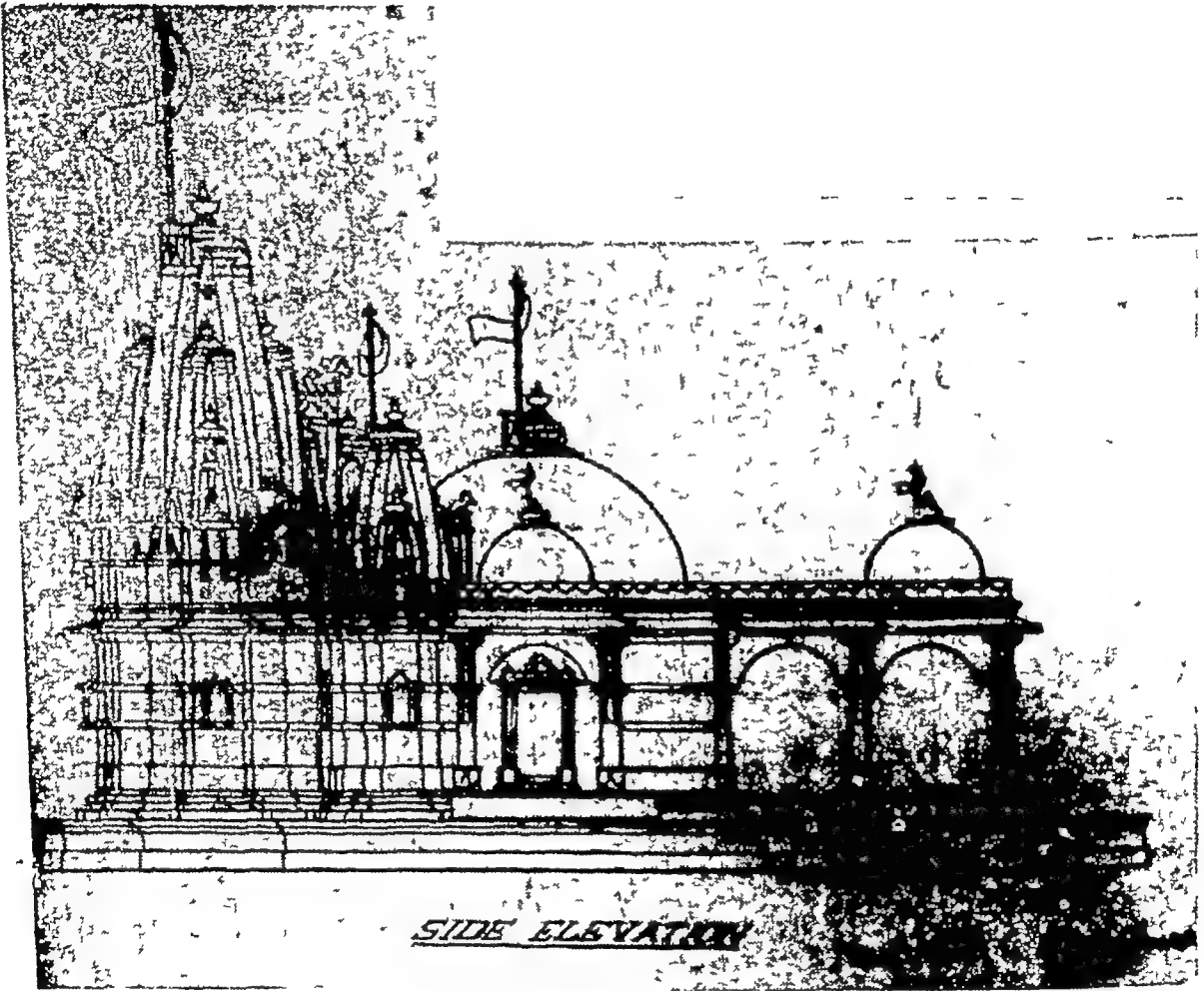
K2 तस्या; D2 अप्य (for अन्य). —
च (for तच्च). — d) K2 G5.6 निमज्जत; K4
D (except D1) न्यमज्जत, G8.4 निर्ममज (G8

ઉદયેશ્વર મહાદેવ પ્રાસાદ દર્શન-ઉદેપુર [એન. સી. સોમપુરા]

બુદ્ધ ટેમ્પલ-સારનાથ.

એમ્બુર જૈન દેરાસર પ્લાન દર્શન-મુખ્ય.

[એન. સી. સોમપુરા.]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

) & Dn1 D: G1 : તત્ત્વેદિપુરી; K4 પુરિ; B1
; Dn1 D: તત્ત્વેદિપુરી D1 તત્ત્વેદિપુ મંપ્રાસો.
: ર્દી (for દ્રષ્ટ) G: યાદવેદ્રા તદા દદ્મા — K4

K2 તસ્યા; D1 કપ્ય (for અમ્ય). —
ચ (for તદ્). — d) K2 G5.0 નિમજ્જત; K4
D (except D4) ન્યમજ્જત; G3.4 નિર્મમજ્જ (G3

ચન્દ્રકલા રેખાઓ

સાધારણ રેખાઓનું ચન્દ્રકલા એ નામ એની સોલની સંખ્યાએ પડ્યું લાગે છે, કેમ કે મૂલમાં એ રેખાઓ સોળ છે, બધી સમચાર ખડોવાળી છે, પણ આ સોળ પૈકીની પ્રત્યેકની પાછળ બીજી ૧૫-૧૫ રેખાઓ વિષમચારિણી પણ છે, તેથી એ ૨૫૬ ની સંખ્યાએ પહોંચે છે.

ચન્દ્રકલા રેખાઓમાં ત્રણ ખંડો અને ચોવીશ કલાઓથી ઓછા ખંડો કે કલાઓવાળી કોઈ રેખાઓ હોતી નથી પહેલી ચન્દ્રકલા રેખા કે જેનું નામ 'શશિની' છે તે ત્રિખંડા છે અને એને ચોવીશ કલાઓ હોય છે. એ પછીની પંદર રેખાઓ પણ એની જ જાતિની હોવાથી તે છે તો ત્રિખંડા પણ એ બધીમાં પ્રથમ ખંડ સિવાયના ખંડોમાં કલાઓની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. બીજા ત્રિખંડાના બીજા ખંડમાં નવ અને ત્રીજા ખંડમાં દસ કલાઓ લાગે છે, પહેલા ખંડ કરતાં ત્રીજા ખંડમાં એક ચતુર્થાંશ કલાઓ વધારે હોવાથી એ રેખા 'સપાદચાર' વાલી કહેવાય છે એજ પ્રમાણે જેમ જેમ રેખાઓનો નંબર વધે છે તેમ તેમ તેના ખંડો વધે છે, તેની સાથે ચાર પણ વધે છે,

સોલમી ત્રિખંડાના પહેલા ખંડની આઠ કલાઓ કરતાં ત્રીજા ખંડની આડત્રીશ કલાઓ પોણા પાંચ ગણી થઈ જાય છે અને તેથી એ રેખાઓનો ચાર પોણા પાંચ ગણો ગણાય છે.

ચન્દ્રકલા રેખાઓ પૈકીની બીજી મૂલરેખા 'શાન્તિની' ગણાય છે. આ ચતુર્થાંડા છે એના ચારે ખંડોમાં બાર બાર કલાઓ લાગે છે અર્થાત્ એ પણ સમચાર વાળી છે ત્રીખંડાની જેમ એની પાછળ પણ બીજી પંદર ચતુર્થાંડાઓ છે જે અનુક્રમે સપાદ, સાધ, પાદોનદ્રય આદિ ચાર વાળી છે આ પ્રમાણે પ્રત્યેક મૂલરેખામાં એક એક ખંડની વૃદ્ધિ થતાં સોળમી 'અમૃતા' રેખા અઠાર ખંડ વાળી બને છે.

મૂલ રેખાઓમાં જેમ જેમ નંબર વધે છે તેમ તેમ એમના પહેલા ખંડોમાં ચાર ચાર કલાઓની વૃદ્ધિ થાય છે પહેલી મૂલરેખા અને એની અનુવર્તિની પંદર રેખાઓના પહેલા ખંડમાં આઠ આઠ કલાઓ છે તો બીજી મૂલરેખા અને તેની જાતિની પંદર રેખાઓના પહેલા ખંડમાં બાર બાર કલાઓ છે. આમ ચાર ચાર વૃદ્ધિ થતાં સોલમી 'અમૃતા' અને એની જાતિની પંદર રેખાઓના પહેલા ખંડમાં અડસઠ અડસઠ કલાઓ ઉપજે છે અને અમૃતા વર્ગની છેલ્લી રેખાના છેલ્લા ખંડમાં ૩૨૩ કલાઓ ઉપજે છે આ સોલમીની સોલમી અર્થાત્ ખસો છપ્પનમી રેખાના બધા ખંડોની કલા સંખ્યા ત્રણહજાર પાંચસો ઓગણીશની થાય છે આ બધી રેખાઓનો કલા વિસ્તાર અનેક લાખોની સંખ્યામાં છે અને જેટલા રેખાઓના કલાભેદો તેટલા જ સમગ્ર દે શિખરના ભેદો ઉપજે છે.

नागरी रेखाओ ॥

उदय रेखा—

सूत्र रेखोत्थिता रेखा, संख्यायां पञ्चविंशतिः ।

नामानि कथयिष्यामि, सव्यासादेर्यथा क्रमम् ॥ २६ ॥

सव्यासा शोभना भद्रा, सुरुपा सुमनोरमा ।

शुभा चैव तथा शान्ता, कौवरी च सरस्वती ॥ २७ ॥

१६ कलारेखाओ

(भेद-खंड-कलासहित)

त्रिखण्डायाः १६ भेदाः

२४	२७	३०	३३	३६	३९	४२	४५	४८	५१	५४	५७	६०	६३	६६	६९
८	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	३८
८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८

चतुर्खण्डायाः १६ भेदाः

४८	५४	६०	६६	७२	७८	८४	९०	९६	१०२	१०८	११४	१२०	१२६	१३२	१३८
१२	१५	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६	३९	४२	४५	४८	५१	५४	५७
१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	३८	४०	४२
१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२

पञ्चखण्डायाः १६ भेदाः

१६	१९	२२	२५	२८	३१	३४	३७	४०	४३	४६	४९	५२	५५	५८	६१
१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	३८	४०	४२	४४	४६
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१
१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६

) Ś1 Dn1 Ds G1.2 ततश्चेदिपुरी; K4 पुरि; B1 रं; Dn2 D4 ततश्चेदिपुरि D1 ततश्चेदिपु संप्राप्तौ.
1 दृष्टौ (for दृष्टं). G2 यादवेन्द्रौ तदा दृष्टा — K4

K2 तस्या; D3 अय्य (for अन्य). —
च (for तच्च). — d) K2 G5.6 निमज्जत; K4
D (except D4) न्यमज्जत; G8.4 निर्ममज्ज (G8

પાંચ ખંડથી માંડીને એક-એક ખંડને વધારતા પચ્ચીશ રેખાના યોગ-
 ભુત્રીશ ખંડો થશે, પ્રત્યેક ખંડે નંબર વૃદ્ધિની સાથે કલાવૃદ્ધિ કરવી. એક, બે, ત્રણ,
 ચાર, પાંચ, છ, સાત અને આઠ ઇત્યાદિ કેમે પ્રત્યેક ખંડે એક એક કલાનો. અંક
 વધારવો પંચખંડીના પહેલા ખંડે ૧, બીજા ખંડે ૨, ત્રીજા ખંડે ૩, ચોથા ખંડે ૪,
 પાંચમા ખંડે ૫ કલાઓ લગાડતા પાંચ ખંડે પંદર કલાઓ થશે, એ જ પ્રમાણે
 પચ્ચીશ રેખાઓના યોગભુત્રીશ ખંડોની સર્વકલાઓ ચારસો પાંત્રીશ (૪૩૫) થશે.

ચન્દ્રકલા કલાવતી કલધૌતા ચ રુધિરા ।
 નલિની માલિની મૂલા દુન્દુભિર્વનવલ્લિકા ॥ ૩૪ ॥
 રત્નચૂલા વૃન્દારકા ત્રિશિખા નન્દ કૌમુદી ।
 નયના ચક્રોન્મતા ચ વિશાખા વિભ્રમા લતા ॥ ૩૫ ॥
 મૃગા ચ દીપશિલા ચ કુમુદમંજરી તથા ।
 પૂર્ણરમ્યા ચ માહેન્દ્રી કીર્તિપતાકા તત્પરા ॥ ૩૬ ॥
 ત્રૈલોક્ય વિજયા ચૈવ નામામિઃ પञ્ચવિંશતિઃ ।
 કલારેખા સમાખ્યાતાઃ સર્વકામફલપ્રદા ॥ ૩૭ ॥

૧ ચન્દ્રકલા, ૨ કલાવતી, ૩ કલધૌતા, ૪ રુધિરા, ૫ નલિની, ૬ માલિની,
 ૭ મૂલા, ૮ દુન્દુભિ, ૯ વનવલ્લિકા, ૧૦ રત્નચૂલા, ૧૧ વૃન્દારકા, ૧૨ ત્રિશિખા,
 ૧૩ નન્દકૌમુદી, ૧૪ નયના, ૧૫ ચક્રોન્મતા, ૧૬ વિશાલા, ૧૭ વિભ્રમા ૧૮ લતા,
 ૧૯ મૃગા, ૨૦ દીપશિખા, ૨૧ કુમુદમંજરી, ૨૨ પૂર્ણરમ્યા, ૨૩ માહેન્દ્રી, ૨૪ કીર્તિ-
 પતાકા ૨૫ ત્રૈલોક્ય વિજયા. આ પચ્ચીશ કલા રેખાઓ નામપૂર્વક કહી. શિખરના
 વલનમાં આ રેખાઓનો ઉપયોગ કરવાથી ઈચ્છાનુસાર શિખરો બનાવી શકાય છે.

કલારેખાઓથી ભેદાતો સ્કંધ

દશધામૂલપૃથુત્વં પદભાગઃ સ્કન્ધ ઉચ્યતે ।
 પञ્ચભાગો ભવેત્ સ્કન્ધો ભાગો વામે ચ દક્ષિણે ॥ ૩૮ ॥
 પદ બાહ્યે દોષદઃ પ્રોક્તઃ પञ્ચ મધ્યે ન શસ્યતે ।
 પટપञ્ચ મધ્યગે સ્કન્ધો-ડર્ધભાગે ચ જિનાંકિતઃ ॥ ૩૯ ॥
 વિમક્તિ સૂત્રૈઃ સ્કન્ધાઃ ક્રમેણ પञ્ચ વિંશતિઃ ।
 નામાન્યનુક્રમાત્તેષાં કથયે તવ સામ્પ્રતમ્ ॥ ૪૦ ॥

રેખા મૂલે વિસ્તાર દસ ભાગનો અને સ્કંધ વિભાગે છ ભાગ કરવા, આ
 છ ભાગના સ્કંધમાંથી ડાબી અને જમણી બાજુથી અર્ધ અર્ધ ભાગ ઓછો કરીને
 પાંચ ભાગનો સ્કન્ધ પશ્ચ કરી શકાય છે, છ ભાગથી અધિક વિસ્તારનો સ્કન્ધ દોષ-
 સુક્ત ગણાય અને પાંચ ભાગથી ઓછા વિસ્તારનો સ્કન્ધ શોભાની દૃષ્ટિએ વખણાતો
 નથી, પાંચ ભાગના સ્કન્ધની ડાબી જમણી બાજુ અર્ધો-અર્ધો ભાગ છોડ્યો તે
 પ્રત્યેકના ચોવિશ-ચોવિશ વિભાગ સૂત્રો વડે ચિહ્નિત કરી તે અર્ધ ભાગોના
 પચ્ચીશ-પચ્ચીશ ભાગો કરો આથી સ્કન્ધના પચ્ચીશ ભેદો ઉત્પન્ન થશે જેના નામો
 અનુક્રમે કહું છું ૩૮ થી ૪૦.

૧) S₁ Dn₁ D₀ G₁ ૨ તત્ત્વેન્દ્રિપુરી; K₄ પુરિ; B₁
 ૨; Dn₂ D₁ તત્ત્વેન્દ્રિપુરિ D₁ તત્ત્વેન્દ્રિપુ સંપ્રાસૌ.
 ૩ દર્શો (for દ્રષ્ટું). G₂ યાદવેદ્રો તદ્રા દ્રષ્ટા. — K₄

K₃ તસ્યા; D₂ અપ્ય (for અમ્ય). —
 ચ (for તત્ત્વ). — ૪) K₃ G_{5.6} નિમજ્જત; K₄
 D (except D₃) ન્યમજ્જત; G_{8.4} નિર્મમજ (G₈

૨૫ સ્કંધોના નામો

શમઃ શાન્તઃ શુભઃ સૌમ્યો, ગન્ધર્વ શઙ્ખવર્ધનઃ ।
 કીર્તિનન્દો મહાભોગઃ સંભ્રમો દિશિનાયકઃ ॥ ૪૧ ॥
 રુદ્રતેજાઃ સદાભ્યાસો જનાનન્દ સ્તથોદકઃ ।
 યક્ષો દક્ષઃ ક્ષિતિધરઃ સમાત્ર સંયુતસ્તથા ॥ ૪૨ ॥
 શેખરશ્ચ પ્રજાપૂર્ણઃ પ્રવર્તશ્ચ પ્રધાનકઃ ।
 રેખા વિભૂષણ શ્રૈવ વિજયાનન્દ હત્યમી ॥ ૪૩ ॥
 સ્કન્ધાસ્તુ નામતો જ્ઞેયાઃ સંખ્યાત પશ્ચવિંશતિ ॥ ૪૪ ॥

૧ શમ, ૨ શાન્ત, ૩ શુભ, ૪ સૌમ્ય, ૫ ગન્ધર્વ, ૬ શંખવર્ધન, ૭ કીર્તિ-
 નન્દ, ૮ મહાભોગ, ૯ સંભ્રમ, ૧૦ દિશિનાયક, ૧૧ રુદ્રતેજ, ૧૨ સદાભ્યાસ,
 ૧૩ જનાનન્દ, ૧૪ ઉદક, ૧૫ યક્ષ, ૧૬ દક્ષ, ૧૭ ક્ષિતિધર, ૧૮ સમાત્ર, ૧૯ સંયુત,
 ૨૦ શેખર, ૨૧ પ્રજાપૂર્ણ, ૨૨ પ્રવર્ત, ૨૩ પ્રધાન, ૨૪ રેખાભૂષણ અને ૨૫ વિજયા-
 નન્દ એ પચ્ચીશ પ્રકારના સ્કંધોના નામો બાણવા. ૪૧ થી ૪૪.

ચન્દ્રકલા રેખાઓ

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ, રેખાભેદં પૃથગ્વિધમ્ ।
 ચન્દ્રકલાદિ-સમુત્પત્તિઃ ષોડશૈવ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૪૫ ॥
 ત્રિખંડાદૌ ત્રિખંડવૃદ્ધિ - ચાત્રત્રિખંડાન્યષ્ટાદશ ।
 ષોડશૈવ સમાચારા-ચન્દ્રકલાદૌ કીર્તિતાઃ ॥ ૪૬ ॥
 અષ્ટાદાવષ્ટષ્ટયન્તં ચતુર્વૃદ્ધિ ક્રમેણ તુ ।
 રેખાણાં ચ પ્રયોક્તવ્યં પટપશ્ચાશ્ચત્ત દ્વયમ ॥ ૪૭ ॥

હવે બુદ્ધ પ્રકારના રેખા ભેદને કહું છું. ચન્દ્રકલા રેખાઓની મૂલ ઉત્પત્તિ
 સોળ પ્રકારની છે. એમાં પહેલી ચન્દ્રકલા રેખા ત્રિખંડા છે. તે પછી એક એક
 ખંડની વૃદ્ધિ કરતા સોળમી ચન્દ્રકલા સુધી અઠાર ખંડ થાય છે, આ સોળ મૂલ
 રેખાઓ સમાચાર વાલી છે, જેમ પહેલેથી ખીજમાં એક એક ખંડ વધે છે, તેમ
 તેમના ખંડોમાં ચાર ચાર કલાઓની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, પહેલી ત્રિખંડાના ત્રણેક
 ખંડમાં આઠ આઠ કલાઓ લાગે છે, તેમ ખીજ ચતુઃખંડાને ચારે ખંડોમાં બાર
 બાર કલાઓ લાગે છે.

षट्खण्डाद्याः १६ मेदाः

२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०
२१	३१	४१	५१	६१	७१	८१	९१
२२	३२	४२	५२	६२	७२	८२	९२
२३	३३	४३	५३	६३	७३	८३	९३
२४	३४	४४	५४	६४	७४	८४	९४
२५	३५	४५	५५	६५	७५	८५	९५
२६	३६	४६	५६	६६	७६	८६	९६
२७	३७	४७	५७	६७	७७	८७	९७
२८	३८	४८	५८	६८	७८	८८	९८
२९	३९	४९	५९	६९	७९	८९	९९

[illegible][illegible]

K₂ तस्या ; D₂ अन्य (अथ अन्य) । —
च (for तच्च). — ^d) K₂ G_{5.8} निमज्जत; K₄
D (except D₄) न्यमज्जत, G_{8.4} निर्ममज्ज (G₈

સુલાસની શક્તિની ચ વિદ્યાશોધનિકા તથા ।

નાહિની દીપિની સૌમ્યા અમૃતા ષોડશી તથા ॥ ૪૯ ॥

એકૈકસ્યાઃ સ્વચ્છન્દેષુ ષોડશૈવ પ્રકીર્તિતાઃ ।

રેલાશ્રૈવં પ્રયોક્તવ્યાઃ ષટશ્ચાશ્ચત્તદ્વયમ્ ॥ ૫૦ ॥

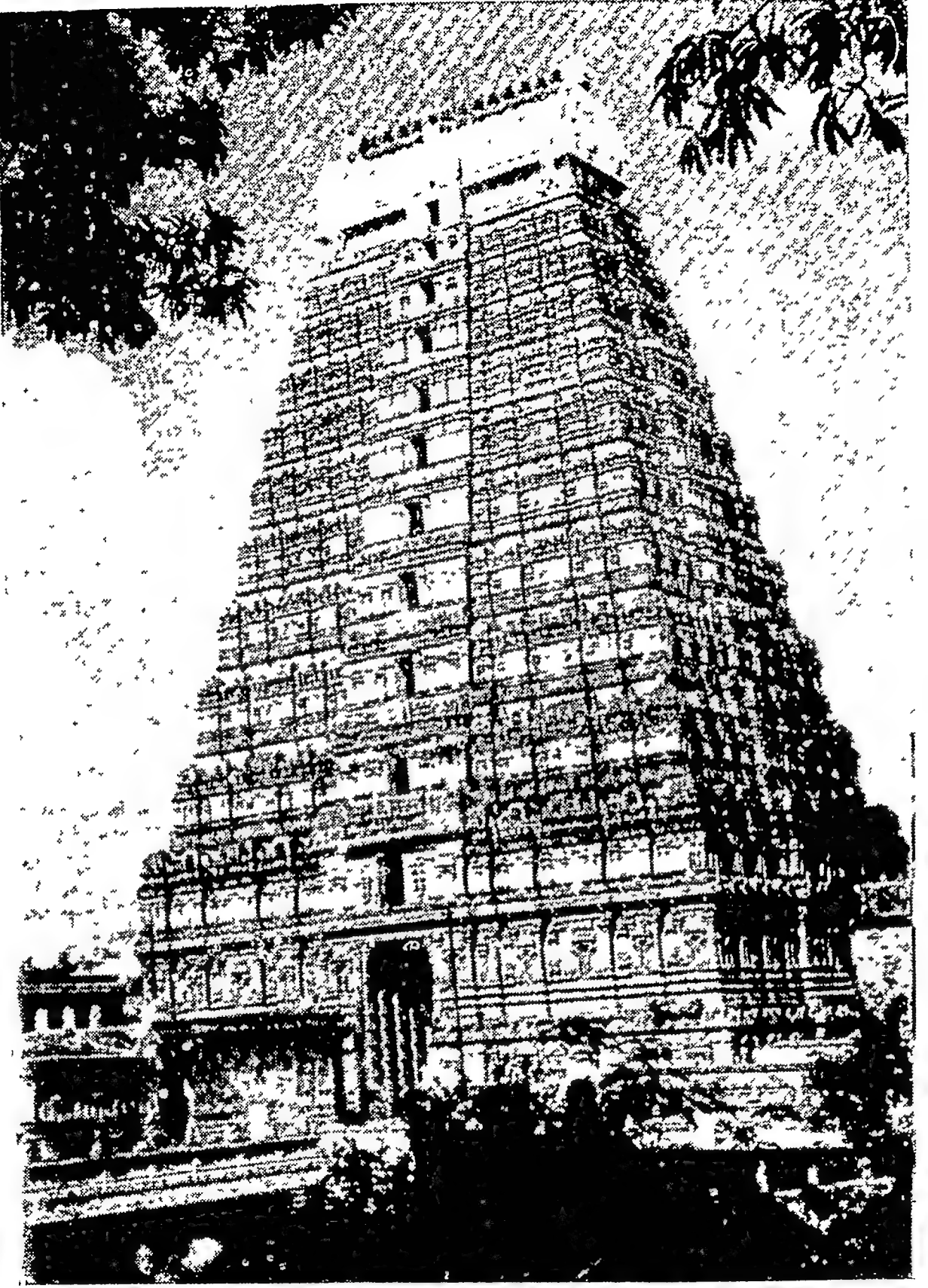
૧ શશિની, ૨ શાન્તિની, ૩ લક્ષ્મણી, ૪ કામિની, ૫ યુગ્મણી, ૬ શુભા, ૭ શાન્તા, ૮ આલ્હાદા, ૯ કુમુદા, ૧૦ સુખાસની; ૧૧ શંખિની, ૧૨ વિદ્યાશોધની, ૧૩ નાહિની, ૧૪ દીપિની, ૧૫ સૌમ્યા અને ૧૬ અમૃતા. એ મૂલ રેખાઓ પૈકીની એક એકના સ્વચ્છન્દે ૧૬-૧૬ રેખાઓ કહી છે, તે સર્વે મળીને ૨૫૬ થાય છે.

एकादश खण्डायाः १६ भेदाः

૪૦	૫૦	૬૦	૭૦	૮૦	૯૦	૧૦૦	૧૧૦	૧૨૦	૧૩૦	૧૪૦	૧૫૦	૧૬૦	૧૭૦	૧૮૦	૧૯૦
૪૦	૪૧	૪૮	૪૭	૭૬	૮૫	૧૦૩	૧૧૨	૧૨૧	૧૩૦	૧૩૯	૧૪૮	૧૫૭	૧૬૬	૧૭૫	૧૮૪
૪૦	૪૮	૫૬	૬૩	૭૨	૮૦	૮૮	૯૬	૧૦૪	૧૧૨	૧૨૦	૧૨૮	૧૩૬	૧૪૪	૧૫૨	૧૬૦
૪૦	૪૭	૫૪	૬૧	૬૮	૭૫	૮૨	૮૯	૯૬	૧૦૩	૧૧૦	૧૧૭	૧૨૪	૧૩૧	૧૩૮	૧૪૫
૪૦	૪૬	૫૨	૫૮	૬૪	૭૦	૭૬	૮૨	૮૮	૯૪	૧૦૦	૧૦૬	૧૧૨	૧૧૮	૧૨૪	૧૩૦
૪૦	૪૫	૫૦	૫૫	૬૦	૬૫	૭૦	૭૫	૮૦	૮૫	૯૦	૯૫	૧૦૦	૧૦૫	૧૧૦	૧૧૫
૪૦	૪૪	૪૮	૫૨	૫૬	૬૦	૬૪	૬૮	૭૨	૭૬	૮૦	૮૪	૮૮	૯૨	૯૬	૧૦૦
૪૦	૪૩	૪૬	૪૯	૫૨	૫૫	૫૮	૬૧	૬૪	૬૭	૭૦	૭૩	૭૬	૭૯	૮૨	૮૫
૪૦	૪૨	૪૪	૪૬	૪૮	૫૦	૫૨	૫૪	૫૬	૫૮	૬૦	૬૨	૬૪	૬૬	૬૮	૭૦
૪૦	૪૧	૪૨	૪૩	૪૪	૪૫	૪૬	૪૭	૪૮	૪૯	૫૦	૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫
૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦

(*) H: Dn1 Dn G1 : તત્ત્વેદિપુર્ણ; K1 પુરિ; B1 પુરિ, Dn2 Dn તત્ત્વેદિપુર્ણ. D1 તત્ત્વેદિપુ સંપ્રાપ્તો. D2 તત્ત્વેદિ (for દ્વં) G1 : વાદવેદો તદા રૂપા — K1

K2 તસ્યા ; Dn2 તસ્યા (for તત્ત્વ). — d) K2 G5.6 નિર્મજ્જત; K4 D (except D2) ન્યમજ્જત; G8.4 નિર્મજ્જ (G8

અરૂણાચલ ટેમ્પલ-તિરૂવન્નામલાઇ.

એમ્બુર જૈન દેરાસર દેવકુલીકા [એન. સી. સોમપુરા.]

૧ શશિની આદિ ત્રિખંડા—	૧૬	૬ કુમુદા આદિ અગ્યારખંડા	૧૬
૨ શાન્તિની આદિ ચતુખંડા	૧૬	૧૦ સુખાસની આદિ બારખંડા	૧૬
૩ લક્ષ્મણી આદિ પંચખંડા	૧૬	૧૧ શંખની આદિ તેરખંડા	૧૬
૪ કામિની આદિ ષટખંડા	૧૬	૧૨ વિદ્યાશોધની આદિ ચૌદખંડા	૧૬
૫ પુષ્પિણી આદિ સપ્તખંડા	૧૬	૧૩ નાહિની આદિ અષ્ટધંડખંડા	૧૬
૬ શુભા આદિ અષ્ટખંડા	૧૬	૧૪ દીપિની આદિ સોળખંડા	૧૬
૭ શાન્તા આદિ નવખંડા	૧૬	૧૫ સૌમ્યા આદિ સત્તરખંડા	૧૬
૮ આલ્હાદા આદિ દશખંડા	૧૬	૧૬ અમૃતા આદિ અઠાર ખંડા	૧૬

આમ ૧૬×૧૬=૨૫૬ (બસો છપ્પન) રેખાઓ વાસ્તુશાસ્ત્રીઓએ કહી છે.
સેના શિખર નિર્માણમાં ઉપયોગ કરવો.

દ્વાદશ સ્વરૂપાયા: ૧૬ ભેદા: કલા સહિતા:

૪૪	૫૫	૬૬	૭૭	૮૮	૯૯	૧૦૦	૧૦૧	૧૦૨	૧૦૩	૧૦૪	૧૦૫	૧૦૬	૧૦૭	૧૦૮	૧૦૯
૫૫	૫૫	૬૬	૭૭	૮૮	૯૯	૧૦૦	૧૦૧	૧૦૨	૧૦૩	૧૦૪	૧૦૫	૧૦૬	૧૦૭	૧૦૮	૧૦૯
૬૬	૫૩	૬૨	૭૧	૮૦	૮૯	૯૮	૧૦૭	૧૧૬	૧૨૫	૧૩૪	૧૪૩	૧૫૨	૧૬૧	૧૭૦	૧૭૯
૬૬	૫૨	૬૦	૬૮	૭૬	૮૪	૯૨	૧૦૦	૧૦૮	૧૧૬	૧૨૪	૧૩૨	૧૪૦	૧૪૮	૧૫૬	૧૬૪
૬૬	૫૧	૫૮	૬૫	૭૨	૭૯	૮૬	૯૩	૧૦૦	૧૦૭	૧૧૪	૧૨૧	૧૨૮	૧૩૫	૧૪૨	૧૪૯
૬૬	૫૦	૫૬	૬૨	૬૮	૭૪	૮૦	૮૬	૯૨	૯૮	૧૦૪	૧૧૦	૧૧૬	૧૨૨	૧૨૮	૧૩૪
૬૬	૪૨	૫૪	૫૯	૬૪	૬૯	૭૪	૭૯	૮૪	૮૯	૯૪	૯૯	૧૦૪	૧૦૯	૧૧૪	૧૧૯
૬૬	૪૮	૫૨	૫૬	૬૦	૬૪	૬૮	૭૨	૭૬	૮૦	૮૪	૮૮	૯૨	૯૬	૧૦૦	૧૦૪
૬૬	૪૭	૫૦	૫૩	૫૬	૫૯	૬૨	૬૫	૬૮	૭૧	૭૪	૭૭	૮૦	૮૩	૮૬	૮૯
૬૬	૪૬	૪૮	૫૦	૫૨	૫૪	૫૬	૫૮	૬૦	૬૨	૬૪	૬૬	૬૮	૭૦	૭૨	૭૪
૬૬	૪૫	૪૬	૪૭	૪૮	૪૯	૫૦	૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫	૫૬	૫૭	૫૮	૫૯
૬૬	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪	૪૪

इति षोडशधा चारं त्रिखंडाद्यासुलक्षयेत् ॥ ५४ ॥

રેખા વિસ્તાર તૂલ્ય વા રેખાથી સવાયો અથવા કણ્ઠિયાસ તૂલ્ય રેખાનો ઉદય કરવો, રેખાના તલચન્દ્રે ૧૦ વિભાગ કરીને સ્કંધ વિભાગે ૬ ભાગ રાખવા, કલાચાર સ્કંધ વિભાગમાં અંદર જઈને રેખાઓનો અંત કરે છે અર્થાત્ સ્કંધ સુધી રેખા ઉંચી જઈને સમાપ્ત થાય છે.

चतुर्दश खण्डायाः १६ भेदाः

[illegible]

કલાઓનો ચાર સમાન, સવાયો, દોઢો, બમણો, સવાએગણો, અઢીગણો, ત્રણગણો, સવાત્રણગણો, સાડાત્રણગણો, પોણાચારગણો ચારગણો સવાચારગણો, સાડાચારગણો. અને પાંચગણો આમ ત્રિખંડાદિ ૧૬-૧૬ રેખાઓની કલાઓનો ચાર (અઢાયો) ૧૬ પ્રકારનો બન્યો.

પ્રત્યેક મૂલ રેખા સમચારી હોય છે, ત્યારે તે પછીની, ૧૫ રેખાઓમાં એક પછી એકમાં ૪-૪ કલાઓ વધતી હોવાથી, ૪ કલાની વૃદ્ધિવાળી સપાટચારી, ૮ની વિદ્ધિવાળી સાધ્વચારી, આદિ નામો પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૧ થી ૫૪.

पञ्चदश खण्डायाः १६ भेदाः कला सहिताः

[illegible]

પ્રથમ ત્રિખંડાના ૩ ખંડોમાં ૨૪ કલાઓ વડે સ્કંધ ૨૪ ઠેકાણે લેદાય છે. દ્વિતીયા ત્રિખંડાની ૨૭ કલાઓ વડે ૨૭ ઠેકાણે, ત્રીજી ૩૦ કલાઓથી ૩૦ ઠેકાણે, સ્કંધ છેદાય છે. આમ જે જે રેખાઓના સર્વ ખંડોની જેટલી કલાઓ હોય તેટલે ઠેકાણે તે સ્કંધને ચિહ્નિત કરે અને તેટલા પ્રકારના શિખરોની ઉત્પત્તિ થાય છે.

त्रिखडादा खंडवृद्धया - ऽष्टादशखण्डकावधि ॥ ५६ ॥

[illegible]

कलाविधि

षोडशादिद्वि-रष्टोक्ता, षटपञ्चाशच्छतद्वयम् ॥ ५७ ॥

[illegible]

[illegible]

બીજી ૧૫ વિષમચારી રેખાઓના દ્વિતીયાદિ ખંડોમાં રેખાના નંબરે પ્રમાણે કલા સંખ્યા વધે છે. પ્રથમ વિષમચારી રેખાના પ્રથમ ખંડમાં ૮ કલાઓ હશે તો બીજે ૯ અને ત્રીજે ૧૦ કલાઓ લાગશે, જો તે જ છંદની વિષમચારી ૧૬ મી રેખા હશે તો તેના પ્રથમ ખંડે ૮, બીજે ૨૩ અને ત્રીજે ૩૮ આમ રેખાના નંબર અનુસારે ઉપલા પ્રતિખંડે ૧૫-૧૫ ની વૃદ્ધિ થશે, કેમકે આ ૧૬ મી રેખાનો ત્રિષમ ચારિણી તરીકે ૧૫ મી નંબર છે. એજ પ્રમાણે તમામ રેખાઓના પોતાના પ્રથમ ખંડની દ્વિતીયાદિ ખંડોની કલા સંખ્યા પોતપોતાના નંબર પ્રમાણે પ્રથમ ખંડની કલાઓથી દ્વિતીયાદિ ખંડોમાં તત્તદ્ગુણી વૃદ્ધિ કરીને કલાઓ લગાડવી, આમ ૧૬ ને ૧૬ ગુણા કરીને બતાવેલી ૨૫૬ રેખાઓના વિષે બાણું.

સ્કંધ વિભાગે પ્રથમ કરતાં બીજીની ત્રણ કલા વધારવી, બીજીકરતાં ત્રીજીની ૩ કલા વધારવી, સર્વેથી પહેલી 'રાશિની' રેખાની ૨૪ કલાઓ સ્કંધ વિભાગે લાગે છે, ત્યારે બીજીની ૨૭, ત્રીજીની ૩૦, ચોથીની ૩૩ ઇત્યાદિ એક એક રેખાની વૃદ્ધિએ સ્કંધ વિભાગે ૩-૩ કલાઓની વૃદ્ધિ કરતાં જવું, જ્યાં જ્યાં કલાઓ વડે રેખાઓની સમાપ્તિ થાય ત્યાં ઉપર આમલસારે મૂકવો, રેખા સમાપ્તિ વિષમ ભૂમિકાએ કરવી. સમભૂમિએ કરવી, પ્રશસ્ત નથી. અર્થાત્ ઉદય રેખા અને વલન રેખાઓની વિષમ કલાઓ જ્યાં એકત્ર થતી હોય ત્યાં પ્રાસાદની રેખા છોડવી ઉત્તમ ગણાય છે.

ચન્દ્રકલાદિ ષટ્પંચાશ્ચત્તદયરેખા નિર્ણયો

રાશિની શીતલા સૌમ્યા શાન્તાચૈવ મનોરમા ।
શુભા મનોમવા વીરા કુમુદા પદ્મશેખરા ॥ ૬૦ ॥
લલિતા લીલાવતી ચૈવ ત્રિદશા પૂર્ણમણ્ડલા ।
પૂર્ણ મદ્રાચ મદ્રાજ્ઞે ષોડશૈવ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૬૧ ॥

॥ इति त्रिखण्डाः १६ ॥

શાન્તિની ચ શુભા શાન્તા ત્રિદિવા દેવદુર્લભા ।
વીરમદ્રા ચ શિવા સૌમ્યા વીરમદ્રા નારાયણી ॥ ૬૨ ॥
સુષિરા શેખરા રમ્યા પૂર્ણા ચ પૂર્ણમદ્રિકા ।
વિજયા તત્ર વિજ્ઞેયા દ્વાત્રિશચૈવ સદ્ધયા ॥ ૬૩ ॥

॥ इति चतुष्खण्डाः १६ ॥

लक्ष्मिणी श्रीः सम्भवा च विदुरा पूर्णमण्डला ।
 सुगन्धा मानसी शैला नन्दानन्दाक्षी कौतुका ॥ ६४ ॥
 शान्तिर्लाभा च कल्याणी सुभद्रा च भद्रेश्वरी ।
 अष्टचत्वारिंशद्रेखा इत्थं चैव प्रकीर्तिता ॥ ६५ ॥

॥ इति पञ्चखण्डाः १६ ॥

कामिनी कमला पद्मा संभ्रमा भ्रमशेखरा ।
 शुभा च सार सम्भूता वैदेवी राजशेखरा ॥ ६६ ॥
 गान्धारी गन्धर्वा वृत्ता तिलका लोक सुन्दरी ।
 महोभद्रा तथा एन्द्रा चतुः षष्टि स्थुरैकतः ॥ ६७ ॥

॥ इति षट्खण्डाः १६ ॥

पुष्पिता पुष्पिका चम्पा समहा तिलकाऽद्भुता ।
 सिद्धा सिद्धाङ्गी स्वरूपा क्रीडामणिस्तथापरा ॥ ६८ ॥
 नरनारा नरेश्वरी विरुपाक्षा महोद्भवा ।
 सिद्धांसा सर्वमण्डला अशीतिः सङ्ख्यामताः ॥ ६९ ॥

॥ इति सप्तखण्डाः १६ ॥

शुभा च शीतला गन्धा मालती हर्म्यसंयुता ।
 मेघा मेघपदाऽनुजा कृष्णा च निर्मलापरा ॥ ७० ॥
 तेजाः प्रतापतेजाश्च कीर्तिशनन्दका तथा ।
 सम्भृताश्च विज्ञेया षण्णयतिश्च सङ्ख्या ॥ ७१ ॥

॥ इति अष्टखण्डाः १६ ॥

शान्ता च मुकुला नन्दा श्रिया भद्रा च नन्दना ।
 शोभना च सुभद्राख्या सुता च कुलनन्दिनी ॥ ७२ ॥
 गम्भीरा मधुरा चैव शेखरा शिखरोन्नता ।
 महानीला रत्नमाला शतं च द्वादशोत्तरम् ॥ ७३ ॥

॥ इति नवखण्डाः १६ ॥

आल्हादा श्रियानन्दा गोमती नामसुन्दरी ।
 सुभद्रा भद्रिका भद्रा भद्राङ्ग भद्रमालिनी ॥ ७४ ॥

सम्भृता भृतशरदा पताका कीर्तिवर्द्धिनी ।

माहेन्द्री सुन्दराख्याता अष्टाविंशत्तरंशतम् ॥ ७५ ॥

॥ इति दशखण्डाः १६ ॥

कुमुदा भद्रका ध्वजा ध्वजाक्षी मकरध्वजा ।

सुपताका वीरभद्रा रूपभद्रा विनायका ॥ ७६ ॥

वीरा च विक्रमा रम्यामन्मथा देवसुन्दरी ।

उग्रा कनकेशी चतुश्चत्वारिंशोत्तरशतम् ॥ ७७ ॥

॥ इति एकादशखण्डाः १६ ॥

शाश्वती वरदा रम्या सुन्दरा मोदा मोदकी ।

शिवा च सर्वलम्भा च विशाला कुलनायका ॥ ७८ ॥

शिम्भा शिवतमा दिव्या शिवाङ्गना विश्वेश्वरी ।

विश्वरूपा समाख्याता षष्ठ्युत्तरशतं तथा ॥ ७९ ॥

॥ इति द्वादशखण्डाः १६ ॥

शान्तिकी विमला सूर्या वर्द्धना विजया तथा ।

वाञ्छिता वंशोद्भवा च वंशभृता तु रेखिता ॥ ८० ॥

वंशतारावित्त्या च वश्या माना शिखोद्भवा ।

वांस्या वसन्तोद्भवा च षट् सप्तत्युत्तरं शतम् ॥ ८१ ॥

॥ इति त्रयोदशखण्डाः १६ ॥

विद्या शोधनिका रम्या गौरी हंसी सरस्वती ।

सारङ्गी चैव सौरम्या शुकाग्राशोका शौचकी ॥ ८२ ॥

कनका कनकावती कन्दर्पी कन्दर्पाश्रिता ।

कमला कलहंसी च द्विनवत्युत्तरं शतम् ॥ ८३ ॥

॥ इति चतुर्दशखण्डाः १६ ॥

नाहिनी हस्तिनी चैव कुम्भिका गजमालिनी ।

गजी गजाङ्गा शेखरी राज्ञी चैव गजेश्वरी ॥ ८४ ॥

रत्ना रत्नगर्भा माह्या जया चोक्तेजास्तथा ।

प्रिया वक्त्रा समाख्याता अष्टोत्तरशतद्वयम् ॥ ८५ ॥

॥ इति पञ्चदशखण्डाः १६ ॥

॥ इति षोडशखण्डाः १६ ॥

॥ इति सप्तदशखण्डः १६ ॥

॥ इति अष्टादशखण्डाः १६ ॥

२५६ रेखायोगा नाम

૧૬ પંચખંડા - લક્ષ્મણી, શ્રી, સંભવા, વિદુરા, પૂર્ણખંડા, સુગંધા, માનસી, શૈલા, નન્દા, મન્દાક્ષી, કૌતુકા. શાન્તિ, લાભા, કલ્યાણી, સુલક્ષા, ભદ્રેશ્વરી.

૧૬ ષટખંડા - કામિની, કમલા, પદ્મા, સંભ્રમા, ભ્રમશેખરા, શુભા, સારસંભૂતા, વૈદેવી, ગાન્ધારી, ગન્ધર્વા, વૃતા, તિલકા, લોકસુંદરી, ભદ્રા, મહાભદ્રા, એન્દ્રી,

૧૬ સપ્તખંડા - યુષ્મિણી, યુષ્મિકા, ચમ્પા, સમહા, તિલકા, અદ્ભુતા, સિદ્ધા, સિદ્ધાંગી, સ્વરૂપા, કીડામણી, નરનારા, નરેશ્વરી, વિરૂપાક્ષ, મહોદ્ભવા, સિદ્ધાંશા, સર્વમંડલા.

૧૬ અષ્ટખંડા - શુભા, શિતલા, ગન્ધા, માલતી, હર્યસંયુતા, મેઘા, મેઘપદા, અનુભ, કૃષ્ણા, નિર્મલા, પરા, તેજ, પ્રતાપતેજ, કીર્તિ, આનંદા, સંભૂતા.

નવખંડા - શાન્તા, સુકુલા, નન્દા, શ્રિયા, ભદ્રા, નન્દના, શોભના, સુભદ્રા, સુતા, કુલનંદિની, ગંભીરા, મધુરા, શેખરા, શિખરોન્નતા, મહાનીલા, રતનામાલા.

દશખંડા - આલ્હાદા, શ્રિયા, નન્દા, ગોમતી, નામસુંદરી, સુભદ્રા, ભદ્રિકા, ભદ્રા, ભદ્રાંગા, ભદ્રમાલિની, સંભૂતા, ભૂતશરદા, પતાકા, કીર્તિવર્દની, માહેન્દ્રી, સુંદરી.

એકાદશખંડા - કુસુદા, ભદ્રકા, દ્વળ, દ્વળક્ષી, મહરદ્વળ, સુપતાકા, વીરભદ્રા, રૂપભદ્રા, વિનાયકા, વીરા, વિક્રમા, રમ્યા, મનાયા, દેવસુંદરી, ઉગ્રા, કનકેશી.

દ્વાદશખંડા - સુરવાસની, વરદા, રમ્યા, સુંદરી, મોદા, મોદકી, શિવા, સર્વલંભા, વિશાલા, કુલનયના, શંભા, શિવતમા, દિવ્યા, શિવાંગના, વિશ્વેશ્વરી, વિશ્વરૂપા.

ત્રયોદશખંડા - શાન્તિકી, વિમલા, સૂર્યા, વર્ધના, વિજયા, વાંછિતા, વંશોદ્ભવા, વંશભૂતા, રેખિતા, વંશતારા, અધિવાસ્યા, વશ્યા, માના, શિખોદ્ભવા, વાંસ્યા, વસંતોદ્ભવા,

ચતુર્દશખંડા - વિદ્યાશોધની, રમ્યા, ગૌરી, હંસી, સરસ્વતી, સારંગી, સૌરમ્યા, શુકાગ્રા, અશોકા, શૌચકી, કનકા, કનકાવતી, કંઠર્પી, કંઠપાશ્રિતા, કમલા, કલહંસી.

પંચદશખંડા - નાહિની, હસ્તિની, કુંલિકા, ગજમાલિની, ગજ, ગંભગા, શેખરી, રાત્રી, ગજેશ્વરી, રતના, રતનગર્ભા, માલા, જયા, ઉગ્રતેજ, પ્રિયા, આસક્તા,

ષોડશખંડા - દ્વીપિની, સિંહિની, સિંહી, સિંહરૂપા, સિંહોન્નમતા, સિંહગ્રીવા, સિંહા, સિંહાસ્યા, સિંહેશ્વરી, મહાનાદા, નાદવતી, સિંહનાદા, નાદોદ્ભવા, સિંહાંગના, સિદ્ધા, સદેશ્વરી.

સપ્તદશખંડા - સૌમ્યા, નારાયણી, રમ્યા, નરા, નરોત્તમા, નરેશ્વરી, નરાવહા, નરાંગા, નૃત્યેશ્વરી, વીરમતી, વીરાંગી, મહાવીરા, વીરનાયકા, ખીલત્સા, સતી, શાન્તા.

અષ્ટાદશખંડા - અમૃતા, રમ્યા, ગંગા, કકુદા, કુમુદશેખરી, ખીલત્સા, પાર્થિવી, કાન્તા, મનોહરી, સ્વરૂપા, વિક્રમા, શાન્તા, મનોજા, સર્વતોમુખી, યજ્ઞાલદ્રા, સુરવાસીના.

નાગરે લતિને રેખા સાન્ધારે મિશ્રકે તથા ।
લાંછના-સૂત્ર યોગેન રેખા ભવતિનાગરી ॥ ૯૪ ॥

કથિતા ગર્ભમાધાર્ય વિમાને ભૂમિજે તથા ।
વરાટે દ્રાવિડેચૈવ પ્રશસ્તા ગર્ભમાર્ગતઃ ॥ ૯૫ ॥

સ્તંભાદ્યાશ્ચૈવ ગર્ભાધ્યાઃ પ્રાસાદમિત્તિ માનતઃ ।
ચતુર્વિદ્યા ભવેદુરેખા વિમાને ચૈવ ભૂમિજે ॥ ૯૬ ॥

વરાટે દ્રાવિડે કાર્યા છન્દે વિમાનનાગરે ।
વિમાન - પુષ્પકે તદ્વદ રેખા સૂત્રદ્વયાઙ્કિતા ॥ ૯૭ ॥

લાંછના-સૂત્રયોગેન રેખા સૂત્રદ્વયાઙ્કિતા ।
વેણિકોશોદ્ભવા રેખા કલાભેદ ક્રમાદપિ ॥ ૯૮ ॥

નાગરે લતિને કાર્યા સાન્ધારેડપ્યથ મિશ્રકે ।
દારુજે ચ રથારોહે પ્રશસ્તા સર્વકામદા ॥ ૯૯ ॥

શિખાન્તા વા ભવેદુરેખા ઘણ્ટાન્તાચાપ્યથોચ્યતે ।
સ્કન્ધાતા ચ તથા પ્રોક્તા અન્યથા દોષ કારણમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

નાગર, લતિન, સાન્ધાર અને મિશ્રક પ્રાસાદના શિખરોમાં નાગરી રેખાનો પ્રયોગ કરવો, નાગરી રેખા ચિહ્નમાટે તૈયાર કરેલા સૂત્રના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે,

વિમાન પ્રાસાદ તથા ભૂમિજ પ્રાસાદની રેખા ગર્ભમર્યાદાએ વિસ્તૃત કરવાનું કથન છે, તથા વરાહ અને દ્રાવિડ જાતિના પ્રાસાદને વિસ્તાર ગર્ભથી કંઈક બહાર રાખવી શ્રેષ્ઠ છે.

સ્તાંભ મર્યાદાએ, ગર્ભમર્યાદાએ, ભિત્તિ મર્યાદાએ, ભિતિ મર્યાદાએ અને ઉક્ત ગર્ભની બહાર મર્યાદાએ, આમ વિસ્તારમાં રેખા ચાર પ્રકારની હોય છે. આ ચારે પ્રકારની રેખા વિમાન અને ભૂમિજ પ્રાસાદમાં લેવાય છે, વળી વરાહ દ્રાવિડ, વિમાન નાગર, વિમાન પુષ્પક અને વદ્ધલી આ બધી જાતિના પ્રાસાદોમાં પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારની રેખાઓ યથા યોગ્ય ઉપયોગમાં લેવી શુભકારક છે, નાગર, લતિન, સ્પાન્યાર, મિશ્રક, દાડ્ડળ (સિંહાવલોકન) અને રથારોહ આ સર્વ પ્રાસાદોમાં, વેણી, વેણી કૌશના યોગથી લાંછન સૂત્ર વડે ઉત્પન્ન થતી નાગરી—રેખા અથવા કલાલેહના ક્રમથી ઉત્પન્ન થતી ચંદ્રકલાદિ રેખાઓ સર્વ શુભ ફલને આપનાર છે.

રેખાનો ઉદય શિખાન્ત, ધન્યત, અને સ્કન્ધાન્ત; આમ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. એથી એછો અધિક ઉદય કરે તો દોષકારક છે. ૯૪ થી ૧૦૦.

પંચ નાસિકા

વિશ્વકર્મા ઉવાચ—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ મદ્રાર્ધં શિખરં તથા ।
મદ્રાર્ધં ચ તતો વત્સ જ્ઞાતવ્યં મૂલનાશિકે ॥ ૧૦૧ ॥

મદ્રં દ્વાત્રિશદ્દ્વિભાગં કર્તવ્યં ચ વિચક્ષ્ણૈઃ ।
મૂલનાશિકં દ્વિભાગં ત્રિભાગં દ્વિતીયં તથા ॥ ૧૦૨ ॥

વેદભાગં તૃતીયાતુ મદ્રં ચતુર્દશૈવ ચ ।
પંચમી ફાલનાકાર્યા ઉપાજ્ઞસદશા ભવેત્ ॥ ૧૦૩ ॥

યાવદ્વસ્ત પ્રમાણેન વિસ્તૃતાક્રિયતે કટિઃ ।
તાવદઅંગુલપાદેન ફાલનાનાં તુ નિર્ગમઃ ॥ ૧૦૪ ॥

॥ ઇતિ પંચ નાસિકાઃ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે—

હે વત્સ ! શિખરના ભદ્રના અર્ધેથી ખુણા સુધીના ભાગ કહું છું, આખા ભદ્રના બીજી ભાગ કરવા, પહેલી ફાલના બે ભાગ, બીજી ફાલના ત્રણ ભાગ, ત્રીજી ફાલના ચાર ભાગ અને આખું ભદ્ર ચૌદ ભાગનું કરવું, પાંચમી ફાલના ઉપાંગ પ્રમાણે કરવી. જેટલા હસ્ત કૌણ હોય તેટલા હસ્તે ૦૧-૦૧ અંગુલના ફાલનાના નીકાળા કરવા. ૧૦૧ થી ૧૦૪.

સપ્ત નાશિકા

સપ્તનાશિકં વક્ષ્યામિ ભદ્રાર્ધં ષષ્ઠ ભાગિકમ્ ।
 પ્રથમં વસુભિર્ભાગં દ્વિતીયં રુદ્ર સંખ્યયા ॥ ૧૦૫ ॥
 તૃતીયં વસુભિર્ભાગં મૂલ સાર્દ્ધં ચતુષ્ઠયમ્ ।
 ષષ્ઠં ચ સપ્તમં ચૈવ ફાલના નામ નામતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

॥ ઇતિ સપ્તનાશિકાઃ ॥

હવે હું સપ્ત નાશિકા કહું છું- અર્ધુલદ્ર છ ભાગનું, પહેલી ફાલના આઠ ભાગની, બીજી ફાલના અગિયાર ભાગની, ત્રીજી ફાલના આઠ ભાગની, મૂલ નાશિકા સાડાચાર ભાગની, છઠી અને સાતમી ફાલનાઓ નામ માત્રની કરવી, (ફાલનાઓનો નિકાળો આગળ કહ્યો તેમ કરવો) કુલ ૫ ચોતેર ભાગ સપ્ત નાશિકા બનુવી,

નવ નાશિકા :-

નવનાશિકં પ્રવક્ષ્યામિ ભદ્રાર્ધમેક ત્રિશતમ્ ।
 એકભાગં દ્વિભાગં વા વેદભાગ તૃતીયકમ્ ॥ ૧૦૭ ॥
 ચતુર્થં બાણભાગં તુ પશ્ચમં વસુસંયુતમ્ ।
 ષષ્ઠં બાણવિભાગં તુ સપ્તમં રસસંયુતમ્ ॥ ૧૦૮ ॥
 અષ્ટમં નવમં ચૈવ ફાલના નામ નામતઃ ।
 યાવદ્વહસ્ત પ્રમાણેન ક્રિયતે કટિવિસ્તરે ॥ ૧૦૯ ॥
 તાવદંગુલપાદેન ફાલનાનાં તુ નિર્ગમઃ ।
 અથ ન લોપયેદ્ યસ્તુ ન ચાર્ણં શિલ્પિચુદ્ધિમાન ॥ ૧૧૦ ॥

શિખરના ભદ્રની નવના શિકા કહું છું- અર્ધો ભદ્રના એકવીશ ભાગ કરવા તેના પ્રથમ ફાલના એક ભાગ, બીજી ફાલના બે ભાગ, ત્રીજી ફાલના ચાર ભાગ, ચોથી ફાલના પાંચ ભાગ, પાંચમી ફાલના આઠ ભાગ, છઠી ફાલના પાંચ ભાગ, સાતમી ફાલના ભદ્રાર્ધ છ ભાગ, અને આઠમી અને નવમી ફાલના માત્રની કરવી, રેખામાને એક હસ્તે ૦૧-૦૧ અંગુલ ફાલનાના નીકાળા કરવાં. આ પ્રમાણે પુદ્ધિમાન શિલ્પિએ ફાલનાના ભાગ લોપવા નહિ. ૧૦૭ થી ૧૧૦.

શિખરોદય પ્રમાણ :-

રેખા વિસ્તારમાનેન સપાદેન તદુચ્છ્રયઃ ।
 ત્રિભાગ સહિતશ્ચૈવ સાર્ધવાતુ વિચક્ષણઃ ॥ ૧૧૧ ॥

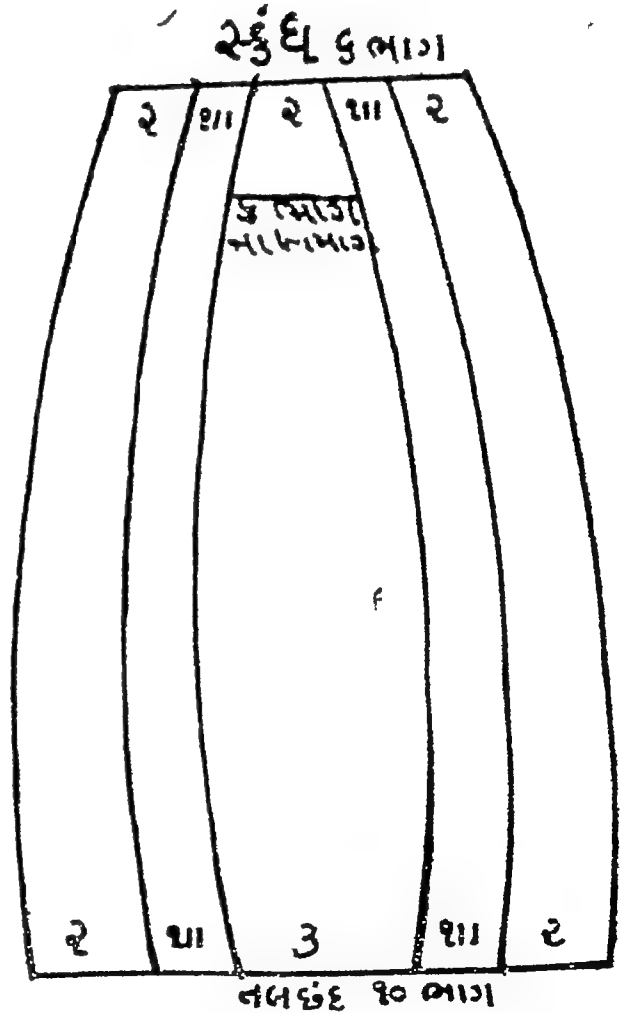
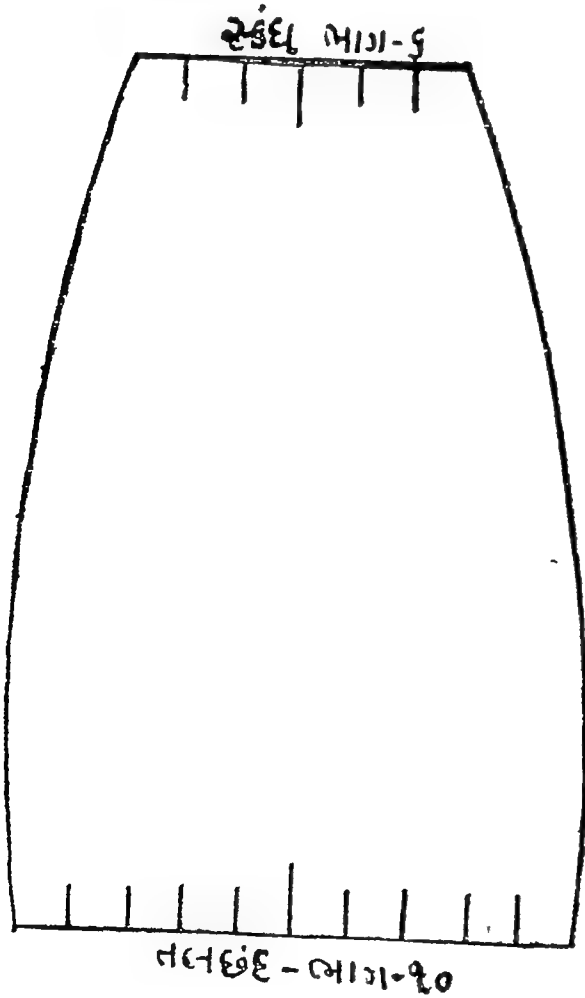
શિખર, રેખાએ જેટલું હોય તેનાથી સવાયુ ઉંચુ કરવું અથવા $1\frac{1}{2}$ કે દોડું ઉંચુ શિખર બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ કરવું, ૧૧૧.

વાલંજર પ્રમાણ :-

દશાંશઃ શિખરે મૂલે ચાગ્રે તત્ર નવાંશકા ।

સાર્ધાંશકો રથો કળૌ દ્વૌ શેષ મદ્ર મિષયતે ॥ ૧૧૨ ॥

શિખરની મૂલ રેખાના પાંચગામાં ૧૦ (દશ) ભાગ કરવા ઉપર મથાળે ૮ (નવ) ભાગ કરવા તેમાં બીજા ભાગ બે કણ, દોઢ દોઢ ભાગ બે પઢરા, ત્રણ ભાગ ભદ્રમણી, ૧૦ ભાગ તળાંચે બાણવા. આંધણે બીજા ભાગ બે કણો દોઢ દોઢ બે પઢરા, બે ભાગ ભદ્ર ૧૧૨.

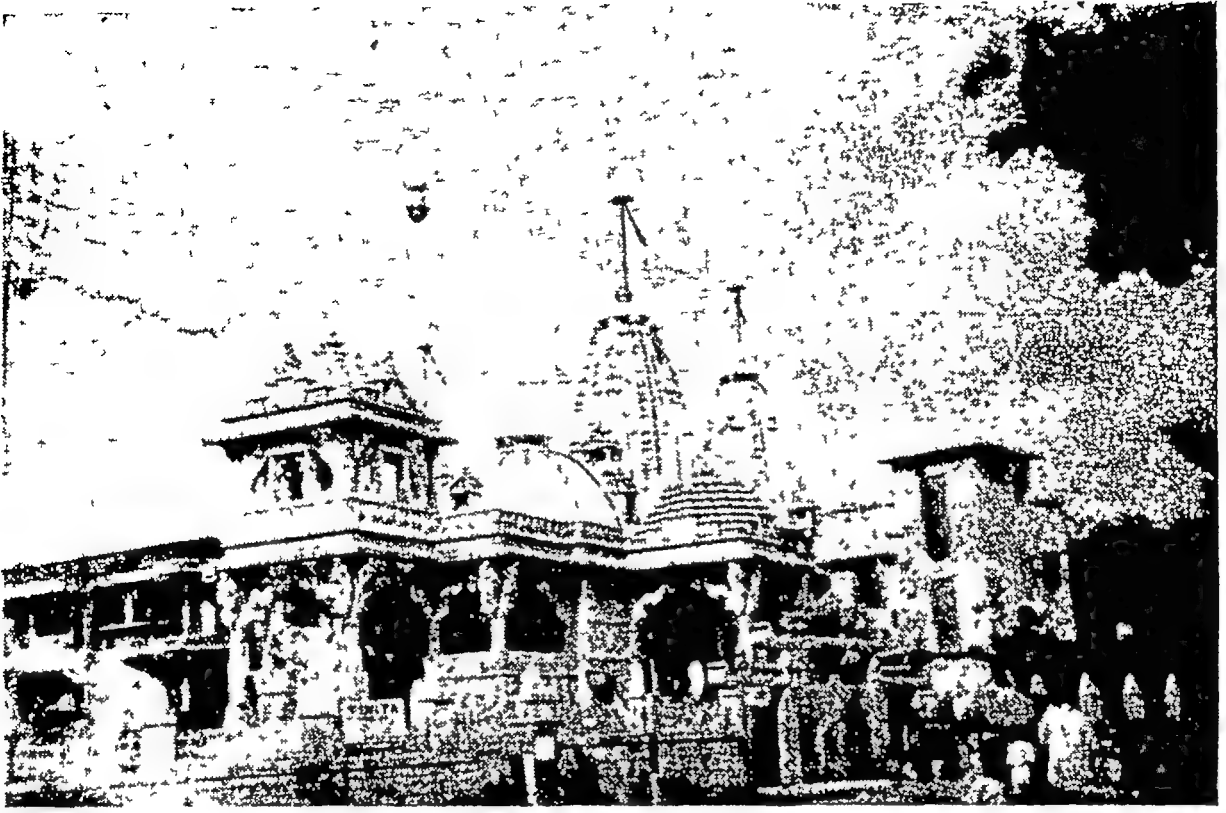

વાલંજર :-

રેખામાનં મયાચ્યાતં
રેખા વિસ્તરસ્યમાનં

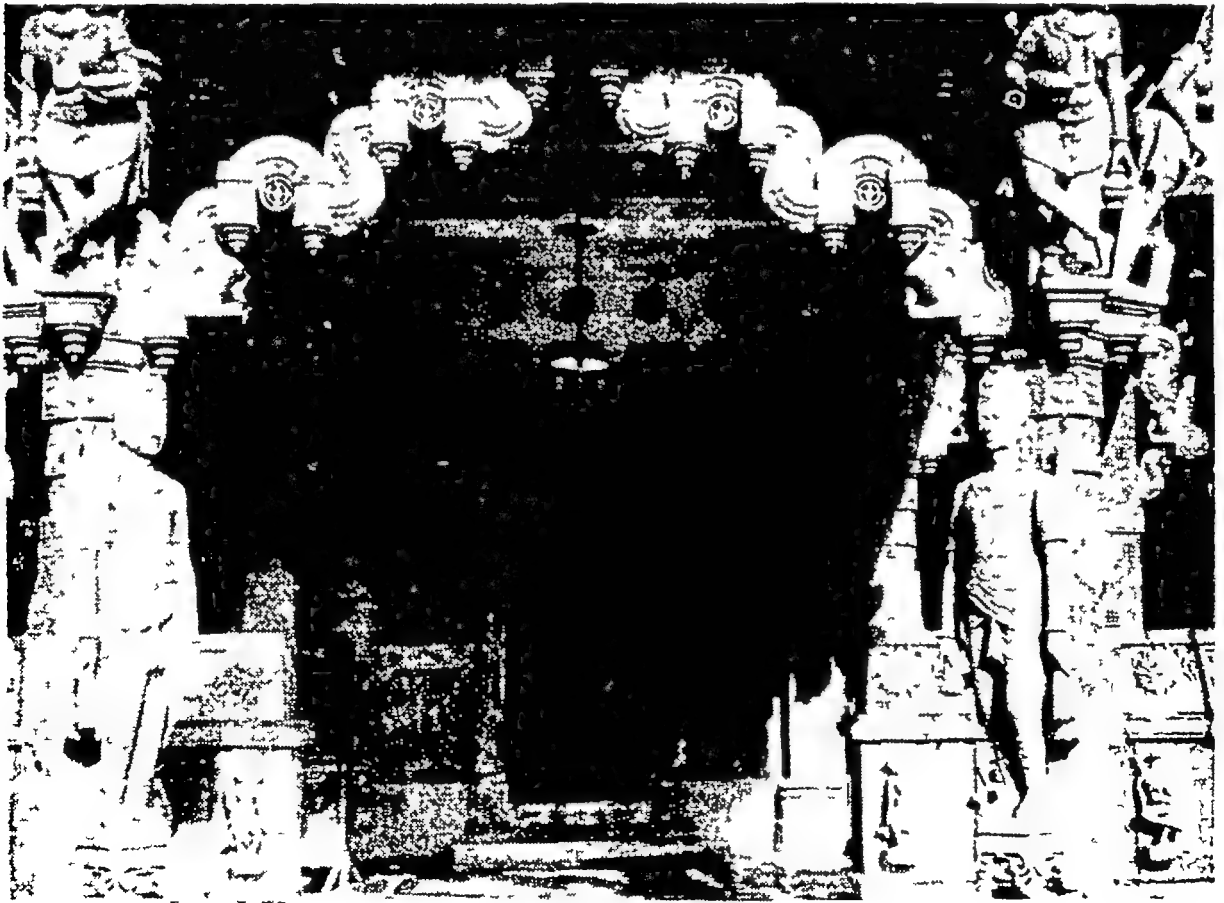
વાલંજરમત સૃણુ ।

દ્વાવિંશપદભાજિતમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

શ્રી ચેત્પુર જૈન દેરાસર સામઠ દર્શન-મંડિર

[એન. સી. સોમપુરા.]

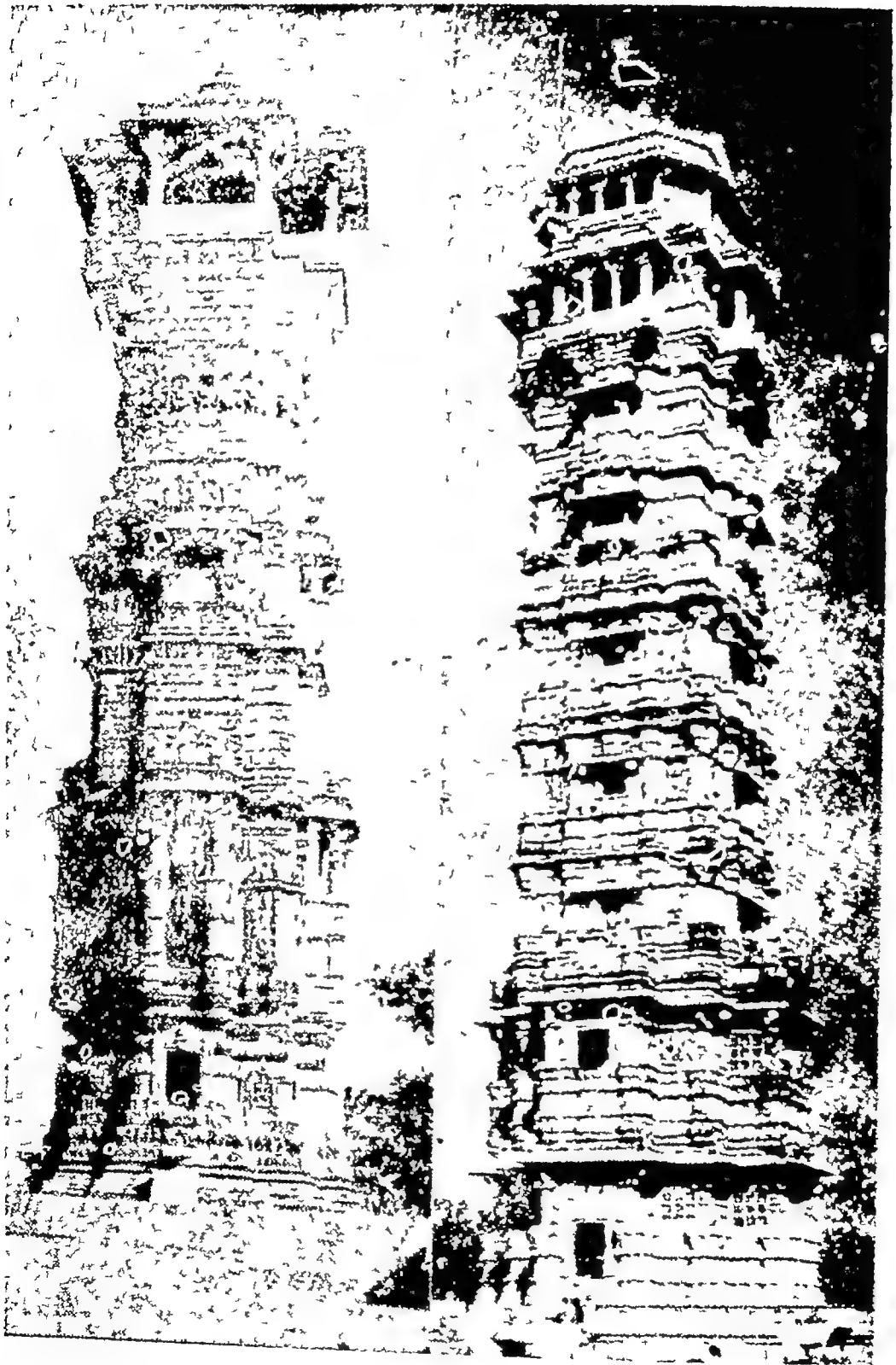

શ્રી ચેત્પુર જૈન દેરાસર શૃંગાર ચોકી દર્શન-મંડિર

[એન. સી. સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

જૈન સ્તંભ

કીર્તિ સ્થંભ-ચિતોડ.

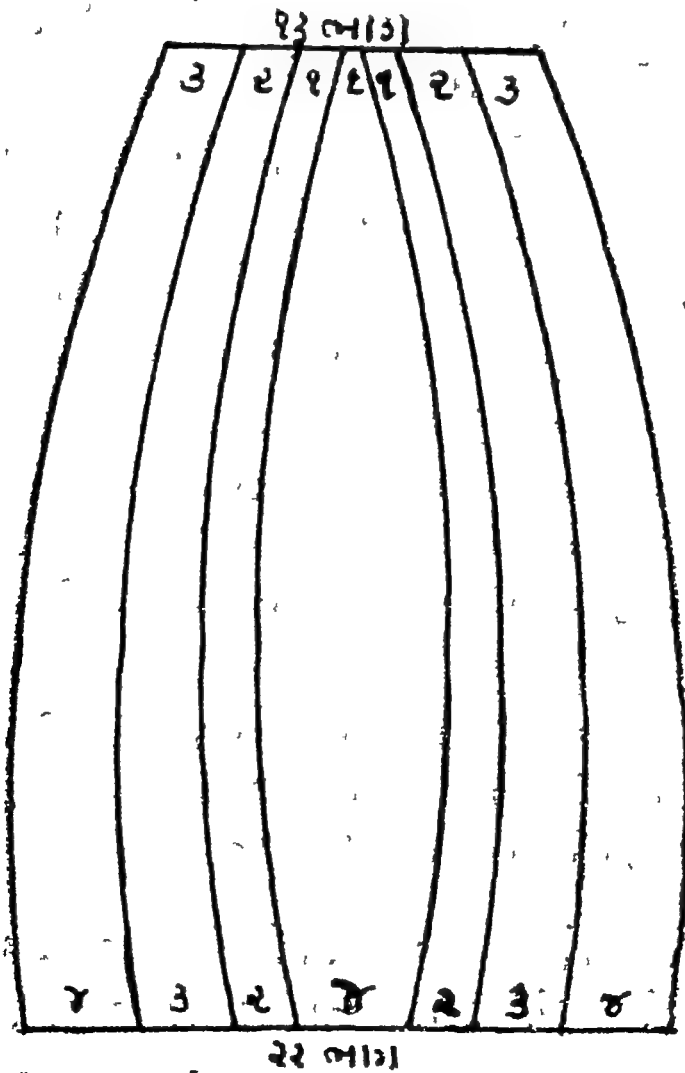
કોણસ્તુ - ભાગચત્ત્વારઃ પ્રતિરથ સ્ત્રિભાગકઃ ।

ઉપરથો દ્વિભાગસ્તુ મદ્રાર્ધ દિ દ્વિ ભાગકમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

સ્કંધે ત્રયોદશ ભાગા ત્રિધા કર્ણે દ્વયરથે ।

ઉપરથે ચૈક ભાગઃ શેષ મદ્રં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

શિખરની રેખાનું માન મેં કહ્યું હવે વાલંજર-શિખરના નાસીકના વિભાગ સાંભળો, શિખર પાંચથે જેટલું હોય તેના ૨૨ ખાવીશ ભાગ કરવા તેમાં રેખા ભાગ-૪ (ચાર), પ્રતિરથ ૩ (ત્રણ), ઉપરથ ૨ (બે) ભાગનો અને અર્ધું ભાગ ૨ (બે) ભાગનું કરવું, હવે શિખરનું સ્કંધ જેટલું હોય તેના ૧૩ (તેર) ભાગ, કરવા તેમાં રેખા ભાગ-૩ (ત્રણ) પ્રતિરથ ૨ (બે) ભાગ, ઉપરથ ૧ (એક) ભાગ અને ભદ્ર ભાગ ૦૧ (અધી), આ રીતે વાલંજર વિભાગ બધાવા. ૧૧૩ થી ૧૧૫.

પાયચાના વાલંજર વિભાગ -

રેખા,	પ્રતિરથ,	ઉપરથ,	ભદ્રઅધું,		કુલ.
૪	૩	૨	૨	૧૧+૧૧	૨૨

સ્કંધના વાલંજર વિભાગ

રેખા,	પ્રતિરથ,	ઉપરથ,	ભદ્રઅધું,		કુલ.
૩	૨	૧	૦૥	૬૥+૬૥	૧૩

સ્કન્ધ-વેધ :-

સ્કંધહીનં ન કર્તવ્યં નાધિકં કિં ચ કારયેત્ ।
 સ્કંધહીને કુલોચ્છેદો મૃત્યુરોગ ભયાવહમ્ ॥ ૧૧૬ ॥
 તસ્માત સર્વપ્રયત્નેન સ્કંધેઽધિકં ન કારયેત્ ।
 માન પ્રમાણં સંયુક્તં શાસ્ત્રદણ્યા ચ કારયેત્ ॥ ૧૧૭ ॥
 આયુરાશમ્ય સૌભાગ્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ ।
 મૂલક્રન્દે પ્રવિષ્ટે તુ સ્કંધ વેધ इति स्मृतः ॥
 શિલ્પિ સ્વામિનૌ હન્યે તે સ્કંધ વેધ ન સંશયઃ ।
 નિર્ગમો હસ્ત સંસ્થ્યૈર્વા અંગલૈરૂપપાદિતઃ ॥ ૧૧૮ ॥

શિખરને હીન સ્કંધ કરવો નહિ, અને અધિક માન પણ નહિ કરવું, સ્કંધ માનથી ઓછો થાય તો કુલનો નાશ થાય, તેમજ મૃત્યુ તથા રોગનો ભય થાય, તેથી સ્કંધ અધિક માનનો પણ નહિ કરવો, સર્વ ઉપાયોથી શાસ્ત્રમાં કહેલ માન યુક્ત કરવો, જેથી આયુષ્ય, આરોગ્ય અને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમાં લેશ માત્ર સંશય નહિ.

શિખરના પાયચામાં માનમાં ઓછું વધતું કરી વેધ કરવો નહિ. સ્કંધ વેધથી સ્વામી અને શિલ્પીનો નાશ થાય, તેમાં શંકા ન બાધવી, વાલંજરના નીકાળા દર હસ્તે ૦૧-૦૧ અંગુલ કરવા. ૧૧૫ થી ૧૧૮.

ક્ષોભયેદંશપાદોન પાદોનશ્ચાપિ વિસ્તૃતઃ ।

इति रेखोच्छ्रयं कुर्याद् वालंजर इति स्मृता ॥ ११९ ॥

વાલંજરના નાસિકના મૂળમાં પાણીતાર પોણા ભાગનો ઉઠે, પોણા ભાગ પહોળો રાખવો, આ રીતે વાલંજરના ભાગ બાધવા ૧૧૯.

શિખર ભદ્ર ગવાક્ષ વિધાન :-

ત્રિ મૂર્તિર્યસ્તુ ભદ્રાન્તે રથિકા સર્વકામદા ॥

શુકનાશસ્તથા સિંહો ભદ્રે ત્વે કૈક સંયુતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

શિખરના ત્રણે ખાળુના ભદ્રમાં ગવાક્ષ કરવા, તેમાં દેવમૂર્તિઓ કરવી, આવી દરેક રથિકા (ભદ્ર) સર્વ કામનાને આપે છે, શિખરના અથ્ર ભાગે શુકનાશ કરવો, અને ત્રણે ખાળુમાં ભદ્રના ગવાક્ષ ઉપર અઠેક સિંહ બેસાડવો ૧૨૦.

શુકનાશ સ્વરૂપ વિધાન :-

અગ્રે કોલી કપોલસ્તુ શુકનાસસ્તુ નાસિકા ।

સાન્ધારે સ્તંભ રેખા કર્તવ્યા મધ્ય કોષ્ઠકે ॥ ૧૨૧ ॥

પ્રાસાદસ્યે પુરો ભાગે નિર્વાણમૂલ શ્રંગકમ્ ।

તદગ્રે શુકનાસં ચ એકાદિ સપ્તસમુદ્રમમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

તસ્યોપરિ સિંહઃ સ્થાપ્યો મણ્ડપમ કલશસમઃ ।

દ્વિ સ્તંભઃ શુકનાસાગ્ર વિજ્ઞેયઃ પાદ મણ્ડપઃ ॥ ૧૨૩ ॥

પ્રાસાદની આગળ શિખરમાં કોલી એ કપોલરૂપ કદવી છે અને તેમાં શુકનાશ એ નાસિકા રૂપ છે. સાન્ધાર પ્રાસાદમાં મધ્યકોષ્ઠ (સ્તૂપ)ની આગળ કોલીના સ્તંભો પર શિખરની રેખા આવે છે, પ્રાસાદના શિખરના અથ્ર ભાગમાં નીકળતા ઉશ્રંગની આગળ શુકનાસ એકથી સાત દોઢીયા ચડાવી કરવો, અને તેના ઉપર સિંહ સ્થાપન કરવો, તે મંડપના કલશ લગભગ સમસૂત્ર કરવો, શિખરમાં શુકનાસ આગળ બે સ્તંભો કરવા તે “પાદ મંડપ” નામથી જાણવા. ૧૨૧ થી ૧૨૩.

શુકનાશ ઉદયમાન :-

છાદ્યોર્ધ્વે સ્કન્ધપર્યન્ત-મેકવિંશતિમાજિતમ્ ।

અંકદિગ્ રુદ્ર સૂર્યોશ ત્રયોદશાશમ્સૃજતે ॥ ૧૨૪ ॥

શુકનાસસ્ય સંસ્થાનં છાદ્યોર્ધ્વે પશ્ચધોન્નતમ્ ।

તેનમાનેન પાદાંતં મણ્ડપોર્ધ્વે સમુત્સૃજેત્ ॥ ૧૨૫ ॥

મણ્ડપોર્ધ્વે શુકઘણ્ટા સમાન્યુનાનચાધિકા ॥ ૧૨૬ ॥

પ્રાસાદના છબ ઉપરથી શિખરના સ્કન્ધ સુધીના ઉદયના એકવીશ ભાગ કરવા તેમાં છબ ઉપરથી નવ, દશ, અગિયાર, બાર અને તેર ભાગ સુધીમાં શુકનાસનું સ્થાન

બાણુનું એ રીતે છબા ઉપરથી શુકનાસના ઉદયના પંચવિધ પ્રમાણ કહ્યા છે, તે શુકનાસના ઉદય માનના વિભાગના અંત સુધી મંડપની ઉપરના સંવરણના ઘંટાની રચના કરવી. એટલે મંડપ ઉપર ઘંટા શુકનાશ ખરાબર રાખવો, ઘંટા નીચે રહે પણ શુકનાસથી ઘંટા ઉંચી કરવી નહીં. ૧૨૪ થી ૧૨૬.

કોકિલા પ્રાસાદપુત્ર લક્ષણ:—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ કોકિલા લક્ષણ પરમ્ ।
 સ્થાનં પ્રમાણમે તેષાં શુભં વા યદિવાઽશુભમ્ ॥ ૧૨૭ ॥
 કર્ણ ગર્ભાન્તરે જ્ઞાત્વા કર્તવ્યા યત્ર તત્ર ચ ।
 કોણ વિસ્તાર વિસ્તીર્ણા કોકિલા શુભ લક્ષણા ॥ ૧૨૮ ॥
 અનેનૈવ પ્રકારેણ કર્તવ્યા શિલ્પિભિઃ સદા ।
 ઉભયોઃ પાર્શ્વયો રેવ એકૈકા ચ પ્રશસ્યતે ॥ ૧૨૯ ॥
 કોલી પ્રાસાદ રાજસ્ય વામ દક્ષિણતઃ સ્થિતા ।
 કોણાર્ધે કોકિલા યત્ર શ્રી નાશાદ્વેજનં કલિઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 તસ્માત્ સર્વ પ્રયત્નેન કોણાર્દ્ધં ન વ્યતિક્રમેત્ ।
 યમદંષ્ટ્ર તુ વિજ્ઞેયા મિતિશ્ચૈવ શુભપ્રદા ॥ ૧૩૧ ॥
 સર્વ લક્ષણ સંયુક્તા કોકિલા સુફલપ્રદા ॥ ૧૩૨ ॥

હવે હું કોકિલાના લક્ષણ કહું છું, તેના સ્થાન પ્રમાણે શુભ અને અશુભ કહું છું, રેખાનો ગર્ભ ખરાબર બાળવી આધુ પાછું કરવું, કણ રેખાની પહોળાઈ પ્રમાણે કોકિલાનો વિસ્તાર રાખવો તે શુભ બાણુનું, આ કહેલ પ્રમાણે કોકિલા શિલ્પીઓએ કરવી જોઈએ, કોલી એ પ્રાસાદરાજની ડાબી જમણી તરફ બેઠે પડે એ અકેક કોકિલા કરવી, (કોકિલા પ્રાસાદ પુત્ર) હવે તેના દોષ કહું છું, કોણ (રેખા)થી કોકિલા અર્ધ કરે તો લક્ષ્મીનો નાશ, ઉદ્વેગ અને ફેલેશ ઉત્પન્ન થાય, માટે પ્રયત્ને કરીને રેખાથી અર્ધ ભાગની કોકિલા ન કરવી, કરે તો તે યમદંષ્ટ્ર રૂપ બાણુવી. પણ મિતિના માન પ્રમાણે કરવાથી શુભ ફલ દેનાર બાણુવી. ૧૨૭ થી ૧૩૨.

આમલસારા લક્ષણ વિધાન:—

વિશ્વકર્મોવાચ—

પ્રતિસ્થા વુમૌ મધ્યે ષ્ટ્તે આમલસારકે ।
 તત્તદ્વિ મક્તિ માગં ચ કથયે યસ્ય યાદશમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

ઉદયે તુ તદુર્ધ્વે ચ વિમક્તે ચતુરંશતઃ ।

ગ્રીવા પાદોન ભાગા સ્યાત્સપાદં ચ તથાઢકમ્ ॥ ૧૩૪ ॥

ચન્દ્રિકા ચૈક ભાગેન ભાગા આમલસારિકા ।

॥ અપરાજિત પૃષ્ઠા ॥

અન્ને પ્રતિરથના મધ્યમાને ગોળ આમલસારો કરવો, તેના બે ભાગ કરવા. એટલે લાંબાઈથી અર્ધ ઉદયમાન કરવું તેના ચાર ભાગ કરવા, ગ્રીવા ૦૧૧ ભાગ, ૧૧ ભાગ આમલસારાનું અંડક, ૧ ભાગ ચન્દ્રિકા અને ૧ ભાગ આમલસારિકા.

દ્વયોઃ પ્રથયોર્મધ્યે, વૃત્તમામલસારકમ્ ।

ઉદયે ચ તદુર્ધ્વે વિમક્તે ચતુર્ભાગિકે ॥ ૧૩૫ ॥

ગ્રીવા પાદોન ભાગાસ્યાત્ સપાદં ચ તથાઢકમ્ ।

ચન્દ્રિકા ચૈક ભાગેન, ભાગાચામલસારિકા ॥ ૧૩૬ ॥

॥ કલ્યાણ કલિકા ॥

બે પ્રતિરથ વચ્ચેના પ્રમાણે ગોળ આમલસારો કરવો, અર્ધ ભાગે ઉદય કરવો, ગ્રીવા ૦૧૧ ભાગ, ૧૧ ભાગ અંડક અને એક ભાગ ચન્દ્રિકા અને ૧ ભાગ આમલસારિકા કરવી. ૧૩૫, ૧૩૬. (કલ્યાણકલિકા)

સ્થયોરુભયોર્મધ્યે વૃત્તમામલસારકમ્ ।

ઉત્સેધો વિસ્તારાર્ધેન ચતુર્ભાગવિભાજિતમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

ગ્રીવા ચામલસારય પાદોનાથ સપાદકઃ ।

ચન્દ્રિકા ભાગમેકેન ભૂમિરામલ સારિકા ॥ ૧૩૮ ॥

॥ શિલ્પ રત્નાકર ॥

પ્રાસાદના સ્કંધે બે પ્રતિરથની વચ્ચેમાં પ્રતિરથ બરાબર ગોળ આમલસારો કરવો, અને પહોળાઈથી અર્ધ ભાગે ઉચો કરવો ઉચાઈમાં ચાર ભાગ કરવા, ૦૧૧ ભાગનું ગળું, ૧૧ ભાગ આમલસારો, ચન્દ્રિકા ભાગ ૧, અને આમલસારી (ઝાંઝરી) ભાગ એકની કરવી. ૧૩૭, ૧૩૮.

સ્કંધઃ षડ્ભાગકો જ્ઞેયઃ સપ્તાંશમસારકઃ ।

ક્ષેત્રમષ્ટાવિંશભાગૈ - રુચ્છ્રયે ચ તદુર્ધ્વત ॥ ૧૩૯ ॥

ગ્રીવા ભાગત્રયંકાર્યા અંડક પંચભાગકઃ ।

ત્રિભાગા ચન્દ્રિકા ચૈવ તથૈવામલસારિકા ॥ ૧૪૦ ॥

નિર્ગમે ષટ્ સાર્ધં ભાગોભવેદામલસારિકા ।

ચન્દ્રિકા દ્વિ સાર્ધભાગા અણ્ડકઃ પશ્ચ એવ ચ ॥ ૧૪૧ ॥

સ્કંધના વિસ્તાર છ ભાગે અને આમલસાર સાત ભાગ કરવો, આમલસારના વિસ્તારમાં અઠાવીશ ભાગ કરવા, અને ચૌદ ભાગ આમલસારનો ઉદય કરવો, ગ્રીવાત્રણ ભાગ, અંડક પાંચ ભાગ, અંદ્રસ ત્રણ ભાગ અને ત્રણ ભાગ આમલસારી, એમ ચૌદ ભાગ ઉદયમાન બાણુવું. હવે વિસ્તાર ભાગ, ગર્ભથી સાડા છ ભાગ આમલસારી નીકળતી, અઢીભાગ અંદ્રસ અને પાંચભાગ અંડકનો નીકાળો કરવો. ૧૪૬, ૧૪૦ જ્ઞાનપ્રકાશદીપાણી

આમલસારા દેવસ્વરૂપ વિધાન :-

શિવેચશ્વરરૂપં તુ ધ્યાનમયં વિચક્ષણઃ ।

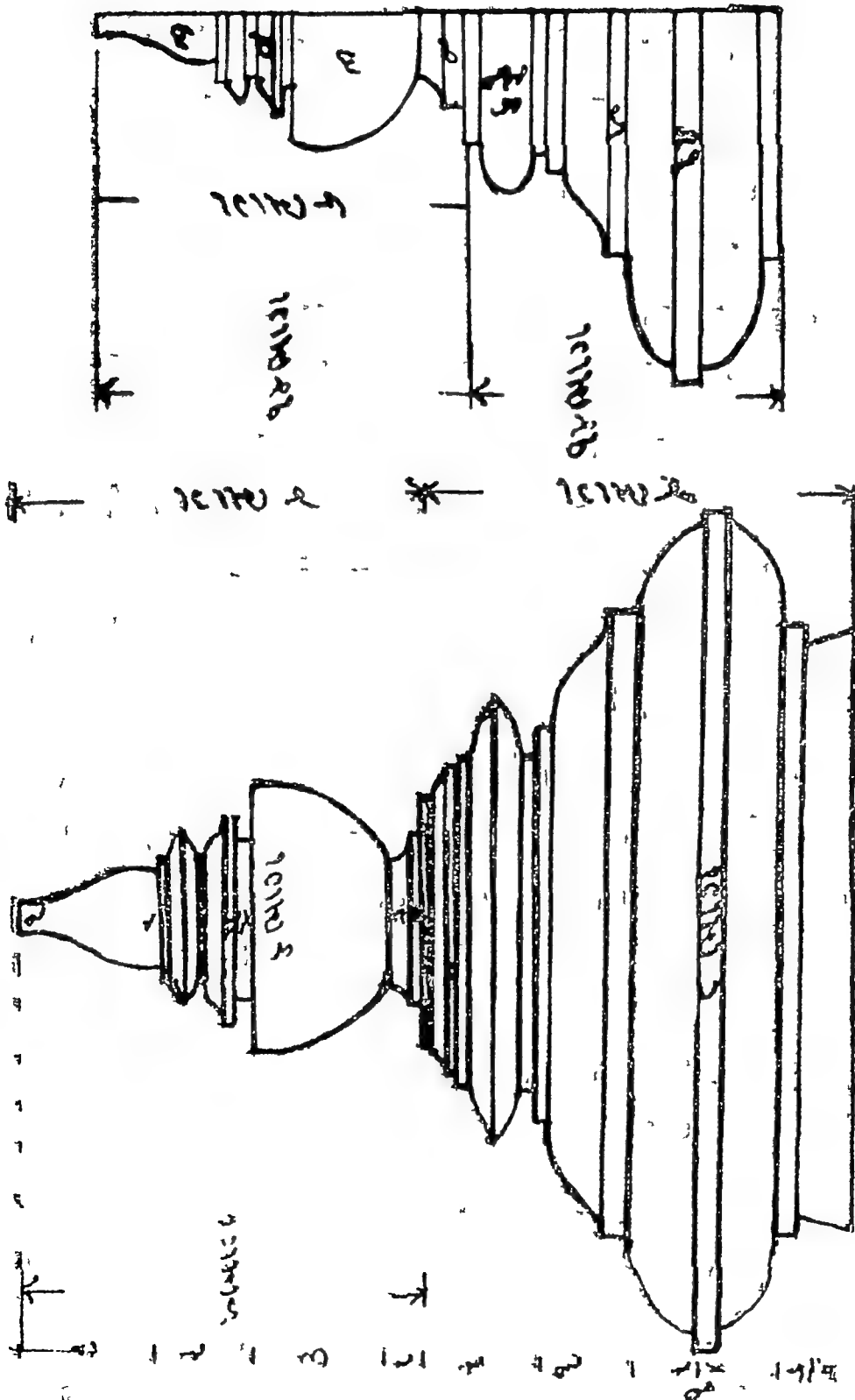
શિલ્પર કર્ણે દાતવ્યં જિને કુર્યાજ્જિનેશ્વર ॥ ૧૪૨ ॥

શિખરના આમલસારના કોણે શિવના પ્રાસાદને ઈશ્વર (શિવ) ધ્યાનમય વિચક્ષણ સ્વરૂપ શિલ્પીએ કરવું. અને જિનપ્રાસાદમાં જિનેશ્વરની મૂર્તિ કરવી ૧૪૨.

કળે માયાં સ રુદ્રાં ચ વિદ્યાશ્રામલસારકે ॥ ૧૪૩ ॥

અગ્નિપુરાણ અં ૧૦૨-૨૩

આમલસારના ગળામાં માયા અને રુદ્રનાં રુપ કરવાં. ૧૪૩.

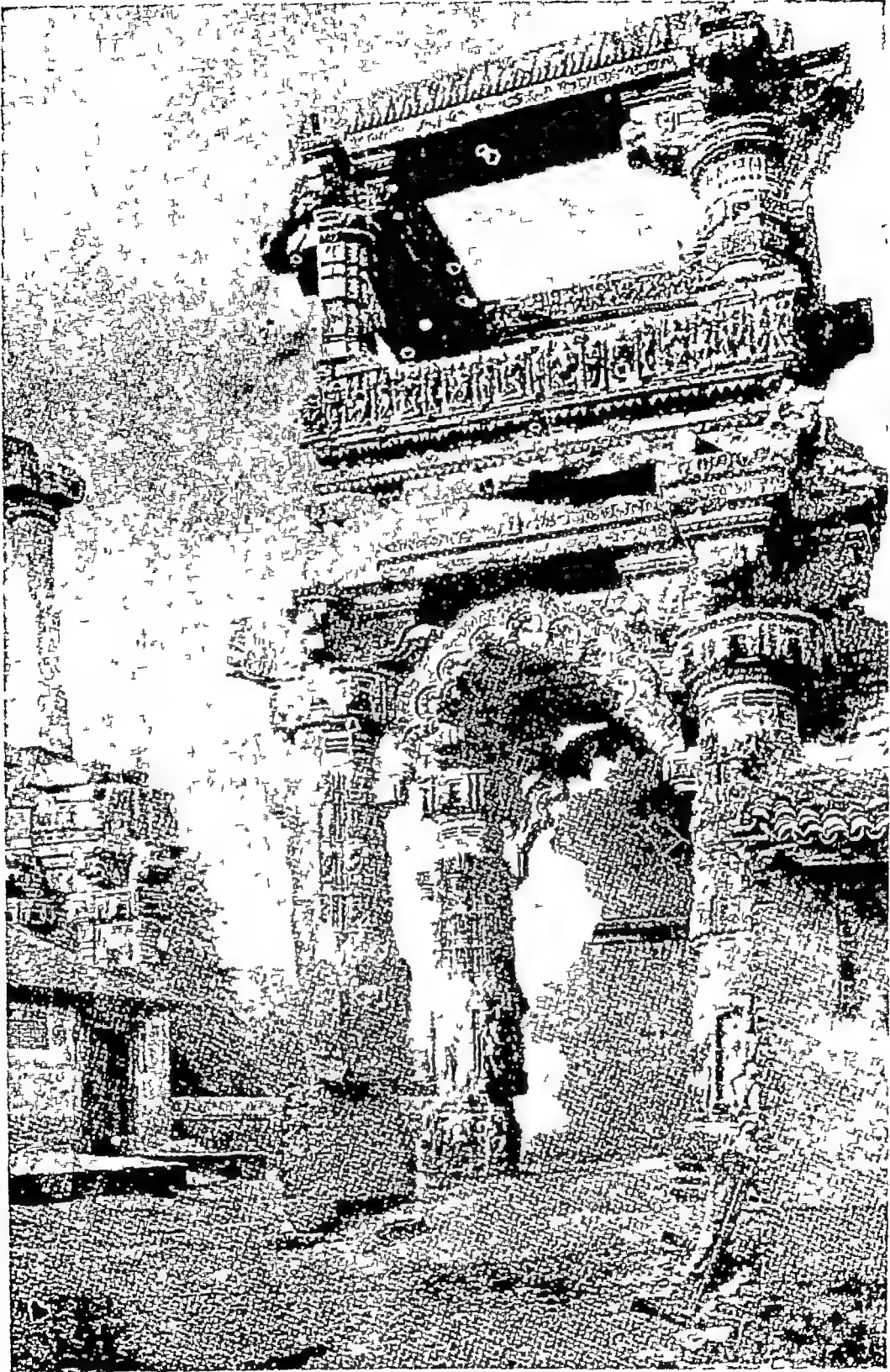

આમલસાર અને કલશ પ્રમાણ દર્શન.

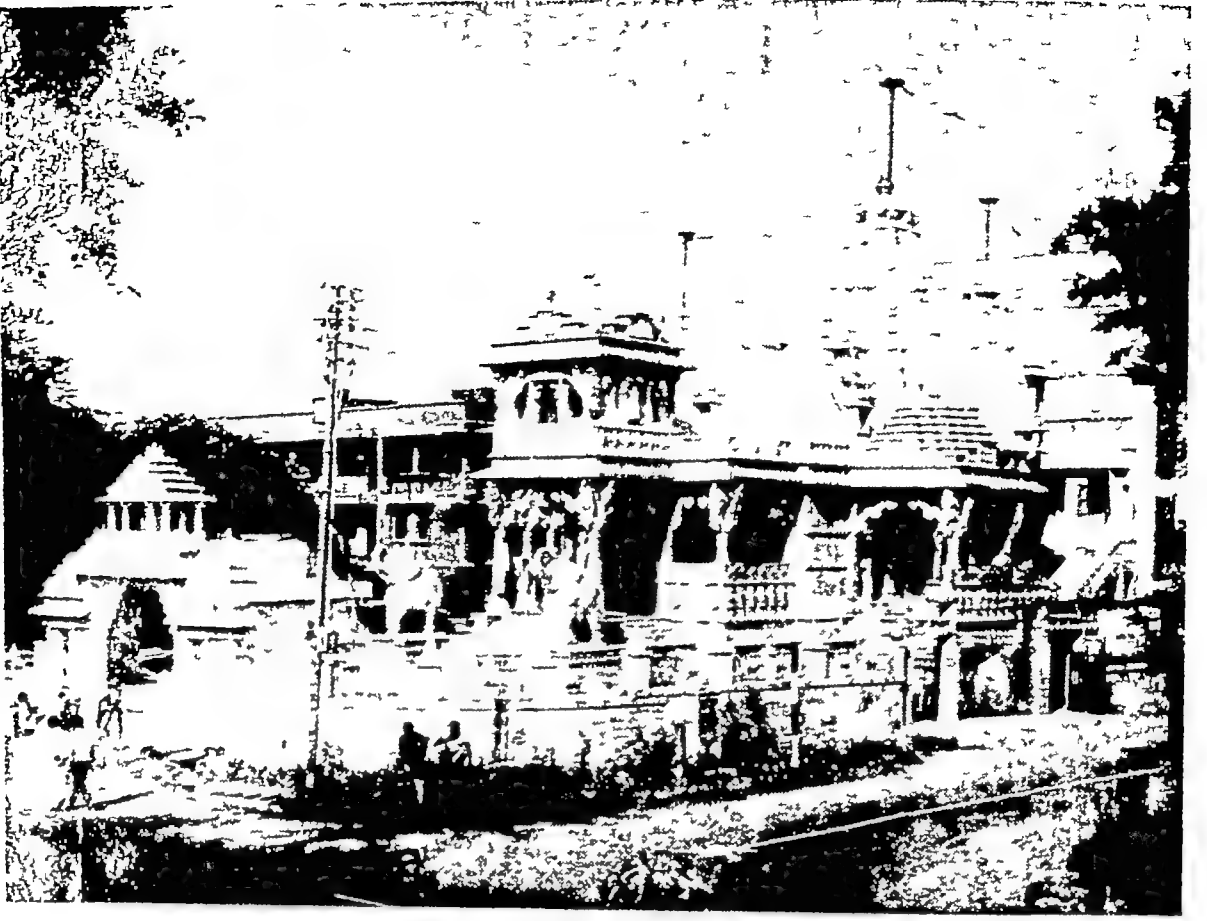
આયુધં વાહનં ચિહ્નં यस્ય દેવસ્ય યદ્ભવેત ।
 તસ્માદેકતમં ચિહ્નં કાર્યાં ચામલસારકે ॥ ૧૪૪ ॥
 ચિહ્નં વિષ્ણુગૃહે તત્ર ગરુડ વાપિ કારયેત્ ।
 દુર્ગાગૃહે તથા સિંહ ત્રિ શૂલં હરવેશ્મનિ ॥ ૧૪૫ ॥
 પદ્મં લક્ષ્મીગૃહે ચિહ્નં હંસં સ્યા બ્રહ્મણોગૃહે ।
 મકરં કામદેવસ્ય તાલં સંકર્ષણસ્ય તુ ॥ ૧૪૬ ॥
 અર્ધચન્દ્ર સ્થિતં સિંહ માદિત્યસ્ય ગૃહે ભવેત્ ।
 વૃત્ત મણ્ડલ મધ્યસ્થં મૃગં ચન્દ્રસમો ભવેત્ ॥ ૧૪૭ ॥
 વજ્રં શક્રસ્ય કુર્વોત દણ્ડં વૈવસ્વતસ્ય ચ ।
 વરુણસ્ય તથા પાશં ગદાં ચ ધનદસ્ય ચ ॥ ૧૪૮ ॥
 સ્કન્દસ્ય શક્તિઃ કર્તવ્યા ગણાધ્યક્ષસ્ય પાર્થિવ ।
 કર્તવ્યં પરશોશ્ચિહ્નં વન્હેર્જ્વાલા વિધિયતે ॥ ૧૪૯ ॥
 વાયોરમ્વર મજ્જ તુ ઉષ્ટ્રં નિર્ઋતયે તથા ।
 અન્યેષામપિ દેવાનાં ચિહ્નં સ્યાદાયુધં સ્વકમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

દેવોના પ્રાસાદે આમલસારમાં આયુધ અને વાહનના ચિહ્ન કરવા વિષ્ણુ-
 પ્રાસાદે ગરુડ, દુર્ગા પ્રાસાદે સિંહ, શિવ પ્રાસાદે ત્રિશુલ, લક્ષ્મી પ્રાસાદે કમલ, બ્રહ્માના
 પ્રાસાદે હંસ, કામદેવના પ્રાસાદે મકર, સંકર્ષણના પ્રાસાદે તાલ [હથેલી], અર્ધ
 ચંદ્રમાં બેઠેલ સિંહ સૂર્ય પ્રાસાદે કરવો, વૃતમંડળ વચ્ચે હરણુ ચંદ્ર પ્રાસાદે કરવો,
 ઇંદ્રપ્રાસાદે વજ્ર, યમરાજના પ્રાસાદે દંડ, વરુણ પ્રાસાદે પાશ, કુબેર પ્રાસાદે ગદા,
 કાર્તિકસ્વામી પ્રાસાદે શક્તિ, ગણાધ્યક્ષ પ્રાસાદે ફરશી, વહ્નિ (અગ્નિ) પ્રાસાદે જ્વાળા,
 વાયુદેવને ધ્વજદંડ, નૈઋતિને ઊંટ આ પ્રમાણે અન્ય દેવોને વાહન અથવા આયુધનું
 ચિહ્ન કરવું. ૧૪૪ થી ૧૫૦.

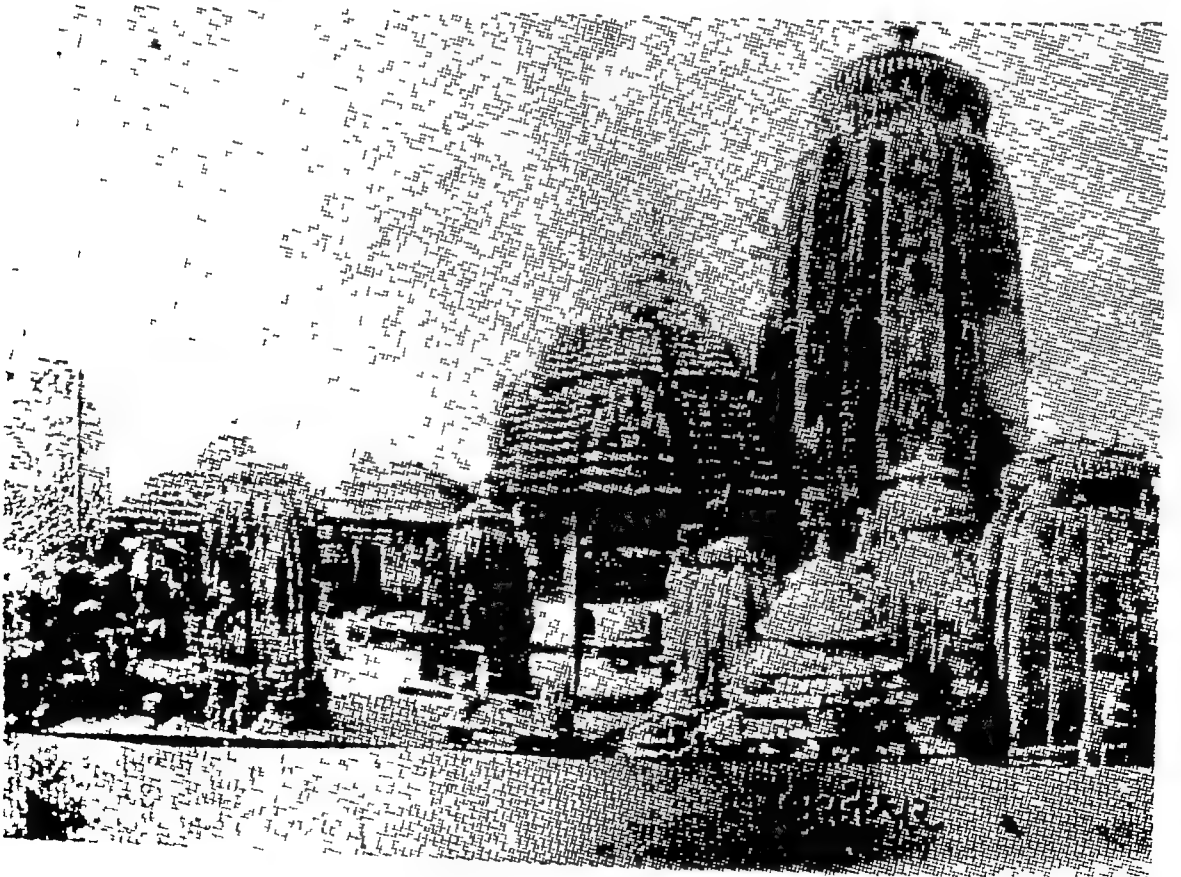
નાગરે લતિને કુર્યાત્ સાન્ધારે ચૈવ મિશ્રકે ।
 વિમાનનાગરચ્છન્દે વિમાન-પુષ્પકે તથા ॥ ૧૫૧ ॥
 વિમાનભૂમિજે ચૈવ વૃત્તં ચ કર્ણિકાન્તકમ્ ।
 દ્રાવિડે તુ તથા ચૈવ તં તુ રેવા ન રૂપકમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

इद्रमडालय अवशेष-सिद्धपुर.

શ્રી ચેન્નુર જૈન દેરાસર સાઇડવર્શન-મુંબઈ [એન. સી. સોમપુરા.]

શિવસ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

વરાટે તુ ભવેદ્ ઘણ્ટા યાદગ મન્દારપુષ્પકમ્ ।
 વક્ત્રીભીષુ ચ સર્વાસુ ગજવૃષ્ઠા કૃતિસ્તયા ॥ ૧૫૩ ॥
 નાગરે ઘણ્ટા કૃતિકાં કુર્યાત સિંહાવલોકને ।
 ઘણ્ટા ચૈવ મુપાખ્યાતા પ્રયુક્તા વાસ્તુ વેદિમિઃ ॥ ૧૫૪ ॥

નાગર, લતિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક, વિમાન અને ભૂમિજ આ બધા પ્રાસાદોને આમલસારો ગોળ કરવો, અને ફરતી કણીઓ યુક્ત કરવો, દ્રાવિડ પ્રાસાદનો આમલસારો તેની રેખાને અનુરૂપ કરવો, વરાટ પ્રાસાદનો આમલસારો મન્દાર વૃક્ષને પુષ્પ આકારે, સર્વવલ્લભી પ્રાસાદોમાં આમલસારો હસ્તિની પીઠના આકારે લંબગોળ, તથા નાગર અને સિંહાવલોકન પ્રાસાદોનો આમલસારો ઘંટના આકારનો બનાવવો, આ પ્રમાણે વાસ્તુવેદોમાં આમલસારાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કલશ પ્રમાણ લક્ષણં—

વિશ્વકર્મોવાચ—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ કલશોત્પત્તિલક્ષણમ્ ।
 મદ્રંતુ સર્વકલ્યાણં કલશં સ્થાપયેદ્યથા ॥ ૧૫૫ ॥
 ક્ષીરોદાર્ણવકે પૂર્વે મધ્યમાને સુરાસુરૈઃ ।
 તત્રોત્પન્નં સુતિલકં કલશં કામરુપિણમ્ ॥ ૧૫૬ ॥
 પ્રતિષ્ઠાદિષુ સર્વેષુ સર્વં પુણ્યં મહોત્સવે ।
 સંસ્થાપ્ય પુણ્યકલશં સર્વવિધ્નો પશામકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥
 અભિષેકો દિવ્યઘણ્ટૈઃ ફલ પલ્લવ સંયુતૈઃ ।
 સર્વં પાપવિનિર્મુક્તઃ શ્રિયં પ્રાપ્નોતિ માનવ ॥ ૧૫૮ ॥
 ક્ષીરાર્ણવે સમુત્પન્નં પ્રાસાદરચાગ્ર જાતકમ્ ।
 પ્રાસાદો દેવતાનાં ચ નેરેન્દ્રાણાંચ હર્મ્યકમ્ ॥ ૧૫૯ ॥
 દેવાગારેષુ સર્વેષુ નૃપાણાં ભવને તથા ।
 સંસ્થાપ્યં દિવ્યકલશં વિશ્વકર્માવચોયથા ॥ ૧૬૦ ॥
 ઉત્પત્તિઃ કથિતા ચૈવં લક્ષણં શૃણુ સામ્પ્રતમ્ ।
 વિમક્તિ ભાગ સર્વાયાનાં પ્રમાણ સૂત્ર માનત્ ॥ ૧૬૧ ॥

શૈલજે શૈલજં કુર્યાદ્ દારુજે દારુજં તથા ।

ધાતુજે ધાતુજં ચૈવ ઐષ્ટિકે ચૈષ્ટિકં શુભમ્ ॥ ૧૬૨ ॥

ચિત્રે ચિત્રં વિધાતવ્યં હેમજં સર્વ કામદમ્ ।

શ્રેષ્ઠ સર્વત્ર શ્રેષ્ઠાનો સુવર્ણ કલશધ્વજમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે—હવે હું કલશ ઉત્પત્તિ અને લક્ષણ કહું છું. કલશ સ્થાપવાથી સર્વ ભદ્ર કલ્યાણ થાય છે, પૂર્વે દેવ અને દૈત્યો સમુદ્ર મંથન કરતા હતા. તેમાંથી કામનાને પૂર્ણ કરનાર એવો સુતિલક કલશ ઉત્પન્ન થયો. શુભ પુણ્યમહોત્સવે પ્રતિષ્ઠા દિને કલશ સ્થાપવાથી સર્વ વિઘ્નોનો નાશ કરે છે. ક્ષત પલ્લવ સહિત દિવ્ય કલશનો અભિશેક કરવો, સર્વ પાપનો નાશ કરે છે અને લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ મનુષ્યને થાય છે. ક્ષીરસાગરમાં ઉત્પન્ન થયેલ કલશ પ્રાસાદની જાતિ પ્રમાણે કરવો, દેવોના પ્રાસાદે તથા રાજાના મહાલયમાં અને ગૃહ મંદિરે, નૃપાણુ ગૃહે દિવ્ય કલશ સ્થાપવો તેમ વિશ્વકર્માનું વચન છે. ઉત્પત્તિ તમને કહી હવે લક્ષણ કહું છું. ભાગ સંખ્યાની સૂત્રમાને વિકસિત કરવી.

પાષાણના પ્રાસાદને પાષાણનો, લાકડાના પ્રાસાદને લાકડાનો, ધાતુના પ્રાસાદને ધાતુનો અને ઇંટના પ્રાસાદને ઇંટનો કલશ કરવો. ચિત્રમાં ચિત્રનો હેમ પ્રાસાદ સર્વ કામનાને આપનાર છે, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ કલશ તથા ધ્વજદંડ બાણવો.

પ્રાસાદ સ્યાદ્દશમાંશેન, પૃથુત્વં કલશાણ્ડક ।

ષોડશંશેર્યુતં શ્રેષ્ઠ, મધ્યદ્વાત્રિશ દશત ॥ ૧૬૪ ॥

મૂલરેખા પञ્ચમાંશે, પૃથુત્વં તસ્ય કારણેત્ ।

ઘન્ટાઽવિસ્તાર પાદેન તત્પાદેન યુતં પુનઃ ॥ ૧૬૫ ॥

इत्यं कलश विस्तार उच्छ्रय स्तस्य सार्धतः ।

નાગરે લતિને શસ્તઃ સાન્ધારે મિશ્રકે તથા ॥ ૧૬૫ ॥

विमान नागरच्छन्दे, विमान पुष्पके तथा ।

ધાતુજે રત્નજે ચૈવ સ્થારોહે ચ દારુજે ॥ ૧૬૭ ॥

शैलजे स चतुर्थांश, एष्टिकादौ समस्तके ।

इत्युक्तः कलशश्चैव, सर्वकाम फलप्रदः ॥ ૧૬૮ ॥

પ્રાસાદમાનના આઠ ભાગ કરવા તે પ્રમાણે કલશના પટ્ટાનો વિસ્તાર કરવો એ કલશનું કનિષ્ઠમાન, એ માનમાં સોળમે (૧૬) ભાગ ઉમેરવાથી જ્યેષ્ઠમાન, અને બત્રીશમે ભાગ વધારવાથી મધ્યમમાન બાણવું, શિખર રેખામાનના પાંચમા ભાગે

પણ કલશ કરી શકાય, ઘટા (આમલસાર) ને સવાયા કરી ચોથા અશે પણ કલશ કરી શકાય આ કલશનો વિસ્તાર કહ્યો એનો ઉદય વિસ્તારથી દોઢો કરવો, નાગર જાતિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, વિમાનનાગર, વિમાનયુષ્પક આ બધા પ્રાસાદોનો કલશ ઉપર મુજબ કરવો. ધાતુજ, રત્નજ, ચારોહ, દારૂજ (સિંહાવલોકન), શૈલજ, અને સર્વ પ્રકારના ઐષ્ટિક આ બધી જાતના પ્રાસાદોમાં કલશ ઉક્તમાનથી સવાયા (ચતુર્યાશાધિક) માનના બનાવવા, આ પ્રમાણે ઈષ્ટ ફલ આપનારો કલશ કરવો. આ પ્રમાણે માનાનુસાર બનાવેલ કલશ ઈચ્છિત ફલ આપે છે. ૧૬૪ થી ૧૬૮.

વરાટાદિ પ્રાસાદ કલશ માન—

વરાટે દ્રાવિડે ચૈવ, ભૂમિજે વિમાનોઽરવે ।
વલ્લભીષુ સમસ્તાષુ પ્રાસાદસ્ય ષડંશકે ॥ ૧૬૯ ॥
તત્ષડંશયુતઃ શ્રેષ્ઠઃ કનિષ્ઠસ્ત દ્વિર્હીનકઃ ।
इत्थंमानं समुद्दिष्टं, कर्तव्यं सर्वकामदम् ॥ १७० ॥

વરાટ, દ્રાવિડ, ભૂમિજ, વિમાન અને સર્વપ્રકારની વલ્લભીઓમાં પ્રાસાદના ષષ્ઠાંશ જેટલો કલશનો વિસ્તાર કરવો, કલશનું આ મધ્યમમાન બાણુવું, આમાં છઠ્ઠો ભાગ ઉમેરતા જેઠમાન તથા છઠ્ઠો ભાગ હીન કરતા કનિષ્ઠમાન બાણુવું. આ પ્રકારનું કલશનું માન સર્વ શુભ ફલદાયક છે. ૧૬૯, ૧૭૦.

કલશ અંગવિભક્તિ વિધાન

उच्छ्रयो नवभागः स्यात् षड्भागा विस्तृतिस्तथा ।
अण्डकं तु त्रिपदं च, पादं च पञ्चपत्रिका ॥ १७१ ॥
ग्रीवापादोनभागा च, सपाद द्वे च कर्णिका ।
मातुलिङ्गं त्रिभिर्भागैः कर्तव्यं सर्वकामदम् ॥ १७२ ॥
उच्छ्रयः कथितश्चैवं, विस्तारं शृणु शंप्रतम् ।
पञ्चपत्रं त्रिभिर्भागैः स्तत्कन्दं द्वि-विभागकम् ॥ १७३ ॥
अण्डकं च घटाकारं कुर्यात् षड्भाग-विस्तृतम् ।
ग्रीवा मध्ये द्विभागा स्यात् चतुर्भिः कर्णिकान्तरे ॥ १७४ ॥
सार्धद्वयश बीजपुर-मग्रे निम्नं सुलक्षणम् ।
प्रमाणं सूत्रमाख्यातं कलशे सर्व-कामदे ॥ १७५ ॥

કલશની ઊંચાઈના ૯ (નવ) અને વિસ્તારના ૬ (છ) ભાગ કરવા, તે નવ ભાગ-માંથી ૩ (ત્રણ) ભાગ અંડક, ૧ (એક) ભાગની પદ્મપત્રી, ૦૧૧ (પોણા) ભાગની ગ્રીવા (ગળુ), ૧૧ (સવા) ભાગની બે કર્ણિકા અને ૩ (ત્રણ) ભાગનો ખીજોડ (ટોડલો) કરવો એ શુભ-દાયક છે, એ કલશની ઊંચાઈના અંગ વિભાગો કહ્યા, હવે વિસ્તારના વિભાગો સાંભળો. પદ્મપત્ર વિસ્તાર ૩ (ત્રણ) ભાગ, સ્કંધનો વિસ્તાર ૨ ભાગ અને અંડક ૬ (છ) ભાગ વિસ્તૃત કરવું તે ઘડાના આકારનું કરવું. ગ્રીવા મધ્યમાં બે ભાગ વિસ્તારે અને કર્ણિકાએ ૪ ભાગ વિસ્તારમાં કરવી, ખીજોડ નીચે બે ભાગ અને ઉપર ૧૧ ભાગ કરવું આ પ્રમાણે સર્વ અંગો પોતપોતાના માને ઉંચા અને વિસ્તૃત ઉત્તમ લક્ષણ યુક્ત કરવા આ પ્રમાણે સર્વેન્દ્રિયાપૂર્વક કલશનું પ્રમાણસૂત્ર કહ્યું, આ લક્ષણ નાગર પ્રાસાદના કલશનું છે. ૧૭૧ થી ૧૭૫.

મતાન્તરે કલશ અંગ વિભક્તિ પ્રમાણ :-

અત ઉર્ધ્વ પુનશ્ચાન્યં, પ્રવક્ષ્યેઽહમનુક્રમમ્ ।
 પૂર્વવચ્ચ સમુત્સેધો, વિસ્તરઃ પૂર્વકલ્પિતઃ ॥ ૧૭૬ ॥
 પદ્મપત્રનિભાકારા, ત્રિપદા પદ્મપત્રિકા ।
 કર્ણિકા પદમેકં તુ, સપાદઃ પદ્મ સંભવ ॥ ૧૭૭ ॥
 દ્વિભાગં ચાણ્ડકં કુર્યાદ્, વૃતાકારં સુલક્ષણમ્ ।
 ગ્રીવા પાદોન ભાગા સ્યાદ્ ભાગાર્થ ચાર્કપટ્ટિકા ॥ ૧૭૮ ॥
 લતિને ચૈવ કર્તવ્યાઃ અર્ધાંશે પદ્મ પત્રિકા ।
 ત્રિભાગં વીજપુર સ્યાદ્ વિકસિત પદ્માકૃતિ ॥ ૧૭૯ ॥
 ઉચ્ચયઃ કથિત શ્રૈત્થં, વિસ્તરં શૃણુ સાંપ્રતમ્ ॥ ૧૮૦ ॥

આ પછી કલશના અંગોનો ખીજોડ કેમ કરવું છું. કલશની ઊંચાઈ અને વિસ્તારના ૯ અને ૬ ભાગ કલ્પવા, ઊંચાઈના ૯ ભાગોમાંથી નીચે ૩ ભાગ પદ્મપત્રિકા, કમલપત્રના આકારની કરવી. ૧ ભાગ કર્ણિકા, ૧૧ ભાગ કમલસંલવ (પત્ર) કરવો. તે પછી ૨ ભાગનું ગોલ આકારનું સુલક્ષણ અંડક કરવું, ૦૧૧ ભાગ ગ્રીવા અને ૦૧ ભાગ અર્કપટ્ટી કરવી. લતિનપ્રાસાદના કલશમાં પદ્મપત્રિકા અર્ધભાગની કરવી, ૩ ભાગનું ખીજોડ કરવું, ખીજ પુરકનો આકાર વિકાશી કમલના ડોડલા જેવો કરવો, આમ ઊંચાઈના ભાગો કહ્યા છે. હવે વિસ્તાર વિષયમાં સાંભળ! ૧૭૬ થી ૧૮૦.

પદ્મપત્રં ત્રિભિર્ભાગે દ્વિભાગા કર્ણિકા વૃતા ।
 પદ્માગ્રે પત્રિ(ટ્ટિ)કાચૈવ ચતુર્ભાગા ચ વિસ્તરે ॥ ૧૮૧ ॥
 ષટ્ભાગ મણ્ડકં ચૈવ, ગ્રીવા મધ્યે દ્વિ ભાગિકા ।
 અર્કપટ્ટી ચતુર્ભાગા સાર્ધઞ્ચંશા ચ પટ્ટિકા ॥ ૧૮૨ ॥
 સાર્ધદ્વયં વીજપુરં નિમ્નાગ્રે પદ્મકાકૃતિ- ।
 પદ્મનિબન્ધ તિલકં મુક્તરત્નાં સુવૃત્તકમ્ ॥ ૧૮૩ ॥
 અર્કેઽર્ક પટ્ટિકાં કુર્યાત્ પદ્મપત્રાઞ્ચ ઝન્નતામ્ ॥ ૧૮૪ ॥

પદ્મપત્રનો વિસ્તાર ૩ ભાગનો, કર્ણિકાનો ૨ ભાગનો, પદ્મપત્ર પછી પટ્ટિકાનો વિસ્તાર ૪ ભાગનો, અંડકવિસ્તાર ૬ ભાગનો, ગ્રીવા મધ્યમાં બે ભાગની, અર્કપટ્ટી ૪ ભાગની, ૩૧ ભાગની પટ્ટિકા અને ૨૧ ભાગ બીજાનો વિસ્તાર કરવો. બીજા પુરકનો આકાર કમળના ડોડા જેવો કરવો.

સૂચના મંદિરે પદ્મપત્રની આગળ ઉંચી અર્કપટ્ટિ ગોલ પદ્મના તિલક જેવી રત્નજડિત કરવી. ૧૮૧ થી ૧૮૪.

પ્રાસાદપુરુષ વિધાન:—

વિશ્વકર્માવાચ :—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પુરુષસ્ય નિવેશનમ્ ।
 ન્યસેદેવાલયેષ્વેવં જીવસ્થાને ફલં લભેત્ ॥ ૧૮૫ ॥
 છાદનોપ પ્રવેશેષુ શૃંગમધ્યેઽથવોપરિ ।
 શુકનાસાવસાનેષુ વેધૃર્ધ્વે ભૂમિકાન્તરે ॥ ૧૮૬ ॥
 ગર્ભમધ્યે વિધાતવ્યે હૃદયે વર્ણકો વિધિઃ ।
 હંસતુર્લીત્તતઃ કુર્યાત્ તામ્રપર્યંક સંસ્થિતામ્ ॥ ૧૮૭ ॥
 શયનં ચાપી નિર્દિષ્ટં પદ્મ ચ દક્ષિણે કરે ।
 ત્રિપતાકં કરં વામં કારયેદ હૃદિ સંસ્થિતમ્ ॥ ૧૮૮ ॥
 પ્રમાણં તસ્ય વક્ષ્યામિ પ્રાસાદાદૌ સમસ્તકે ।
 હસ્તાદિ શતાર્ધં યાવત્ પ્રકલ્પયેદનુક્રમમ્ ॥ ૧૮૯ ॥
 ષ્ટદ્વિમર્ધાંગુલાં હસ્તે યાવન્મેસં પ્રકલ્પયેત્ ।
 એવવિધઃ પ્રકર્તવ્યઃ સર્વકામ ફલપ્રદઃ ॥ ૧૯૦ ॥

હેમજે તારજે વાપિ તામ્રજે વાપિ માગશઃ ।
 કલશે આન્યપૂર્ણે તુ સૌવર્ણપુરુષં ન્યસેત્ ॥ ૧૯૧ ॥
 પર્યંકચતુષ્પાદેષુ કુમ્ભોશ્ચતુર એવ ચ ।
 હિરણ્યનિધિ સંયુક્તાન્ આત્મ મુદ્રામિ મુદ્રિતાન્ ॥ ૧૯૨ ॥
 એવં ચ રોપયેદ્ જીવં યથોક્ત વાસ્તુ શાસને ।
 તસ્ય ન સંભવેદ્ દૌસ્થ્યં યાવદા ભૂત સંપ્લવમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

વિશ્વકર્મા અપરાજિતને કહે છે— હવે હું પુરુષ પ્રવેશની વિધિ કહું છું
 સર્વ પ્રાસાદોમાં જીવ સ્થાને પુરુષને પ્રવેશ કરાવવો કે જેથી ફલ મળે.

શિખરના સ્કંધે, શિખરના મધ્ય ભાગે અથવા તેના ઉપલા ભાગમાં શુકના-
 શના અંતે અને વેદિની ઉપર ભૂમિમાં ગર્ભના મધ્ય ભાગે હૃદય પ્રતિષ્ઠાની વિધિ
 કરવી. પ્રથમ ત્રાંખાનો પલંગ કરી તે ઉપર દેશમી ગાદી બિછાવવી અને તે ઉપર
 પ્રાસાદ પુરુષને સુવરાવવો. પુરુષના જમણા હસ્તમાં કમલ અને વામ હસ્તમાં ત્રણ
 પતાકાવાળી ધ્વજા હાંડ સહિત આપવી અને ડાબો હાથ પોતાની છાતીએ અડકેલો રાખવો.

હવે હું પુરુષ પ્રમાણ કહું છું, ૧ હસ્તથી ૫૦ હસ્ત પર્યંતના તમામ પ્રાસાદોનું
 પ્રમાણ એક હસ્તે અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરતાં જવું, એકથી પચાસ હસ્ત પર્યંત પ્રતિ
 હસ્તે અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. આ પ્રમાણ માન પ્રમાણથી પુરુષ કરવો જેથી ઇષ્ટ
 ફળ દેનારો થાય, સુવર્ણપુરુષને સોનાના, રૂપાના, ત્રાંખાના અથવા ત્રણે ધાતુઓના
 બનાવવા અને ધૃતથી ભરેલ કળશ ઉપર સ્થાપિત કરવો, પલંગના ચાર પાયાઓ નીચે
 ઉપર પોત પોતાના લખેલ નામો વાલાં ઢાંકણાં વડે મુદ્રિત કરીને સુવર્ણાદિ રત્ન
 ગર્ભિત ચાર નિધિ કુંભો સ્થાપવા, આ પ્રમાણે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલ છે. વિધિથી
 પ્રાસાદના જીવસ્થાનમાં જે જીવ (પુરુષ)ની સ્થાપના કરે છે; તેને સૃષ્ટિના અંત
 પર્યંત દુઃખ દૌર્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૮૫થી ૧૮૭.

ધ્વજદ્વંડ સ્થાપન વિધાન :—

પૂર્વમુખે ચ પ્રાસાદે ધ્વજા નૈઋત્યકોણકે ।
 દક્ષિણામિમુખે કાર્યા વાયુકોણે ન સંશયઃ ॥ ૧૯૪ ॥
 વારુણમુખે પ્રાસાદે ધ્વજાચેશાનકોણકે ।
 ઉત્તરામિમુખે ચૈવ અગ્નિકોણે ચ સ્થાપયેત્ ॥ ૧૯૫ ॥

પૂર્વમુખના પ્રાસાદને નૈઋત્ય કોણમાં ધ્વજઢંડ સ્થાપવી, દક્ષિણાભિમુખ પ્રાસાદનેવાયવ્ય કોણમાં, પશ્ચિમાભિમુખ પ્રાસાદને ઇશાન કોણમાં અને ઉત્તરાભિમુખ પ્રાસાદને અગ્નિકોણમાં ધ્વજઢંડ રોપવો. ૧૯૪, ૧૯૫.

ધ્વજધાર સ્તંભ વિધાન :-

ષષ્ઠભાગે હિ રેખાયા-સ્તદંશઃ પાદવર્જિતઃ ।

ધ્વજાધારસ્તુ કર્તવ્યં પ્રતિરથે ચ દક્ષિણે ॥ ૧૯૬ ॥

પ્રાસાદના શિખરની મૂળરેખાએ ઉદયના છ ભાગ કરી ઉપરના છઠ્ઠા ભાગમાં એથો ભાગ તથા ત્યાંથી ધ્વજધાર સ્તંભ કરવો. ધ્વજધાર શિખરની પાછળ જમણા અંગે પ્રતિરથમાં કરવો. ૧૯૬.

ધ્વજદણ્ડ વિધાન :-

ધ્વજાધરસ્તમિકા ચ કલશૈશ્વ વિભૂષિતા ।

વંશાધારા વજ્રવન્ધા વંશાનાં વેષ્ટનાદિકૈઃ ॥ ૧૯૭ ॥

ધ્વજધાર સ્તંભીકા (ઢંડ) કલશો વડે શોભિત કરવી, ઢંડને અંધી વજ્ર-અંધથી ખાંધી સજ્જડ કરવી. ૧૯૭.

વંશમયસ્તુ કર્તવ્યં સારદારુ સમન્વિતઃ ।

નિર્વ્રણઃ સુદઢઃ કાર્યાઃ પાઙ્ગલો દોષવર્જિતઃ ।

સમગ્રંથિ વિંધાતવ્યો વિષમેઃ પર્વમિર્યુતઃ ॥ ૧૯૮ ॥

ઢંડ વાંસનો કરવો અથવા શ્રેષ્ઠ જાતિના લાકડાનો કરવો, ઢંડ ધા વાગેલો નરમ કે વાંકો ન હોય એવો નિર્દોષ સમગ્રંથી વાલો અને વિષમ પર્વવાલો બનાવવો. ૧૯૮.

દણ્ડમાન લક્ષણ :-

આદિ શિલોદ્ભવં માનં ઉર્ધ્વે ચ કલશાન્તિકમ્ ।

તૃતીયાંશે પ્રકર્તવ્યો ધ્વજદણ્ડઃ પ્રમાણતઃ ॥ ૧૯૯ ॥

અષ્ટમાંશેન હીનોઽસૌ મધ્યમઃ શુભલક્ષણં ।

કનિષ્ઠઃ સ ભવેદ્ દણ્ડો જ્યેષ્ઠતઃ પાદવર્જિત ॥ ૨૦૦ ॥

ખર શિલાથી કલશના મથાળા સુધી પ્રાસાદની ઉંચાઈના ત્રીજા ભાગ જેટલો લાંબો ઢંડ જેટ માનનો ગણાય, એમાંથી આઠમો ભાગ હીન કરતાં મધ્યમાન અને એથો ભાગ હીન કરતાં કનિષ્ઠ માનનો ઢંડ થાય. ૧૯૯, ૨૦૦.

પ્રાસાદ વ્યાસ માનેન દણ્ડમાનં પ્રકીર્તિમમ્ ।

મધ્યં હીનં દશાંશેન પચ્ચમાંશેન ચાવરમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

પ્રાસાદના રેખામાને ધ્વજદંડ કરવો તે જોષ્ઠમાન, તેમાંથી દશમો ભાગ હીન કરવાથી મધ્યમાન અને પાંચમો ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠમાનનો ધ્વજદંડ બાંધવો.

વિશેષ પ્રમાણ :-

મૂલરેખા પ્રમાણેન કનિષ્ઠં દણ્ડ સંભવમ્ ।

મધ્યમં દ્વાદશાંશેન પઢંશેન તથોત્તમમ્ ॥ ૨૦૨ ॥

મૂલરેખા (શિખરના પાયચા)ના પ્રમાણે કરવાથી કનિષ્ઠમાન, તેમાં ખારમો ભાગ વૃદ્ધિ કરવાથી મધ્યમાન અને છઠો ભાગ વૃદ્ધિ કરવાથી જોષ્ઠમાનનો ધ્વજદંડ બાંધવો.

અન્ય પ્રમાણ :-

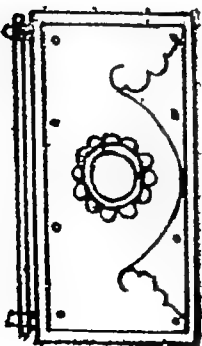
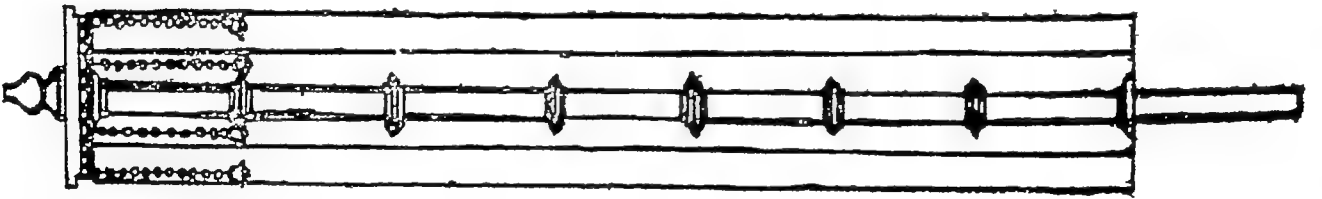
પિઙ્ગુ કથિતં વત્સ ઉદયશ્ચ વયતઃ શૃણુ ।

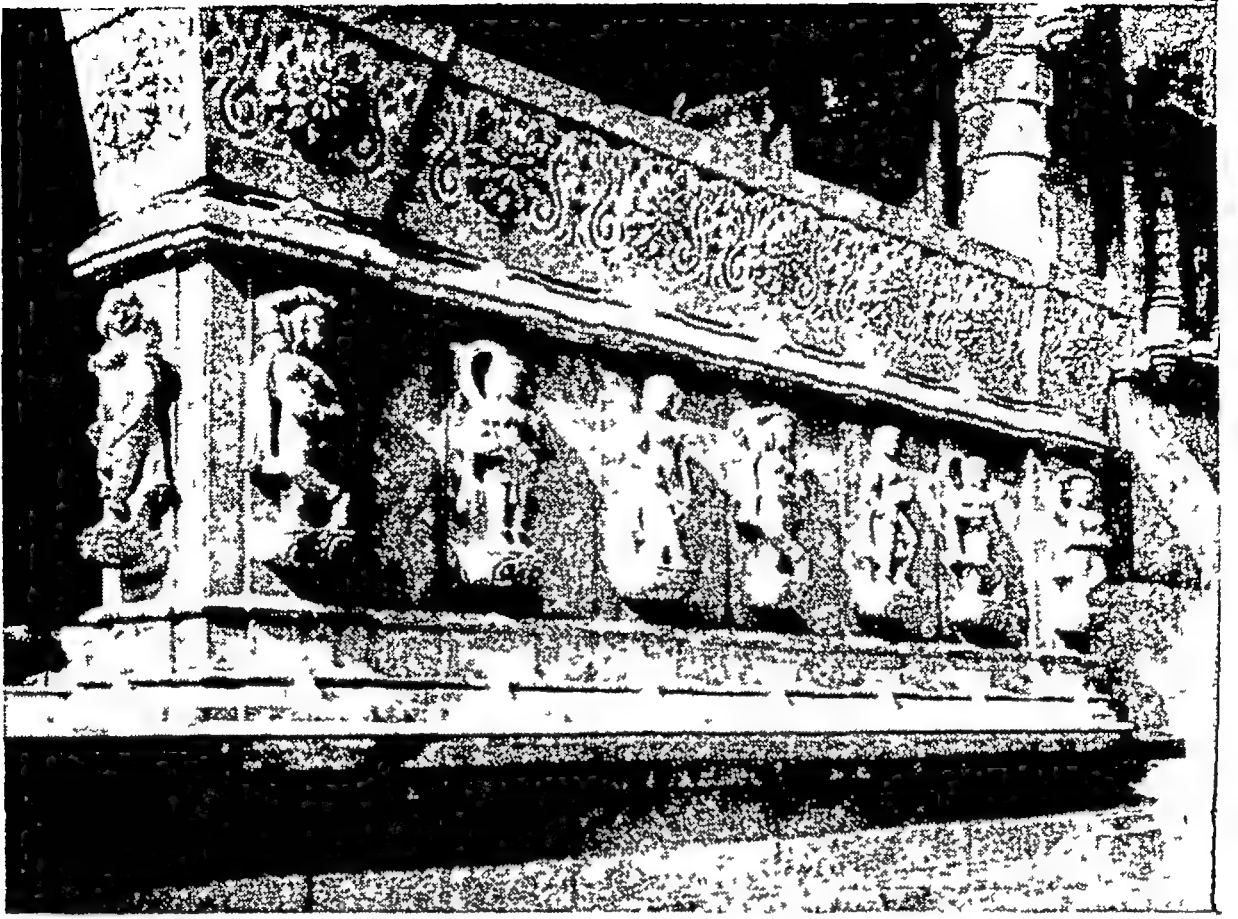
પ્રાસાદકોણ મર્યાદાં સપ્ત હસ્તાન્તકં મતમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

ગર્ભમાને ચ કર્તવ્યં હસ્તાઃ સ્યુઃ પચ્ચવિંશતિઃ ।

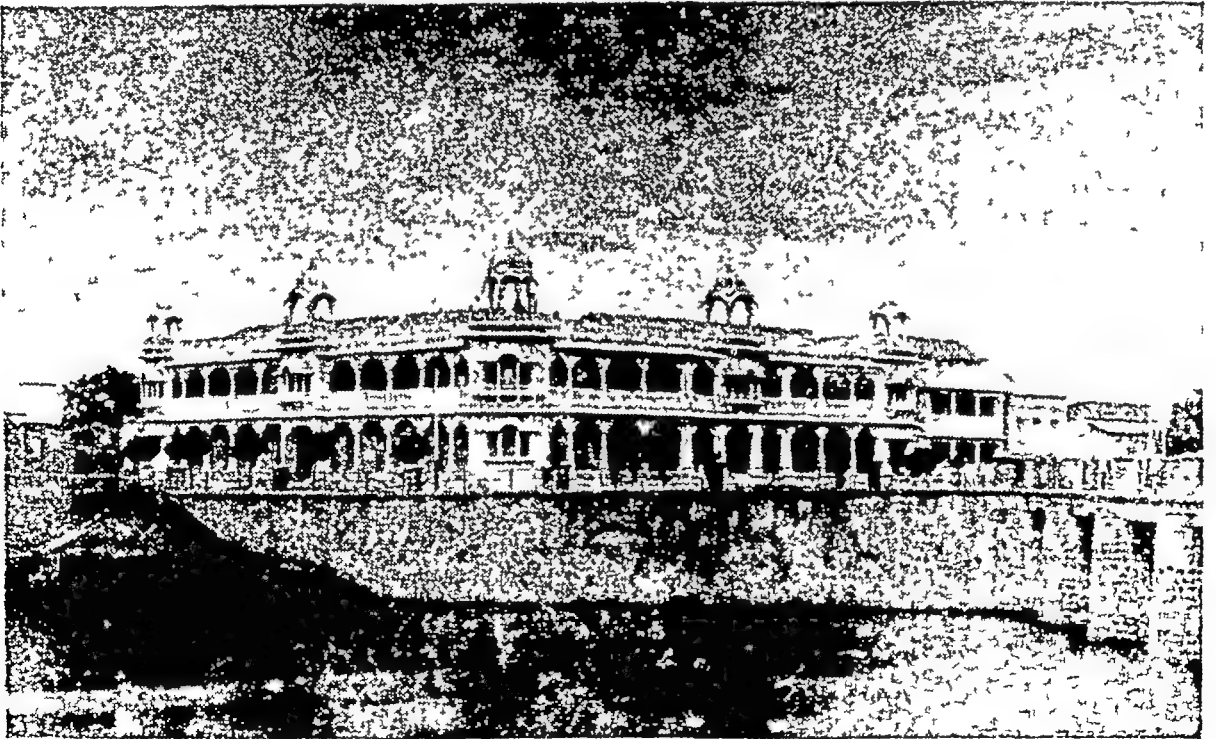
રેખામાનશ્ચ કર્તવ્યં યાવત્પચ્ચાશ હસ્તકમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

ધ્વજદંડનું માન કહ્યું હોયે કયું માન કયાંથી કયાં સુધી લેવું તે કહ્યું છું તે સાંભળ; એક હસ્તથી સાત હસ્ત સુધી રેખામાને, પચ્ચીશ હસ્ત સુધી ગર્ભગૃહમાને અને પચાસ હસ્ત સુધી શિખર રેખામાને ધ્વજદંડની લંબાઈ બાંધવી. ૨૦૩, ૨૦૪.

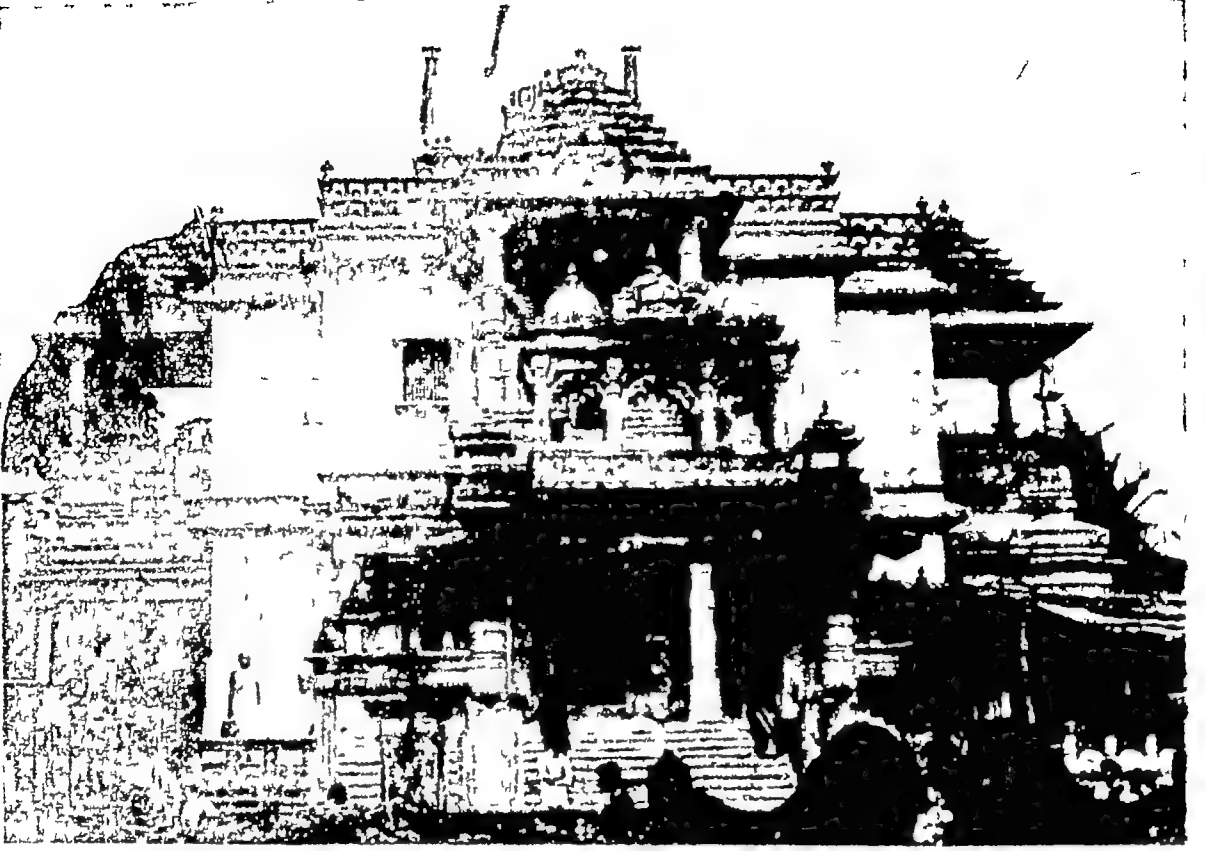
જૈન દેરાસર દેવકુલીકા તથા કક્ષાસન દર્શન. [એન. સી. સોમપુરા.]

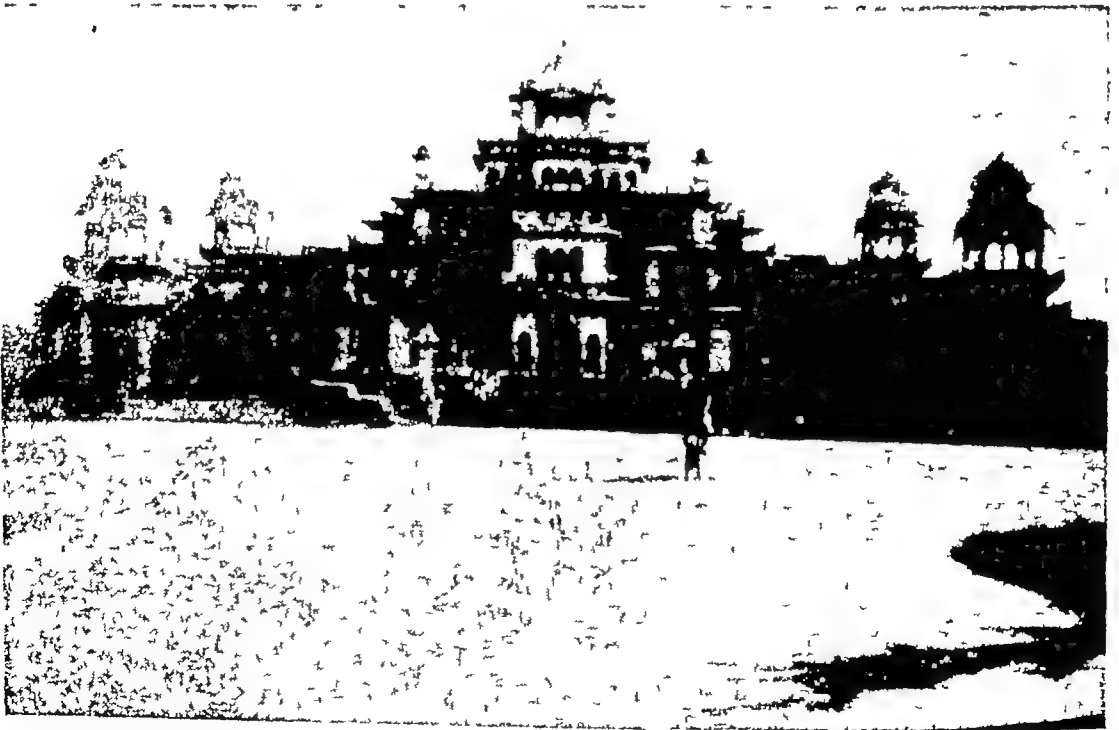
પાલીતાણા દિગમ્બર જૈન ધર્મશાળા [એન સી. સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

સરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

ઘાટકોપર નવરોજી લાઇન જૈન દેરાસર મુંબઈ [એન. સી. સોમપુરા]

જયપુર આનસિહજી મ્યુઝીયમ.

ધ્વજદણ્ડ વિસ્તૃત પ્રમાણ :-

एकहस्ते तु प्रासादे दण्डः पादोन आङ्गुलः ।

अर्धाङ्गुला भवेद् वृद्धिर्यावत्पञ्चाशद्विहस्तकम् ॥ २०५ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને દંડ ૦૧૧ (પોણે) અંગુલ જડો કરવો અને પચાસ હસ્ત સુધી પ્રતિ હસ્તે ૦૧ (અર્ધો) અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૨૦૫.

वंशमयोऽथ कर्तव्यं आङ्गनो मधुकस्तथा ।

सीसपः खादिरश्चैव पिंडश्चैव तु कारयेत् ॥ २०६ ॥

सुवृतः सारदारुश्च ग्रन्थिकोटर वर्जितः ।

पर्वभिर्विषमः कार्यः समग्रन्थिः सुखावहः ॥ २०७ ॥

ધ્વજદંડ વાંસનો, અંગન વૃક્ષનો, મધુક (મહુડા)નો, સીસમનો તથા ખેરનો કરવો અને તે ગોળ કરવો.

સુંદર ગોળાકાર, સારા, પાકા અને કઠણ લાકડાનો અંથી (ગાંઠ), ડોટર (કાંણી)થી રહિત વિષમપર્વ અને સમગ્રન્થિ વાળો ધ્વજદંડ કરવો તે સુખકારી છે.

पर्वअंके ध्वजदण्ड १३ नामो विधान :-

जयन्तस्त्वेत पर्वश्च त्रिपर्वः शत्रुमर्दनः ।

षिङ्गलः पञ्चपर्वैश्च सप्त मिर्मानु संभव ॥ २०८ ॥

श्रीमुखो नवपर्वैश्च त्वेकादશે तु नन्दनः ।

त्रयोदશે त्रि दिव्यश्च तिथिषु दिव्य शेखरः ॥ २०९ ॥

सप्तदશે च कालો वै उत्कट अनविशकः ।

सूर्याक्षस्त्वेक विश्व द्वयधिके कमलोद्भव ॥ २१० ॥

द्वયધિકે વિશ્વકર્મશ્ચ નામાનિ પર્વસંખ્યયા ।

त्रयोदश विजानीयात् शिल्पशास्त्र विशारदः ॥ २११ ॥

(૧) એક પર્વનો-જયન્ત (૨) ત્રણ પર્વનો-શત્રુમર્દન (૩) પાંચપર્વનો-ષિંગલ (૪) સાતપર્વનો-લાનુસંભવ (૫) નવ પર્વનો-શ્રીમુખ (૬) અગિયાર પર્વનો-નન્દન (૭) તેર પર્વનો-ત્રિદિવ્ય (૮) પંદર પર્વનો-દિવ્યશિખર (૯) સત્તર પર્વનો-કાલદંડ (૧૦) એઘાણીસ પર્વનો-ઉત્કટ (૧૧) એકવીસ પર્વનો-સૂર્યાક્ષ (૧૨) ત્રેવીસ

પર્વનો કમલોદ્ભવ (૧૩) પચીશ પર્વનો-વિશ્વકર્મ. આ તેર દ્વળદંડનાં નામો છે, અને તે પર્વોથી સંખ્યાના માને નામ થાય છે, એ રહસ્ય શિલ્પશાસ્ત્રના વિશારદ પુરૂષે જાણી લેવું. ૨૦૮ થી ૨૧૧.

દેવી ધ્વજદણ્ડ વિધાન :-

સમપર્વે યદા દણ્ડસ્ત્ર શક્તિમયં વહુ ।

સમે ચ વિષમે પ્રોક્તં શુભં તદ્ભવને દ્વયમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

સમપર્વે એટલે બેકી પર્વવાળો દંડ શક્તિમય ગણાય છે, એટલે દેવીના પ્રાસાદોમાં સમ અને વિષમ પર્વ બન્ને પ્રકારના દ્વળદંડ શુભ કહેલ છે. ૨૧૨.

ધ્વજદણ્ડ મર્કટી વિધાન :-

તદૂર્ધ્વે સંપ્રક્ષ્યામિ મર્કટીશ્ચ સુશોભનામ્ ।

દણ્ડદીર્ઘે ષડંશન મર્કટીચાર્ધ વિસ્તરા ॥ ૨૧૩ ॥

સમુચ્છિન્ના ત્રિભાગૈશ્ચ કિકિણી મણ્ડિતા શુભા ।

કલશં કારયેત્તસ્યાઃ પચ્ચમાંશેન દીર્ઘતઃ ॥ ૨૧૪ ॥

અર્ધચન્દ્રા કૃત્તિર્મધ્યે પક્ષે કુર્યાદ્ ગગારમ્ ।

વંશોર્ધ્વે કલશશ્ચૈવ પક્ષે ઘન્ટા પ્રલમ્બનમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

હવે હું દ્વળદંડની ઉપરના ભાગે કરવાની સુશોભિત મર્કટીનું પ્રમાણ કહું છું. દંડની લંબાઈના છઠ્ઠાભાગે મર્કટી લાંબી કરવી, તથા લંબાઈના અર્ધભાગે પહોળી કરવી અને પહોળાઈના ત્રીજા ભાગે બાડી કરવી તેમજ કાંગરીના ઘાટોથી સુશોભિત કરવી તે શુભકર્તા જાણવી.

મર્કટીની લંબાઈના પાંચમા ભાગે કલશ ઉચો કરવો, મર્કટીના નીચેના ભાગે અર્ધ ચંદ્રાકાર કરવો અને તેની બન્ને બાજુએ ગગારક કરવો, દંડની ઉપર કલશ મૂકવો અને મર્કટી (પાટલી)ની ચારે બાજુએ ફરતી લટકતી ઘટકીઓ કરવી.

ધ્વજદણ્ડ પતાકા પ્રમાણ :-

ધ્વજાદણ્ડ પ્રમાણેન દૈર્ઘ્યાષ્ટાંશેન વિસ્તરે ।

નાના વસ્ત્ર વિચિત્રાલ્બા, ત્રિપજ્જાગ્રમુખા ક્રમાત્ ॥ ૨૧૬ ॥

દ્વળદંડના પ્રમાણે લાંબી અને આઠમા ભાગે પહોળી કરવી, દ્વળ પતાકા નાના પ્રકારના રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી શોભાયમાન કરવી અને ત્રણ અથવા પાંચપટવાળી કરવી;

ધવજદંડ અંકિત ચોત્રિશો યંત્ર

4	१६	३	१०
४	९	६	१५
१४	७	१२	३
१३	२	१३	८

सु. सु. येहिरीयै नम.	सु. सु. प्रसन्नियै नम.	सु. सु. पद्मशरणा नम.	सु. सु. पद्मकवितै नम.
सु. सु. अत्रिपत्रा नम.	सु. सु. पुरुषस्तायै नम.	सु. सु. कान्धीयै नम.	सु. सु. भद्राकान्धीयै नम.
सु. सु. गौरीयै नम.	सु. सु. आन्धारीयै नम.	सु. सु. भद्राश्याता नम.	सु. सु. मानवीयै नम.
सु. सु. वैशोव्यायै नम.	सु. सु. अन्धुप्यायै नम.	सु. सु. भानसीयै नम.	सु. सु. भद्रामानसीयै नम.

ધ્વજદણ્ડ સ્થાપન સ્તંભિકા :-

પ્રાસાદે પૃષ્ઠિ ભાગે તુ, દક્ષિણે ચૈવ ચાઙ્ગુલ ।
તંમ વેધસ્તુ કર્તવ્યો મિતિ પૃષ્ઠ સમાંશકે ॥ ૨૧૭ ॥

ઘણ્ટોદય પ્રમાણેન સ્તંભિકા-ઉદયો ભવેત્ ।
હસ્તસ્યાઙ્ગુલિ વિસ્તારં તસ્યાધઃ કલશો ભવેત્ ॥ ૨૧૮ ॥

પ્રાસાદના પાછલા ભાગે જમણે પઢરે ધ્વજદંડનો કલાખો કરવો અને તેની પહોળાઈ ભીંતના છઠ્ઠા ભાગે રાખવી, આમલસારાની ઉંચાઈ બરાબર કલાખો કરવો અને ધ્વજદંડની બેઠક જેટલા હસ્તનો પ્રાસાદ હોય તેટલા આંગલ પહોળી કરવી, તથા નીચે લાંમસી આકારે કલશ કરવો, તેમાં ધ્વજ દંડનું સાલ નાખવાનો છેદ પાડવો. ૨૧૭, ૨૧૮.

પ્રાસાદે મેરુશૃંગે તુ મદ્રે કોણે ચ ચાનુગા ।
મૂલપ્રાસાદ માનેન દૃષ્ટવ્યં ધ્વજ લક્ષણમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

મેરુશૃંગ પ્રાસાદમાં ભદ્રે, કણે અથવા પઢરે મૂલપ્રાસાદના માને ધ્વજદંડ રોપવાનું લક્ષણ જાણવું. ૨૧૯.

તોરણે તુ તથા ચૈવ શુકનાશે વલાણકે ।
મૂલપ્રાસાદ માનેન ધ્વજાદણ્ડ નિવેશયેત્ ॥ ૨૨૦ ॥
તોરણ, શુકનાશ તથા બલાણકે મૂલપ્રાસાદના માને ધ્વજદંડ રોપવો. ૨૨૦.

ચતુર્મુખ પ્રાસાદે ધ્વજદણ્ડ વિધાન :-

ચતુર્મુખે તતો વક્ષ્ય પ્રાસાદ સર્વ કામદો ।
ઈશાની દિશામાશ્રિત્ય ધ્વજદણ્ડ નિવેશનમ્ ॥ ૨૨૧ ॥

હવે ચતુર્મુખ પ્રાસાદના ધ્વજદંડ રોપવાનું પ્રમાણ કહું છું :- ચતુર્મુખ પ્રાસાદ એ સર્વ કામનાઓને આપનારો છે, તેમાં ઈશાન કોણનો આશ્રય કરી ધ્વજ દંડનો નિવેશ કરવો, ૨૨૧.

ધ્વજદણ્ડ મર્કટી વિધાન :-

ઈશાન્યાં કુસ્તે કિચ્ચિત સ્થપકઃ સ્થાપકઃ સદા ।
રાજ્યવૃદ્ધિઃ સ્થલે વૃદ્ધિઃ પ્રજા સૌખ્યેન નન્દતિ ॥ ૨૨૨ ॥

સ્થપતિ તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર માલિક ઈશાન કૌણનો કિંચિત્ આશ્રય કરેલી ધ્વજદંડની મર્કટી (પાટલી) રાખેતો તેના રાજ્યની તેમજ સ્થાનની વૃદ્ધિ થાય અને પ્રજા સદા સર્વદા સુખથી આનંદ પામે. ૨૨૨.

ધ્વજા ફલકવા વિધાન :-

વાતાહત પતાકાનાં ફુફ્ફારો યત્ર દૃશ્યતે ।
તત્કૃતં નિષ્ફલં યાતિ પુણ્યં તસ્ય ન વિદ્યતે ॥ ૨૨૩ ॥

પ્રતિષ્ઠા વખતે ધ્વજ ચઢાવતાં પવનને લીધે જોરથી ફૂડફૂડાટ કરતી પતાકા દેખાય તો કરેલું કાર્ય નિષ્ફલ જાય, અને તેનું પુણ્ય મળતું નથી. ૨૨૩.

પુરે ચ નગરે કોટેરથે રાજગૃહે તથા ।
વાપિ કૂપ તડાગેષુ ધ્વજા કાર્યા સુશોભના ॥ ૨૨૪ ॥

મળ્ડપે દિવ્ય માણ્યાતં જન્મ જન્મનિ કુલવાસનમ્ ।
પતાકા પાપહારી ચ શત્રુપક્ષ ક્ષયંકારી ॥ ૨૨૫ ॥

ધ્વજારોપે કૃતં પૂજ્યં દશાશ્વમેધિકં ભવેત્ ।
ધ્વજોદયે તુ તુલ્યન્તિ દેવાશ્ચ પિતરાસ્તથા ॥ ૨૨૬ ॥

શિલ્પાચાર્ય યજમાના વિષ્ણુલોકગતાસ્તથા ।
આત્મવંશં ભૂમિતલે તારયન્તિ ભવાર્ણવાત્ ॥ ૨૨૭ ॥

પુરે, નગરે ગઢે, રથે, રાજગૃહે, વાવ, કુવા અને તળાવે સુશોભિત ધ્વજ ચઢાવવી. મળ્ડપે દિવ્ય ધ્વજ ચઢાવવાથી જન્મોજન્મ કુળ વૃદ્ધિ થાય, પતાકા પાપ-હારી છે અને શત્રુપક્ષનો ક્ષય કરનારી છે. ધ્વજ રોપવાથી, દશ અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફલ મળે છે, ઉપર ધ્વજ ચઢાવવાથી પિતૃદેવો અને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, શિવપી, આચાર્ય અને યજમાન વિષ્ણુલોકમાં જાય છે, અને પોતાના વંશને ભૂમિતલે ભવોભવ તારે છે. ૨૨૫ થી ૨૨૭.

ધ્વજ વિના પ્રાસાદ વિધાન :-

નિશ્ચિદ્ શિખરં દૃષ્ટ્વા ધ્વજાહિનં સુરાલયમ્ ।
અસુરાવાસ મિચ્છન્તિ ધ્વજાહીન ન કારયેત્ ॥ ૨૨૮ ॥

ચિદ્ રહિત શિખર તથા ધ્વજ રહિત પ્રાસાદને જોઈ અસુરો વાસ કરવાને ઇચ્છે છે, માટે ધ્વજ સિવાય પ્રાસાદો રાખવા નહિ. ૨૨૮

શિખર ધ્વજારોપણ પૂણ્ય :-

ધ્વજોચ્છ્રાયેન તુષ્યન્તિ દેવતાઃ પિતરસ્તથા ।
 દશાશ્વમેધિકં પુણ્યં સર્વતીર્થ ધરાદિકમ્ ॥ ૨૨૯ ॥
 પશ્ચાશ્તર્પુર્વ પશ્ચાજ્ઞાનાત્માનશ્ચ તથાધિકમ્ ।
 શતમેકોત્તરં સોઽપિ તારયેન્નર કાર્ણવાત્ ॥ ૨૩૦ ॥

ધ્વજ અઢાવવાથી, દેવતાઓ તથા પિતૃલોકો પ્રસન્ન થાય છે. અને દશ અશ્વમેધ યજ્ઞનું સમગ્ર તીર્થમાં સ્નાન તથા સમસ્ત પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ ધ્વજ અઢાવે છે તે પચાસ થઇ ગયેલા પૂર્વજો અને પચાસ પછીના વંશજોનો અને અધિકમાં પોતાનો એમ કુલ એકસો એક (૧૦૧) પુરૂષોનો નરકરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરે છે. ૨૨૬, ૨૩૦.

સપ્ત પ્રતિષ્ઠા

વિશ્વકર્માવાચ—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પ્રતિષ્ઠાવિધિસપ્તકમ્ ।
 તેષાં મન્ત્રક્રિયાશ્ચૈવ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૨૩૧ ॥
 આદૌપાદ પ્રતિષ્ઠા સ્યાત્રય કૂર્મચ સ્થાપયેત્ ।
 શિલા પ્રતિષ્ઠા દ્વિતિયા પીઠાન્તે મિત્તિમધ્યતઃ ॥ ૨૩૨ ॥
 ઉદુમ્બરસ્તૃતીયા ચ દ્વાર સ્થાપન નામતઃ ।
 પદ્માકારા પદ્મશિલા પ્રતિષ્ઠા સા ચતુર્થિકા ॥ ૨૩૩ ॥
 પ્રાસાદે પશ્ચમી ચૈવં પુરુષસ્ય નિવેશનમ્ ।
 પશ્ચી ચ કલશારોપઃ પ્રાસાદાગ્રેચયા ભવેત્ ॥ ૨૩૪ ॥
 મહાયશો મહોત્સાહો ધ્વજાનાં તુ સમુચ્છયઃ ।
 સા સપ્તમી પ્રતિષ્ઠા ચ પ્રયુક્તા વાસ્તુ વેદિમિ ॥ ૨૩૫ ॥

इति पुण्याह सप्तकम् ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે કે આ સપ્ત હું સપ્ત પ્રતિષ્ઠા વિધિ કહું છું. (૧) પાદ પ્રતિષ્ઠા કૂર્મ સ્થાપન, (૨) શિલાન્યાસ, (૩) દ્વારઉદ્ઘાટન સ્થાપન, (૪) પદ્માકાર પદ્મશિલા પ્રતિષ્ઠા, (૫) પ્રાસાદ પુરૂષ સ્થાપન, (૬) પ્રાસાદ ઉપર કલશ રોપણ, (૭) વાસ્તુ પ્રભુ પ્રતિષ્ઠા પ્રાસાદ અગ્રે મહાયજ્ઞ મહોત્સવ ધ્વજઠંડ આરોપણ, આ સપ્ત પુણ્ય પ્રતિષ્ઠા જાણવી. ૨૩૧ થી ૨૩૫.

चतुर्दश शान्तिकानिः—

भूम्या रम्मपदे कूर्मे शिलायां सूत्रपातने ।
 खुरे द्वारोदये स्तम्भे पट्टे पद्मशिलासु च ॥ २३६ ॥
 शुक्राग्रे पुरुषे चैव घण्टायां कलशोच्छ्रये ।
 आख्यातानि ध्वजारोपे शान्तिकानि चतुर्दश ॥ २३७ ॥

१ भूमिभजनने, २ कूर्म स्थापना, ३ शिलान्यास, ४ सूत्रपात, ५ भूरशिला स्थापना, ६ द्वार स्थापन, ७ स्तंभ अहुत, ८ पट्ट स्थापन, ९ पद्मशिला, १० शुक्रनास स्थापन, ११ प्रासाद पुरुष स्थापन, १२ घण्टारोपण, १३ कलशरोपण १४ देवप्रतिष्ठा ध्वजारोपण. आ यौह शान्ति कर्म छे. तेमां वास्तु पूजन करी स्थापन विधि करवी. २३६, २३७

प्रासाद देवता न्यासो

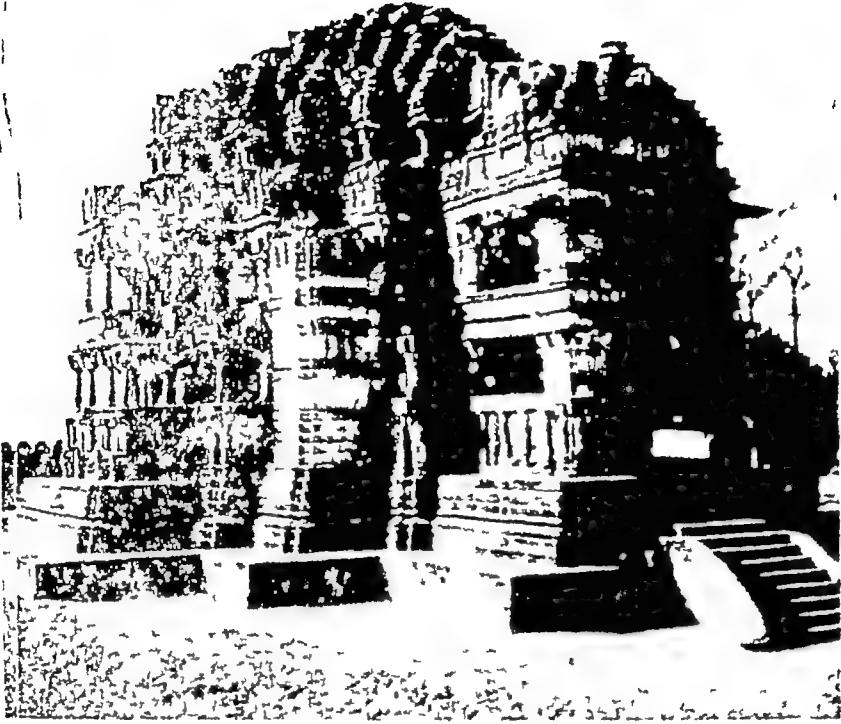
विश्वकर्मावाच—

प्रासादे देवतान्यासं स्थापयेच्च समस्ततः ।
 तदनुक्रमतो वक्ष्ये शुणुचैकाग्र मानसः ॥ २३८ ॥
 पादे पराक्रमं देवं प्रतिष्ठाय भूमध्यतः ।
 प्राग्भारोद्भवं देवं शिलायां च तदूर्ध्वतः ॥ २३९ ॥
 शिलोद्भवोद्धता चादौ दंष्ट्रयाभूः समस्तिका ।
 वराहरूपेण खरशिलायां धरणीधरः ॥ २४० ॥
 सूत्रपातं समासार्य स्थाप्यश्चिन्तामणिस्तथा ।
 आद्यस्तरोर्ध्वदेशे च तत्र नागकुलानि च ॥ २४१ ॥
 प्रतिष्ठाप्याः पद्मगाश्च स्थाने षोडशभिधानके ।
 तदूर्ध्वं कुम्भकार्ये च संस्थाप्या जल देवता ॥ २४२ ॥
 पुष्पकं च तदूर्ध्वं तु चिप्पिका पुष्पकान्विता ।
 संस्थायाः किन्नरास्तत्र चिप्पिका पुष्पकाकुलाः ॥ २४३ ॥
 जाड्यकुम्भे स्थितो नन्दी कर्णाभ्यां च ततो हरिः ।
 गजपीठे गणेशश्च अश्वपीठे तथाऽश्विनौ ॥ २४४ ॥
 नरपीठे नरसंघैव स्थापयेत् क्रमयोगतः ।
 क्षमा देवी च खुरके स्रष्टारं कुम्भके तथा ॥ २४५ ॥

निर्गमोद्गम सीमायां ततः सृष्टिर्विनिर्गता ।
 सन्ध्यात्रयं प्रतिष्ठाप्यं क्रमतो भद्रकत्रये ॥ २४६ ॥
 कलशे च स्थिता देवी पार्वती तु हरप्रिया ।
 धनदोऽन्तरपत्रे च प्रतिष्ठाप्यं यथाक्रमम् ॥ २४७ ॥
 कपोताल्यां गन्धर्वा अन्तःपत्र च किन्नरा ।
 शारदा मञ्जिकायां च जंघायां मेरुरेव च ॥ २४८ ॥
 लोकपालाश्च दिक्पालाः सुराश्चाथां गणेश्वराः ।
 उदीच्या मिन्द देवश्च सावित्री भरणे स्थिता ॥ २४९ ॥
 भाराधारः शिरावट्थां पट्टे देव्यश्च संस्थिताः ।
 विद्याधराः कपोताल्यामन्तःपत्रे सुरा स्तथाः ॥ २५० ॥
 पर्जन्यः कुटच्छाद्ये तुः छाद्या निर्गम संयुत ।
 तदनन्तरतो देवान् स्थापयेद् गर्भमध्यतः ॥ २५१ ॥
 शाखयोश्चन्द्र सूर्यौ तु त्रिमूर्तीश्चोत्तरङ्गके ।
 उदुम्बरे स्थिता यक्षा अश्विनावर्धचन्द्रके ॥ २५२ ॥
 कोणिकायां धराधरः क्षितिश्चोत्तान पट्टके ।
 स्तम्भेषु पर्वताः प्रोक्ता आकाशं च करोटके ॥ २५३ ॥
 जालके ऋषि सङ्घाश्च सुरा मध्ये प्रतिष्ठिताः ।
 मकर जाह्नवी गङ्गा चण्डेशे गोमती तथा ॥ २५४ ॥
 ब्रह्मा विष्णुस्तथा सूर्य ईश्वरीय सदाशिवः ।
 उरःशृङ्गे तथा पञ्च भद्रभद्रेष्वयं विधिः ॥ २५५ ॥
 शिखरे चेश्वरं विद्याच्छिखायां तु सुराधिपम् ।
 ग्रीवायां त्वम्बरं देव मण्डके च निशाकरम् ॥ २५६ ॥
 पद्माक्षं पद्मपत्रे चाऽमलमामलसारके ।
 कलशे च स्थितो रुद्रो व्योमव्यापी सदाशिवः ॥ २५७ ॥
 सद्यो वाम स्तथा घोर स्तत्पुरुष ईशएव च ।
 कर्णे प्रतिरथे चैव रथे पक्षर भद्रयोः ॥ २५८ ॥

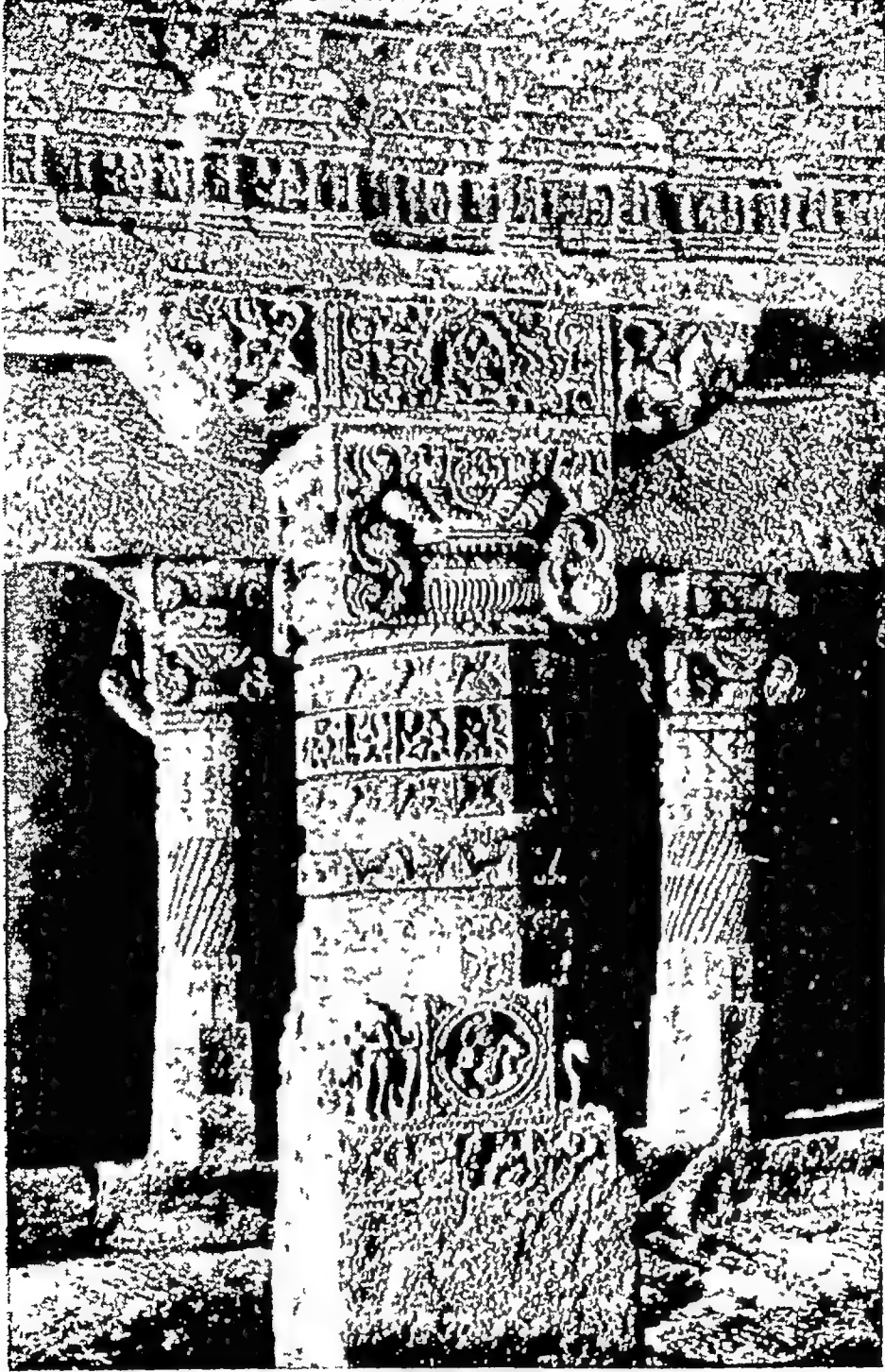
જયપુર મ્યુઝીયમ—જયપુર.

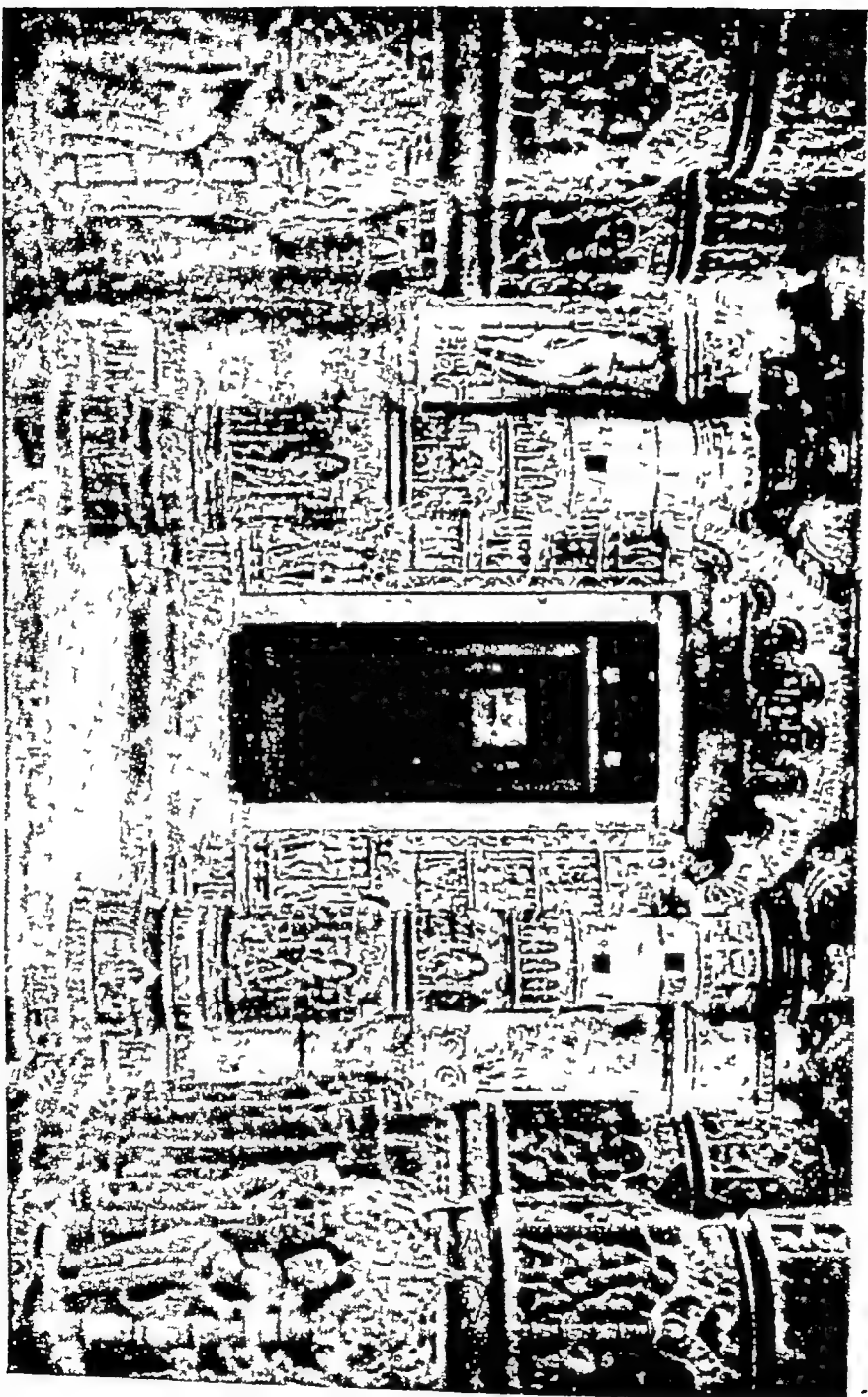
શ્રી આહુમંદિર-ગ્વાડીયર.

નંદિ દર્શન—મૈસુર.

ધલોરા સ્તંભ દર્શન

સો.ટી.સી. સ્મૃતિ મંદિર અ.૩૫ દશીન

પશ્ચક્રમાણિ પશ્ચાદ્ગસદ્ગયા મદ્રાન્તગા મવેત્ ।

હત્યતે ચ સમાખ્યાતાઃ પ્રાસાદે ત્રિદશાઃ સ્વલુ ॥ ૨૫૯ ॥

ન્યુનાધિકં સ્થિતા યત્ર દેવાસ્તત્રૈવ તે પુનઃ ।

હીનેહીનાઃ પ્રતિષ્ઠાપ્યા અધિકૈચાધિકાઃ શુભાઃ ॥ ૨૬૦ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે પ્રાસાદે સમસ્ત દેવની સ્થાપના કરી ન્યાસ કરવો. હું કમ-
વાર કહું છું તે એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળ :—

પાદમાં પરાક્રમ દેવની ભૂમધ્યે પ્રતિષ્ઠા કરવી, પાયામાં તથા સમસ્ત શિલામાં
વરાહ દેવ, ખુરશિલામાં ધરણીધર-શેષનાગ, સુત્રપાતમાં ચિન્તામણી પહેલા થરે તથા
અર્ધલાગે નાગ કુલ સ્થાપવા, સમસ્ત પત્તગાદિની પ્રતિષ્ઠા કરવી, તેની ઉપર જગતીના
કુંભમાં જલ દેવતા, પુષ્પક ઠે ચિપ્પિકા કિન્નર, જલ્ય કુંભે નંદી, કણ્ઠમાં હરિ, ગજ-
પીઠે ગણેશ, અશ્વપીઠે અશ્વિનીકુમાર, નરપીઠે નરભગવાન, તેમ કમયોગે સ્થાપવા
ખુરશિલાએ ક્ષમાદેવી, જલદેવ કુંભકે, નિર્ગમ નિકાળામાં સૃષ્ટિદેવી, ત્રણબદ્રે ત્રિસંધ્યાદેવી,
કલશાના થરમાં પાર્વતી દેવી, શંકરને પ્રિય એવા અંતરાલમાં કુબેરની અનુક્રમે પ્રતિષ્ઠા
કરવી. કપોતાલીમાં ગંધર્વ, અંતરાલમાં કિન્નર, મચિકામાં શારદાદેવી, જંઘામાં મેઝની
સ્થાપના કરવી, અને લોકપાલ દિક્ષપાલ અને ગણેશ વગેરે દેવો સ્થાપવા, ભરણીમાં
સાવિત્રી ભારાધર શરાવટી અને પાટે વિદ્યાધર, કપોતાલી તથા અંતર પટ્ટીએ અસુર
દેવને સ્થાપવા, છાદમાં પર્જન્ય દેવ, છળના નિકાળા વગેરેમાં સ્થાપવા.

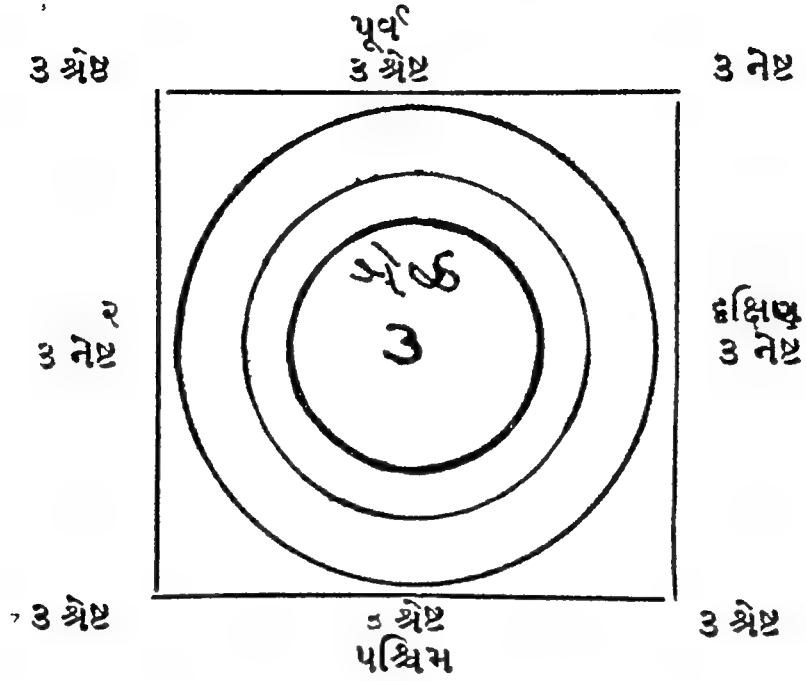
હવે અંદરના દેવો સ્થાપવાનું કહું છું, શાખામાં ચંદ્ર, ઓતરંગમાં સૂર્ય,
ત્રિમૂર્તિ કેાણિકામાં શેષનાગ (ધરાધર) ક્ષિતિદેવ વિતાન અને સ્તંભે પર્વતદેવ, ધુરમટમાં
આકાશ, જલકે સપ્તર્ષિ, દેવો મધ્યે પ્રતિષ્ઠિત કરવા, મકર, ગંગા જમના, ચંડી ગોમતી અને
ઉરુશૃંગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સૂર્ય, ઇશ્વર અને સદાશિવ, ભદ્રે વિધિએ કરીને પચદેવ સ્થાપવા.

શિખરમાં ઇશ્વર અને સુરાધીપ ઇંદ્ર, ગ્રીવામાં અમ્બર, માણામાં ચન્દ્રદેવ,
પદ્મશિલાએ પદ્માક્ષ, આમલસારા તથા કલશે રૂદ્ર, વ્યોમવાપી સદાશિવ, સઘોત, વામ,
ઘોર તથા તત્પુરુષ, ઇશ કણ્ઠે, પ્રતિરથે, રથે, ભદ્રે, પંચવક્ર પંચ સંખ્યા આ પ્રમાણે
પ્રાસાદના દરેક અંગમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી. હીને હીન પણ અધિક દેવોને પુનઃપુનઃ
સ્થાપવા તે શુભ છે. ૨૩૮ થી ૨૬૦.

આમલસારા સ્થાપન મુહૂર્ત

આમલસારો ચઢાવવામાં પંચાંગ શુદ્ધિ ચંદ્રખલ જોવું. અને ઘંટા ચક્ર જોઈ
દિન નક્ષત્ર શુભ સ્થાનમાં આવતું હોય તો શુભ ચોઘડીયામાં આમલસારો સ્થાપિત કરવો.

ઘંટા ચક્ર

આમલસાર મુદૂર્ત

ઘંટાચક્રં વિદ્યાયૈવં મધ્યે પૂર્વ દિશાક્રમાત્ ।
 ત્રીણિ ત્રીણિ પ્રદેયાનિ સૃષ્ટિમાર્ગેણ ક્રામકે ॥ ૨૬૧ ॥
 મધ્યે ચૈવ સ્મૃતોલાભો પૂર્વભાગે જયો રણે ।
 આગ્રેયાશ્ચૈવ હાનિઃ સ્યાદ્ દક્ષિણે પતિનાશનમ્ ॥ ૨૬૨ ॥
 નૈરુત્યે પારણાલાભઃ પશ્ચિમે સર્વદા સુખમ્ ।
 વાયવ્યામશ્વલાભઃ સ્યાદુત્તરે વ્યાધિ સંભવઃ ॥ ૨૬૩ ॥
 ઇશાને વસ્ત્રલાભશ્ચ ઘંટાચક્રફલં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૬૪ ॥

આમલસારના મુદૂર્તમાં ઘંટાચક્ર જોવું, ઘંટાચક્રના મધ્ય ભાગે ત્રણ નક્ષત્ર મૂકવાં અને પછી, પૂર્વ દિશાના ક્રમે ત્રણ-ત્રણ નક્ષત્રો ચક્રમાં મૂકવા. મધ્યમાં ૩ લાલ, પૂર્વમાં ૩ રણસંગ્રામમાં વિજય, અગ્નિમાં ૩ હાનિ, દક્ષિણમાં ૩ ગૃહપતિનો નાશ, નૈરુત્યમાં ૩ પુત્ર લાભ, પશ્ચિમમાં ૩ સર્વદા સુખ, વાયુકોણમાં ૩ અશ્વલાભ, ઉત્તરમાં ૩ વ્યાધી અને ઇશાનકોણમાં ૩ વસ્ત્રલાભ, આ ઘંટા ચક્રનું રૂપ જાણવું.

પ્રશસ્તિ

ઇતિશ્રી વિશ્વકર્મા વાસ્તુ કલા ચિન્તન હરવિદ્યા ગુણકીર્તિ પ્રકાશ શિલ્પ સ્મૃતિ
 વાસ્તુ વિધાયામ્ ઉત્તરાર્ધ શિલ્પાચાર્ય નંદલાલ ચુનિલાલ સંગૃહિતે
 શિલ્પરત્નશ્રણાધિકાર નામ્નોસત્તમોઽધ્યાય સંપૂર્ણ ॥

કેશર્યાદિ સાન્ધારપ્રાસાદ નિર્ણયઃ નામનોઽષ્ટમોઽધ્યાય

વિશ્વકર્મોવાચ

સાન્ધારાંશ્ચ તતોવક્ષ્યે પ્રાસાદાન્ પર્વતોપમાન્ ।
શિખરૈર્વિવિધાકારૈર્નૈ કાળૈશ્ચ વિભૂષિતાન્ ॥ ૧ ॥

આઘ પશ્ચાળકોજ્ઞેયઃ કેસરીનામ નામતઃ ।
તાવદન્તં ચતુર્વૃદ્ધિ ર્યાવદે કોત્તરં શતમ્ ॥ ૨ ॥

કેશરી સર્વતોભદ્રો નન્દનો નન્દ શાલિકઃ ।
નન્દીશો મન્દરશ્ચૈવ શ્રી વત્સશ્ચામૃતોદ્ભવઃ ॥ ૩ ॥

હિમવાન્ હેમકૂટશ્ચ કૈલાસ પૃથિવીજયઃ ।
ઇન્દ્રનીલો મહાનીલો ભૂધરો રત્નકૂટકઃ ॥ ૪ ॥

વૈદ્યૃયઃ પદ્મરાગશ્ચ વજ્રકો મુકુટોજ્જવલઃ ।
ऐरावतो राजहंसो गरुडो वृषभस्तथा ॥ ૫ ॥

મેરુઃ પ્રાસાદરાજસ્સ્યાદ્ દેવાનામાલયો હિ સઃ ।
સંયોગેન ચ સાન્ધારાન્ કથયામિ યથાર્થતા ॥ ૬ ॥

દશહસ્તદધસ્તાન્ પ્રાસાદો ભ્રમ સંયુતઃ ।
ષટ્ત્રિશાન્તં નિરન્ધારાઃ ઘાત્ય વેદાદિ હસ્તતઃ ॥ ૭ ॥

પશ્ચવિંશતિઃ સાન્ધારા પ્રયુક્તા વાસ્તુવેદિભિઃ ।
ભ્રમ હીનાસ્તુ યે કાર્યાઃ શુદ્ધચ્છન્દેષુ નાગરાઃ ॥ ૮ ॥

इतिश्री सान्धार प्रासादः ॥

પર્વતની જેમ શોભાયમાન, અનેક વિવિધાકારના શિખરવાળા અનેક શૃંગોવાડે વિભૂષિત, એવા સાન્ધાર જાતિના પ્રાસાદોના લક્ષણ હું કહીશ એમ વિશ્વકર્મા કહે છે:-
પહેલો કેસરી નામનો પ્રાસાદ તે પાંચ શૃંગોવાળો છે, પછી પ્રત્યેક પ્રાસાદને ચારચાર શૃંગ વધારતા જવું છે. એટલે પચીસમાં મેરુ પ્રાસાદ ઉપર એકસો એક શૃંગ આવશે.

૧ કેસરી, ૨ સર્વતોભદ્ર, ૩ નન્દન, ૪ નન્દશાલિ, ૫ નન્દિશ, ૬ મન્દર, ૭ શ્રીવત્સ, ૮ અમૃતોદ્ભવ, ૯ હિમવાન, ૧૦ હેમકૂટ, ૧૧ કૈલાસ, ૧૨ પૃથિવિવિજય,

૧૩ ઈન્દ્રનીલ, ૧૪ મહાનીલ, ૧૫ બૂધર, ૧૬ રત્નકૂટક, ૧૭ વૈદૂર્ય, ૧૮ પદ્મ-
રાગ, ૧૯ વજ્રક, ૨૦, મુકુટોજ્જવલ, ૨૧ ઐરાવત, ૨૨ રાજહંસ, ૨૩ ગરુડ,
૨૪ વૃષભ, ૨૫ મેરુ, એ પચીસ દેવ પ્રાસાદો સાન્ધાર જાતિના છે, તેનું અનુક્રમે
યથાર્થ વર્ણન કહું છું:-

જે સાન્ધાર પ્રાસાદનો વિસ્તાર દશ હસ્તથી ઓછો ન હોય તે બ્રમવાળો
બનાવી શકાય છે, અર્થાત્ દશ હસ્તથી હીન હોય તેને બ્રમ બનાવવો નહિ તથા
ચાર હસ્તથી છત્રીશ હસ્ત સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદ બ્રમ વગરના નિરંધાર પણ
બની શકે છે, વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાનોએ પચીસ પ્રાસાદ સાન્ધાર જાતિના કહ્યા છે
પરંતુ તે બ્રમ રહિત શુદ્ધ નાગર જાતિના નિરંધાર પણ કરી શકાય છે.

૧ કેસરી પ્રાસાદ

ચતુર શ્રી કૃતે ક્ષેત્રે અષ્ટાષ્ટક વિભાજિતે ।
ભાગ ભાગં બ્રમમિતિ દ્વિભાગો દેવતાલયઃ ॥ ૯
નિરન્ધારે પદામિતિરર્ધં ગર્ભં પ્રકલ્પેત્ ।
મધ્યચ્છન્દશ્ચ વેદાશ્ચો વાહ્યે કુમ્ભાડયતંશૃણુ ॥ ૧૦ ॥
ક્ષેત્રાર્ધે ચ મવેદ્ મદ્રં મદ્રાર્ધં કર્ણં વિસ્તર ।
કર્ણસ્યાર્ધં પ્રમાણેન કર્તવ્યો મદ્રનિર્ગમઃ ॥ ૧૧ ॥
પતુર્કર્ણેષુ રુપાતાનિ શ્રીવત્સશિખરાણિચ ।
રથિકોદ્રમે ચ પંચૈવ કેસરીગિરિજા પ્રિયઃ ॥ ૧૨ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના સાન્ધાર પ્રાસાદની ભૂમિનાં આઠ આઠ લાગ
કરવા તેમાં એક લાગ બ્રમ, એકેક લાગ બે ભિતિ, અને બે
લાગ ગર્ભગૃહ કરવો, જો કેસરી આદિ પ્રાસાદો નિરન્ધાર
બનાવવા હોય તો પ્રાસાદ માનના ચાર લાગ ભિતિ અને ચાર
લાગ ગર્ભગૃહ, મધ્યમાં ગર્ભગૃહ ચોરસ કરવો. હવે બહાર
કુંભાની તરફનું માન કહું છું:- પ્રાસાદ રેખામાનથી અર્ધું
માન લદ્ર બાણવું, અર્ધો માનમાં બે રેખા, લદ્રનો નિકાળો
રેખાના અર્ધમાને રાખવો, ચારે કોણ ઉપર એકેક શ્રીવત્સ
શૃંગ ચડાવવું, લદ્રની ઉપર રથિકા અને દોઢીયો કરવો, આ
પ્રમાણે કેસરી પ્રાસાદ છે તે પાર્વતીદેવીને પ્રિય છે.

શૃંગ સંખ્યા :- ચાર કોણે-૪, મૂળ શિખર-૧. કુલ ૫ બાણવી.

॥ ૧ ઇતિ કેસરીઃ ॥

सर्वतोभद्र
प्राप्ताद्

भित्ति भ्रमं च भित्ति च भागभागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

निर्गतं चैक भागेन भागिका पार्श्वक्षोभणा ॥ १४ ॥

भागत्रयं च विस्तारे मुखभद्रविधियते ॥ १५ ॥

श्रीवत्स शिखरं कार्यं घण्टाकलशसंयुतम् ॥ १६ ॥

પ્રાસાદની સમયોરસ ભૂમિનાં, દશ-દશ લાગ કરવા, તેમાં ગર્ભગૃહ ચાર ભાગનો એટલે સમયોરસ સોળ કોઠાનો કરવો, એક ભાગની ભિત્તિ, એકેક ભાગની પરિકમા, અને એક ભાગની ખીજી ભિત્તિ, એ ભાગ રેખા અને છ ભાગ ભદ્રનો વિસ્તાર, ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગ કરવો, અને ભદ્રની બન્ને બાજુ અકેક ભાગના દ્વાભણુ કરવા, ભદ્રની બન્ને બાજુ કોણીઓને અર્ધા-અર્ધા ભાગે નિકાળા કરવાં, આ પ્રમાણે ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગ બાણુવો. ભદ્રનો વિસ્તાર છ ભાગ છે તેમાં અકેક ભાગની એ કોણી અને અર્ધા-અર્ધા ભાગની એ કર્ણિકા એમ ત્રણ ભાગ ગયા બાકી ભદ્ર ત્રણ ભાગ રહ્યું, તે મુજબ ભદ્રનો વિસ્તાર બાણુવો, પ્રત્યેક ભદ્ર ઉપર પાંચ દોઢીયાં કરવા અને કોણ-રેખા ઉપર બખ્ખે શૃંગ ચડાવવા, તે શૃંગો બધા આમલાસાર અને કલશ યુક્ત શ્રીવત્સ શિખર કરવા.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા, 2×4 શૃંગ = ૮ + ૧ શિખરશૃંગ = ૯ શૃંગ

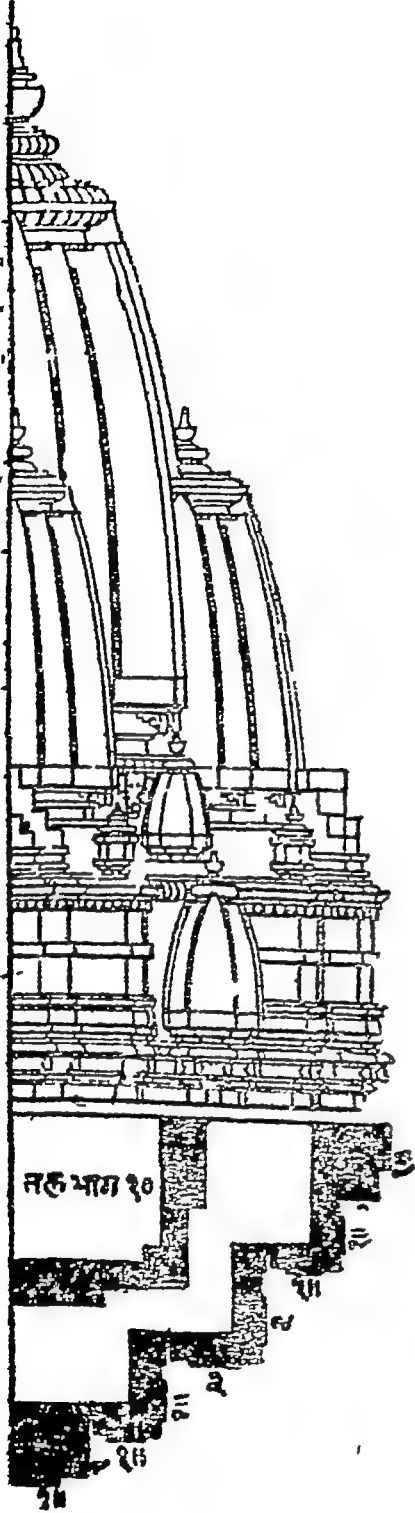
॥ २ इति सर्वतोभद्रः ॥

૩ નન્દનપ્રાસાદ :-

શ્રીવત્સ મદ્રમારુઢે રથિકોદ્ગમ મૂષિતે ।

નન્દને નન્દતિ સ્વામી દુરિતં હરતિ ધ્રુવમ ॥ ૧૭ ॥

નન્દન પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ સર્વતોભદ્ર પ્રાસાદ પ્રમાણે જાણવું ફેર, એટલો જ કે ભદ્રના ગવાક્ષ ઉપર દોઢીયાના બદલે એક ઉરૂશુંગ ચઢાવવું, જેથી કુલ તેર શુંગવાળો નન્દન પ્રાસાદ જાણવો, આ બતાવનાર સ્વામી આનંદમાં રહે છે, અને બધા પાપોનો નાશ કરનાર છે.

શુંગ સંખ્યા :- રેખા ૨૫૪ શુંગ=૮, ઉરૂશુંગ ૧×૪=૪+૧ મૂળશિખર=૧૩ શુંગ

॥ ૩ ઇતિ નન્દનઃ ॥

तह १७म १०

નન્દિશાલ પ્રાસાદનું તલમાન તેનું સ્વરૂપ નન્દન
પ્રાસાદ પ્રમાણે જાણવું, વિશેષ ભદ્ર ઉપર એક ઉરશુંગ
વિશેષ ચઢાવવું, આ સત્તર શુંગવાળો નન્દિશાલ
પ્રાસાદ ગુણ યુક્ત સુંદર લક્ષણવાળો કરવો. ૧૮

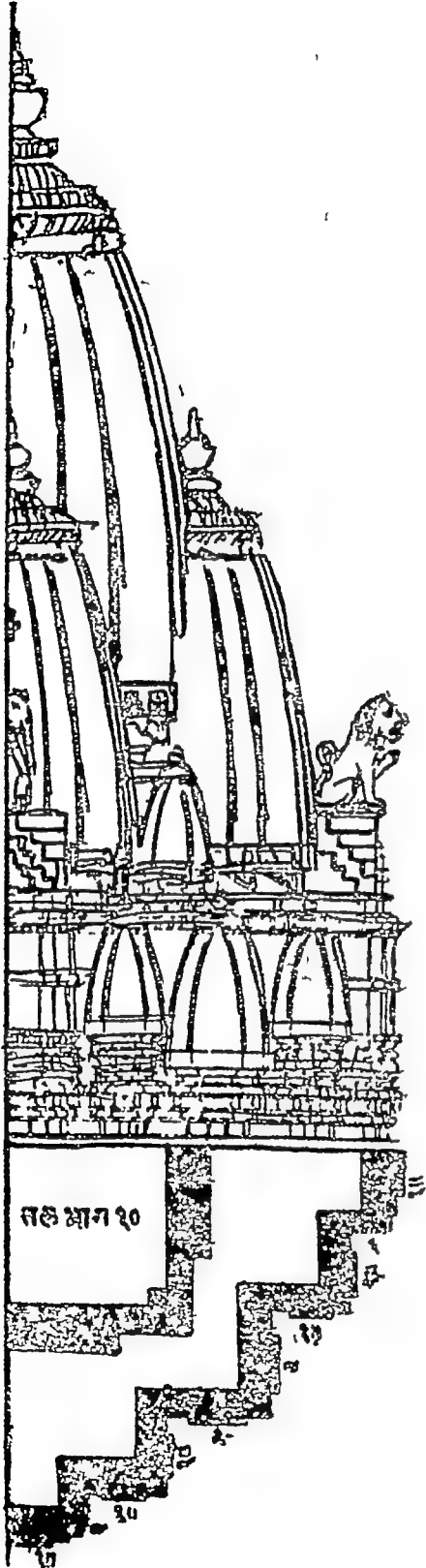
॥ ४ इति नन्दिशालः ॥

૫. નન્દીશ પ્રાસાદ :-

ત્રિભાગં ચ ભવેદ્ભદ્રં ભદ્રાર્ધં પ્રથમસદા ।

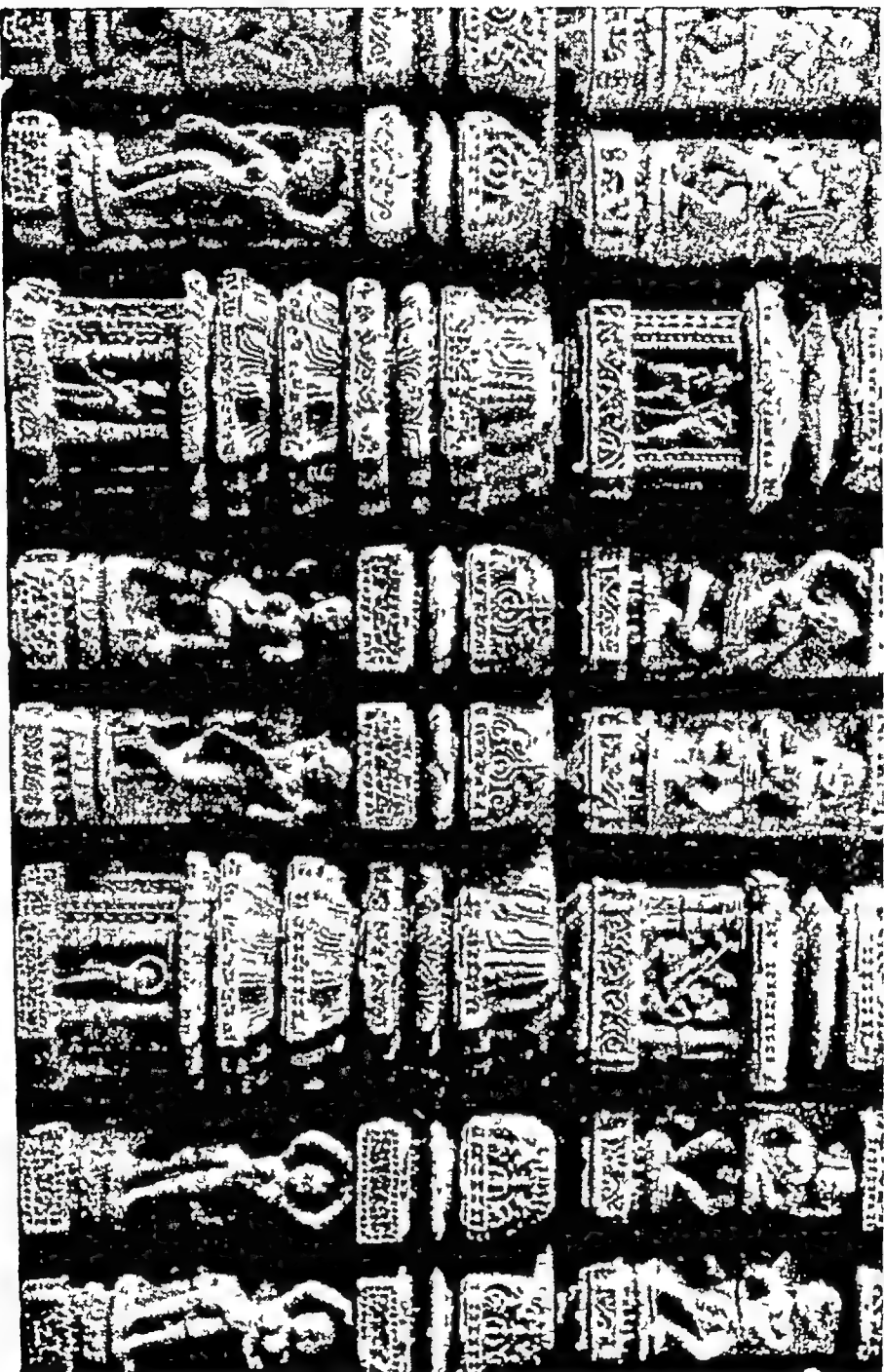
કર્ણે શૃંગદ્વયં ભદ્રે એકૈકં પરથે તથા ॥ ૧૯ ॥

નન્દીશપ્રાસાદ સ્વરૂપ સર્વતોભદ્ર પ્રમાણુ બાણુ
ફેર એટલો કે છ ભાગનું ભદ્ર છે તેને બદલે ત્રણ ભાગ
ભદ્ર, દોઢ ભાગનું પ્રતિભદ્ર, કેાણુ ઉપર બે બે શૃંગ,
ભદ્ર ઉપર તથા પદરા ઉપર એક એક શૃંગ ચઢાવવું,
કુલ એકવીશ શૃંગ યુક્ત નન્દીશ પ્રાસાદ બાણુવો,

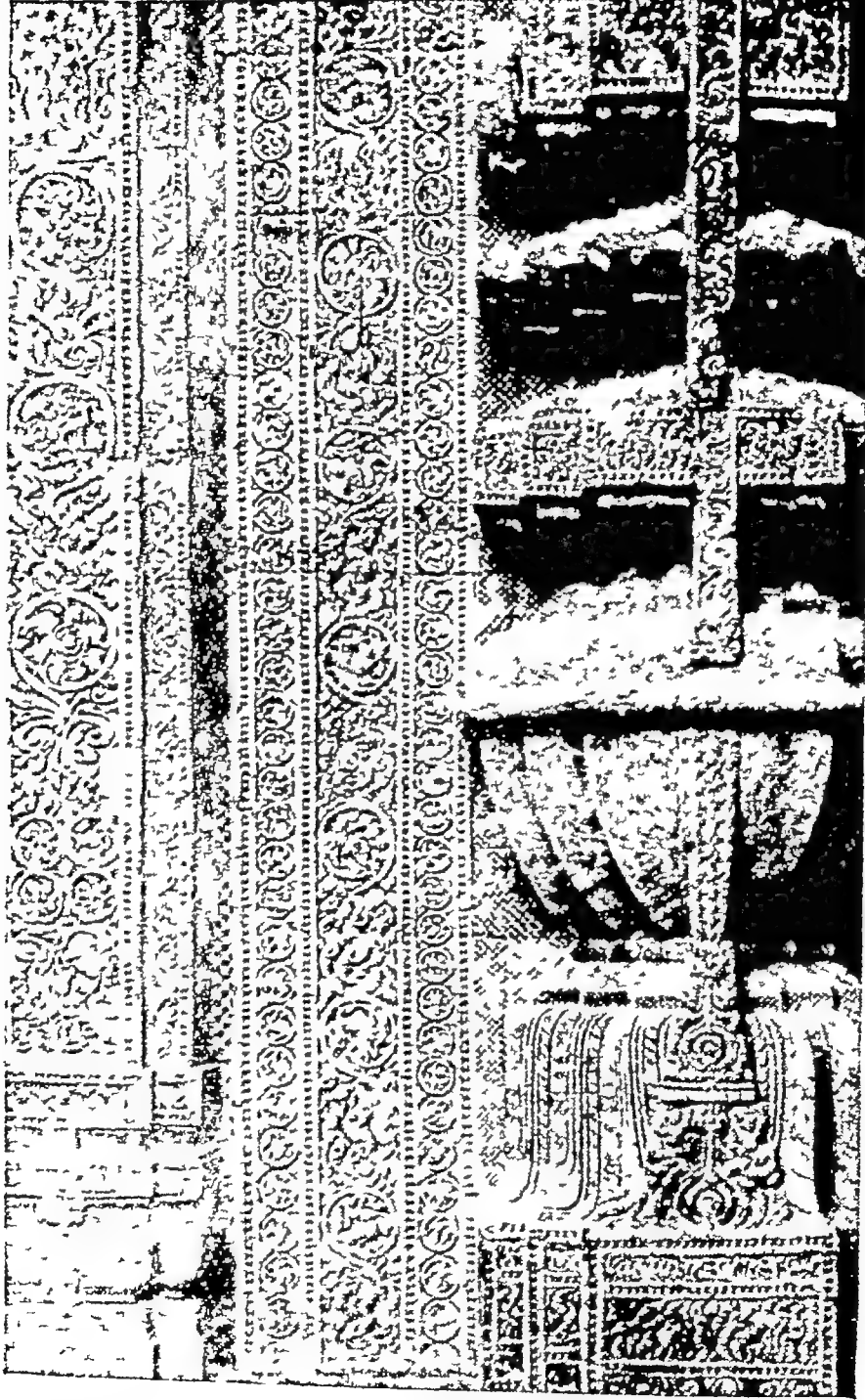

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૮, પ્રતિરથ-૮, ભદ્ર-૪, મૂળ-૧. કુલ ૨૧ શૃંગ બાણુવાં,

॥ ૧૯ ॥ इति नन्दीशः ॥

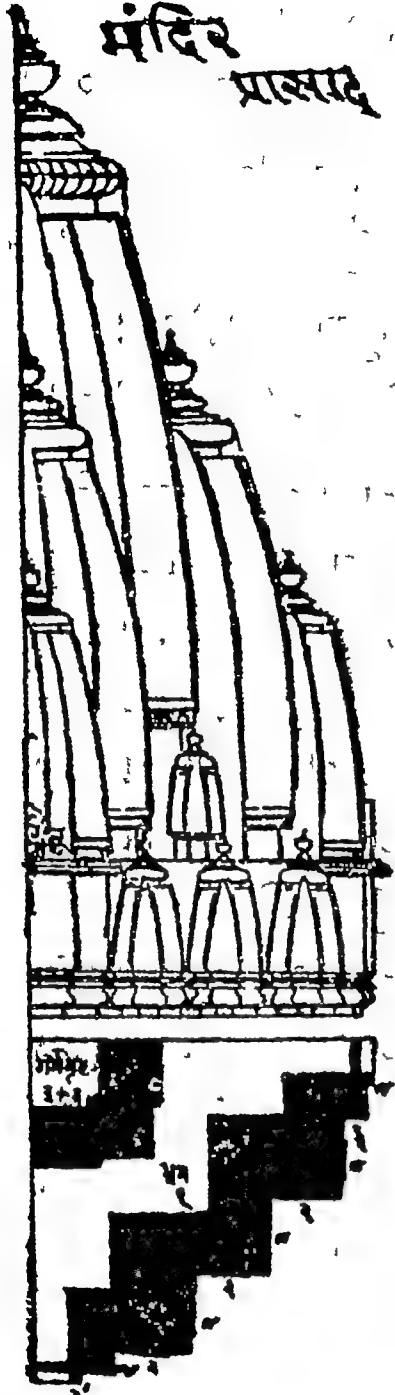

શિલાઈ નદમંદિર મંડિપર દર્શન

કોનાકે મુખ્ય મંદિર મંડોલર સ્તંભ દર્શન

૬. મન્દર પ્રાસાદ

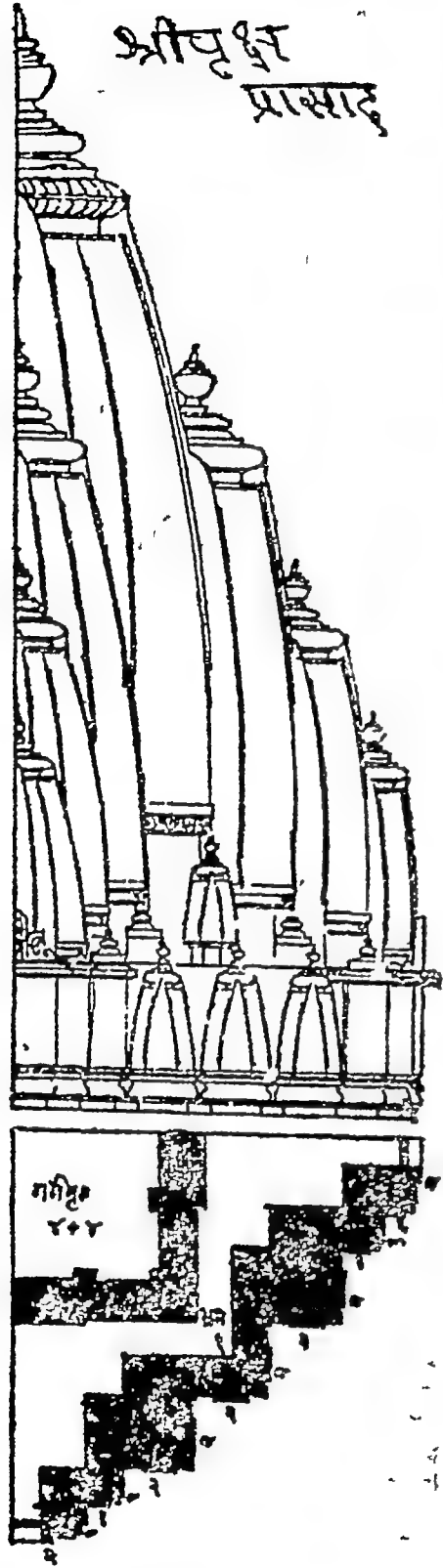
દ્વાદશાંશસ્તુ વિસ્તારો મૂલગર્ભસ્તર્ધતઃ ।
 ભાગ ભાગં તુ કર્તવ્યા દ્વે ભિત્તી ચાન્ધકારિકા ॥૨૦॥
 કર્ણપરથ મદ્રાર્ધ કારયેદ્ દ્વિદ્વિભાગત્ ।
 પ્રથ સમનિષ્કાસો મદ્રં ભાગેન નિર્ગતમ્ ॥ ૨૧ ॥
 કર્ણે દ્વે મદ્રકે દ્વે ચ ચૈક પ્રતિરથે તથા ।
 સઘણ્ટા કલશા રેખા રથિકોદ્રમ ભૂષિતા ॥ ૨૨ ॥

પ્રાસાદની સમયોરસ ભૂમિના ખાર લાગ કરવા. તેમાં છ ભાગનો ગભારો કરવો, એક એક ભાગ ભિત્તિ અને ભ્રમ કરવો, ખહાર રેખા, પઠરો અને ભદ્રાર્ધ એ બધા જે જે ભાગના કરવાં, તેનો નિકાળો સમતલ કરવો, તથા ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગનો રાખવો, રેખા ઉપર જે શુંગ ભદ્ર ઉપર જે ઉડ્ડશુંગ અને પ્રતિરથ ઉપર અઠેક શુંગ ચડાવવું, આમલસાર, કલશ, રેખા, ગવાક્ષ અને દોઢીયા એ બધાં શોભાયમાન કરવાં. મન્દર પ્રાસાદના પચીશ શુંગો બાંધવા. ૨૦ થી ૨૨.

શુંગ સંખ્યા :- રેખા-૨×૪=૮, પઠરે-૮×૧=૮, ભદ્રે-૨×૪=૮+મૂળશિખર-૧=કુલ-૨૫

॥ ૬ હતિ મન્દરઃ ॥

૭. શ્રીવૃક્ષ પ્રાસાદ

શ્રીવૃક્ષ
પ્રાસાદ

ચતુર્દશાંશ વિસ્તારે ગર્ભશ્ચાષ્ટીશ વિસ્તરઃ ।

માગ માગ અમો મિત્તિ-ર્વાહ્ય મિત્તિસ્તુ માગિકા ॥ ૨૩ ॥

કર્ણ શૃંગદ્વયં કુર્યાન્નિલ્લિખરં ચાષ્ટ વિસ્તરમ્ ।

પ્રથમઃ કર્ણમાનેન તિલકં શૃંગો પરિ ॥ ૨૪ ॥

નન્દિયાં ચ તિલકં ભદ્રે શૃંગદ્વયં ભવેત્ ।

શ્રીવૃક્ષસ્તુ સમાખ્યાતઃ કર્તવ્ય સ્તુશ્ચિયપતેઃ ॥ ૨૫ ॥

સમચોરસ પ્રાસાદની ભૂમિના ચૌદ ભાગ કરવા, તેમાં આઠ ભાગનો ગર્ભગૃહ, અઠેક ભાગની મિતિ, અઠેક ભાગનો બ્રમ એ પ્રમાણે અંદરનું માન કરવું. બહારનું માન મન્દર પ્રાસાદ પ્રમાણે બાધવું, ફેર એટલો જ કે એક ભાગની ભદ્ર નન્દી કરવી, એટલે બે ભાગ ઠાણ, બે ભાગ પ્રતિરથ, એક ભાગ નંદી, બે ભાગ ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખાએ બે શૃંગ, પ્રતિરથે એક શૃંગ અને તિલક ચઢાવવું, શિખરનો વિસ્તાર આઠ ભાગનો કરવો, નદિ ઉપર એક તિલક કરવું. ભદ્રે ત્રણ ઉરશૃંગ ચઢાવવાં. આ શ્રીવૃક્ષ નામના પ્રાસાદનું સ્વરૂપ છે. શ્રી વિષ્ણુ માટે કરવો, આની ઉપર-૨૬ શૃંગ અને સોલ તિલક યુક્ત કરવો. ૨૩ થી ૨૫.

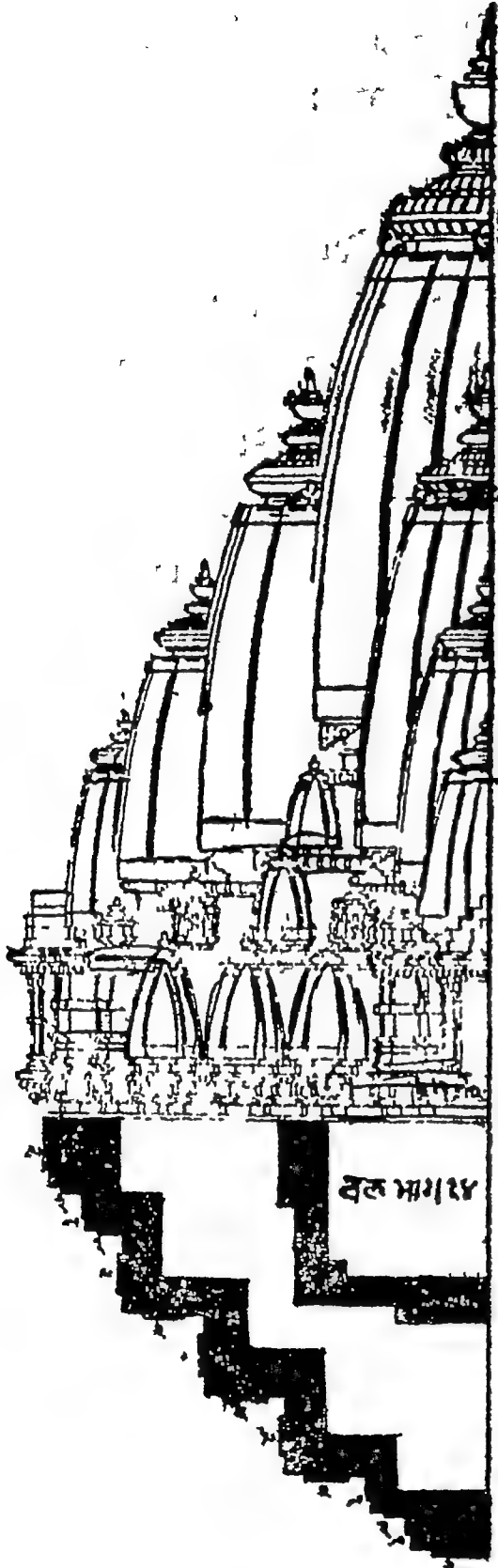
શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૨×૪=૮, પ્રતિરથ-૮×૧=૮, ભદ્ર-૩×૪=૧૨, +મુખ્ય શિખર ૧=કુલ૨૬
તિલક સંખ્યા :- નંદીએ ૮, પ્રતિરથે ૮-કુલ-૧૬.

૮. અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદ

કર્णे મૃદ્ગત્રયં કુર્યાત પ્રરથઃ પૂર્વ કલ્પિતઃ ।

અમૃતોદ્ભવ નામોડ સૌ પ્રાસાદ સ્થપૂજિતઃ ॥૨૬॥

પ્રાસાદનું તલમાન અને સ્વરૂપ શ્રીવૃક્ષ પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણુવું. ફેર એટલો કે રેખા ઉપર મણુ શૃંગ ચઢાવવાં, બાકી પ્રતિરથ ઉપર મુજબ. આ અમૃતોદ્ભવો પ્રાસાદ દેવોથી પૂજિત છે, આની ઉપર તેત્રીશ શૃંગ અને સોલ તિલક બાણુવા ૨૬.

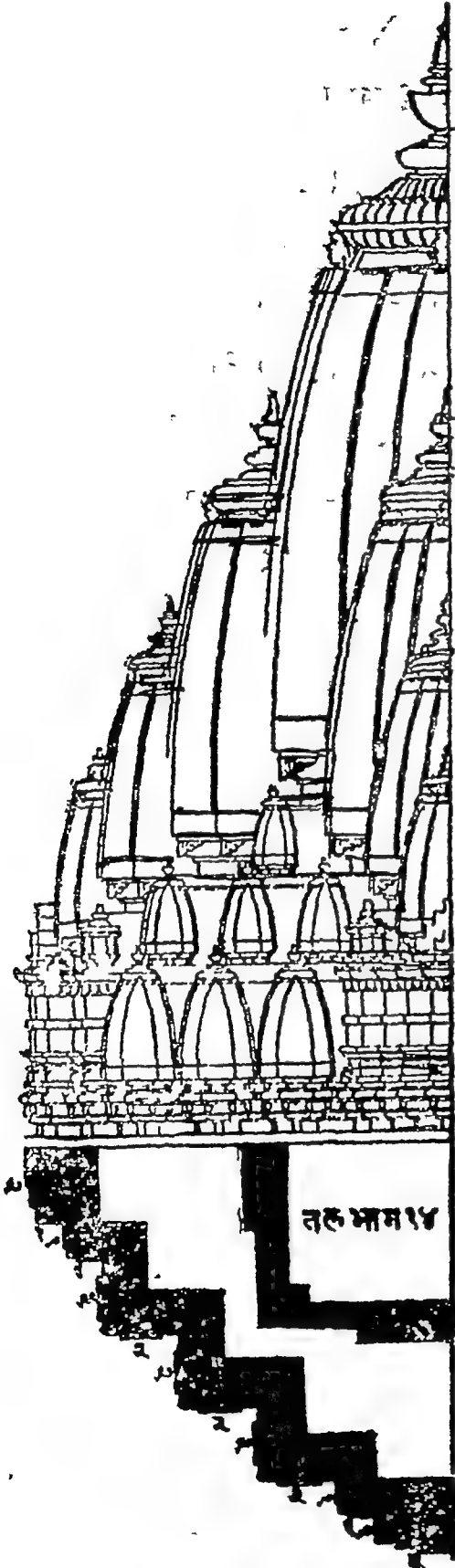

શૃંગસંખ્યા:-રેખા-૩x૪=૧૨, પ્રતિરથ-૮x૧=૮, ભક્ષ-૩x૪=૧૨+મૂળશિખર ૧ કુલ-૩૩

તિલક-સંખ્યા:- પ્રતિરથે-૮ નન્દીએ-૮, કુલ ૧૬

॥ હતિ-શ્રી અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદઃ ॥

૧૦. હેમકૂટ પ્રાસાદ :-

ઉરુશૃંગત્રયં મદ્રે નન્દિકા તિલકાન્વિતા ।
હેમકૂટસ્તદા નામ પ્રકર્તવ્ય ત્રિ મૂર્તિકે ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ હિમવાન પ્રાસાદની માફક બાણુવું, વિશેષ ફેર એટલો કે- બદ્રની ઉપર ત્રણ ઉરુશૃંગ ચઢાવવાં અને નંદિ ઉપર બીળું તિલક કરવું, આ હેમકૂટ પ્રાસાદ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણ મૂર્તિ માટે શ્રેષ્ઠ છે, આ પ્રાસાદ ઉપર એકતાલીશ શૃંગ અને સોલ તિલક છે. ૨૮.

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩×૪-૧૨, પદ્મે-૨×૮=૧૬, ભદ્રે-૩×૪=૧૨×મૂળશિખર ૧=કુલ-૪૧
તિલક સંખ્યા :- ભદ્રે ૮, નન્દિએ ૮=૧૬

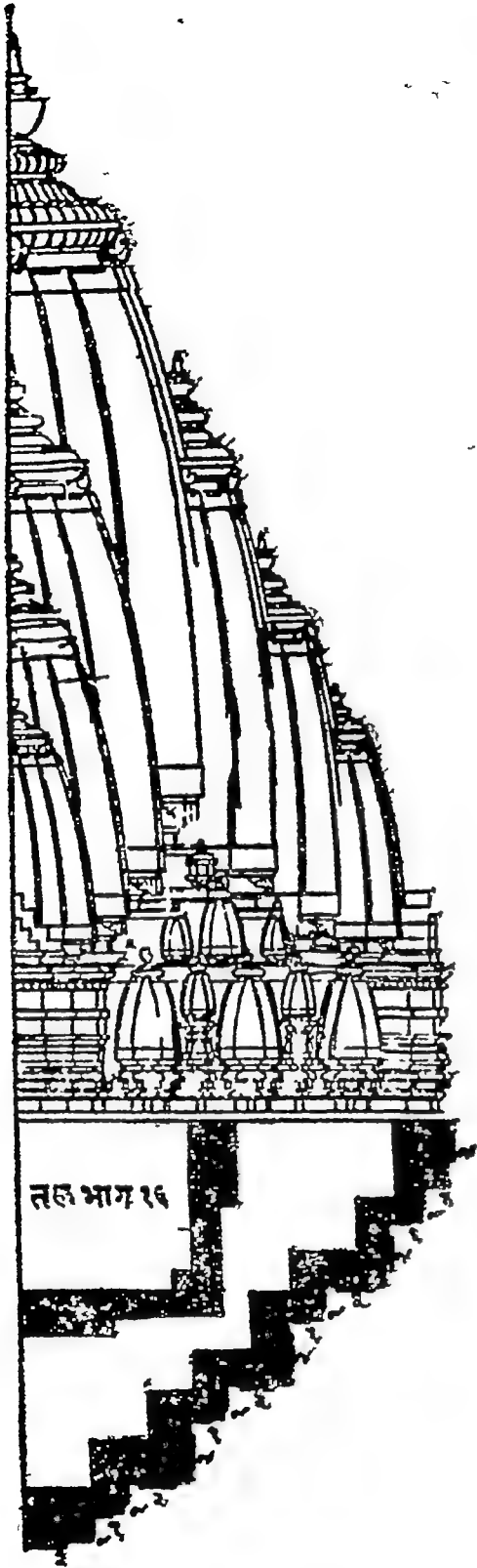
॥ ૧૦ કૃતિશ્રી હેમકૂટ ॥

૧૧. કૈલાસ પ્રાસાદ :-

નન્દિકાગ્રાન્તતઃ શૃંગે રેખાશ્ચ તિલકોત્તમાઃ ।

કૈલાસશ્ચ તદા નામૈશ્વરસ્ય સદા પ્રિયઃ ॥ ૨૧ ॥

આ પ્રાસાદ માન અને સ્વરૂપ હેમકૂટ પ્રાસાદ માફક જાણવું. વિશેષ દ્વેર એટલો કે નંદિ ઉપર એક એક તિલક ઓછું કરી અને શૃંગ ચઢાવવું અને રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગમાંથી એક ઓછું કરી તિલક ચઢાવવું. આવો કૈલાસ નામનો પ્રાસાદ ઇશ્વરને હંમેશા પ્રિય છે, આની ઉપર પિસ્તાલીશ શૃંગો અને આઠ તિલક છે. ૨૬

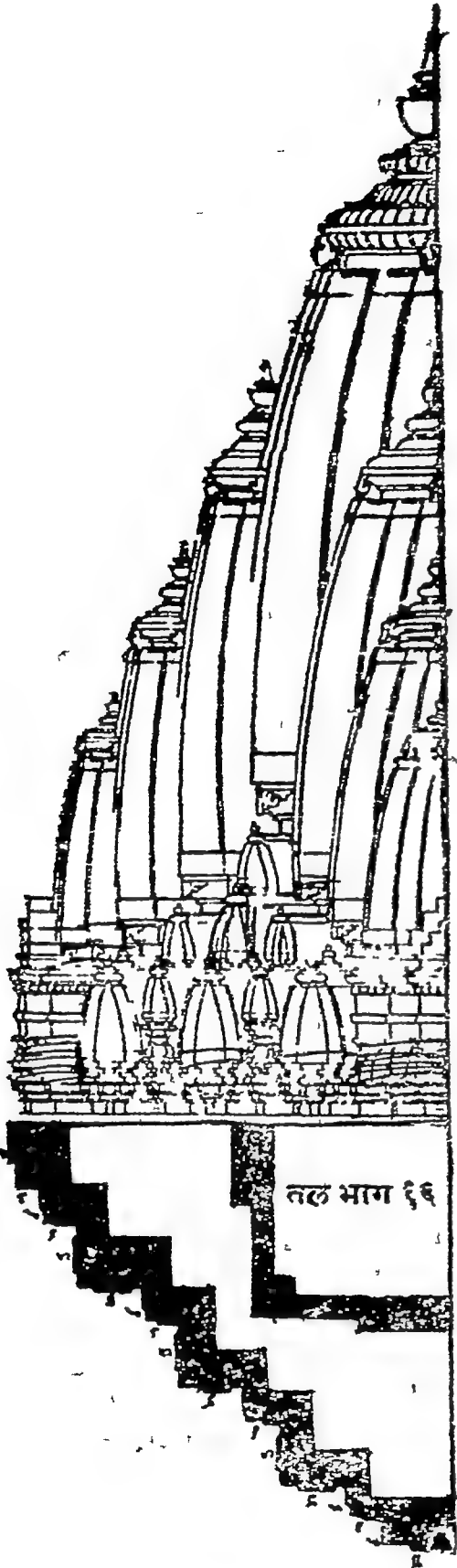
શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૨x૪=૮, પહર-૨x૮=૧૬, ભદ્ર-૩x૪=૧૨, નંદિયો-૮x૧=૮, કમૂળી શિખર-૧=કુલ ૪૫
તિલક સંખ્યા :-નંદિયો-૮,

॥ ૧૧ કૃતિ શ્રી કૈલાસઃ ॥

૧૨. પૃથ્વીજય પ્રાસાદ :-

રેસોર્ષે તિલકં ત્યક્ત્વા મૃજ્જ તત્રૈવ કારયેત્ ।
પૃથ્વીજય સ્તદાનામ કર્તવ્યઃ સર્વદેવતે ॥ ૩૦ ॥

આ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ કેલાસ પ્રાસાદની માફક જાણવું, ફેર એટલે કે-રેખાએ તિલક હીન કરી શૃંગ ચડાવવું એટલે ત્રણ શૃંગ રેખા ઉપર થયા, આ પૃથ્વીજય નામનો પ્રાસાદ બધા દેવોને માટે કરવો, આ પ્રાસાદ ઉપર યોગણપચાસ શૃંગ અને આઠ તિલક છે. ૩૦

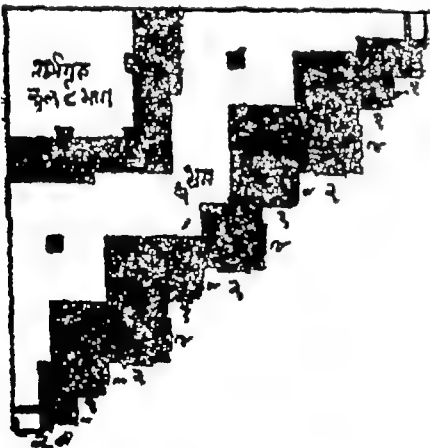

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૩×૪=૧૨, પઠરે-૨×૮=૧૬, બદ્રે-૩×૪=૧૨, નંદિએ-૧×૮=૮,
+મૂળ શિખર-૧=કુલ ૪૮

તિલક સંખ્યા:- નંદિએ ૮

॥ ૧૨ હતિ શ્રી પૃથ્વીજયઃ ॥

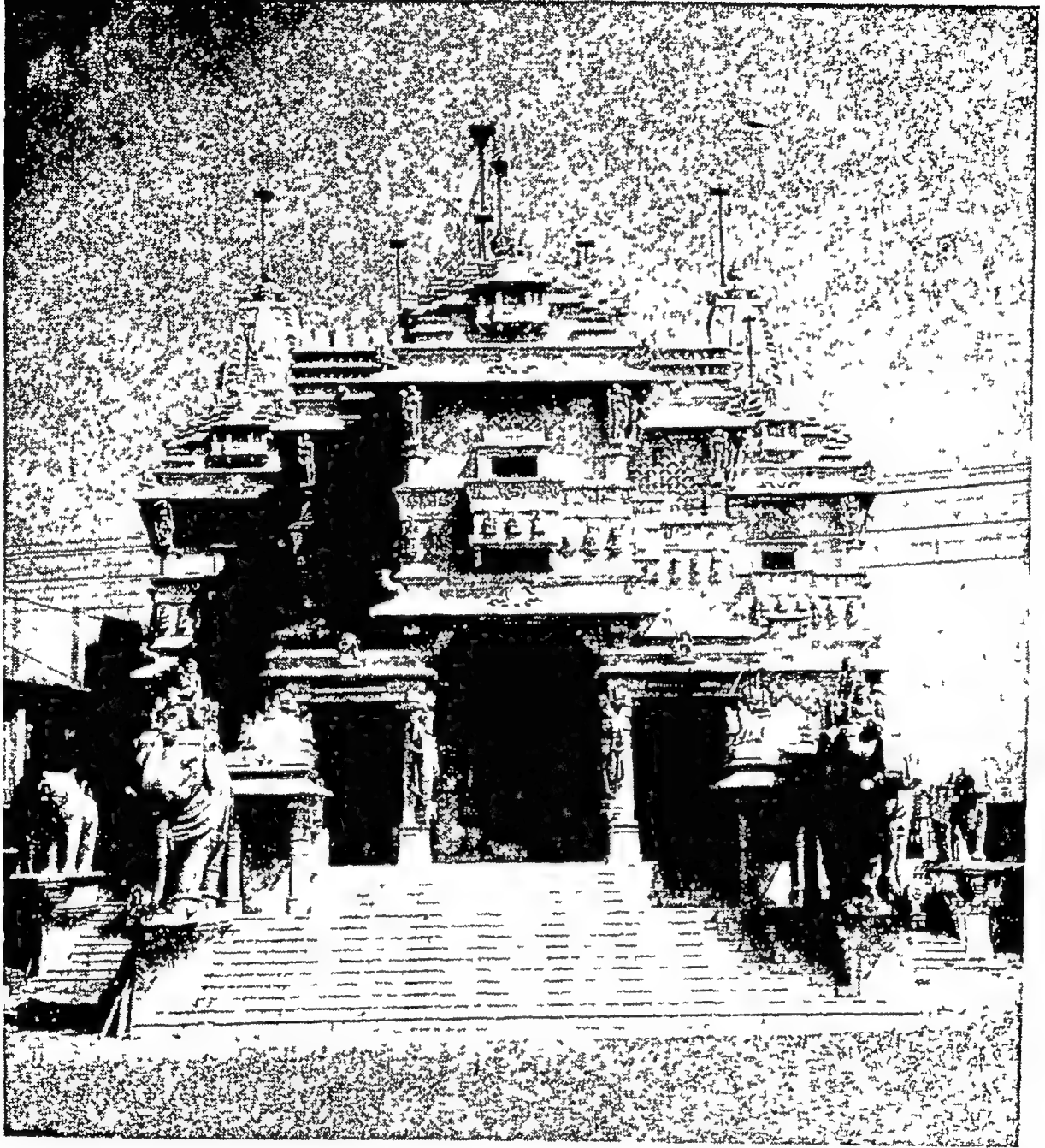
૧૩. ઇન્દ્રનીલ પ્રાસાદ :-

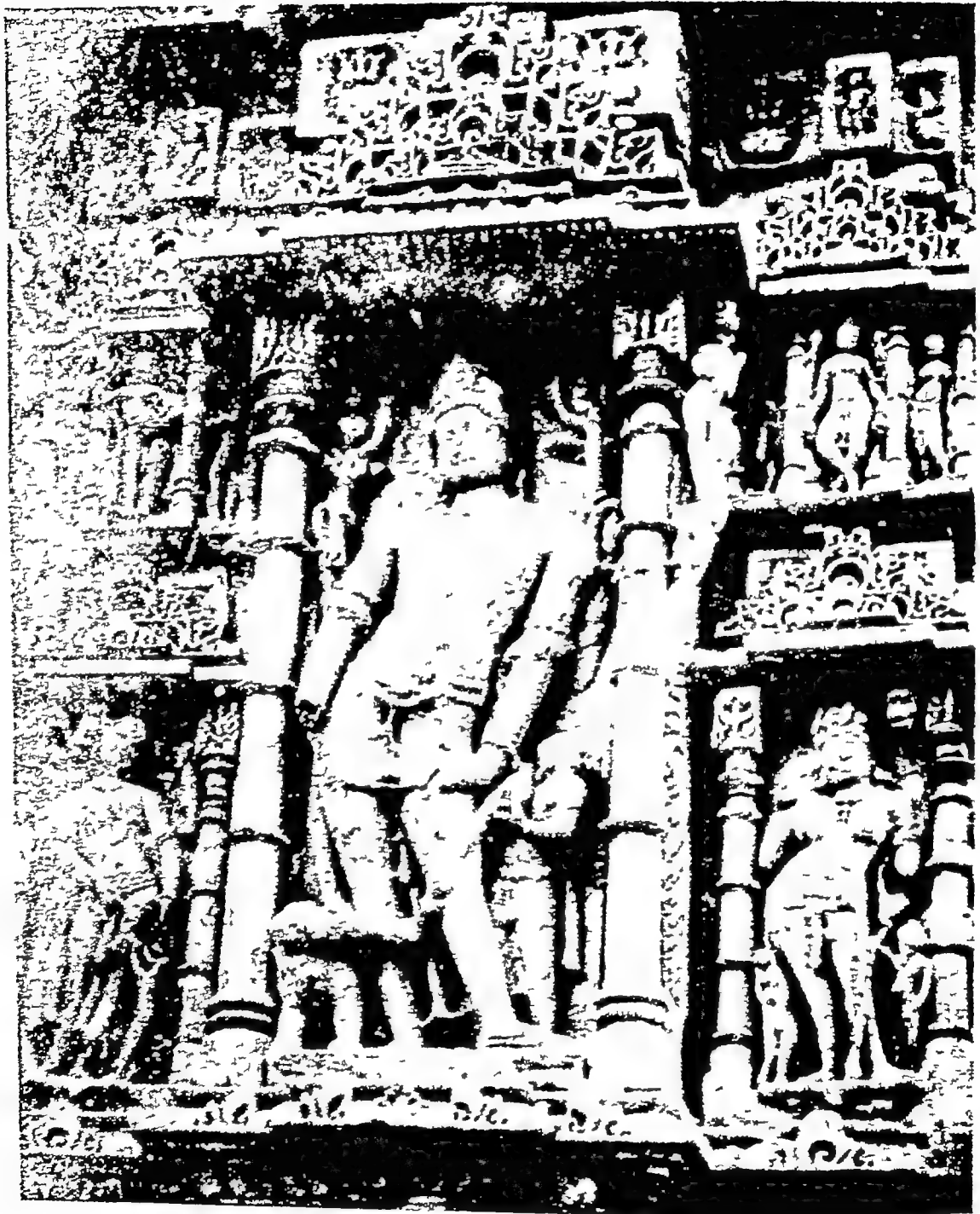
પોડશાંશકવિસ્તારે દ્વિભાગઃ કર્ણ વિસ્તરઃ ।
 નન્દિકા ચૈક ભાગેન દ્વયંશઃ પ્રતિરથ સ્તથા ॥ ૩૧ ॥
 પુનર્નન્દી ભવેદ્ ભાગં મદ્રં વેદાંશવિસ્તરમ્ ।
 સમસ્ત સમનિષ્કાસં મદ્રે ભાગો વિનિર્ગમઃ ॥ ૩૨ ॥
 ઇન્દ્રનીલ પ્રાસાદની સમચોરસ ભુમિના સોલ
 ભાગ કરવા તેમાં જે ભાગની રેખા, એક ભાગ
 નંદિ, જે ભાગ પ્રતિરથ, બીજી નંદી એક ભાગ
 અને લદ્રાધ જે ભાગ કરવું, બધા અંગો સમદલ
 કરવાં, લદ્રનો નિકાળો એક ભાગ કરવો, ૩૧-૩૨.
 ચતુઃષ્ઠયંશકો ગર્ભો વિષ્ટિતોમિતિ ભાગતઃ ।
 બાહ્યભિત્તિર્ભવેદ્ ભાગા દ્વિભાગા ચ ભ્રમન્તિકા ॥ ૩૩ ॥
 કર્ણે શૃંગદ્વયં કાર્યં શિખરં સૂર્યવિસ્તરમ્ ।
 નન્દિકાયાં તુ તિલકં પ્રત્યક્ષં યદિ ભાગિકમ્ ॥ ૩૪ ॥
 શૃંગ દ્વયં પ્રતિરથે ઊરઃશૃંગ ષડશકમ્ ।
 શૃંગ દ્વયં નન્દિકાયાં-મુરઃશૃંગ યુગાંશકમ્ ॥ ૩૫ ॥
 દ્વિભાગં મદ્રશૃંગ તુ શૃંગાર્દ્ધે ચૈવ નિગમઃ ।
 કર્ણે પ્રતિરથે ચૈવ છુદકાન્તર ભૂષિતમ્ ॥ ૩૬ ॥
 ઇન્દ્રનીલ સ્તદાનામ ઇન્દ્રાદિ સુરપૂજિતઃ ।
 વલ્લભઃ સર્વદેવાનાં શિવસ્યાપિ વિશેષતઃ ॥ ૩૭ ॥

સમચોરસ ચોસઠ ભાગ કરવા ગર્ભશૃંગભિત્તિ એક
 ભાગ, ભ્રમ જે ભાગ, બહારની ભિત્તિ એક ભાગ
 રાખવી. રેખા ઉપર જે શૃંગ શિખરનો વિસ્તાર બાર
 ભાગનો કરવો, નંદિએ અઢેક તિલક, રેખાની બંને
 બાજુ જે ભાગ વિસ્તારના પ્રત્યાંગ, પ્રતિરથે જે જે
 શૃંગ, પહેલું ઉરશૃંગ વિસ્તારમાં છ ભાગ, નંદિની
 ઉપર એક એક શૃંગ મૂકવું, બીજું ઉરશૃંગ વિસ્તાર
 ચાર ભાગ ત્રીજું ઉરશૃંગ વિસ્તારમાં જે ભાગવું

કરવું, રેખા અને પ્રતિરથ ઉઠકાન્તરવાળા કરવાં ઉરશૃંગનો નિર્ગમ વિસ્તારથી અધોમાને
 રાખવો. આ પ્રાસાદ ઇન્દ્રનીલ ઇન્દ્ર આદિ દેવોથી પૂજિત હોવાથી ઇન્દ્રનીલ નામ
 પડ્યું છે, તે સર્વ દેવોને પ્રિય છે, તેમાં વિશેષે મહાદેવને પ્રિય છે, આ પ્રાસાદ
 ઉપર ત્રેપન શૃંગ આઠ તિલક છે. ૩૩ થી ૩૭.

શ્રી કેસરિયાજી સન્મુખ દર્શન. કેસરિયાજી નગર-પાલીતાણા.
એન. સી. સોમપુરા.

શ્રી સૂર્યમંદિર મોઢેરાની ઇન્દ્રમૂર્તિ

શૃંગ સંખ્યા:- રેખા- $2 \times 8 = ૮$, પદરે- $2 \times ૮ = ૧૬$, ભદ્રનંદિ- $૧ \times ૮ = ૮$, ભદ્રે- $૩ \times ૪ = ૧૨$,
પ્રત્યાંગ- $૧ \times ૮ = ૮$ + મૂળશિખર- $૧ =$ કુલ ૫૩.

તિલક સંખ્યા :- કૌણીએ-૮.

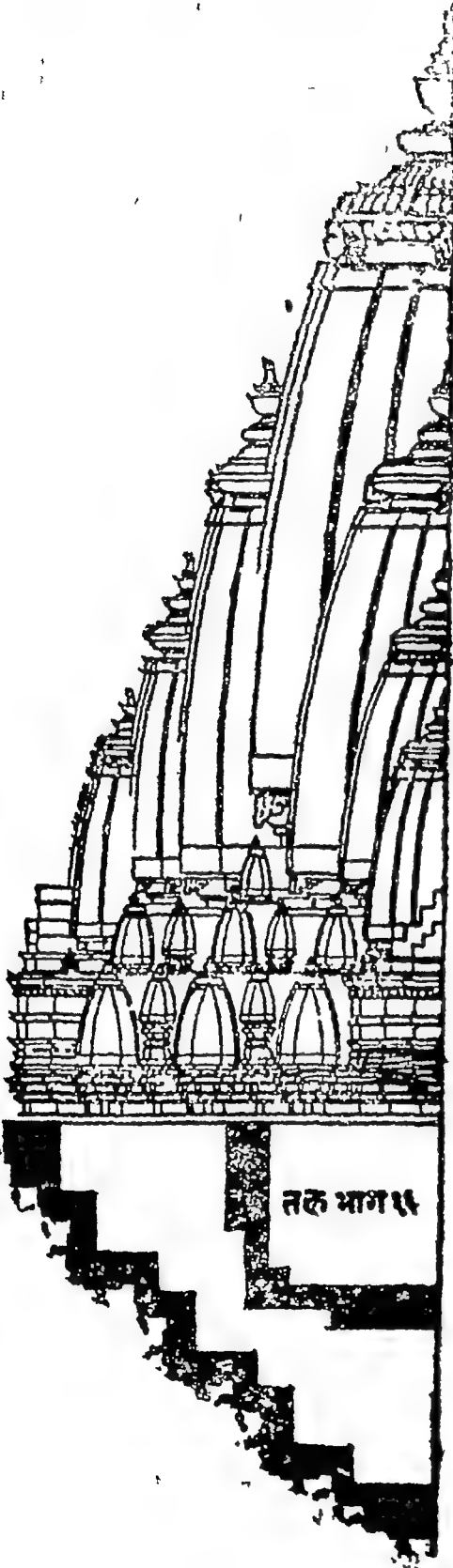
॥ ૧૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩ ॥

૧૪. મહાનીલ પ્રાસાદ :-

કર્ણે નન્દી તથા શૃંગ રેખાધર્વે લતિકાં તથા ।

મહાનીલ સ્તદા નામ કર્તવ્યઃ સર્વ દૈવતે ॥ ૩૮ ॥

મહાનીલ પ્રાસાદનુ માન સ્વરૂપ, ઇન્દ્રનીલ પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણુવું ફેર એટલો કે-રેખાની નંદિ ઉપર તિલકના બદલે શૃંગ ચઢાવવું. અને રેખાએ શૃંગ હીન કરી તિલક ચઢાવવું. આવો મહાનીલ પ્રાસાદ સર્વ દેવો માટે કરવો. ૩૮.

શૃંગ સંખ્યા:- રેખા- $૩ \times ૪ = ૧૨$, પદરે- $૨ \times ૮ = ૧૬$,
નંદિ $૨ \times ૮ = ૧૬$, ભદ્રે- $૩ \times ૪ = ૧૨$ + મૂળશિખર- $૧ = ૫૩$

તિલક સંખ્યા :- રેખા-૪,

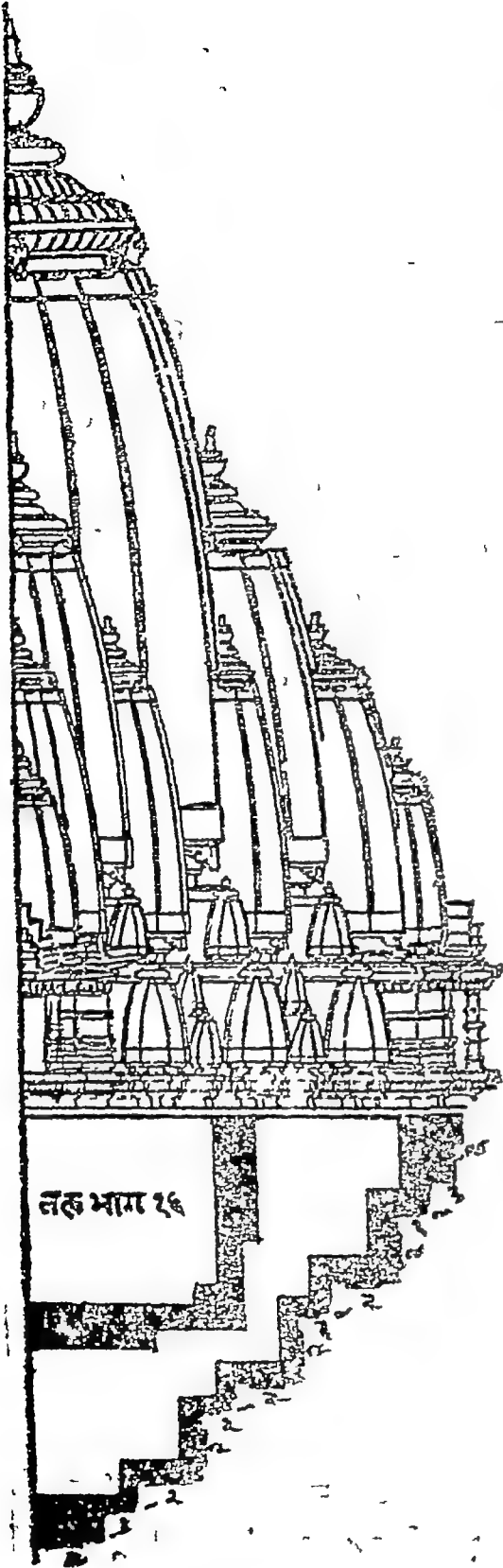
॥ ૧૪૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩ ॥

૧૫. મૂધર પ્રાસાદ :-

કાર્યં શૃંગ્ણ ચ તિલકં રેલામધ્યે પ્રશસ્યતે ।

મૂધરસ્ય સમારૂપાતઃ પ્રાસાદો દેવતાલયઃ ॥ ૩૯ ॥

આ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ મહાનીલ પ્રાસાદ માફક જાણવું. ફેર એટલો કે—રેખાએ શૃંગ ચડાવવું. જે મૂધર નામનો પ્રાસાદ દેવાના સ્થાનરૂપ છે. ૩૯.

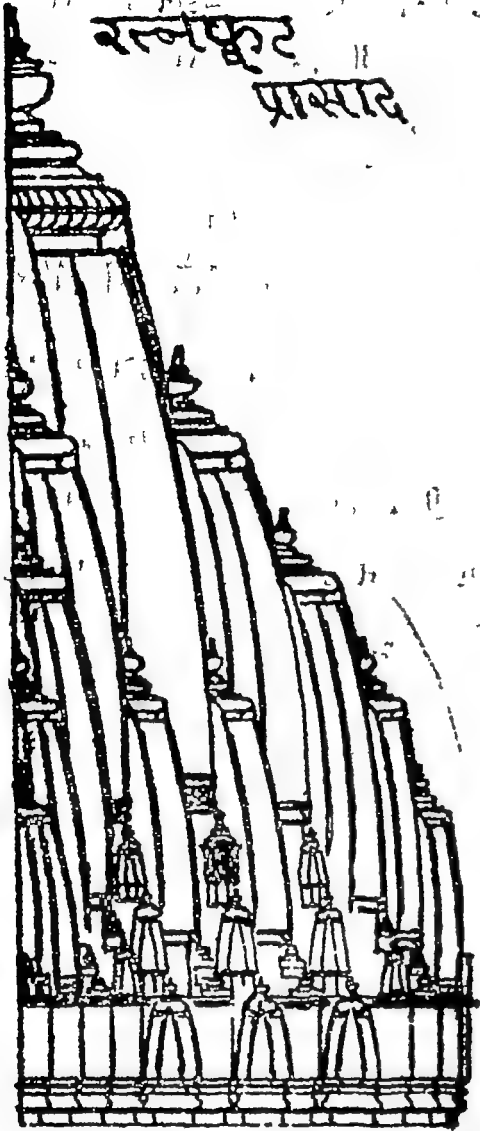

શૃંગ સંખ્યા:- રેખા-૨x૪=૮, પઠરે-૨x૮=૧૬, નંદિએ-૨x૮=૧૬, પ્રત્યાંગ-૧x૮=૮, સદ્રે-૩x૪=૧૨, નમૂળ શિખર-૧=કુલ ૬૧.

તિલક સંખ્યા :- રેખાએ-૪.

॥ ૧૫ ઇતિશ્રી મૂધર ॥

૧૬. રત્નકૂટ પ્રાસાદ :-

ભૂધરસ્ય યથા પ્રોક્તં દ્વિ ભાગં વર્ધયેત પુનઃ ।
પૂર્વવદ્ દલ સંખ્યાયાં મદ્ર પાર્શ્વે દ્વિ નન્દિકે ॥૪૦॥
દ્વિ ભાગ વાહ્યમિતિશ્ચ શેષં પૂર્વ પ્રકલ્પિતમ્ ।
તલચ્છન્દં મિતિ સ્થ્યાત-મૂર્ધ્વ માનમતઃ શૃણુ ॥૪૧॥

આ રત્નકૂટ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ બુધર પ્રાસાદની માફક બાણુવું વિશેષ એ કે તલમાનમાં એ ભાગ વધારવાં, અર્થાત્ અઢાર ભાગ કરવાં, અને ભદ્રની બંને બાણુ નંદિ વધારવી, તથા બઢારની ભિતિ એ ભાગ કરવી. બાકી બુધર પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણુવું.

કર્ણે દ્વિ શૃંગ તિલકં શિખરં સૂર્યવિસ્તરમ્ ।
તિલકે દ્વે નન્દિકાયાં પ્રત્યજ્ઞ તુ દ્વિ ભાગિકમ્ ॥૪૨॥
શૃંગ ત્રયં પ્રતિરથે પઢભાગા ચોરુમજરી ।
તિલકે દ્વે પુનર્નન્દ્યામુરઃ શૃંગ યુગાંશકમ્ ॥૪૩॥
નન્દ્યાં ચ શૃંગતિલકે ત્રિભાગા ચોરુમજરી ।
દ્વિ ભાગં મદ્રશૃંગ ચ અર્દ્ધે ચાર્દ્ધે ચ નિર્ગમઃ ॥૪૪॥
રત્નકૂટ સ્તદાનામ શિવલિંગુ કામદઃ ।
પ્રશસ્ત સર્વદેવેષુ રાજ્ઞાં તુ જય કારણમ્ ॥૪૫॥

રેખા ઉપર એ શૃંગ અને એક તિલક ચઢાવવું, શિખરનો વિસ્તાર બાર ભાગનો કરવો. કર્ણુ નંદિએ એ તિલક મૂકવા. એ ભાગ વિસ્તારવાળા પ્રત્યંગ, પ્રતિરથ ઉપર ત્રણશૃંગ અને નંદિ ઉપર એ તિલક કરવા, ભદ્ર નંદિ ઉપર એક શૃંગ અને એક તિલક કરવાં, ભદ્ર ઉપર ચાર ઉરશૃંગ, તેમાં પહેલું ઉરશૃંગ, છ ભાગનું, બીજું ચાર ભાગનું, ત્રીજું ત્રણ ભાગ અને ચોથું એ ભાગનું કરવું, એ ઉરશૃંગોનો નીકાળો

વિસ્તારથી અર્ધા ભાગે કરવો, આ પ્રાસાદની ઉપર ૬૫ શૃંગ તથા ૪૪ તિલક યુક્ત સ્વરૂપવાળો રત્નકૂટ પ્રાસાદ શિવલિંગને માટે બનાવે તો ઇચ્છિત ફલ આપનારો છે, અર્ધા દેવો માટે બનાવે તો પ્રશંસનીય છે, અને રાજાઓને વિજય કરવાવાળો છે. ૪૨ થી ૪૫

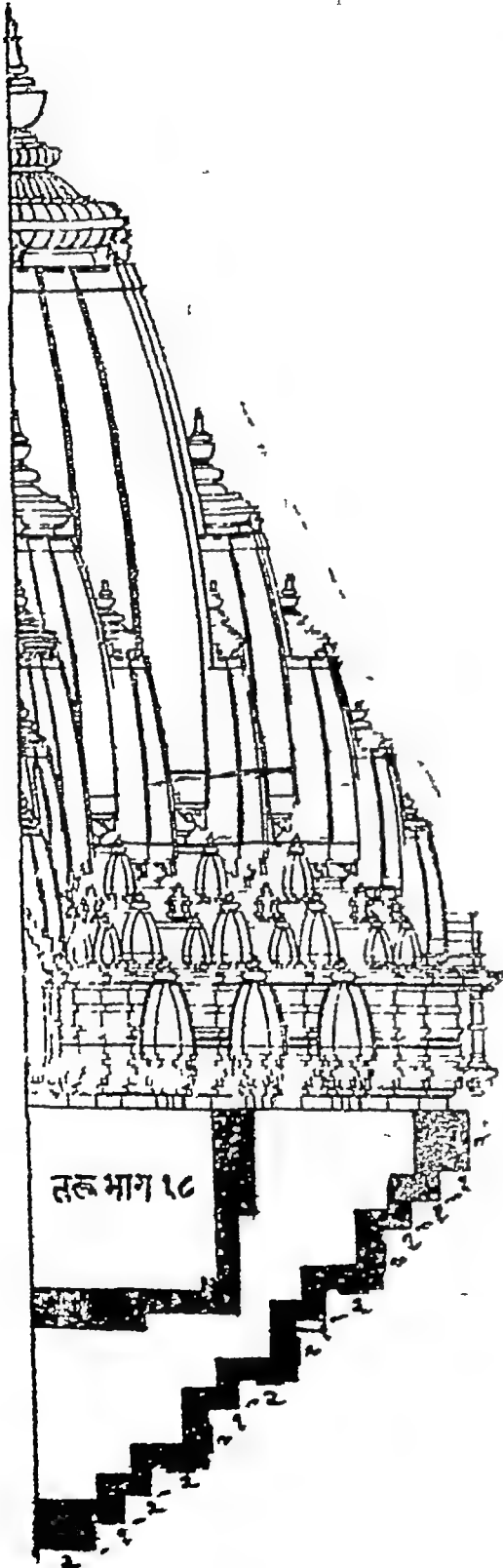
શૃંગ સંખ્યા : રેખા-૨×૪=૮, પ્રત્યાંગ ૧×૮=૮, પદરે ૩×૮=૨૪, ભદ્ર નન્દિએ ૧×૮=૮
ભદ્ર-૪×૪=૧૬+મૂળ શિખર ૧—કુલ ૬૫.

તિલક સંખ્યા :- રેખાએ-૪, ગણનંદી-૧૬, પ્રતિરથ નંદિ-૧૬, ભદ્રનંદિ ૮=કુલ ૪૪ તિલક
॥ ૧૬૬ ઇતિશ્રી રત્નકૂટઃ ॥

૧૭. વૈદૂર્ય પ્રાસાદ :-

શ્રદ્ધા તૃતીયં રેખોર્ધ્વે કર્તવ્યં સર્વશોભનમ્ ।
વૈદૂર્યશ્ચ તદાનામ કર્તવ્યઃ સર્વદૈવતે ॥૪૬॥

વૈદૂર્ય પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ રત્નકૂટ
પ્રાસાદ માફક જાણવું ફેર એટલો કે-રેખા
ઉપર તિલક કાઢી નાખીને ત્રીજી શૃંગ ચઢાવવું.
તે બધા શોભાયમાન કરવાં-તે સર્વ દેવો માં
કરવો શુભ છે. ૪૬.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૩×૪=૧૨, પ્રત્યાંગ-૧×૮=૮
પ્રતિરથ-૩×૮=૨૪, ભદ્રનંદિ-૧×૮=૮, ભદ્ર-૪×૪,
૧૬+મૂળશિખર-૧=કુલ ૬૯.

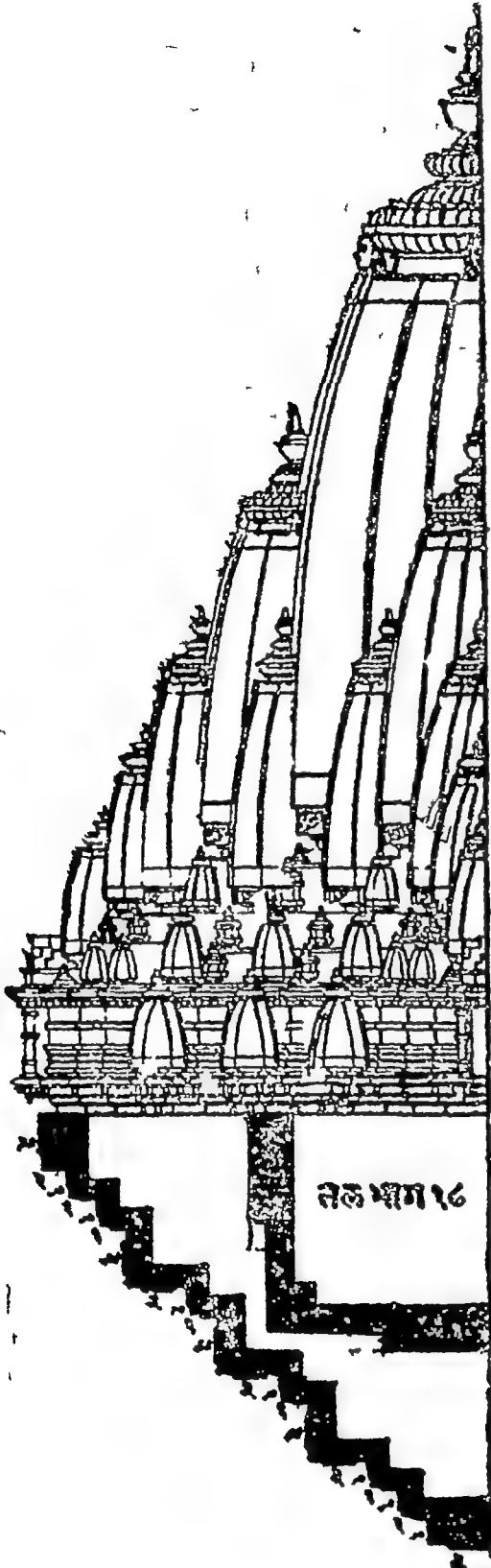
તિલક સંખ્યા:- કણ્ઠ નંદિએ-૧૬, પ્રતિરથ નંદિએ-૧૬
ભદ્રનંદિએ-૮, એવં કુલ-૪૦.

॥ ૧૭ ઇતિશ્રી વૈદૂર્ય ॥

૧૮. પદ્મરાગ પ્રાસાદ :-

તથૈવ તિલકં નન્ધ્યા ગૃજ્જયુગ્મં તુ સંસ્થિતમ્ ।
પદ્મરાગ સ્તદા નામ સર્વદેવસુખાવહ ॥ ૪૭ ॥

પદ્મરાગ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ વૈદ્ય
પ્રાસાદ માફક બાણુનું, ફેર એટલો કે-રેખા ઉપરથી
ગ્રીણુ શૃંગ હીન કરી તિલક કરવું, અને ભદ્ર નંદિએ
એ શૃંગ ચઢાવવાં. આવો પદ્મરાગ નામનો પ્રાસાદ
સર્વ દેવોને સુખકારક છે. ૪૭.

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૨x૪-૮, પ્રત્યંગ-૧x૮-૮, પ્રતિરથ-૩x૮-૨૪, ભદ્રનંદિ-૨x૮=૧૬
ભદ્ર-૪x૪=૧૬+મૂળશિખર-૧=કુલ-૭૩.

તિલક સંખ્યા:- રેખા-૪, કણનંદિ-૧૬, પ્રતિરથ નંદિ-૧૬=કુલ ૩૬.

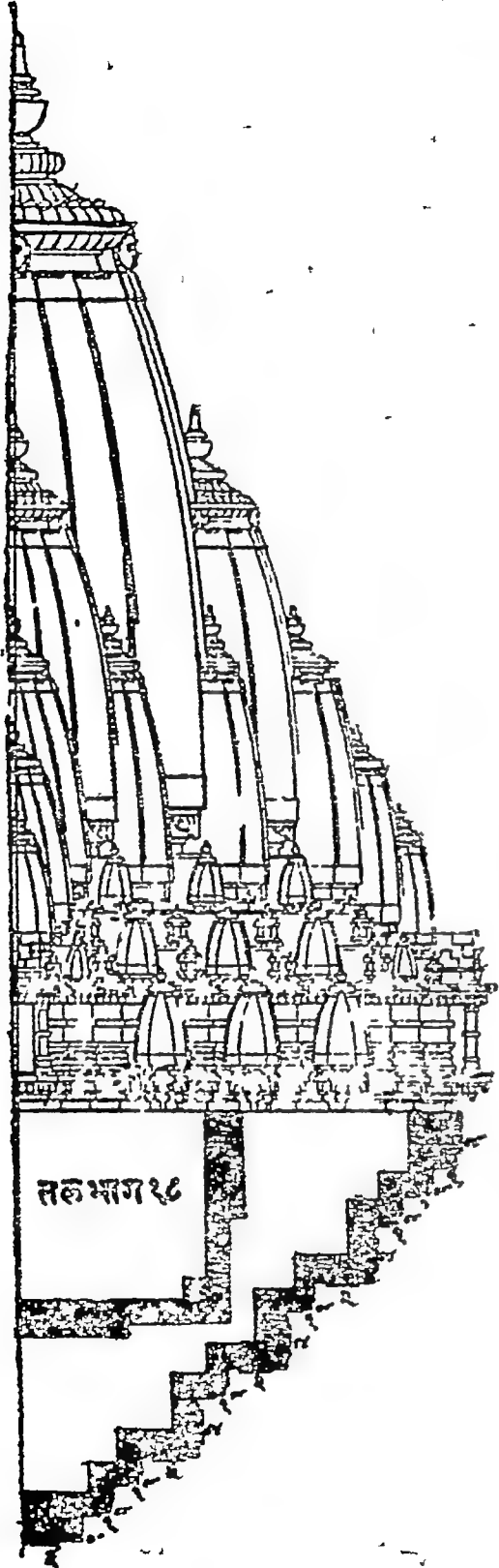
॥ ૧૮ इति श्री पद्मरागः ॥

૧૯. વજ્રક પ્રાસાદ :-

રેલોર્ધ્વે ચ તતઃ શૃંગ કર્તવ્યં સર્વશોભનમ્ ।

વજ્રકથ્વેતિ નામાસૌ શક્રાદિસુર વહ્નમ્ ॥ ૪૮ ॥

આ વજ્રક પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ પદ્મરાગ પ્રાસાદની માફક જાણવું, ફેર એટલો કે-રેખાએ તિલક હીન કરી શૃંગ ચઢાવવું, બધું શોભાયમાન કરવું. આ પ્રાસાદ ઇદ્રાદિ દેવોને પ્રિય છે. ૪૮.

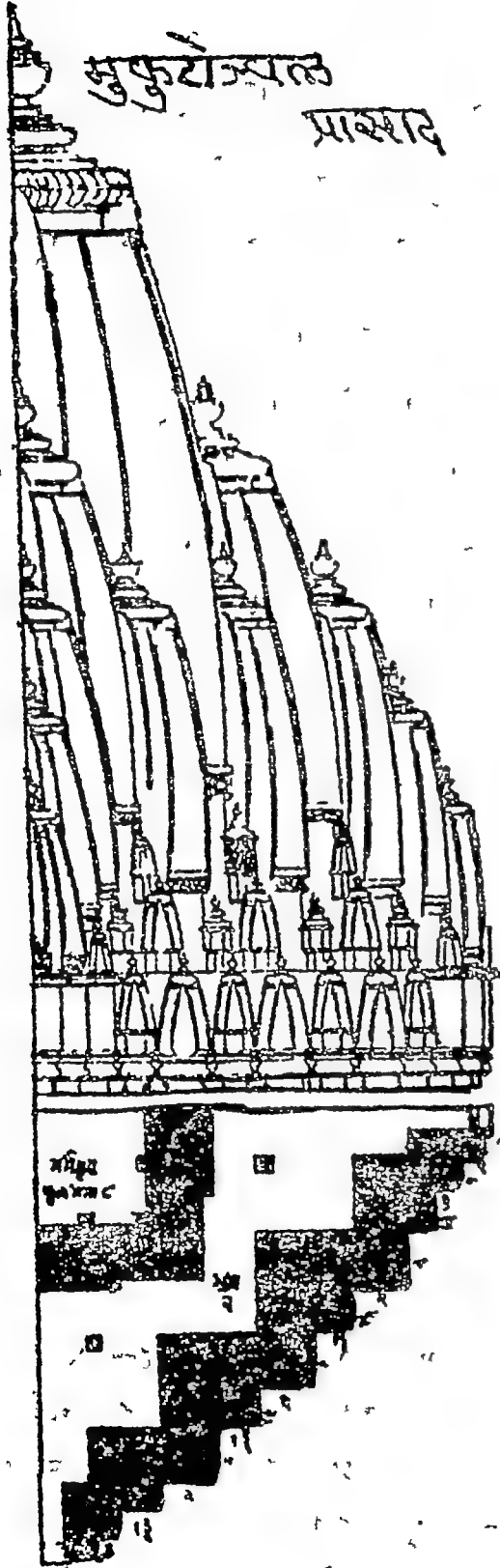
શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩x૪=૧૨, પ્રત્યંગ ૧x૮=૮, પ્રતિરથ-૩x૮=૨૪, ભદ્રનંદિ-૨x૮=૧૬

ભદ્રે-૪x૪-૧૬+મૂળશિખર-૧ કુલ ૫૭.

તિલક સંખ્યા :- રેખા-૧૬, પ્રતિરથ-૧૬=૩૨

॥ ૧૯ કૃતિ વજ્રકાઃ ॥

૨૦. મુકુટોજ્જવલ પ્રાસાદ :—

મક્તે વિશતિથા ક્ષેત્રે દ્વિ ભાગઃ કર્ણવિસ્તરઃ ।
 સાર્ધભાગં મવેન્નન્દી કર્ણવત્પ્રસ્થસ્તથા ॥ ૪૯ ॥
 પુનર્નન્દી સાર્ધભાગા ભાગા વૈ મદ્રનન્દિકા ।
 વેદાંશો મદ્રવિસ્તાર એક ભાગસ્તુ નિર્ગમઃ ॥ ૫૦ ॥
 દ્વિભાગા બ્રાહ્મમિત્તિશ્ચ દ્વિભાગા ચ અમન્તિકા ।
 તત્સમા મધ્યમિત્તિશ્ચ ગર્ભોઽષ્ટાંશૈઃ પ્રકલ્પિતા ॥ ૫૧ ॥
 કર્ણે દ્વિ શૃંગ તિલકં રેખાદ્વિ સપ્તવિસ્તરા ।
 નન્દ્યાશૃંગ ચ તિલકં પ્રત્યંગ તુ તદૂર્ધ્વતઃ ॥ ૫૨ ॥
 શૃંગત્રયં પ્રતિકર્ણે સપ્તાંશા ચોરુ મંજરી ।
 નન્દ્યાં શૃંગ ચ તિલક મુરુશૃંગ ષડંશકમ્ ॥ ૫૩ ॥
 મદ્ર નન્દ્યાં તથા શ્રૃંગ મિષુભાગોરુમજરી ।
 મદ્રશૃંગં દ્વિભાગં સ મુકુટોજ્જવલ ઉચતે ॥ ૫૪ ॥

મુકુટોજ્જવલ પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના વીશ ભાગ કરવા. તેમાં જે ભાગની રેખા, દોઢ ભાગની નંદિ, જે ભાગનો પ્રતિરથ, દોઢ ભાગની નંદી, એક ભાગ ભદ્રનંદિ, ચાર ભાગનો ભદ્રનો વિસ્તાર કરવો, અને નીકાળો એક ભાગ કરવો, જે ભાગની ઘડારની ભિત્તિ, જે ભાગ બ્રમ, જે ભાગ ગર્ભગૃહ ભિત્તિ અને આઠ ભાગનો ગર્ભગૃહ કરવો, રેખાનો વિસ્તાર ચૌદભાગનો કરવો, રેખા ઉપર જે શૃંગ અને એક તિલક, નંદિ ઉપર એક શૃંગ, અને એક તિલક, તેની ઉપર પ્રત્યંગ, પ્રતિરથ ઉપર ત્રણ શૃંગ, નંદિએ એક શૃંગ અને એક તિલક, ભદ્રનંદિએ એક શૃંગ અને ભદ્રે ચાર શૃંગ ચઢાવવા, પહેલું ઉરશુંગ સાત ભાગનું બીજું છ ભાગનું, ત્રીજું પાંચ ભાગનું અને ચોથું

ઉરશુંગ જે ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે મુકુટોજ્જવલ પ્રાસાદ બાંધવો. ૪૯ થી ૫૪.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૨×૪=૮, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, નંદિ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ-૩×૮=૨૪,
નંદિ-૧×૮=૮, ભદ્રનંદિ-૧×૮=૮, ભદ્ર-૪×૪=૧૬+મૂળ શિખર-૧=૮૧.

તિલક સંખ્યા :- રેખા-૪, કણ્ઠનંદિ-૮, બીજી નંદિ-૮, = કુલ ૨૦.

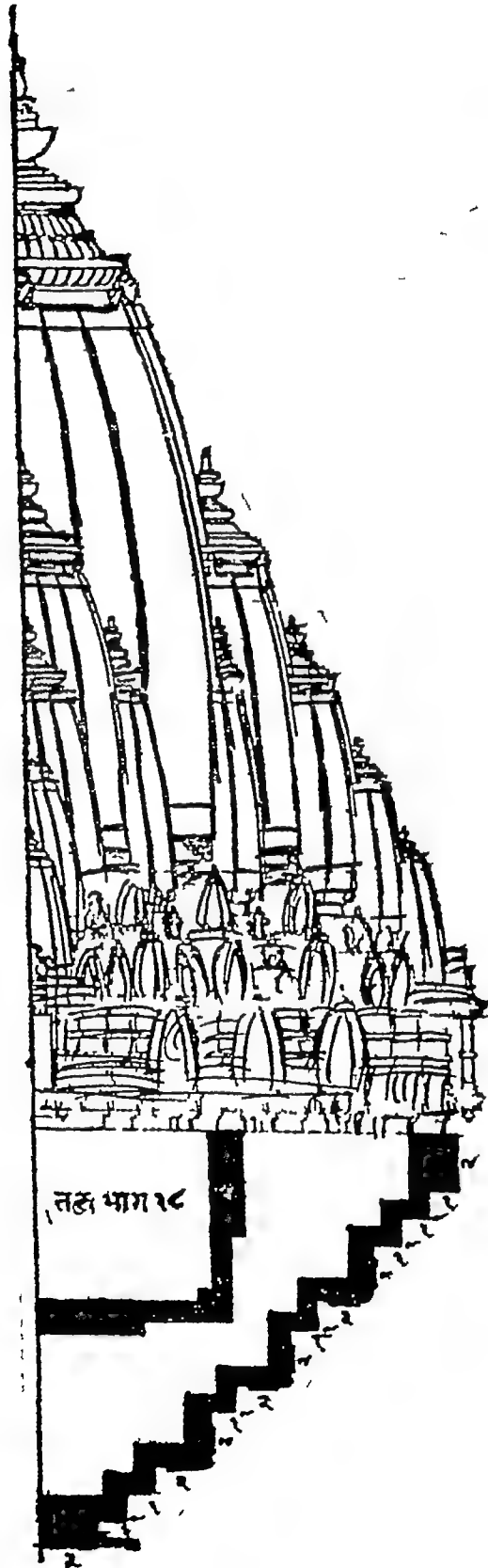
॥ ૨૦ ॥ ઇતિ શ્રી મુકુટોજ્જવલ ॥

૨૧. ઐરાવત પ્રાસાદ :-

રેલોર્ધે ચ તતઃ શઙ્ગ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।

ઐરાવત સ્તદા નામ શક્રાદિ સુરવલ્લભઃ ॥ ૫૫ ॥

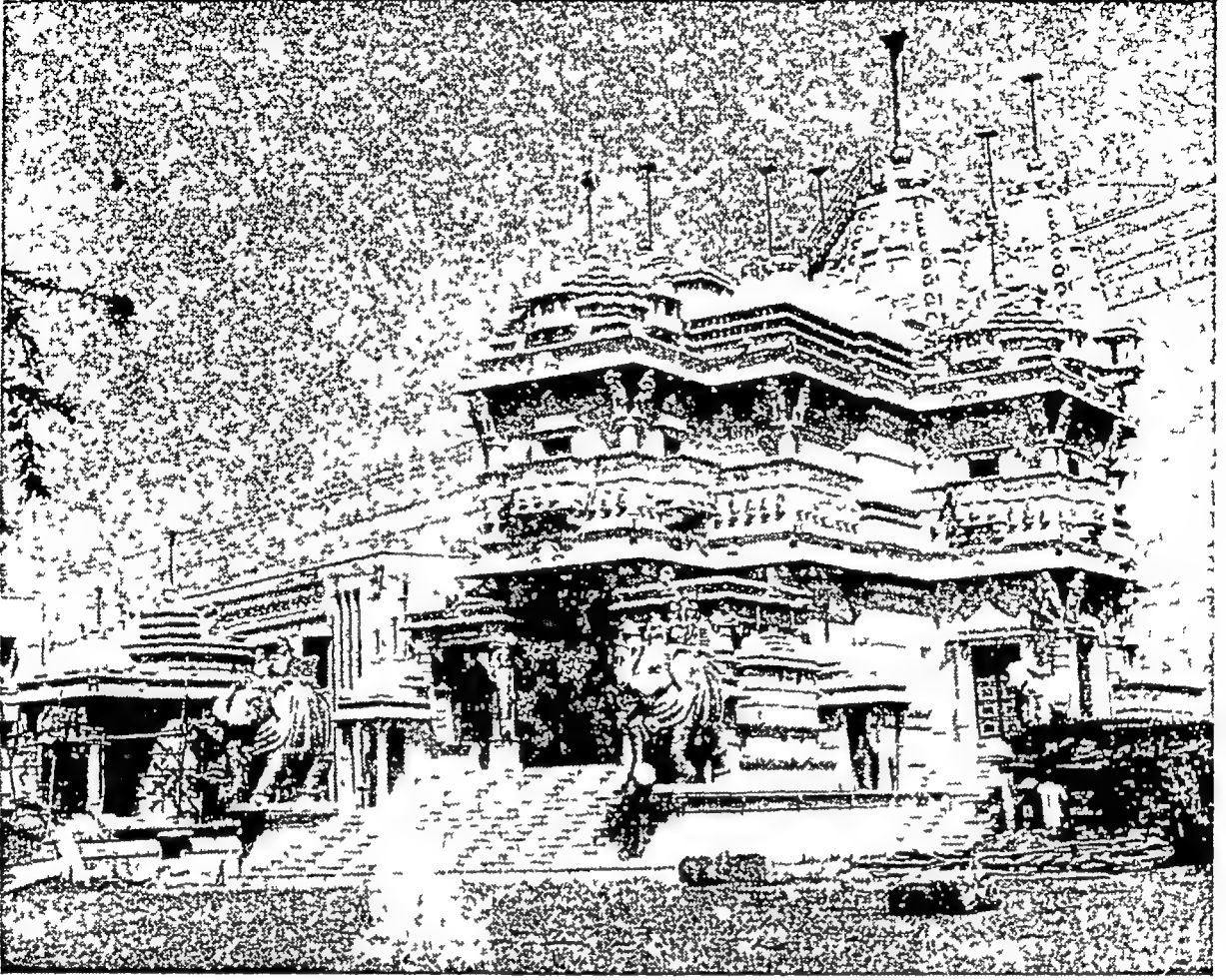
આ ઐરાવત પ્રાસાદ તલમાન અને લક્ષણ મુકુટોજ્જવલપ્રાસાદ પ્રમાણે નાણુવાં, ફેર એટલો કે રેખા ઉપર તિલક હીન કરી શૃંગ ચઢાવવું, આ સર્વ કામને આપનારું છે, આ ઐરાવત પ્રાસાદ ઇંદ્રાદિ દેવોને પ્રિય છે. ૫૫.

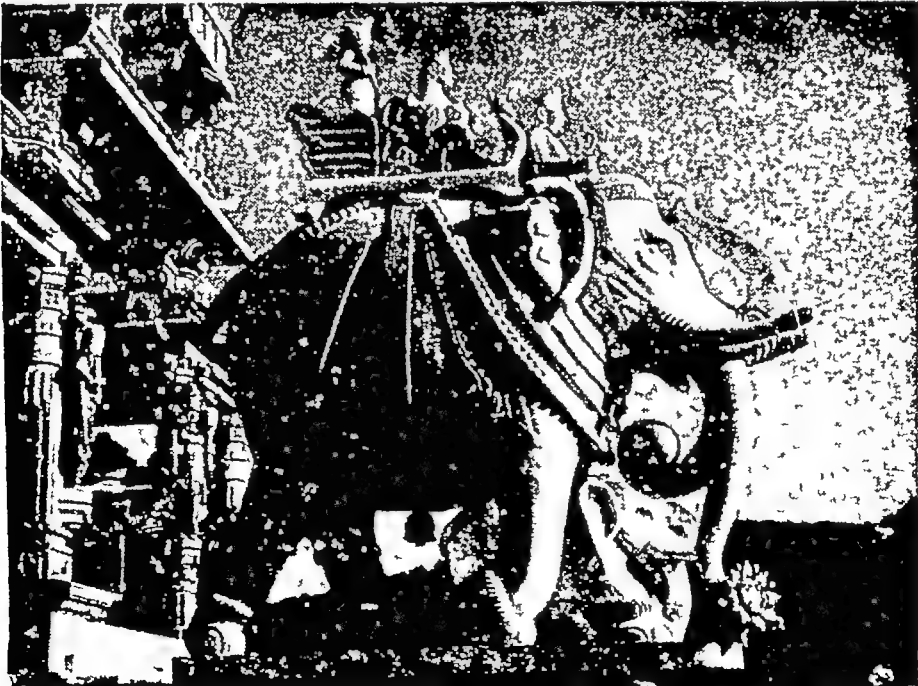
શૃંગ સંખ્યા- રેખા-૩×૪=૧૨, નંદિ-૧×૮=૮,
પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ-૩×૮=૨૪, નંદિ-
૧×૮=૮, ભદ્રનંદિ-૧×૮=૮, ભદ્ર-૪×૪=૧૬,
+મૂળશિખર-૧ કુલ=૮૫.

તિલક સંખ્યા :- કણ્ઠનંદિ-૮, પ્રતિનંદિ-૮=૧૬.

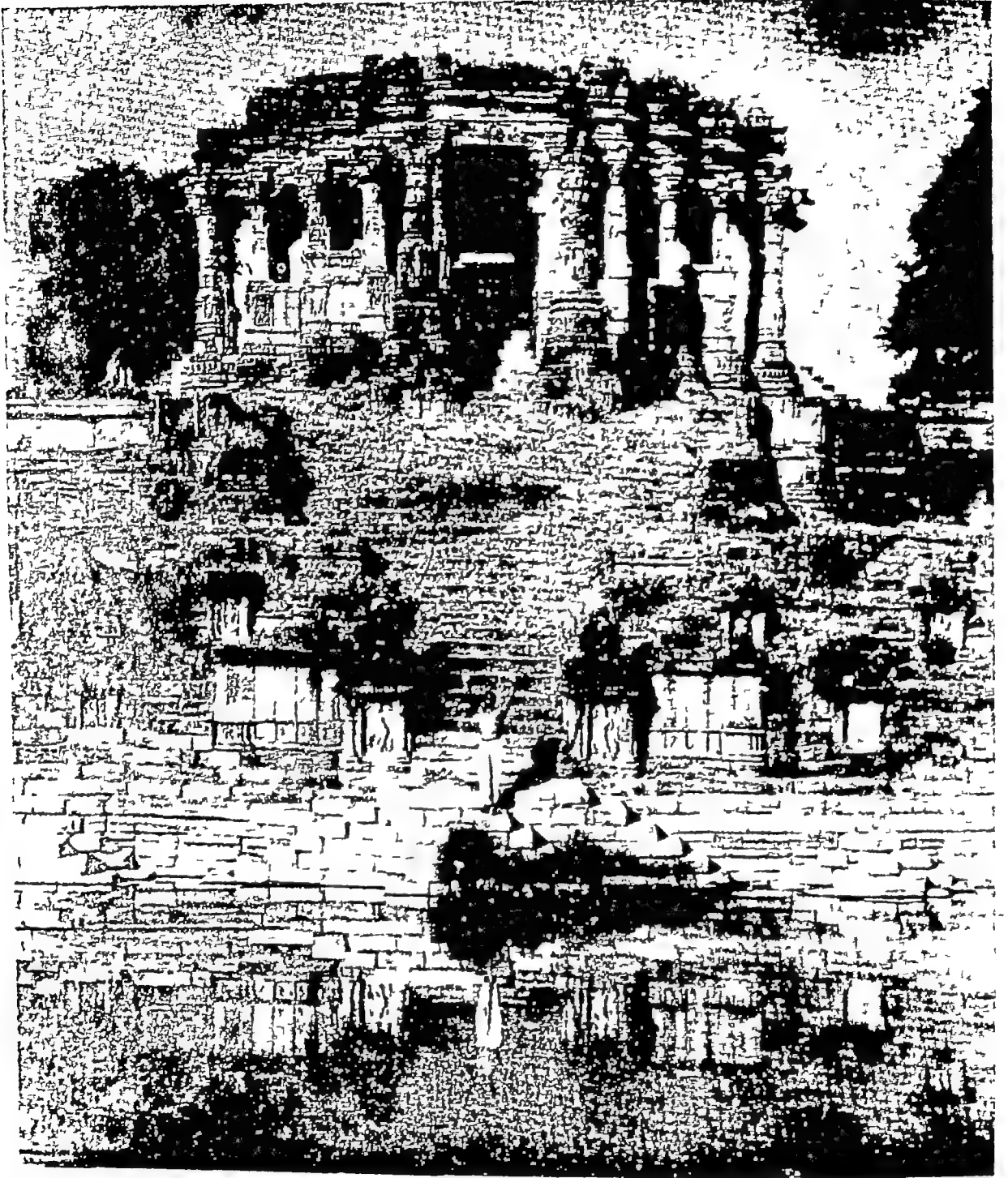
॥ ૨૧ ॥ ઇતિ ઐરાવત ॥

કેસરિયાજી સન્મુખ દર્શન કેસરિયાજીનગર પાલીતાણા. [એન. સી. સોમપુરા]

કેસરિયાજી હસ્તિ દર્શન. કેસરિયાજી નગર-પાલીતાણા [એન. મી. સોમપુરા]

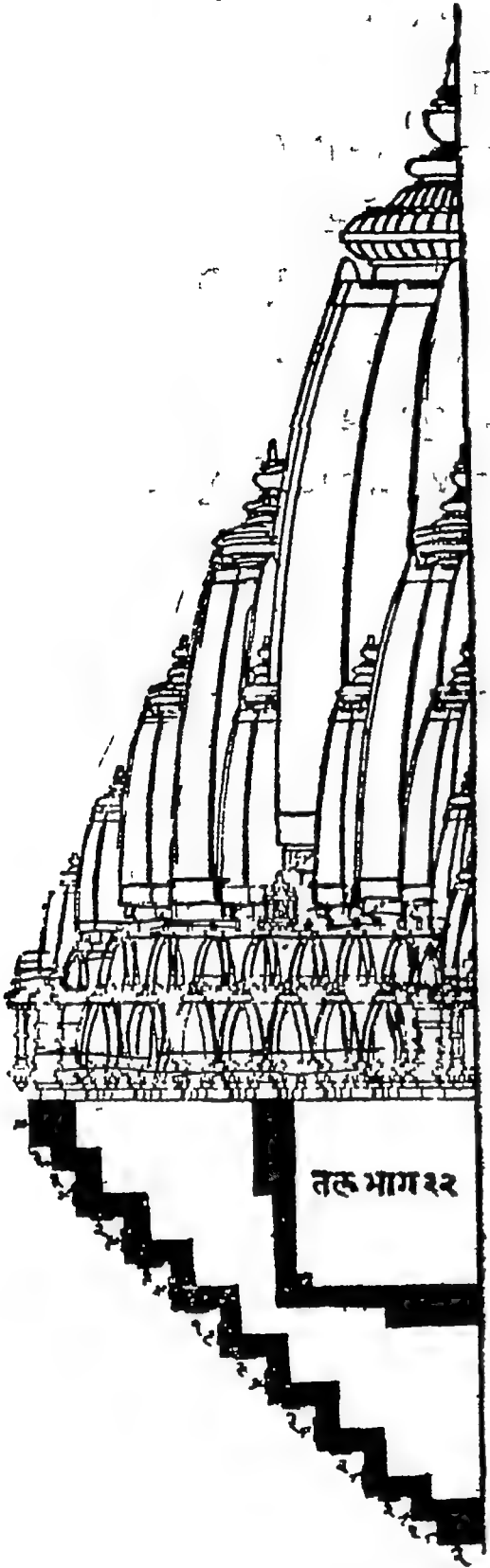
સૂર્યમંદિર મોહરો

૨૨. રાજહંસ પ્રાસાદ :-

તથૈવ તિલકં કુર્યાદ્ મદ્રકર્ણે તુ શૃંગકમ્ ।

રાજહંસઃ સમાખ્યાતઃ કર્તવ્યો બ્રહ્મમન્દિરે ॥૫૬॥

રાજહંસ પ્રાસાદનું માન અને લક્ષણુ ઐરાવત પ્રાસાદ માફક બાણુનું, ફેર એટલો જ કે-રેખા ઉપર ત્રીજા શૃંગના બદલે તિલક કરવું એટલે બે શૃંગ અને એક તિલક, અને ભદ્રની નંદિએ એક શૃંગ વધારવું. આ પ્રમાણે રાજહંસ પ્રાસાદના લક્ષણુ બાણુવા. આ પ્રાસાદ બ્રહ્માના મંદિરે કરવો. ૫૬.

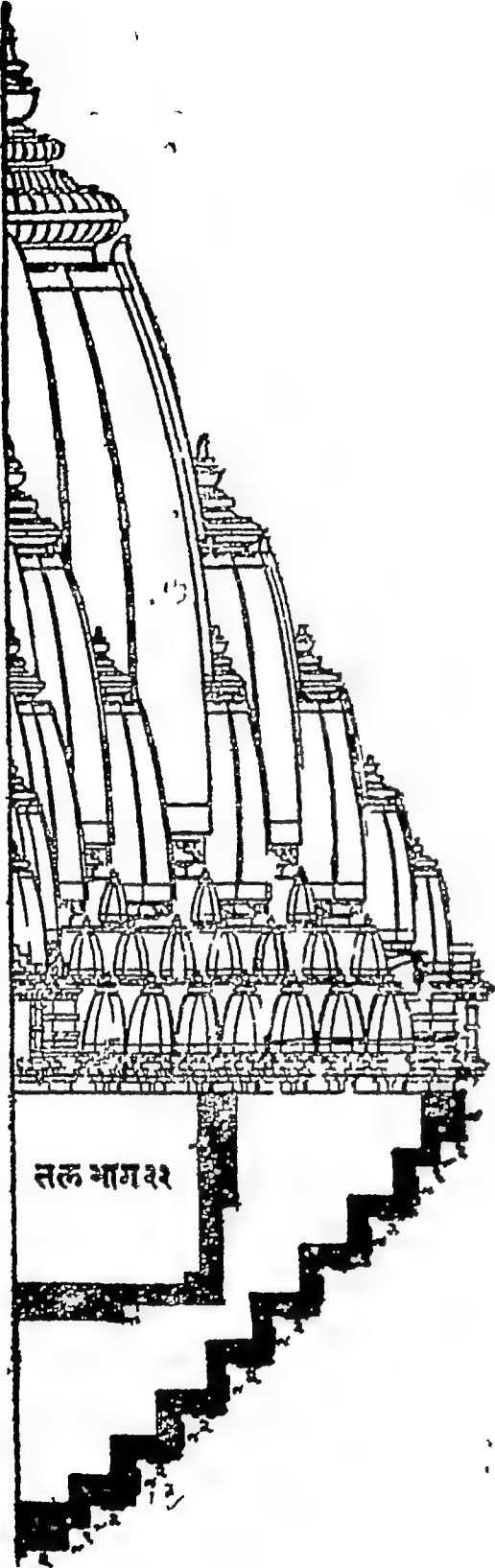
તરુ ભાગ ૨૨

શૃંગે સંખ્યા:-રેખા-૨×૪=૮, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, કણુ નંદિએ-૧×૮=૮, પઠરે-૩×૮=૨૪, પ્રતિનંદિએ-૧×૮=૮, ભદ્ર નંદિએ-૨×૮=૧૬ ભદ્ર-૧૬, અને મૂળશિખર-૧ કુલ ૮૮. તિલક સંખ્યા:-રેખા-૪, નંદિ-૮, પ્રતિનંદિ-૮, એવં કુલ ૨૦ તિલક.

૨૩. પક્ષિરાજ પ્રાસાદ.

રેલોર્ધ્વે ચ તત્તટ્કું કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।
પક્ષિરાજ સ્તદા નામ કર્તવ્યઃ સશ્રિયઃપતે ॥૫૭॥

પક્ષિરાજ પ્રાસાદનું માન અને લક્ષણ રાજહંસ પ્રાસાદની માફક જાણવા, ફેર એટલો જ કે- રેખા ઉપર તિલક ઠાઠી શૃંગ ચઢાવવું એટલે રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગ થયા, એ સર્વે કામને આપનાર પક્ષિરાજ પ્રાસાદ વિષ્ણુ લગવાનને બતાવેલો. ૫૭.

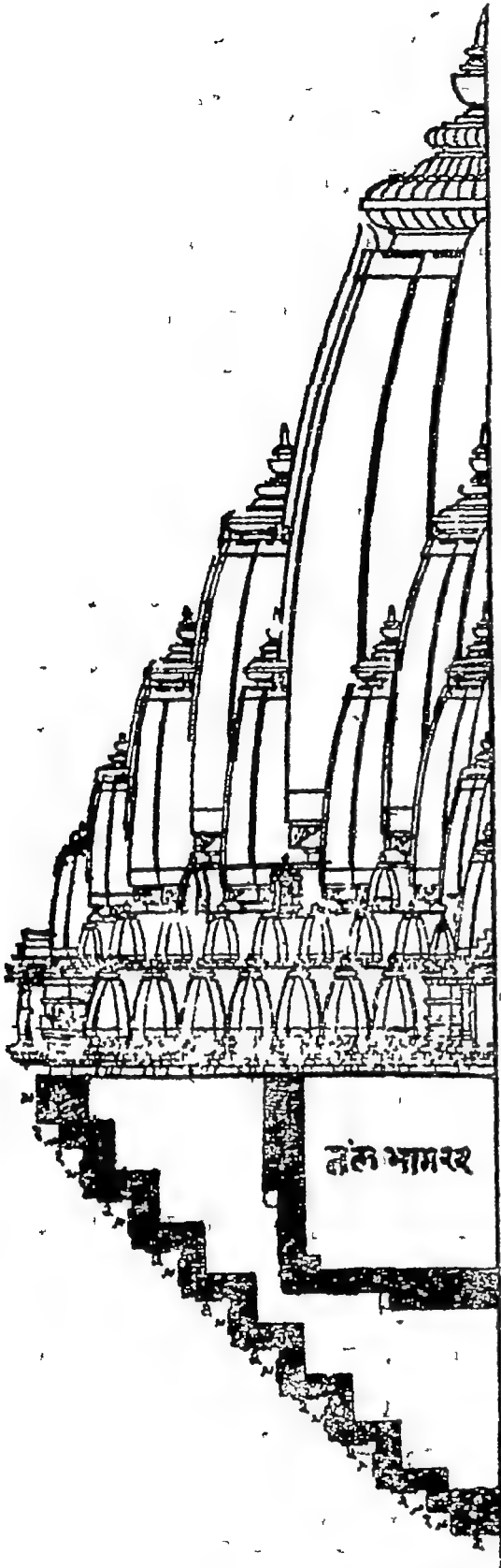

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩×૪=૧૨, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ૩×૮=૨૪, પ્રતિનંદિ-૧×૮=૮,
ભદ્રનંદિ-૨×૮=૧૬, ભદ્રે-૪×૪=૧૬+૧ મૂળશિખર=કુલ-૮૩.
તિલક સંખ્યા :-કર્ણનંદિ ૮, પ્રતિનંદિ-૮ એવું કુલ ૧૬.

॥ ૨૩ इति पक्षिराजः ॥

૨૪. વૃષભ પ્રાસાદ :-

દ્વાવિંશત્યા વિભક્તે ચ દ્વિભાગા મિતિકા ભવેદ્ ।
 અમણીતત્સમા ચૈવ પુનર્મિત્તિશ્ચ તત્સમા ॥૫૮॥
 શતમૂલપદૈર્ગર્ભઃ કર્તવ્યો લક્ષણાન્વિતઃ ।
 કર્ણ પ્રતિરથરથો-પરથાદ્વિદ્વિ વિસ્તરા ॥૫૯॥
 ભદ્રનન્દી ભવેદ્ ભાગં વેદાંશો ભદ્ર વિસ્તરઃ ।
 ભાગો ભદ્રે નિર્ગમઃ સ્યાચ્છેષા વૈ પૂર્વ કલ્પિતાઃ ॥૬૦॥
 કર્ણે દ્વિશૃંગં તિલકં શિખરં ષોડશાંશકમ્ ।
 શૃંગ દ્વયં પ્રતિરથે પ્રત્યંગ ચ ત્રિભાગિકમ્ ॥૬૧॥
 રથે શૃંગ ત્રયં કુર્યા-ચ્છૃંગોર્ધ્વે ચોરુ મજ્જરી ।
 દ્વેદ્વે શૃંગે ઉપરથે ઊરઃશૃંગં ષડંશકમ્ ॥૬૨॥
 ભદ્રનન્દ્યાં ભવેચ્છૃંગ વેદાંશા ચોરુમજ્જરી ।
 દ્વિ ભાગં ભદ્રશૃંગ ચ કર્તવ્યં ચ મનોરમમ્ ॥૬૩॥
 સપ્તઽનવત્યષ્ઠકયુક્ત કર્તવ્યો લક્ષણાન્વિતઃ ।
 વૃષભો નામ વિખ્યાત ઈશ્વરસ્ય સદાપ્રિયઃ ॥૬૪॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના આવીશ ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગ બહારની ભિતિ, બે ભાગ ભ્રમ, બે ભાગ ગર્ભગૃહ ભિતિ, અને દશભાગ ગર્ભગૃહ કરવો, બહારના માન, રેખા, પ્રતિરથ, રથ, ઉપરથ, એ પ્રત્યેક બે બે ભાગ. ભદ્રનન્દિ એક ભાગ અને આખું ભદ્ર ચાર ભાગનું કરવું, ભદ્રનો નીકાળો એક ભાગનો કરવો, બાકીના બધા અંગો સમદલ કરવાં, શિખર સોલ ભાગના વિસ્તારનું કરવું. રેખા ઉપર બે શૃંગ અને એક તિલક, પ્રતિરથ ઉપર બે શૃંગ, ઉપર ત્રણ ભાગના પ્રત્યંગ, રથની ઉપર ત્રણ શૃંગ, ઉપરથ ઉપર બળ્બે, ભદ્રનન્દિ એક એક શૃંગ અને ભદ્ર ઉપર ચાર ઉડ્ડશૃંગ ચઢાવવા, પહેલું

ઉડ્ડશૃંગ આઠ ભાગનું, બીજું છ ભાગનું, ત્રીજું ચાર ભાગનું, ચોથું બે ભાગનું કરવું, સત્તાણું શૃંગવાળો અને સર્વ લક્ષણો વડે યુક્ત એવો વૃષભનાથનો પ્રાસાદ ઈશ્વરને હંમેશાં પ્રિય છે. ૫૮ થી ૬૪

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૮, પ્રત્યંગ-૮, પ્રતિરથ-૧૬, રથ-૨૪, ઉપરથ-૧૬, ભદ્ર નંદિ-૮, ભદ્ર-૧૬ મૂળશિખર-૧ કુલ-૬૭. તિલક સંખ્યા :- ૪ કોણે. ॥ ૨૪ ॥ ઇતિ વૃષભઃ ॥

મેરુ પ્રાસાદ

૨૫. મેરુ પ્રાસાદ :-

કર્ણે ગૃહ્ણ ત્રયં ચૈવ ઇકોતર શતાણ્ડકઃ ।
મેરુશ્ચાપિ સમાખ્યાતઃ કર્તવ્યશ્ચ ત્રિમૂર્તિકે ॥૬૫॥
સર્વસ્ય હેમમેરોશ્ચ યત્પૂજ્યં ત્રિ પ્રદક્ષિણૈઃ ।
કૃતે શૈલેષ્ટકાભિશ્ચ તત્પુણ્યાલ્લભતંઽધિકમ્ ॥૬૬॥
હરો હિરણ્યગર્ભશ્ચ હરિર્દિનકર સ્તથા ।
એતે દેવાઃ સ્થિતા મેરૌ નાન્યેષાંસ કદાચન ॥૬૭॥

મેરુ પ્રાસાદનું માન અને લક્ષણ વૃષભપ્રાસાદની માફક છે. ફેર એટલે કે-રેખા ઉપર બે શૃંગ તિલક છે તેના બદલે તિલક હીન કરી શૃંગ ચડાવવું, એટલે એકસો એક શૃંગવાળો મેરુ પ્રાસાદ થાય, તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ માટે બનાવવો, સંપૂર્ણ સુવર્ણમય મેરુની ત્રણ પ્રદક્ષિણાથી જે પુણ્ય થાય તે પુણ્યથી પણ અધિક પુણ્ય પાપાણુ અથવા ઇંટના બનેલા મેરુ પ્રાસાદની પ્રદક્ષિણા કરવાથી થાય છે.

શિવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને સૂર્ય એ દેવોને મેરુ પ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવા, બાકી દેવોને ક્યારે પણ પ્રતિષ્ઠિત કરવાં નહિ. ૬૫ થી ૬૭ શૃંગ સંખ્યા:- રેખા-૩×૪=૧૨, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ-૨×૮=૧૬, રથે ૩×૮=૨૪, ઉપરથ-૨×૮=૧૬, ભદ્રનંદિએ-૧×૮=૮, ભદ્રે-૪×૪=૧૬+૧, મૂળશિખર કુલ=૧૦૧.

॥ ૨૫ ॥ ઇતિ મેરુ પ્રાસાદઃ ॥

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्धे शिल्पाचार्य नंदलाल चुनिलाल संगृहिते
श्री कैशरादि सान्धारप्रासाद निर्णयाधिकार नाम्नोऽष्टमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

શ્રી ઋષભાદિદ્વિસત પ્રાસાદ લક્ષણાધિકારઃ નામ્નો નવમોઽધ્યાય :-

ક્ષીરાર્ણવે ઋષભાદિ પ્રાસાદનાં વિષયે જયવિશ્વકર્મણોઃ

સંવાદ :-

મેરુપૃષ્ઠે સમાસીનં વિશ્વકર્મમહાપ્રભુમ્ ।
વેદ વેદાન્ન સંપન્નમપ્સરા ગણસેવિતમ્ ॥ ૧ ॥
દેવદાનવ ગન્ધર્વસિદ્ધ વિદ્યાધરૈ નરૈઃ ।
ઋષિસંઘ સમાકીર્ણં સેવિતં વિવિધૈર્ગણૈઃ ॥ ૨ ॥
વિશ્વકર્મણિ સંયુક્તં સમાગમ્ય જયોઽબ્રવીત્ ।
પ્રણમામિ પ્રમોત્વાશ્ચ સર્વજ્ઞ વિશ્વકારક ॥ ૩ ॥

મેરુના શિખર ઉપર બીરાબેલા, વેદવેદાંગને બાણનારા, અપ્સરાઓના ગણોથી સેવાયેલા. દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, સિદ્ધ અને વિદ્યાધરોથી પૂજિત થયેલા ઋષિઓના સમુદાયથી ઘેરાયેલા તથા બીજા નાના પ્રકારના દેવોના ગણોથી સેવાતા અને વિશ્વનાં કાર્યો કરવામાં યોગ્યેલા એવા મહાપ્રભુ વિશ્વકર્મા પાસે આવી તેમનો પુત્ર જય કહેવા લાગ્યો કે :- “હે સમગ્ર વિશ્વની રચના કરનાર સર્વજ્ઞ પ્રભુ ! આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૧.

જયોવાચ—

પ્રાસાદાસ્તુ ત્વયા પ્રોક્તા વૈરાજ્યકુલ સંભવાઃ ।
વિમક્તિ તલમેતેષાં ત્વયા પ્રોક્તં સુવિસ્તરમ્ ॥ ૪ ॥

જય ઉવાચ—હે પ્રભો ! આપે વૈરાજ્ય કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાસાદોનો વિધિ કહ્યો છે. તેમજ તેના વિભાગો અને તલોનાં લક્ષણો પણ ઘણા વિસ્તારપૂર્વક કહ્યાં છે. ૪.

જિનેન્દ્રા વીતરાગશ્ચ કેવલિજ્ઞાન સંભવાઃ ।
 ત્રિલોકેશશ્ચ સર્વજ્ઞાઃ સર્વદેવેષુ પૂજિતાઃ ॥ ૫ ॥
 પ્રાસાદા જિનનામાનો વિભક્ત્યા ઋષભાદયઃ ।
 રચનાવિધિમેતેષાં કથયસ્વ મમ પ્રભો ॥ ૬ ॥
 જગત્યાઃ પીઠમાકારં મણ્ડોરં શિખરોત્તમમ્ ।
 દ્વારમાનં જગત્યજ્ઞં મણ્ડપં પરમોત્તમમ્ ॥ ૭ ॥
 કલશમામલસારં પતાકાં દણ્ડમર્કટીમ્ ।
 રૂપં વૈલક્ષણં તાત કથયસ્ય મમ પ્રભો ॥ ૮ ॥

હે પ્રભો ! હવે કૃપા કરી મને મોહ વિગેરેથી રહિત, કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિવાળા, ત્રિલોકના ઈશ તથા સર્વજ્ઞ અને સર્વ દેવતાઓમાં પૂજાયેલા એવા શ્રી જિનેન્દ્ર પ્રભુ ઋષભાદિ તીર્થંકરોના પોત પોતાના નામવાળા પ્રાસાદોની રચના વિધિ કહો. જગતી તથા તેની પીઠોના સ્વરૂપો, મંડોવર, તેના ઉપર રચવાનાં ઉત્તમ પ્રકારનાં શિખરો, દ્વારમાન, જગતીના અંગો, શ્રેષ્ઠ મંડપો, કલશ અને આમલસાર, પતાકા, દ્વજદંડ અને મર્કટી એમના સ્વરૂપો તથા લક્ષણો કૃપા કરી હે પ્રભુ મને કહો. ૫ થી ૮.

વિશ્વકર્મોવાચ :—

શૃણુ વત્સ મહાપ્રાજ્ઞ યશ્ચ ત્વં પરિપૃચ્છસિ ।
 પ્રાસાદાંશ્ચ જિનેન્દ્રાણા કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૯ ॥
 મધ્યપ્રાસાદ મેરુશ્ચ મદ્રપ્રાસાદ નાગરઃ ।
 અન્તકો દ્રાવિડ શ્વૈવ લતિનશ્ચ મહીધર ॥ ૧૦ ॥
 એવમાદિ વિચારેણ ઋષભાદિઃ પ્રજાયતે ।
 જિનેન્દ્રાણાં પ્રિયાશ્ચૈવ ધર્માર્થ કામમોક્ષદા ॥ ૧૧ ॥

વિશ્વકર્મોએ કહ્યું “હે પુત્ર ! તું જે પૂછે છે, તે શ્રી જિનેન્દ્ર મહાપ્રભુઓના પ્રાસાદોની જે વિધિ છે તે સર્વ સંક્ષેપમાં હું તને કહું છું તે તું સાંભળ.”

મધ્ય મેરુ, કલ્યાણકારી નાગરાદિ, અંતકાદિ, દ્રાવિડાદિ, લતિનાદિ અને મહી-ધરાદિ વિગેરે જાતિના પ્રાસાદોમાંથી ઋષભાદિ પ્રાસાદ ઉત્પન્ન થયા છે. અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત પ્રાસાદોનાં અંગો, તલો અને શિખરાદિ વિચાર કરી ઋષભાદિ પ્રાસાદો કરવામાં આવે છે, આ પ્રાસાદો શ્રી જિનેન્દ્ર પ્રભુઓને વિશેષ કરીને પ્રિય છે. અને તે ધર્મ, અર્થ કામ તથા મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોને આપનાર છે. ૯ થી ૧૧.

ऋषभादि : ७२ प्रासादोनां नाम

ऋषभश्चैव कैलासः सुरेन्द्रो ह्यजित स्तथा ।
गजेन्द्रोऽथ विशालश्च स्वयंभूश्चैव सप्तम् ॥ १२ ॥

क्षीराक्षश्चैव संतोषो ह्यभिनन्दन संज्ञकः ।
अविघ्नश्च प्रमोदश्च सुरवल्लभ नामकः ॥ १३ ॥

सुमतिश्च सुबुद्धिश्च सुप्रियश्चैव षोडशः ।
पद्मप्रभुश्च विज्ञेयः पद्मरागोऽथपुष्टिदः ॥ १४ ॥

सुपार्श्वश्चैव विज्ञेयः प्रासादस्तुसुनन्दनः ।
श्री वल्लभ स्तथा प्रोक्तश्चन्द्रप्रभसुनामकः ॥ १५ ॥

चन्द्रशेखर संज्ञश्च विमानो सुविधिस्तथा ।
सुश्रियो वसुपुष्पश्च शीतलोऽथश्रियेन्दुकः ॥ १६ ॥

दनुराजश्रियांशौ च श्रीवत्सः पुत्रदस्तथा ।
शीतलो नाम विज्ञेयः प्रासादः कीर्तिदायकः ॥ १७ ॥

मनोहर स्तथा प्रोक्तः स्वकुलः कुलनन्दनः ।
वासुपूज्योऽथ संख्यातो रत्नसंभव संज्ञकः ॥ १८ ॥

विमलो मुक्ति संघट्टो ह्यनन्तश्च सुरेन्द्रकः ।
वृक्षराजश्च विज्ञेयो धर्मदो धर्मवृक्षकः ॥ १९ ॥

शान्तश्चैव प्रसंख्यातः कामदायककुन्थुदो ।
शक्तिदो हर्षणश्चैव नाम्ना कमल कन्दकः ॥ २० ॥

केवली च तथार्हन्तो महेन्द्रः पापनाशनः ।
मान संतुष्टि संज्ञश्च गौरवश्च सुनामकः ॥ २१ ॥

सुमति कीर्तिनामश्च जिनेन्द्रायतन स्तथा ।
राजेन्द्रश्चैव नेमीन्द्रो यति भूषण नामकः ॥ २२ ॥

सुपुष्पश्चैव विज्ञेयः पार्श्ववल्लभ संज्ञकः ।
पद्मावृतो यरूपश्च वीर विक्रम नामकः ॥ २३ ॥

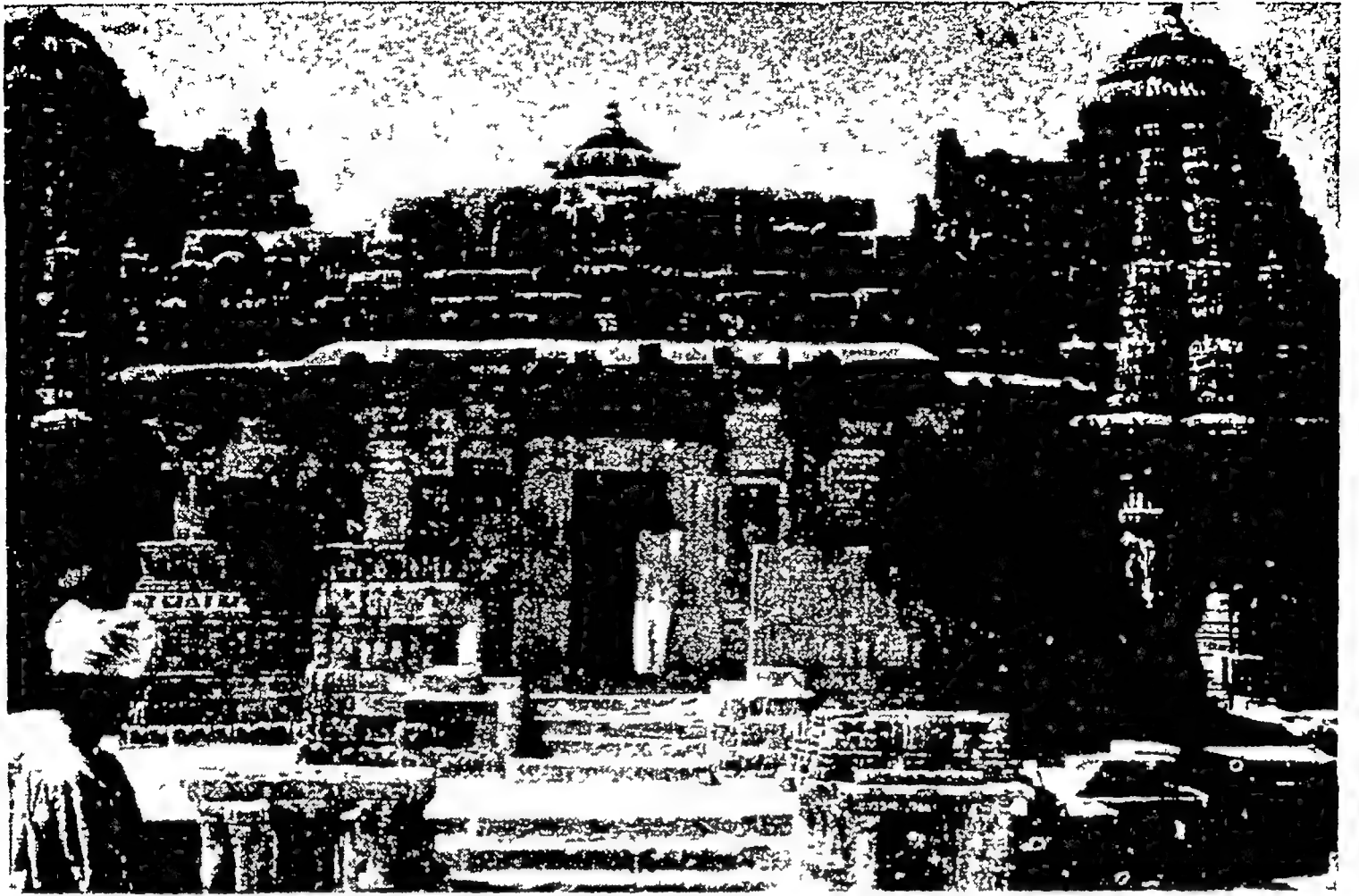
મણાદયશ્ચ વિજ્ઞેયઃ તુષ્ટિ પુષ્ટિ જિનપ્રિયઃ ।

નામ્નૈવં કથિતં સર્વ દ્વાસપ્તતિજિનાલયમ્ ॥

અતઃ કુર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વરૂપં લક્ષણાન્વિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

૧ ઋષભ, ૨ કૈલાસ, ૩ સુરેન્દ્ર, ૪ અજિત, ૫ ગજેન્દ્ર, ૬ વિશાલ, ૭ સ્વયંભુ, ૮ ક્ષીરાક્ષ, ૯ સંતોષ, ૧૦ અભિનંદન, ૧૧ અવિમ્ન, ૧૨ પ્રમોદ, ૧૩ સુરવલ્લભ, ૧૪ સુમતિ, ૧૫ સુખુદ્ધિ, ૧૬ સુપ્રિય, ૧૭ પ્રક્રમ્ભ, ૧૮ પદ્મનાભ, ૧૯ પુષ્ટિ, ૨૦ સુપાર્શ્વ, ૨૧ સુનંદન, ૨૨ શ્રી વલ્લભ, ૨૩ ચંદ્રપ્રભ, ૨૪ ચન્દ્રશેખર, ૨૫ વિમાન, ૨૬ સુવિધિ, ૨૭ સુશ્રિય, ૨૮ વસુપુષ્પ, ૨૯ શીતલ, ૩૦ શ્રિયેન્દ્ર, ૩૧ હનુરાજ, ૩૨ શ્રિયાંશ, ૩૩ શ્રીવત્સ, ૩૪ પુત્રહ, ૩૫ શીતલ, ૩૬ કીર્તિદાયક, ૩૭ મનોહર, ૩૮ સ્વકુલ, ૩૯ કુલનંદન, ૪૦ વાસુપૃથ્વ, ૪૧ રત્નસંભવ, ૪૨ વિમલ, ૪૩ મુક્તિ-સંઘટ્ટ, ૪૪ અનન્ત, ૪૫ સુરેન્દ્ર, ૪૬ વૃક્ષરાજ, ૪૭ ધર્મંદ્ર, ૪૮ ધર્મવૃક્ષ, ૪૯ શાન્ત, ૫૦ કામદાયક, ૫૧ કુન્થુદ્ર, ૫૨ શક્તિદ્ર, ૫૩ હર્ષણ, ૫૪ કમલકન્ઠ, ૫૫ કેવલી, ૫૬ અહંન્ત, ૫૭ મહેન્દ્ર, ૫૮ પાપનાશન, ૫૯ મનસંતુષ્ટિ, ૬૦ ગૌરવ, ૬૧ સુમતિ-કીર્તિ, ૬૨ જિનેન્દ્રાયતન, ૬૩ રાજેન્દ્ર, ૬૪ નેમીન્દ્ર, ૬૫ ચતિભુષણ, ૬૬ સુપુષ્પ, ૬૭ પાર્શ્વવલ્લભ, ૬૮ પદ્માવૃત, ૬૯ ચંદ્રપ, ૭૦ વીરવિક્રમ, ૭૧ મણાદય, ૭૨ તુષ્ટિપુષ્ટિ ગ્રાસાદ જાણવો. આ પ્રમાણે બોંતેર ગ્રાસાદ જે જિન દેવોને પ્રિય છે. તે સર્વ જિનાલયોના નામો કહ્યા, હવે તેના લક્ષણ સહિત સ્વરૂપ કહું છું. ૧૨ થી ૨૪

શ્રી સોમનાથપ્રાસાદ-બેલુર

વૃષભ ચુક

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટર્સ પાલીતાણુ.

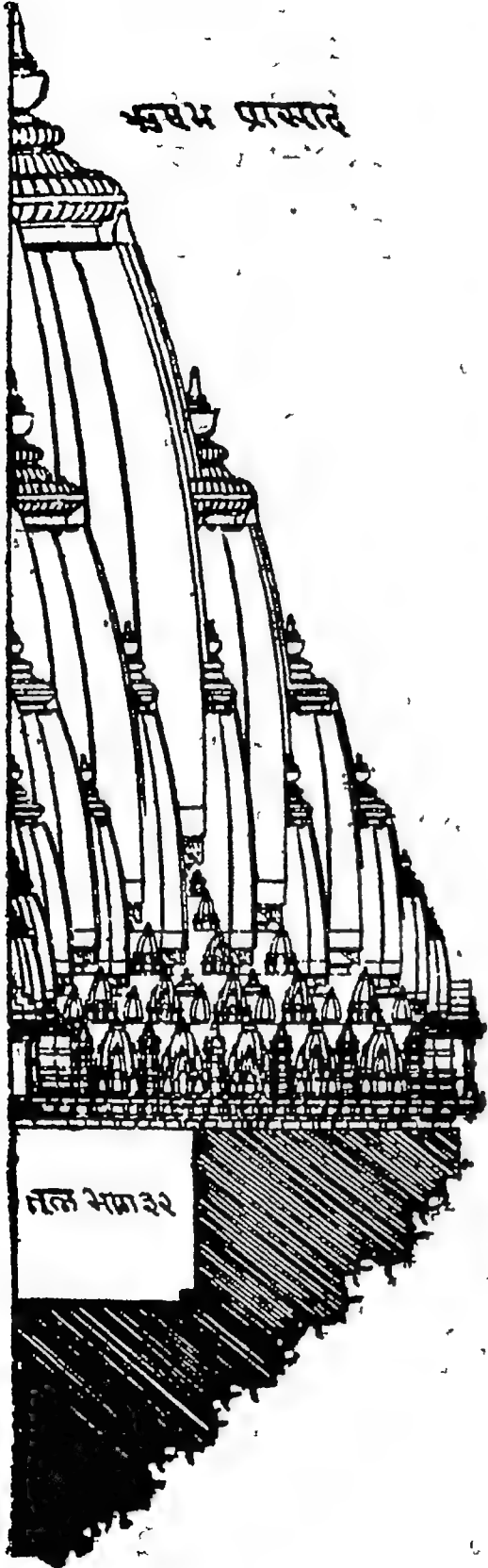
બુદ્ધમૂર્તિ સારનાથ.

૧ શ્રી ઋષભપ્રાસાદ

૧-વિભક્તિ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિશત્પદ ભાજિતે ।
 કર્ણ ભાગ ત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણ તથેવ ચ ॥૨૫॥
 ઉપરથં ત્રિભાગશ્ચ ભદ્રાર્થં વેદ ભાગિકમ્ ।
 નન્દિકા કર્ણિકા ચૈવ હ્યેક ભાગા વ્યવસ્થિતા ॥૨૬॥
 કર્ણે ચ કર્મચત્વારિ પ્રતિકર્ણે ક્રમત્રયમ્ ।
 ઉપરથે દ્વયં હ્યેયં કર્ણિકા દ્વયમેવ ચ ॥૨૭॥
 વિંશતિ હ્યુરુશૃંગાણિ પ્રત્યક્ષ પોડશંભવેત્ ।
 કર્ણે ચ કેશરી દધાન્નંદનો નંદશાલિકઃ ॥૨૮॥
 નંદીશઃ પ્રથમં કર્મ હ્યુર્ધ્વે તિલક શોભનમ્ ।
 આદિ જિનાય કર્તવ્યઃ પ્રાસાદો નામ ઋષભઃ ॥૨૯॥

ચારસ ક્ષેત્રના બત્રીશ (૩૨) ભાગ કરવા,
 તેમાં ત્રણ (૩) ભાગ કર્ણ કરવો તેમજ પ્રતિકર્ણ
 પણ ત્રણ (૩) ભાગનો કરવો, ઉપરથ ભાગ ત્રણ
 (૩) અને અધુર બહાર ભાગ ચાર (૪)નું કરવું,
 કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ તેમજ ઉપરથ અને બદ્રની
 વચ્ચે એક એક ભાગની નંદિકા અને કર્ણિકા
 કરવી, કર્ણ ઉપર ચાર કર્મ, પ્રતિકર્ણ ઉપર ત્રણ
 કર્મ, ઉપરથ ઉપર બે, અને કર્ણિકા તથા નંદિકા
 ઉપર બે બે કર્મ કરવા. ચારે દિશાના મળી
 ઉરુશૃંગ વીશ (૨૦) અને પ્રત્યંગો સોળ (૧૬)
 કરવા, કર્ણના કર્મમાં પહેલું નંદીશ, બીજું નંદ-
 શાલિક, ત્રીજું નંદન, ચોથું કેશરી ચઢાવવું, તેના
 ઉપર સુશોભિત તિલક કરવું. આ પ્રાસાદનું નામ
 ઋષભપ્રાસાદ છે. અને તે પહેલાં તીર્થ કરે શ્રી
 ઋષભદેવને કરવો. ૨૫ થી ૨૯.

तल भाग उर ऋषभ प्रासाद शृंग संख्या.

शृंग	नं.	नं.द	नं.दिश	
शृंग रेखा -	५ + १३ + १७ + २१			५६×४ - कुल २२४.
शृंग प्रतिकर्ष -	५ + १३ + १७			४५×८ - कुल २८०
शृंग उपरथ -	५ + १३			१८×८ - कुल १४४
शृंग कर्षिका -	५ + १३			१८×२४ - कुल ४३२
शृंग प्रत्यांग				४×४ - कुल १६
उरशृंग				५×४ - कुल २०
भूलप्रासाद				१
ऋषभ प्रासादना कुल शृंग-१११७				तिलक-४

॥ १ इतिश्री ऋषभप्रासाद ॥

२. कैलास प्रासाद

द्वितीय भेद

तद्रूपं तत्प्रमाणञ्च, रथोर्ध्वे तिलकं न्यसेत् ।

कैलासोनाम विज्ञेयः स्वरूपो लक्षणान्वितः ॥ ३० ॥

उपर प्रमाणे स्वरूप उपर उपरथे तिलक यदाववा तेथी कैलास नामनो प्रासाद थाय.

कुल शृंग	१११७.
तिलक	१२.

॥ २ इतिश्री कैलास प्रासाद ॥

३. सुरेन्द्र प्रासाद

तृतीय भेद,—

कैलासस्य तु संस्थाने, ह्युपरथोर्ध्वे मंजरी ।

सुरेन्द्रश्च तदा नाम, पुरै वै धर्मवर्धनः ॥ ३१ ॥

कैलास प्रासादना तल तथा स्वरूप उपर वधाराभां उपरथे अठेक मंजरी करवी, सुरेन्द्र नामनो प्रासाद थाय.

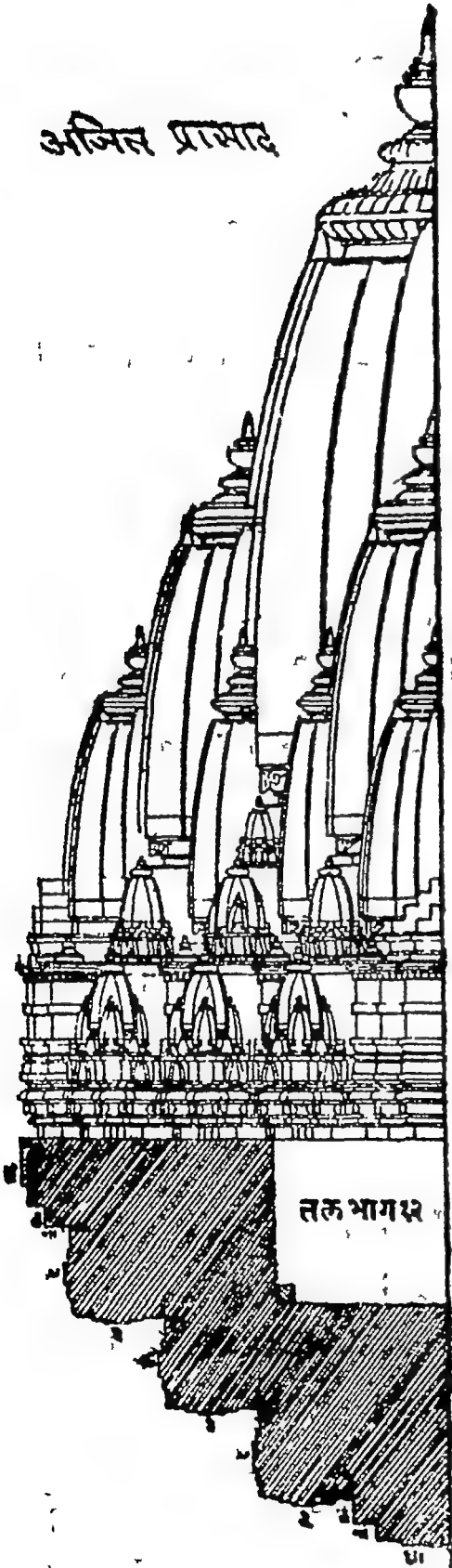
कुल शृंग	१११७,	तिलक.	१२,	मंजरी	८,
----------	-------	-------	-----	-------	----

॥ ३ इतिश्री सुरेन्द्र प्रासाद ॥

૪ અજિત પ્રાસાદ

૨. વિમક્તિ.

અજિત પ્રાસાદ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, દ્વાદશ પદ ભાજિતે ।
કર્ણ ભાગ દ્વયં કાર્યં, પ્રતિકર્ણ તથૈવ ચ ॥૩૨॥

મદ્રાર્ધં સાર્ધં ભાગેન, નંદી તુ ચાર્ધં ભાગતઃ ।
કર્ણ કર્મ ત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમ દ્વયમ્ ॥૩૩॥

અષ્ટૌ ચવો રુશંગાણિ પ્રત્યંગમષ્ટકં ભવેત્ ।
કર્ણે ચ કેશરી દાપ્યઃ સર્વતોભદ્રમેવ ચ ॥૩૪॥

નન્દનશ્ચ પ્રદાતવ્યઃ શ્વતુષ્કર્ણેષુ શોભિતઃ ।
અજિતો નામ પ્રાસાદો વિજ્ઞેય સુરવલ્લભઃ ॥૩૫॥

સમ ચોરસ ક્ષેત્રના બાર (૧૨) ભાગ કરવા,
તેમાં કષ્ટ ભાગ જે, નંદી ભાગ અર્ધો, અને
અર્ધભદ્ર દોઢ ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે
દિશાએ વ્યવસ્થા કરવી. કષ્ટે ત્રણ કર્મ અને
પ્રતિકષ્ટે જે કર્મ ચઢાવવા. ચારે દિશાએ મળી
આઠ ઉરશંગ અને આઠ પ્રત્યંગ કરવા, કષ્ટે
પહેલું કર્મ નંદન, બીજું સર્વતોભદ્ર અને ત્રીજું
કેશરી ચઢાવવું. પ્રતિકષ્ટે સર્વતોભદ્ર અને
કેશરી. આ પ્રાસાદનું નામ અજિત છે, તે દેવોને
ધણે જ પ્રિય છે. આ પ્રાસાદ બીજા તીર્થ કર શ્રી
અજિતનાથને કરવો. ૩૨ થી ૩૫

	તલમાન ૧૨	અજિતપ્રાસાદ	શૃંગ સંખ્યા
	નં. સ. કે.		
શૃંગ રેખા	૧૭ + ૧૩ + ૫	૩૫x૪	૧૪૦
” પ્રતિક્ષેપ	૧૩ + ૫	૧૮x૮	૧૪૪
” પ્રત્યંગ		૨x૪	૮
” ઉરશૃંગ		૨x૪	૮
” મૂલ પ્રાસાદ			૧
			<hr/> ૩૦૧

॥ ૪ ૬૩ શ્રી અજિતપ્રાસાદ ॥

૫. ગજેન્દ્ર પ્રાસાદ :-

દ્વિતીય મેદ,—

અજિતસ્ય ચ સંસ્થાને મદ્રે ત્રયોરુશૃંગકમ્ ।

ગજેન્દ્રો નામ વિખ્યાતઃ સર્વ દેવેષુ વલ્લભઃ ॥ ૩૬ ॥

અજિત પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં ભદ્રે ત્રણ ઉરશૃંગ ચઢાવવાં તેથી ગજેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ સર્વ દેવોને વલ્લભ જાણવો. ૩૬.

અજિત પ્રાસાદ	શૃંગ	૩૦૧
ઉરશૃંગ ૪	”	૩૦૫

॥ ૫ ૬૩ શ્રી અજિતપ્રાસાદ ॥

૬. વિશાલ પ્રાસાદ

ત્રીતીય મેદ.—

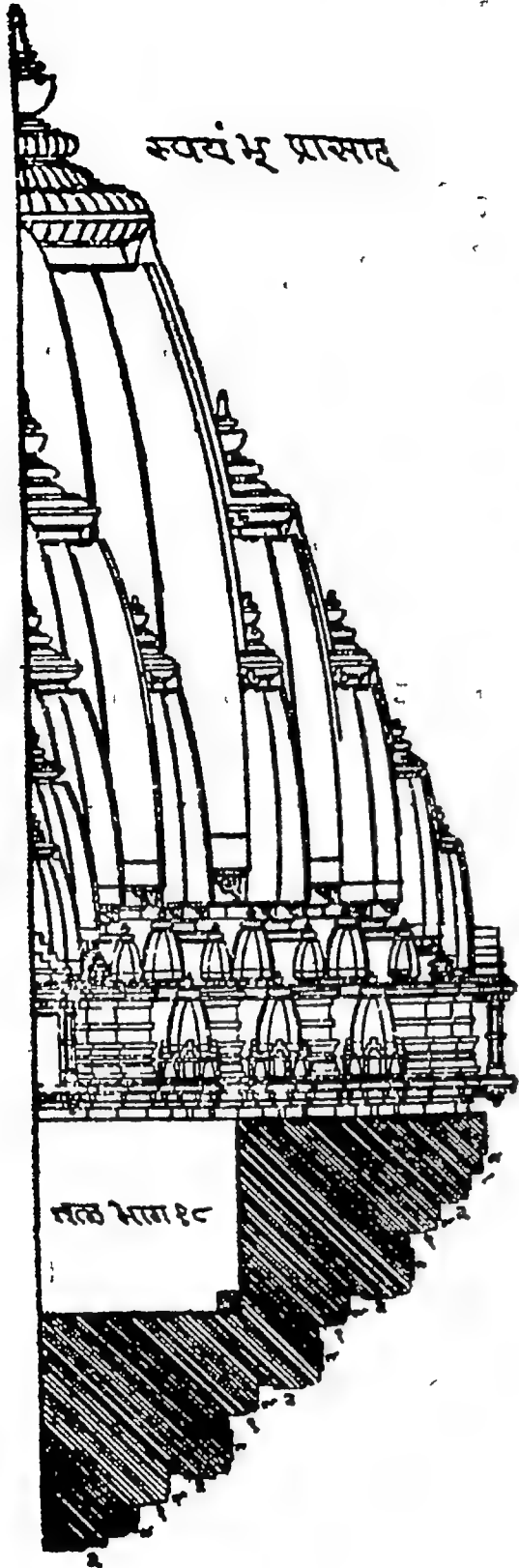
તિલકં નંદિકાયાશ્ચ વિશાલો નામ નામતઃ ।

સર્વદેવેષુ કર્તવ્યઃ પ્રાસાદો જિનવલ્લભઃ ॥ ૩૭ ॥

ગજેન્દ્ર પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વધારામાં નંદિકાએ એક તિલક ચઢાવવું. આ વિશાલ નામનો પ્રાસાદ જાણવો અને તે સર્વ જિનદેવોને વલ્લભ છે. અને સર્વ દેવોને કરવો. ૩૭.

શૃંગ	૩૦૫.	તિલક	૮
------	------	------	---

॥ ૬ ૬૩ શ્રી વિશાલ પ્રાસાદ ॥

૭. સ્વયંભૂ પ્રાસાદ

૩ વિભક્તિ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્વષ્ટાદશ વિમાજિતે ।
 કર્ણભાગદ્વય કાર્યં કર્ણિકા માંગિકા તથા ॥૩૮॥
 પ્રતિરથં કર્ણ માનેન નંદિકા પદવિશ્રુતા ।
 મદ્રાર્ધં ત્રય ભાગેન ચતુર્દિશુ વ્યવસ્થિતમ્ ॥૩૯॥
 કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્યં કેશરી ચ શ્રી વત્સકમ્ ।
 પ્રતિકર્ણે કર્ણમાનેન કર્ણિનંદ્યોશ્ચશૃંગકમ્ ॥૪૦॥
 મદ્રે ચૈવો રુચચત્વારિ, પ્રત્યજ્ઞમષ્ટકં ભવેત્ ।
 સ્વયંભૂશ્ચૈવ નામોઽયં જિનેન્દ્રો સંભવપ્રિયઃ ॥૪૧॥

ચારસ ક્ષેત્રના અઠાર (૧૮) ભાગ કરવા, જે ભાગને કર્ણ, એક ભાગની કર્ણિકા, જે ભાગને પ્રતિરથ, એક ભાગની નંદિકા અને અર્ધુ ભદ્ર ત્રણ ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે બાજુ રચના કરવી.

કર્ણે જે કર્મ, કેશરી અને શ્રી વત્સ, પ્રતિકર્ણે પણ કેશરી અને શ્રી વત્સ, જે કર્મ કરવા, કર્ણિકા અને નંદીએ અઠેક શૃંગ ચઢાવવું. ભદ્રે ચાર ઉરશૃંગ કરવા, અને આઠ પ્રત્યંગે ચઢાવવાં. સ્વભૂ નામનો પ્રાસાદ શ્રી સંભવનાથ પ્રભુને પ્રિય છે.

તલભાગ ૧૮ સ્વયંભૂ પ્રાસાદ

	કે.	શ્રીવત્સ	શૃંગ
શૃંગ રેખા	૫ + ૧	૬x૪	૨૪
,, પ્રતિકર્ણ	૫ + ૧	૬x૮	૪૮
,, કર્ણિકાનંદિ	૧	૪x૪	૧૬
,, પ્રત્યંગ		૨x૪	૮
ઉરશૃંગ		૪x૪	૧૬
મૂલશિખર			૧

કુલ શૃંગ ૧૧૩

॥ ૭ इतिश्री स्वयंभू प्रासाद ॥

૮. ક્ષીરાક્ષ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્વરૂપ તત્પ્રમાણશ્ચ કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

ક્ષીરાક્ષ શ્રૈવ નામોઽયં, પ્રાસાદસ્તુ મનોહરઃ ॥ ૪૨ ॥

સંલવ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં કષુ ઉપર તિલક કરવાથી ક્ષીરાક્ષ નામનો પ્રાસાદ થાય, ૪૨.

શુંગ

૧૧૩.

તિલક

૪.

॥ ૮ ૬તિશ્રી ક્ષીરાક્ષ પ્રાસાદ ॥

૯. સંતોષ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ—

તત્સુલ્યશ્ચ તદૂર્ધ્વેન કર્ણી નંદી ચ શૃંગિકા ।

સંતોષશ્રૈવ પ્રાસાદઃ કર્તવ્યશ્ચ સુસ્વાદુઃ ॥ ૪૩ ॥

ઉપર પ્રમાણેના તલ અને સ્વરૂપમાં કર્ણીએ તેમજ નંદિકાએ શૃંગ ચઢાવવાથી સંતોષ નામનો પ્રાસાદ થાય, ૪૩.

શુંગ

૧૧૩

કર્ણી નંદી

૪૪૪

૧૬

કુલ શુંગ

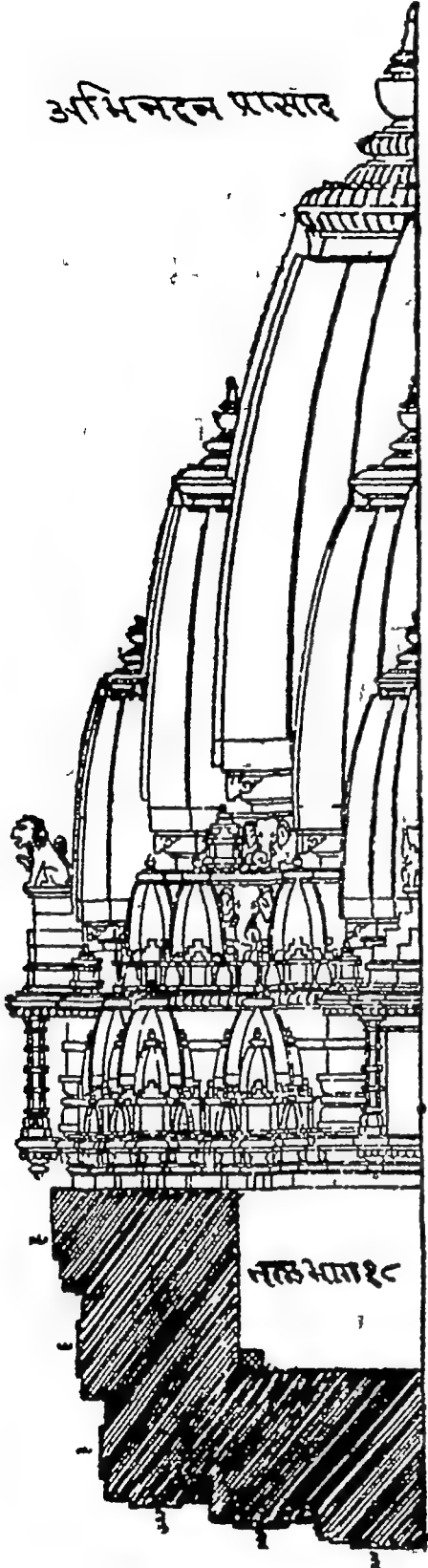
૧૨૬

તિલક

૪

॥ ૯ ૬તિ શ્રી સંતોષ પ્રાસાદઃ ॥

અભિનંદન પ્રાસાદ

૧૦ અભિનંદન પ્રાસાદ

૪. વિમક્તિ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્વષ્ટાદશવિમાજિતે ।

ત્રયસ્રયસ્ત્રિષુ સ્થાને હસ્તાંગુલ નિર્ગમમ્ ॥ ૪૪ ॥

કર્ણે કર્મદ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે કર્મદ્વયમ્ ।

મદ્રં વ હુરુવાહુભ્યાં કર્તવ્યં ચ ચતુર્દિશમ્ ॥ ૪૫ ॥

અભિનંદનનામોઽયં તિલકૈશ્વ સુખાવહા ।

પ્રાસાદં કુર્તેં યસ્તુ સ્વર્ગલોકે સ મોદતે ॥ ૪૬ ॥

ચારસ ક્ષેત્રના અઠાર (૧૮) ભાગ કરવા, અધુ-
ભદ્ર, કણ્ઠ અને પ્રતિકણ્ઠ, એ ત્રણેય ત્રણ-ત્રણ ભાગના
કરવા, નીકાળે હસ્તાંગુલ એટલે એક હસ્તે એક અંગુલ
ઉપાંગો નીકળતા કરવા. કણ્ઠે કેશરી અને સર્વતો-
ભદ્ર એ એ કર્મ કરવા, પ્રતિકણ્ઠે પણ એ કર્મ, ભદ્રે
એ ઉરશૃંગ અઢાવવા, કણ્ઠ, પ્રતિકણ્ઠ અને ભદ્રે તિલક
કરવા, આ અભિનંદન નામનો પ્રાસાદ જાણવો તે સુખ
આપનાર છે, આ પ્રાસાદ જે કરે તે સ્વર્ગલોકમાં
સુખ પામે.

અભિનંદન પ્રાસાદ તલ ભાગ. ૧૮

સ. કે.	શૃંગ
શૃંગ કણ્ઠ ૮ + ૫	૧૪×૪=૫૬
પ્રતિકણ્ઠ ૮ + ૫	૧૪×૮=૧૧૨
ઉરશૃંગ	૨×૪=૮
મૂલ પ્રાસાદ.	૧

કુલ શૃંગ ૧૭૭

તિલક ૩×૪=૧૨

॥ ૧૦ ઇતિશ્રી અભિનંદન પ્રાસાદ ॥

११. अविघ्न प्रासाद

द्वितीय भेद—

तद्गुरुपञ्च प्रकर्तव्यं रथोर्ध्वे तिलकं न्यसेत् ।

अविघ्नो नाम विज्ञेयः प्रासादो विपुलः श्रिया ॥ ४७ ॥

અભિનંદન પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારવામાં રથે તિલક કરવું, અવિદ્ય નામનો પ્રાસાદ જાણવો, અને તે પુજાળ લક્ષ્મી આપનાર છે. ૪૭.

શ્રી ૧૭ ૧૭૭

તિલક ૨૦

॥ ११ इतिश्री अविघ्न प्रासादः ॥

१२. प्रमोद - प्रासाद

तृतीय भेद

अविघ्नस्य च संस्थाने ह्युरुभृङ्ग तृतीयकम् ।

प्रमोदो नाम प्रासादो विज्ञेयः सुरभूषणः ॥ ४८ ॥

અવિદ્ય પ્રાસાદનો તોલ અને સ્વરૂપ ઉપર ભદ્ર વધારામાં ત્રીજી ઉરૂંચિ ચઢાવવું,
આ દેવોને ભુષણરૂપ પ્રેમાદ નામનો પ્રાસાદ ભણવો. ૪૮.

୨୧'୩୧

٩٩٩

ॐ नमः शिवाय

9x8

3

કુલશૃંગ - ૧૮૧

949

तिस्रः २०

॥ १२ इति श्री प्रमोद प्रासाद ॥

१३. सुरवल्लभ' प्रासाद

चतुर्थ भेद—

कर्णे श्री वत्सकं कार्य प्रासाद सुखलभः ।

सर्वं देवेषु कर्तव्यो देवानाञ्च सदा प्रियः ॥ ४१ ॥

અવધ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વધારામાં કથું એક શૃંગ શ્રીવત્સ
ચઢાવવાથી સુરવદ્ધસ નામનો પ્રાસાદ થાય તે સર્વ દેવોને હાંમેશાં પ્રિય છે. ૪૧

शुंग

१८९.

34

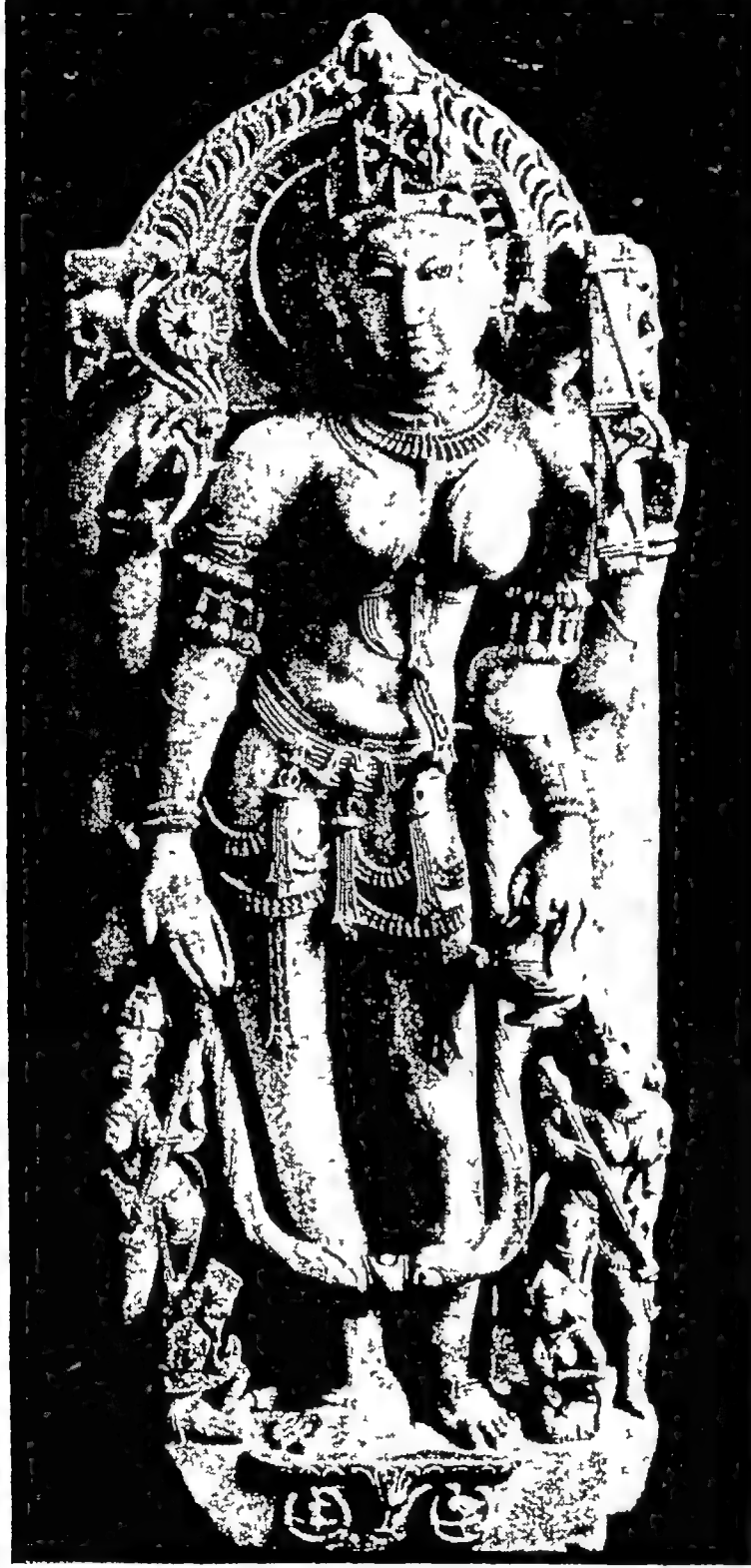
9x8

8

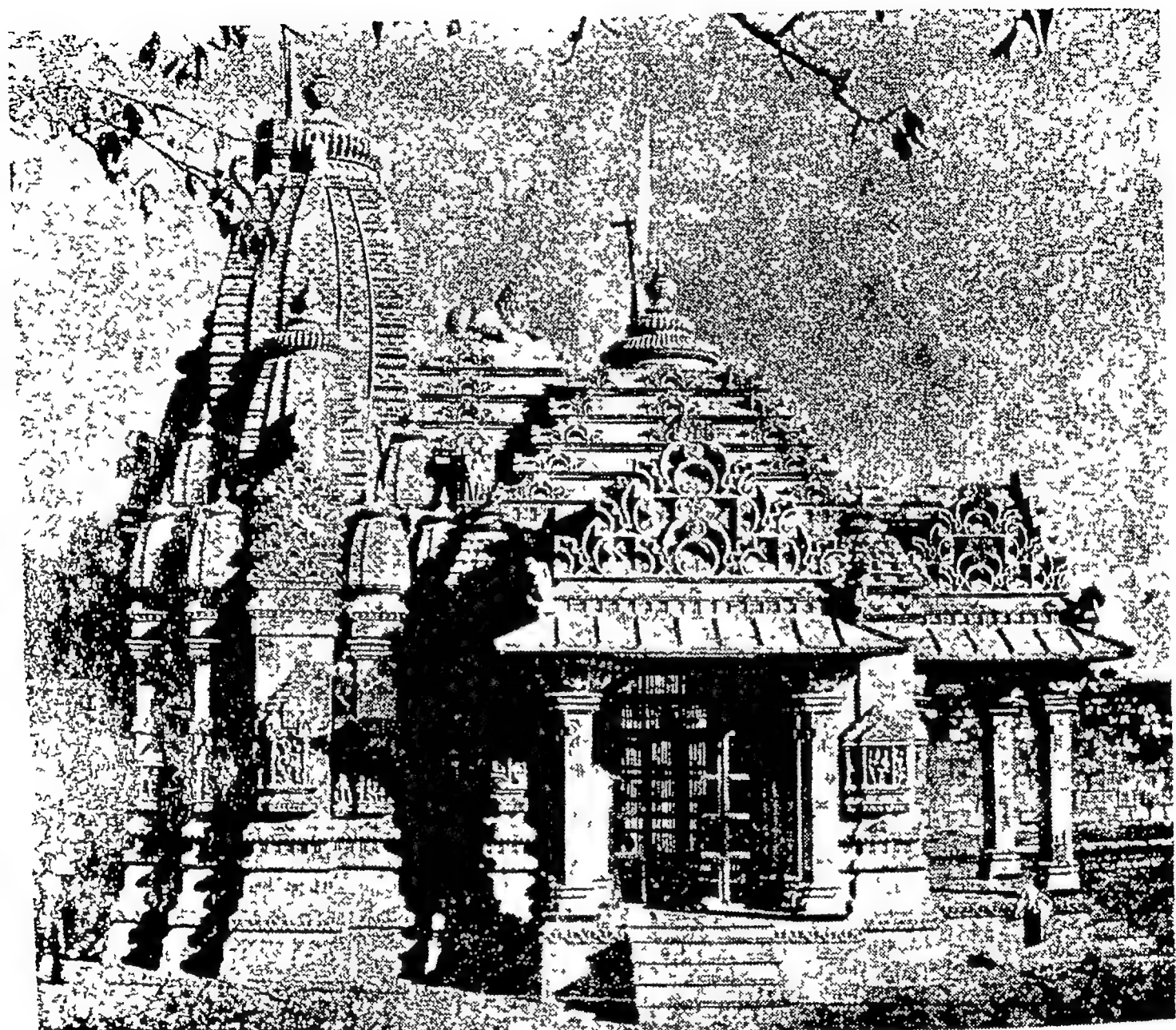
કુલ ૧૮૫.

તિલક. ૨૦

॥ १३ इति श्री सुरवल्लभ प्रासाद ॥

શ્રી ભરસ્વતીદેવી-બીકાનેર.

त्रिनेत्र महादेव-थानगढ.

शुभं नि प्राप्तम्

चतुरस्त्री कृते क्षेत्रे चतुर्दश विभाजिते ।
कर्णो द्विभाग विस्तीर्णो प्रतिकर्ण स्तथैव च ॥५०॥
निर्गम स्तत्समो ज्ञेयो नंदिका भाग विश्रुता ।
भद्रार्धश्च द्विभागेन कर्तव्यश्च चतुर्दिशम् ॥५१॥
कर्णे शृंग द्वयं कार्यं प्रतिकर्णे तथैव च ।
भद्रे चैवोरुचत्वारि प्रत्यङ्गश्च ततोऽष्टभि ॥५२॥
नंदिकायां शृङ्गकूटं सुमतिर्नाम नामतः ।
तस्य संदर्शनादेव मुक्ति भागूनात्र संशयः ॥५३॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચૌદ (૧૪) ભાગ કરવા.
 જે ભાગને કણુ તથા જે ભાગને પ્રતિકણુ
 કરવો, નીકાળે સમઢલ કરવા અને એક ભાગની
 નંદિકા કરવી. જે ભાગનું અધુ લદ્ર કરવું. આ
 પ્રમાણે ચારે દિશામાં ચોળના કરવી. કણુ ઉપર
 જે શૃંગ કરવા, અને પ્રતિકણુ પણ જે શૃંગ,
 ભદ્રે ચારે ઉરશૃંગો કરવા. અને આઠ પ્રત્યાંગ
 કરવા, નંદીએ એક શૃંગ અને એક ફૂટ કરવું આ
 સુમતિનામને પ્રાસાદ દર્શન માત્રથી મુક્તિ
 આપનાર છે. સુમતિ પ્રાસાદના તલ ભાગ ૧૪.

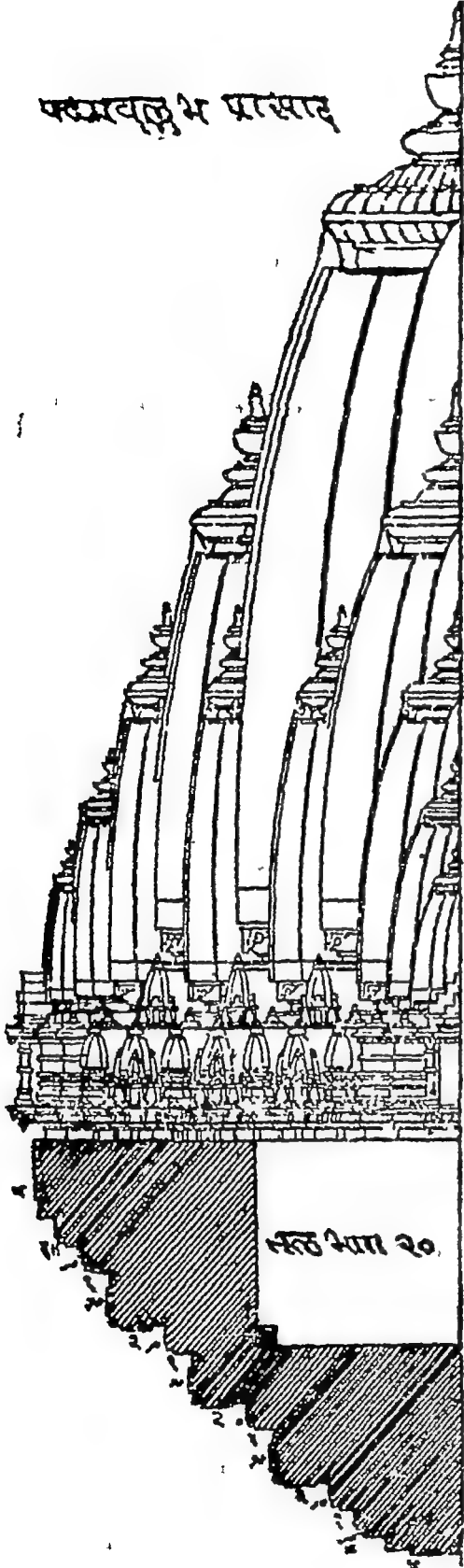
शृंग देवा	१ + १ -	२×४=८
प्रतिष्ठ	१ + १ -	२×८=१६
नंदि	१	२×४=८
प्रत्यंग		२×४=८
उत्तृशृंग		४×४=१६
भूल प्रासाद		१

3d $2 \times 8 = 6$

કુલ શૃંગ ૫૭

॥ १४ इतिश्री सुमतिनाथ प्रासाद ॥

પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ

૧૭ પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ-

૬. વિભાક્ત :-

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે, વિંશઘા પ્રતિ માજિતે ।
કર્ણ દ્વિ ભાગિકં જ્ઞેયં, કર્ણિકા ભાગવિશ્રુતા ॥૫૬॥

પ્રતિકર્ણ દ્વિ ભાગેન, નન્દિકા પદ્વિશ્રુતા ।
મદ્રાર્દ્ધશ્ચ ચતુર્ભાગં સ્થાપયેચ ચતુર્દિશમ્ ॥૫૭॥

ચોરસ ક્ષેત્રના વીસ (૨૦) ભાગ કરવા. કર્ણ
એ ભાગ અને કર્ણિકા એક ભાગની કરવી. પ્રતિ-
કર્ણ એ ભાગનો અને નન્દિકા એક ભાગની તથા
અર્ધુ ભદ્ર ચાર ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે
દિશાએ રચના કરવી. ૫૬-૫૭.

કેશરી સર્વતો મદ્રં, રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ।
કર્ણિકાયાં શ્રૃંગકૂટં, નન્દિકાયાં તથૈવ ચ ॥૫૮॥

મદ્રેચૈવોરુચત્વારિ, પ્રત્યઙ્ગશ્ચ તત્તોઽષ્ટમિઃ ।
પદ્મવલ્લભ નામોઽયં, જિનેન્દ્રો પદ્મવલ્લભ ॥૫૯॥

રથ અને કર્ણ ઉપર કેશરી અને સર્વતો-
ભદ્ર કર્મ ચઢાવવા, કૌણિકાએ શૃંગ અને કૂટ
કરવા, અને નન્દિકાએ પણ શૃંગ અને કૂટ ચઢા-
વવા, ભદ્રે ચાર ઉરુશૃંગ અને આઠ (૮) પ્રત્યંગ
કરવા, આ પદ્મવલ્લભ નામનો પ્રાસાદ બાંધવો.
અને તે પદ્મપ્રભુને પ્રિય છે. ૫૮-૫૯.

તલમાન ૨૦ પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ

શૃંગ - રેખા	૮ + ૫	૧૪ x ૪ =	૫૬
” ઉપરથે	૮ + ૫	૧૪ x ૮ =	૧૧૨
” કર્ણિકા	૧	૧ x ૮ =	૮

નંદિ	૧	૧ × ૮ =	૮
ઉરશૃંગ	૪	૪ × ૪ =	૧૬
પ્રત્યંગ	૨	૨ × ૪ =	૮
મૂલ પ્રાસાદ			૧

કુલ ૨૦૬

કૂટ કલ્પિકા નંદી ૪×૪=૧૬

॥ ૧૭ इति श्री पद्मवल्लभप्रासादः ॥

૧૮. પદ્મરાગ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

પદ્મવલ્લભ સંસ્થાને કર્તવ્યં પદ્મરાગકઃ ।

કર્ણોર્ધ્વે તિલકં દધાત્ સ્વરૂપોલક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૬૦ ॥

પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારામાં કણે તિલક કરવું. આ સ્વરૂપ લક્ષણે યુક્ત પદ્મરાગ નામનો પ્રાસાદ જાણવો. ૬૦

શૃંગ ૨૦૬,

કૂટ ૧૬,

તિલક ૪.

॥ ૧૮ इति श्री पद्मराग प्रासाद ॥

૧૯. પુષ્ટિવિવર્ધન પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ—

તદ્ગુણે પ્રકર્તવ્યં રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પુષ્ટિ વિવર્ધનો નામ તુષ્ટિ પુષ્ટિયોશ્ચ વર્ધનઃ ॥ ૬૧ ॥

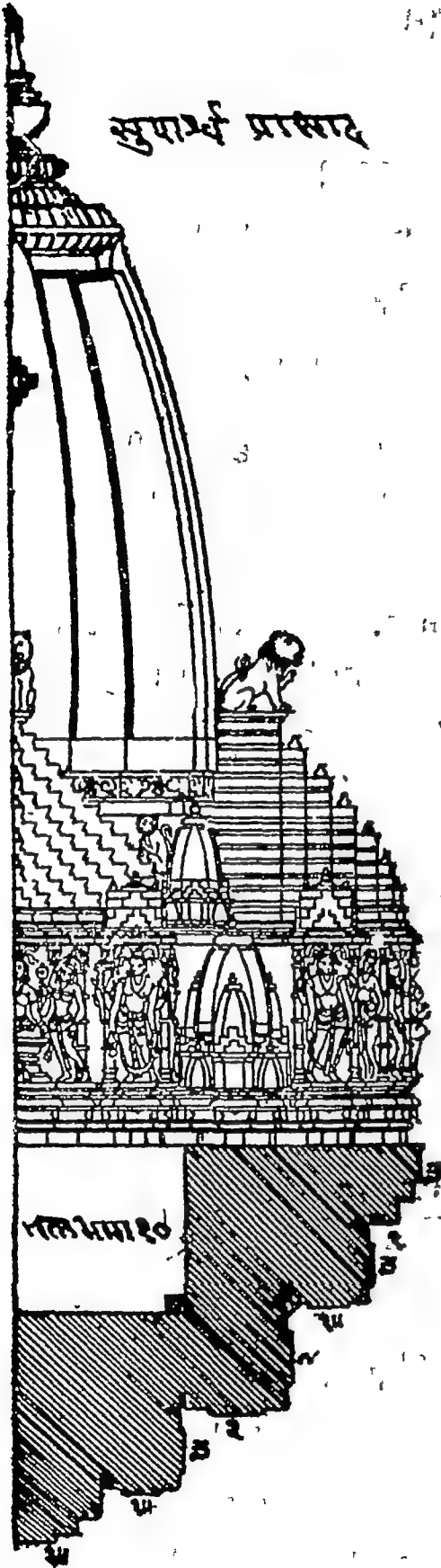
પદ્મરાગના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારે રથ ઉપર તિલક કરવું, આ પુષ્ટિવર્ધન નામનો પ્રાસાદ જાણવો અને તે તુષ્ટિ પુષ્ટિનો વધારનારો છે. ૬૧

શૃંગ ૨૦૬,

કૂટ ૧૬,

તિલક ૨૦.

॥ ૧૯ इति श्री पुष्टिविवर्धन प्रासाद ॥

૨૦. સુપાર્શ્વનામ પ્રાસાદ—

૭ મી વિભક્તિ :—

દિગ્ભાગે ચ કૃતે ક્ષેત્રે કર્ણ ચૈવ દ્વિ ભાગિકમ્ ।
પ્રતિરથં સાર્ધભાગં નિર્ગમે તત્સમં ભવેત ॥૬૨॥

મદ્રે ચૈવ ત્રિભાગેન કપિલા મદ્ર માનયોઃ ।
નિર્ગમં પદમાનેન ચતુર્દિશુ નિયોજયેત ॥૬૩॥

કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્યં રથે મદ્રે તથોદ્રમઃ ।
સુપાર્શ્વો નામ વિજ્ઞેયો ગૃહરાંજઃ સુલાવહઃ ॥૬૪॥

ચોરસ ક્ષેત્રના દશ (૧૦) ભાગ કરવા, તેમાં
કર્ણ ભાગ બે (૨) અને પ્રતિકર્ણ ભાગ દોઢ (૧.૫)
નો કરવો, નીકાળે સમચોરસ કરવો, આખું બદ્ર
ભાગ ત્રણ (૩) નું કરવું, તેમજ બદ્રના માનમાં
કપિલાબદ્ર કરવું, અને તે એક ભાગ નિકળતું
રાખવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ યોજના
કરવી.

કર્ણ ઉપર બે (૨) કર્મ ચઢાવવા અને પ્રતિરથે
તથા બદ્રે દોઢિયા કરવા. આ પ્રાસાદનું નામ
સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ છે. અને તે સાતમા શ્રી સુપાર્શ્વ-
નાથ પ્રભુને કરવો. આ પ્રાસાદ કરનાર તથા
રાજાને સુખ આપનાર છે. ૬૨ થી ૬૪

શૃંગ રેખા-૬+૫.

૧૪ x ૪ = ૫૬

મૂલ પ્રાસાદ

૧

કુલ શૃંગ ૫૭

॥ ૨૦ इतिश्री सुपार्ष्ववल्लभ प्रासाद ॥

૨૧. સુનન્દન પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

પ્રાસાદ બહવા સન્તિ, ચતુર્વિંશતિમૂર્તિષુ ।

તન્ન પ્રાજ્ઞેય સંદેહઃ કર્તવ્યઃ પુનરાગતે ॥ ૬૫ ॥

રથે વૈ શૃંગમેકં સ્યાદ્, મદ્રેચૈવચતુર્દિશમ્ ।

સુનન્દનઃ સ વિજ્ઞેયઃ, કૃતે ચ વિપુલાં શ્રિયમ્ ॥ ૬૬ ॥

ચોવીશ તીર્થંકરોને બહુ પ્રકારના પ્રાસાદો કરવામાં આવે છે. તેથી ફરીથી પણ તેજ તીર્થંકરોને બીજા પ્રાસાદો કરવાનું કહેવામાં આવે છે, બુદ્ધિમાન પુરુષોએ તેમાં શંકા કરવી નહિ.

સુપાર્શ્વનાથ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું. અને પ્રતિરથે એક શૃંગ ચઢાવવું તથા ભદ્રે એક ઉરશૃંગ કરવું, આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ કરવું આ પ્રાસાદનું નામ સુનન્દન પ્રાસાદ છે પ્રાસાદ કરવાથી પુષ્કળ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૫-૬૬

શૃંગ રેખા	૧૪ × ૪	=૫૬
,, પ્રતિરથ	૧ × ૮	=૮
,, ઉરશૃંગ	૧ × ૪	=૪
,, મૂલ પ્રાસાદ		૧
		<hr/>
		૬૯

॥ ૨૧ इति श्री सुनन्दन प्रासादः ॥

૨૨. શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

સ્થોધ્વે તિલકં દધાત્ મદ્રેચૈવ ચતુર્દિશમ્ ।

શ્રી વલ્લભ સ્તદા નામ પ્રાસાદો જિન વલ્લભ ॥ ૬૭ ॥

પ્રતિરથ ઉપર તિલક ચઢાવવું અને ભદ્રે પણ ચારે દિશાએ ભદ્રના ખુણે તિલક કરવા, શ્રી વલ્લભ નામનો પ્રાસાદ બાંધવો, અને તે સર્વ તીર્થંકરોને પ્રિય છે. ૬૭

શૃંગ	૬૯,	તિલક	૧૬.
------	-----	------	-----

॥ ૨૨ इति श्री वल्लभ प्रासादः ॥

૨૩ ચન્દ્રપ્રભ પ્રાસાદ

ચતુર્થ મેદ-

ઉરુશૃંગ પુનર્દધાત્ ચન્દ્રપ્રભશ્ચ નામતઃ ।

સર્વદેવેષુ કર્તવ્યો જિનાનાં તુ વિશેષતઃ ॥ ૬૮ ॥

શ્રી વદ્યેભ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં ભદ્રે એક ઉચ્ચશૃંગ ચઢાવવું એટલે ચન્દ્રપ્રભ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે બધા દેવોને કરવો, પણ વિશેષે તીર્થ કરોને કરવો.

શૃંગ

૭૩

તિલક

૧૬

॥ ૨૩ इति श्री चन्द्रप्रभ प्रासाद ॥

૨૪ ચન્દ્રશેખર પ્રાસાદ

પચ્ચમ મેદ,

રથોર્ધ્વે કેશરી કર્મ તસ્ય શૃંગ વિવર્જયેત્ ।

ચન્દ્રશેખર નામોઽયં પ્રાસાદો વીતરાગકઃ ॥ ૬૩ ॥

પ્રતિરથ ઉપરનું શૃંગ કાઢી તે સ્થળે કેશરી કર્મ ચઢાવવું. આ પ્રાસાદ ચન્દ્રશેખર નામનો બાણવો અને તે વીતરાગને કરવો. ૬૬.

રેખા

૭૩

પ્રતિરથ

૫ x ૮ = ૪૦

૩૨

૫—

૮

શૃંગ ૧૦૫

૩૨

તિલક ૧૬

॥ ૨૪ इति श्री चन्द्रशेखर प्रासाद ॥

૨૫. વિમાન પ્રાસાદ

ષષ્ઠ મેદ,

કર્ણેચ તિલકં દધાત્ પ્રાસાદસ્ય વિમાનકઃ ।

સર્વ દેવેષુ કર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિત ॥ ૭૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ કરી કર્ણે તિલક કરવા આ સ્વરૂપ લક્ષણ યુક્ત વિમાન પ્રાસાદ બાણવો.

શૃંગ

૧૦૫,

તિલક

૨૦

॥ ૨૫ इति श्री विमान प्रासाद ॥

૨૬. સુવિધિ પ્રાસાદ

સપ્તમ મેદ,

પ્રતિરથે । દ્વયં કર્મ સુવિધિર્નામ નામતઃ ।

સર્વ દેવેષુ કર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૭૧ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ ઉપર પ્રતિરથે બે કર્મ સર્વતોભદ્ર અને કેશરી કરવા, આ સ્વરૂપ અને લક્ષણ યુક્ત પ્રાસાદ સુવિધિ નામનો લાઘવેા. તે સર્વ દેવને કરવેા. ૭૧

શુંગ

૧૭૭

તિલક

૧૨

॥ ૨૬ इति श्री सुविधि प्रासाद ॥

૨૭. સુશ્રિય પ્રાસાદ

અષ્ટમ મેદ

તદ્ગુરુપે તત્પ્રમાણેચ રથે તિલકશ્ચ દાપયેત્ ।

સુશ્રિયો નામ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદ સુર ભૂષણઃ ॥ ૭૨ ॥

ઉપર કહેલા સ્વરૂપમાં પ્રતિરથે એક તિલક ચઢાવવાથી દેવોના ભૂષણરૂપ સુશ્રિય નામનો પ્રાસાદ થાય. ૭૨

શુંગ

૧૭૭

તિલક

૨૦

॥ ૨૭ इति श्री सुश्रियप्रासाद ॥

૨૮. વસુ પુષ્પક પ્રાસાદ

નવમ મેદ

સુશ્રિયસ્ય ચ સંસ્થાને મદ્રે શૃંગ વિવર્ધનમ્ ।

વસુ પુષ્પક નામોઽયં પ્રાસાદોજિન વલ્લમ ॥ ૭૩ ॥

સુશ્રિય પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં મદ્રે એક ઉર્ડશુંગ વધારવાથી જિન તીર્થ કરોને વલ્લભ એવો વસુપુષ્પક નામનો પ્રાસાદ થાય. ૭૩

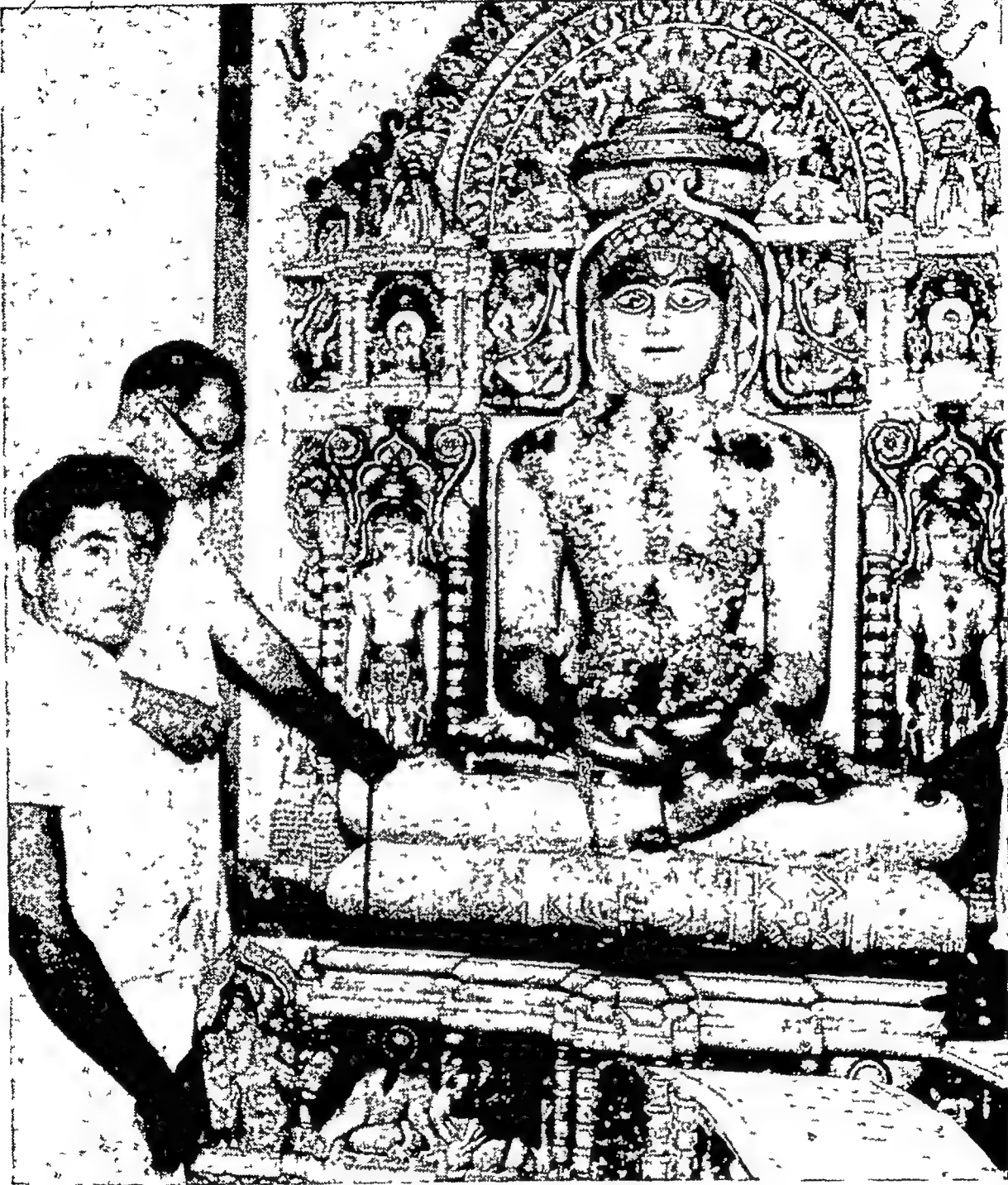
શુંગ

૧૮૧

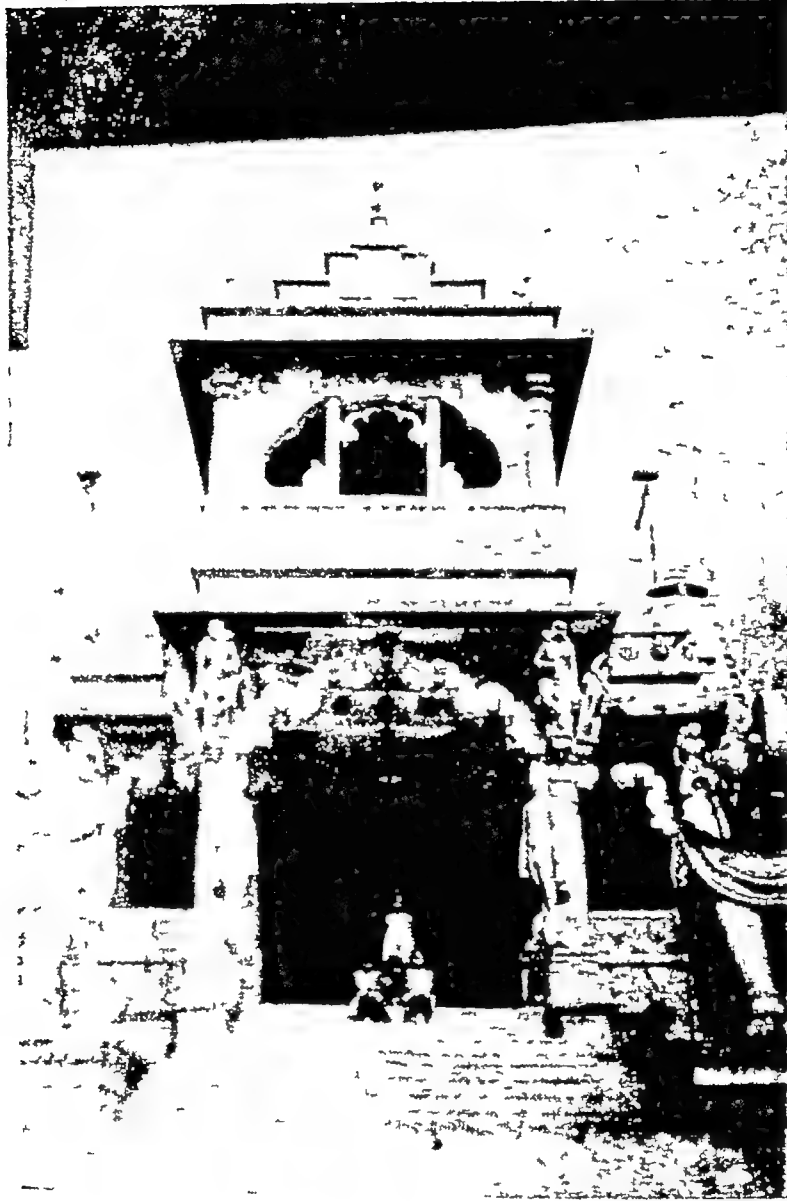
તિલક

૨૦

॥ ૨૮ इति श्री वसुपुष्पक प्रासाद ॥

એન્થુર દેરાસર પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ દર્શન નંદલાલભાઈ તથા તેમના
ભાઈ શાંતિલાલભાઈ સહિત [એન. સી. સોમપુરા]

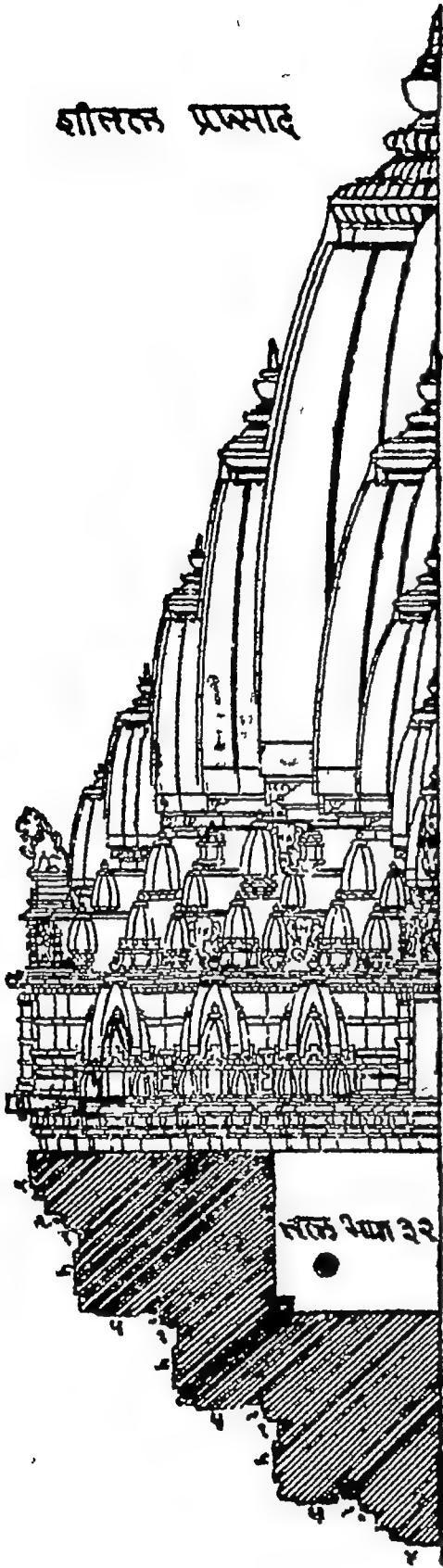
ચેખ્ખુર જૈન દેરાસર બસાણક ચોકી

[એન. સી. સોમપુરા.]

૨૧ શીતલ પ્રાસાદ

૮ મી વિમક્તિ

શીતલ પ્રાસાદ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશત્પદ ભાજિતે ।
 પશ્ચભાગો ભવેત્કર્ણઃ પ્રતિકર્ણસ્તથૈવ ચ ॥૭૪॥
 કર્ણ પ્રતિકર્ણયોર્મધ્યે કોણિકા ભાગવિશ્રુતા ।
 ભદ્રં ચૈવ ચતુર્ભાગં નન્દિકા પદ વિશ્રુતા ॥૭૫॥
 સમદલઞ્ચ કર્તવ્યં ચતુર્દિશ્ચુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
 પ્રાસાદસ્ય સ્વરૂપઞ્ચ કર્તવ્યં વિધિ માનતઃ ॥૭૬॥
 શ્રી વત્સ કેશરી ચૈવ સર્વતોભદ્રમેવ ચ ।
 કર્ણેચૈવ પ્રદાતવ્યં, રથે ચૈવ તુ તત્સમમ્ ॥૭૭॥
 નન્દિકા કર્ણિકાયાઞ્ચ, દ્વિ શૃંગ તિલકં ન્યસેત્ ।
 ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ, શીતલોનામ વિશ્રુતઃ ॥૭૮॥
 પ્રત્યક્ષ જિન રૂપઞ્ચ, સુશ્રિયસ્યવિવર્દનઃ ।
 સુખદોઽયં પ્રકર્તવ્ય-ચન્દ્રપ્રભુ જિનાય ચ ॥૭૯॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બત્રીશ ભાગ કરવા, તેમાં કણ્ઠ ભાગ પાંચ તેમજ પ્રતિકણ્ઠ પણ ભાગ પાંચનો કરવો, કણ્ઠ અને પ્રતિકણ્ઠ વચ્ચે કોણી ભાગ એકની કરવી. અર્ધુ ભદ્ર ભાગ ચાર, નન્દિકા ભાગ એકની કરવી, નીકાળે સમદલ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ વ્યવસ્થા કરવી.

કણ્ઠ ઉપર સર્વતોભદ્ર, કેશરી, શ્રીવત્સ ચઢાવવું પ્રતિરથે પણ તે જ પ્રમાણે કર્મ ચઢાવવા, નન્દિકા તથા કોણિકાએ બે બે શૃંગ ચઢાવવા, અને અકેષ્ઠ તિલક ચઢાવવું, ભદ્રે ચાર ઉચ્ચશૃંગો કરવા. આ પ્રાસાદનું નામ શીતલ પ્રાસાદ બાંધવું. અને તે

લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરનારો તથા સર્વસુખોને આપનારો છે. પ્રત્યક્ષ જિનસ્વરૂપ એવો આ પ્રાસાદ ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનને કરવો. ૭૪ થી ૭૯.

શૃંગ રેખા.	$૬ + ૫ + ૧ = ૧૫ \times ૪ = ૬૦$
„ પ્રતિરથ	$૬ + ૫ + ૧ = ૧૫ \times ૮ = ૧૨૦$
„ કર્ણિકાનંદિ	$૨ + ૨ = ૪ \times ૮ = ૩૨$
„ ભદ્ર	$૪ = ૪ \times ૪ = ૧૬$
મૂળપ્રાસાદ	૧

શૃંગ ૨૨૬

તિલક ૮

॥ ૨૯ ઇતિશ્રી શીતલ પ્રાસાદ ॥

૩૦ શ્રિયેન્દુ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્વરુપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

શ્રિયેન્દુર્નામ વિજ્ઞેયઃ સુરાજપ્રિયાવહઃ ॥ ૮૦ ॥

શીતલ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરી રથે એક તિલક ચઢાવવું. આ શ્રિયેન્દુ પ્રાસાદ જાણવો અને તે ઈંદ્રના વૈભવને આપનારો છે.

શૃંગ

૨૨૬

તિલક.

૧૬

॥ ૩૦ ઇતિ શ્રી શ્રિયેન્દુપ્રાસાદ ॥

૩૧ દનુરાજ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

નન્દિકા કર્ણિકાયાશ્ચ તિલકં તુ સુશોભનમ્ ।

દનુરાજ સ્તદા નામ કર્તવ્યશ્ચ ગૃહોત્તમ્ ॥ ૮૧ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર નન્દિકા અને કર્ણિકા ઉપર અડેક સુશોભિત તિલક ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ દનુરાજ છે, અને તે પ્રાસાદોમાં ઉત્તમ જાણવો. ૮૧

શૃંગ

૨૨૬,

તિલક

૩૨.

॥ ૩૧ ઇતિશ્રી દનુરાજ પ્રાસાદ ॥

૩૨ શ્રિયાંશ પ્રાસાદ

૯ મી વિભક્તિ

શ્રિયાંશ પ્રાસાદ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
 મદ્રાર્ધ ત્રિપદં વત્સ દ્વૌ રથો કર્ણ તત્સમઃ ॥ ૮૨ ॥
 નિર્ગતં તત્પ્રમાણેન સર્વ શ્લોભા સમન્વિતમ્ ।
 કર્ણે રથે મદ્રે દ્વે શૃંગે તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૮૩ ॥
 શ્રિયાંશો નામ વિજ્ઞાતો વિપુલ શ્રી વિવર્ધનઃ ।
 કાર્યઃ સુવિધિનાથાય ધર્માર્થ મોક્ષ સાધન ॥ ૮૪ ॥

ચારસ ક્ષેત્રના ચોવીશ ભાગ કરવા, તેમાં
 કણ્ઠ, પ્રતિરથ, ઉપરથ અને મદ્રાર્ધ એ સર્વે અંગો
 પ્રભુ-પ્રભુ ભાગનાં કરવા, તથા નીકાળે સમઘલ તલ
 પ્રમાણે કરવા, કણ્ઠ પ્રતિરથે બે બે શૃંગો અને
 તિલક ચઢાવવા. તથા ભદ્રે બે ઉરશૃંગ કરવા. પુષ્કળ
 લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરનાર તથા ધર્મ-અર્થ-મોક્ષને
 આપનારો આ શ્રિયાંશ નામનો પ્રાસાદ બાણવે
 અને તે સુવિધિનાથ પ્રભુને કરવો. ૮૨ થી ૮૪.

શૃંગ રેખા	૧ + ૧ = ૨ × ૪ = ૮
પ્રતિરથ	૧ + ૧ = ૨ × ૮ = ૧૬
ભદ્રે	૨ ૨ × ૪ = ૮
મૂળપ્રાસાદ	૧

કુલ શૃંગ ૩૮

તિલક ૧૨

૩૩ શ્રીવત્સ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ.

તદ્વરૂપઞ્ચ પ્રકર્તવ્યં, તિલકં ચોપરથકે ।

શ્રીવત્સો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રીપતેશ્ચ સુખાવહા ॥ ૮૫ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં ઉપરથે તિલક ચઢાવવું, આ પ્રાસાદનું નામ શ્રી વત્સ પ્રાસાદ બાણવું અને તે લક્ષ્મીપતિનાં સુખને આપનારો છે. ૮૫.

શૃંગ

૩૩

તિલક

૨૦

॥ ૩૩ इति श्रीवत्सप्रासाद ॥

૩૪ પુત્રદ પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

તત્ર સ્થાને ચ કર્તવ્યઃ, કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પુત્રદો નામ વિજ્ઞેયઃ પુત્રપૌત્રાદિ વર્ધન ॥ ૮૬ ॥

શ્રીવત્સ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારે કણ્ઠ ઉપર તિલક ચઢાવવું તે પુત્રદ નામનો પ્રાસાદ થાય તે પુત્ર પૌત્રાદિક પરિવારની વૃદ્ધિ કરનારો છે. ૮૬

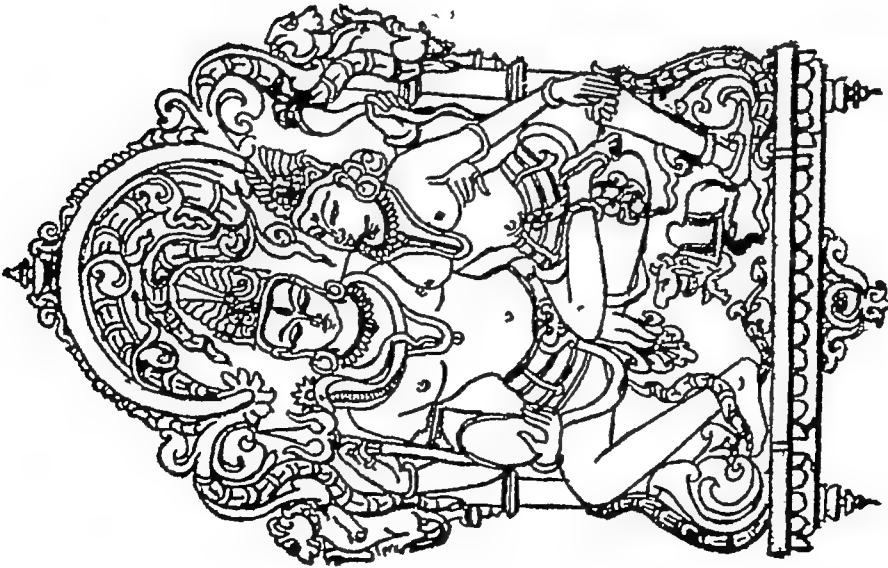
શૃંગ

૩૪,

તિલક

૨૪.

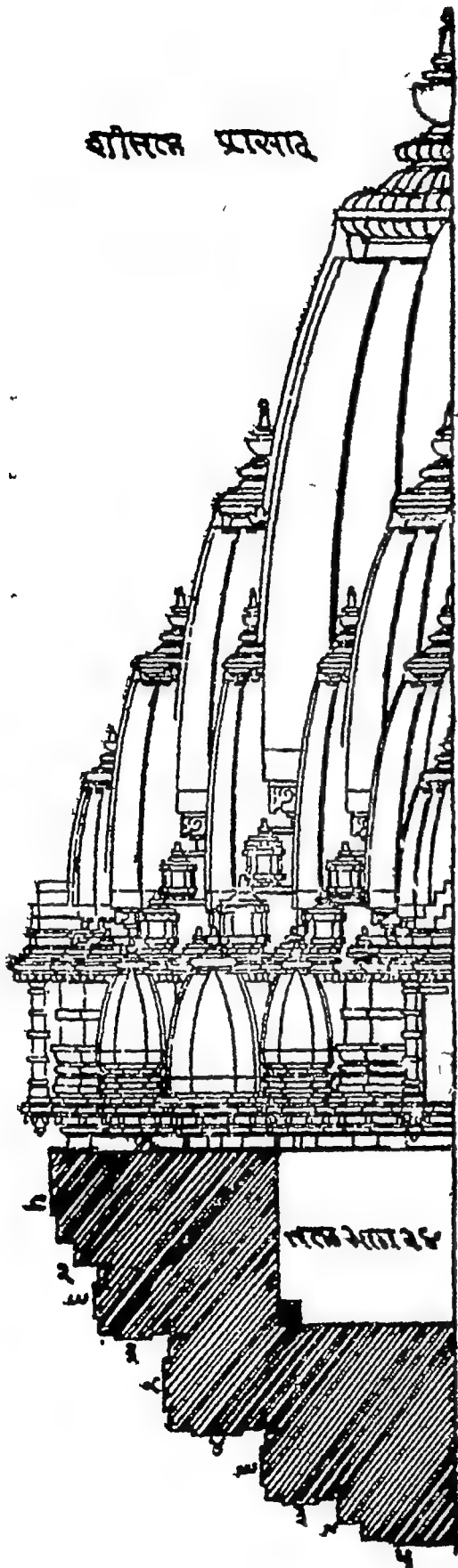
॥ ૩૪ इति श्री पुत्रद प्रासाद ॥

શ્રીવ-પાર્વતી

૩૫. શીતલ પ્રાસાદ

શીતલ પ્રાસાદ

૧૦ મી વિમક્તિ,

ચતુર શ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
કર્ણઞ્ચૈવ સમારૂપાતં ચતુર્ભાગં ચ વિશ્રુતમ્ ॥૮૭॥

પ્રતિરથં ત્રયં જ્ઞેયં, મદ્રાર્ધ ભૂત ભાગિકમ્ ।
રથે કર્ણે ચ શ્રૃંગૈકં તદૂર્ધ્વે તિલક દ્વયમ્ ॥૮૮॥

દ્વાદશૈવોરુશ્રૃંગાણિ, પ્રત્યંગાણિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
શીતલશ્ચ તદા નામ, પ્રાસાદોજિન વલ્લભઃ ॥૮૯॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચોવિશ ભાગ કરવા, કર્ણ ભાગ ચાર, પ્રતિરથ ભાગ ત્રણ અને અર્ધ ભાગ પાંચતુ કરવું. કર્ણ તથા પ્રતિરથ ઉપર અઠેક શૃંગ કરવું, અને તેના ઉપર અઠેક તિલકો ચઢાવવા; ભદ્રે બાર ઉર્ધ્વશૃંગો ચઢાવવા, અને આઠ પ્રત્યાંગો કરવા, આ પ્રાસાદનું નામ શીતલ પ્રાસાદ છે, અને હશમા તીર્થ કર શીતલનાથને કરવો. ૮૯

શૃંગ રેખા	૧	=	૧ × ૪ = ૪
,, પ્રતિરથ	૧	=	૧ × ૮ = ૮
,, ભદ્ર	૩	=	૩ × ૪ = ૧૨
,, પ્રત્યાંગ	૨	=	૨ × ૪ = ૮
,, મૂલપ્રાસાદ			૧

કુલ શૃંગ ૩૩

તિલક

૨૪

॥ ૩૫ હિતશ્રી શીતલનાથ પ્રાસાદ ॥

૩૬. કીર્તિદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ-

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણશ્ચ, કર્તવ્યં પૂર્વમાનતઃ ।

કર્ણોર્ધ્વે ચ દ્વયં શૃંગ, પ્રાસાદઃ કીર્તિદાયકઃ ॥ ૯૦ ॥

શીતલનાથ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં કથ્થું બે શૃંગે કરવાં. આ પ્રાસાદ કીર્તિદાયક નામનો જાણવો. ૯૦

તલમાન	૨૪
શૃંગ	૩૭
તિલક	૨૦

॥ ૩૬ કીર્તિશ્રી કીર્તિદાયક પ્રાસાદ ॥

૩૭. મનોહર પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

કર્ણે ન સદૃશં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણશ્ચ મદ્રોર્ધ્વે તત્સમં તથા ॥ ૯૧ ॥

મનોહરશ્ચ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદોજિનમાર્ગતઃ ।

ધર્મલાભશ્ચ વૃદ્ધિશ્ચ સંગતિર્મહતાં મહેત્ ॥ ૯૨ ॥

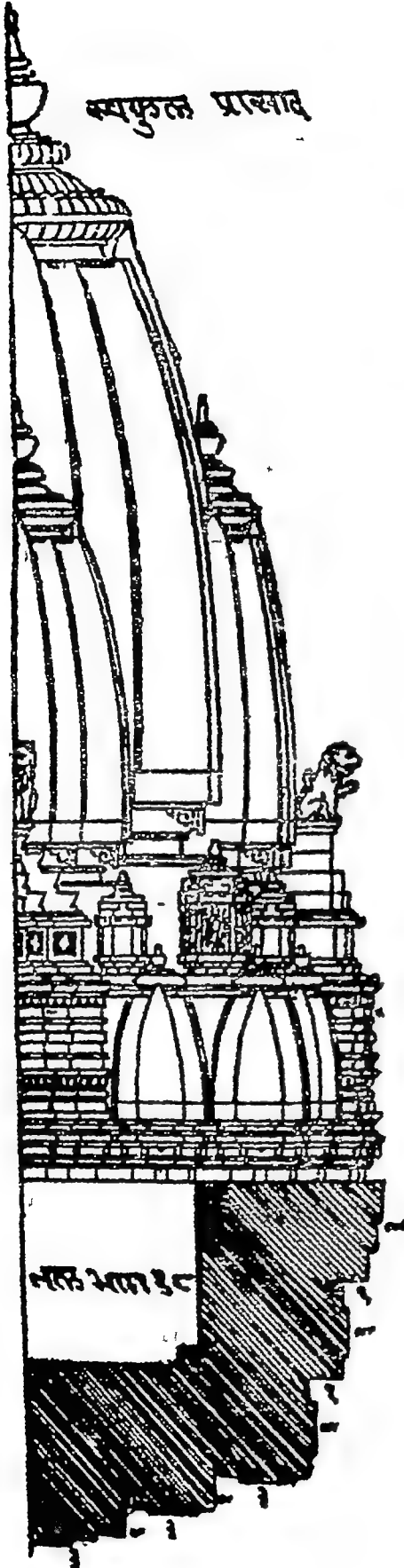
ઉપરના પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું. અને કથ્થું સમાન પ્રતિરથે બે શૃંગ ચઢાવવા, તથા ભદ્રે ઉરશૃંગ છે તે જ મુજબ કરવા, આ મનોહર નામનો પ્રાસાદ જાણવો, અને તે ધર્મ અને લાભની વૃદ્ધિ કરનાર છે, અને મહાત્માઓની સંગતિ આપનાર છે. ૯૧, ૯૨.

તલમાન	૨૪
શૃંગ	૪૫
તિલક	૧૨

॥ ૩૭ કીર્તિશ્રી મનોહર પ્રાસાદ ॥

૩૮ સ્વકુલ પ્રાસાદ

૧૧ મી વિમત્તિ

ચતુર સ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે હૃષ્ટાદશ વિભાજિતે ।
 કર્ણ માગ ત્રયં કાર્યં સ્થમાગ ત્રયં તથા ॥ ૧૩ ॥
 મદ્રાદં ત્રિપદં વત્સ ચતુર્દિક્ષુ નિયોજયેત્ ।
 નિર્ગમં પદમાનેન હસ્તાંશુલ પ્રમાણતઃ ॥ ૧૪ ॥
 શૃંગશ્ચ તિલકં કર્ણે રથે મદ્રે તુ શૃંગકમ્ ।
 સ્વકુલો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રેયાંશજિનવલ્લભઃ ॥ ૧૫ ॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના અઠાર ભાગ કરવા, હે વત્સ !
 તેમાં કર્ણ, પ્રતિરથ અને અધુર્ ભદ્ર ત્રણ-ત્રણ ભાગનું
 કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ યોજના કરવી.
 નીકાળે પદમાને અથવા હસ્તાંશુલ પ્રમાણે એટલે
 જેટલા હસ્ત રેખામાન હોય તેટલા અંશુલ નીકાળો
 રાખવો. કર્ણ અને રથ ઉપર અકેક શૃંગ અને
 અકેક તિલક ચઢાવવું, ભદ્રે એક ઉરશૃંગ કરવું,
 સ્વકુલ નામનો પ્રાસાદ ૧૧ માં ચાંશનાથ પ્રભુને
 કરવો. ૯૩ થી ૯૫.

	તલમાન	૧૮	
શૃંગ	રેખા	૧ = ૧ × ૪ = ૪	
„	ઉપરથે	૧ = ૧ × ૮ = ૮	
„	ભદ્ર	૧ = ૧ × ૪ = ૪	
„	મૂલ પ્રાસાદ	૧	
		કુલ શૃંગ	૧૭
		તિલક	૧૨

॥ ૩૮ ઇતિશ્રી સ્વકુલ પ્રાસાદ ॥

૩૯ કુલનંદન પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ.

તદ્ગુરુપં તત્પ્રમાણઞ્ચ કર્તવ્યં પૂર્વમાનતઃ ।

ઉરુશૃંગાષ્ટકં કુર્યાત્પ્રાસાદે કુલનંદને ॥ ૯૬ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ સ્વરૂપ કરી ભદ્રે ચારે દિશાએ મળી આઠ ઉરુશૃંગો કરવાં,
આ પ્રાસાદ કુલનંદન નામનો બાણવો.

તલભાગ

૧૮

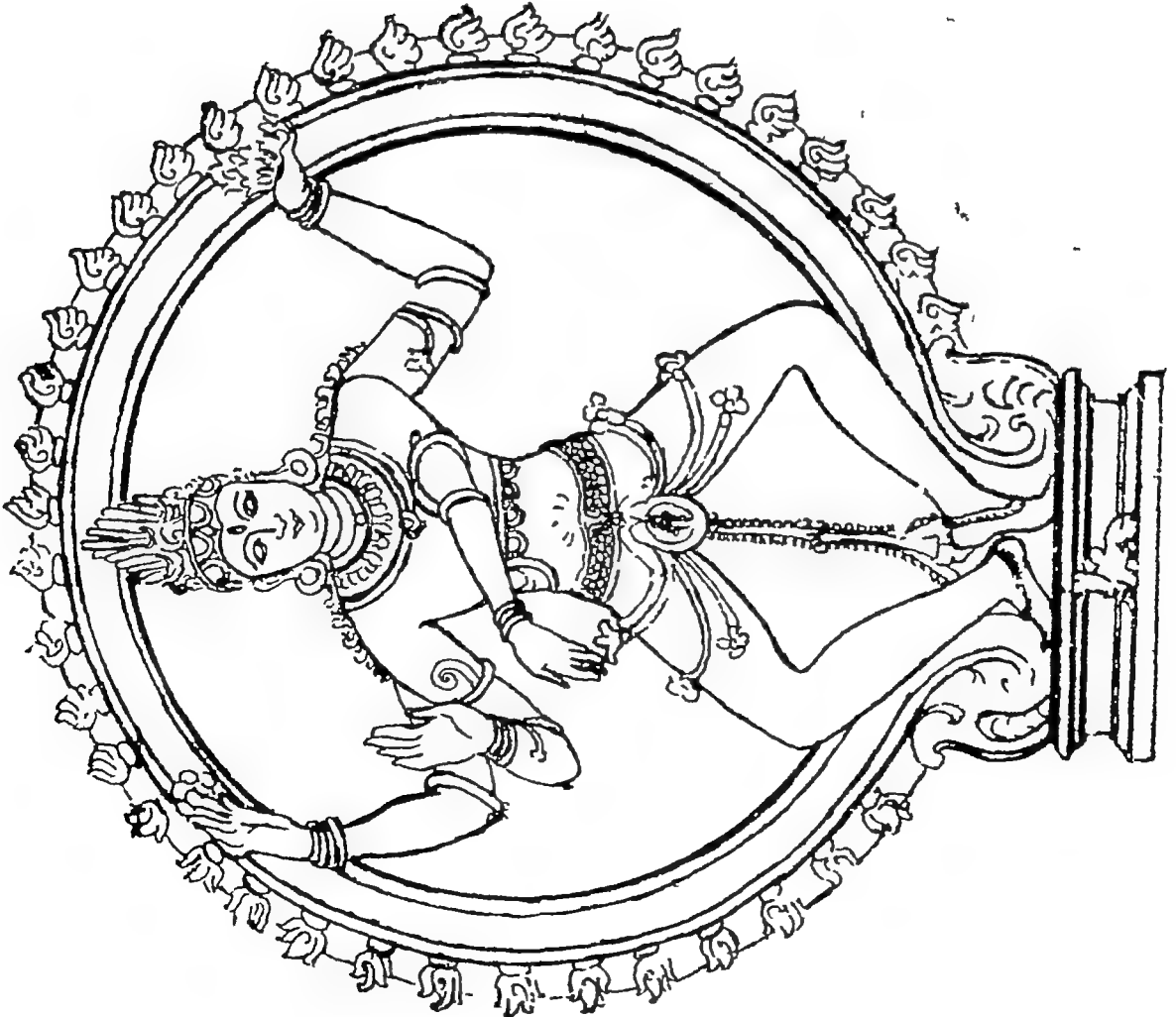
શૃંગ

૨૧

તિલક

૧૨

॥ ૩૯ इतिश्री कुलनंदन प्रासाद ॥

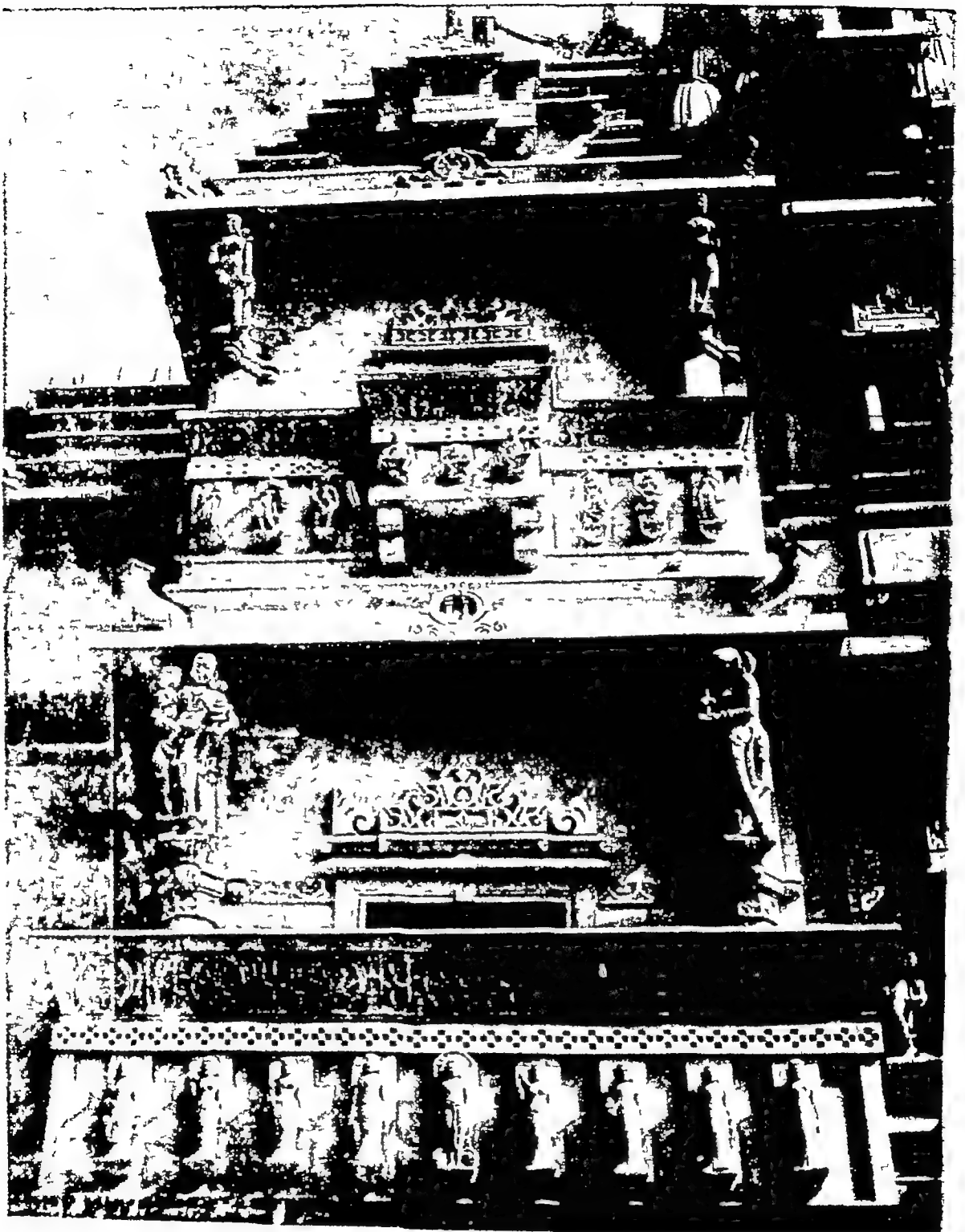

નંદરાજ

શ્રી ચેમ્બુર જૈન દેરાસર હસ્તિ દર્શન

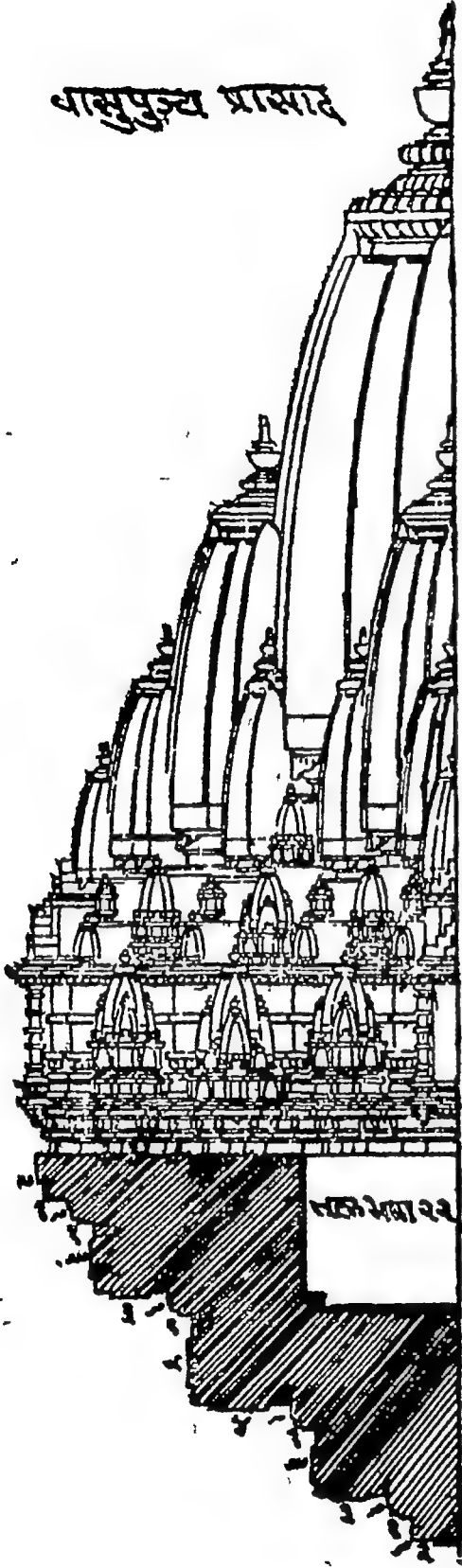
[એન. સી. સોમપુરા]

કેસરિયાજી સાંચી દર્શન કેસરિયાજીનગર-પાલીતાણા.

[એન. સી. સોમપુરા.]

વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

૪૦ વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

૧૨ મી વિમક્તિ,

ચતુરસ્ત્રી કૃત ક્ષેત્રે, દ્વાવિંશપદ ભાજિતે ।
પદાનાં તુ ચતુર્ભાગં, કર્ણે ચૈવ તુ કારયેત્ ॥૯૭॥
કોણિકા પદમાનેન, પ્રતિરથં ત્રિભાગકમ્ ।
નંદિકા ભાગ મેકેન, મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વિ ભાગિકમ્ ॥૯૮॥
કર્ણે કર્મ ત્રયં કાર્યં, પ્રતિકર્ણે ક્રમ દ્વયમ્ ।
નંદિકર્ણ્યોઃ શૃંગકૂટ-મૂર્ધ્વે તિલક શોભનમ્ ॥૯૯॥
મદ્રે ચોરુત્રય કાર્યં પ્રત્યંગાષ્ટક લક્ષિતમ્ ।
વાસુપૂજ્ય સ્તદાનામ વાસુપૂજ્ય સુવલ્લભઃ ॥૧૦૦॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બાવીશ ભાગ કરવા, તેમાં
કર્ણ ભાગ ચાર, કોણિકા ભાગ એક, પ્રતિરથ
ભાગ ત્રણ તથા નંદિકા ભાગ એક અને અર્ધુ
ભદ્ર ભાગ બેનું કરવું. કર્ણે ત્રણ કર્મ કરવા.
પ્રતિરથે બે કર્મ કરવા. નંદિકા અને કોણિકાએ
અકેક શૃંગકૂટ કરવું, અને તેના ઉપર શોભાય-
માન તિલક ચઢાવવા ભદ્રે ત્રણ ઉશૃંગો અને
આઠ પ્રત્યંગો કરવા.

વાસુપૂજ્ય નામનો પ્રાસાદ બારમા શ્રી વાસુ-
પૂજ્ય પ્રભુને પ્રિય છે, આ પ્રાસાદ તેમને કરવો.

શૃંગ રેખા	૧૩ + ૯ + ૫ = ૨૭ × ૪ = ૧૦૮
	૯ + ૫ = ૧૪ × ૮ = ૧૧૨
„ નંદિકા	૧ = ૧ × ૮ = ૮
„ કોણિકા	૧ = ૧ × ૮ = ૮
„ ભદ્ર	૩ = ૩ × ૪ = ૧૨
„ પ્રત્યંગ	૨ = ૨ × ૪ = ૮
„ મૂલ પ્રાસાદ	૧

તલભાગ ૨૨,

તિલક ૧૯, કુલ ૨૫૭.

॥ ૪૦ હિતિશ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ ॥

૪૧ રત્નસંભવ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ.

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં, કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

રત્ન સંભવ નામોઽયં, ગૃહરાજઃ સુસ્વાવહઃ ॥ ૧૦૧ ॥

ધર્મદાઃ કીર્તિદશ્ચૈવ, પુરે ધર્મવિવર્ધનઃ ।

ધર્મરૂપાશ્ચ કર્તારઃ કારોપિ ધર્મનાયકઃ ॥ ૧૦૨ ॥

ઉપર પ્રમાણે, તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વધારામાં કણ્ઠ ઉપર એક તિલક ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ રત્નસંભવ જાણવું. આ પ્રાસાદ બધા પ્રાસાદોમાં સર્વોત્તમ છે, તથા સર્વ પ્રકારનું સુખ-ધર્મ અને કીર્તિને આપનારો છે, નગરમાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારો છે, આ પ્રાસાદ કરનાર ધાર્મિક અને કરાવનાર ઉત્તમ ધાર્મિક જાણવો.

તલભાગ

૨૨

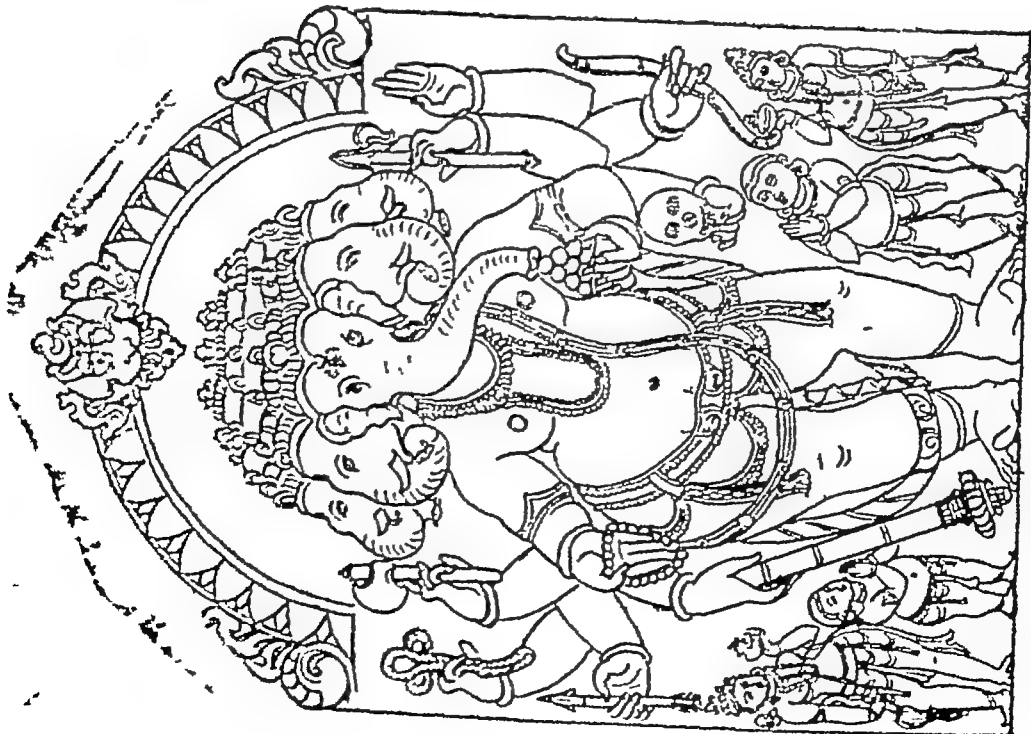
શૃંગ

૨૫૭

તિલક

૨૦

॥ ૪૧ હિતિશ્રી રત્નસંભવ પ્રાસાદ ॥

શ્રી પંચમુખ ગણેશ

૪૨ વિમલવલ્લભ પ્રાસાદ

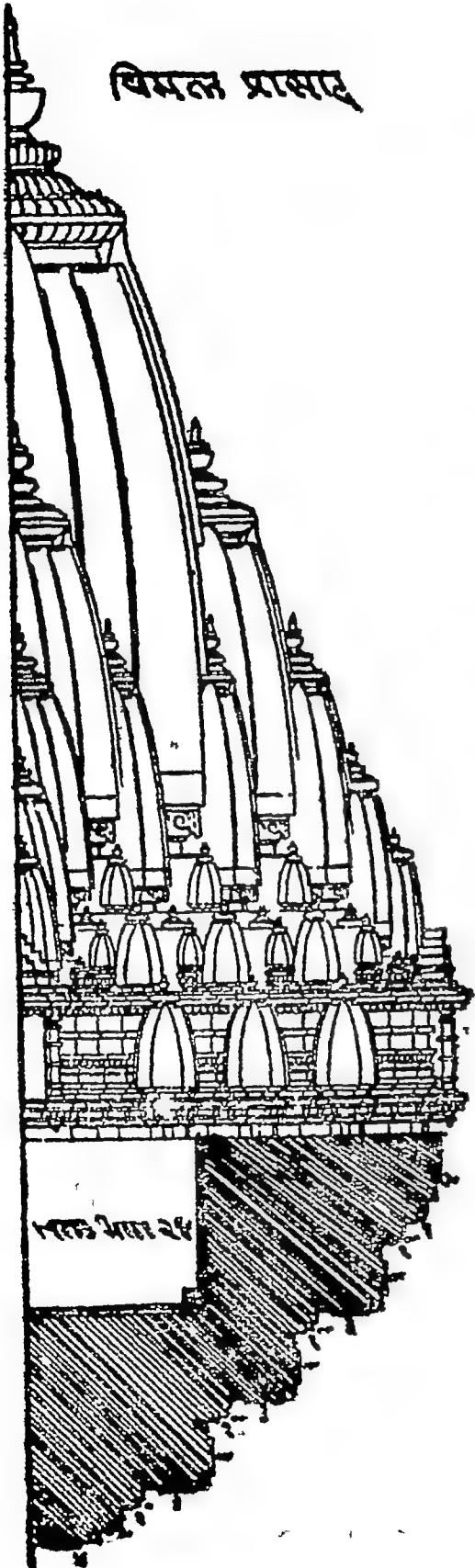
૧૩ મી વિમલ્લિ

વિમલ પ્રાસાદ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
પાદોન પશ્ચભાગેન કર્ણસ્તત્ર વિધીયતે ॥૧૦૩॥
તત્સમઃ પ્રતિકર્ણશ્ચ પાદૈકા કોણિનંદિકા ।
ભદ્રાર્થ સાર્ધપંચાર્થ નિર્ગમં ભાગમેવ ચ ॥૧૦૪॥
સમાનશ્ચ રથં જ્ઞેયં કર્તવ્યશ્ચ ચતુર્દિશમ્ ।
પ્રાસાદસ્ય સ્વરૂપશ્ચ કર્તવ્યં લક્ષણાન્વિતમ્ ॥૧૦૫॥
કર્ણે શૃંગત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।
નંદિકા કોણિકા કાયાશ્ચ શૃંગકૂટં સુશોભનમ્ ॥૧૦૬॥
ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યંગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
વિમલવલ્લભ નામોઽયં પ્રાસાદો વિમલ પ્રિયઃ ॥૧૦૭॥
પ્રાસાદેઽસ્મિન્કૃતે ચૈવ ધર્મ મોક્ષં ચ વિંદતિ ।
હૃલોકે લમેત્કીર્તિ સ્વર્ગે ચૈવ મહીયતે ॥૧૦૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચોવિશ ભાગ કરવા, તેમાં કણ્ઠ ભાગ ત્રણ, પ્રતિકણ્ઠ પાદોન પ્રમાણે ત્રણ ભાગ, કોણિકા, નંદિકા એકેક ભાગની કરવી, અધુરભાગ ચારત્રણ કરવું, નીકાળે એક ભાગ રાખવું. પ્રતિરથ નીકાળે સમચોરસ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ ચોળના કરવી.

કણ્ઠ અને પ્રતિરથે ત્રણ ત્રણ શૃંગ કરવાં, નંદિકા અને કોણિકાએ સુશોભિત એકેક શૃંગ કરવા તથા કૂટ કરવા, ભદ્રે ચાર ઉચ્ચશૃંગો કરવા. અને આઠ પ્રત્યંગો કરવાં, આ પ્રાસાદનું નામ વિમલવલ્લભ, અને તે ૧૩ મા વિમલનાથ પ્રભુને પ્રિય છે.

આ પ્રાસાદ કરવાથી ધર્મ અને મોક્ષ મળે છે, તથા કરાવનાર આ લોકમાં પ્રીતિ અને સ્વર્ગમાં પ્રતિષ્ઠા પામે છે. ૧૦૩ થી ૧૦૮.

શૃંગ રેખા	૧ + ૧ + ૧ = ૩	૪ = ૧૨
„ પ્રતિરથ	૧ + ૧ + ૧ = ૩	૮ = ૨૪
„ કૌશિકા	૧ = ૧	૮ = ૮
„ નંદિ	૧ = ૧	૮ = ૮
„ ભદ્ર	૪ = ૪	૪ = ૧૬
„ પ્રત્યંગ	૨ = ૨	૪ = ૮
„ મૂલપ્રાસાદ		૧

કુલ શૃંગ

૭૭

તલભાગ

૨૪

॥ ૪૨ इतिश्री विमलवल्लभ प्रासादः ॥

૪૩. મુક્તિસંઘટ્ટ પ્રાસાદ

द्वितीय भेद,

तद्रूपश्च प्रकर्तव्यं दापयेत्तिलक रथे ।

कर्णिका यां द्विशृङ्ग हि प्रासादो जिन वल्लभः ॥ १०९ ॥

मुक्ति संघट्टनामोऽयं मुक्तिमुक्तिप्रदायकः ।

सर्वजिनेषु कर्तव्यो यथेच्छं कामदायकः ॥ ११० ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં રથે એક તિલક ચઢાવવું. કૌશિકાએ જે જે શૃંગ ચઢાવવા. આ પ્રાસાદ જિન દેવોને ખડું જ પ્રિય છે. “મુક્તિસંઘટ્ટ” નામનો પ્રાસાદ વૈભવ અને મોક્ષ આપનાર છે, અને ઇચ્છિત સર્વ કામનાઓની સિદ્ધિ કરનાર છે આ સર્વ જિનદેવતાઓ માટે કરવો શુભકારક છે. ૧૦૯-૧૧૦.

તલભાગ

૨૪

શૃંગ

૮૫

તિલક

૮

॥ ૪૩ इतिश्री मुक्तिसंघट्ट प्रासादः ॥

૪૪. અનંત પ્રાસાદ

૧૪ મી વિમક્તિ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે, વિંશતિપદ ભાજિતે ।
ત્રીણિ ત્રીણિ પદનંદ્યાં, પુનસ્ત્રીણિચ ભદ્રકે ॥૧૧૧॥
નિર્ગમં પદ માનેન, ત્રિષુસ્થાનેષુ ભદ્રકે ।
કર્ણે કર્મ ત્રયં કાર્યં, રથોર્ધ્વેચૈવ તત્સમમ્ ॥૧૧૨॥
ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ, નંદિકાયાં ક્રમદ્વયમ્ ।
અનંતો નામ વિજ્ઞેય શ્વાનન્તશ્રિયમાલભેત ॥૧૧૩॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના વીશ (૨૦) ભાગ કરવાં, તેમાં
કર્ણ, પ્રતિરથ અને અર્ધુ ભદ્ર ત્રણ ત્રણ ભાગનુ
કરવું. તેમજ નંદિકા ભાગ એક ભદ્રની પાસે
કરવી. નીકાળે સર્વ અંગેા અઠેક ભાગના રાખવા.

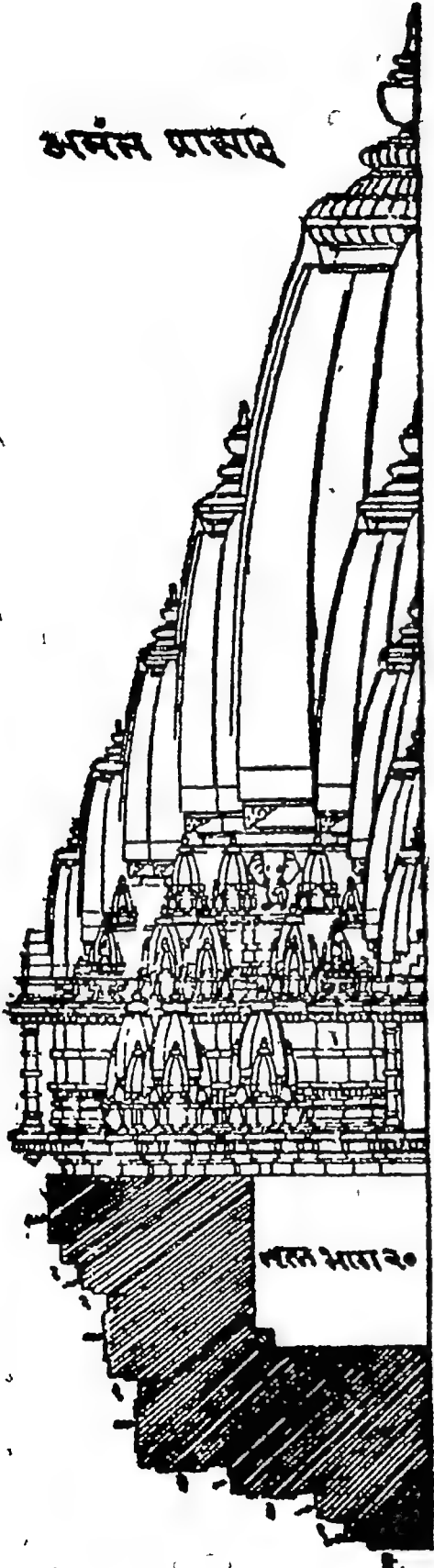
કર્ણ અને રથ ઉપર ત્રણ ત્રણ કર્મ ચઢાવવાં.
ઉડ્ડશૃંગ ચાર કરવાં, અને નંદિકાએ શૃંગ બે
ચઢાવવાં. આ અનંત નામનો પ્રાસાદ બાણુવો.
અને તે ચૌદમા શ્રી અનંતાનાથ પ્રભુને કરવો. આ
પ્રાસાદ કરવાથી અનંત લક્ષ્મી મળે છે. ૧૧૧થી ૧૧૩

તલભાગ ૨૦

શૃંગ રેખા	૧૩+૬+૫	=	૨૭×૪=૧૦૮
„ ઉપરથ	૧૩+૬+૫	=	૨૭×૮=૨૧૬
„ નંદિકા	૨	=	૨×૮= ૧૬
„ ભદ્ર	૪	=	૪×૪= ૧૬
„ મૂલ પ્રાસાદ			૧ ૧

કુલ શૃંગ ૩૫૭

॥ ૪૪ ઇતિશ્રી અનંતપ્રાસાદઃ ॥

૪૫ સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

અનંત સ્યૈવ સંસ્થાને, રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

સુરેન્દ્રો નામ વિજ્ઞેયઃ, સર્વદેવેષુ વલ્લભઃ ॥ ૧૧૪ ॥

અનંત પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ ઉપર ક્ષત વિશેષમાં રથ ઉપર એક તિલક ચઢાવવું, આ પ્રાસાદનું નામ 'સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ' જાણવું અને તે સર્વ દેવોને પ્રિય છે.

તલ ભાગ

૨૦

શૃંગ

૩૫૭

તિલક

૮

॥ ૪૫૨ ॥ ઇતિશ્રી સુરેન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

૪૬. વૃક્ષરાજ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

નંદિકાયાં પ્રદાતવ્યં, વૃક્ષરાજેતિ નામતઃ ।

કૃતેનાનેન દેવાનાં, સુખ મન્વેતિ શાશ્વતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર નંદિકાએ એક તિલક ચઢાવવું, પ્રાસાદનું નામ વૃક્ષરાજ જાણવું. આ પ્રાસાદ કરવાથી દેવોને નિત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૧૫.

તલ ભાગ

૨૦

શૃંગ.

૩૫૭

તિલક

૧૬

॥ ૪૬૬ ॥ ઇતિશ્રી વૃક્ષરાજ પ્રાસાદઃ ॥

૪૭. ધર્મદ પ્રાસાદ

૧૫ મી વિમક્તિ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્વષ્ટાવિંશતિ ભાજિતે ।
કર્ણરથ ચ મદ્રાર્ધ યુગ ભાગં વિધીયતે ॥ ૧૧૬ ॥

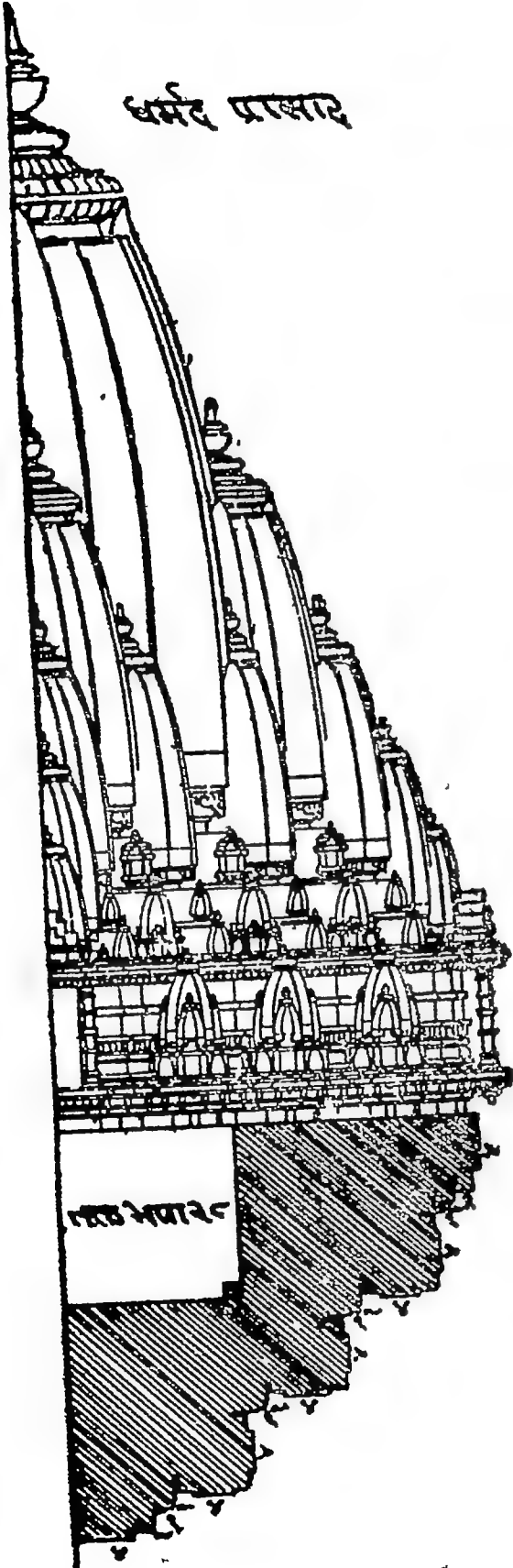
નિર્ગમં તત્પ્રમાણેન નંદિકોણી દ્વિ ભાગિકા ।
કેશરી સર્વતોમદ્રં રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ॥ ૧૧૭ ॥

તદુર્ધ્વે તિલકં જ્ઞેયં સર્વ શોભા સમન્વિતમ્ ।
નંદિકા કોણિકાયાશ્ચ શ્રંગોર્ધ્વે શ્રંગમુત્તમમ્ ॥ ૧૧૮ ॥

મદ્રે ચૈવોરુત્વારિ પ્રત્યક્ષામિ ચતુર્દિશમ્ ।
ધર્મદો નામવિખ્યાતઃ પુરે ધર્મવિવર્ધનઃ ॥ ૧૧૯ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના અઠ્યાવીશ (૨૮) ભાગ કરવા,
તેમાં કર્ણુ, પ્રતિરથ અને અર્ધુ બદ્ર ચાર ચાર
ભાગનુ કરવું. નિકાળે પણ તે જ પ્રમાણે કરવું
નંદિકા અને કૈણિકા અઠેક ભાગની સમદલ
કરવી. કર્ણુ અને રથે પહેલું શૃંગ સર્વતોભદ્ર,
ળીળુ શૃંગ કેસરી કરવું, તથા તેના ઉપર શોભાય-
માન અઠેક તિલક ચઢાવવું, નંદિકા અને કૈણિ-
કાએ બે બે શૃંગ કરવા. બદ્રે ચાર ઉરુશૃંગો
કરવા, ચારે દિશાએ મળી પ્રત્યંગો આઠ
કરવા.

આ પ્રાસાદનુ નામ ધર્મદ પ્રાસાદ છે. નગરમાં
કરવાથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. અને ૧૫ મા
શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુને કરવો. ૧૧૬ થી ૧૧૮.

શૃંગ	રેખા	૯+૫	=	૧૪ × ૪	=	૫૬
„	ઉપરથ	૯+૫	=	૧૪ × ૮	=	૧૧૨
„	નંદિ	૧+૧	=	૨ × ૮	=	૧૬
„	કેલિકા	૧+૧	=	૨ × ૮	=	૧૬
„	ભદ્ર	૪	=	૪ × ૪	=	૧૬
„	પ્રત્યંગો	૨	=	૨ × ૪	=	૮
„	મૂલ પ્રાસાદ					૧

કુલ શંગ ૨૨૫

તિલક ૧૨

તલ ૨૮

॥ ૪૭ ઇતિશ્રી ધર્મદ પ્રાસાદઃ ॥

૪૮. ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

સ્થોર્ધ્વે ચ કૃતશ્રૃંગે ધર્મવૃક્ષશ્ચનામતઃ ।

ધર્મ વૃદ્ધિશ્ચ ઋદ્ધિશ્ચ જિનાનાં તુ વિશેષતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં રથ ઉપર તિલકના અદલે ઐક્ય શૃંગ ચઢાવવું તેા ધર્મવૃક્ષ નામનો પ્રાસાદ થાય અને તે ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારો, રિદ્ધિને આપનારો છે. અને તે જિનેદ્રોને વિશેષ પ્રિય છે. ૧૨૦

તલ ભાગ

૨૮

શૃંગ

૨૩૩

તિલક

૮

॥ ૪૮ ઇતિશ્રી ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદઃ ॥

૪૯. શાન્ત પ્રાસાદ

૧૬ મી વિભક્તિ,

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, દ્વાદશાંશ વિભાજિતે ।

કર્ણ ભાગ દ્વયંકાર્ય, પ્રતિકર્ણ તથૈવ ચ ॥૧૨૧॥

મદ્રાર્ધ સાર્ધ ભાગેન નંદિકા ચાર્ધ ભાગતઃ ।

કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્ય પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥૧૨૨॥

નંદિકાયાં શૃંગકૂટે દ્યુરુજ્જાણિ દ્વાદશ ।

શાન્તો નામ ચ વિજ્ઞેયઃ કર્તવ્યં સર્વદેવતા ॥૧૨૩॥

ચારસ ક્ષેત્રના ખાર ભાગ કરવા, કણ્ઠ અને પ્રતિરથ બે બે ભાગ કરવા, ભદ્ર અર્ધ દોઢ ભાગ તથા નંદિકા અર્ધા ભાગની કરવી. કણ્ઠ અને પ્રતિકણ્ઠ બે બે કમો ચઢાવવા, નંદિકાએ એક શૃંગ અને એક કૂટ કરવું. અને ભદ્રે ચારે દિશાએ મળી ખાર ઉરુશૃંગો કરવા. શાન્ત નામનો પ્રાસાદ સર્વજન દેવોને કરવો, વિશેષે કરી ૧૬ મા શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુને કરવો, આ પ્રાસાદને શ્રીલિંગ પ્રાસાદ પણ કહે છે.

તલ ૧૨.

શૃંગ રેખા	૮ + ૫ =	૧૪ × ૪ =	૫૬
,, પ્રતિકણ્ઠ	૮ + ૫ =	૧૪ × ૮ =	૧૧૨
,, નંદિકા	૧ =	૧ × ૮ =	૮
,, ભદ્ર	૩ =	૩ × ૪ =	૧૨
,, મૂળ પ્રાસાદ			૧

કુલ શૃંગ ૧૮૮

કૂટ ૮

॥ ૪૯૯૯૯ શાન્તપ્રાસાદઃ ॥

૫૦. કામદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણશ્ચ કર્તવ્યં પૂર્વમાનતઃ ।

ઉરુશૃંગં પુનઃપ્રાસાદ કામદાયકઃ ॥ ૧૨૪ ॥

પૂર્વમાન પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું, પણ ભદ્રે એક ઉરુશૃંગ વિશેષ કરવું.
આ પ્રાસાદનું નામ કામદાયક છે. ૧૨૪.

તલ ભાગ

૧૨

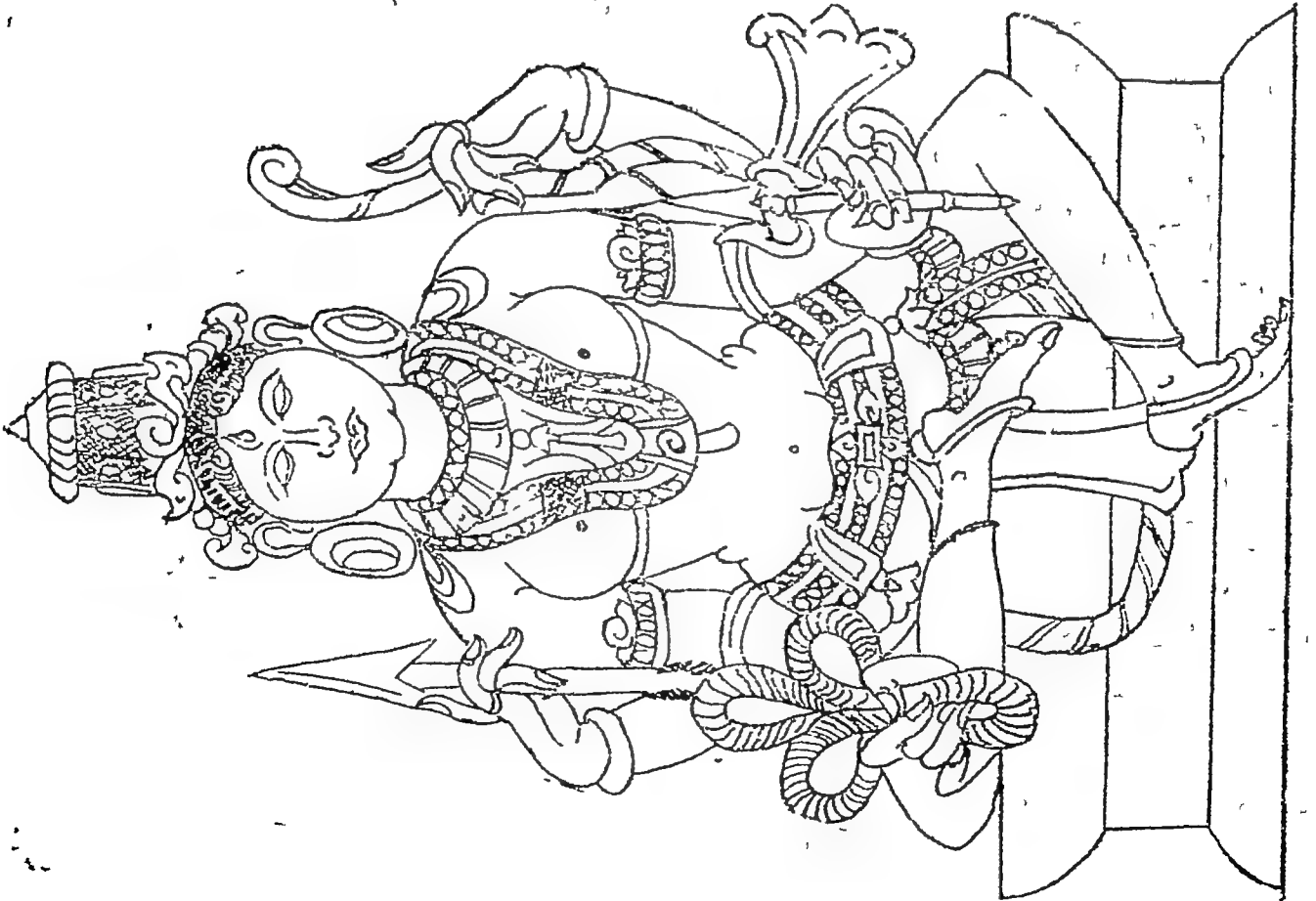
શૃંગ

૧૬૩

ફટ

૧૮

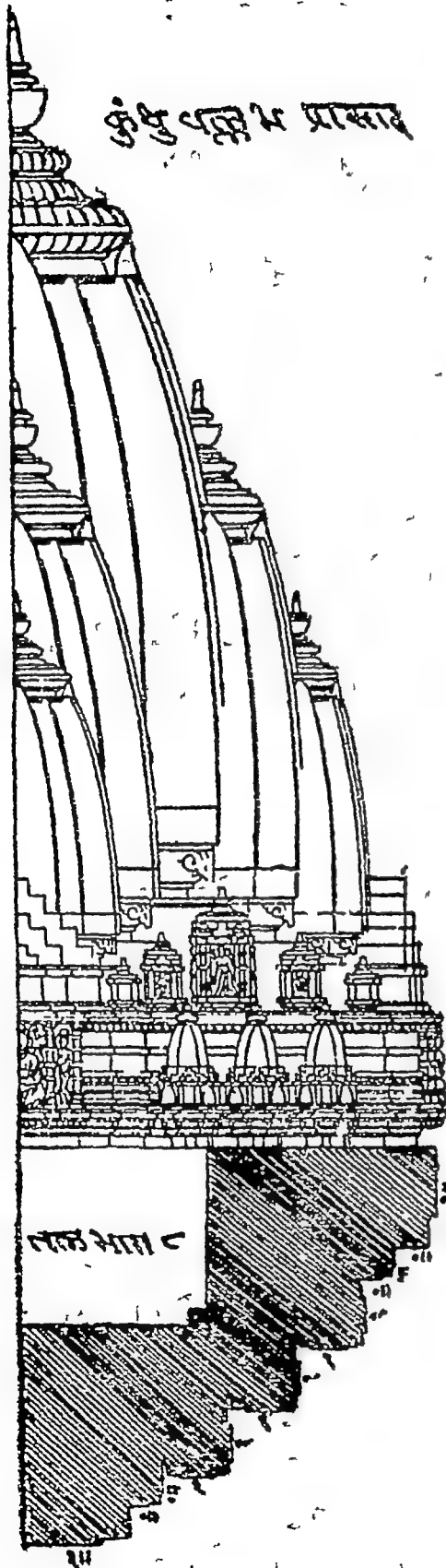
॥ ૫૦ ઇતિશ્રી કામદાયક પ્રાસાદ ॥

ત્રિપુરા સુંદરી

૫૧. શ્રી કુંથુનાથ પ્રાસાદ

૧૭ મી વિમત્તિ

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે, ચાષ્ટ ભાગવિભાજિતે ।

કર્ણસ્યાદેક ભાગશ્ચ, પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥૧૨૫॥

નન્દિકા ચૈવ ભાગાર્ધ, ત્રિપદં મદ્ર વિસ્તરમ્ ।

નિર્ગમં પદમાનેન સ્થાપયે ચ દિશાસુ વૈ ॥૧૨૬॥

કર્ણે ચ કેશરી દધાત્, તદૂર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પ્રતિકર્ણે ચ તદૂરૂપં, નંદ્યાં તુ તિલક ન્યસેત્ ॥૧૨૭॥

મદ્રે શ્રૃંગદ્વયં કાર્યં, કુંથુર્નામેતિ નામતઃ ।

દેવાનાં વલ્લભઃ શ્રેષ્ઠો, જિનેન્દ્રઃ કુંથુવલ્લભ ॥૧૨૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના આઠ ભાગ કરવા. કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ અઠેક (૧) ભાગના કરવા. ભદ્ર પડખે અર્ધા ભાગની નંદિકા કરવી અને આખું ભદ્ર ત્રણ ભાગનું કરવું અને નીકાળે એક ભાગ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ સ્થાપના કરવી.

કર્ણે કેશરી શૃંગ કરવું અને તે ઉપર તિલક કરવું, પ્રતિકર્ણે પણ કર્ણ સમાન કરવું. નંદિકાએ એક તિલક કરવું. ભદ્રે જે ઉરૂશૃંગો કરવા, આ કુંથુનાથ પ્રાસાદ જાણવો. અને તે સર્વ દેવાને પ્રિય છે પણ સર્વશ્રેષ્ઠ જિનેન્દ્ર ૧૭ માં શ્રી કુંથુનાથ પ્રભુને કરવો. ૧૨૫ થી ૧૨૮.

				તલ ૮.
શૃંગ	રેખા	૫	=	૫ x ૪ = ૨૦
,,	ઉપકર્ણ	૫	=	૫ x ૮ = ૪૦
,,	ભદ્રે	૨	=	૨ x ૪ = ૮
,,	મૂલ પ્રાસાદ			૧
				<hr/>
				ફૂલ ૬૬

તિલક

૨૦

॥ ૫૧ ઇતિશ્રી કુંથુનાથ પ્રાસાદઃ ॥

૫૨. શક્તિદ્ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્ગુણપ્રકર્તવ્યં, સ્થોધર્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

શક્તિદો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રીદશૈવ સુખાવહા ॥ ૧૨૯ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું મુજબ બાણવું. એક તિલક કરવું.
આ શક્તિદ નામનો પ્રાસાદ બાણવો. અને તે લક્ષ્મી તથા સુખને આપનાર છે. ૧૨૯.

તલ.

૮.

શૃંગ

૬૬

તિલક

૨૮

॥ ૫૨ ઇતિશ્રી શક્તિદ્ પ્રાસાદઃ ॥

૫૩. હર્ષણ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

કર્ણોર્ધ્વે તુ પ્રદાતવ્યં, શૃંગ શૃંગ તથૈવ ચ ।

પ્રાસાદો હર્ષણો નામ, જિનાનાં હર્ષદાયક ॥ ૧૩૦ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવા, વિશેષે કરીને કર્ણ ઉપર અડેક શૃંગ ચારે
તરફ ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ હર્ષણપ્રાસાદ બાણવું અને તે જિનેન્દ્રોને હર્ષ
આપનાર છે. ૧૩૦

તલ

૮

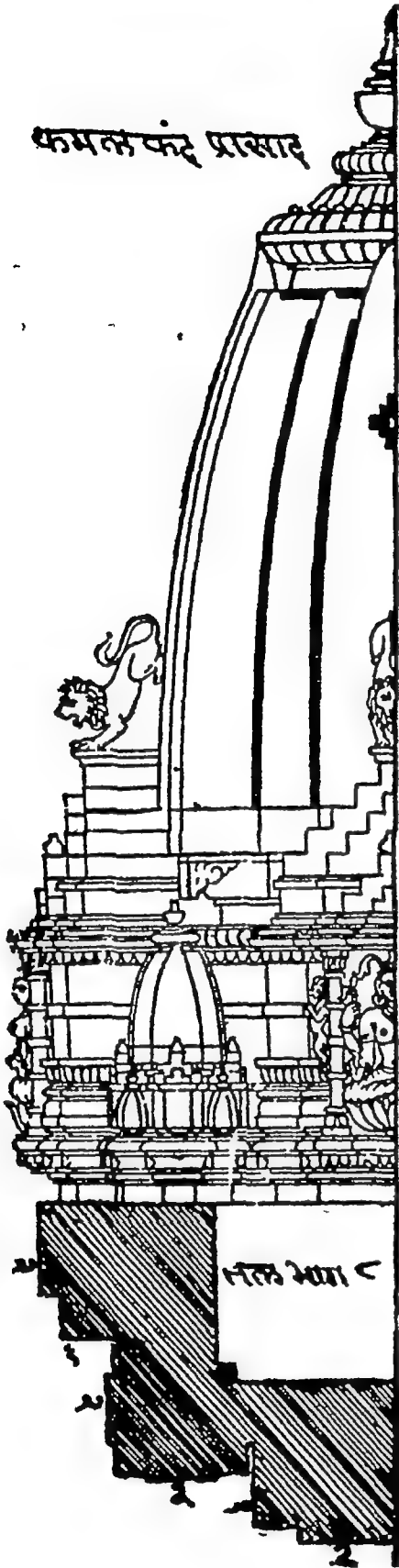
શૃંગ

૭૩

તિલક

૨૮

॥ ૫૩ ઇતિશ્રી હર્ષણ પ્રાસાદઃ ॥

૫૪ કમલકંદ શ્રી અરનાથવલ્લભ

પ્રાસાદ

૧૮ મી વિમક્તિ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે, ચાષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।
કર્ણ દ્વિ ભાગિકં જ્ઞેયં, મદ્રાર્ધશ્ચદ્વિ ભાગિકમ્ ॥૧૩૧॥

કર્ણે ચ શૃંગમેકંતુ, કેશરી ચ વિધીયતે ।
મદ્રે ચૈવો દ્વમઃ કાર્યો, જિનેન્દ્રશ્ચારનાથકઃ ॥૧૩૨॥

જિનેન્દ્ર ઇતિ ત્વં વિદ્ધિ મોવત્સ, પ્રાસાદોજિનવલ્લભઃ ।
કમલકંદ નામોઽયં, જિનશાસન માર્ગતઃ ॥૧૩૩॥

ચોરસ ક્ષેત્રના આઠ (૮) ભાગ કરી કર્ણ
એ (૨) ભાગનો કરવો અને અર્ધુ ભદ્ર પણ એ
(૨) ભાગનું કરવું, કર્ણ ઉપર કેશરી નામનું એક
શંગ ચઢાવવું અને ભદ્રે દોઢિઓ કરવો.

હે વત્સ ! આ પ્રાસાદની રચના વિધિ આ
પ્રકારે છે, અને તે ૧૮ મા શ્રી અરનાથ પ્રભુને
કરવો. આ પ્રાસાદનું નામ જિન શાસનાનુસાર
'કમલકંદ' બાણવું. ૧૩૧ થી ૧૩૩.

	તલ	૮
શૃંગ રેખા	$૫ = ૫ \times ૪$	= ૨૦
મૂલ પ્રાસાદ		૧
	કુલ	૨૧

૫૫ કેવલીનામ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

કર્ણે ચ તિલકં જ્ઞેયં શ્રી શૈલેશ્વર વહ્નયઃ ।

કેવલી નામ પ્રાસાદઃ સર્વ જિનેષુ પૂજિત ॥ ૧૩૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ કરવા, વિશેષમાં કર્ણે એક તિલક વધારવું. શ્રી શૈલેશ્વરને વહ્નય એવો. આ “કેવલી” નામનો પ્રાસાદ જાણવો, અને તે સર્વ જિનોમાં પૂજાયેલ છે. ૧૩૪

તલ	૮
શૃંગ	૨૧
તિલક	૪

॥ ૫૫ કૃતિશ્રી કેવલી પ્રાસાદઃ ॥

૫૬ અર્હન્ત પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

મદ્રે ચૈવોરુચત્વાદિ પ્રાસાદે ત્વરિ નાશને ।

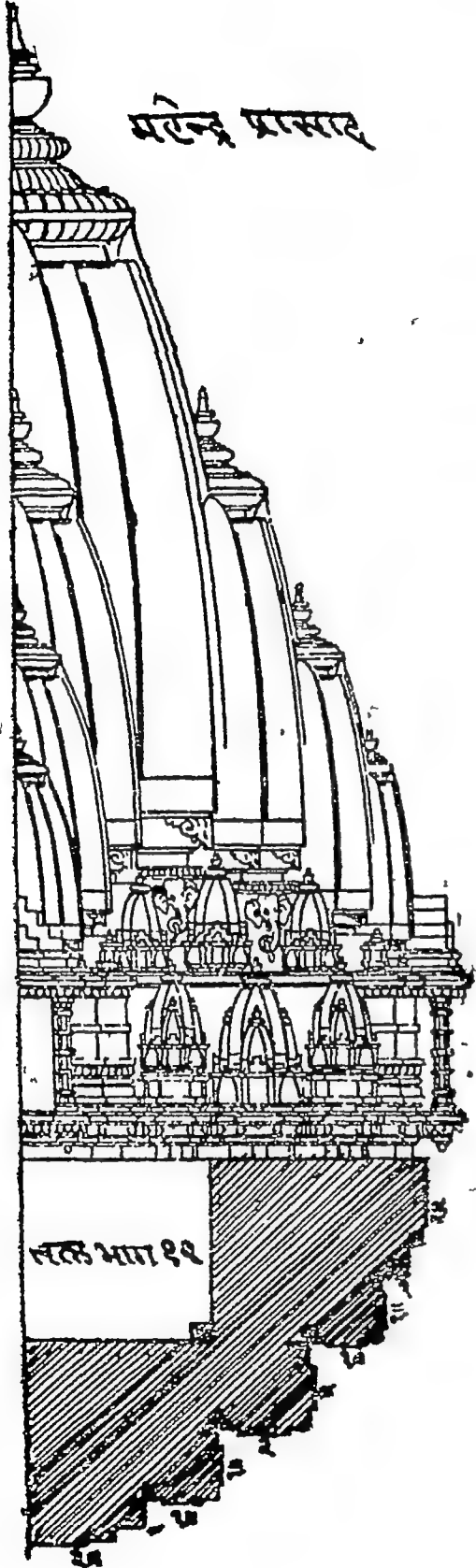
દાપિતોઽસૌ જિનેન્દ્રેણ ચાર્હન્તેન મહાત્મના ॥ ૧૩૫ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવી, વિશેષમાં લાઢ્રે ચારે ખાળુ ચાર ઉરશૃંગો થાઢાવવાં. આ પ્રાસાદનુ નામ “અર્હન્ત” છે. અને તે મહાત્મા શ્રી જિનેન્દ્ર અર્હન્ત મુનિએ આપેલો છે. ૧૩૫.

તલ	૮
શૃંગ	૨૫
તિલક	૪

॥ ૫૬ કૃતિશ્રી અર્હન્ત પ્રાસાદઃ ॥

૫૭ મહેન્દ્રનામ પ્રાસાદ

૧૯ મી વિમક્તિ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશપદ માજિતે ।
 કર્ણ ભાગ દ્વય કાર્ય પ્રતિરથશ્ચ સાર્ધકમ્ ॥૧૩૬॥
 મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વિ સાર્ધન્તુ ચતુર્દિશુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
 કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્ય પ્રતિરથે તથૈવ ચ ॥૧૩૭॥
 દ્વાદશૈવોરુશૃંગાણિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દિશમ્ ।
 મહેન્દ્રથેતિ નામોઽયં જિનેન્દ્રો મહિવલ્લભ ॥૧૩૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બાર (૧૨) ભાગ કરવા,
 તેમાં કર્ણ ભાગ બે (૨) પ્રતિરથ ભાગ દોઢ
 (૧।।) અને અર્ધુ ભદ્ર ભાગ અઢી (૨।।)તુ કરવું.
 આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ વ્યવસ્થિત કરવું, કર્ણ
 અને પ્રતિરથ ઉપર બે બે કર્મ કરવાં. ભદ્ર ચારે
 દિશાએ મળી. બાર ઉશુંગેા કરવાં, આ
 પ્રાસાદનું નામ મહેન્દ્ર પ્રાસાદ છે, અને તે
 યોગણીશમાં જિનેન્દ્ર શ્રી મહિનાથ પ્રભુને
 કરવો. ૧૩૬ થી ૧૩૮.

તલ ૧૨

શુંગ રેખા	૯ + ૫ = ૧૪ × ૪ = ૫૬
પ્રતિરથ	૯ + ૫ = ૧૪ × ૮ = ૧૧૨
ભદ્ર	૩ = ૩ × ૪ = ૧૨
મૂલ પ્રાસાદ	૧

કુલ શુંગ ૧૮૧

૫૮ પાપનાશન ગ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

સ્થોધર્વે તિલકં દધાતુ ગ્રાસાદો પાપનાશનઃ ।

જ્ઞાન મોક્ષ પ્રદાતા વૈ, જિનેન્દ્રાશ્ચ વિશ્રુતા ॥ ૧૩૯ ॥

પૂર્વે પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષ રથે એક તિલક ચઢાવવાથી પાપનાશન નામનો ગ્રાસાદ થાય. અને તે સર્વ જિનોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલો તથા જ્ઞાન અને મોક્ષનો દાતા છે. ૧૩૯

તલ
શૃંગ
તિલક

૧૨
૧૮૧
૮

॥ ૫૮ દ્વિતીય પાપનાશન ગ્રાસાદઃ ॥

અનપૂર્ણા દેવી.

૫૧ માન સંતુષ્ટિ પ્રાસાદ

૨૦ મી વિમક્તિ

માન સંતુષ્ટિ પ્રાસાદ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, ચતુર્દશ વિભાજિતે ।
 બાહુદ્વયં રથં કર્ણ, મદ્રાર્ધશ્ચ ત્રિભાગિકમ્ ॥૧૪૦॥
 શ્રી વત્સઃ કેશરીચૈવ કર્ણે રથે ક્રમદ્વયમ્ ।
 દ્વાદશૈવોરુશ્ચૃજ્ઞાણિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દશમ્ ॥૧૪૧॥
 માન સંતુષ્ટિનામોઽયં જિનેન્દ્રો મુનિસુવ્રતઃ ।
 વ્રતાદિ નિયમં પૂર્ણ દર્શનાદેવ સિધ્યતિ ॥૧૪૨॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચૌક (૧૪) ભાગ કરવા,
 તેમાં કર્ણ અને પ્રતિરથ બે બે ભાગના કરવા,
 અર્ધ ભદ્ર ભાગ ત્રણનું કરવું. કર્ણ અને પ્રતિરથ
 ઉપર બે બે ક્રમ કરવા, તેમાં પહેલું કેશરી અને
 બીજું શ્રીવત્સ ચઢાવવું, ચારે દિશાએ મળી
 ભદ્રે બાર (૧૨) ઉરુશૃંગો કરવા, આ પ્રાસાદનું
 નામ 'માન સંતુષ્ટિ' છે, અને તે ૨૦ મા જિનેન્દ્ર
 શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીને કરવો, તેમજ આ પ્રાસા-
 દના દર્શનથી જ સર્વ પ્રકારના વ્રત નિયમાદિ
 પૂર્ણ થાય છે. ૧૪૦ થી ૧૪૨.

તલ	૧૪	
શૃંગ રેખા	૫ + ૧ = ૬ × ૪	= ૨૪
પ્રતિકર્ણ	૫ + ૧ = ૬ × ૮	= ૪૮
ભદ્ર	૩ = ૩ × ૪	= ૧૨
મૂલ પ્રાસાદ		૧
કુલ		૮૫
તિલક		૮

૬૨ इतिश्री मानसंतुष्टि प्रासाद ॥

૬૦ ગૌરવ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

માનસંતુષ્ટિ સંસ્થાને કર્ણે દ્વિ કેશરી ન્યસેત્ ।

ગૌરવો નામ વિજ્ઞેયઃ કર્તવ્યઃ ત્રિપુ મૂર્તિયુ ॥ ૧૪૩ ॥

માન સંતુષ્ટિ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપમાં વિશેષ કષ્ટ હપર એ કેશરી
કર્મ ચઢાવવાં, આ પ્રાસાદનું નામ ગૌરવ છે અને તે ત્રિમૂર્તિ માટે કરવો. ૧૪૩

તલ

૧૪

શુંગ

૧૦૧

તિલક

૮

॥ ૬૦ દ્વિતીયી ગૌરવપ્રાસાદઃ ॥

બલરામ-રોહિણી.

સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ

૬૧ સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ

૨૧ મી વિમક્તિ,

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે षड્વિંશપદ માજિતે ।
કર્ણે ભાગાસ્તુ ચત્વારઃ પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥૧૪૪॥
મદ્રં દિગ્ભાગિકા કુર્યાં ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
કર્ણે કર્મત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ॥૧૪૫॥
દ્વાદશૈવોરુશ્રૃંગાણિ પ્રત્યંગાણિ દ્વાત્રિંશતિઃ ।
મંદિરં પ્રથમં કર્મે સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ॥૧૪૬॥
કેશરી તૃતીયે કર્મે મંજરીતિલકૈર્યુતમ્ ।
સુમતિકીર્તિ નામોઽયં નમિનાથસ્ય વલ્લભ ॥૧૪૭॥

ચારસક્ષેત્રના છઠ્ઠીશ (૨૬) ભાગ કરવાં,
કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ બન્ને ચાર ચાર ભાગના
કરવા. આખું ભદ્ર દશ ભાગનું કરવું આ પ્રમાણે
ચારે તરફ વ્યવસ્થા કરવી. કર્ણે મંદિર, સર્વતો-
ભદ્ર અને કેશરી નામે ત્રણ કર્મ, પ્રતિકર્ણે
મંદિર અને સર્વતોભદ્ર નામે બે કર્મ તથા
તેના ઉપર સુશોભિત મંજરીઓ કરવી. બાર
ઉશ્નંગો તથા બત્રીશ પ્રત્યંગો કરવાં. આ પ્રાસા-
દનું નામ સુમતિકીર્તિ છે અને એકવીશમા
નમિનાથ પ્રભુને માટે કરવો. ૧૪૪ થી ૧૪૭

તલ ૨૬

શૃંગ	રેખા	$૨૫ + ૯ + ૫ = ૩૯ \times ૪ = ૧૫૬$
પ્રતિકર્ણ	$૨૫ + ૯$	$= ૩૪ \times ૮ = ૨૭૨$
ભદ્ર	૩	$= ૩ \times ૪ = ૧૨$
પ્રત્યંગો	૮	$= ૮ \times ૪ = ૩૨$
મૂલ પ્રાસાદ		૧

કુલ ૪૭૩

તિલક ૧૬

॥ ૬૧ કૃતિશ્રી સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદઃ ॥

૬૨ જિનેન્દ્રાયતન પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્ગુરુપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં રથે શ્રૃંગ ચ દાપયેત્ ।

જિનેન્દ્રાયતનો નામ પ્રાસાદઃ સુસ્પ્રિયઃ ॥ ૧૪૮ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં રથે એક શૃંગ ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ જિનેન્દ્રાયતન છે અને તે સર્વદેવાને ઘણું પ્રિય છે.

તલ

૨૬

શૃંગ

૪૮૧

તિલક

૮

॥ ૬૨ इतिश्री जिनेन्द्रायतन प्रासाद ॥

૬૩ રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્ગુરુપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં મુરુષ્ટગાણિ ષોડશ ।

પૂજિતે લભતે રાજ્યં સ્વર્ગે ચ પૃથિવીતલે ॥ ૧૪૯ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર મુજબ બાણવું વિશેષમાં બદ્ધે સોલ ઉડ્ડશૃંગો કરવાં, આ રાજેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ બાણવો. આ પ્રાસાદ કરી પૂજવાથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનું રાજ મળે. ૧૪૯

તલ

૨૬

શૃંગ

૪૮૫

તિલક

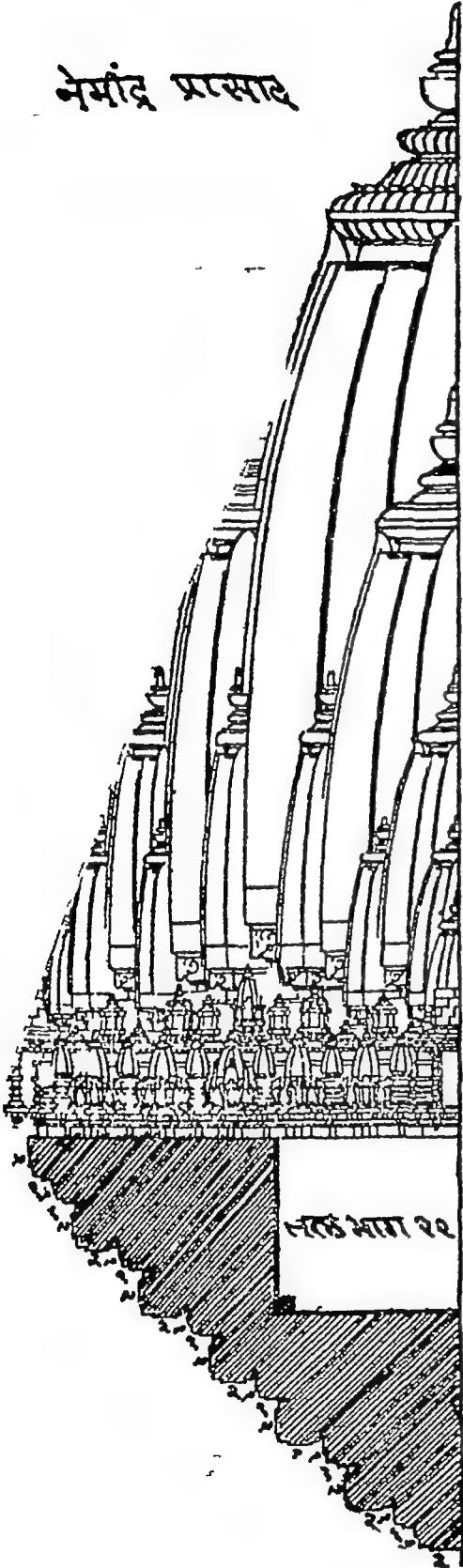
૮

॥ ૬૩ इतिश्री राजेन्द्र प्रासादः ॥

૬૪ નેમીન્દ્ર પ્રાસાદ

૨૨ મી વિમત્તિ,

નેમીન્દ્ર પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાવિંશપદ ભાજિતે ।
બાહેન્દુ યુગ્મ રૂપેન્દુ-દ્વયેન્દુભિઃ ક્રમેણ વૈ ॥૧૫૦॥

મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વયં કાર્યં સ્થાપયેત્તુ ચતુર્દિશમ્ ।
કેશરી સર્વતોમદ્રં કર્ણે ચૈવ ક્રમદ્વયમ્ ॥૧૫૧॥

કેશરી તિલક શ્ચૈવ રથોર્ધ્વે તુ પ્રકીર્તિતમ્ ।
કર્ણિકા નંદિકા ચૈવ શ્રૃંગ્ગતિલક ભૂષિતા ॥૧૫૨॥

ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યક્ષ ષોડશં ભવેત્ ।
નેમીન્દ્ર સમનામોડ્યં પ્રાસાદો નેમિવલ્લભ ॥૧૫૩॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના બાવીશ ભાગ કરવા.
તેમાં કર્ણુ ભાગ બે, કર્ણિકા ભાગ એક, પ્રતિ-
કર્ણુ ભાગ બે, કેશિકા ભાગ એક, ઉપરથ ભાગ
બે, નંદિકા ભાગ એક અને ભદ્રાર્ધ ભાગ બે
કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ યોજના કરવી.
કર્ણુ ઉપર સર્વતોભદ્ર અને કેશરી એમ બે કર્મ
કરવા. પ્રતિરથ અને ઉપરથ ઉપર કેશરી શૃંગ
અને એક તિલક કરવું, કેશિકા અને નંદિકાએ
અઠેક શૃંગ અને અઠેક તિલકથી વિભૂષિત કરવી.
ભદ્રે ચાર ઉરશૃંગો ચઢાવવાં અને સોળ પ્રત્યંગો
કરવાં. આ અતિ સુંદર પ્રાસાદનું નામ નેમીન્દ્ર
છે, અને તે ૨૨ મા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને
પ્રિય છે. ૧૫૦ થી ૧૫૩

	તલ	૨૨			
શૃંગ રેખા	૬ + ૫	=	૧૪ × ૪	=	૫૬
ઉપરથ	૫	=	૫ × ૮	=	૪૦
પ્રતિરથ	૫	=	૫ × ૮	=	૪૦
કૌણિકા નાદિકા	૧	=	૧ × ૨૪	=	૨૪
ભદ્ર	૪	=	૪ × ૪	=	૧૬
પ્રત્યંગ	૪	=	૪ × ૪	=	૧૬
મૂલપ્રાસાદ					૧
					<hr/>
			કુલ		૧૯૩

તિલક

૪૦

॥ ૬૪ ૬તિશ્રી નેમીન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

૬૫ યતિભૂષણ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તત્તુલ્યં તત્પ્રમાણશ્ચ રથેશ્વરશ્ચ દાપયેત્ ।

વલ્લભઃ સર્વદેવાનાં કર્તવ્યઃ સુસ્વલ્લભઃ ॥ ૧૫૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ સ્વરૂપ ઉપર વિશેષ રથે તિલક કાઢી શૃંગ ચઢાવવું - તે 'યતિભૂષણ,' નામનો પ્રાસાદ થાય, તે દેવતાઓને પ્રિય છે. અને સર્વદેવાને વલ્લભ છે. ૧૫૪.

તલ

૨૨

શૃંગ

૨૦૧

તિલક

૩૨

॥ ૬૫ ૬તિશ્રી યતિભૂષણપ્રાસાદ ॥

૬૬ સુપુષ્પ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદરૂપં તત્પ્રમાણશ્ચ, રથે દયાચ્ચ કૈશરી ।

સુપુષ્પો નામ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદ સુસ્વલ્લભઃ ॥ ૧૫૫ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર રથે શૃંગના બદલે કૈશરી કર્મ કરવું, આ પ્રાસાદનું નામ 'સુપુષ્પ' છે. અને તે દેવોને ઘણું પ્રિય છે.

તલ

૨૨

શૃંગ

૨૩૩

તિલક

૩૨

॥ ૬૬ ૬તિશ્રી સુપુષ્પ પ્રાસાદ ॥

૬૭ પાર્શ્વલ્લભ પ્રાસાદ

૨૩ મી વિભક્તિ,

પાર્શ્વ પ્રાસાદ

ચતુરત્વી કૃતે ક્ષેત્રે षड્વિંશતિ વિભાજિતે ।
કર્ણાદિ ગર્ભપર્યન્તં વિભાગાનાં તુ લક્ષણમ્ ॥૧૫૩॥
વેદરૂપ ગુણેન્દુભિર્મદ્રાર્ધન્તુ ચતુષ્પદમ્ ।
શ્રીવત્સઃ કેશરીચૈવ રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ॥૧૫૭॥
કર્ણિકાયાં તતઃ શ્રૃંગ પ્રત્યંગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
ભદ્રે ચૈવરુચત્વારિ, પ્રાસાદઃ પાર્શ્વલ્લભઃ ॥૧૫૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના છબ્વીશ ભાગ કરવા, કર્ણથી ગર્ભ સુધી કરવાના વિભાગોનું લક્ષણ આ પ્રમાણે બાણવું કર્ણ ભાગ, વેદ એટલે ચાર, કોણિકા૩૫ એટલે એક, પ્રતિકર્ણ ગુણ એટલે ત્રણ, અને નદિકા ઇન્દુ એટલે એક તથા ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું કરવું, કર્ણ અને રથ ઉપર પહેલું શૃંગ કેશરી, બીજું શ્રીવત્સ ચઢાવવું. કોણિકાએ અઠક શૃંગ કરવું અને આઠ પ્રત્યંગો કરવાં તથા ભદ્રે ચાર ઉત્તર શૃંગો કરવાં, આ પ્રાસાદનું નામ પાર્શ્વલ્લભ, છે અને તે ૨૩ મા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને કરવો. ૧૫૬ થી ૧૫૮

શૃંગ	રેખા	૫ + ૧ = ૬ × ૪ = ૨૪
”	ઉપરથ	૫ + ૧ = ૬ × ૮ = ૪૮
”	કોણિકા	૧ = ૧ × ૧૬ = ૧૬
”	પ્રત્યંગ	૨ = ૨ × ૪ = ૮
”	ભદ્ર	૪ = ૪ × ૪ = ૧૬
	મૂલપ્રાસાદ	૧

કુલ શૃંગ ૧૧૩

તિલક

૮

તલ ભાગ

૨૬

॥ ૬૭ કૃતિશ્રી પાર્શ્વલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૬૮ પદ્માવૃત પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણશ્ચ કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પદ્માવૃતશ્ચ વિજ્ઞેયઃ કર્તવ્યઃ સર્વદેવતાઃ ॥ ૧૫૯ ॥

પૂર્વ પ્રાસાદ માને તલ અને સ્વરૂપ કરવા. વિશેષમાં કણ્ઠ ઉપર એક તિલક કરવું.
આ પ્રાસાદનું નામ પદ્માવૃત પ્રાસાદ અને તે સર્વદેવતાને કરવો. ૧૫૯

તલ	૨૬
શૃંગ	૧૧૩
તિલક	૧૨

॥ ૬૮ ઇતિશ્રી પદ્માવૃત પ્રાસાદ ॥

૬૯ યરૂપ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્ગુણશ્ચ પ્રકર્તવ્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।

યરૂપો નામ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદ સુરવલ્લભ ॥ ૧૬૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવા વિશેષમાં પ્રતિકર્ણે કણ્ઠ સમાન શૃંગ
તિલક ચઢાવવાં દેવતાઓને પ્રિય એવા આ પ્રાસાદનું નામ યરૂપ પ્રાસાદ
જાણવું. ૧૬૦

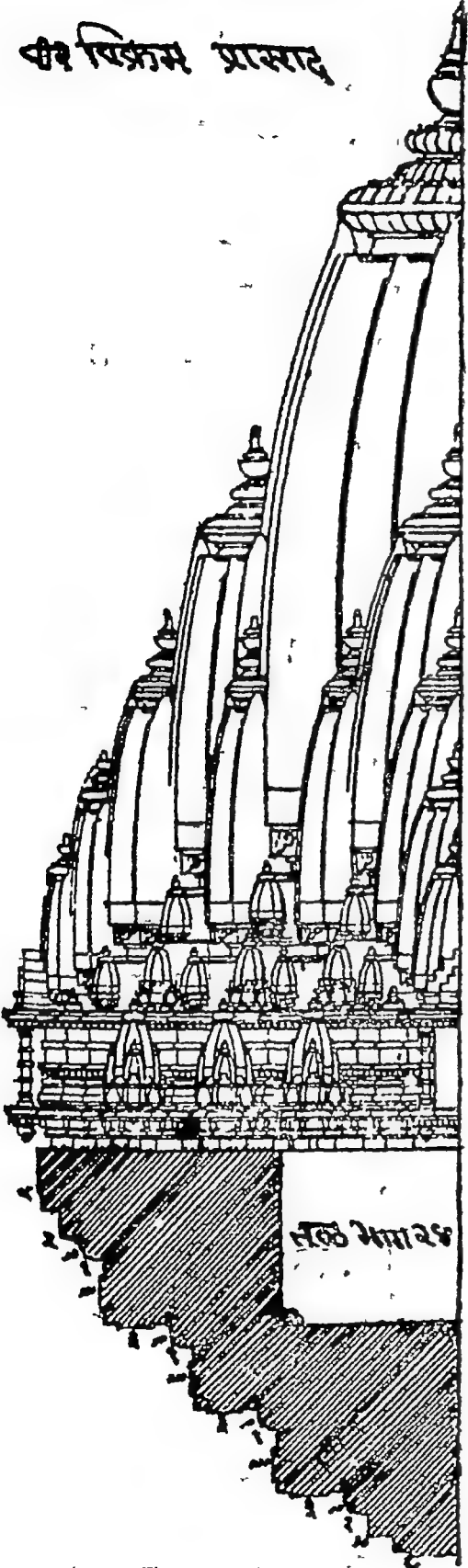
તલ	૨૬
શૃંગ	૧૧૩
તિલક	૨૦

॥ ૬૯ ઇતિશ્રી યરૂપ પ્રાસાદ ॥

૭૦ વીર વિક્રમ પ્રાસાદ

૨૪ મી વિભક્તિ

વીર વિક્રમ પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
કર્ણ ત્રિભાગિકં જ્ઞેયં પ્રતિકર્ણશ્ચ તત્સમમ્ ॥૧૬૧॥

કર્ણિકા નંદિકા ભાગા મદ્રાર્ધશ્ચ ચતુષ્પદમ્ ।
શ્રીવત્સઃ કેશરી ચૈવ સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ॥૧૬૨॥

રથે કર્ણે પ્રદાતવ્યં પ્રત્યઙ્ગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
મદ્રે ચૈવોરુચ્તવારિ કર્ણિકાશ્ચઙ્ગમુત્તમમ્ ॥૧૬૩॥

વીરવિક્રમ નામોઽયં પ્રાસાદો જિન વલ્લભઃ ।
કથિતો હિ મયા તુભ્યં જિનાર્થં લોકવિશ્રુતઃ ॥૧૬૪॥

સમચોરસ ક્ષેત્ર કરી તેના ચોવીશ ભાગ કરવા, તેમાં કર્ણ ભાગ ત્રણ, પ્રતિકર્ણ પાંચ ભાગ ત્રણ કરવો અને કોણિકા નંદિકા ભાગ અઠકની કરવી. અર્ધ ભદ્ર ભાગ ચારતુ કરવું, કર્ણ અને રથે પહેલું શૃંગ સર્વતોભદ્ર, બીજું કેશરી, ત્રીજું શ્રીવત્સ ચઢાવવું. આઠ પ્રત્યંગો કરવા, ભદ્રે ચાર ઉરશૃંગો કરવા. નંદિકા તથા કોણિકાએ ઉત્તમ અઠક શૃંગ ચઢાવવું.

શ્રી વિશ્વકર્મા પોતાના પુત્ર જયને સંબોધી કહે છે કે, હે પુત્ર, મેં તને જિનેન્દ્રોને અત્યંત પ્રિય વીરવિક્રમ નામનો ચોવીશમી વિભક્તિનો સીતેરમો પ્રાસાદ કહ્યો, કે જે ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત છે, અને તે ચોવીશમાં તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુને કરવામાં આવે છે. ૧૬૧ થી ૧૬૪.

	તલ	૨૪
શૃંગ રેખા	૯ + ૫ + ૧ = ૧૫	૪ = ૬૦
.. ઉપરથ	૯ + ૫ + ૧ = ૧૫	૮ = ૧૨૦
.. નંદિકેાણિકા		૧ = ૪ x ૪ = ૧૬
.. પ્રત્યંગ		૨ = ૨ x ૪ = ૮
.. ભદ્ર		૪ = ૪ x ૪ = ૧૬
.. મૂલપ્રાસાદ		૧ ૧

કુલ શૃંગ ૨૨૧

॥ ૭૦ ॥ ઇતિશ્રી વીરવિક્રમ પ્રાસાદઃ ॥

૭૧ મષ્ટાદય પ્રાસાદ

- દ્વિતીય ભેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

- મષ્ટાદયશ્ચ વિજ્ઞેયં પ્રાસાદો જિન વલ્લભ ॥ ૧૬૫ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવા. વિશેષમાં કર્ણે તિલક ચઢાવવું. આનું નામ 'મષ્ટાદય પ્રાસાદ,' બાણવું. અને તે જિનેન્દ્રોને અતિપ્રિય છે.

શૃંગ
તિલક

૨૨૧

૪

તલ

૨૪

॥ ૭૧ ॥ ઇતિશ્રી મષ્ટાદય પ્રાસાદ ॥

૭૨. તુષ્ટિપુષ્ટિ નામ પ્રાસાદ

- તૃતીય ભેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં મુરુશ્રૃંગાણિ પશ્ચ વૈ ।

તુષ્ટિપુષ્ટિશ્ચ નામા વૈ પ્રાસાદો જિન વલ્લભઃ ॥ ૧૬૬ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં ભદ્રે પાંચ ઉરશૃંગો ચઢાવવા. આનું નામ 'તુષ્ટિપુષ્ટિ' પ્રાસાદ બાણવું. આ સર્વ તીર્થંકરોને પ્રિય છે. ૧૬૬

તલ

૨૪

શૃંગ
તિલક

૨૨૫

૪

॥ ૭૨ ॥ ઇતિશ્રી તુષ્ટિપુષ્ટિ પ્રાસાદઃ ॥

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ મહિમા

ચતુર્વિંશતિમક્તાનિ જિનેન્દ્રાણાં વિશેષતઃ - ।

ચતુર્દિશં ચતુર્દ્વારં પુર મધ્યે સુખાવહમ્ ॥ ૧૬૭ ॥

વિશેષ કરીને જિનેન્દ્રોના પ્રાસાદના તલો ચોવીશ પ્રકારનાં છે. જિનેન્દ્ર પ્રાસાદો નગરમાં ચારે દિશાના દ્વારવાળા અથવા ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરવા, જે સુખ આપનાર છે, ૧૬૭.

શાન્તિદાઃ પુષ્ટિદાથૈવ પ્રજારાજ્ય સુખાવહાઃ ।

અશ્વગજ બલીવેદે મહીપે નદિકૈસ્તથા ॥ ૧૬૮ ॥

સર્વા શ્રિયમવાપ્નોતિ સ્થાપિતે ચ મહીતલે ।

નગરે ગ્રામે પુરમધ્યે પ્રાસાદા ઋષભાદયઃ ॥ ૧૬૯ ॥

જગત્યા મળ્ડપૈર્યુક્તાઃ ક્રિયન્તે વસુધાતલે ।

શિલ્પાયત્તશ્ચ રાજ્યં વૈ સ્વર્ગે ચૈવ મહીતલે ॥ ૧૭૦ ॥

દક્ષિણોત્તર મુખાશ્ચ પ્રાચી પશ્ચિમદિઙ્મુખાઃ ।

વીતરાગસ્ય પ્રાસાદાઃ પુરમધ્યે સુખાવહાઃ ॥ ૧૭૧ ॥

આ પ્રાસાદો શાંતિ અને પુષ્ટિને આપનાર છે, રાજા, પ્રજા અને રાજ્યને સુખ આપનાર છે, આ પ્રાસાદો પૃથ્વીતલમાં સ્થાપન કરવાથી ઘોડા, હાથી, બળદ અને મહિષાદિપશુ, ધન તથા માંગલિક વસ્તુ સંપન્ન થાય છે તથા સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. નગર, ગામ અથવા પુરના મધ્ય ભાગે જગતી અને મંડપો સંયુક્ત ઋષભાદિ પ્રાસાદો પૃથ્વીતલમાં કરવામાં આવે તો રાજલક્ષ્મી સ્વર્ગમાં તેમજ પૃથ્વીમાં શિલ્પને આધિન છે. પુરના મધ્યભાગે, દક્ષિણોત્તર અથવા પૂર્વ-પશ્ચિમ સુખના વીતરાગ જિનેન્દ્રોના પ્રાસાદો કરવા સુખાવહ છે. ૧૬૮ થી ૧૭૦.

દ્વિસપ્ત ઋપભાદિ પ્રાસાદ લક્ષણુ

ક્રમ	પ્રાસાદ નામ	તલભાગ	શૃંગ સંખ્યા	તિલક	ફૂલ
૧	ઋપભાદિ પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૪	
૨	કૈલાસ પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૧૨	
૩	સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૧૨	૮
૪	અજિત પ્રાસાદ	૧૨	૩૦૧	૦	૦
૫	ગજેન્દ્ર પ્રાસાદ	૧૨	૩૦૫	૦	૦
૬	વિશાલ પ્રાસાદ	૧૨	૩૦૫	૮	
૭	સ્થંભવ પ્રાસાદ	૧૮	૧૧૩	૦	
૮	ક્ષીરાક્ષ પ્રાસાદ	૧૮	૧૧૩	૪	
૯	સંતોષ પ્રાસાદ	૧૮	૧૨૯	૪	
૧૦	અભિનંદન પ્રાસાદ	૧૮	૧૭૭	૧૨	
૧૧	અવિમ્લ પ્રાસાદ	૧૮	૧૭૭	૨૦	
૧૨	પ્રમોદ પ્રાસાદ	૧૮	૧૮૧	૨૦	
૧૩	સુરવલ્લભ પ્રાસાદ	૧૮	૧૮૫	૨૦	
૧૪	સુમતિ પ્રાસાદ	૧૪	૫૭	૦	૮
૧૫	સુબુદ્ધિ પ્રાસાદ	૧૪	૭૭	૦	૮
૧૬	સુપ્રિય પ્રાસાદ	૧૪	૭૭	૮	૮
૧૭	પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ	૨૦	૨૦૯	૦	૧૬
૧૮	પદ્મરાગ પ્રાસાદ	૨૦	૨૦૯	૪	૧૬
૧૯	પુષ્ટિવર્ધન પ્રાસાદ	૨૦	૨૦૯	૨૦	૧૬
૨૦	સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ	૧૦	૫૭	૦	૦
૨૧	સુનંદન પ્રાસાદ	૧૦	૬૯	૦	૦

ક્રમ	પ્રાસાદ નામ	તલ	શૃંગ	તલક	કૂટ
૨૨	શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ	૧૦	૬૯	૧૬	૦
૨૩	ચંદ્રપ્રભ પ્રાસાદ	૧૦	૭૩	૧૬	૦
૨૪	ચંદ્રશેખર પ્રાસાદ	૧૦	૧૦૫	૧૬	૦
૨૫	વિમાન પ્રાસાદ	૧૦	૧૦૫	૨૦	૦
૨૬	સુવિધિ પ્રાસાદ	૧૦	૧૫૭	૧૨	૦
૨૭	સુશ્રિય પ્રાસાદ	૧૦	૧૫૭	૨૦	૦
૨૮	પદ્મપુષ્પક પ્રાસાદ	૧૦	૧૬૧	૨૦	૦
૨૯	શીતલ પ્રાસાદ	૩૨	૨૨૯	૮	૦
૩૦	શ્રિયેન્દુ પ્રાસાદ	૩૨	૨૨૯	૧૬	૦
૩૧	દતુરાજ પ્રાસાદ	૩૨	૨૨૯	૩૨	
૩૨	શ્રિયાંશ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૧૨	
૩૩	શ્રીવત્સ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૨૦	
૩૪	પુત્રક પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૨૪	
૩૫	શીતલ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૨૪	
૩૬	કીર્તિદાયક પ્રાસાદ	૨૪	૩૭	૨૦	
૩૭	મનોહર પ્રાસાદ	૨૪	૪૫	૧૨	
૩૮	સ્વકુલ પ્રાસાદ	૧૮	૧૭	૧૨	
૩૯	કુલનંદન પ્રાસાદ	૧૮	૨૧	૧૨	
૪૦	વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૧૬	
૪૧	રત્નસંભવ પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૨૦	
૪૨	વિમલ પ્રાસાદ	૨૪	૭૭	૦	
૪૩	સુકૃતિસંધક પ્રાસાદ	૨૪	૮૫	૮	

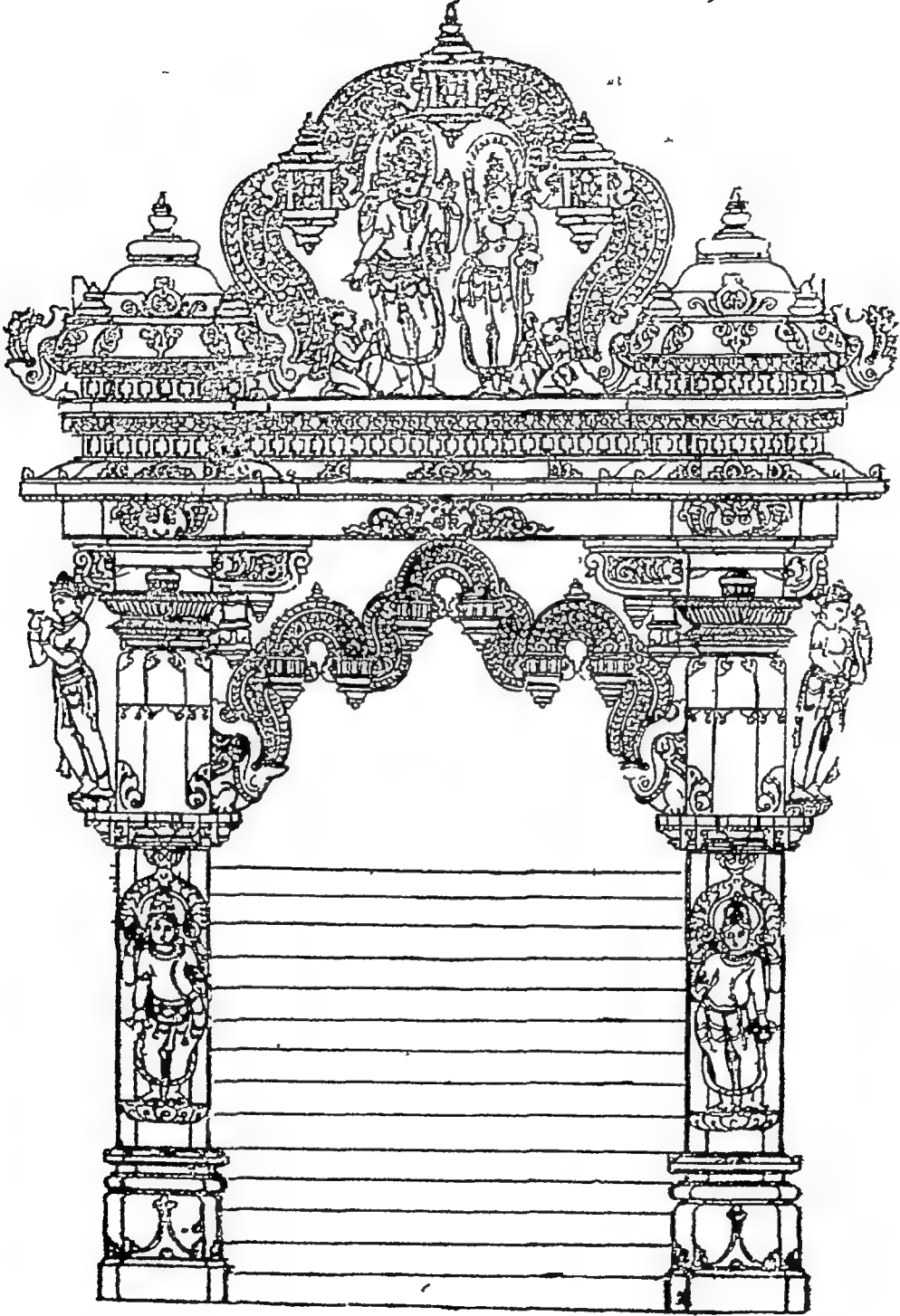
ક્રમ	નામ	તલ	શૃંગ	તિલક	ફૂટ
૪૪	અનંત પ્રાસાદ	૨૦	૩૫૭	૦	
૪૫	સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૦	૩૫૭	૮	
૪૬	વૃક્ષરાજ પ્રાસાદ	૨૦	૩૫૭	૧૬	
૪૭	ધર્મદ પ્રાસાદ	૨૮	૨૨૫	૧૨	
૪૮	ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ	૨૮	૨૩૩	૮	
૪૯	શાન્ત પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૯	૦	૮
૫૦	કામદાયક પ્રાસાદ	૧૨	૧૯૩	૮	
૫૧	કુંચુનાથ પ્રાસાદ	૮	૬૯	૨૦	
૫૨	શક્તિ પ્રાસાદ	૮	૬૯	૨૮	
૫૩	હર્ષણુ પ્રાસાદ	૮	૭૩	૨૮	
૫૪	કમલકંદ પ્રાસાદ	૮	૨૧	૦	
૫૫	કેવલી પ્રાસાદ	૮	૨૧	૪	
૫૬	અહિંન્ત પ્રાસાદ	૮	૨૫	૪	
૫૭	મહેન્દ્ર પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૦	
૫૮	પાપનાશન પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૮	
૫૯	માનસંતુષ્ટિ પ્રાસાદ	૧૪	૮૫	૮	
૬૦	ગૌરવ પ્રાસાદ	૧૪	૧૦૧	૮	
૬૧	સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ	૨૬	૪૭૩	૧૬	
૬૨	જિનેન્દ્રાયતન પ્રાસાદ	૨૬	૪૮૧	૮	
૬૩	રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૬	૪૮૫	૮	

क्रम	नाम	तल	शृंग	तिलक	कूट
६४	नेमीन्द्र प्रासाद	२२	१६३	४०	
६५	यतिब्रूषण्यु प्रासाद	२२	२०१	३२	
६६	सुपुष्प प्रासाद	२२	२३३	३२	
६७	यार्ध्ववदलल प्रासाद	२६	११३	८	
६८	यन्मावृत प्रासाद	२६	११३	१२	
६९	यउप प्रासाद	२६	११३	२०	
७०	वीरविक्रम प्रासाद	२४	२२१	०	
७१	मण्डाद्य प्रासाद	२४	२२१	४	
७२	तुष्टिपुष्टि प्रासाद	२४	२२५	४	

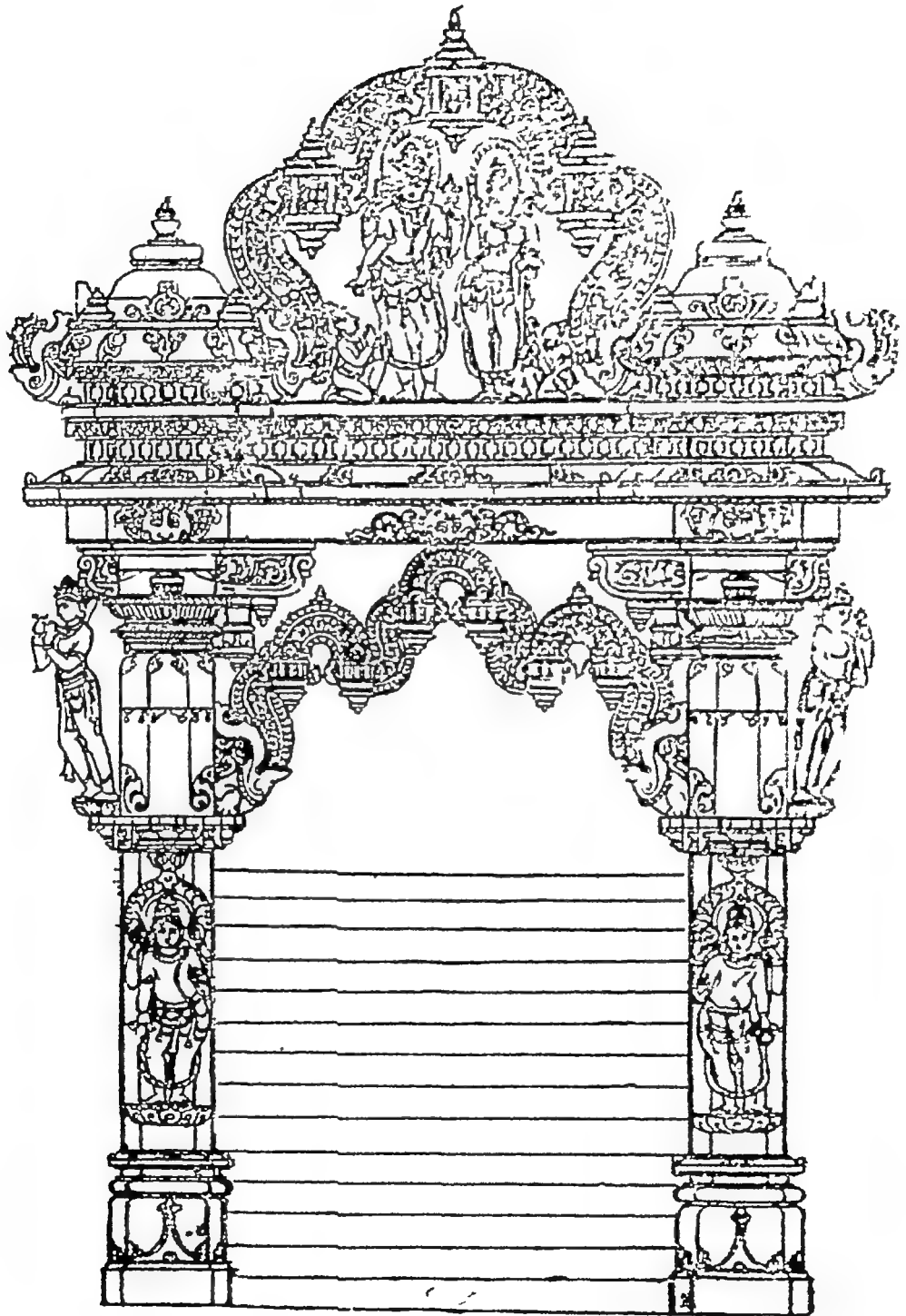

प्रशस्ति

इति श्री विश्वकर्मो वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम उत्तरार्ध शिल्पाचार्य नंदलाल चुनिलाल संगृहिते
श्री ऋषभादि द्विद्विषमप्रासाद लक्षणाधिकार नाम्नोनवमोऽध्याय संपूर्ण ॥

प्रवेश द्वार.

प्रवेश द्वार.

શ્રી જિનકલ્પમદ્રુ નામ્નો દશમોઽધ્યાય

શ્રી સમવસરણાધ્યાયઃ

સમવસરણુઃ- જે સ્થળે તીર્થંકર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે જ સ્થળે દેવતાઓ સમવસરણુની રચના કરે. એક ચોજન ભૂમિ સાફ કરી જળવૃષ્ટિ કરી સુવર્ણ માણિક્ય રત્નથી પીઠ બાંધે છે, ભૂમિતલ ઉપર ત્રણ વર્તુલાકાર ગઢા બનાવે છે, સૌથી નીચેનો બહારનો પહેલો ગઢ ચાંદીનો. તેના ઉપર સુવર્ણના કાંગરા બનાવે છે.

જમીનથી પીઠબંધ (પહેલા ગઢના મથાળે) ભૂમિતલ ઉપર આવવાને દશહજાર પગથીયાં (દશ હજાર હસ્ત=૨૫૦૦ ધનુષ્ય ઉંચા) ચઢવાના હોય છે. ત્યારબાદ પચાસ ધનુષ જેટલું સમતલ-સપાટ જમીન આવે છે. આ ગઢમાં વાહનો રહે છે. વાહનમાં હાથી, घोडा, ઊંટ, પાલખી, વિમાન વિગેરે.

આ ગઢથી બીજા (વચલા) ગઢ પર જવાને પાંચ હજાર પગથીયા (પાંચ હજાર હસ્ત=૧૨૫૦ ધનુષ્ય ઉંચા) ચઢવાના હોય છે. ત્યાં પણ ૫૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ અન્તર સપાટ જમીનનું તળ આવે છે. બીજો ગઢ સુવર્ણનો હોય છે. અને તેના કાંગરા રત્નના હોય છે.

આ ગઢના ઈશાન કોણમાં દેવચન્દ્ર (પ્રભુને બેસવાનો ઓટલો) રચવો કે જ્યાં તીર્થંકર પ્રથમ દેશના આપ્યા બાદ વિશ્રામ લે છે. આ વચલા ગઢમાં તિર્થંચ જીવો બેસે છે. પરસ્પર વિરોધી જીવો સહોદરની જેમ રહે છે.

છેલ્લો ત્રીજો ઉપલો અંદરનો ગઢ રત્નમય મણિના કાંગરાવાળો હોય છે. ત્યાં ઉપર જવાને પાંચ હજાર પગથીયા (પાંચ હજાર હસ્ત=૧૨૫૦ ધનુષ્ય ઉંચા) ચઢવાના હોય છે. પછી પચાસ ધનુષ્ય જેટલું સમભૂતલ ચોરસ ભૂમિ હોય છે.

આ ગોળ સમવસરણુના મધ્યગિન્દુથી આ ગઢની અંદરની દિવાલનું અંતર ૧૩૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ છે દરેક ગઢ અકેકથી ઉંચો ઓટલો એકંદરે ત્રીજાગઢની અંદરની ભૂમિની ઉંચાઈ મૂળ જમીનથી $૧૦,૦૦૦+૫૦૦૦+૫૦૦૦=૨૦,૦૦૦$ (વીશ હજાર) હસ્ત પ્રમાણ ઓટલો ૫૦૦૦ ધનુષ્ય અગર અઢીકોશ થાય. અત્યન્તર (વચલા) ગઢના મધ્યમાં સિંહાસન કરવું, દરેક પગથીયુ અકેક હસ્ત પહોળું અને એક હસ્ત ઉંચું કરવું.

પ્રમાણ :- ૨૪ અંગુલ = ૧ હસ્ત, ૪ હસ્ત = ૧ ધનુષ્ય,

૨૦૦૦ ધનુષ્ય=૧ કોશ, ૧ ગાઉ=૪ કોશ, ૪ કોશ=૧ ચોજન.

શ્રી જિનકલ્પમદ્રુ નામ્નો દશમોઽધ્યાય

શ્રી સમવસરણાધ્યાયઃ

સમવસરણુઃ— જે સ્થળે તીર્થંકર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે જ સ્થળે દેવતાઓ સમવસરણુની રચના કરે. એક યોજન ભૂમિ સાફ કરી જળવૃષ્ટિ કરી સુવર્ણ માણિક્ય રત્નથી પીઠ બાંધે છે, ભૂમિતલ ઉપર ત્રણ વર્તુલાકાર ગઢો બનાવે છે, સૌથી નીચેનો બહારનો પહેલો ગઢ ચાંદીનો. તેના ઉપર સુવર્ણના કાંગરા બનાવે છે.

જમીનથી પીઠબંધ (પહેલા ગઢના મથાળે) ભૂમિતલ ઉપર આવવાને દશહજાર પગથીયાં (દશ હજાર હસ્ત=૨૫૦૦ ધનુષ્ય ઉંચા) ચઢવાના હોય છે. ત્યારબાદ પચાસ ધનુષ્ય જેટલું સમતલ-સપાટ જમીન આવે છે. આ ગઢમાં વાહનો રહે છે. વાહનમાં હાથી, घोडा, ઊંટ, પાલખી, વિમાન વિગેરે.

આ ગઢથી બીજા (વચલા) ગઢ પર જવાને પાંચ હજાર પગથીયા (પાંચ હજાર હસ્ત=૧૨૫૦ ધનુષ્ય ઉંચા) ચઢવાના હોય છે. ત્યાં પણ ૫૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ અન્તર સપાટ જમીનનું તળ આવે છે. બીજો ગઢ સુવર્ણનો હોય છે. અને તેના કાંગરા રત્નના હોય છે.

આ ગઢના ઈશાન કોણમાં દેવચન્દ્ર (પ્રભુને ખેસવાનો ઓટલો) રચવો કે જ્યાં તીર્થંકર પ્રથમ દેશના આપ્યા બાદ વિશ્રામ લે છે. આ વચલા ગઢમાં તિર્થંચ જીવો ખેસે છે. પરસ્પર વિરોધી જીવો સહોદરની જેમ રહે છે.

છેલ્લો ત્રીજો ઉપલો અંદરનો ગઢ રત્નમય મણિના કાંગરાવાળો હોય છે. ત્યાં ઉપર જવાને પાંચ હજાર પગથીયા (પાંચ હજાર હસ્ત=૧૨૫૦ ધનુષ્ય ઉંચા) ચઢવાના હોય છે. પછી પચાસ ધનુષ્ય જેટલું સમભૂતલ ચારસ ભૂમિ હોય છે.

આ ગોળ સમવસરણુના મધ્યગિન્દુથી આ ગઢની અંદરની દિવાલનું અંતર ૧૩૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ છે દરેક ગઢ અકેકથી ઉંચો ઓટલો એકંદરે ત્રીજાગઢની અંદરની ભૂમિની ઉંચાઈ મૂળ જમીનથી $૧૦,૦૦૦+૫૦૦૦+૫૦૦૦=૨૦,૦૦૦$ (વીશ હજાર) હસ્ત પ્રમાણ ઓટલો ૫૦૦૦ ધનુષ્ય અગર અઢીકોશ થાય. અહ્યન્તર (વચલા) ગઢના મધ્યમાં સિંહાસન કરવું, દરેક પગથીયું અકેક હસ્ત પહોળું અને એક હસ્ત ઉંચું કરવું.

પ્રમાણ :- ૨૪ અંગુલ = ૧ હસ્ત, ૪ હસ્ત = ૧ ધનુષ્ય,

૨૦૦૦ ધનુષ્ય=૧ કોશ, ૧ ગાઉ=૪ કોશ, ૪ કોશ=૧ યોજન.

બીજા પ્રકારના વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કુંભ (વિસ્તાર પહોળાઈ) એક યોજન છે, કેમકે ગઢની અંદરની દિવાલ સમવસરણના મધ્યખિન્દુથી ૧,૩૦૦ ધનુષ્ય જેટલી દૂર છે, આ દિવાલ ૩૩ ધનુષ અને ૩૨ અંગુલ એટલે ૩૩ $\frac{૧}{૩}$ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દિવાલથી બીજા ગઢની અંદરની દિવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે.

વળી આ ગઢની દિવાલ પણ ૩૩ $\frac{૧}{૩}$ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દિવાલ અને સૌથી બહારના ગઢની દિવાલ પણ ૩૩ $\frac{૧}{૩}$ ધનુષ્ય જાડી છે એટલે સમવસરણ મધ્ય ખિન્દુથી સૌથી બહાર ગઢની બહારની દિવાલનું અંતર ૧,૩૦૦+૩૩ $\frac{૧}{૩}$ +૧૩૦૦-૩૩ $\frac{૧}{૩}$ +૧૩૦૦+૩૩ $\frac{૧}{૩}$ કુલ ૪૦૦૦ ધનુષ્ય જેટલું છે. એટલે ગોળ સમવસરણની ત્રીજા અર્ધ યોજનની અર્ધ હોય છે તેનો વિષ્કુંભ એક યોજનનો આખો કુલ વિસ્તાર હોય છે.

ચતુષ્કોણાકાર-સમવસરણ

વર્તુલાકાર સમવસરણની જેમ ચતુષ્કોણાકાર પણ હોય છે. આવા સમવસરણના દરેક ગઢની દિવાલ ૧૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ જાડી હોય છે, સૌથી બહારના ગઢની અંદરની દિવાલ અને મધ્ય ગઢની બહારની દિવાલ વચ્ચે ૧૦૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે. જ્યારે મધ્યમ ગઢની અંદરની દિવાલ અને અભ્યંતર (વચલા=ઉપલા) ગઢની બહારની દિવાલ વચ્ચે ૧૫૦૦ ધનુષ્યનું અંતર હોય છે.

અંદરના ગઢની ચારે દિવાલો સમવસરણના મધ્યખિન્દુથી ૧,૩૦૦ ધનુષ્યને અંતરે છે, આથી કરીને સમવસરણ એક યોજન લાંબુ અને પહોળું થાય છે, સૌથી બહારની દિવાલની જાડાઈ કહી નથી.

૧,૦૦૦+૧૦૦ ૧,૫૦૦+૧૦૦=૧,૩૦૦ અર્ધથી એટલે ૪,૦૦૦+૪૦૦૦ કુલ આઠ હજાર ધનુષ્ય એટલે એક યોજન સમચોરસ વિસ્તાર થયો, ચતુષ્કોણ સમવસરણમાં દરેક ખૂણે બળે વાવડીઓ કરવી. જ્યારે વર્તુલાકારમાં અકેક વાવડી કરવાની કહી છે.

ગઢના દ્વારો :— દરેક ગઢને અકેક દિશામાં એક એમ ચાર દ્વારો હોય છે તે દરેક દ્વારે ચાર ચાર મુખવાળી વાવડીઓ હોય છે દ્વારે તોરણ અષ્ટમંગલ કોતરવા દરેક દ્વાર ઉપર સુવર્ણના કમલના ધર્મચક્ર સ્ફટિક મણિમય હોય છે. દ્વારે દ્વારપાલ હોય છે.

અશોકવૃક્ષ :— ૨૦૦ ધનુષ્ય જેટલી લંબાઈ પહોળાઈવાળું અને તીર્થંકરના દેહ પ્રમાણની ઉંચાઈવાળાં એવા ત્રણ ત્રણ પગથીયાવાળા ચાર દ્વારવાળા તેમજ સમવસરણની બરાબર મધ્યમાં અંતરોએ રચેલા મણિપીઠના ઉપર અશોકવૃક્ષ રચેલું છે. અશોક વૃક્ષ તીર્થંકર દેહ પ્રમાણથી બારગણું મોટું હોય છે તેનો ઉપરનો ઘેરાવો એક યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે અશોકવૃક્ષ ઉપર ચૈત્યવૃક્ષ હોય છે. જે વૃક્ષ નીચે તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે ચૈત્યવૃક્ષની બહાર ચારે દ્વારે અકેક ધ્વજ-દંડ એક હજાર યોજન હોય છે.

શ્રી સમવસરણ :-

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ :-

સમવસરણં વક્ષ્યે આઘ કૈલાસસંભવમ્ ।
સુરાસુરુશ્ચૈવ નિર્મિતં ચ સુરાસુરૈઃ ॥ ૧ ॥
શિવાત્પરતરં શિવ સિદ્ધસ્યાનુક્રમસ્તથા ।
કૈલાસે સમોસરણં સિદ્ધમૂર્તિઃ સદાશિવઃ ॥ ૨ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે :- કૈલાસ પર્વતની જેવું સમવસરણનું સ્વરૂપ હું કહું છું. તે દેવ અને દૈત્યો આદિએ બનાવેલું છે. શિવથી પરમ શિવ સિદ્ધનો અનુક્રમ છે, કૈલાસરૂપ સમવસરણમાં સિદ્ધ મૂર્તિ સદાશિવ સદા કલ્યાણકારી છે. વિશ્વદેવ વીતરાગ પદ્માસન વાળીને બેઠેલ છે. તે આદિ એવા ઇશ્વર ચારે દિશામાં બેઠેલ છે. ૧-૨.

પદ્માસન સ્થિતો દેવો વીતરાગો વિશ્વૈશ્વરઃ ।
એવમેકૈક દેવૈશ્ચ આદીશંચતુરો દિશઃ ॥ ૩ ॥
પ્રાસાદઃ પૂર્વમાનં ચ કર્તવ્યઃ ચતુરાનનઃ ।
પીઠબંધં પ્રકર્તવ્યં મિટ્ટત્રય સમન્વિતમ્ ॥ ૪ ॥
મહાપીઠં પ્રકર્તવ્યં ગજાશ્ચં ચ નરાદિકમ્ ।
પ્રાકારશ્ચ પ્રકર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૫ ॥
સાર્દ્ધં ભાગય ત્પરિઘૌ (?) તત્રન્યયતમાનતઃ ।
તેન પદ પ્રમાણેન કર્તવ્યં ચ સચ્છિલ્પિભિઃ ॥ ૬ ॥
શ્રી મેરોશ્ચ વિધાનેન કથ્યતે માન મુત્તમમ્ ।
પદમાનં દીર્ઘમાનં વિભક્તિઃ ભાગ સંખ્યયા ॥ ૭ ॥

સમવસરણની રચના કરવામાં તેના આગળના પ્રાસાદમાનથી, ચતુર્ભુજ પ્રાસાદ કરવો, તેને પીઠબંધ ત્રણ ત્રણ ભિટ્ટવાળું મહાપીઠ ગજાશ્ચર, અશ્વશ્ચર અને નરથરાદિનું કરવું તેને પ્રાકાર-ગઢ લક્ષણ સ્વરૂપ પ્રમાણે કરવા દોઢ ભાગ પરિઘ, બીજામાન તેના પદ પ્રમાણે શિલ્પીએ કરવા શ્રી મેરૂનામે ઉત્તમ માનનો પ્રાસાદ પદમાનથી લાંબો અને તેના અંગોપાંગ વિભક્તિની સંખ્યાએ કરવા. ૩ થી ૭.

નારદ ઉવાચ-

વિશ્વકર્મા સ્વયંદેવઃ સર્વદેવેષુ પૂજિતઃ ।
કિંચિદહં શ્રોતુમિચ્છામિ શ્રી મેરુશિખરોત્તમમ્ ॥ ૮ ॥

જગત્યાઃ પીઠમાનંચ પ્રાકારૈઃ પરિવેષ્ટિતમ્ ।
 મંડોવરં મણ્ડપં ચ સ્યાગ્ર વૃત્તકોત્તમઃ ॥ ૯ ॥
 સમોસરણાં યતનં કિં શોભિત ચતુર્દિશિ ।
 એકપીઠં સમારુઠં જિનેન્દ્રશ્ચ ચતુર્દિશિ ॥ ૧૦ ॥
 હલિકા તોરણૈયુક્તં પરિકરં સિંહાસનં ।
 એતત્સર્વં પ્રસાદેન કથ્યતાં કમલાસન ॥ ૧૧ ॥

નારદજી કહે છે, હે વિશ્વકર્મા ! આપ પોતે દેવ સર્વદેવોમાં પૂજ્ય છો, ઉત્તમ એવું સમવસરણુ મેરૂશિખર જેવું થાય તે મને સંભળાવો, તેની જગતી પીઠ અને ફરતા પ્રાકારો (ગઢો) કેવા પ્રકારના કરવા ? તેના મંડોવર અને આગળ મંડપ ફરતા કેમ કરવા ? સમવસરણુ-આયતન ચારે બાજુથી શોભતું કેમ કરવું એક પીઠ ઉપર જિનેન્દ્રપ્રભુને ચારે દિશાએ ધલિકા તોરણવાળા અને પરિકર સિંહાસન એ સર્વ હે કમલાસન બ્રહ્મારૂપ આપ મને પ્રસાદે કરીને કહો. ૮ થી ૧૧.

મેરુશ્ચ મેરુમાકારં પ્રાકારૈઃ પરિવેષ્ટિતમ્ ।
 તદૂર્ધ્વે પ્રાસાદ છન્દં શિખરં શૃંગ સંયુતં ॥ ૧૨ ॥
 ઘંટાકલશ સુરાઢ્ય-મુરુગંગં ચ કામદં ।
 પ્રાસાદ કારયેત્પ્રાજ્ઞઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૧૩ ॥
 અષ્ટભાગૈ દ્વિરષ્ટૈર્વા નૃવાર્દ્ધે દ્વાદશોપિ વા ।
 પદમાનં સમાખ્યાતં ઉર્ધ્વમાનં તદેવ હિ ॥ ૧૪ ॥
 છન્દ મેદો ન કર્તવ્યઃ કૃતે દોષ મહદ્ભયમ્ ।
 ત્રયઃ પ્રાકારાઃ કર્તવ્યાઃ તોરણૈર્હેમરત્નમયૈઃ ॥ ૧૫ ॥
 ચતુર્દ્વારૈઃ સમોપેતૈ દ્વારપાલેશ્ચ સંયુતઃ ।
 જ્ઞાતિ શુદ્ધં ચ કર્તવ્યં કપિશિર્ષ ઘનાકુલમ્ ॥ ૧૬ ॥
 પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણેન જગતી શુભ લક્ષણા ।
 અતોર્ધ્વ પદમાનેન પ્રાકારાન્ કારયેદવુધઃ ॥ ૧૭ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે-મેરૂ મેરૂના આકારનો અને ફરતા-પ્રાકાર ગઢો કરવા તેના પર પ્રાસાદ છંદના શિખર શૃંગ સહીત આમલસાર કલશ અને ઉરુશૃંગોથી શોભતા એવા કામનાને દેનાર કરવાં. તે પ્રાસાદ બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ લક્ષણુ યુક્ત સ્વરૂપોવાળા કરવા. તેના અંગ વિભક્તિ આઠ ભાગ, સોળ ભાગ, દશ કે બાર ભાગના કરવા, તેના ઉપર શિખરનું માન જે કહ્યું હોય તે કરવું, તેમાં છન્દ ભેદ

ન કરવો, કરે તો મહાભય ઉત્પન્ન કરનાર દોષ થાય. સમવસરણુને ત્રણ ગઠ કરવા, ચારે દ્વારો દ્વારપાલ સહિત કરવા. તે પર સોનાના રત્નજડીત તોરણો કરવા. પ્રાસાદ શુદ્ધ છંદ બાતીના કરવા, તેના ઉપર કાંગરા-મળખુત કરવા. પ્રાસાદ પ્રમાણે શુદ્ધ લક્ષણવાળી જગતી કરવી. હે બુદ્ધ, તે ઉપર પદમાને પ્રાકાર ગઠ કરવા. ૧૨ થી ૧૭.

ત્રિગુણાં દ્વિગુણાં ચૈવ સપાદંવા તૃતીયકમ્ ।

પંચમાંશ પ્રકર્તવ્યાં કવિશીર્ષસ્તુ સંસ્થિતા ॥ ૧૮ ॥

સાર્દ્ધંભાગ પરિઘૌ યક્તા દ્વિભાગં વાપિ દીયતે ।

તદાર્દ્ધ મધ્ય પર્યન્તં સ્વાતં વૈ પ્રભૂજયેત્ ॥ ૧૯ ॥

તે ઉપર બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ પદ(ભાગ) માનથી પ્રાકાર કિલ્લા કરવા, ત્રણગણા બમણા કે સવાત્રણ ગણા કરવા, ગઠની ઉંચાઈના પાંચમા ભાગે કાંગરા કરવા, દોઢ ભાગ પરિઘ કે બે ભાગ પરિઘની વાવડીયો (દ્વારની બે બાજુ) કરવી. તેમાં અર્ધથી મધ્ય સુધીમાં ખાડો રાખવો. ૧૮, ૧૯.

પીઠવંદ્ય પ્રકર્તવ્યં સ્વકૈઃ સ્વકૈશ્ચ માનતઃ ।

જિનેન્દ્રોક્ષ માત્ર-ચૈવ પ્રાકારેશ્ચ પરિભ્રમેત્ ॥ ૨૦ ॥

રમ્યં શ્રીમેરુપ્રાસાદં પંચ સુરેભ્યઃ કર્તવ્યમ્ ।

બ્રહ્મા વિષ્ણુ જિનેભ્યશ્ચ આદિત્યાય શિવાય ચ ॥ ૨૧ ॥

જ્ઞાતિ શુદ્ધં પ્રકર્તવ્યં સભ્રમં ભ્રમવર્જિતમ્ ।

પદં ચ પદમાનેન પદમાત્કરનેકધા ॥ ૨૨ ॥

પ્રાકાર-કિલ્લા ગઠને પોત પોતાના માને પીઠ કરવું. જિનેન્દ્ર પ્રભુને બાણવાવાળા એવા હોવો. પ્રાકાર ફરતા ફરી શકે તેવું કરવું. શ્રી રમ્ય એવો શ્રી મેરુ પ્રાસાદ બ્રહ્મા વિષ્ણુ, શિવ, જિન અને સૂર્યને કરવો, શુદ્ધ બાતિનો બ્રમવાળો. અગર બ્રમ વગરનો મેરુ પ્રાસાદ કરવો, પદના માને પદ રાખવા. પ્રાસાદની શિખરની પદવિભક્તિના વિભાગ તો અનેક કહ્યા છે. ૨૦ થી ૨૨.

પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણેન મળ્ડપં ચતુરોદિશિ ।

તસ્યાંગે વેદિકા કાર્યા શ્રી મેરોઃ પદમાનતઃ ॥ ૨૩ ॥

શાલાયાશ્ચ પ્રમાણેન દ્વારંચૈવં પ્રકલ્પયેત્ ।

દ્વારસ્ય ચ વિભાગે ન પ્રતિમા વિવિધાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૪ ॥

પીઠં પીઠમિવાકારં તસ્યોર્ધ્વે સિદ્ધમાસનમ્ ।
 ચતુર્દિક્ષુ જિનેન્દ્રાશ્ચ પરિક્રમૈર્ વિભૂષિતાઃ ॥ ૨૫ ॥
 પદમાનં દૃષ્ટિમાનં કર્તવ્યં ચ સુશિલ્પિભિઃ ।
 દૃષ્ટિવેધ ન કર્તવ્યં કૃતે દોષમહદ્ભયમ્ ॥ ૨૬ ॥

પ્રાસાદના પ્રમાણથી ચારે તરફ મંડપો કરવા તેના અંગ પ્રમાણે, વેદિકા (કક્ષાસન) શ્રી મેરૂ પદમાનથી કરવા, મૂળ ગર્ભગૃહની પહોળાઈ પ્રમાણથી દ્વારની કલ્પના કરવી, અને દ્વારના વિભાગથી પ્રતિમાજીના માનના અનેક જુદા જુદા પ્રમાણો કહ્યા છે. પીઠના આકારનું પીઠ પચાસણ સિદ્ધાસન તે પર સિદ્ધ આદિની ગાદી કરી ચારે તરફ ચોમુખ જિનેન્દ્રપ્રભુ પરિક્રમ સહિત શોભતા પધરાવવા. દ્વારની ઉંચાઈના પદ વિભાગના માનથી સુશિલ્પીએ પ્રભુનું દૃષ્ટિમાન રાખવું દૃષ્ટિવેધ ન થવા દેવો અને દૃષ્ટિવેધ થાય તો મહાભય ઉપજે. ૨૩ થી ૨૬.

અગ્રતઃ પૃષ્ઠતશ્ચૈવ વામદક્ષિણતોઽપિવા ।
 જિનેન્દ્રાયતનં શ્ચૈવ પદવેધ વિવર્જિતમ્ ॥ ૨૭ ॥
 પ્રથમં પદમાનં ચ શતાગ્ર ચાષ્ટ સંયુત્તં ।
 દ્વિસપ્તતિ સ્તથા કાર્યા શતાર્દ્ધં ચ દ્વયાધિકમ્ ॥ ૨૮ ॥
 ચતુર્વિંશતિ જિનેન્દ્રાશ્ચ ભાષિતં વિશ્વકર્મણા ।
 જ્યેષ્ઠ મધ્યં કનિષ્ઠં ચ ત્રિવિધ માનમુત્તમમ્ ॥ ૨૯ ॥
 જગતી પીઠમાનં ચ મણ્ડપંચ તથૈવ ચ ।
 મેરુ છન્દે સમુત્પન્નો જ્ઞાતવ્યશ્ચ સુશિલ્પિભિઃ ॥ ૩૦ ॥

પ્રાસાદના આગળ પાછળ અને ડાબી જમણી તરફ જિનેન્દ્રના આયતન (દેવ-કુલિકાઓ) પદવેધ ન આવે તેમ કરવું. પહેલા એકસો આઠ દેવકુલિકા સહિતનું જિનાયતન, બીજું બહોતેર જિનાયતન, ત્રીજું બાવન જિનાયતન, અને ચોથું ચોવીશ જિનાયતનવાળા આયતનો જિનેન્દ્ર પ્રભુને ફરતા કરવાનું શ્રી વિશ્વકર્માએ કહ્યું છે. તે જ્યેષ્ઠ, મધ્ય અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ માનના થાય. તેને જગતી પીઠ મંડપો કરવા. આવે મેરુછન્દ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો પ્રાસાદ ચતુર શિલ્પીએ કરવો. ૨૭ થી ૩૦.

પ્રાસાદ પૃથુમાને ચ ત્રિગુણં માનમુત્તમમ્ ।
 તસ્યાન્તે પ્રાકારં કાર્યં તન્મધ્યે ચ સુરાલયમ્ ॥ ૩૧ ॥
 શાલાયાઃ સમમાનેન મણ્ડપસ્ય ભ્રમસ્ય ચ ।
 ભ્રમદીનં ન કર્તવ્યં સાર્દ્ધં દ્વિગુણમુત્તમમ્ ॥ ૩૨ ॥

તત્પરે ચ રહારમ્યાઃ પ્રાકારસ્ત્રયો વેષ્ટિતાઃ ।
 મેરુર્મેરુ રિવાકારં વૃષાકારં તથૈવ ચ ॥ ૩૩ ॥
 એક ત્રિ પંચશાખાશ્ચ પ્રતિશાખાશ્ચાનેકથા ।
 પૂર્વ શાખા ચ માહેન્દ્રી દક્ષિણેજાહ્નવી તથા ॥ ૩૪ ॥
 કાલિન્દ્રી ચોતરેશાખા તપતી પશ્ચિમા સ્મૃતા ।
 મેરુશ્ચ પંચશાખોઽયં દેવતાનામનુક્રમમ્ ॥ ૩૫ ॥

પ્રાસાદ શાખાએ હોય તેનાથી ત્રણ ગણો મંડપ ઉત્તમ માનનો જાણવો, તેની અંદર ગઢો કરવા અને તેની વચ્ચે સુરાલય કરવા, શાલા ગર્ભગૃહના પદના ખરાબર મંડપના ફરતું પદ જમનું રાખવું. મંડપે જમ વગર ન કરવો તે જમ દોઢ કે જે વિભાગનો ઉત્તમ જાણવો, તેના પર મહારમ્ય એવા ત્રણ પ્રાકાર-ગઢ ફરતા કરવા. મેરુ એ મેરુ આકારનો શિવરૂપ, અને મંડપ નંદી આકારનો જાણવો. એક, ત્રણ, પાચ, સાત, નવ એમ શાખાઓ દ્વારને કરવી પૂર્વ શાખા માહેન્દ્રી, દક્ષિણ જાહ્નવી. ઉત્તર કાલિન્દ્રી અને પશ્ચિમ તપતી નામની શાખાઓ મેરુ પ્રાસાદને પંચશાખા દેવતાઓના અનુક્રમે કરવી. ૩૧ થી ૩૫.

પૂજયેત્સર્વદેવાન્, શ્રીમેરુ શિખરોપમે ।
 યત્કાંચનમયે મેરો કૃતાઃ પ્રદક્ષિણા સ્ત્રયઃ ॥ ૩૬ ॥
 સદેવં શૈલમેરૌ ચ કૃતે પુણ્ય સમાહિતમ્ ।
 છન્દ મેદો ન કર્તવ્યો જાતિ મેદ સ્તથૈવ ચ ॥ ૩૭ ॥
 છન્દ મેદે ભવેન્મૃત્યુર્જાતિમેદે કુલક્ષયઃ ।
 તસ્માત્સર્વ પ્રયત્નેન શાસ્ત્ર દૃષ્ટ્યા ચ કારયેત્ ॥ ૩૮ ॥

મેરુ શિખર સર્વ દેવોને પૂજવા યોગ્ય છે, પહેલા સોનાનો મેરુ થતો, ત્રણ પ્રદક્ષિણાવાળો થતો, હવે પાષાણનો મેરુ દેવોને કહ્યો છે, તે ત્રણ તેનાથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, પ્રાસાદમાં છંદ ભેદ કે જાતિ ભેદ ન થવા દેવો, છંદભંગથી મૃત્યુ અને જાતિભંગથી કુલનો ક્ષય થાય છે, તે માટે સર્વ પ્રયત્ને કરી શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી કામ કરવું. ૩૬ થી ૩૮.

અજ્ઞાનાત્ કુરુતે યસ્તુ શાસ્ત્ર નૈવ . . . ।
 શિલ્પિનં ચ કુલં હંતિ સ્વામિનસ્તુ ક્ષયં ભવેત્ ॥ ૩૯ ॥
 પ્રતિમાદોષવહા સ્યાદા ચાર્યો નરકં પ્રજેત્ ।
 પદવેધવિહિનં ચ દૃષ્ટિવેધ વિવર્જિતમ્ ॥ ૪૦ ॥

તત્કૃતં ચ શુભં જ્ઞેયં પ્રજારાજાય શુભાવહમ્ ।
 પુરે શાન્તિ શુભં જ્ઞેયં મેરુ પ્રાસાદ કૃતે સતિ ॥
 તત્રદેશે ચ કલ્પાણં ગીત વાઘૌ સુરૈર્નૃપૈઃ ॥ ૪૧ ॥

શાસ્ત્રમાર્ગે તજીને કોઈ અજ્ઞાનથી કાર્ય કરે તો શિલ્પીના કુલનો ક્ષય થાય અને સ્વામીની લક્ષ્મીનો નાશ થાય ! પ્રતિમાના દોષથી આચાર્ય નર્કમાં જાય, પ્રાસાદને મંડપમાં પદવેધ કે પદવિહીન ન કરવું, દષ્ટિવેધ પણ ન થવા દેવો. તેમ કરવાથી રાજા અને પ્રજાનું શુભ શ્રેય થાય છે, આવા નિર્દોષ મેરુ પ્રાસાદ કરાવવાથી શહેરને શાન્તિ અને શુભકારક કહેલ છે, તેવા દેશમાં રાજા પ્રજાનું કલ્યાણ થાય અને દેવો પ્રસન્ન રહી ગીત વાઘાદિ થયા કરે છે. ૩૯ થી ૪૧.

॥ અથ સમવસરણ સ્વરૂપમ્ ॥

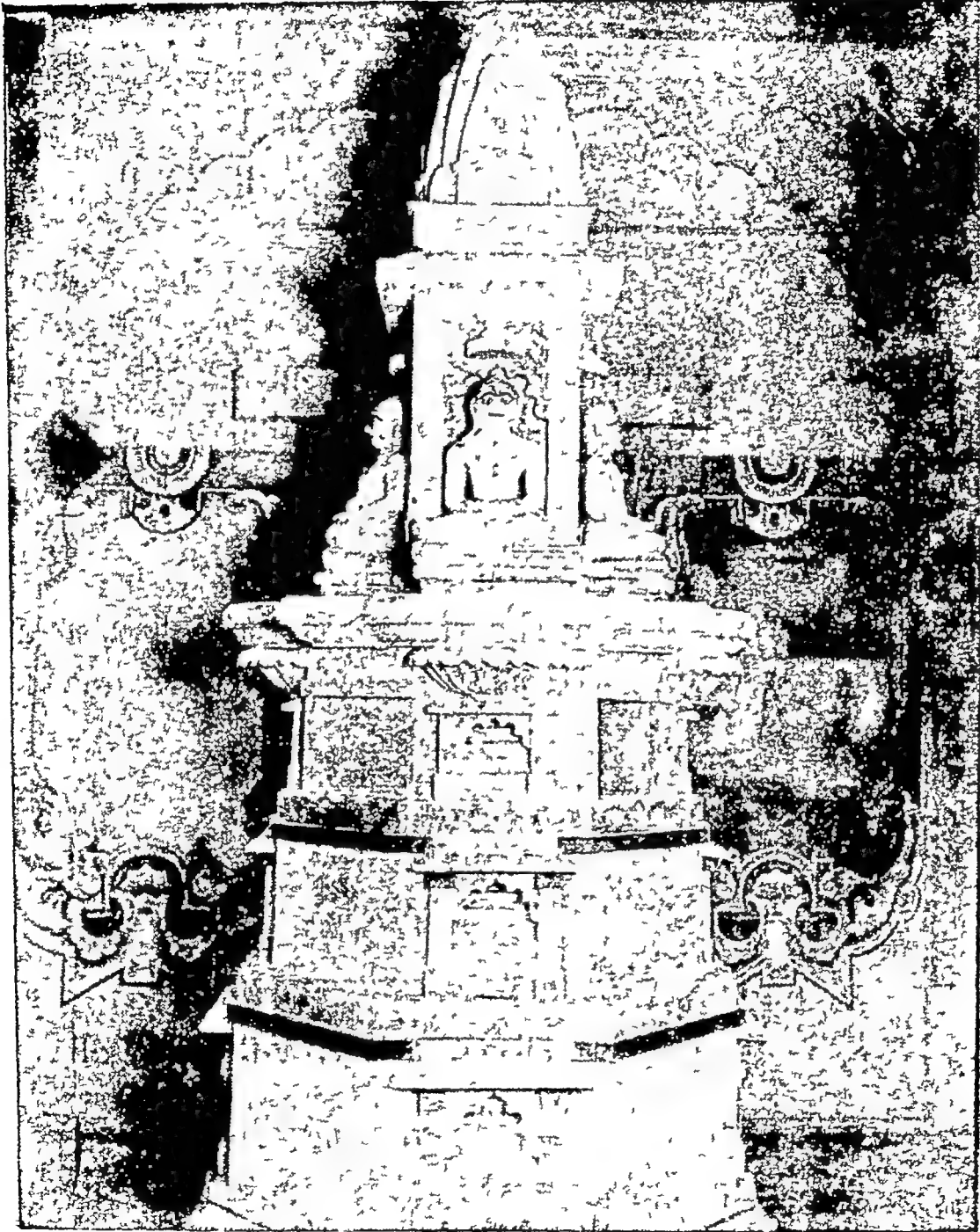
પ્રાપ્તે કેવલજ્ઞાને ચ દેવકૂત્સમવસરણમ્ ।
 ચતુરસ્ત્રં વૃત્તાકારં દ્વિવિધં સમવસરણ ॥ ૪૨ ॥
 અથઃ પીઠં તલં કાર્યં તસ્યો પરિ વપ્રત્રયમ્ ।
 પ્રતિવપ્રે ચતુર્દારે ચતુર્દિક્ષુ ચ વાપિકામ્ ॥ ૪૩ ॥

સમવસરણનું સ્વરૂપ કહે છે-જ્યારે તીર્થંકર પ્રભુને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દેવો સમવસરણની રચના કરે છે, ચોરસ અને ગોળ એમ બે પ્રકારે સમવસરણની રચના થાય છે, નીચે ભૂમિતલ પર પીઠ (કર્ણુપીઠ) કરવું તે પર ત્રણ ગઢા-કિલ્લા-પ્રાકાર કરવા. પ્રત્યેક ગઢની ફરતી ચારે દિશામાં ચાર દ્વાર વાપિકા વાવડી સહિત કરવા. ૪૨-૪૩.

રૌપ્યશ્ચ પ્રથમૌ વપ્ર સ્તસ્ય સૌવર્ણં કપિશીર્ષમ્ ।
 વિમાનાદિ વાહનાનિ તસ્મિન્ સર્વાણિનિવેશયેત્ ॥ ૪૪ ॥

નીચેનો પહેલો ગઢ ચાંદીનો કઢ્યો છે, તેને સુવર્ણના કાંગરા છે. તે ગઢમાં દેવોના વાહનો-પાલખી, વિમાન-હાથી ઘોડા રહે છે.

દ્વિતીયં સૌવર્ણં દુર્ગં રત્નં ચ કપિશીર્ષકમ્ ।
 પ્રાકારે ચ દ્વિતીયે ચ તિર્યંચસ્તુ પરસ્પરમ્ ॥ ૪૫ ॥
 વિરોધંત્યક્ત્વા તિષ્ઠંતિ સસ્નેહં સહોદરા इव ।
 તૃતીય રત્ન દુર્ગં ચ કપિશીર્ષં મણિમયમ્ ॥ ૪૬ ॥

સમવસરણ મંદિર.

દેવમનુજાદીનાં સુપર્ષદા દ્વાદશ સ્થિતાઃ ।
મધ્યેઽશોક વૃક્ષશ્ચ યોજનંમેકં વિસ્તૃતઃ ॥ ૪૭ ॥

વપ્રોર્ધ્વે ચ ચતુર્દિક્ષુ સિંહાસન છત્ર ત્રયમ્ ।
ચતુર્દિક્ષુ પીઠોપરિ અર્હજિન પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૪૮ ॥

ઉભયપક્ષે યક્ષં ચ મણિમય ચામરધારકઃ ।
પ્રતિ વપ્રે પ્રતિદ્વારં વાપ્યોઽષ્ટ મંગલાંકિતમ્ ॥ ૪૯ ॥

ખીજો (વચલો) ગઢ સોનાનો છે, તેને રત્નના કાંગરા છે, આ ખીજા ગઢમાં પરસ્પર વિરોધી જીવો જાણે સ્નેહવાળા સહોદર હોય તેમ પ્રભુ પાસે સર્વે તિર્થંચ જીવો હર્ષ સહિત બેઠા છે (બિલાડીને-મૂષક, સર્પને-નોળિયો, મૃગ અને વ્યાઘ્ર) ઉપરનો ત્રીજો ગઢ રત્નનો છે, તેના કાંગરા મણિના છે, ત્રીજા ગઢમાં દેવો મનુષ્યો સાધુ-સાધ્વી આદિ બાર પર્ષદા બેસે છે, ઉપરના ગઢની મધ્યમાં અશોકવૃક્ષ એક યોજન વિસ્તારનું છે તેની નીચે પીઠિકારૂપ સિંહાસનો ચારે તરફ છે. અને ત્રણ છત્રો ચારે તરફ પ્રભુ પર છે, ચારે તરફના સિંહાસન પર અર્હંત પ્રભુ બિરાજે છે, પ્રભુની બેઠે તરફ ચક્ષુ ચક્ષિણી મણિજડિત ચામર ઢોળી રહ્યા છે, ત્રણ ગઢના પ્રત્યેક દ્વાર આગર જળપૂર્ણ વાવડીઓ અડેક ગઢે આઠ આઠ છે દ્વારો પર રત્નજડિત અષ્ટ મંગલ અંકિત છે. ૪૫ થી ૪૯.

દ્વારેષુ રૌપ્યવપ્રસ્ય પ્રતિહારાસ્તુંવરુઃ ।
તુમુંડમાલી-સ્વટવાંગી-જટા મુકુટ ભૂષિતાઃ ॥ ૫૦ ॥

દ્વિતીય વપ્ર દ્વારેષુ પ્રાક્ ક્રમેણ ચતુર્ધ્વપિ ।
જયા ચ વિજયા ચૈવાજિતા ચાપરાજિતાઃ ॥ ૫૧ ॥

સર્વાઃ સ્યુરમય પાશાંકુશ મુદ્ગર પાણવઃ ।
તસ્યુશ્ચંદ્રાશ્મ શોણાશ્મ સ્વર્ણનીલાત્વિષઃ ક્રમાત્ ॥ ૫૨ ॥

પ્રથમ નીચલા રૂપાના ગઢના ચારે દ્વારના પ્રતિહારો ૧ તુમુંડ, ૨ કપાલી, ૩ ખટવાંગ, ૪ જટામુકુટધારી એમ ચાર છે. ખીજા ગઢમાં પૂર્વોદિ ચારે દ્વારની દેવી પ્રતિહારી ૧ જયા, ૨ વિજયા, ૩ અજિતા, ૪ અપરાજિતા એ ચાર દેવીઓ છે તેની ચારે બુજામાં અલય, પાશ, અંકુશ અને મુદ્ગર ધારણ કરેલ છે, તેનો વર્ણ અનુક્રમે સફેદ, લાલ, સોનાવર્ણ અને નીલ છે.

રત્નવપ્રસ્ય દ્વારેષુ દ્વૌ દ્વૌ પ્રાતિહારકૌ ।

ઇન્દ્ર ઇન્દ્રજયશ્ચૈવ માહેન્દ્રો વિજયસ્તથા ॥ ૫૩ ॥

ધરણેન્દ્રઃ પદ્મકશ્ચૈવ સુનાભઃ સુર દુન્દુભિઃ ।

ઇત્યુક્તં સમોવસરણં પ્રયુક્તં સુશિલ્પિભિઃ ॥ ૫૪ ॥

ઉપરના ત્રીજા ગઠના ચારે દ્વારે બળે પ્રતિહારો અનુક્રમે પૂર્વે ઇન્દ્ર અને ઇન્દ્ર-જય, દક્ષિણે માહેન્દ્ર ને વિજય, પશ્ચિમે ધરણેન્દ્ર ને પદ્મક, અને ઉત્તરના દ્વારે સુનાભ અને સુરદુન્દુભિ ઉભેલા છે, આ આઠે પ્રતિહારો વીતરાગના છે તેના અચ્ચાર હાથમાં આચુધો છે આ રીતે સમવસરણ કરવાનું શાસ્ત્રકારોએ બુદ્ધિમાન શિલ્પીને કહ્યું છે.

॥ इति श्री विश्वकर्माकृते ज्ञानप्रकाश द्वीपार्णवे वास्तुविद्याया समवसरण लक्षणाधिकारः ॥

અષ્ટાપદ સ્વરૂપ :-

અષ્ટાપદોર્ધ્વે સિંહનિષઘાપ્રાસાદ-વર્ણન

પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ સ્વામીના દેહનો અગ્નિ સંસ્કાર અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર કર્યો. ત્યાં ભરત ચક્રવર્તી મહારાજે સિંહનિષઘા નામે પ્રાસાદની રચના વર્ધકીરત્ન (શિલ્પી-સ્થપતિ) પાસે કરાવી.

ભરત સ્તત્ર ચ સ્વામિ સંસ્કારાસન્નભૂતલે ।

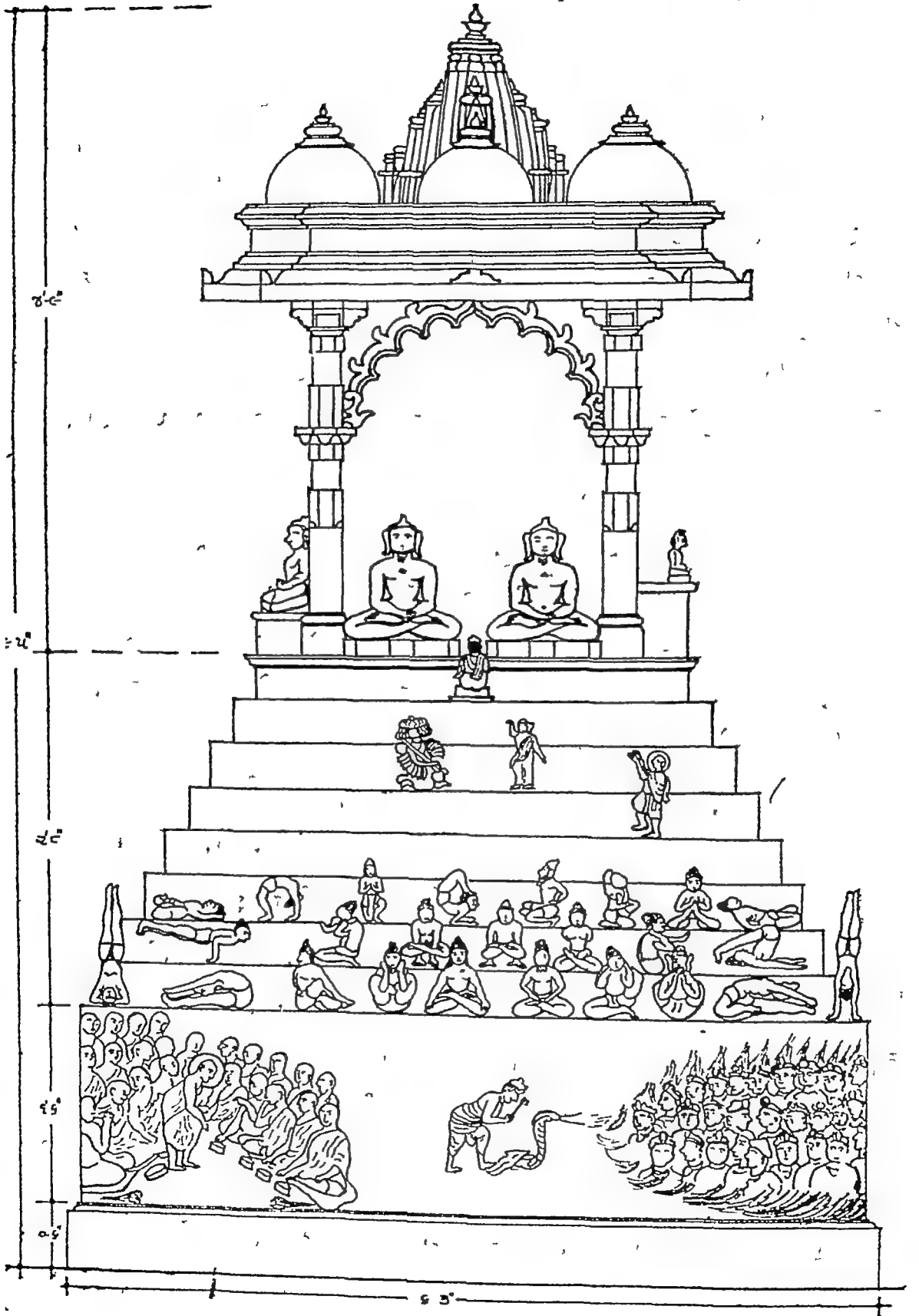
પ્રાસાદં યોજયામાસ ત્રિરાવ્યુતિ સમુચ્છ્રયઃ ॥ ૫૫ ॥

નામતઃ સિંહનિષઘા પદ્મા નિર્વાણવેદમનઃ ।

ઉચ્ચૈર્વાર્દ્ધકીરત્નેન રત્નાશ્માભિકારયેત ॥ ૫૬ ॥

ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભદેવના અગ્નિ સંસ્કારના સમીપ ભૂમિ પર ત્રણ કોશ ઉંચે અને બાજુ મોક્ષ મંદિરની વેદિકા હોય તેવા “સિંહનિષઘા” નામનો પ્રાસાદ રત્નમય પાષાણોથી વર્ધકી (સ્થપતિ) પાસે કરાવ્યો.

તેની ચારે તરફ પ્રભુના સમવસરણની જેમ સ્ફટિક રત્નના ચાર રમણીય દ્વારો કરાવ્યા, તે દ્વારોની બંને તરફ શિવલક્ષ્મીના ભંડારની જેવા રત્ન અંદનના સોળ કલશે રચાવ્યા. દરેક દ્વારની બાજુ સાક્ષાત્ પુણ્યવદલી હોય તેવા સોળ રત્નમય તોરણો રચાવ્યા, ફરતા મંડપના પ્રશસ્તિ લિપિના જેવા અષ્ટમંગલની સોળ સોળ પંક્તિઓ રચી. બાજુ ચાર દિક્પાલોની સભા ત્યાં લાવ્યા હોય તેવા વિશાળ મુખ મંડપો રચ્યા, તે ચાર મુખ મંડપોની આગળ ચાલતાં શ્રીવદલી મંડપની અંદર ચાર પેક્ષાસદન મંડપો (રસિકમંડપ જેવા કક્ષાસનવાળા) કરાવ્યા, તે પેક્ષામંડપોની

श्री अष्टापद

મધ્યમાં સૂર્યર્જિળને ઉપહાસ કરનારા વજ્રમય અક્ષવાટ રચ્યા અને દરેક અક્ષવાટની મધ્યમાં કમલમાં કષ્ણિકાની જેમ અઢેક મનોહર સિંહાસન રચ્યુ, પેક્ષામંડપની આગળ અઢેક મણિપીઠિકા રચી. તેની પર રત્નના મનોહર ચૈત્ય સ્તૂપ રચ્યા, તે દરેક ચૈત્ય સ્તૂપમાં આકાશને પ્રકાશિત કરનારી દરેક દિશાએ મોટી મણિપીઠિકા રચી. તેની પર રત્નના મનોહર ચૈત્યસ્તૂપ રચ્યા. તે દરેક ચૈત્યસ્તૂપમાં આકાશને પ્રકાશિત કરનારી દરેક દિશાએ મોટી મણિપીઠિકા રચી. ૫૫, ૫૬.

મણિપીઠિકોપરિસ્થાઃ પંચશત ધનુમિતાઃ ।

શાશ્વત પ્રતિમાઃ સ્થિતા ઋષભ ચન્દ્રાનનયોઃ ॥ ૫૭ ॥

વારિષેળ વર્ધમાન પર્યંકાસનસ્થિતાઃ ।

સિંહ નિષદ્યપ્રાસાદે નંદીશ્વર દ્વીપસમઃ ॥ ૫૮ ॥

તે મણિપીઠિકાની ઉપર ચૈત્ય સ્તૂપની સન્મુખ પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણુવાળી રત્ન નિર્મિત અંગવાળી ઋષભાનન, ચન્દ્રાનન, વારિષેષુ અને વર્ધમાન નામની ચારે પર્યંકાસન બેઠેલી મનોહર નેત્રરૂપી પોયણુને ચંદ્રિકા સમાન નંદીશ્વર મહાદ્વીપના ચૈત્યની અંદર છે, તેવી શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ રચાવી સ્થાપન કરી.

તે દરેક ચૈત્ય સ્તૂપની આગળ અમૂલ્ય માણિક્યમય વિશાળ એવી સુંદર પીઠિકાઓ રચી તેના ઉપર અઢેક ઇન્દ્રધ્વજ રચ્યો, જાણે દરેક દિશાએ ધર્મે પોતાના જયસ્તંભો આરોપ્યા હોય તેવા તે ઇન્દ્રધ્વજ જણાતા હતા.

દરેક ઇન્દ્રધ્વજ આગળ ત્રણ ત્રણ પગથિયાં અને તોરણુવાળી નંદા નામે પુષ્કરિણી (વાવડીઓ) રચી. સ્વચ્છ શીતલ જલથી ભરેલી અને વિચિત્ર કમળોથી શોભતી તે પુષ્કરિણીઓ દધિમુખ પર્વતના આકારમૂત પુષ્કરિણીઓ જેવી મનોહર લાગતી હતી. તે સિંહનિષદ્યા નામના મહાચૈત્યના મધ્ય ભાગમાં મોટી મણિ પીઠિકા બનાવી અને સમવસરણુની જેમ તેના મધ્યભાગમાં વિચિત્ર રત્નમય એક દેવચન્દ્ર રચ્યા. જ્યાં પ્રભુ ચડતાં વિશ્રામ લઈ દેશના દે છે. તે ચૈત્યની ભીંતોમાં વિચિત્ર મણિમય ગવાક્ષ (ગરૂડા) રચ્યા હતા તેના પ્રભાપટલથી જાણે તેમાંથી પડદા ઉત્પન્ન થયેલા હોય તેવા જણાતા હતા. ૫૭-૫૮.

દેવચ્છન્દે પ્રતિષ્ઠિતાઃ પ્રતિમાસ્તત્ર નિર્મલાઃ ।

ઋષભ સ્વામિ મુખ્યાનાં ચતુર્વિંશતિરર્હતામ્ ॥ ૫૯ ॥

પ્રતિમાઃ સ્વ સ્વ સંસ્થાના માનવર્ણાધરાસ્તુ તાઃ ।

સાક્ષાદિવ સ્વામિનો ભાસઃ શૈલેષી ધ્યાન વર્તિનઃ ॥ ૬૦ ॥

આગળ કહેલા દેવચ્છંદની ઉપર શૈલશી ધ્યાનમાં વર્તતી હોય તેવી દરેક પ્રભુના પોત પોતાના દેહના માન જેવડી ને પોત પોતાના દેહના વર્ણ (રંગ) ને ધારણ કરનારી. જાણે દરેક પ્રભુ પોતે જ બિરાજમાન હોય તેવી ઋષભ આદિ ચોવીશ અહંતોની નિર્મલ રત્નમય પ્રતિમા રચી સ્થાપન કરી. ૫૯-૬૦.

તત્ર પોદશ સૌવર્ણા લાજવર્ત સમદ્વયે ।
દ્વૌ સ્ફટિકૌ દ્વે વૈદૂર્યે દ્વે ચ રક્તમણિમયે ॥
તાસાં ચાર્હપ્રતિમાનાં સર્વાસામ પિજહિરે ॥ ૬૧ ॥

તેમાં સોળ પ્રતિમા સુવર્ણ વર્ણની, બે રાજવર્ણ (શ્યામ) રત્નની, બે સ્ફટિકની, બે લીલા વૈદુર્યની અને બે રક્તવર્ણની (પૂર્વે બે, દક્ષિણે ચાર, પશ્ચિમે આઠ અને ઉત્તરે દશ) એમ ચોવીશ પ્રતિમાઓ. બેસારી દેવચ્છંદ ઉપર ઉજ્જવલ રત્નની ચોવીશ ઘંટોઓ સંવરણ રચી ૬૧.

અષ્ટાપદસ્ય શિખરે મણિ માણિક્યભૂષણમ્ ।
નંદીશ્વરસ્ય ચૈત્યાનાં પ્રતિસ્પર્દિનં પાવનમ્ ॥ ૬૨ ॥
ચૈત્યં ભરત ચ ત્રિમાત્ર આજ્ઞાનુસારં કારિતમ્ ।
તેનવાર્દ્ધકી રત્નેન યથાવિધિ પ્રમાણતઃ ॥ ૬૩ ॥

અષ્ટાપદ પર્વતની ઉપર મસ્તકના મુકુટ-મણિ જેવા તથા નંદીશ્વરાદિના ચૈત્યની સ્પર્ધા કરે તેવું પવિત્ર એવું તે ચૈત્ય ભરત મહારાજની આજ્ઞા થતાં તત્કાલ સર્વકળાના જ્ઞાતા એવા વર્દ્ધકીરત્ને (સ્થપતિ શિલ્પીએ) વિધિપૂર્વક બનાવી આપ્યું ૬૨-૬૩

ચક્રિણા દંડરત્નેન્ શૃંગાણિ ચ હેદિતાનિ ।
ઋજુસ્તં ભવત્સ્થિત્વાત્ મનુજા નૈવારોહન્તિ ॥ ૬૪ ॥

પર્વતમેશલા ઇવ સોપાનાન્યષ્ટૌ ચ કૃતઃ ।
યોજનમેક મુચ્ચાનિ તેનાષ્ટાપદઃ પ્રસિદ્ધઃ ॥
તતઃ પ્રમૃતિ શૈલોઽસૌ નામ્નાષ્ટાપદ ઇત્યભૂત્ ॥ ૬૫ ॥

ભરતચક્રવર્તીએ દંડરત્ન વડે તે પર્વતના ઢાંતા પાડી નાખ્યા, તેથી સરળ અને ઉંચા સ્તંભની પેઠે એ પર્વત લોકોને ન ચડી શકાય તેવો થઈ ગયો. પછી મહારાજાએ પર્વતની ફરતી મેળલાઓ જેવા અને મનુષ્યોથી ઉલ્લંઘન થઈ શકે નહિ એવા અકેક યોજનને અંતરે આઠ પગથીયાં બનાવ્યા, ત્યારથી તે પર્વતનું નામ અષ્ટાપદ પડ્યું. ૬૪-૬૫.

વિશ્વકર્મોવાચ—

ચતુર્વિંશતિર્જિન ચૈત્યં શતાદ્ધ્વં ચ દ્વયાધિકમ્ ।
દ્વયાધિક સત્પતિસ્તથા કાર્યા શતમષ્ટોત્તરમ્ ॥ ૬૬ ॥

જગત્યાં ચ તથા પ્રોક્તા મણ્ડપં ચ તથૈવ ચ ।
સમવસરણમષ્ટાપદં મયા પ્રોક્તાં સુવિસ્તરૈઃ ॥ ૬૭ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છે:— ચોવીશ જિનાયતન; આવન જિનાયતન, ખડોતેર જિનાયતન અને એકસો આઠ જિનાયતન અને તેની જગતી અને મંડપોનુ વણુન પશુ મેં કહ્યું છે હવે સમવસરણ અને અષ્ટાપદના સ્વરૂપો કહું છું. ૬૬-૬૭.

નારદોવાચ—

વિશ્વકર્મા સ્વયં દેવો વિશ્વકર્મા જગત્પતિઃ ।
જિનાલયં કથંદેવ ! અષ્ટાપદસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૬૮ ॥

તન્મધ્યે દેવતા સ્થાનં ચતુર્દિક્ષુજિનાસ્તથા ।
તદ્ અમૈર્દેવતામાનં પદમાનં કથં પ્રમો ॥ ૬૯ ॥

નારદજી કહે છે હે વિશ્વકર્મો ! આપ સ્વયં વિશ્વના કર્તા જગત્પતિ દેવ છો, જિનાલયના અને અષ્ટાપદના લક્ષણો મને કહો, તેની ચારે દિશામાં જિનદેવોનાં સ્થાન અને ફરતા દેવસ્થાનના પદના માન મને કહો. ૬૮-૬૯.

વિશ્વકર્મોવાચ—

જગત્યોર્ધ્વં ચ શાલાયાં ગર્ભે ચ દેવતાપદમ્ ।
દ્વારસ્ય દ્વારમાનેન સ્તંભ કુંભોદુમ્બરમ્ ॥ ૭૦ ॥

પ્રાસાદસ્ય સમં જ્ઞેયમ્ સપાદં સાર્દ્ધં મેવ ચ ।
દ્વિગુણં વાય કર્ત્તવ્યં મણ્ડપ સમસૂત્રતઃ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદા અષ્ટમદ્રં ચ વામદક્ષિણતોઽપિ ષા ।
મણ્ડપગર્ભે સૂત્રેણ કર્ત્તવ્યં શુભમીપ્સિતમ્ ॥ ૭૨ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છે:— જગતીની મધ્યપદનુ ગર્ભે તે દેવતાપદ જણવું, યાંસલા, કુંભો, ઉદુમ્બર તે સર્વ દ્વારમાને રાખવા, પ્રાસાદના જેટલો, સવાયો, દોઢો કે બમણો મંડપ કરવો તે શુભ જણવો. મૂળ મંદિરની ડાબી જમણી તરફ અષ્ટભદ્રના પ્રાસાદો

કરવા તે તેના ગર્ભસૂત્રને અનુસરીને શુભ ઇચ્છિત કૃળની કામનાવાળા એ મંડપો કરવા. ૭૦ થી ૭૨.

ભૂમિશ્ચ ભૂમિમાનેન ચતુર્દ્વારયુતં શુભમ્ ।
અષ્ટભાગૈર્દ્વિરષ્ટૈર્વા નરવાર્ધ દ્વાદશોઽપિ ચ ॥ ૭૩ ॥

પ્રાસાદમાને પ્રતિમા કર્તવ્યા શુભ મીપ્સિતમ્ ।
મદ્રે મદ્રે રાજસેનો વેદી સુખાસનં શુભમ ॥ ૭૪ ॥

આ પ્રાસાદના એક ભૂમિ ઉપર બીજી એમ મજલાઓ માનથી કરવા, અને તેને પ્રાસાદ ચારે તરફ દ્વારવાળો કરવો, તે શુભ બાણવું. તે પ્રાસાદ આઠ ભાગ, સોળ ભાગ, દશભાગ, બારભાગ (કે એવીશ ભાગ) ની વિકાસિતનો કરવો. પ્રાસાદના પ્રમાણથી પ્રતિમાજી કરવા તે શુભ બાણવું. પ્રાસાદના ભદ્રે ભદ્રે રાજસેનક વેદિકા, આસન-પટ્ટાદિ, સુખાસન (કક્ષાસન) કરવા. ૭૩-૭૪.

एकवक्त्रो त्रिवक्त्रो वा चतुर्वक्त्रस्तथैव च ।
एकवक्त्रे च कर्तव्या मुखे चैव त्रिशालिका ॥ ७५ ॥

આ અષ્ટાપદ પ્રાસાદ એક મુખનો, ત્રણ મુખનો, કે ચાર મુખનો કરવો, એક મુખના પ્રાસાદને આગળ ત્રિશાલિકા કરવી. ચાર મુખના પ્રાસાદને ચારે દિશામાં મંડપો કરવા શુભ છે. ૭૫.

चतुर्दिक्षु चतुर्वक्त्रं तस्याग्रे मण्डपः शुभा ।
तदर्थं च न कर्तव्यं शालावेध प्रजायते ॥ ७६ ॥

पटशाला प्रवेशेन दृश्यते वास्तुषु ।
स्वामि सुखमाचार्यश्च पूजा न लभ्यते नरैः ॥ ७७ ॥

तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कर्तव्यं च पूजागमैः ।
तत्કृतं च शुभं ज्ञेयं सर्वकाम फलप्रदम् ॥ ७८ ॥

पुत्र पौत्र प्रवर्द्धन्ते प्रजाराज्ञ जयावहम् ।
राजसेन तथा वेदी आसनं मतवारणम् ॥ ७९ ॥

इलिका तौरणेर्युक्तः शालाग्रे पुरितः शुभः ।
तन्मध्ये च महामेरु अतुर्दिक्षु जिनेश्वरम् ॥ ૮૦ ॥

પ્રથમાર્ચા પ્રમાણેન દ્વિચતુરષ્ટદિઙ્મિતાઃ ।

દૃષ્ટિસ્તુ દૃષ્ટિમાનેન સ્તનાન્તં વા શુભં ભવેત ॥ ૮૧ ॥

અષ્ટાપદના ચતુર્મુખ મંડપને રાજસેનક, વેદિકા, આસનપટ્ટ, કક્ષાસન કરવા. શાલા-આગલી ચોક્કીને ધલિકા તોરણ ચુક્ત સુશોભિત કરવું. તેવાં પ્રાસાદની મધ્યમાં મહામેઝ જેવી વેદી પર ચારે દિશાએ જિનેશ્વર પધરાવવા, પહેલા આગલા ખિરખ પ્રમાણના પૂર્વાદિ દિશામાં ક્રમે બે, ચાર, આઠ અને દશ એમ ચોવીશ જિનખિરખ સ્થાપન કરવા, તે સર્વની દૃષ્ટિ સમસૂત્રમાં એક રાખવી અથવા સર્વ પ્રતિમાના સ્તનસૂત્ર એક સૂત્રમાં રાખવા. ૭૬ થી ૮૧.

તેન માનેન કર્તવ્ય મધઃ સ્થાનેન નંદતિ ।

પદં ચ પદમાનેન પદં પદાનુસારત્ ॥ ૮૨ ॥

एक भूमि द्विभूमिर्वा त्रिभूमिर्वा कृतं शुभम् ।

आदिपदानुमानेन કર્તવ્યં ભૂમિમુદયમ્ ॥ ૮૩ ॥

तदूर्ध्वे शृंगमुत्सेधं जटायां तत्प्रकल्पयेत् ।

तदूर्ध्वे उरुशृंगाणि अंडकैः कलशैर्युतम् ॥ ૮૪ ॥

આમ સમસૂત્રના માન રાખતાં નીચેની ગાદી ચઢાવવી, પદના માને પદો રાખવા, પદના અનુસારે પદો રાખવા, પદના માનથી એક ભૂમિ કે બે ભૂમિ કે ત્રણ ભૂમિનો પ્રાસાદ કરવો. તે શુભ છે. મુખ્ય આદિપદના માને ઉપરની ભૂમિનો ઉદય રાખવો તેના ઉપર શૃંગો ચઢાવી જટાની કલ્પના જેવું શિખર કરવું, તેના ઉરુશૃંગો અંડકો ચુક્ત પ્રાસાદ કરવો. ૮૨ થી ૮૪.

॥ इति श्री अष्टापद ॥

(જ્ઞાનપ્રકાશદ્રીપાર્ણવ)

મેરુગિરિસ્વરૂપમ્ નંદીશ્વરદ્વીપ લક્ષણ :-

॥ અથ મેરુગિરિસ્વરૂપમ્ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ—

વૃતાકારો મેરુગિરિઃ શાલભદ્રભૂસ્થિતઃ ।
સુવર્ણવર્ણો મેરુશ્ચ નીલવર્ણસ્ય ચુલિકા ॥ ૮૫ ॥

નંદનં પ્રથમે કન્દે તથોપરિ સોમનસમ ।
શેષં ચ પંડકવનં ચુલિકા તસ્યોપરિ ॥ ૮૬ ॥

ચુલિકોપરિ કર્તવ્યં શાશ્વત જિન ચૈત્યકમ્ ।
પૂર્વદક્ષે શ્વેતવર્ણાઽપરોત્તરે રક્તવર્ણકા ॥ ૮૭ ॥

પૂર્વાદિ ક્રમયોગેન સિદ્ધશિલા પંડોપરિ ।
શિલા ચ ધનુષાકારા જન્માભિષેક સ્તત્ર ચ ॥ ૮૮ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા મેરુગિરિનું સ્વરૂપ કહે છે, મેરુગિરિ ગોળ આકારે છે. નીચે પ્રથમ ભદ્રશાલી ભૂમિ પર તે સ્થિત છે, મેરુનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો છે, ઉપર ચૂલિકાનો નીલવર્ણ કહ્યો છે, પ્રથમ કંઠ રૂપે નંદનવન છે, તે ઉપર ચઢતાં સોમનસ વન આવે છે, તેનાથી ઉપર ચઢતાં ઉપર પંડકવન આવે છે, (જ્યાં પ્રભુજીનો જન્માભિષેક થાય છે) તે ઉપર ચૂલિકા આવે છે, ચૂલિકાની ટોચ પર શાશ્વત જિનચૈત્ય આવેલું છે, પંડકવનમાં પૂર્વ ને દક્ષિણ દિશાની શ્વેતવર્ણની સિદ્ધશિલા છે, પશ્ચિમ અને ઉત્તર રક્તવર્ણની સિદ્ધશિલા છે, એમ પૂર્વાદિ શિલાએ પંડકવન પર છે, તે શિલાઓનો આકાર ધનુષાકાર કહ્યો છે, (તે સિંહાસન-ગાદી તરીકે બાણવી) પૂર્વ-પશ્ચિમ બે એમ બન્ને શિલા છે, તે સિદ્ધશિલા પર પ્રભુનો જન્મ થાય ત્યારે ત્યાં ઇન્દ્રો તેમનો જન્માભિષેકનો ઉત્સવ કરે છે. ૮૫ થી ૮૮.

માન પ્રમાણ—

નન્દનોદયસ્ત્રયાંશે વિશાંશકં સોમનસમ્ ।
પાંડુકં ચ કલાંશેન પ્રતિમા માને ચૂલિકા ॥ ૮૯ ॥

ઉર્ધ્વ વ્યાસઃ ત્રિશાંશેન અધશ્ચ પંચત્રિશકઃ ।

ભાવમેરૌ કલ્પિતાંશા ક્ષેત્રમાને યોજયેત્ ॥ ૯૦ ॥

હવે મેરુગિરિનું માન પ્રમાણ સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ કહે છે, નીચેનું નંદનવન ત્રણ ભાગનું હતું (તેમાં કણ્ઠપીઠની આકૃતિ કરવી), તે ઉપર વીશ ભાગની ઉંચાઈમાં સોમનસ વન આવે, તેના ઉપર સોળ ભાગનું હતું પંડકવન આવે, અને પ્રતિમાના પ્રમાણથી ચૂલિકાનું પ્રમાણ રાખવું ઉપરનો વ્યાસ પાંદક ત્રીશ ભાગ વિસ્તારમાં અને નીચેનો પાંત્રીશ ભાગ જાણવા, આ ભાવ મેરુની સ્થાપત્યની કૃતિનું જાણવું, જેન અંથોમાં કહેલા ક્ષેત્ર પ્રમાણનું સેવન કરવું કાર્યક્ષેત્રે ખડું અશક્ય છે. ૮૯-૯૦.

ચતુર્દિશિજિનમેહં સોમનસવને સ્થિતમ્ ।

વિદિશિ શક્રપ્રાસાદો વાપી જલ પૂર્ણકા ॥ ૯૧ ॥

સોમનસ વનના કરતા ચાર દિશામાં જિનભવન કરવાં, વિદિશાઓમાં ચાર ઇન્દ્રોના પ્રાસાદો જલપૂર્ણ વાવો સહિત કરવા. ૯૧

વને નન્દને ચ કાર્યાશ્ચતુર્દિશિ જિનગૃહાઃ ।

વિદિશિ શક્રપ્રાસાદો વાપી ચ જલપૂર્ણિકા ॥ ૯૨ ॥

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદાન્તરે દિક્કુમારી - કૂરાનિ ચ ।

તત્ર કૂટો પરિ કુક્ષૌ હશાને બલકૂટકમ્ ॥ ૯૩ ॥

નંદનવનની ચારે દિશાઓમાં જિનમંદિરો અને વિદિશામાં ઇન્દ્રના ચાર પ્રાસાદો કરવા, તેમાં કરતા જલપૂર્ણ વાવો કરવી. જિનચેત્યને ઇન્દ્ર પ્રાસાદની વચ્ચે આંતરે અઠેક દિક્કુમારીના કૂટ=ટેકરીઓ આવેલી છે (એમ આઠ કૂટ છે) તે કૂટ પર્વતની ટેકરી ઉપર અઠેક દેરી કરવી (દિક્કુમારીને રહેવાને) આઠકૂટ ઉપરાંત ઇશાન દેશમાં એક બલકૂટ વિશેષ કરવું (ઇશાનમાં ઇન્દ્રભવન, પછી બલકૂટ, પછી દિક્કુમારી કૂટ અને પછી ઉત્તર દિશાનું એમ ક્રમ) ૯૨-૯૩.

મેરુશ્ચ પર્વત્તાકારો ગુહાવૃક્ષાદિમિર્વૃતઃ ।

અધો ભાગે પશુપક્ષી મન્યજીવા સ્તથો પરિ ॥ ૯૪ ॥

નન્દનસ્ય અધો ભાગે મહાનદી મદ્રશાલકમ્ ।

एवંविधोय મેરુગિરિ કથિતમ્ વિશ્વકર્મણા ॥ ૯૫ ॥

મેરુગિરિ કરતા પર્વતોના આકાર-ટેકરા ગુફાઓ ઝરણા વૃક્ષો કરતા કરવાં, નીચે પક્ષુ-પક્ષીઆદિ અને તે પર ભવ્ય જીવો છે, નંદનવન જે કણ્ઠપીઠના રૂપનું નીચે કરવાનું તેની કરતી નીચે ખાઈ મહાનદી સ્વરૂપ કરવી. મંદિરની જમીનને સદ્ર શાલ સ્વરૂપ જાણવી. આ રીતે મેરુરચના વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૯૪-૯૫.

અથ નંદીશ્વર-દ્વીપ-રચના

વિશ્વકર્મોવાચ

અથ નંદીશ્વરો દ્વીપઃ દ્વિપંચાશ્ચકૂટવાન્ ।
 કૂટોપરિ ચમુર્મુખં ચૈત્યં ચતુર્દ્વારકમ્ ॥ ૯૬ ॥
 ચતુર્દિશિ ચતુર્ગિરિં જનઃ શ્યામવર્ણક ।
 અંજનસ્ય ચતુર્દિશિ દધિ મુખાશ્ચ પર્વતઃ ॥ ૯૭ ॥
 પ્રત્યેકં ચ વિદિશાયાં દૌ દૌ રતિકરૌગિરી ।
 એવ મષ્ટ રતિકરા ચતુર્દધિરેકાંજનઃ ॥ ૯૮ ॥
 ત્રયોદશ ગિરયશ્ચ ચતુર્દિશિ ચ પર્વતાઃ ।
 એવ મંજનસમૂહઃ સ્યાદ દ્વિ પંચાશ્ચતુર્દિશિ ॥ ૯૯ ॥
 પ્રતિ કૂટોપરિ ચૈત્યં ચતુર્દ્વારં સુશોભનમ્ ।
 સમસ્ત વિશ્વ સંખ્યા ચ દ્વિશતાધિકમષ્ટકમ્ । ૧૦૦ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો નંદીશ્વર દ્વીપની રચના કહે છે, નંદીશ્વરદ્વીપોમાં બાવન કૂટ પર્વતોના છે, પ્રત્યેક કૂટ ઉપર ચાર મુખના ચાર દ્વારવાળા ચૈત્ય છે, ચારે દિશામાં શ્યામ વર્ણના ચાર અંજનગિરિ આવેલા છે, ચારે દિશાએ આવેલ ચાર અંજનગિરિ છે, પ્રત્યેક અંજનગિરિની ચારે દિશાએ એકેક એમ ચાર દધિમુખ પર્વત આવેલ છે. પ્રત્યેક દિશામાં બળે બળે રતિકર પર્વતો આવેલ છે, એવા આઠ રતિકર પર્વત ચાર દધિમુખ પર્વત અને મધ્યનો અંજનગિરિ પર્વત મળી કુલ તેર પર્વતો છે,

ઉપરે કત આવેલ પાઠ સ્થાપત્ય રચનાની દૃષ્ટિએ છે, પરંતુ જૈન દર્શન શાસ્ત્રોમાં બિમ્બ સંખ્યા નીચે પ્રમાણે આપી છે.

આ નંદીશ્વર દ્વીપના મધ્ય પદોમાં જંબુદ્વીપ=સમુદ્રાદિ દ્વીપના આઠ વલયો વાળી રચના કરવી, તેમાં મધ્યમાં જંબુદ્વીપની વચ્ચે મેરુની રચના કરી ચાર શાશ્વત જિનમૂર્તિઓ પધરાવવી. સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ ઉપર કહેલા $૧૩ \times ૪ = ૫૨$ કૂટ + ૪ = ૨૦૮ એમ બસો આઠ બિમ્બ સ્થાપન થાય છે, પરંતુ મધ્યના મેરુના ચાર શાશ્વતા જિનબિમ્બ ગણતાં કુલ ૨૧૨ (બસો બાર) બિમ્બની સ્થાપના થાય.

શાસ્ત્રોક્ત વર્ણનમાં એકેક ગિરિઉપર ચૌમુખદ્વારના ૧૨૪ બિમ્બ પધરાવેલા કહ્યા છે, તેવા બાવન ગિરિ ઉપર $૧૨૪ \times ૫૨ = ૬૪૪૮$ (છ હજાર ચારસો અડતાલીશ) બિમ્બ સંખ્યા બધી મળીને નંદીશ્વરદ્વીપ ઉપરની કહી છે આ તમામ પ્રભુના નામે શાશ્વતા જિન પૈકીના જ છે. તેમાં કોઈ ચોવીશી પધરાવવાની હોતી નથી. આમ શાસ્ત્રોક્ત વર્ણનમાં આ પ્રત્યેક ગિરિ ચૈત્યને ચારે તરફ ચાર મુખ મંડપો અને તેના આગળ પેદામંડપો છે, તેમ કહેલું છે, એટલે $૫૨ \times ૪ = ૨૦૮$ (બસો આઠ) મંડપો અને બસો આઠ પેદામંડપો થયે કેટલી વિશાળ ભવ્ય રચના.

પ્રત્યેક અંજનગિરિ ચારે દિશાના તેરના સમૂહમાં મધ્યમાં આવેલ છે, એવા ચારે તરફના અંજનગિરિના સમૂહ કુલ મળીને (૧૩ x ૪ = ૫૨) બાવન કૂટ થાય, પ્રત્યેક કૂટ ઉપર ચાર દ્વારથી શોભતું અકેક ચેત્ય છે. બધા મળીને જિનખિંબોની સંખ્યા બસો આઠ થાય. (તેર તેરના ચારે દિશાના સમૂહ વચ્ચે મેરૂપર્વત આવેલ છે.) ૯૬ થી ૧૦૦.

॥ इति श्री नंदीश्वर द्वीप रचना ॥

अथ जिनप्रासाद आयतनादि

श्री विश्वकर्मावाच

जिनाग्र चतुष्किका शुक्राग्रे गूढ मण्डपः ।

गूढस्याग्रे चतुष्किका तदग्रे नृत्यमण्डपः ॥ १०१ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે:- જિન પ્રભુના પ્રાસાદ આગળ ચતુષ્કિકા ઠેલી કરવી, ઠેલી શુક્ર મંડપ આગળ ગૂઢ મંડપ કરવો, ગૂઢ મંડપ આગળ ચતુષ્કિકા ચોડીઓ કરવી, તેના અગ્રભાગે નૃત્ય મંડપ કરવો. ૧૦૧.

प्रथम प्रासाद माने शताग्रेचाष्ट संयुताः ।

चतुरशीर्तिद्विसप्तः शताद्धं च द्वायाधिकम् ॥ १०२ ॥

चतुर्विंशति जिनेन्द्रा भाषितं विश्वकर्मणा ।

ज्येष्ठ मध्य कनिष्ठं च त्रिविधं मान मुत्तमम् ॥ १०३ ॥

મૂળ પ્રાસાદના માનથી ફરતી એક સો આઠ દેવકુલિકાઓ મૂળ મંદિર સાથે કરવી તેમજ ચોરાશી, બહોતેર બાવન અને ચોવીશ દેવકુલિકાઓ મૂળ મંદિર સાથે કરવાનું શ્રી વિશ્વકર્માએ કહ્યું છે. તેવા જ્યેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણે પ્રકારના માનના પ્રાસાદો ઉત્તમ બધુવા, આ રીતે પાંચ પ્રકારે જિનાયતનો કરવાનું કહ્યું છે.

पंच विंशति विस्तारं अष्टाविंशति मुखायते ।

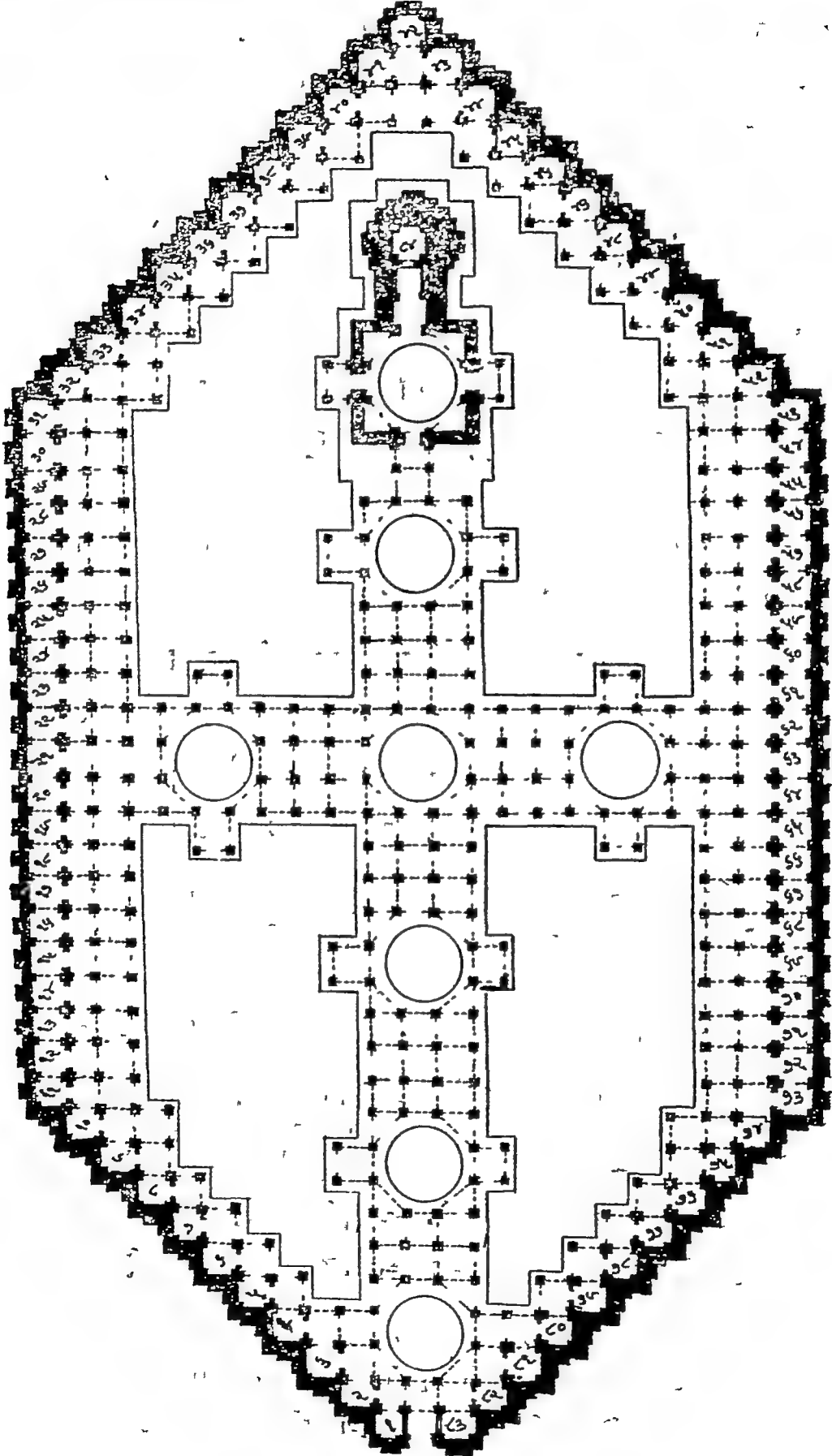
भागैकं लोपयेत्कर्णं चतुरशीनि जिनालयः ॥ १०४ ॥

विंश विंश कृते क्षेत्रे पृष्ठे चत्वारिंश मुखायते ।

जिणमाला स्तथा नाम सर्वं कल्याण कारिका ॥ १०५ ॥

પચ્ચીશ ભાગ પહોળાઈ અને અઠ્ઠાવીશ ભાગ ઉંડાઈ લંબાઈનું ક્ષેત્ર કરવું, તેના ચાર ખુણાના અકેક પદ લોપવા (એટલે ચારે ખુણે ખાંચા પાડવા) વીશ વીશ આગળ પાછળ દેવકુલિકાઓ અને બાજુમાં વીશ વીશ દેવકુલિકાઓ ત્રણ મહાધર

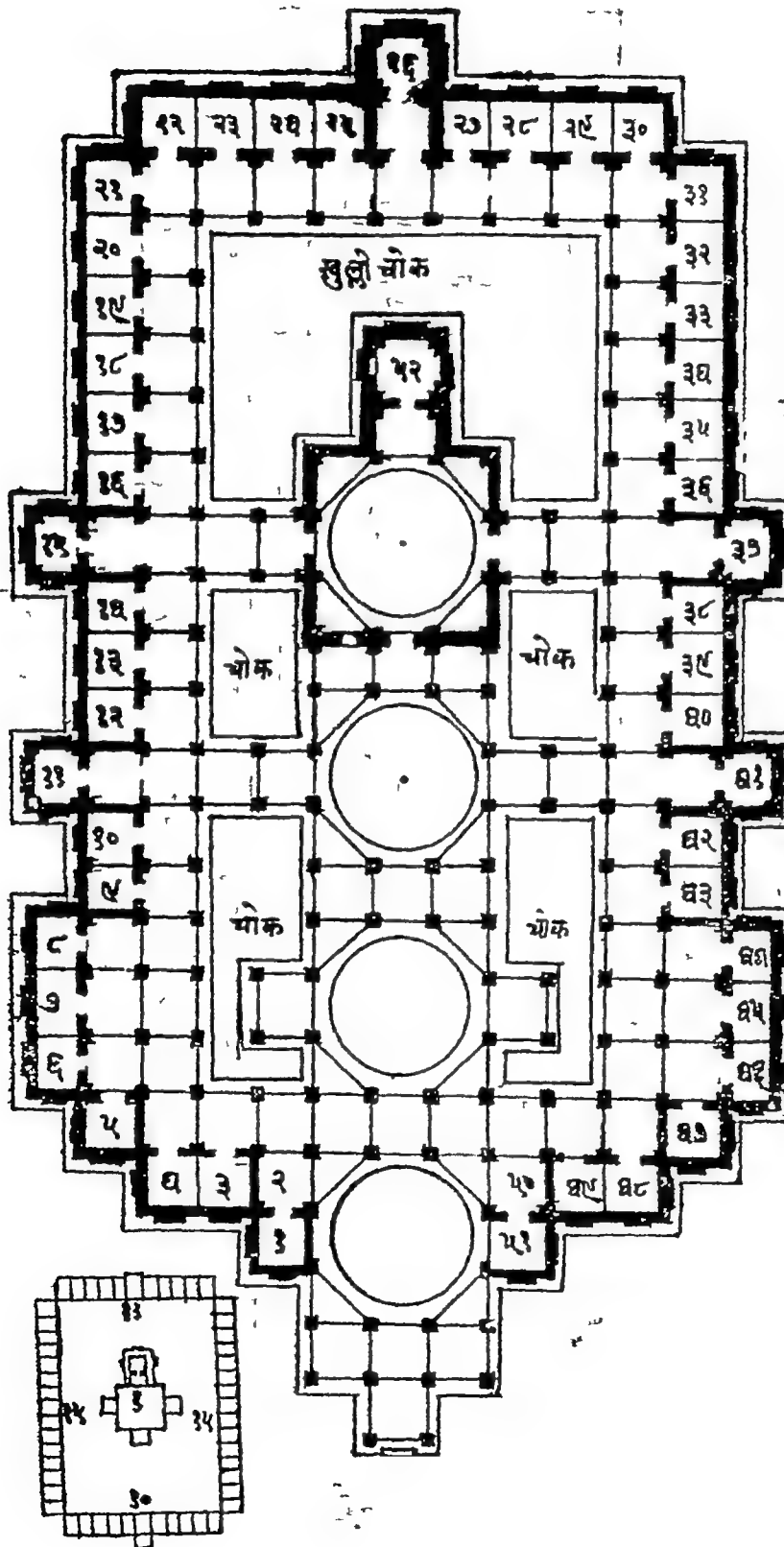
અને મુખ્ય પ્રાસાદ સહિત ચોરાશી જિનાયતને આમ સર્વ કલ્યાણ કરવાર. એવું જિણુમાલ નામ જાણવું. ૧૦૪-૧૦૫.

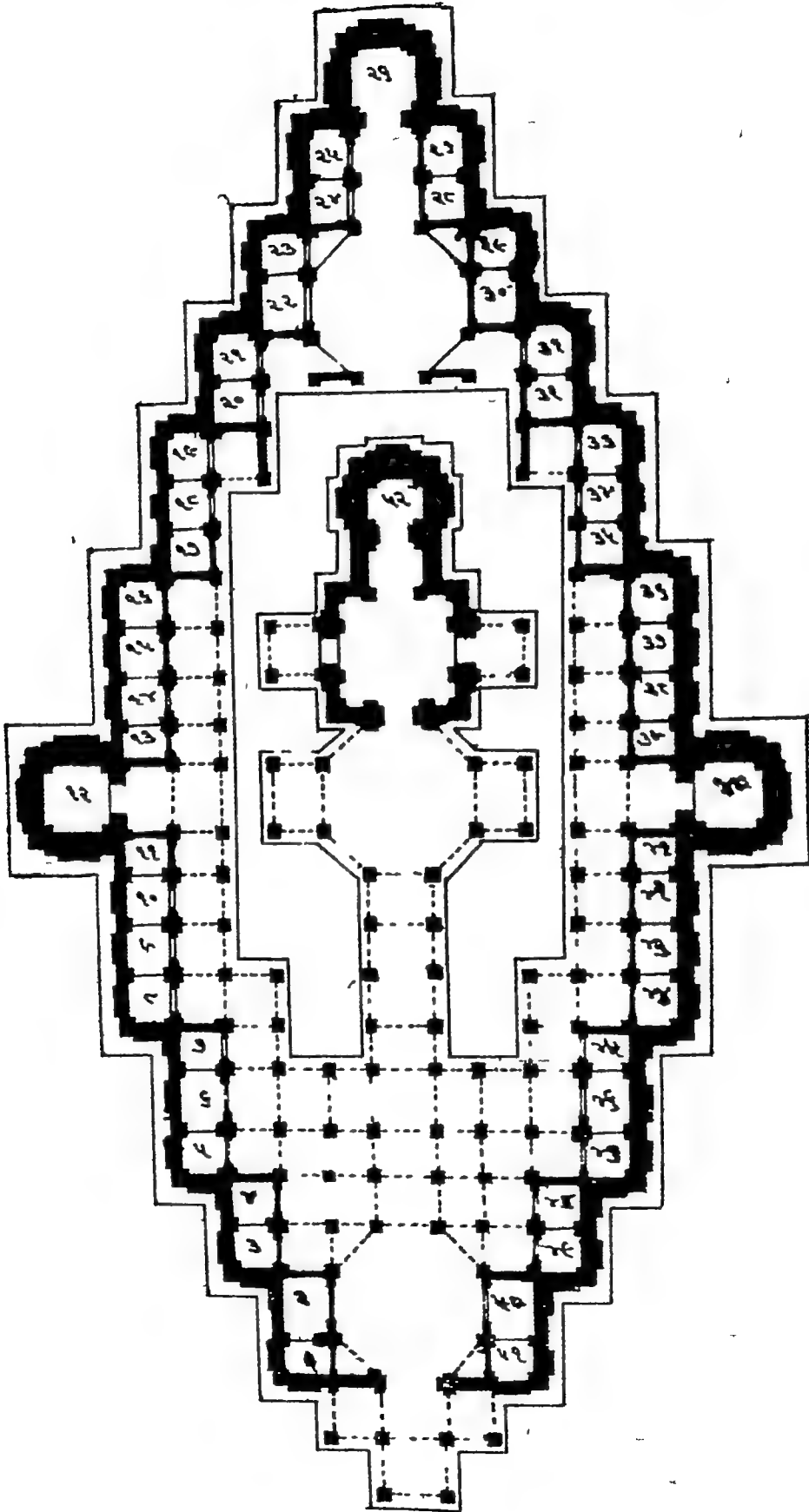
ચોરાશી (૮૪) જિનાયત.

मूल प्रासाद संयुक्ते वर्ण संख्याजिनायतम् ॥ १०६ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુ સત્તર સત્તર, આગળ આઠ અને પાછળ નવ દેવકુલિકાઓ કરવી મૂળપ્રાસાદ સહિત આવન જિનાયતનની રચના બાણુવી. ૧૦૬.

आवन (पर) जिनालयः

બાવન (પર) જિનાલય.

વામ દક્ષે ચ પંચાશત પૃષ્ઠે રુદ્રોઽગ્રતો દશ ।

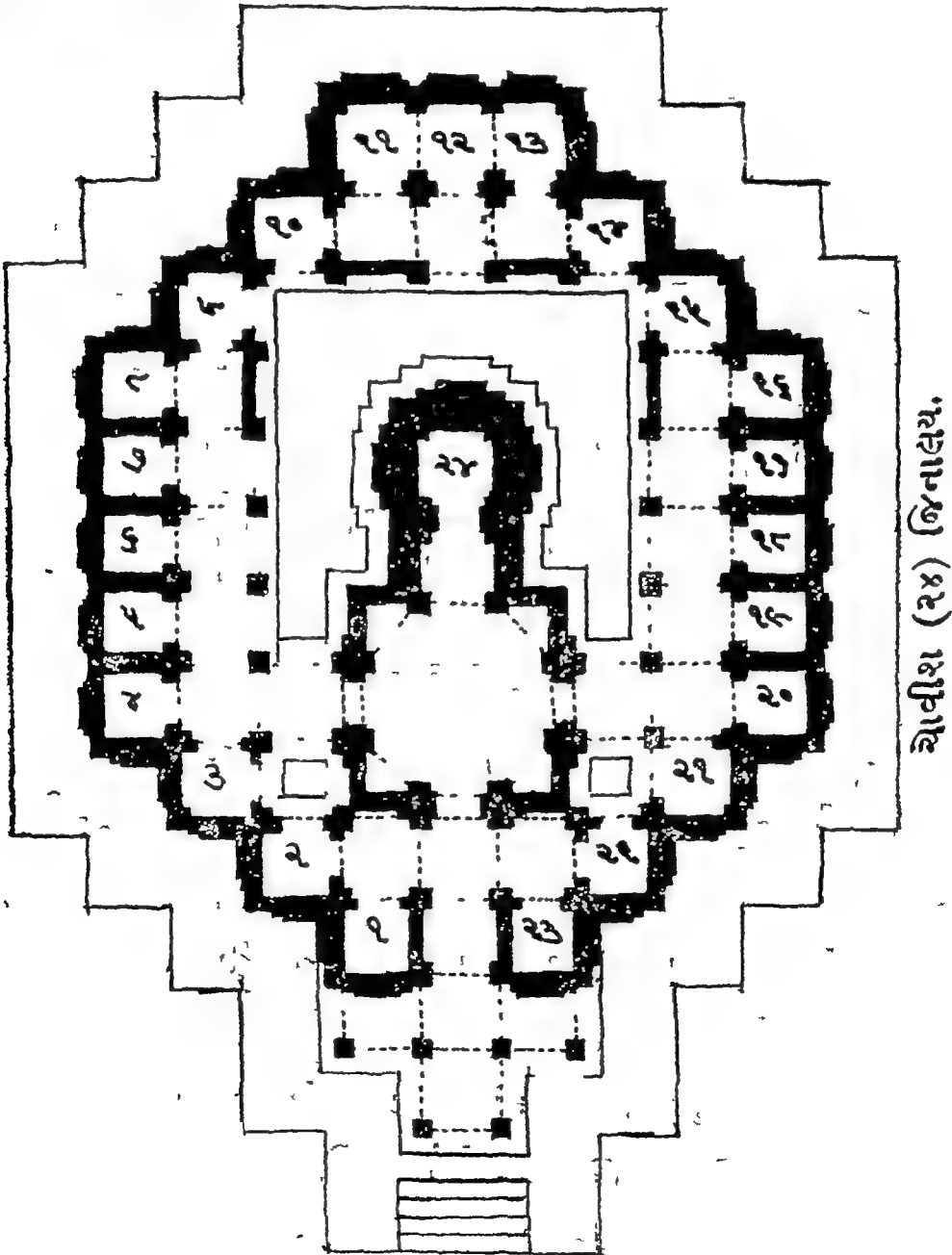
મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તં દ્વિસપ્તતિર્જિનાયતમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

મુખ્ય પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુએ પચ્ચીશ પચ્ચીશ પાછળ અગિયાર અને આગળ દશ દેવકુલિકાઓ આમ મૂળપ્રાસાદ સહિત બહોંતેર જિનાયતનની રચના બાણુવી.

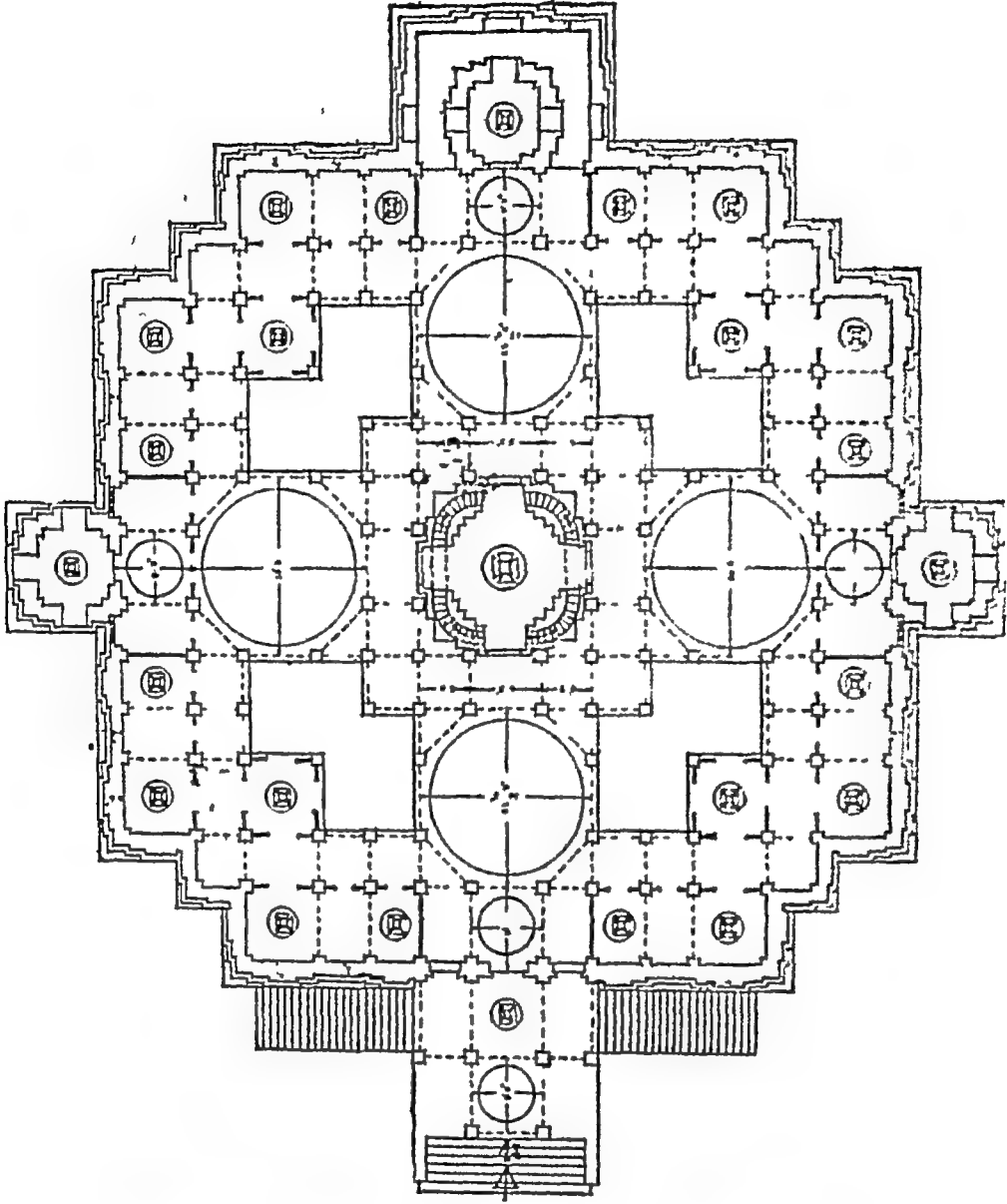
અગ્રપૃષ્ઠ દ્વયોવિધ ચતુર્વિંશાયતં ચલુ ।

અષ્ટાષ્ટ સાત કુલિકા સહિતં મૂલમન્દિરે ॥ ૧૦૮ ॥

ચોવીશ જિનાલય બે પ્રકારે થઈ શકે. મૂલમંદિરની આગળ અથવા પાછળ દેવકુલિકાઓ થાય. તેમાં બે બાજુ આઠ આઠ, પાછળ સાત, અને એક મૂલ પ્રાસાદ સહિત ચોવીશ જિનાલય બાણુવા. ૧૦૮.

शेवीश जिनायतन

यदिस्थान मानाश्रये न्यूना धिक्यं देवकुले ।

पार्श्व पृष्ठाग्र संख्येन तत्र दोषो न जायते ॥ १०९ ॥

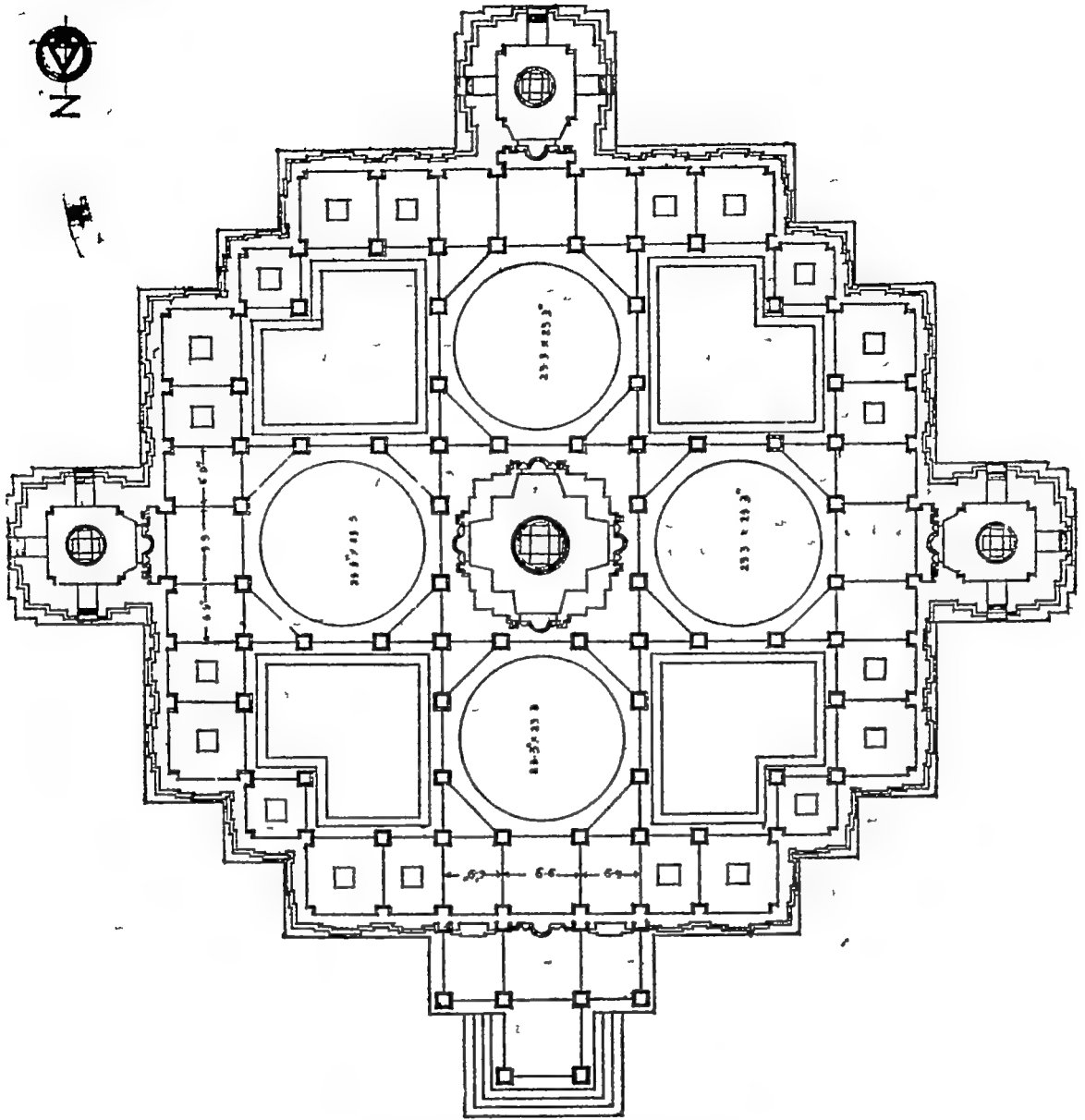
कदाच स्थान-जग्याने आश्रय नष्टीने आनुनी हेरीओ आगण पाछण वधारवी
पडे अगर तेमां ओछा वधतु करवुं पडे तो दोष न नष्टवे कुल संख्या ८४, ७२,
५२, २४ भेजववी. १०६.

अग्रतः पृष्ठतश्चैव वाम दक्षिणतोऽपि वा ।

जिनेन्द्रायतनं चैव पदवेधं विवर्जितम् ॥ ११० ॥

प्रासाद स्तंभ कर्णानां वेधद्वारेषु वर्जयेत् ।

प्रासाद मण्डपानां तु गर्भे कृत्वा सुख वहेत् ॥ १११ ॥

ચોવીશ (૨૪) જિનાલય.

ચોરાશી, બહોંતેર, ખાવન કે ચોવીશ જિનાયતનની દેવકુલકાઓ કરવામાં પ્રાસાદના આગળ-પાછળ, પડખે કે બધી બાજુમાં પહોળો વેધ ન આવે તેમ રચના કરવી. પ્રાસાદના સ્તંભો અને ખુણાઓનો વેધ દ્વારમાં ન આવે તેમ કરવું, તેમ મૂળ પ્રાસાદના દ્વારમાં પણ વેધ ન આવે તેમ કરવું. સર્વ મંડપ પ્રાસાદના ગર્ભને અનુસરી કરવાથી સુખને આપનાર બન્યું. ૧૧૦, ૧૧૧.

લઘુપદે કુલિકાયાં પક્ષગર્ભે ચ લોપયેત્ ।

દેવકુલી ગર્ભગેહે બ્રહ્મ ગર્ભ ન લોપયેત્ ॥ ૧૧૨ ॥

બ્રહ્મ ગર્ભે યદિલુપ્તે વેધદોષો મહદ્ ભયમ્ ।

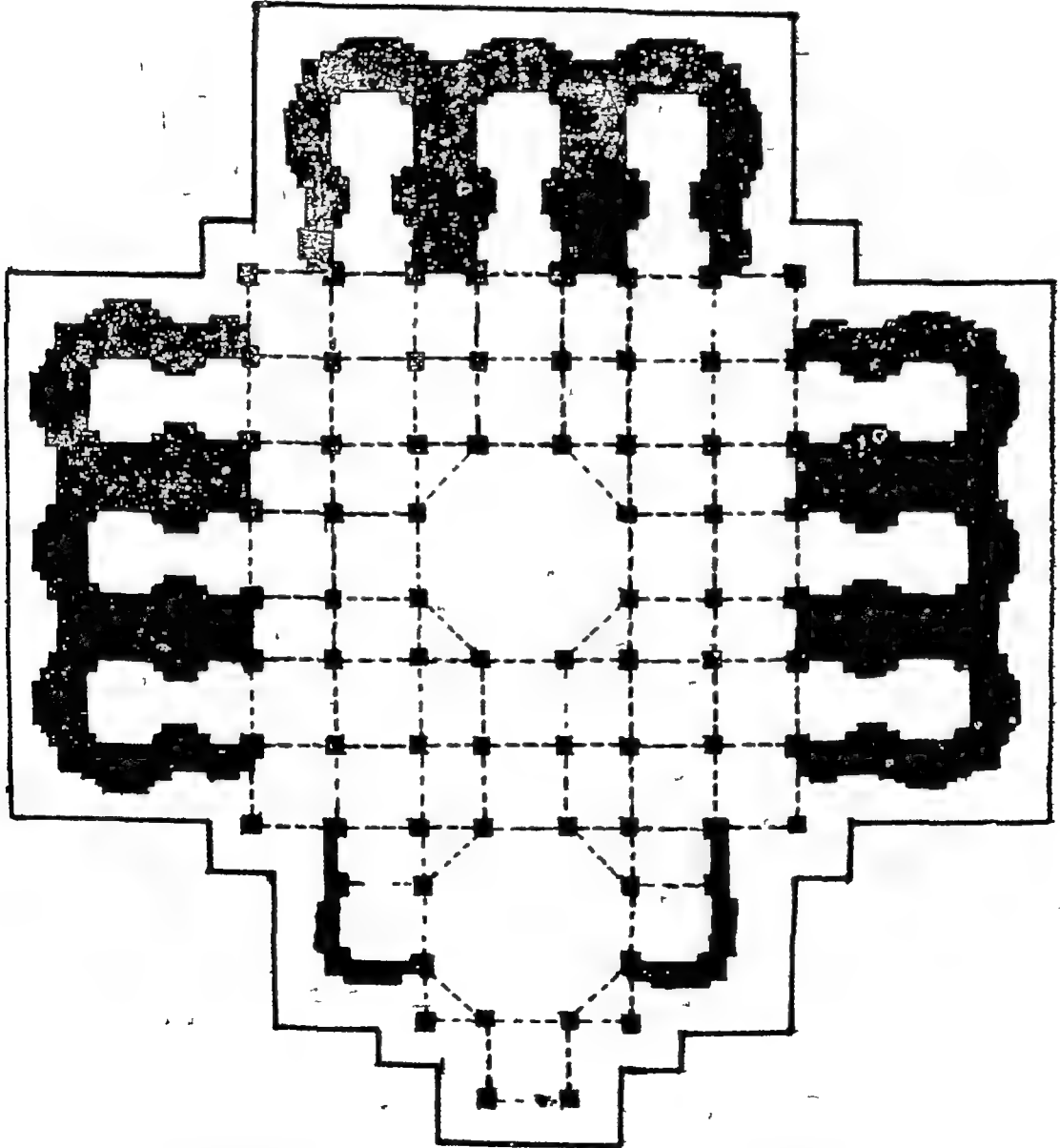
કવચિત પાર્શ્વગર્ભ લોપે તત્રદોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૧૩ ॥

જિનાલયના નાના પદો પર શિખર કરવામાં પડખાનો ગર્ભ લોપાય તો દોષ નથી. પરંતુ દેવકુલિકાના ગર્ભગૃહના શિખરનો ઉભો પ્રહ્લગર્ભ ન લોપવો. જો પ્રહ્લ ગર્ભ લોપાય તો વેધ દોષનો ભય ઉપજે. પરંતુ કદાચ (નાના પદના કારણે) પડખાના ગર્ભ લોપાય તો તેનો દોષ ન જાણવો. ૧૧૩

જિનાયતં શુભ કાર્યં સર્વજ્ઞર્હિં સુશિલ્પિભિઃ ।

વાસ્તુજ્ઞાને સ્વતઃ સિદ્ધઃ વાસ્તુવેત્તા દેવસમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં પોતે સિદ્ધ થયેલા જ્ઞાનવાળા અને વાસ્તુના જાણવાવાળા દેવરૂપ જોવા સર્વ કળાના જાણકાર તેવા સારા કુશળ શિલ્પીએ આવું અનેક શુચોવાળું જિનાયતનું કામ ખુદ્ધિ અને તર્કથી કરવું. ૧૧૪.

અગ્નિચાર (૧૧) ગર્ભગૃહ આસાદ રચના.

શાસ્ત્ર વિહિનાપવાદેના કથ્યતે મુનિપુંગવૈઃ ।

ગુણ દોષૌ ચ વિજ્ઞાય શિલ્પી કુર્વતિ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૧૧૫ ॥

કહાય કેઈ સમય કારણસર અપવાદરૂપ શાસ્ત્ર વિહિન માગે ઋષિ મુનિઓએ કહ્યા હોય તો તેના ગુણદોષ જાણીને બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ તેવું કાર્ય કરવું. ૧૧૫

ક્વચિત્ શાસ્ત્રવિહિનં તુ યદિ કર્મજ્ઞધીમતામ્ ।

કર્મઠે કુશલે તસ્મિન્ વેધ દોષો ન જાયતે ॥ ૧૧૬ ॥

વાસ્તુ કર્મના બુદ્ધિમાન કર્મઠના જ્ઞાતા એવા કુશલ સ્થપતિને જો કહાય એવા સંજોગોમાં અણુછુટકે શાસ્ત્ર વિહિન માગે જવું પડે તો તે વેધ દોષ ન જાયવો. ૧૧૬

અલિદ તલભૂમ્યુચ્ચં દેવકુલી ભુવસ્તલમ્ ।

પ્રણાલં કારયેદ્ધિમાન પૂર્વતશ્ચાગ્ર માગત ॥ ૧૧૭ ॥

અલિદ-પરસાળ-ચોડીની ભૂમિ કરતાં દેવકુલિકાના ગર્ભગૃહનું ભૂમિ તલ ઉંચું રાખવું અને તેનો ઢાળ આગળ પૂર્વમાં બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ રાખવો. ૧૧૭.

ગુણાશ્ચ વહ્નો યત્ર દોષ ઈકો મદેદ્યદિ ।

ગુણાધિકં ચાલ્પ દોષં કર્તવ્યં નાત્ર સંશય ॥ ૧૧૮ ॥

જે સ્થાપત્ય કામમાં ઘણા ગુણો હોય અને કેઈ એકાદ દોષ હોય તો તે દોષ ગણાતો નથી. તેવા અધિક ગુણવાળા અને અલ્પ દોષવાળાં કાર્ય નિર્દોષ છે તેમ જાણવું, તેમાં સંશય ન કરવો, અશિકુંડમાં જલખિન્દુઓની સ્થિતિ જેવું તે જાણવું. ૧૧૮

અષ્ટાપદ્ સમોસર્પાં શિખરં મેરુમાનકમ્ ।

કૃતે ભાવકલ્પાંશ ક્ષેત્રમાનં ન યોજયેત્ ॥ ૧૧૯ ॥

અષ્ટાપદ, સમવસરણ કે મેરુશિખરને શાસ્ત્રોમાં કહેલા એમના માન પ્રમાણ પ્રમાણે કરવાનું અશક્ય હોય તો ન કરવા, પરંતુ તેના વ્યવહાર કલ્પિત ભાગથી ભાવ દેખાડવો. ૧૧૯.

નોટ:- ચોરાશી જિનાયતન ખીજ પ્રકારે પાછળ એકવીશ, જાણુમાં જાવીશ જાવીશ અને આગળ અઢાર મુખ્ય પ્રાસાદ મળી ચોરાશી જિનાયતન થાય, જાણુમાં મેટી દેરીઓને મહાધર કહે છે, તે દેવકુલિકાની સંખ્યામાં ગણવી. અને ચાર ગર્ભ જલાણુક કરવા તેવા ચોરાશી જિનાયતને જણુમાલા નામે જાણુવુ રાણુકપુર ધરણીવિહારપ્રાસાદ એ આ પ્રમાણે કૃતિ છે, એકસો અઠ જિનાયતન બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ યુક્તિથી ગોઠવી લેવું.

શ્રી જિન પ્રતિમા લક્ષણ

જિન સ્વરૂપ

અરૂપં રૂપમાપન્નં વિશ્વરૂપં જગત્પ્રભુમ્ ।
 કેવલં જ્ઞાન મૂર્તિશ્ચ વીતરાગં જિનેશ્વરમ્ ॥ ૧૨૦ ॥
 દ્વિ ભૂજશ્ચૈક વક્ત્રશ્ચ વદ્ધ પદ્માસન સ્થિતમ્ ।
 લીયમાન પરબ્રહ્મ જિન મૂર્તિ જગદગુરુમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

નિરાકાર અને વિશ્વરૂપ, જગતના પ્રભુ તથા કેવલ જ્ઞાનની મૂર્તિરૂપ, વીતરાગ જિનેશ્વર સ્વરૂપાકારને પ્રાપ્ત થયેલા કરવા, બે હાથવાળા, એક મુખવાળા, પદ્માસન વાળીને બેઠેલા તથા પરબ્રહ્મના ધ્યાનમાં લીન થયેલી મુદ્રાવાળી જિનમૂર્તિ જગતગુરુ કરવા. ૧૨૦-૧૨૧.

ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરો નામ :-

અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ જિનાન્ તીર્થંકરોમિધાન્ ।
 ચતુર્વિંશતિ સંખ્યાંશ્ચ ઋષમોઽજિત સમ્ભવા ॥ ૧૨૨ ॥
 અભિનન્દન નામાચ સુમતિઃ પદ્મપ્રભુ સ્તથા ।
 સુપાર્શ્વશ્ચન્દ્રપ્રભુશ્ચ સુવિધિઃ સ્યાદય શીતલઃ ॥ ૧૨૩ ॥
 શ્રેયાંસો વાસુપૂજ્યશ્ચ વિમલોઽનન્ત તીર્થંકૃત્ ।
 ધર્મઃ શાન્તિશ્ચ કુન્થુશ્ચાઽરો મલ્હિર્મુનિ સુવૃત્ ॥ ૧૨૪ ॥
 નમિ નેમિશ્ચ પાર્શ્વશ્ચ મહાવીરસ્તથા સ્મૃતઃ ।
 ચતુર્વિંશતિરર્હેન્તઃ લોકે પૂજ્યતમાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૨૫ ॥

હવે તીર્થંકર જેમની સંજ્ઞા છે એવા ચોવીશ જિનેશ્વર ભગવાનનાં નામ કહું છું:-

(૧) ઋષભદેવ, (૨) અજિતનાથ, (૩) સંલવનાથ, (૪) અભિનંદન, (૫) સુમતિ-
 નાથ, (૬) પદ્મપ્રભુ (૭) સુપાર્શ્વનાથ, (૮) ચંદ્રપ્રભુ, (૯) સુવિધિનાથ, (૧૦) શીતલ-
 નાથ, (૧૧) શ્રેયાંસનાથ, (૧૨) વાસુપૂજ્ય, (૧૩) વિમલનાથ, (૧૪) અનંતનાથ,
 (૧૫) ધર્મનાથ, (૧૬) શાન્તિનાથ, (૧૭) કુન્થુનાથ (૧૮) અરનાથ. (૧૯) મલ્હિનાથ
 (૨૦) મુનિસુવૃત (૨૧) નમિનાથ, (૨૨) નેમિનાથ, (૨૩) પાર્શ્વનાથ, (૨૪) મહાવીર
 સ્વામી આ પ્રમાણે ચોવીશ અહંતોના નામ બાણવા અને તેઓ લોકમાં પૂજ્યતમ
 બાણવા. ૧૨૨ થી ૧૨૫.

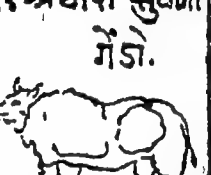
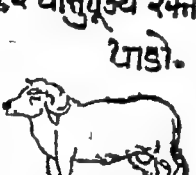

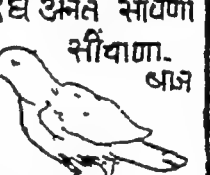

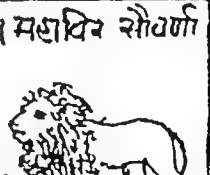
ज्ञानप्रकाशदीपार्णवे

उत्तरार्धः

॥ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥

जिनमूर्ति-वर्ण लाञ्छनादि-यक्षयक्षिणीस्वरूपाध्यायः ॥ २३ ॥

त्रयोविंश तीर्थ-द्वारेणा लाञ्छन

१ भूभवेव-सुवर्णा- २ अजितनाथ वृषभा 	३ सभवेजिन सुवर्णा हाथी. 	४ अभिगंदन सुवर्णा घोडा. 	५ सुमनिजिनसुवर्णा यानर 	६ सुमनिजिनसुवर्णा लौचयक्षी
७ पद्मप्रभु रक्ता रत्न. 	८ सुधार्थ सुवर्णा स्वस्तिक 	९ चंद्रप्रभु श्वेत चंद्र. 	१० भुविधी श्वेत मगर 	११ शीतल सौवर्णा श्रीवत्स
१२ श्रियांश सुवर्णा गेंडो. 	१३ वासुपूज्य रक्ता धाडो. 	१४ अजितनाथ सुवर्णा अजितनाथ 	१५ विमल सौवर्णा पराह 	१६ अजित सौवर्णा सीवाणा. आज
१७ धर्मनाथ सुवर्णा अजित. 	१८ शान्तिनाथ-सुवर्णा- १९ कुंतुनाथ हरणा. 	२० कुंतुनाथ बकरो. 	२१ अरनाथ सौवर्णा महावत 	२२ मल्लीनाथ नीलवर्णा कलश.
२३ भुविभुवत श्याम कुम्. 	२४ नमिनाथ पीत नीलकमल 	२५ नेमनाथ श्याम शंख. 	२६ धार्थनाथ श्याम सर्प 	२७ महाधिर सौवर्णा मिह.

HARSHADROY, P. SOMPURA

PRABHAKAR JOSHI, P. SOMPURA

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

लखन प्रिन्टरी पाटीताण्ड.

વર્ણ

રક્ત પદ્મપ્રભુશ્ચૈવ પદ્મામો વાસુપૂજ્યકઃ ।
 ચન્દ્ર પ્રભુશ્ચ ચન્દ્રામો નેમિશ્ચ નીલ વર્ણકઃ ॥ ૧૨૬ ॥
 મલ્લિશ્ચ પાર્શ્વનાથશ્ચ નીલા મૌ ચ પ્રકીર્તિતૌ ।
 હેમત્વિષો જિનાઃ શેષા રૂપાણીતિ સમાસતઃ ॥ ૧૨૭ ॥

પદ્મ પ્રભુ-રક્ત વર્ણના, વાસુપૂજ્ય-પદ્મવર્ણ, ચન્દ્રપ્રભુ-ચન્દ્રના સમાન કાંતિવાળા, નેમિનાથ-નીલવર્ણના, તેમજ મલ્લિનાથ તથા પાર્શ્વનાથ પણ નીલવર્ણવાળા કહેલા છે, અને શેષ જિન દેવતાઓ સુવર્ણ જેવી કાન્તિવાળા બાણુવા આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં વર્ણ સ્વરૂપ બાણુવું. ૧૨૬-૧૨૭.

લઙ્છન

વૃષો ગજોઽશ્વપુવમૌ કૌશ્વોઽબ્જ સ્વસ્તિકૌ શશી ।
 મકરઃ શ્રીવત્સઃ મૃગ્ગી મહિષઃ શૂક સ્તથા ॥ ૧૨૮ ॥
 શ્યેનો વજ્ર મૃગચ્છાગા નંદ્યાવર્તો ઘટોઽપિ ચ ।
 કૂર્મો નીલોત્પલં શહ્નો ફળી સિંહોઽર્હતાં ધ્વજા ॥ ૧૨૯ ॥

(૧) વૃષ, (૨) હાથી, (૩) અશ્વ, (૪) વાંદરો, (૫) કૌશ્યપક્ષી, (૬) પદ્મ, (૭) સ્વસ્તિક, (૮) ચન્દ્રમા, (૯) મગર, (૧૦) શ્રીવત્સ, (૧૧) ગેડો, (૧૨) પાડો, (૧૩) સુવર, (૧૪) બાજ, (૧૫) વજ્ર, (૧૬) મૃગ, (૧૭) બકરો, (૧૮) નંદ્યાવર્ત, (૧૯) કુંભ, (૨૦) કૂર્મ, (૨૧) નીલકમલ, (૨૨) શંખ, (૨૩) સર્પ, (૨૪) સિંહ. આ અનુક્રમે અર્હત દેવતાઓના ધ્વજ (લંછન) બાણુવા. ૧૨૮, ૧૨૯.

જન્મ નક્ષત્રઃ-

ઉત્તરાષાઢ રોહિણ્યૌ મૃગશિર્ષ શ્રવણશ્ચ ।
 મઘા ચિત્રા વિશાખા ચાઙ્ગુરાધા મૂલમેવ ચ ॥ ૧૩૦ ॥
 પૂર્વાષાઢા શ્રુતિશ્ચૈવ શતતારોત્તરાપદે ।
 રેવતી પુલ્હ મરણ્યૌ કૃતકા રેવતી ક્રમાત્ ॥ ૧૩૧ ॥
 અશ્વિની શ્રવણાશ્વિન્યૌ તથા ચિત્રા વિશાસ્તિકા ।
 ઉત્તરાફાલ્ગુની ચેતિ જિનાનાં જન્મ માનિ વૈ ॥ ૧૩૨ ॥

(૧) ઉત્તરાષાઢા, (૨) રોહિણી, (૩) મૃગશીર્ષ, (૪) શ્રવણ, (૫) મઘા, (૬) ચિત્રા, (૭) વિશાખા, (૮) અનુરાધા, (૯) મૂલ, (૧૦) પૂર્વાષાઢા (૧૧) શ્રવણ, (૧૨) શતભિષા, (૧૩) ઉત્તરાભાદ્રપદ, (૧૪) રેવતી, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) ભરણી, (૧૭) કૃતિકા, (૧૮) રેવતી (૧૯) અશ્વિની (૨૦) શ્રવણ (૨૧) અશ્વિની (૨૨) ચિત્રા (૨૩) વિશાખા (૨૪) ઉત્તરાશ્લેષ્મિ; આ ચોવીશ નક્ષત્રો અનુક્રમે જિન દેવતાઓનાં જન્મ નક્ષત્ર બાણવા. ૧૩૦ થી ૧૩૨.

જન્મ રાશિ :-

ધનં વૃષો મિથુનશ્ચ મકરં સિંહ કન્યકે ।
તુલા વૃશ્ચિક નામા ચ ધન ધને મકર સ્તથા ॥ ૧૩૩ ॥
કુમ્ભ મીનૌ ચ મીનશ્ચ કર્કમેષૌ તથા વૃષઃ ।
મીન મેષૌ તથા ચૈવ મકરો મેષ કન્યકે ॥ ૧૩૪ ॥
તુલા કન્યા તથૈવેતિ રાશયશ્ચ હ્યનુક્રમાત્ ।
ચતુર્વિંશજિનાનાશ્ચ એતા વૈ જન્મ રાશયઃ ॥ ૧૩૫ ॥

(૧) ધન, (૨) વૃષ, (૩) મિથુન, (૪) મકર, (૫) સિંહ, (૬) કન્યા, (૭) તુલા, (૮) વૃશ્ચિક, (૯) ધન, (૧૦) ધન, (૧૧) મકર, (૧૨) કુંભ, (૧૩) મીન, (૧૪) મીન, (૧૫) કર્ક (૧૬) મેષ, (૧૭) વૃષ, (૧૮) મીન, (૧૯) મેષ, (૨૦) મકર, (૨૧) મેષ, (૨૨) કન્યા, (૨૩) તુલા અને (૨૪) કન્યા. આ ચોવીશ રાશિઓ અનુક્રમે જિન ભગવાનની જન્મ રાશિઓ બાણવી. ૧૩૩ થી ૧૩૫.

ચતુર્વિંશતિ યક્ષ નામાય :-

ગોમુખશ્ચ મહાયક્ષઃ ત્રિમુખો યક્ષનાયકઃ ।
તુમ્બરુઃ કુસુમશ્ચાપિ માતઙ્ગો કિતયોઽજિત ॥ ૧૩૬ ॥
બ્રહ્મચેશ્વરશ્ચાપિ કુમારઃ પદ્મુખ સ્તથા ।
પાતાલઃ કિન્નરશ્ચૈવ ગરુડશ્ચ ગન્ધર્વકઃ ॥ ૧૩૭ ॥
યક્ષેન્દ્રશ્ચ કુબેરશ્ચ વરુણો બ્રહ્મકુટિ સ્તથા ।
ગોમેધ પાર્શ્વ માતઙ્ગા કાર્યા અર્હદુપાસકાઃ ॥ ૧૩૮ ॥

(૧) ગોમુખ, (૨) મહાયક્ષ, (૩) ત્રિમુખ, (૪) યક્ષનાયક, (૫) તુમ્બરુ, (૬) કુસુમ, (૭) માતંગ, (૮) વિજય, (૯) અજિત, (૧૦) બ્રહ્મ, (૧૧) મનુજ (ઈશ્વર), (૧૨) કુમાર, (૧૩) પદ્મુખ, (૧૪) પાતાલ, (૧૫) કિન્નર, (૧૬) ગરુડ, (૧૭) ગન્ધર્વ, (૧૮) યક્ષેન્દ્ર, (૧૯) કુબેર, (૨૦) વરુણ, (૨૧) બ્રહ્મકુટિ, (૨૨) ગોમેધ, (૨૩) પાર્શ્વ, (૨૪) માતંગ આ ચોવીશ જિન દેવતાઓના ક્રમે યક્ષો-બાણવા. ૧૩૭ થી ૧૩૮.

ચોવિશ જિન તીર્થંકરોના ચક્ષુ તથા ચક્ષિણીઓ

૧ ઋષભદેવ પ્રભુ

ગોમુરવ ચક્ષુ

ચક્રેશ્વરી

૨ અજિતનાથ પ્રભુ

મહાચક્ષુ

મુજિતા

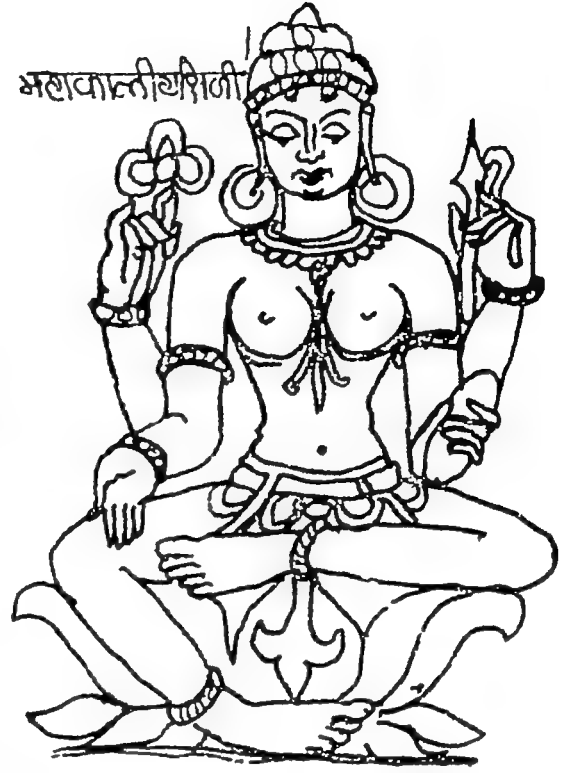
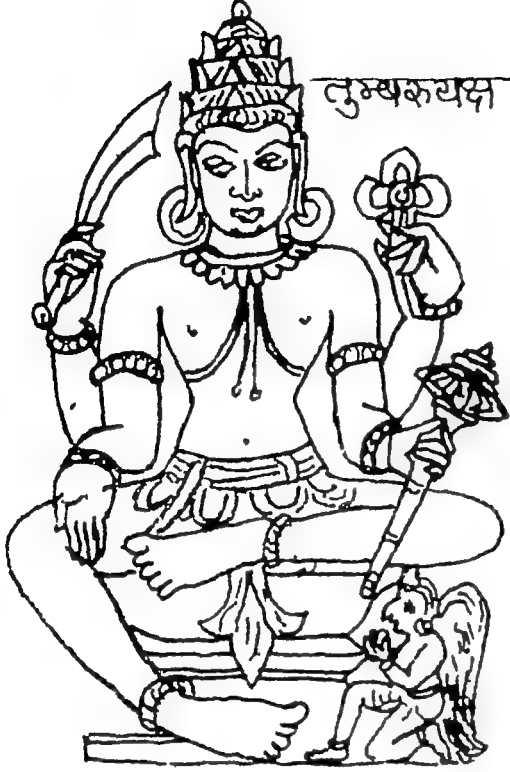
૩ સંભવનાથ પ્રભુ

૪ અભિનંદનસ્વામી પ્રભુ

૫ સુમતિનાથ પ્રભુ

૬ પદ્મપ્રભ પ્રભુ

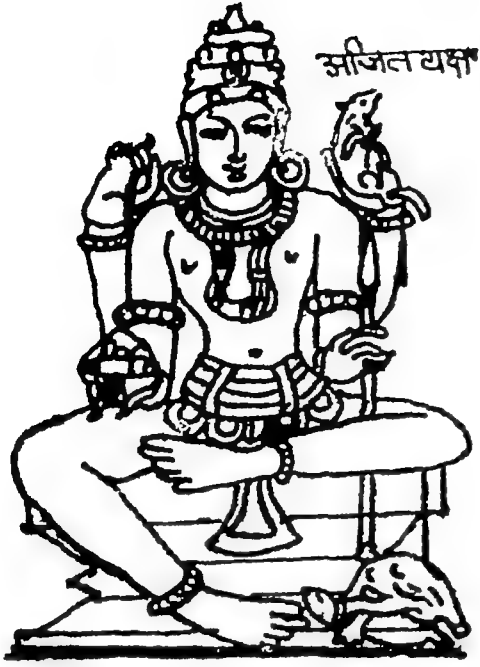
૭ સુપાશ્વનાથ પ્રભુ

૮ ચંદ્રપ્રભ પ્રભુ

૯ સુવિધિનાથ પ્રભુ

૧૦ શીતલનાથ પ્રભુ

૧૧ શ્રેયાંસનાથ પ્રભુ

શ્રેયરવક્ત્ર

માનવી દેવી

૧૨ વામુપૂજ્યસ્વામી

કુમાર ચક્ષ

પ્રચંડાચક્ષિણી

૧૩ વિમલનાથ પ્રભુ

૧૪ અનંતનાથ પ્રભુ

૧૫ ધર્મનાથ પ્રભુ

૧૬ શાંતિનાથ પ્રભુ

૧૭ કુંથુનાથ પ્રભુ

૧૮ અરનાથ પ્રભુ

૧૯ મહિનાથ પ્રભુ

પુણેચલકા

વૈશેષાચક્રિણી

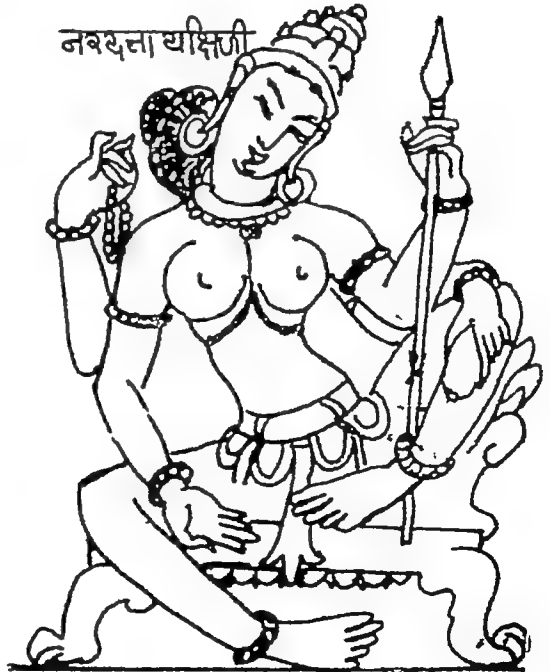

૨૦ મુનિમુવતસ્વામી

પરુણચક્ર

નવચક્રચક્રિણી

૨૧ નમિનાથ પ્રભુ

૨૨ નેમનાથ પ્રભુ

૨૩ પાર્શ્વનાથ પ્રભુ

૨૪ મહાવીરસ્વામી

ચતુર્વિંશતિ ચક્ષિણી નામાય :-

ચક્રેશ્વર્યજિતા બાલા દુરિતારિશ્ચ કાલિકા ।
મહાકાલી તથા શ્યામા શાન્તા મૃકુટિતારિકે ॥ ૧૩૯ ॥
અશોકા માનવી ચંડા વિદિતાચાક્રુશી તથા ।
કંદર્પા નિર્વાણી બાલા ધારિણી ધરણ પ્રિયા ॥ ૧૪૦ ॥
નરદત્તા ચ ગંધર્વાઽમ્પિકા પદ્માવતી તથા ।
સિદ્ધાયિકા ચ જૈનાનાં ક્રમાન્હાસન દેવતાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

(૧) ચક્રેશ્વરી, (૨) અજિતબાલા, (૩) દુરિતારિ, (૪) કાલિકા, (૫) મહાકાલી, (૬) શ્યામા, (૭) શાન્તા, (૮) મૃકુટિ, (૯) સુતારિકા, (૧૦) અશોકા, (૧૧) માનવી, (૧૨) ચંડા, (૧૩) વિદિતા, (૧૪) અંકુશી, (૧૫) કંદર્પા-પન્નગા, (૧૬) નિર્વાણી, (૧૭) બાલા-બલા-અચ્યુતા, (૧૮) ધારિણી, (૧૯) ધરણપ્રિયા, (૨૦) નરદત્તા, (૨૧) ગંધર્વા-ગાંધારી, (૨૨) અંબિકા, (૨૩) પદ્માવતી, (૨૪) સિદ્ધાયિકા. આ ચોવીશ ચક્ષિણીઓ તીર્થંકરોની ક્રમે શાસનદેવીઓ બાણવી. ૧૩૯ થી ૧૪૧.

ષોડશ વિદ્યાદેવી નામાય :-

પ્રથમા રોહિણી જ્ઞેયા પ્રજ્ઞસિ વૃજ્રશૃંગલા ।
વજ્રાક્રુશી સમારૂપાતા ચક્રેશ્વરી તથૈવ હિ ॥ ૧૪૨ ॥
નરદત્તાચ કાલીચ મહાકાલીચ ગૌરિકા ।
ગાન્ધારીચ મહાજ્વાલા વિજ્ઞાતવ્યાચ માનવી ॥ ૧૪૩ ॥
વૈરોઢ્યા ચ્છુસિકાચૈવ માનસી મહામાનસી ।
इमे षोडश संख्याका विद्यादेव्यः शुभप्रदा ॥ १४४ ॥

(૧) રોહિણી, (૨) પ્રજ્ઞસિ, (૩) વજ્રશંખલા, (૪) વજ્રાંકુશી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરિકા-ગૌરી, (૧૦) ગાન્ધારી, (૧૧) મહા-જ્વાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈરોઢ્યા, (૧૪) અચ્છુસિકા-અછુષા, (૧૫) માનસી, (૧૬) મહા માનસી, આ જૈન શાસનમાં માનેલી સોળ વિદ્યાદેવીઓના નામ છે. આ વિદ્યાદેવીઓ કલ્યાણકારી બાણવી. ૧૪૨ થી ૧૪૪.

યક્ષ-યક્ષિણી સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ ગોમુખ યક્ષ

ઋષભે ગોમુખો યક્ષો હેમવર્ણો ગજાસનઃ ।

વરાક્ષસ્રત્ર પાશાંશ્ચ વીજપુરં કરેષુ ચ ॥ ૧૪૫ ॥

શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનો-ગોમુખ યક્ષ જાણવો, સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળો હાથી પર બેઠેલ નીચેના જમણા હાથથી પ્રદક્ષિણક્રમે ચતુર્બાહુમાં વર, અક્ષમાલા, પાશ અને બીજોરાને ધારણ કરેલ છે. ૧૪૫

૧ અપ્રતિ ચક્રા

ચક્રેશ્વરી હેમવર્ણા તાક્ષ્યાં રૂઢાષ્ટ્ર વાહુકા ।

વરંવાળ ચક્રપાશૌઽકુશ ચક્રાશની ધનુઃ ॥ ૧૪૬ ॥

ચક્રેશ્વરી-સુવર્ણવર્ણી, ગરૂડાકૃત. આઠ ભુજવાળી તથા વર, બાણ, ચક્ર, પાશ, અંકુશ, ચક્ર, વજ્ર અને ધનુષ આ આયુધો પ્રદક્ષિણ ક્રમે ધારણ કરેલી અપ્રતિચક્રા નામની યક્ષિણી જાણવી. ૧૪૬

દ્વિતીય ભેદે ચક્રેશ્વરી

દ્વાદશમિ મુર્ત્યૈર્યુક્તા હ્યષ્ટચક્રા ચ વજ્રકે ।

માતુલિજ્ઞા મયે ચૈવ પદ્મસ્થા ગરુડોપરિ ॥ ૧૪૭ ॥

બાર ભુજવાળી, પદ્મના આસનવાળી, ગરૂડ ઉપર બેઠેલી તથા આઠ ચક્રો, બે વજ્રો. માતુલિંગ અને અભયધારિણી ચક્રેશ્વરી દ્વિતીય ભેદે જાણવી. ૧૪૭.

૨ મહાયક્ષ

અજિતે ચ મહાયક્ષઃ શ્યામશ્ચ ચતુરાનનઃ ।

અષ્ટવાહુ ગંજારૂઢ આયુધૈશ્વર વિભૂષિતઃ ॥ ૧૪૮ ॥

વરમુદ્ગરાક્ષ સ્રત્રપાશાંશ્ચ દક્ષિણેષ્વથ ।

વીજપુરકા મયાંકુશ શક્તિર્વામદોષુ ચ ॥ ૧૪૯ ॥

શ્રી અજિતનાથ પ્રભુનો-મહાયક્ષ જાણવો, શ્યામવર્ણનો, ચાર મુખવાળો, અષ્ટબાહુ સંયુક્ત, હાથીના વાહનવાળો, તથા દક્ષિણ હસ્તમાં વર, મુદ્ગર, માલા, પાશ તથા વામ હાથોમાં બીજોર, અભય, અંકુશ અને શક્તિ ધારણ કરેલ છે. ૧૪૮, ૧૪૯.

૨ અજિતા

લોહારૂઢાઽજિતા દેવી ગૌરવર્ણા ચતુર્ભુજા ।

દક્ષિણ તો વરં પાશં बीजपुरं तथाकुशम् ॥ ૧૫૦ ॥

અજિતાદેવી-ખકરાના વાહનવાળી, ગૌરવર્ણા, ચાર ભુજવાળી તથા દક્ષિણ ક્રમે વર, પાશ, બીજપુર અને અંકુશને ધારણ કરેલ છે. ૧૫૦.

૩ ત્રિમુખ યક્ષ

સમ્ભવે ત્રિમુખઞ્ચૈવ ત્રિનેત્રઃ ત્રિમુખાકૃતિઃ ।

મયુરસ્યાસનં શ્યામો પદ્મજશ્ચ મહાવલઃ ॥ ૧૫૧ ॥

નકુલ ગદા મયાનિ દક્ષિણેષ્વથ બાહુષુ ।

માતુલિજ્ઞ નાગાયક્ષસૂત્રઞ્ચ વામતઃ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

શ્રી સંભવનાથ પ્રભુનો-ત્રિમુખ યક્ષ બાણવો, ત્રણ નેત્રવાળો, ત્રણ મુખવાળો, મયુરના વાહનવાળો, શ્યામવર્ણનો, છ બાહુવાળો, મહાબલી તથા દક્ષિણ હસ્તોમાં નાળીયો, ગદા અને અલય. વામ હસ્તોમાં બીજેડં, સપં અને માલાયુક્ત બાણવો. ૧૫૨

૩ દુરાતારી

મેષારૂઢા ચતુર્હસ્તા ગૌરામાદુરિતારિકા ।

માલિકાં વરદઞ્ચૈવ ફલઞ્ચા મયમેવ હિ ॥ ૧૫૨ ॥

દુરાતારી-ઘેટાના વાહનવાળી, ચાર ભુજવાળી, ગૌરવર્ણની તથા માલા, વર, ફલ અને અલયયુક્ત બાણવી. ૧૫૨.

૪ ઈશ્વર યક્ષ

ઈશ્વરઃ શ્યામવર્ણશ્ચ યક્ષો વૈ ગજવાહનઃ ।

માતુલિજ્ઞાક્ષ સૂત્રે ચ નકુલઞ્ચાઙ્કુશં દધત્ ॥ ૧૫૩ ॥

શ્રી અભિનંદન પ્રભુનો-ઈશ્વર નામનો યક્ષ-શ્યામવર્ણનો, હાથીના વાહનવાળો તથા માતુલિંગ, અક્ષમાલા, નકુલ અને અંકુશને ધારણ કરનાર બાણવો. ૧૫૩.

૪ કાલી

શ્યામામા પદ્મસંસ્થા ચ કાલીદેવી ચતુર્ભુજા ।

દક્ષિણે વરદં પાશં વામે નાગાઙ્કુશૌ તથા ॥ ૧૫૪ ॥

કાલી-શ્યામ કાન્તિવાળી, પદ્મના ઉપર બેઠેલ, ચાર ભુજવાળી તથા વર, પાશ, નાગ અને અંકુશ ધારિણી બાણવી. ૧૫૪.

૫ તુમ્બરૂ યક્ષ

શ્વેતશ્વતુર્મુજશ્ચૈવ તુમ્બરૂ સ્તાદ્યં વાહનઃ ।

વરં શક્તિં ગદાશ્ચૈવ નાગપાશં વિભર્તિ યઃ ॥ ૧૫૫ ॥

શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનેા તુમ્બરૂ નામનેા યક્ષ જાણવો. શ્વેતવર્ણ, ચાર ભુજ, ગદાના વાહનવાળો તથા વર, શક્તિ, ગદા અને નાગપાશને ધારણ કરનાર છે. ૧૫૫

૫ મહાકાલી

સુવર્ણા મા મહાકાલી પદ્મારૂઢા ચતુર્મુજા ।

દક્ષિણ તો વરંપાશં માતુલિંગાદ્ધુશૌ તથા ॥ ૧૫૬ ॥

મહાકાલી સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી, પદ્મારૂઢ તથા વર, પાશ, માતુલિંગ અને અંકુશ યુક્ત જાણવી ૧૫૬.

૬ કુસુમ યક્ષ

કુસુમો નીલવર્ણશ્ચ યક્ષકુરંજવાહનઃ ।

માતુલિંગાભયેચૈવ નકુલશ્ચાક્ષ માલિકામ ॥ ૧૫૭ ॥

શ્રી પદ્મ પ્રભુનેા કુસુમ નામનેા યક્ષ જાણવો, નીલવર્ણ, મૃગવાહન તથા માતુલિંગ, અભય, નકુલ અને અક્ષમાલાને ધારણ કરનાર છે. ૧૫૭.

૬ અચ્યુતા

શ્યામવર્ણાચ્યુતા દેવી નારૂઢા ચતુર્મુજા ।

વરદશ્ચ તથા વાણં ધનુશ્ચાભયદં શુભા ॥ ૧૫૮ ॥

અચ્યુતા શ્યામવર્ણ, મનુષ્યના વાહનવાળી તથા વર, જાણ, ધનુષ્ય અને અભય યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૫૮.

૭ માતંગ યક્ષ

માતંગો નીલવર્ણશ્ચ ગજારૂઢશ્વતુર્મુજઃ ।

દક્ષિણે વિલ્વપાશૌ ચ વામે ચ નકુલાદ્ધુશૌ ॥ ૧૫૯ ॥

શ્રી સુપાર્શ્વ પ્રભુનેા માતંગ યક્ષ, નીલવર્ણનેા, ગજવાહન, ચાર ભુજ વાળો તથા દક્ષિણ હસ્તમાં વિલ્વદ્વજ, પાશ. વામ હસ્તમાં નકુલ અંકુશ ધારણ કરેલ છે. ૧૫૯

૭ શાન્તા

શાન્તા ચ હેમવર્ણાભા ગજારૂઢા ચતુર્મુજા ।
વરદશ્ચ તથા માલાં શૂલશ્ચાભયમેવ ચ ॥ ૧૬૦ ॥

શાન્તા—સુવર્ણના વર્ણુ સમાન કાન્તિવાળી, હસ્તી વાહન તથા વર, માલા, શૂલ અને અભયયુક્ત હસ્તવાળી જાણવી. ૧૬૦.

૮. વિજય યક્ષ

હરિદ્વર્ણશ્ચ વિજ્ઞેયો વિજયો હંસવાહનઃ ।
ત્રિનેત્રો દ્વિ ભુજશ્ચૈવ ચક્ર મુદ્ગર સંયુતઃ ॥ ૧૬૧ ॥

શ્રી ચંદ્રપ્રભુનો વિજય યક્ષ, લીલા વર્ણનો, હંસ વાહન, ત્રણ નેત્ર અને બે ભુજ તથા ચક્ર અને મુદ્ગરધારી જાણવો. ૧૬૧.

૮ જ્વાલા

જ્વાલા ચ ભૂકુટિઃ પીતા હંસારૂઢા ચતુર્મુજા ।
ત્વડ્ગશ્ચ મુદ્ગરશ્ચૈવ ફલકં પરશુ તથા ॥ ૧૬૨ ॥

જ્વાલા—હંસના વાહનવાળી, પીળાવર્ણની તથા ખડગ, મુદ્ગર, ઢાલ અને પરશુ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૬૨.

૯ અજિત યક્ષ

અજિતઃ શ્વેતવર્ણશ્ચ કૂર્મારૂઢ શ્વતુર્મુજઃ ।
માતુલિઙ્ગાક્ષસૂત્રે ચ વિભ્રન્નકુલ કુન્તકૌ ॥ ૧૬૩ ॥

શ્રી સુવિધિનાથ—અજિત યક્ષ શ્વેતવર્ણ, કૂર્મનું વાહન અને ચાર ભુજવાળો તથા માતુલિંગ, અક્ષમાલા, નકુલ અને કુન્તક (ભાલો) ધારણ કરેલ જાણવો. ૧૬૩.

૯ સુતારિકા

ગૌરવર્ણા સુતારા ચ વૃષારૂઢા ચતુર્મુજા ।
વરદં ત્વક્ષ સૂત્રશ્ચ કલશશ્ચ તથાકુડ્શમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

સુતારિકા—ગૌરવર્ણ વૃષભવાહન, વર, અક્ષસૂત્ર, કલશ અને અંકુશ યુક્ત ચાર ભુજ વાળી જાણવી. ૧૬૪

૧૦ બ્રહ્મ યક્ષ

બ્રહ્મશ્વતુર્મુખો યક્ષઃ શ્વેતશ્ચ કમલાસનઃ ।

ત્રિનેત્રોઽષ્ટ ભુજો જ્ઞેયો માતુલિજ્ઞશ્ચ મુદ્રરમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

ધત્તે પાશા ભયે ચૈવ નકુલશ્ચ ગદાહુશૌ ।

દક્ષિણાઃધ ક્રમાદક્ષમુત્ર ઐવાષ્ટ વાહુપુ ॥ ૧૬૬ ॥

શ્રી શીતલનાથ પ્રભુનો પ્રદક્ષ યક્ષ, ચાર ભુજ, શ્વેત વર્ણ, કમલના આસનવાળો, ત્રિનેત્ર, આઠ બાહુવાળો તથા માતુલિંગ મુદ્રગર, પાશ, અભય, નકુલ, ગદા, અંકુશ અક્ષસૂત્ર આ આઠ આયુધો દક્ષિણ કરના નીચેના કમથી ધારણ કરેલ છે. ૧૬૫-૧૬૬

૧૦ અશોકા

અશોકા નીલવર્ણાચ પદ્મારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

વરદશ્ચ તથા પાશં ફલકશ્ચાહુકુશં તથા ॥ ૧૬૭ ॥

અશોકા-નીલવર્ણ, પદ્મ પર બેઠેલી, વર, પાશ, ફલક અને અંકુશ, ચારભુજવાળી જાણવી.

૧૧ મનુજ યક્ષ

મનુજો ધવલો જ્ઞેયઃ ત્રિનેત્રો વૃષવાહનઃ ।

માતુલિજ્ઞ ગદાશ્ચૈવ નકુલાક્ષે ચતુષ્ઠયે ॥ ૧૬૮ ॥

શ્રી શ્રેયાંસ પ્રભુનો મનુજ (ઇશ્વર) નામનો યક્ષ સફેદ વર્ણનો, ત્રિનેત્ર વૃષભ-વાહન તથા માતુલિંગ, ગદા, નકુલ અને અક્ષસૂત્ર ધારી જાણવો. ૧૬૮.

૧૧ માનવી

શ્રીવત્સા માનવી દેવી ચન્દ્રાભા સિંહવાહના ।

વરદં મુદ્રરશ્ચૈવ કલશશ્ચ તથાહુકુશમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

માનવી (શ્રી વત્સા) ચંદ્રના સમાન કાન્તિવાળી, સિંહવાહિની તથા વર, મુદ્રગર, કલશ અને અંકુશ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૬૯.

૧૨ કુમારયક્ષ

શ્વેતવર્ણઃ કુમારશ્ચ હંસારૂઢશ્ચતુર્ભુજઃ ।

વીજપુરં તથા ગાણં નકુલં ધારયન્ ધનુઃ ॥ ૧૭૦ ॥

શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામી-કુમાર નામનો યક્ષ, શ્વેતવર્ણ, હંસ વાહન, ચાર ભુજ, બીજપુર, બાણ, નકુલ અને ધનુષને ધારણ કરેલ છે. ૧૭૦.

૧૨ ચળ્ડા

ચળ્ડા ચ પ્રવરાદેવી શ્યામાશ્વસ્થાચતુર્ભુજાઃ ।

વરદશ્ચ તથા શક્તિ પ્રમુદનશ્ચ તથા ગદામ્ ॥ ૧૭૧ ॥

ચંડા (પ્રવરા) શ્યામવર્ણ, અશ્વારૂઢ તથા વર, શક્તિ, પુષ્પ અને ગદા યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૭૧.

૧૩ ષણ્મુખ ચક્ષ

ષણ્મુખઃ શ્વેતવર્ણશ્ચ ભુજૈ દ્વિદશમિર્યુતા ।

ફલં ચક્રં તથા બાણં સ્વદ્ગં પાશાક્ષસૂત્રકે ॥ ૧૭૨ ॥

નકુલં ચક્ર ધનુષી ફલશ્ચૈવાં કુશાભયે ।

દક્ષિણા ધ, ક્રમાદ્ ધત્તે ષણ્મુખઃ શિશિવાહનઃ ॥ ૧૭૩ ॥

શ્રી વિમલનાથ પ્રભુનો ષણ્મુખ ચક્ષ, સ્વેતવર્ણનો, છ મુખવાળો, બાર ભુજવાળો મયુરવાહન, તથા ફલ, ચક્ર, બાણ, તલવાર, પાશ, અક્ષસૂત્ર, નકુલ, ચક્ર, ધનુષ, ઢાલ, અંકુશ અને અભય વિગેરે આયુધો દક્ષિણ, કમથી ધારણ કરેલ છે. ૧૭૨, ૧૭૩

૧૩ વિદિતા

વિદિતા વિજયા દેવી પદ્મસ્થા સ્વર્ણસન્નિમા ।

શરં પાશં તથા ધત્તે ધનુર્નાગ્રં ચતુષ્કરે ॥ ૧૭૪ ॥

વિદિતા (વિજયા) પદ્મ પર બેઠેલા, સુવર્ણ સમાન વર્ણવાળી તથા બાણ, પાશ ધનુષ્ય અને સર્પયુક્ત ચાર ભુજવાળી, જાણવી. ૧૭૪.

૧૪ પાતાલ ચક્ષ

પાતાલ ત્રિમુખો રક્તઃ પદ્મભુજો નક્રવાહનઃ ।

પદ્મં સ્વદ્ગં તથા પાશં નકુલં ફલમાલિકે ॥ ૧૭૫ ॥

શ્રી અનંતનાથ પ્રભુનો પાતાલ નામે ચક્ષ જાણવો. ત્રણ મુખવાળો, રક્ત વર્ણનો, છ હસ્ત યુક્ત, મકરના વાહનવાળો તથા પદ્મ, ખડગ, પાશ, નકુલ, ઢાલ અને અક્ષમાલા ધારણ કરનાર જાણવો. ૧૭૫.

૧૪ અંકુશા

ગૌરવર્ણાંકુશા દેવી પદ્મારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

દક્ષિણે સ્વદ્ગપાશૌ ચ વામે ચ ફલકાઢુશૌ ॥ ૧૭૬ ॥

અંકુશા ગૌરવર્ણ, પદ્મારૂઢ તથા ખડગ, પાશ, ઢાલ અને અંકુશ સંયુક્ત ચતુર્ભુજ યુક્ત જાણવી. ૧૭૬.

૧૫ કિન્નર યક્ષ

કિન્નર સ્ત્રિમુખો રક્તઃ કૂર્મવાહનપટ્નુજઃ ।
વીજપૂરં ગદામીતી નકુલં પદ્મ માલિકે ॥ ૧૭૭ ॥

શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુનો કિન્નર નામનો યક્ષ જાણવો. ત્રણ સુખવાળો, રક્ત વર્ણનો કૂર્મ વાહનવાળો, છ હસ્ત તથા બીજપુર, ગદા, અભય, નકુલ, પદ્મ અને અક્ષમાલા યુક્ત જાણવો. ૧૭૭

૧૫ કંદર્પા

કન્દર્પા પન્નગા દેવી ગૌરામા મત્સ્યવાહના ।
ઉત્પલ શ્વાકુશં ધત્તેઽમયં પદ્મં ચતુષ્ટયે ॥ ૧૭૮ ॥

કંદર્પા (પન્નગા) યક્ષિણી:- ગૌરવર્ણવાળી, મત્સ્ય વાહન, તથા કમલ, અંકુશ, અભય અને પદ્મયુક્ત ચારભુજ વાળી જાણવી. ૧૭૮.

૧૬ ગરુડ યક્ષ

ક્રોડાસ્યો ગરુડઃ શ્યામો વરાહસ્થશ્ચતુર્મુજઃ ।
વીજપુરં તથા પદ્મ નકુલશ્ચાક્ષસૂત્રકમ્ ॥ ૧૭૯ ॥

શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુનો ગરુડ નામનો યક્ષ સુવરના સુખવાળો, શ્યામ વર્ણનો, વરાહ (સૂર) ઉપર આરૂઠ થયેલો, ચાર ભુજવાળો તથા બીજપુર, પદ્મ, નકુલ અને અક્ષસૂત્રધારી જાણવો. ૧૭૯.

૧૬ નિર્વાણી

કનકા મા ચ નિર્વાણી પદ્મારૂઢા ચતુર્મુજા ।
પુસ્તકશ્ચોત્પલં ધત્તે સરોરુહ કમણ્ડલ્ ॥ ૧૮૦ ॥

નિર્વાણી :- સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળી, પદ્મના આસનવાળી, તથા પુસ્તક, પોયણું, કમલ અને કંમડંલુ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૮૦.

૧૭ ગન્ધર્વ યક્ષ

ગન્ધર્વઃ શ્યામવર્ણશ્ચ હંસારૂઢશ્ચતુર્મુજઃ ।
વરદશ્ચ તથા પાશં માતુલિજ્ઞાઙ્કુશૌ દધન્ ॥ ૧૮૧ ॥

શ્રી કુચુનાથ પ્રભુનો ગંધર્વ નામનો યક્ષ શ્યામવર્ણ, હંસ પર બેઠેલો વર, પાશ, માતુલિંગ અને અંકુશ યુક્ત ચાર ભુજવાળો જાણવો. ૧૮૧.

૧૭ બાલા

બાલાભિધાચ્યુતા દેવી સ્વર્ણામા શિખિવાહના ।

બીજપુરં ત્રિશૂલઞ્ચ મુશુણ્ડિશ્ચોત્પલં તથા ॥ ૧૮૨ ॥

બાલા (અચ્યુતા) ચક્ષિણી :- સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળી, મયુરના વાહનવાળી તથા બીજપુર, ત્રિશુલ, ભુશુન્ડિ, અને કમળયુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૮૨.

૧૮ યક્ષેન્દ્ર યક્ષ

યક્ષેન્દ્રઃ ષણ્મુખઃ શ્યામઃ ત્રિનેત્રઃ શઙ્ખ વાહનઃ ।

દ્વાદશહસ્ત શોભાઢ્યો યક્ષશ્ચાર જિનસ્ય તુ ॥ ૧૮૩ ॥

બીજપુરં તથા બ્રાણં યદ્ગં મુદ્ગર પાશકાન્ ।

અભયં નકુલૌ ચાપં ફલં શૂલાઙ્કુશાક્ષકાન્ ॥ ૧૮૪ ॥

શ્રી અરનાથ પ્રભુનો યક્ષેન્દ્ર નામનો યક્ષ જાણવો. છ મુખવાળો, શ્યામ વર્ણ, ત્રિનેત્ર, શંખના વાહનવાળો, બાર હસ્ત, બીજપુર, બાણ, યદ્ગ, મુદ્ગર, પાશ, અભય, નકુલ, ધનુષ, ઢાલ, શૂલ, અંકુશ અને અક્ષમાલાધારી જાણવો. ૧૮૩, ૧૮૪.

૧૮ ધારિણી

ધારિણી નીલવર્ણા ચ પદમારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

માતુલિઙ્ગોત્પલે ધત્તે પદમાક્ષ સૂત્રકે તથા ॥ ૧૮૫ ॥

ધારિણી :- નીલ વર્ણની, પદ્માસન તથા બીજેડં, કમલ, પદ્મ અને અક્ષમાલા સંયુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૮૫.

૧૯ કુબેર યક્ષ

કુબેર— કુબરો જ્ઞેયો ગજારૂઢ શ્વતુર્મુખઃ ।

નીલવર્ણોઽષ્ટ વાહુશ્ચ ધરદશ્ચ ત્રિશૂલકમ્ ॥ ૧૮૬ ॥

પરશુમમયશ્ચૈવ બીજપૂરશ્ચ મુદ્ગરમ્ ।

શક્તિં તથાક્ષસૂત્રશ્ચ ધારયનષ્ટ વાહુષુ ॥ ૧૮૭ ॥

શ્રી મલ્હિનાથ પ્રભુનો કુબેર નામનો યક્ષ જાણવો. કુબડા આકારવાળો, હાથી

પર બેઠેલો, ચારમુખવાળો, નીલ વર્ણનો, આઠ બાહુ સંયુક્ત તથા વર, ત્રિશુલ, પરશુ, અભય, બીજપુર, મુદ્ગર, શક્તિ અને અક્ષસૂત્ર, ધારણ કરેલ છે ૧૮૬, ૧૮૭.

૧૯ વૈરાઢ્યા

વૈરાઢ્યા કૃષ્ણવર્ણા ચ પદ્મારૂઢા ચતુર્મુજા ।

મુક્તામાલાં વરશ્ચૈવ શક્તિશ્ચ માતુલિંગકમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

વૈરાઢ્યા કૃષ્ણવર્ણ પદ્મના આસન પર બેઠેલ તથા મુક્તામાલા, વર, શક્તિ અને માતુલિંગને ધારણ કરેલ ચાર ભુજાવાળી બાણવી. ૧૮૮.

૨૦ વરૂણ યક્ષ

શ્વેતો વરૂણોયક્ષઃ ત્રિનેત્રો વૃષવાહનઃ ।

ચતુરાનન સૂર્યાક્ષો જટા મુકુટ મૂષિતઃ ॥ ૧૮૯ ॥

વીજપુર ગદાવાળાન શક્તિશ્ચ નકુલોત્પલે ।

કાર્મુકં પરશુશ્ચૈવ ધારયત્યષ્ટવાહુષુ ॥ ૧૯૦ ॥

શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનો વરૂણ યક્ષ બાણવો. શ્વેત વર્ણનો, ત્રિનેત્ર, વૃષભના વાહનવાળો, ચાર મુખવાળો, પ્રત્યેક મુખે ત્રણ ત્રણ નેત્ર, જટાના મુકુટથી શોભિત તથા બીજપુર, ગદા, બાણ શક્તિ, નકુલ, કમલ, ધનુષ અને પરશુ આઠ ભુજાઓમાં ધારણ કરેલ છે. ૧૮૯, ૧૯૦.

૨૦ નરદત્તા

નરદત્તા ચ સ્વર્ણામા ભદ્રાસના ચતુર્મુજા ।

વરાક્ષસૂત્ર સંયુક્તા વીજપૂરક શુલિકા ॥ ૧૯૧ ॥

નરદત્તા :- સોનાના વર્ણ જેવી કાન્તિવાળી, ભદ્રાસન તથા વર, અક્ષસૂત્ર, બીજપુર અને શૂલ સંયુક્ત ચાર ભુજાવાળી બાણવી. ૧૯૧.

૨૧ મૃકુટિ યક્ષ

મૃકુટિ હેમવર્ણશ્ચ ત્રિનેત્રો વૃષવાહનઃ ।

ચતુર્મુખોઽષ્ટવાહુશ્ચ દ્વાદશાક્ષ વિમૂષિતઃ ॥ ૧૯૨ ॥

વીજપુરં તથા શક્તિ મુદ્ગરશ્ચાભયં તથા ।

નકુલં પરશુ વજ્રં ધારયત્યક્ષસૂત્રકમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

શ્રી નમિનાથ પ્રભુનો બ્રહ્મટિ નામનો ચક્ષુ જાણવો. સુવર્ણ જેવા વર્ણવાળો, ત્રિનેત્ર, વૃષભ વાહનવાળો, ચાર મુખવાળો; આઠ ખાડુ વાળો, પ્રત્યેક મુખ ત્રણ-ત્રણ નેત્રવાળો તથા બીજપુર, શક્તિ, મુદ્ગર, અભય, નકુલ, પરશુ, વજ્ર અને અક્ષમાલા ધારણ કરેલ છે. ૧૯૨, ૧૯૩.

૨૧ ગાન્ધારી

શ્વેતવર્ણાચ ગાન્ધારી હંસારૂઢા ચતુર્ભુજા ।
વરદ ખડ્ગ સંયુક્તા બીજપૂરકકુન્તિકા ॥ ૧૯૪ ॥

ગાન્ધારી-શ્વેતવર્ણ, હંસવાહન તથા વર, ખડ્ગ, બીજપુર અને કુન્તિક (લાલા) ધારિણી-જાણવી. ૧૯૪.

૨૨ ગોમેધ ચક્ષુ

ગોમેધઃ ષડ્ભુજં શ્યામઃ ત્રિમુખો નરવાહનઃ ।
બીજપૂરં તથા પરશુ ચક્રાન્ન નકુલ તથા ॥ ૧૯૫ ॥

ત્રિશૂલાન્ન તથા શક્તિ ષડ્ભુજેષુ વિભર્તિ યઃ ।
ચક્ષુ શ્રી નેમનાથસ્ય કર્તવ્યો લક્ષણૈર્યુતઃ ॥ ૧૯૬ ॥

શ્રી નેમનાથ પ્રભુનો ગોમેધ નામનો ચક્ષુ છ ખાડુ, ત્રિનેત્ર, શ્યામ વર્ણ અને મનુષ્યના વાહનવાળો, તથા બીજપુર, પરશુ, ચક્ર, નકુલ, શૂલ અને શક્તિધારી, લક્ષણ સંપન્ન જાણવો. ૧૯૫, ૧૯૬

૨૨ અમ્બિકા

અમ્બા ચ સ્વર્ણ સન્નિભા સિંહારૂઢા ચતુર્ભુજા ।
આમ્બાલીન્ન તથા પાશં ધત્તેચાંકુશ પુત્રકાન્ ॥ ૧૯૭ ॥

અંબિકા-સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી, સિંહ ઉપર બેઠેલી, તથા આમ્બાલી (આંખાની ડાળ) પાશ, અંકુશ અને ઢીંચણ ઉપર પુત્રને ધારણ કરેલી ચાર ભુજવાળી જાણવી ૧૯૭

૨૩ પાર્શ્વ ચક્ષુ

ફળા મૂષા શિરઃ પાર્શ્વઃ કૂર્મારૂઢો ગજાનનઃ ।
બીજપૂરોરગૌ નાગં નકુલં શ્યામવર્ણકઃ ॥ ૧૯૮ ॥

શ્રી પાશ્વનાથ પ્રભુનો પાશ્વ નામે ચક્ષુ, સર્પની કૃણા જેના મસ્તક ઉપર ભૂષણ રૂપ રહેલી છે, કાચખાના વાહનવાળા, હાથીના મુખવાળા, શ્યામવર્ણ, તથા બીજપુર, સર્પ, નાગ અને નકુલધારી જાણવા. ૧૯૮.

૨૩ પદ્માવતી

પદ્માવતી ચ સ્વર્ણામા કુર્કુટ સર્પવાહના ।

પદ્મ પાશાન્વિતા સર્વે ફલકાંકુશ સંયુતા ॥ ૧૯૯ ॥

પદ્માવતી સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળી, કુર્કુટ નામના સર્પના વાહનવાળી તથા પદ્મ, પાશ, ફલક અને અકુશ સંયુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૯૯

૨૪ માતંગ ચક્ષુ

માતઙ્ગ શ્યામવર્ણશ્ચ દ્વિભુજો ગજવાહનઃ ।

દક્ષિણે નકુલં ધત્તે બીજપૂરશ્ચ વામતઃ ॥ ૨૦૦ ॥

શ્રી મહાવીર સ્વામીનો માતંગ નામે ચક્ષુ, શ્યામ વર્ણનો, બે હસ્ત અને હાથીના વાહનવાળા, દક્ષિણ હસ્તમાં નકુલ અને વામ હસ્તકમાં બીજપૂરધારી જાણવા ૨૦૦.

૨૪ સિદ્ધાયિકા

સિદ્ધાયિકા હરિદ્વર્ણા સિંહારૂઢા ચતુર્મુખા ।

પુસ્તકશ્ચ મયં ધત્તે વીણાં વૈ માતુલિઙ્ગકમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

સિદ્ધાયિકા લીલાવર્ણની, સિંહારૂઢ તથા પુસ્તક, અભય, વીણા અને માતુલિંગ ચુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૦૧

વિદ્યાદેવી - સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ રોહિણી

સુરભિ વાહનારૂઢા ગૌરવર્ણા તુ રોહિણી ।

અક્ષ વાણ ધનુઃ સ્વદૂગ સમન્વિત ચતુષ્કરા ॥ ૨૦૨ ॥

રોહિણી-સુરભિ (ગાય) ના વાહનવાળી, ગૌરવર્ણ તથા અક્ષમાલા આણુ, ધનુષ અને તલવાર ચુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૦૨

૧૬ વિદ્યા દેવીઓ

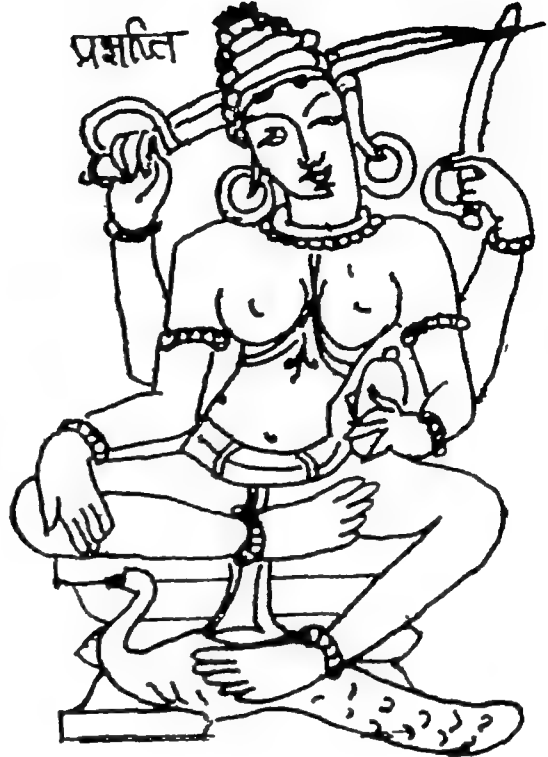
૧

શેષિની

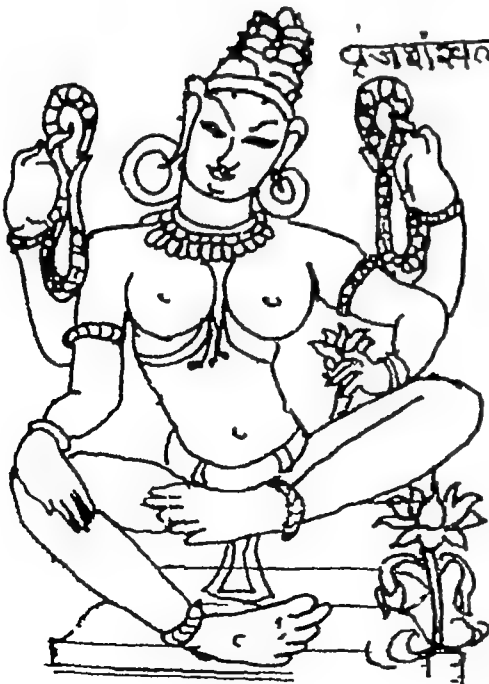
૨

પ્રજ્ઞાતિ

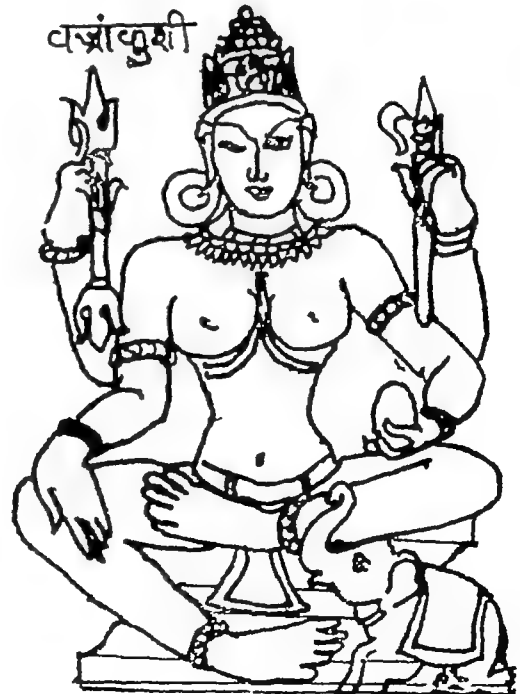
૩

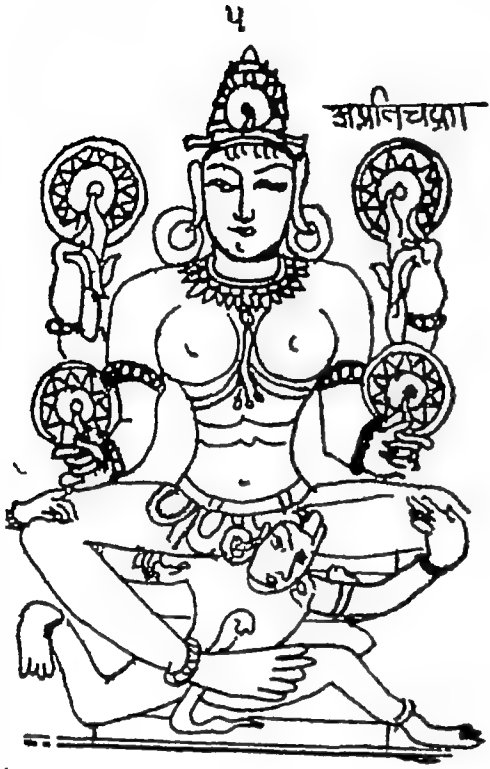
પૂજ્યાંસલા

૪

વજ્રાંબુશી

१३

धैबोरया

१४

भुच्युता

१५

नानसीदेवी

१६

भतामानसीदेवी

૨ પ્રજ્ઞસિ

પ્રજ્ઞસિઃ શ્વેતવર્ણા ચ મયુરવરવાહના ।

વરદ શક્તિ સંયુક્તા સશક્તિ માતુલિઙ્ગિકા ॥ ૨૦૩ ॥

પ્રજ્ઞસિ—શ્વેતવર્ણની, મયુરના શ્રેષ્ઠ વાહનવાળી તથા જમણા હાથમાં વર, શક્તિ અને ડાબા હાથમાં શક્તિ અને માતુલિંગ ધારણ કરેલ છે. ૨૦૩

૩ વજ્રશૃઙ્ખલા

ચતુર્ભુજા ચ શૃંગ્ખલા પદ્મસ્થા વજ્રશૃઙ્ખલા ।

વરદશૃંગ્ખલા યુક્તા શૃંગ્ખલાપદ્મ સંયુતા ॥ ૨૦૪ ॥

વજ્રશૃંગ્ખલા—શૃંગ્ખલા સમાન કાન્તિવાળી, પદ્મના આસનવાળી, જમણા હસ્તમાં વર, શૃંગ્ખલા (સાંકળ) અને ડાબા હસ્તમાં શૃંગ્ખલા અને પદ્મ યુક્ત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૦૪.

૪ વજ્રાઢુશી

વજ્રાઢુશી ગજારુઢા કનકાભા ચતુર્ભુજા ।

વરદ, વજ્રકં ધત્તેઢુશ્ચ માતુલિઙ્ગિકમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

વજ્રાઢુશી—હાથી ઉપર બેઠેલી, મુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી તથા વર, વજ્ર, અંકુશ અને માતુલિંગને ધારણ કરનારી ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૦૫.

૫ ચક્રેશ્વરી

ગરુડસ્થા તલિઢ્વર્ણાપ્રતિચક્રા ચતુર્ભુજા ।

ચક્રેશ્વરીતિ યા રૂપાતા ચક્રયુક્ત ચતુષ્કરા ॥ ૨૦૬ ॥

ચક્રેશ્વરી, ગરુડ વાહન, વીજળીના સમાન કાન્તિવાળી, ચક્ર યુક્ત ચાર ભુજવાળી અપ્રતિચક્રા પણ કહેવાય. ૨૦૬.

૬ નરદત્તા

નરદત્તા ચ હેમાભા મહિષી વાહનસ્થિતા ।

વરદ્ રૂપાતા સંયુક્તા રૂપક માતુલિઙ્ગિકા ॥ ૨૦૭ ॥

નરદત્તા—મુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળી, હેમના વાહન ઉપર બેઠેલી, જમણા હાથમાં વર, અંગ અને ડાબા હાથમાં ઢાલ, માતુલિંગ બાણવું. ૨૦૭.

૭ કાલી

કાલી તુ કૃષ્ણવર્ણા સ્યાત્પદ્માસના ચતુર્મુજા ।

અક્ષસૂત્ર ગદા વજ્રાડમય યુક્ત ચતુષ્કરા ॥ ૨૦૮ ॥

કાલી-શ્યામવર્ણ, પદ્મના આસન પર બેઠેલ, તથા અક્ષમાલા, ગદા, વજ્ર અને અભયયુક્ત ચાર ભુજાયુક્ત જાણવી. ૨૦૮

૮ મહાકાલી

મહાકાલી તમાલામા પુરુષવાહન સ્થિતા ।

અક્ષ સૂત્રં તથા વજ્રં ધત્તેડમયઞ્ચ ઘંટિકામ્ ॥ ૨૦૯ ॥

મહાકાલી:- તમાલવૃક્ષના સમાન કાન્તિવાળી, પુરુષના વાહનવાળી તથા અક્ષમાલા, વજ્ર, અભય અને ઘંટને ધારણ કરેલ ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૦૯.

૯ ગૌરી

ગૌરી કનકવર્ણામા ગોધાવાહન સંસ્થિતા ।

ચરદ્ મૂસલાક્ષાબ્જ સમન્વિત ચતુષ્કરા ॥ ૨૧૦ ॥

ગૌરી-સુવર્ણના જેવી કાન્તિવાળી, ઘોના વાહન ઉપર બેઠેલી તથા વર, મૂસલ, અક્ષમાલા અને કમલ સહિત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૧૦.

૧૦ ગાન્ધારી

ગાન્ધારી નીલવર્ણા ચ કમલાસન સંસ્થિતા ।

વરદં મૂસલં વજ્રમયશ્ચૈવ ત્રિશ્રતી ॥ ૨૧૧ ॥

ગાંધારી-નીલવર્ણા, કમલાસનવાળી તથા વર, મૂસલ, વજ્ર અને અભય ધારિણી ચતુર્ભુજવાળી જાણવી. ૨૧૧

૧૧ મહાજ્વાલા

માર્જાર વાહના નિત્યં જ્વાલોદ્ગાસિકદ્વયા ।

શશાંક ધવલા જ્વાલા દેવી મદ્રંદદાંતુનઃ ॥ ૨૧૨ ॥

મહાજ્વાલા-ખિલાડાના વાહનવાળી, અગ્નિની જ્વાલાથી જેના બંને હાથો શોભાયમાન છે, અને ચંદ્રની કાન્તિ સમાન શ્વેત વર્ણવાળી હે, દેવી, અમારું કલ્યાણ કરો. ૨૧૨

૧૨ માનવી

માનવી શ્યામવર્ણા ચ કમલસ્થા ચતુર્ભુજા ।

વરદ પાશ શાસ્ત્રાક્ષ સત્રાલંકૃત હસ્તકા ॥ ૨૧૩ ॥

માનવી:— શ્યામ વર્ણ, કમલના ઉપર બેઠેલી તથા વર, પાશ, પદ્મયુક્ત શાખા અને અક્ષમાલા વડે અલંકૃત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૧૩

૧૩ વૈરોટ્યા

વૈરોટ્યા શ્યામવર્ણા ચાજગરાસન સંસ્થિતા ।

સવ્યે સ્વર્ગોરગૌ ધત્તે વામે સ્વેટક પન્નગો ॥ ૨૧૪ ॥

વૈરોટ્યા:— શ્યામવર્ણવાળી અજગર પર સ્થિત તથા ખડ્ગ, સર્પ, ઢાલ અને સર્પ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૧૪

૧૪ અચ્છુસા

અચ્છુસા ચ તટિદ્વર્ણા તુરગવાહન સ્થિતા ।

સ્વર્ગ બાણ ધનુઃસ્વેટ વિભૂષિત ચતુર્ભુજા ॥ ૨૧૫ ॥

અચ્છુસા—વિદ્યુતની સમાન વર્ણવાળી અશ્વના વાહનવાળી તથા ખડ્ગ, બાણ, ધનુષ્ય અને ઢાલ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૧૫.

૧૫ માનસી

માનસી ધવલામા ચ હંસવાહન સંસ્થિતા ।

વરદ વજ્રવજ્રાક્ષ વલયાન્વિત બાહુકા ॥ ૨૧૬ ॥

માનસી, ધોળી કાન્તિવાળી, હંસ ઉપર બેઠેલી તથા વર, વજ્ર અને વજ્ર, અક્ષમાલા અને કંકણયુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૧૬

૧૬ મહામાનસી

સિંહાસન સમાસીના ધવલા મહામાનસી ।

વરાસિ સ્વેટકેર્યુક્તા કુણ્ડયા ચૈવ ચતુર્ભુજા ॥ ૨૧૭ ॥

મહામાનસી (માગદેવી) સિંહ ઉપર બેઠેલી ધોળાવર્ણવાળી તથા વર, સલવાર, ઢાલ અને કુંડિકાયુક્ત ચારભુજવાળી જાણવી. ૨૧૭

દેવીઓના આયુધ ઉર્ધ્વ પ્રમાણ

આયુધં જિનદેવીનાં કેશાન્તા દધિકં નહિ ।

કૃતે કારાપકઃ સ્વામી ગૃહકર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૨૧૮ ॥

જિનદેવીના આયુધ કેશાન્તથી અધિક ઉંચા કરવાં નહિ, જો અધિક ઉંચા કરવામાં આવે તો, કરાવનાર ગૃહસ્વામીનો વિનાશ થાય. ૨૧૮

શ્રી જિનદેવ અષ્ટો પ્રતિહારા નામ

ઇન્દ્ર ઇન્દ્રજયશ્રૈવ માહેન્દ્રો વિજયસ્તથા ।

ધરણેન્દ્રઃ પદ્મકશ્ચ સુનાભઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૨૧૯ ॥

ઈન્દ્ર, ઇન્દ્રજય, માહેન્દ્ર, વિજય, ધરણેન્દ્ર, પદ્મક, સુનાભ અને સુરદુન્દુભિઃ આ આઠ જિનદેવતાઓના પ્રતિહાર જાણવા. ૨૧૯.

ફલં વજ્રાહ્લુશૌ દણ્ડ મિન્દ્ર ઇન્દ્રજય સ્તથા ।

દો વજ્રૌ ફલદણ્ડૌ ચ માહેન્દ્રો વિજયોદ્ધવઃ ॥ ૨૨૦ ॥

વજ્રા ભય ફળી દણ્ડૈર્ધરણેન્દ્રશ્ચ પદ્મકઃ ।

ફલં વંશી દ્વયં દણ્ડઃ સુનાભઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૨૨૧ ॥

ફલ, વજ્ર, અંકુશ અને દંડધારી ઇન્દ્ર તથા આ આયુધો સંખ્યાપસંખ્ય કરવાથી ઇન્દ્રજય પૂર્વદિશ વામદક્ષિણ ભાગે રહેલા પ્રતિહાર જાણવા.

વજ્ર, વજ્ર ફલ અને દંડધારી માહેન્દ્ર તથા આ આયુધો સંખ્યાપસંખ્ય કરવાથી વિજય નામના દક્ષિણ દિશાના વામ દક્ષિણ ભાગે રહેલા પ્રતિહાર થાય.

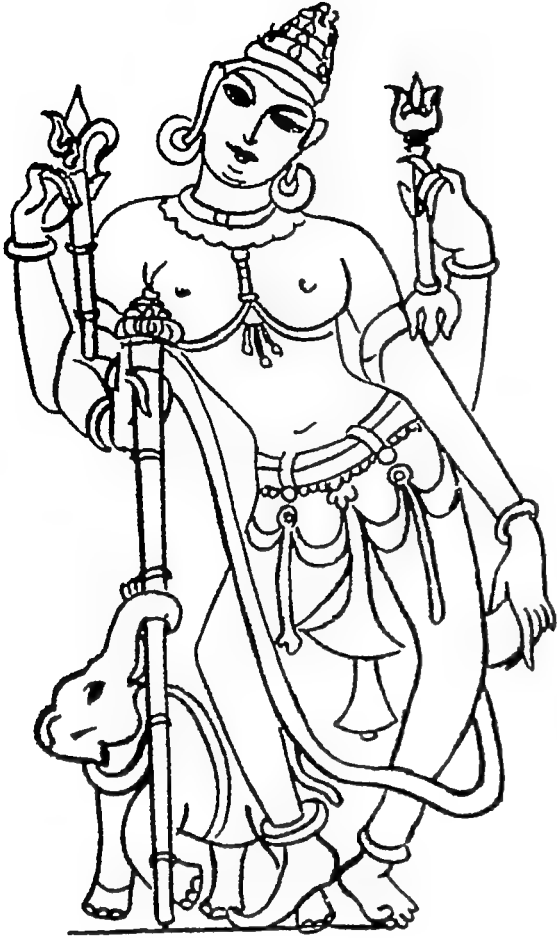
વજ્ર, અભય, સર્પ અને દંડધારી સુનાભ તથા સંખ્યાપસંખ્ય યોગે પદ્મક નામ થાય. પશ્ચિમ દિશાના વામદક્ષિણ ભાગે રહેલા પ્રતિહાર જાણવા.

ફલ, વાંશળી વાંશળી અને દંડધારી સુનાભ તથા સંખ્યાસંખ્ય યોગે સુરદુન્દુભિઃ નામના ઉત્તર દિશાના પ્રતિહાર જાણવા. ૨૨૦, ૨૨૧,

इत्यष्टौ च प्रतिहारा वीतरागे प्रकीर्तिताः ।

नगरादिपुर-ग्रामे सर्वे विघ्न प्रणाशनाः ॥ २२२ ॥

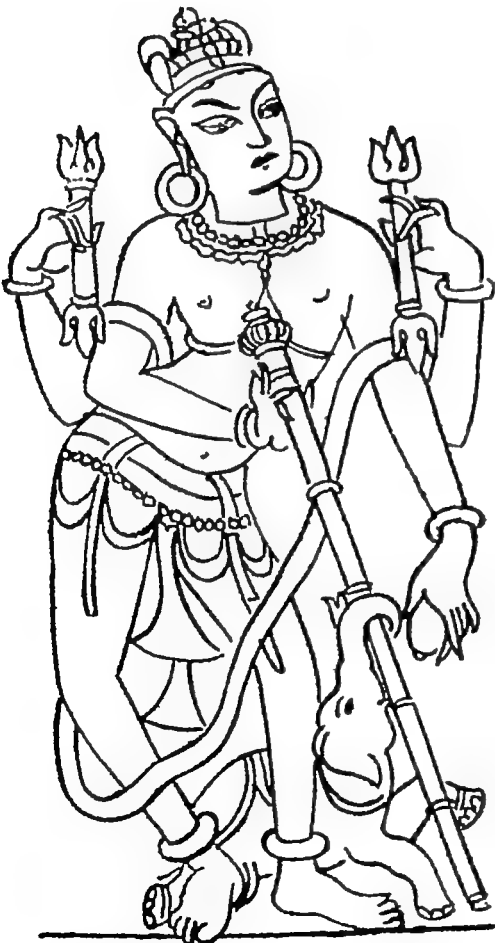
આ પ્રમાણે વીતરાગ દેવતાના આઠ પ્રતિહારો કહ્યા છે, એ નગર વિગેદ-તેમજ પુર અને ગામમાં વિઘ્નનો નાશ કરનારા જાણવા. ૨૨૨

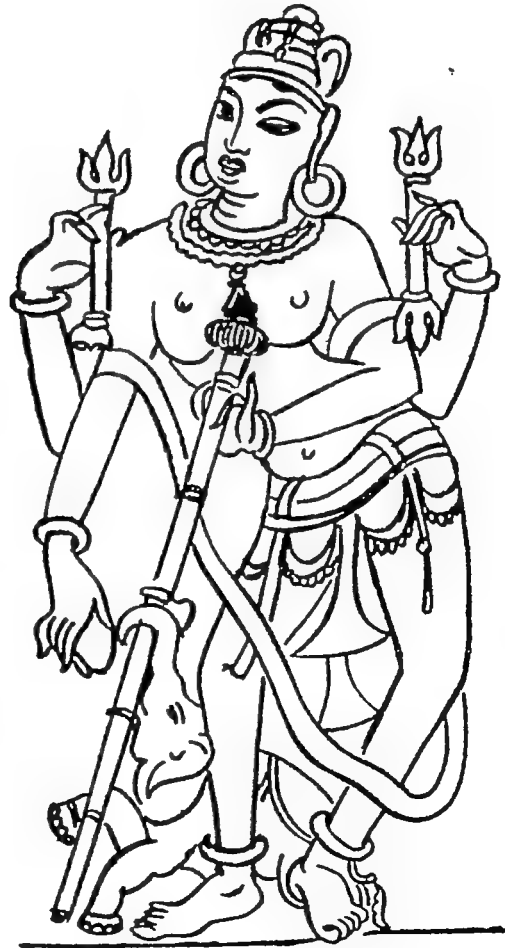
પૂર્વે ઇદ્રજય INDRAJAYA

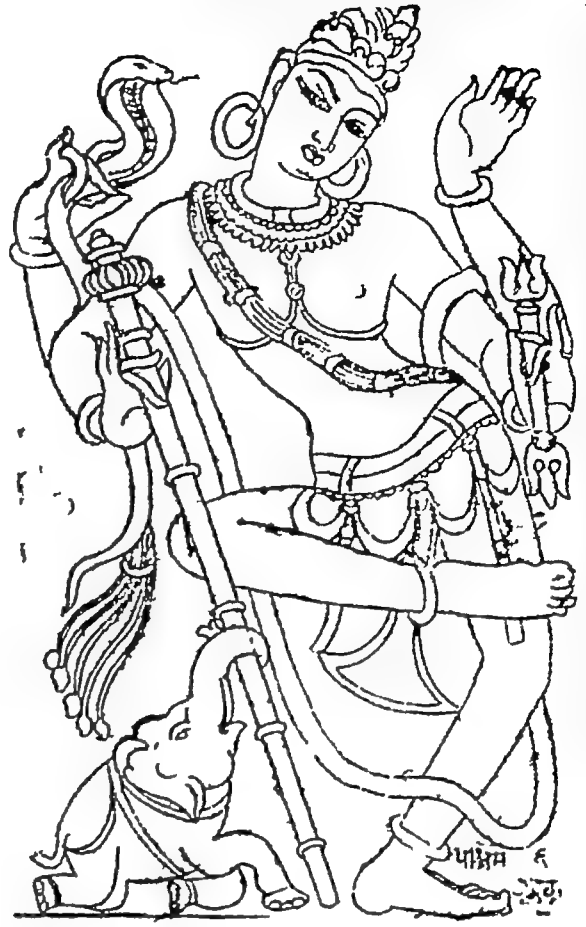
પૂર્વે ઇદ્ર INDRA

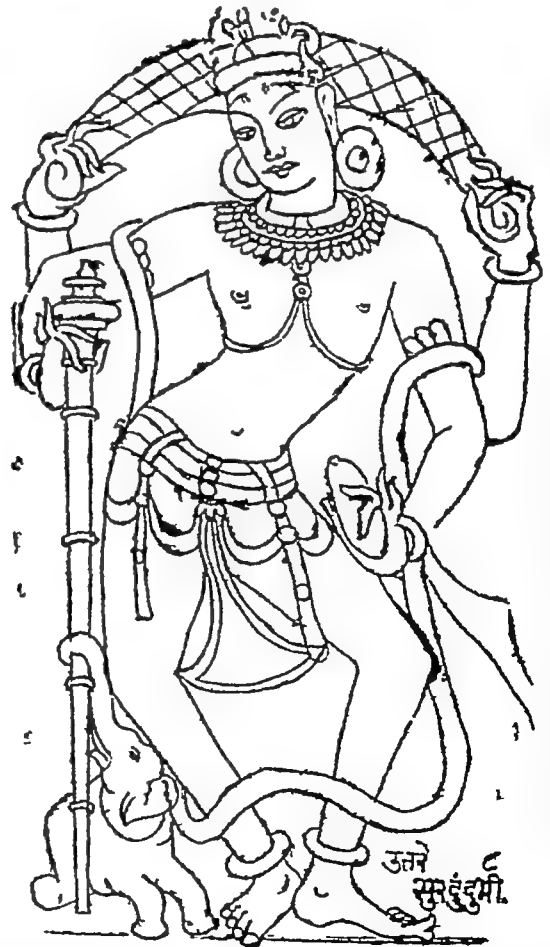
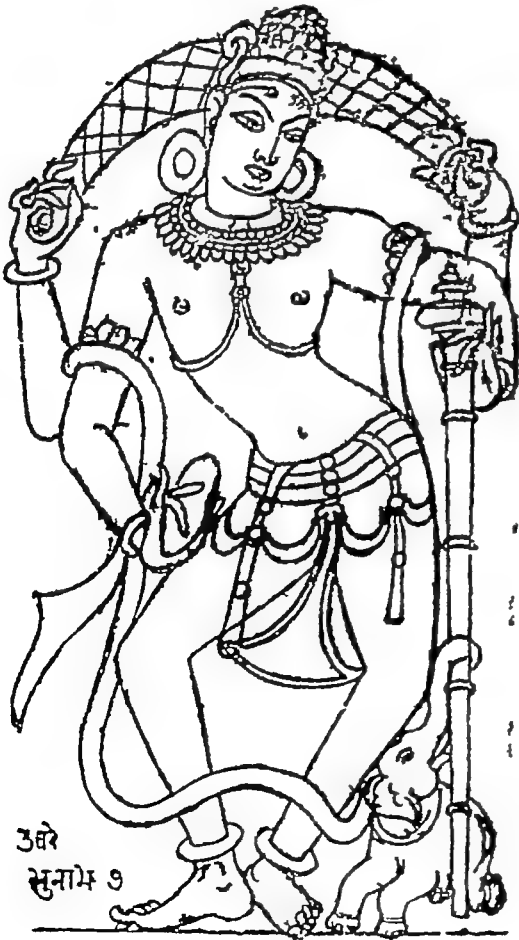
દક્ષિણે વિજય VIJAYA

દક્ષિણે માહેદ્ર MAHENDRA

પાશ્વિક

સમવસરણ સિંહાસન લક્ષણ

શ્રી આદિનાથનેમી ચ પાર્શ્વો વીરશ્ચતુર્થકઃ ।
 ચક્રેશ્વર્યગ્નિકા પદ્માવતી સિદ્ધાયિકેતિ ચ ॥ ૨૨૩ ॥
 કૈલાસ સમોવસરણં સિદ્ધિવર્તિ સદા શિવમ્ ।
 સિંહાસનં ધર્મચક્ર મુપરીતાત પત્રકમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

શ્રી આદિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને ચોથા મહાવીર સ્વામી તથા ચક્રેશ્વરી, અંબિકા, પદ્માવતી અને સિદ્ધાયિકા દેવી યુક્ત કૈલાસ સમવસરણુ જાણવું. તે સિદ્ધિદાયક અને સદા કલ્યાણકારી છે. સિંહાસન, ધર્મચક્ર તથા છત્ર સંયુક્ત કરવું. ૨૨૩, ૨૨૪.

ગૃહપ્રાસાદ વર્જીત તીર્થંકર.

નેમિશ્ચ મલ્હિનાથશ્ચ વીરો વૈરાગ્યકારકાઃ ।
 ત્રયો વૈ મન્દિરે સ્થાપ્યાઃ શુભદા ન ગૃહેમતાઃ ॥ ૨૨૫ ॥

વૈરાગ્યવાન નેમિનાથ, મલ્હિનાથ અને મહાવીરસ્વામી. આ ત્રણુ તીર્થંકરોને દેવાલયમાં જ સ્થાપવા. ગૃહમંદિરમાં સ્થાપવા શુભકર્તા નથી. ૨૨૫.

ઋષભાદિજિન પંક્તિઃ સ્થાપ્યા દક્ષિણતઃ સદા ।
 ચતુર્વિંશ જિનાલયે સર્વસ્મિન્સૃષ્ટિ માર્ગતઃ ॥ ૨૨૬ ॥

શ્રી ઋષભદેવ આદિ જિનેશ્વરની પંક્તિ જમણીબાજુથી સૃષ્ટિ ભાગે સ્થાપવી. ચોવીશ જિનાલયમાં તથા સમસ્ત જિનાલયોમાં આ રીતે સમજવું. ૨૨૬.

ચતુર્વિંશતિ પૃથક્ત્વે જિનાનાં ચ દ્વાસપ્તતિઃ ।
 મૂળનાયકો ભવેદ્યસ્તુ તસ્ય સ્થાને સરસ્વતી ॥ ૨૨૭ ॥

જિનાલયેજિનં કુર્યાદંતે કુર્યાત્ સરસ્વતીમ્ ।
 સરસ્વતી જિનશ્ચૈવ હ્યન્યોન્યમવરોધકમ્ ॥ ૨૨૮ ॥

ચોવીશ જિનાલયોમાં પૃથક-પૃથક ભેદો વડે (ભૂત, અવિષ્ય અને વર્તમાનના ભેદો વડે) બોંતેર જિનાલય થાય છે, જે મૂળનાયક હોય તેના સ્થાને સરસ્વતીદેવી કરવી અને જિનાલયમાં તે જિનદેવતા કરવા, પાછળના અંત ભાગે સરસ્વતી કરવી. સરસ્વતી અને જિનદેવતા પરસ્પર એક બીજાના અવરોધ કરતાં જાણવા. ૨૨૭, ૨૨૮.

શ્રી જિન પ્રતિમા લક્ષણ

નામસહ્જ્યાં સમારૂયાતા પ્રયુક્તા વાસ્તુવેદકે ।

ચતુર્વિંશત્યષ્ઠભાદ્યા વર્ધમાનાન્તકા સ્તથા ॥ ૨૨૯ ॥

ઋષભાદિ પરીવારો દુર્ગમો વર્ણશંકરઃ ।

તેન ચાંગુલ સંખ્યા વૈ પ્રતિમામાન કર્મણિ ॥ ૨૩૦ ॥

શ્રી ઋષભાદિથી શ્રી વર્ધમાન સ્વામી સુધીના ચોવીશ તીર્થંકરોની વાસ્તુવેદમાં વર્ણવેલી નામ સંખ્યા પૂર્વે કહી છે શ્રી ઋષભાદિ પરિવાર વર્ણની મિશ્રતાને લીધે તેમનાં સ્વરૂપ લક્ષણ બહુવાં અત્યંત કઠિન છે તેથી પ્રતિમાના માનના કાર્યમાં અંગુલ સંખ્યાના પ્રમાણથી પ્રતિમાનુ સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૨૨૯, ૨૩૦.

પ્રતિમા માન

પ્રાસાદમાને સ્યાદર્ચા દ્વારમાને વિશેષતઃ ।

પ્રમાણં દ્વારમાનેન હ્યન્યથા નિષ્કલં ભવેત્ ॥ ૨૩૧ ॥

પ્રાસાદમાને પ્રતિમા કરવી પરંતુ વિશેષતઃ દ્વારમાને કરવી શુભ છે. કારણ કે પ્રતિમાનુ માન દ્વારમાને લેવું સાડું અન્યથા નિષ્ફળ થાય છે. ૨૩૧.

અર્ચા ચોત્પન્નમાનેન દ્વારાધિપાજ્ઞિનોદયઃ ।

પ્રાસાદો વીતરાગસ્યનો શાસ્ત્રોદર મધ્યમઃ ॥ ૨૩૨ ॥

ઉત્પન્ન થયેલા માને કરેલી શ્રી જિનદેવની અર્ચા (પ્રતિમા) દ્વારપાલથી ઉચ્ચ સ્થાપવી તથા વીતરાગનો પ્રાસાદ જેની શાખાઓનું ઉદર મધ્ય માનનું છે એવો કરવો નહિ અર્થાત્ વીતરાગના પ્રાસાદમાં દ્વારની પહોળાઈ મધ્ય માનની કરવી નહિ ૨૩૨

દેવલોક ત્રિલોકેષુ ન વૈ શસ્યા તથાર્ચિતા ।

જયઃ સ્યાદધમેમાને શાસ્ત્રોદરં ન લંઘયેત્ ॥ ૨૩૩ ॥

મધ્યમમાનના દ્વારના માને કરેલી પ્રતિમાની પૂજા સ્વર્ગલોક તેમજ ત્રિલોકમાં અશંસનીય થતી નથી. કનિષ્ઠમાનનું દ્વાર કરવાથી જય થાય છે. માટે તે સિવાયના માને કરી શાસ્ત્રોદરનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. ૨૩૩.

સ્થિત પ્રતિમા ચતુર્વિધ પ્રમાણ

આદ્યં દ્વારશ્ચ પાદોનં પ્રાન્તે શાસ્ત્રોદરીતથા ।
ત્રિધા ભક્તશ્ચ કર્તવ્યં પ્રમાણશ્ચ ચતુર્વિધમ્ ॥ ૨૩૪ ॥

દ્વારમાને પ્રતિમા કરવાનું ચાર પ્રકારનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જાણવું. પ્રથમ દ્વારની પહોળાઈના ચારભાગ કરી તેમાંથી એક ભાગ છોડી ત્રણ ભાગની, બીજું શાખોદરના અંતભાગ સુધીની, ત્રીજું શાખાઓના ઉદરમાં પ્રવેશતી અને ચોથું ત્રણ ભાગ કરી બે ભાગની પ્રતિમા કરવી. ૨૩૪.

ત્રિવિધ માન

પશ્ચમાત્રં પ્રાન્તદ્વારં વિસ્તરાર્ધમલંકૃતમ્ ।
ત્રિધા માનશ્ચ કર્તવ્યમર્ચા ચતુર્મુખા યદા ॥ ૨૩૫ ॥

ચોમુખ પ્રાસાદમાં ચારે દિશામાં પ્રતિમા સ્થાપન કરવાને દ્વારમાને પ્રતિમામાન નીચે પ્રમાણે ત્રિવિધ માન લેવું પાંચ ભાગ કરી ચાર ભાગે દ્વારના પ્રાન્ત ભાગે અને પહોળાઈના અર્ધ ભાગે શોભાચમાન પ્રતિમામાન કરવું. ૨૩૫.

ચતુર્વિંશતિ ઋષભાદૌ વર્ધમાનાન્તકં તથા ।
ઋષભાદિ પરિવારે દુઃસ્વદં વર્ણસંકરમ્ ॥ ૨૩૬ ॥

ન સમાંગુલ સંખ્યા ચ પ્રતિમા માનકર્મણિ ।
ઉપવિષ્ટસ્ય દેવસ્ય ઝર્ધ્વસ્ય પ્રતિમા ભવેત્ ॥ ૨૩૭ ॥

દ્વિવિધા પાદપદ્મસ્થા પર્યંકાસનમાશ્રિતા ।
વામો દક્ષિણ જંઘોર્વો-રુપયક્ત્વે કરાવપિ ॥ ૨૩૮ ॥

દક્ષિણો વામ જંઘાયાં, તત્પર્યંકાસનં શુભમ્ ।
દેવસ્યૌર્ધ્વસ્થિતસ્યર્ત્વા, જાનુલંબિ મુજદ્વયા ॥ ૨૩૯ ॥

જિન તીર્થંકરેઃ ઋષભદેવથી વર્ધમાનસ્વામી સુધીનાં ચોવીશ છે. તે પ્રતિમાઓ અને પરિકરના પાષાણ વર્ણસંકર હોય તો દુઃખ દેનાર જાણવા પ્રતિમાની ઉચાર્થનું પ્રમાણ એકી અંગુલ રાખવું. એકી અંગુલના પ્રતિમા નહિ કરવા. જિન પ્રતિમા બે પ્રકારના થાય છે, તેમાં એક ઉભા (કાઉસગ્ગ રૂપે) અને બીજા પદ્માસને-બેઠેલા હોય છે. પર્યંકાસન કોને કહેવું? પ્રથમ જમણી જ ઘા પર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ સ્થાપન કરવો. અને ડાબી જ ઘા ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ મૂકવો.

તેને પર્ચકાસન કહે છે. હવે ઉભી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાનુ સ્વરૂપ કહું છું. એ ભુજાઓ ગોઠણ સુધી લંબાવેલ હોય, છાતીમાં ઉબળીક અને માથે ત્રણ છત્ર અને ફરતા ચોવીશ જિન પરિવાર વાળી હોય તે ઉભી જિન પ્રતિમા જાણવી. ૨૩૬ થી ૨૩૯.

અન્યોન્ય સ્કંધાન્ત સ્તિર્યક્રવ્વત્ર નિષાતનાત્ ।

કેશાન્તા શ્વલયોર્મધ્યે સૂત્રૈકયા ચતુરસ્રિકા ॥ ૨૪૦ ॥

(૧) એકથી બીજા ગોઠણ સુધીનું આડું સૂત્ર, (૨) જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખંભા સુધીનું બીજું સૂત્ર, (૩) ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખંભા સુધીનું ત્રીજું સૂત્ર અને (૪) કપાલ પરના દેશથી પાટલી-મથાળા સુધીનું ચોથું સૂત્ર. એ રીતે પ્રતિમા સમચતુરસ્ર જાણવી. ૨૪૦.

પ્રતિમા-માન

નવતાલં ભવેદ્રુપં તાલઃ સ્યાદ્ દ્વાદશાંગુલઃ ।

અંગુલાનિ કમ્બાયાઃ કિંતુ રુપસ્ય તસ્ય હિ ॥ ૨૪૧ ॥

ઉર્ધ્વમાન મષ્ટોત્તરશતં તુ વિશ્વકર્મણા ।

ઉર્ધ્વ પ્રતિમા માનં તુ આસીનાચ અતઃ ગૃણુ ॥ ૨૪૨ ॥

ઉભી જિન પ્રતિમા નવ તાલની કરવી. તે તાલ ૧૨ અંગુલનો જાણવો. પણ તે હસ્તનો અંગુલ નહિ, પણ પ્રતિમાના વિભાગનો જાણવો. એ રીતે ઉભી પ્રતિમા ૧૦૮ વિભાગની વિશ્વકર્માએ કહી છે તેમ ઉભી પ્રતિમાનું માન કહ્યું હવે એઠી પ્રતિમાના વિભાગ સાંભળો. ૨૪૧, ૨૪૨

પંચતાલં સમુત્સેધે ચતુસ્તાલં તુ વિસ્તરે ।

તાલૈક વિમક્તાદૌ અંગુલાનાં ચતુર્દશ ॥ ૨૪૩ ॥

તેનાં ગુણ પ્રમાણેન ષટ્ પચ્ચાશત્ સમુચ્છિન્નમ્ ।

વિસ્તરં તત્પ્રમાણેન વિભાજયેદ્ વિચક્ષણઃ ॥ ૨૪૪ ॥

અર્થેતે અંગુલાનાં ચ યન્માનાં યસ્ય કારયેત્ ।

આસીન પ્રતિમામાનં ષટ્પચ્ચાશદ્ વિભાજિતમ્ ॥ ૨૪૫ ॥

એઠી જિન પ્રતિમાની ઉચાઈ પાંચ તાલ, અને વિસ્તાર ચાર તાલનો જાણવો. (કાર્યની સુલભતાને માટે) અહીં એક તાલના ચૌદ વિભાગ (અંગુલ) જાણવા. તે પ્રમાણે ગણતાં ઉચાઈ સીત્તેર અંગુલ એક તાલ ભાગ દેતા ઉચાઈ છપ્પન આંગળની કરવી. અને વિસ્તાર પણ તે પ્રમાણે વિચક્ષણ શિલ્પીએ રાખવી. છપ્પન ભાગ પર્ચકાસન પ્રતિમાની પહોળાઈ જાણવી. ૨૪૩ થી ૨૪૫.

ઉર્ધ્વસ્થ પ્રતિમા અંગવિભાગ

માલ નાસા હનુ ગ્રીવા હનનામીર્ગુલ્મમૂરુકઃ ।

જાનુ જંઘે તથા પાદૌ સ્થાનાન્યેકાદશાનિચ ॥ ૨૪૬ ॥

ચતુઃ પશ્ચ ચતુર્વહિર્દિશશ્ચૈવ ચતુર્દશ ।

સૂર્યા જિન શ્વતુર્જિના વેદાશ્ચૈતિ હનુક્રમાત્ ॥ ૨૪૭ ॥

ભલાટ ૪ ભાગ, નાસિકા ૫ ભાગ, હડપચી ૪ ભાગ, ગ્રીવા ૩ ભાગ, હૃદય ૧૦ ભાગ, નાભિ ૧૪ ભાગ, શુદ્ધ ૧૨ ભાગ, સાથળ ૨૪ ભાગ, ગોઠણ ૪ ભાગ, પગ-જંઘા ૨૪ ભાગ, અને પગ ૪ ભાગ, કુલ ઉચ્ચાઈના ૧૦૮ અંશુલ કેશાન્ત સુધી બાણુવા. જિનેશ્વરનું કેશ સ્થાન ૫ અંશુલ તેમાં કેશ ૩ ભાગ અને ૨ અંશુલ શિખા ઉત્તર કરવી. ૨૪૬, ૨૪૭.

દ્વાદશાઙ્ગુલ વિસ્તીર્ણમાયતં દ્વાદશાઙ્ગુલમ્ ।

મુલં કુર્યાત્ સ્વકે શાન્તં ત્રિધાતશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૪૮ ॥

બાર અંશુલ લંબાઈમાં અને બાર અંશુલ વિસ્તારમાં કેશ સિવાય મુખ કરવું તેમાં ૪ અંશુલ કપાલ, ૪ અંશુલ લાંબી નાસિકા ૪ અંશુલ મુખઢાલી સહિત કરવું.

માનહીન નિષિદ્ધ

અન્યથા ચ ન કર્તવ્યં માનહીનં ન કારયેત્ ।

ક્રિયતે બહુદોષાઃ સ્યુઃ સિદ્ધિશ્ચ ન જાયતે ॥ ૨૪૯ ॥

શિલ્પીએ માન પ્રમાણ છોડી કાર્ય કરવું નહિ તેમજ કર્તાએ માન-પ્રમાણ રહિત કાર્ય કરાવવું નહિ જો તેમ કરવામાં આવે તો ઘણા દોષો થાય અને કાર્યમાં લાભ મળે નહિ. ૨૪૯.

શાસ્ત્રહીન નિષિદ્ધ

નિર્દોષા જાયમાના સ્યાત્ શિલ્પિદોષે મહદ્ભયમ્ ।

શાસ્ત્રહીનં ન કર્તવ્યં સ્વામિ સર્વ ધનક્ષયઃ ॥ ૨૫૦ ॥

શાસ્ત્ર પ્રમાણાનુસાર નિર્દોષ પ્રતિમા કરવામાં આવે તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ શિલ્પીથી માન પ્રમાણમાં દોષ થાય તો મોટો ભય ઉત્પન્ન થાય તેમજ શાસ્ત્રના પ્રમાણ રહિત પ્રતિમા કરવામાં આવે તો કરાવનાર સ્વામીના સમસ્ત ધનનો નાશ થાય.

અંગુલ માને શુભાશુભ

એકાઙ્ગુલા ભવેત્ શ્રેષ્ઠા દ્વયઙ્ગુલા ધન નાશિકા ।
 ત્રયાઙ્ગુલા વૃદ્ધિદા જ્ઞેયા વર્જયેત ચતુરઙ્ગુલામ ॥ ૨૫૧ ॥
 પચ્ચાઙ્ગુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિરુદ્વેગઞ્ચ ષડઙ્ગુલા ।
 સપ્તાઙ્ગુલા નવા વૃદ્ધિર્હીના ચાષ્ટાઙ્ગુલા સદા ॥ ૨૫૨ ॥
 નવાઙ્ગુલા સુતં દધાદ્ દ્રવ્યહાનિ દર્શાઙ્ગુલા ।
 એકાદશાં ગુલ ધિમ્વં સઘઃ કામાર્થ સિદ્ધિદમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

એક અંગુલની ઉંચી પ્રતિમા શ્રેષ્ઠ, બે અંગુલની ધનનો નાશ કરનાર, ત્રણ અંગુલ પ્રતિમા વૃદ્ધિ કરનારી, ચાર અંગુલની પ્રતિમા કરવી નહીં, પાંચ અંગુલ વૃદ્ધિ કરનાર, છ અંગુલ ઉદ્વેગ કરનારી, સાત અંગુલની નવીન ધનાદિની વૃદ્ધિ કરનાર, આઠ અંગુલની ન કરવી. નવ અંગુલની પુત્ર આપનારી, દસ અંગુલ દ્રવ્યહાનિ કરનારી અગીયાર અંગુલની ઉંચી પ્રતિમા તરત કામ અને અર્થને સિદ્ધ કરનારી બાણવી.

પ્રતિમા શુભ રેખા—

નંદાવર્ત વસુન્ધરાધર એય શ્રીવત્સ કૂર્મોપમાઃ ।
 શઙ્ખ સ્વસ્તિકહસ્તિ ગોવૃષાનિમાઃ શક્રેન્દ્ર સૂર્યોપમા ॥ ૨૫૪ ॥
 છત્ર સ્તંભધ્વજ લિંગ તોરણ મૃગપ્રાસાદપત્નોપમાઃ ।
 વજ્રામા ગરુડોપમાશ્ચ શુભદા રેખાઃ કપર્દોપમાઃ ॥ ૨૫૫ ॥

પાષાણ અથવા લાકડાની મૂર્તિમાં નંદાવર્ત, શેષનાગ, અશ્વ, શ્રીવત્સ, કૂર્મ, શંખ, સ્વસ્તિક, હસ્તિ, ગાય, વૃષભ, ઈન્દ્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, છત્ર, માલા, ધ્વજ, શિવલિંગ, તોરણ, હરણ, પ્રાસાદ, કમલ, વજ્ર, ગરુડ અને શિવના સમાન રેખા હોય તો તે શુભ બાણવી. ૨૫૪, ૨૫૫.

પ્રતિમાશુભ રેખા—

હૃદયે મસ્તકે માલે હાથયોઃ કર્ણયોર્મુલે ।
 ઉદરે પૃષ્ઠ સંલગ્ને હસ્તયોઃ પાદયોરપિ ॥ ૨૫૬ ॥
 એતેષ્વજ્ઞેષુ સર્વેષુ રેખાલાઙ્ગુલ નીલિકા ।
 વીમ્બાનાં યત્ર દૃશ્યન્તે ત્યજેત્તાનિ વિચક્ષણઃ ॥ ૨૫૭ ॥

અન્ય સ્થાનેષુ મધ્યસ્થા ત્રાસ ફાટ વિવર્જિતા ।

નિર્મલ સ્નિગ્ધ શાન્તા ચ વર્ણસારુપ્ય શાલિની ॥ ૨૫૮ ॥

હૃદય, મસ્તક, કપાલ અને ખભા, બે કાન, મુખ, પેટ, પૃષ્ઠભાગ, બે હાથ, અને બન્ને પગ. આ સર્વ અંગે આસ્માની અથવા કાલી રેખાઓ અર્થાત્ લીંટા હોય તો એવી પ્રતિમાને પાંડિતોએ અવશ્ય વર્જવી ઉપર બતાવેલા અંગ સિવાય બીજે ઠેકાણે હોય તો તે પ્રતિમા મધ્યમ જાણવી. પરંતુ ખરાબ તીરાડો કે ચીરા આદિ દુષણથી રહિત સ્વચ્છ, ચિઠ્ઠી, કડી અને પોતાના રંગની રેખાઓવાળી હોય તો તે દોષકર્તા જાણવી નહીં. ૨૫૮.

હોનાંગે દોષ લક્ષણ

एतत्प्रमाणकं प्रोक्तमूर्ध्व प्रासादपूजिता ।

उर्ध्वदृष्टि द्रव्यनाशा दुर्मिक्षाय कुशोदरी ॥ २५९ ॥

जन्घाहीना भवेद् भक्षा कटिहीना च घातिनी ।

अघ्नोहीनाति दुखाय शिल्पिनो भोगवर्जिताः ॥ २६० ॥

वक्रनासादिकश्चैव करक्षीणे न लोपना ।

भाले नखे मुखे चैव क्षીणेऽधिके कुलक्षयः ॥ २६१ ॥

विशाला क्षीणसंपत्तिर्नाમि लम्बे कुलक्षयः ।

कक्षा लम्बे वियोगश्च सौम્યા सर्वार्थसिद्धिदा ॥ २६२ ॥

रोदन्ती च हसन्ती च मदिकाङ्गा च शिल्पिना ।

कुशाद्रव्यविनाशाय दुर्मिक्षाय कुशोदरी ॥ २६३ ॥

वक्रनाशाति दुःखाय ह्रस्वाङ्गाक्षय कारिणी ।

अनेत्रा नेत्रनाशाय शिल्पी स्याद् ભોગવર્જિતઃ ॥ ૨૬૪ ॥

जायते प्रतिमाहीने कटिह्रासे च घातिनी ।

जङ्घाहीने भवेद् भ्रातृपुत्रमित्र विनाशिनी ॥ २६५ ॥

ग्रीवाहीनेऽत्र विज्ञेयो ग्रीवारोगो न संशयः ।

સ્કંધહીને તુ વિજ્ઞેયઃ સ્ત્રીનાશો નિરુપગ્રહઃ ॥ ૨૬૬ ॥

હૃદિહીને ચ નિઃશેષો બાહુહીનેઽપરાક્રમઃ ।

હીનહસ્તે ચ સ્ત્રીહાનિઃ પૃથ્વીને તથાઽસુખમ્ ॥ ૨૬૭ ॥

પાશ્વર્વહીને ચ વિજ્ઞેયો ગૃહસ્યાપિ પરિક્ષયઃ ।

ઉરુક્ષયે વિજાનીયાત્ કુટુમ્બસ્ય વિનાશિની ॥ ૨૬૮ ॥

નાભિ પ્રદેશહીને તુ વ્યાધિ સ્તત્ર પ્રકોષિતઃ ।

અનાર્હતા ચ રિક્તા ચ શુક્લાનાં ક્ષયકારિણી ॥ ૨૬૯ ॥

ઉદરં ક્ષપયેદ્યસ્તુ માર્યા તસ્ય ચ નશ્યતિ ।

જાનુ ન ક્ષપયેદ્યસ્તુ પુત્રૈઃ સહ વિવર્ધતે ॥ ૨૭૦ ॥

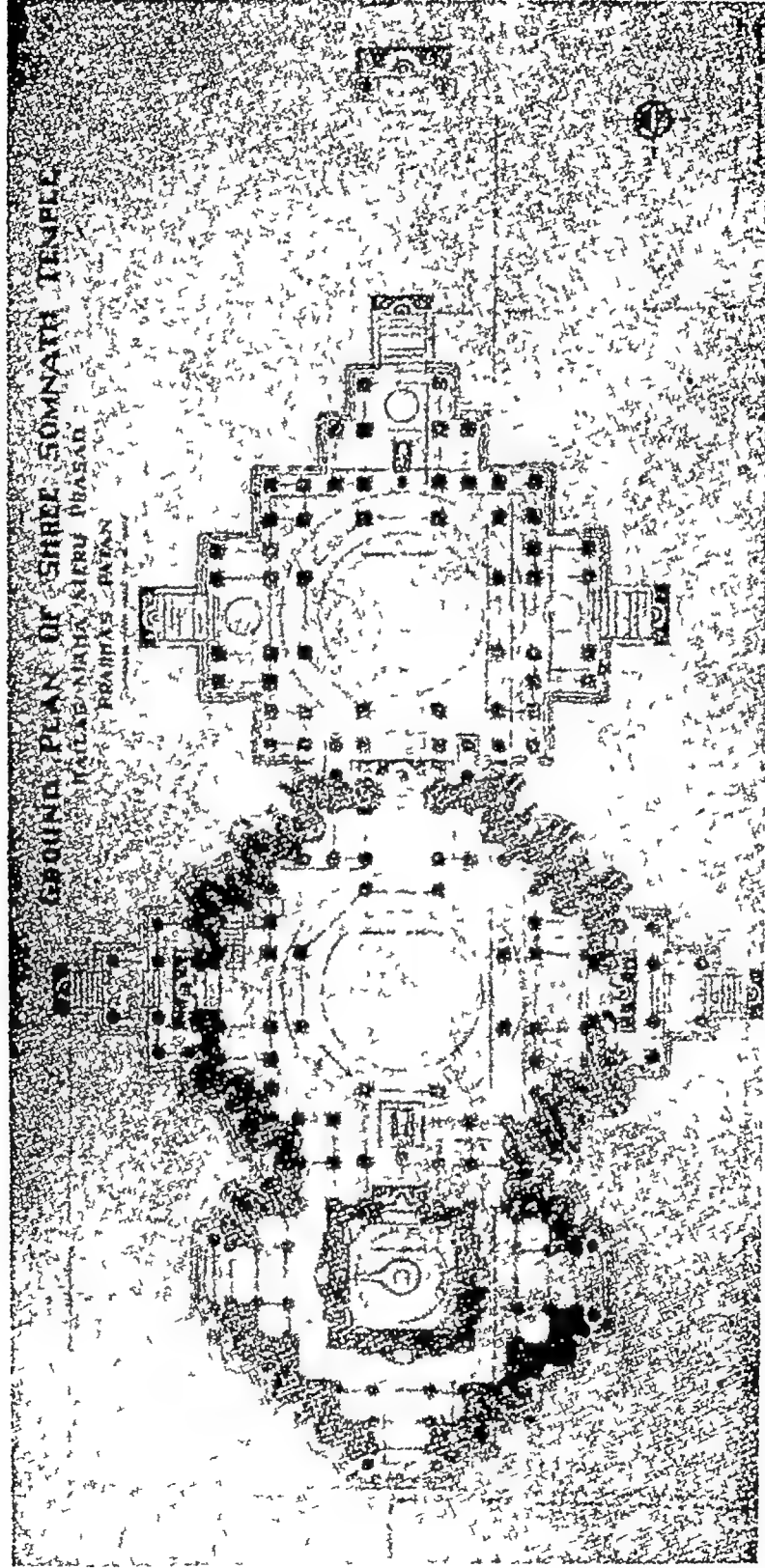
જઙ્ઘા યસ્ય પ્રહીયેત પ્રવાસં તસ્ય નિર્દિશેત ।

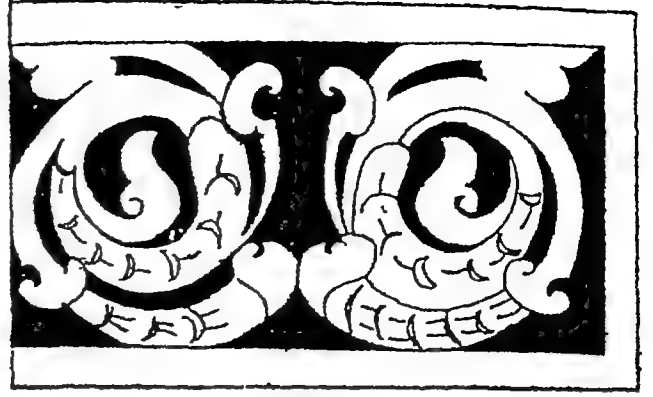
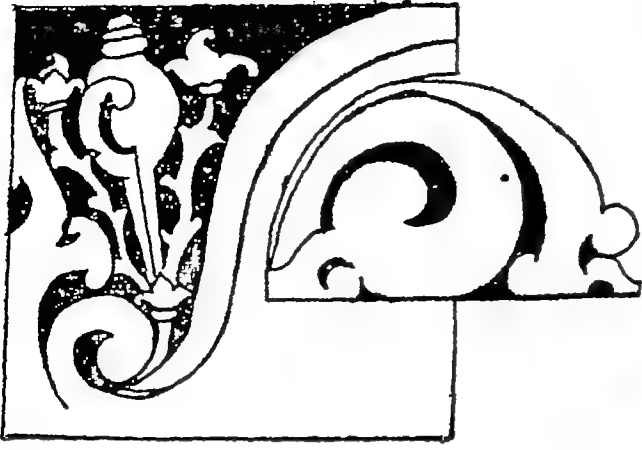
અતિ દીર્ઘાણિ દૃશ્યાનિ ગો બ્રાહ્મણ વિનાશિની ॥ ૨૭૧ ॥

આ પ્રમાણે પ્રતિમાની ઉંચાઈનું પ્રમાણ કહ્યું. તેમાં એકી સંખ્યાએ પ્રતિમા ઉંચી કરવી શુભ છે અને આવી ઉંચી પ્રતિમા પ્રાસાદમાં પૂજવી. પ્રતિમાની દૃષ્ટિ ઉંચી રાખે તો દ્રવ્યનો નાશ કરનારી અને પેટનો ભાગ પાતળો કરે તો દુષ્કાળ પાડનારી થાય. જંઘાહીન (પ્રમાણથી પાતળી) પ્રતિમા કરે તો ભક્ષણ કરનારી, કટિ હીન થાય તો કર્તા —કારયિતાનો ઘાત કરનારી અને નીચેના ભાગે હીન થાય તો અત્યંત દુઃખકર્તા તથા શિલ્પીઓના સુખને હાનિકર્તા થાય. નાસિકા, મુખ પગ આદિ વાંકા હોય તેમજ હાથ પાતળા થાય તો કુલનો નાશકર્તા તથા કપાલ, નખો અને મુખાદિ પાતળા અથવા પ્રમાણથી અધિક થાય તો કુલક્ષણકારી બાણવી.

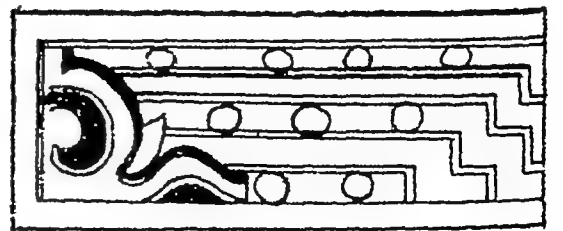
પ્રમાણથી પ્રતિમા વિશાળ (મોટી લાંબી) કરે તો સંપત્તિનો ક્ષય કરે, નાભિનો ભાગ લાંબો હોય તો કુલનો ક્ષય કરે, કાખનો ભાગ લાંબો હોય તો ઈષ્ટનો વિયોગ થાય અને સૌમ્ય સ્વરૂપની કરે તો સર્વ પ્રકારના અર્થોની સિદ્ધિ આપનારી બાણવી. શિલ્પીએ પ્રતિમા રડતી, હસતી અથવા મદ ભરેલી અંગોવાળી કરી હોય તો તે હાનિકર્તા બાણવી, પાતળી દ્રવ્ય નાશ કરનારી, પાતળા પેટવાળી દુર્મિત્ત કરનારી થાય છે.

વાંકા નાકવાળી પ્રતિમા ઘણું દુઃખ કરનારી છે, પ્રમાણથી નાના અંગોવાળી ક્ષય કરનારી છે. ચક્ષુ વગરની ચક્ષુ નાશ કરનારી અને શિલ્પીને દુઃખ દેનાર છે, પ્રમાણથી રહિત પ્રતિમા કરે તો તેમજ કમરનો ભાગ પાતળો અને જાડો કરે તો ઘાતકર્તા થાય, જંઘા હીન કરે તો ભાઈ, પુત્ર અને મિત્રાદિનો વિનાશ કર્તા થાય. ત્રીવા-કંઠહીન પ્રતિમા કરવાથી કંઠરોગ થાય, એમાં સંશય નહિ કરવો. સ્કંધહીન પ્રતિમા કરે તો સ્ત્રીનો નાશ અને ગ્રહનો ઉપદ્રવ થાય.

સાદા સુઝાનું કામ

કલ્પાકૃતિ.

નિમ્ન સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

હૃદય હીન થાય તો નિઃશેષ (નિઃસંતાન), ખાહુ હીન કરે તો પરાક્રમ રહિત, હસ્ત હીન કરે તો સ્ત્રીની હાનિ અને પૃષ્ઠ ભાગે હીન થાય તો હુઃખ કર્તા થાય, પડખાના ભાગે હીન થાય તો ગૃહનો નાશ જાણવો, અને છાતીના ભાગે હીન થાય તો કુટુંબનો નાશ કરનારી થાય.

નાભી ભાગે હીન પ્રતિમા વ્યાધિનો પ્રકોપ કરે તથા અયોગ્ય અંગ વાળી અને યોગ્ય અંગોથી રહિત પ્રતિમા પુણ્ય કર્મોથી ક્ષયકારિણી જાણવી.

શિલ્પી પ્રતિમાનું ઉદર (પેટ) પ્રમાણથી પાતળું કરી નાખે તો તેની સ્ત્રીનો નાશ થાય અને જે પ્રતિમાના જાનુ ભાગે પ્રમાણથી પાતળા કરતો નથી તે પુત્રો સાથે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે પ્રતિમા જંઘા હીન કરે તેને પ્રવાસ કરવો પડે, પ્રમાણથી મોટા નેત્રોવાળી પ્રતિમા ગો-પ્રાદ્યણોનો નાશ કરનારી જાણવી તથા વિકરાળ મુખવાળી અને નીચી દષ્ટિવાળી પ્રતિમા ક્ષય અને વ્યાધિઓના ભયને પેદા કરે છે. ૨૫૯ થી ૨૬૩.

પ્રતિમા દોષાદિ

માનાધિકં ન કર્તવ્યં માનહીનં ન કારયેત્ ।

ક્રિયતે બહો દોષાઃ સિદ્ધિસ્તત્ર ન જાયતે ॥ ૨૭૨ ॥

અજ્ઞાને ક્રિયતે યસ્તુ શાસ્ત્રં ચૈવ ન જાયતે ।

ન દોષો યજમાનસ્ય શિલ્પિદોષો મહદ્ ભયમ્ ॥ ૨૭૩ ॥

હવે પ્રતિમાના દોષો કહે છે શાસ્ત્રમાં કહેલા માનથી વધારે કે ઓછા માનની પ્રતિમા કરવી નહીં કેમ કે તેમાં ઘણા દોષો થાય છે તેનાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જે શાસ્ત્રને ન જાણતો હોય તેવા અજ્ઞાન શિલ્પીએ કરેલા કાર્યનો દોષ યજમાન (કાર્ય કરાવનાર) ને લાગતો નથી, પરંતુ શિલ્પીને મહાભય ઉપજાવનાર દોષ લાગે છે.

પ્રતિમા સંસ્કાર

ધાતુ લેપ્યાદિ પ્રતિમા અંગભંગં ચ સ્કરેત્ ।

કાષ્ઠ વાષાણ નિષ્પન્નાઃ સંસ્કારાર્હાપુનર્નહિ ॥ ૨૭૪ ॥

ધાતુ કે લેપની મૂર્તિ જો અંગ ભંગ થઈ હોય તો તેને સુધરાવી સંસ્કાર યોગ્ય થાય છે. પરંતુ કાષ્ઠ કે વાષાણની મૂર્તિ જો અંગ અડિત થઈ હોય તો ફરી સંસ્કારને યોગ્ય નથી. ૨૭૪.

નસ્વાંગુલો બાહુનાસા પાદભંગો જ્વનુક્રમાત્ ।

જનમીતિ દેશ મંગો વન્ધનં કુલધન ક્ષય ॥ ૨૭૫ ॥

જો પ્રતિમા (૧) નખે ખંડિત થઈ હોય તો લોકનિંદાનો ભય. (૨) આંગળીએ ખંડિત થઈ હોય તો દેશ ભંગ (૩) હાથે ખંડિત થઈ હોય તો બંધન-કેદ. (૪) નાકે ખંડિત થઈ હોય તો કુલનાશ. (૫) પગે ખંડિત થઈ હોય તો કુલ અને લક્ષ્મીનો નાશ આ રીતે ખંડિત પ્રતિમાના અશુભ ફળ જાણવા. ૨૭૫.

પ્રતિમા કાષ્ઠ લેપા શ્મદંત-ચિત્રાયસાં ગૃહે ।

ન્યુનાધિકા પરિવાર રહિતા નૈવ પૂજયેત્ ॥ ૨૭૬ ॥

પ્રતિમા કાષ્ઠની, લેપની કે પાષાણ, ઢાંત અને ચિત્રની માનથી ન્યુનાધિક હોય કે પરિવાર રહિત હોય તો તે ગૃહસ્થના ગૃહે પૂજવી નહિ. ૨૭૬.

અર્થહત્ પ્રતિમેત્તાના ચિંતા હેતુરધોમુખી ।

અથાપદે તિરસ્વીના નીચોચા તુ વિદેશદા ॥ ૨૭૭ ॥

અન્યાય દ્રવ્ય નિષ્પન્ના પરિવારસ્તુ સમુદ્ધવા ।

ન્યુનાધિકાંગી પ્રતિમા સપરિવાર નાશિની ॥ ૨૭૮ ॥

ઉચ્ચા મુખવાળી પ્રતિમા દ્રવ્યનો નાશ કરે, નીચા મુખવાળી પ્રતિમા ચિંતા કરાવે, તીરછી નજરવાળી પ્રતિમા આપત્તિ લાવે, ઉંચી નીચી પ્રતિમા દેશવટો દેવડાવે, અન્યાયથી પેદા કરેલી ધનથી પ્રતિમા બનાવી હોય તો અથવા ઓછા વધતા અંગવાળી પ્રતિમા હોય તો આ સર્વ દોષવાળી પ્રતિમાના કારણે કુટુંબ પરિવારનો નાશ થાય. ૨૭૭, ૨૭૮.

નસ્ત્ર કૈશા ભૂષણાદિ શસ્ત્રવસ્ત્રાઘલંકૃતિઃ ।

વિષમા વ્યંગિતા નૈવ દ્વિષ્યેન્ મૂર્તિ મંગલમ્ ॥ ૨૭૯ ॥

શાન્તિ પુષ્ટ્યાદિ કૃત્યૈશ્ચ પુનઃ સાચ સમીકૃતા ।

પુનઃ રથોત્સવં કૃત્વા પ્રતિમા અર્ચયેચ્છુભા ॥ ૨૮૦ ॥

જો પ્રતિમાના નખ, કેશ, આભૂષણ અસ્ત્ર, શાસ્ત્રો કે વસ્ત્રો અને અલંકાર-આભૂષણો ખંડિત કે વાંકા હોય તો પણ તેના અંગના કારણે તે દોષિત ગણાતી નથી. તે મંગલમય જાણવી. તેવી પ્રતિમાને ફરી સમુદ્ધાર કરી શાન્તિપૌષ્ટિક કાર્યોથી ફરી રથયાત્રાદિનો મહોત્સવ ઉજવી તે પ્રતિમા પૂજવી તે શુભ છે. ૨૭૯, ૨૮૦.

અંગો પાંગૈશ્ચ પ્રત્યાંગૈઃ કથચિત્ વ્યંગદૂષિતમ્ ।
વિસર્જયેત્ તાં પ્રતિમામન્યમૂર્તિં પ્રવેશયેત્ ॥ ૨૮૧ ॥

યા સ્વહૃદિતાશ્ચ દગ્ધાશ્ચ વિશીર્ણાઃ સ્ફુટિતાસ્તથા ।
ન તાસાં મંત્ર સંસ્કારો ગતાશ્ચ તત્ર દેવતાઃ ॥ ૨૮૨ ॥

ઉપર કહ્યું તે સિવાય જો પ્રતિમાના અંગ ઉપાંગ કે પ્રત્યાંગ ખંડિત થયા હોય તો તેનું વિસર્જન કરીને બીજી પ્રતિમાનો વિધિથી પ્રવેશ કરાવવો, કારણ કે ખંડિત બળેલી, શીર્ણ-વિશીર્ણ કે તડકેલી-ફાટેલી પ્રતિમામાં મંત્ર સંસ્કાર રહેતા નથી તેમજ દેવપણું રહેતું નથી. ૨૮૧, ૨૮૨.

અતીતાન્દશતં યત્સ્યાદ્યચ સ્થાપિત મુત્તમૈઃ ।
તદ્ વ્યંગમપિ પૂજ્યં સ્યાદ્ વિમ્બ તન્નિષ્ફલ નહિ ॥ ૨૮૩ ॥

જો પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા-સો વર્ષ પહેલાં થઈ હોય અને તે કોઈ ઉત્તમ આચાર્ય કે મહાપુરુષોએ સ્થાપિત કરેલી હોય તે બિંબ પ્રતિમા અંગવ્યંગ હોય તો પણ પૂજવાને યોગ્ય છે. તેની પૂજા નિષ્ફલ જતી નથી. ૨૮૩.

પતના દ્રવ્યગિતા દેવાસ્તેષાં દુરિતમુદ્ધરેત્ ।
સ્વપ્રોત્સવ યાત્રાસુ પુનઃ રૂપાણિ અર્ચયેત્ ॥ ૨૮૪ ॥

જો જુની પ્રતિમા પડવાથી સામાન્ય ખંડિત થઈ હોય તો તેનો સમુદ્ધાર કરીને સ્વપ્રોત્સવ રથયાત્રા ઉત્સવ કરીને ફરી પૂજા શરૂ કરવી. ૨૮૪.

પ્રાસાદ માને પ્રતિમા પ્રમાણ-

પ્રાસાદતુર્ય ભાગસ્ય સમાના પ્રતિમા મતા ।
ઉત્તમાય કૃતે સા તુ કાર્યૈ કોનાધિકાંગુલા ॥ ૨૮૫ ॥

અથવા સ્વદર્શાંશેન હીનઃ સમધિકઃ સ ચ ।
કાર્યા પ્રાસાદ પાદસ્ય શિલ્પિભિઃ પ્રતિમા સદા ॥ ૨૮૬ ॥

સર્વેષામપિ ધાતુનાં રત્નસ્ફટિકયોગપિ ।
પ્રવાલસ્ય ચ વિમ્બેષુ શિલ્પિમાનં યદ્દુચ્છાયા ॥ ૨૮૭ ॥

પ્રાસાદ દેખાએ હોય તેના ચોથા ભાગના ઉદયની પ્રતિમા કરવી. ઉત્તમ આબ લાવવા માટે એક બે અંગુલ ઓછા વસ્તુ કરવું અથવા તે ચતુર્થાંશમાં દસમો ભાગ

અધિક કે હીન કરી તે માનની પ્રતિમા શિલ્પીએ બનાવવી સર્વ પ્રકારની ધાતુની રત્નની, સ્ફટિકની કે પ્રવાલની પ્રતિમા હોય તો પ્રાસાદનું પ્રમાણ ન લેતા શિલ્પીએ પોતાની ઇચ્છાનુસાર કરવી. ૨૮૫ થી ૨૮૭.

ગર્ભગૃહ માને પ્રતિમા પ્રમાણ—

તૃતીયાંશેન ગર્ભસ્ય પ્રાસાદે પ્રતિમોત્તમા ।

મધ્યમા સ્વદશાંશેન પશ્ચમાંશેના કનીયસી ॥ ૨૮૮ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભગૃહના ત્રીજા ભાગે પ્રતિમા ઉત્તમ માનની બાણવી. તેનો દશમો ભાગ હીન કરતાં મધ્ય માનની અને પાંચમો ભાગ હીન કરે તો કનિષ્ઠ માનની પ્રતિમા બાણવી. ૨૮૮

ઊર્ધ્વસ્થ પ્રતિમા માન—

एकहस्ते तु प्रासादे मूर्ति रेकादशांगुला ।

दशांगुला ततो वृद्धिः यावद हस्तचतुष्टयम् ॥ २८९ ॥

द्वयांगुला दशहस्तान्ता शताद्धान्तां गुलस्य च ।

अतो विंशदशांશેना मध्यमार्चा कनीयसी ॥ २९० ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને અગિયાર અંગુલની ઉભી મૂર્તિ કરવી આ રીતે ચાર હસ્ત સુધીના પ્રાસાદોને હસ્તે હસ્તે દશ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. પાંચથી દશ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને હસ્તે બખ્ખે અંગુલ વૃદ્ધિ કરતા જવું દસથી પચાસ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અડેક અંગુલવૃદ્ધિ કરતાં જવું તે ઉત્તમ માન બાણવું. તો વિશમો ભાગ હીન કરે તો મધ્યમાન અને દશમો ભાગ હીન કરે તો કનિષ્ઠમાન પ્રતિમાનું બાણવું. ૨૮૯, ૨૯૦.

આસનસ્ય પ્રતિમામાન—

हस्तादेर्वेद हस्तांते षड्वृद्धिः स्यात् षडंगुला ।

तदूर्ध्वं दशहस्तान्ता त्र्यङ्गुला वृद्धिरिष्यते ॥ २९१ ॥

एकाङ्गुला भवेद् वृद्धि-र्यावत् पञ्चाशद्वहस्तकम् ।

विंशत्येकाધિકા ज्येष्ठा विंशत्योना कनीयसी ॥ २९२ ॥

उर्ध्वस्था प्रथमा प्रोक्ता आसनस्था द्वितीयका ॥ २९३ ॥

એક હસ્તથી ચાર હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે છ છ અંગુલનું જેઠી પ્રતિમાનું માન જાણવું, ત્યાર પછી પાંચથી દશ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે ત્રણ ત્રણ અંગુલ વધારતા જવું, અગિયારથી પચાસ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અઢેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરતાં જવું, આવેલ માનથી વીશમો ભાગ વધારવાથી જેઠમાન અને વીશમો ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન જાણવું, એ રીતે આગળ જે પહેલાં કહ્યું તે હલી પ્રતિમાનું માન અને આ બીજું જેઠી પ્રતિમાનું માન જાણવું. ૨૯૧ થી ૨૯૩

પ્રતિમા પદ સ્થાપન

પ્રાસાદ ગર્ભે ગેહાર્ધમિત્તિઃ પશ્ચધાકૃતે ।

યક્ષાઘાઃ પ્રથમે ભાગે સર્વદેવા દ્વિતીયકે ॥ ૨૯૪ ॥

જિનાર્ક સ્કંધકૃણાનાં પ્રતિમાશ્વતૃતીયકે ।

બ્રહ્મા ચતુર્થકે ભાગે લીઙ્ગમીશસ્ય પશ્ચમે ॥ ૨૯૫ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભગૃહના અડધામાં પાછળની લીતિ તરફથી પાંચ ભાગ કરવાં. બીતિથી પહેલા ભાગમાં ચક્ષાદિ, બીજા ભાગમાં સર્વદેવ, ત્રીજા ભાગમાં જિન, સૂર્ય, કાર્તિકેય, કૃષ્ણની પ્રતિમા સ્થાપન કરવી. ચોથા ભાગમાં બ્રહ્મા અને પાંચમાં ભાગમાં એટલે મધ્યમાં શિવલીંગની સ્થાપના કરવી. ૨૯૪, ૨૯૫

દૃષ્ટિ નિર્ણય—

દ્વારશાસ્ત્રાદિભિર્ભગૈરથઃ એક દ્વિતીયકૈઃ ।

મુક્ત્વાષ્ટમં ચ ભાગૈકં યો ભાગઃ સપ્તમઃ પુનઃ ॥ ૨૯૬ ॥

તથાપિ સપ્તમે ભાગે ગજાયસ્ત્ર પાતયેત્ ।

પ્રાસાદે પ્રતિમાદૃષ્ટિઃ કર્તવ્યા તત્ર શિલ્પિભિઃ ॥ ૨૯૭ ॥

પ્રાસાદના દ્વારશાખના નીચેથી એક, જે ત્રણ એકમથી આઠ ભાગ કરવાં, તેમાંથી ઉપરનો આઠમો ભાગ તથા દેવો, પછીના સાતમાં ભાગના ફરી આઠ ભાગ કરી ઉપરનો સાતમા ભાગે એટલે ગંભીરના ભાગે શિલ્પીએ પ્રાસાદમાં પ્રતિમાની દૃષ્ટિ રાખવી. ૨૯૬, ૨૯૭.

इत्वेवं प्रतिमा मानं संक्षेपेण मयाकृतम् ।

तदनुसारं विज्ञप्य कर्तव्यं बुध शिल्पिभिः ॥ २९८ ॥

ઉપર પ્રમાણે પ્રતિમાનું માન મેં સંક્ષેપમાં કહ્યું તે અનુસાર વિચાર કરીને બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ પ્રતિમા બનાવવી. ૨૯૮

॥ પ્રતિમા માન પ્રમાણ ॥

પ્રાસાદ હસ્ત	બેઠી	ઉભી	પ્રાસાદ હસ્ત	બેઠી	ઉભી
૧	૬	૧૧	૮	૩૬	૪૯
૨	૧૨	૨૧	૯	૩૯	૫૧
૩	૧૮	૩૧	૧૦	૪૨	૫૩
૪	૨૪	૪૧	૨૦	૫૨	૬૭
૫	૨૭	૪૩	૩૦	૬૨	૭૩
૬	૩૦	૪૫	૪૦	૭૨	૮૩
૭	૩૩	૪૭	૫૦	૮૨	૯૩

આસનસ્થ પ્રતિમા અંગ લક્ષણ

પ્રતિમો લૂયમાને તુ કર્તવ્યાશ્વતુરંશકાઃ ।

તત્રાંશેષુ પ્રકુર્વિત ચાઙ્ગુલાનાં ચતુર્દશ ॥ ૨૯૯ ॥

તેનાઙ્ગુલ પ્રમાણેન પટ્ પચ્ચાશ ત્સમુલ્લયઃ ।

વિસ્તાર સ્તત્પ્રમાણેન કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ॥ ૩૦૦ ॥

પ્રતિમાની ઊંચાઈના ચાર ભાગો કરવા, અને તે ચારે ભાગોમાં ચૌદ-ચૌદ વિભાગ કરવા. ઉપરોક્ત અંગુલ પ્રમાણે છપ્પન અંગુલ યુક્ત પ્રતિમાની કેશાંત પર્યંતની ઊંચાઈ થઈ ઊંચાઈના પ્રમાણે પહોળાચ પણ પલાંઠી છપ્પન ભાગોથી યુક્ત કરવી. તે સર્વ કામનાઓને આપનાર છે, ૨૯૯, ૩૦૦.

અસ્તકસ્યોચ્છ્રયઃ કાર્યશ્ચાઙ્ગુલ પ્રમાણતઃ ।

પાદશ્ચાષ્ટાઙ્ગુલઃ પ્રોક્તઃ દોસ્તુલા ચતુરંગુલા ॥ ૩૦૧ ॥

પ્રતિમાના આસન (મસુર)ની ઊંચાઈ આઠ અંગુલની કરવી. આઠ અંગુલ નાડા કરવા અને કરતુલા (બન્ને હાથ નેડેલો પાને) ચાર આંગળની કરવી. ૩૦૧.

ચતુરંગુલકં ગુહ્ય સ્તન ગર્ભશ્ચતુર્દશ ।

ત્રયોદશતુ હૃષ્ણૈવ કેશાન્તશ્ચ ત્રયોર્દશ ॥ ૩૦૨ ॥

ગુહ્ય ભાગ ચાર અંગુલનો કરવો, ગુહ્ય ભાગથી સ્તનગર્ભ સુધીનો ભાગ ચૌદ અંગુલ, સ્તનગર્ભથી કંઠ સુધીનો હૃદય ભાગ તેર અંગુલ અને કંઠથી કેશાંત સુધીનો મુખ ભાગ પણ તેર અંગુલ કરવો. ૩૦૨.

લલાટઞ્ચ ચતુર્ભાગં નાસિકા પञ्च कीर्तिता ।

અડ્ગુલ મોષ્ટ મધ્યઞ્ચ તૂર્યાડ્ગુલ મહૌષ્ઠકમ્ ॥ ૩૦૩ ॥

મુખના તેર ભાગોમાં ચાર ભાગનું કપાલ, પાંચ ભાગની નાસિકા, એક ભાગ નાસિકા અને ઓષ્ઠનો મધ્ય ભાગ તથા ઉપરના ઓષ્ઠથી નીચે દાઢી સુધીનો ભાગ ચાર અંગુલ કરવો. ૩૦૩.

નાસિકૌષ્ઠ દ્વયોર્મધ્યે પ્રવેશશ્ચાડ્ગુલસ્ય વૈ ।

અર્ધાડ્ગુલમ ધ્યૌષ્ઠં દ્વયાડ્ગુલા ચ હનુસ્તથા ॥ ૩૦૪ ॥

નાસિકા અને ઓષ્ઠની વચ્ચેનો પ્રવેશ ભાગ એક અંગુલનો કરવો અને ઓષ્ઠ અર્ધો અર્ધો ભાગના અને દાઢી જે અંગુલની કરવી. (કુલ ભાગ ચાર) ૩૦૪.

एवञ्च षडपञ्चाशदुच्छ्रये च विशेषतः ।

ऊर्ध्वे षडंगुलं ज्ञेयं केशान्तस्य परिस्थितिः ॥ ૩૦૫ ॥

આ પ્રમાણે ઉંચાઈમાં વિશેષ કરી છપ્પન ભાગો કરવા, અને કેશાંતની ઉપલ્લેખ ભાગ શિખા પર્યંત છ અંગુલ કરવો. (પ્રતિમાના આસન [મસુર] આઠ ભાગ મળી ૭૦ અંગુલ અથવા ૭૦ ભાગ થયા.) ૩૦૫.

वक्त्र विस्तारमानं च ह्यङ्गुलानि चतुर्दश ।

ગ્રીવા દશાડ્ગુલા પ્રોક્તા સ્તનગર્ભે ચ દ્વાદશ ॥ ૩૦૬ ॥

મુખની પહોળાઈ ચૌદ અંગુલની કરવી તથા ગળું બહુ દશ અંગુલ કરવું અને બંને સ્તનનો મધ્યભાગ બાર અંગુલ રાખવો. ૩૦૬.

कक्ष मध्यं प्रकुर्वीत द्वाविंशति विभागकैः ।

કટિ વિસ્તાર માનઞ્ચ હ્યઙ્ગુલાનાઞ્ચા ષોડશ ॥ ૩૦૭ ॥

બંને કાખનો મધ્ય ભાગ બાવીશ અંગુલનો તથા કટિ-કમ્મરની પહોળાઈ સોળ અંગુલ કરવી. ૩૦૭

बाह्य कक्ष प्रमाणञ्च ह्यष्टादशाङ्गुलस्तथा ।

बाहु विस्तरतः प्राज्ञोऽष्टाङ्गुलात्मकमूर्ध्वकम् ॥ ૩૦૮ ॥

હૃદયના મધ્યેથી કાખ બહારનો બાહુ સુધીનો ભાગ અઠાર અંગુલનો કરવો, (બંને બાહુએ) મળી કુલ ૩૬ અંગુલ બાધુવો) અને બાહુ વિસ્તારમાં ઉપરનો ભાગ આઠ અંગુલ બહો કરવો. ૩૦૮

સપ્તાઙ્ગુલમધઃ સ્થાને ચાષ્ટાદશ કરાગ્રતઃ ।

દૈર્ઘ્યં તત્ર પ્રકર્તવ્યં વિસ્તારેઽષ્ટાઙ્ગુલાશ્ચ વૈ ॥ ૩૦૯ ॥

કોણીથી નીચેના હાથનો ભાગ સાત અંગુલ જાડો કરવો, અને કોણીથી આંગ-
ળીએ સુધીનો હાથનો ભાગ અઠાર અંગુલ લાંબો કરવો તથા પાંજે આઠ અંગુલ
પહોળો કરવો. ૩૦૯

ઝેલકશ્ચ ચતુર્ભાગં વાહ્યગ્રં પञ્ચભાગકમ્ ।

મત્સ્યકં સપ્તસાર્ધશ્ચ ઘસીકશ્ચૈવ દ્વયઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૧૦ ॥

કાંડામાં હાથ જાડો ચાર ભાગ અને ખાડુનો આગળનો ભાગ પહોળો પાંચ
ભાગ કરવો તથા કોણીએ સાડાસાત ભાગ જાડો અને પેટ તથા હાથની વચ્ચે જે
ભાગની ઘસી કરવી, ૩૧૦.

આસનશ્ચાષ્ટવિંશત્યા ષોડશાઙ્ગુલ મસ્તકમ્ ।

કર્ણનાસાગ્રકં કાર્યં શોભનશ્ચ દશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૧૧ ॥

આસન પલાંઠીથી પૃષ્ઠભાગ સુધી પહોળું અઠ્યાવીશ ભાગ કરવું તથા કર્ણ
સહિત મસ્તક સોળ ભાગ પહોળું કરવું, તથા કાનથી નાસિકાનો અગ્રભાગ દસ
ભાગનો કરવો. ૩૧૧.

દૈર્ઘ્યે દશાઙ્ગુલ પ્રોક્તઃ કર્ણશ્ચ દ્વયઙ્ગુલોમતઃ ।

ચતુરંગુલકં ચક્ષુર્વિસ્તારે દ્વયઙ્ગુલમતમ્ ॥ ૩૧૨ ॥

કાન લાંબો દસ અંગુલ અને પહોળો જે અંગુલનો કરવો, તથા આંખ લાંબી
ચાર અંગુલ અને પહોળી જે અંગુલ કરવી. ૩૧૨.

નાસિકા તૂર્યભાગા ચ હ્યગ્રે સાર્ધાઙ્ગુલામતા ।

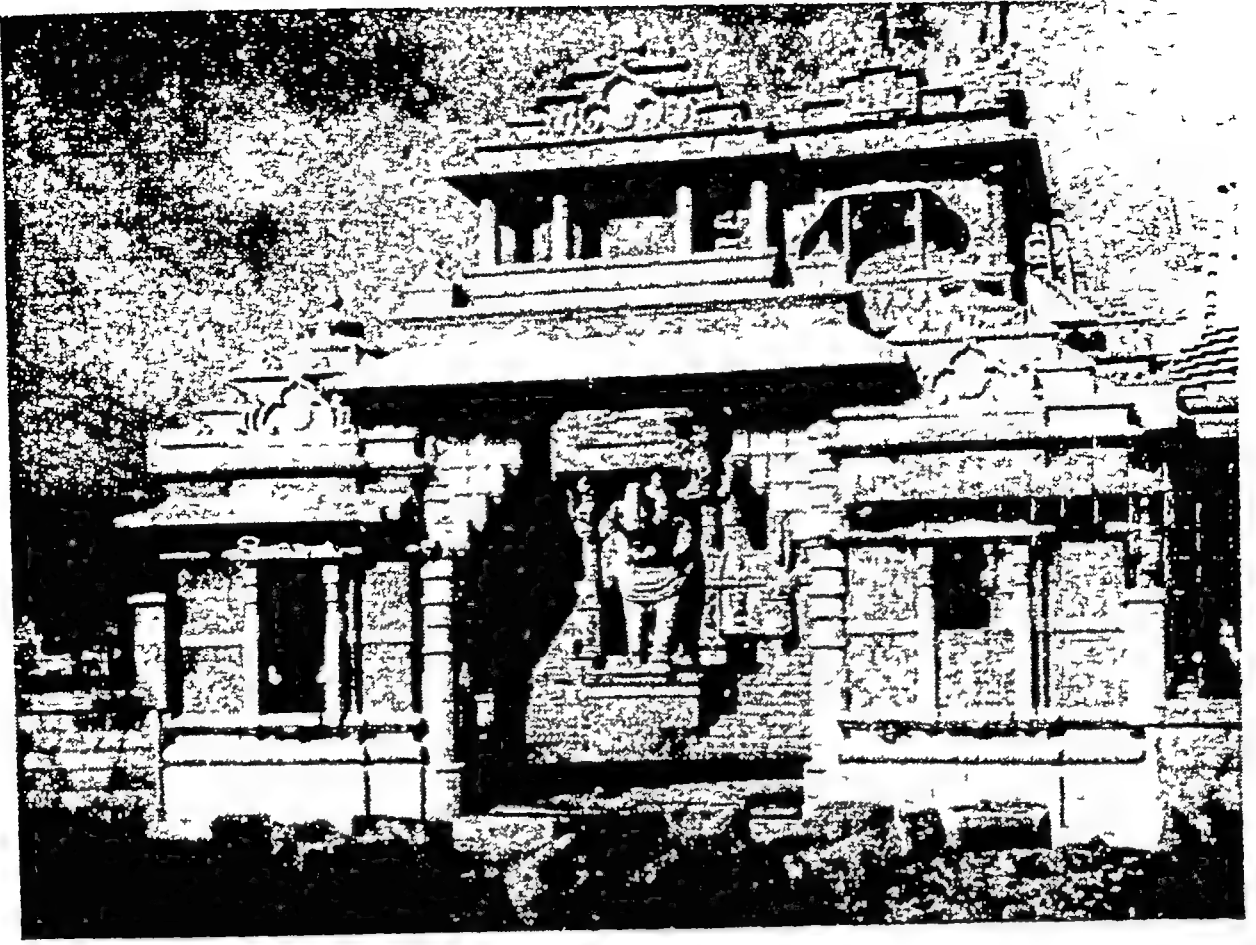
લલાટં હર્વટી જ્ઞેયા શોભના ચ ત્રયાઙ્ગુલા ॥ ૩૧૩ ॥

નાસિકા પહોળી ચાર ભાગની કરવી અને અગ્રભાગે દોઢ અંગુલ કરવી, તથા
કપાલ અને દાઢી નાસિકાના અગ્ર ભાગેથી ત્રણ ભાગ અંદર પડતી કરવી ૩૧૩.

ગ્રીવાં દશાઙ્ગુલા પ્રોક્તા કર્ણાયામં દશાઙ્ગુલમ્ ।

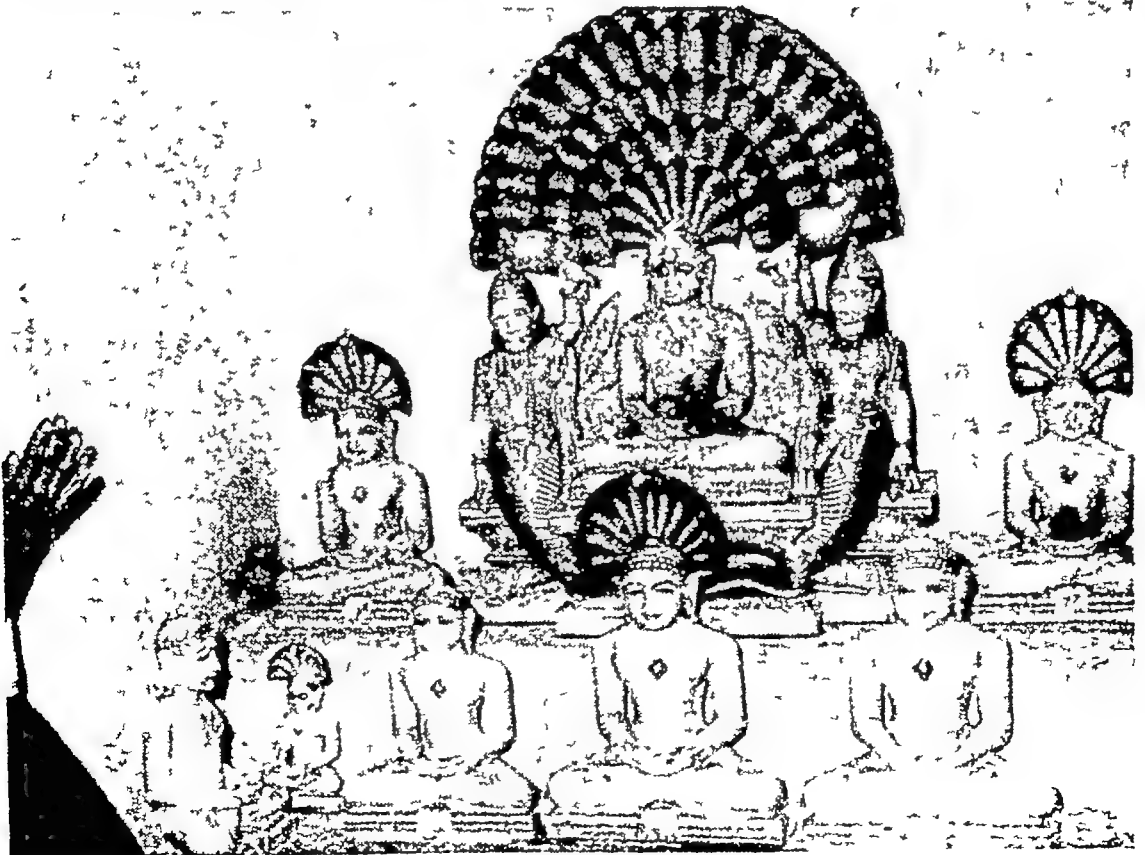
ત્રય સાર્ધશ્ચ વિસ્તારો ભાગ ભાગશ્ચ નિર્ગમઃ ॥ ૩૧૪ ॥

ગળું દસ અંગુલ જાડુ કરવું, કર્ણની લાંબાઈ દસ અંગુલ કરવી, તથા સાડા ત્રણ
અંગુલની પહોળાઈ કરવી અને નિકાળે નીકળતો કાન અઢેક ભાગનો કરવો. ૩૧૪.

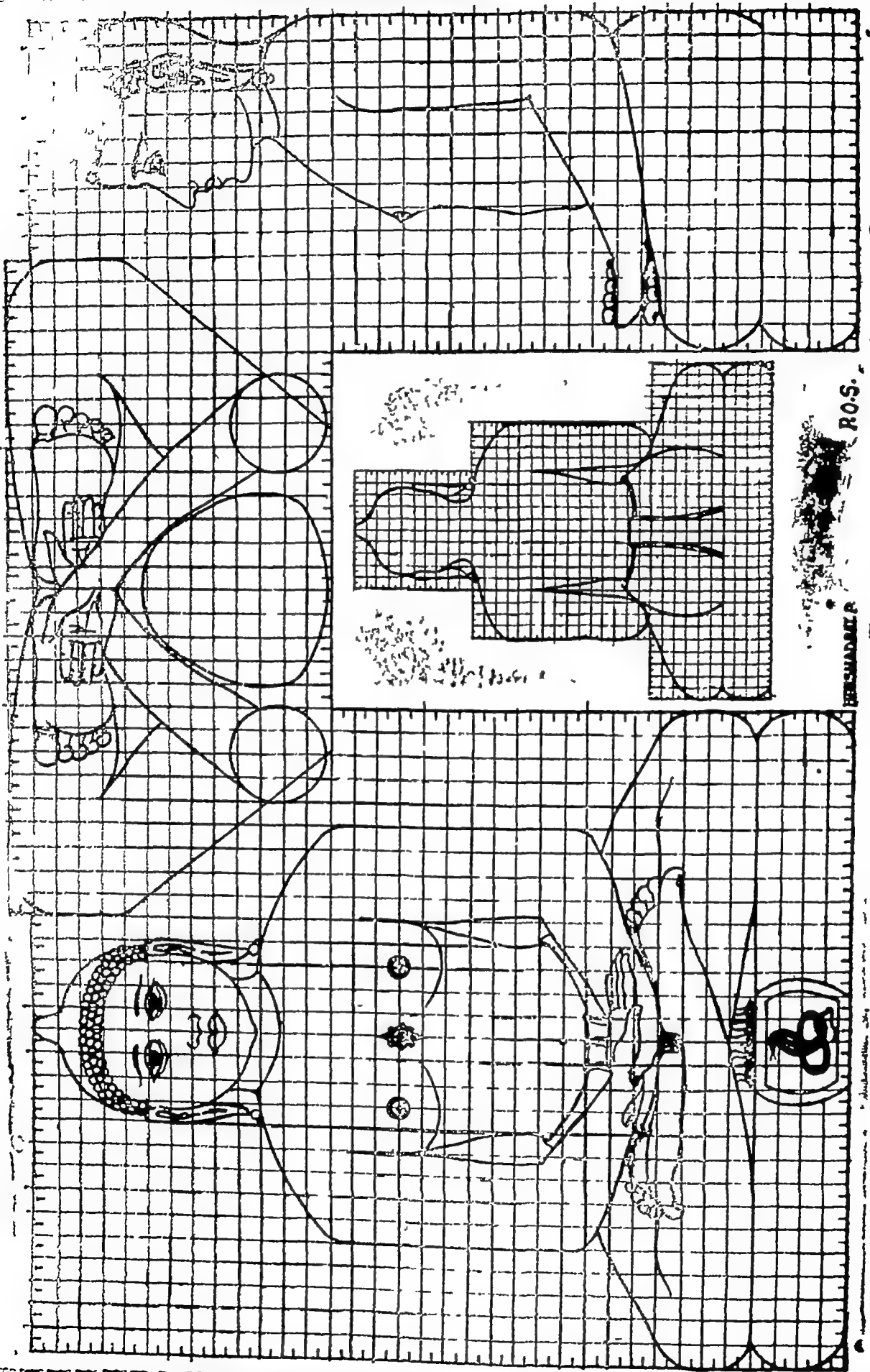
ચેખ્ખુર જૈન દેરાસર સન્મુખ દર્શન

[એન. સી. સોમપુરા.]

શ્રી પદ્માવતી પાર્શ્વનાથ-ચેખ્ખુર
શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

[એન. સી. સોમપુરા.]
ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

જિન પ્રતિમાણ વિભાગ દર્શન.

શ્રીવત્સઃ પञ्चभागः स्यात् त्रि भागो विस्तरे मतः ।

निर्गमं त्रयभागश्च स्तनगर्भे सुशोभनः ॥ ૩૧૬ ॥

શ્રીવત્સ પાંચ ભાગ લાંબુ અને ત્રણ ભાગ પહોળું કરવું, નીકાળો ત્રણ ભાગ રાખવો, એ પ્રમાણે બે સ્તનોના મધ્ય ભાગે સુશોભિત કરવું ૩૧૬.

उदरमष्टांगुलं स्यादुदयमेकादश तु ।

कटि बाहुषणं प्रोक्तंमङ्गुल त्रयमेव च ॥ ૩૧૭ ॥

ઉદર આઠ ભાગ પહોળું અને અગ્યાર ભાગ ઉચ્ચ કરવું તથા કમરનો અને બાહુનો મધ્યભાગ (ગાળો) ત્રણ ભાગ રાખવો. ૩૧૭.

दशपञ्च भवेत्पाद्भ्याङ्गुल पिंडकद्वयम् ।

छिद्रं द्विभागिकं मूले विस्तरे द्वयमेव च ॥ ૩૧૮ ॥

પગ પંદર ભાગ રાખવો અને પગની પિંડીઓ અઢેક ભાગની કરવી તથા આસન વાળેલા પગના મૂલમાં પાણી જવાનું છિદ્ર બે ભાગ લાંબુ, બે ભાગ પહોળું કરવું,

गर्भस्था नव भागाष्टौ हस्ताग्रं द्वयमेव च ।

द्वादशच स्थिता जङ्घा चाग्र-पृष्ठे तथैव च ॥ ૩૧૯ ॥

ગાદીના મધ્યભાગે રહેલી ચોરસી નવ ભાગ લાંબી અને આઠ ભાગ પહોળી કરવી તથા હાથનો અગ્રભાગ બે આંગળ જાડો કાંણા પાસે રાખવો અને પગની આંગળની તેમજ પાછળની જંઘાઓ ખાર ભાગ જાડી રાખવી. ૩૧૯.

तथाग्रे पञ्च यत्नेन चतुरङ्गुलमानकम् ।

षड्भिर्भागैश्च कर्त्तव्यो वामपादश्च मध्यके ॥ ૩૨૦ ॥

તેમજ પાણી નીકળવાના કાણાં પાસે પગનું કાંડું પાંચ આંગળ જાડું કરવું. અને અંગુઠા પાસેનો પગનો પંજો ચાર ભાગ જાડો કરવો તથા પલાંડીનાં મધ્યમાં છ ભાગ ખોદી ડાબો પગ દેખાડવો. ૩૨૦.

कर्त्तव्यं शास्त्रसंमत्या स्वरूपं लक्षणान्वितम् ।

एवं युक्ति विधातव्या प्रतिमा मान कर्मणि ॥ ૩૨૧ ॥

શાસ્ત્રાનુસાર સર્વ લક્ષણોથી સંયુક્ત પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કરવું તથા પ્રતિમાના વિભાગ માનના કાર્યમાં ઉપર બતાવેલી યુક્તિ પ્રમાણે ભાગમાને પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કરવું.

इत्येतत् कथितञ्चैव कर्तव्यं शास्त्रपारगैः ।
पूर्वमान प्रमाणञ्च कर्तव्य विधि पूर्वकम् ॥ ३२२ ॥

આ પ્રમાણે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં પ્રતિમાના સ્વરૂપનું લક્ષણ કહ્યું છે અને વિદ્વાન શિલ્પીઓએ લક્ષણાનુસાર પ્રતિમા કરવી, તથા પૂર્વથી પરંપરાએ આલતું આવેલું માનનું પ્રમાણ પછી વિધિપૂર્વક ચોજવું ૩૨૨.

॥ इतिश्री आसनस्य प्रतिमा लक्षण ॥

जिनपरिकर लक्षण :-

जयोवाच—

कथयतु महाप्रोक्त परिकरस्य लक्षणम् ।
आसनस्थार्चा चौध्वार्चा शयनार्चा विशेषतः ॥ ३१७ ॥
तेषां युक्त्यनुक्रमेण ब्रूहि मानं परिकरम् ।
सिंहासनस्य किं मानं किं मानं बाहुयुग्मयोः ॥ ३१८ ॥
किं मानं छत्रवृत्तं च शङ्ख दुन्दुभिमानतः ।
एतत् सर्वं प्रसादेन कथय त्वं जगत्पते ॥ ३१९ ॥

જય ઉવાચ :- હે મહાપ્રભુ, મને *પરિકરના લક્ષણ કહો. બેઠેલી મૂર્તિના, ઉભી મૂર્તિના કે વિશેષે કરીને શયન પ્રતિમાના પરિકરની યુક્તિઓ અનુક્રમે કહો, સિંહાસન માન, બાહુયુગ્મ (બન્ને હસ્ત બાબુ કાઉસગ) માન ઉપરના છત્રવૃત્ત પ્રમાણ, અને તેમાં શંખ તથા દેવદુન્દુભિ વગાડનારાઓ કેટલા માનના કરવા એ સર્વ આપના પ્રસાદરૂપ હે જગત્પતિ મને કહો. ૩૧૭ થી ૩૧૯.

अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च ।
भामंडलं दुन्दुभिशनपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ ३२० ॥

(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) પુષ્પવૃષ્ટિ, (૩) દિવ્યધ્વનિ, (૪) આમર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામંડલ, (૭) દેવદુન્દુભિ, (૮) છત્ર. એ આઠે જિનેશ્વર પ્રભુના પ્રાતિહાર્ય છે. પરિકરમાં તેનો સમન્વય નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે :-

(૧) અશોક વૃક્ષ :- એ છત્ર વૃત્તની ઉપરની છેદી રથિકાના ગોળવૃત્તમાં આસો-પાલવનાં પત્ર કરવામાં આવે છે.

* નોટ :- જિન તિર્થ કરોની આ લોકભોજ્ય ફળરૂપ અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય છે. તેઓ જ્યાં વિચરે છે. ત્યાં એ આઠે વસ્તુઓ હાજર હોય છે. તેથી આ પરિકરમાં તે આઠે વસ્તુઓનો સમાવેશ કરેલ છે.

- (૨) દેવહુન્દુલિ :- છત્રવૃત્તમાં ગાન્ધર્વેન્દ્રો વાદ્ય વગાડતા હોય છે.
- (૩) દિવ્ય ધ્વનિ :- છત્રવૃત્તના ઉપર મધ્યમાં શેખરધ્વનિ કરતા ઇંદ્રદેવ. ૩૨૦.
- (૪) ચામર :- પરિકરની બંને બાજુ ચામરેન્દ્ર ચામર ઢાળે છે, અથવા વાહિકામાં છેડા ઉપર ચામર કલશધારી દેવો હોય છે.
- (૫) સિંહાસન :- સિંહ ગંજયુક્ત ગાદી.
- (૬) ભામંડલ :- પ્રભુજીનાં મંસ્તક પાછળ તેજપુંજના જેવા મંડળની આકૃતિ.
- (૭) પુષ્પવૃષ્ટિ :- છત્ર વૃત્તમાં હાથી નીચે બે માલાધરો પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે.
- (૮) છત્ર :- પ્રભુના મંસ્તક ઉપર છત્રાકાર હોય છે. એમ આઠ પ્રાતિહાથી પરિકરમાં દર્શાવેલા હોય છે.

વિશ્વકર્મોવાચ—

પૂર્વમાર્ગ મેવેત્ કુર્યાદર્ચાં સર્વત્ર શોભનાં ।
 યદ્વર્ણા મૂલપ્રતિમા પરિકરસ્ત દ્વર્ણાદયઃ ॥ ૩૨૧ ॥

વિવર્ણાદિ મહાદોષાઃ જાયમાનેષુ સર્વતઃ ।
 રત્નોદ્ભવાદ્યાદેષુ મરકત સ્ફટિકાદિષુ ॥ ૩૨૨ ॥

ને દોષો વિવર્ણતાક્ષીર્ણા અર્ચા પરિકરાદિકે ।
 આસનં ચ અતો વક્ષ્યે ભાગાત્ વક્ષ્યામિ ત્વં શૃણુ ॥ ૩૨૩ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છે :- પૂર્વે કહેલા માન-પ્રમાણુવાળી શોભનીય પ્રતિમા ભરાવી તેનાજ વર્ણ (રંગ) ના પાષાણુનું પરિકર કરાવવું. પ્રતિમાજી જે વર્ણના હોય તેથી ઊંજ વર્ણના પાષાણુનું પરિકર બનાવવાથી સર્વત્ર મહાદોષનો ભય રહે છે. પરંતુ રત્ન મરકત મણિ કે સ્ફટિકાદિની પ્રતિમાના પરિકરમાં વિવર્ણતા હોય તે તેમાં દોષ નથી. ૩૨૧, ૩૨૨.

અર્ચાર્થોદયકં કાર્યં સિંહાસનં સાન્દર્ભયતમ્ ।
 અધઃ પીઠં દિગ્ ભાગં ચ દ્વાદશાંગુલરૂપકમ્ ॥ ૩૨૪ ॥

ઉર્ધ્વે દ્વયાંગુલં છાદ્યં કર્ણિકા ચ વેદાંગુલા ।
 અધો દેશે ગ્રહાઃ સર્વે આદિત્યાદ્યાશ્ચ કારયેત્ ॥ ૩૨૫ ॥

આચરન્તિ ગ્રહધર્મ સર્વદોષ નિવારકા ।
 ઉદયાશ્ચાષ્ટ વિશત્યાં દૈર્ઘ્યં વૈ કથ્યતેઽધુના ॥ ૩૨૬ ॥

હવે હું આસન-ગાદીના વિભાગ કરું છું તે સાંભળો :- પ્રતિમાની પહોળાઇથી અર્ધભાગે સિંહાસનની ઉચાઇ કરવી, અને પ્રતિમાની પહોળાઇથી સિંહાસનની લંબાઇ દોઢી કરવી. તેની નીચે દસ ભાગનું પીઠ ઉંચું કરવું. તે ઉપર ગજ સિંહાદિ રૂપ બાર ભાગના કરવા, ગજ સિંહાદિ રૂપ ઉપર બે ભાગની છાજલી કરવી. અને તે ઉપર ચાર ભાગની કર્ણી કરવી, સિંહાસન નીચેની પાટલીમાં સૂર્ય આદિ નવ ગ્રહોના નાના રૂપો કરવાં તે પોતાના ધર્મનું આચરણ કરે છે, અને તે સર્વદોષોનો નાશ કરનાર છે. આ પ્રમાણે સિંહાસનનો ઉદય અઠ્યાવીશ ભાગનો મેં કહ્યો હવે તેની લંબાઈના ભાગ કરું છું. ૩૨૩ થી ૩૨૬.

આદિ શક્તિર્જિનૈર્દૃષ્ટા આસને ગર્ભ સંસ્થિતા ।

સહજા કુલજા ધ્યાને પદ્મહસ્તા વરપ્રદા ॥ ૩૨૭ ॥

અર્કમાનં વિધાતવ્યમુપાંગ સહિતં ભવેત્ ।

દેવ્યાધોગર્મે મૃગયુગ્મં ધર્મચક્રં સુશોભનમ્ ॥ ૩૨૮ ॥

દૌ ગજૌ વામ દક્ષિણે દશાંગુલાનિ વિસ્તરે ।

સિંહૌ રૌદ્ર મહાકાયૌ જીવત્ ક્રૌઢૌ ચ રક્ષણે ॥ ૩૨૯ ॥

દ્વાદશાંગુલ વિસ્તારૌ કર્તવ્યૌ વિકૃત્તાનૌ ।

કેવલ જ્ઞાન મૂર્તિનાં સર્વેષાં પાદ સેવકાઃ ॥ ૩૩૦ ॥

અર્ચા વામે યક્ષિણ્યા યક્ષો દક્ષિણે ચતુર્દશ ।

સ્તંભિકા મૃણાલ યુક્તં મકરૈર્ગ્રાસ રૂપકૈઃ ॥ ૩૩૧ ॥

ચતુર્શીતિ વિસ્તારે ઉચ્છ્રયે ચાષ્ટ વિશતિઃ ।

આસનં કથિતં ચૈવ ચામર ધારાવતઃ શૃણુ ॥ ૩૩૨ ॥

હવે સિંહાસન ગાદીના વિસ્તારનાં ભાગો કરું છું :- મધ્યમાં આદિ શક્તિ જિન દેવોએ આત્મામાં જોઈ એવી ધ્યાનમાં સ્વાભાવિક બુદ્ધિશાલી, સુલક્ષણ સંપન્ન, હસ્તમાં પદ્મ તથા વરદેવા વાળી (તેના બળે ભાગના બેઉ બાજુના ઉપાંગો સહિત) દેવી બાર ભાગના વિસ્તારમાં કરવા, મધ્યમાં આઠ ભાગનું રૂપ કરવું. દેવીની નીચે કણ્ઠપીઠમાં ગભે સુશોભિત એવું ધર્મચક્ર સહિત મૃગ યુગ્મ કરવું, દેવીની બન્ને બાજુ દસ-દસ ભાગના હાથીના રૂપો કરવા.

તેના પછી રૌદ્ર-મહાકાયાવાળા વિકરાળ મુખવાળા સિંહો બાર-બાર ભાગના કરવા. તેના કોષથી જીવોનું રક્ષણ કરવા પ્રભુએ પોતાની ગાદી નીચે તેને દબાવેલા છે

કેવળજ્ઞાન મૂર્તિ એવા પ્રભુના પાદ સેવકો પ્રભુની ડાબી તરફ ચક્ષિણી અને જમણી તરફ ચક્ષનાં સ્વરૂપો ગાદીના બન્ને છેડા ઉપર ચૌદ-ચૌદ ભાગ વિસ્તારના કરવા ચક્ષ ચક્ષિણીની ફરતા બે બાજુ સ્તંભિકાઓ, કમલ જેવા તોરણો, મકર અને શાસનુખથી શોભતી કરવી (જિન ધર્મમાં ઉદ્યોત કરનાર એવા શાસનદેવ-દેવીઓ કે ચક્ષ-ચક્ષિણીઓ જે જેના હોય તેનાં સ્વરૂપો કરવા) આ રીતે ગાદીના વિસ્તારના ચોરાશી ભાગ અને ઉચાઈના અઠ્યાવીશ ભાગના લક્ષણો કહ્યાં. હવે પ્રભુની બાજુના ચામરધારીના લક્ષણો સાંભળો. ૩૨૭ થી ૩૩૨.

ચામરધરા (વાહિકા)

ચામરધરાનતો વક્ષ્યે ચામરેન્દ્રા इति स्मृताः ।
 पृष्ठपदोद्भवाः कार्या वाहिको भय मध्यतः ॥ ३३३ ॥
 प्रतिमा स्कंधमृत्सेधाः कर्तव्याश्च सुशोभनाः ।
 स्तंभौ मृणाल संयुक्तौ पूर्वादि विरालैर्विंदुः ॥ ३३४ ॥
 उच्छ्रयमेक पंचाशद्विस्तारे द्वाविंशतिः ।
 उदयं स्तंभિકાभिश्च तिलक-तोरण-भूषितम् ॥ ३३५ ॥
 षडंगुलानि कर्तव्या विरालि गजचामराः ।
 स्तंभिका द्वयांगुले द्वे सूर्यांशे इन्द्रौ विस्तरे ॥ ३३६ ॥
 अष्ट भिपट्टि कोर्ध्व मिन्द्रमेक त्रिंशतिः ।
 सूर्यांगुलं तोरणाद्यं मृणाल तिलकान्वितम् ॥ ३३७ ॥
 मूल नायक स्तन गर्भे दृष्टि मिन्द्रस्य कारयेत् ।
 नाना भरण शोभाढ्यं चामરેન્દ્રઃ પ્રકથ્યતે ॥ ૩૩૮ ॥

હવે ચામરેન્દ્ર નામથી પ્રસિદ્ધ એવા ચામરધરાના લક્ષણ કહું છું મૂળનાયકની પ્રતિમાની પાછળ બાજુના ભાગમાં પ્રતિમાના બાહુઓના મધ્યે બંને બાજુ વાહિકા સ્થાપન કરવા. તે મૂળનાયકના બલા બરાબર ઉંચા સુશોભિત કરવાં, તેના (૩૫ની બે બાજુ) સ્તંભિકા ને દંડ સહિત કમળ કરવા અને બાજુમાં વિરલિકાઓ કરવા.

આ ચામરધરા એકાવન ભાગ ઉંચા કરવા અને બાવીશ ભાગ વિસ્તારમાં કરવા, ઇંદ્રની બે બાજુ બે થાંભલીઓ તોરણો અને તીલકથી શોભતી કરવી તેને દંડ સહિત કમલ કરવા. તેમાં વિરલિકાઓ સ્થંભિકાની બે બાજુ કરવી તેની પહોળાઈ પરિકરના

ખન્ને છેડા ઉપર છ ભાગની, નાસકવાળી ઉભી પટ્ટીકામાં વિરાલિકા હસ્તી અને નાનાં ચામરધારીનાં રૂપો કરવા, બાર ભાગમાં ઇંદ્રનું રૂપ તેની ખન્ને બાજુ બંન્ને ભાગની થાંભલીઓ કરવી.

[આ રીતે વિસ્તાર બે થાંભલી ચાર ભાગ, ઇંદ્ર બાર ભાગ અને છેડા પર ગજ વિરાલિકા છ ભાગની પહોળી નાસક=પટ્ટિકા મળી કુલ બાવીશ ભાગ કરવા.]

હવે જાંચાઈના ભાગ કહે છે :- નીચે મૂળનાયકની પાટલી જેટલી પટ્ટિકા=આસન આઠ ભાગનું, તે પર એકત્રીસ ભાગ જાંચો ઇંદ્ર (કેશપયત) તે પર બાર ભાગમાં તોરણાદિ કમલ તિલકથી શોભતાં કરવા. (આ રીતે જાંચાઈ ૮+૩૧+૧૨=૫૧ ભાગ થયા) મૂળનાયક પ્રભુની સ્તનખિખની બરાબર ઇંદ્રની દષ્ટિ સમસૂત્રમાં રાખવી. બાબુમાં ચામરેન્દ્રની પ્રતિમા અનેક આબૂષણોથી શોભતી કરવાનું કહ્યું છે. ૩૩૩ થી ૩૩૮.

પ્રહલાદાશ્ચો વામનસ્ય ચામરધારઃ સોચ્યતે ।

દક્ષિણે વાહુ સંસ્થાને ઉપેન્દ્રો નામ નામતઃ ॥ ૩૩૯ ॥

મૂળનાયક ગર્ભસ્ય વાહિકાષ્ઠા દશાંગુલા ।

વાહુ ચામર ધરયોર્મધ્યેન્તરં દ્વયાંગુલમ્ ॥ ૩૪૦ ॥

મૂલ નાયક મહુરગર્ભે ચામરેન્દ્રો ભવેત્ ।

ઈદશં લક્ષણં વત્સ ચામર ધારઃ પ્રકથ્યતે ॥ ૩૪૧ ॥

પ્રભુના ડાબી બાબુના ચામરધારી ઇંદ્રને પ્રહલાદ નામે ઇંદ્ર કહેલ છે, અને જમણી બાબુના ઇંદ્રને ઉપેન્દ્ર એવું નામ આપેલ છે.

મૂળનાયક પ્રતિમાના ગર્ભથી બાહુની બહારની ફરક અઠાર ભાગની હોય છે. તેની અને બાબુના ચામર ધરાતી વચ્ચે બે ભાગનું અંતર રાખવું. (૧૮+૨+૨+૬=૨૮) આમ મૂળનાયકની ગાદીની પાટલીની બેઉ બાબુની ફરક બરાબર પરિકરનેા ચામરેન્દ્રનેા ગર્ભ રાખવો. એ રીતે ચામરધારાના લક્ષણ કહ્યાં છે. ૩૩૬ થી ૩૪૧.

॥ इति चामरधरा ।

शास्त्र भेदे

ચામરધારાના સ્થાને કાઉસગની ધ્યાનમાં ઉભેલી પ્રતિમા કરવા કહેલ છે.

अष्टादश च विस्तारे तत्र मध्येऽपि वैशृणु ।

अष्टभि रूर्ध्व संस्थानो मुनिरेकेन त्रिशतिः ॥ ૩૪૨ ॥

शेषञ्च वलणं कार्यं मल्लिका तोरणोत्तमम् ।

विस्तारे स्तंभिकागर्भे मध्यभागे ततः शृणु ॥ ૩૪૩ ॥

ષડંગુલાશ્ચ - કર્તવ્યા વિરાલી ગજચામરાઃ ।
સ્તમ્ભિકા દ્વયદ્ગુલે દ્વે ચ શેષશ્ચ મુનિવિસ્તર ॥ ૩૪૪ ॥

નિર્ગમં ગર્મ સુત્રેણ સર્વાલક્ષાર સંયુતમ્ ।
દશાંગુલં તિલકપશ્ચ કાર્યં દ્વિસ્તમ્ભિકોપરિ ॥ ૩૪૫ ॥

નક્રઃ ષડંગુલઃ કાર્યઃ ક્ષોભન શ્વતુરંગુલમ્ ।
માલા ધરાઃ કૃતા મધ્યે ચોપરિ ગજ ઉત્તમઃ ॥ ૩૪૬ ॥

પરિકરની પહોળાઈ ભાગ અઠારની કરવી, તેમા કરવાના સ્વરૂપોના વિભાગો સાંભળો, આઠ ભાગની પહોળી અને એકત્રીશ ભાગની ઉંચી ઉભી રહેલી મુનિની (અર્થાત્ કાઉસ્સગની ધ્યાનમાં ઉભેલી) પ્રતિમા કરવી.

તે પ્રતિમાના ઉપરના શેષ ભાગોમાં તોરણાદિથી સંયુક્ત મેરાપ કરવી અને તે પ્રતિમાની બાહુની બે થાંભલીઓના મધ્ય ભાગમાં કરવી.

ગ્રાસ હસ્તી અને ચામરધારી (ચામર કલશધારી) છ ભાગની પહોળાઈમાં કરવા પ્રતિમાની બન્ને પડબે બે-બે ભાગની બે થાંભલીઓ કરવી તથા બાકી રહેલી પહોળાઈમાં મુનિની પ્રતિમા કરવી.

સર્વ અલંકારો પોત પોતાના પ્રમાણથી અર્ધા ભાગે નીકાળે કરવા, અને બે થાંભલીઓ ઉપર તિલકો દશ ભાગના કરવાં.

મગરનું મુખ છ ભાગનું કરવું અને તે ચાર ભાગ નીચું ઉતરતું તથા અંદરની પડબે માલાધર કરવા અને તેના ઉપર હસ્તી કરવો. ૩૪૨ થી ૩૪૬.

॥ इति काउस्सग ॥

छत्रवृत्त-दौला—

दौलाख्यं तोरणं कार्यमनेकाकार संयुतम् ।
त्रिरथिकोद्भवं कार्यं छत्रत्रय समन्वितम् ॥ ३४७ ॥

अशोकपत्रादिकार्यं छत्रदण्डः सुशोभितः ।
पृष्ठस्ते कण मण्डनाख्यं मस्तकोर्ध्वे समुद्भवेत् ॥ ३४८ ॥

त्रिपङ्चफणः सुपार्श्वः पार्श्वः सप्तनव स्तथा ।
हीनफणो न कर्तव्योऽधिको नैव च दूषयेत् ॥ ३४९ ॥

છત્રત્રયં ચ નાસાગ્રોત્તારે સર્વોત્તમં ભવેત્ ।

નાસા માલાન્તયોર્મધ્યે કપોલ વેધ કૃત પુનઃ ॥ ૩૫૦ ॥

હવે છત્રવૃત્ત જેને દોલાતોરણ કહે છે, તે અનેક આકારવાળું કરવાનું કહ્યું છે, તેના ઉપર ત્રણ રથિકા કરવી. (૧) ગાંધર્વરૂપ પંક્તિ (૨) હંસપંક્તિ (૩) અશોકપત્ર પંક્તિ, મધ્યમાં ઉપરા ઉપર ત્રણ છત્ર અને અશોકપત્રાદિને કમલદંડથી શોભતું કરવું. પ્રભુનો પાછલો ભાગ મસ્તક પર ફણાથી શોભતો કરવો, સુપાર્શ્વનાથજીને ત્રણ કે પાંચ ફણા અને પાર્શ્વનાથજીને સાત કે નવ ફણાવાળા સર્પની આકૃતિ કરવી. તેનાથી ઓછી ફણા નહિ કરવી પાર્શ્વનાથજીને અધિક ફણા થાય તો દોષ નથી.

ત્રણ છત્રોમાં નીચલા આગળ પડતા છત્ર અને પ્રભુના નાકનો અગ્ર ભાગ સમ-સૂત્રમાં (અવલંબે) રાખવા તે ઉત્તમ જાણવું, નાક અને કપાળના મધ્ય ભાગમાં આડી રેખાથી કપોલ વેધ જાણવા. ૩૪૭ થી ૩૫૦.

ચતુરશીત્યંગુલં દીર્ઘમુદયૈક પટ્ટચાશદંગુલમ્ ।

ઘણ્ટા સ્તસ્યોર્ધ્વે કર્ત્તવ્યા સર્વલક્ષણ સંયુતા ॥ ૩૫૧ ॥

મામંડલં તતો મધ્યે તિલકં વામ દક્ષિણે ।

ચતુર્દશાઙ્ગુલં પ્રોક્ત તિલકં વિસ્તૃતં ભવેત્ ॥ ૩૫૨ ॥

ઉદયે ષોડશં પ્રોક્તં તિલકે તત્ર રૂપકમ્ ।

ઉપરે છાદ્યકી જ્ઞેયા ઘણ્ટા કલશ ભૂષિતા ॥ ૩૫૩ ॥

નાસિકે સ્તમિકાદ્વૌ ચ મયુરંવામદક્ષિણે ।

બાહ્યે મકરાણાં મુખાઃ ગાન્ધર્વા સ્તનશેખરાઃ ॥ ૩૫૪ ॥

વીણા વંશધરાઃ પ્રોક્તા મધ્ય સ્થાને હિતિ સ્મૃત્તાઃ ।

વસંત રાજમાલાધર સ્તિલક વામદક્ષિણે ॥ ૩૫૫ ॥

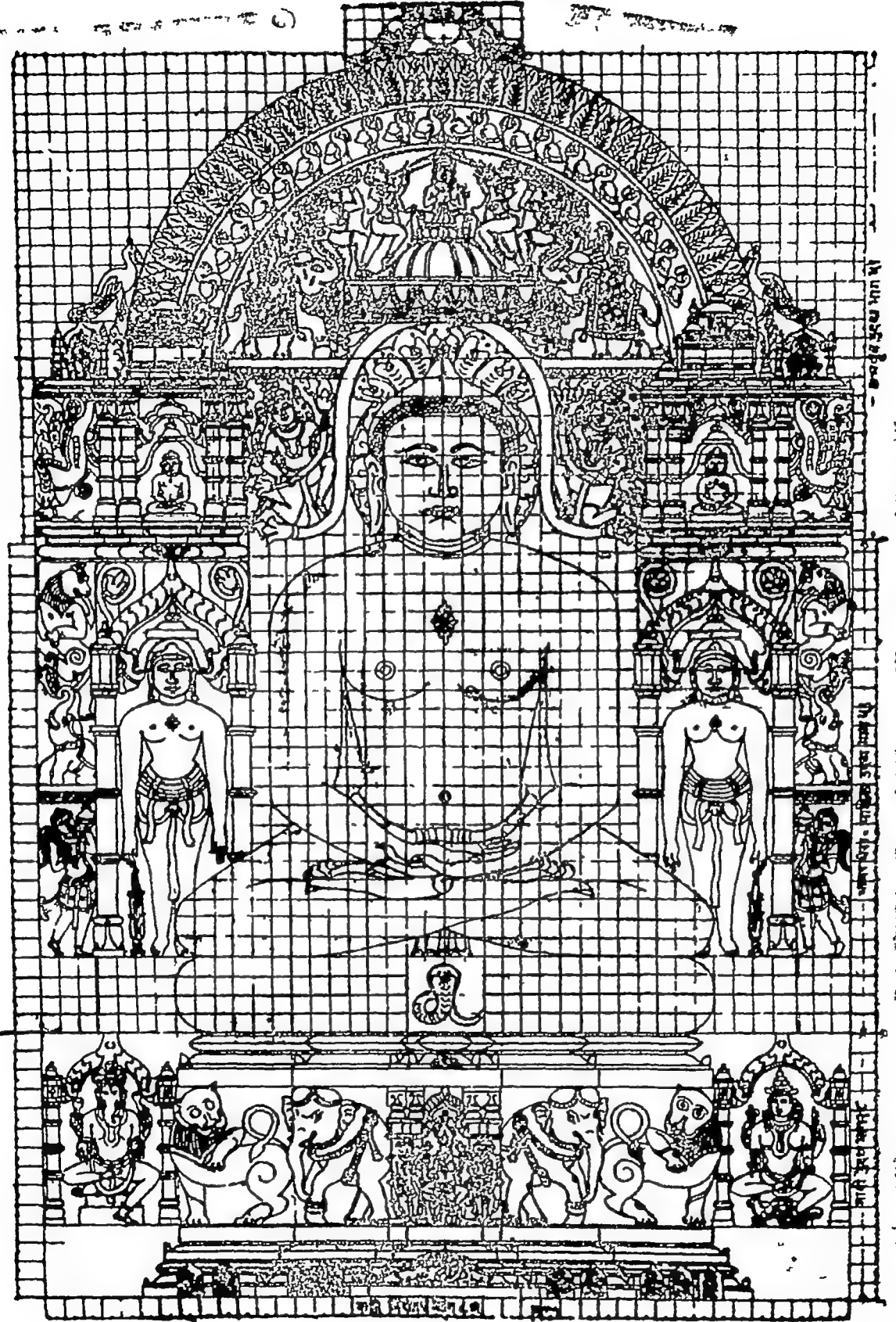
અનુગો પારિજાતશ્ચ દશાંગુલ પ્રમાણતઃ ।

ભૂર્લોકો ભુવર્લોકેષો ચાગ્રે છત્રં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૩૫૬ ॥

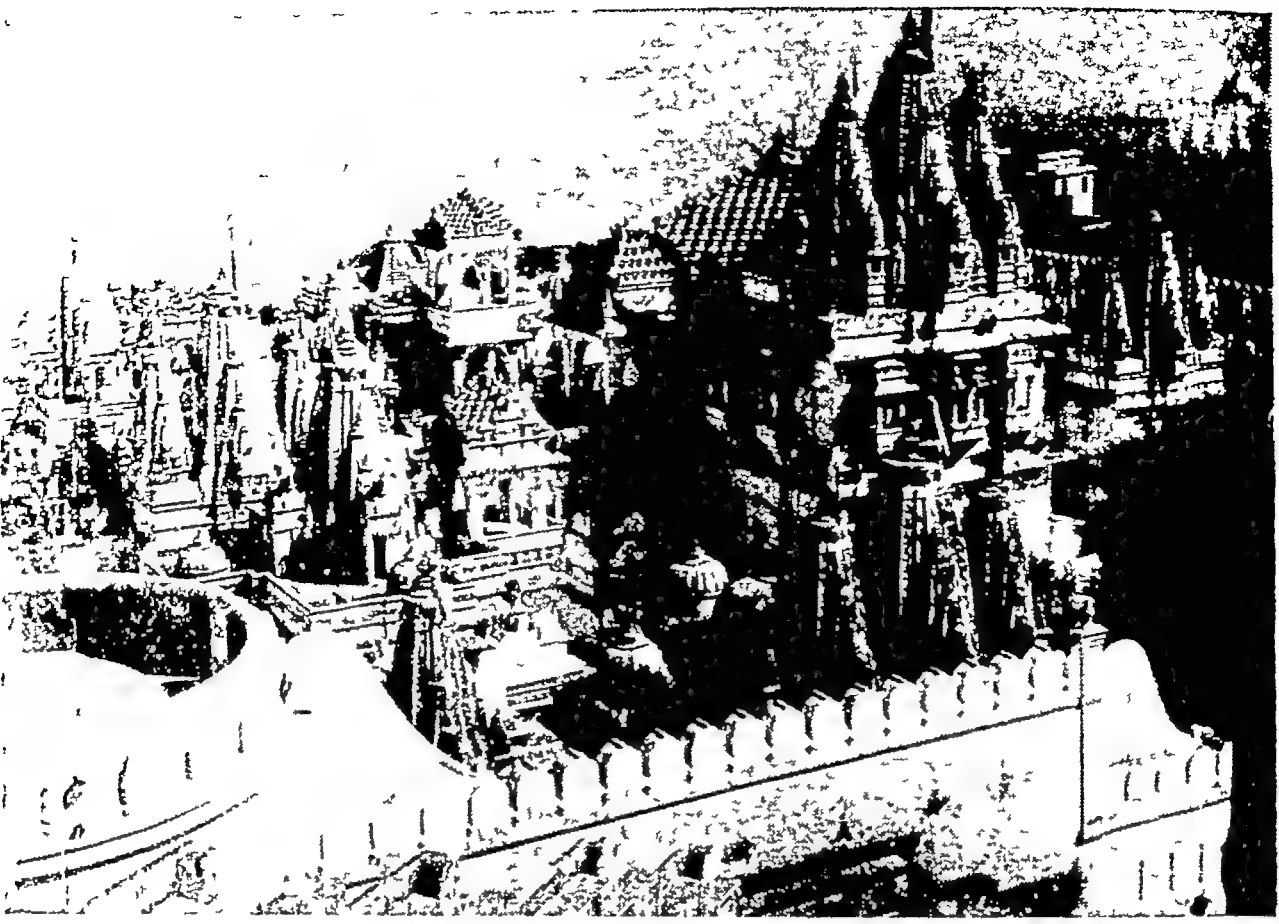
તૃતીય લિઙ્ગમાકારમ્ ગ્રહા દેવાશ્ચતુર્થકમ્ ।

દોલા કનકદણ્ડં ચ છત્રવૃત્તં વિશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૫૭ ॥

શ્વલરી મણિ મૌક્તિક સ્યોર્ધ્વે કલશ શોભિતમ્ ।

પરિકર વિભાગ દર્શન.

શ્રી સિદ્ધગિરિ દર્શન-પાલીતાણા

શ્રી વૈરપુર જૈન દેરાસર સાધ્મી દર્શન
ગિય્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

[ઝેન. સી. સોમપુરા.]
ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

ઘૌલા—છત્રવૃત્ત ચોરાશી ભાગ વિસ્તારમાં અને એકાવન ભાગ ઊંચાઈ કરવો. પરંતુ તે ઉપર વિશેષમાં મધ્યગભે ઘંટાકલશ સર્વ લક્ષણ યુક્ત કરવા. (તે એકાવન ભાગથી વિશેષ જાણવા.) પાર્શ્વ—સુપાર્શ્વનાથજી સર્પ તથા ખીજા સર્વ પ્રભુજીને પાછળ ભામંડલની આકૃતિ કરવી. તેની ડાબી જમણી તરફ ચામરેન્દ્ર મધ્ય ગભ ઉપર રૂપ યુક્ત તિલક ચૌદ ભાગ પહોળા અને સોળ ભાગ ઊંચાઈમાં કરવા (તેના ઉદયમાં મધ્ય ભાગે અઢેક રૂપ કરવું) તેના ઉપર છાજલી કહી છે, તેના ઉપર ઉદ્દગમ ઘંટા કલશથી શોભતું કરવું. તેની નીચે વીણાધરના રૂપની બે બાજુ નાસિકાઓમાં બખ્ખે સ્તંભિકાઓ કરવી. તે પર ડાબી જમણી તરફ મયુર કરવા. બહારના ભાગમાં સુખ ફાડતાં મકરો કરવા. ગાંધર્વ અને ખીજા રત્નમુકુટધારી રૂપો કરવા. વીણા વાંસળી બજાવનારાના સ્વરૂપો દેવ-તિલકનાં મધ્યમાં ગવાક્ષમાં કરવા.

વંશીધરના તિલકથી ડાબી જમણી તરફ (પ્રભુના સુખ પાસે) વસંતરાજ એવા માલાધરાના સ્વરૂપો તેના અનુચર રૂપે પારિજાતાદિ વેલપત્રો સાથે કરવા. તે દસ ભાગ વિસ્તારમાં કરવા. પ્રભુ પરનું છત્ર બ્રહ્માંડના બૂલોકનું પ્રથમ છત્ર તેની ઉપર ભૂવલોકેશનું ખીજુ છત્ર કરવું. ત્રીજુ લિંગાકાર અને ચોથું છત્ર ગ્રહદેવ રૂપ જાણવું. સુવર્ણ દંડ ઉપરના છત્રની ગોળાઈ વીસ ભાગ વિસ્તારમાં રાખવી. છત્રની નીચેની ઝાલર મણિ મોતીમય જેવી કરવી. ઉપર દેહીધ્યમાન એવો કલશ કરવો (છત્રવટાની ગલતાકાર ઢંકધારાની ઉંચાઈ દસ ભાગ કહી છે.) ૩૫૧ થી ૩૫૭.

શાસ્ત્ર મેદે

કાયસ્વર્ગે યદા છત્ર મૂર્ધ્વે ચ પ્રતિમાસનમ્ ।

સર્વ પરિકર સ્યાગ્રે નિર્ગમં સાર્ધ મહૂગુલમ્ ॥ ૩૫૮ ॥

કાઉસગ્ગની પ્રતિમાના મસ્તક ઉપર છત્ર કરવું તથા તેના ઉપર પ્રતિમા બેસાડવાનો ગોખલો કરવો અને તે સર્વે પરિકરથી દોઢ ભાગ નીકળવું કરવું ૩૫૮.

ऐरावत द्वयौ श्रेष्ठो उभयौ वाम दक्षिणे ।

कलश पल्लवैर्युक्ता विच्छापत्रं च कारयेत् ॥ ३५९ ॥

हिरण्येन्द्र द्वयौ कार्यौ पुष्पांजलि कलशान्वितौ ।

छत्रवृत्त गान्धर्वेन्द्राः सहस्रपूर्ण महोद्भवाः ॥ ३६० ॥

कुर्वति मङ्गलं सर्व दुन्दुभि शंख पालिका ।

जन्मोत्सवं च कुर्वन्ति पर्वत मेरौ वासवाः ॥ ३६१ ॥

छत्रचामर सहस्रનાદેહરિણ ગમિર્ષેર્વિદુઃ ॥ ૩૬૨ ॥

માલાધર ઉપર શ્રેષ્ઠ એવા ઐરાવત હાથીના સ્વરૂપ ડાળી જમાણી ખંન્ને ખાળુ કરવા. તેને સૂઠમાં કલશપત્રોથી આચ્છાદિત કરેલ કરવા. હાથી નીચેની પાટલી નીચે પત્રાદિ કરવા. હાથીની પીઠ ઉપર હિરણ્યેન્દ્રો હાથમાં યુષ્પાંજલી અને કલશ ધારણ કરેલ કરવા. છત્રવૃત્તમાં છત્રવટા પર પહેલી પંક્તિમાં વાજિત્ર સાથે નૃત્ય કરતા ગાન્ધર્વાદિ સ્વરૂપો કરવા, છત્રવટા ઉપર તેના મધ્યમાં શંખ બળવતો દેવેન્દ્ર અને તેની ખંન્ને ખાળુ નૃત્ય કરતા ભેરી બળવતાં રૂપો અને ડમરૂં આદિ વાજિત્રવાળા દેવકુંડુભિ અને શંખપાલના સ્વરૂપો આનંદ મંગલ કરતા કરવા.

પ્રભુનો શુભ જન્મોત્સવ મેરૂ પર્વત પર બિજવાય છે. તેમ અહિં છત્રવૃત્તમાં છત્ર, ચામર, શંખનાદ આદિ હરિભુગમેષિઓ પ્રભુનો ઉત્સવ કરી રહ્યા હોય તેમ કૌતરવા.

મામંડલં તતઃ કાર્યં છત્રાદ્યથ દ્વાવિંશતિઃ ।

ચતુર્વિંશોદ્યો કાર્યં તતો મૃણાલદંડકમ્ ॥ ૩૫૩ ॥

છત્ર દશાઙ્ગુલં પ્રોક્તં દ્વિતીયં વસુ અઙ્ગુલમ્ ।

ષડઙ્ગુલં તૃતીયં ચ ચતુર્થં ચ વેદાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૫૪ ॥

મૂળનાયક મસ્તકોર્ધ્વે વૃત્તં કુર્યાત્ ત્રયં તથા ।

વૃત્તં ચતુશ્ચત્વારિંશત્ ચતુઃષ્ઠ્યંતકં તથા ॥ ૩૫૫ ॥

એવં રથિકાત્રયં કાર્યં વૃત્તાકારં ભવેત્ત તઃ ।

દિવ્ય દેહધરાઃ સર્વે જિનેન્દ્ર ભક્તિ વત્સલાઃ ॥ ૩૫૬ ॥

વાદિત્રૈશ્ચ સમુત્પન્ના ધારયન્તિ ચ માલિકામ્ ।

દૌલા મસ્તકે કલશમુમયે હંસ રૂપકમ્ ॥ ૩૫૭ ॥

ગજશુંડા સુશોભાલ્યા અશોક પલ્લવાકૃત્તિમ્ ।

એતદ્ દૌલ લક્ષણં ચ પ્રકર્તવ્યં સુશિલ્પિભિઃ ॥ ૩૫૮ ॥

પક્ષે ચામર ધારિણઃ સ્થાને કાયોત્સર્ગઃ કૃતઃ ।

વીણા વંશધરસ્થાને આસનાસ્થા ચ પ્રતિમા ॥ ૩૫૯ ॥

સદ્મૂલ નાયકેન પદ્મચતીર્થ સ્વરૂપકમ્ ।

સ્તને કાયોત્સર્ગ દૃષ્ટિઃ ચોર્ધ્વ મૃત્યુર્ચા સમાંશકે ॥ ૩૬૦ ॥

પ્રભુના મસ્તક પાછળ છત્રની નીચે તેજયુજ જેવી બામંડલીની આકૃતિ ખાવીશ ભાગમાં (ગર્ભાથી) પહોળી અને ચોવીશ ભાગ ઊંચી કરવી. અને માલાધરની આગળ ધારે વૃત્ત કમલદંડ કરવો, (પ્રતિમાના કાનથી આ છત્ર દંડ બે ભાગ અંતર રાખી કરવું) ત્રણ છત્રોમાં પહેલું ગર્ભાથી દસ ભાગ, બીજું ગર્ભાથી આઠ ભાગ, ત્રીજું ગર્ભાથી છ ભાગ અને ચોથું ચાર ભાગનું કરવું, મૂળનાયકના મસ્તક ઉપરથી રથિકાના

ત્રણ ગોળ વૃત ફેરવવા. પહેલું ચુમ્માલીશ ભાગના પરિઘથી અને ત્રીજું ચોસઠ ભાગના પરિઘ સુધીમાં ગાંધર્વ પંક્તિનું, હંસ પંક્તિનું અને ત્રીજુ અશોક પત્રનું એમ ત્રણ વૃત ફેરવવા.

પરિકરમાં દિવ્યદેહ ધારણ કરનારા દેવો, જિનેન્દ્ર ભક્તિમાં પ્રીતિવત્સલ, દેવ-ગાંધર્વો, વીણા, શંખાદિ વાજિત્રો યજ્ઞવનાર અને હંમેશા પુષ્પમાલાઓ સહિત શોભતા કરવા, છત્રવૃત-દૌલાના મથાળે મધ્યમાં કલશ અને બે બાજુ હંસ અને મોરના રૂપો કરવા.

(તે કહેલા ૫૧ ભાગ ઉપરાંત આઠ ભાગમાં કરવા) હાથીઓ સૂઢાથી શોભતા કરવા અને ઉપર અશોક પત્રની આકૃતિ કરવી. એ રીતે દૌલા છત્રવૃતના લક્ષણ જાણવા. અને કુશલ શિલ્પીએ તે પ્રમાણે પરિકરની રચના મેળવીને કરવી, પંચ તીર્થરૂપ પરિકર કરવાને બાજુના ચામરેન્દ્રના સ્થાને કાઉસગ્ગની મૂર્તિ બનાવવી અને તે ઉપર વીણા વંશધારીના સ્થાને નાની આસનસ્થ જિન પ્રતિમા ગવાક્ષમાં કરવી. ત્યારે મૂલનાયક સહિત પંચતીર્થ સ્વરૂપ પરિકર બને છે. તેમાં કાઉસગ્ગની દષ્ટિ મૂલનાયકની સ્તનખિંબી પ્રમાણે રાખવી અને ઉપરના ગવાક્ષના પ્રભુની દષ્ટિ મૂલનાયકની દષ્ટિ સાથે સમસૂત્ર રાખવી. (આ ચારે મૂર્તિ પર છત્રો કરવાં.) ૩૫૩ થી ૩૭૦.

પ્રતિમા પરિકરહીના સિદ્ધાવસ્થા તદુચ્યતે ।

પરિકર સહિતા તથાર્હત વિમ્બે પ્રપૂજયેત્ ॥ ૩૭૧ ॥

પરિકર સિવાયના પ્રતિમાજી સિદ્ધ ભગવંત કહેવાય અને પરિકર સહિતના પ્રતિમાજી અહંત પ્રભુ જાણવા. (મૂલનાયકને અવશ્ય પરિકર કરવું જ કારણ કે તેમાં અહંત પ્રભુની વિભૂતિ દર્શક અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય દર્શાવેલા હોય છે.) ૩૭૧.

ગાદી વિસ્તાર ગર્ભાર્ધ ૬ ભાગ, દેવી ૧૦ ભાગ, હાથી ૧૨ ભાગ, સિંહ ૧૪ ભાગ યક્ષ-યક્ષિણી કુલ ૪૨ + ૪૨ = ૮૪ કુલ વિસ્તાર ૮૪ ભાગ. પ્રતિમાજીથી દોઢી, ૫૬ ભાગ પલાંઠીએ પ્રતિમા ૫૬+૨૮=૮૪ ભાગ થયા.

ઉદ્ય પ્રતિમાજીથી અર્ધભાગ એટલે ૨૮ ભાગ પટ્ટી સહિત કણુપીઠ ભાગ ૧૦, સિંહ હસ્તી ૧૨ ભાગ, ૬ ભાગ ઉપરની છાજલી=કુલ ૨૮ ભાગ.

પરિકર વિસ્તાર

૬ ગર્ભાર્ધ દેવી

૧૦ હસ્તી

૧૨ સિંહ

૧૪ યક્ષ યક્ષિણી

૪૨

+૪૨

પરિકર ઉદ્ય

૨૮ ગાદી

૭૦ પ્રતિમા

૩ પ્રતિમા માથે અંતર

૧૦ છત્ર ઉદ્ય

૯ શંખપાલ

૫ હંસ પંક્તિ

૫ અશોક પત્ર

૮૪ ભાગ કુલ વિસ્તાર

૧૩૦

ઉર્ધ્વસ્થિત પ્રતિમા પરિકર

છત્રત્રયં જિનસ્યોર્ધ્વે રથિકામિસ્ત્રિભિર્યુતમ્ ।
અશોકદ્રુમપત્રૈશ્ચ દેવદુન્દુભિ વાદિભિઃ ॥ ૩૭૨ ॥

મસુરી સિંહાસનસ્ય ગજસિંહ વિભૂષિતઃ ।
મધ્યે ચ ધર્મચક્રં ચ પાર્શ્વયોર્યક્ષયક્ષિણીમ્ ॥ ૩૭૩ ॥

ઉભી જિન પ્રતિમાના મસ્તક ઉપર ત્રણ છત્ર અને ત્રણ રથિકા, એક અશોક પત્રો અને દેવ દુન્દુભિ વાજિત્ર બળવતા દેવ ગાંધર્વો (હંસપંક્તિ ત્રિરથિકા) વડે અલંકૃત કરવું, સિંહાસનની પાટલી હાથી અને સિંહોથી વિભૂષિત કરવી મધ્ય ગભે ધર્મચક્ર અને બંને છેડા પર યક્ષ-યક્ષિણીના સ્વરૂપો કરવાં. ૩૭૨, ૩૭૩.

॥ इति उर्ध्वस्थित प्रतिमा परिकर ॥

રથિકા સંયુક્ત જીરણ લક્ષણ

જીરણં પञ्चधा પ્રોક્ત રથિકાર્ચં ચ દેવતા ।
લલિતં ચલિકાકારં ત્રિરથવલિકોદરમ્ ॥ ૩૭૪ ॥

શ્રી પૂજ્યં પञ्ચરથિકં સપ્ત વા નન્દવર્ધનમ્ ।
રથિકો મય પક્ષે તુ મકરા વિકૃતાનનાઃ ।
इति काल वर्णयुक्तं कर्तव्यं रथिकान्तरम् ॥ ૩૭૫ ॥

પરિકર સમાન અન્ય દેવોને પણ આબુખાબુએ અને ઉપર શોભાનુ વર્તુલ વિષે :-
જીરણ એટલે શોભાનુ વર્તુલ, વર્તુલ પાંચ પ્રકારનું કહેલું છે. અને તે જીરણની રથિકાઓના મધ્ય ભાગે પ્રતિમા સ્થાપવી ત્રણ રથિકાઓથી યુક્ત અને જેનું ઉદર અર્ધ વર્તુલાકારે વળેલું હોય તેમજ છત્રના આકાર વાળું હોય તે લલિત નામનું જીરણ કહેવાય.

પાંચ રથિકાનું જીરણ શ્રીપૂજ્ય નામે અને સાત રથિકાઓથી સંયુક્ત જીરણ આનંદ વર્ધન નામે બાણપુ, રથિકાઓના બંને પડએ વિરૂપ મોઢાના મગરો કરવા. આ પ્રમાણેના આલવણ (બાબુના સુદર ઘેરાવાથી યુક્ત પ્રતિમાની પડએ રહેલી રથિકાઓના અન્તર ભાગ) કરવા. ૩૭૪, ૩૭૫.

રથિકાયાં મવેદ્બ્રહ્મા વિષ્ણુરીશશ્ચ ચંડિકા ।
જિનો ગૌરી ગણેશશ્ચ સ્વે સ્વે સ્થાને સુલાવહા ॥ ૩૭૬ ॥

ઉપર પ્રમાણે બનાવેલી રથિકા (રથના સમાન દેવતાને બેસવા માટે બનાવેલો અર્ધચંદ્રાકારનો એક પ્રકારનો રથ)માં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ચંડિકા, જિન, ગૌરી અને ગણેશની સ્થાપના કરવી. એ દેવો પોતપોતાના સ્થાનમાં સ્થિત થયે સુખને આપનાર છે. ૩૭૬.

પરિકર વિષે શિવ પાર્વતી સંવાદ :-

સુમેરુ શિખરં દષ્ટ્વા ગૌરી પૃચ્છતિ શંકરમ્ ।
કોઽયં પર્વત ઇત્યેષઃ કસ્યેદં મંદિરં પ્રભો ॥ ૩૭૭ ॥

કોઽયં મધ્યેપુનર્દેવઃ પાદાન્તા કાચ નાયિકા ।
કિમિદં ચક્ર મિત્યત્ર તદન્તે કો મૃગો મૃગી ॥ ૩૭૮ ॥

કેવા સિંહ ગજાઃકેવા કે ચાડમી પુરુષાનવ ।
યક્ષો વા યક્ષિણી કેયં કેવા ચામર ધારકાઃ ॥ ૩૭૯ ॥

કે વા માલાધરા એતે ગજારૂઢાશ્ચ કે નરાઃ ।
એતા વપિ મહાદેવ ? કૌ વીણા વંશ વાદકૌ ॥ ૩૮૦ ॥

દુન્દુભિર્વદિકાઃ કો વા કો વાઽયં શંખ વાદકઃ ।
છત્ર ત્રય મિદં કિંવા કિંવા ભામણ્ડલં પ્રભો ॥ ૩૮૧ ॥

એક સમય ભગવતી પાર્વતી સુમેરુ પર્વતનું સુંદર શિખર જોઈ શંકરને પૂછે છે. હે પ્રભો આ પર્વત કયો છે ? અને શિખર ઉપર કયા દેવનું મંદિર છે ? તેમાં કયા દેવ બિરાજે છે ? તેમની ગાદીના પગ તળે કઈ દેવી છે ? આ ચક્ર દેખાય છે તે શું છે ? અને હરણ હરણી શું છે ? ગાદીમાં સિંહ તથા હાથી અને નીચે નવ પુરુષ રૂપ કેાણ છે ? આ યક્ષ યક્ષિણી અને ચામરધારક કેાણ છે ? આ માલાધારણ કરેલ કેાણ છે ? અને હાથી પર સ્વાર થયેલ પુરુષ કેાણ છે ? તથા વિણા અને બંસરી વગાડવાવાળા બે પુરુષો કેાણ વ્યક્તિ છે ? કૃપા કરી સર્વનો ભેદ મને કહો. હે સ્વામિનૃ ! એ પૂર્વોક્ત દેવતા પાસે સુદર દુન્દુભિ વાજિત્ર વગાડવા વાળા તથા શંખ વગાડનાર કેાણ છે ? એ ત્રણ છત્ર શું છે ? તથા પ્રકાશમાન ભામંડલ શું છે ? મને આશ્ચર્ય થાય છે કે આ મંદિર કયા દેવનું છે ?

ईश्वर उवाच

શ્રુણુ દેવિ ! મહાગૌરિ યત્વયા પ્રશ્ન મુત્તમમ્ ।
કાડ્યં પર્વતમિત્યેષ કસ્યેદં મન્દિરં પ્રભો ॥ ૩૮૨ ॥

પર્વતો મેરૂ સિત્યેષઃ સ્વર્ણં રત્ન વિભૂષિતઃ ।
સર્વજ્ઞ મન્દિરં ચૈતદ્-રત્ન તોરણ મણ્ડિતમ્ ॥ ૩૮૩ ॥

અયં મધ્યે પુનઃ સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞો જગદીશ્વરઃ ।
ત્રયસ્ત્રિંશત્કોટિ સંખ્યા યં સેવન્તે સુરા અપિ ॥ ૩૮૪ ॥

ઇન્દ્રિયૈર્નજિતો નિત્યમ્ કેવલ જ્ઞાન નિર્મલઃ ।
પારંગતો ભવાશ્મ્બોધેર્યો લોકાન્તે વસત્યલમ્ ॥ ૩૮૫ ॥

અનન્ત રૂપો યસ્તત્ર કષાયેઃ પરિવર્જિતઃ ।
યસ્ય ચિત્તે કૃતસ્થાના દોષા અઘ્ટાદશાઽપિ ॥ ૩૮૬ ॥

લિંગ રૂપેણ યસ્તત્ર પું રૂપેણાઽત્ર વર્તતે ।
રાગ દ્વેષ વ્યત્તિક્રાન્તઃ સર્વપઃ પરમેશ્વરઃ ॥ ૩૮૭ ॥

ભગવતી ઉમાનેા આ પ્રશ્ન સાંભળી શંકર કહે છે :-

હે દેવી તમે ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે હું ઉત્તર આપું છું તે એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો.

હે દેવી આ પર્વત સુવર્ણ અને રત્નાદિકથી શોભતો એવો મુખેડ પર્વત છે. તેના ઉપર ભગવાન સર્વજ્ઞ દેવનું રત્ન રચિત તોરણ મંડિત વિશાલ અને મનોહર મંદિર છે. તે મંદિરમાં તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓ જેનું સેવન કરે છે, સર્વ શક્તિમાન પ્રત્યક્ષ ભગવાન સર્વજ્ઞ દેવની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠાપિત છે. જેની દેવતાઓના અધિપતિ ઇન્દ્રાદિ સેવા કરે છે. એ સર્વજ્ઞ દેવ સદા ઇન્દ્રિયોને જીતવા વાલા કેવળજ્ઞાન સર્વદા સંપન્ન છે. એ પોતાના અલૌકિક સામર્થ્યથી સંસાર સાગરને પાર કરી જન કલ્યાણાર્થે આ ભૂમંડલમાં મૂર્તિમાન સદૈવ ધિરાજમાન રહે છે એ સર્વજ્ઞ ભગવાન અનંતરૂપ વાળા છે. અનેક કષાયોથી રહિત છે. અઘાર દોષોથી રહિત જે લિંગ રૂપ છે. તે પુરૂષ રાગ દ્વેષને છોડનારા આ સાક્ષાત્ પરમેશ્વર છે. ૩૮૨ થી ૩૮૭.

આદિ શક્તિર્જિનેન્દ્રસ્ય આસને ગર્ભ સંસ્થિતા ।
 સદ્ગજા કુલજા ધ્યાને પદ્મ-હસ્તા વરપ્રદા ॥ ૩૮૮ ॥
 ધર્મ ચક્ર મિદં દેવિ ધર્મ માર્ગ પ્રવર્ત્તકમ્ ।
 સત્ત્વં નામ મૃગસ્સોડ્યં મૃગી ચ કરૂણા મતા ॥ ૩૮૯ ॥
 અષ્ઠૌ ચ દિગ્ગજાણ્તે ગજ સિંહ સ્વરૂપતઃ ।
 આદિત્યાદ્યાઃ ગ્રહાણ્તે નવૈવ પુરુષા સ્મૃતા ॥ ૩૯૦ ॥
 યક્ષોડ્યં ગોમુખો નામ આદિ નાથસ્ય સેવક ।
 યક્ષિણી રુચિરાકારા નામ્ના ચક્રેશ્વરી મતા ॥ ૩૯૧ ॥
 ઇન્દ્રોપેન્દ્રા સ્વયં મર્ત્તુર્જાતાશ્ચામર ધારકાઃ ।
 પારિજાતો વસન્તશ્ચ માલાધર તથા સ્થિત ॥ ૩૯૨ ॥

શ્રી સર્વજ્ઞદેવના આસનના મધ્યમાં અધિષ્ઠાયિક દેવની આદિ શક્તિ છે એ ધ્યાનમાં સ્વાભાવિક બુદ્ધિવાળી સુલક્ષણસંપન્ન હાથોમાં પદ્મકમલ ધારણ કરવાવાળી ભક્તોને વર દેવાવાળી શાસન અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે, ભગવાનની નીચે ધર્મમાર્ગ પ્રવર્તક ધર્મચક્ર છે. તેની પડખે સત્ત્વ નામનો મૃગ અને કણ્ણા નામની મૃગી છે હાથી અને સિંહ આઠે દિશાના દિગ્ગજ છે નીચે પાટલીમાં આદિત્યાદિ નવગ્રહો છે. સદૈવ સેવા કરી પોતાના જીવનને પવિત્ર બનાવે છે આ ચક્ષુ ગોમુખ નામનો શ્રી આદિનાથનો સેવક છે. તથા સુંદર સ્વરૂપવાળી ચક્રેશ્વરી શાસનની સેવીકા છે. ઇન્દ્ર અને ઉપેન્દ્ર એ સ્વયં ભગવાનના સેવક બની આમર ઢાળે છે. માલાધારક સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ અને બીજા ઋતુરાજ વસન્ત છે તે સર્વજ્ઞદેવને માલા અર્પણ કરી રહેલ છે. ૩૮૮ થી ૩૯૨.

અન્યેઽપિ ઋતુરાજાયે તેઽપિમાલા ધરાઃ પ્રભોઃ ।
 ભ્રષ્ટેન્દ્ર ગજ મારુઢાઃ કરાગ્રે કુંભ ધારિણઃ ॥ ૩૯૩ ॥
 સ્નાત્રં કર્તુ સમાયાતાઃ સર્વ સંતાપ નાશનમ્ ।
 કર્પૂર કુંકુમાદોનાં ધારયન્તો જલં બહુ ॥ ૩૯૪ ॥
 યથા લક્ષ્મી સમાક્રાન્તમ્ યાચમાનો નિજંપદમ્ ।
 તથા મુક્તિ પદં કાન્તમનન્ત સુખ કારણમ્ ॥ ૩૯૫ ॥
 હૂ હૂ તુવરુ નામાનો તૌ વીણા વંશ વાદકૌ ।
 અનન્ત ગુણ સંઘાતં ગાયતો જગતાં પ્રભોઃ ॥ ૩૯૬ ॥

વાદ્ય મેકોન પશ્ચાદ્ ભેદ મિત્ર મનકથા ।

ચતુર્વિધા અમીદેવાઃ વાદયંતિ સ્વ ભક્તિતઃ ॥ ૩૯૭ ॥

ખીજી અન્ય ઋતુઓ અતિરિક્ત અન્ય ઋતુઓ પણ ભગવાન સર્વજની સેવામાં પુષ્પ માલા લઈ ખડી છે. તથા અન્ય દેવતા ઈંદ્રે ત્યાગેલ ઔશવત હાથી પર ચઢી હાથમાં જલ ભરેલ કુંભ લઈ ઠપુર, કેસર આદિ સુવાસિત અપરિમિત જલને ધારણ કરી, ભગવાન સર્વજની પાસે સંતાપોના નાશ કરવાવાળા સ્નાત્ર સમારંભ કરવા આવેલ છે અને સર્વજ દેવના સ્નાત્ર કરી પોતાના કર્મ મલને ધોઈ નાખે છે, એ હૂં હૂં અને તુંબડે બેઠે ગંધર્વ જાતિના દેવતા લક્ષ્મી સમાધિષ્ઠિત સ્વસ્થાનની ચાચના કરે છે, એ પ્રકાર અનન્ત સુખના હેતુભૂત અક્ષય મુક્તિ પદ આહતા વીણા, ખંસરી બજાવી ત્રિજગતના માલિક સર્વજ દેવને અનન્ત ગુણોના સમૂહ સુમધુર સ્વર છે ગાય છે, ઇન્દ્રાદિ અન્ય દેવ દેવીઓ સર્વજની ભક્તિમાં સ્થિર ચિત્ત કરી જાય છે, આ ચાર તરેહના દેવો ભક્તિથી એ પચાસ તરેહના વાજિત્રો અનેક પ્રકારે બજાવે છે. એ પ્રકારે સર્વજ દેવની પ્રીતિ સંપાદન કરી રહેલ છે. એ ભક્તિ સો જન્મ મરણને મીટાવી અક્ષયપદ દેવા વાળી છે. ૩૯૮ થી ૩૯૭.

સોડ્યંદેવો મહાદેવિ દૈત્યારિઃ શઙ્ખ વાદકઃ ।

નાનારૂપાણિ વિભ્રાણ એકૈકોઽપિ સુરેશ્વરઃ ॥ ૩૯૮ ॥

જગત્ ત્રયાધિપત્યસ્ય હેતુચ્છત્ર ત્રયં પ્રભોઃ ।

અમી ચ દ્વાદશાદિત્યાઃ જાતાઃ મામણ્ડલં પ્રભો ॥ ૩૯૯ ॥

પૃષ્ઠલગ્ના અમી દેવાઃ યાચતે મોક્ષ મુત્તમમ્ ।

એવં સર્વ ગુણો પેતા સર્વ સિદ્ધિ પ્રદાયકઃ ॥ ૪૦૦ ॥

એષ એવ મહાદેવિ સર્વદેવ નમસ્કૃતઃ ।

ગોપ્પાદુ ગોપ્યતરઃ શ્રેષ્ઠો વ્યક્તા વ્યક્ત તયા સ્થિતઃ ॥ ૪૦૧ ॥

આદિત્યદ્યાઃ ભ્રમન્ત્યેત યં મ્મસ્કર્તુમુદ્યતાઃ

કાલો દિવસરાત્રિભ્યો યસ્ય સેવા વિદ્યાયક ॥ ૪૦૨ ॥

હે મહાદેવી ! આ શંખ બજાવનાર છે, તે દૈત્યોને શિક્ષા કરનાર દેવ છે, એ એક હોવાથી પણ અનેક રૂપ ધારણ કરનાર સુરેશ્વર સદૃશ છે તે અનેક પ્રકારે વૈક્રિય રૂપ બની સર્વજ ઉપર ત્રણ છત્ર, ત્રણે જગતના પ્રભુત્વ રૂપ ચિહ્ન છે, તથા બાર સૂર્યાદિ આવી ભગવાનનું ભામંડલ પ્રકાશિત કરે છે. ત્રણે જગતમાં પરમપદ દેવાવાળા એક જ

સર્વજ્ઞ દેવ છે. ભગવાનની પાછળ ઉભા રહેલા દેવો ઉત્તમ મોક્ષની યાચના કરે છે. તથા એ પ્રકાર સંપૂર્ણ શુભોથી યુક્ત સમગ્ર સિદ્ધિઓ દેવા વાલા સંપૂર્ણ દેવતાઓએ નમસ્કાર કરેલ અતિ ગોપનીય સર્વશ્રેષ્ઠ તથા વ્યક્ત (પ્રગટ) અને અવ્યક્ત (અપ્રગટ) સર્વજ્ઞદેવ વિશ્વના આધારરૂપ છે એ દેવની ઉપાસના કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; એ આદિત્ય આદિ નવગ્રહો પ્રભુને નમસ્કાર કરે છે. અને પ્રભુને પરિત ભ્રમણ પ્રદક્ષિણા કરે છે, તથા સ્વયં કાલ દેવો પણ દિન અને રાત આ દેવની સેવા કરે છે. ૩૯૮ થી ૪૦૨.

वर्षा कालोष्ण कालादि शीत कालादि वैशभृत् ।

यत् पूजार्थं कृता धात्रा आकारा मलयादयः ॥ ४०३ ॥

काश्मीरे कुंकुमं देवि यत्पूजार्थं विनिर्मितम् ।

रोहणे सर्व रत्नानि यद् भूषणकृते व्यवर्तते ॥ ४०४ ॥

रत्नाकरोऽपि रत्नानि यत्पूजार्थञ्च धारयेत् ।

तारकाः कुसुमायंते भ્રમंतो यस्य सर्वत्रः ॥ ४०५ ॥

एवं सामर्थ्यं मस्यैव नाऽपरस्य प्रकीर्तितम् ।

अनेन सर्व कार्याणि सिध्यन्ती व्यवधारय ॥ ४०६ ॥

परात्पर मिदं रूपम् ज्येष्ठाद्वયેય મિદં પરમ્ ।

अस्य प्रेरक्ता दृष्टा चराचर जगत्त्रये ॥ ४०७ ॥

અહીં કાલ વર્ષા, ગરમી અને શીતનું રૂપ ધારણ કરી ભગવાનની સેવા કરે છે, કુદરતે તેમની સેવા માટે મલયાચલ આદિ પર્વત બનાવ્યા, મલયાચલ આદિ પર્વતો-માંથી ઉત્તમોત્તમ પદાર્થો આદિથી પૂજા કરવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ દેવ છે.

હે દેવી, વિદ્વાતાએ ભગવાનની પૂજા માટે કાશ્મીર દેશમાં કેસર બનાવ્યું. ભગવાનની આભૂષણ પૂજા માટે રોહણાચલ આદિ પહાડોમાં રત્ન પેદા કર્યા, અર્થાત્ સર્વજ્ઞ દેવ કેસર અને રત્નોથી પૂજા કરવા યોગ્ય છે, સર્વજ્ઞ ભગવાનની પૂજા માટે રત્નાકર રત્નોને ધારણ કરે છે, તથા રાતમાં ભ્રમણ કરતા તારાઓ આકાશમાં ચમકે છે, ચારે બાજુ ભ્રમણ કરે જોટલે પુષ્પો સમાન દેખાય છે, એ પ્રકાર આ અલીકિક સામર્થ્ય કેવલ સર્વજ્ઞ દેવનું છે. એ પ્રભુ દ્વારા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. એ તું નિશ્ચયમાન. સર્વજ્ઞ દેવતા નામ અને મૂર્તિમાં ચમત્કાર રહેલ છે, સંસારના સર્વરૂપોમાં ૬૯

કેવલ સર્વજ્ઞ દેવતું રૂપ સર્વોત્તમ છે. અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય પદાર્થોમાં એ પ્રભુ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. મેં તો સ્થાવર જંગમાત્મક આ ત્રણે લોકમાં કેવલ સર્વજ્ઞ દેવની પ્રેરકતા દેખી છે. ૪૦૪ થી ૪૦૭

દિક્પાલેષ્વપિ સર્વેષુ ગ્રહેષુ નિર્ણિલેષ્વપિ ।
સ્થાત સર્વેષુ દેવેષુ ઇન્દ્રોપેન્દ્રેષુ સર્વદા ॥ ૪૦૮ ॥

इति श्रुत्वा शिवाद्गौरी पूजयामास सादरम् ।
स्मरन्ती लिङ्ग रूपेण लोकान्ते वासिनं जिनम् ॥ ४०९ ॥

ब्रह्मा विष्णु स्तथा शक्रो लोकपालादि देवताः ।
जिनार्चन रता एते मानुषे पुत्र का कथा ॥ ४१० ॥

जानु द्वये शिरश्चैव यस्यधृष्टे नमस्यतः ।
जिनस्य पुरतो देविः स याति परमं पदम् ॥ ४११ ॥

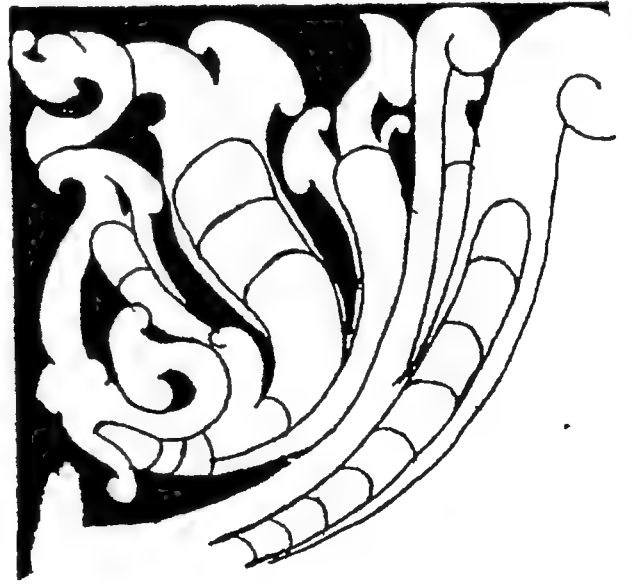
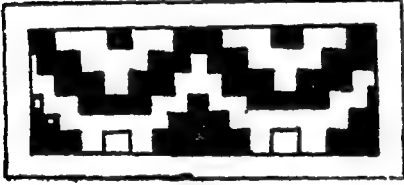
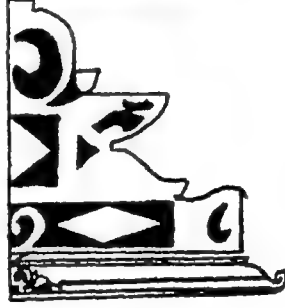
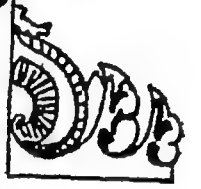
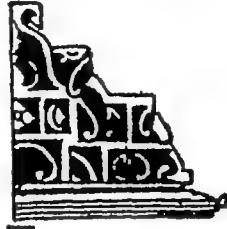
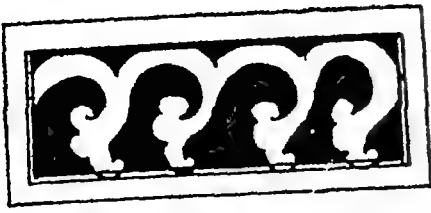
હે શિવ-સંપૂર્ણ દિક્પાલોમાં અખીલ અહમંડલ સમગ્ર દેવતાઓ ઇન્દ્ર ઉપેન્દ્રો આદિ સર્વદા કેવલ એ સર્વજ્ઞ દેવની પૂજા કરે છે એના બરાબર ત્રણ લોકમાં કોઈ દેવ નથી. આ પ્રમાણે ભગવાન શિવની પાસેથી સર્વજ્ઞ દેવતું સ્વરૂપ સુણી શિવપ્રિયા ગૌરી સંસારમાં રહેલ જીવોના કલ્યાણ કરવાવાલા ભગવાન જિનને યાદ કરતી આદર સહિત પૂજા કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર અને લોકપાલાદિ સર્વ દેવતાઓ ભગવાન જિનની પૂજા કરે છે. તો મનુષ્યોના માટે તો શું કહેવું. અર્થાત્ મનુષ્યો એ જિન પૂજા અવશ્ય કરવી જોઈએ.

હે કલ્યાણિ ! જે દેવ, દેવેન્દ્ર અને નર નરેન્દ્ર પુરુષોના મસ્તક બંને ઘુંટણે સર્વજ્ઞ દેવને નમસ્કાર કરી ઘસાઈ ગયા છે, એ ભક્તિના કારણે પરમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. અવશ્ય સર્વજ્ઞ દેવને નમસ્કાર કરવા. ૪૦૮ થી ૪૧૧.

॥ इतिश्री परिकर शिवपार्वती संवाद ॥

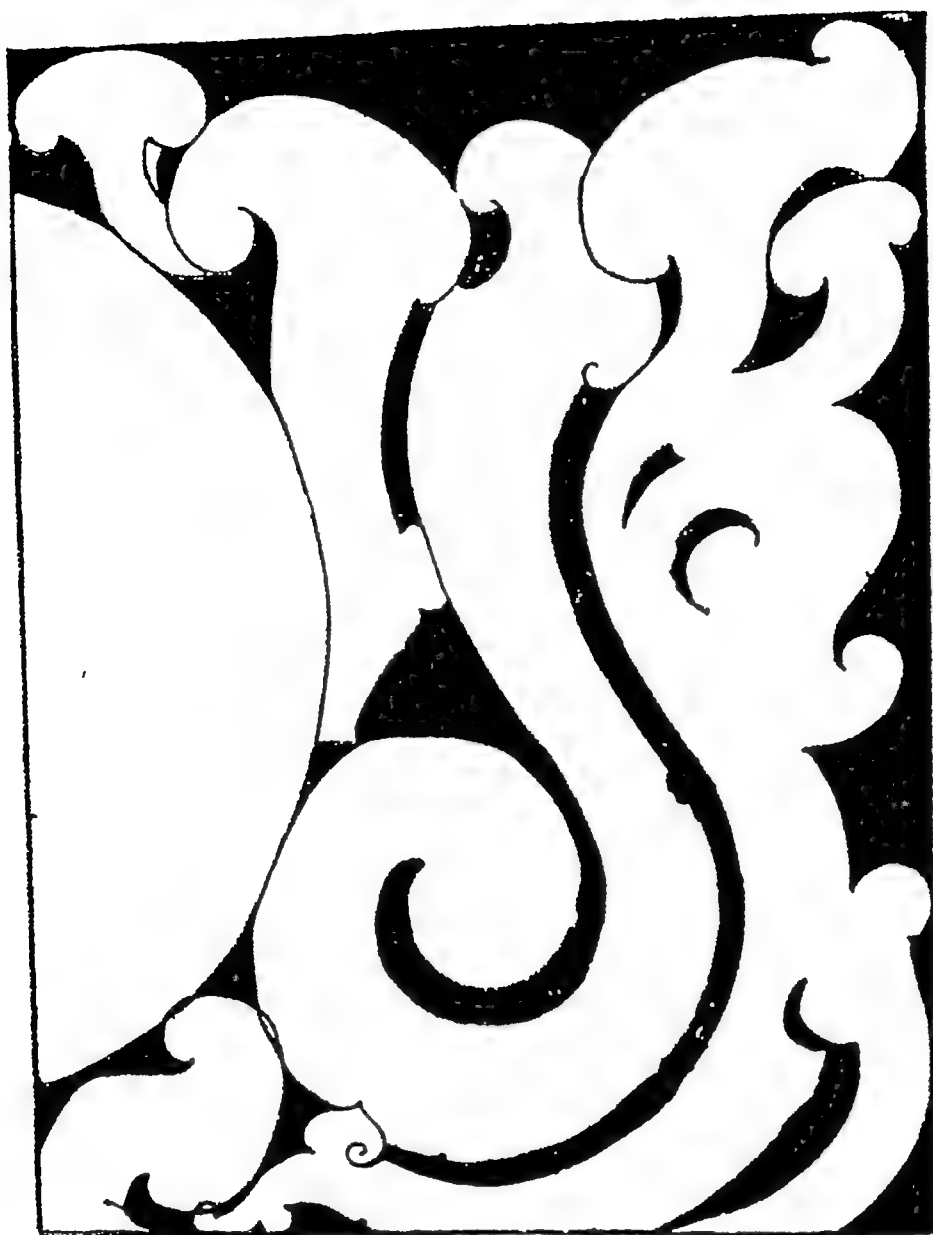

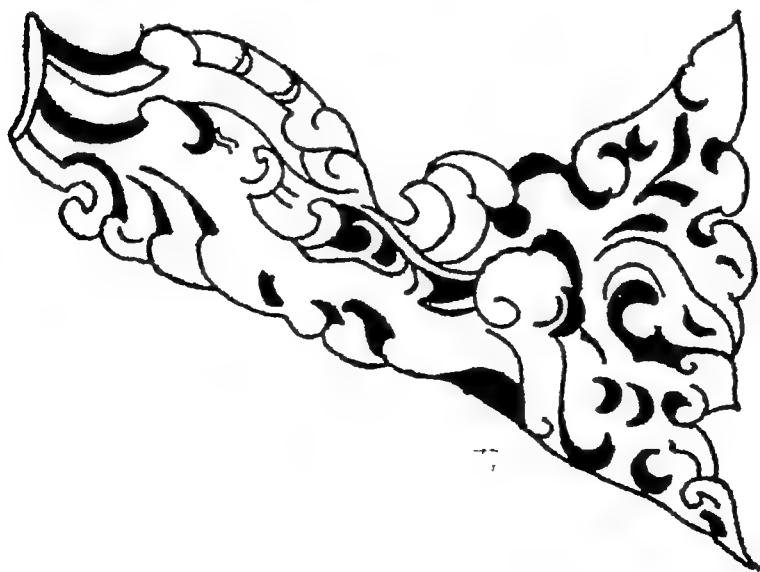
કલાકૃતિ.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

કલાકૃતિ

કલાકૃતિ

જંબુદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રે જૈન તીર્થંકરોની ભૂત-વર્તમાન અને ભાવી ચોવીશીઓના નામ તથા લંછન.

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	ઋષભદેવ	વૃષભ	૧૩	વિમલનાથ	વરાહ
૨	અજિતનાથ	હસ્તિ	૧૪	અનંતનાથ	સીંચાણો
૩	સંલવનાથ	અશ્વ	૧૫	ધર્મનાથ	વજ્ર
૪	અભિનંદન	કપિ	૧૬	શાન્તિનાથ	હરણ
૫	સુમતિનાથ	કૌંચપક્ષી	૧૭	કુંથુનાથ	બકરો
૬	પદ્મપ્રભુ	કમલ	૧૮	અરનાથ	નંદાવર્ત
૭	સુપાર્શ્વનાથ	સ્વસ્તિક	૧૯	મલ્લીનાથ	કલશ
૮	ચંદ્રપ્રભુ	ચંદ્રમા	૨૦	મુનિસુવ્રત	કાચબો
૯	સુવિધિનાથ	મગર	૨૧	નમિનાથ	નીલકમલ
૧૦	શિતલનાથ	શ્રીવત્સ	૨૨	નેમનાથ	શંખ
૧૧	શ્રેયાસનાથ	ગેંડો	૨૩	પાર્શ્વનાથ	સર્પ
૧૨	વાસુપૂજ્ય	પાડો	૨૪	મહાવીરસ્વામી	સિંહ

જંબુદ્વીપે ભરતક્ષેત્રે ભૂત ચોવીશી.

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	શ્રી કેવળરાની	સિંહ	૧૩	શ્રીસુમતિ	પાડો
૨	નિર્વાણી	સર્પ	૧૪	શિવગતિ	ગેંડો
૩	સાગર	શંખ	૧૫	અચ્છાગ	શ્રીવત્સ
૪	મહાયશ	નીલકમલ	૧૬	નમિશ્રંગ	મગર
૫	વિમલ	કાચબો	૧૭	અનિલ	ચંદ્રમા
૬	સર્વાનુભૂતિ	કલશ	૧૮	યશોધર	સ્વસ્તિક
૭	શ્રીધર	નંદાવર્ત	૧૯	કૃતાર્થ	કમલ
૮	શ્રીદત્ત	બકરો	૨૦	જિનેશ્વર	કૌંચપક્ષી
૯	દામોદર	હરણ	૨૧	શુદ્ધમતિ	વાદરો
૧૦	સુતેજ	વજ્ર	૨૨	શિવશંકર	અશ્વ
૧૧	સ્વામીનાથ	બાજપક્ષી	૨૩	સ્વંદન	હસ્તિ
૧૨	મુનિસુવ્રત	વરાહ	૨૪	સ પ્રતિ	વૃષભ

જંબુદ્વિપે ભરતક્ષેત્રે ભાવી ચોવીશી

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	પદ્મનાભ	સિંહ	૧૩	નિષ્કાય	પાડો
૨	સુરદેવ	સર્પ	૧૪	નિષ્પુલાક	ગેડો
૩	સુપાર્શ્વ	શંખ	૧૫	નિર્મમ	શ્રોવત્સ
૪	સ્વયંપ્રભ	નીલકમલ	૧૬	ચિત્રગુપ્ત	મગર
૫	સર્વાનુભૂતિ	કાચળો	૧૭	સમાધિ	ચંદ્રમા
૬	દેવશ્રુત	કલશ	૧૮	સંવર	સ્વસ્તિક
૭	ઉદય	નંદાવર્ત	૧૯	યશોધર	કમલ
૮	પેઢાલ	બકરો	૨૦	વિજય	કૌંચપક્ષી
૯	પોટોલ	હરણ	૨૧	મલ્લિ	વાંદરો
૧૦	શતકીર્તિ	વજ્ર	૨૨	શ્રીદેવ	અશ્વ
૧૧	સુપ્રત	બાજપક્ષી	૨૩	અનંતવીર્ય	હસ્તિ
૧૨	અમમ	વરાહ	૨૪	ભદ્રકૃત	વૃષભ

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વર્તમાન કાલમાં વિચરતા વીશ વિહરમાન

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	સીમધર	વૃષભ	૧૧	વજ્રધર	શંખ
૨	યુગમધર	હસ્તિ	૧૨	ચંદ્રાનન	વૃષભ
૩	બાહુજિન	હરણ	૧૩	ચંદ્રબાહુ	કમલ
૪	સુબાહુજિન	વાંદરો	૧૪	ભુજગજિન	કમલ
૫	સુભતજિન	સૂર્ય	૧૫	ઈશ્વર	ચંદ્ર
૬	સ્વયંપ્રભ	ચંદ્ર	૧૬	નેમિપ્રભ	સૂર્ય
૭	ઋષભાનન	સિંહ	૧૭	વીરસેન	વૃષભ
૮	અનંતવીર્ય	હસ્તિ	૧૮	મહાભદ્ર	હસ્તિ
૯	સુરપ્રભ	ધોડો	૧૯	ચંદ્રદેવયશા	ચંદ્ર
૧૦	વિશાલ	સૂર્ય	૨૦	અજિતવીર્ય	સ્વસ્તિક

શાશ્વત જિન

૧	ઋષભાજિન	વૃષભ	૩	વારિષેણ	સૂર્ય કે પાડો
૨	ચંદ્રાનન	ચંદ્ર	૪	વર્ધમાન	સિંહ

વર્તમાન ચોવીશ તીર્થંકરોની ગણધર સંખ્યા-૧૪૫૨

ક્રમ	તીર્થંકર	ગણધર	ક્રમ	તીર્થંકર	ગણધર
૧	ઋષભદેવ	૮૪	૧૩	વિમલનાથ	૫૭
૨	અજિતનાથ	૯૫	૧૪	અનંતનાથ	૫૦
૩	સંભવનાથ	૧૦૧	૧૫	ધર્મનાથ	૪૩
૪	અલિનંદન	૧૧૬	૧૬	શાન્તિનાથ	૩૬
૫	સુમતિનાથ	૧૦૦	૧૭	કુંથુનાથ	૩૫
૬	પદ્મપ્રભ	૧૦૭	૧૮	અરનાથ	૩૩
૭	સુપાર્શ્વનાથ	૯૫	૧૯	મલ્લિનાથ	૨૮
૮	ચંદ્રપ્રભ	૯૩	૨૦	મુનિસુવ્રત	૧૮
૯	સુવિધિનાથ	૮૮	૨૧	નમિનાથ	૧૭
૧૦	શીતલનાથ	૮૧	૨૨	નેમનાથ	૧૧
૧૧	શ્રયાંસનાથ	૭૬	૨૩	પાર્શ્વનાથ	૧૧
૧૨	વાસુપૂજ્ય	૬૬	૨૪	મહાવીર	૧૧

સહસ્ર કૂટાંતગત ૧૦૨૪ તીર્થંકરની રચના

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ત્રણ ચોવીશી કુલ ૭૨ જંબુદ્વિપ ભરતખંડ ક્ષેત્રના.

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકી ખંડ [અતિત, વર્તમાન, અનાગત, પૂર્વ ભરતક્ષેત્ર

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકી ખંડ પશ્ચિમ ભરતક્ષેત્ર.

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ પૂર્વ ભરતક્ષેત્ર.

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ દ્વિપાધે પશ્ચિમ ભરતક્ષેત્ર.

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ જંબુદ્વિપે ઐરાવત ક્ષેત્રે

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકીખંડે પૂર્વ ઐરાવત ક્ષેત્રે

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકી ખંડે પશ્ચિમ ઐરાવત ક્ષેત્રે

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ દ્વીપે પૂર્વ ઐરાવત ક્ષેત્રે

૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ દ્વીપે પશ્ચિમ ઐરાવત ક્ષેત્રે

૭૨૦ આ સાતસોવીશ પ્રભુજીના નામો જૈન ગ્રંથોમાં આપેલ છે.

૧૬૦ મહાવિદેહ

૮૮૦	ઉત્કૃષ્ટ કાળે		ઘાતકી ખંડના		ઘાતકીખંડના
	જંબુદ્વિપે		પૂર્વાધર્ના		પશ્ચિમાધર્
	૩૨	+	૩૨	+	૩૨
	પુષ્કરાધર્		પુષ્કરાધર્		
	પૂર્વાધર્		પશ્ચિમ		
	૩૨		૩૨		૩૨ x ૫ = ૧૬૦.

૨૦ વિહરમાન તીર્થંકરો

૪ શાશ્વતા તીર્થંકરો

૧૨૦ ભરતક્ષેત્રના વર્તમાન ચોવીશીના ૨૪ તીર્થંકરોના પાંચ પાંચ કલ્યાણકો ૨૪x૫ ૧૨૦

૧૦૨૪

૧૦૨૪ કુલ એક હજાર ચોવીશ તીર્થંકરોનો ચારે બાજુ ૨૫૬, ૨૫૬ પ્રભુના ઉભા પદ્મ આકૃતિની રચના કરવી. તેમાં પ્રત્યેક બાજુ અઠેક મોટી શાશ્વત જિન પ્રતિમાની મૂર્તિ પરિકર સહિત કરવી ફરતા નીચે ઉપર ને બાજુમાં પ્રતિમા નાની નાની કરવી.

૧૭૦ પ્રતિમાનો પદ્મ

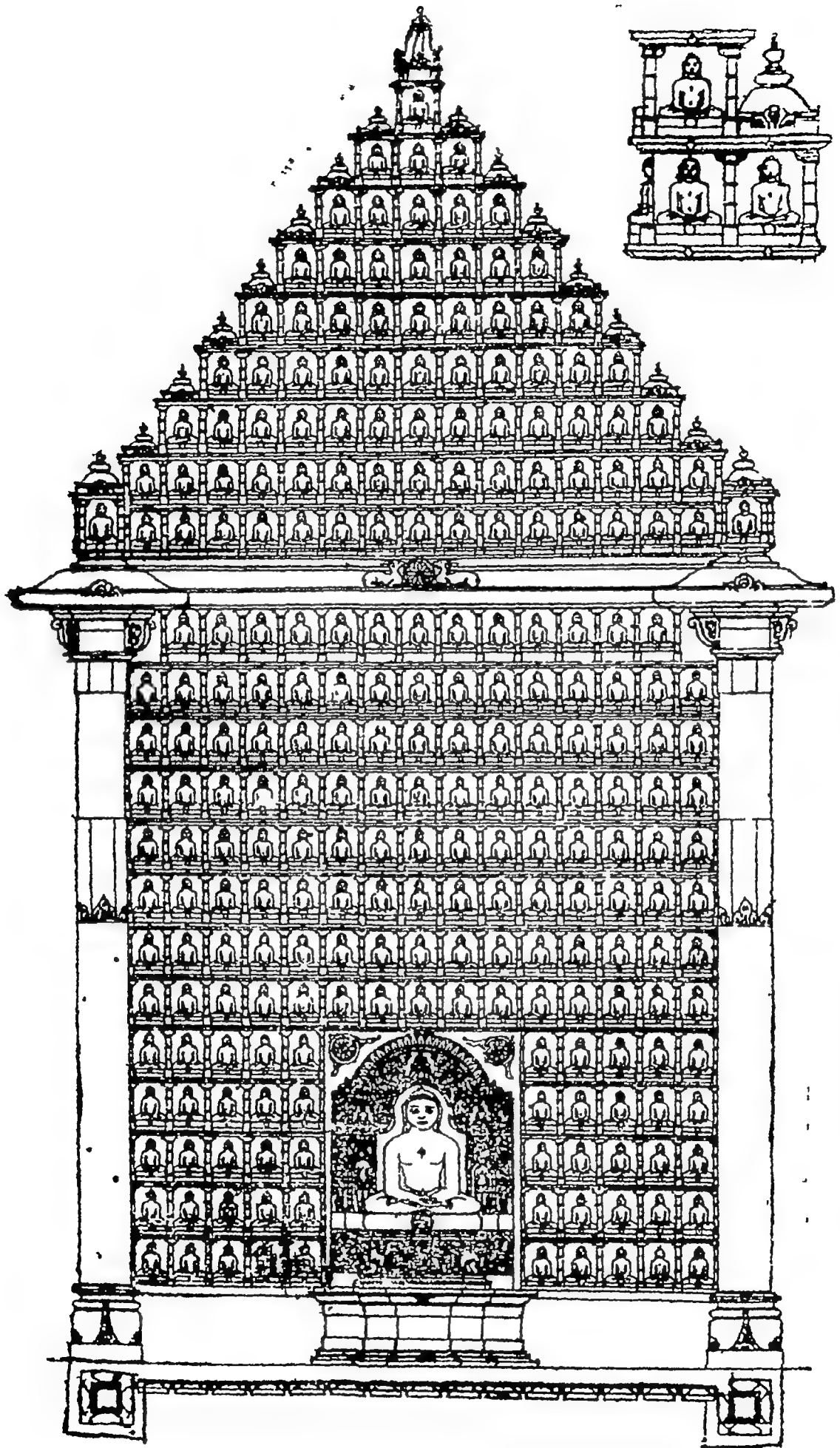
ઉત્કૃષ્ટ કાળે વિચરતા ૧૭૦ તીર્થંકરો એક સાથે અજિતનાથ પ્રભુના સમયમાં થયા તેમાં મૂળનાયક અજિતનાથ મધ્યમાં રાખી પ્રતિમા કરવી.

૧૬૦ પ્રભુ મહાવિદેહ ઉત્કૃષ્ટ કાળે

જંબુદ્વિપ		ઘાતકીખંડ		પુષ્કરાધર્	
		પૂર્વ પશ્ચિમ		પૂર્વ	પશ્ચિમ
૩૨	+	૩૨ + ૩૨	+	૩૨	+
					૩૨

૫ ભરત ક્ષેત્રમાં

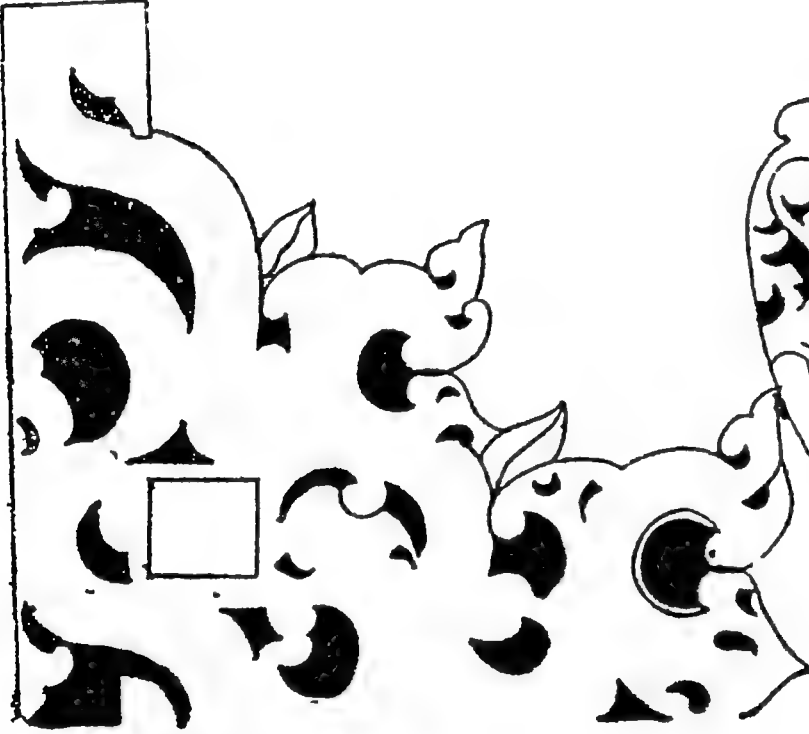
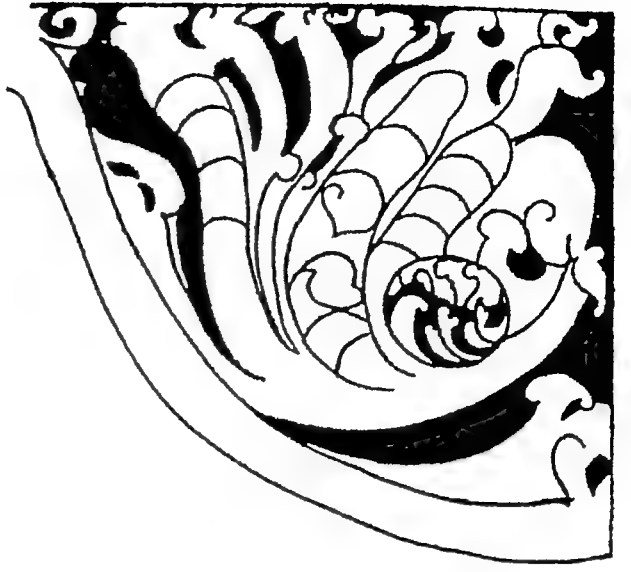
૫ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં

શ્રી જિન સહસ્રકૃત

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

કલાકૃતિ

શિષ્ય સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

અષ્ટ મંગલ

સ્વસ્તિકં નંદાવર્તં ચ દર્પણં યુગ્મ મત્સ્ય ઘટમ્ ।

શ્રીવત્સ ચ ભદ્રાસનં વર્ધમાનાષ્ટ મંગલમ્ ॥ ૪૧૨ ॥

જેન અષ્ટ મંગલમાં. ૧ સ્વસ્તિક, ૨ નંદાવર્ત, ૩ દર્પણ, ૪ બે માછલીની ભેડી, ૫ કુંભ, ૬ શ્રીવત્સ, ૭ ભદ્રાસન, ૮ વર્ધમાન. એ આઠ મંગલ બાણવા.

અથ ચૌદ સ્વપ્ન :

નંદી ગજો મૃગરાજો લક્ષ્મી પુષ્પમાલા ચંદ્રઃ ।

માસ્કરશ્ચ ધ્વજો ઘટઃ પદ્મસરઃ ક્ષિરાર્ણવા ॥ ૪૧૩ ॥

દેવગૃહં રત્નરાશિઃ નિર્ઘૂમમગ્નિ સ્વપ્નકઃ ।

ચતુર્દશ સ્વપ્નકાનિ પથ્યંતિ જિન માતૃકાઃ ॥ ૪૧૪ ॥

૧ વૃષભ, ૨ હસ્તિ, ૩ સિંહ, ૪ લક્ષ્મી, ૫ પુષ્પની માલા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય
૮ ધ્વજ, ૯ કુંભ, ૧૦ પદ્મસરોવર, ૧૧ ક્ષીરસાગર, ૧૨ દેવવિમાન ગૃહ, ૧૩ રત્ન-
સમૂહ, ૧૪ ધુમાડા વગરનો અગ્નિ એ ચૌદ વસ્તુઓ પ્રભુજીના માતાજીને ગર્ભ પ્રવેશ
પહેલાં સ્વપ્નમાં આવે.

અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય

અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

ભામંડલ દુન્દુભિરાત પત્રં સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ૪૧૫ ॥

૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવોની પુષ્પવૃષ્ટિ, ૩ દિવ્યધ્વનિ શંખ, ૪ આમર,
૫ આસન, ૬ ભામંડલ, ૭ દુન્દુભિ વાદ્ય, ૮ છત્ર. એ આઠ પ્રાતિહાર્ય શ્રી જિને-
શ્વર પ્રભુના બાણવા. ૪૧૫.

ગામ અથવા મનુષ્યના નામ ઉપરથી પ્રભુજી સાથે લેણ દેણ જોવાનું કોષ્ટક.

નક્ષત્ર	કૃતકા	કૃતકા	રૌહિણી	મૃગ	આદ્રા	પુન	શ્રવણ	ધનેષ્ટા	ધનેષ્ટા	શત
ના	અ	ઇ	અં	ક	કુ	કે	ખ	ગ	ગુ	ગો
મા	આ	ઈ	અઃ	કા	કૃ	કૈ	ખિ	ગિ	ગે	
ક્ષ		ઉ		કિ		કો	ખુ			
ર		ઐ		કી		કો	ખે			
		ઐ					ખો			

પ્ર	વાસુ	વાસુ	ચંદ્ર	નમિ	મુનિ	મુનિ	નમિ	પાર્શ્વ	પાર્શ્વ	તેમિ
થ		કુંથુ	વિમલ							
મ										
શ્રેણી										
૨૦										
વસા										

દ્વિ			મહા	મુનિ		મુનિ				પદ્મ
તિ										
ય					૦	૦		૦	૦	
શ્રેણી	૦	૦								
૧૫										
વસા										

તૃ		વિમલ	પદ્મ	મહા		પાર્શ્વ	ધર્મ	૦	મહા	પાર્શ્વ
તી	૦						મહા			
ય					૦					
શ્રેણી										
૧૦										
વસા										

ચ	સુવિધિ	ધર્મ	ધર્મ	મહા	સંલ	વિમ	શાંતિ	સુપાર્શ્વ	સુમ	સુમ
ઉ	શાંતિ	ચંદ્ર	અજિ	અલિ	શિત	આદિ	સંલવ	વાસુ	મુચિ	કુંથુ
						સંલવ				
ર્થ	ધર્મ		સંલ	અનં	શાંતિ	શિત	અલિ	કુંથુ	વાસુ	વાસુ
શ્રેણી	નમિ			શ્રેયા	અનં	શાંતિ		અજિ	કુંથુ	સુ પા.
૫				સંલ	આદિ	અલિ			અજિ	શાંતિ
					શ્રેયા	શ્રેયા				
વસા				અજિ	વિમ	અજિત				શિત
					અજિ					આદિ

આદ્રા	રેવતિ	અશ્વિની	આદ્રા	ઉ. પા	ઉ. ભા	પૂ. ફા-	ઉ. ફા	ઉ. ફા	હસ્ત
ધ	ચ	ચુ	છ	જ	ઝ	ટ	ટ	ટા	ઠ
	ચિ	ચે		જી		ટિ			
		ચો		જી		ટુ			
				જો					

મુનિ	મહા	ધર્મ	મુનિ	ધર્મ	મહા	અનં	અજિ	આદિ	આદિ
		નમિ		નમિ				ધર્મ	અનંત
		મદિલ		મદિલ				અનંત	ધર્મ

નમિ	મદિલ	નમિ	નમિ	અનં	અજિ	અજિ
		મદિલ	આદિ	ધર્મ	શિત	સંલવ
				સંલ		ધર્મ

ધર્મ	યદ્ર	યદ્ર	મહા	આદિ	સંલ	શિત
				શાન્તિ	શ્રેયાં	શ્રેયાં
				શિતલ		

સંલ	વિમ	શાંતિ	સંલ	શાંતિ	અલિ	મહા	યદ્ર	યદ્ર	યદ્ર
શિત	સંલ	શ્રેયાં	શાન્તિ	યદ્ર	અનંત	મદિલ	વિમ	વિમલ	વિમલ
શાન્તિ	અલિ	સંલ	શિત	વિમ	અર		મહા	મુનિ	મુનિ
આદિ	શિત	વિમ	આદિ	અલિ	અજિ			મહા	
શ્રેયાં	અનં	શિત	શ્રેયાં		આદિ				
					વિમલ				
વિમ	શાન્તિ	આદિ	વિમ		મહા				
					શ્રેયાં				

અશ્વે પૂ. પા પૂ. પા પૂ. પા હસ્ત સ્વાતી વિશાખા વિશાખા ઉ. ભા. પૂ. ભા.

૩	૬	દિ		ણ	ત	તિ	ભા	થ	૬
		હુ	૬ં			ણ			
		ઢે	૬ઃ						
		ઢો				તે			

આદિ	અજિ	નેમિ	આદિ	આદિ	શાન્તિ	સુવિ	પદ્મ	મહા	શિત
સંભ	ધર્મ		અભિ	અનં	શિત	પાર્શ્વ	વાસુ	વિમ	
અનં			અનં	ધર્મ		સુપાર્શ્વ			
શાન્તિ									
શિત									
અભિ									

શ્રેયાં	આદિ	સુવિ	શિત	સંભવ	મહા	પદ્મ	સુવિ	મહિલ	શ્રેયાં
અજિ	અનં			શિત	સંભ				મુનિ

	શાન્તિ	નેમિ	અજિ	અભિ	વાસુ	મહા	અભિ	શાન્તિ
			શ્રેયાં		શિત	શિત	અનં	સંભવ
૦	૦				મહા		આદિ	અજિત
					અભિ		શ્રેયા	

વિમલ	મહા	પદ્મ	મહા	વિમ	ધર્મ			
મુનિ	મહિલ	મહા	મહિલ	ચંદ્ર	નેમિ	નેમિ	નેમિ	ચંદ્ર
	કુંથુ	વિમ		મુનિ				
	ચંદ્ર							

પૂ. લા	ઉ. લા	રેવતી	પૂ. પા	અનુરાધા	જેષ્ઠા	ઉ. ફા.	હસ્ત	ચિત્રા	પૂ. પા
દિ	દુ	દે	ધ	ન	નો	પ	પુ	પે	ફ
		દો		નિ		પિ		પો	
				નુ					
				ને					

મંલ	મહા	વિમ	શિત	મુનિ	સુમ	શિતલ	સંલ	સુવિ	શિત
મુનિ	વિમ	સંલ	મહા	શ્રેયાં		મહા	શિત		મહા
શ્રેયાં		મહા				વિમ	વિમ		
શિત						સંલ			

		નમિ				શ્રેયાં			
વિમ	નમિ	મલિ	નમિ	મલિ		શ્રેયાં	પાસુ	મલિ	
ધર્મ	મલિ	શાન્તિ	મલિ	નમિ			પન્ન		
		ધર્મ							

શાન્તિ	અલિ				શાન્તિ		સુપા		
આદિ	અનં	અલિ	આદિ	અજિ	શિતલ	૦	પાશ્વ		
	અજિ		અનં	આદિ	અજિત	૦	મહા	૦	
	આદિ		અલિ	અનં	અનંત				
	શ્રેયા								

				આદિ	આદિ	આદિ	કુંથુ	ધર્મ	
ચંદ્ર		ચંદ્ર	ચંદ્ર	કુંથુ	ધર્મ	અનં	અલિ	નમિ	ચંદ્ર
	૦			નમિ	ચંદ્ર	ધર્મ	અનં	આદિ	અજિ
				અનં	ચંદ્ર	નમિ	મુનિ		
				મહા	મુનિ				
				અજિ					
				મુનિ					

શેહી	મૃગ	મૂલ	પૂ. પા	ઉ. પા	ઉ. પા.	મઘા	પૂ.ફા	જેષ્ઠા	મૂલ	ચિત્રા	સ્વાતી
પ	બે	લ	જુ	લે	લો	મ	મો	ધ	ચે	ર	રૂ
બિ	બો	લિ				મિ		યિ	યો	રિ	રે
જુ						મુ		કુ			રો
						મે					

વિમ	સ લ	પાર્શ્વ	મહા	શિત	શાંતિ	વાસુ	મહા	સુમ	સુપા	સુમ	શાંતિ
	મુનિ	સુપા	શિત	વિમ	વિમ	સુમ		કુંથુ	સુવિ	સુવિ	શિત
	શ્રેયાં	પદ્મ		મહા	મલ્લિ						
	સુવિ										

સંલ	મહા	સુમ	મલ્લિ	સંલ	મહા		મલ્લિ		સુમ	કુંથુ	મહા
											સંલ

○

○

મહા	વાસુ	શિત		શાંતિ		પદ્મ					
		વિમ		મલ્લિ		સુવિ		શાંતિ	શિત	વાસુ	○
		શાંતિ	○		●	વિમ	○		શાંતિ	મહા	
						શાંતિ					
						શિત					

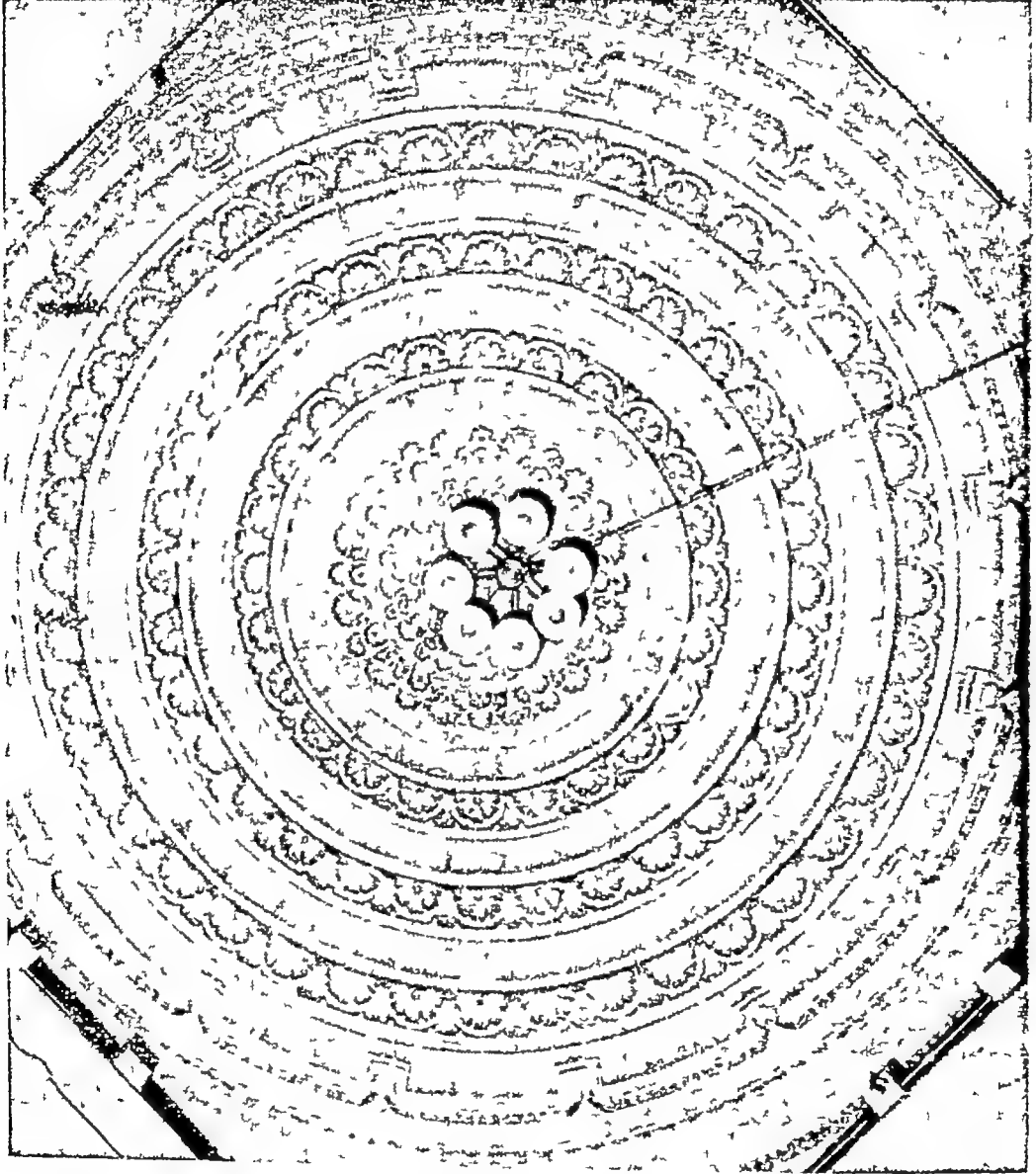
અભિ	ધર્મ		અનં	ધર્મ	પાર્શ્વ	પાર્શ્વ	ધર્મ
ધર્મ	નમિ	નેમિ	નમિ	અભિ	પદ્મ	પદ્મ	મહા
આદિ	ચંદ્ર		આદિ	આદિ	નેમિ	નેમિ	અભિ
ચંદ્ર	અભિ			વિમ	આદિ	અભિ	નમિ
નમિ					વિમ	આદિ	મલ્લિ

અશ્વિ	ભરણી	રોહિણી	મૃગ	શત	ધનિ	શત	પૂ. ભા	પુનર્વાસુ	પુન	પુષ્ય
લ	લુ	વ	વે	શ	પ	સ	સે	હ	હિ	હુ
	લે	વી	વે			સિ	સો			હે
	લો	લુ				સુ				હો

શાંતિ	શ્રેયાં	સંભ	સંભ	અભિ	આદિ	કુંથુ	આદિ	આદિ	શાંતિ	અજિ
શ્રેયાં				અનં	અર			સંભ	અજિ	
સંભ				અજિ				અનં	શ્રેયાં	
				આદિ				શાંતિ		
								શિત		
								અભિ		

વિમ			શ્રેયાં		ચંદ્ર	સુમ	ચંદ્ર	શ્રેયાં	આદિ	આદિ
શિત	૦	વિમ			અજિ	સુપા		અજિ	શિત	અનં
				૦						
ચંદ્ર		મહા	મહા			અજિ			અનં	કુંથુ
	૦	ચંદ્ર				આદિ	૦	૦	ચંદ્ર	
				૦	૦					

ધર્મ	નમિ	ધર્મ	અજિ	મહા	સંભ	પદ્મ	શિત	વિમ	ધર્મ	નમિ
મુનિ	મલ્લિ	અજિ	મુનિ	વિમ	શિત	નેમિ	શ્રેયાં	મુનિ	મુનિ	મલ્લિ
નમિ	અભિ	મહા	અભિ	નમિ	ધર્મ	વાસુ	મુનિ		વિમ	મહા
મલ્લિ	મુનિ		મહા	મલ્લિ	વિમ	પાર્શ્વ	શાંતિ			ધર્મ
અનં	અનં			શ્રેયાં	શ્રેયાં	શાંતિ	સંભ			
આદિ					મુનિ	શિત				

કેસરીયાળ પ્રાસાદ વિતાંન દશ્ય-કેસરીયાળ નગર-પાલિતાણા.

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ લક્ષણાધિકાર નામનો એકાદશમોઽધ્યાય

જર્જોવાચ:—

શ્રુણુ તાત ! મહાદેવ ! યન્મયાપરિપૃચ્છયતે ।
પ્રાસાદાશ્ચ જિનેન્દ્રાણાં કથયસિકિં માં પ્રભો ॥ ૧ ॥

કિં તલં કિશ્ચ શિખર ! કિંદ્રિ પશ્ચાશદુત્તમાઃ ।
સમોસરણ કિં તાત ! કિં સ્યાદ્દષ્ટાપદં હિ તત્ ॥ ૨ ॥

મહાધરો મુનિવરો દ્વિ ધારિણી સુશોમિતા ।

જય કહે છે :— હે પિતા મહાદેવ ! મેં આપને જિનેન્દ્રના પ્રાસાદોનું વર્ણન કરવા પૂછ્યું હતું. તો હે ભગવન્ ! આપ તે સવિસ્તર કહેશો.

હે તાત ! ઉત્તમ ખાવન જિનાલય કયા પ્રકારના છે ? તથા તેના તલ અને શિખરોની રચના કેવી છે ? સમવસરણ, અષ્ટાપદ, મહીધર મુનિવર અને શોભાયમાન દ્વિધારિણી, પ્રાસાદોની રચના કેવી છે ? તેનું આપ વર્ણન કરો. ૧-૨.

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ :—

શ્રુણુ વત્સ ! મહાપ્રાજ્ઞ ! યત્કયા પરિપૃચ્છતે ।
પ્રાસાદાન્ તુ જિનેન્દ્રાણાં કથયામ્યહં તચ્છ્રુણુ ॥ ૩ ॥

પ્રાસાદ મધ્યે મેરવો ભદ્રપ્રાસાદ નાગરાઃ ।
અન્તકા દ્રાવિડાશ્ચૈવ મહીધરા લતિનાસ્તથા ॥ ૪ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો પોતાના પુત્ર જયને સંબોધન કરીને કહે છે કે હે મહાબુદ્ધિમાન્ પુત્ર ! તે જિનેન્દ્રોના પ્રાસાદોનું વર્ણન પૂછ્યું. તેને વિસ્તાર પૂર્વક કહું છું, તે સાંભળ.

ઉત્તમ ભતિના પ્રાસાદોમાં મેરુપ્રાસાદ, નાગર ભતિના ભદ્રપ્રાસાદ, અન્તક પ્રાસાદ, દ્રાવિડ ભતિના પ્રાસાદ, મહીધર પ્રાસાદ અને લતિન ભતિના પ્રાસાદ એટલા ઉત્તમ છે. ૩-૪.

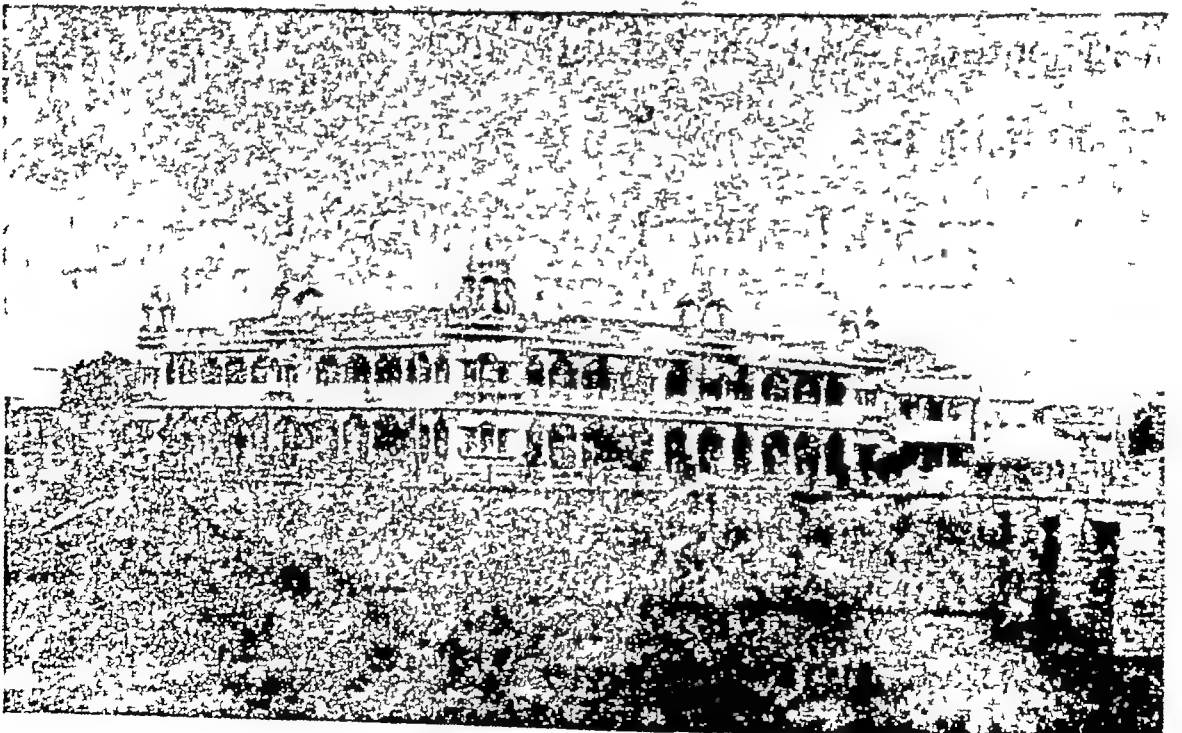
તલ નિર્માણ :—

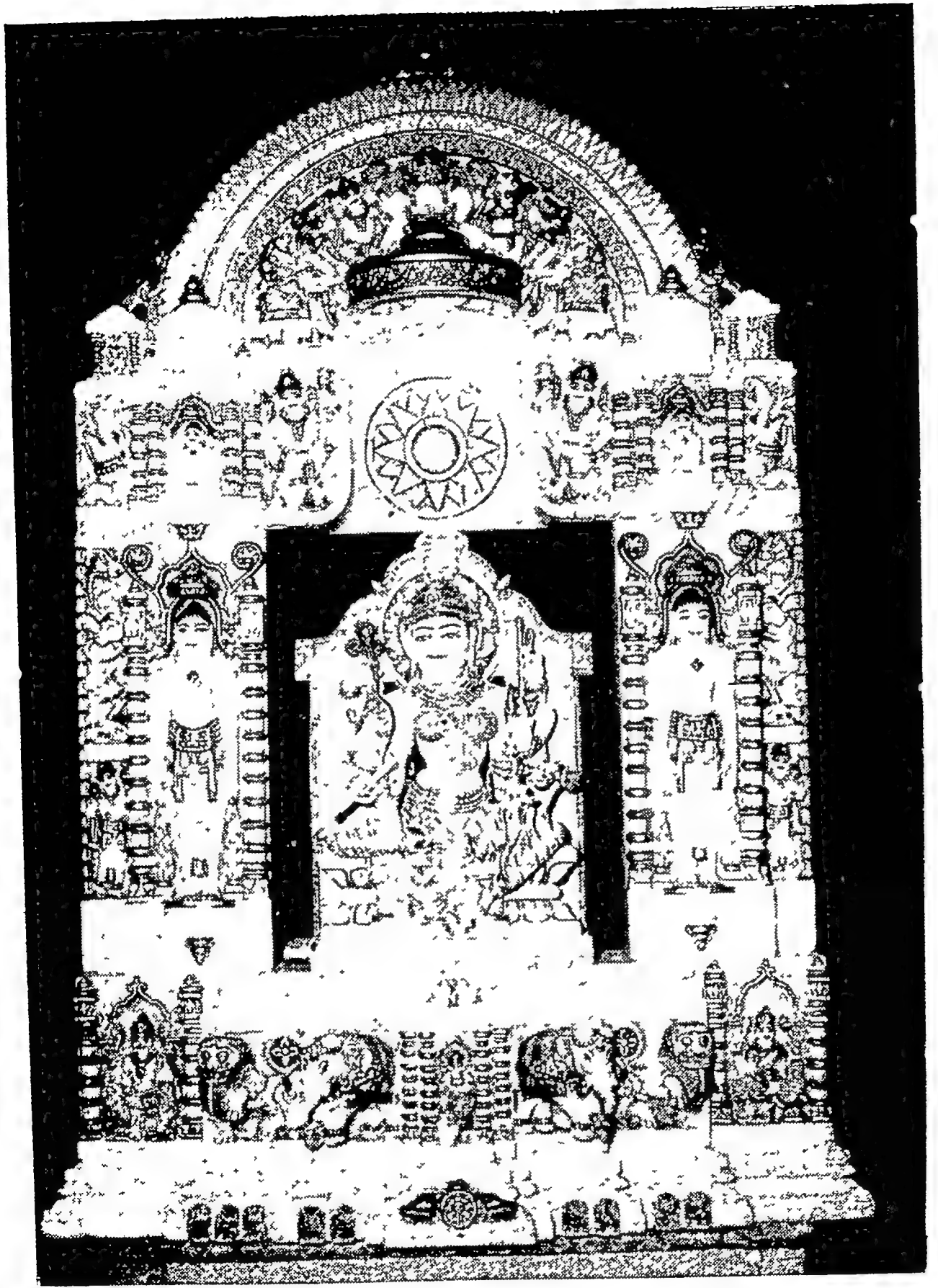
પ્રાસાદ દીર્ઘતો વ્યાસો મિત્તિ બાહ્યે સુરાલયે ।
ષોડશાંશૈર્હરેદ માગં શેષં ચ દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ ૫ ॥

પ્રથમે નવમે ચૈવ દ્વિતીયે ચતુરો ભવેત્ ।
અયં વિધિઃ પ્રકર્તવ્યો માગં ચ દ્વિત્ર્યંશં ભવેત્ ॥ ૬ ॥

તત્ર યુક્તિઃ પ્રકર્તવ્યો પ્રાસાદે સર્વનામતઃ ।
શિવમુખે મયાશ્રુતં ભાપિતં વિશ્વકર્મણા ॥ ૭ ॥

પ્રાસાદની લિતિ બહાર રેખાએ લંબાઈ પહોળાઈને શુણીને સોળે ભાગવા, જે શેષ રહે તે અંકને બમણા કરવા, તેટલા વિભાગનું તલ બાણુવું. જે એક વધે તો બમણા કરતાં બે બે, ચાર અઠ્ઠાઈ તલ બાણુવું. ત્રણ વધે તો બમણા છ થયા. છ બે બારાય બાણુવું. એ યુક્તિએ પ્રાસાદના તલ વિલક્ષિત અને પ્રાસાદ નામકરણ બાણુવું. એમ શિવના મુખેથી મેં સાંભળેલ તે હું વિશ્વકર્મા કહું છું. ૫ થી ૭.

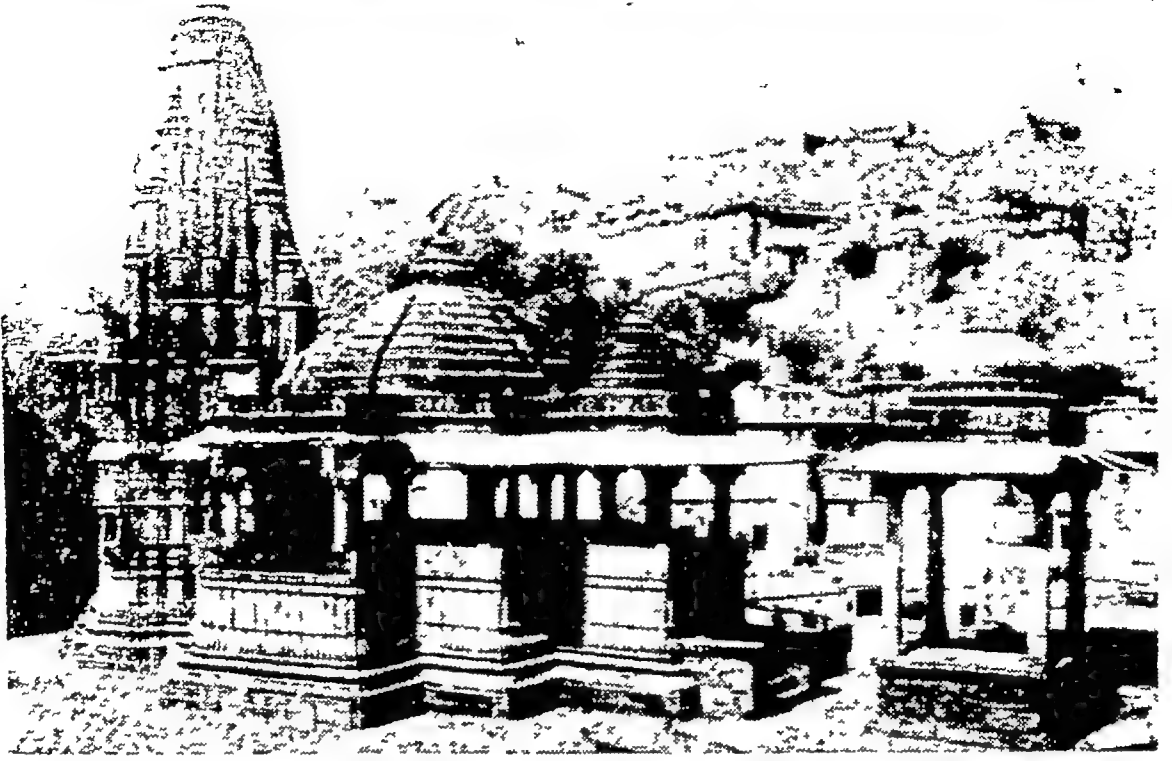

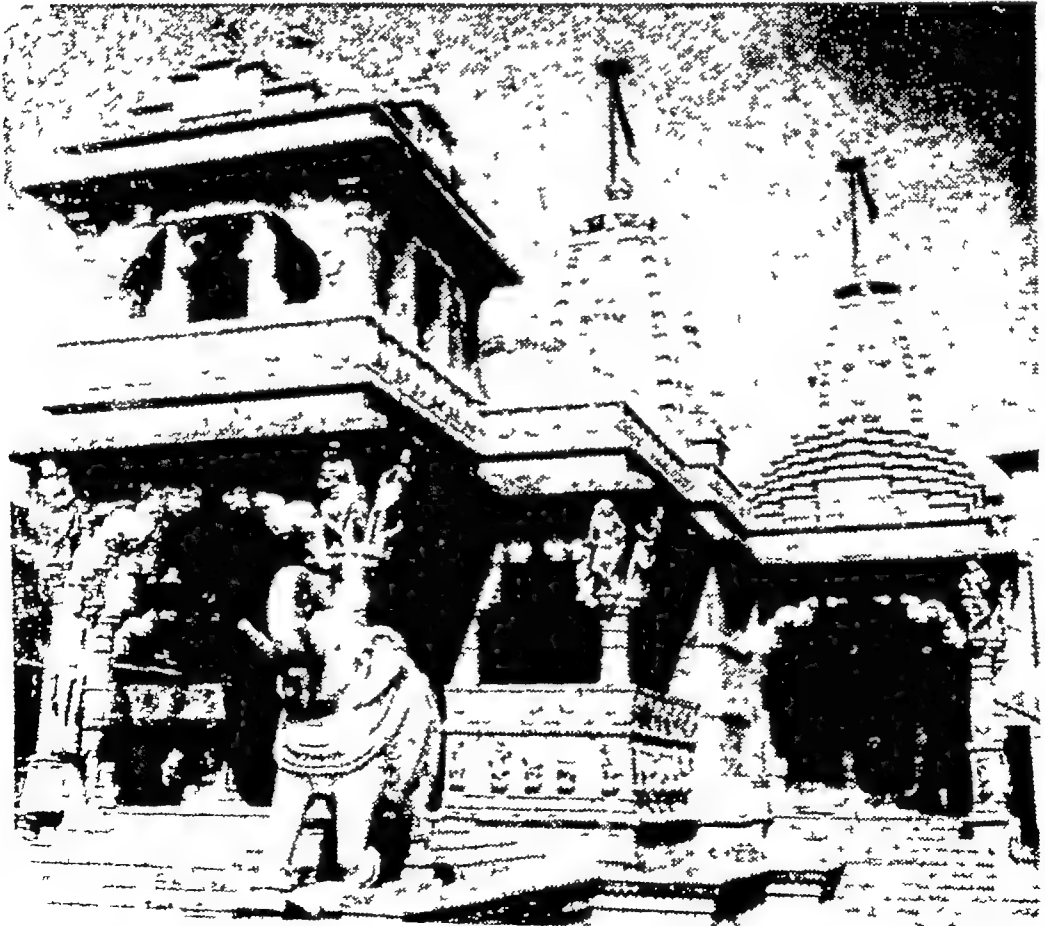
પદ્માવતી પરિકર દર્શન

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત મિન્ટરી પાલીતાણા.

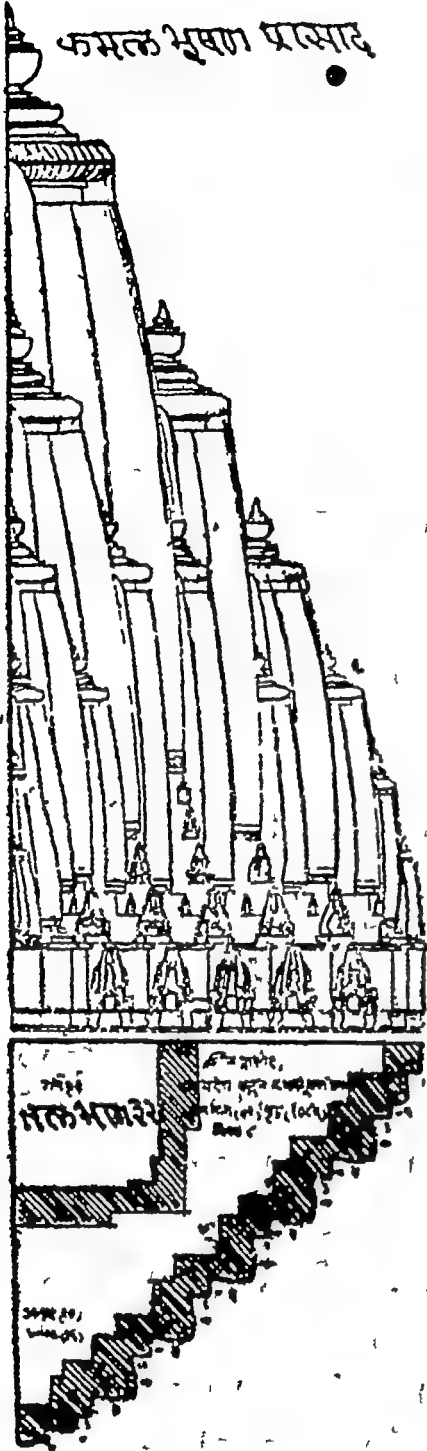

જગત શરણ મંદિર—આમર

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર સન્મુખ દર્શન-ચેમ્બુર

[જન. સી. સોમપુરા]

૧. કમલ ભૂષણ પ્રાસાદ

વિમત્તિ ૧

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશત્પદ્ ભાજિતે ।
 કર્ણે ભાગ ત્રયઃ કાર્યં પ્રતિકર્ણસ્તથૈવ ચ ॥ ૮ ॥
 ઉપરથસ્ત્રિ ભાગશ્ચ મદ્રાર્ધં વેદ ભાગિકમ્ ।
 કર્ણિકા નન્દિકાચૈવ ભાગૈક ચ વ્યવસ્થિતા ॥ ૯ ॥
 કર્ણે ચ કર્મચત્વારિ, પ્રતિકર્ણે ક્રમત્રયમ્ ।
 ઉપરથે દ્વયં જ્ઞેયં, કર્ણિકાયામ્ ક્રમદ્વયમ્ ॥ ૧૦ ॥
 વિંશતિ ઉરુઃશૃંગાણિ પ્રત્યંગાણિ ચ ષોડશ ।
 કર્ણે ચ કેસરી દધાતુ નન્દનં નન્દશાલિકમ્ ॥ ૧૧ ॥
 પ્રથમ કર્મ નન્દીશ મુર્ધ્વે તિલકા શોભિતમ્ ।
 કમલભૂષણ નામાડ્યં ઋષભ જિન વહ્નમ્ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાસાદની સમયોરસ ભૂમિના યત્રીશ ભાગ કરવાં, તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગ પ્રતિરથ, ત્રણ ભાગ ઉપરથ અને ચાર ભાગનું અર્ધ ભદ્ર, કોણિયો અને નન્દિ અઢેક ભાગ કરવી, રેખા ઉપર ચાર ક્રમે શૃંગ ચઢાવવા. પ્રતિરથે ત્રણ ક્રમે, ઉપરથ ઉપર બે ક્રમે અને હરેક કોણ નન્દિ ઉપર બે ક્રમે, ભદ્ર ઉપર ચારે ખાળુ મળી ૨૦, ઉડ્ડશૃંગ અને સોલ પ્રત્યંગ કરવાં, રેખા ઉપર પહેલું ક્રમે નન્દીશ, ૨ નન્દશાલિક, ૩ નંદન, ૪ કેશરી ચઢાવવું અને તેની ઉપર શોભાયમાન તિલક કરવું. આવેા ઋષભજિન ને વહ્નમ કમલભૂષણ પ્રાસાદ છે. ૮ થી ૧૨

તલભાગ ૩૨-કમલ ભૂષણ પ્રાસાદ શૃંગ સંખ્યા

કે. નં. નંદ નંદિ

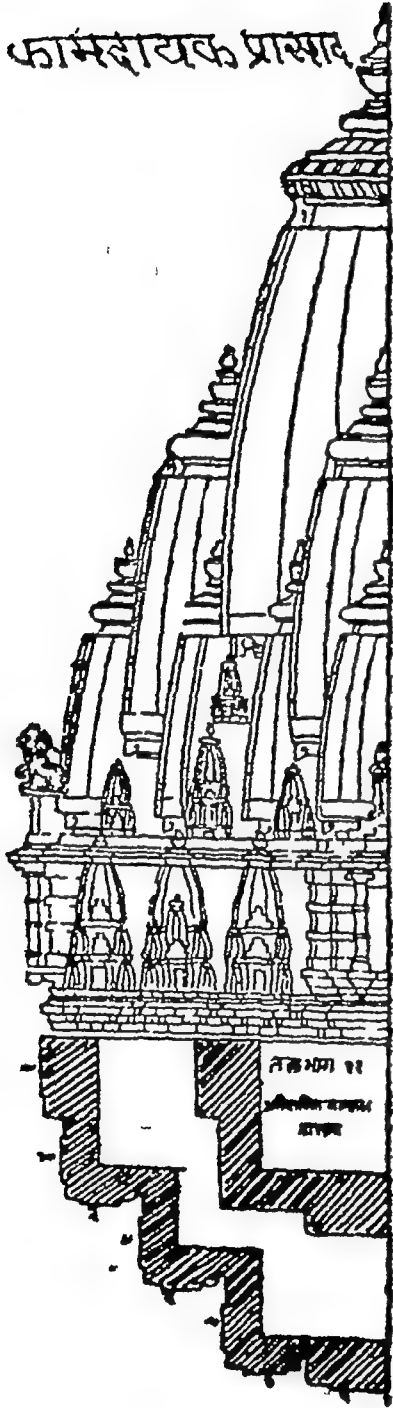
શૃંગ રેખા	૫ + ૧૩ + ૧૭ + ૨૧ = ૫૬ × ૪.	કુલ ૨૨૪.
„ પ્રતિરથે	૫ + ૧૩ + ૧૭ + ૦ = ૩૫ × ૮	„ ૨૮૦.
„ ઉપરથે	૫ + ૧૩ + ૦ + ૦ = ૧૮ × ૮	„ ૧૪૪.
„ નન્દિ	૫ + ૧૩ + ૦ + ૦ = ૧૮ × ૨૪	„ ૪૩૨.
„ પ્રત્યાંગ	૪ × ૪	„ ૧૬.

શૃંગ ભદ્રે
,, મૂલ શિખર

૫ x ૪ કુલ ૨૦.
,, ૧.

કુલ શૃંગ ૧૧૧૭.

॥ ૧૩૩ ॥ ઇતિ ક્રુષ્ણભજિન વલ્લભઃ કમલમૂષળ પ્રાસાદઃ ॥

૨. કામદાયક પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશ પદ માજિતે ।
કર્ણો ભાગ દ્વયકાર્યઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૧૩૩ ॥
મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગેન ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ॥ ૧૩૪ ॥
અષ્ટૌ ચૈવરુગંજ્ઞાણિ હ્યષ્ટૌ પ્રત્યંજ્ઞાણિ ચ ।
કર્ણે ચ કેસરીદધાત્ સર્વતોમદ્રમેવ ચ ॥ ૧૩૫ ॥
નન્દનમજિતે દેયં ચતુષ્કર્ણેષુ શોભિતમ્ ।
કામદાયક પ્રાસાદો હ્યજિતજિન વલ્લભઃ ॥ ૧૩૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાર ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગ દેખા, બે ભાગને પ્રતિભદ્ર અને બે ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશામાં વ્યવસ્થિત કરવું, દેખા ઉપર ત્રણ શૃંગ કેમ, પ્રતિભદ્ર ઉપર બે કેમ આઠ ઉરુશૃંગ અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા દેખા ઉપર કેસરી, સર્વતોભદ્ર, નન્દન, એ ત્રણ કેમ ચઢાવવા. આ અજિતજિનને વલ્લભ એવો કામદાયક નામનો પ્રાસાદ બાંધવો. ૧૩ થી ૧૬.

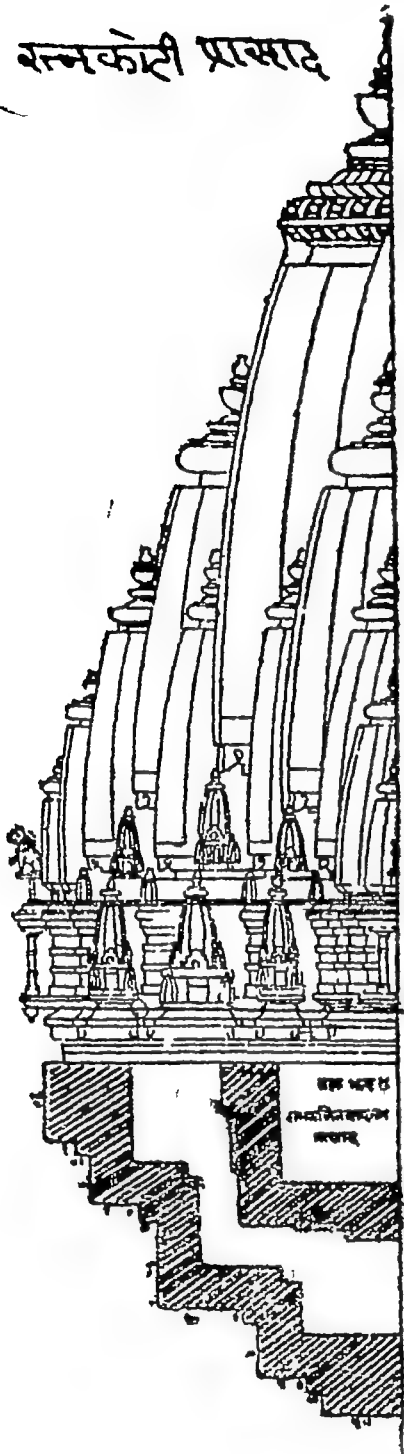
કામદાયક પ્રાસાદ શૃંગ સંખ્યા

દેખા	૫ + ૬ + ૧૩ = ૨૪ x ૪ = ૧૦૮
પ્રતિરથે	૫ + ૬ + ૦ = ૧૧ x ૮ = ૧૧૨
પ્રત્યંગ	૨ x ૪ = ૮
ઉરુશૃંગ	૨ x ૪ = ૮
મૂલ શિખર	૧

તલ ભાગ ૧૨

કુલ શૃંગ ૨૩૭

इति अजितजिन वल्लभः कामदायक प्रासादः ॥ २ ॥

विभक्ति ३

॥ ३ इति संभषजिनबल्लभो रत्नकोटि प्रासाद ॥

૪ અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ

તદ્રુપેતત્પ્રમાણે ચ રથે કર્ણે તિલકં ન્યસેત્ ।

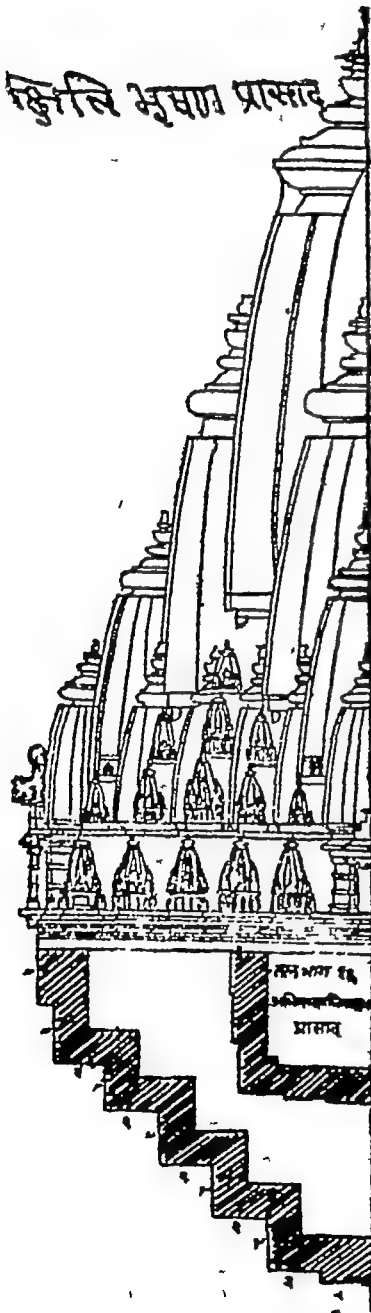
અમૃતોદ્ભવનામોડ્યં સર્વં દેવેભ્ય કારયેત્ ॥ ૨૧ ॥

રત્નકોટિ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ બાણવું, ફેર એટલો કે રેખા, પ્રતિભદ્ર ઉપર અંકેક તિલક ચઢાવવું. ૨૧

શૃંગ સંખ્યા પૂર્વવત ૨૦૧, તિલક ૧૨, રેખા ૪, પ્રતિભદ્રે ૮.

॥ ૪૫૩ ॥

૥ ૪૫૩ ॥

૫ ક્ષિતિભૂષણ પ્રાસાદ

૪ વિભક્તિ

ચતુરસ્રીકૃતે ક્ષેત્રે પોડશપદ માજિતે ।

કર્ણો માગદ્વયં કાર્યઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૨૨ ॥

ઉપરથો દ્વિ માગશ્ચ મદ્રાર્ધ દ્વયમેવ ચ ।

કર્ણે ચ ક્રમચત્વારિ પ્રતિકર્ણે ક્રમત્રયમ્ ॥ ૨૩ ॥

ઉપરથે ક્રમ દ્વૌ ચ ઉર્ધ્વે તિલક શોભિતમ્ ।

દ્વાદશ ઉરુશૃંગાણિ પ્રત્યઙ્ગાણિ ચ પોડશ ॥ ૨૪ ॥

ક્ષિતિ ભૂષણ નામોડ્યં પ્રાસાદશ્ચાભિનન્દન ।

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના સોળ ભાગ કરવા. તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, બે ભાગ ઉપરથ અને બે ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખાએ ચાર ક્રમ, પ્રતિ-રથે ત્રણ ક્રમ, ઉપરથે બે ક્રમ, અને એક તિલક ચઢાવવું, ચારે ભદ્રે બાર ઉરુશૃંગ, અને સોળ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં આવે. અભિનન્દન જિનને વલ્લભ ક્ષિતિભૂષણ નામનો પ્રાસાદ બાણવો. ૨૨ થી ૨૪.

કુલ સ્તૃંગ ૫૩૩

॥ ६ इतिश्री सुमतिजिनवल्लभ सुमतिजिन प्रासाद ॥

૭ પદ્મપ્રભજિન પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૬

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે વિંશધા પ્રતિભાજિતે ।

કર્ણો ભાગ દ્વયં કાર્યઃ પ્રતિકર્ણસ્તથૈવચ ॥ ૨૯ ॥

કર્ણિકા નન્દિકા ભાગા મદ્રાર્ધ ચતુર્ભાગકમ્ ।

કર્ણે ક્રમદ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૩૦ ॥

કેસરી સર્વતોભદ્ર ક્રમ દ્વયં વ્યવસ્થિતમ્ ।

કર્ણિકાયાં શૃંગ્લકૂટં નન્દિકાયાં તથૈવ ચ ॥ ૩૧ ॥

મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યજ્ઞાનિ તત્તોઽષ્ટમિઃ ।

પદ્મ વલ્લભ નામોઽયં જિનેન્દ્રે પદ્મનાયકે ॥ ૩૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરમ્ ભૂમિના વીશ ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગની રેખા, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, કર્ણિકા નન્દિ એક એક ભાગની તથા ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું કરવું, રેખા અને પ્રતિભદ્રે કેસરી અને સર્વતોભદ્ર એ બે કેમ ચઢાવવા. કર્ણિકા નન્દિ ઉપર એક શૃંગ અને એક કૂટ, ભદ્રની ઉપર ચારે દિશામાં ચાર ચાર ઉદ્દશૃંગ ચઢાવવા અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા આ પદ્મપ્રભ જિનેન્દ્રેને વલ્લભ એવો પદ્મમવલ્લભ નામનો પ્રાસાદ બાંધવો.

શૃંગ રેખા	૫ + ૯	=	૧૪ × ૪	=	૫૬.
,, પ્રતિભદ્રે	૫ + ૯	=	૧૪ × ૮	=	૧૧૨.
,, કર્ણિકા નન્દિ			૪ × ૪	=	૧૬.
,, પ્રત્યંગ			૨ × ૪	=	૮.
,, ભદ્ર			૪ × ૪	=	૧૬.
મૂલ					૧.

॥ ૭ इति श्री पद्मप्रभ जिन प्रासादः ॥

કુલ શૃંગ ૧૫૩.

૮ પદ્મરાગ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

પદ્મવલ્લભ સંસ્થાને કર્તવ્યઃ પદ્મરાગકઃ ।

કર્ણોર્ધ્વે તિલકં દદ્યાત્ સ્વરૂપોલક્ષણાન્વિત ॥ ૩૧ ॥

પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવાથી પદ્મરાગ પ્રાસાદ થાય

કુલ શૃંગ ૧૫૩

તિલક ૪.

॥ ૮ इति श्री पद्मराग प्रासाद ॥

૯ પુષ્ટિવર્દ્ધન પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

તદ્રુપે ચ પ્રકર્તવ્યં રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત ।

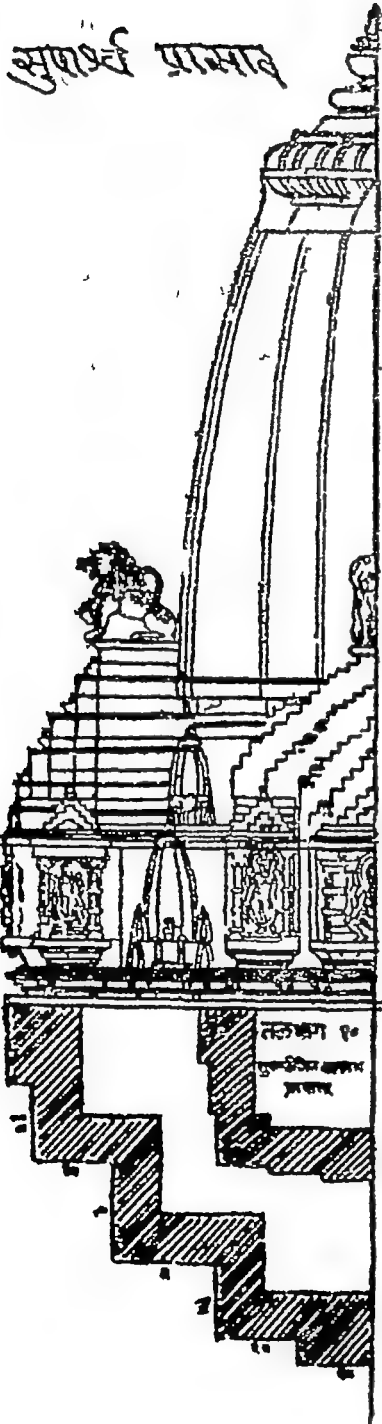
પુષ્ટિવર્દ્ધન નામોઽયં તુષ્ટિ પુષ્ટિ વિવર્દ્ધયેત ॥ ૩૨ ॥

પદ્મરાગ પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર તિલક ચઢાવે તેા પુષ્ટિવર્દ્ધન નામનો પ્રાસાદ થાય તે તુષ્ટિ અને પુષ્ટિને વધારે છે. ૩૨.

કુલ શૃંગ ૧૫૩

તિલક ૧૨

॥ ૯ ॥ શ્રી પુષ્ટિવર્દ્ધન પ્રાસાદ ॥

૧૦ સુપાર્શ્વજિનવલ્લભ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૭

દશભાગી કૃતે ક્ષેત્રે કર્ણોઽસ્ય ચ દ્વિભાગીકઃ ।

પ્રતિકર્ણઃ સાર્ધભાગો નિર્ગમે તત્સમં ભવેત્ ॥ ૩૩ ॥

ભદ્રાર્ધ ચ સાર્ધભાગં કપિલે ભદ્ર માનયોઃ ।

નિર્ગમં પદમાનેન ચતુર્દિશુ ચ યોજયેત્ ॥ ૩૪ ॥

કર્ણક્રમદ્વયં કાર્યં રથે ભદ્રે તથોદ્ગમઃ ।

સુપાર્શ્વનમો વિજ્ઞેયો ગૃહરાજ સુખાવહઃ ॥ ૩૫ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભુમિના દશ ભાગ કરવાં તેમાં બે ભાગ રેખા, પ્રતિભદ્ર દોઢભાગ, તે બધા સમદલ નીકળતા કરવા, અર્ધુ ભદ્ર દોઢ ભાગતું કરવું, ભદ્રની બાબુ ભદ્રાર્ધમાને કપિલાભદ્ર કરવું, રેખાએ બે કમ ચઢાવવાં, પ્રતિભદ્ર અને ભદ્ર ઉપર દોઢીયો કરવો, ભદ્રનો નીકાળો એક ભાગનો રાખવો. આ પ્રાસાદરાજ સુપાર્શ્વ નામનો છે તે સુખદેવાવાળો છે. ૩૩ થી ૩૫.

શૃંગ સંખ્યા :—

રેખા

૬+૫ = ૧૪×૪

૫૬

મૂળશિખર

૧

કુલ શૃંગ ૫૭

॥ ૧૦ ॥ શ્રી સુપાર્શ્વજિનવલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૧૧ શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

રથોર્ધ્વે શૃંગમેકં તુ મદ્રે ચૈવ ચતુર્દિશિ ।

શ્રી વલ્લભ સ્તદા નામ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૩૬ ॥

સુપાર્શ્વજિન વલ્લભ પ્રાસાદના પ્રતિકર્ણની ઉપર એક શૃંગ અને ભદ્ર ઉપર એક ઉરૂશૃંગ ચઠાવવું આ શ્રી વલ્લભ નામનો પ્રાસાદ જિનદેવોને વલ્લભ છે. ૩૬

શૃંગ સંખ્યા.	રેખા	૫ + ૯	=	૧૪ × ૪	=	૫૬
	પ્રતિકર્ણ	૧		૧ × ૮	=	૮
	ભદ્ર	૧		૧ × ૪	=	૪
	મૂલશિખર	૧				૧
						<hr/>
						કુલ સંખ્યા ૬૯

॥ ૧૧ ઇતિશ્રી સર્વજિનવલ્લભ શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૧૨ શીતલ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૮

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશત્પદ માજિતે ।

પશ્ચ ભાગો ભવેત્ કર્ણઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૩૭ ॥

મદ્રાર્ધ ચ ચતુર્ભાગં નન્દિકા કર્ણિકા પદા ।

સમદલં ચ કર્તવ્યં ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૩૮ ॥

શ્રી વત્સં કેસરી ચૈવ સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ।

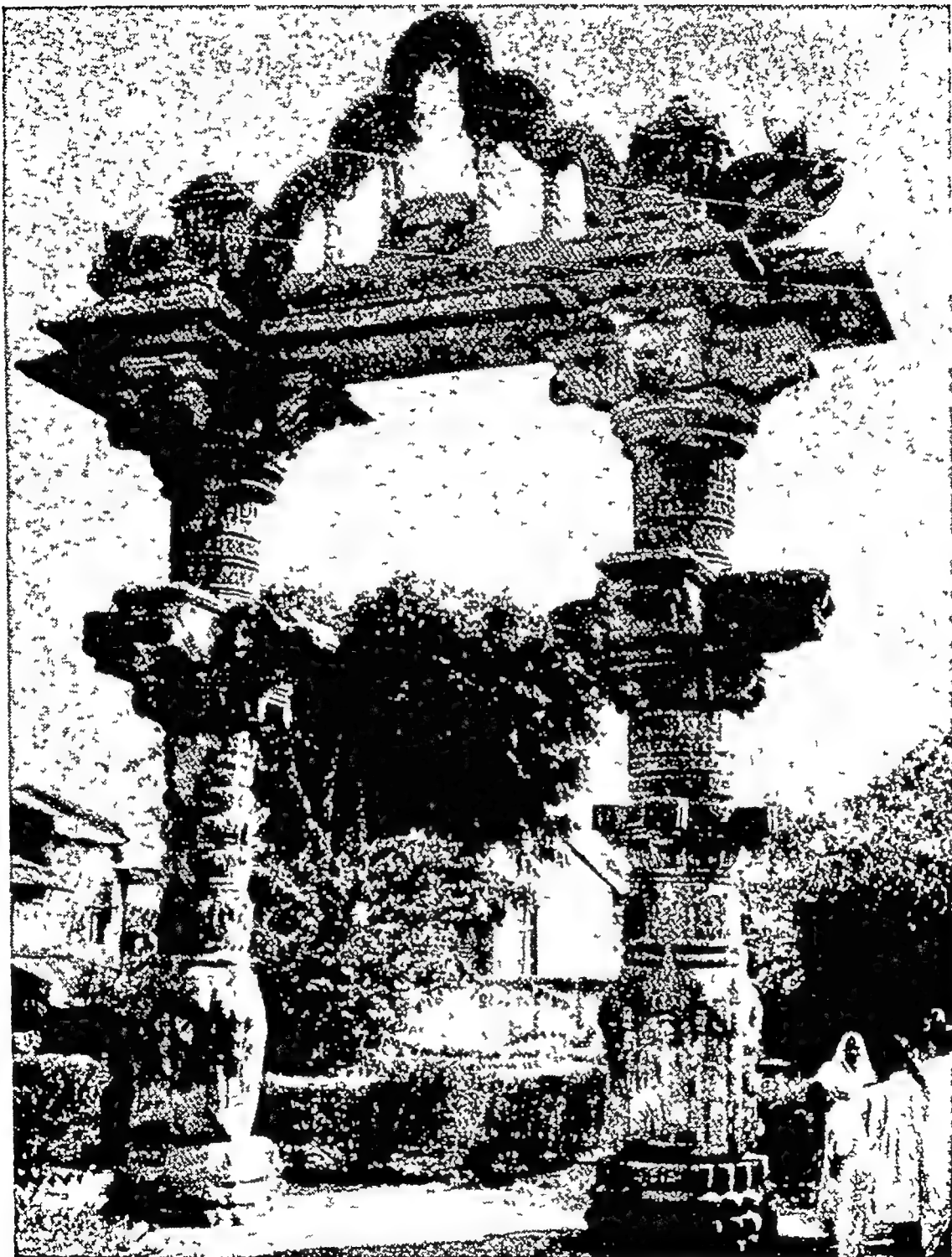
કર્ણે ચૈવ પ્રદાતવ્ય રથે ચૈવ તુ તત્સમન ॥ ૩૯ ॥

નન્દિકા કર્ણિકાયાં ચ દ્વે દ્વે શૃંગે ચ વિન્યસેત્ ।

મદ્રે ચૈવોરશ્ચત્વારિ પ્રત્યક્ષં, જિન મેવ ચ ॥ ૪૦ ॥

શીતલો નામ વિજ્ઞેયઃ સુશ્રિયં ચ વિવર્ધનઃ ।

ચન્દ્ર પ્રભસ્ય પ્રાસાદો વિજ્ઞેયશ્ચ સુસ્વાવહઃ ॥ ૪૧ ॥

પ્રતોલિયા રૂદ્રમહાલ—સિક્કપુર

કલાત્મક પરિકર દર્શન

ગણેશનારાયણના સૌજન્યથી.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્ત-૧૪)

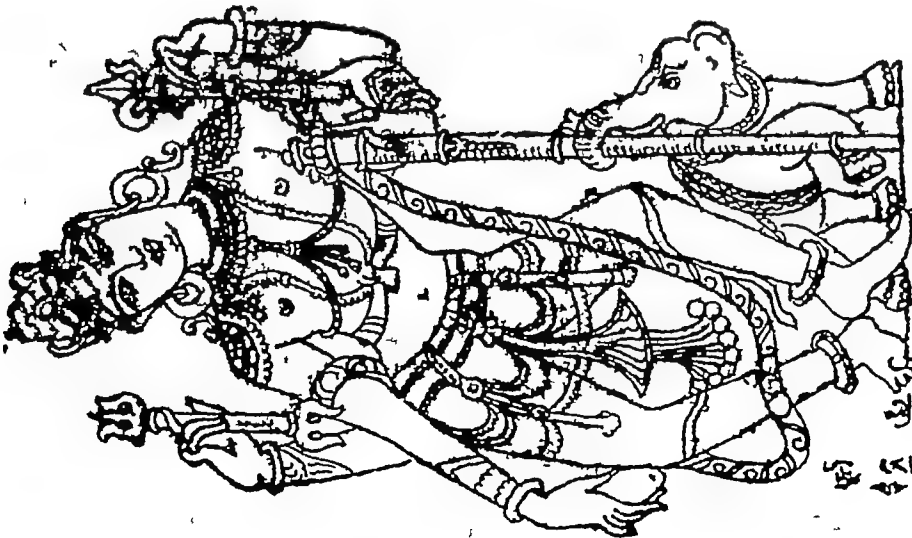
ભરત પ્રિન્ટર્સ પાલીતાણા.

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બત્રીશ ભાગ કરવાં, તેમાં પાંચ ભાગ રેખા, (કોણ), પ્રતિકર્ણ પાંચ ભાગ, ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગ, નન્દિ કોણી અઠેક ભાગ, આ બધા અંગો સમચોરસ સમદલ નીકાળે કરવાં, રેખા અને પ્રતિકર્ણ ઉપર શ્રીવત્સ, કેસરી, સર્વતોભદ્ર શૃંગો ચઢાવવાં, કોણી અને નન્દિ ઉપર બે બે શ્રીવત્સ શૃંગ ચઢાવવા, પ્રત્યેક ભદ્ર ઉપર ચાર ચાર ઉરુશૃંગ અને ચોવીશ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં, એવો શીતલ નામનો પ્રાસાદ લક્ષ્મી વધારનારો છે, અને ચંદ્રપ્રભ જિનને પ્રિય છે. તે સુખ આપનાર છે. ૩૧ થી ૪૧.

શૃંગ	રેખા	૧ + ૫ + ૯	=	૧૫ x ૪	=	૬૦
,,	પ્રતિકર્ણ	૧ + ૫ + ૯	=	૧૫ x ૮	=	૧૨૦
,,	કોણિકા	૧ + ૧	=	૨ x ૮	=	૧૬
,,	નન્દિ	૧ + ૧	=	૨ x ૮	=	૧૬
,,	ભદ્ર	૪	=	૪ x ૪	=	૧૬
,,	પ્રત્યંગ	૬	=	૬ x ૪	=	૨૪
	મૂલ	૧	=	૧ x ૧	=	૧

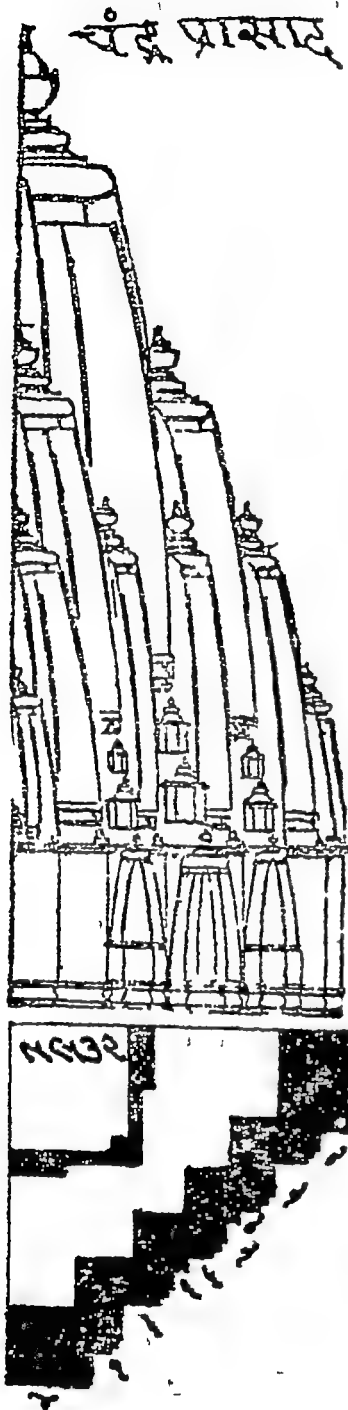
કુલ શૃંગ ૨૫૩

॥ ૧૨ इति श्री शीतल प्रासाद ॥

જેન પ્રાતિહાર

૧૩ શ્રી ચન્દ્રપ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ—

તદ્રૂપ ચ પ્રકર્તવ્યો રથોર્ધ્વે તિલક ન્યસેત્ ।

શ્રીચન્દ્રો નામ વિજ્ઞેયઃ સુરરાજ સુખાવહઃ ॥ ૪૨ ॥

શીતલ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલમાન લક્ષણુ જાણવા ફેર
એટલો કે તેનાં પઢરા ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવું,
આ શ્રી ચંદ્રપ્રાસાદ સુરરાજ ઇન્દ્રને સુખકારક છે. ૪૨
શૃંગ સંખ્યા ઉપર મુજબ ૨૫૩ અને તિલક ૮ પ્રતિરથે,

॥ ૧૩ ઇતિશ્રી સર્વજીન વલ્લભ ચન્દ્રપ્રાસાદઃ ॥

૧૪ હિતુરાજ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

નન્દિકા કર્ણિકાયાં ચ ઉર્ધ્વે તિલકં શોભનમ્ ।

હિતુરાજ સ્તદા નામ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૪૩ ॥

ઉપરના ચંદ્રપ્રાસાદની ઠાણી અને નન્દિની ઉપર
એક એક તિલક ચઢાવવાથી હિતુરાજ નામનો પ્રાસાદ
થાય. ૪૩.

શૃંગ સંખ્યા ઉપર મુજબ ૨૫૩, તિલક ૨૪, ઠાણીકા ૮.
નન્દિ-૮ અને પ્રતિબદ્ધ ૮.

॥ ૧૪ ઇતિશ્રી સર્વજીનવલ્લભઃ હિતુરાજઃ પ્રાસાદ ॥

૧૫. પુષ્પદન્ત પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૯

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।

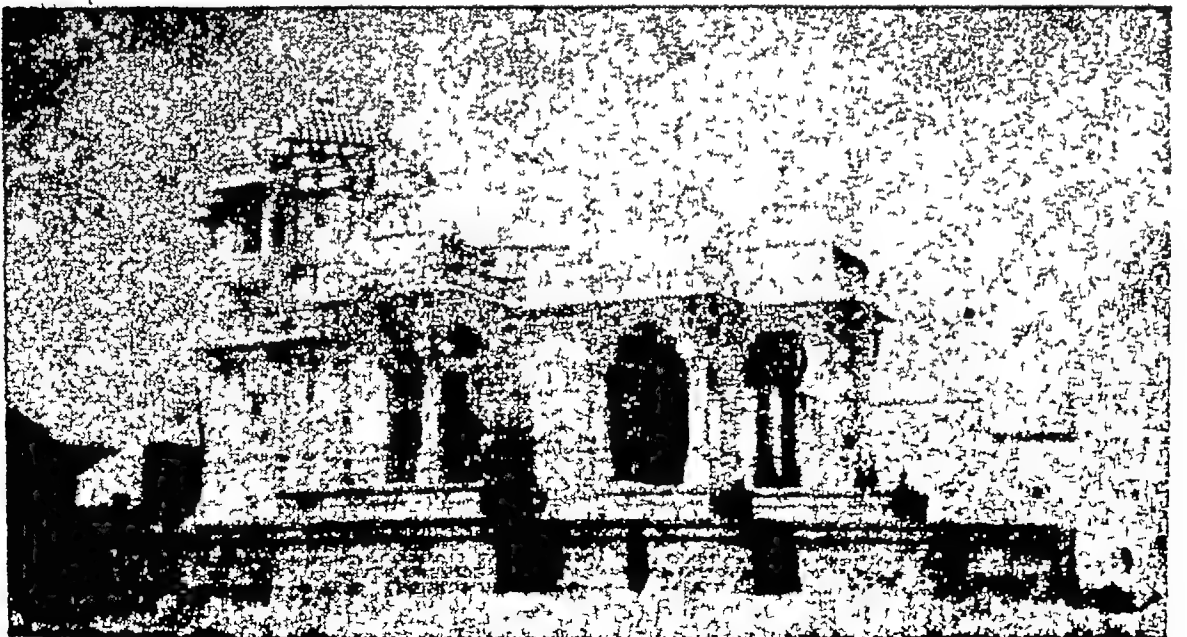
ભદ્રાર્ધ ત્રિપદં વત્સ । રથૌ કર્ણશ્ચ તત્સમઃ ॥ ૪૪ ॥

નિર્ગમં તત્પ્રમાણેન સર્વશોભા સમન્વિતમ્ ।
 રથે કર્ણે તથા મદ્રે દ્વે શૃંગે તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૪૫ ॥
 પુષ્પદન્ત સ્તદા નામ સુવિધિજિન વલ્લભઃ ।
 કાર્યઃ સુવિધિનાથાય ધર્મદા કામ મોક્ષદઃ ॥ ૪૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ લાગ કરવાં, તેમાં રેખા, પ્રતિભદ્ર અને ભદ્રાધર્મ ત્રણ ત્રણ લાગના કરવાં, તેનો નિર્ગમ સરખો કરવો, (સમદલ) રેખા, પ્રતિભદ્ર અને ઉપરથ બે બે શૃંગ ચઢાવવાં, એક એક તિલક, ભદ્રની ઉપર બે બે ઉદ્દેશંગ ચઢાવવાં, આ પુષ્પદન્ત નામનો પ્રાસાદ છે, તે સુવિધિનાથ જિનને વલ્લભ છે તે સુવિધિનાથ માટે કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપનાર છે. ૪૪થી૪૬

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	૧ + ૧ =	૨ x ૪ =	૮
„	પ્રતિભદ્ર	૨ + ૨ =	૪ x ૪ =	૧૬
„	ભદ્ર		૨ x ૪ =	૮
„	ઉપરથ		૨ x ૪ =	૧૬
„	મૂલશિખર	૧ =	૧ x ૧ =	૧
કુલ શૃંગ				૪૯

॥ ૧૫૫ ॥ ઇતિશ્રી સુવિધિનાથવલ્લભ પુષ્પદન્ત પ્રાસાદ ॥

રાજકોટ સદર પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર [એન. સી. સોમપુરા]

શીતલ પ્રાસાદ

૧૬ શીતલજિન પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૦

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ન્વતુર્વિંશતિ માજિતે ।
 કર્ણશ્ચૈવ સમાચ્યાતશ્ચતુર્ભાગશ્ચ વિસ્તૃત ॥ ૪૭ ॥
 પ્રતિરથસ્ત્રયભાગો ભદ્રાર્ધં ભૂત માગિકમ્ ।
 રથકર્ણે ચ શૃંગૈકં તદ્રુધ્વે તિલકં દ્વયમ્ ॥ ૪૮ ॥
 દ્વાદશ ઉરશૃંગાણિ પ્રત્યંગાણિ તત્તોઽષ્ટભિઃ ।
 શીતલશ્વતદા નામ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૪૯ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ચાર ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગ પ્રતિરથ, અને પાંચ ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખા અને પ્રતિ ભદ્ર ઉપર એક એક શૃંગ અને બે બે તિલક ચઢાવવાં, બાર ઉરશૃંગ કરવાં, આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા, આ શીતલ નામનો પ્રાસાદ શીતલ જિનને વલ્લભ છે.

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	૧	=	૧ × ૪ = ૪
"	પ્રતિરથે	૧	=	૧ × ૮ = ૮
"	પ્રત્યંગ	૨	=	૨ × ૪ = ૮
"	ભદ્ર	૩	=	૩ × ૪ = ૧૨
	મૂળ	૧	=	૧ = ૧

કુલ શૃંગ ૩૩

તિલક ૨૪ છે. રેખા ૮ અને પ્રતિરથે ૧૬.

॥ ૧૬ इति श्री शीतलनाथवल्लभ शीतलजिनप्रासादः ॥

૧૭. કીર્તિદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્રૂપે તત્પ્રમાણે ચ કર્તવ્યઃ પૂર્વમાનતઃ ।

કર્ણોધ્વે ચ દ્વયં શૃંગે પ્રાસાદઃ કીર્તિદાયકઃ ॥ ૫૦ ॥

ઉપરના પ્રાસાદ પ્રમાણે માન અને સ્વરૂપ બાણુનું ફેર એટલો કે રેખા ઉપર એક તિલક હીન કરી શૃંગ ચઢાવવું આવો કીર્તિદાયક પ્રાસાદ બાણુવો. ૫૦.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૧ + ૧ = ૨ x ૪ = ૮
પ્રતિરથ	૧ = ૧ x ૮ = ૮
ભદ્ર	૩ x ૪ = ૧૨
પ્રત્યાંગ	૨ x ૪ = ૮
શિખર	૧ x ૧ = ૧
<hr/>	
કુલ	૩૭
૩૭ શૃંગ	૨૦ તિલક.
રેખા ૪	પ્રતિરથ ૧૬

॥ ૧૭ इति श्री कीर्तिदायक प्रासाद ॥

૧૮. મનોહર પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

કર્ણે સપ્ત પ્રતિકર્ણે પञ्च મનોહરદાયક ।

तन्मानं च प्रकर्त्तव्यः स्वरूपो लक्षणान्वितः ॥ ૫૧ ॥

ઉપર પ્રાસાદ પ્રમાણે માન સ્વરૂપ બાણુલું, વિશેષ એ કે રેખા ઉપર એક કેસરી અને બે શ્રીવત્સ એટલે સાત શૃંગ પ્રતિભદ્રે એક કેસરી ક્રમ એટલે પાંચ શૃંગ ચઢાવવાથી મનોહર નામનો પ્રાસાદ થાય છે. ૫૧. તિલક સંખ્યા ૧૬

શૃંગ સંખ્યા. રેખા	૫ + ૧ + ૧ = ૭ x ૪ = ૨૮
પ્રતિભદ્રે ૫	૫ x ૮ = ૪૦
પ્રત્યાંગ	૨ x ૪ = ૮
ભદ્રે ૩ શૃંગ	૩ x ૪ = ૧૨
મૂલ	૧ x ૧ = ૧
<hr/>	
કુલ શૃંગ	૮૮

॥ ૧૮ इति श्री सर्वजीन वल्लभ मनोहर प्रासाद ॥

૧૯ શ્રેયાંસ વલ્લભ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૧

षोडशांशः प्रकर्त्तव्या कर्णस्त्रयं रथस्त्रयम् ।

મદ્રાર્ધ-દ્વિપદં વત્સ ! चतुर्दिक्षु नियोजयेत् ॥ ૫૨ ॥

નિર્ગમં પદમાનેન સ્વદ્વસ્તાદ્ગુલમાનતઃ ।

ગૃહ્ણ ચ તિલકં કર્ણે રથે મદ્રે ચૈવોદ્ગમઃ ॥ ૫૩ ॥

શ્રેયાંસવલ્લભોનામ પ્રાસાદશ્ચ મનોહર ॥ ૫૪ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના સોળ ભાગ કરવા. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગનો પ્રતિરથ અને બે ભાગનું ભદ્રાર્ધ, આ અંગોનો નીકાળો પદને અનુસાર હસ્તાંશુલમાને કરવો, રેખા, પ્રતિભદ્ર ઉપર એક એક શૃંગ અને એક એક તિલક ચઢાવવું તથા ભદ્ર ઉપર દોઢીયો કરવો આવો શ્રેયાંસનાથ જિનવલ્લભ પ્રાસાદ શ્રેયાંસ નાથ પ્રભુને કરવો. ૫૨ થી ૫૪.

શૃંગ સંખ્યા રેખા ૧ = ૧ × ૪ = ૪

” પ્રતિરથ ૧ = ૧ × ૮ = ૮

શિખર ૧ = ૧ × ૧ = ૧

તિલક-૧૨,

શૃંગ સંખ્યા ૧૭

॥ ૧૯ इति श्री श्रेयांसनाथयत्नम श्रेयांस प्रासाद ॥

૨૦. સુકુલ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તદૂપે તત્પ્રમાણે ચ ગૃહ્ણ ચત્વારિ મદ્રકે ।

સુકુલો નામ વિદ્વેયઃ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૫૫ ॥

ઉપર માન સ્વરૂપ પ્રમાણે કરવો શ્રેષ્ઠ એટલો જ કે ભદ્રની ઉપર અઠેક હરશૃંગ ચઢાવવું જેથી સુકુલ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે જિન દેવને વલ્લભ છે. ૫૫.

શૃંગ સંખ્યા:- ઉપર મુજબ ૧૭+૪ હરશૃંગ=કુલ શૃંગ ૧૭, તિલક-૧૨.

॥ ૨૦ इति श्री सर्वजीनयन्त्रम सुकुल प्रासाद ॥

૨૧ કુલનન્દન પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ

ઉરુગૃહ્ણાટકં કુર્યાત્ પ્રાસાદ કુલનન્દન ॥ ૫૬ ॥

શ્રેયાંસ વલ્લભ ઉપર આઠ હરશૃંગ ચઢાવવાથી કુલનન્દન પ્રાસાદ થાય.

શૃંગ સંખ્યા ૨૧,

તિલક ૧૨.

॥ ૨૧ इति कुलनन्दन प्रासाद ॥

વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

૨૨ વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૨

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે દ્વાર્વિંશપદ ભાજિતે ।
પદાના તુ ચતુર્ભાગાઃ કર્ણેષ્વ તુ કારયેત્ ॥ ૫૭ ॥
કોણિકા પદમાનેન પ્રતિભદ્ર સ્ત્રિભાગકઃ ।
નન્દિકા ભાગમાનેન મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગિકમ્ ॥ ૫૮ ॥
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે કમદ્વયમ્ ।
ત્રિકૂટં નન્દીકર્ણોશ્ચ તિલકમૂર્ધ્વે શોભનમ્ ॥ ૫૯ ॥
મદ્રે શૃંગત્રયં કાર્ય—મદ્રો પ્રત્યંગ્ગાનિ ચ ।
વાસુપૂજ્યસ્તદા નામ વાસુપૂજ્યસ્ય વલ્લભઃ ॥ ૬૦ ॥

સમચોરસ ક્ષેત્રનાં બાવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ચાર ભાગ રેખા, એક ભાગ કોણી, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, એક ભાગની નંદિ અને બે ભાગનું અર્ધુ ભદ્ર, રેખા ઉપર ત્રણ ક્રમ, પ્રતિભદ્ર ઉપર બે ક્રમ, નન્દિ કોણી ઉપર એક એક ત્રિકૂટ શૃંગ અને એક એક તિલક, ભદ્ર ઉપર ત્રણ ઉર્શૃંગ અને કુલ આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં. આવો વાસુપૂજ્ય નામનો પ્રસાદ વાસુપૂજ્ય જિનને પ્રિય છે. ૫૭ થી ૬૦.

તિલક સંખ્યા ૧૧ નન્દિઓ ઉપર.

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	૫ + ૬ + ૧૩ = ૨૪ × ૪ = ૧૦૮
”	નન્દિ	૧ = ૧ × ૮ = ૮
”	પ્રતિભદ્ર	૫ + ૬ = ૧૧ × ૮ = ૧૧૨
”	કોણી	૧ = ૧ × ૮ = ૮
”	ભદ્ર	= ૩ × ૪ = ૧૨
”	પ્રત્યંગ	= ૨ × ૪ = ૮
”	મૂલ	= ૧ × ૧ = ૧

કુલ શૃંગ ૨૫૭

॥ ૨૩ ॥ શ્રી વાસુપૂજ્ય વલ્લભ વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ ॥

૨૩ રત્નસંજય પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

તદ્રૂપે ચ પ્રકર્તવ્યઃ કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત ।

રત્નસંજય નામોઽયં ગૃહરાજ સુખાવહઃ ॥ ૬૧ ॥

વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ ઉપર રેખાએ એક તિલક ચઢાવવાથી રત્નસંજય નામનો પ્રાસાદ થાય. આ પ્રાસાદરાજ સુખકારક છે. શૃંગ ૨૫૭ તિલક-૨૦

॥ इति श्री सर्वजिनवल्लभ रत्नसंजय प्रासाद ॥

ધર્મત્ પ્રાસાદ

૨૪ ધર્મદ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્રૂપ તત્પ્રમાણે ચ ચતુર્થ મુરુગજ્ઞકમ્ ।

ધર્મદસ્તસ્ય નામાયં પુરૈ વૈ ધર્મવર્ધન ॥ ૬૨ ॥

રત્ન સંજય પ્રાસાદના બદ્ધે ચોથું ઉરુશૃંગ ચઢાવે તો ધર્મદ નામનો પ્રાસાદ થાય છે. તે નગરમાં ધર્મને વધારનારો છે. ૬૨.

શૃંગ સંખ્યા રેખા ૧૦૮, પ્રતિભદ્ર ૧૧૨, નન્દિ ૮, કૌણી ૮, ભદ્ર ૧૬, પ્રત્યંગ ૮ કુલ ૨૬૧ શૃંગ છે. તિલક સંખ્યા ૨૦ પૂર્વવત્.

॥ ૨૪ इति धर्मदप्रासाद ॥

વિમલ પ્રાસાદ

૨૫. વિમલ જિન પ્રાસાદ

વિમલ્લિ ૧૩

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ માજિતે ।
 પદેન ત્રયભાગેન કર્ણસ્તત્ર વિધીયતે ॥ ૬૩ ॥
 તદ્વદ્જેયઃ પ્રતિકર્ણઃ કોણિકા નન્દિકા પદે ।
 મદ્રાર્ધં તુ ચતુર્ભાગે નિર્ગમં ભાગમેવ ચ ॥ ૬૪ ॥
 સમનિર્ગમં રથં જ્ઞેયં કર્તવ્યં ચતુરોદિશિ ।
 કર્ણે શૃંગ્મયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૬૫ ॥
 નન્દિકા કોણિકાયાં ચ શૃંગ્મકૂટં સુશોભિતમ્ ।
 મદ્રં ચૈવોરુચત્વારિ ચાષ્ઠો પ્રત્યજ્ઞાનિ ચ ॥ ૬૬ ॥
 વિમલવલ્લભ નામોઽયં પ્રાસાદો વિમલપ્રિયઃ ॥ ૬૭ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવા, તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગ પ્રતિભદ્ર, કોણી નન્દિકા એક એક ભાગ અને ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગ, આ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ બાણવી. ભદ્રનો નિર્ગમ એક ભાગ, રેખા અને પ્રતિભદ્ર સમદલ નિર્ગમ રાખવો, રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગ, પ્રતિભદ્ર ઉપર ત્રણ શૃંગ, કોણી નન્દિકા ઉપર અઠેક શૃંગ અને એક એક કૂટ, પ્રત્યેક ભદ્ર ઉપર ચાર ઉત્તરશૃંગ અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા, આ વિમલજિન નામનો પ્રાસાદ વિમલજિનને પ્રિય છે. ૬૩ થી ૬૬.

॥ ૨૫ ॥ ઇતિશ્રી વિમલજિનવલ્લભ વિમલજિન પ્રાસાદઃ

શૃંગ સંખ્યા રેખા
 પ્રતિભદ્ર
 નન્દિકા
 કોણી
 પ્રત્યંગ
 ભદ્ર
 મૂલશિખર

૧ + ૧ + ૧	=	૩ × ૪	=	૧૨
૧ + ૧ + ૧	=	૩ × ૮	=	૨૪
૧	=	૧ × ૮	=	૮
૧	=	૧ × ૮	=	૮
		૨ × ૪	=	૮
		૪ × ૪	=	૧૬
		૧ × ૧	=	૧

તિલક ૧૬,

કુલ શૃંગ ૭૭

૨૬ મુક્તિદ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

તદ્રુપે ચ પ્રકર્તવ્યો રથે તિલકં દાપયેત્ ।

કર્ણિકાર્યા ચ દ્વૈ શૃંગો પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ।

મુક્તિદો નામ વિજ્ઞેયો મુક્તિ મુક્તિ પ્રદાયકઃ ॥ ૬૮ ॥

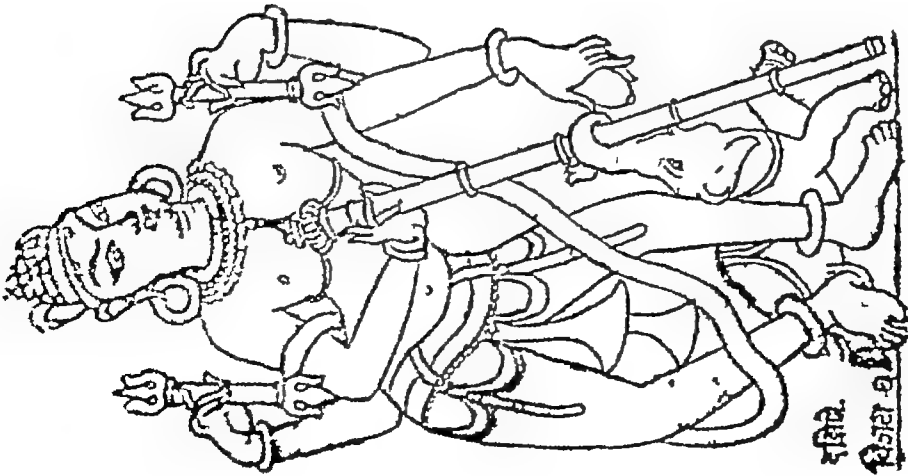
વિમલજિન પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવું અને ઠોણી ઉપર દ્વૈને બદલે શૃંગ ચઢાવવું. અર્થાત્ જો શૃંગ કરવાં. જેથી મુક્તિદ નામનો પ્રાસાદ થાય ત્યાં પ્રાસાદ બધા જિનદેવોને વલ્લભ છે અને લોગ-સામથી વૈભવાદિ અને મુક્તિ આપનારો છે. ૬૮.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૧ + ૧ + ૧ = ૩x૪ = ૧૨
પ્રતિભદ્ર	૧ + ૧ + ૧ = ૩x૮ = ૨૪
નન્દિ	૧ = ૧x૮ = ૮
ઠોણી	૧ + ૧ = ૨x૮ = ૧૬
પ્રત્યંગ	૨x૪ = ૮
ભદ્ર	૪x૪ = ૧૬
મૂળ શિખર	૧

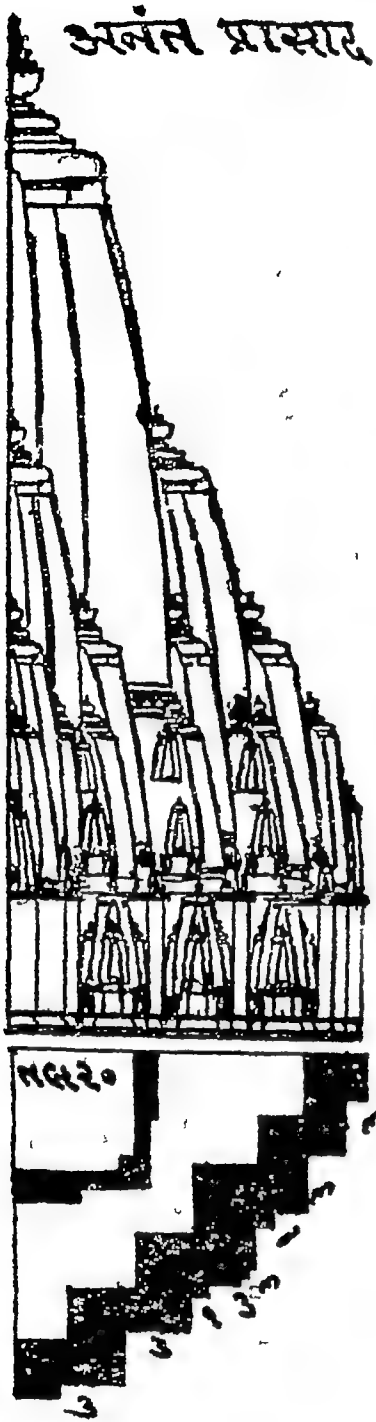
કુલ ૮૫

કુલ ૮૫ શૃંગ, ૮ તિલક, નન્દિ

॥ इति श्री सर्वजिनवल्लभ मुक्तिद प्रासाद ॥

જેન પ્રતિહાર

૨૭ અનંતજિન પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૪.

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે વિંશતિપદ ભાજિતે ।
ત્રીણિ ત્રીણિ તત સ્ત્રીણિ નન્દીપદેતિ મદ્રકે ॥ ૬૯ ॥
નિર્ગમં પદમાનેન ત્રિષુ સ્થાનેષુ મદ્રકે ।
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં રથોર્ધ્વે તત્સમં ભવેત્ ॥ ૭૦ ॥
મદ્રેચૈવોરુચત્વારિ નન્દિકાયાં ક્રમ દ્વયમ્ ।
અનન્તજિન પ્રાસાદો ધન પુણ્યશ્રિયં ભવેત્ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના વીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા ત્રણ ભાગ પ્રતિભદ્ર, ત્રણ ભાગનું ભદ્રાધ, અને એક ભાગની ભદ્ર નન્દિ કરવી. એ અંગોનો નીકાળો એક ભાગનો કરવો. રેખા અને પ્રતિભદ્ર ઉપર ત્રણ ક્રમ, ભદ્રે ચાર ઉચ્ચશૃંગ અને નન્દિ ઉપર બે ક્રમ ચઢાવવાં. આવો અનન્તજિન નામનો પ્રાસાદ બાણવો. તે ધન અને પુણ્યરૂપી લક્ષ્મી આપનારો છે. ૬૯થી૭૧

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૬ + ૧૩ = ૨૪ × ૪ = ૧૦૮
પ્રતિભદ્ર	૫ + ૬ + ૧૩ = ૨૪ × ૮ = ૨૧૬
નન્દિ	૫ + ૬ = ૧૧ × ૮ = ૧૧૨
ભદ્ર	૪ × ૪ = ૧૬
મૂલ	૧ × ૧ = ૧

કુલ સંખ્યા ૪૫૩

॥ ૨૭ इतिश्री अनन्तजिन वल्लभ, अनन्तजिन प्रासाद ॥

૨૮ સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

અનન્તસ્ય સંસ્થાને રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

સુરેન્દ્રો નામ વિજ્ઞેયઃ સર્વદેવેષુ વલ્લભ ॥ ૭૨ ॥

અનન્તજિન પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર એક એક તિલક ચઢાવે તો સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ થાય. આ સર્વ દેવોને વલ્લભ છે. ૭૨.

શૃંગ સંખ્યા ૪૫૩, તિલક ૮

॥ ૨૮ इतिश्री 'सर्वजिन वल्लभ' सुरेन्द्र प्रासाद ॥

૨૧, ધર્મજિન પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૫

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટાવિંશતિ ભાજિતે ।
 કર્ણરથ ચ ભદ્રાર્ધ યુગભાગં વિધિયતે ॥ ૭૩ ॥
 નિર્ગમં તત્પ્રમાણેન દ્વિ ભાગા નન્દીકોણિકા ।
 કેસરી સર્વતોભદ્રં રથે કર્ણે દાપયેત્ ॥ ૭૪ ॥
 તદૂર્ધ્વે તિલક દેયં સર્વ શોભાન્વિતં કૃતમ્ ।
 નન્દિકા-કર્ણિકાયાં ચ શૃંગોર્ધ્વે શૃંગમુત્તમમ્ ॥ ૭૫ ॥
 ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ ચાષ્ઠૌ પ્રત્યંગ્ગાનિ ચ ।
 ધર્મદો નામ વિરુયાતઃ પુરે ધર્મ વિવર્ધનઃ ॥ ૭૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના અઠ્યાવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ચાર ભાગ રેખા; ચાર ભાગ પ્રતિરથ, ચાર ભાગ ભદ્રાર્ધ, એક ભાગની કોણી અને એક ભાગની નન્દિકા આ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ કરવી. એ બધા અંગો સમદલ રાખવાં, કોણે અને પ્રતિરથે કેસરી, સર્વતોભદ્ર એ બે ક્રમ ચઢાવવાં અને તેની ઉપર શોભાયમાન એક એક તિલક ચઢાવવું. કોણી અને નન્દિકા ઉપર બે બે શૃંગ ચઢાવવાં ભદ્ર ઉપર ચાર ચાર ઉચ્ચશૃંગ કરવાં અને આઠ પ્રત્યંગ કરવાં. આવો ધર્મને દેવાવાળો ધર્મદ નામનો પ્રાસાદ નગરમાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારો છે તે ધર્મનાથ જિનદેવને માટે કરવો. ૭૩ થી ૭૬.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૬	=	૧૪ × ૪	=	૫૬
„ પ્રતિભદ્ર	૫ + ૬	=	૧૪ × ૮	=	૧૧૨
„ કોણી			૨ × ૮	=	૧૬
„ નન્દિકા			૨ × ૮	=	૧૬
„ પ્રત્યંગ			૨ × ૪	=	૮
„ ભદ્ર			૪ × ૪	=	૧૬
„ મૂળશિખર			૧	=	૧

કુલ સંખ્યા ૨૨૫

કુલ શૃંગ ૨૨૫, તિલક ૧૨, ૪ રેખા, ૮ પ્રતિભદ્ર.

॥ ૨૧ इति श्री धर्मनाथजिन वल्लभ धर्मद प्रासाद ॥

૩૦ ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્રૂપે તત્પ્રમાણે ચ કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ।

રથોર્ધ્વે ચ કૃત્તે શૃંગે ધર્મવૃક્ષોઽયં નામતઃ ॥ ૭૭ ॥

ઉપરના ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદના પ્રતિભદ્રે તિલક કાઢી શૃંગ ચઢાવવાથી ધર્મવૃક્ષ નામનો પ્રાસાદ થાય. ૭૭.

શૃંગ સંખ્યા પૂર્વવત કૃત્ત પ્રતિરથે ૮ વધારે

૨૨૫

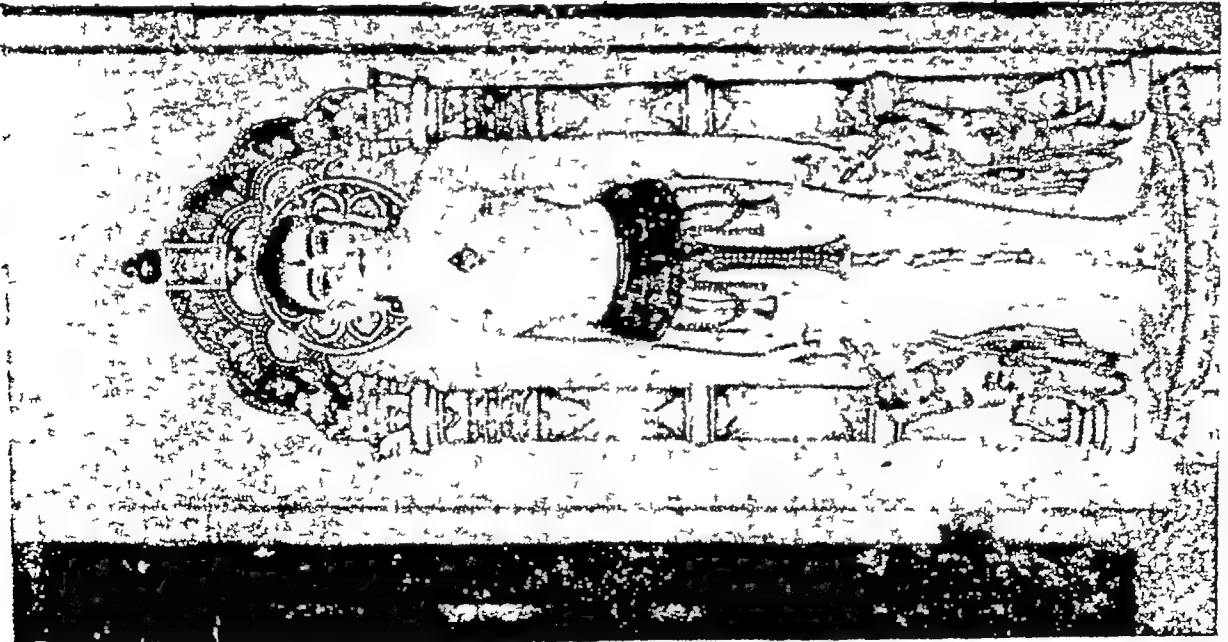
+૮

કુલ શૃંગ

૨૩૩

કુલ શૃંગ ૨૩૩, તિલક ૧૨, ૪ કોણે, ૮ પ્રતિરથે.

॥ ૨૦ इति श्री धर्मवृक्ष प्रासाद ॥

કેમરિયાળ કાઉન્સિલ દર્શન

એન. સી. સોમયુરા.

શ્રીલિંગ પ્રાસાદ

૩૧ શ્રીલિંગ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૬

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશાંશવિભાજિતે ।

કર્ણો ભાગ દ્વયં કાર્યઃ પ્રતિકર્ણસ્તથૈવ ચ ॥ ૭૮ ॥

મદ્રાર્ધ સાર્ધ ભાગેન નન્દિકા ચાર્ધ ભાગિકા ।

કર્ણે ક્રમ દ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૭૯ ॥

નન્દિકાયાં શૃંગકૂટ-મુરુશૃંગાણિ દ્વાદશ ।

શાન્તિનામશ્ચ વિજ્ઞેયઃ સર્વદેવેભ્યઃ કારયેત્ ॥ ૮૦ ॥

શ્રીલિંગશ્ચ તદા નામ શ્રીપતિષુ સુખાવહઃ ॥ ૮૧ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાર ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિરથ, દોઢ ભાગનું ભદ્રાર્ધ અને અર્ધા ભાગની ભદ્ર નન્દિ. એ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ બાણુત્રી, રેખા પ્રતિરથ ઉપર બે-બે કંમ ભદ્રની નન્દિ ઉપર એક શૃંગ અને એક કૂટ કરવું ભદ્રના ચારે બાણુના મળી બાર ઉ૩શૃંગો ચઢાવવા આવે. શાન્તિ નામનો પ્રાસાદ સર્વદેવોને કરવો. આ પ્રાસાદનું બીણું નામ શ્રીલિંગ પ્રાસાદ છે તે વિષયને સુખદાયક છે. ૭૮ થી ૮૧

શ્રીલિંગપ્રાસાદ તિલક સંખ્યા-૮

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૯ = ૧૪	૪ = ૫૬
પ્રતિભદ્ર	૫ + ૯ = ૧૪	૮ = ૧૧૨
નન્દિ	૨	૪ = ૮
ભદ્રે	૩	૪ = ૧૨
મૂલ	૧	૧ = ૧

કુલ શૃંગ ૧૮૮

॥ ૩૧ ઇતિશ્રી શાન્તિનાથ તથા સર્વજિન વલ્લભ શ્રીલિંગ પ્રાસાદ ॥

द्वितीय भेद,

ઉપરના શ્રીલિંગ (શાન્તિ) પ્રાસાદના ભદ્ર ઉપર એક એક ઉરુશૃંગ અધિક
ચઢાવવાથી કામઢાયક નામનો પ્રાસાદ થાય. ૮૨

શુંગ સંખ્યા - ઉપર મુજબ ૧૮૯+૪૭૨ = ૧૯૩ શુંગ, તિલક ૮

॥ ३२ इतिश्री सर्व जिनवल्लभ कामदायक प्रासादः ॥

३३. कुंथुजिन वल्लभ-कुमुद प्रासाद

विभक्ति १७

चतुरस्त्री कृते क्षेत्रे चाष्ट भाग विभाजिते ।

कर्णः स्यादेक भागश्च प्रतिकर्ण स्तथैव च ॥ ८३ ॥

नन्दिका चैव भागार्धा त्रिपदं भद्र विस्तरम् ।

निर्गमं पदमानेन स्थापयेच्च चतुर्दिशु ॥ ८४ ॥

कर्णे च केसरी दधात् तद्ध्वे तिलकं न्यसेत् ।

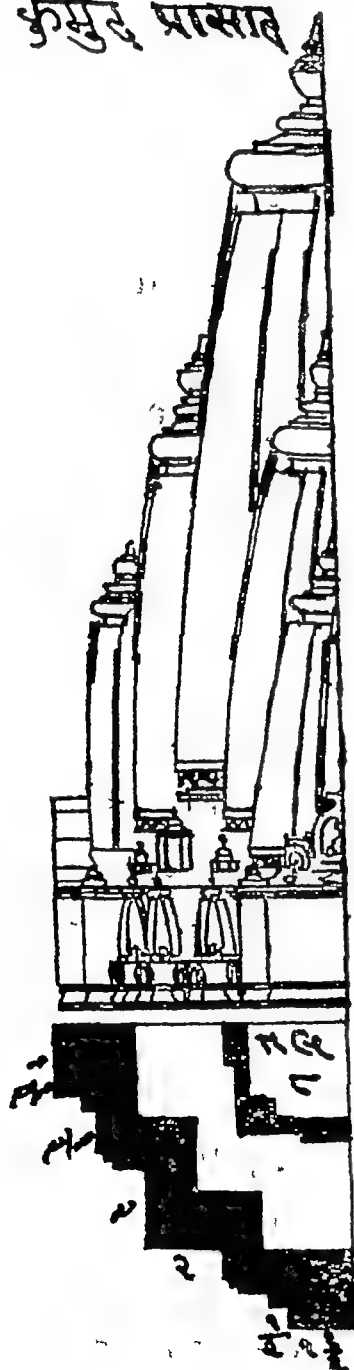
तत्सदृशं प्रतिकर्णे नन्द्यां तु तिलकं न्यसेत् ॥ ८५ ॥

भद्रे शृङ्ग द्वयं कार्यं कुमुदो नाम नामतः ।

वल्लभ सर्वदेवानां जिनेन्द्र कुन्धु वल्लभ ॥ ८६ ॥

પ્રાસાદની સમયોરસ ભૂમિના આઠ ભાગ કરવાં. તેમાં એક ભાગની રેખા, એક ભાગ પ્રતિકષુ, અર્ધા ભાગ નન્દિ અને દોઢ ભાગનુ અર્ધુ ભદ્ર, નીકાળો એક ભાગનો કરવો.

આ પ્રમાણે ચાર દિશે વ્યવસ્થિત કરવું, રેખા અને પ્રતિકર્ણ ઉપર એક એક ઠેસરી શૃંગ અને તેની ઉપર એક એક તિલક. ભદ્રની નન્દિ ઉપર એક એક તિલક અને ભદ્ર ઉપર બે બે ઉરશૃંગ ચઢાવવાં. આ કુમુદ નામનો પ્રાસાદ સર્વ જિન દેવોને પ્રિય છે તેમાં કુંથુનાથને વિશેષપ્રિય છે. ૮૩ થી ૮૬.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫	=	૫ × ૪	=	૨૦
” પ્રતિકર્ણ	૫	=	૫ × ૮	=	૪૦
” ભદ્ર			૨ × ૪	=	૮
” મૂલ			૧ × ૧	=	૧

કુલ સંખ્યા ૬૯

કુલ શૃંગ ૬૯, તિલક ૨૦, રેખા ૪, પ્રતિકર્ણ-૮, નન્દિ-૮.

॥ ૩૩ इति श्री कुथुनाथसह सर्वजिनवल्लभ कुमुदप्रासाद ॥

૩૪ શક્તિદ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદુપં ચ પ્રક્ષવ્યં રથે તિલકં દાપયેત્ ।

શક્તિદો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રીદેવીષુ સુખાવહા ॥ ૮૭ ॥

કુમુદ પ્રાસાદના પ્રતિકર્ણ ઉપર એક તિલક ફરી ચઢાવવાથી શક્તિ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે લક્ષ્મીદેવીને સુખદાયક છે. ૮૭.

શૃંગ સંખ્યા ૬૯, ઉપર મુજબ અને તિલક ૨૮, ૮ પ્રતિકર્ણ વધારે.

॥ ૩૪ इति शक्तिद प्रासाद ॥

૩૫ હર્ષણ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

કર્ણોર્ધ્વે ગૃહ્ણ દાતવ્યં પ્રાસાદો હર્ષણસ્તથા ॥ ૮૮ ॥

શક્તિદપ્રાસાદ ઉપર રેખાએ એક શૃંગ વધારે ચઢાવવાથી હર્ષણ નામનો પ્રાસાદ થાય.

શૃંગ સંખ્યા :- ૬૯+૪ વધારે રેખાએ=૭૩, તિલક ૨૮ ઉપર મુજબ.

॥ ૩૫ इति हर्षण प्रासाद ॥

૩૬ ભૂષણ પ્રાસાદ

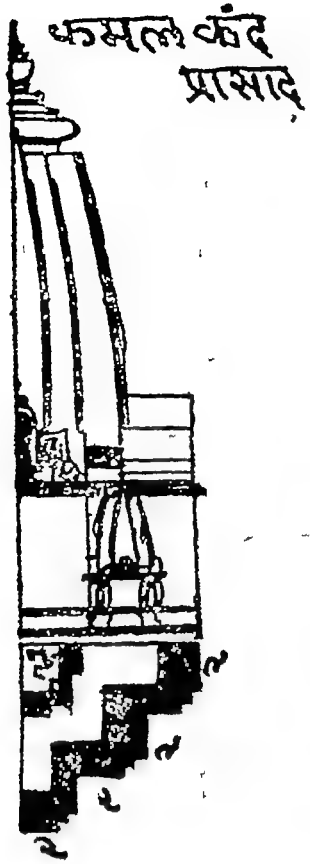
ચતુર્થ મેદ,

કર્ણોર્ધ્વે તિલકં દદ્યાત પ્રાસાદો ભૂષણ સ્તથા ॥ ૮૯ ॥

હર્ષણ પ્રાસાદ ઉપર રેખાએ તિલક એક ચઢાવવાથી ભૂષણ નામનો પ્રાસાદ થાય. ૮૯.

શૃંગ સંખ્યા પૂર્વવ - ૭૩, તિલક-૩૨, રેખાએ ચાર વધારે.

॥ ૩૬ इति भूषण प्रासाद ॥

૩૭ કમલકન્દ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૮

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।
 કર્ણો દ્વિ ભાગિકો જ્ઞેયો મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગિકમ્ ॥ ૯૦ ॥
 કર્ણે ચ શૃંગમેકં તુ કેસરી ચ વિધિયતે ।
 મદ્રે ચૈવોદ્રમઃ કાર્યો જિનેન્દ્રેચારનાથકે ॥ ૯૧ ॥
 इति त्वं वृद्ध भोवत्स ! प्रासादो जिन वल्लभः ।
 कमलकन्द नामोऽयं जिनशासन मार्गतः ॥ ९२ ॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના આઠ ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા અને બે ભાગ અર્ધુ લદ્ર, રેખા ઉપર કેસરી શૃંગ ચઢાવવું, લદ્ર ઉપર દોઢીયો કરવો, તેને હે વત્સ ! અરનાથ જિનવલ્લભ જે જૈન શાસન માર્ગનો કમલકન્દ નામનો

પ્રાસાદ બાંધવો. ૬૦ થી ૬૨.

શૃંગ સંખ્યા રેખા
 મૂલ

$$૫ = ૫ \times ૪ = ૨૦$$

૧

કુલ શૃંગ ૨૧

॥ ૩૭ इतिश्री अरनाथवल्लभ कमलकन्द प्रासाद ॥

૩૮ શ્રીશૈલ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

કર્ણે ચ તિલકં જ્ઞેયં શ્રીશૈલ ईश्वर प्रियः ॥ ૯૩ ॥

કમલકન્દ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક તિલક ચઢાવવું જેથી શ્રીશૈલ નામનો પ્રાસાદ થાય તે ઈશ્વરને પ્રિય છે. ૬૩

શૃંગ સંખ્યા ૨૧ પૂર્વવત

તિલક ૪ રેખાએ.

॥ ૩૮ इतिश्रीशैल प्रासाद ॥

૩૯ અરિનાશન પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

મદ્રેઃ ચૈવોરુચત્વારિ પ્રાસાદ સ્ત્વરિનાશનઃ ॥ ૯૪ ॥

શ્રીશૈલ પ્રાસાદના ભદ્રની ઉપર એક એક ઉરશૃંગ, ચારે દિશાએ ચઢાવે તે
અરિનાશન નામનો પ્રાસાદ થાય છે. ૯૪.

શૃંગ સંખ્યા :- ૨૧ પૂર્વવત+૪ ઉરશૃંગ=કુલ ૨૫, તિલક ૪ રેખાએ.

॥ ૩૯ इतिश्री अरिनाशन प्रासादः ॥

મહેન્દ્ર પ્રાસાદ

૪૦ મહેન્દ્ર પ્રાસાદ

વિમલ્કિ ૧૯

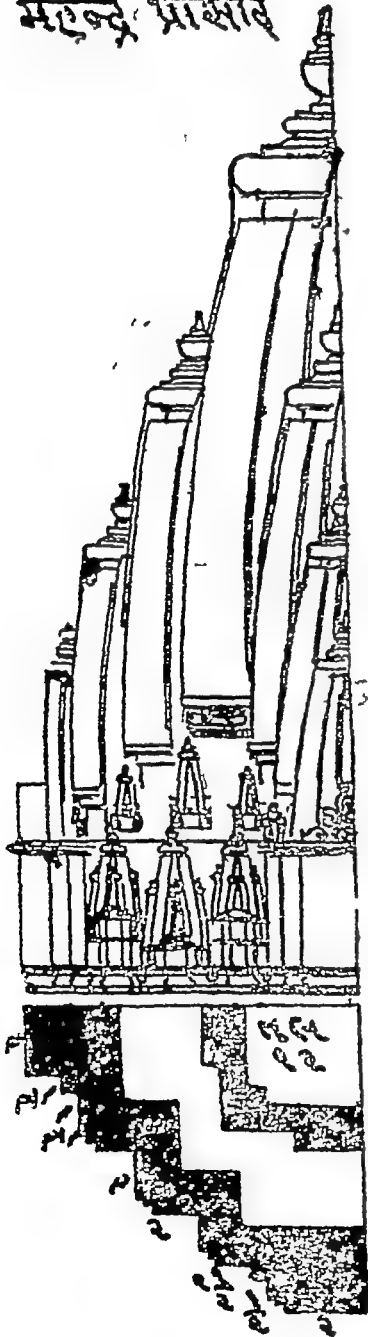
ચતુસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશપદ ભાજિતે ।
કર્ણો ભાગ દ્વયં કાર્યઃ પ્રતિરથશ્ચ સાર્ધકઃ ॥ ૯૫ ॥
સાર્ધ ભાગકં મદ્રાર્ધ ચાર્ધા નન્દીદ્વયં ભવેત્ ।
કર્ણે ક્રમ દ્વયં કાર્યં પ્રતિરથે તથૈવ ચ ॥ ૯૬ ॥
દ્વાદશ ઉરશૃંગાણિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દિશિ ।
મહેન્દ્ર નામઃ પ્રાસાદો જિનેન્દ્ર મલ્હિ વલ્લભ ॥ ૯૭ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાર ભાગ કરવાં.
તેમાં બે ભાગની રેખા, દોઢ ભાગ પ્રતિરથ, દોઢ ભાગનું
ભદ્રાર્ધ અને બે ભદ્ર નન્દિ અર્ધો અર્ધો ભાગ આ પ્રમાણે
તલ વિભક્તિ બાણુવી, રેખા અને પ્રતિરથ ઉપર કેસરી
અને સર્વતોભદ્ર, એ બે ક્રમ ચઢાવવા, ભદ્ર ઉપર કુલ
બાર ઉરશૃંગ ચઢાવવા, આવી જાતનો પ્રાસાદ તે મહેન્દ્ર
નામનો બાણુવો તે મલ્હિનાથ જિનેન્દ્રને પ્રિય છે. ૯૫-૯૭

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	$૫ + ૯ = ૧૪ \times ૪ =$	૫૬
"	પ્રતિરથ	$૫ + ૯ = ૧૪ \times ૮ =$	૧૧૨
"	ભદ્રે	$૩ \times ૪ =$	૧૨
"	મૂલ	$૧ \times ૧ =$	૧

કુલ શૃંગ ૧૮૧

॥ ૪૦ इतिश्री मल्लिनाथ वल्लभ महेन्द्र प्रासादः ॥

૪૧. માનવેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

રથોર્ધ્વે તિલકં દધાત્ માનવેન્દ્રોઽયનામતઃ ॥ ૯૮ ॥

ઉપરના મહેન્દ્ર પ્રાસાદના પ્રતિરથ ઉપર એક એક તિલક ચઢાવે તો માનવેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. ૯૮.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૧૮૧,

તિલક-૮ પ્રતિભદ્રે,

॥ ૪૧ इतिश्री मानवेन्द्र प्रासादः ॥

૪૨. પાપનાશન પ્રાસાદ

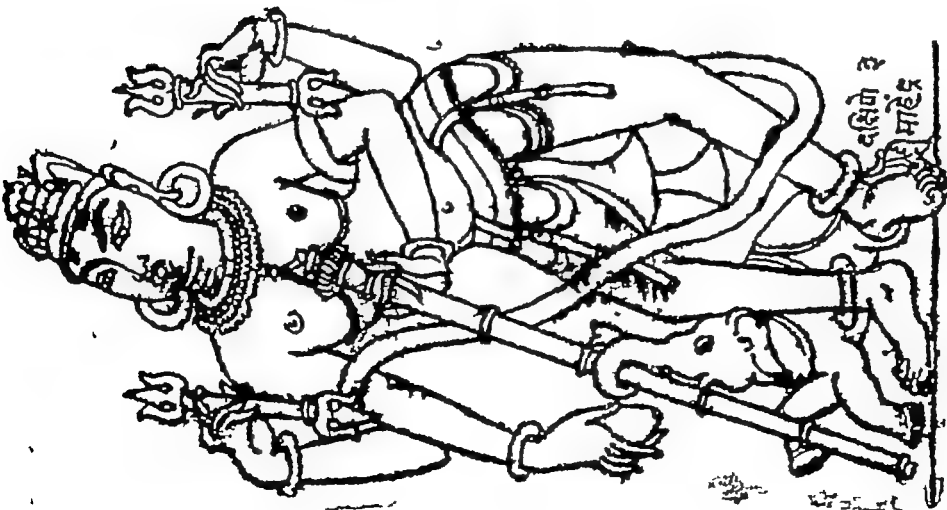
તૃતીય ભેદ,

કર્ણોર્ધ્વે તિલકં દધાત્ પ્રાસાદઃ પાપનાશનઃ ॥ ૯૯ ॥

ઉપરના માનવેન્દ્ર પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક એક તિલક ચઢાવે તો પાપનાશન પ્રાસાદ થાય. ૯૯.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૧૮૧, તિલક ૧૨, રેખા-૪, પ્રતિભદ્ર ૮,

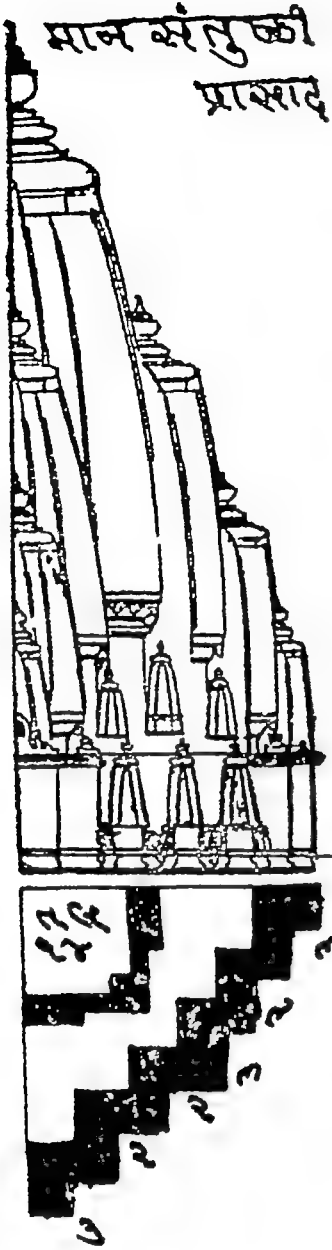
॥ ૪૨ इतिश्री पापनाशन प्रासादः ॥

જૈન પ્રતિષ્ઠાન

૪૩. માનસંતુષ્ટિ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨૦.

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્દશ વિભાજિતે ।
 વાહુદ્વયં રથકર્ણો મદ્રાર્ધં ત્રયભાગિકમ્ ॥ ૧૦૦ ॥
 શ્રીવત્સ કેસરી દેયં કર્ણેરથ ક્રમદ્વયમ્ ।
 દ્વાદશૈવોસ્તૃઙ્ગાણિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દિશિ ॥ ૧૦૧ ॥
 માનસંતુષ્ટિ નામોઽયં પ્રાસાદો મુનિસુવૃતઃ ॥ ૧૦૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચૌદ ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, ત્રણ ભાગનુ ભદ્રાર્ધ કરવું. રેખા અને પ્રતિભદ્ર ઉપર શ્રીવત્સ તથા કેસરી ક્રમે બે ચઢાવવા, ભદ્ર ઉપર ચારે દિશાએ મળી, ખાર ઉત્કૃષ્ટ કરવા, આ માનસંતુષ્ટિ નામનો પ્રાસાદ મુનિસુવૃત્ત પ્રાસાદ છે ૧૦૦ થી ૧૦૨.

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	$૫ + ૧ = ૬ \times ૪ = ૨૪$
"	પ્રતિરથ	$૫ + ૧ = ૬ \times ૮ = ૪૮$
"	ભદ્રે	$૩ \times ૪ = ૧૨$
"	મૂલ	$૧ \times ૧ = ૧$
		<hr/>
		કુલ શૃંગ ૮૫

॥ ૪૩ इतिश्री मुनिसुवृतवल्लभ मानसंतुष्टि प्रासादः ॥

૪૪ મનોલ્યાચંદ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

તદ્રુપ રથે તિલકં મનોલ્યાચન્દ્રો નામત ॥ ૧૦૩ ॥

ઉપરના માનસંતુષ્ટિ પ્રાસાદના પ્રતિરથે એક એક તિલક ચઢાવે તો મનોલ્યાચંદ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. ૧૦૩.

શૃંગ સંખ્યા :—પૂર્વવત્ ૮૫,

તિલક ૮ પ્રતિરથે.

॥ ૪૪ इतिश्री मनोल्याचंद्र प्रासादः ॥

૪૫ શ્રીભવ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

મનોલ્યાચન્દ્ર સંસ્થાને કર્ણે ન્યસેદ્વિકેસરીમ્ ।

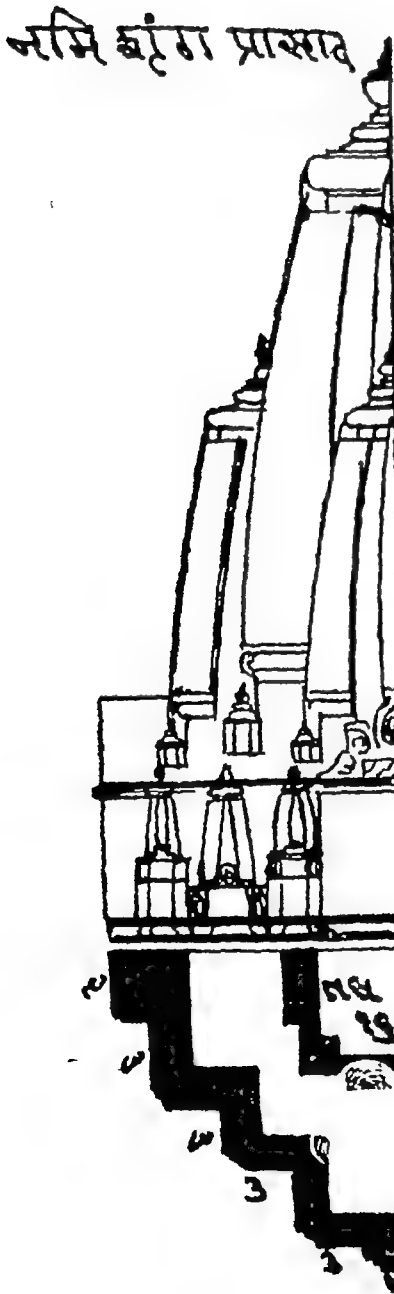
શ્રીભવનામો વિજ્ઞેયઃ કર્તવ્યશ્ચ ત્રિમૂર્તયે ॥ ૧૦૪ ॥

મનોલ્યા ચન્દ્ર પ્રાસાદની રેખા ઉપર શ્રીવત્સ શૃંગના બદલે કેસરી ક્રમ ચઢાવવું અર્થાત્ બે કેસરી ક્રમ થયા. આ પ્રાસાદ શ્રીભવ નામનો જાણીવો. આ ત્રિમૂર્તિ પ્રદક્ષા વિષ્ણુ શિવને માટે બનાવો. ૧૦૪.

શૃંગ :- પૂર્વવત ૮૫+રેખાએ ૧૬ વધ્યા=૧૦૧,

તિલક ૮ પ્રતિરથે

॥ ૪૫૨૬૨૩૧ શ્રીભવ પ્રાસાદઃ ॥

૪૬ નમિશૃંગ પ્રાસાદ

વિમલ્કિ ૨૧-૧

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ષોડશપદ માજિતે ।

કર્ણો ભાગ ત્રયં કાર્યઃ પ્રતિકર્ણો દ્વિભાગિકઃ ॥ ૧૦૫ ॥

મદ્રાર્ધ ત્રિભાગં જ્ઞેયં ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ।

ક્રમ દ્વયં રથે કર્ણે ઉર્ધ્વ તિલક શોભનમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

મદ્રે ચૈવોરુવત્વારિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દિશિ ।

નમિશૃંગ નામાયં પ્રાસાદો નમિ વલ્લભ ॥ ૧૦૭ ॥

પ્રાસાદના સમચોરસ ક્ષેત્રના સોળ ભાગ કરવાં. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિરથ, અને ત્રણ ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખા અને પ્રતિરથ ઉપર કેસરી, સર્વતો-ભદ્ર એ બે ક્રમ ચઢાવવાં અને તેની ઉપર એક તિલક ચઢાવવું, ભદ્રની ઉપર ચારેદિશામાં ચાર ઉર્ડશંગચઢાવવાં. આવો નમિશૃંગ નામનો પ્રાસાદ નમિજિનને વલ્લભ છે.

શૃંગ સંખ્યા રેખા ૫ + ૬ = ૧૪ x ૪ = ૫૬

„ પ્રતિભદ્ર ૫ + ૬ = ૧૪ x ૮ = ૧૧૨

„ ભદ્ર ૧ x ૪ = ૪

„ મૂલ ૧ x ૧ = ૧

તિલક-૧૨

કુલ શૃંગ સંખ્યા ૧૭૩.

॥ ૪૬૨૬૨૩૧ નમિનાથ વલ્લભ નમિશૃંગ પ્રાસાદઃ ॥

સુમતિ કીર્તિ
પ્રાસાદ

૪૭ સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ

વિભક્તિ-૨૧-૨

ચતુરસ્રીકૃતે ક્ષેત્રે षઢ્વિંશપદ માજિતે ।
કર્ણો ભાગાશ્ચ ચત્વારિઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૧૦૮ ॥

મદ્રં દિગ્ભાગિકં જ્ઞેયં ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

દ્વાદશૈવોરુઘ્નજ્ઞાણિ પ્રત્યજ્ઞાનિ દ્વાત્રિંશકમ્ ।
મન્દિરં પ્રથમં કર્મ સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ॥ ૧૧૦ ॥

કેસરી તૃતીયં કર્મ ઉર્ધ્વે મંજરી શોમિતા ।
સુમતિ કીર્તિ નામોઽયં નમિનાથસ્ય વલ્લભઃ ॥ ૧૧૧ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના છઠ્વીશ ભાગ કરવાં, તેમાં ચાર ભાગ રેખા, ચાર ભાગ પ્રતિરથ, પાંચ ભાગનુ અધુન ભદ્ર (દશ ભાગ ભદ્ર) રેખા ઉપર ત્રણ કેમ, પ્રતિભદ્ર ઉપર બે કેમ, ભદ્રની ઉપર કુલ બાર ઉરુશૃંગ અને બત્રીશ પ્રત્યંગો કરવાં. રેખા ઉપર મંદિર, બીજી સર્વતોભદ્ર, ત્રીજી કેસરી કર્મ ચઢાવવું તેની ઉપર મંજરી કરવી આ સુમતિકીર્તિ નામનો પ્રાસાદ નમિનાથ જિનને વલ્લભ છે. ૧૦૮ થી ૧૧૧.

શૃંગ સંખ્યા રેખા

” પ્રતિરથ
” પ્રત્યંગ
” ભદ્ર
” મૂલ

$$૨૫ + ૬ + ૫ = ૩૬ \times ૪ = ૧૪૬$$

$$૨૫ + ૬ = ૩૪ \times ૮ = ૨૭૨$$

$$૮ \times ૪ = ૩૨$$

$$૩ \times ૪ = ૧૨$$

$$૧ \times ૧ = ૧$$

$$\text{કુલ શૃંગ} \quad ૪૭૩$$

॥ ૪૭ હિતિશ્રી નમિજિન વલ્લભઃ સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ ॥

૪૮ સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તદ્રૂપં ચ પ્રકર્તવ્યં રથે શૃંગ ચ દાપયેત્ ।

સુરેન્દ્ર ઇતિ નામાયં પ્રાસાદઃ સુરવલ્લભઃ ॥ ૧૧૨ ॥

ઉપરના સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર એક શૃંગ ચઢાવવાથી સુરેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય છે. તે દેવોને પ્રિય છે. ૧૧૨.

શૃંગ સંખ્યા:— પૂર્વવત ૪૭૩ + ૮ પ્રતિભદ્ર = કુલ ૪૮૧.

॥ ૪૮ ઇતિશ્રી સુરેન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

૪૯ રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ

ત્રિતીય ભેદ

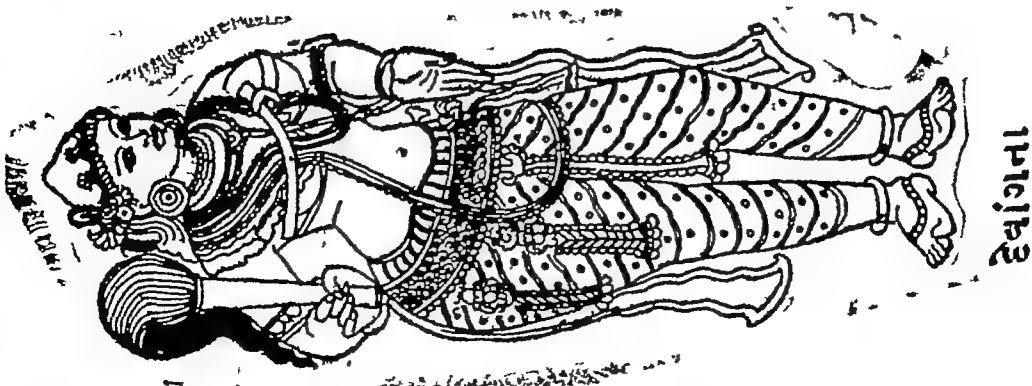
તદ્રૂપં ચ પ્રકર્તવ્યમુર શૃંગાણિ ષોડશ ।

પૂજનાલ્લમતે રાજ્યં સ્વર્ગે ચૈવ મહીતલે ॥ ૧૧૩ ॥

સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ બદ્ધે ઉરશૃંગ સોલ કરવાથી રાજેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. તેને પૂજવાથી, સ્વર્ગમાં અને પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય મળે. ૧૧૩.

શૃંગ સંખ્યા ૪૮૧ + બદ્ધે ૪ = કુલ ૪૮૫ શૃંગ.

॥ ૪૯ ઇતિશ્રી રાજેન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

નેમેન્દ્ર પ્રાસાદ

૫૦ નેમેન્દ્રેશ્વર પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨૨

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાવિંશપદ ભાજિતે ।

વાહુરિન્દુર્યુગ્મ રૂપં દ્વીન્દુભાગાઃ ક્રમેણ ચ ॥ ૧૧૪ ॥

ભદ્રાર્ધ ચ દ્વયં ભાગં સ્થાપયેતુ ચતુર્દિશિ ।

કેસરીં સર્વતોમદ્રં કર્ણે ચૈવં ક્રમ દ્વયમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

કેસરી તિલકં ચૈવ રથોર્ધ્વે તુ પ્રકીર્તિતમ્ ।

કર્ણિકા નન્દિકાયાં ચ શૃંગ ચ તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૧૧૬ ॥

ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યંગાનિ ચ પોહશ ।

નેમેન્દ્રેશ્વર નામોઽયં પ્રાસાદોનેમિવલ્લભ ॥ ૧૧૭ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા, એક ભાગ કોણી, બે ભાગનો પ્રતિરથ, એક ભાગની કોણી, બે ભાગનો ઉપરથ, એક ભાગની નન્દિ અને બે ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખા ઉપર કેસરી અને સર્વતોભદ્ર એ બે ક્રમ ચઢાવવાં. કોણી અને નન્દિ ઉપર એક એક શૃંગ, પ્રતિરથ અને ઉપરથ ઉપર એક કેસરી ક્રમ અને એક તિલક, કોણી નન્દિ ઉપર શૃંગ તેની ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવાં, ભદ્રની ઉપર ચાર ઉરુશૃંગ અને સોળ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં. આવો સુંદર નેમેન્દ્રેશ્વર નામનો પ્રાસાદ શ્રી નેમિનાથ જિનને પ્રિય છે. ૧૧૪ થી ૧૧૭.

શૃંગ સખ્યા	રેખા	૫ + ૮ =	૧૪ × ૪ =	૫૬
„	કર્ણિકાએ	૧	=	૧ × ૮ = ૮
„	પ્રતિરથે	૫	=	૫ × ૮ = ૪૦
„	કોણિ			૧ × ૮ = ૮
„	ઉપરથે	૫	=	૫ × ૮ = ૪૦
„	નન્દિ	૧	=	૧ × ૮ = ૮

શૃંગ સંખ્યા	બદ્ર	૪ × ૪	=	૧૬
„	પ્રત્યંગ	૪ × ૪	=	૧૬
„	મૂલ	૧ × ૧	=	૧

કુલ ૧૬૩

શૃંગ કુલ ૧૬૩, તિલક—૪૦, રથે ઉપરથે ૧૬, ત્રણ નન્દિ ૨૪.

॥ ૫૦ ॥ ઇતિશ્રી નેમિનાથ વલ્લભ નેમેન્દ્રેશ્વર પ્રાસાદ ॥

૫૧ યતિભૂષણ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તત્તુલ્યં તત્પ્રમાણં ચ રથે શૃંગ ચ દાપયેત્ ।

વલ્લભઃ સર્વદેવાનાં પ્રાસાદો યતિભૂષણ ॥ ૧૧૮ ॥

નેમેન્દ્રેશ્વર પ્રાસાદના પ્રતિરથ અને ઉપરથ ઉપરથી તિલક કાઢી એક એક શૃંગ ચઢાવવાથી યતિભૂષણ નામનો પ્રાસાદ થાય છે, તે સર્વ દેવોને પ્રિય છે. ૧૧૮.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૧૬૩ + ૧૬ = ૨૦૯, તિલક ૨૪ ત્રણે કોણી નન્દિ ઉપર ૮.

॥ ૫૧ ॥ ઇતિશ્રી યતિભૂષણ પ્રાસાદ ॥

૫૨ સુપુષ્પ પ્રાસાદ

ત્રિતીય ભેદ,

તદ્રુપ તત્પ્રમાણં ચ રથે દદ્યાન્વ કેસરિમ્ ।

સુપુષ્પો નામ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદઃ સુરવલ્લભ ॥ ૧૧૯ ॥

તે રૂપે અને પ્રમાણ ઉપર રથે કેસરી શૃંગ ચઢાવવાથી સુપુષ્પ નામનો પ્રાસાદ સર્વ દેવોને વલ્લભ લાગેલો.

૨૦૯ + ૩૨ = ૨૪૧

તિલક ૨૪.

॥ ૫૨ ॥ ઇતિશ્રી સુપુષ્પ પ્રાસાદ ॥

૫૩. પાર્શ્વલ્લભ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૨૩.

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ષડ્ વિંશતિ વિભાજિતે ।

કર્ણાત્તુ ગર્ભપર્યન્તં વિભાગાનાં તુલક્ષણમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

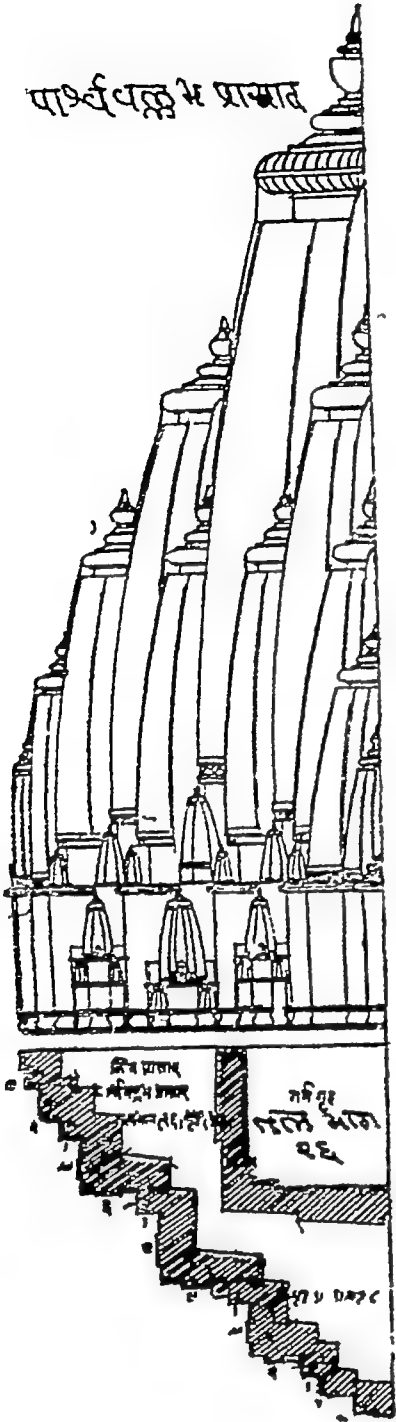
વેદરૂપ ગુણેન્દવો ભદ્રાર્ધ તુ ચતુષ્પદમ્ ।

શ્રીવત્સં કેસરી ચૈવ રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ॥ ૧૨૧ ॥

કર્ણિકાયાં તતઃ શૃંગ-મઘો પ્રત્યંગ્ગાનિ ચ ।

ભદ્રે ચૈવરુચત્વારિ પ્રાસાદઃ પાર્શ્વલ્લભ ॥ ૧૨૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના છન્વીશ ભાગ કરવાં, તેમાં ચાર ભાગ રેખા, એક ભાગ કોણી, ત્રણ ભાગ પ્રતિભદ્ર, એક ભાગ નન્દિ અને ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ નાણ્ણવી. રેખા અને પ્રતિરથ ઉપર એક એક કેસરી ક્રમ અને એક એક શ્રીવત્સ શૃંગ ચઢાવવું. કોણી અને નન્દિ ઉપર અડેક શૃંગ ચઢાવવું. આઠ પ્રત્યંગ અને ભદ્ર ઉપર ચાર ચાર ઉડ્ડશૃંગ ચઢાવવાં. આવો પાર્શ્વલ્લભ નામનો પ્રાસાદ છે. ૧૨૦ થી ૧૨૨.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા

,, પ્રતિરથ

,, નન્દિ

,, કોણીએ

,, પ્રત્યંગ

,, ભદ્રે

,, મૂલ

$$૫ + ૧ = ૬ \times ૪ = ૨૪$$

$$૫ + ૧ = ૬ \times ૮ = ૪૮$$

$$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$$

$$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$$

$$૧ \times ૮ = ૮$$

$$૪ \times ૪ = ૧૬$$

$$૧ \times ૧ = ૧$$

$$\text{કુલ શૃંગ} \quad ૧૧૩$$

॥ ૫૩ કૃતિશ્રી પાર્શ્વજિન પાર્શ્વલ્લભ પ્રાસાદઃ ॥

૫૪ પદ્માવતી પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

કર્ણે ચ તિલકં દદ્યાત્ પ્રાસાદસ્તત્સ્વરૂપકઃ ।

પદ્માવતી ચ નામેતિ પ્રાસાદો દેવી વલ્લભઃ ॥ ૧૨૩ ॥

પાશ્વવલ્લભ પ્રાસાદ ઉપર દેખાએ એક એક તિલક કરવાથી પદ્માવતિ પ્રાસાદ થાય તે દેવીને શુભ છે. ૧૨૩

શૃંગ સંખ્યા :- ૧૧૩ પૂર્વમુખ્ય, તિલક-૪.

॥ ૫૪ इति श्री पद्ममावती प्रासादः ॥

૫૫ રૂપવલ્લભ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્રૂપં ચ પ્રકર્ત્તવ્યં પ્રતિકર્ણે કર્ણ સાદ્શમ્ ।

જિનેન્દ્રાયતનં ચૈવ પ્રાસાદો રૂપ વલ્લભઃ ॥ ૧૨૪ ॥

પદ્માવતી પ્રાસાદ ઉપર પ્રતિકર્ણે એક એક તિલક ચઠાવવાથી, રૂપવલ્લભ નામનો પ્રાસાદ થાય તે સર્વ જિનવલ્લભ છે. ૧૨૪.

શૃંગ સંખ્યા:- પૂર્વવત્-૧૧૩, તિલક-૧૨, દેખા-૪, પ્રતિરથ-૮.

। ५५ इति श्री सर्वजिनवल्लभ रूपवल्लभ प्रासादः ॥

વીરવિક્રમ પ્રાસાદ

૫૬. વીરવિક્રમ મહીધર પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨૪

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
 કર્ણસ્ત્રી ભાગિકો જ્ઞેયઃ પ્રતિકર્ણશ્ચ તત્સમ્ ॥૧૨૫॥
 શ્રીવત્સ કેસરી ચૈવ સર્વતો ભદ્ર મેવ ચ ।
 રથે કર્ણે ચ દાતવ્ય-મઘૌ પ્રત્યઙ્ગાનિ ચ ॥૧૨૬॥
 ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ કર્ણિકાયાં શૃંગોત્તમમ્ ।
 વીરવિક્રમનામોઽયં પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥૧૨૭॥
 મહીધરશ્ચનામાય પૂજિતે ફલદાયકઃ ॥૧૨૮॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવાં, તેમાં રેખા અને પ્રતિકર્ણ ત્રણ ત્રણ લાગના, કોણી અને નન્દિ એક એક ભાગની, અને ભદ્રાર્ધ ચાર લાગનું. આ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ બાણવી, રેખા અને પ્રતિકર્ણ ઉપર સર્વતોભદ્ર અને કેસરી એ બે ક્રમ ચઢાવવાં અને તેની ઉપર શ્રીવત્સ શૃંગ ચઢાવવું આઠ પ્રત્યંગ, ભદ્રની ઉપર ચાર ચાર ઉરશૃંગ ચઢાવવા. નન્દિકા અને કોણીકા ઉપર એક એક ઉત્તમ શૃંગ ચઢાવવું, આવો વીર વિક્રમ નામનો પ્રાસાદ જિન દેવને વલ્લભ છે. આને મહીધર પ્રાસાદ પણ કહે છે. તેની પૂજા આદિ કરવાથી ફલદાયક છે. ૧૨૫ થી ૧૨૮.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૮ + ૫ + ૧	=	૧૫ × ૪	=	૬૦
પ્રતિભદ્ર	૮ + ૫ + ૧	=	૧૫ × ૮	=	૧૨૦
પ્રત્યંગ			૨ × ૪	=	૮
કર્ણિકા			૨ × ૪	=	૮
નન્દિકા			૨ × ૪	=	૮
ભદ્ર			૪ × ૪	=	૧૬
મૂલ			૧ × ૧	=	૧

કુલ શૃંગ ૨૨૧

॥ ૫૬ इतिश्री महावीर बल्लभ वीरविक्रम प्रासादः ॥

૫૭ અષ્ટાપદ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્રુપે ચ પ્રકર્તવ્યે કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

અષ્ટાપદશ્ચ નામાયં પ્રાસાદો જિન વલ્લભ ॥ ૧૨૯ ॥

ઉપર વીરવિક્રમ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક તિલક વધારે ચઢાવીએ તો અષ્ટાપદ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે જિનદેવને વલ્લભ છે. ૧૨૯.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૨૨૧,

તિલક-૪, રેખાએ.

॥ ૫૭ इतिश्री अष्टापद प्रासाद ॥

૫૮ તુષ્ટિપુષ્ટિદ પ્રાસાદ

ત્રિતીય મેદ,

તદ્રુપં ચ પ્રકર્તવ્ય-તુરુશૃંગં ચ પશ્ચમમ્ ।

તુષ્ટિ પુષ્ટિદ નામોઽયં પ્રાસાદો જિન વલ્લભ ॥ ૧૩૦ ॥

ઉપરના અષ્ટાપદ ઉપર ભદ્રની ઉપર એક પાંચમું ઉર્શૃંગ ચઢાવે તો તુષ્ટિપુષ્ટિદ નામનો પ્રાસાદ થાય તે જિન દેવને પ્રિય છે. ૧૩૦

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્. ૨૨૧ + ૪ = ઉર્શૃંગ કુલ ૨૨૫ તિલક ૪ રેખાએ.

॥ ૫૮ इतिश्री तुष्टिपुष्टिद प्रासाद ॥

જિન પ્રાસાદ પ્રશંસા-

પ્રાસાદાઃ પૂજિતા લોકે વિશ્વકર્મણા આર્ષિતાઃ ।

ચતુર્વિંશ વિમક્તીનાં જિનેન્દ્રાણાં વિશેષત્ ॥ ૧૩૧ ॥

ઉપરોક્ત વિશ્વકર્માએ કહેલ ચોવીશ વિભક્તિનાં જિનેન્દ્ર દેવોનાં પ્રાસાદો લોકમાં વિશેષ પ્રકારે પૂજનીય છે. ૧૩૧.

ચતુર્દિશિ ચતુર્દ્વારાઃ પુરમધ્યે સુસ્વાવહાઃ ।

અમાશ્ચ વિભ્રમાશ્ચૈવ પ્રશસ્તાઃ સર્વકામદા ॥ ૧૩૨ ॥

આરે દિશાનાં દ્વારવાળા, ભ્રમવાળા અથવા ભ્રમ વગરનાં જિનેન્દ્ર પ્રાસાદો નગરમાં હોય તો પ્રબળ સુખ દેવાવાળાં છે, તથા પ્રશસ્ત છે અને બધા ઇચ્છિત ફલને આપનાર છે. ૧૩૨.

શાન્તિદાઃ પુષ્ટિદાશ્ચૈવ પ્રજારાજ્ય સુસ્વાવહાઃ ।

અશ્વૈર્ગર્જૈર્બલિયાનૈર્મહિષી નન્દી મિસ્તથા ॥ ૧૩૩ ॥

સર્વ શ્રિયમાप्नुવતિ સ્થાપિતાશ્ચ મહીતલે ॥ ૧૩૪ ॥

જિનેન્દ્ર દેવોનાં પ્રાસાદ શાન્તિ દેવાવાળાં, પુષ્ટિ દેવાવાળા, તથા રાજા પ્રબળ સુખ આપનારા છે, એવાં આ પૃથ્વી ઉપર જિનેન્દ્રોનાં પ્રાસાદો સ્થાપવાથી ઘોડા, હસ્તી, બળદ, રથ આદિ વાહનો ભેડ અને ગાય આદિ સર્વ સમ્પત્તિને આપનાર છે. ૧૩૩-૧૩૪.

નગરે ગ્રામે પુરે ચ પ્રાસાદા ઋષભાદયઃ ।

જગત્યા મળ્ડપૈર્યુક્તાઃ ક્રીયન્તે વસુધાતલે ।

સુલભં દીયતે રાજ્યં સ્વર્ગં ચૈવ મહીતલે ॥ ૧૩૫ ॥

નગર, ગામ અને પુરની મધ્યમાં ઋષભઆદિ જિનેન્દ્રપ્રાસાદો જગતી અને મંડપ યુક્ત પૃથ્વીતલમાં કરવામાં આવે તો સ્વર્ગ અને પૃથ્વીમાં રાજ્ય પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે. ૧૩૫

દક્ષિણોત્તર મુખાશ્ચ પ્રાચી પશ્ચિમ દિગ્મુખાઃ ।

વીતરાગસ્ય પ્રાસાદાઃ પુરમધ્યે સુસ્વાવહાઃ ॥ ૧૩૬ ॥

દક્ષિણ ઉત્તર પૂર્વ અને પશ્ચિમ એ આરે દિશાનાં મુખવાળાં વીતરાગ દેવના પ્રાસાદો નગરમાં હોય તો સુખને આપનાર છે. ૧૩૬.

इति श्री विश्वकर्मा ज्ञानप्रकाश दीपार्णवे वास्तुविद्यायां जयपृच्छायां

जित प्रासादाधिकारो समाप्तः ॥

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ લક્ષણુ

ક્રમ	પ્રાસાદનું નામ	તલમાન	શૃંગ	તિલક
૧	કમલભૂષણ પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૦
૨	કામદાયક પ્રાસાદ	૧૨	૨૩૭	૦
૩	રત્નકોટિ પ્રાસાદ	૯	૨૦૧	૦
૪	અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદ	૯	૨૦૧	૧૨
૫	ક્ષિતિભૂષણ પ્રાસાદ	૧૬	૫૩૩	૦
૬	સુમતિજિન પ્રાસાદ	૧૪	૨૦૧	૦
૭	પદ્મપ્રભ પ્રાસાદ	૨૦	૧૫૩	૦
૮	પદ્મરાગ પ્રાસાદ	૨૦	૧૫૩	૪
૯	પુષ્ટિવર્દન પ્રાસાદ	૨૦	૧૫૩	૧૨
૧૦	સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ	૧૦	૫૭	૦
૧૧	શ્રીવદ્ભ પ્રાસાદ	૧૦	૬૯	૦
૧૨	શીતલ પ્રાસાદ	૩૨	૨૫૩	૦
૧૩	ચંદ્ર પ્રાસાદ	૩૨	૨૫૩	૮
૧૪	હિતુરાજ પ્રાસાદ	૩૨	૨૫૩	૨૪
૧૫	પુષ્પદન્ત પ્રાસાદ	૨૪	૪૯	૦
૧૬	શીતલ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૦
૧૭	કીર્તિદાયક પ્રાસાદ	૨૪	૩૭	૦
૧૮	મનોહર પ્રાસાદ	૨૪	૮૯	૦
૧૯	શ્રેયાંસ પ્રાસાદ	૧૬	૧૩	૧૨
૨૦	સુકુલ પ્રાસાદ	૧૬	૧૭	૧૨
૨૧	કુલનંદન પ્રાસાદ	૧૬	૨૧	૧૨
૨૨	વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૧૬
૨૩	રત્નસંજય પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૨૦
૨૪	ધર્મંદ પ્રાસાદ	૨૨	૨૬૧	૨૦
૨૫	વિમલ પ્રાસાદ	૨૪	૭૭	૧૬
૨૬	મુક્તિદ પ્રાસાદ	૨૪	૮૫	
૨૭	અનંત પ્રાસાદ	૨૦	૪૫૩	૦
૨૮	સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૦	૪૫૩	૮
૨૯	ધર્મજિન પ્રાસાદ	૨૮	૨૨૫	૧૨
૩૦	ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ	૨૮	૨૩૩	૧૨

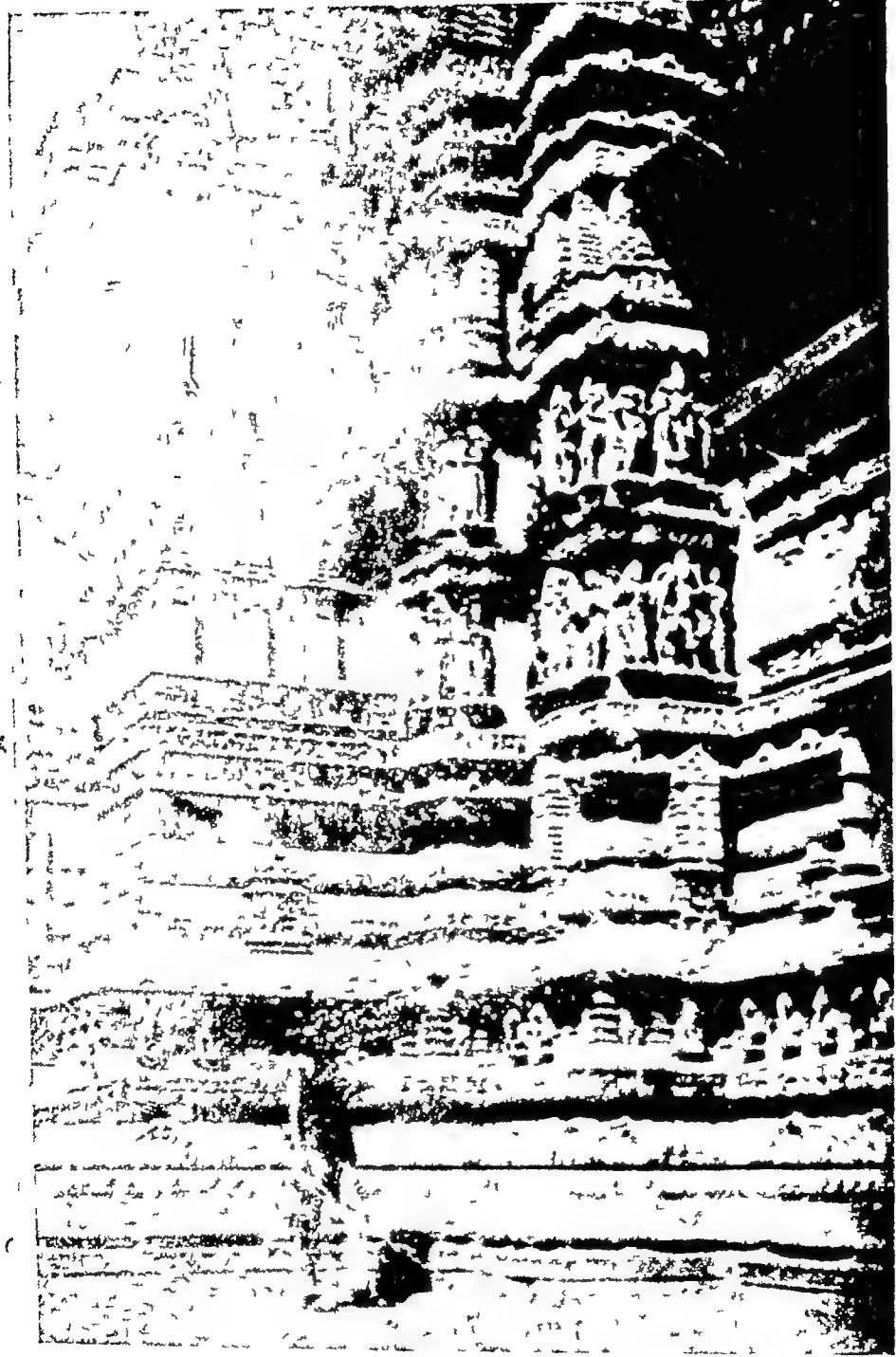
ક્રમ	પ્રાસાદનું નામ	તલમાન	શૃંગ	તિલક
૩૧	શ્રીલિંગ પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૬	૮
૩૨	કામદાયક પ્રાસાદ	૧૨	૧૯૩	૮
૩૩	કુમુદ પ્રાસાદ	૮	૬૬	૨૦
૩૪	શક્તિદ પ્રાસાદ	૮	૬૬	૨૮
૩૫	હર્ષણુ પ્રાસાદ	૮	૭૩	૨૮
૩૬	ભૂષણુ પ્રાસાદ	૮	૭૩	૩૨
૩૭	કમલકંઠ પ્રાસાદ	૮	૨૧	૦
૩૮	શૈલ પ્રાસાદ	૮	૨૧	૪
૩૯	અરિનાશન પ્રાસાદ	૮	૨૫	૪
૪૦	મહેન્દ્ર પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૦
૪૧	માનવેન્દ્ર પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૮
૪૨	પાપનાશન પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૧૨
૪૩	માનસતુષ્ઠિ પ્રાસાદ	૧૪	૮૫	૦
૪૪	મનોહ્યાચંદ્ર પ્રાસાદ	૧૪	૮૫	૮
૪૫	શ્રીભવ પ્રાસાદ	૧૪	૧૦૧	૮
૪૬	નમિશ્રૃંગ પ્રાસાદ	૧૬	૧૭૩	૧૨
૪૭	સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ	૨૬	૪૭૩	૦
૪૮	સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૬	૪૮૧	૦
૪૯	રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૬	૪૮૫	૦
૫૦	નેમેન્દ્રેશ્વર પ્રાસાદ	૨૨	૧૬૩	૪૦
૫૧	ચતિભૂષણુ પ્રાસાદ	૨૨	૨૦૬	૨૪
૫૨	સુગુપ્ત પ્રાસાદ	૧૨	૨૪૧	૨૪
૫૩	પાર્શ્વ પ્રાસાદ	૨૬	૧૧૩	૦
૫૪	પદ્માવતિ પ્રાસાદ	૨૬	૧૧૩	૪
૫૫	રૂપવદ્ધા પ્રાસાદ	૨૬	૧૧૩	૧૨
૫૬	વીરવિક્રમ પ્રાસાદ	૨૪	૨૨૧	૦
૫૭	અષ્ટાપદ પ્રાસાદ	૨૪	૨૨૧	૪
૫૮	તુષ્ઠિપુષ્ઠિ પ્રાસાદ	૨૪	૨૨૫	૪

પ્રશસ્તિ

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाशः 'शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते श्री जिनेन्द्र प्रासाद लक्षणाधिकार नाम्नो एकादशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

મોઢેરા સૂર્યમંદિર-મંડપ દર્શન

અભુરૌહ કક્ષાસન દર્શન

શ્રી પૂર્ણભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ લક્ષણાધિકાર નામ્નો દ્વાદશમોઽધ્યાય

પૂર્ણ ભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ લક્ષણ :-

વિશ્વકર્મોવાચ :-

પૂર્ણભદ્રઃ સુભદ્રશ્ચ શ્રીશૈલઃ કુમુદોદ્ભવઃ ।
સર્વતોભદ્ર હત્યુક્તાઃ પ્રાસાદા બ્રહ્મણઃ પ્રિયા ॥ ૧ ॥
કીર્તિપતાકા કર્ષિકૂટૌ શ્રીવત્સો વિજયસ્તથા ।
ગરુડશ્ચ સમાખ્યાતાઃ પ્રાસાદા હરિવલ્લભા ॥ ૨ ॥
પદ્મરાગો વિશાલાખ્યો વિભવો રત્નસંભવઃ ।
લક્ષ્મી કોટર હત્યેવં પશ્ચૈતે તુ જિનાશ્ચયા ॥ ૩ ॥
હંસ એરાવતશ્ચૈવ ત્રિમુખઃ પદ્મક સ્તથા ।
સ્વસ્તિકશ્ચ સમાખ્યાતાઃ પશ્ચૈતે માનુ વલ્લભાઃ ॥ ૪ ॥
વૃષભો ગિરિકૂટશ્ચ કૈલાસશ્ચામર સ્તથા ।
મહેન્દ્રશ્ચ સમાખ્યાતા પશ્ચૈતે શિવવલ્લભાઃ ॥ ૫ ॥

૧ પૂર્ણભદ્ર, ૨ સુભદ્ર, ૩ શ્રીશૈલ, ૪ કુમુદોદ્ભવ, ૫ સર્વતોભદ્ર, એ પાંચ પ્રાસાદો બ્રહ્માને પ્રિય છે.

૧ કીર્તિપતાકા, ૨ ઋષિકૂટ, ૩ શ્રીવત્સ, ૪ વિજય, ૫ ગરુડ. આ પાંચ પ્રાસાદો વિષ્ણુને વલ્લભ છે.

૧ પદ્મરાગ, ૨ વિશાલાક્ષ, ૩ વિભવ, ૪ રત્નસંભવ, ૫ લક્ષ્મીકોટર. આ પાંચ પ્રાસાદો જિનેશ્વરને વલ્લભ છે.

૧ હંસ, ૨ એરાવત, ૩ ત્રિમુખ, ૪ પદ્મક, ૫ સ્વસ્તિક. આ પાંચ પ્રાસાદો સૂર્યને પ્રિય છે.

૧ વૃષભ, ૨ ગિરિકૂટ, ૩ કૈલાસ, ૪ અમર, ૫ મહેન્દ્ર. આ પાંચ પ્રાસાદો શિવને વલ્લભ છે. ૧ થી ૫.

વિમક્તિ તલચ્છન્દાના મૂર્ધ્વમાનં વિશેષતઃ ।

પ્રયુક્તા વિવિધાચ્છન્દા વાસ્તુવેદ સમુદ્રવાઃ ॥ ૬ ॥

જુદા જુદા તલછંદ તથા ઉપરના વિશેષમાન યુક્તિએ વિવિધ છન્દની રચના કરવી જે વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં ઉદ્ભવેલ હોય. ૬.

૧ વ્રહ્મવલ્લભ પચ્ચ પ્રાસાદ

ભવતે વિંશતિધા ક્ષેત્રે ત્રિભાગ કર્ણ વિસ્તરં ।

તત્સમથ્ચ પ્રતિરથો વિસ્તરે નિર્ગમે તથા ॥ ૭ ॥

ભાગા નન્દી ચ પડ્મદ્ર દ્વિ ભાગો ભદ્રનિર્ગમઃ ।

ચતુર્ભાગા ભવેદ્મિત્તિઃ શેપં ગર્ભગૃહં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

કર્ણે દ્વિ ગૃજ્ઞં તિલકં શિખરં સૂર્ય વિસ્તરમ્ ।

રથૈક ગૃજ્ઞં તિલકંમષ્ટાંશા ચોરુમજ્જરી ॥ ૯ ॥

નન્દિકાયાં ચ તિલક મુરઃગૃજ્ઞ પડંશકમ્ ।

રથોદ્ગમસ્તતો ભદ્રે પૂર્ણભદ્રસ્ય લક્ષણઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉરુગૃજ્ઞં ચ વેદાંશં ભદ્રે કુર્યાં તૃતીયકમ્ ।

સુભદ્રથ્ચ તદાનામ પ્રાસાદ ક્ષિતિ ભૂષણં ॥ ૧૧ ॥

ભદ્રે ગૃજ્ઞં પરિત્યજ્ય નન્દી ગૃજ્ઞાણિ કારયેત્ ।

શ્રી શૈલથ્ચ તદાનામ કથિતથ્ચ વિરશ્ચિના ॥ ૧૨ ॥

ભદ્રે ગૃજ્ઞે કુમુદકા કર્તવ્યઃ શુભલક્ષણમ્ ।

કર્ણે ચ તિલકં ગૃજ્ઞં સર્વતોભદ્ર લક્ષણમ્ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાસાદના સમચોરસ ક્ષેત્રના વીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, પ્રતિરથ ત્રણ ભાગ, સમદળ નીકાળો કરવો, એક ભાગ નંદિ અને આખું ભદ્ર વિસ્તારે છ ભાગનું કરવું અને જે ભાગનો નીકાળો કરવો, ચાર ભાગની ભિતિ અને શેષ ગર્ભ-ગૃહ બાણવો. રેખા ઉપર જે શૃંગ અને તે ઉપર એક તિલક મૂકવું. શિખરનાં વિસ્તારમાં બાર ભાગ કરવાં. પ્રતિરથ ઉપર એક શૃંગ અને તે ઉપર એક તિલક, આઠ ભાગ વિસ્તાર પહેલું ઉરુશૃંગ, બીજું ઉરુશૃંગ છ ભાગનું કરવું. નંદિ ઉપર એક તિલક, ભદ્ર ઉપર ગવાક્ષ યુક્ત દોઢીયો કરવો. આવા લક્ષણવાળો પૃષ્ઠભદ્ર પ્રાસાદ બાણવો.

પૃષ્ઠભદ્ર પ્રાસાદના ભદ્રની ઉપર ચાર ભાગનું ત્રીજું ઉરુશૃંગ ચઠાવવાથી પૃથ્વી-ભૂપણ પ્રાસાદનું રૂપ થાય.

સુભદ્ર પ્રાસાદના ભદ્રેથી ઉરશૃંગ તથા નંદી ઉપર અકેક શૃંગ ચઢાવવાથી શ્રીશૈલ નામનો પ્રાસાદ થાય તેમ પ્રજ્ઞાએ કહ્યું છે.

શ્રી શૈલના ભદ્ર ઉપર ઉરશૃંગ ચઢાવવાથી કુમુદોદ્ભવ નામનો શુભ લક્ષણ-વાળો પ્રાસાદ થાય.

કુમુદોદ્ભવ પ્રાસાદની રેખા ઉપરથી તિલક હીન કરી એક શૃંગ ચઢાવવાથી સર્વતોભદ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય એવું પ્રજ્ઞાએ કહેલ છે. ૯ થી ૧૩.

॥ ૧ ઇતિશ્રી બ્રહ્મપ્રિય પ્રાસાદ પञ्चકમ્ ॥

૨ વિષ્ણુવલ્લભ પञ્ચ પ્રાસાદ

ક્ષેત્રે ચ દ્વાવિંશતિથા પૂર્વવત્તલ સંસ્થિતિઃ ।
 કર્ણ પ્રથમધ્યે ચ નન્દિકા ચૈક ભાગિકા ॥ ૧૪ ॥
 કર્ણે પ્રતિરથે ચૈવ દ્વે દ્વે શૃંગ્ણ ચ કારયેત્ ।
 ત્રિભિર્ભાગૈશ્ચ પ્રથમં સાર્ધદ્વયંશં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૧૫ ॥
 નન્દિકાયાં તતઃ શૃંગ્ણં શૃંગ્ણં ષોડશ વિસ્તરમ્ ।
 શિખરોર્ધ્વે ઉરુઃશૃંગ્ણં ષડ્ભાગં ચ તદગ્રતઃ ॥ ૧૬ ॥
 પ્રત્યક્ષ ઝયંશતઃ કીર્તિ-પતાકસ્ય ચ લક્ષણમ્ ।
 ઉરુશૃંગ્ણં તૃતીયં ચ ઋષિકૂટઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૭ ॥
 રેખોર્ધ્વે તિલકં નન્ધ્યાં શૃંગ્ણં શ્રીવત્સ ઉચ્યતે ।
 તતઃ શૃંગ્ણૈશ્ચ વિજયઃ સર્વ કામ ફલપ્રદઃ ॥ ૧૮ ॥
 કર્ણે કૂટં નન્દિ શૃંગ્ણં કર્ણસ્યો ભય પક્ષતઃ ।
 પશ્ચિરાજઃ સમાખ્યાતઃ પ્રાસાદો ધવનોત્તમઃ ॥ ૧૯ ॥

પ્રાસાદના સમથોરસ ક્ષેત્રના બાવીશ ભાગ કરવા, તેના તુલ વિભાગ આગળ કહેલ છે તે પ્રમાણે કરવા. કર્ણ અને પ્રતિરથની વચ્ચે એક ભાગની નન્દિ કરવી. રેખા અને પ્રતિરથે બે-બે શૃંગો ચઢાવવા, તેમાં પહેલું શૃંગ ત્રણ ભાગનું ને બીજું શૃંગ અઢી ભાગનું, નન્દિ ઉપર એક શૃંગ ચઢાવવું. શિખરના ભાગ સોળ કરવાં. શિખરનું ઉરશૃંગ છ ભાગનું, ત્રણ ભાગે પ્રત્યંગ. આવા લક્ષણયુક્ત પ્રાસાદને કીર્તિપતાકા બોલે.

કીર્તિપતાકા પ્રાસાદને ત્રણ ત્રણ ઉરશૃંગ ચારે તરફ ચઢાવવા જેથી ઋષિકૂટ નામનો પ્રાસાદ થાય.

એક ભાગ નીકળે કરવું. એવા શુભ લક્ષણવાળા પ્રાસાદના તલચન્દ્ર જાણવા. ચાર ચાર ભાગની ભિત્તિ કરવી. સોળભાગનો ગર્ભગૃહ જાણવો. રેખાએ ત્રણ શૃંગ તે અનુ-ક્રમે અઠેક ભાગ નીકળતા રાખવા. શિખરનો પાચથો સોલ ભાગ પહોળો કરવો. ઉરશૃંગ આઠ ભાગનું કરવું બીજું ઉરશૃંગ ચાર ભાગનું, રેખાની જેમ ત્રણ શૃંગ પ્રતિરથે, ત્રણ ઉરશૃંગ ભદ્રે, નન્દિ ઉપર બખ્ખે કૂટ અને પ્રત્યાંગ આઠ કરવાં, ભદ્ર પાસેની નન્દિ ઉપર એક કૂટ ચઢાવવા. જેથી પદ્મરાગ નામનો પ્રાસાદ થાય.

પદ્મરાગ પ્રાસાદને ભદ્રે એક ઉરશૃંગ વધારવાથી વિશાલાક્ષ પ્રાસાદ થાય, હવે વિભવ પ્રાસાદના લક્ષણ કહું છું.

વિશાલાક્ષ પ્રાસાદની રેખા ઉપર અઠેક કૂટ અને નન્દિ ઉપર અઠેક શૃંગ ચઢાવવાથી વિભવ નામનો પ્રાસાદ થાય.

વિભવ પ્રાસાદના ભદ્ર ઉપર એક વધારે ઉરશૃંગ ચઢાવવાથી કામનાને આપનાર એવો રત્નસંભવ નામનો પ્રાસાદ થાય.

રત્નસંભવ પ્રાસાદના ભદ્રે એક ઉરશૃંગ હીન કરી નન્દિ ઉપર શૃંગ કરવાથી લક્ષ્મીકોટર નામનો પ્રાસાદ થાય છે. ૨૦ થી ૨૭.

॥ ૩ હિતિ શ્રી જિનેન્દ્રવલ્લભ પંચ પ્રાસાદઃ ॥

૪ સૂર્યવલ્લભ પંચ પ્રાસાદ

અથાતઃ પ્રવક્ષ્યામિ વિમક્તિ હંસ પંચકે ।
 ચતુરશ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટાવિંશતિ ભાજિતે ॥ ૨૮ ॥
 તદ્રૂપં ચ તદાકારં ભદ્ર ષડાંશ વિસ્તરમ્ ।
 ભદ્ર પાર્શ્વે દ્વૌ દ્વૌ નન્દ્યૌ ભાગકૈક પ્રક્લિપતૌ ॥ ૨૯ ॥
 ચતુષ્પદા રથકર્ણાઃ શઙ્ગ ષોડશ વિસ્તરમ્ ।
 ઊરઃશઙ્ગ તથાષ્ટાંશ ષડંશ તસ્ય ચાગ્રત ॥ ૩૦ ॥
 ચતુર્ભાગ મુરઃશૃંગ ભદ્રે કુર્યાત્તથોદ્ગમમ્ ।
 કર્ણે પ્રતિરથે ચૈવ શઙ્ગાણિ ત્રીણિ ત્રીણિ ચ ॥ ૩૧ ॥
 નન્દિકાયામેકશઙ્ગ શેષે કૂટાનિ કારયેત્ ।
 એતેચ્છાસ્ત્ર ગુણૈર્યુક્તો હંસનામા સ ઉચ્યતે ॥ ૩૨ ॥
 ભદ્રેશઙ્ગ પુનર્દધાત્ સ્યાદૈરાવત લક્ષણમ્ ।
 ત્યક્તં નન્દિ દ્વયં ભદ્રે ત્રિમુખઃ સર્વકામદ ॥ ૩૩ ॥
 ભદ્રશઙ્ગ પદ્મરાગઃ કર્તવ્યો લક્ષણાન્વિત્ ।
 શઙ્ગ ત્યક્તા ભદ્રનન્દિ સ્વસ્તિકસ્તુ ભવેત્તદા ॥ ૩૪ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે કે હવે હું હંસ આદિ સૂર્યના પાંચ પ્રાસાદના તલ વિભક્તિ અને લક્ષણ કહું છું :- પ્રાસાદના સમચોરસ ક્ષેત્રના અઢ્યાવીશ ભાગ કરવા, તેનું રૂપ આગળના માકક બાણવું, આખું ભદ્ર છ ભાગ, ભદ્રની બાંને બાણ નન્દિ અકેક ભાગ, રેખા અને પ્રતિરથ ચાર ચાર ભાગ કરવા, શિખર સોળ ભાગના વિસ્તારે કરવું. પહેલું ઉરૂંગ આઠ ભાગ, બીજું છ ભાગ, ત્રીજું ઉરૂંગ ચાર ભાગના વિસ્તારનું કરવું. ભદ્રે દોઢીયા કરવા, રેખા અને પ્રતિરથે ત્રણ ત્રણ શૃંગો, નન્દિ પર અકેક શૃંગ બાકી ફૂટો ચડાવવા. આવો શાસ્ત્રના ગુણવાળો હંસ નામનો પ્રાસાદ બાણવો.

હંસ પ્રાસાદના ભદ્ર ઉપર એક ઉરૂંગ વધારવાથી ઐરાવત નામનો પ્રાસાદ થાય.

ઐરાવત પ્રાસાદના ભદ્રને ઉરૂંગ તણ નન્દિ ઉપર બળ્ભે શૃંગો ચડાવવાથી સર્વ લક્ષણો યુક્ત સંપૂર્ણ રૂપથી શોભિત એવો ત્રિમુખ પ્રાસાદ ભોગ અને મુક્તિને આપનાર બાણવો.

ત્રિમુખના ભદ્રની ઉપર એક ઉરૂંગ ચડાવવાથી પદ્મક નામનો પ્રાસાદ થાય.

પદ્મક પ્રાસાદના ભદ્રનું એક ઉરૂંગ તણ નન્દિ ઉપર શૃંગ ચડાવવાથી સ્વસ્તિક નામનો પાંચમો પ્રાસાદ બાણવો. આ રીતે સૂર્યને વલ્લભ પાંચ પ્રાસાદ કહ્યા.

॥ इति सूर्य पंच प्रासाद ॥

૫ શિવવલ્લભ પંચ પ્રાસાદ

ચતુર શ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશપદ ભાજિતે ।

કર્ણશ્વતુષ્પદો જ્ઞેયઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથા ચ ॥ ૩૫ ॥

કર્ણ પ્રતિકર્ણયોર્મધ્યે કૂર્ણિકા ચ દ્વિ ભાગિકાઃ ।

અષ્ટભાગાયતં મદ્રં નિર્ગમે ચ પદદ્વયમ્ ॥ ૩૬ ॥

મદ્રસ્ય પાશ્વયોર્દધાદ્ નન્દિકા ચ દ્વિ ભાગિકા ।

વિસ્તરે નિર્ગમે ચૈવ વામ દક્ષિણયો સ્તથા ॥ ૩૭ ॥

મદ્ર શઙ્ગ ત્રયં કાર્યં દ્વાવિંશત્યશ શઙ્ગકમ્ ।

કર્ણે પ્રતિરથે કુર્યાદ્ દ્વાદશાંશોરુમખરી ॥ ૩૮ ॥

તથા નન્દૌ દ્વિ તિલકં પ્રત્યંગસ્યાદ્યુગાંશકમ્ ।

રથે શઙ્ગ તિલકં તુ નન્દાવઘાંશ મખરી ॥ ૩૯ ॥

ભદ્ર નન્દ્યાં દ્વિ તિલકં પઢંશા ચોરુ મજ્જરી ।
 ભદ્રેશજ્ઞ ચતુર્થ ચ ચતુર્ભાગૈસ્તુ વિસ્તરઃ ॥ ૪૦ ॥
 એવં વિધઃ પ્રકર્તવ્યઃ પ્રાસાદૌ વૃષભામિધઃ ।
 ભદ્રનન્દ્યામેકશજ્ઞં ગિરિ કુટસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૪૧ ॥
 કર્ણોર્ધ્વે ચ તત શજ્ઞ કૈલાસઃ સર્વ કામદઃ ।
 તથૈવ તિલકં કુર્યાદ્ દ્વિ શજ્ઞા રથ નન્દિકા ॥ ૪૨ ॥
 અમરોઽસૌ સમારૂપાતઃ કર્તવ્યઃ સર્વકામદ ।
 તતઃ શૃંગે તુ માહેન્દ્રઃ કર્તવ્યં શાન્તિમિચ્છિતા ॥ ૪૩ ॥
 પ્રાસાદ પञ્ચકં ચૈવ કર્તવ્યં શિવવલ્લભમ્ ॥ ૪૪ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રનાં બત્રીશ ભાગ કરવા. તેમાં રેખા અને પ્રતિભદ્ર ચાર ચાર ભાગ રેખા અને પઢરા વચ્ચે નન્દિ ભાગ બે, આઠ ભાગ ભદ્રનો વિસ્તાર, ભદ્રની બાજુમાં બે-બે ભાગ નન્દિ, સર્વ સમદલ અંગે કરવા, રેખા અને પ્રતિભદ્ર ઉપર ત્રણ ત્રણ શૃંગ ચઢાવવા. ભદ્ર ઉપર ચાર ઉર્શૃંગ અને આઠ અત્યંગ, નન્દિ અને કૈાણ ઉપર અઠેક શૃંગ, બાકી કૂટ ચઢાવવા. શિવજીને પ્રિય એવો વૃષભ પ્રાસાદ બાણવો.

વૃષભ પ્રાસાદને રેખા ઉપર અઠેક શૃંગ ચઢાવીએ તેમજ નન્દિ ઉપર અઠેક શૃંગ અને ભદ્ર ઉપર ચારે તરફ અઠેક ઉર્શૃંગ ચઢાવવાથી ગિરિકૂટ નામનો પ્રાસાદ થાય.

ગિરિકૂટ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક શૃંગ ચઢાવવાથી તે સુંદર શોભાયમાન અને સર્વ લક્ષણ યુક્ત કૈલાસ નામનો પ્રાસાદ થાય.

કૈલાસ પ્રાસાદના સ્થાને રેખાત્ર્ય એક શૃંગ તથા નન્દિએ ઉપર અઠેક શૃંગ ચઢાવવાથી અમર પ્રાસાદ થાય.

અમર પ્રાસાદની રેખાએ એક શૃંગ ચઢાવવાથી મહાદેવને પ્રિય એવો મહેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. ૩૫ થી ૪૪.

॥ ૬૨ ૩તિ શ્રી શિવવલ્લભ પञ્ચ પ્રાસાદઃ ॥

પંચૈતે ચ સમારૂપાતાઃ પ્રાસાદાશ્ચકલામયાઃ ।
 પંચ વિંશતિરિત્યુક્તાઃ સુરાણા ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૪૫ ॥
 હ્રદયં કુરુતે યસ્તુ ધર્મ કર્મર્થિદાયકઃ ।
 નાના કર્ણ સમાયુક્તા વિભક્તિ પદ વિન્યસૈઃ ॥ ૪૬ ॥

અત્યુચૈર્લલિતૈઃ શુભે શિલ્પશૃંગ ગંભિરૈઃ ।
 તથા ચોત્પલ પત્રાણિ શાલાભિર્લલિતાન્વિતૈ ॥ ૪૭ ॥
 સંવૃતાનિ કૂટાનિ ચ સંલગ્નાનિ ચ કારયેત્ ।
 કર્ણેઽપિ કર્ણશાલા ચ કોણિકા નન્દિકા વુધ ॥ ૪૮ ॥
 કિં ચિન્માનધિકં કુર્યાત શૈલ્યેવ ચ સમુચ્છિતાઃ ।
 પ્રાસાદા મેરવસ્ત્ર સ્વરુપા લક્ષણાન્વિતાઃ ॥ ૪૯ ॥
 બ્રહ્મણશ્ચ હિ દેવસ્ય વિષ્ણોશ્ચૈવ વિશેષતઃ ।
 જૈન આસ્કરાદિનાં ઈશ્વરસ્ય યથાક્રમમ ॥ ૫૦ ॥
 એક દ્વિ ત્રય પૃચ્છાયા ધારાં કારયેત્ યદિ ।
 લભેચ્ચાક્ષયં દિવ્યં ચ સંદેહઃ શિલ્પિના ॥ ૫૧ ॥

આ પ્રાસાદો સુંદર કલામય કરવા. બ્રહ્માદિ પંચદેવોને અનુક્રમે પચ્ચીસ પ્રાસાદો કહ્યા છે.

આ પ્રમાણે સુંદર લક્ષણવાળા પ્રાસાદો કરવાથી ધર્મ, અર્થ તથા કામની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારની રેખાઓવાળા, તે પદની વિભક્તિથી થાય છે, ઘણા ઉંચા સુંદર શોભાયમાન શિખરો અને શૃંગોથી ભરપૂર તથા કમલપત્રોથી યુક્ત સુંદર શાલાવાળા પ્રાસાદો કરવા.

સુંદર ગોળ કૂટો લાગેલા હોય એવા કેાણુ રેખા પ્રતિભદ્ર કેાણિકા નન્દિકાવાળા પ્રાસાદો પડિત સૂત્રધારે બનાવવા, કંઈક માનથી અધિક કરવા પર્વતની જેવા ઉંચા એવા મેરૂ જેવા સુંદર લક્ષણવાળા પ્રાસાદો બનાવવા.

આ પ્રાસાદ વિશેષ કરીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, જિન, સૂર્ય, અને મહાદેવને કરવા. તે પ્રાસાદો મેં યથાક્રમ કહ્યા છે એક, બે, ત્રણ તે અક્ષય દેવલોકના સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં શિલ્પીઓએ જરાપણુ સંદેહ કરવો નહિ.

॥ इति श्री पूर्णभद्रादि पंचविंशतिः पंचदेव प्रासाद निर्णयाधिकार संपूर्णः ॥

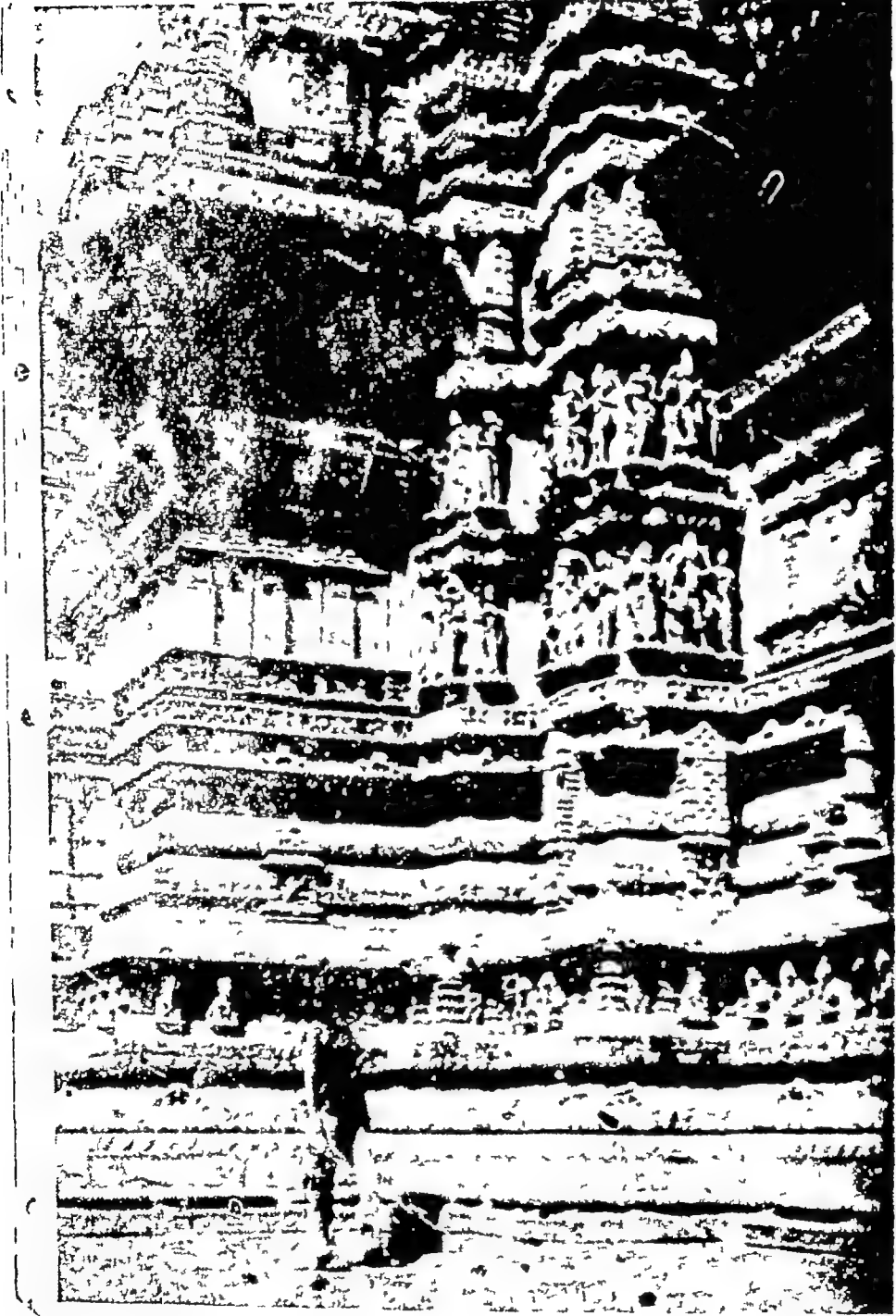
प्रशस्ति

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते श्री पूर्णभद्रादि नागर प्रासाद लक्षणाधिकार नाम्नो द्वादशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

સોમનાથપુરમ કેશવ મંદિર દેવી.

અબુરોહ કક્ષાસન દર્શન

દેવતામૂર્તિ સ્વરૂપલક્ષણનામ્નો ત્રયોદશભોડધ્યાય

દેવતા મૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ ગણેશ (વિનાયક)

ચારભુજ, હસ્તિમુખ, વાહન ઉંદર. હસ્તિદંત, ફરશી, કમલ, લાડું ચાર ભુજ રહેલ છે.

૨ હેરંબ

આઠ ભુજ, પાંચ મુખ, ત્રિનેત્રયુક્ત, ઉંદર પર બેઠેલ. જમણા હસ્તમાં વરદ, અંકુશ, દંત, ફરશુ. વામ હસ્તમાં કપાલ, બાણ, માલા, ગદા.

૩ વક્રતુંડ

ચાર ભુજ, કર્ણમાં કુંડલ યુક્ત. વરદ, પાશ. અંકુશ, અભય, ચાર ભુજમાં ધારણ કરેલ છે.

૪ બાલ ગણપતિ

બે ભુજ, વાહન ઉંદર, રક્તવર્ણ. કેળા, મોદક.

૫ તરુણ ગણપતિ

ચારભુજ, રક્તવર્ણ. વરદ, પાશ. અંકુશ, દંત.

૬ ભક્ત ગણપતિ

ચારભુજ, મસ્તક ચંદ્રયુક્ત, રવેતવર્ણ. નાલીએર, અંકુશ. ફરશી, લાડું.

૭ વીર ગણપતિ

સોળ ભુજ, રક્તવર્ણ. દક્ષિણ ભુજ ૧ ઢાલ, ૨ શક્તિ, ૩ બાણ, ૪ ધનુષ્ય, ૫ ચક્ર, ૬ ખડગ, ૭ ખટવાંગ, ૮ મુદ્ગર.

વામ ભુજ ૧ ગદા, ૨ અંકુશ, ૩ નાગપાશ, ૪ ત્રિશૂલ, ૫ ભાલુ, ૬ ફરશી, ૭ ફેરળ, ૮ મુદ્ગર.

૮ શક્તિ ગણપતિ

પાર્વતીના કેડના ભાગમાં ગેઠેલ, સિંદુર વર્ણ, ચાર ભુજ. અભય, પાશ. સૃણી, અભય.

૯ દ્વિજ ગણપતિ

ચાર ભુજ, પ્રવેતવર્ણ. પુસ્તક, અક્ષમાલા. દંડ, કમંડલ.

૧૦ સિદ્ધ ગણપતિ

ચાર ભુજ, પિંગલ વર્ણ. પાકેલ ક્ષુણ્ણ, પુષ્પ મંજરી. શેરડી, તલના લાડુ.

૧૧ ઉચ્છિષ્ઠ ગણપતિ

ચારભુજ, નીલવર્ણ. નીલકમલ, દાડમી, વીણા, ચણાદીની માળા.

૧૨ વિદ્ય ગણપતિ

દશ ભુજ, સુવર્ણ વર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ શંખ, ૨ શેરડી, ૩ કુસુમ, ૪ કુહાડો, ૫ પાશ. વામ હસ્ત-૧ ચક્ર, ૨ દંત, (કુલખાણ) ૩ સૃણિ, ૪ મંજરી, ૫ શર, ૬ કમલ, ૭ અંકુશ, ૮ મોહક.

૧૩ ક્ષિપ્ર ગણપતિ

છ ભુજ, રક્તવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ દંત, ૨ કલ્પલતા, ૩ પાશ. ૧ રત્ન, ૨ કુંભ, ૩ અંકુશ, વામહસ્તમાં.

૧૪ હેરંબ ગણપતિ

અષ્ટ ભુજ, ગૌરવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અભય, ૨ પાશ, ૩ દંત, ૪ અક્ષમાલા, વામ હસ્તમાં ૧ સૃણિ, ૨ ક્ષરશી, ૩ મુદ્ગર, ૪ મોહક.

૧૫ લક્ષ્મી ગણપતિ

છ ભુજ, ગૌરવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ બીજેર, ૨ માણેક કુંભ, ૩ અંકુશ, ૧ પાશ, ૨ કલ્પલતા, ૩ ખડગ.

લક્ષ્મીજી કમળ ઉપર ઉભેલા ચાર ભુજ વરદ, કમલ, કમલ, વરદ.

૧૬ મહા ગણપતિ

દશ ભુજ, ગૌરવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ બીજેર, ૨ ગદા, ૩ અક્ષસૂત્ર, ૪ ધનુષ્ય, ૫ કલશ. વામ હસ્તમાં ૧ ચક્ર, ૨ કમલ, ૩ પાશ, ૪ કમલ, ૫ રત્નકલશ.

૧૭ વિજય ગણપતિ

ચાર ભુજ, રક્તવર્ણ. પાશ, અંકુશ. કુહાડી, દંત.

૧૮ ઉદ્ધવ ગણપતિ

છ ભુજા, કનકવર્ણ, હક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કૂરશી, ૨ કમલ, ૩ અક્ષસૂત્ર. વામ હસ્તમાં ૧ ખાણ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ હંત.

૧૯ એકાક્ષર ગણપતિ.

ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, ચંદ્રને ધારણ કરનાર, રક્તવર્ણ. અભય, પાશ, અંકુશ, વરહને ધારણ કરનાર.

૨૦ વર ગણપતિ

ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, ચંદ્રને ધારણ કરનાર, પાશ, અંકુશ, મધુપાત્ર, મસ્તક.

૨૧ અક્ષર ગણપતિ

ચાર ભુજા, ગજમુખ, કર્ણે ચામર ધારણ કરેલ, સુવર્ણવર્ણ, વરહ, પાશ, અંકુશ, મોહક.

૨૨ ક્ષિપ્ર ગણપતિ

છ ભુજા, ગજસૂંઠ, ચંદ્રમૌલી, ત્રિનેત્ર. વરહ, પાશ, અંકુશ. કલ્પલતા, વરહ, બીજોડ.

૨૩ હરિદ્રા ગણપતિ

ચાર ભુજા, હરિદવર્ણ. પાશ, અંકુશ. મોહક, હંત.

૨૪ એકહંત ગણપતિ

ચાર ભુજા, શ્યામ વર્ણ. કૂરશી, અક્ષસૂત્ર, હંત, લાડુ.

૨૫ સૃષ્ટિ ગણપતિ

ચાર ભુજા, રક્ત વર્ણ. પાશ, અંકુશ, હંત, કૂળ.

૨૬ ઉદંડ ગણપતિ

બાર ભુજા, રક્તવર્ણ. હક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કુહાડો, ૨ કમલ, ૩ બીજોડ, ૪ ગદા, ૫ હંત, ૬ ખાણ. ૧ મણીકુંભ, ૨ કલશ, ૩ પાશ, ૪ ધનુષ્ય ૫ સૃષ્ટિ, ૬ કમલ.

૨૭ ઋણ મોચક ગણપતિ

ચાર ભુજા, શ્વેતવર્ણ. પાશ, અંકુશ. હંત, કમળ.

૨૮ દુહિ ગણપતિ

ચાર ભુજા, રક્તવર્ણ. અક્ષમાલા, કુહાડો, હંત, કમલ.

૨૯ દ્વિમુખ ગણપતિ

ચાર ભુજા, હરિવર્ણ, હંત, પાશ. અંકુશ, રત્નપાત્ર.

૩૦ ત્રિમુખ ગણપતિ

છ ભુજા, રક્તવર્ણ. ૧ અસિ, ૨ અંકુશ, ૩ વેરહ. ૧ પાશ, ૨ અમૃતકુંભ, ૩ અભય.

૩૧ સિંહ ગણપતિ

છ ભુજા, શ્વેતવર્ણ ૧ વિણા, ૨ કલ્પલતા, ૩ વરહ. ૧ મુદ્ગર, ૨ રત્ન કલશ, ૩ અભય.

૩૨ યોગ ગણપતિ

બે ભુજા, રક્તવર્ણ, યોગાદૃઢ મૂર્તિ નાણવી. પાશ, યોગદંડ.

૩૩ દુર્ગા ગણપતિ

આઠ ભુજા, કનકવર્ણ, ૧ અંકુશ, ૨ શર, ૩ અક્ષમાલા. ૪ હંત. ૧ પાશ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ લત્તા, ૪ કમળ.

૩૪ સંકષ્ટહર ગણપતિ

ચાર ભુજા રક્ત વર્ણ, અંકુશ, વરહ, પાશ, જલપાત્ર.

૩૫ વિનાયક

ચાર ભુજા સ્વહંત, પરશુ, કમળ, લાડુ.

✽

સત્તર સુબ્રહ્મણ્ય (કાર્તિક સ્વામી)ના નામો.

૧ જ્ઞાન શક્તિ સુબ્રહ્મણ્ય

એક મુખ, ત્રિનેત્ર, જટા મુકુટ ધારણ કરનાર, શ્વેતવર્ણ, શ્વેતપુષ્પમાલા, હેમ-રત્નાદિકિરિટ ધારણ કરનાર, ચાર ભુજા વજ્ર, શક્તિ. કુકુટ, અભય.

૨ સ્કંધ સુબ્રહ્મણ્ય

ચાર ભુજા, દ્વિનેત્ર, શ્વેત વસ્ત્રાસન ઉપર, બેઠેલ ધુમ્રવર્ણ, કેશ શિખા પુષ્પમાલ સુક્રા. કુકુટ, અભય. વજ્ર, વરહ.

૩ અગ્નિજાત સુપ્રહણ્ય

એ મુખ, અષ્ટભુજ, નીલવર્ણ. ૧-સ્તુક, ૨ અક્ષમાલા, ૩ ખડગ, ૪ સ્વસ્તિક. ૧ કુકડો, ૨ ખેટ, ૩ વજ્ર, ૪ જલપાત્ર.

૪ સૌરભેય સુપ્રહણ્ય

ચાર મુખ, અષ્ટ નયન, આઠ ભુજ, કમલાસન. દક્ષિણ હસ્ત :- ૧ શક્તિ, ૨ કમલ, ૩ પુષ્પખાણ, ૪ અભય. વામહસ્ત :- ૧ વજ્ર, ૨ ઈક્ષુ ધનુષ્ય, ૩ શૂલ, ૪ વરદ.

૫ ગંગેય સુપ્રહણ્ય

એક મુખ, ત્રિનેત્ર, દાડિમી કુસુમમાલ ધારણ કરેલ, કરંડ મુકુટ, કુકુડ ધ્વજ મસ્તક ઉપર, નીલકમલ પર બેઠેલ. પરશુ, પૂર્ણકુંભ, અરણી, કુકડો, ચાર ભુજ, પાટલવર્ણ.

૬ શરવણોદ્ભવ સુપ્રહણ્ય.

છ ભુજ, એક મુખ, ખાલસૂર્ય સમ પ્રકાશિત, સર્વાંભરણ યુક્ત, રક્ત વર્ણ, ૧ પુષ્પખાણ, ૨ ખડગ, ૩ ખેટ. ૧ વજ્ર, ૨ કુકડો, ૩ ધ્વજ.

૭ કાર્તિકેય સુપ્રહણ્ય.

ત્રિનેત્ર, દશ હસ્ત, મસ્તક પર બિંદવ ધારણ કરેલ. દક્ષિણ કરમાં ૧ શક્તિ, ૨ શૂલ, ૩ ચક્ર, ૪ અંકુશ, ૫ અભય. વામ હસ્તમાં ૧ વર, ૨ તોમર, ૩ પાશ, ૪ શંખ, ૫ વજ્ર. મથૂર વાહન ખાલ સૂર્યસમ કાન્તિવાન, રક્તવર્ણ.

૮ કુમાર સુપ્રહણ્ય.

ચાર ભુજ, એક મુખ, કરંડ મુકુટ યુક્ત, શક્તિ, અભય. વરદ, વજ્ર. રક્તવર્ણ.

૯ પદ્મમુખ સુપ્રહણ્ય.

ખાર ભુજ, મથૂર વાહન, સર્વ લક્ષણ સંયુક્ત. જયા-વિજયા વામ-દક્ષિણ રક્તવર્ણ દક્ષિણ હસ્તમાં- ૧ શક્તિ, ૨ શર, ૩ ખડગ, ૪ ચક્ર, ૫ પાશ, ૬ અભય, વામ હસ્તમાં- ૧ કુકુટ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ ખેટ, ૪ શંખ, ૫ હલ, ૬ વર.

૧૦ તારકાદિ સુપ્રહણ્ય.

એક મુખ, ત્રિનેત્ર, ગજપૃષ્ઠ પર સ્થિત. ૧ અભય, ૨ ખડગ, ૩ શક્તિ. ૧ ખેટ ૨ અક્ષમાલા, ૩ કુકુટ. છ ભુજ, રક્તવર્ણ.

૧૧ સેનાની સુપ્રહણ્ય.

એક મુખ, બે નયન. શંખ, ચક્ર, વર, અભય. ચાર ભુજા સર્વાંશરણ યુક્ત. સર્વ ગંધાનું વિલેપનમ, શ્યામ વર્ણ.

૧૨ ગૃહ સુપ્રહણ્ય.

ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, રત્નકિરીટ મુકુટ. શૂલ, વજ્ર, વર, અભય, પ્રવેતવત્ત ધારણ કરનાર. જ્યા, વિજ્યા વામ હસ્તિણ. શ્યામ વર્ણ.

૧૩ પ્રહાર્યારી સુપ્રહણ્ય.

ત્રિનેત્ર, બે ભુજા, બાહ્ય સૂર્યસમ કાન્તિ. હંડ, વજ્ર. શિખા, ચન્દ્રોપવિત. કૌપિન સંયુક્ત. રક્ત વર્ણ.

૧૪ દેશિક સુપ્રહણ્ય.

છ ભુજા, એક મુખ, મુકુટ યુક્ત. ૧ શક્તિ, ૨ ખેટ, ૩ જપમાલા. ૧ વર, ૨ અભય, ૩ કમલ. મયુર વાહન.

૧૫ કૌચ સુપ્રહણ્ય.

ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, સિંહાસન સ્થિત, વરદ, અભય, પુષ્પ, બાણ, રક્તવર્ણ.

૧૬ શિખિવાહન સુપ્રહણ્ય.

ચાર ભુજા, એક મુખ, ત્રિનેત્ર. અભય, વર; પાશ, અંકુશ. ઈંદ્રનીલ રથમાં રક્ત કમલ પર બેઠેલ, રક્ત વર્ણ.

૧૭ વેલાયુધ સુપ્રહણ્ય.

બે ભુજા, એક મુખ, હંડ, વર. રક્ત વર્ણ, કમલ વાહન.

કાર્તિક સ્વામી

એક મુખ, બાહરૂપ, બે ભુજા, શક્તિ કુકડો.

કાર્તિક સ્વામી.

બાર ભુજા, છ મુખ, મયુર વાહન. ૧ શક્તિ, ૨ ત્રિશૂલ, ૩ પાશ, ૪ ખડગ, ૫ બાણ, ૬ તર્જની. ૧ મોરપીંછ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ ખેટ, ૪ પતાકા, ૫ અભય, ૬ કુકડો.

અગ્નિપૂરાણ

કાર્તિક સ્વામી.

નૂતન ઉદય પામતા સૂર્યની જેવી કાન્તિવાળા તથા કમળના ઉદર સમાન સુકુમાર કરવા, સર્વાંશરણ ભૂષણ યુક્ત મયુર વાહન, ખેટ તથા નગરમાં બાર ભુજા, કર્વટમાં ચાર ભુજા, નાના ગામમાં બે ભુજા કરવા. બાર ભુજા-૧ શક્તિ, ૨ પાશ, ૩ ખડગ, ૪ બાણ, ૫ ત્રિશૂલ, ૬ વરદ. ૧ ધનુષ્ય, ૨ પતાકા, ૩ મુષ્ટિ, ૪ તર્જની, ૫ હાલ, ૬ કુકડો.

કાર્તિક સ્વામી

બે ભુજ, શક્તિ, કુકડો.

કાર્તિક સ્વામી

ચાર ભુજ, તલવાર, વરદ, શક્તિ, પાશ.

વીરેશ્વર ભગવાન

ચાર ભુજ, વૃષ પર બેઠેલ, ધનુર્ધારી વીણા ત્રિશુલને ધારણ કરનાર માત્રિકાઓની પહેલા સ્થાપવા. મધ્યે માતૃકા અને અંતે વિનાયક

અગ્નિપુરાણ

વીરેશ પછી ગણપતિ પછી ચંડિકા ચાર ભુજ. કપાલ. ૧ માલા, ૨ મસ્તક, ૩ ખટવાંગ, ૪ શૂલ કૃરૂપા પછી માતૃકા અને છેવટ ભૈરવ કરવાં.

અપરાજિત

ભૈરવ

બાર હસ્ત જટામાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ૧ ખડગ, ૨ અંકુશ, ૩ કુકડો, ૪ બાણ, ૫ આકડોવૃક્ષ, ૬ અભય. ૧ ચાપ, ૨ ત્રિશુલ, ૩ ખટવાંગ, ૪ પાશ, ૫ ખોપરી ચુકતકંડ, ૬ વર, ગજ ચર્મધર પ્રેતવાહન.

અગ્નિ પુરાણ.

અષ્ટ ભૈરવ

૧ ભૈરવ, ૨ મહાભૈરવ, ૩ ચન્ડ ભૈરવ, ૪ રૂદ્ર ભૈરવ, ૫ કપાલ ભૈરવ, ૬ આનંદ ભૈરવ, ૭ કંકાલ ભૈરવ, ૮ બદ્ધ ભૈરવ.

ભૈરવ રૂપ

લાંબા ઉદરવાળા, પિંગલ લોચન, દાંત વિકરાળ, નાસિકા કુલેલી. મસ્તક માલા, રૌદ્રરૂપ, સર્પના આભૂષણો, ગજ ચર્મ ધારણ કરનાર બહુ બાહુ વ્યાપક છે, સર્વ જાતના આયુષોથી વિભૂષિત, નખ તિક્ષણ, સર્પ ભૂષણ, દેવી પાર્વતીની સન્મુખ રહેનાર, શ્વેત તથા રક્તવર્ણ, માતૃગણ મુખ્ય મહાકાલ જાણવો. અનેક રૂપ ધરે છે.

ચતુષ્પદિ ભૈરવ

૧ સ્વછંદ, ૨ વિદ્ય, ૩ સંતુષ્ટ, ૪ ખેચર, ૫ સચરાચર, ૬ કૃર, ૭ કોડદંષ્ટા, ૮ જટાધર, ૯ વિશ્વરૂપા, ૧૦ વિરૂપાક્ષો, ૧૧ નાના રૂપધર, ૧૨ વજ્ર હસ્તો, ૧૩ મહાકાચ, ૧૪ ચંડ, ૧૫ પ્રલ પાંતક, ૧૬ ભૂમિકંપો, ૧૭ નિલકંઠ, ૧૮ વિષ્ણુ, ૧૯ કુલપાલક, ૨૦ ચંડપાલ ૨૧ કામપાલ, ૨૨ ક્રોધ, ૨૩ પિંગલ, ૨૪ આમ્રરૂપ,

૨૫ ધરાપાલ, ૨૬ કુરલ, ૨૭ મંત્રનાયક, ૨૮ રૂદ્રપિત, ૨૯ મહારાય, ૩૦ પ્રચાપ્યુ,
૩૧ બટુક, ૩૨ નાયક, ૩૩ શંકર, ૩૪ ભૂત, ૩૫ વૈતાલ, ૩૬ ત્રિનેત્ર, ૩૭ ત્રિપુરાતક,
૩૮ વરહ, ૩૯ પર્વતાવત્સ, ૪૦ કપાલ, ૪૧ શશિભૂષણ, ૪૨ હસ્તિ, ૪૩ ચર્મામ્બરધરો,
૪૪ યોગી, ૪૫ બ્રહ્મરાક્ષસ, ૪૬ સર્વજ્ઞ, ૪૭ સર્વદેવેશ, ૪૮ સર્વભૂત, ૪૯ હૃદિસ્થિત,
૫૦ ભીષણ, ૫૧ જય, ૫૨ હરસ્ય, ૫૩ સર્વજ્ઞા, ૫૪ કાલાગ્નિ, ૫૫ મહારૂદ્રો,
૫૬ દક્ષિણમુખ, ૫૭ સંહાર, ૫૮ રત્નકાંગો, ૫૯ કાલાગ્નિ, ૬૦ પ્રિયંકર, ૬૧ ઘોરનાદો,
૬૨ વિરૂપાક્ષો, ૬૩ યોગી, ૬૪ દક્ષ.

-તત્ત્વનિધિ

ઘંટાકર્ણ દેવ

ઘંટાકર્ણ જે ભુજા, જટામુકુટ કાનમાં ઘંટા બંને ભુજાએ ચડાવેલાં ધનુષ્ય યુક્ત,
જમણા પગ પાસે વજ્ર, ડાબા પગ પાસે ગદા.

ઘંટાકર્ણ અગ્નિપુરાણ

ઘંટાકર્ણદેવ પાપ અને રોગને નાશ કરનાર છે. તેમને અઠાર ભુજા છે. ૧ વજ્ર,
૨ તલવાર, ૩ હંડ, ૪ ચક્ર, ૫ મુશલ, ૬ અંકુશ, ૭ મુદ્ગર (મસ્તક) ૮ બાણ, ૯ મુદ્રા,
૧ ઢાલ, ૨ શક્તિ, ૩ મસ્તક, ૪ નાગપાશ, ૫ ધનુષ્ય, ૬ ઘંટા, ૭ કુહાર, ૮ ત્રિશૂલ,
૯ ત્રિશૂલ, (જે ત્રિશૂલ ધારણ કરેલ છે)

લોકપાલ :- જે ભુજા,

કિન્નર :- વિણા હસ્ત,

પિશાચ :- દુબળા અંગવાળા કુલેલા નાકવાળા.

વૈતાલ :- વિકૃત

ક્ષેત્રપાલ :- શૂલવંત

પ્રેત :- કૃશોદર દુબળા પેટવાળા,

પીતર :- વૃદ્ધ પિતૃદેવ, ચરોપવિત ધારણ કરેલ. જે ભુજા બદ્રપીઠ પર
બેઠેલ જમણો હાથ ઘુંટણ પર, ડાબા હાથમાં શરવા-શૂચિ (બન્ને હાથમાં નાગ
પણ હોય)

નાગ સ્વરૂપ :- સાત ક્ષણ મથિ સાથે નાભિથી નીચે સર્પ પુરુષાકાર અને
ઉપર પુરુષાકાર જેના હાથમાં માલા અને કમડલ છે, (અન્ય મતે બેડગ ઢાલ)

ગાન્ધર્વ :- કિરીટ મુકુટ ધારણ કરેલ, હસ્તમાં વિણાવાદ્ય.

અસુર :- કિરીટ મુકુટ અને કુડલધારી, તીક્ષ્ણ હંતવાળા, ભયંકર શસ્ત્ર ધારી

રાક્ષસ :- વસ્ત્ર લાલવર્ણ, શ્યામવર્ણ દેહવાલા, લાંબા નખવાળા અને ભયંકર સ્વરૂપ, હસ્તમાં કીર્તિ અને ખટવાંગ રાક્ષસ ઘોર રૂપવાળા હોય છે.

ભૂત - ભૂત, દાનવ અને પિશાચ માંસ રહિત દેહવાળા કેવલ હડીવાલા. મુખ લાંબા, ખેઠેલ પેટ અને ભયંકર રૂપવાળા જાણવા.

અપ્સરા, દેવાંગના :- મહાસુંદર, રમ્ય, રૂપવાળી જાણવી.

યક્ષિણી :- સ્તબ્ધ દષ્ટિવાળી અને લાંબી આંખો વાલી.

શાકિની :- તિરછી દષ્ટિવાળી.

શિલ્પાલંકાર પંચજીવ :

અથ કીર્તિમુખાયાસિ ગ્રાસ મકર સંસ્થિતા ।

વિરાલો વિલોલ જિહ્વા પંચધા પરિકીર્તિતા ॥

શિલ્પ કર્મમાં અલંકૃત પાંચ જીવ આ પ્રકારે છે. ૧ કીર્તિમુખ, ૨ નાગ, ૩ ગ્રાસ, ૪ મકર, ૫ વિરાલી, આ પાંચ જીવ શિલ્પ કૃતિમાં અલંકાર રૂપ માનેલ છે.

૩૨ દેવાંગના

૧ મેનકા, ૨ લીલાવતી, ૩ વિધિવિતા, ૪ સુંદરી, ૫ શુભગામિની (શુભાંગિની), ૬ હંસાવલી, ૭ સર્વકલા, ૮ કર્પૂર મંજરી, ૯ પક્ષિની, ૧૦ ગૂઢશબ્દા (પક્ષનેત્રા), ૧૧ ચિત્રિણી, ૧૨ ચિત્ર વલ્લભા (ચિત્રરૂપા, પુત્રવલ્લભા), ૧૩ ગૌરી, ૧૪ ગાંધારી, ૧૫ દેવશાખા (દેવશા), ૧૬ મરીચિકા, ૧૭ ચંદ્રાવલી, ૧૮ પત્રલેખા (ચંદ્રલેખા), ૧૯ સુગંધા, ૨૦ શત્રુ મર્દિની, ૨૧ માનવી (માનની માનિકા), ૨૨ માનહંસા, ૨૩ સુસ્વભાવા, ૨૪ ભાવચંદ્રા (ભાવમુદ્રિકા), ૨૫ મૃગાક્ષી, ૨૬ ઉર્વશી, ૨૭ રંભા (ઉત્તાન), ૨૮ ભુજધોષા (મંજુધોષા), ૨૯ જ્યા, ૩૦ વિજ્યા (મોહિની), ૩૧ ચંદ્રવક્રા (ઉત્તાના), ૩૨ કામરૂપા (તિલોત્તમા).

દેવી સ્વરૂપ લક્ષણ

મહાકાલી

દશ ભુજ, દશ પગ, દશ મસ્તક, શ્યામ (કાળજી) વર્ણ, ત્રિનેત્ર. ૧ ખડગ, ૨ ખાણ, ૩ ગદા, ૪ શૂલ, ૫ ચક્ર, દક્ષિણ હસ્તમાં. ૧ શેખ, ૨ ભુશૂણ્ડ, ૩ પરિધ ૪ ધનુષ્ય, ૫ લોહી ટપકતું મસ્તક, વામ હસ્તમાં

દેવી ભાગવત.

મહાકાલી

દશ ભુજ, દશ પગ, દશ મસ્તક, ત્રિનેત્ર, કાન્તિ નિલમણી જેવી. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખડગ, ૨ ચક્ર, ૩ ગદા, ૪ બાણ, ૫ ધનુષ્ય. વામ હસ્તમાં ૧ પરિધ, ૨ ત્રિશુલ, ૩ ભુશૂણ્ડ, ૪ મસ્તક, ૫ શંખ.

માર્કંડેય પુરાણ.

મહાલક્ષ્મી.

અઠાર ભુજ, મુખગોર્ધ, ભુજશ્યામ, સ્તન મંડળ અત્યંત પ્રવેત, કટિ ચરણ લાલ જંઘાપિંડી નીલ, ત્રિગુણી શક્તિ, પ્રસન્ન મુખ, કમલ ઉપર ખેઠેલ મહિષાસુર, મર્દિની. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અક્ષમાલા ૨ પરશુ, ૩ ગદા, ૪ બાણ, ૫ વજ્ર, ૬ પદ્મ, ૭ ધનુષ્ય, ૮ કુણ્ડિકા, ૯ દંડ. વામ હસ્તમાં ૧ અસિ, ૨ ખડગ, ૩ ઢાલ, ૪ શંખ, ૫ ઘણ્ટા, ૬ સુરાપાત્ર, ૭ ત્રિશૂલ, ૮ પાશ, ૯ સુદર્શન.

બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ.

મહાલક્ષ્મી

અઠાર ભુજ, અક્ષમાલા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અક્ષમાલા, ૨ કમલ, ૩ બાણ, ૪ ખડગ, ૫ વજ્ર, ૬ ગદા, ૭ ચક્ર, ૮ ત્રિશૂલ, ૯ પરશુ ૧ શંખ, ૨ ઘંટા, ૩ પાશ, ૪ શક્તિ, ૫ દંડ, ૬ ઢાલ, ૭ ધનુષ્ય, ૮ સુરાપાત્ર, ૯ કમંડલ. વામ હસ્તમાં

માર્કંડેય પુરાણ

મહાકાલી

દશ ભુજ દશ પગ, નીલ વર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખડગ, ૨ ચક્ર, ૩ ગદા, ૪ બાણ, ૫ ઢાલ વામ હસ્તમાં ૧ શૂલ, ૨ ભુશૂણ્ડ, ૩ મસ્તક, ૪ શંખ, ૫ ધનુષ્ય.

તત્ત્વનિધિ

મહા સરસ્વતી.

અષ્ટ ભુજ, શરદ ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળા દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ઘંટા, ૨ શૂલ, ૩ હળ, ૪ શંખ. વામ હસ્તમાં-૧ મુશલ, ૨ ચક્ર, ૩ ધનુષ્ય, ૪ બાણ.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ

મહા સરસ્વતી.

અષ્ટ ભુજ દક્ષિણ હસ્તમાં- ૧ બાણ, ૨ મુશલ, ૩ શૂલ, ૪ ચક્ર. વામ હસ્તમાં- ૧ શંખ, ૨ ઘંટા, ૩ હળ, ૪ ધનુષ્ય.

માર્કંડેય પુરાણ

મહા લક્ષ્મી.

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ પાનપાત્ર, ૨ ગદા. વામ હસ્તમાં ૧ ખેટ, ૨ શ્રીફળ

મહા લક્ષ્મી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ કમલ. વામ હસ્તમાં ૧ કમલ, ૨ શ્રીફળ
કમલ પર ખેડેલ.

લક્ષ્મી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ જલપાત્ર, ૨ કૌમુદિ. વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ,
૨ શ્રીફળ.

લક્ષ્મી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખિલ્લ ફળ, ૨ શંખ, વામ હસ્તમાં ૧ કૈયુર-
પ્રાન્ત, ૨ અમૃતકુંડ. પાછળ બે હાથી, મસ્તકે કમળને ધારણ કરતા કરવા, કમળ
વાહન, કમળ ઉપર ઉભેલા બે બાળુ બે વિદ્યાધર કરવા, જમણી બાળુ વિરાજિત,
ડાબી બાળુ મૌલિ. હાથમાં ખડગ ધારણ કરનાર, આજ્ઞામાં તત્પર.

જય લક્ષ્મી, વિષ્ણુધર્મોત્તર પુરાણ

મહાવિદ્યા સરસ્વતી

અષ્ટ ભુજ, મુકુટ ધારિણી, તેજ મંડળ યુક્ત, કુંડલો સહિત કણ્ઠવાળી.
દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અક્ષમાલા, ૨ પદ્મ, ૩ વીણા, ૪ પુસ્તક. વામ હસ્તમાં ૧ વરદ,
૨ અક્ષમાલા ૩ પદ્મ, ૪ પુસ્તક ધારિણી સરસ્વતી કલ્યાણકારી સરસ્વતી નાણવી.

સરસ્વતી

ચંદ્ર જેવું મુખ છે, સર્વાભરણ ભૂષિતા, ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ પુસ્તક,
૨ અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ૧ વીણા, ૨ કમલ.

બાર સરસ્વતીના નામે.

૧ મહાવિદ્યા સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, કમલ. વામ હસ્તમાં વીણા, પુસ્તક.

૨ મહાવાણી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, પુસ્તક વામ હસ્તમાં વીણા, કમલ.

૩ ભારતી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, માલા. વામ હસ્તમાં કમલ, પુસ્તક.

૪ સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, કમલ. વામ હસ્તમાં માલા, પુસ્તક.

૫ આર્યા

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, માલા. વામ હસ્તમાં પુસ્તક, કમલ.

૬ પ્રાણી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, પુસ્તક. વામ હસ્તમાં માલા, પદ્મ.

૭ કામધેનુ સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, પદ્મ. વામ હસ્તમાં વીણા, પુસ્તક.

૮ વેદ ગર્ભા સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, પુસ્તક. વામ હસ્તમાં વીણા, કમલ.

૯ ઇશ્વરી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, અભય. વામ હસ્તમાં કમલ, પુસ્તક.

૧૦ મહાલક્ષ્મી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, કમલ. વામ હસ્તમાં પુસ્તક, અભય.

૧૧ મહાકાલી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, કમલ. વામ હસ્તમાં પુસ્તક, અભય.

૧૨ મહા સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, પુસ્તક, વામ હસ્તમાં વીણા, પદ્મ.

દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ.

ચામુંદેશ્વરી

વીશ ભુજ, એક મુખ, વાહન હાથ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ તલવાર, ૩ શક્તિ, ૪ ચક્ર, ૫ બાણ, ૬ શંખ, ૭ પાત્ર, ૮ અભય, ૯ હમર, ૧૦ છૂરી. વામ હસ્તમાં ૧ નાગ, ૨ પાશ, ૩ ઢાલ, ૪ કુહાડી, ૫ અંકુશ, ૬ ધનુષ્ય, ૭ ઘંટ, ૮ ધ્વજ, ૯ ગદા. ૧૦ રિપુ નાશિની (દૈત્યના કેસ પકડી ત્રિશૂલ મારે છે.)

ચામુંડા મહિષધાતની

દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અસિ, ૨ ખેટ, ૩ કર્ણત, ૪ ગદા, ૫ દંડ, ૬ શર, ૭ ચાપ, ૮ મુષ્ટિ, ૯ મુદ્ગર ૧૦ શંખ, ૧૧ ખડગ, ૧૨ ધ્વજ, ૧૩ વજ્ર, ૧૪ ચક્ર. વામ હસ્તમાં ૧ પરશુ, ૨ ડંમરૂં, ૩ દર્પણ, ૪ શક્તિ, ૫ કુન્ત, ૬ હળ, ૭ મુશલ, ૮ પાશ, ૯ તોમર, ૧૦ ઢાલ, ૧૧ પણવ, ૧૨ અભય, ૧૩ મુષ્ટિ. ૧૪ તર્જની. સિંહ વાહન. અગ્નિપૂરાણ

ચંડી વિશભુજ

સિંહારૂઢ. ૧ ત્રિશૂલ, ૨ તલવાર, ૩ શક્તિ, ૪ ચક્ર, ૫ પાશ, ૬ ઢાલ, ૭ અભય, ૮ ડંમરૂં, ૯ શક્તિ, ૧૦ નાગ. વામ હસ્તમાં ૧ પાશ, ૨ ઢાલ, ૩ કુહાડી, ૪ અંકુશ, ૫ પાશ, ૬ ઘંટા, ૭ ધ્વજ, ૮ ગદા, ૯ દર્પણ, ૧૦ મુદ્ગર.

ચંડી દશભુજ

સિંહ વાહન. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખાણ, ૨ ખડગ, ૩ ત્રિશૂલ, ૪ મસ્તક, ૫ શક્તિ. વામ હસ્તમાં ૧ નાગપાશ, ૨ ઢાલ, ૩ અંકુશ; ૪ કુહાડી, ૫ ધનુષ્ય. મહિષાસુર મર્દિની.

દુર્ગા અષ્ટદશ ભુજ

સિંહ વાહન, અઢાર હાથ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ મસ્તક, ૨ ઢાલ, ૩ દર્પણ, ૪ તર્જની, ૫ ખાણ, ૬ ધ્વજ, ૭ ડંમરૂં, ૮ અંકુશ, ૯ પાશ. વામ હસ્તમાં ૧ શક્તિ, ૨ મુદ્ગર, ૩ ત્રિશૂલ, ૪ વજ્ર, ૫ ખડગ, ૬ અંકુશ, ૭ ખાણ, ૮ ચક્ર, ૯ નાગ. અગ્નિ પુરાણ.

દુર્ગા અષ્ટભુજ

મસ્તકમાં ચંદ્રનો મુકુટ છે જેનું તેજ વિજળી જેવું છે, સિંહ પર બેઠેલ છે. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ચક્ર, ૨ ગદા, ૩ તલવાર, ૪ ઢાલ ધારણ કરેલ છે. વામ હસ્તમાં ૧ ખાણ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ પાશ, ૪ અભય ધારણ કરેલ છે. હસ્તમાં ઢાલ, તલવાર ધારણ કરેલ કન્યાઓ જેની સેવામાં ખડી છે.

ચામુંડા ચાર ભુજ

ચાર ભુજ, ત્રિનેત્ર, દુબળા શરીરવાળી, ઊંચા કેશવાળી (ઉર્ધ્વકેશી), હાડકાની માળા પહેરનાર (અસ્થિભૂષણ), ઉંડા પેટવાળી (કુશોદરી), શિયાળના ચર્મને ધારણ કરનાર, લોકડીના વાહનવાળી, શૂલ, કાતર. મસ્તક, પટ્ટાકા.

ભુવનેશ્વરી

પ્રભાતના કૌમળ સૂર્ય જેવી કાન્તિવાળી, શિર પર ચંદ્રનો મુકુટ ધારણ કરેલ છે. તંગ સ્તનોવાળા, ત્રિનેત્ર, હસ્તા મુખવાળા, આઠભુજ. ૧ અંકુશ, ૨ પાશ, ૩ અભય, ૪ મુદ્રા દક્ષિણ કરમાં. ૧ વર, ૨ પાશ, ૩ અંકુશ, ૪ અભય વામ હસ્તમાં

નવ દુર્ગા

- (૧) શૈલપુત્રી :- ચંદ્રને મસ્તક પર ધારણ કરનાર, વૃષભ વાહન, બે ભુજા વરદ, ત્રિશૂલ
- (૨) બ્રહ્મચારિણી :- ઉભેલા, બે ભુજા, અક્ષમાલા કમંડલ.
- (૩) ચંદ્રઘંટા :- દશ હસ્ત, વાઘનાં વાહનવાળા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ માલા, ૩ પાશ, ૪ બાણ, ૫ કમલ. વામ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ગદા, ૩ ખડગ, ૪ વરદ, ૫ કમંડલ.
- (૪) કુંભાંડાં :- અષ્ટ ભુજા, વાઘ વાહન. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વર, ૨ કમંડલ, ૩ બાણ ૪ કમલ. વામ હસ્તમાં ૧ કમલ, ૨ ચક્ર, ૩ ગદા, ૪ માલા.
- (૫) સ્કંધમાતા :- સિંહ વાહન, છ મુખવાળા. ૧ કાર્તિક સ્વામી ૨ કમળ. ૧ કમળ, ૨ વરદ. ચાર ભુજા.
- (૬) કાત્યાયની :- સિંહ વાહન, ચાર ભુજા. ૧ અભય, ૨ વરદ. ૧ કમળ, ૨ તલવાર.
- (૭) કાલરાત્રી :- ખર વાહન, નગના, લાંબા હોઠવાળી, શ્યામ વર્ણ. વરદ, અભય. ખડગ, ધ્વજા.
- (૮) મહાગૌરી :- વૃષભ વાહન, શ્વેત વર્ણ, ચાર ભુજા. વરદ, ત્રિશૂલ. અભય જલપાત્ર
- (૯) સિદ્ધદાત્રી :- કમલ પર બેઠેલ, ચાર ભુજા. ગદા, તર્જની. શંખ, પદ્મ.

સપ્ત માત્રિકા

- (૧) ગૌરી :- આગળ વૃષભ છે તેવા, બે ભુજા, શ્વેતવર્ણ ૧ કમલ, ૨ ત્રિશૂલ.
- (૨) બ્રાહ્મી :- ચતુર્મુખ, બે ભુજા, શ્વેતવર્ણ, હંસ વાહન. અક્ષમાલા, કમંડલ.
- (૩) શાંકરી :- ચાર ભુજા, શ્વેતવર્ણ, વૃષ વાહન શર, ચાપ, ચક્ર, ધનુષ્ય
- (૪) કૌમારી :- બે ભુજા, રક્ત વર્ણ, મયુર વાહન, બંને હાથમાં શક્તિ ધારણ કરેલ છે.
- (૫) લક્ષ્મી :- ચાર ભુજા, શંખ, ચક્ર, ગદા, કમલ.
- (૬) વારાહી :- ચાર ભુજા, મહિષ વાહન, દંડ, શંખ, અસિ, ગદા.
- (૭) ઐન્દ્રી :- ચાર ભુજા, વજ્ર હસ્તા, ગજ વાહન, સહસ્રનેત્રા.

નવ રૂદ્રચાંડા

- (૧) રૂદ્રચાંડા :- રક્ત વર્ણ, ડમરૂં, તજની ધારણ કરેલ છે.
 (૨) પ્રચાંડા :- પીત વર્ણ, " " "
 (૩) ચણ્ડોત્ત્રા:- નીલ વર્ણ, " " "
 (૪) ચાંડનાયિકા શ્વેત વર્ણ, " " "
 (૫) ચાંડ :- ધૂમ્ર વર્ણ, " " "
 (૬) ચાંડવતિ :- પીતવર્ણ, " " "
 (૭) ચાંડરૂપા :- શ્વેતવર્ણ, " " "
 (૮) ચાંડિકા :- રક્ત વર્ણ, " " "
 (૯) ઉગ્રચાંડા :- પીતવર્ણ, " " "

સ્કંધ પુરાણ.

રૂદ્ર ચામુંડા

આઠ ભુજ, ગજ ચર્મ ધારણ કરનાર. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ધનુષ્ય, ૨ ઢાલ, ૩ પતાકા, ૪ અભય. વામ હસ્તમાં ૧ મસ્તક, ૨ કાતર, ૩ શૂલ, ૪ પાશ. શિર પર ડમરૂં રાખી રૂદ્ર મૂર્તિ નૃત્ય કરતી કરવી.

મહિષાસુર મર્દિની ચણ્ડિકા

ત્રિલંગીપણે ઉભેલી, મહિષાસુરનો નાશ કરતી, બાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ખડગ, ૩ ચક્ર, ૪ બાણ, ૫ પદ્મ, ૬ શક્તિ. વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ, ૨ ચઢાવેલું ધનુષ્ય, ૩ પાશ, ૪ અંકુશ, ૫ ઘંટા, ૬ દૈત્યના કેશ એક હાથે પકડેલા છે. નીચે જેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું છે તેવો પાડો કરવો, માથું કપાયેલ અને હાથમાં તલવાર છે એવો મહિષાસુર કરવો, હૃદય ત્રિશૂલથી ભેદાયેલ છે. વાંકા દાંતવાળો, રક્તથી જેના અંગો રંગાયેલા છે. ફાટેલી અને લાલચોળ જેની આંખો છે એવા સ્વરૂપવાળો કરવો. દેવીનો જમણો પગ સિંહ પર રહેલો છે. વામ પગનો અંગુઠો કંઈક નીચેથી મહિષને અડકેલો કરવો.

રક્ત ચામુંડા

મોટી વિકરાળ દાઢવાળી. શુષ્ક દેહવાળી, ઉંડી આંખોવાળી, ભયંકર સ્વરૂપવાળી ઘસ ભુજવાળી. ક્ષીણ કમર. મુઠદા પર ખેઠેલ, વિકરાળ મુખવાળી, ભયંકર રક્ત, ચામુંડા દેવી બાણવા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ મુશલ, ૨ ચક્ર, ૩ બાણ, ૪ અંકુશ, ૫ ખડગ, વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ, ૨ પાશ, ૩ ધનુષ્ય, ૪ ઢંડ, ૫ કુહાડી.

ચૈવીશ પાર્વતી ગૌરી સ્વરૂપો

ચતુર્વિંશતી ગૌરીનું સામાન્ય સ્વરૂપ ચાર ભુજ, ત્રિનેત્ર, સર્વાભયભૂષિતા, પીળા વર્ણના, પીળા વસ્ત્રોવાળા, એક મુખ, યૌવન સ્વરૂપ, તેજ પ્રસાવાળા મુકુટ, કુડલથી શોભતા, હાર, કંકણ, કેયુર, પગ નુપૂર (ઝાંઝર), પહેરેલ અને વિશેષ કરી સિંહ વાહનવાળા અને અન્ય વાહનો અને ઘો વાહન પણ કહેલ છે.

૧. તોતલા દેવી :- માલા, કમંડલ, પીછીકા, શંખ, હંસ વાહન.
- ૨ ત્રિપુરા દેવી :- અંકુશ, અભય, પાશ, શિવલિંગ, વાહન પ્રેત,
૩. સૌભાગ્ય દેવી :- પદ્મ, માલા, પુસ્તક, ફળ, વાહન ગરુડ.
૪. વિજયા દેવી :- દંડ, માલા પુસ્તક, અભય. વાહન સિંહ.
૫. ગૌરી દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન સિંહ.
૬. પાર્વતી દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, ફલ. વાહન ઘો.
૭. શૂલેશ્વરી દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, માલા. વાહન સિંહ.
- ૮ લલિતા દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન ઘો.
૯. ઇશ્વરી દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન ઘો.
૧૦. મનેશ્વરી દેવી :- શિવલિંગ, કમળ, ગણપતિ, અભય વાહન સિંહ.
૧૧. ઉમા દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, કમલ. વાહન સિંહ.
૧૨. વીણા દેવી :- શિવલિંગ, કમળ, ગણપતિ, શિવલિંગ વાહન સિંહ.
૧૩. હસ્તિની દેવી :- શિવલિંગ, માતુલિંગ, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન ઘો.
૧૪. ત્રિનેત્રા દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, ફળ. વાહન ઘો.
૧૫. રમણા દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, પુસ્તક વાહન હંસ.
૧૬. ફલકલા દેવી :- કમળ, કમળ, પુસ્તક, કમડલ. આસન કમલ.
- ૧૭ જંઘા દેવી :- કમળ, માળા, દર્પણ, ફલ. વાહન હાથી.
૧૮. ત્રૈલોક વિજય :- અંકુશ, વરફ, પાશ, અભય. વાહન સિંહ.
૧૯. કામેશ્વરી દેવી :- કમળ, માળા, પુસ્તક, અભય, આસન કમલ.
૨૦. રક્તનેત્રા દેવી :- ખડગ, અભય, સર્પ, ફળ. વાહન પ્રેત.

૨૧. ચંડી દેવી :- મુંડ, ખડગ, ઘંટિકા, ધનુષ્ય. શખ વાહન.
 ૨૨. જંભીની દેવી :- ખાણ, પાશ, અંકુશ, ઢાલ. શખ વાહન.
 ૨૩. જવલપ્રભા દેવી :- મુંડ, ખડગ, ઘંટિકા, ધનુષ્ય. શખ વાહન.
 ૨૪. ભૈરવી દેવી :- ખાણ, પાશ, અંકુશ, ઢાલ. શખ વાહન.

ઉપરની ત્ર્યોવીશ દેવીઓમાં ૧ (૨) ત્રિપુરા દેવી, ૨ (૨૦) રક્તાનેત્રા દેવી, ૩ (૨૧) ચંડી દેવી, ૪ (૨૨) જંભીની દેવી, ૫ (૨૩) જવલપ્રભા દેવી, ૬ (૨૪) ભૈરવી. આ છ દેવીના સ્વરૂપો ઉચિતામસ છે, બાકી રાજસ સાર્વિક સ્વરૂપોની અઠાર દેવીઓ છે.

જ્ઞાનપ્રકાશ દ્વિપાણીવ.

દ્વાદશ ગૌરી

- ૧ ઉમા - અક્ષસૂત્ર, કમલ દર્પણ, કમંડલ. ઘો વાહન.
 ૨ પાર્વતી - ૧ માળા, ૨ શિવલિંગ. ૧ ગણપતિ, ૨ કમંડલ, નીચે બે ખાળુ અગ્નિ કુંડો. ઘો વાહન.
 ૩ ગૌરી - માળા, અભય. કમળ, કમંડલ. ઘો. વાહન
 ૪ લલિતા - માળા, વીણા. વીણા, કમંડલ. ઘો. વાહન
 ૫ શ્રિયા - માળા, અભય, વરદ, કમંડલ ઘો વાહન.
 ૬ કૃષ્ણા - ૧ માળા, ૨ અભય. ૧ પુરતક, ૨ કમંડલ પુરાંજલી, પંચકુંડ અગ્નિના. ઘો વાહન.
 ૭ હિમવંતી - પદ્મ, દર્પણ, અભય, કમંડલ. ઘો વાહન.
 ૮ રંભા - કમંડલ, માળા. વજ્ર, અંકુશ. હસ્તિ વાહન
 ૯ સાવિત્રી - માળા, પુસ્તક. કમળ, કમંડલ. ચારમુખ. હંસ વાહન.
 ૧૦ ત્રિખંડા - માળા, વજ્ર, શક્તિ કમંડલ, ઘો વાહન.
 ૧૧ તોતલા - શૂલ, માલા. હડ, રવેતચામર. ઘો. વાહન
 ૧૨ ત્રિપુરા - પાશ, અંકુશ, અભય, વરદ, ઘો વાહન.

દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ

દ્વાદશ સરસ્વતી

- ૧ સરસ્વતી :- માળા, કમળ. વીણા, પુસ્તક.
- ૨ સરસ્વતી :- પુસ્તક, માળા. વીણા, પદ્મ.
- ૩ કમલાકૃષ્ણી :- વરદ, માળા. કમળ, પુસ્તક.
- ૪ જ્યા :- વરદ, કમળ. પુસ્તક, માળા.
- ૫ વિજ્યા :- વરદ, માળા. પુસ્તક, કમળ.
- ૬ સારંગી :- વરદ, પુસ્તક. માળા, કમળ.
- ૭ તુંબરી :- કમળ, માળા. વીણા, પુસ્તક.
- ૮ નારદી :- વરદ, પુસ્તક. વીણા, કમળ.
- ૯ સર્વ મંગલા :- માળા, કમળ. વીણા, પુસ્તક.
- ૧૦ વિદ્યાધરી :- કમળ, માળા. વીણા, પુસ્તક.
- ૧૧ સર્વવિદ્યા :- માળા, કમળ. પુસ્તક, અભય.
- ૧૨ નારદી દેવી :- અભય, કમળ. પુસ્તક, માળા.

દ્વાદશ સરસ્વતી સ્વરૂપ, (દ્વીપાર્ણવનામતે છે) સામાન્ય સ્વરૂપ ચારભુજ, એક મુખ, મુકુટ, કુંડલ ધારણ કરનાર, તેજપ્રભા વસ્ત્ર અલંકાર યુક્ત, યૌવન અવસ્થા, પ્રસન્ન મુખ, વાહન હંસ અથવા મયુર.

જ્ઞાનપ્રકાશ દ્વીપાર્ણવ

જ્યાદિ દેવીઓ

- પૂર્વ-જ્યાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદંગર.
 દક્ષિણ-વિજ્યાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદંગર.
 પશ્ચિમ-અજિતાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદંગર.
 ઉત્તર-અપરાજિતદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદંગર.

સમવસરણ વર્ણન

ચારદેવી સહ તુંબરૂ રૂપ નિર્માણ

તુંબરૂ :- વૃષ વાહન :- ચાર મુખ, ચાર ભુજ, ચંદ્રાશુ ગૌરવર્ણ, કપાલ, માતુલિંગ, ધનુષ્ય, માતુલિંગ.

ડાળી જમણી બાજુ બન્ને દેવીની મૂર્તિ કરવી. જ્યા, વિજ્યા, જમણી તરફ જયન્તિ અપરાજિતા ડાળી તરફ.

- ૧ જયા :- ચારમુખ, બે ભુજા. હંડ, મસ્તક. શ્વેતવર્ણ, પુરુષ વાહન.
- ૨ વિજયા:- ચારમુખ, બે ભુજા. ખડગ, મસ્તક. રક્ત વર્ણ, કૌશિક વાહન.
- ૩ જયન્તિ:- ચારમુખ, બે ભુજા, અક્ષમાલા, પુસ્તક, પીતવર્ણ, અશ્વ વાહન
- ૪ અપરાજિતા :- ચાર મુખ, બે ભુજા, લિંદિપાલ, મસ્તક, શ્યામવર્ણ મયુર વાહન.

વિષ્ણુ ધર્મોત્તર પુરાણ.

જગદંબા

ચાર ભુજા, સૂર્યના કિરણ જેવી કાન્તિ, લાલરંગની સાડી પહેરેલ છે, ગળામાં મુંડમાળા ધારણ કરેલ છે. ખંજે સ્તનો ઉપર લાલ ચંદનનો લેપ કરેલ છે, ત્રિનેત્ર, મુકુટમાં અર્ધ ચંદ્ર, કમળ ઉપર બેઠેલ. જપમાળા, પુસ્તક, અભય, કમળ.

જયાદેવી

મેઘ જેવી શ્યામ કાન્તિ, મસ્તક ઉપર ચંદ્રરેખા, સિંહવાહન, ત્રિનેત્ર, શંખ, ચક્ર, કૃપાણ, ત્રિશૂલ.

પદ્માવતી

નાગરાજ પર બેઠેલ, નાગની ફણાની માળા પહેરેલ છે, સૂર્ય સમાન કાન્તિવાળી, ત્રિનેત્ર, અર્ધ ચંદ્રનો મુકુટ ધારણ કરનાર, લૈરવતા અંકમાં નિવાસ કરનાર, ચાર ભુજા માલા, કુંભ, કપાલ, કમલ.

પદ્માવતી ચોત્રીશ ભુજા

કુકુડ મુખો, સર્પ વાહન, મુકુટ સર્પનું છત્ર, દક્ષિણ હસ્તમાં :- ૧ વરદ, ૨ ફરશી, ૩ સર્પ, ૪ ત્રિશૂલ, ૫ મસ્તક, ૬ અંકુશ, ૭ સર્પ, ૮ ખાણ, ૯ ખડગ, ૧૦ ઘંટા, ૧૧ કમલ, ૧૨ વજ્ર. વામ હસ્તમાં :- ૧ ચક્ર, ૨ અંકુશ, ૩ હમર, ૪ કુંડી, ૫ ધનુષ્ય, ૬ નકુલ, ૭ અગ્નિ, ૮ હાલ, ૯ અંકુશ, ૧૦ હંડ, ૧૧ સર્પ, ૧૨ વરદ.

માતંગી

સ્તનજડિત સિંહાસન પર બેસી, પોપટના મધુર શબ્દ સાંભળી રહ્યા છે, વર્ણ શ્યામ, એક પગ કમલ ઉપર, મસ્તક ઉપર અર્ધ ચંદ્ર. કંઠમાં કદહાર પુષ્પની માળા પહેરી છે, વીણા વગાડી રહ્યા છે. તંગ ચોળી તથા લાલ સાડી પહેરી છે. હસ્તમાં વીણા ને શંખપાત્ર, બે ભુજા, મુખ ઉપર મધુનો નીશો છે, કપાળમાં ખિંદી શોભી રહી છે.

ભવાનીદેવી

રક્તવર્ણ, ચાર ભુજ, જેમના નેત્રમાથી કર્ણા વહી રહી છે. પાશ, અંકુશ, બાણ, ધનુષ્ય શોભી રહ્યા છે. અણિમા આદિ સિદ્ધ કિરણોથી આવૃત્ત.

અર્ધેશ્વરી

સુવર્ણવર્ણ, શિરમાં અર્ધચંદ્ર, ત્રિનેત્ર, ચાર ભુજ, અક્ષમાલા, પાશ, અંકુશ, દંડ.

કામેશ્વરી

અગ્નિમાં તપેલા સુવર્ણ જેવા, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ એ ત્રણ જેના નેત્ર છે, મસ્તક પર અર્ધ ચંદ્ર ધારણ કરેલ છે. છ ભુજ દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ બાણ. વામ હસ્તમાં ૧ અંકુશ, ૨ પાશ, ૩ ત્રિશૂલ.

શિવાદેવી

ઉદય કાળના સૂર્ય મંડળ જેવી કાન્તિવાળા, ત્રિનેત્ર, સિંહ વાહન, ચાર ભુજ. પાશ, અંકુશ, વર, અલય

નંદનદેવી

કનકવર્ણ, ઉત્તમ આભૂષણવાળા, કમળ પર બેઠેલ, ચાર ભુજ, કમળ, અંકુશ, પાશ, શંખ, ઈંદિરા કમલા લક્ષ્મી વિગેરે નામો છે. શંખ, ચક્ર, ગદા પદ્મ.

મારકણ્ડેય પુરાણ, ભગવતિ ભાગવત.

રક્ત દંતિકા

રક્તવર્ણ, રક્તવસ્ત્રવાળા, સર્વ આભૂષણો લાલ રંગના, અસ્ત્ર, શસ્ત્ર, નેત્ર, કેશ, તિક્ષણ નખ, દાંત એ સર્વ લાલ રંગના, ચાર ભુજ. ખડગ, સુરાપાન, મુશળ, હળ. રક્ત ચામુંડા તથા યોગેશ્વરી પણ કહેવાય છે.

શાકંભરી

નીલવર્ણ, નીલકમલ જેવા નેત્રવાળા, નાભી નીચી છે. ત્રિવલ્લીથી સુશોભિત, ઉદર સુક્ષ્મ, કમળમાં વાસ કરનાર, ચાર ભુજ, ૧ મુઠી બાણથી ભરેલી છે. ૨ કમળ, ૩ યુગ્મ પદ્મલવ મુળ ઝળવાળા, ૪ ધનુષ્ય. શતાક્ષી-દુર્ગા નામ છે.

ભીમાદેવી

નીલવર્ણ, દાઢ તથા દાંત પ્રકાશયુક્ત, નેત્રવિશાલ, સ્તન ગોળ ઉંચા યુષ્ઠ, ચાર ભુજ, ખડગ, ડમરૂં, મસ્તક, સુરાપાત્ર. એકવીરા કાલરાત્રી, કામદા નામો છે.

આમરીદેવી

અનેક રંગો યુક્ત વિચિત્ર તેમના હાથમાં ચિત્ર બ્રમર છે. તેઓ મહામારી પણ કહેવાય છે.

પ્રાણ શક્તિ

લાલ સમુદ્રમાં રહેલા વહાણમાં, લાલ કમળ ઉપર બેઠેલા, હસ્ત કમળ જેવા, છ ભુજ, ત્રિનેત્ર, ખાલ સૂર્ય જેવી કાન્તિ.

દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ શેરડીનું બનાવેલું ધનુષ્ય, ૩ રત્નમયપાશ.
વામ હસ્તમાં ૧ અંકુશ, ૨ પાંચબાણો ૩ લોહીથી ભરેલું બાપર.

પ્રહ શાન્તિ

પિતવર્ણ, જટા મુકુટ ધારિણી, બદ્રાસન, પાદુકારૂંઢ, ચત્રોપવિત ધારિણી, ચાર ભુજ, (દંટા કરાલ વીકરાળ મુખ), મોટા હાંત, મોઢું ફાટેલ હંડ, છત્રી, અક્ષસૂત્ર, કુંડીકા.

તોતલા

બદ્રાસન, મુકુટ ધારિણી, ચાર ભુજ, કમળ, વજ્ર, સર્પ, શંખ.

ત્વરિતા

બદ્રાસન, મુદ્રા ધારિણી, ચાર ભુજ, વરદ, શંખ, કમળ, વરદ.

નિત્યા

હંસ વાહિની, મુકુટ ધારિણી, ચાર ભુજ માળા, અંકુશ, સર્પ, કમળ.

ત્રિપુરા

બદ્રાસન, મુકુટ ધારિણી, આઠ ભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કમળ, ૨ અંકુશ, ૩ બાણ, ૪ મોરપીંછનો ઝંડો. વામ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ કલશ, ૪ શંખ.

કામ સાધિની

કુકડ મુખો સર્પ વાહન, મુકુટયુક્ત, ચાર ભુજ, હસ્તિ હંત, કમળ. કમળ, શંખ

ત્રિપુરા ભૈરવી

બદ્રાસન મુકુટ આઠ ભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કમળ, ૨ બડગ, ૩ બાણ, ૪ ચક્ર. વામ હસ્તમાં ૧ પાશ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ ઢાલ, ૪ શંખ.

શાન્તિ દેવી

કમળ ઉપર બેઠેલ, ધવલવર્ણ, ચાર ભુજ. વરદ, માળા. ચેતી (કરશી), કમંડલ.

સહસ્ર મહાજવાલા

શ્વેતવર્ણ, અઠાર ભુજ, વરાહ વાહન. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ અશિ, ૩ ભાલુ, ૪ ચેતી, ૫ ધ્વજ, ૬ ખડગ, ૭ બાણ, ૮ વજ્ર, ૯ અંકુશ. વામ હસ્તમાં ૧ પાશ, ૨ ગદા, ૩ બાણ, ૪ ઢાલ, ૫ સર્પ, ૬ ભુષડી (ગદા), ૭ ત્રિશૂલ, ૮ ચક્ર, ૯ વરદ.

ચામુંડા

માંસ વગરની, કૂરંપા, ઉચા નસકેરાવાળી, પાતળા પેટવાળી, પીળા ઉર્ધ્વ કેશવાળી, નીલવર્ણ, રક્ત લોચન, વિકરાળ નજરવાળી, વિકૃત નખવાળી, સર્પના આબૂષણો ધારણ કરનાર, મસ્તકની માળા પહેરનાર, સોળ ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ખડગ, ૩ ઢાલ, ૪ ધનુષ્ય, ૫ બાણ, ૬ પાશ, ૭ અંકુશ, ૮ ઘંટા. વામ હસ્તમાં ૧ દર્પણ, ૨ વજ્ર, ૩ હંડ, ૪ કુહાડી, ૫ શંખ, ૬ ચક્ર, ૭ ગદા, ૮ મુદ્ગર.

અપરાજિત પૃથ્વી

રૂપ મણ્ડનના મતે ચામુંડાદેવીના આયુધો નીચે પ્રમાણે જાણવા.
૧ ત્રિશૂલ, ૨ ખેટક, ૩ ખડગ, ૪ ધનુષ્ય, ૫ પાશ, ૬ અંકુશ, ૭ બાણ, ૮ કુહાર.
૧ દર્પણ, ૨ ઘંટા, ૩ શંખ, ૪ વજ્ર, ૫ ગદા, ૬ વજ્ર, ૭ હંડ, ૮ મુદ્ગર.

રૂપ મણ્ડનમ.

હરસિદ્ધિ

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં કમંડલ, તલવાર. વામ હસ્તમાં ડમરૂં, જલપાત્ર.

ત્રિમાત્રિકા દેવી

૧. ગૌરી :— ઘો વાહનવાળી, ૨. લીલીયા :— હંસ વાહનવાળી, ૩. દુર્ગા :— સિંહાસન. એ ત્રણ માતૃદેવતા જાણવા.

યોગેશ્વરી

ચાર ભુજ. ખડગ, પાત્ર. મુશળ, હળધારિણી. રક્ત ચામુંડા અને રક્તદત્તિકા પણ કહેવાય છે.

કાત્યાયની

દશ ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ શલ, ૨ ખડગ, ૩ વજ્ર, ૪ ચક્ર, ૫ બાણ. વામ હસ્તમાં ૧ ધનુષ્ય, ૨ ઢાલ, ૩ મસ્તક, ૪ ઘંટા ૫ અંકુશ. દેવી વાહન સિંહ છે. છતાં મહિષ પર પણ બેસે છે.

પંચ લીલાદેવી

હંસ વાહન, સુવર્ણ વર્ણ, બાલ સૂર્યસમ કાન્તિ, સુરૂપા, સુનેત્રા, હોઠ રક્ત, કમળ જેવી ડોક, કર્ણ આભૂષણો ચુક્ત ભણુવી.

૧. લીલીયા :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પદ્મ. કમલ, જલપાત્ર.

૨. લીલા :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પદ્મ. પુસ્તક, જલપાત્ર.

૩ લીલાંગી :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પાશ. પદ્મ, જલપાત્ર.

૪ લલીતા :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, વજ્ર. અંકુશ, જલપાત્ર.

૫ લીલાવતી :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પાશ. અંકુશ, જલપાત્ર.

અપરંજિત.

ક્ષેમંકરી

ચાર ભુજ. ક્ષેમ અને આરોગ્યને આપનાર. વર, ત્રિશૂલ. પદ્મ, જલપાત્ર.

ભૂમિરૂપ નિર્માણ

શુદ્ધ વર્ણ, દિવ્યાલરણ ભૂષિતા, ચાર ભુજ. મુખ ચંદ્ર જેવું, શ્વેત અંબર (વસ્ત્ર) રત્નપાત્ર, શશ્યપાત્ર (અનાજ પાત્ર). ઔષધીપાત્ર, કમલ.

આકાશ સ્વરૂપ

નીલ કમલ જેવો વર્ણ છે, નીલ વસ્ત્ર, બે ભુજ. ચંદ્ર અને સૂર્ય ધારણ કરેલ છે.

ગંધા

બે ભુજ, શ્વેત વર્ણ, મકર વાહન. કુંભ અને કમળ.

જમના

બે ભુજ, શ્યામ વર્ણ, કૂર્મ વાહન. કુંભ અને વરહ.

ગોદાવરી

બે ભુજ. ગુલાબી વર્ણ, મન્થ વાહન. કુંભ અને કમળ.

કૃષ્ણા

બે ભુજ, શ્યામવર્ણ, શંખ વાહન. કુંભ અને વરહ.

નર્મદા

બે ભુજ, કનક વર્ણ, મકર વાહન. કુંભ અને કમળ.

તાપી

બે ભુજ, રક્તવર્ણ, મન્થ વાહન. કુંભ અને વરહ.

વેણી

બે ભુજા, રક્તવર્ણ, કૂર્મ વાહન. કુંભ અને કમળ.

સરસ્વતી

બે ભુજા, મૌતિક વર્ણ, કમલ વાહન, કુંભ અને કમલ.

રાજ રાજેશ્વરી

ચાર ભુજા, પ્રેતવાહન, સિંહુરવર્ણ, પાશ, અંકુશ, શેરડીનું ધનુષ્ય; પંચખાણ.

નવદુર્ગા

૧. મહામદમ્બી :- ચાર ભુજા. નીલકંઠ, હસ્તિવાહન. વર, ત્રિશૂલ. ઢાલ, જલપાત્ર.
૨. નન્દા :- ચાર ભુજા. અક્ષસૂત્ર, ખડગ. ઢાલ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૩. ક્ષેમકરી :- ચાર ભુજા. વર, ત્રિશૂલ. કમળ, જલપાત્ર સિંહ વાહન.
૪. શિવદૂતિ :- ચાર ભુજા કમંડલ, ચક્ર. ઢાલ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૫. મહાચન્ડા :- ચાર ભુજા. ખડગ, ત્રિશૂલ. ઘંટા, ઢાલ સિંહ વાહન.
૬. ભ્રમરી :- ચાર ભુજા. ખડગ, ડમરૂં. ઢાલ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૭. સર્વમંગલા :- ચાર ભુજા. અક્ષસૂત્ર, વજ્ર. ઘંટા, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૮. રૈવતી :- ચાર ભુજા. ઢંડ, ત્રિશૂલ. ખટવાંગ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૯. હરસિદ્ધિ :- ચાર ભુજા. કમંડલ, ખડગ. ડમરૂં, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.

ચોસઠ ચોગીની

- અષ્ટ પૂર્વ - સુવર્ણ વર્ણ, ચાર ભુજા, ડમરૂં, પાશ, ત્રિશૂલ, વરદ.
- અષ્ટ અગ્નિ :- શ્વેતવર્ણ, છ ભુજા, અંકુશ, મસ્તક, માલા. પુસ્તક, વીણા, મણી.
- અષ્ટ દક્ષિણ :- નીલ વર્ણ, ચાર ભુજા. શક્તિ, ગદા. જવાળા, અંકુશ.
- અષ્ટ નૈઋત્ય :- ધૂમ્ર વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, પટ્ટી. ખડગ, પરશુ.
- અષ્ટ પશ્ચિમ :- પ્રવેત વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.
- અષ્ટ વાયવ્ય :- પિત વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.
- અષ્ટ ઉત્તર :- રક્ત વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.
- અષ્ટ ઈશાન :- શ્યામ વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.

ક્રમ પૂર્વ	ક્રમ દક્ષિણ	ક્રમ પશ્ચિમ	ક્રમ ઉત્તર
૧ દિવ્યયોગી	૧૭ નરસોજની	૩૩ ચંડી	૪૯ નીકટી
૨ મહાયોગી	૧૮ કટકારી	૩૪ વારાહી	૫૦ શુભા
૩ સિદ્ધયોગી	૧૯ વીરસદ્રા	૩૫ મુંડધારિણી	૫૧ ક્રિયા
૪ મહેશ્વરી	૨૦ ધૂમ્રાક્ષી	૩૬ ભૈરવી	૫૨ કૃતિ
૫ પિપ્પાચી	૨૧ કલહપ્રિયા	૩૭ હસ્તિની	૫૩ કરાલી
૬ ડાકિની	૨૨ રત્નાક્ષી	૩૮ ક્રોધા	૫૪ શંખની
૭ કાલરાત્રી	૨૩ રાક્ષસી	૩૯ દુર્મુખી	૫૫ પદ્મની
૮ નીલાચરી	૨૪ ઘોરા	૪૦ પ્રેતવાહની	૫૬ ક્ષીરસંધા
ક્રમ અગ્નિ	ક્રમ નૈઋત્ય	ક્રમ વાયવ્ય	ક્રમ ઉશાન
૯ કંકાલી	૨૫ વિશ્વરૂપા	૪૧ અટવાંગ	૫૭ પ્રહરિણી
૧૦ રૌદ્રી	૨૬ ભયકરી	૪૨ હીર્ણલંબોણી	૫૮ લક્ષ્મી
૧૧ વૈતાલી	૨૭ કામાક્ષી	૪૩ માલિની	૫૯ કામુદી
૧૨ હૂંકારા	૨૮ ચામુંડા	૪૪ મંત્રયોગિની	૬૦ લોલા
૧૩ ભુવનેશ્વરી	૨૯ ભીષણા	૪૫ ચક્રી	૬૧ કુર્જટા
૧૪ હર્ણદેશી	૩૦ ત્રિપુરાંતક	૪૬ કંકાલી	૬૨ માલિની
૧૫ વિરૂપાક્ષી	૩૧ વીરા	૪૭ ભુવનેશ્વરી	૬૩ કપાલી
૧૬ શુભાંગી	૩૨ કૌમારી	૪૮ કટી	૬૪ નરસોજની

તત્ત્વનિધિ

સોળ માતૃકા દેવીઓ

૧ ગૌરી, ૨ પદ્મા, ૩ રાત્રી, ૪ મેઘા, ૫ આવિત્રી, ૬ વિલ્વા, ૭ જયા, ૮ દેવસેના, ૯ સ્વધા, ૧૦ સ્વાહા, ૧૧ માતૃકા, ૧૨ વૈશ્વતિ, ૧૩ વૃતિ, ૧૪ પુષ્ટિ, ૧૫ હૃષ્ટિ, ૧૬ તુષ્ટિ.

દેવસેના માતૃકા

મથુર વાહનવાળી. ખડગ, શક્તિ, ધનુષ્ય, બાણ ધારણ કરનાર, તારકામુરનો નાશ કરનાર એવા દેવસેના (પછી દેવી)નું ધ્યાન ધરવું.

ચોસઠ કલા સ્વરૂપ

સર્વે ધનુષ્ય બાણ ચુક્ત હાથવાળી, પી ગલ ઊંચા કેશવાળી, દાઢ કચકચાવતી. અનુક્રમે તે નીચે મુજબ જાણવી.

૧ પિંગલાક્ષી, ૨ વિશાલાક્ષી, ૩ સમૃદ્ધિ, ૪ વૃદ્ધિ, ૫ શ્રદ્ધા, ૬ સ્વાહા, ૭ સ્વધા, ૮ અભિજ્યા, ૯ માયા, ૧૦ સંજ્ઞા, ૧૧ વસુધરા, ૧૨ ત્રિલોકધાપી, ૧૩ સાવીત્રિ, ૧૪ ગાયત્રી, ૧૫ ત્રિદેવશેઠરી, ૧૬ સુરૂપા, ૧૭ બહુરૂપા, ૧૮ સ્કંધમાતા, ૧૯ અચ્યુતપ્રિય, ૨૦ વિમલા, ૨૧ અમલા, ૨૨ અરૂણી, ૨૩ આરૂણી, ૨૪ પ્રકૃતિ, ૨૫ વિકૃતિ, ૨૬ સૃષ્ટિ, ૨૭ સ્થીતિ, ૨૮ સંહૃતિ, ૨૯ સધ્યા, ૩૦ માતા, ૩૧ સતી, ૩૨ હંસી, ૩૩ મર્દિકા, ૩૪ વજ્રિકા, ૩૫ દેવમાતા, ૩૬ ભગવતી, ૩૭ દેવકી, ૩૮ કમલાસના, ૩૯ ત્રિમુખી, ૪૦ સાતમુખી, ૪૧ અન્યા, ૪૨ સુરાસુર વિમર્દિની, ૪૩ લંબોષ્ઠી, ૪૪ ઉર્ધ્વકેશી, ૪૫ બહુશિખા, ૪૬ વૃકોદરી, ૪૭ રથરેખા, ૪૮ શશીરેખા, ૪૯ ગગનવેગા, ૫૦ પવનવેગા, ૫૧ ભુવનપાલા, ૫૨ મહનાતુરા, ૫૩ અનંગા, ૫૪ અનંગમધના, ૫૫ અનંગ મેખલા, ૫૬ અનંગકુસુમા, ૫૭ વિશ્વરૂપા, ૫૮ સુરાદિકા, ૫૯ ક્ષયકરી, ૬૦ અક્ષોભ્યા, ૬૧ સત્યવાદિની, ૬૨ શુચિવૃત્તા, ૬૩ ઉદાશ ૬૪ વાગીશી.

ભગવતિ ભાગવત

શીતલા :- નગ્ન સ્વરૂપ, ગર્દભ પર બેઠેલ, બે ભુજ, જાડું અને કલશ, શિર ઉપર સૂપ ધારણ કરેલ છે.

તુલશીદેવી :- શ્યામવર્ણ, કમલ જેવા લોચન, પ્રસન્ન મુખ, ચાર ભુજ. સફેદકમલ, કમલ, વરદ, અભય.

અન્નપૂર્ણા :- સૂર્ય-ચંદ્ર સમાન તેજસ્વી, ચાર ભુજ, માલા, પુસ્તક, પાશ, પાત્ર, એ કાશીક્ષેત્રની અધિશ્વરી છે.

પ્રાતઃગાયત્રી :- સૂર્ય મંડલ વચ્ચે, ત્રણ મુખ, રક્તવર્ણ, બે ભુજ, માલા કમંડલ, હંસવાહન એવી બ્રહ્માણી, પ્રાતઃ ગાયત્રી કુમારી ઋગ્વેદની માનવામાં આવે છે.

મધ્યાહ્નગાયત્રી :- કૃષ્ણવર્ણ, ત્રિનેત્ર, આ સાવિત્રીદેવીને ચાર ભુજ શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલ ગરૂડ ઉપર બેઠેલ. વિષ્ણુ ચન્દ્રવેદ.

સાયંગાયત્રી :- શુક્લવર્ણ, સરસ્વતી, ચાર ભુજ, ત્રિશૂલ, ડમરૂં, પાશ, પાત્ર, ધારણ કરેલ, વૃષભ વાહન, વૃદ્ધા, રૂદ્રાણી, શ્યામવેદ.

બ્રહ્મા સ્વરૂપ લક્ષણ

કમલાસન

ઋગ્વેદ, સામવેદ, યજુર્વેદ અને અથર્વવેદ. એ ચારે વેદોના ભેદે કરી તેમજ સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગ એ ચાર યુગોના તથા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર વર્ણો ભેદે કરી બ્રહ્માની મૂર્તિ ચાર મુખ તથા ચાર હસ્તવાળી જાણવી. જપમાળા, શરવો. પુસ્તક, કમંડલ ચારે ભુજામાં ધારણ કરેલ છે.

બ્રહ્મા

પુસ્તક, રૂદ્રાક્ષની માળા, શરવો, કમંડલ ધારણ કરેલ બ્રહ્માની મૂર્તિ સત્યયુગમાં મુખદાથી છે.

પિતામહ

કમંડલ, અક્ષમાલા, શરવો, પુસ્તક ધારણ કરેલ પિતામહની મૂર્તિ ત્રેતાયુગમાં મુખ આપનાર છે.

વિરંચી

અક્ષસૂત્ર, પુસ્તક, શરવો અને કમંડલુને ધારણ કરનાર વિરંચીની મૂર્તિ દ્વાપર-યુગમાં મુખદાથી જાણવી.

સાવિત્રી

અક્ષસૂત્ર, પુસ્તક, કમળ, કમંડલુ ધારણ કરેલ, ચાર મુખવાળી મૂર્તિ કલ્પીયુગમાં અને અગ્નિ હોત્રીયોના ઘરમાં હિતકારી છે.

બ્રહ્માયતન

બ્રહ્માના પ્રાસાદમાં અગ્નિ કોણમાં ગણેશ, દક્ષિણ દિશામાં માતૃદેવી, નૈઋત્યકોણમાં ઈન્દ્ર, પશ્ચિમ દિશામાં જલશાયી, વાયવ્ય કોણમાં કમલાદેવી, ઉત્તર દિશામાં નવગ્રહ અને પૂર્વમાં ધરણીધરનું સ્થાપન કરવું.

ઋગ્વેદનું સ્વરૂપ

સફેદ વર્ણનો, ગદ્ગદના મુખવાળો, બે હાથવાળો, અને અક્ષમાલા તથા કમંડલુ ધારણ કરનાર તેમજ સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિવાળો ઋગ્વેદ જાણવો.

યજુર્વેદ સ્વરૂપ

બકરાના મુખવાળો, પિત્તવર્ણ. અક્ષસૂત્ર અને અંકુશ.

સામવેદ

નીલ કમલદલ સમાન કાન્તિવાળો, અશ્વમુખવાળો. અક્ષમાલા અને શંખ.

અથર્વ વેદ સ્વરૂપ

પ્રવેત વર્ણ, માંકડાના મુખવાળો. અક્ષસૂત્ર તથા ખટવાંગ ધારણ કરેલ.

નૃત્યશાસ્ત્ર સ્વરૂપ

મૃગના જેવા મુખવાળી, મનોહર, સુદર, ગૌરવર્ણ, જટાધારી, ત્રિનેત્ર. અક્ષમાલા ત્રિશૂલધારિણી નૃત્યશાસ્ત્રની મૂર્તિ જાણવી.

વિશ્વકર્મા સ્વરૂપ

અનુક્રમે ચારે હાથમાં અક્ષમાલા, પુસ્તક. ગજ અને કમંડલુ ધારણ કરેલ છે. ત્રિનેત્ર, હંસ વાહન વિશ્વકર્મા જાણવા.

ઋષિ સ્વરૂપ

જટાધારી, દાઢી અને મુછોવાળા, શાન્ત સ્વભાવના ધ્યાનસ્થ બેઠેલા. કમંડલુ તથા અક્ષમાલા સુક્રત બન્ને હાથ છે.

બાર સૂર્યમૂર્તિના સ્વરૂપો

૧. ધાતા :- બે ભુજ, કમળની માળા અને કમંડલ.
૨. મિત્રા :- બે ભુજ. ત્રિશૂલ અને અભય.
૩. આર્યમણિ :- બે ભુજ. ગદા અને પદ્મ.
૪. રૌદ્રી :- બે ભુજ. ચક્ર અને ગદા.
૫. વાઙ્મણી :- બે ભુજ, ચક્ર અને પાશ.
૬. સૂર્ય :- બે ભુજ. કમંડલુ અને અક્ષમાલા.
૭. ભગમૂર્તિ :- બે ભુજ. ત્રિશૂલ અને સુદર્શન.
૮. વિશ્વમૂર્તિ :- બે ભુજ. માલા અને ત્રિશૂલ.
૯. પૃષ્ઠા :- બે ભુજ. કમળ અને કમળ.
૧૦. સવિતા :- બે ભુજ. ગદા અને સુદર્શન.
- ૧૧ ત્વાષ્ઠિ :- ચાર ભુજ. શરવો અને ખીલી.
- ૧૨ વૈષ્ણવી :- ચાર ભુજ. સુદર્શન અને કમળ

દ્વાદશ આદિત્ય નામ

૧ ધાતા, ૨ મિત્ર, ૩ અર્યમા, ૪ રૂદ્ર, ૫ વરુણ, ૬ સૂર્ય, ૭ ભગ, ૮ વિવસ્વાન, ૯ પૃષ્ઠા, ૧૦ સવિતા, ૧૧ ત્વષ્ટા, ૧૨ વિષ્ણુ.

પંચદેવ પ્રતિષ્ઠા

સૂર્ય પંચાયતન :- ૧ સૂર્ય, ૨ ગણેશ, ૩ વિષ્ણુ, ૪ શક્તિ, ૫ રૂદ્ર.

ગણેશ પંચાયતન :- ૧ ગણેશ, ૨ શક્તિ, ૩ રૂદ્ર, ૪ વિષ્ણુ, ૫ સૂર્ય.

વિષ્ણુ પંચાયતન :- ૧ વિષ્ણુ, ૨ ગણેશ, ૩ સૂર્ય, ૪ શક્તિ, ૫ રૂદ્ર.

શક્તિ પંચાયતન :- ૧ શક્તિ, ૨ રૂદ્ર, ૩ ગણેશ, ૪ સૂર્ય, ૫ વિષ્ણુ.

રૂદ્ર પંચાયતન :- ૧ રૂદ્ર, ૨ સૂર્ય, ૩ ગણેશ, ૪ શક્તિ, ૫ વિષ્ણુ.

સૂર્યાયતનમાં ગ્રહોના સ્થાન

સૂર્યાયતનમાં મધ્યમાં સૂર્ય, અગ્નિકોણે મંગળ, દક્ષિણમાં ગુરુ, નૈઋત્યે રાહુ, પશ્ચિમે શુક્ર, વાયવ્યે, કેતુ. ઉત્તરમાં બુધ, ઈશાન કોણમાં શનિ, પૂર્વદિશામાં ચંદ્ર સ્થાપવા.

નવગ્રહ મૂર્તિ સ્વરૂપ

બે ભુજ, એક મુખ, સર્વાંગરણ ભૂષિતા, શ્વેતકમલ. બન્ને હાથમાં તેજના ગોળા-કાર ખિંમમંડળમાં રહેલ, રક્ત વસ્ત્ર યુક્ત, સપ્તમુખી અશ્વના રથમાં બેઠેલ.

ગ્રહોના વર્ણ

ચંદ્ર રવેત, મંગળ રક્ત, બુધ રવેત, ગુરુ પિત, શુક્ર રવેત, શનિ રાહુ શ્યામ તથા કેતુ ધૂમ્રવર્ણ બાણવા.

ચંદ્રમૂર્તિ સ્વરૂપ

રવેત વર્ણ, રવેત વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, રવેત દશ અશ્વના રથમાં બેઠેલ, બે ભુજ, જમણા હાથમાં ગદા, વામ હસ્તમાં વરદ.

મંગલમૂર્તિ સ્વરૂપ

ચાર ભુજ, લેટાકુ વાહન, અંગારા જેવી રક્ત આકૃતિ, વરદ, શક્તિ-શૂલ ગદા યુક્ત ચાર ભુજ.

બુધ મૂર્તિ સ્વરૂપ

સિંહ ઉપર બેઠેલ. કરેણના પુખ્ત જેવી કાન્તિવાળા, પિત વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, સુવર્ણ અલંકારથી અલંકૃત, ચાર ભુજ. વરદ, તલવાર. ઠાલ, ગદા.

ગુરુ મૂર્તિ સ્વરૂપ

પીત વર્ણ, ચાર ભુજ. વરદ, અક્ષમાલા. ઠંડ, કમંડલુ ધારણ કરેલ છે. હસ્તિ વાહન.

શુક્ર મૂર્તિ સ્વરૂપ

શ્વેતવર્ણ, અશ્વ પર બેઠેલ, ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, ઠંડ. પાશ, કમંડલુ. ધારણ કરેલ.

શનિ મૂર્તિ સ્વરૂપ

ચાર ભુજ, શ્યામ વર્ણ, પાડાના વાહનવાળા વરદ, બાણ. ધનુષ્ય, ઠલશ યુક્ત.

રાહુ મૂર્તિ સ્વરૂપ

સિંહાસન પર બેઠેલા, ભયંકર. વર, તલવાર, ઢાલ અને ત્રિશૂલને ધારણ કરેલ છે.

કેતુ મૂર્તિ સ્વરૂપ

ધુમાડા જેવી કાન્તિવાળા, ગીધના વાહનવાળા, વર, ગદા યુક્ત હાથવાળા બાણવા.

અષ્ટ દિક્પાલ સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ ઇન્દ્ર :- ચાર ભુજ. વરદ, વજ્ર, અંકુશ, કુંડી, ગજવાહન, સહસ્રાંશ ઇંદ્ર પૂર્વના અધિપતિ બાણવા.

૨ અગ્નિ :- ચાર ભુજ. વરદ, શક્તિ. કમલઠંડ, કમંડલુધારી. જવાળાના સમૂહ જેવી કાન્તિવાળા, મેષ વાહન. અગ્નિ કોણના અધિપતિ અગ્નિદેવ બાણવા.

૩ યમ :- લેખની, પુસ્તક, કુકુટ, ઠંડ, મહામહિષ વાહન, શ્યામવર્ણ, ચમ્પ દક્ષિણના અધિપતિ બાણવા.

૪ નૈઋતી :- તલવાર, ઢાલ, કરવત અને શત્રુના મસ્તકને ધારણ કરનાર, મોટી દાઢીવાળા, ભયંકર મુખવાળા, કુતરાના વાહનવાળા. નૈઋત્ય કોણના અધિપતિ નૈઋતી બાણવા.

૫. વરુણ :- વરદ, પાશ. કમળ અને અમૃતકુંડી. મકર વાહન, પશ્ચિમ દિશાના અધિપતિ વરુણ બાણવા.

૬. વાયુ :- વરદ, ધ્વજ. પતાકા, કમંડલુધારી. મૃગ વાહન, લીલા વર્ણના, વાયુકોણના અધિપતિ વાયુદેવ બાણવા.

૭. કુબેર :- ગદા, નિધિકુંભ, બિજોરું, કમંડલુ ધારણ કરનાર. હસ્તી વાહનવાળા, ઉત્તર દિશાના અધિપતિ કુબેર બાણવા.

૮. ઇશાન દેવ :- વર, ત્રિશૂલ, નાગેન્દ્ર અને બીજોરું ધારણ કરનાર, નંદીવાહન, રવેત કાન્તિવાળા, ઇશાન કોણના અધિપતિ ઇશાન દેવ બાણવા.

શ્રી વિષ્ણુમૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ

યુગ ભેદે મૂર્તિપ્રમાણ

કૃતાદિ ચાર યુગમાં અનુક્રમે, વાસુદેવ, સંકર્ષણ પ્રહ્લ્લ અને અનિરુદ્ધની મૂર્તિ રંગ સ્વેત, રક્ત, પીત અને કૃષ્ણ બાણવી.

દ્વિજાતિ પૂજ્યામૂર્તિ

એ મૂર્તિ દ્વિજાતિવર્ણો માટે પૂજ્ય છે. તેના શિર કમલઃ છત્ર કુકડીના ઘંડા જેવું, તેમજ બાહ્યંદ્ર જેવું કરવું.

વર્ણ ભેદે વિષ્ણુ મૂર્તિ લક્ષણ

નારાયણ, કેશવ, માધવ અને મધુસુદન એ મૂર્તિઓનું પૂજન બ્રાહ્મણના માટે સુખપ્રદ છે.

રૂપ મન્ડનમ્

કેશવ, નારાયણ, માધવ, ગોવિંદ એ મૂર્તિનું પૂજન વિપ્ર માટે સુખાવહ છે.

અપરાજિત.

મધુસુદન અને વિષ્ણુનું પૂજન ક્ષત્રિઓ માટે ફલપ્રદ છે.

ત્રિવિક્રમ અને વામનનું પૂજન વૈશ્યો માટે શુભપ્રદ છે.

શ્રીધર મૂર્તિ શૂદ્ર (વિશેષકરી) ચમાર, ઘોળી, નટ અને વરાટ જાતિઓ પૂજવી શુભ છે.

ઋષીકેશ મૂર્તિ મેઢ, બીલ, કિરત, કુંભાર અને વેશ્યાઓ પૂજવી સુખપ્રદ છે.

પદ્મનાભ સમસ્ત ગ્રાણીઓને માટે સુખ આપનાર છે.

હામોદર બ્રહ્મચારી અને સન્યાસીને સુખપ્રદ છે.

હરિહરો, હિરણ્યગર્ભ, નરસિંહ, વામન અને વરાહ બધા વર્ણો માટે હિતકર છે.

શ્રી વિષ્ણુની ચોવીશ મૂર્તિ સ્વરૂપ

૧. વાસુદેવ :— ગદા, શંખ. ચક્ર, કમલ.

૨. કેશવ :— કમળ, શંખ. ચક્ર, ગદા.

૩. નારાયણ :— શંખ, પદ્મ. ગદા, ચક્ર.

૪. માધવ :— ગદા, ચક્ર. શંખ, કમલ.

૫. પુરૂષોત્તમ :- ચક્ર, કમલ. શંખ, ગદા.
 ૬. અધોક્ષજ :- કમલ, ગદા. શંખ, સુદર્શન.
 ૭. સંકર્ષણુ :- ગદા, શંખ. કમલ, ચક્ર.
 ૮. ગોવિંદ :- ચક્ર, ગદા. પદ્મ, શંખ.
 ૯. વિષ્ણુ :- ગદા, પદ્મ. શંખ, ચક્ર.
 ૧૦. મધુસુદન :- ચક્ર, શંખ. કમલ, ગદા.
 ૧૧. અચ્યુત :- ગદા, પદ્મ. શંખ, ચક્ર.
 ૧૨. ઉપેન્દ્ર :- શંખ, ગદા. ચક્ર, કમલ.
 ૧૩. પ્રદ્યુમ્ન :- ચક્ર, શંખ. ગદા, કમલ.
 ૧૪. ત્રિવિક્રમ :- પદ્મ, ગદા. ચક્ર, શંખ.
 ૧૫. નરસિંહ :- ચક્ર, કમલ. ગદા, શંખ.
 ૧૬. જનાર્દન :- કમલ, ચક્ર. શંખ, ગદા.
 ૧૭. વામન :- શંખ, ચક્ર. ગદા, પદ્મ.
 ૧૮. શ્રીધર :- કમલ, ચક્ર. ગદા, શંખ.
 ૧૯. અનિરુદ્ધ :- ચક્ર, ગદા. શંખ, કમલ.
 ૨૦. ઋષીકેશ :- ગદા, ચક્ર. પદ્મ, શંખ.
 ૨૧. પદ્મનાભ :- શંખ, કમલ. ચક્ર, ગદા.
 ૨૨. દામોદર :- કમલ, શંખ. ગદા, ચક્ર.
 ૨૩. હરિ :- શંખ, ચક્ર. કમલ, ગદા.
 ૨૪. કૃષ્ણ :- શંખ, ગદા. પદ્મ, ચક્ર.

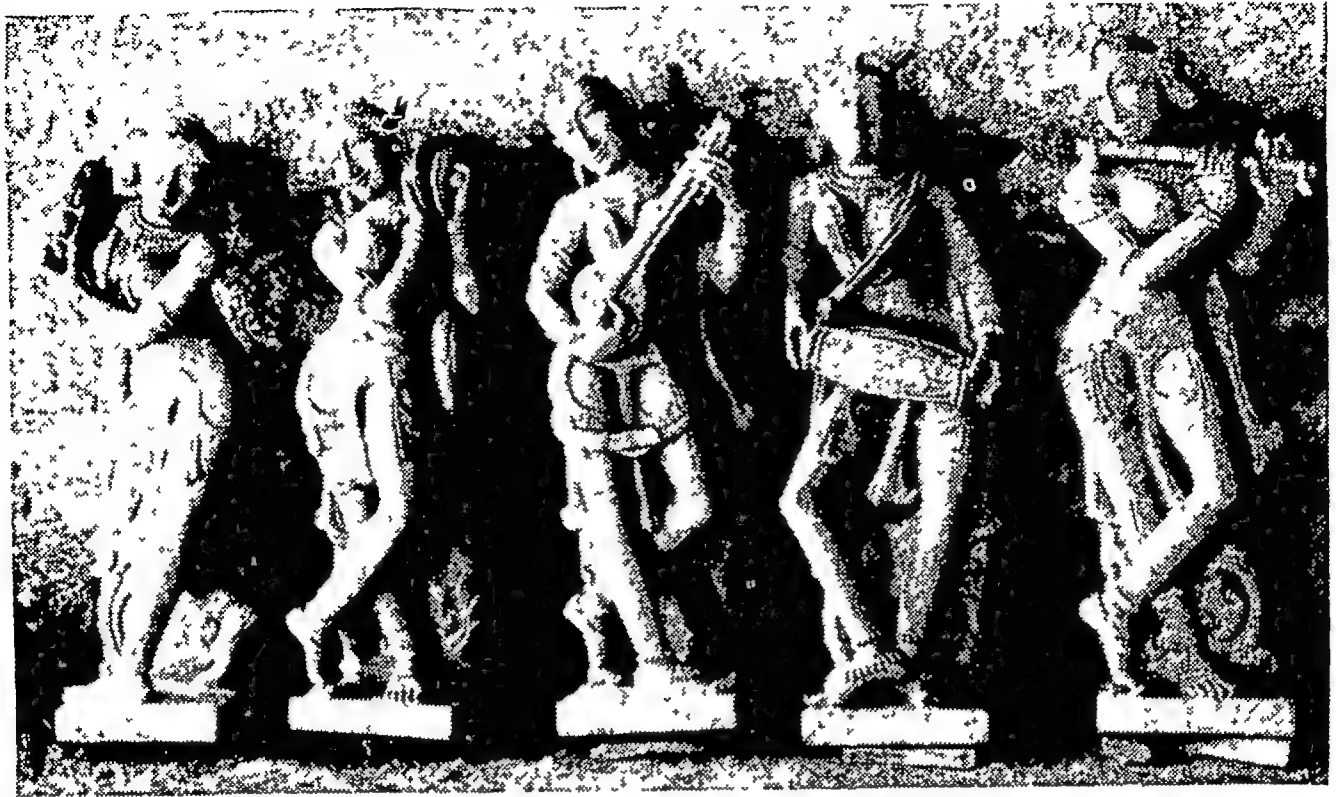
દક્ષિણ બાજુના નીચેના હાથનાં કમથી ચારે ભુજાઓમાં આયુધના ફેરફારથી વિષ્ણુની ચોવીશ મૂર્તિઓ જાણવી. વાસુદેવાદિ છ છ દેવો અકેક વર્ણના છે,

કૃષ્ણ સાથે કાર્તિકેય કમલ-શક્તિ ઢાલ અને શંખ ધારણ કરનાર, ગરુડઘ્વજ-ગરુડ પર આરૂઢ, કમલ, શંખ, ઘ્વજદંડ અને ઘ્વજધારી જાણવા.

જયન્ત-અક્ષમાલા, ચક્ર, દંડ, કમલ તથા વાદ્ય યુક્ત છે, ગોવર્દ્ધન, શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ. ગાયોના હિત કરતાં ગોવર્દ્ધન જાણવા.

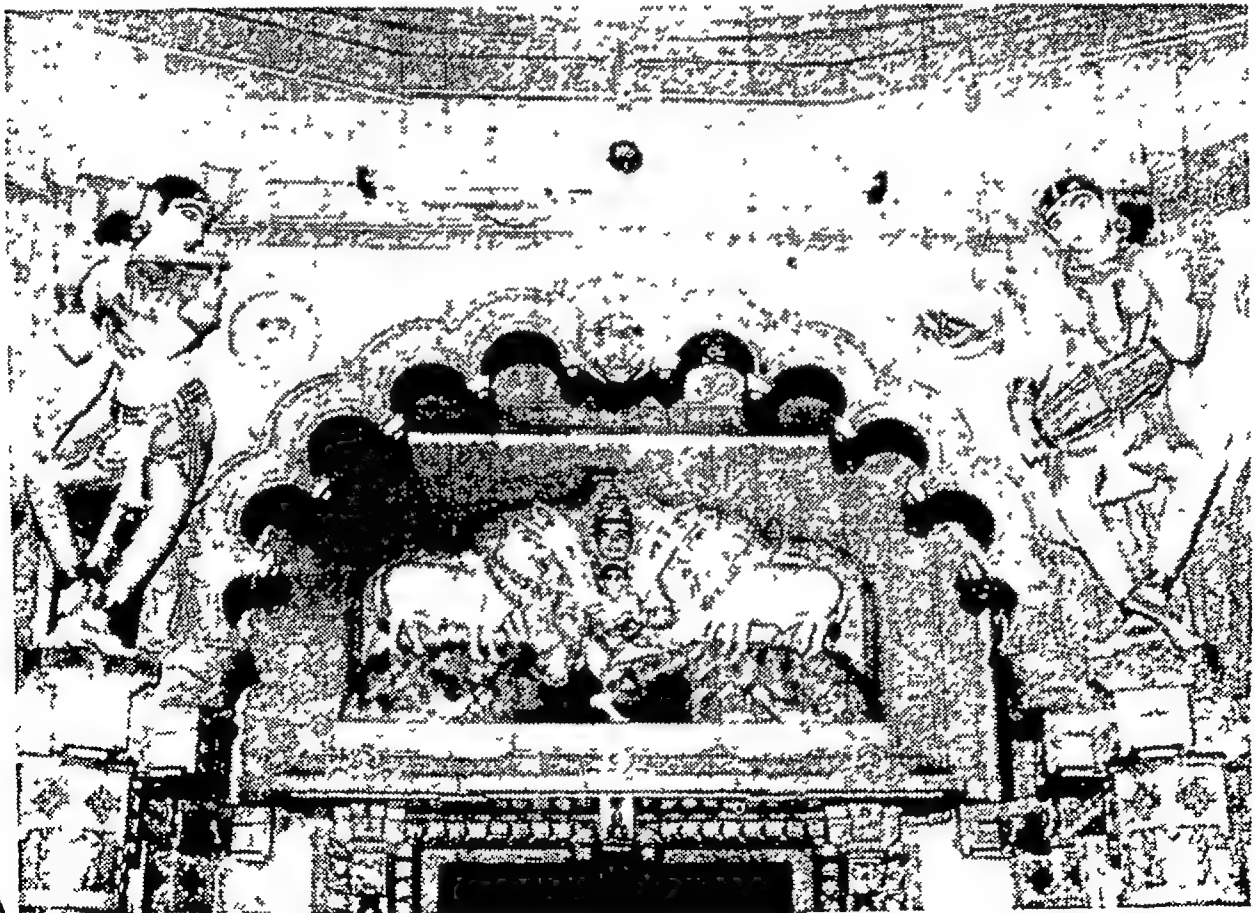
મત્સ્ય, કૂર્મ વારાહ સ્વરૂપ

મત્સ્ય અને કૂર્મ પોતાના રૂપના છે. વારાહ અવતાર મનુષ્યા કૃતિ ગદા તથા પદ્મ ધારણ કરેલા વારાહ મુખ શ્યામવર્ણ, દાંતના અગ્રભાગે પૃથ્વી ધારણ કરેલ છે.

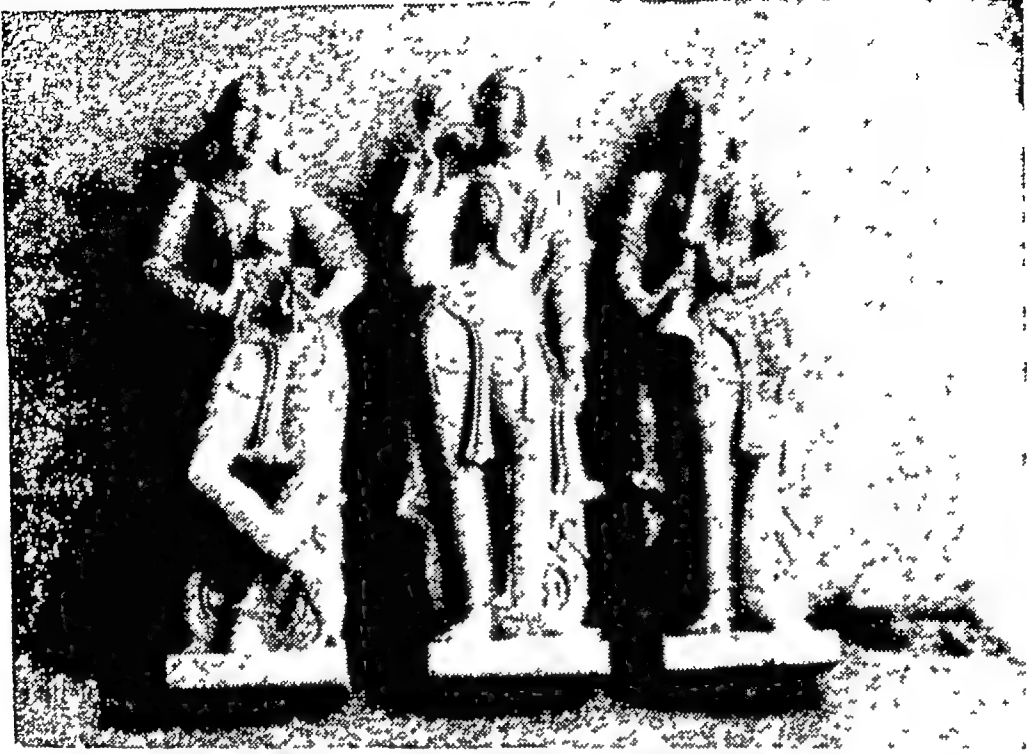

દેવાંગના સ્વરૂપ દર્શન-છસરા (કચ્છ)

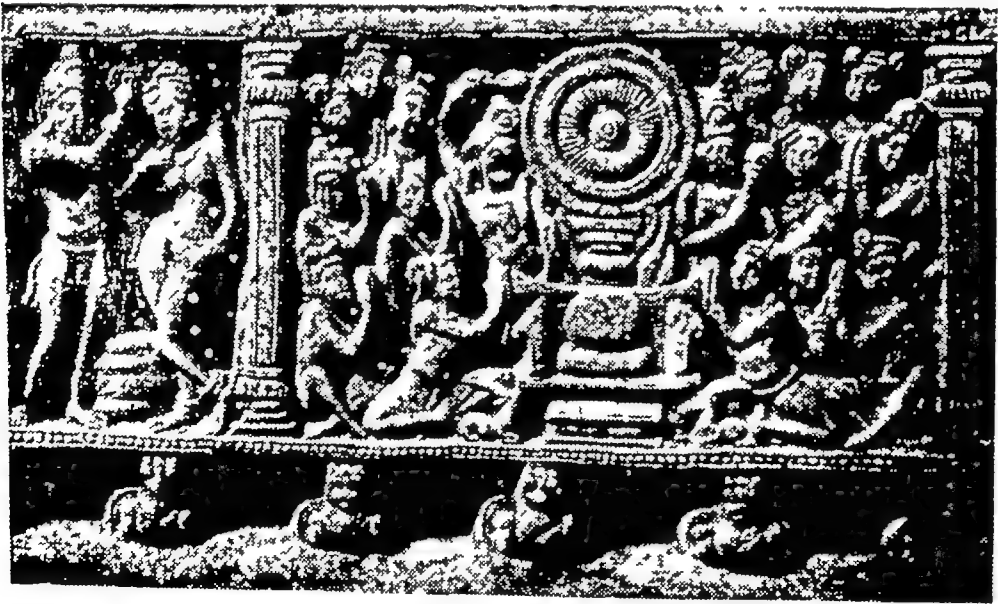
[એન. સી. સોમપુરા]

દેવાંગના અને ઇન્દ્ર સ્વરૂપ દર્શન-છસરા (કચ્છ) [એન. સી. સોમપુરા]

દેવાંગના સ્વરૂપ દર્શન—છમરા (કચ્છ) [એન સી. સોમપુરા]

બુદ્ધ ટેમ્પલ—સારનાથ

નૃસિંહાવતાર

સિંહના મુખવાળા, અત્યંત મોટી દાઢોવાળા, જેનું ઉદર બચંકર છે, તથા હિરણ્યકશ્યપના વક્ષસ્થળને ચીરવામાં આસક્ત થયેલા નૃસિંહાવતાર જાણવા.

વામન, પરશુરામ, રામ, બલરામ સ્વરૂપ

વામન :- શિખાધારી, શ્યામવર્ણ, હંડ, છત્ર અને કમંડલું સહિત છે.

પરશુરામ :- જટાધારી, મૃગચર્મ ઓઢેલ, પરશુને ધારણ કરેલ જાણવા.

રામ :- શ્યામવર્ણ, ધનુષ્યબાણધારી જાણવા.

બલરામ :- હલ અને મૂસલધારી હોય છે.

બુદ્ધાવતાર કલિકવતાર.

બુદ્ધ :- રક્તવર્ણ, પદ્માસન પર સ્થિત, આબુષણો અને કેશને ત્યાગેલ છે. કાંબમાં વસ્ત્ર જેણે ધારણ કરેલ છે, ક્યાનાવસ્થામાં બે લુજ એક હાથ જેણે ઉઘો કરેલો છે તેવા બુદ્ધ ભગવાન જાણવા.

ખડગધારી અને અશ્વાઝંઢ કલિક અવતાર જાણવા. એ વિષ્ણુના દશ અવતારો છે.

જલશાયી

શેષ નાગ પર સુતેલા, દક્ષિણ હસ્તમાં કમલહંડ ધારણ કરેલ વામ હસ્ત પર શિર ટેકાવેલ છે જેમની નામિમાંથી કમલ પુષ્પ નીકળેલ છે, તેના ઉપર બ્રહ્મા છે, મસ્તક પાસે પૃથ્વી દેવી ઉભેલા છે, લક્ષ્મી જેમની ચરણ સેવા કરી રહ્યા છે, નિધિ અને આયુધો સહિત બન્ને પાર્શ્વે મધુ, કેટલ દેત્યો ઉભેલા છે. એવા જલશાયી ભગવાન જાણવા.

શાલિગ્રામ મૂર્તિ સ્વરૂપ

નાગની ફેણ જેવા આકારવાળી, ઝીણા પોગળના સ્થિર અને ગોળાકાર તથા સુંવાળી શાલીગ્રામ શિલા પ્રયત્ને કરી પૂજવી. તેમાં પણ જે શિલા આમળાના જેવડા માનની તેમજ તેથી પણ સૂક્ષ્મ માનની હોય તેમાં લક્ષ્મી અને કૃષ્ણ સદા નિવાસ કરે છે.

શાલિગ્રામની શિલા જેમ જેમ સૂક્ષ્મ તેમ તેમ મહાફલદાતા છે. તેથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષાર્થે સૂક્ષ્મ માનની શિલા નિત્ય પૂજવી.

નિષિદ્ધ લક્ષણ શાલિગ્રામ શિલા

કપિલ, કાબરચિતરી, ખરખચડી, ભાંગેલી, છિદ્રવાળી, રેખાવાળી, સ્થિર ન રહે તેવી, જડી, ઘણા ચક્રોવાળી, એક ચક્રવાળી, મોટા મુખવાળી, મોટાં મોટાં ચક્રોવાળી, ખંધાયેલા ચક્રવાળી, બુદ્ધા બુદ્ધા ચક્રવાળી, નીચે મુખવાળી, દગ્ધા, અત્યંત રાતી, ભયંકર આકારની, હારખ ધ ચક્રવાળી પૂજવી નહિ પ્રમાદથી આવી શિલાની પૂજા કરે તો દુઃખજ થાય. ખંડિત, ફાટ પડેલી, ચીરાવાળી, ખાબુએ ફાટ પડેલ, તૂટેલ શિલા દોષકારક છે.

શિલા ભેદે રૂપ

સુંવાળી શિલા સિદ્ધિ આપનાર, કૃષ્ણરંગની શિલા કીર્તિ આપનાર, રવેતરંગની પાપને બાળનાર, પીળાવર્ણની શિલા પુત્ર આપનારી, નીલા રંગની લક્ષ્મી આપનાર, લાલ રંગની સુખ આપનાર જાણવી.

ચક્રવિશેષ વર્ણભેદ

નરસિંહના ચક્રે કાળા, વામનના ચક્રે હલકા પીળા, વાસુદેવના ચક્રે રવેત, સંક-
ર્ષણના ચક્રે લાલ, દામોદર અને અનિરુદ્ધના ચક્રે નીલ, નારાયણના ચક્રે શ્યામ, વિષ્ણુના
ચક્રે કાળા, અનંતના ચક્રે અનેક વર્ણોવાલા, શ્રીધરના ચક્રે પીળા જાણવા.

મુખ લક્ષણ

શાલિગ્રામ શિલાની ગોળાઈ (પરીઘ)ના માપથી આઠમા ભાગે મુખ હોય તે
ઉત્તમ, ચોથે ભાગે મધ્યમ, ત્રીજા ભાગે કનિષ્ઠ.

ત્રિચક્ર લક્ષ્મીનારાયણ

ત્રણ ચક્રો જેમાં છે તે શિલા લક્ષ્મી નારાયણની જાણવી, તે પ્રયત્ન કરી પૂજવી.
તે સુખ અને મુક્તિ આપનાર છે.

શાલિગ્રામ પ્રતિષ્ઠા નિષેધ

વિશ્વકર્મા:- શાલિગ્રામ, હું બ્રહ્માદિદેવો સર્વ જૂતો અને કેશવ એ સર્વ દેવતાઓ
રહેલા છે તેથી તેનું પ્રતિષ્ઠા કર્મ થતું નથી. શાલિગ્રામની શિલા પાસે એક પણ
આહુતિ સારી રીતે આપે છે. તે કરોડ આહુતિ સમાન છે.

ગરુડ સ્વરૂપ

લીલા રંગનો ઘુવડના જેવી નાસિકા વાળો, ચાર ભુજ વાળો, ગોળ નેત્ર તથા
ગોળ મુખવાળો, ગીધના જેવા સાથળ, જાતુ અને પગવાળો. બે પાંખોવાળો
સુવર્ણના જેવી કાન્તિવાળો, મોરની કળા માફક ખુદ્દી પાંખોવાળો, એક હાથમાં છત્ર
બીજા હાથમાં કુંભ તથા બે હાથમાં અજલિ અથવા નમસ્કાર મુદ્રાવાળા જાણવા.

ડાબો પગ આગળના ભાગમાં વાળેલો, જમણો પગ પાછળના ભાગમાં ઠીંચણથી
વાળેલો તથા પાંખો પૃથ્વી ઉપર પડેલ કરવી. આ ગરુડનું સ્વરૂપ જાણવું.

વૈકુંઠ

શાંતિ આપનાર વૈકુંઠની મૂર્તિ મહાબલવાન, આઠ ભુજવાળી, ગરુડ ઉપર બેઠેલ
ચાર મુખવાળી અને તેના જમણા હાથમાં અનુક્રમે ગદા, ખડગ, બાણ, ચક્ર. ડાબા
હાથમાં શંખ, દાલ, ધનુષ્ય, કમલ આપવું. અગ્રમુખ પુરુષના જેવું, દક્ષિણ તરફ નર-
સિંહ, પશ્ચિમ તરફ સ્ત્રીના જેવું અને ઉત્તર તરફ વરાહ મુખ કરવું.

વિશ્વરૂપ

વિશ્વરૂપ ચાર મુખ, વીશ હસ્ત. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ પતાકા, ૨ હલ, ૩ શંખ, ૪ વજ્ર, ૫ અંકુશ, ૬ ખાણ, ૭ ચક્ર ૮ ખીજપુરક, ૯ વરદ. વામ હસ્તમાં ૧ પતાકા ૨ હંડ, ૩ પાશ, ૪ ગદા ૫ ધનુષ્ય, ૬ કમલ, ૭ શૃંગી ૮ મુસલ, ૯ સ્ફટિક માળા ખંને તરફના અંકેક હાથમાં યોગમુદ્રા કરવી ગરુડ ઉપર બેઠેલ નર, સિંહ, સ્ત્રી, વરાહ ચાર મુખો કરવા.

અનન્ત

અનન્તના રૂપ અનન્ત છે. ખાર હસ્ત યુક્ત અનન્ત શક્તિ યુક્ત ગરુડપર સ્થિત ચાર મુખ, દક્ષિણ હસ્ત ૧ ગદા, ૨ ખડગ, ૩ ચક્ર, ૪ વજ્ર, ૫ અંકુશ, ૬ ખાણ, વામ હસ્તમાં ૧ શંખ, ૨ ખેટક, ૩ ધનુષ્ય, ૪ કમલ, ૫ હંડ, ૬ પાશ અનન્ત મૂર્તિના ચાર મુખ, ત્રેલોક્ય મૂર્તિનું સ્વરૂપ કરવું.

ત્રેલોક્ય મોહન

ત્રેલોક્ય મોહનની મૂર્તિ સોળ હસ્ત, ગરુડપર સ્થિત, ચાર મુખ, દક્ષિણ હસ્ત ૧ ગદા, ૨ ચક્ર, ૩ અંકુશ, ૪ ખાણ, ૫ શક્તિ, ૬ ચક્ર, ૭ વર. વામ હસ્ત :- ૧ મુદ્ગર, ૨ પાશ, ૩ ધનુષ્ય, ૪ શંખ, ૫ કમળ, ૬ કુંડિકા, ૭ શૃંગીયુક્ત બે હસ્તો યોગમુદ્રાયુક્ત તથા નર, સિંહ, શુકર, અને વાનર જેવા ચાર મુખ કરવાં.

વિષ્ણુવાયતનમ્

દક્ષિણ પુંડરીકાક્ષ, પૂર્વ નારાયણ, પશ્ચિમે ગોવિંદ, ઉત્તરે મધુસુદન, ઈશાને વિષ્ણુ, અગ્નિ કૌણે જનાર્દન, નૈઋત્ય કૌણે પદ્મનાભ-વાયુકૌણે માધવ, મધ્ય ભાગમાં કેશવ, વામુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રહુમ્ન, અનિરુદ્ધ, દશાવતાર સહિત જલશાયી, યથાવિધિ સ્થાપવા, અગ્રભાગે સર્વદેવ સ્વરૂપ તથા શુભકર શંકર ભગવાન સ્થાપવા.

શિવમૂર્તિ, શિવલિંગ લક્ષણાધિકાર

ખાર શિવમૂર્તિ સ્વરૂપ

૧ સઘોળત :- શ્વેત વસ્ત્રધારી, શ્વેતમાલા, શ્વેતચંદન લેપન, જટાધારી, લલાટમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્ર, સોમ્ય મુખવાળા, કુંડલો વડે અલંકૃત કર્ણવાળા, ઘણા ઉત્સાહ સંપન્ન, વરદ અભય હસ્તવાળા.

૨ વામદેવ :- લાલ વસ્ત્ર, લાલ યજ્ઞોપવિત લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરેલ, લાલ નેત્ર, લાલ માલા, અને લાલ ચંદન યુક્ત, લાલ મુકુટધારી, જટા જૂટમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્ર, ઉંચી નાસિકાવાળા અને મહાબાહુ ખડગ, હાલધારી કરવા.

૩ અઘોર :- રૂદ્ર, મોટી દાઢોને લીધે વિકરાળ મુખવાળા, મસ્તક પર સર્પ ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્ર, નરમુંડોની માળા ધારણ કરનાર, કાનમાં સર્પોના કુંડલવાળા, સર્પના કેયુર તથા હાર અને યજ્ઞોપવિત, કટિસૂત્ર અને વીંછીઓની માળા પહેરેલ છે, નીલ કમળ જેવા શ્યામવર્ણ, અળસી પુષ્પ જેવી શ્યામ કાન્તિ, પીળી બ્રહ્મટી અને પીળી જટાવાળા, લલાટમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, બન્ને પગમાં તક્ષક અને મુષ્ટિક નામના સર્પરૂપી ઝાંઝરવાળા, કાળ સમાન ભયંકર રૂપવાળા, મહા પરાક્રમશાળી, મોટા ઉત્સાહવાળા, આઠ હસ્ત, મહા બળવાન, જ્યાં હોય ત્યાં શત્રુ સમૂહને ત્રાસ આપનાર, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ શૂલ, ૨ ફરશી, ૩ ખડગ અને શત્રુને મર્દન કરનાર, ૪ દંડ, વામ હસ્તમાં ૧ ખટવાંગ, ૨ કપાલ, ૩ ઢાલ અને ૪ પાશ.

૪ તત્પુરુષ :- રૂદ્ર, પીળા વસ્ત્રવાળા, પીળું યજ્ઞોપવિત ધારણ કરનાર, દક્ષિણ હસ્તમાં અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ખીજેરૂં.

૫ ઇશાન :- શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા, રવેત કાન્તિવાળા, જટા અને ચંદ્ર વડે વિભૂષિત. દક્ષિણ હસ્તમાં અક્ષમાલા, ત્રિશૂલ. તથા વામ હસ્તમાં કપાલ ત્રિશૂલધારી ઇશાન રૂદ્ર જાણવા.

૬ મૃત્યુંજય :- કપાલની માળાવાળા, અતિ રવેતવર્ણ, મસ્તક પર ચંદ્રમા બિરાજમાન છે, વ્યાઘ્ર ચર્મ ધારણ કરેલ છે. સર્પથી વિભૂષિત છે. જમણા હસ્તમાં ત્રિશૂલ તથા અક્ષમાલા અને વામ હસ્તમાં કપાલ તથા કુંડીકા ધારણ કરેલ છે. શેષ બે હાથ યોગમુદ્રા યુક્ત કરવા.

૭ કિરણાક્ષ :- ચાર ભુજા મહાબાહુ ત્રિનેત્ર, સફેત પગવાળા, બે હાથમાં માળા. બે હાથમાં પુસ્તક, અભય,

૮ શ્રીકંઠ :- વિચિત્ર વસ્ત્ર અને યજ્ઞોપવિત, વિચિત્ર રૂપવાલા, ઐશ્વર્ય સંપન્ન, ચાર બાહુ, એક મુખ, સર્પના અલંકારોથી વિભૂષિત શ્રીકંઠ નામે રૂદ્ર જાણવા. દક્ષિણ હસ્તમાં તલવાર ધનુષ્ય. વામ હસ્તમાં બાણ, ઢાલ.

૯ અહિર્બુધ્ધ :- સોળ ભુજા, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ગદા, ૨ સર્પ, ૩ ચક્ર, ૪ ડમરૂં, ૫ મુદંગર, ૬ ત્રિશૂલ, ૭ અંકુશ, ૮ અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ૧ તોમર, ૨ પટ્ટિશ, ૩ ચર્મ, ૪ કપાલ, ૫ તર્જની, ૬ ઘટ, ૭ શક્તિ, ૮ ફરશી ધારણ કરેલ અહિર્બુધ્ધ જાણવા.

૧૦ વિરૂપાક્ષ :- સોળ ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખડગ, ૨ ત્રિશૂલ, ૩ ડમરૂં, ૪ અંકુશ, ૫ સર્પ, ૬ ચક્ર, ૭ ગદા, ૮ અક્ષમાલા, વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ, ૨ ખટવાંગ, ૩ શક્તિ, ૪ ફરશી, ૫ તર્જની, ૬ ઘટ, ૭ ઘંટા, ૮ કપાલ. ધારણ કરનાર છે.

૧૧ બહુરૂપ સદાશિવઃ- જમણા હસ્તમાં ૧ ડમરૂં, ૨ સુદર્શન ચક્ર, ૩ સર્પ, ૪ ત્રિશૂલ, ૫ અંકુશ, ૬ કુંભ, ૭ ગદા, ૮ જપમાળા. વામ હસ્તમાં ૧ ઘંટા, ૨ કપાલ, ૩ ખટ્વાંગ, ૪ તર્જની, ૫ કુંડિકા, ૬ ધનુષ્ય, ૭ પરશુ, ૮ પદ્મિશ, સોળ ભુજા યુક્ત જાણવા.

૧૨ ત્રંબક :- સોળ ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ચક્ર, ૨ ઢાલ, ૩ ડમરૂં, ૪ મુદ્ગર, ૫ બાણ, ૬ ત્રિશૂલ, ૭ અંકુશ, ૮ અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ૧ ગદા, ૨ ખટ્વાંગ, ૩ પાત્ર, ૪ ધનુષ્ય, ૫ તર્જની, ૬ ઘટ, ૭ પરશુ, ૮ પદ્મિશ. આ પ્રમાણે આયુધ યુક્ત જાણવા.

ઉમા-મહેશ્વર

ઉમા સાથે શંકરની મૂર્તિનું સ્વરૂપ, જમણા હાથમાં બીજેરૂં અને ત્રિશૂલ અને ઉપલો વામ હસ્ત ઉમાના કંઠમાં આલિંગન કરેલો, બીજો હાથ સર્પથી વિભૂષિત, ઉમાનો એક હસ્ત હરના ખભા ઉપર પડેલો બીજા હાથમાં દર્પણ ધારણ કરેલ, એવું ઉમા મહેશનું સ્વરૂપ જાણવું. નીચેના ભાગમાં નંદી કરવો. તેમજ કાર્તિક સ્વામી અને ગણેશ કરવા. તથા શરીરે કૃશ એવો લૂંગીરટ નામનો ગણ નિત્ય પાસે બેઠેલ કરવો.

હરિહર પિતામહ, એક પીઠ પર બેઠેલ, એકજ શરીરમાં બિરાજેલ. છ ભુજાવાળા, ચાર મુખ અને સર્વ લક્ષણોથી સંપન્ન હરિહર પિતામહ વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, કરવા. દક્ષિણ હસ્તમાં અક્ષમાલા, ત્રિશૂલ, ગદા, વામ હસ્તમાં કમંડલુ, ખટ્વાંગ, ચક્ર, ધારણ કરેલ કરવા.

ઉમાદેવી લક્ષ્મીનારાયણ

ઉમાની મૂર્તિ બે ભુજાવાળી કરવી, લક્ષ્મીનારાયણ એક સાથે ગરૂડપર બેઠેલ, નારાયણ પોતાના શસ્ત્ર યુક્ત, લક્ષ્મીનો જમણો હાથ નારાયણના કંઠમાં અને ડાબા હાથમાં કમલ, નારાયણનો નીચેનો વામહસ્ત લક્ષ્મીની કમરમાં વીંટાએલ કરવો.

યુગ્મ સ્વરૂપ

સર્વ દેવતાઓનું યુગ્મરૂપ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કરવું. તેઓની શક્તિનું રૂપ બુદ્ધ કરવું, તેમના શસ્ત્રો વાહનોનાં સ્વરૂપો બુદ્ધ કરવાં.

લિંગ

સુવર્ણલિંગ સ્થિર લક્ષ્મી આપનાર, ચાંદીનું રાજ્યપ્રદ આપનાર, તામ્રલિંગ પ્રભની વૃદ્ધિ કરનાર, કલઘનું લિંગ આયુષ્વૃદ્ધિ કરનાર, કાચલિંગ વિશેષ હિતકર, પિત્તળનું લિંગ ભોગ અને મોક્ષપ્રદ આપનાર. સીસાનું લિંગ વંશવૃદ્ધિ કરનાર, લોહ લિંગ રિપુનો નાશ કરનાર, અષ્ટધાતુલિંગ કુષ્ઠરોગ હરનાર, ત્રિલોહ મંત્રધ્વનિ પ્રસિદ્ધ કરનાર. હીરાનું આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર, મોતીના લિંગ ભોગ આપનાર, પુષ્પરાજના લિંગ સુખ આપનાર, વૈદુર્યલિંગ શત્રુનો નાશ કરનાર, પન્નરાગ શ્રી આપનાર, ઈન્દ્રનીલ લિંગ યશ આપનાર, મણિલિંગ પુષ્ટિપ્રદ આપનાર અને રક્ષટિક લિંગ સર્વકામપ્રદ ભણ્ણુ.

રત્નલિંગ પ્રકાર

રત્નના લિંગોના બે પ્રકાર છે. એક સ્વપીઠ, બીજો ધાતુપીઠ, રત્નના લિંગને રત્નની પીઠ અથવા ધાતુપીઠ (જળાધારી) ધાતુના લિંગને ધાતુની જળાધારી કરવી. તે સિદ્ધિ ને મુક્તિદાયક છે.

લિંગ તથા પીઠીકા ભેદ

પુષ્પરાજના લિંગને તાંબાની, રક્ષટિકના લિંગને ચાંદીની, મોતીના લિંગને તાંબાની. ખાકીના શેષલિંગને સોનાની જળાધારી કરવી શુભ છે.

ચલ લિંગ

મગના દાણાથી આરંભી એક અથવા બે અંશુલ સુધીના માનનું રત્નલિંગ પીઠ સહિત અથવા જુદી પીઠવાળું હોય તો તેને સર્વત્ર ચલાયમાન કરી શકાય તેમ મત છે.

રત્નલિંગ માન પ્રમાણ

સમસ્ત મણિ જાતિના લિંગોની કાતિ એ જ શિવનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે, તેથી વિક્રાનોએ રત્નાલંગોમાં માન ઉન્માન જોવાની જરૂર નથી.

ચલાચલ લિંગ

શિલાનું લિંગ ભોગપ્રદ, મિટ્ટીના લિંગ સર્વ કામપ્રદ અને કાષ્ઠ લિંગ ધનપ્રદ એ બધા લિંગો ચલ અને અચલ છે.

લિંગ માન

એક આંગળથી પાંચ આંગળનું લિંગ કનિષ્ઠ, છ થી દશ મધ્યમ, અગિયાર આંગળથી મોટા માનનું લિંગ ઉત્તમ ભણ્ણુ.

સ્થિરાસ્થિર લિંગ

એક હસ્તથી નાના પ્રાસાદોમાં સ્થિર લિંગનું સ્થાપન કરવું નહિ. તથા ગૃહમાં સ્થિરલિંગ સ્થાપવું નહિ કારણ કે ગૃહસ્થોને દુઃખકર્તા છે.

લક્ષણ વિહિન લિંગ

વર્ણ અને લક્ષણોથી હીન હોય પણ કોઈ લિંગ રૂચિકર હોય તો પૂજા કરવી. કારણ કે તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપે છે.

રત્નલિંગ માન

રત્નલિંગ એક અંગુલ પ્રમાણ લઈ પૃથક્ પૃથક્ એક એક અંગુલ વધારતા જઈ નવ અંગુલ પ્રમાણ સુધી વધારવું અથવા મગ (મુદ્ગર)ના દાણા માને વૃદ્ધિ કરવી. આ રીતે નવ રત્ન લિંગ પ્રમાણ બાણવું.

ધાતુલિંગ માન

ધાતુનું પહેલું લિંગ આઠ અંગુલનું કરવું અને પછી આઠ આઠ અંગુલની વૃદ્ધિ ત્રણ હસ્ત સુધી કરવી. આ નવ ધાતુલિંગોનું પ્રમાણ બાણવું.

દારુવલિંગ માન

સોળ આંગળનું પહેલું કાષ્ઠલિંગ કરવું અને પછી સોળ સોળ અંગુલની વૃદ્ધિ છ હસ્ત સુધી કરવી. આ નવ કાષ્ઠલિંગોનું પ્રમાણ બાણવું.

શૈલલિંગ માન

એક હસ્તથી નવહસ્ત સુધીનાં પાષાણલિંગ કરી શકાય છે. અનુક્રમે અઠેક હસ્તની વૃદ્ધિ નવ હસ્ત સુધી કરી નવલિંગો કરવા. આ નવ લિંગોમાં મધ્યના લિંગની વૃદ્ધિ ઈચ્છાનુસાર થઈ શકે છે.

લિંગ માન

માટી, કાષ્ઠ, પાષાણ લિંગોની લંબાઈને ચોવીશે ભાગવી અને તેના સાડા છ, સાત, આઠ અથવા નવ ભાગે પહોળાઈ કરવી.

લિંગ યોગ્ય કાષ્ઠ

શ્રીપર્ણી, શિશ્રુવા, અશોક, શિરીષ, ખદિર, અર્જુન, ચંદન, શ્રીફલ, નિમ્બ, રક્ત ચંદન, બીજક, કર્પૂર, દેવદાર, ચંદન, પારિભતક, ચંપક, મધુ વૃક્ષ (મહુડો), હિન્તાલ અને અગર વૃક્ષ આટલા વૃક્ષો કાષ્ઠલિંગ માટે શુભ છે.

નિષિદ્ધ કાષ્ઠ

છિદ્ર રહિત, મજબૂત, કઠણ ઉપરના સર્વ વૃક્ષોના કાષ્ઠલિંગ સુખદાયી છે. પરંતુ તેમાં ગાંઠવાળા, છિદ્રોવાળા અને શાખા પ્રશાખાના ભાગો તજવા.

લિંગભેદે પ્રાસાદ સ્વરૂપ

કાષ્ઠલિંગોનો પ્રાસાદ ઇંટો અને કાષ્ઠનો કરવો શુભ છે. ધાતુ અને રત્નના લિંગોનો પ્રાસાદ પાષાણ અથવા લિંગની જાતિના સ્વરૂપનો કરવો અધિક શુભ છે, ધાતુલિંગ, રત્નલિંગ, પાષાણલિંગ, કાષ્ઠલિંગ, સ્વયંભૂવિલિંગ, સુખલિંગ, મીઠીલિંગના માટે પ્રાસાદ ન્યૂનાધિક માનના થઈ શકે છે.

પ્રાસાદમાને લિંગ પ્રમાણ

ચાર હસ્તના પ્રાસાદને એક હસ્ત લાંબુ લિંગ કરવું. અને પ્રાસાદની પહોળાઈના ચોથા ભાગે લિંગ લાંબુ કરવાથી જેષ્ઠમાન લિંગ થાય. આ પ્રમાણે છત્રીશ હસ્ત પ્રાસાદમાં નવ હસ્ત લાંબુ લિંગ થાય. આ જેષ્ઠમાનના નવ લિંગનું પ્રમાણ જાણવું. પિસ્તાલીસ હસ્તના પ્રાસાદમાં પ્રાસાદથી પાંચ ભાગે લિંગ લાંબુ કરવું. આ નવ હસ્તના મધ્યમ માનનાં નવલિંગોનું પ્રમાણ જાણવું. છ ગજથી ચોરપન ગજ સુધીના પ્રાસાદને છઠ્ઠા ભાગે એટલે છ હસ્તે એક હસ્ત લાંબુ લિંગ કરવું. આ પ્રમાણે અનુક્રમે નવ ગજ સુધીના કનિષ્ઠમાનના નવ લિંગોનું પ્રમાણ જાણવું.

લિંગમાને પ્રાસાદ

જેષ્ઠમાનના લિંગોમાં કનિષ્ઠ, મધ્યમાનના લિંગોમાં મધ્યમ અને કનિષ્ઠ માનના લિંગોમાં જેષ્ઠમાનના પ્રાસાદો કરવા. આ લિંગ અને પ્રાસાદોનું સીમામાન જાણવું.

ગર્ભગૃહમાને લિંગમાન

ગભારામાં પાંચ ભાગ કરી ત્રણ ભાગનું લિંગ લાંબુ તે જેષ્ઠમાન જાણવું, ગભારામાં નવ ભાગ કરી પાંચ ભાગનું મધ્યમ અને ગભારાના અર્ધ ભાગે લિંગ કરવું તે કનિષ્ઠમાન જાણવું.

પ્રાસાદમાને લિંગમાન

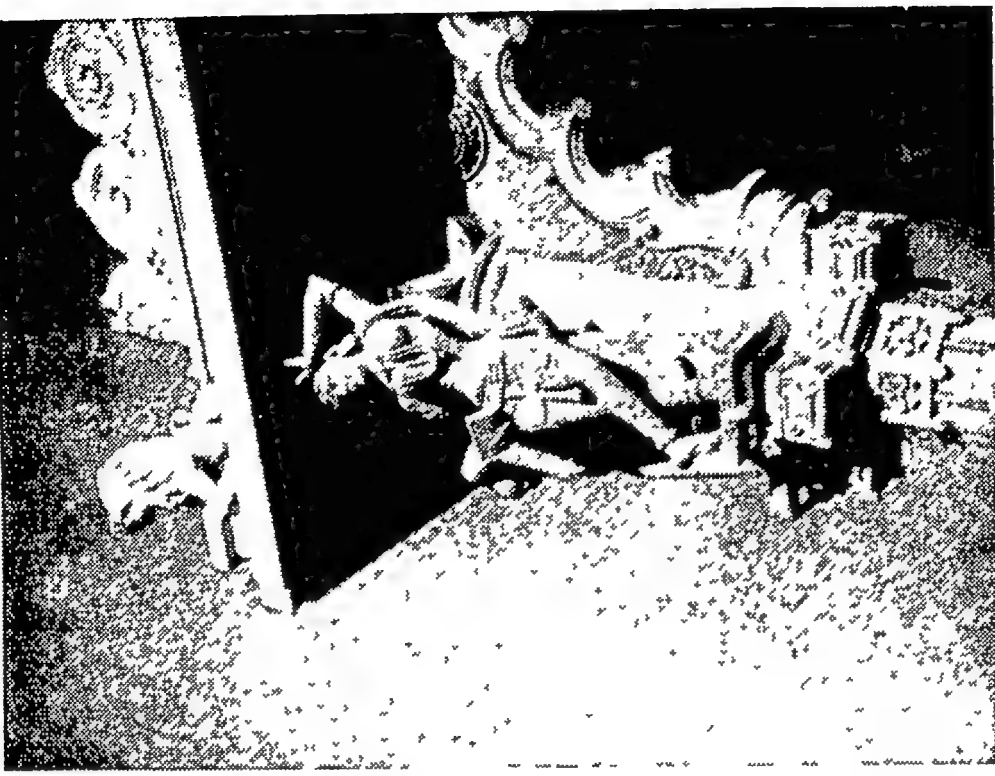
પ્રાસાદની પહોળાઈના દશ ભાગ કરી, અર્ધા ભાગનું લિંગ જાડું કરવું આ લિંગની જાડાઈનું પ્રમાણ જાણવું. નંદી દ્વારના અર્ધા ભાગે ઉચો કરવો.

શુભ ચિહ્ન

પદ્મ, શંખ, દ્વજ, છત્ર, તલવાર, સ્વતિક, ચામર, વજ્ર, દંડ, અર્ધ ચંદ્રાકાર, ગાય, ચક્ર, માછલું અને ઘટ એ ચિહ્ન લિંગોમાં હોય તો શુભ જાણવું.

વર્ણભેદે શુભ રેખા

ઉપર કહેલા ચિહ્નાદિ લિંગ સુખ આપનાર જાણવા, તથા જે લિંગમાં દક્ષિણ-વર્ત્ત બમરો હોય તે પશુ શુભ જાણવો, ઘોળી, રાતી, પીળી અને કાળી. આ ચાર રંગની રેખાઓ અનુક્રમે પ્રહણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રવર્ણોને સુખ આપનાર છે.

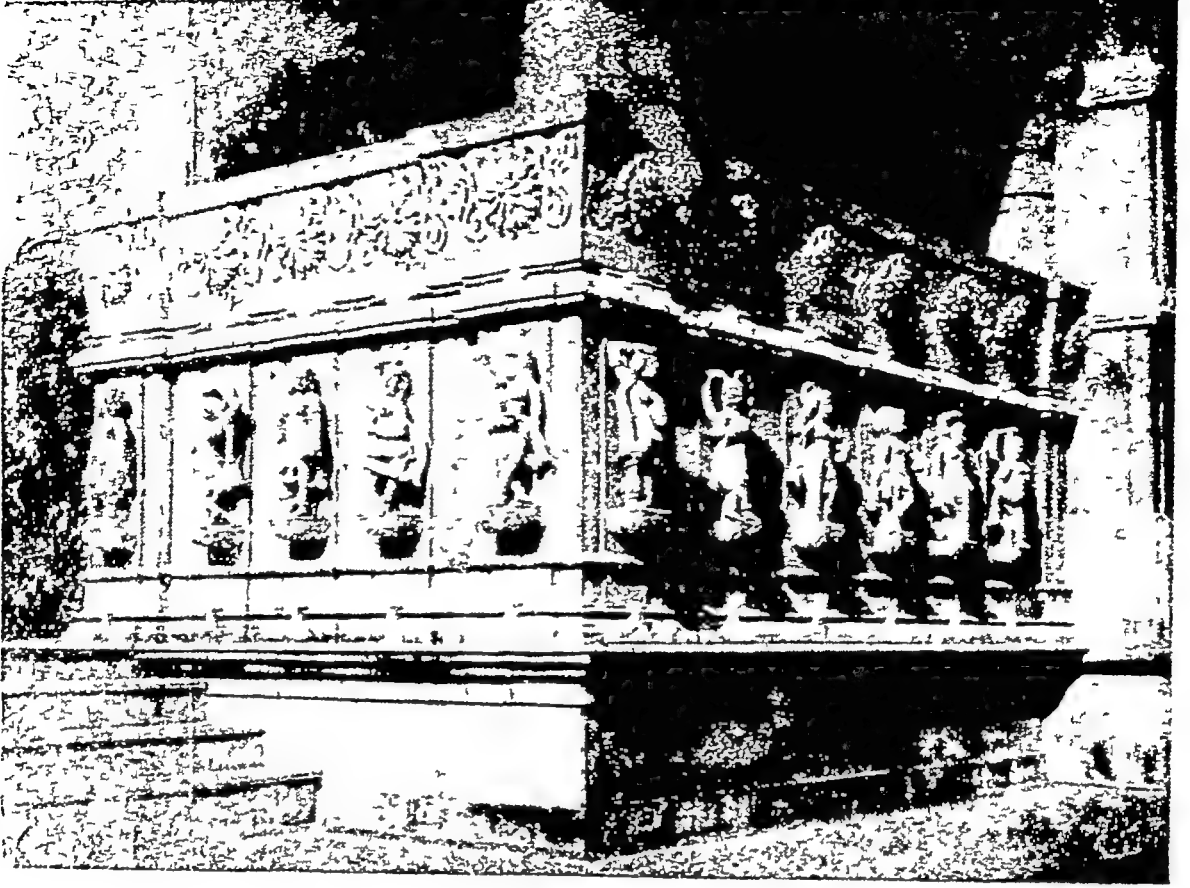

દેવાંગના સ્વરૂપ દર્શન—છત્તરા (કચ્છ)

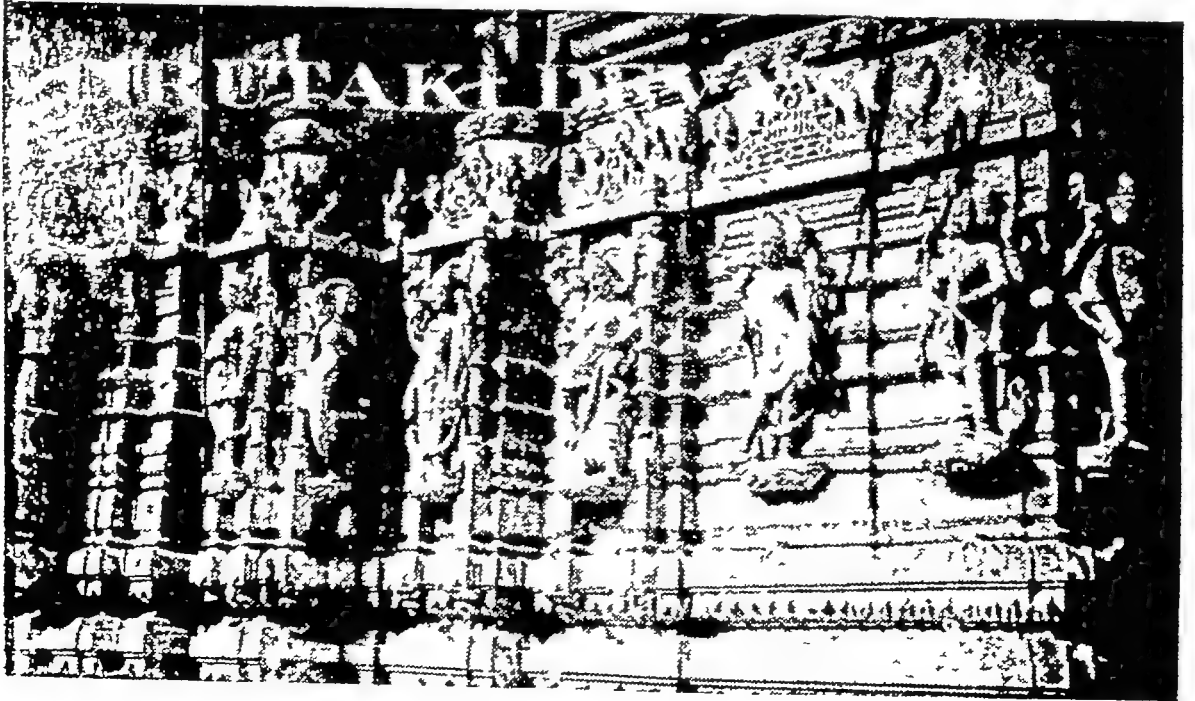
[જ્યેન સી સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણુ..

સમપુર જૈન દેરાસર કક્ષાસન અને દેવકૃત્તીકા-મુખ્ય [એન. સી. સોમપુરા]

જાંઘા રૂપ દર્શન-ખળુરોહ

લિંગ પ્રહ્લાદિ ભાગ

નીચેના ચોરસ ભાગ પ્રહ્લા, વચ્ચેનો અષ્ટાંશ ભાગ વિષ્ણુનો અંશ જાણવો અને ઉપર સુંદર ગોળાકાર અંશ શિવનો જાણવો.

પૂજા ભાગમાન

લિંગની ઉંચાઈમાં દશ ભાગો કલ્પી. તેમાંનો ઉપરનો એક ભાગ પૂજા ભાગ જાણવો, અને જળાધારીના ઉપરના બે ભાગોએ પ્રદક્ષિણ ક્રમે રેખાઓ કરવી.

મસ્તક માન

લિંગનું મસ્તક માનના મધ્ય ભાગે રાખવું. માનમાંથી ખડાર બાજુ અર્થાત્ ગર્ભે ગોળાય ન થાય વાંકું ચુંકું થાય તો રાષ્ટ્રનો નાશ થાય, આઠમા અથવા સાડા આઠમા ભાગે લિંગનો ઉપરનો ભાગ (મસ્તક) છત્રના આકારનું કરવું.

સ્વરૂપ લક્ષણ

પહોળાઈનો અર્ધ ભાગ કલાઈના જેવી કાન્તિવાળો અને લિંગનું મસ્તક કુકડાના ઈંડા જેવી લંબગોળ આકૃતિવાળું કરવું. લિંગની પહોળાઈમાં ત્રણ ભાગ કરી, એક ભાગમાં લાલચંદ્ર (અર્ધ ચંદ્ર) વિસ્તારવો, લંબાઈના કરેલા દશ ભાગોમાંથી ઉપરના દોઢ ભાગે બૃહબ્રહ્માકૃતિ (પાણીમાં થતા પરપોટા જેવી આકૃતિવાળું) લિંગ કરવું. ઉપરના ભાગમાં તથા મધ્ય ભાગમાં બે લિંગ માનથી ઓછું થાય તો નાશકર્તા જાણવું.

સર્વદેવ સ્થાપનઃ

લિંગની લંબાઈમાં રહેલી રેખાઓ સંધિ રેખાઓ યુક્ત હોય તો તે લિંગ કાકપદાકૃતિ જાણવું અને તેમાં સર્વ દેવો રહેલા હોય છે. લિંગમાં મુખ્ય દેવના સ્કંધ અને મેદૂના વચ્ચેના અંતરમાં સર્વ દેવી-દેવતાઓ સ્થાપન કરવા. આ પ્રમાણે લિંગ કરવું. આ સર્વ અર્થ અને કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર છે.

બાણોત્પત્તિ સ્થાન

વારાણસી (કાશી) પ્રયાગ, ગંગા સંગમ સ્થાન, કુરુક્ષેત્ર, સરસ્વતીમાંથી નીકળેલ બાણ સુખપ્રદ છે, નર્મદા, અન્તવેદી, નદીના સંગમ, કેદારેશ્વર અને પ્રભાસક્ષેત્રમાંથી પશુ સુખકર છે.

બાણલિંગ પરીક્ષા

ત્રિપથ વખત તોલતાં દરેક વખતે સરખું વજન ન આવે તે બાણલિંગ જાણવું.

વર્જિતલિંગ

બહુ, ખંડિત, લાંબુ, ફાટેલું, છિદ્રોવાળું, ટપકાવાળું, જેનો અથ લાગ ત્રિશૂલની અણી જેવો હોય. કાળુ, પીળુ, વાંકું મધ્યમાં પાતળું અને ઘણા વણો વાળું હોય તેનો બુદ્ધિમાન પુરુષે ત્યાગ કરવો, કારણ કે તે સમસ્ત દોષોને ઉત્પન્ન કરવાવાળું છે.

અન્યાન્તરે

મહાનદી (મોટી સતત ધારાથી વહેનારી નદીઓ) તથા સિદ્ધક્ષેત્ર વિગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું પાષાણલિંગ ઘણી શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક પૂજવું.

દોષયુક્ત અથવા ગુણયુક્ત હોય પરંતુ હંમેશા પૂજવા યોગ્ય છે. કારણ બાણ-લિંગના પૂજનથી મનુષ્ય બલપૂર્વક લક્ષ્મીને તાબે કરી તેનો ઉપભોક્તા બને છે, લિંગનું પૂજન કરવાથી સર્વવશ તપ અને દાન તથા વેદોનું પઠન કરવાથી જે ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય તેથી કરોડોગણું ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શિવતીર્થોદક

ધાતુલિંગ પર ચઢાવેલ જલ સો ગણા, બાણલિંગ પર ચઢાવેલ જળ પાંચસો ગણા અને સ્વયંભૂલિંગ પર ચઢાવેલ જલ હજાર ગણા પવિત્ર તીર્થોદક માનેલ છે.

વાહનવિધિ

લિંગની બહાર પ્રમાણે ઉંચાઈ અને ઉંચાઈ પ્રમાણે પીઠિકા (જળાધારી) રાખવી. નંદી (વૃષ) સાત ભાગ લાંબો અને પાંચ ભાગ ઉંચો કરવો.

બાણલિંગ, સ્વયંભૂલિંગ, મુખલિંગ, મૃન્મયલિંગ તથા એક લાખ લિંગોમાં વૃષ ન્યૂનાધિક કરવો.

પીઠિકા સ્વરૂપ લક્ષણ

જળાધારીની પહોળાઈ લિંગની લંબાઈ બરાબર કરવી. તથા વિષ્ણુના ભાગ બરાબર ઉંચી કરવી. જળાધારી ઉમાનું સ્વરૂપ બાણનું.

લિંગના વિસ્તારથી ત્રણ ગણી પ્રણાલ કરવી. એથી અધિક અંશે પણ બનાવવી. તેનાથી અર્ધ ભાગે આગળનો વિસ્તાર કરવો, અને તેના ત્રીજા ભાગે જલવાહકનો વિસ્તાર કરવો.

સમદ્રવ્ય પીઠિકા

જળાધારી એક ભતિની કરવી. મિશ્ર ભતિની જળાધારી ઈષ્ટ નથી કેટલાક પાષાણના લિંગને પકવેલી ઇંટોની જળાધારી કરવી તેમ કહે છે.

ઉપરાઉપરી કરેલી પીઠિકાઓની સંધિ રંગાવસાનક એટલે ગલતની ઘસીઓમાં કરવી. પરંતુ નાલના મધ્ય ભાગે અને કથો સંધી કરવી નહિ.

પીઠિકાના દશભેદો

ચોરસ, ગોળ આદિ ભેદોએ કરી પીઠિકા દશ પ્રકારની બાણવી. પીઠિકા દર્પણના આકારે ઉત્તર (મધ્ય ભાગે ઉપેટી) તથા બહારના ભાગે મેઘલાવાળી કરવી.

પીઠિકામાં જગતી પીઠમાન

જગતીમાં વર્ણવેલી તેર ભાગની પીઠ પ્રમાણે જળાધારીની પીઠ પણ કરવી. જળાધારીને ઉપર નીચે બહારની કરવો અને તે બહારની મધ્યમાં કણક કણિકાકણી કરવી. જળાધારી લંબાઈમાં લિંગની લંબાઈ સમાન તથા પહોળાઈમાં લિંગની પહોળાઈ બરાબર લિંગને ફરતી કરવી. જે દેવની જે પત્ની હોય તેની પીઠમાં કલ્પના કરવી—

મુખલિંગ

મુખલિંગ ત્રણ મુખવાળા, એક મુખવાળા, ચારમુખવાળા કરવા, એક મુખવાળું સન્મુખ કરવું. ત્રણ મુખ આગળ અને બાજુમાં પાછળ નહિ કરવું. ચાર મુખ ચારે બાજુ કરવું.

મુખલિંગનું પશ્ચિમદિશા તરફનું મુખ પ્રવેતકાન્તિવાળું, ઉત્તર તરફનું કુંકુમની કાન્તિવાળું. દક્ષિણ તરફ શ્યામ ભયંકર કાન્તિવાળું તથા પૂર્વ તરફ પ્રજ્વલિત અગ્નિ સમાન કાન્તિવાળું કરવું સઘોળત, વામદેવ, અધોર, તત્પુરુષ અને પાંચમા ઈશાન રૂદ્રનાં સ્વરૂપો યોગી લોકોને પણ અગમ્ય છે.

એક દ્વાર શિવાયતનમ્

વામ ભાગે ગણપતિ, દક્ષિણ ભાગે પાર્વતી, નૈઋત્યકોણમાં સૂર્ય, વાયુકોણ જનાર્દન, દક્ષિણ દિશામાં માતૃકાદેવીઓનું સ્થાન, ઉત્તર દિશામાં શાન્તિગૃહ પશ્ચિમ-દિશામાં કુબેર સ્થાપિત કરવા.

ચતુર્મુખ શિવાયતનમ્

વામ ભાગે શાન્તિગૃહ, દક્ષિણભાગે યશોદ્ધાર, મધ્યભાગે રૂદ્ર સ્થાપવા. દક્ષિણ દિશામાં માતૃકા દેવીઓનું સ્થાપન વામ ભાગમાં દેવી મહાલક્ષ્મી. ઉમા તથા ભૈરવ બેસારવા. પાછળના ભાગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર સ્થાપવા. કોણમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ કોણમાં સ્કંધ, ઈશાન કોણમાં ગણેશ નૈઋત્ય કોણમાં ધૃમ્મ બેસાડવા.

આઠ આયોના સ્વરૂપો

૧ દ્વળય

એક હાથમાં દ્વળ અને બીજા હાથમાં અભય ધારણ કરનાર દ્વળ સ્વરૂપવાળો બાલ સૂર્યના જેવી કાન્તિવાળો સર્વ લક્ષણો યુક્ત દ્વળય. પૂર્વ દિશાનો સ્વામી બાણવો.

૨ ધૂમ્રાય

સર્પરૂપી તલવાર અને અગ્નિને ધારણ કરેલો ધૂમ્ર સ્વરૂપ ધૂમાડાના વાહનવાળો નીલા કંઠવાળો અને અંગોએ સર્પ આભરણો વડે શોભાયમાન અગ્નિકૌણનો સ્વામી ધૂમ્રાય જાણવો.

૩ સિંહાય

સિંહના ઉપર બેઠેલો તલવાર અને અભય ધારણ કરનાર મુકટ કુંડલો યુક્ત સુવર્ણ વર્ણ અને ભયંકર આકૃતિવાળો દક્ષિણ દિશાનો સ્વામી સિંહાય જાણવો.

૪ શ્વાનાય

કુતરા ઉપર બેઠેલો એક હાથમાં સર્પની રૂણાવાળા ધનુષ્યને ધારણ કરનાર. બીજા હાથમાં કપાલને ધારણ કરેલ અને શ્યામવર્ણ નૈઋત્ય કૌણનો સ્વામી શ્વાનાય જાણવો.

૫ વૃષાય

વૃષારૂંઠ બાણ ધનુષ્યને ધારણ કરનાર રવેતવર્ણ સર્વાભરણ ભૂષિતા પશ્ચિમદિશાનો સ્વામી વૃષાય જાણવો.

૬ ખરાય

ગર્ધવ પર બેઠેલ શૃંગી ડમરૂ ધારણ કરેલ ધૂમ્રવર્ણ રાતા આભરણવાળો. વાયવ્ય કૌણનો સ્વામી ખરાય જાણવો.

૭ ગજાય

ગજારૂંઠ, ગદા, વરદ, ધારણ કરેલ શ્યામવર્ણ ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળો, ઉત્તર દિશાનો સ્વામી ગજાય જાણવો.

૮ ધ્વાંક્ષાય

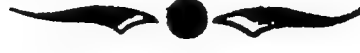
સર્પના ઉપર બેઠેલો ભયંકર મુખવાળો માછલું, કાતર-ધારણ કરેલ કપિલ અને કાળા લોચનવાળો ઇશાન કૌણનો સ્વામી ધ્વાંક્ષાય જાણવો.

પ્રશસ્તિ

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते देवतामूर्ति स्वरूप लक्षणाधिकार नाम्नो त्रयोदशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

તિષ્ઠાવિધાન નામ્નો ચતુર્દશમોઽધ્યાયઃ

પ્રવેશ માસ

ગૃહારંભોદિતૈ મસિર્ધિષ્ણયૈર્વારૈ વિશેદ્ગૃહમ્ ।

વિશેત્ સૌમ્યાયને હર્મ્ય તૃણાગારં તુ સર્વદા ॥ ૧ ॥

પ્રવેશમાં ગૃહારંભના જે માસ કહેલ છે તેમાં કરવો શુભ છે. ગૃહારંભ માસ. (વૈશાખ, શ્રાવણ, માર્ગશીર્ષ પોષ, ફાલ્ગુન) વાર, નક્ષત્ર અને ઉત્તરાયણ સૂર્યમાં પ્રવેશ કરવો. ઘાસના ગૃહમાં કાંઈપણ દિવસે પ્રવેશ કરવો. ૧.

મુદ્ધર્તમાર્તણ્ડ, વાસ્તુરત્નાકર,

પ્રવેશ વાર

ગુરુ શુક્ર બુધાખ્યેષુ વારેષુચ સુત્વાર્થદમ્ ।

પ્રવેશે તુ શનૌ સ્થૈર્યં કિંચિચૌરમયંભવેત્ ॥ ૨ ॥

બુધ, ગુરુ અને શુક્રવારે પ્રવેશ કરવાથી સુખ અને દ્રવ્ય મળે અને શનિવારમાં પ્રવેશ કરવાથી સ્થિરતા થાય છે. પરંતુ જરાક ચોર ભય રહે. ૨

શ્રાવણશ્રાવ્ય વૈશાખઃ પૌષશ્ચ ફાલ્ગુનસ્તથા ॥

માસે શુ માર્ગશીર્ષશ્ચ વાસ્તુકર્મણિ શસ્યતે ॥ ૩ ॥

શ્રાવણ, વૈશાખ, પોષ, ફાલ્ગુન, અને માર્ગશીર્ષ, એ માસોમાં વાસ્તુકર્મ એટલે (ગૃહપ્રવેશ) કરવો શુભ છે.

પ્રવેશ ત્યાગ

ચૈત્રોમાસઃ કુજાકૌં ચ રિક્તા દગ્ધા સ્ત્વમામૃતિઃ ।

દુષ્ટચન્દ્ર હમે ત્યાજ્યા નવગેહ પ્રવેશને ॥ ૪ ॥

નૂતન ગૃહના પ્રવેશમાં ચૈત્ર માસ, ૧, ૪, ૯, ૧૪, ૩૦ તિથિઓ રવિ અને મંગલવાર અને ખરાબ ચંદ્રમાનો ત્યાગ કરવો. ૪.

મુદ્ધર્ત માર્તણ્ડ.

પ્રત્યેક માસ ફલાની

માર્ગશીર્ષલાભઃ પ્રથમ પ્રવેશે પુત્રર્થલાભઃ સ્વલુફાલ્ગુનેચ ।

ચૈત્રેર્થહાનિર્ધન ધાન્ય લાભો વૈશાખમાસે, પશુ પુત્ર લાભઃ ॥

જ્યેષ્ઠે ચ, માસેષુ પરેષુ નૂનં હાનિપ્રદઃ શત્રુભય પ્રદશ્ચ ।

શુક્રલે ચ પક્ષે સુતરાં વિષ્ટદ્વયૈ કૃણ્ણે ચ યાવદશમી ચતાવત્ ॥ ૫ ॥

માઘ માસે પ્રવેશથી ધન લાભ, ફાલ્ગુન માસે પુત્ર અને ધન લાભ, ચૈત્ર માસમાં ધન હાનિ, વૈશાખ માસમાં પ્રવેશ કરવાથી ધન ધાન્ય લાભ. જ્યેષ્ઠ માસમાં પશુ, પુત્ર લાભ, શેષ માસ (અષાઢ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, અશ્વિન અને પોષ) હાનિ અને શત્રુભય, શુકલ પક્ષમાં નિરંતર વૃદ્ધિ અને કૃષ્ણ પક્ષમાં દશમી સુધી પ્રવેશ લાભપ્રદ છે. ૫.

વાસ્તુ રતનાકર

પ્રવેશ વત્સ, રાહુ સૂર્યાદિગ્રહ નિર્ણય

મીનાદિ ત્રયમાદિત્યો વત્સઃ કન્યાદિકત્રયે ।

ધન્વાદિત્રિ તયે રાહુઃ શેષાઃ સિંહાદિક ત્રયે ॥ ૬ ॥

સૂર્ય મીનાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિની ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિએ પૂર્વાદિ દિશામાં અનુક્રમે બાણવો, વત્સ કન્યાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિથી અને રાહુ ધનાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિની સંક્રાંતિએ તથા બાકીના ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિ આ છ ગ્રહો સિંહાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિએ પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં ક્રમે રહે છે, એમ બાણવું. (વત્સ, રાહુ વિગેરે પ્રવેશે સન્મુખ તજવા) ૬.

		કન્યા,		પૂર્વ		વૃશ્ચિક			
		તુલા,		દ્વિવસ		૩૦			
		૫	૧૦	૧૫	૨૦	૨૫	૩૦	૫	અગ્નિ.
સિંહ	૫	॥ વત્સ ચક્ર ॥						૫	ધન
	૧૦							૧૦	
	૧૫							૧૫	
	૩૦							૩૦	
ઉત્તર કર્ક	૧૫	ગૃહ કરવાની ભૂમિ						૧૫	મકરદક્ષિણ
	૧૦							૧૦	
મિથુન	૫							૫	કુંભ
	૫							૫	
વાયવ્ય		૫	૧૦	૧૫	૩૦	૨૫	૨૦	૫	નૈઋત્ય
		વૃષભ		મેષ		મીન			
				પશ્ચિમ					

		ધન		પૂર્વ		મકર		કુંભ		
	ઈશાન	૫	૧૦	૧૫	દિવસ ૩૦	૧૫	૧૦	૫	આગન	
૫		<div style="text-align: center;"> ॥ રાહુ ચક્ર ॥ શુભ કરવાની ભૂમિ </div>							૫	મીન
૧૦									૧૦	
૧૫									૧૫	
૩૦									૩૦	મેષ દક્ષિણ
૧૫									૧૫	
૧૦									૧૦	
૫									૫	વૃષભ
વાયવ્ય	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	નૈઋત્ય		
	સિંહ			કર્ક				મિથુન		
				પશ્ચિમ						

પ્રવેશ કલરા ચક્ર

મુખેકં દિશુચત્વારિ ચત્વારિ ગર્ભ એવ ચ ।

ત્રીણિ ત્રીણિ ગુદે કળ્થે વાસ્તુશાસ્ત્રે નિયોજયેત્ ॥ ૭ ॥

મુખ ઋક્ષે શિરચ્છેદઃ પૂર્વે હુદ્વેગ સંભવઃ ।

દક્ષિણે ધન હાનિઃ સ્યાત્ પશ્ચિમે સર્વસંપદઃ ॥ ૮ ॥

ઉત્તરે રાજસન્માનં ગર્ભે ગર્ભો વિનશ્યતિ ।

ચિરકાલં વસેત્કળ્થે ગુદેચારોગ્યમાદિશેત્ ॥ ૯ ॥

સૂર્ય નક્ષત્રથી દિનિત્રા નક્ષત્ર સુધી ગણી કલશના મુખમાં ૧, ચાર ચાર નક્ષત્રો ચારે દિશામાં, ચાર કલશના ગર્ભે, ત્રણ કંઠે, ત્રણ નીચે પડધીએ મૂકવાં. ૧ મુખમાં શિરચ્છેદ, ૪ પૂર્વમાં હુદ્વેગ, ૪ દક્ષિણે ધનહાનિ ૪ પશ્ચિમે સર્વ સંપત્તિ, ૪ ઉત્તરમાં રાજ્ય સન્માન, ૪ ગર્ભમાં ગર્ભનાશ, ૩ કંઠમાં દીર્ઘકાળ નિવાસ અને ૩ પડધીમાં આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. ૬ અશુભ, ૮ શુભ, ૪ અશુભ, ૬ શુભ,

કલશ ચક્ર

વક્તે મુરવિમાત્રવેશસમયે કુંભેઽગ્રિદાહઃ કૃતાઃ ।
 પ્રાચ્યા મુદ્રસનંકૃતા યમગતાલાભઃ કૃતાપશ્ચિમે ॥ ૧૦ ॥
 શ્રીવેદાઃ કલિરૂત્તરે યુગમિતા ગર્મે વિનાશો ગુદે ।
 રામાઃ સ્થૈર્યમતઃ સ્થિરત્વમનલાઃ કણ્ઠે ભવેત્સર્વદા ॥ ૧૧ ॥

કલશ ચક્રમાં સૂર્યના મહા નક્ષત્રથી, દિનના નક્ષત્ર સુધી ગણીને પ્રથમનું ૧ નક્ષત્ર મુખમાં તે પછી, ૪ નક્ષત્રો પૂર્વ દિશામાં, ૪ દક્ષિણમાં, ૪ પશ્ચિમમાં, ૪ ઉત્તરમાં, ૪ મધ્યમાં, ૩ નીચેના ભાગમાં, ૩ ઠંઠમાં એ પ્રમાણે અનુક્રમે નક્ષત્રો મૂકવાં, તેનું કલ અનુક્રમે ૧ અગ્નિદ્વાર ૪ શૂન્યતા, ૪ લાભ, ૪ લક્ષ્મી, ૪ કલેશ, ૪ વિનાશ, અને ૩ સ્થિરતા જાણવું. ૧૦-૧૧.

૫ અશુભ,

૮ શુભ,

. ૮ અશુભ,

૬ શુભ

મુદ્રર્ત માર્ત૧૩

કલશ ચક્ર

રવિમાત્ર સપ્ત નેષ્ઠાનિ શુભાન્યેકા દશાષ્ટમાત્ર ।
 દશશેષાણ્ય નિષ્ઠાનિ સામિજિદપવાસ્તુનિ ॥ ૧૨ ॥

વાસ્તુમાં સૂર્ય નક્ષત્રથી ૭ નક્ષત્રો નેષ્ઠ, ૧૧ શ્રેષ્ઠ અને ત્યાર પછી અભિજિત સહિત ૧૦ નક્ષત્રો નેષ્ઠ જાણવાં. ૭ અશુભ, ૧૧ શ્રેષ્ઠ, ૧૦ અશુભ, ૧૨.

મુદ્રર્ત માર્ત૧૩

હોલાષ્ટક વિચાર

શુક્લાષ્ટમી સમારમ્ય ફાલ્ગુનસ્ય દિનાષ્ટકમ્ ।
 પૂર્ણિમામધિકં કૃત્વા ત્યાજ્યં હોલાષ્ટકં વૃધૈ ॥ ૧૩ ॥

ફાલ્ગુન માસની શુક્લપક્ષની અષ્ટમીથી પૂર્ણિમા સુધી હોલાષ્ટક થાય છે. માટે વિક્રાનોએ હોલાષ્ટકમાં શુભ કાર્યો કરવા નહિ. ૧૩.

ગુરુ શુક્ર અસ્ત ત્યાજ્ય પ્રકરણ

વાપી કૂપ કાઢાગયજ્ઞગમનં ક્ષૌર પ્રતિષ્ઠા વ્રતં ।
 વિદ્યામન્દિર કર્ણવેધ મહાદાનં ગુરોઃ સેવનમ્ ॥ ૧૪ ॥
 તીર્થસ્નાન વિવાહ દેવભવનં મન્ત્રાદિ દેવક્ષણં ।
 દૂરેણૈવ જિજીવિષુઃ પરિહરે દસ્તે મુરૌ માર્ગવે ॥ ૧૫ ॥

સવ સિંહ ગુરુવેજ્યઃ કાલિંગ ગોડ ગુજર ॥ ૫૧ ॥

મેષના સૂર્ય સિંહસ્થ ગુરુમાં આવે તેનો નિર્ણય કહે છે :- મેષના સૂર્ય હોય ત્યારે ગંગા ગોદાવરી મધ્યે અને કલિંગ, ગોડ, ગુર્જરે શુભ કાર્યમાં વર્જિત છે.

મુદ્દર્ત ચિતામણિ ૫૧, મુદ્દર્ત માર્તંડ ૧૨૦

ઘહ્વોડ્યેવં જગદુઃ સિંહારુદોડપિ વૃત્રશત્રુગુરુ ।

સમતિ ક્રાન્ત મઘર્ષો ન વિરુદ્ધઃ સર્વકાર્યેષુ ॥

ઘણા આચાર્યો કહે છે કે ઈંદ્રિનો ગુરુ બૃહસ્પતિ સિંહ પર આરુઢ થયો હોય તો પણ મઘા નક્ષત્રને ઉલ્લંઘન કરી ગયો હોય તો સર્વ કાર્યમાં વિરુદ્ધ નથી.

પારાશર કહે છે કે સિંહમાં રહેલા બૃહસ્પતિ એ જો સિંહના પહેલા પાંચ નવમાંશો ભોગવી લીધા હોય તો અમુક દેશમાં સિંહસ્થનો દોષ લાગતો નથી. તે આ પ્રમાણે છે.

સિંહસ્થે જ્યોડ્નુ સિંહાંશા જાદ્ધવી તીરયોર્દ્વયોઃ ।

ન દુષ્ટો ગંગયોર્મધ્યદેશેષુ તુ સ દુઃખદઃ ॥

સિંહનો બૃહસ્પતિ સિંહના પ્રથમ પાંચ નવાંશ ભોગવ્યા પછી ગોદાવરીના દક્ષિણે તથા ગંગાના ઉત્તરે દુષ્ટ નથી ગોદાવરી ગંગાના મધ્ય ભાગે તો દુઃખદાયક છે. વળી અમુક દેશમાં સિંહસ્થ ગુરુ પ્રથમથી જ અદુષ્ટ છે આમ સમર્પિઓ કહે છે.

મગીરથ્યુત્તરે તીરે ગોદાવર્યાશ્ચ દક્ષિણે ।

વિવાહો વ્રતબન્ધો વા સિંહસ્થ જ્યેન દુષ્યતે ॥

સિંહસ્થ ગુરુ હોય ત્યારે ગંગાના ઉત્તર કિનારે તથા ગોદાવરીના દક્ષિણ કિનારે વિવાહ અથવા વ્રતબંધ (દીક્ષા ઉપનયન) કરવાનો દોષ નથી.

સિંહઠિઅ જઈ જીવો મહ મુન્ત હોઈ અહરવિ મેસે ।

તા કુળહ નિવિવસંક પાણિ ગ્રાહણાઈ કલ્હાંણ ॥

સિંહસ્થ ગુરુએ જો મઘા નક્ષત્ર ભોગવી લીધું હોય અને મેષ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો નિઃશંકપણે પાણિ ગ્રહણાદિ શુભ કાર્યો કરવા.

આરંભસિદ્ધિ પૃષ્ઠ. ૩૭૧-૩૭૨

ચન્દ્ર વાસઃ

મેષે ચ સિંહે ધનુષીન્દ્ર ભાગે ઘૃષે ચ કન્યા મકરેતુયામ્યે ।

દ્વન્દ્વે તુલાયાં ઘટમે પ્રતીત્યાં તથોત્તરે કર્કે જ્ઞપાલિગોઽજઃ ॥ ૨૦ ॥

મેષ, સિંહ, અને ધનનેા ચંદ્ર પૂર્વમાં, વૃષભ, કન્યા અને મકરરાશિનેા ચંદ્ર દક્ષિણમાં; મિથુન, તુલા અને કુંભનેા ચંદ્ર પશ્ચિમમાં, કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીન રાશિઓમાં ચંદ્ર ઉત્તર દિશામાં રહે છે. ૨૦.

સન્મુખાદિ ચન્દ્રફલમ્

સન્મુખે ચાર્થલાભાય દક્ષિણે સુખસંપદઃ ॥

પૃષ્ઠેતુ મૃત્યુદશ્ચન્દ્રો વામે ચન્દ્રો ધનક્ષયં ॥ ૨૧ ॥

ચતુર્થાષ્ટ દ્વાદશસ્થચન્દ્રો વર્જઃ સ્વરાશિતઃ ।

ચતુર્થે કલહશ્ચન્દ્રોઽષ્ટમે મૃત્યુવ્યે ક્ષતિઃ ॥ ૨૨ ॥

સન્મુખ ચંદ્રમાં પ્રવેશ કરે તો ધનલાભ, જમણા ચંદ્રમાં મુખ સંપત્તિ, ડાબા ચંદ્રમાં ધન ક્ષય, પૃષ્ઠે ચંદ્રમાં પ્રવેશ મૃત્યુ. પોતાની રાશિથી ૪, ૮, ૧૨ એ ચંદ્ર વર્જિત કરવો, ચોથામાં કલેશ, આઠમામાં મૃત્યુ અને બારમામાં હાનિ થાય ૨૧, ૨૨

સન્મુખચન્દ્રે સર્વદોષ પરિહાર

કરણભ્રમણદોષં વાર સંક્રાન્તિદોષં ।

કુતિથિ કુલિક દોષં વામાયામાર્ધદોષમ્ ॥ ૨૩ ॥

કુજ શનિ રવિ દોષં રાહુ કેત્વાદિ દોષં ।

હરતિ સકલ દોષં ચન્દ્રમાઃ સન્મુલ્લસ્યઃ ॥ ૨૪ ॥

જો સન્મુખ ચંદ્રમાં હોય તો તે કરણ, નક્ષત્ર, વાર, સંક્રાન્તિ, કુતિથિ, કુલિક વામ ચામાર્ધ, મંગળ, શનિ, રવિ, રાહુ, કેતુ વગેરે દોષોને હરણ કરે છે. ૨૩, ૨૪.

દિક્શૂલમ્

ન મંદેન્દુદિને પ્રાચીં ન વજ્રે દક્ષિણાંગુરૌ ।

સિતાર્કયોર્ન પ્રતીચીં નાદીચીં સારયોરપિ ॥ ૨૫ ॥

શનિ અને સોમવારે પૂર્વ દિશામાં, શુક્રવારે દક્ષિણે, રવિ અને શુક્ર પશ્ચિમે અને મંગળ પુનઃ ઉત્તરદિશામાં દિક્શૂલ બાણવું. ૨૫.

વિદિકશૂલમ્

મંગલે મારુતે શૂલમીશાને બુધ મન્દયોઃ ।

નૈઋતે શુક્ર સૂર્યામ્યામાગ્નેય્યાં ગુરુ ચન્દ્રયો ॥ ૨૬ ॥

મંગળવારે વાયવ્ય કોણમાં, બુધ શનિ ઇશાન કોણમાં, શુક્ર રવિ નૈઋત્યકોણમાં તથા ગુરુ અને સોમવારે અગ્નિ કોણમાં દિક્શૂલ બાંધવું. ૨૬.

નક્ષત્રશૂલમ્

ન વ્રજેચ્છક્રમે પ્રાચ્યાં યામ્યેવાજપદેત્વથ ।

ઉદીચ્યામર્યમર્ક્ષે ચ પ્રતિચ્ચાં ધાતુમે તથા ॥ ૨૭ ॥

નક્ષત્ર શૂલ- જેઘા નક્ષત્રમાં પૂર્વદિશામાં, પૂર્વભાદ્રપદમાં દક્ષિણ દિશાએ, ઉત્તરાશ્વિનમાં ઉત્તર દિશાએ અને રોહિણીમાં પશ્ચિમ દિશાએ નક્ષત્રશૂલ બાંધવું. ૨૭.

કાલવાસ

રવાવુત્તરતઃ કાલઃ સોમે વાયવ્ય ભાગકે ।

મૌમે તુ પશ્ચિમે ભાગે બુધે નૈઋત્યકોણકે ॥ ૨૮ ॥

જીવે ચ યામ્ય દિગ્ભાગે શુક્રે ચાગ્નેયકોણકે ।

શનૌ તુ પૂર્વદિગ્ભાગે કાલચક્રં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

રવિવારે ઉત્તર દિશામાં કાળ રહે છે, સોમવારે વાયવ્યકોણમાં, મંગળવારે પશ્ચિમ દિશામાં, બુધવારે નૈઋત્યમાં, શુક્રવારે દક્ષિણમાં, શુક્રવારે અગ્નિકોણમાં અને શનિવારે પૂર્વદિશામાં કાલ રહે છે. માટે પ્રવેશમાં સન્મુખ કાલ તજવો. ૨૮, ૨૯.

યોગિનીવાસ

પૂર્વેસ્યા મુદયે બ્રાહ્મી પ્રતિપન્નવમીતિથૌ ।

માહેશીચોત્તરસ્યાં તુ દ્વિતીયા દશમીતિથૌ ॥ ૩૦ ॥

एकादश्यां तृतीयायां कौमारी वह्निकोणगा ।

चतुर्थी द्वादशीप्रोक्ता वैष्णवी नैऋते तथा ॥ ૩૧ ॥

वाराही दक्षिणेभागे पञ्चमी च त्रयोदशी ।

षष्ठी चतुर्दशी चैव तथेन्द्राणी हि पश्चिमे ॥ ૩૨ ॥

पूर्णिमायां च सप्तम्यां वायव्ये चण्डिकोदयः ।

नष्ट चन्द्रदिनाष्टभ्यो-महालक्ष्मीः शिवालये ॥ ૩૩ ॥

યોગિનીવાસ- ૧-૯ બ્રાહ્મી-પૂર્વદિક, ૨-૧૦ મહેશી-ઉત્તરદિક, ૩-૧૧ કૌમારી-અગ્નિકોણ, ૪-૧૨ વૈષ્ણવી-નૈઋત્ય, ૫-૧૩ વારાહી-દક્ષિણદિક, ૬-૧૪ ઇંદ્રાણી-પશ્ચિમ ૭-૧૫ ચંડિકા-વાયવ્ય કોણ, ૮-૩૦ મહાલક્ષ્મી-ઈશાન. ૩૦ થી ૩૩.

યોગિનીવાસ ફલમ્

યોગિની સુખદા વામે પૃષ્ઠે વાંછિતદાયિની ।

દક્ષિણે ધનહંત્રી ચ સન્મુખે મરણપ્રદા ॥ ૩૪ ॥

યોગિની ડાબી બાજુએ હોય તો સુખ આપનાર જાણવી. પૃષ્ઠ ભાગમાં મનવાંછિત ફલ આપનાર, જમણી બાજુ ધન નાશ કરનાર અને સન્મુખ મરણપ્રદ જાણવી. ૩૪.

કાલરાહુ

રવિદિનગુરુર્પૂર્વ સોમશુક્રે ચ યામ્યે ।

વરુણદિશિ તુભૌમે ચોત્તરે સૌરેસંસ્થે ॥ ૩૫ ॥

પ્રતિદિવ મિત્રિ મત્વા કાલરાહુ દિશાનાં ।

સકલગમનકાર્યે વામપૃષ્ઠે ચ સિદ્ધિ ॥ ૩૬ ॥

રવિ અને શુક્રવારે પૂર્વમાં, સોમ અને શુક્રવારે દક્ષિણમાં, મંગળવારે પશ્ચિમમાં શનિવારે ઉત્તરમાં કાલરાહુ જાણવો. આ કાલ રાહુ પ્રયાણ અને પ્રવેશો ડાબી બાજુ અથવા પૃષ્ઠભાગે હોય તો સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય ૩૫, ૩૬.

પ્રવેશ નિષેધ નક્ષત્રો

ઉગ્રે નૃપોત્તારમુપૈતિ તીક્ષ્ણેરાજ્ઞઃ કુમારઃ ।

મિશ્રેકચિત્ કૃત્તિકયાઽગ્નિદાહ ।

સમસ્ત ભેદો રજસન્નિવેશાત્ ॥ ૩૭ ॥

ઉગ્ર સંસક નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરીને બધા ગ્રહો અને વાસ્તુનું પૂજન કર્યું હોય તો પણ રાજા મૃત્યુ પામે, તીક્ષ્ણ સંસક નક્ષત્રોમાં રાજા કુમારનું અને મિશ્ર સંસક નક્ષત્રોમાં રાજપત્ની નાશ પામે છે. અને કૃતિકામાં અગ્નિ દાહ થાય છે. ૩૭.

વામ રવિ વિચાર

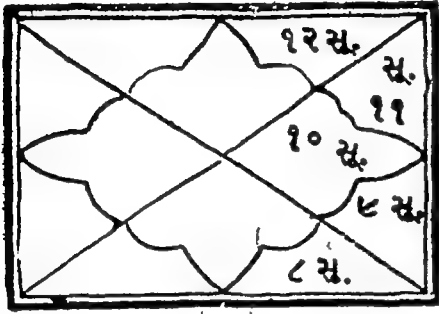
અષ્ટમાત્યશ્ચમાદિતાલ્લામાત્પશ્ચ સ્થિતે રવૌ ।

પૂર્વાદિદિહમુખં ગેહં વિશેદ્વામો ભવેદતઃ ॥ ૩૮ ॥

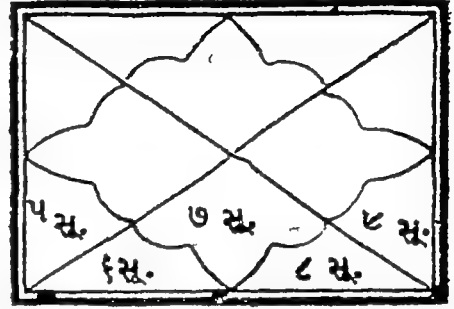
પૂર્વાદિ દિશાઓ દ્વારવાળા ગૃહ કે ગ્રામમાં પ્રવેશ કરવા માટે પ્રવેશ લગ્નથી આઠમાં, પાંચમાં બીજા અને અગિયારમાં સુધી હોય તો વામ રવિ કહેવાય, અર્થાત્

પૂર્વ દ્વારવાળા મકાનમાં આઠથી, પાંચ સ્થાનોમાં રવિ હોય તો વામ રવિ ગણાય, દક્ષિણ દ્વારવાળા ગૃહાદિમાં પાંચથી નવ સ્થાન હોય તો વામ રવિ, પશ્ચિમ દ્વારવાળા મકાનમાં બે થી પાંચ સ્થાનમાં રવિ હોય તો વામ રવિ કહેવાય, ઉત્તર મુખ દ્વારમાં અગિયારથી પાંચ સ્થાનમાં રવિ હોય તો વામ રવિ કહેવાય. વામ રવિમાં પ્રવેશ કરવો ઉત્તમ કહેવાય. ૩૮.

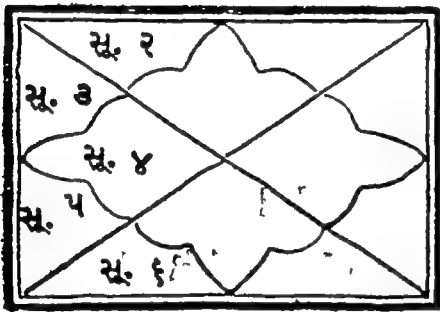
પૂર્વાલિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સૂર્ય

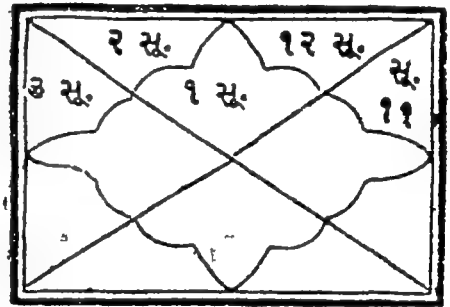
દક્ષિણાલિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સૂર્ય

પશ્ચિમાલિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સૂર્ય

ઉત્તરાલિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સૂર્ય

દેવ પ્રતિષ્ઠા

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પ્રતિષ્ઠા કાલમુત્તમમ્ ।

ચૈત્રે વા ફાલ્ગુનેવાપિ જ્યેષ્ઠે વા માઘવે તથા ॥ ૩૯ ॥

માઘવે સર્વદેવાનાં પ્રતિષ્ઠા શુભદા ભવેત્ ।

પ્રાપ્ય પક્ષં શુભં શુક્ર મતીતે ઉત્તરાયને ॥ ૪૦ ॥

હવે આ શ્લોકથી દેવ પ્રતિષ્ઠા કરવાનો ઉત્તમ સમય કહેવાય છે. માઘ, ફાલ્ગુન ચૈત્ર, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, એ માસો અને શુક્ર પક્ષ અને ઉત્તરાયણના સૂર્યમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી શુભ છે. ૩૯ થી ૪૦.

સોમો બૃહસ્પતિશ્ચૈવ શુક્રશ્ચૈવતથા બુધઃ ।

એતે વારાઃ શુભા પ્રોક્તાઃ પ્રતિષ્ઠા યજ્ઞ કર્મણિ ॥ ૪૧ ॥

પ્રતિષ્ઠામાં સોમ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર એ વાર પ્રતિષ્ઠા તથા યજ્ઞ કર્મમાં શુભ છે.

આષાઢે દ્વે તથા મૂલ મુત્તરાદ્વયમેવ ચ ।

જ્યેષ્ઠા શ્રવણ રોહિણ્યઃ પૂર્વાભાદ્રપદ સ્તથા ॥ ૪૨ ॥

હસ્તાશ્વિની રેવતી ચ પુણ્યો મૃગશિર સ્તથા ।

અનુરાધા તથા સ્વાતી પ્રતિષ્ઠાસુ પ્રશસ્યતે ॥ ૪૩ ॥

અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતી, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી આ નક્ષત્રોમાં દેવ પ્રતિષ્ઠા કરવી શુભ છે. ૪૨, ૪૩.

શિવ પ્રતિષ્ઠા મત

ઉત્તરાશાગતે માનૌ લિંગ સ્થાપનમુત્તમમ્ ।

દક્ષિણે ત્વયને પૂજ્યં દ્વિવર્ષાદ્વિ મયાવહમ્ ॥ ૪૪ ॥

ઉત્તરાયણના સુર્યમાં શિવલિંગની પ્રતિષ્ઠા કરવી. અને દક્ષિણાયનમાં કરે તો એ વર્ષમાં ભય ઉત્પન્ન થાય. ૪૪

અન્ય મતે

માઘ ફાલ્ગુન વૈશાખ જ્યેષ્ઠાષાઢેષુ પંચસુ ।

શ્રાવણેચ નભસ્યે ચ લિંગ સ્થાપન મુત્તમમ્ ॥ ૪૫ ॥

શિવ પ્રતિષ્ઠામાં માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, અષાઢ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, એ માસો લેવા શુભ છે. ૪૫,

વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠા

માર્ગશીર્ષક માઘૌ દૌ નિદિતૌ બ્રહ્મણાપુરા ।

માસેષુફાલ્ગુનઃ શ્રેષ્ઠશ્ચૈત્રો વૈશાખ એવ ચ ॥ ૪૬ ॥

માર્ગશીર્ષ, તે માઘ એ બે માસ વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠામાં બ્રહ્માએ નિદિત કહેલા છે, માટે ફાલ્ગુ, ચૈત્ર, વૈશાખ, એ મહીનાઓ શ્રેષ્ઠ કહેલ છે. ૪૬.

પૂર્વપક્ષે શુભે કાલે સ્થિરે ચૌર્ધ્વ મુલેઽપિ મે ।

અનુકુલે ચ લગ્નેચ હરિઃ સ્થાપ્યો નરૈ સ્તથા ॥ ૪૭ ॥

શુદ્ધ પક્ષ, શુભસમય, સ્થિર અને ઉર્ધ્વમુખ નક્ષત્રે અને શુભ લગ્ને, વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠા કરવી. રોહિણી, આર્દ્રા પુષ્ય, ઉ. ફા. ઉષા અભિજિત, શ્રવણ, અનેકાં. ૬. માં. ૪૭.

દેવી પ્રતિષ્ઠા

ગુરૌ મેષગતે શુક્રે દેવીચાથ પ્રતિષ્ઠિપેત ।

ઈદૈવ સમવેદ્યો મૃતો ગચ્છેત્ પરંપદમ્ ॥ ૪૮ ॥

તસ્માન્મેષગતે શુક્રે ઉત્તમા નવમી સ્મૃતા ।

તથા માઘાશ્વિનો માસૌ ઉત્તમૌ પરિકિર્તિતૌ ॥ ૪૯ ॥

મેષ રાશિને શુક્ર કે શુક્ર હોય ત્યારે દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા કરવાથી, આ લોકમાં ધન ધાન્ય મેળવી, મરણ પછી મોક્ષપદ મળે છે, માટે મેષના શુક્રમાં, નવમી તિથિમાં, અને માઘ તથા આશ્વે માસમાં દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી શુભ છે.

સમસ્ત દેવોની પ્રતિષ્ઠા નક્ષત્રો

વિષ્ણોઃ પૂર્વોદિતે મેઽનુરાધા ચિત્રાદ્વયોઃ સિતે ।

રોહિણીશ્રવણ જ્યેષ્ઠા પુષ્યે ચાભિજિતીરિતમ્ ॥ ૫૦ ॥

વિધિવાસવયોઃ સમ્યક્ પ્રતિષ્ઠાપનમાર્યકૈઃ ।

માનો હસ્તેઽનુરાધાયાં કુબેર સ્કંદયો રપિ ॥ ૫૧ ॥

મૂળે દુર્ગાદિકાનાં ચ શ્રવણે સુગતસ્ય હિ ।

રેવત્યાં ધર્મહેરંત્ર ફણિ પ્રથમ રક્ષસામ્ ॥ ૫૨ ॥

યક્ષ ભૂતા સુરાણાં ચ વાગ્દેવ્યાઃ સ્થાપનમ સ્મૃતમ્ ।

વ્યાસાગસ્ત્ય ગ્રહાણાં ચ વાલ્મિકેઃ પુણ્યમે તથા ॥ ૫૩ ॥

યત્ર સપ્તર્ષયો યાંતિ ધિષ્ણ્યે તેષાંતુ તત્ર ચ ।

સર્વેષામેવ રોહિણ્યાં મુત્તરાત્રિતયે તથા ॥ ૫૪ ॥

અનેષ્ઠાયાં દિગ્ગીશાના પ્રતિષ્ઠાપન મીરિતમ્ ॥ ૫૫ ॥

વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠાના નક્ષત્રો પહેલાં કહેલ છે, બ્રહ્મા ઇન્દ્રના સ્થાપનમાં રોહિણી, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, અભિજીત, શ્રવણ એ નક્ષત્રો શુભ છે. સૂર્યના સ્થાપનમાં હસ્ત, કુબેર. કાર્તિકસ્વામીની પ્રતિષ્ઠામાં અનુરાધા, દુર્ગા ભૈરવ વિગેરે. ભયંકર દેવોની પ્રતિષ્ઠામાં મૂળ. જૈન દેવની પ્રતિષ્ઠામાં શ્રવણ, ધર્મરાજ, ગણેશ, શેષનારાયણ, શંકરના ગણ, રક્ષસ, યજ્ઞનારાયણ, ભૂત, દૈત્ય અને સરસ્વતીની પ્રતિષ્ઠામાં રેવતી, વ્યાસ, વાલ્મીકી, અગસ્ત્ય અને સૂર્યોદિ. ગ્રહોની પ્રતિષ્ઠામાં, પુષ્ય, સપ્તર્ષિઓની સપ્તઋષિઓ જે નક્ષત્ર ઉપર હોય તે નક્ષત્ર, બધા દેવોના માટે રોહિણીને ત્રણ ઉત્તરા, ઇન્દ્રાદિ દિક્પાલોની પ્રતિષ્ઠામાં, ધનિષ્ઠા, આ પ્રમાણે દરેક દેવોના પ્રતિષ્ઠાપન નક્ષત્ર જાણવા. ૫૦-૫૫.

હોમાહુતિ ચક્ર

સૂર્યમાત્રિમે ચાન્દે સૂર્યવિચ્છુક પંગવઃ ।

ચંદ્રારેજ્યાગુ શિશ્વિનો નેષ્ઠા હોમાહુતિઃ સ્વલે ॥ ૫૬ ॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણતા અનુક્રમે, ૩, ૩, ૩, ૩, ૩, ૩, ૩, ૩, ૩. ત્રણ નક્ષત્રોમાં સૂર્ય, બુધ, શુક્ર, શનિ, ચંદ્ર, મંગલ, ગુરુ, રાહુ અને કેતુ. આ પ્રમાણે ગ્રહોના મુખમાં આહુતિ જણાવી. તેમાં પાપ ગ્રહોના મુખમાં આહુતિ અશુભ છે.

આહુતિ ચક્ર

ગ્રહો :—	સૂર્ય	બુધ	શુક્ર	શનિ	ચંદ્ર	ભ્રમ	ગુરુ	રાહુ	કેતુ
૨૭ નક્ષત્ર :—	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
ફલ :—	અશુભ	શુભ	શુભ	અશુભ	શુભ	અશુભ	શુભ	અશુભ	અશુભ

અગ્નિવાસ જ્ઞાનમ્

સૈકા તિથિ વાસ્તુતા કૃતાઽઽત્પા ।

શેષે ગુણઽન્ને મુવિવહ્નિવાસ ॥ ૫૭ ॥

સૌરવ્યાય હોમે શશિયુગમ શેષે ।

પ્રાણાર્થનાશૌ દિવિ ભૂતલે ચ ॥ ૫૮ ॥

શુકલ પક્ષની પ્રતિપદાથી વર્તમાન તિથિ પર્યંત ગણી તેમાં એકની વૃદ્ધિ કરવી યોગ ફલને ૪ના ભાગ લગાડવા, ૦ અને ૩ શેષ વધે તો પૃથ્વી ઉપર અગ્નિવાસ તેમાં હવન કરનારને સુખની લાગે થાય અને ૧ વધે તો આકાશમાં અગ્નિવાસ તે પ્રાણ સંકટ કરે, ૨ વધે તો પાતાલમાં અગ્નિવાસ હવન કરવામાં ધનનો નાશ. ૫૭-૫૮.

પ્રતિષ્ઠા મળ્ડપ

પ્રાસાદાગ્રે તથૈશાન્યે ઉત્તરે મળ્ડપં શુભમ્ ।

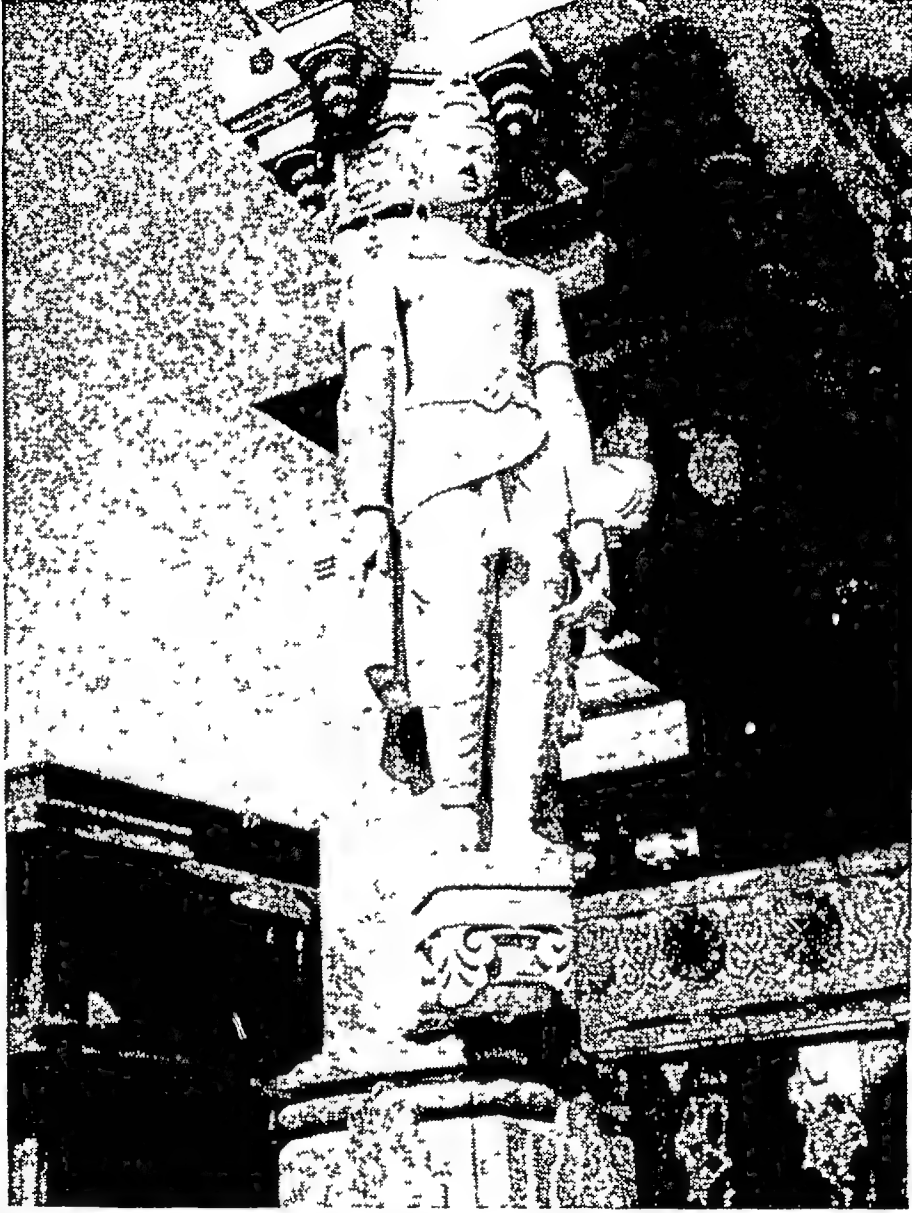
ત્રિપશ્વસપ્તનન્દૈકા—દશવિશ્વકરાન્તરે ॥ ૫૯ ॥

મળ્ડપઃ સ્યાત્ કરૈરષ્ટ—દશસૂર્યકલામિતૈઃ ।

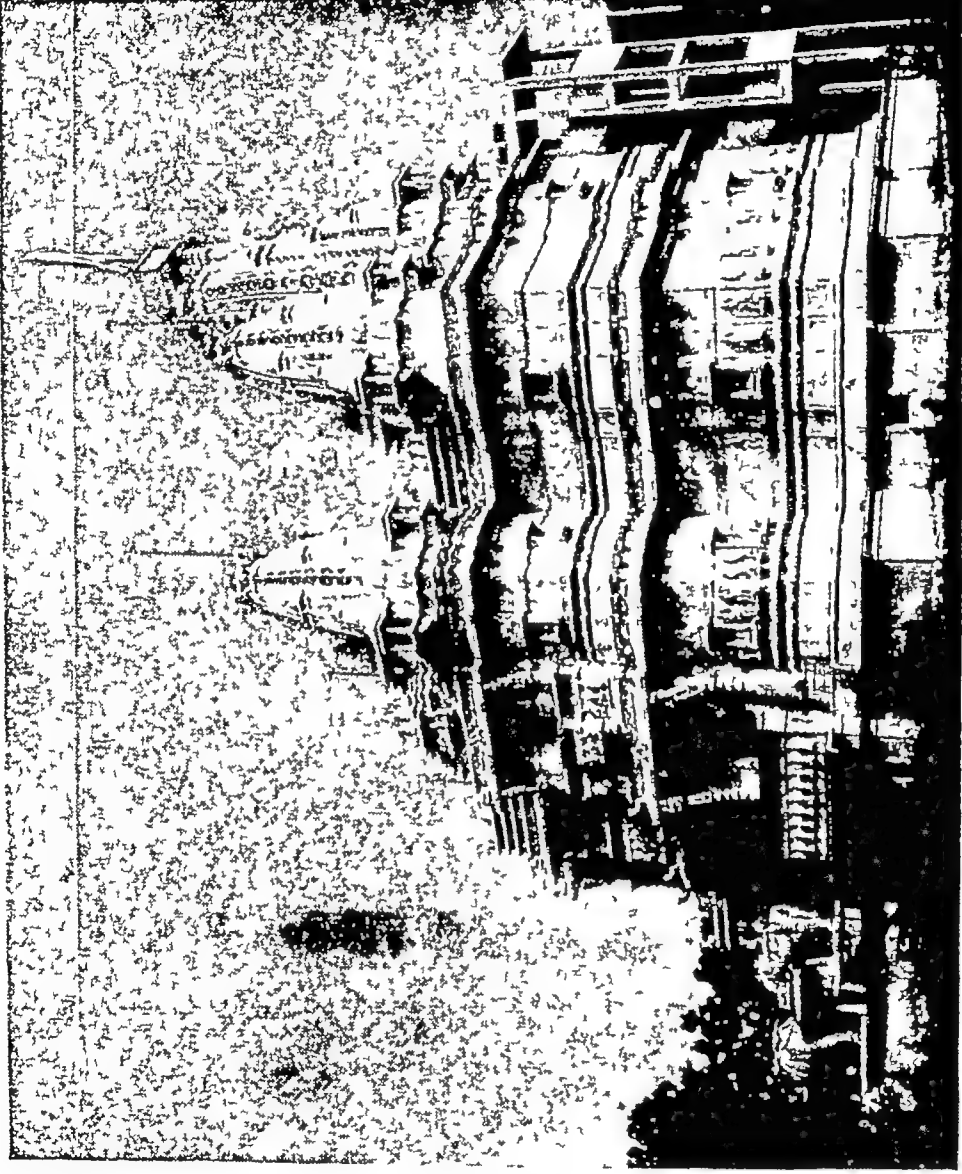
ષોડશહસ્તતઃ કુળ્ડ વશાદધિક ઇષ્યતે ॥ ૬૦ ॥

સ્તમ્ભૈઃ ષોડશમિર્યુક્તં તોરણાદિ વિરાજિતમ્ ।

મળ્ડપે વેદિકા મધ્યે પશ્ચાદ નવ કુળ્ડકમ્ ॥ ૬૧ ॥

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર છડીદાર [એન. સી. સોમપુરા]

કેમરિયાળ સાઇડ દર્શન કેમરિયાળનગર-પાલીતાણા. [એન. સી. સોમપુરા.]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

પ્રાસાદની સામે તથા ઇશાનકોણમાં અથવા ઉત્તરદિશામાં પ્રતિષ્ઠાનો મંડપ કરવો શુભ છે. આ મંડપ પ્રાસાદથી ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ, અગ્યાર અથવા તેર હસ્ત દૂર રાખવો જોઈએ, તથા આઠ, દશ, બાર અથવા સોળ હસ્તનો માનનો સમચોરસ કરવો જોઈએ. કુંડોની અધિકતા હોય તો સોલ હસ્તથી મોટો પણ કરી શકાય છે. આ મંડપ સોલ સ્થંભ યુક્ત અને તોરણોથી વિભૂષિત કરવો. મંડપની મધ્યમાં વેદિકા અને પાંચ, આઠ અથવા નવ કુંડ બનાવવાં. ૫૯ થી ૬૧.

યજ્ઞ કુંડમાન

હસ્તમાત્રં ભવેત કુંડં મેઘલાયોનિસંયુતમ્ ।

આગમૈર્વેદમન્ત્રૈશ્ચ હોમં કુર્યાદ્ વિધાનતઃ ॥ ૬૨ ॥

ત્રણ મેઘલાવાળો અને યોનિયુક્ત એવો એક હસ્તનો માનનો સમ ચોરસ યજ્ઞ કુંડ બનાવવો, તેમાં આગમ અને વેદોના મંત્રો વડે વિધિપૂર્વક હોમ કરવો. ૬૨.

આહુતિ સંખ્યાનુસાર કુંડમાન

અયુત હસ્તમાત્રંસ્યાદ્ લક્ષાર્ધે તુ દ્વિહસ્તકમ્ ।

ત્રિહસ્તં લક્ષ હોમે તુ દશલક્ષે ચતુષ્કરમ્ ॥ ૬૩ ॥

ત્રિંશલક્ષે પશ્ચહસ્તં કોટ્યર્ધે પટ્કરં મતમ્ ।

અશીતિલક્ષેઽદ્રિકરં કોટિહોમે કરાષ્ટકમ્ ॥ ૬૪ ॥

ગ્રહપૂજાવિધાનેન કુંડમેકકરં ભવેદ્ ।

મેઘલાત્રિતય વેદ-શમયુગ્માદ્ગુલૈઃ ક્રમાત ॥ ૬૫ ॥

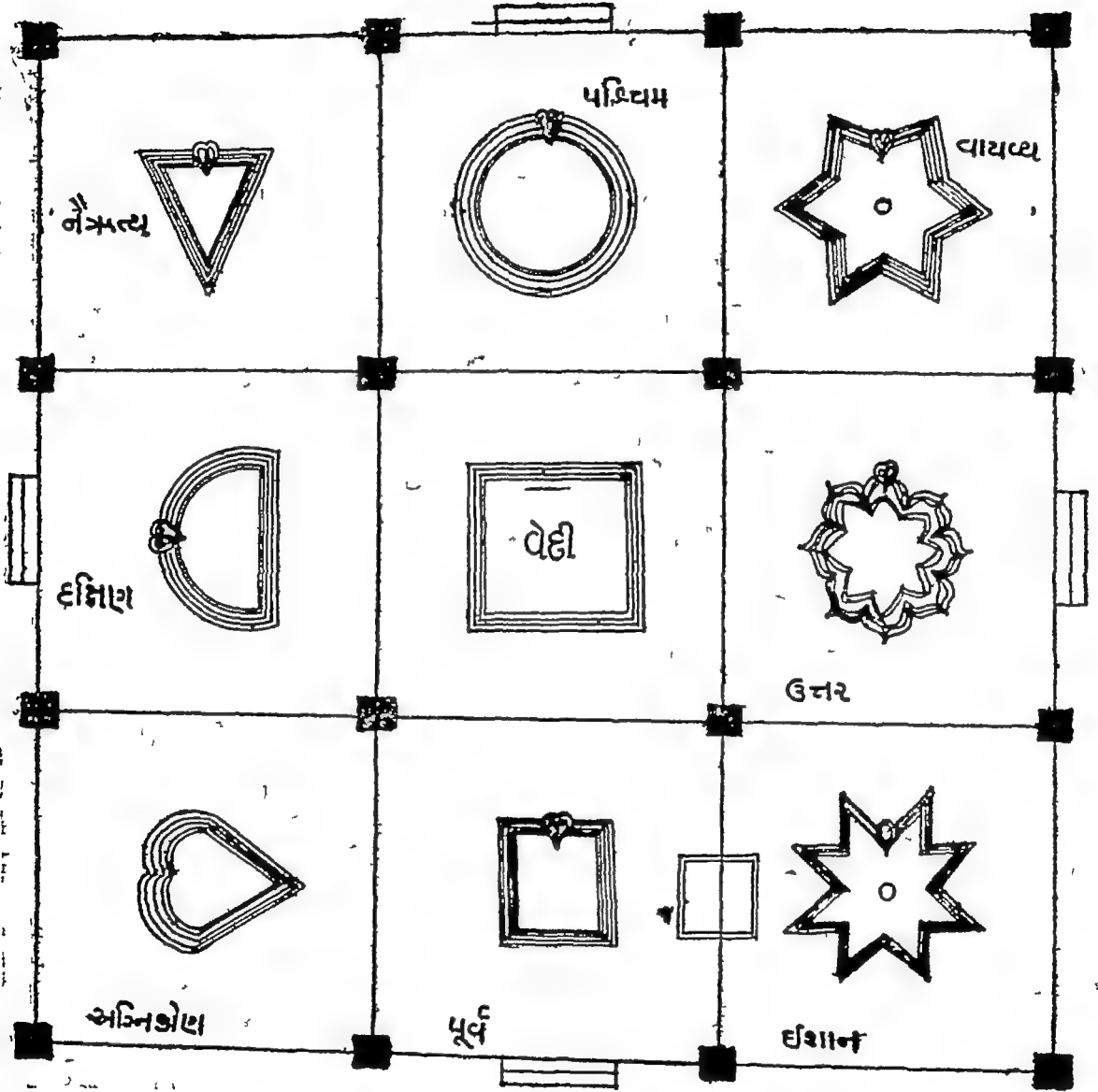
દશ હજાર આહુતિ માટે એક હસ્તનો, પચાસ હજાર આહુતિ માટે બે હસ્તનો, એક લાખ આહુતિ માટે ત્રણ હસ્તનો, દશ લાખ આહુતિ માટે ચાર હસ્તનો, ત્રીશ લાખ આહુતિ માટે પાંચ હસ્તનો, પચાસ લાખ આહુતિ માટે છ હસ્તનો, એંશી લાખ આહુતિ માટે સાત હસ્તનો અને એક કરોડ આહુતિ માટે આઠ હસ્તનો યજ્ઞ કુંડ બનાવવો. શ્રદ્ધપૂર્ણ આદિના વિધાન માટે એક હસ્તનો કુંડ બનાવવો. કુંડની ત્રણ મેઘલાઓ અનુક્રમે ચાર, ત્રણ અને બે અંગુલની કરવી. ૬૩ થી ૬૫.

દિશાનુસાર કુંડકાકૃતિ

પ્રાચ્યાશ્વતુષ્કોણ મગેન્દુરુખ્ણ-ત્રિકોણવૃત્તાન્નમ્બુજામ્બુજાનિ ।

અષ્ટાસ્રિશક્રેશ્વરયોસ્તુ મધ્યે, વેદસ્રિ વા વૃત્તશાન્નિ કુંડમ્ ॥ ૬૬ ॥

પૂર્વ દિશામાં સમચોરસ, અગ્નિ કોણમાં યોનિ આકારવાળો, દક્ષિણ દિશામાં અર્ધચંદ્ર, નૈઋત્ય કોણમાં ત્રિકોણ, પશ્ચિમ દિશામાં ગોળ, વાયુકોણમાં ષટ્કોણ, ઉત્તર દિશામાં આઠ પાંખડીવાળો પદ્માકાર અને ઈશાન કોણમાં અષ્ટ કોણ કુંડ બનાવવો. પૂર્વ અને ઈશાનની વચ્ચે આચાર્યનો કુંડ ગોળ અથવા ચોરસ કરવો. ૬૬.

દિશાનુસાર કુણ્ડાકૃતિ

મળડલ

एकद्वितिकरं कुर्याद् वेदिको परिमण्डलम् ।

ब्रह्म विष्णुर्वीणा तु सर्वतोभद्रमिष्यते ॥ ૬૭ ॥

વેદીની ઉપર એક, બે અથવા ત્રણ હસ્તનું મંડલ બનાવવું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને સૂર્યની પ્રતિષ્ઠામાં સર્વતોભદ્ર નામનું મંડલ બનાવવું. ૬૭.

ભદ્ર તુ સર્વ દેવાનાં નવનામિસ્તથા ત્રયમ્ ।

લિङ્ગોદ્ભવં - શિવસ્યાપિ લતા લિङ્ગોદ્ભવં તથા ॥ ૬૮ ॥

અધા દેવોની પ્રતિષ્ઠામાં ભદ્ર નામનું મંડલ તથા નવનાભિ અથવા ત્રણ નાભિવાળું લિંગોદ્ભવ મંડલ બનાવવું. શિવની પ્રતિષ્ઠામાં લિંગોદ્ભવ તથા લતાલિંગોદ્ભવ નામનું મંડલ બનાવવું. ૬૮.

મદ્રં ગૌરીતિલકંચ દેવીનાં પૂજને હિતમ્ ।

અર્ધચન્દ્રં તઢાગેષુ ચાપાકારં તથૈવ ચ ॥ ૬૯ ॥

હરેક દેવીની પૂજા પ્રતિષ્ઠામાં ભદ્ર અને ગૌરીતિલક નામના મંડલ બનાવવાં, તળાવની પ્રતિષ્ઠામાં અર્ધચંદ્ર મંડલ ધનુષાકાર બનાવવું. ૬૯.

ટક્કામં સ્વસ્તિકં ચૈવ વાપીકૂપેષુ પૂજયેત્ ।

પીઠિકાજલ પટ્ટેષુ યોન્યાકારં તુ કામદમ્ ॥ ૭૦ ॥

વાવડી અને કુવાની પ્રતિષ્ઠામાં ટંકાભ અને સ્વસ્તિક મંડલને પૂજવું. પીઠીકા અને જલવટની પ્રતિષ્ઠામાં યોનિના આકારનું મંડલ પૂજવું. એ સર્વ કામને આપનાર છે.

ગજદન્તં મહાદુર્ગે પ્રશસ્ત મળ્ડલં યજેત્ ।

ટક્કામં ચતુરસ્ત્રં ચ ગજદન્તં મહાયતમ્ ॥ ૭૧ ॥

મોટા દુર્ગની પ્રતિષ્ઠામાં ગજદંત નામનું મંડલ પૂજવું એ શ્રેયસ્કર છે. ટંકાભ મંડલનો આકાર ચારસ છે અને ગજદંત મંડલનો આકાર લાંબો છે. ૭૧.

વિખ્યાતં સર્વતોમદ્રં જ્ઞેયમન્યોઽન્યલોકતઃ ।

પૂર્વાદિ તોરણં પ્લક્ષ-યજ્ઞાઙ્ગવટ પિપ્પલૈઃ ॥ ૭૨ ॥

અધા મંડલોમાં સર્વતોભદ્ર નામનું મંડલ પ્રસિદ્ધ છે. તેનું તથા મંડલોનું સ્વરૂપ અન્ય શાસ્ત્ર અપરાજિત પૃચ્છા સૂત્ર ૧૪૮ આદિથી જાણવું. યજ્ઞ મંડપને પૂર્વાદિ દિશાના અનુક્રમે પીપળો, ઉમરો, વડ અને પીપલ એ વૃક્ષોના પાંદડાના તોરણ બાંધવા.

ઋત્વિજ સંખ્યા

દ્વાત્રિંશત્ ષોઠશાઠૌ ચ ઋત્વિજો વેદપારગાન્ ।

કુલીનાનઙ્ગ સમ્પૂર્ણાન્ યજ્ઞાર્થમભિ મન્ત્રયેત્ ॥ ૭૩ ॥

વેદના પારંગામી, કુલવાન, કોઈ અંગ હીન ન હોય એવા, સર્વોંગ સુંદર, યજ્ઞ કરવાવાળા, બત્રીશ, સોળ અથવા આઠ ઋત્વિજોને આમંત્રિત કરવા જોઈએ. ૭૩.

દેવસ્નાન વિધિ

મण्डपस्य त्रिभागेन चोत्तने स्नान मण्डपम् ।

स्थण्डिलं वालुकं कृत्वा शय्यायां स्थापयेत् सुरम् ॥ ७४ ॥

पञ्चगव्यैः कषायैश्च वल्कलैः क्षीरवृक्षजः ।

સ્નાપયેત્ પન્ચકલશૈઃ શતવારં જલેન ચ ॥ ૭૫ ॥

મંડપની ચારે દિશામાં ત્રણ-ત્રણ ભાગ કરવા અર્થાત્ મંડપના નવ ભાગ કરવા. આઠ દિશાના આઠ અને એક વેદિનો ભાગ બાણવો. તેમાં ઉત્તર દિશાના ભાગમાં સ્નાન મંડપ કરવો. ત્યાં રેતીનું શુદ્ધ સ્થંડિલ બનાવી તેની ઉપર શય્યામાં દેવને સ્થાપવા. પછી પંચગવ્યથી, કષાય વર્ગની ઔષધિઓથી અને ક્ષીર વૃક્ષોની છાલના ચૂર્ણથી સ્નાન જલ તૈયાર કરી અને તેના પાંચ પાંચ કલશ એકસો વખત ભરી ભરીને દેવને સ્નાન કરાવવું. ૭૪, ૭૫.

वेदमन्त्रेश्च वादित्रै गीतमङ्गलानि स्वनैः ।

वस्त्रेणाच्छादयेद् देवं वेद्यन्ते मण्डपे न्यसेत् ॥ ७६ ॥

સ્નાન ક્રિયા સમયે વેદ મંત્રોના ઉચ્ચારણોથી અને વાલુકાના ધ્વનિઓથી તથા માંગલિક ગીતોથી આકાશ શબ્દાયમાન કરે, સ્નાન કર્યા પછી દેવને વસ્ત્ર વડે ઢાંકીને ઇશાન કોણની વેદી ઉપર સ્થાપન કરવા. ૭૬.

દેવ શયન

तल्पमारोपयेद् वेद्या-मुत्तराङ्घ्री न्यसेत् ततः ।

कलशं तु शिरोदेशे पादस्थाने कमण्डलुम् ॥ ७७ ॥

ઇશાન કોણની વેદી ઉપર દેવને શય્યામાં શયન કરાવવું, તેના ચરણ ઉત્તર દિશામાં રાખવા, મસ્તક દક્ષિણ દિશામાં રાખવું, માથાની પાસે કલશ અને ચરણની પાસે કમંડલુ રાખવું. ૭૭.

व्यजनं दक्षिणे देशे दर्पणं वामतः शुभम् ।

रत्नन्यासं ततः कुर्याद् दिक्पालादि पूजनम् ॥ ७८ ॥

आग्नेयां गणेशं विद्या-दिशाने ग्रहमण्डलम् ।

नैऋत्ये वासुपूजा च वायव्ये मातरः स्मृताः ॥ ७९ ॥

દેવની જમણી બાજુએ પંખો રાખવો અને ડાબી બાજુ દર્પણ રાખવું. પછી આઠ દિશાઓમાં રત્નોને રાખીને પછી દિક્પાલો આદિની પૂજા કરવી. અગ્નિ કોણમાં ગણેશ, ઇશાન કોણમાં નવગ્રહ મંડલ, નૈઋત્ય કોણમાં વાસ્તુ પૂજા અને વાયુકોણમાં માતૃદેવીઓની સ્થાપના કરવી. ૭૮, ૭૯.

રત્ન ન્યાસ

વજ્રં વૈદૂર્યકં મુક્તા-મિન્દ્રનીલ સુનીલકમ્ ।

પુષ્પરાગં ચ ગોમેદં પ્રવાલં પૂર્વતઃ ક્રમાત્ ॥ ૮૦ ॥

હીરો, વૈદૂર્ય, મોતી, ઇન્દ્રનીલ, સુનીલ, પુષ્પરાગ, ગોમેદ અને પ્રવાલ એ આઠ રત્નો પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમે રાખવાં. ૮૦.

ધાતુ ન્યાસ

સુવર્ણે રજતં તામ્ર કાંસ્યં રિતિં ચ સીસકમ્ ।

વજ્ર લોહં ચ પૂર્વાદૌ સૃષ્ટ્યા ધાતૂનિહ ન્યસેત્ ॥ ૮૧ ॥

સોનું, રૂપું, તાંબુ, કાંસુ, પિત્તલ, સીસુ, કલઈ અને લોહું એ આઠ ધાતુઓ પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિ ક્રમે રાખવી. ૮૧.

ઔષધિ ન્યાસ

વજ્રો વહ્નિ સહદેવી વિષ્ણુક્રાન્તેન્દ્રવારુણી ।

શંખિની જ્યોતિષ્મતી ચૈવેશ્વરીતાન્ ક્રમાત્ ન્યસેત્ ॥ ૮૨ ॥

વજ્ર, ચિત્રંક, સહદેવી, વિષ્ણુકાંતા, ઇન્દ્રવારુણી, શંખાવલી, જ્યોતિષ્મતી, (માલ-કાંકણી) અને શિવલિંગી એ આઠ ઔષધિઓ પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમે રાખવી. ૮૨.

ધાન્ય ન્યાસ

યવો વ્રીહિસ્થા કડ્ડુ-જૈર્વાહ્વા ચ તિલૈર્યુતાઃ ।

શાલી મુદ્રાઃ સમાખ્યાતા ગોધુમાશ્ચ ક્રમેણ તુ ॥ ૮૩ ॥

જવ, વ્રીહિ, કાંચ, જુવાર, તલ, ડાંગર, મગ અને ઘઉં એ આઠ ધાન્ય પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમે રાખવાં. ૮૩.

આચાર્ય શિલ્પિ સન્માન

યદેવાઃ મરણં પૂજા વસ્ત્રાલક્ષાર ભૂષણમ્ ।

તત્સર્વં શિલ્પિને દેયુચાર્યાય તુ યાજ્ઞિકમ્ ॥ ૮૪ ॥

દેવ સંસ્કારને માટે જે વસ્ત્ર અને અલંકાર આદિ આભૂષણ હોય તે બધાં શિલ્પીઓને ભેટ કરવા અને યજ્ઞ સંબંધી બધી વસ્તુઓ આચાર્યને ભેટ કરવી. ૮૪.

તતો મહોત્સવં કુર્યાન્નૃત્યગીતૈનેકશઃ ।

નૈવેદ્યારત્રિકં પૂજા-મઙ્ગન્યાસાદિકં તથા ॥ ૮૫ ॥

પછી અનેક પ્રકારે નાચ અને ગીત પૂર્વક મહોત્સવ કરવો. નૈવેદ્ય ચઢાવવું. આરતી કરવી અને અંગન્યાસ (મુદ્રા) આદિ કરવો. ૮૫.

ક્ષીરં ક્ષૌદ્રં સ્વર્ણં પક્વાન્નાદિ વહુન્યપિ ।

પડ્મસસ્વાદુમધ્યાણિ સમન્તાત્પરિકલ્પયેત્ ॥ ૮૬ ॥

હ્લધ, મધ, ઘી, ખાંડ, અનેક જાતની મીઠાઈ, પડ્મ સ્વાદવાળા લોજન પદાર્થ એ આરે તરફ સન્માનપૂર્વક, દેવની આગળ ધરવા જોઈએ. ૮૬.

વિપ્રાણાં સમ્પ્રદાયચ વેદમન્ત્રૈ સ્તથાગમૈઃ ।

સકલી કરણં જીવન્યાસં કૃત્વાપ્રતિષ્ઠયેત્ ॥ ૮૭ ॥

પછી બ્રાહ્મણ પોતાના સંપ્રદાય અનુસાર વેદમંત્રો વડે અને આગમ મંત્રો વડે સકલીકરણ કરે અને દેવમાં જીવન્યાસ (પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા) કરીને પછી પ્રતિષ્ઠા કરે. ૮૭.

પ્રાસાદ દેવન્યાસ

પ્રાસાદે દેવતાન્યાસં સ્થાવરેષુ પૃથક્પૃથક્ ।

સ્વર શિલાયાં વારાહં પૌલ્યાં નાગકુલાનિ ચ ॥ ૮૮ ॥

પ્રકુમ્ભે જલદેવાંશ્ચ પુષ્પકે કિંસુરાં સ્તથા ।

નન્દિની જાલ્યકુમ્ભે ચ કર્ણામ્યાં સ્થાપયેદ્ધરિમ્ ॥ ૮૯ ॥

ગણેશં ગજપીઠે સ્યા-દશ્વપીઠે તથાશ્વિનો ।

નરપીઠે નરશ્ચૈવ ક્ષમા ચ સુરકે જયેત્ ॥ ૯૦ ॥

મદ્રે સન્ધ્યાત્રયં કુમ્ભે પાર્વતી કલશે સ્થિતમ્ ।

કપોતાલ્યાં ચ ગાન્ધર્વાન્ મશ્વી કાર્યા સરસ્વતીમ્ ॥ ૯૧ ॥

જઙ્ઘાયાં ચ દિશાપાલા નિદ્રમુદ્રમે સંસ્થિતમ્ ।

સાવિત્રાં ભરણીદેશે શિરાવટ્યાં ચ દેવિકામ્ ॥ ૯૨ ॥

વિદ્યાધરાન્ કપોતાલ્યા-મન્તરાલે સુરાં સ્તથા ।

પર્જન્યં કૂઠચ્છોદ્યે ચ તતો મધ્યે પ્રતિષ્ઠયેત્ ॥ ૯૩ ॥

શાશયોશ્વન્દ્ર સૂર્યૌ ચ ત્રિમૂર્તિશ્ચોત્તરજ્ઞકે ।

ઉદુમ્બરે સ્થિતં ચ યક્ષ-મશ્વિનાવર્ધચન્દ્રકે ॥ ૯૪ ॥

કૌલિકાયાં ધરાધારં ક્ષિતિ ચોત્તાનપટ્ટકૈ ।

સ્તમ્ભેષુ પર્વતાંશ્ચૈવ-માકાશં ચ કરોટકે ॥ ૯૫ ॥

મધ્યે પ્રતિષ્ઠયેદ દેવં મકરે જાહ્નવી તથા ।

શિખરસ્યોરુષ્ટ્રકેષુ પશ્ચ પશ્ચ પ્રતિષ્ઠયેત્ ॥ ૯૬ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુસ્તથા સૂર્ય ઇશ્વરશ્ચ સદાશિવઃ ।

શિખરે ચેશ્વરં દેવં શિખાયાં તુ સુરાધિપમ્ ॥ ૯૭ ॥

ગ્રીવાયામમ્બરં દેવ-મણ્ડકે ચ નિશાકરમ્ ।

પદ્માક્ષં પદ્મપત્રે ચ કલશે ચ સદાશિવમ્ ॥ ૯૮ ॥

સઘોવામસ્તથાધોર-સ્તપુરુષ ઈશ એવ ચ ।

કર્ણાદિ મદ્ર પર્યન્તં પશ્ચાઙ્ગ તાન પ્રતિષ્ઠયેત્ ॥ ૯૯ ॥

પ્રાસાદના થરોમાં તેના અંગોપાંગોમાં જુદા જુદા દેવોનો ન્યાસ કરીને પૂજા કરવી, ખરશિલામાં વારાહ દેવ અને લીટમાં નાગદેવોનો ન્યાસ કરી પૂજા કરવી.

કુંભાના થરોમાં જલદેવ, પુષ્પકંઠમાં કિન્નરદેવ, ભઙ્ગ કુંભમાં નંદીદેવ અને કલ્પિકામાં હરિદેવનો ન્યાસ કરી પૂજા કરવી, ગજપીઠમાં ગણેશ, અશ્વપીઠમાં અશ્વાન-કુમાર, નરપીઠમાં નરદેવ, ખુરામાં પૃથ્વીદેવી ત્રણે ભદ્રોમાં કુંભોમાં ત્રણ સંધ્યાદેવી. કલશાના ધરમાં પાર્વતી, કેવાળમાં ગાંધર્વ દેવ, મંચીમાં સરસ્વતી, જંઘામાં દ્વિદ્રપાલ દોઢીયામાં ઈદ્ર, ભરણીમાં સાવિત્રી, શિરાવટીમાં ભારાધર, કેવાળમાં વિદ્યાધર, અંતર-પત્રમાં કિન્નર, છળમાં પર્જન્ય, દ્વાર શાખમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, ઓતરંગમાં ત્રિમૂર્તિ (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ), ઉદંખરમાં ચક્ષુ, અર્ધ ચંદ્રમાં અશ્વિનિ કુમાર, કોઢીમાં ધરાધર, પાટમાં ક્ષિતિ દેવ, સ્તંભોમાં પર્વતદેવ અને ઘુમટમાં આકાશદેવ, ગર્ભગૃહમાં સ્વદેહ જે મૂલનાયક હોય તે, પ્રનાલમાં ગંગાજી, શિખરના ઉર્ણશૃંગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સૂર્ય, ઈશ્વર, સદાશીવએ પાંચ દેવો ભણવા. શિખરમાં ઈશ્વર, શિખામાં ઈદ્ર, શિખરની ગ્રીવામાં અંખરદેવ, આલમસારમાં નિશાકર, પદ્મપત્રમાં પદ્માક્ષદેવ અને કલશમાં સદાશિવ.

સઘ, વામન, અધોર, તત્પુરુષ અને ઈશ એ પાંચ દેવો રેખાથી ભદ્ર સુધીના અંગોમાં (કોણ, પઢરો, રથ, ઉપરથ, નંદિ) આ પ્રમાણે પ્રાસાદના દરેક અંગોમાં ન્યાસ કરી દેવોની પૂજા કરવી. ૮૮ થી ૯૯.

પ્રતિષ્ઠિતદેવ પ્રથમ દર્શન

પ્રથમં દેવતા દૃષ્ટે—દર્શયેદન્તર્ધાહિતમ્ ।

વિપ્ર કુમારિકાં વાસ્તુ તતો લોકાન્ પ્રદર્શયેત્ ॥ ૧૦૦ ॥

પ્રતિષ્ઠાના દિવસે દેવાલય બંધ થયા પછી પ્રાતઃકાલ ઉઘાડવાના સમયે દેવનું પ્રથમ દર્શન બ્રાહ્મણ કુમારી કરે, પછી બીજા લોકો કરે. ૧૦૦.

સૂત્રધાર પૂજન

इत्यनन्तरतः कुर्यात् सूत्रधारस्य पूजनम् ।

भूवित्तवस्रलङ्कारैर्—गौ महिष्यश्च वाहनैः ॥ १०१ ॥

अन्येषां शिल्पिणां पूजा कर्त्तव्या कर्म कारिणाम् ।

स्वाधिकारानुસारेण वस्त्रાતામ્બુલ મોજનૈઃ ॥ ૧૦૨ ॥

વિધિ પૂર્વક દેવ પ્રતિષ્ઠા થયા પછી ભૂમિ, ધન, વસ્ત્ર અને અલંકાર તથા ગાય, ભેંસ, ઘોડા આદિ વાહનો વડે સૂત્રધારને સન્માનવા તથા કામ કરનાર ણીબંને પણ થોડ્યતા પૂર્વક વસ્ત્ર ભોજનાદિ સન્માન પૂર્વક આપી પૂજા કરવી. ૧૦૧, ૧૦૨.

દેવાલય નિર્માણ ફલ

काष्ठ पाषाण निर्माण—कारिणो यत्र मन्दिरे ।

भुञ्જतेऽसौ तत्र सौख्यं शंकर त्रिदशैःसह ॥ १०३ ॥

કાષ્ઠ તથા પાષાણ આદિના પ્રાસાદ જે મનુષ્ય કરાવે છે તે દેવલોકમાં મહાદેવ તથા અન્ય દેવોની સાથે સુખ ભોગવે છે. ૧૦૩.

સૂત્રધાર આશિર્વચન

पुण्यं प्रासादजं स्वामी प्रार्थयेत् सूत्रधारत ।

सूत्रधारो वदेत् स्वामिन् अक्षयं भवतात् तव ॥ १०४ ॥

દેવાલય કરાવનાર સ્વામી સૂત્રધાર પાસે પ્રાસાદ બંધાવી પુણ્યની પ્રાર્થના કરે ત્યારે સૂત્રધાર આશિર્વાદ આપે કે હે સ્વામિન, દેવાલય બંધાવવાનું તમારું પુણ્ય અક્ષય થાવ. ૧૦૪.

આચાર્ય પૂજન

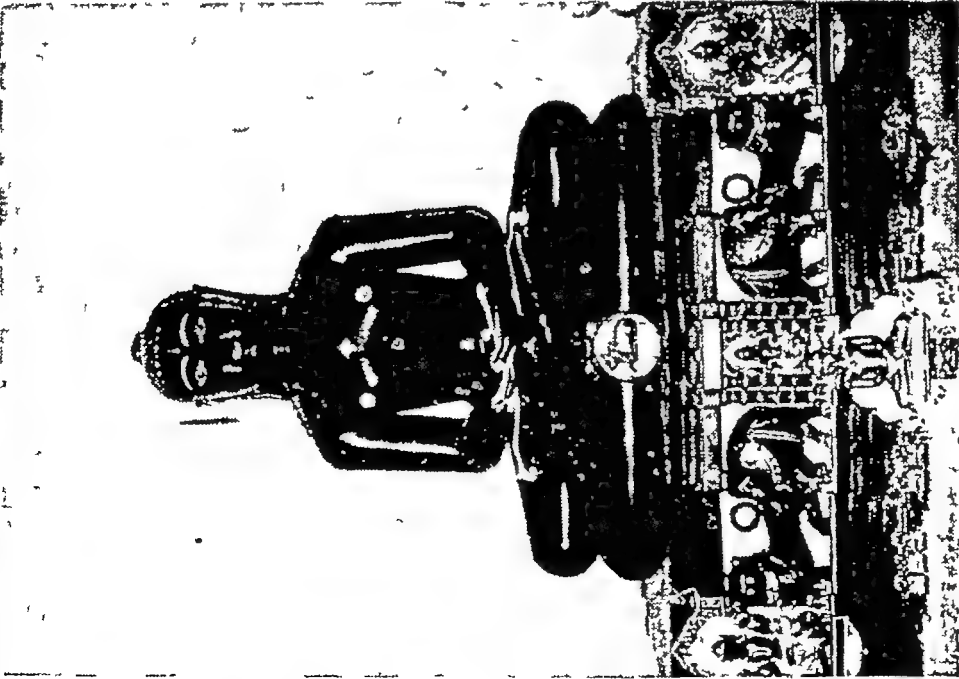
आचार्य पूजनं कृत्वा वस्त्रस्वर्ण धनैः सह ।

दानंदद्याद् द्विजातिभ्यो दीनन्ध दुर्वलेषु च ॥ १०५ ॥

सर्वेषां धनमाधारः प्राणीनां जीवनं परम् ।

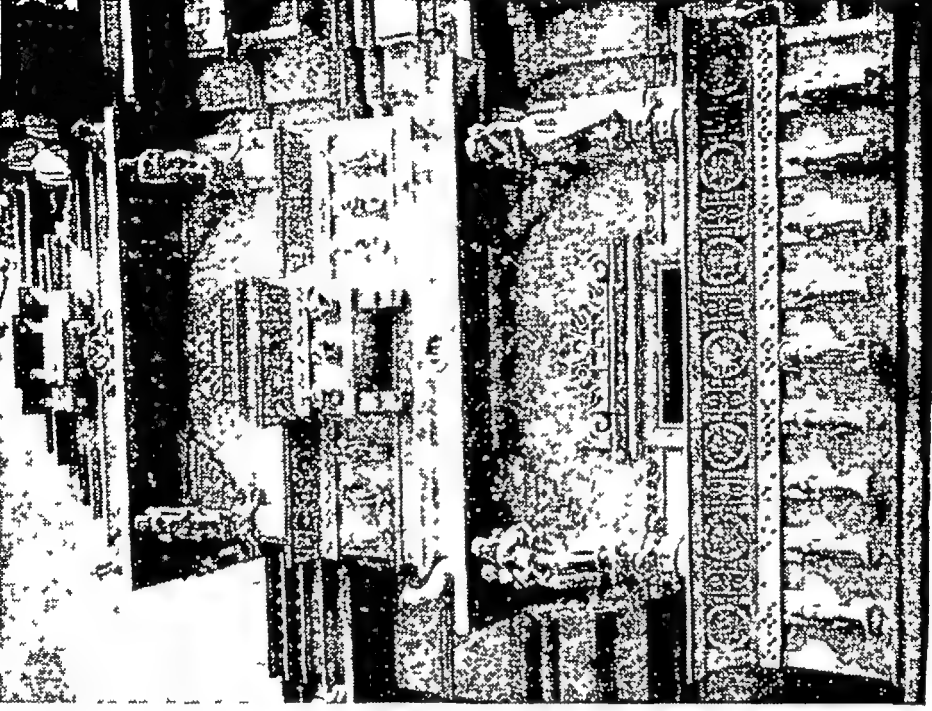
वित्ते दत्ते प्रतुष्यन्ति मनुष्याः पितरः सुराः ॥ १०६ ॥

પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી વસ્ત્ર અને સુવર્ણાદિ ધન વડે આચાર્યની પૂજા કરવી, પછી બ્રાહ્મણોને, ગરીબ, અંધ અને દુર્બલને દાન આપવું, કેમકે બધા પ્રાણીઓનો આધાર ધન છે, અને વિત્ત એ પ્રાણીઓનું શ્રેષ્ઠ જીવન છે.

આહીનાથ પ્રભુ કેસરિયાળ દેરાસર
[એન. સી. સોમયુરા.]

✱

કેસરિયાળ પ્રાસાદ સાહડ દર્શન-પાલીતાણા.
[એન. સી. સોમયુરા.]

ચેમ્પુર જૈન દેરાસર દેવાંગના [એન. સી. સોમપુરા.]

તેથી ધન આપવાથી મનુષ્ય, પિતૃદેવ અને જીના દેવો એ બધા સંતુષ્ઠ થાય છે. ૧૦૫-૧૦૬

જિનદેવ પ્રતિષ્ઠા

પ્રતિષ્ઠા વીતરાગસ્ય જિનશાસનમાર્ગતઃ ।

નવકારૈઃ સૂરિમન્ત્રૈશ્ચ સિદ્ધકેવલિ માપિતૈઃ ॥ ૧૦૭ ॥

વીતરાગ દેવની પ્રતિષ્ઠા જૈન શાસનમાં બતાવેલ વિધિ પ્રમાણે, સિદ્ધ થયેલા કેવલજ્ઞાનિઓએ કહેલ નવકારમંત્ર અને સૂરિમંત્રોના ઉચ્ચારણપૂર્વક કરવી જોઈએ.

પ્રહ્લાઃ સર્વજ્ઞદેવસ્ય પાદપીઠે પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

યેનાનન્તવિ મેદેન્ મૂક્તિમાર્ગ ઉદાહ્યતાઃ ॥ ૧૦૮ ॥

સર્વજ્ઞ દેવના પદાસનમાં નવગ્રહની સ્થાપના કરવી, જે જિનદેવ અનંતભેદ વડે મુક્તિ માર્ગના અનુગામી કહેલા છે. ૧૦૮.

જિનાનાં માતરોયક્ષા ચક્ષિણ્યો ગૌતમાદયઃ ।

સિદ્ધાઃ કાલત્રયે જાતાશ્ચતુર્વિંશતિ મૂર્તયઃ ॥ ૧૦૯ ॥

જિનદેવની માતાઓ તથા તેના શાસનદેવ ચક્ષ અને ચક્ષિણીઓ તથા ગૌતમ આદિ ગણધરની મૂર્તિઓ, બૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાલમાં સિદ્ધ થવાવાળા ચોવીશ ચોવીશ જિનદેવોની મૂર્તિઓ સ્થાપવામાં આવે છે. ૧૦૯.

इति स्थाप्या जिनावासे त्रिप्राकारं गृहंतथा ।

संवर्णं शिखरं मन्दारकं त्वष्टापदा दिकम् ॥ ११० ॥

ઉપર જે મૂર્તિઓ કહી છે તે જિનાલયમાં સ્થાપન કરવી, તે જિનાલય સમવસરણુ, અષ્ટાપદવાળા, સંવરણુ, શિખર અને ધુમ્મટવાળા થાય છે. ૧૧૦.

प्रासादो वीतरागस्य पुरमध्ये सुखावह ।

नृणां कल्याणकारीस्या चतुर्दिक्षु प्रकल्पयेत् ॥ १११ ॥

વીતરાગ દેવના પ્રાસાદો નગરમાં હોય તો સુખકારક છે. અને મનુષ્યોને, કલ્યાણકારી છે. અને પ્રાસાદો ચારે દિશાએ સ્થાપવા. ૧૧૧.

વાસ્તુ સ્થિત દેવોના વર્ણ, વાહન અને આયુધો

નં. દેવોના નામ	વર્ણ	વાહન	આયુધો	
૧ શિખી	ધવલવર્ણ	વૃષવાહન	વર	ત્રિશૂલ
૨ પર્જન્ય	શ્વેતવર્ણ	મૂરર રથ	ખાશ	વર
૩ જ્યન્ત	ગૌરવર્ણ	મુદ્રિદા દંકણ કમલ વાહન	સર્વાભરણ ભૂપિતા	વર અભય
૪ ઈન્દ્ર	પિત્તવર્ણ	ઐરાવત	વજ્ર	અક્ષસૂત્ર
૫ સૂર્ય	રક્તવર્ણ	સપ્તઅશ્વરથ	કમલ	કમલ
૬ સત્ય	ધર્મ વર્ણ	કમલ	પદ્મ	વરદ
૭ ભૂશ (કામ)	ગૌરવર્ણ	પુષ્પ વિમાન	બાણ	ધનુષ્ય(પુષ્પના)
૮ આકાશ	નીલવર્ણ	સ્વસ્તિકા	શંખ	ચક્ર
૯ વાયુ	શ્વેત	મૃગ	અંકુશ	ધ્વજદંડ
૧૦ પુષા	રક્ત	ગજાસન	કમલ	કમંડલ
૧૧ વિતથ	કૃષ્ણવર્ણ	મૃતાસન	માંસપાત્ર	રક્તપાત્ર
૧૨ ગૃહક્ષત (બુધ)	શુભાખી	સિંહ	ગદા વર	અસિ હાલ
૧૩ યમ	રક્તવર્ણ	મહિષ	દંડ	ખાશ
૧૪ ગંધર્વ	ગૌરવર્ણ	મયૂર	વિણા	કમંડલ
૧૫ ભૂંગરાજ	રક્તવર્ણ	શ્વાન	ખડગ	હાલ
૧૬ મૃગ	કૃષ્ણવર્ણ	મૃગ	વરદ	અભય

નં. દેવોના નામ	વર્ણ	વાહન	આયુર્ધૈ
૧૭ પિતૃ	પિંગલવર્ણ	કુશવાહન	દર્ભ
૧૮ દૌવારિકા (નન્દિ)	હરિવર્ણ	પાદુકારૂઢ	વેનમુદ્રા
૧૯ સુગ્રીવ	હેમવર્ણ	પદ્માસન	પર્વત
૨૦ પુષ્પદંત	રક્તવર્ણ	પક્ષીવાહન	સર્પ ઔષધી
		ચાર ભુજા લંબોદર મહાકાય	સર્પ પુષ્પ
			ગજમુખ સિદ્ધિ ભુદ્ધિ યુક્ત
૨૧ વરુણ	શુભાખી	મકરરથ	શંખ
૨૨ અસુર	રક્તવર્ણ કરાલવદન	સિંહ	શક્તિ
૨૩ નાગરાજ (શેષ)	કૃષ્ણવર્ણ સિંહઅક્રુણા	મહાખલ પક્ષી	વર ચાપ
૨૪ પાપક્ષમા	ધૂમ્રવર્ણ	કપોત	ગદા
૨૫ રોગ	રક્તવર્ણ	ભસ્મવિભૂષિત	ત્રણ પગ, દંડ
૨૬ નાગેન્દ્ર (વાસુકિ)	કૃષ્ણવર્ણ	કમલ મણિધર	અક્ષસૂત્ર
૨૭ મુખ્ય	શ્વેતવર્ણ	જટાધર અશ્વ	ત્રિશૂલ
૨૮ ભદ્રાટ	કૃષ્ણવર્ણ	અશ્વ	ધનુષ્ય અસિ
			કમરૂં વર આણુ મુદ્રા ગદા ઢાલ
૨૯ સોમ (કુબેર)	ગૌરવર્ણ	મહોદર નરવિમાન	વરદ
૩૦ નાગ	રક્તવર્ણ	ફણિમણિ કમલ	અમૃતપાત્ર કુંલ
૩૧ અદીતિ	ગૌરાંગ	સર્વાલરણ ભૂષિતા દેવમાતા	પદ્મ
૩૨ દીતિ	શ્નામવર્ણ	વૃષ, દૈત્ય માતરમ્	શૂલ
			પદ્મી

નં.	દેવોના નામ	વર્ણ	વાહન	આયુધો
૩૩	આપ	નીલવર્ણ	કમલ પિત્તવસ્ત્રધર મધ્યમાલા	અક્ષસૂત્ર પાશ કમલ પાત્ર
૩૪	સાવિત્ર	ગૌરવર્ણ	પદ્માસન	વેદ પાઠ
૩૫	જય	પિત્તવર્ણ	ગજાંકુ	વજ્ર વજ્ર
૩૬	રૂદ્ર	શ્વેતવર્ણ	વૃષભ જટા ગંગાધર ઉમા વામભાગે	વરદ અભય
૩૭	અર્ધમન	પિત્તવર્ણ	રથવાહન	પદ્મમાલા ખટવાંગ
૩૮	સવિતા	રક્તવર્ણ કેવુરકુંડલ	સપ્તઅશ્વરથ	કમલ કમલ
૩૯	વિવસ્વતઃ	હેમવર્ણ	કમલ	ચક્ર પદ્મ
૪૦	વિશ્ણુધા	પિત્તવર્ણ	ગજવાહન	વજ્ર કમલ
૪૧	મિત્રાય	શ્યામ ઉર્ધ્વભાગે શ્વેત નીચે	સિંહ	હથ ધ્વજ કમલ વજ્ર
૪૨	રાજ્યક્ષમાણુરૂદ્રદેવ	નીલવર્ણ	શંખ	વરદ શક્તિ
૪૩	પૃથ્વીધર	નીલવર્ણ	કમલ	શંખ ચક્ર
૪૪	આપર્ણસ	સહસ્રશૃંગ ગૌરવર્ણ	સિંહ	અક્ષસૂત્ર વર અમૃતકુંડલ પાશ
૪૫	બ્રહ્મા	શ્વેતવર્ણ	હંસ ચતુર્મુખ ચતુર્બાહુ ચતુર્વેદ્યુક્ત	વેદ શરવો અક્ષસૂત્ર કમંડલ

બહારના દેવો

નં.	દેવોના નામો	વર્ણ	વાહન	આયુધો
૪૬	૧ ચરકી	રક્તવર્ણ	ધુમ્રવર્ણવસ્ત્ર	અંકુશ ડમરં
			રાક્ષસી ગણસંયુક્ત	શંખ કુંડી
૪૭	૨ વિદારીકા	રક્તવર્ણ	ધુમ્રવર્ણવસ્ત્ર	ચાપ બાણ
				વરદ વર
૪૮	૩ પુતના	રક્તવર્ણ	”	ચાપ બાણ
			”	વરદ વર
૪૯	૪ પાપા	રક્તવર્ણ	”	ચાપ બાણ
			”	વરદ વર
૫૦	૫ સ્કંધાય		મયુર	શક્તિ ખડગ
૫૧	૬ અર્ધમણુ		મહિષ	દંડ ખડગ
૫૨	૭ જૃંભક		મહિષ	વર ખડગ
૫૩	૮ પિલ્લિપિચ્છમ		મહિષ	બાણ ધનુષ

ક્ષેત્રપાલ

૧ હેતુક, ૨ ત્રિપુરન્ધ, ૩ શક્તિ, ૪ ચમન્જિહ, ૫ કાલ, ૬ કરાલ, ૭ એકાંધ્રિ, ૮ ભીમ. આ આઠે ક્ષેત્રપાલ પૂર્વક્રમથી પૂજવા.

પૂજન દ્રવ્યાદિ

સ્થાપન

ગણપતિ સ્થાપન

રાતું વસ્ત્ર
ઘઉં
કલશ
તરમાણી

દિક્પાલ સ્થાપન

લીલું વસ્ત્ર
ચોખા
કલશ
તરમાણી

વાસ્તુદેવ સ્થાપન

પીળું રેશમીવસ્ત્ર
ચોખા
કલશ તાંબાનો
તરમાણી તાંબાની

ગણપતિની મૂર્તિ- આહ્વાહન વાસ્તુદેવની સુવર્ણ મૂર્તિ સ્થાપન.

વાસ્તુ સ્થાપન-ચાંદીના અષ્ટસૂત્રાદિ, ૧ ગજ, ૨ ઓલખો, ૩ ટાંકણું, ૪ હથોડી, ૫ સૂત્રતાર, ૬ કાટખુણો, ૭ કંપાસ, ૮ તગાર.

ખનન માટે-ત્રીકમ પાવડો, શિલાન્યાસ માટે ચાંદીનું ચુનાલોહું, તથા સ્થાપનમાં ધોતીયા નંગ ૩.

પંચરત્નની પોટલી-અળીલ, ગુલાલ, કંકુ, હળદર, સંરસવ, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, કપુર, કેસર, અક્ષર્કર્મ, સોનાના વરખ, સુખડનું તેલ, અત્તર, ધરો, દહન, ઠેડી.

સપ્તધાન-ઘઉં, જુઆર, ચોળા, અડદ, મગ, ચણા, જવ. મીઠળ, મરડાશીંગી, શ્રીફળ, નાડાસડી, સાકર, સોપારી.

પંચરત્ન-૧ હીરા, ૨ માણેક, ૩ માતી, ૪ લીલમ, ૫ પ્રવાલ.

પંચગવ્ય-૧ દૂધ, ૨ દહીં, ૩ ઘી, ૪ મૂત્ર, ૫ છાણ.

પંચામૃત-૧ ગાયનું દૂધ, ૨ દહીં, ૩ ઘી, ૪ સાકર, ૫ મધ.

ત્રીવાસુત્ર-૧ મીઠળ, ૨ મરડાશીંગી, ૩ ધરો, ૪ દાલ ૫ નાડાસડી.

પંચમુદ્રા-૧ આવાહની ૨ સ્થાપની ૩ સન્નિધાપની ૪ સંખોધની ૫ સંમુખીકરણી.

પંચપુષ્પ-૧ ચંપો, ૨ આંખો, ૩ શમી, ૪ કમલ, ૫ કરેણુ.

પંચલોહ-૧ સોનું, ૨ રૂપું, ૩ ત્રાંબુ, ૪ કલઈ, ૫ ગજવેલ.

ફલનૈવેદ્ય-મીઠાઈ ફળ ફળાદિ ઋતુને અનુસાર.

સુખવાસ-નાગરવેલના પાન, એલચી, તજ, લવંગ, જાવંત્રી.

સુકોમેવો-કાળુ, દ્રાક્ષ, અંજીર, ખદામ, અખરોડ, કમરકાંકરી.

ફળો-દાડમ, કેરી, પપૈયા, મુસંખી, સંતરા, જામફળ.

મીઠાઈ-પેંડા, ખરફી, મગજ, મેષુખ, ઘેવર, ખાન્ન, ખાજલી.

વાસ્તુપૂજન ગૃહાદિ કાર્યમાં ૮૧ પદનો, પ્રાસાદિ કાર્યમાં ૬૪ પદનો, જીર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યમાં ૪૯ પદનો વાસ્તુ પૂજવો. આ સિવાય સહસ્રપદ સુધી વાસ્તુ પૂજ શકાય છે.

દરેક ચીજો વાસ્તુ જે પદનો પૂજે તે સુજળ લાવવી. પદ ખાલી ન રહેવું જોઈએ. દ્રવ્યાદિ પણ તે સુજળ મૂકવા. બ્રહ્મપદમાં વિશેષ દ્રવ્ય મૂકવું.

નવગ્રહાદિ ગણપતિના સ્થાપનમાં પૂજવા અથવા અલગ સ્થાપન કરી પણ પૂજાય.

જેનમાં નવગ્રહાદિ દિશ્પાલાદિ અને અષ્ટમંડલ અલગ અલગ પાટલાઓમાં પૂજાય છે.

શિલાન્યાસ

દિશા	ચિહ્ન	વસ્ત્ર
૧ પૂર્વ	વજ્ર	પીળું
૨ અગ્નિ	અસી	રાતું
૩ દક્ષિણ	હંડ	કાળું
૪ નૈરૂત્ય	ખડગ	વાદળી
૫ પશ્ચિમ	પાશ	ગુલાબી
૬ વાયવ્ય	અંકુશ	સફેદ
૭ ઉત્તર	ગદા	લીલું
૮ ઈશાન	ત્રિશૂલ	ધોળું
૯ મધ્યે	કૂર્મશિલા	પીળું

આ નવે શિલાના વસ્ત્રો, આયુધો અને દિશા જાણવી.

શિલા નીચે ત્રાંખાના નવ નિધિ કુંભો, ત્રાંખાના કાડીયાના સંપૂટ સાથે મૂકવા. કલશમાં સપ્તધાન, પંચરત્ન, ઘૃત, કાડી, ચણોડી, પારહ, રૌપ્યભસ્મ, ધરો, દામ, પદ્મરાવવા. સંપૂટમાં પણ સપ્તધાન, ધરો, દામ, પંચ નદીના પાણી સેવાળ, કલશના ગળે ગ્રીવાસૂત્ર બાંધવું. કલશ સંપૂટ પદ્મરાવી શિલાન્યાસ અગ્નિ આદિ દિશાથી સંય્થ દિશાએ કરવો. શિલા ઉપર શિલાના રૂપના અંગે ન દબાય તે રીતે સંપૂટ મૂકવા. મૂળશિલા ઉપર સંપૂટને બે અંગુલ કાણું પાડવું તેની ઉપર નાભિનો પાઈપ ઉભો કરવો જે પ્રતિમાજીની ગાદી સુધી લઈ જવો.

દ્વાર સ્થાપન મુહૂર્ત

પંચરત્નની પોટલી, વાસ્તુપૂજન માટે ઉપર મુજબ વસ્તુ લેવી. ઉત્તરંગ ઉપર લીલું રેશમી કપડું બાંધવું તથા ગજકર્ણ, કપડામાં હનુમાનજીની મળી, ત્રણ શેરીની ધૂળ બાંધવી. ગ્રીવા સૂત્રમાં હાંતની વીંટી, લોહની વીંટી અને લીંબુ બાંધવું. ઉદર ઉપર પદ્મ પિત્તળનું થાળી ચોખા ભરેલી વાટકી ઘૃત ભરેલી અને લોટો મગ ભરેલ મૂકવો. ઉત્તરંગ ઉપર પાદલી અથવા ધોતીયુ મૂકવું.

ગજ પૂજન કરાવવું. ચાંદી અથવા કાષ્ઠના ગજનું પૂજન કરવું. ગજ ઉપર ૧૧૧ રૂા. મૂકવા. દ્વારને આંખા અથવા આશોપાલવના તોરણ બાંધવા. દિક્ષાપાત્રને ખલી, આચાર્ય અને કાર્યરતને યથાયોગ્ય કપડા, દ્રવ્ય આપવા.

આમલસારા મુહૂર્ત

ત્રાંખાના કલશમાં ઘી ભરી ત્રાંખાના પતરાથી ઢાંકી રેણુ કરાવવું. પ્રાસાદના પ્રમાણની પ્રાસાદ પુરુષની સોનાની મૂર્તિ, ચાંદીનો પલંગ, ગાદલું, ઓસાડ, શાલ, ઓશીકું, પ્રાસાદ પુરુષની મૂર્તિના માથે કરવું. તે કલશ તથા મૂર્તિ પલંગમાં સુવડાવી પધરાવવી. આમલસારમાં આમલસારને રેશમી પાઘડી વીંટવી વાસ્તુપૂજન કરવું. દિક્ષા પાલને બધી આપવા.

દરેક પૂજનમાં જોઈતી સામગ્રી

ખાજોઠ (મોટા પાટલા) ૩ સ્થાપન માટે, દીપ પૂજનની સામગ્રી રાખવા તથા જોસવા માટેના પાટલા નંગ ૧૦, પાણીનો ઘડો, નાળચાવાળા લોટા નંગ ૫, તરબાણી પંચપાત્ર, આચમની, દીપ ફાનસ, આરતી, ધૂપ, કપુર, ફળ કુંડ, નૈવેદ્ય, તગારા, પાવડા, ચુનાલોહું, સીમેન્ટ, રેતી, પાણીના મોટા પીપ, બાલટી, મંગલિક ગીત ગાનારા બહેનો, નોખત આદિ મંગલ વાજીંત્ર.

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते प्रतिष्ठाविधान नाम्नो चतुर्दशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

સમાપ્ત

